Barcode : 4990010210535
Title - Shabdartha Chintamani vol. 1
Author - N. A.
Language - sanskrit
Pages - 900
Publication Year - 1821
Barcode EAN.UCC-13
4 990010 210535

म...नेन्द्रनरेन्द्रेणा निर्मितं पुस्तकालयं
प्राकरसारग्रन्थानामिदं वाणीविलासकं

LIBRARY

श्लोकः

कोशं शब्दार्थ चिन्तामणि मथ रहितं पूर्णभावेन पूर्णं
कृत्वा श्रीसज्जनेश स्त्रिदिवपथ गत स्तत्प्रचाराय लोके ॥
तत्सूनु स्तातभक्तो नरपति फतह : सिंह भूपैकवीर :
विद्वत्कंठैकशोभा भरण विधिरुचिः प्रेषयत्येक कोशम्.॥ १ ॥

श्रीम त्फ़तह सिंहस्य नृपते : परमा ज्ञया ॥
कविराजः श्यामलाख्यः कोशं प्रेषयति ध्रुवम्.॥ २ ॥

By order of H. H. Maha Rana Fatch Sin
Presented to the Library of the Asiatic Soci
Bengal Calcutt

Oodeypore
July 2/86.

(sd) Kavi Raj Shy
M

Vol. VI

NOTICE.

THE SHABDARTH CHINTAMANI.

A NEW SANSKRIT LEXICON.

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmávadhúta Shri Sukhánand Natha of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumé of the plan on which this most useful work has been arranged.

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini.

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clear-ness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language – a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Puráns or Vedas, are clearly and briefly ex-plained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas Vedangas, Shastras, Chemis-try, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden – and forest-trees are fully given.

6th. The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapt-ed his work for Educational purposes in explaining the various Figures of Rhetoric employed in Poetry; also those feelings Poetry is calc... to excite, and by describing the different Metres.

8th. In the arrangement of the words the Alphabetical order is strictly preserved.

From these points it will be clearly seen that this excellent work will be an unerring guide to those who seek information on Political as well as Practical matters.

Fully convinced of the usefulness of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt. Ghási-Ram (late Gumasta of Govt. Commt. Agra) resolved to undertake the publi-cation of the first 2 Vols. as far as the letter [illegible] but on account of the want of pecuniary assistance, he could not finish the remaining portion of the Dictionary.

About 16 years ago, the first two volumes were published, and are now in the libraries of many of the Chiefs, Nobles and Pandits of India, who deeply regret that the remaining 2 vols. are not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahá Raná Sajjan Singh, G. C. S. I. of Meywár, who during his life time was the Patron of Art and Literature, on hearing through Kavi Raja Shyámal Dás of this unfinished Dictionary, issued orders that the remaining 2 vols (3rd & 4th.) should be printed in the Ráj Press with all possible rapidity. So minute were H. H. the late Maha Rana's directions that he expressed the desire that the same kind of paper be used and type of equal clearness and legibility employed as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness' wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that those who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and full address to the undersigned.

Oodeypore,
June 1885

Pundit Bansi Dhar Vajpei
Manager, Raj Press
Meywar.

शब्दार्थचिन्तामणिः

अर्थात्

गीर्वाणभाषासाशेषशास्त्रानेककोशादिभ्यः समुद्धृतानामकाराद्यर्ण
क्रमेण विन्यस्तानां शब्दानां तत्तद्भिन्ननानार्थैकार्थपर्यायप्रयोगोल्लेखेन
पाणिन्युक्तनिरुक्तिरूपैस्तत्तदर्थस्फुटीकरणेन तत्तच्छब्दप्रस्तावागतवे-
दशास्त्रस्मृतिपुराणागमेतिहासादिप्रयोगैः सूदशिल्पसङ्गीतादिशास्त्रीय
विषयाणां वर्णनैः शस्त्रास्त्रधातुरत्नादिपरीक्षाभिः ग्राम्यारण्यपशुप
क्ष्यादिवर्णैः देशार्गलेन सजलनिर्जलभूमिपरिज्ञानेनोद्यानवृक्षा
युर्वेदेन द्रव्यगुणरोगनिदानादिभिरलङ्कारच्छन्दःप्रभृतिनाम
लक्षणोदाहरणैश्च संयुक्तोऽखिलशास्त्रमताभिद्योतकः
सहृदयहृदयाह्लादको ग्रन्थः ॥

तस्यायमवर्गकवर्गात्मकः प्रथमो भागः

ब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथेन विनिर्मितः

एकविंशत्यधिकोनविंशतितमे १९२१ वैक्रमेऽब्दे आगरेति साधारणतया विख्याते उग्रपुरे आदिगौडश्रीघासीरामकनहियालालयोर्वैतनयोर्निजे संस्कृतयन्त्रालये श्रीरामप्रसादद्वारा मुद्राक्षिप्या
ऽभिव्यक्तः

S
491·23
S113P
v.1

तत् सत्

शब्दार्थचिन्तामणेर्मुखबन्धः तत्राद श्रीजगदानन्दनाथः

नमो गुरवे ॥ श्रीमद्गौडकुले नितान्तविपुले ऽडीचप्रथात्येऽतुले जातः पुष्करराज इत्यभिधया ख्यातो धरामण्डले । यत् सौजन्यसुधासरित्प्रवितरङ्गान्दोलनानन्दिता विद्योदार्य्यदयादिशेवधिपराःसर्वे बभूवुर्ज्जनाः ॥ १ ॥ श्रीमन्दलालः सुकृते विशाल स्तुलादिरामस्सुमनोऽभिरामः । तदात्मजा वप्रतिमप्रभावौ श्रीरामरामानुजनैजभावौ ॥ २ ॥ श्रीनन्दलालपत्नी सुषुवे सुनुत्रयं सुता मेकाम् । प्रथमस्तु शम्भुनाथोऽन्तरजो रामप्रसादाह्वः ॥ ३ ॥ मोतीरामोऽवरजः सर्वे सकलार्थतत्त्वज्ञाः । देवी सुलक्षणासीद् याहि सती शीलसम्पन्ना ॥ ४ ॥ विद्वत्तुलारामसुतो भवानीशङ्करोऽभवत् । ज्येष्ठःश्रेष्ठमति र्नाति संसारासक्तमानसः ॥ ५ ॥ द्वितीयः सम्भूतो धनपतिपुरो राज इति यं कुलीनो नाम्नै नं जगति कृतवन्तो मुमुदिरे । प्रकृत्या ऽऽजन्मा ऽसौ विरलतरकर्म्मा तिरसिको ह्यगा दप्रत्यक्षं निजजनत एकः शिवपुरीम् ॥ ६ ॥ चिचन्द्राब्दायुष्मान् परमपरतत्त्वं विविदिषुः पठित्वा शास्त्राणि प्रतिहरिहरानन्दपदतः ॥ प्रतीतं नाथाख्यं निखिलनिगमार्थैकसुधियं गतोऽयं योगीन्द्रं कुशलमवधूतं कुलगुरुम् ॥ ७ ॥ प्रीत्या नमस्या सन्तुष्टः सद्गुरुः करुणानिधिः । त्वं सुखानन्दनाथोऽसी त्याचष्ट हि यथो चितम् ॥ ८ ॥ आत्मावधूतपदवीं प्राप्य देशाननेकशः ॥ गाहं गाहं वहुविधान् दर्शं दर्शं जनव्रजान् ॥ ९ ॥ ज्वालामुखीं महादेवीं जालन्धरनिवासिनीम् ॥ जग्मिवान् सुपमं पश्यं स्तत्र स्थिति मुपाश्रयत् ॥ १० ॥ यात्राप्रसङ्गतोऽस्मिन् भज्जीदेशाधिप स्तदा गतवान् ॥ राणादिरुद्रपालोऽमृतपालसुतो महोदारः ॥ ११ ॥ पर्वतराज स्वतुः स्वतुर्षु यत्नेषु दीक्षितो विद्वान् ॥ श्रीरुद्रमणेः शिष्योऽमुं विचरन्तं यदाद्राक्षीत् ॥ १२ ॥ आहूय श्रुतवाणीजनितश्रद्धो निर्नीषुरनुकूलः ॥ शुश्रूपया स्वदेशं तं प्रार्थ्यानी

नवद् यथायोग्यम् ॥ १३ ॥ सोऽयं प्रसन्नहृदयो मयाशयाद्वैतुकीभक्त्या ॥ अर्थितरणभद्राख्यं तत्पुत्रं पाठयन् न्यवसत् ॥ १४ ॥ निश्चिन्तो विरले समन्तत उपेतेष्टार्थसिद्धि सत श्चिन्तां तत्र संमासदद् द्विजकुले दृष्ट्वा कले राघदा ॥ मौ ख्यं तस्य तु शान्तये निखिलशास्त्रार्थोज्जिहीर्षु र्मुदा व्यास्यत् कोशकलाधरं कविहरं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ १५ ॥ गङ्गातीरे रुद्रपाले शिवेन शिवतां ङ्गते ॥ ज्ञात्वा नैमित्तिकाभावं निमित्ताभावसङ्गतौ ॥ १६ ॥ इन्द्रप्रस्थं पुनःप्र त्यागन्ता मनसि चिन्तयन् ॥ कथ मेतस्य कोशस्य स्यात् प्रवृत्ति र्निरन्तरा ॥ १७ ॥ प्रस्तुतश्रीनन्दलालदौहित्रौ श्रेयआश्रयौ ॥ कोविदौ व्यवहाराणां प्रायःसुप्रनिवासिनौ ॥ १८ ॥ चुन्नीलालाग्रजो घासीरामनामा प्रतापवान् ॥ धनिमान्यो राजमान्यः स्वभुजार्जितसद्यशाः ॥ १९ ॥ बालप्रवासिनं दैवनोदि तो दूरदर्शिनम् ॥ स मातुल मनुप्राप्य कृत्वालापं मनोगतम् ॥ २० ॥ कोश प्र शंसां प्रस्तावे श्रुत्वा तस्योत्सुकं मनः ॥ तन्मुद्रीकरणायाशु यदात्यर्थ मवो भवीत् ॥ २१ ॥ परेश्वरकराङ्कैकमिते १९२१ विक्रमहायने ॥ तदैव मुद्रितो भा गःप्रथमः साङ्ग इत्यभूत् ॥ २२ ॥ उत्तमश्लोकशिष्येण श्रीपादाम्बुजसेविना ॥ धर्मीसारस्वतेनैभिरिन्द्रप्रस्थनिवासिना ॥ २३ ॥ जगदानन्दनाथेन पारस्प र्यानुवर्त्तिना ॥ जगदीशोपनाम्नैषा श्लोकै रुद्घाटिता कृतिः ॥ २४ ॥ * ॥ * ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणेः संकेताक्षराणां विवरणम् ॥

अ० …… अर्द्धर्चाः पुंसिच ॥ अश्वा दिभ्यःफञ् ॥

अघ० …… अघादिभ्यश्चेति यत् ॥

अङ्गु० …… अङ्गुल्यादि भ्यष्ठक् ॥

अजा० …… अजादित्वात् टाप् ॥

अध्या० …… अध्यात्मादित्वात् ठञ् ॥

अनु० उ० … अनुशतिकादित्वादुभयप दवृद्धिः ॥

अन्य० …… अन्यत्रापीति डः ॥

अन्ये० …… अन्येषामपीति दीर्घः ॥ अन्येभ्योपीति डः ॥ अन्येभ्यो पि दृश्यतेइतिवः ॥ वुनः ॥

अन्येभ्योऽपि दृश्यते क्विप् ॥
अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति यप्
॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ मनि
न्क्वनिप्वनिप् विच एते ॥
अन्येष्व० ·· अन्येष्वपि दृश्यत इति डः ॥
अब्० ···· अब्भ्रादयश्चेति साधुः ॥
अर्० ···· अर्शआदिभ्योऽच् ॥
अली० ···· अलीकादयश्चेति की-
कन् ॥
अश्रु० ···· अश्रादयश्चेति साधुः ॥
अश्व० ···· अश्वपत्यादिभ्यश्चेत्यण् ॥
आ० ······ आकर्षादिभ्यः कन् ॥
आद्या० ···· आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यान
मिति तसिः ॥
इ० ······ इति ॥
इ०वि०ति० ·· इतिविष्णुपुराणतिलके
इ०रा० ···· इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते तसि
लादयः ॥
इष्० ······ इष्टादिभ्यश्चेति इनिः ॥
उ० ······ उक्थादित्वात् ठक् ॥
उत्० ···· उत्सादित्वादञ् ॥
उद्० ···· प्राणभृज्जातिवयोवचनो
द्गात्रादिभ्योऽञ् ॥
उदा० ···· उदाहरणम् ॥
उर्० ······ उरःप्रभृतिभ्यः कप् ॥
उल्० ···· उल्वादयश्चेति वन्नन्तः-
साधुः ॥
उल० ···· [illegible]

ऋ० ······ ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठाव
द्वाच्यः ॥
ए०वि० ···· एतद्विवरणम् ॥
कं० ······ कण्ड्वादिभ्यो यक् ॥
क० ······ कर्ममीमांसीयाम् ॥
क०० ···· कश्चित् ॥
कच्० ···· कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥
कत्० ···· कत्र्यादिभ्यो ढकञ् ॥
कपि० ···· कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥
कम० ···· कमलादिभ्यः खण्डः ॥
कल्या० ·· कल्याण्यादित्वाड्ढक् ।
इनङादेशश्च ॥
का० ···· काश्यपः । काश्यादित्वात्
ञिठः ॥ -
का०पु० ···· कालीपुराणम् ॥
कालि० ···· कालिदासः ॥
का० ···· कादिभ्यः किदिति डः ॥
काशी० ·· काशीखण्डम् ॥
का०सू० ·· कापिलसूत्रम् ॥
कि० ···· किसरादिभ्यष्ठन् ॥
किशो० ·· किशोरादयश्चेत्यो[illegible] ॥
कु० ···· कुर्वादिभ्यो ण्यः ॥
कु० ···· कुटादिः ॥
कुला० ···· कुलालादिभ्यो वुञ् ॥ कुला
[illegible]यः ॥
कू० ···· कूर्मपुराणम् ॥
[illegible] ···· [illegible]म् ॥

कुद० .... कुदरादयश्चेतिसाधुः ॥
क्रतू० .... क्रतूथकादिसूत्रान्तात्ठक् ॥
क्रमा० .... क्रमादिभ्योवुन् ॥
खं० .... खण्डिकादिभ्यस्त्वादञ् ॥
ख० .... खर्जादिभ्यस्त्वात् ऊरः ॥
खर्० .... खर्जपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ॥
खला० .... खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥
ग० .... गर्गादिभ्योयञ् ॥
गम्० .... गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥
गहा० .... गहादिभ्यश्चेतिछः ॥
गु० .... गुपादिभ्यःकिदितिइलच् ।
गुडा० .... गुडादिभ्यष्ठञ् ॥
गौ० .... गौरादिः ॥
गौ० भा० गौडभाषा ॥
गृष्० .... गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥
ग्रहि० .... नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचइतिणिनिः ॥
चतु० .... चतुर्वर्णादीनांस्वार्थे उपसंख्यानम् । ष्यञ् ॥
चु० .... चुरादिः ॥
छ० .... छत्रादिभ्यस्त्वाणः ॥
छाम्० .... छान्दसः ॥
छां०भा० .... छान्दोग्यभाष्यम् ॥
छे० .... छेदादिभ्यो नित्यमिति-

जु० .... जुहोत्यादिः ॥
ज्व० .... ज्वलादिभ्यस्त्वाणः ॥
ज्यो० .... ज्योत्स्नादिभ्यस्त्वादण् ॥
त० .... तथाच ॥
त०छ०प० .. तदुक्तं छन्दोग परिशिष्टे ॥
तडा० .... तडागादयश्चेतिनिपातः ॥
त० प० .. तत् पञ्चविधम् ॥
तर० .... तरत्यादिभ्यश्चेत्यञ्च
ता० .... तारकादिभ्यस्त्वादितच् ॥
ति० .... तिकादिभ्यःफिञ्
तुन्० .... तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइनिश्च
तु० .... तुदादिः
तुषा० .. तुषारादयश्चेत्यारन् ॥
दं० .... दण्डादिभ्यस्त्वात् यत् ॥
दाम० .... दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः ॥
दि० .... दिगादिभ्योयदिति यत् । दिवादिः ॥
दी० .... दीपिका ॥
दृ० .... दृढादिः । वर्णदृढादिभ्यःष्यञ्च । इमनिच्च ॥
नं० .... नन्द्यादिभ्यस्त्वात्ल्युः। नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः॥
नडा० .... नडादिभ्यस्त्वात् फक् । नडादीनांकुक्चेतिछः ॥
नद्या० .... नद्यादिभ्योढगिति ढक् ॥
न्यङ्कु० .... न्यङ्क्वादिभ्यस्त्वात् कुत्वम्॥

ना० ...... नारदः ॥

नि० ...... निघण्टः ॥

नि० ...... दिद्दानम् ॥

नै० ...... नैषधः ॥

प० .... पचाद्यच् । पचाद्यावच् ॥

प० ...... नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ॥

प०प० .... पराशरपद्धतिः ॥

पर्क० ...... पर्कटीकादयश्चेति कन् ॥

प०भा० .... पर्वतभाषा ॥

पर्० ...... पर्पादिभ्यःष्ठन् ॥

पर्श्वा० .... पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ ॥

प०सं० .... पराशरसंहिता ॥

पा० ...... पामादित्वात् नः ॥

पा०पा० .. पाद्मे पातालखण्डः ॥

पाघा० .. पाघाद्यन्तस्यनेति खीत्वं न ॥

पारस्० .... पारस्करादित्वात् सुट् ॥

पाश० .... पाशादिभ्योयः ॥

पि० ...... पिच्छादित्वात् इलच् ॥

पिञ्ज० .... खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविल्य् लच् ॥

पिना० .... पिनाकादयश्चेत्याकः ॥

पु० .... पुष्करादिभ्योदेशेइति इनिः । पुराणम् ॥

पुरो० .... पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक्

पृ० ...... पृषोदरादीनि यथोपदि-

ष्टम् ॥

पृथ्० .... पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ॥

प्र० ...... प्रतिकृत्युपमादिभ्यश्चेति स्वार्थे ऽण् प्रत्ययः ॥

प्रति० .... प्रतिजनादिभ्य खञ् ॥

प्रा०वि० .. प्रायश्चित्त विवेकः ॥

फ० ...... फलम् ॥

ब० ...... बलादिभ्योमतुप् ॥ बहुलः । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

बकु० .... बकुल्यादयश्चेति किन् ॥

बला० .... बलाकादयश्चेत्याकः ॥

बसं० .... बसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

बह्वा० .... बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

व०वृ० .... वर्णवृत्तप्रभेदः ॥

बा० .... बाहुलकात् । बाह्वादित्वादिञ् ॥

वा०पु० .... वायुपुराणम् ॥

वाचि० .... वाहिताग्न्यादिषु ॥

वि० ...... विशेषः । बिल्वाद्यण् ॥

विडा० .... विडादिभ्यःकिदित्यञ्च ॥

विदा० .... अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्यो ऽञ् ॥

वि०ध० .... विष्णुधर्मोत्तरम् ॥

विन० .... विनयादिभ्यष्ठक् इति स्वार्थेठक् ॥

वि०पु० .... विष्णुपुराणम् ॥

वी० वीरमित्रोदयः ॥

वे०भा० .... वेदभाष्यम् ॥

वेत० …… वेतनादिभ्यो जीवतीति-
ठञ् ॥

वै० …… वैदिकप्रयोगः ॥

वै०प० ‥ वैद्यकपरिभाषा ॥

वै०म० …. वैद्यकमतम् ॥

वृ० …… वृत्ते ॥

वृन्दा० …. वृन्दादिभ्यः खण्डः ॥

वृषा० …. वृषादिभ्यश्चिदिति कलः ॥

वृह० …. वृहद्धर्मपुराणम् ॥

व्यु० …… व्युत्पत्त्या ॥

भा० …… भावप्रकाशः ॥

ब्र० …… ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

ब्र०पु० …. ब्रह्मपुराणम् ॥

ब्र०वै०ब्र० ‥ ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डम् ॥

ब्रा० …… गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः क
र्मणि चेति ष्यञ् ॥

व्री० …… व्रीह्यादिभ्यश्चेतीनिः ॥

व्या०व० ‥ व्यासवचनम् ॥

भा० …… भागवतम् ॥

भा०प० …. भाषापरिच्छेदः ॥

भा०प्र० ‥ भावप्रकाशः ॥

भार० …. भारतः ॥

भि० …… षिद्भिदादिभ्योऽङ् ॥

भिक्षा० …. भिक्षादिभ्योऽण् ॥

भी० …… भीमादयोऽपादाने ॥

भू० …… भूम्नि ॥

भ्वा० …… भ्वादिः ॥

म० मत्वर्थीयः ॥

मद्गु० …. मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥

मनो० …. द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेति

म०भा० ‥ महाभारतम् ॥

मयू० …… मयूरव्यंसकादित्वात् ॥

माघवृ० …. माघवृत्तम् ॥

वुञ् ॥

महा० …. महाभारते । महाभार
तम् ॥

मा०तं० ‥ मायातन्त्रम् ॥

मि० …… मिथिलादयश्चेति इलच् ॥

मित० …. मितद्र्वादित्वात् डुः ॥

मुं०तं० ‥ मुण्डमालातन्त्रम् ॥

मू० …… कप्रकरणे मूलविभुजादि
भ्य उपसंख्यानमिति कः ॥

मूले० …. मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥

मृ० …… मृगय्वादयश्चेति कः ॥

मो० …. मोक्षधर्मः ॥

य० …… यजादित्वात् । यथा ॥

या० …… यावत् । यावादिभ्यः कन् ॥

याज्ञ० …. याज्ञवल्क्यः ॥

यु० …… हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ॥

यौ० …. पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ ॥

र० …… रसादिभ्यश्चेति मतुप् ॥

रा० …… रामायणम् ॥

राज० …. राजदन्तादिषु परम् ॥

रानि० …. राजनिर्घण्टः ॥

रेव० …… रेवत्यादिभ्यष्ठक् ॥

ल० …… लक्षणम् ॥
ली० …. लीलावती ॥
लो० …. लोमादित्वात् शः
ल्वा० …. ल्वादिभ्यश्चेति नत्वम् ॥
श० …… शकन्ध्वादिः ॥
शका० …. शकादिभ्योटन् ॥
शम्० …. शमादिभ्योऽथच् ॥
शर्० …. शर्करादिभ्योऽण् ॥
शा० …. शाकपार्थिवादिः । शाखादिभ्योयः ॥
शार्० …. शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥
शि० …. शिवादिभ्योऽण् ॥
शु० …. शुभ्रादिभ्यश्चेति ढक् ॥
शुण्० …. शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥
श्री० …. श्रीभागवतम् ॥
स० …. समासः ॥
स०कं० …. सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥
सं० …. सम्पदादित्वात् क्विप् ॥
सङ्क …. सङ्काशादिभ्योण्यः ॥
संज्ञा० …. संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥
सम्० …. सम्प्रसारणम् ॥
सर्० …. सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥
सर्व० …. सर्वधातुभ्य इन् । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । सर्वधातुभ्योऽसुन्
सा०द० …. साहित्यदर्पणः ॥
सि० …. सिध्मादिभ्यश्चेति लच् ॥
सिन्० …. सिन्ध्वादित्वादण् ॥
सिमु० …. सिद्धान्तमुक्तावली ॥
सिशि० …. सिद्धान्तशिरोमणिः ॥
स्त्रि० …. स्त्रियां क्तिन् ॥
सु० …. सुषामादिषु चेति षत्वम् ॥
सुवा० …. सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥
स्थूला० …. स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ॥
स्म० …. स्मरणम् । स्मृतिः ॥
स्वा० …. स्वार्थे ॥
ह० …. हरिवंशः ॥
हरि० …. हरितादिभ्योऽञ् ॥
हरी० …. हरीतक्यादिभ्यश्चेति फलप्रत्ययस्य लुप् ॥
हे० …. हेमचन्द्रः ॥

इक्० …. इक्कृष्यादिभ्यः ॥
इञ्० …. इञ्वपादिभ्यः ॥
इण्० …. इणजादिभ्यः ॥
ण्वुल्० …. धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् वक्तव्यः । संज्ञायाम् ॥
कः० …. अज्ञाते । कुत्सिते । अल्पे । ह्रस्वे ॥
कन्० …. संज्ञायाम् । अनुकम्पायाम् । अवक्षेपे कन् । इवे प्रतिकृतौ । संज्ञायां च ॥
क्षुभ्० …. क्षुभ्नादिषु चेति णत्वाभावः ॥

तत् सत्

श्रीगणेशाय नमः

अथ शब्दार्थचिन्तामणौ मंगलम्

तत्रादौ मङ्गलाचरणमभिधेयादिकञ्च

नमः श्रीसद्गुरवे ॥ ॥ श्रीमद्धरिहरानन्दनाथाभिधं स्वदेशिकम् । नारा-
यणमहं वन्दे सच्छास्त्रज्ञान भास्करम् ॥ १ ॥ लम्बोदरं महाकाय मेकदन्तं ग-
जाननम् । गौरीप्रियं मुदा वन्दे सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ २ ॥ नमो देवि महा
विद्ये भजामि चरणौतव । देहिज्ञानप्रकाशं मेनिखिलार्थ प्रसिद्धये ॥ ३ ॥ श्री
शारदां शारद चन्द्रकान्तिं हृदम्बुजे ऽभीतिवरं दधानाम् । पुस्तं विपञ्चीं सु-
करैः प्रसन्नां ध्याये ऽनिशं जाड्यहरां त्रिनेत्राम् ॥ ४ ॥ वेद्यं ब्रह्मादिभि र्ध्येयं
योगीन्द्रै र्यन्महत्पदम् । तत् तत्त्वं तत्त्व मस्यादिवाक्यै रिष्टं भवाम्यहम् ॥
॥ ५ ॥ यद ज्ञानादिदं जातं यज्ज्ञानेविलयंव्रजेत् । तन्निर्गुणं निर्विशेषं ब्रह्मा-
त्मानं समाश्रये ॥ ६ ॥ कोशाननेकानवलोक्य यत्नाच्छास्त्राणि भूयः प्रविचार्य
तेभ्यः । बालाववोधाय लिखामि शब्दान् सार्थान् सुसङ्गृह्य मुदे बुधानाम् ॥ ७ ॥

अल्पायुषोऽल्पबुद्धींश्च द्विजान् दृष्ट्वा कला वय । सुखानन्दोलिलेखैतत् कोषं सुखसुबोधदम् ॥ ८ ॥ सलिङ्गालिङ्गशब्दानां ध्यानायतु पुरः पुरः । तत्तदार्थार्णलेखोऽत्र समासार्थो विधीयते ॥ ९ ॥ जिज्ञासा यत्र कुत्रापि शास्त्रीये शब्द उद्भवेत् । तदैवैतत् पश्यता ऽनुभूयते कृतकृत्यता ॥ १० ॥ तावद् भ्रमति शब्दार्थचिन्ताव्याकुलमानसः । सुश्रद्दधानः स्थिरधीर्यावदेनं नपश्यति ॥ ११ ॥ चतुर्दशसुविद्यासु प्रायः शब्दो न तादृशः । मातृकानुक्रमेनाऽत्र सपर्यायो निवेशितः ॥ १२ ॥ निदर्शनेषु शब्दानां तत्तच्छास्त्रसमुद्धृता । गद्यपद्यमयी वाणी वर्णितास्मिन् क्वचित् क्वचित् ॥ १३ ॥ केषाञ्चि द्देशभाषापि गुप्तबोधाय दर्शिता । अतः परोपकृतये कोन्यो भवितु मर्हति ॥ १४ ॥ शब्दार्थचिन्तामणि नामहूतं कोशेषु सर्वेषुच रत्नभूतम् । श्रीमत्सुखानन्दबुधेन कृतं द्विजोपकारार्थ मिदं प्रभूतम् ॥ १५ ॥ पण्डितै राजधनिनां कृता ग्रन्था ह्यनेकशः । धनाद्ये तुस्या देतत् सर्वान्तर्यामितुष्टये ॥ १६ ॥ १९२० ॥ खनेत्रग्रहभूयुक्ते वैक्रमे वत्सरे शुभे । मार्गस्यासितपञ्चम्या मारब्धो मुद्रितुंह्यसौ ॥ १७ ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणिः

अः

अ । । । अभावे ॥ स्वल्पार्थे ॥ प्रतिषेधे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥ अधिक्षेपे ॥ स्वराणामादिमेवर्णे ॥ अः । पुं । वासुदेवे ॥ महेश्वरे नभो-

अंशः

यमकारः ॥ यद्वा ॥ अततिसर्वंव्याप्नोति । अततेर्डः ॥ न । परब्रह्मणि ॥ अंशः । पुं । वण्टके । भागे ॥ स्कन्धे ॥ वस्तुन एक देशे ॥ नवांशे ॥ अंसयते ।

अंशविभाजने । अदन्तः । कर्म्मणि घञ् ॥

अंशकः । पुं । दायादे ॥ अंशंहारीअवश्यमंशंहर्त्तेत्यर्थः 'अंशंहारीतिकन ॥ अल्पांशे ॥ अल्पार्थेकन् ॥ न । वासरे । दिने ॥

अंशी । त्रि । भागाधिकारिणि । भागिनि ॥ अंशोऽस्यास्ति । इनिः ॥

अंशुः । पुं । प्रभायाम् ॥ सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किरणे ॥ सूर्य्ये ॥ अंशयति । अंशविभाजने । चुरादिः । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ लेशे ॥ वेशे ॥

अंशुकम् । न । सूक्ष्मवस्त्रे ॥ वस्त्रमात्रे ॥ उत्तरीये ॥ परिधानीये । अधोवस्त्रे ॥ अंशून् कायति । कैशब्दे । आतइतिकः ॥ यद्वा । अंशुभिः काशते । काशृदीप्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥ तेजपाताख्यापत्रे ॥ त्रि । अल्पांशे ॥ अल्पेइतिकन् ॥

अंशुजालम् । न । प्रभापटले ॥ अंशूनां जालमिव ॥

अंशुधरः । पुं । सूर्य्ये ॥ धरति । धृञ० । अच् । अंशूनांधरः ॥ त्रि । प्रभाविशिष्टे ॥

अंशुपट्टः । पुं । पट्टशाटके ॥

अंशुमान् । पुं । सूर्य्ये ॥ विश्वव्यापिप्रकाशे परमात्मनि ॥ सूर्य्यवंशीयनृपान्तरे ॥ त्रि । अंशुविशिष्टे ॥ अंशवो विद्यन्तेऽस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

अंशुमती । स्त्री । परदेवतायाम् ॥ अंशवः सन्त्यस्याः । मतुप्ङीपौ ॥ शालपर्ण्याम् ॥ अंशुमन्त्याः फलं मूलञ्चांशुमती । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकमूलेष्वितिलुपि युक्तवद्भावः ॥

अंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् ॥ अंशुमन्ति सूक्ष्मावयववन्ति फलान्यस्याः । अंशुमानिव वा फलान्यस्याः । अजादित्वाट्टाप् ॥

अंशुमाली । पुं । राजभेदे ॥ भास्करे ॥ अंशूनां माला । सास्ति अस्य । व्रीह्यादित्वा दिनिः ॥

अंशुलः । पुं । चाणक्यमुनौ । द्रौमिणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अंशुहस्तः । पुं । सूर्य्ये ॥

अंशूदकम् । न । हंसोदके ॥ यथा । दिवा रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभिः । ज्ञेयमंशूदकं नाम स्निग्धं दोषत्रयापहम् ॥ अंशूनाम् उदकम् ॥

अंसः । पुं । न । भुजशिरसि । स्कन्धे ॥ अंस्यतेसमाहन्यते । अंससमाघाते । घञ् ॥ यद्वा । अमति अम्यते वा

भारादिना । अमगतौ । अमेः सन् ॥ पुं । विभागे ॥

अंसकूटः । पुं । ककुदि । वृषाङ्गे । चूडो ढाठ इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अंसेकूटः ॥

अंसलः । त्रि । मांसले । पुष्टे । बलवति ॥ अंसोस्यास्ति । वत्सांसाभ्यां कामबले इति लच् ॥

अंहतिः । स्त्री । त्यागे । दाने ॥ हन्ति दुरितमनया । हन्तेरंहचेत्यतिः ॥ रोगे ॥

अंहती । स्त्री । अंहतौ ॥ वह्वादित्वात् पक्षे ङीष् ॥

अंहः । न । दुःखे ॥ स्वधर्मत्यागे । दुरिते ॥ अमति गच्छति प्रायश्चित्तादिना । अमगत्यादिषु । अमेर्हुक् चेत्यसुन् हुगागमश्च ॥ अमन्ति गच्छन्त्यधोऽनेनवा ॥ अंहेरसुना सिद्धे अघेरसुनि अङ्घ इतिमा भूदिति अमेर्हुक्चेतिसूत्रम् । तथा च । स्यान्मध्योऽप्यचतुर्थश्च मंहसोरंहसस्तथेति द्विरूपकोशः । एवञ्च । दत्तार्याः सिद्ध सङ्घैर्विदधतु घृणयः शीघ्रमङ्घो विघात मितिपाठोऽनुप्रास रसिकानां प्रामादिक इति वदन्ति ॥

अकम् । न । पापे ॥ दुःखे ॥ नकम् ॥ कं सुखं तद्विरुद्धं वा ॥ नलोपोनञः ॥

अकचः । पुं । केतुग्रहे ॥ त्रि । केशहीने ॥

अकनिष्ठगः । पुं । बुद्धमुनौ ॥

अकम्पनः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अकम्पितः । पुं । बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि । कम्पशून्ये ॥

अकरणिः । स्त्री । शापे । आक्रोशने ॥ यथा । अकरणि रिह भूयादप्रशस्तस्यधातु रिति ॥ अकरणम् । आक्रोशेनञ्यनिः ॥

अकरा । स्त्री । आमलक्याम् ॥ त्रि । करशून्ये ॥ अकरः । अकरम् ॥

अकरुणः । त्रि । निर्दये ॥ नकरुणः ॥

अकर्कशः । त्रि । कोमले ॥

अकर्णः । त्रि । बधिरे ॥

अकर्त्ता । त्रि । अक्रिये । अव्यापारे । कर्त्तृत्वरहिते ॥ नकर्त्ता । नलोपो नञः ॥

अकर्मण्यः । त्रि । क्रियासुमन्दे । निकम्मा इति भाषा ॥

अकर्म । न । तूष्णीम्भावे ॥ मोक्षे ॥ न विद्यते कर्म यस्मिन् तत् ॥ त्रि । कार्याक्षमे ॥

अकर्मी । त्रि । ब्रह्मविदि ॥ अकर्म अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः । नकर्मी वा ॥ कर्मानुष्ठानरहिते अवधूते ॥

यथा ॥ अनुतिष्ठन्तु कर्माणि परलो कयियासवः। सर्वलोकात्मकः कस्मां दनुतिष्ठामिकिं कथमिति ॥

अकल्कनः। त्रि।) वीतदम्भे ॥
अकल्मषः। त्रि।)

अकस्मात्। । सहसार्थे। अतर्कित निमित्तके॥ यथा। अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्य चुम्बति। पतिंनिर्दयमा लिङ्ग्य हेतुरत्रभविष्यतीति ॥

अकामः। त्रि। बाह्यविषयकामना शून्ये॥ नविद्यतेकामोऽस्य ॥ यथा। दृष्टानुश्रविकाबाह्याः कामायस्यन सन्त्यसौ। अकामस्ताद्दृशस्त्वन्तु निष्कामत्त्वेनसिध्यतीति॥

अकामकारः। पुं। यथेष्टानाचरणे॥ नकामकारः॥

अकामहतः। त्रि। आब्रह्मलोकानन्दादर्वाचीनेष्वानन्देषु विहृष्णे। कामेनहतः कामहतः। नकामहतः॥

अकायः। त्रि। अशरीरे॥ लिङ्गशरीरवर्जिते॥ नविद्यते कायोयस्यसः॥

अकारः। पुं। अ अक्षरे। वर्णानां मध्ये भगवद्विभूतौ॥ अ वर्णनिर्देशे॥ वर्णात्कारः॥

अकालः। पुं। कालाशुद्धौ॥ यथा।

अनुराधर्क्षमारभ्यषोडशर्क्षेषु भास्करः। यावच्चरतिवैतावदकालं मुनयो विदुरिति॥ असमये॥ त्रि। तद्विशिष्टे॥

अकालवृष्टिः। स्त्री। सहस्यादिषु वर्षणे॥ यथा। पौषादिचतुरो मासान् प्रोक्ता वृष्टिरकालजा। व्रतं याचादिकं तत्रवर्जयेत्सप्तवासरानिति॥

अकिञ्चनः। त्रि। दीने॥ नास्ति किञ्चन यस्य। मयूरव्यंसकादित्त्वात्समासः॥ निष्कामे॥

अकिञ्चनिमा। पुं। आकिञ्चन्ये॥ अकिञ्चनस्य भावः इमनिच्॥

अकीर्त्तिकरम्। त्रि। कीर्त्त्यभावकरे। अपकीर्त्तिकरे॥ नकीर्त्तिकरम्॥

अकुप्यम्। न। स्वर्णरजतात्मकेधने॥ कुप्यादन्यत्॥

अकुलसंज्ञः। त्रि। तिथि बारर्क्ष विशेषे॥ यथा। स्वात्त्यन्तकाश्विवसु पौष्णाकरानुराधा दित्त्यध्रुवाणि विषमास्तिथयोऽकुलाःस्युः। सूर्येन्दुमन्दगुरवश्चेति॥

अकुशलम्। त्रि। अशोभने॥ नकुशलम्॥

अकूपारः। पुं। कूर्मराजे॥ महोदधौ॥ कुंपृथ्वीं पिपर्त्ति। पृपालनपूरणयोः। कर्मण्यण्। अन्येषा

मपीति दीर्घः । नञ् समासः ॥ उपलादौ ॥ कमठे ॥

अकूर्चः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । कैतवहीने ॥

अकूवारः । पुं । समुद्रे ॥

अकृतम् । त्रि । निश्चये ॥ मोक्षे ॥ अविहिते ॥ कारणे ॥ प्रमाणाविषये ॥ स्वयमजनिते ॥ नकृतम् ॥ अनिष्पादिते ॥ यथा । कालातीतन्तु यत्कुर्यादकृतन्तद्विनिर्दिशेदितिस्मृतिः ॥ स्त्री । प्रकृतिविशेषे ॥ यथाऽपांनिम्नदेशगमनादिलक्षणा प्रकृतिः सानकेन चितकृता ॥

अकृतकः । त्रि ॥ स्वाभाविके ॥ नकृतकः

अकृतज्ञः । त्रि । उपकारामानिनि । कृतघ्ने ॥

अकृतबुद्धिः । त्रि । शास्त्राचार्योपदेशन्यायै रनुपजनितविवेकबुद्धौ ॥ अकृताबुद्धिर्यस्य येनवा ॥

अकृतात्मा । त्रि । यज्ञादिभिरशोधितान्तःकरणे ॥ शास्त्रेणासंस्कृतान्तःकरणे ॥

अकृताभ्यागमः । पुं । दोषविशेषे । अकृतयोः पुण्यपापयोरकस्मात्फलदातृत्वे ॥

अकृत्रिमः । त्रि । अकरणजे । अजन्ये । सिद्धे ॥

अकृत्रिमानन्दः । पुं । स्वरूपभूतानन्दाभिव्यञ्जके निदिध्यासने ॥ अकृत्रिमश्चासा वानन्दश्च ॥ त्रि । कृत्रिमानन्दविरहिणि ॥ अविद्यमानः कृत्रिमानन्दो ऽस्य ॥

अकृत्स्नवित् । त्रि । अनात्माभिमानिनि ॥ अकृत्स्नं वेत्ति । विद ज्ञाने । क्विप् ॥

अकृष्णकर्मा । त्रि । शिश्विदाने । अपापकर्मणि ॥ अकृष्णं निष्पापत्वात् शुद्धं कर्मास्य ॥

अकोटः । पुं । गुवाकवृक्षे । छटाफले ॥

अकौशलम् । न । आकौशले ॥

अक्का । स्त्री । मातरि । जनन्याम् । अम्बायाम् ॥

अक्तः । त्रि । व्याप्ते ॥ युक्ते ॥ परिच्छिन्ने ॥ अञ्चेर्गतौक्तः । अक्तपरिमाणस्य वाचका इति भाष्यस्यकैयटेन तथा व्याख्यातत्वात् ॥ अनक्ति अज्यते वा । अंजूव्यक्त्यादौ । अंजिघृषिभ्यः क्तः ॥

अक्रतुः । त्रि । अकामे । दृष्टादृष्टबाह्यविषयोपरतबुद्धौ ॥

अक्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् ॥ त्रि । अनाक्रान्ते ॥

अक्रियः । त्रि । श्रौतस्मार्तक्रियात्यागिनि ॥ अव्यापारे । अकर्त्तरि ॥ कुकर्मविशिष्टे ॥

अक्ष

अक्रूरः । पुं । श्वफल्कतनये । गान्दिनीसुते ॥ त्रि । अकठिने । अनिष्ठुरे ॥ नक्रूरः ॥ क्रौर्यवान् क्रूरः सनेत्यक्रूरः । यद्वाक्रूरे इतिभावप्रधानो निर्देशः । नविद्यते क्रौर्यमस्येत्यक्रूरः ॥

अक्रोधः । पुं । परैराक्रोशे ताडनेवा कृते सति प्राप्तो यःक्रोधस्तस्य तत्काले।पशमने ॥ त्रि । क्रोधरहिते ॥

अक्रोधनः । त्रि । क्रोधरहिते ॥

अक्लमः । त्रि । सततव्यापारेप्यश्रान्ते ॥ अविद्यमानः क्लमोयस्यसः ॥

अक्षः । पुं । रथावयवे । चक्रे ॥ चक्रधारणदारुभेदे । नभ्ये ॥ ज्ञातार्थे ॥ व्यवहारे । आयव्ययचिन्तायाम् ॥ पाशके । येन द्यूतविद्यायामेजति ॥ रुद्राक्षे ॥ इंद्राक्षे ॥ विभीतकतरौ ॥ ज्ञाने ॥ आत्मनि ॥ रावणौ ॥ सर्पे ॥ शकटे ॥ षोडशमाषेषु । कर्षे ॥ जात्यन्धे ॥ गरुडे ॥ पलभायाम् ॥ यथा । चंद्राग्निनिघ्नापलभाह्निताक्षलक्ष्मावधिः स्याद्दिहृद्दक्षिणेच इति ॥ न । सौवर्चले लवणे ॥ तुत्थे ॥ हृषीके ॥ अश्नोति अक्षति वा अक्ष्यतेवा ऽनेनाक्षवा अक्षूव्याप्तौ । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अश्नुते ऽक्ष्यर्थम् । अशूव्याप्तौ । अशेर्देवने इति सेधा ॥

अक्षक

अक्षकः । पुं । तिनिशे ॥ इतिरत्नमाला ॥

अक्षगणः । पुं ॥ श्रोत्रादीन्द्रियसङ्घाते ॥ अक्षाणांगणः ॥

अक्षचरणः । पुं ॥ अक्षपादे ॥

अक्षतम् ॥ न ॥ षण्डे ॥ पुं ० भू ० लाजेषु ॥ क्षणनम् ॥ क्षणुहिंसायाम् । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनाणलोपः । ।नक्षतं येषांते ॥ मुकुटस्त्वमरव्याख्यावसरे लाजाः पुंभूम्नित ऽक्षतमितिपठित्वा कर्मणिक्तः । क्षतंखण्डितम् । नक्षतमक्षतमितिविगृह्य नित्यपुल्लिंगानित्यबहुवचनान्ताश्च लाजा अक्षतमितिव्याचख्यौ ॥ केचित्तु अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहुः ॥ पुं । यवे ॥ त्रि । अहिंसिते ॥ अव्रणे । अखण्डिते ॥

अक्षता । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ पुरुषसंसर्गरहितायां स्त्रियाम् ॥ नक्षता ॥

अक्षदर्शकः । पुं । प्राड्विवाके । धर्माध्यक्षे ॥ अक्षबोधके ॥ पश्यति । दृशिरप्रेक्षणे । ण्वुल् । अक्षाणां व्यवहाराणांदर्शकः ॥

अक्षदृक् । पुं । व्यवहारस्यज्ञातरि । अक्षदर्शके ॥

अक्षदेवी। त्रि। द्यूतकृति। धूर्त्ते॥ अक्षैर्दीव्यति। दिवुक्रीडादौ। सुपीतिणिनिः॥

अक्षद्यूः। पुं। अक्षदेविनि॥ अक्षै-र्दीव्यति। दिवु० क्विप्। च्छोरि त्यूठ्॥

अक्षधूर्त्तः। पुं। द्यूतकारे। कितवे॥ अक्षेषुधूर्त्तः। सप्तमीशौण्डैरिति समासः॥

अक्षधूर्त्तिलः। पुं। वृषे॥ इति हा-रावली॥

अक्षपादः। पुं। गौतमे। नैयायिके॥

अक्षपीडा। स्त्री। यवतिक्ताख्यल-तायाम्॥

अक्षमः। त्रि। क्षमताशून्ये। क्षमा रहिते॥

अक्षमा। स्त्री। ईर्ष्यायाम्। अक्षा-न्तौ॥

अक्षमाला। स्त्री। अक्षसूत्रे। अका रादिक्षकारान्त वर्णमालायाम्॥ अरुन्धत्याम्॥ अक्षमाला वशिष्ठे नसंयुक्ताधमयोनिजेतिवचनात्॥ रुद्राक्षमालायाम्॥

अक्षयः। पुं। अनन्ते। अक्षयकाला भिमानिनि॥ त्रि। क्षयाभावे। क्षयरहिते॥ अव्यये॥ ब्रह्मनिष्ठे॥ अः वासुदेवः तस्मिन् क्षयोनिवासो ऽस्य॥

अक्षयकालः। पुं। अक्षयकालाभि मानिनि परमेश्वराख्यकाले॥ अक्ष यश्वासौकालश्च॥

अक्षयतृतीया। स्त्री। वैशाखशुक्लतृ तीयायाम्॥ यथा। वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका। अ क्षयासातिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहि णीयुता॥ तस्यांदानादिकं पुण्यम क्षयं समुदाहृतमिति॥ इयंसत्ययु गाद्या॥

अक्षया। स्त्री। रव्यादिवारैः सप्तम्या दितिथिषु॥ यथा अमावै सो मवारेण रविवारेण सप्तमी। चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपिचाक्षया इ तिभविष्यपुराणम्॥ क्षयरहिता याम्॥ नास्तिक्षयोयस्याः सा॥

अक्षरम्। न। नक्षरतीतिव्युत्प त्त्या अविनाशिनि निर्विशे-षे प्रणवाख्ये ब्रह्मणि कूटस्थनि-त्ये आत्मनि॥ यथा। क्षराक्षित्र्लु-धर्मत्वादक्षरं ब्रह्मभण्यते। कार्य कारणरूपन्तु नश्वरंक्षरमुच्यते॥ यत्किञ्चिद्वस्तुलोकेस्मिन् वाचोगो-चरतांगतम्। प्रमाणस्यचतत्सर्व-मक्षरे प्रतिषिध्यते॥ यदप्रबोधा-त्कार्पण्यंब्राह्मण्यंयत्प्रबोधतः। तद-

क्षरं प्रवोद्धव्यं यथोक्तेश्वरवर्त्मनेति ॥ ईश्वरवर्त्मनेति शासितृत्वादि तटस्थलक्षणद्वारेत्यर्थः ॥ अकारादिक्षकारान्तवर्णे ॥ यथा । षाण्मासिके तु समये प्राप्ते भ्रान्तिः संजायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरेति । तत् पञ्चविधं लिपिशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अपामार्गे ॥ गगने ॥ मोक्षे । अपवर्गे ॥ धर्मे ॥ तपसि ॥ अध्वरे ॥ अव्याकृताख्ये मूलकारणे ॥ पुं । शङ्करे ॥ अजे । विष्णौ ॥ जीवे ॥ न क्षरति । क्षर सञ्चलने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्याप्तौ । अशेः सरः ॥ त्रि । अक्षरणीये । अच्युते ॥

अक्षरचणः । पुं । लेखकोत्तरे ॥ अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तश्चुञ्चुप्चणपाविति चणप् ॥

अक्षरचुञ्चुः । पुं । लेखकोत्तमे ॥ अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तइति चुञ्चुप् ॥

अक्षरजननी । स्त्री । लेखन्याम् ॥ प्रकृतौ ॥ अक्षराणामक्षरस्य वा जननी ॥

अक्षरजीवकः । पुं । लेखके ॥ लेखकेऽक्षरपूर्वाः स्युर्वर्णजीवकचुञ्चव इति हेमचन्द्रः ॥

अक्षरजीविकः । पुं । कायस्थजातौ ॥

अक्षरैर्जीविका यस्य सः ॥ लेखकः स्याल्लिपिकरः कायस्थोऽक्षरजीविक इति हलायुधः । त्रि । अक्षरजीविनि ॥

अक्षरतूलिका । स्त्री । लेखन्याम् ॥ अक्षराणां तूलिका ॥ इति जटाधरः ॥

अक्षरधीः । स्त्री । अक्षरं ब्रह्मणि धीर्यस्य इति व्युत्पत्त्या श्रुतिषु ॥ त्रि । ब्रह्मनिष्ठे ॥

अक्षरपङ्क्तिः । स्त्री । छन्दोभेदे ॥ यथा । चेद्भगणान्तगद्वययोगः । वृत्तिरिहोक्ता साऽक्षरपङ्क्तिरिति ॥

अक्षरमुखः । त्रि । कालाक्षरिके । शिक्षिताक्षरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अक्षरविन्यासः । पुं । लिपौ ॥ अक्षराणां विन्यासः ॥

अक्षरसमुद्भवः । पुं । अपौरुषेयत्वेन निरस्तसमस्ताशङ्के वेदे ॥ अक्षरात् परमात्मनः समुद्भवः आविर्भावो यस्य सः ॥

अक्षवती । स्त्री । द्यूतक्रीडाविशेषे । चौपड इति भाषा ॥ अक्षाः पाशकाः सन्त्यस्याम् । मतुप् । लोकात् स्त्रीत्वम् ॥

अक्षवाटः । पुं । मल्लभूमौ । नियुद्धभुवि । अखाडा इति भाषा ॥

अक्षवित् । त्रि । व्यवहारज्ञे ॥ द्यूतज्ञे ॥

अक्षविवर्त्तः । पुं । द्यूतप्रभेदे ॥

अक्षसूत्रम् । न । जपमालायाम् ॥

अक्षाग्रकीलकः । पुं । अणौ । रथचक्राग्रस्थितकीले । अणी इति भाषा ॥ अक्षस्यनाभिक्षेप्यकाष्ठस्यान्ते बन्धार्थंकीलकः ॥

अक्षान्तिः । स्त्री । परोत्कर्षासहने । ईर्ष्यायाम् ॥ नक्षमणम् । क्षमूष सहने । दिवादिः । अस्याषित्वात् क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घे नञ् समासः ॥

अक्षारलवणम् । न । अकृत्रिमे सैन्धवादौ ॥ यथा । गोक्षीरं गोघृतंचैव धान्यंमुद्गास्तिलायवाः । सामुद्रं सैन्धवंचैव अक्षारलवणंस्मृतमिति स्मृतिर्हारलतायाम् ॥

अक्षि । न । चक्षुषि ॥ अश्नुतेऽनेनवा ॥ अशूव्याप्तौ संघातेच । अशेर्निदितिक्सिः ॥ यद्वा । अक्षति । अक्षूव्याप्तौ । इन् ॥

अक्षिकूटः । पुं । ईषिकायाम् । गजाक्षिपुटके ॥

अक्षिगतः । त्रि । द्वेष्ये ॥ इत्यमरः ॥ अक्षिगतएवखेदकृत् ॥

अक्षिभेषजम् । न । लोध्रे ॥

अक्षिविकूणितम् । न । अपाङ्गदृष्टौ । कटाक्षे ॥

अक्षीणः । त्रि । पूर्णे ॥ अदीने ॥ नक्षीणः । यथा । अलब्ध्वानविषीदेत कालेकालेऽशनंक्वचित् । लब्ध्वान हृष्येद्धृतिमानुभयं दैवतन्त्रितम् ॥ इतिमत्वानदीनोयोवधूतोऽक्षीणउच्यतइति ॥

अक्षीवम् । न । वशिरे । सामुद्रलवणे ॥ पुं । शिग्रौ ॥ त्रि । अमत्ते ॥ नक्षीवति अनेनवा अक्षीवयतिवा । क्षीवृमदे । पचाद्यच् ॥ अक्ष्णः ईः । अक्षींवातिवायति वा । वागतिगन्धनयोः ओवैशोषणेवा । आतोनुपेतिकः ॥

अक्षेशः । पुं । मनसि ॥ अक्षाणामीशः ॥

अक्षोटः । पुं । शैलोत्थपीलौ । कर्पराले । आखरोटइतिख्याते ॥ अक्ष्णोति । अक्षूव्याप्तौ संघातेच । बाहुलकादोटः ॥ अक्षस्येवउटाः पर्णान्यस्येतिवा ॥

अक्षोटकः । पुं । कर्परालवृक्षे । पर्वतपीलौ ॥ यथा । अक्षोटकोपितादसदृशः कफपित्तकृदिति ॥ अक्षोटात्स्वार्थेकः ॥

अक्षोपकरणम् । न । द्यूतसाधने ॥

अक्षोभः । पुं । आलाने । शङ्कौ । हस्तिबन्धनस्तम्भे ॥ त्रि । क्षोभरहिते ॥

अक्षोभ्यः । पुं । शिवे ॥ रागद्वेषादि

भिः शब्दादिविषयैरसुरैश्च नक्षोभ्यते क्षोभंविक्षेपं व्यथांनप्राप्यते। क्षुभेर्हेतुमण्ण्यन्तादचोयदितिय त्प्रत्ययः। त्रि। अप्रधृष्ये।

अक्षौहिणी। स्त्री। सेनाविशेषे। दशानीकिन्याम्॥ सायथा॥ इभाः २१८७०। रथाः २१८७०। अश्वाः ६५६१०। पदातयः १०९३५०। उक्तञ्च। अक्षौहिण्यामित्यधिकैः सप्तत्याष्टभिःशतैः। संयुक्तानि सहस्राणि गजानामेकविंशतिः॥ एवमेवरथानान्तु संख्यानंकीर्त्तितंबुधैः। पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्शतानिदशैव तु॥ संख्यातास्तुरगास्तज्ज्ञैर्विना रथतुरंगमैः। तथाशतसहस्रंतु सहस्राणि नवैवतु। शतानित्रीणि चान्यानि पंचाशच्चपदातयः इति॥ समस्तसंख्ययातु। खद्वयस्वरवस्विंदुनेत्रै रक्षौहिणीमतेति॥ २१८७००॥ ऊहः समूहोस्त्यस्याः इनिः। अक्षाणामूहिनी। पूर्वपदादिति णत्वम्। अक्षादूहिन्यामिति वृद्धिः॥

अक्ष्णम्। त्रि। अखण्डे॥ अश्नुते अशूव्याप्तौसंघातेच। कृत्यशूभ्यां क्स्नः॥ न। काले॥

अखट्टः। पुं। प्रियालवृक्षे॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

अखट्टिः। पुं। असद्व्यवहारे॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

अखण्डम्। त्रि। पूर्णे। खण्डशून्ये॥ अनन्ते॥ नखण्ड्यते। खडिभेदने। घञ्॥ नास्तिखण्डोऽस्यवा॥॥

अखण्डनः। पुं। काले॥ इति शब्दचन्द्रिका॥

अखण्डपरशुः। पुं। परशुरामे॥ नखण्डः अखण्डः केनाप्यखण्डितः परशुःकुठारोस्य॥

अखातम्। पुं। न। देवखाते। अकृत्रिमजलाशये॥ खाताद्भिन्नम्॥

अखिलम्। त्रि। विश्वस्मिन्। कृत्स्ने॥ नखिलमस्य॥

अखिलाधारम्। त्रि। ब्रह्मणि॥ अखिलस्याकाशादिप्रपञ्चस्याधारमाश्रयस्तदितिविग्रहः। आश्रयशब्दः सृष्टिप्रलययोरप्युपलक्षणार्थः॥

अगः। पुं। पर्वते॥ वृक्षे॥ सरीसृपे॥ भानौ॥ नगच्छति। गम्लृगतौ। अन्येभ्योपीति अन्येष्वपीतिवाडः॥ नगोऽप्राणिष्विति पाक्षिकोऽप्रकृतिभावः॥

अगजः। त्रि। गिरिसम्भवे॥ न। शिलाजतुनि॥

अगतिः। पुं। अनवबोधे। अपरिज्ञा-

ने ॥

अगद: । पुं । औषधे ॥ त्रि । नीरुजि ॥ गदविरुद्ध: । नगदो ऽस्मादितिवा ॥

अगदङ्कार: । त्रि । चिकित्सके ॥ अगदमरोगंजन्तुंकरोति । कर्मण्यण् । कारेसत्यागदस्येतिमुम् ॥

अगदतन्त्रम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । अगदतन्त्रंनामसर्पकीटलूतावृश्चिकमूषिकादिदष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविषसंयोगविषोपहतोपशमनार्थमितिसुश्रुत: ॥

अगम: । पुं । वृक्षे ॥ नगच्छति । गमॢगतौ । पचाद्यच् ॥

अगम्य: । त्रि । अज्ञेये ॥ गमनायोग्ये ॥ नगम्य: ॥

अगस्ति: । पुं । मुनिविशेषे ॥ विन्ध्याख्यम् अगमस्यतीत्यगस्ति: । अस्यते: क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् । बाहुलकात्सिर्वा । शकन्ध्वादि: ॥ वकद्रौ ॥ अगस्ति: पित्तकफजिच्चतुर्थकहरोहिम: । रूक्षोवातकरस्तिक्त: प्रतिश्यायनिवारण: ॥

अगस्तिद्रु: । पुं । वकपुष्पवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

अगस्त्य: । पुं । वकद्रौ ॥ मुनिभेदे । पुलस्त्यतनये ॥ अगं विन्ध्यंस्त्यायतिस्तभ्नाति । स्त्यमङ्घाते । आतोनुपसर्गेक: ॥

अगस्त्याश्रम: । पुं । अगस्त्यकुण्डइतिनाम्नाकाश्यांप्रसिद्धेस्थाने ॥ मलयाचलेवर्त्तमाने मुनिवासस्थाने ॥

अगस्तिकुसुमम् । न । मुनिद्रुमपुष्पे ॥ अगस्तिपुष्पशाके ॥ अस्यगुणायथा । अगस्तिकुसुमं शीतंचतुर्थकनिवारणम् । नक्तान्ध्यनाशनंतिक्तंकषायंकटुपाकिच ॥ पीनसश्लेष्मपित्तघ्नंवातघ्नंमुनिभिर्मतम् ॥ आगस्त्यंकुसुमं तथा मृदुफलंकेना हृतंजन्तुनाधन्यंचाद्यदिनं यदद्यमिलितंकस्यास्यमालोकितम् । स्विन्नंतक्रयुतंसहिंगुलवणं तप्तेघृतेपाचितंभोक्ता संततभाषितं प्रियतमेनाद्यापिसम्प्रापितमिति ॥

अगाधम् । त्रि । अतलस्पर्शे । अतिगगभीरे ॥ दुर्बोधाशये ॥ न । श्वभ्रे ॥ नास्तिगाध: स्थितिरत्र । नञोऽस्त्यर्थानामिति वहुव्रीहि: ॥

अगाधजल: । पुं । ह्रदे ॥ त्रि । अतलस्पर्श जलविशिष्टे ॥ अगाधंजलंयत्र ॥

अगारम् । न । गृहे ॥ अगानृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

अगारदाही । त्रि । गृहदाहके ॥

अगु: । पुं । राहुग्रहे ॥ त्रि । किरणरहिते ॥

अगुरु: । न । जोङ्गके । सुगन्धिकाष्ठ

भेदे। अगर इति भाषा॥ अगुरूष्णंकटुत्वच्यंतिक्तं तीक्ष्णंचपित्तलम्। लघुकर्णाक्षिरोगघ्नं शीतवातकफप्रणुत्॥ अगुरुर्वापुंसीति वोपालितः। शिंशपायाम्॥ कालागुरुणि॥ त्रि। लघुनि॥ नगुरुरस्मात्॥

अगूढगन्धम्। न। हिङ्गुनि॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

अगोचरम्। त्रि। इन्द्रियजन्यप्रत्यक्षाविषये॥

अगौकाः। पुं। शरभे॥ खगे॥ सिंहे॥ त्रि। अद्रिवासिनि। अद्रिगे॥ अगः ओकोयस्यसः॥

अग्नायी। स्त्री। वह्निपत्न्याम्॥ अग्नेः स्त्रीत्यस्मिन्नर्थे वृषाकप्यग्निकुसितेत्यादिसूत्रेणाग्निशब्दस्यैकारादेशोङीप्च॥ त्रेतायुगे॥

अग्निः। पुं। अङ्गयन्ति अग्र्यंजन्मप्रापयन्तीतिव्युत्पत्त्या हविःप्रक्षेपाधिकरणेषु गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निसभ्यावसथ्यौपासनाख्येषु षडग्निषु॥ पावके। वैश्वानरे॥ अस्य गुणा यथा। रूपंनेत्रेन्द्रियंपाकःसन्तापस्तीक्ष्णतास्मृता। वर्णोभ्राजिष्णुतामर्षः शौर्यमग्नेर्गुणाअमीति॥ षट्सुधूमाग्न्यादिषु॥ यथा। अर्क

निष्कासनार्थायक्रमाज्ज्ञेयाः षडग्नयः। धूमाग्निश्चैवदीपाग्निर्मन्दाग्निर्मध्यमस्तथा॥ खराग्निश्चभडाग्निश्च तेषांवक्ष्यामि लक्षणम्॥ विज्वालोयोधूमशिखो धूमाग्निःसउदाहृतः॥ ससारमतिशुष्कं यन्मुष्टिमध्येसमेष्यति। तत्काष्ठं काष्ठमित्याहुः खदिरादिसमुद्भवम्॥ द्वाभ्यांतस्यचतुर्थाभ्यां योग्निर्दीपाग्निरुच्यते। चतुरंशेन तेनैवमन्दाग्निः परिकीर्त्तितः॥ अर्द्धीकृताभ्यांद्वाभ्यांतुमध्यमाग्निरुदाहृतः। अर्द्धैस्तैः पञ्चभिः प्रोक्तःखराग्निःसर्वकर्मसु॥ मस्तकावधिपात्रस्य चतुर्दिक्षुक्रमेणच। प्रसरंतियदाज्वालाः सभडाग्निरुदीरितः॥ सार्द्धयामञ्च यामञ्चयाममेकंमुहूर्त्तकम्। मुहूर्त्तमात्रमित्येवमर्कार्थेवन्हयःस्मृताः इति॥ चित्रकाख्यौषधौ॥ तृतीये॥ चतुष्कलेऽ॥ आदिगुरोः संज्ञायाम्॥ कृत्तिकानक्षत्रे॥ अङ्गति ऊर्द्धंगच्छति। अगिगतौ। अङ्गेर्नलोपश्चेतिनिर्नलोपश्च॥ रक्तचित्रके॥ भल्लातके॥ निम्बूके॥ पित्ते॥ स्वर्णे॥

अग्निकः। पुं। इन्द्रगोपकीटे॥ इति हेमचन्द्रः॥

अग्निकणः। पुं। स्फुलिङ्गे॥ अग्नेः

कणाः ॥ इत्यमरः ॥

अग्निकारिका । स्त्री । अग्निकार्य्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अग्निकार्य्यम् । न । होमादौ हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने । अग्नीन्धने ॥ अग्नौसायंप्रातःसमिद्धोमानुष्ठाने ॥ अग्नावग्नेर्वाकार्य्यम् ॥

अग्निकाष्ठम् । न । अगुरुणि ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निकुक्कुटः । पुं । ज्वलदग्नितृणोल्कायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ अग्नेःकुक्कुटः ॥

अग्निक्रीडा । स्त्री । खधूपादित्यागे । हवाइ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

अग्निगर्भः । पुं । औषधविशेषे । अग्निनिर्यासे । अग्निजारे ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

अग्निगर्भा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अग्निचित् । पुं । साग्निके । अग्निचेतरि ॥ इत्यमरः । अग्निमचैषीत् । चिञ्चयने । अग्नौचेरिति क्विप् तुक् ॥

अग्निचित्या । स्त्री । अग्नेश्चयने ॥ चित्याग्निचित्ययोरितिभावेयप्रत्ययस्तुक्चनिपात्यते ॥

अग्निचूडा । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥

अग्निजः । पुं । भल्लातके । भिलावा ख्ये ॥ अग्निजारवृक्षे ॥ त्रि । अग्नेर्जातमात्रे ॥

अग्निजातः । पुं । }
अग्निजारः । पुं । } औषधविशेषे । वडवाग्निमले । सिन्धुफले इति राजनिर्घण्टः ॥
अग्निजालः । पुं । }

अग्निजिह्वा । स्त्री । अग्नेर्ज्वालायाम् ॥ लाङ्गलीवृक्षे ॥ योगविशेषे ॥ यथा । सप्तषष्ठ्यादितिथयः सोमवारादिभिर्युताः । अग्निजिह्वाः सप्तयोगामङ्गलेष्वतिगर्हिताः इति ॥ काल्यादिसप्तसु ॥ यथा । कालीकपालीचमनोजवाचसुलोहितायाचसुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनीविश्वरुचीच देवीलेलायमाना इतिसप्तजिह्वा इतिप्रथममुण्डकश्रुतिः ॥

अग्निज्वलिततेजनः । पुं । अग्निनादीप्तफलके । आयुधविशेषे ॥

अग्निज्वाला । स्त्री । वन्हिशिखायाम् ॥ धातृपुष्पिकायाम् ॥ लाङ्गलिक्यौषधौ ॥ अग्नेरिवज्वालाऽस्याः । अग्नेर्ज्वालेववर्णा । रक्तपुष्पत्वात् ॥

अग्निदमनी । स्त्री । क्षुपविशेषे । वहुकण्टकायाम् । गुच्छफलायाम् ।

अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिष्मतीवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निदेवा । स्त्री । कृत्तिकानक्षत्रे ॥ इ

ति हेमचन्द्रः ॥

अग्निध्वजः । पुं । मरुद्वाहे । धूमे । धूँवाँ इति भाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निनिर्यासः । पुं । अग्निजारवृक्षे ॥

अग्निपर्णी । स्त्री । अग्निवर्ती अगिया इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥

अग्निपुराणम् । न । आग्नेये ॥ तत्र श्लोकसंख्या यथा । षोडशैवसहस्राणिपुराणंचाग्निसंज्ञितमिति ॥

अग्निभम् । न । स्वर्णे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥

अग्निभूः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ पुराकिल तारकोपप्लुतदेवरक्षार्थंशिवेनाग्निरूपंस्ववीजंवन्हिमुखेक्षिप्तंतेनाग्निनाकृत्तिकासुक्षिप्तंताश्चदैवागतगर्भसत्रपाः शरवणं प्रविश्यप्रसूताः तेनाग्निभूरितिसर्वानन्दः ॥ न । जले ॥ त्रि । अग्निजाते ॥ अग्नेर्भवति । भू । क्विप ॥

अग्निभूतिः । पुं । बौद्धभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अग्निमणिः । पुं । सूर्यकान्ते ॥ इति जटाधरः ॥

अग्निमन्थः । पुं । श्रीपर्णे । गणिकारिकायाम् । अरणीतिख्याते ॥ अग्निमन्थः श्वयथुहृद्वीर्योष्णः कफवातहृत । पाण्डुनुत् कटुकस्तिक्तस्तुवरोमधुरोऽग्निदः ॥ अग्निमन्थकुसुमशाकस्तु । अग्निमन्थभववासमुनीता सत्तगाचमुद्रकेसुसाधिता । तक्रतप्तघृतयुक्तपाचिताहिंगुनाजनितवासवासिता ॥ अग्निमन्थोथहृद्यश्चत्रिदोषशमनः सरः । आध्मानच्छर्दिकाशोथचक्षूरोगविषापहः ॥

अग्निं मथ्नाति । मन्थविलोडने । कर्मण्यण् ॥ जयपर्णे ॥

अग्निमुखः । पुं । देवे ॥ विप्रे ॥ चित्रके ॥ अग्निर्मुखंयस्य ॥ न । वन्हेर्वक्त्रेषुपञ्चसु ॥

अग्निमुखी । स्त्री । भल्लातके । भिलावाइतिख्याते ॥ लाङ्गलिक्याम् ॥ अग्निरिवमुखमस्याः । गौरादिः ॥

अग्नियन्त्रम् । न । अग्न्यस्त्रविशेषे । तोप बन्दूक अगन गन इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निरक्षणम् । न । अग्न्याधाने ॥ अग्निपालने ॥ अग्नेः रक्षणम् ॥

अग्निरजाः । पुं । इन्द्रगोपाभिधेकीटे ॥

अग्निरुहा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् ॥

अग्निवल्लभः । पुं । साले ॥ सालवृक्षे ॥

अग्निवाहः । पुं । छागे ॥ अग्नेर्वाहः ॥ धूमे ॥

अग्निवित् । पुं । अग्निचिति । अग्निहोत्रिणि ॥

अग्निवीजम् । न ।) अग्निवीर्यम् । न ।) स्वर्णे ॥

अग्निव्रतम् । न । भूभुजोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यंस्यात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतमिति ॥

अग्निशरणम् । न । दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्यशालायाम् ॥ अग्नीनांशरणम् ॥

अग्निशाला । स्त्री । अग्निशरणे ॥ अग्नीनांशाला ॥

अग्निशिखम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ अग्नेरिवशिखाकेसरोऽस्य॥ स्वर्णे ॥ पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥ दीपे ॥ वाणे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अग्निशिखा । स्त्री । लाङ्गलिक्याख्यौषधौ ॥ अग्नेरिवशिखायस्याः ॥ विशल्यायाम् । शाकभेदे ॥ अग्नेरिवशिखासन्तापोयस्याः ॥ ज्वालायाम् ॥

अग्निशेखरम् । न । कुङ्कुमे ॥

अग्निष्टुत । पुं । अग्निष्टोमस्यविकृतिरूपे क्रतुविशेषे । अग्निःस्तूयतेऽस्मिन् क्रतुविशेषे । ष्टुञ्स्तुतौ । सम्पदादित्वादधिकरणे क्विप् । अग्नेःस्तुतस्तोमसोमा इति षः ॥

अग्निष्टोमः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ अग्नीनांस्तोमः । अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमादितिषः ॥ अग्निष्टोमार्थग्रन्थे ।

अग्निष्ठः । पुं । लोहमयेतण्डुलादिभर्जनपात्रे ॥

अग्निष्वात्ताः । पुं । दिव्यपितृभेदे ॥ यथा । अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीच्यालोकविश्रुताः इति॥ अपिच । अग्निष्वात्तादयोलोके पितरश्चिरवासिनःइति । चिरलोकपितरइत्यर्थः ॥ अग्निनास्वदुष्ट यथास्यादेवमात्ताः भक्षिताःश्रौतस्मार्त्ताग्नि दग्धाइत्यर्थः । एवञ्चात्रमूर्धन्यादेशोनयुक्तः । मन्वादिस्मृतिषु मूर्धन्यषकारवानेवपाठः ॥ निरुत्यवहुवचनान्तोय मितिकेचित् ॥

अग्निहोत्रम् । न । यज्ञभेदे । अग्न्याधाने ॥ सायंप्रातःकालयोर्नियमेनानुष्टेयेकर्मविशेषे ॥ अग्नयेहोत्रमत्रेतिबहुव्रीहिः ॥ पुं । अग्नौ ॥ हविषि ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

अग्निहोत्रहवणी । स्त्री । यज्ञाङ्गभूते निर्वापसाधने काष्ठपात्रविशेषे ॥

अग्निहोत्री । पुं । अग्निहोत्रयुक्ते । अग्निचिति ॥ अग्निहोत्रमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः । येनाग्निचित्जुहोत्यग्नौत्यङ्गारिणिचमानवं । मन्दाग्निरामयावीचदरिद्रश्चसजायते ॥

अग्नीत् । पुं । ऋत्विग्भेदे ॥ अग्निमिन्धे । ञिइन्धीदीप्तौ । क्विप् । नलोपः ॥ यज्ञमण्डपभेदे ॥

अग्नीध्रः । पुं । धनद्वारावरणीये ऋत्विग्विशेषे ॥ तस्यकर्म अग्निरक्षणम् ॥ अग्निविशेषे ॥

अग्नीध्रा । स्त्री । अग्निकार्य्ये । हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने ॥

अग्नीध्रीयः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अग्नीन्धनम् । न । अग्निकार्य्ये ॥ अग्नौ इन्धनम् ॥

अग्नीषोमीयम् । न । अग्नीषोम्येहविषि ॥ अग्नीषोमौदेवतेअस्य । द्यावापृथिवीसुनासीरेत्यादिनाछः ॥

अग्नीषोम्यम् । न । हविर्विशेषे ॥ अग्नीषोमौदेवते अस्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्थचकारात्यत् ॥

अग्न्याधानम् । न । श्रौताग्निसंस्कृतौ । अग्निहोत्रे । अग्निरक्षणे ॥ अग्नेः आधानम् । अग्निहोत्रमित्यर्थः ॥

अग्न्याधेयम् । न । आहवनीयाद्यग्न्युत्पादककर्म्मणि ॥

अग्न्यालयः । पुं । अग्न्याधारकुण्डे ॥ अग्नेःआलयः ॥

अग्न्युत्पातः । पुं । उल्कापातादिदिव्यवैकृते आकाशादिष्वग्निविकारे । उपाहिते ॥ अग्नेरुत्पातनमुत्पातो वैकृतम् ॥ अग्निनिष्ठोत्पाते ॥ मन्त्रादिनाग्नेर्दाहशक्तिनिवारणे इत्यर्थः ॥

अग्रम् । न । पुरस्तात् ॥ उपरि ॥ पलपरिमाणे ॥ आलम्बने ॥ समूहे ॥ वृक्षादिशिरसि । प्रान्ते ॥ भिक्षाविशेषे । ग्रासचतुष्टये ॥ ग्रासप्रमाणा भिक्षास्यादग्रं ग्रासचतुष्टयमि ति स्मृतेः । त्रि । अधिके ॥ प्रथमे ॥ प्रधाने ॥ अग्यते अगतिवा । अगकुटिलायांगतौ । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु ॥

अग्रकाण्डः । पुं । स्तोमवल्ल्याम् । काण्डीरे ॥

अग्रगः । त्रि । सेवके । अग्रेसरे ॥ अग्रेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येष्वपीतिडः ॥

अग्रगण्यः । त्रि । अग्रेगणनीये ॥ यथा । शमनभवनयाने यद्भवानग्रगण्य इतिमहानाटकम् ॥

अग्रगामी । त्रि । अग्रगे । अग्रेसरे ॥

अग्रजः । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि ॥ ब्राह्मणे ॥ त्रि । पूर्वजाते ॥ अग्रेजातः सप्तम्यां जनेर्डः ॥

अग्रजङ्घा ॥ स्त्री । जङ्घाग्रभागे । प्रतिजङ्घायाम् ॥

अग्रजन्मा । पुं । द्विजे ॥ ज्येष्ठभ्रातरि ॥

ब्राह्मणे। अग्रे आदौ जन्मास्य ॥

अग्रजातः। पुं। विप्रे ॥ त्रि। पूर्वजाते ॥ अग्रेजातः ॥

अग्रजातिः। पुं। ब्राह्मणे ॥ अग्रेजातिर्जन्मास्य ॥

अग्रणीः। त्रि। अग्रिमे। उत्तमे ॥ अग्रं नयति। णीञ्प्रापणे। सत्सूद्विषेति क्विप्। अग्रग्रामाभ्यामिति णत्वम् ॥ विष्णौ ॥ सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यः पूज्यश्च नित्यश इति मोक्षधर्मः ॥ अग्रमुत्कृष्टं निरस्तसकलदुःखानुषङ्गं परमानन्दस्वरूपं पदं स्थानं नयति मुमुक्षूनिति तथा ॥

अग्रतः। । प्रथमे ॥ पुरोऽर्थे ॥ यथा। अग्रतश्चतुरो वेदा इति ॥ अग्रे इति। आद्यादित्वात् तसिः ॥ अग्रे ॥

अग्रतःसरः। त्रि। अग्रगामिनि। पुरोगे ॥ अग्रतःसरति। सृगतौ। पुरोग्रतोऽग्रेषु सर्त्तेरिति टः ॥

अग्रदानी। पुं। आग्रहारिके। प्रेतसम्प्रदानकषडङ्गतिलादि द्रव्यग्राहिणि पतितब्राह्मणे ॥ यथा। लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान्। ग्रहणे मृतदानानामग्रदानी बभूव स इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अग्रपर्णी। स्त्री। गौडभाषायामाल्कुशी इति प्रसिद्धौषधौ। अजलोमाख्यवृक्षे ॥

अग्रमांसम्। न। हृदयान्तर्गतमांसभेदे। बुक्कायाम् ॥ अग्रं मुख्यं मांसम् ॥ उदरमध्यवर्त्तिमांसवर्धनरूपरोगविशेषे ॥

अग्रयाणम्। न। प्रथमे ॥ नासीरे। सेनाविशेषे ॥

अग्रयायी। त्रि। अग्रेसरे ॥

अग्रलोहिता। स्त्री। चिल्लीशाके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्रसन्धानी। स्त्री। यमपञ्जिकायाम्। जीवानां शुभाशुभकर्मलिखितयमस्य पुस्तके ॥

अग्रसरः। त्रि। अग्रगामिनि ॥ अग्रे सरति। बाहुलकात् टः ॥ पुरोगाग्रतोऽग्रेषु सर्त्तेरिति टो वा ॥

अग्रहः। पुं। वानप्रस्थे ॥

अग्रहायणः। पुं। मार्गमासे। मार्गशीर्षे ॥

अग्रायणीयम्। न। वादस्य भेदे ॥

अग्राह्यः। त्रि। परमेश्वरे ॥ इन्द्रियाऽविषये ॥ न ग्राह्यः ॥ ग्रहण्यो ग्ये ॥ यथा। अग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम्। सालग्रामशिलास्पर्शात् सर्वं याति पवित्रतामिति ॥

अग्रिमः। त्रि। ज्येष्ठे ॥ उत्तमे ॥ अग्रे जातः। तत्र भवो वा। अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥

अग्रिमा । स्त्री । लवनीफले । लोना इतिगौडप्रसिद्धफलवृक्षे ॥

अग्रियः । पुं । ज्येष्ठसोदरे । त्रि । प्रधाने ॥ इत्यमरः ॥ अग्रेभवः । घः ॥

अग्रीयः । त्रि । अग्रियार्थे । अग्रेभवः । छप्रत्ययः ॥

अग्रे । । । प्रधाने ॥ विभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः ॥

अग्रेगूः । पुं । अग्रगे ॥ अग्रेगच्छति । गमॢगतौ । क्विप् । ऊङ्चगमादीनामित्यूङ् । अनुनासिकलोपश्च । अग्रेग्वौ अग्रेग्वः इत्यादिबोध्यम् ॥

अग्रेदिधिषूः । पुं । पुनर्भूभर्त्तरि । प्रधान पुनर्भूभार्ये ॥ अग्रेप्रधानंदिधिषूर्यस्य । अग्रेइतिविभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नकप् ॥

अग्रेदिधिषूः । स्त्री । ज्येष्ठायांसोदरभगिन्यामनूढायां याकनिष्ठा विवाह्येन दीयतेतस्याम् ॥ उक्तञ्चलोकाक्षिणा । ज्येष्ठायांयद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । साचाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वा तुदिधिषुःस्मृतेति ॥

अग्रेवणम् । न । वनस्याग्रभागे ॥ वनस्याग्रे । राजदन्तादिषु निपातनात्सप्तम्याअलुक् । वनंपुरगेतिणत्वम् ॥

अग्रेसरः । त्रि । अग्रगे । पुरोगमे ॥ अग्रमग्रेणाग्रेवासरति । सृगतौ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेरितिटः अग्रेइति एदन्तत्वंनिपातनात् ॥

अग्रेसरिकः । त्रि । अग्रगामिनि ॥

अग्र्यः । त्रि । अग्रिमे । प्रधाने ॥ पुं । ज्येष्ठभ्रातरि ॥ प्रतिष्ठिते ॥ अग्रेभवः । अग्राद्यत् ॥ अग्रेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥ अग्रइववा । शाखादिभ्योयः ॥

अघम् । न । व्यसने ॥ दुःखे ॥ दुरिते । पापे ॥ अपराधे ॥ त्रि । तद्वति ॥ पापाचरणे ॥ अंघतेगच्छतिदानादिना । अघिगतौ । पचाद्यच् । आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वान्ननुम् ॥ अङ्घ्यतेऽनेनवा ॥ अघंविद्यतेऽस्यअर्शआद्यच् ॥

अघमर्षणम् । त्रि । पापनाशिमन्त्रविशेषे । सर्वैनसामपध्वंसिनिजप्ये ॥ अघंमर्षति । मृषुसहने । सहनमभिभवः । यद्वा । मृष्यति । ल्युट् । स्त्रियांटित्वान्ङीप् ॥

अघमारः । पुं । यमे ॥ अघेनपापविशेषेणअत्युग्रेण अकाले मारयतिइतिअघमारः अजन्तः ॥

अघायुः । त्रि । पापजीवने ॥

अघोरः । पुं । गिरिशे ॥ त्रि । अभयानके ॥

अघोरा । स्त्री । भाद्रकृष्णचतुर्दश्याम् ॥

यथा । भाद्रमास्यसितेपक्षेअघोराख्याचतुर्दशी । तस्यामाराधितः स्थाणुर्नयेच्छिवपुरंध्रुवमितिस्मृतिः ॥

अघोः । ा । सम्बोधने ॥

अघन्यः । पुं । प्रजापतौ ॥ अघन्यादिस्त्वात्हन्तेर्यक्अडागमउपधालोपश्च ॥ हन्तुमशक्यो ऽघन्यःपर्वतइतिवेदभाष्यम् ॥

अघन्या । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ नहन्यतेनहन्तिवादातारम् । अघन्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्कः । पुं । रूपकभेदे ॥ चिन्हे ॥ आजौ ॥ भूषणे ॥ कुक्षभूषायाम ॥ रूपके ॥ अंशे ॥ अन्तिके ॥ उत्सङ्गे ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ अगे ॥ कटिप्रदेशे ॥ नाटकादिपरिच्छेदे ॥ एकादिरेखायाम् ॥ अपराधे ॥ नवसु ॥ नवमाङ्के ॥ अङ्क्यतेऽनेन । अकिलक्षणे । हलश्चेतिघञ् ॥ ،

अङ्कतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वन्हौ ॥ वेधसि ॥ वायौ ॥ अञ्चति । अञ्चुगतौ । अञ्चे.कोनिच्चयतिःकश्चान्तादेशः॥

अङ्कनम् । न । संख्यासंस्थाने ॥ चिह्नयुक्तीकरणे । आंकनाइतिख्याते ॥

अङ्कपालिका । स्त्री । आश्लेषे । आलिङ्गने ॥

अङ्कपाली । स्त्री । परीरम्भे ॥ धात्र्या

म् ॥ वेदिकायाम् ॥ इतिमेदिनी ॥ कोटयामितिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कलोड्यः । पुं । विस्फोटके । चेचकोइतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्कः । न । चिन्हे ॥ शरीरे ॥ अञ्चति । अञ्चुगतिपूजनयोः । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यःकुश्चेत्यसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कसी । अङ्कांसि ॥

अङ्कितः । चि । चिन्हिते । लाञ्छिते ॥ इतिव्याडिः ॥

अङ्किनी । स्त्री । अङ्कानांसमूहे ॥ खलादित्वादिनिः ॥

अङ्की । स्त्री । मृदङ्गभेदे । अङ्क्ये ॥

अङ्कुरः । पुं । रुधिरे ॥ लोम्नि ॥ सलिले ॥ अभिनवोद्भिदि ॥ अङ्क्यते । अकिलक्षणे । मन्दिवाशिमथीच्युरच् ॥

अङ्कुरितः । चि । उदयति ॥

अङ्कुशः । पुं । न । शृण्याम् ॥ वाधायाम् । अङ्क्यतेऽनेन । अकि । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशेति निपातनादुशच् ॥

अङ्कुशदुर्द्धरः । पुं । गम्भीरवेदिनि ॥

अङ्कुशी । स्त्री । फलाद्याहृतिसाधने ॥ बौद्धमातरि । जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेव्यन्तर्गतदेवीविशेषे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अङ्कूरः। पुं। अङ्कुरे। अभिनवोद्भिदि॥ अंक्यते। अकिलच्चणो। खर्ज्जूरादिंत्वादूरः॥

अङ्कोटः। पुं। निकोचके। अङ्कोले। टेराइतिख्यातवृच्चे॥ अङ्कोटकःकटुस्तीच्णःस्निग्धोष्णस्तुवरोलघुः। रेचनःकृमिशूलामशोथग्रहविषापहः॥ विसर्पकफपित्तास्रमूषकस्यविषापहः। तत्फलंशीतलंस्वादुश्लेष्मघ्नंबृंहणंगुरु॥ बल्यंविरेचनंवातपित्तदाहच्चयास्रजित्॥ अङ्क्यते। अकिलच्चणे। बाहुलकादोटः॥

अङ्कोठः। पुं। अङ्कोटे। टेराइतिख्यातवृच्चे। आकोडइतिगौडभाषाप्रसिद्धे॥ अङ्क्यतेबाहुलकादोठः॥

अङ्कोलः। पुं। अङ्कोटवृच्चे॥

अङ्कोलिका। स्त्री। आलिङ्गने॥ इतिशब्दमाला॥

अङ्कोल्लसारः। पुं॥ स्थावरविषप्रभेदे द्रुमान्तरे॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अङ्क्यः। पुं। मृदङ्गभेदे॥ यथा। सार्द्धतालचयायामश्चतुर्दशाङ्गुलाननः। हरीतक्याकृतिर्यःस्यादङ्क्योङ्केसहिवाद्यतेइतिभरतः॥ अपिच। हरीतक्याकृतिस्त्वंक्योयवमध्यस्तथोर्द्ध्वकः। आलिङ्ग्यश्चैवगोपुच्छोमध्यदच्चिणवामगाः॥

अङ्ग। ा। सम्बोधने॥ अङ्गति। अगिगतौ। पचाद्यच्। हर्षे॥ सङ्गमे॥ असूयायाम्॥ पुनरर्थे॥ अङ्गमम्। घञ्। मूर्खोपिनावमन्तव्यःकिमङ्गविद्वान्॥

अङ्गम्। न। काये। गात्रे॥ अवयवे। प्रतीके॥ उपाये॥ श्रुतेःशिच्चादिषट्सु॥ यथा। शिच्चाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछंदएवच। ज्योतिषञ्चषडङ्गानिकथितानिमनीषिभिः॥ मनसि॥ यथा। हिरण्यगर्भाङ्गभुवंमुनिंहरिरितिमाघः॥ क्लीवैकत्वेतुअप्रधाने॥ तल्लच्चणंयथा। तदीयप्रधानफलजनकव्यापारजनकत्वेसतितदीयप्रधानफलाजनकत्वमङ्गत्वम्॥ पुंभूम्नि। नीवृति॥ यथा। वैद्यनाथंसमारभ्यभुवनेशान्तगंशिवे। तावदङ्गाभिधोदेशोयात्रायांनहिदुष्यतीति॥ अङ्गाःच्चत्रियविशेषाःतेषांनिवासोजनपदःअङ्गाः। तस्यनिवासइत्यणोजनपदेलुपलुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने। त्रि। अङ्गवति॥ अन्तिके॥ अङ्ग्यते ज्ञायतेऽनेन। अगिगतौ। घञ्॥ अङ्गति। अञ्चा॥ सम्पादके॥ षट्सु॥ लग्ने॥

अङ्गग्रहः। पुं। गात्रवेदनायाम्॥ इतिवैद्यकम्॥

अङ्गजः। पुं। अनङ्गे॥ केशे॥ पुत्रे॥ गदे॥ न। रुधिरे॥ मले॥ अङ्गात

अङ्गेभ्योवा जातः। जनी । डः॥ कन्यायामङ्गजामता॥ त्रि। कायजे॥

अङ्गणम्। न। अङ्गने॥ पृषोदरादित्वात्साधुत्वम्॥ अङ्गत्त्यत्र। अगि। ल्युट्। अनादेशस्यवाहुलकात्साधुत्वमित्त्येके॥

अङ्गतिः। पुं। अग्निहोत्रिणि॥ वह्नौ वेधसि॥ विष्णौ॥ इतिशब्दरत्नावली॥

अङ्गदः। पुं। वालिवानरपुत्रे॥ न। केयूरे॥ त्रि। अङ्गदातरि॥ अङ्गंदयते द्यायति द्यतिवा। देङ्रक्षणे दैप्शोधनेदो अवखण्डनेवा। आतोनुपेतिकः॥

अङ्गदा। स्त्री। याम्यदिग्दन्तिहस्तिन्याम्॥

अङ्गनम्। न। प्राङ्गणे॥ याने॥ अङ्गत्त्यत्र। अगिगतौ। करणेत्त्यधिकरणेल्युट्॥

अङ्गना। स्त्री। कामिन्याम्॥ प्रशस्तान्यङ्गान्यस्याः। अङ्गात्कल्याणइतिनः॥ सार्वभौमस्योत्तरदिग्गजस्ययोषिति॥ अङ्गति। अगिगतौ। युच्॥

अङ्गनाप्रियः। पुं। अशोकपादपे॥

अङ्गपः। पुं। लग्नेशे॥

अङ्गपालिः। पुं। आलिङ्गने॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अङ्गभूः। पुं। पुत्रे॥ स्मरे॥

अङ्गमर्द्दः। पुं। अङ्गसंवाहके। नापितादौ॥

अङ्गमर्द्दकः। पुं। अङ्गमर्द्दे। अङ्गमर्द्दिनि॥

अङ्गमेजयत्त्वम्। न। अङ्गकम्पने॥ आसनस्थैर्य्यविघाते॥ सर्वाङ्गाणांवेपथौ। आसनमनसोःस्थैर्य्यस्यबाधके॥

अङ्गरक्तः। पुं। गुण्डारोचन्याम्। पिकाचेष्टके॥ त्रि। रञ्जिते॥

अङ्गरक्षणी। स्त्री। आयस्याम्। जालिकायाम्। लोहिकासंजावाइतिभाषाप्रसिद्धायाम्॥

अङ्गरागः। पुं। चन्दानाद्यैरङ्गलेपे। विलेपने॥ अङ्गेषुरागः॥

अङ्गराट्। पुं। अङ्गदेशाधिपे। कर्णे॥

अङ्गलक्ष्मीः। स्त्री। देहकान्तौ॥

अङ्गलोद्यः। पुं। चिञ्चोटतृणे॥

अङ्गवः। पुं। शुष्कफले। वाने॥

अङ्गविकृतिः। पुं। अपस्माररोगे॥ अङ्गविकारे॥

अङ्गविक्षेपः। पुं। अङ्गुल्याद्यङ्गचालनरूपेनृत्ये। अङ्गविक्षेपणे। अङ्गहारे॥ अङ्गानांविक्षेपोयत्र॥

अङ्गवैकृतम्। न। अङ्गविकारे। इङ्गिते॥

अङ्गः। न। पञ्चिणि॥ अज्यते। अञ्जूव्यक्त्यादौ। अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः

कुधंचेष्ट्यसुन्। कवर्गस्यान्तादेशः। अङ्गसी अङ्गांसि ॥

अङ्गसंस्कारः । पुं । परिकर्म्मणि । शरीरशोभाजनककर्मणिस्नानादौ ॥ अङ्गं संस्क्रियतेऽनेन । सम्पूर्वात्करोतेर्घञ् ॥

अङ्गहारः । पुं । अङ्गविक्षेपे । अङ्गुल्यादिविन्यासभिदि । अङ्गानांस्थानात् स्थानान्तरेनयने ॥ अङ्गस्यहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ॥

अङ्गहारिः । पुं । अङ्गहारे ॥ इतिभरतधृतोहड्डचन्द्रः ॥

अङ्गहीनः । त्रि । व्यङ्गे । काणादौ ॥ अङ्गेन अङ्गाभ्यां अङ्गैर्वा हीनः ॥

अङ्गारः । पुं । महीसुते ॥ हितावल्याम् ॥ पुं । न । अलाते । निर्धूमाग्निपिण्डे ॥ अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ अङ्गमिवर्त्तिवा । अङ्गगतौ । कर्मण्यण् ॥

अङ्गारकः । पुं । कुजे । भौमे ॥ अङ्गानिदंयर्त्तिपीनत्वात् । ऋगतौ ॥ कर्मण्यण् । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । अङ्गारइवरक्तवर्णत्वात् । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ उल्मुकांशे ॥ कुरुण्टके ॥ भृङ्गराजे ॥

अङ्गारकतैलम् । न । स्वनामख्यातपक्कतैलविशेषे ॥ तस्यपाकप्रकारो यथा। मूर्वालाक्षाहरिद्रेद्वे मञ्जिष्ठासेन्द्रवारुणी । बृहतीसैन्धवंकुष्ठं रास्नामांसी शतावरी ॥ आरनालाढकेनैवतैलप्रस्थंविपाचयेत् । तैलमङ्गारकंनाम सर्वज्वरविमोक्षणमितिसुखबोधः ॥

अङ्गारकमणिः । पुं । प्रवाले ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अङ्गारकर्कटी । स्त्री । अंगाकडीवाटी लिट्टी इत्यादि प्रसिद्धिंगतायाम् ॥ यथा । शुष्कगोधूमचूर्णन्तुसाम्बुगाढं विमर्दयेत् । विधायवटकाकारंनिर्धूमेऽग्नौशनैःपचेत् ॥ अङ्गारकर्कटीह्येषावृंहणीशुक्रलालघुः । दीपनीकफकृद्बल्यापीनसश्वासकासजित् ॥

अङ्गारकुष्ठकः । पुं । हितावल्याम् । कुष्ठघ्ने ॥

अङ्गारधानिका । स्त्री । हसन्त्याम् । स्वार्थेकन् ॥

अङ्गारधानी । स्त्री । अङ्गारधारिण्याम् । हसन्त्याम् ॥ अङ्गाराधीयन्तेऽस्याम् । डुधाञ्धारणपोषणयोः । ल्युट् । ङीप् ॥

अङ्गारधारिणी । स्त्री । अङ्गारधान्याम् । अङ्गाराणांधारिणी ॥

अङ्गारपरिपाचितम् । न । शूलादिना पक्वमांसे ॥ अङ्गारेषुपरितःपाचितम् ॥ त्रि । अङ्गारपक्वे ॥

अङ्गारपर्णः । पुं । चित्ररथाख्येगंधर्व्वे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

अङ्गारपुष्पः । पुं । जीवपुत्रद्रुमे ॥ इति रत्नमाला ॥

अङ्गारमञ्जरी । स्त्री ।
अङ्गारमञ्जी । स्त्री । } करञ्जभेदे ॥

अङ्गारवल्लरी । स्त्री । करञ्जभेदे ॥ अङ्गारवर्णपर्णावल्लरी ॥ भार्ग्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥

अङ्गारवल्ली । स्त्री ॥ महाकरञ्जे ॥ भार्ग्याम् ॥ अङ्गारवत्वल्लीअस्याः । समासान्तविधेरनित्यत्वात् । नकप् ॥

अङ्गारशकटी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ अङ्गाराणांशकटी ॥

अङ्गारिः । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ इतिजटाधरः ॥

अङ्गारिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे ॥ किंशुककोरके ॥ इतिमेदिनी ॥

अङ्गारिणी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ भास्करत्यक्तदिशि ॥

अङ्गारितम् । त्रि । दग्धे ॥ अङ्गारागिसञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥ न । पलाशकलिकोद्गमे ॥

अङ्गारिता । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ लतामात्रे ॥ नदीभेदे ॥

अङ्गार्य्या । स्त्री । अङ्गाराणांसमूहे ॥ पाशादिभ्योयः ॥

अङ्गावबद्धम् । न । अङ्गाश्रितोपासने ॥ अङ्गे अङ्गेषुवाअववद्धम् ॥ त्रि । अङ्गबद्धे ॥

अङ्गिका । स्त्री । कञ्चुके । आंगी इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्गी । त्रि । प्रधाने । मुख्ये ॥ अवयविनि ॥

अङ्गिराः । पुं । मुनिभेदे । वृहस्पतौ ॥ अङ्गिरआङ्गिरसयोरभेदोपचारात् ॥ प्रभवादिषुषष्ठ्वर्षे ॥ यथा । निरातङ्कंजगत्सर्वंधनयौवनगर्वितम् । अङ्गिरसिप्रजाःसर्वानित्योत्साहावराननेइति ॥ अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिराइतिअङ्गतेरसिरिडागमश्चनिपातितः ॥

अङ्गीकारः । पुं । अभ्युपगमे ॥ अङ्गीकरणम् । अङ्गीतिच्व्यन्तम् । तत्पूर्वात्कृञोभावेघञ् ॥

अङ्गीकृतम् । त्रि । स्वीकृते । उरीकृते ॥ यथा । आयातयातेनभवाम्बुराशौजातोमहानेवममप्रयासः । मोचायनाथस्य पदप्रसादादङ्गीकृतःसम्प्रतिकौलमार्गइति ॥ अमङ्गमङ्गमकारि ॥

अङ्गुः । पुं । अङ्गे ॥

अङ्गुरिः । स्त्री । अङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरी । स्त्री । अङ्गुल्याम् । पाणिपादाङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरीयः । पुं । न । } अङ्गुलिभूषणे ॥
अङ्गुरीयकः । पुं । न । }

अङ्गुलः । पुं । अङ्गुष्ठे ॥ अवमाने ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ न । अष्टसंख्ययवोदरमाने ॥ अष्टभिस्तैर्भवेज्ज्येष्ठं मध्यमं सप्तभिर्यवैः । कन्यसं षड्भिरुद्दिष्टमङ्गुलं मुनिसत्तम ॥ मानं तु पार्श्वेन । षड्यवाः पार्श्वसम्मितादिति कात्यायनदर्शनात् ॥ अङ्गति । अगि गतौ । बाहुलकादुलः ॥

अङ्गुलिः । स्त्री । करशाखायाम् ॥ गजस्य कर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रभागे ॥ अङ्गति । अगि गतौ । ऋतन्यञ्जीत्य ङ्गेरुलिः ॥ यद्वा । अङ्गं पाणिपादभवमवयवं लाति । बाहुलकात् डिः ॥

अङ्गुलितोरणम् । न । अर्द्धचन्द्रे । गलेहस्ताधाने ॥ चन्दनादिद्वारा ललाटकृतेऽर्द्धचन्द्रे ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुलित्रः । पुं । अङ्गुलिकवचे ॥ अङ्गुलीस्त्रायते । त्रैङ् पालने । कप्रत्ययः ॥

अङ्गुलिमुद्रा । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषणे ॥ अङ्गुल्यां मुदं राति । आतइतिकः ॥ मोदते वा । मुद हर्षे । स्फायितञ्चीतिरक्वा । अङ्गुल्याः मुद्रा ॥

अङ्गुलिमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् ॥ अङ्गुलिमुद्रेव । स्वार्थे कन् ॥

अङ्गुलिमोटनम् । न । अङ्गुलिध्वनौ । स्वच्छन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुलिसन्देशः । पुं । अङ्गुलिशब्दे । अङ्गुलिमोटने ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुली । स्त्री । करशाखायाम् ॥ सा क्रमेण पञ्चधा । यथा । अङ्गुष्ठस्तर्जनी मध्यानामिका च कनिष्ठिकेति ॥ गजकर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रे ॥ वह्वादिषु इतः प्राण्यङ्गादिति पक्षे ङीष् ॥

अङ्गुलीकण्टकः । पुं । नखे ॥

अङ्गुलीमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् ॥

अङ्गुलीयम् । न । पुं । ऊर्मिकायाम् ॥ अङ्गुलौ भवम् । जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः ॥

अङ्गुलीयकम् । न । पुं । अङ्गुलीभूषणे । ऊर्मिकायाम् ॥ यथा । अयं मैथिल्यभिज्ञानं काकुत्स्थस्याङ्गुलीयक इतिभट्टिः ॥ स्वार्थे कन् ॥

अङ्गुलीसम्भूतः । पुं । कररुहे । नखे ॥

अङ्गुष्ठः । पुं । अङ्गुलिभेदे । वृद्धाङ्गुलौ ॥ अङ्गौ पाणौ तिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिकः । अम्बाम्बेति षत्वम् ॥

अङ्गुष्ठमात्रः । त्रि । अङ्गुष्ठपरिमाणे ॥ अङ्गुष्ठपरिमाणं हृदयपुण्डरीकं तच्छिद्रवर्त्यन्तःकरणोपाधिरङ्गुष्ठमात्रः । अङ्गुष्ठमात्रवंशपर्वमध्यवर्त्यम्बरवत् ॥

अङ्गूषः । पुं । नकुले ॥ वाणे ॥ इत्युणादिकोशः ॥

अङ्घः । पुं । पातके । दुरिते ॥ अङ्घ्यतेऽनेन । अघिगत्याक्षेपे । घञ् ॥

अङ्घ्रिः । पुं । पादे ॥ द्रुमूले ॥ अंहति । अनेनवा । अहिगतौ । वंक्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्घ्रिनामकः । पुं । वृक्षमूले ॥ इत्यमरः ॥

अङ्घ्रिनाम । न । वृक्षमूले ॥ अङ्घ्रेर्मनामयस्य ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्घ्रिपः । पुं । द्रुमे ॥ अघ्रिभिःपिबति । पापाने । सुपीतियोग विभागात्कः ॥

अङ्घ्रिपर्णिका । स्त्री । पृश्निपर्णायाम् । पिठवनीतिख्यातायाम् ॥ अङ्घ्रेराराभ्यपर्णान्यस्याः । ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

अङ्घ्रिपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिवल्लिः । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ अङ्घ्रेराराभ्यवल्लिरस्याः ॥

अङ्घ्रिवल्लिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

अङ्घ्रिवल्ली । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिस्कन्धः । पुं । गुल्फे ॥

अचक्षुः । त्रि । मन्दचक्षुषि । नेत्रहीने । अन्धे ॥ नचक्षुर्यस्य ॥

अचण्डी । स्त्री । सुकरायाम् ॥ अकोपनस्त्रियाम् ॥ नचण्डी ॥

अचरः । पुं । स्थावरे ॥ चरति । चरतेरच् । नचरः ॥ त्रि । स्थिरे ॥

अचरमम् । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे ॥

अचलः । पुं । शैले ॥ कीले ॥ शिवे ॥ त्रि । अकम्पे । स्थिरे ॥ अविकारिणि । कूटस्थे ॥ नस्वरूपान्नसामर्थ्यान्नच ज्ञानादिकाद्गुणात् । चलनंविद्यते यस्येत्यचलः कीर्त्तितोच्युतः ॥ सुषुप्तिमूर्च्छास्तब्धीभावादिरूपलयलक्षणचलनरहिते ॥ दीर्घकालादरनैरन्तर्यसत्कारसेवनैर्विजातीयप्रत्ययादूषिते आत्मतत्वे । अवक्रिये ॥ चलति । चलकम्पने । पचाद्यच् ॥ नचलः ॥

अचलकीला । स्त्री । भूमौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अचलत्विट् । पुं । कोकिले ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अचलप्रतिष्ठः । त्रि । अनतिक्रान्तमर्यादे ॥ पुं । समुद्रे ॥ अचलानांमैनाकादीनांप्रतिष्ठायस्मिन् ॥

अचलभ्राता । पुं । बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ सतुशेष जैनाचार्यस्यैकादशशिष्यान्तर्गत इतिहेमचन्द्रः ॥

अचला । स्त्री । भुवि ॥ नचलति । चलकम्पने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अचला भूधराः सन्त्यस्याम् । अर्शआदिभ्योऽजि

त्यच्च ॥

अचलाधिपः । पुं । हिमवति ॥ अचलानामधिपः ॥

अचापलम् । न । चापलाभावे ॥ नचापलम् ॥

अचिन्त्यः । चि । अयमीदृशइतिप्रपञ्चलक्षणत्वेनचिन्तयितुमशक्ये। मनसोऽविषये परब्रह्मणि ॥ चिन्त्योनुमेयस्तद्विलक्षणे । शब्दवृत्तेरिवमनोवृत्तेरप्यविषये । इयत्तयापरिच्छेत्तुमयोग्ये। प्रमाणादिसाक्षित्वेनसर्वप्रमाणागोचरे ॥ नचिन्त्यः ॥ अचिन्त्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत्। प्रकृतिभ्यःपरंयच्चतदचिन्त्यस्यलक्षणम् ॥

अचिन्त्यात्मा । पुं । सर्वभूतप्रणेतरि । परमेश्वरे ॥

अचिरद्युतिः । स्त्री । विद्युति ॥ अचिरंद्युतिर्यस्याःसा ॥

अचिरप्रभा । स्त्री । विद्युति ॥ अचिरंप्रभायस्याःसा ॥

अचिररोचिः । स्त्री । विद्युति ॥ अचिरंरोचिर्यस्याःसा ॥

अचिरा । स्त्री । अर्हतांमातृविशेषे ॥

अचिरांशुः । स्त्री । तडिति ॥ अचिरंअंशवोयस्याःसा ॥

अचिराङ्गलता । स्त्री । विद्युति ॥ अचिरमङ्गलतायस्याःसा ॥

अचिरात् । ा । अविलम्बे । शीघ्रे ॥

अचिराभा । स्त्री । सौदामिन्याम् ॥ अचिरमाभायस्याःसा ॥

अचेतनम् । चि । व्यक्ते ॥ प्रधाने ॥ जडे ॥ सर्वएवप्रधानबुद्ध्यादयोऽचेतनाः नतुवैशेषिकवच्चैतन्यंबुद्धेः । नचेतनम् ॥ सेन्द्रियंचेतनंद्रव्यं निरिन्द्रियमचेतनमितिचरकः ॥

अचेताः । चि । विवेकशून्ये ॥ दुष्टचित्ते ॥ नास्तिचेतोयस्य ॥

अचैतन्यम् । न । चेतनाभावे । अज्ञाने ॥ यथा । अचैतन्यमिदंविश्वंचैतन्यंदेवमेवतत् । नज्ञानन्त्यपिशास्त्राभ्रमन्ये वहिकेवलमिति ॥ चि । तद्वति ॥

अच्छः । पुं । भल्लूके ॥ स्फटिके ॥ चि । निर्मले ॥ छोछेदने । नछ्यतिदृष्टिम । सुपीतियोगविभागात्कः । नछाद्यतेवा । अन्येष्वपीतिडः ॥

अच्छटाभा । स्त्री । विद्युति ॥

अच्छभल्लः । पुं । भल्लूके ॥ अच्छमाभिमुख्येनभल्लते हिनस्ति । भल्लपरिभाषणहिंसादानेषु । पचाद्यच् ॥

अच्छम् । ा । आभिमुख्ये ॥

अच्छावाकः । पुं । ऋत्विग्विशेषे ॥

अच्छावाकीयम् । न । अच्छावाकस्यकर्मभाम्नयोः ॥ होत्राभ्य श्छः ॥ सूक्तवि

शेषे । अच्छावाक्शब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौ छः स्वृतसाम्नोरितिच्छः ॥

अच्युतः । पुं । विष्णौ । अप्रच्युतसच्चिदानन्दस्वभावे । देशकालवस्तुषुच्युतिरहिते । सर्वदानिर्विकारे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ स्वरूपभूतसामर्थ्यात् नच्युतोनच्यवते नच्यविष्यतेयःसोऽच्युतः ॥ यस्मान्नच्युतपूर्वोहमच्युतस्तेन कर्मणेतिभगवतोवचनम् ॥ नास्तिच्युतंस्खलनंस्वपदाद्यस्य ॥ यद्वा । नच्योतिष्ट । च्युङ्गतौ । भौवादिकः । गत्यर्थेतिक्तः । द्वादशेसर्गे ॥ चि । स्थिरे ॥

अच्युतभावः । पुं । विष्णुभक्तौ । अच्युतेभावः ॥

अच्युतमूर्त्तिः । पुं । विष्णौ ॥

अच्युताग्रजः । पुं । बलदेवे ॥ शक्रे ॥ अच्युतस्यअग्रजः । षष्ठीतत्पुरुषः ॥

अच्युतावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

अजः । पुं । हरे ॥ विष्णौ ॥ अजतिगच्छतिभक्तहृदयम् अजतिक्षिपतिशरानसुरान्प्रति । अजगतिक्षेपणयोः । अच् ॥ नहिजातोनजायेहंनजनिष्येकदाचन । क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानां तस्मादहमजःस्मृत इतिभारते ॥ वेधसि ॥ स्मरे ॥ आद्विष्णोरजायत । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥ छागे ॥ अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामिति निर्देशात्नवीभावः ॥ मेषे ॥ मेषराशौ ॥ रघुराजपुत्रे ॥ जन्मादिविक्रियारहिते आत्मनि ॥ माक्षिकधातौ ॥ विधौ । सोमे ॥ चि । जन्मशून्ये । नजायते इतिव्युत्पत्त्याआद्यविकारशून्ये ॥ अवयवावयविविभागरहिते ॥ नजायते । जनीप्रादुर्भावे । अन्येष्वपीतिडः ॥ आतविष्णोर्जायतेवा ॥

अजएकपात् । पुं । एतन्नामके देवविशेषे ॥

अजकर्णः । पुं । छागकर्णे ॥ सालतरोः प्रभेदे । मरिचपत्रे ॥ अजकर्णःकटुस्तिक्तःकषायोष्णोव्यपोहति । कफपाण्डुश्रुतिगदान्मेहकुष्ठविषव्रणान् ॥

अजकर्णकः । पुं । सालवृक्षे ॥

अजकवम् । न । पुं । शिवधनुषि ॥ अजकौविष्णुब्रह्माणौ वाति । वागतिगन्धनयोः । सुपीति आतोनुपसर्गइति वाकः ॥

अजकावः । पुं । न । पिनाके ॥ अजोविष्णुःकौ ब्रह्मातावव तीत्यजकावः ॥

अजगः । पुं । विष्णौ ॥

अजगन्धा । स्त्री । बर्बरायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ अजस्येवगन्धोयस्याः । अजशब्दःस्वगन्धेलाक्षणिकः ॥

अजगन्धिका । स्त्री । वर्वरायाम् । वा वइ इतिख्याते शाकान्तरे ॥ अजस्येव गन्धोऽस्याः । अजशब्दः स्वगन्धेलाच णिकः ॥ उग्रगन्धायाम् ॥

अजगन्धिनी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

अजगरः । पुं । अहिभेदे । वाहसे ॥ गिरतीतिगरः । गनिगरणे । पचा द्यच् । अजस्यगरः ॥ अजोनिश्च्यो ग रोविषयंयस्येतिवा ॥

अजगवम् । न । पिनाके । शिवचापे ॥ अजेनब्रह्मणा गम्यते प्राप्यते । गम्लृग तौ । अन्येष्वपिदृश्यतइतिडः । अजं छा गंगच्छतियस्त्वेनप्रविशतीतिवा । अ जोविष्णुरस्तिशरत्त्वेनास्मिन् । गा वश्चजगवञ्चत्रायामितिवः ॥

अजगावम् । न । ईशचापे । पिनाके । इतिशब्दमाला ॥

अजजीवकः । पुं । अजाजीविनि । जावाले ॥ अजैर्जीविकायस्य ॥

अजटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

अजडा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । क पिकच्छौ ॥

अजथ्या । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् ॥ अ आय अजायैवा हिता । अजाविभ्यां थ्यन् । तसिलादिष्वितिपुंवद्भावः ॥

अजदण्डी । स्त्री । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ॥

अजननिः । पुं । अनुत्पत्तौ ॥ आक्रोश ने ॥ अजननम् । आक्रोशेनञ्यनिः ॥ यथा । तस्याजननिरेवास्तु ।

अजनयोनिः । पुं । ब्रह्मणि । चतुरानने ॥

अजनाभः । पुं । अस्मिनवर्षे ॥ भरता धिकारात्भारतइतिव्यपदेशः पूर्वंतु अजनाभइति ॥

अजन्यम् । न । उत्पाते ॥ त्रि । निन्द्ये ॥ अजनेसाधु । तत्रसाधुरितियत् । नज न्यतेवा । जनेर्यक् । तकिशसिचति यतिजनिभ्योयद्वाच्य इतियद्वा ॥

अजपः । त्रि । असद्ध्येतरि ॥ जपाभाव वति ॥ पुं । छागपालके ॥ यथा । ओ षधीर्नामरूपाभ्यांजानन्तेह्यजपावने इतिचरकः ॥ अजम् अजानवापाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गेइतिकः ॥

अजपा । स्त्री । सन्ध्यावन्दनश्वीनाया म् ॥ देवताभेदे ॥ गायत्रीविशेषे ॥ यथा । अजपानामगायत्रीजीवोजप तिनित्यशः । अजपांजपतोनित्यं पुन र्जन्मनविद्यते इति । अस्याविधानंद क्षिणामूर्त्तिसंहितायांस्पष्टम् ॥

अजपात् । पुं । पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

अजपादः । पुं । विष्णुपदे

अजभक्षः । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥ इतिराज निर्घण्टः ॥

अजमीढः । पुं । युधिष्ठिरे ॥ इतिचिका ण्डशेषः ॥

अजमोदा । स्त्री । उग्रगन्धायाम् । यवान्याम् ॥ अजंमोदयति । मुदहर्षे । णयन्तः । कर्मण्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥ यद्वा । अजेममोदते मोदतेवा । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अजमोदाकटुस्तीक्ष्णादीपनीकफवातनुत् । उष्णाविदाहिनी हृद्यावृष्यावलकारी लघुः । नेत्रामयकृमिच्छर्दिहिध्मावस्तिरुजोहरेत् ॥

अजम्भः । पुं । भेके ॥ नसन्तिजम्भाःदन्ताः अस्य ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अजयः । पुं । पराजये ॥ राढदेशप्रसिद्धनदविशेषे ॥

अजया । स्त्री । भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥

अजय्यम् । त्रि । जेतुमशक्ये ॥ नजय्यम् ॥

अजरं । त्रि । जरारहिते ॥ पुं । आत्मनि ॥ देवे ॥ नजीर्यते नविपरिणमते इत्यजर आत्मेत्यर्थः ॥

अजरा । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥ गृहकन्यायाम् । घृतकुमारीतिप्रसिद्धायाम् ॥

अजर्य्यम् । न । सङ्गते । सौहृद्ये ॥ नजीर्यति । जृषवयोहानौ । नञ्पूर्वात् जीर्यतेः सङ्गतेविशेष्ये अजर्य्यंसङ्गतमितिकर्त्तरियत्निपात्यते । तेन सङ्गतमार्य्येणरामाजर्यं कुरुद्रुतम् ॥

सङ्गतं युक्तम् ॥

अजलम्बनम् । न । स्रोतोञ्जने ॥

अजलोमा । पुं । शुयाशिम्बीतिगौडभाषाप्रसिद्धवृक्षे । महाद्रुस्वायाम् ॥ । न । अजलोम्नि ॥

अजवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । विषाण्याम् ॥

अजवीथी । स्त्री । दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । मूलाषाढोत्तराषाढा अजवीथ्य भिशब्दितेति ॥

अजशृङ्गी । स्त्री । विषाण्याम् । शृङ्ग्याम् । मेढासींगीतिख्यातायाम् । अजःशृङ्गमस्याः । अजशब्दोऽजशृङ्गसदृशेलाक्षणिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अजस्रम् । न । निरन्तरे । सन्तते ॥ कालत्रयावस्थायिनि ॥ नजस्यति । जसुमोक्षणे । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोर इतिरः । क्रियाविशेषणत्वेस्यक्लीवत्त्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

अजस्रम् । ा । नित्ये । सातत्ये ॥

अजहत्स्वार्था । स्त्री । उपादानलक्षणायाम् । अजहल्लक्षणायाम् । स्वीयार्थापरित्यागिन्यां लक्षणायाम् ॥ यथा । कुन्ताःप्रविशन्तिइत्यत्र कुन्तधारिणि पुरुषेलक्षणा ॥

अजहल्लक्षणा । स्त्री । अजहत्स्वार्थायाम् ॥ वाच्यार्थापरित्यागेनतत्सम्बन्धिनिवृत्तिरजहल्लक्षणेति । यथा । श्वेतोधावतीत्यत्रलक्ष्ये श्वेतगुणागमनलक्षणस्य वाक्यार्थस्याविरुद्धत्वात्तदपरित्यागेनतदाश्रयाश्वादिलक्षणयातद्विरोधपरिहार सम्भवादजहल्लक्षणा । श्वेतपदेस्ववाच्यश्वेतगुणापरित्यागेन तदाधारलक्षणेत्यर्थः ॥

अजहल्लिङ्गः । पुं । स्वलिङ्गात्यागिनि ॥ विशेषणभूतोपि स्वलिङ्गात्यागीशब्दोऽजहल्लिङ्ग इत्युच्यते ॥

अजहा । स्त्री । शूकशिंब्याम् । कपिकच्छाम् ॥

अजा । स्त्री । मायायाम् ॥ छागल्याम् ॥ अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामितिनिर्देशान्नवी । अजाद्यतष्टाप् ॥ नजायते इतिवा ॥

अजागरः । पुं । भृङ्गराजे ॥ त्रि । जागरणरहिते ॥

अजाजी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ श्वेतजीरके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अजमजति । अजगतिक्षेपणयोः । कर्मण्यण् । ङीप् । बहुलंतणीतिवीन ॥

अजाजीवः । पुं । छागोपजीविनि । जावाले ॥ अजाआजीवो जीविकाऽस्य ॥

अजातशत्रुः । पुं । युधिष्ठिराख्यपाण्डवे ॥ स्वयमविद्वेषणशीलत्वादजातशत्रुर्यस्य ॥

अजातिः । स्त्री । अनुत्पत्तौ ॥ हेतुफलयोः कार्यकारणभावानुपपत्तौ ॥ पूर्वापरापरिज्ञानमजातेःपरिदीपकम् । निश्चितेपौर्वापर्येनिर्द्धारितेजातिःसिद्ध्यतितदभावेतदसिद्धिरित्यर्थः ॥ त्रि । जन्मरहिते ॥ जातिर्जन्मतद्रहितः ॥ अविद्यमानाजातिरस्यवा ॥

अजादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

अजादुग्धम् । न । छागीदुग्धे ॥

अजानेयः । पुं । अश्वभेदे । उत्तमाश्वे ॥ त्रि । निर्भये ॥

अजान्त्री । स्त्री । नीलबुह्मायाम् । नीलावोनाइतिभाषा ॥ वृद्धदारके ॥

अजापालः । पुं । अजाजीवे ॥ अजां पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

अजाप्रिया । स्त्री । बदर्य्याम् ॥

अजिः । पुं । तेजसि ॥ अजति वीयते वा । अजगतिक्षेपणयोः । खनिकष्यजीत्यादिनाइप्रत्ययः ॥

अजीतः । पुं । विष्णौ ॥ तीर्थङ्कृज्जैनभेदे ॥ भाविबुद्धे ॥ त्रि । अनिर्जिते ॥ नजीयतेस्म । जिअभिभवे । क्तः । नजितः ॥

अजितसम्भवः । पुं । मनोजे ॥ बुद्धभेदे ॥

अजितामलक्ष्मीयस्य । त्रि । आभ्यामन्यस्मिन् ॥

अजिनम् । न । चर्मणि । त्रि । अवृद्धके । अजति क्षीयतेवा । अजगतौ । अजेरजच्चेति इनच् ॥

अजिनपत्रा । स्त्री । चर्मटव्याम् । जतुकायाम् । अजिनमिवपत्रमस्याः ।

अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् ॥

अजिनयोनिः । पुं । हरिणे । अजिनस्ययोनिः । कदलीकन्दलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि । समूरुश्चेतिहरिणाअमीअजिनयोनयः ।

अजिरम् । न । प्राकाराद्बहिःक्रीडास्थाने । प्राङ्गणे । वाते । विषये । रूपादौ ॥ दर्दुरे । तनौ । अजन्त्यचानेनवा । अजगतौ । अजिरशिशिरेतिसाधु । नजीर्यति । जृष्वयोहानौ । अजिरशिशिरेतिकिरच् ऋवर्णलोपश्चनिपात्यतइत्युक्तं दशपादीवृत्तौ ।

अजिरा । स्त्री । चपलाम् ।

अजिह्मः । त्रि । सरले । ऋजौ । भिन्नोजिह्मात् ।

अजिह्मगः । पुं । शरे । जिह्मस्याभावः । अजिह्ममृजुगच्छति । गमॢ गतौ । अन्येष्वपीतिडः । त्रि । अवक्रगे ।

अजिह्मः । पुं । भेके । भिक्षौ । यथा । इदमिष्टमिदंनेति योऽश्नन्नपिनसज्जते । हितंसत्यंमितंवक्तितमजिह्मंप्रचक्षते ॥ त्रि । जिह्वाशून्ये । नविद्यतेजिह्वायस्य ।

अजीकवः । पुं । अजगवे । पिनाके ।

अजीगर्त्तः । पुं । शुनःशेफस्यपितरि । ऋषिविशेषे ।

अजीर्णम् । न । अपाके । पक्वाशये । रोगभेदे । नजीर्णम् ॥ अनात्मवन्तः पशुवद्भुञ्जतेये ऽप्रमाणतः । रोगानीकस्यतेमूलमजीर्णं प्राप्नुवन्तिहि । अनात्मवन्तःअबुद्धिमन्तः । त्रि । जीर्णाभावविशिष्टे ।

अजीर्यम् । त्रि । वयोहानिमप्राप्नुवति ।

अजीवः । त्रि । मृते । अवसन्ने । अनेकान्तवादिनां द्वितीयेपदार्थे । सचपुद्गलाकाशधर्माधर्मास्तिकायैश्चतुर्विधः ।

अजीवनिः । स्त्री । शापोक्त्यजीवनाभावे । जीवनाभावे ॥ शापे । अजीवनिस्तेभूयात् ।

अजैकपात् । पुं । रुद्रविशेषे । पूर्वाभाद्रपदानांदैवते ।

अजैकपादः । पुं । रुद्रविशेषे ।

अज्जुका । स्त्री । नाट्योक्त्यागणिकायाम् ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । समि

कसइतिवा हस्वकादुकनरस्यजः ॥

अज्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितुन्नके ॥ अदव्ययमाश्चर्य्ये । अत् आश्चर्य्यकारी झटः संघातोऽस्याः ॥ अत्तिक्षिप् । झटति । झटसंघाते । अच् । टाप् । अज्ञासौ झटा चवा ॥

अज्झलः । पुं । अङ्गारे । कोकिले । अंगार इति भाषायाम् इति त्रिकाण्डशेषः ॥ न । फलके । चर्म्मणि । ढाल इति भाषायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अज्ञः । त्रि । जडे । श्रुतितात्पर्य्यानभिज्ञे ॥ अनधीतशास्त्रत्वेनात्मज्ञानशून्ये अविवेकिनि ॥ मूर्खे ॥ न जानाति । ज्ञा अवबोधने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥

अज्ञातः । त्रि । अज्ञानेनावृते । अविदिते ॥ नञ्ज्ञातः ॥ यथा । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् । मार्ज्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गव इति हितोपदेशः ॥

अज्ञानम् । न । अविद्यायाम् ॥ ज्ञानविरुद्धमज्ञानम् । ज्ञाननिवर्त्यत्वात् ॥ यथा । एकः शत्रुर्न द्वितीयोऽस्ति शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् । येनाविष्टः कुरुते कार्य्यते च घोराणि कर्म्माणि सुदारुणानीति ॥ विपरीतदर्शने ॥ यत्प्रसादादविद्यादि सिध्यतीव दिवानिशम् ।

तमप्यपह्नुतेऽविद्यानाज्ञानस्यास्ति दुष्करम् ॥ प्रपञ्चोपादाने । अविवेके । आवरणविक्षेपशक्तिमति । अनात्मनि वाच्ये । अनृते । अनर्थव्रातमूले । आत्माश्रयविषये ॥ यथा ॥ यस्याज्ञानं भ्रमस्तस्याभ्रान्तः सम्यक् च वेत्ति सः । जडं न विद्याहंतत्त्वान्नातोऽज्ञानं जडाश्रयमिति ॥ अविद्यामायादिशब्दवाच्ये तमसि ॥ अमानित्वादिविपरीतं यन्मानित्वादिविंशतिसंख्याकं तस्मिन् ॥ कर्त्तव्याकर्त्तव्यादिविषयविवेकाभावे ॥ लक्षणन्तु । सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधि अहमज्ञोमाह्वित इत्यनुभवात् भावत्वेन व्यपदेशरूपं यत्किञ्चिदिति वदन्ति ॥ तच्च । मूलकारणत्वात् सत्त्वरजस्तमोगुणानां साम्यावस्थारूपत्वाच्च मूलप्रकृतिः प्रलयावस्था अव्यक्तम् अव्याकृतम् अज्ञा सुषुप्तिः कूटवन्निर्विकारेण तिष्ठतीति कूटस्थम् ज्ञानं विना न क्षरतीत्यक्षरमिति व्यपदिश्यते ॥ अविज्ञातं चाज्ञानमिति न्यायसूत्रम् । ५ । । ६० । भाष्योक्तः । चकारस्त्वपरिषदा विज्ञातस्येष्टादनुकर्षणार्थः । तथा च । परिषदाविज्ञातस्य वादिनाभिरभिहितस्याप्यविज्ञानमित्यर्थः । इदञ्च. किम्वदसि बुधतरवनेत्यादि ।

विष्करणेनज्ञातुंशक्यते इत्यर्थः । त
मआदिपञ्चसु ॥ तमः१ । मोहः२ ।
महामोहः ३ । तामिस्रम् ४ । अ
न्धतामिस्रम् ५ । इति सृष्टिकाले
ब्रह्मा प्रथमम् पञ्चप्रकारमज्ञानं स
सर्ज इतिश्रीभागवतम् ॥

अज्ञानकार्य्यम् । न । स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्च
द्वये ॥ अज्ञानस्यकार्य्यम् ॥

अज्ञानजम् । त्रि । अज्ञानोपादाने ।
अज्ञानादावरणशक्तिरूपादुद्भूते ॥ अ
ज्ञानाज्जातम् । जनी० । डः ॥

अज्ञानप्रभवः । पुं । अज्ञानात् स्वस्व
रूपास्फुरणात् प्रभवतीति व्युत्पत्त्या
समस्तप्रपञ्चे ॥ त्रि । अज्ञानादुत्पन्ने ॥

अज्ञानशक्तिः । स्त्री । आवरणशक्तिविक्षे
पशक्त्योः ॥ अज्ञानस्यशक्तिः ॥

अज्ञानसम्भूतः । त्रि । अविवेकादुत्पन्ने ॥
अज्ञानात्सम्भूतः ॥

अज्ञानसम्मोहः । पुं । अज्ञाननिमित्त
विपर्यये ॥ अज्ञानेनसम्मोहः ॥

अज्ञानी । त्रि । अविदुषि । अज्ञान
विशिष्टे ॥ आतत्त्वबोधमज्ञानीबध्य-
तेनन्तजन्मभिः ॥

अज्ञेयः । त्रि । ज्ञानाविषये ॥

अञ्चतिः । पुं । मारुते । अञ्चति ।
अञ्चु । अञ्चेः कोवेत्यतिः ॥

अञ्चलः । पुं । वस्त्रान्ते । आंचर इति

आंचल इतिच भाषा प्रसिद्धे ॥

अञ्चितम् । त्रि । पूजिते ॥ शोभने ॥
अञ्च्यतेस्म । अञ्चुपूजायाम् । क्तः ।
अञ्चेः पूजायामितीट् । नाञ्चेःपूजा
यामितिनलोपाभावः ॥

अञ्जनम् । न । कज्जले ॥ अक्तौ ॥
सौवीरे ॥ रसाञ्जने ॥ मसौ ॥ पुं ।
दिङ्मतङ्गजे । अञ्जनवर्णप्रतीचि
दिग्गजे ॥ उपाधौ ॥ ज्योतिष्याम् ॥ अ
ज्ञाने । आवरणे ॥ अज्यतेनयनम-
नेन । अञ्जूव्यक्त्यादौ । करणेल्युट् ॥
दिवानतुप्रयोक्तव्यं नेत्रयोस्तीक्ष्णम-
ञ्जनम् । विरेकदुर्बलाद्दृष्टिरादित्यं
प्राप्यसीदति ॥

अञ्जनकेशी । स्त्री । हट्टविलासिनीना
मगन्धद्रव्ये ॥ अञ्जनमिवकेशाअस्याः ॥

अञ्जना । स्त्री । वायुपत्न्याम् । हनु
मन्मातरि ॥

अञ्जनाधिका । स्त्री । अञ्जनिकायाम् ॥

अञ्जनावती । स्त्री । सुप्रतीकाख्यदिग्ग
जभार्य्यायाम् ॥ अञ्जनवर्णत्वात्अञ्ज
नमस्त्यस्याः । मतौबह्वचइतिदीर्घः ॥

अञ्जनिका । स्त्री । ज्येष्ठीविशेषे । अ
ञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे । हा-
लिन्याम् ॥ क्षुद्रमूषिकायाम् ॥

अञ्जनी । स्त्री । लेप्यनार्य्याम् चन्द-
नादिलेपनयोग्यायाम् ॥ कटुकाष्ठ-

क्षे । कालाञ्जनीवृक्षे ।

अञ्जलिः । पुं । हस्तसम्पुटे । मिलितप्रहस्तयोः । कुडवपरिमाणे ॥ अञ्ज्यतेऽनेन । अञ्जू व्यक्त्यादौ । ऋतन्यञ्जीत्यञ्जेरलिच् ॥

अञ्जलिकारिका । स्त्री । लज्जालुके । समङ्गायाम् । पुत्तलिकायाम् ॥ त्रि । साञ्जलौ । अञ्जलेःकारिका ॥

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुके ॥

अञ्जसः । त्रि । प्राञ्जले । अवक्रे ॥

अञ्जसा । अ । साम्प्रतम् ॥ तत्त्वे । शीघ्रे ॥ आर्जवे । अनायासे ॥ अञ्जनम् । अञ्जू व्यक्त्यादौ । कृत्यल्युटोबहुलमिति भावेपचाद्यच् । अञ्जंस्यति सायतिवा । षो अन्तकर्मणि षै क्षयेवा । पचाद्यच् क्विब्वा ।

अञ्जसाकृतम् । त्रि । आर्जवेनकृते । अञ्जसउपसङ्ख्यानादलुक् ।

अञ्जिः । पुं । प्रेषणिके । प्रेरके ।

अञ्जिष्टः । पुं । भास्करे । अनक्ति । अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । ऋतन्यञ्जीत्यादिनाअञ्जेरिष्टच् ।

अञ्जीरम् । न । ख्यातवृक्षभेदे । अस्यगुणाः । शीतलत्वम् । स्वादुत्वम् । गुरुत्वम् । वायुपित्तरक्तकृमिमूलहृत्पीडाकफमुखवैरस्यनाशित्वम् । आमकारित्वञ्चेतिराजनिर्घण्टराजवल्लभौ ॥ लघ्वञ्जीरमस्मादल्पगुणम् ॥

अट् । अ । आश्चर्ये ॥

अटनम् । न । भ्रमणे । अटगतौ । भावेल्युट् ॥

अटनिः । स्त्री । चापाग्रभागे । अटति गुणोऽत्र । अटगतौ । बाहुलकादनिः ।

अटनी । स्त्री । चापाग्रभागे । धनुष्कोट्याम् । कृदिकारादितिवाङीष् ॥

अटरूषः । पुं । वासके । अटान्गच्छतो रूषति । रूषहिंसायाम् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

अटरूषः । पुं । वासके ॥ अटैःरूष्यति । रूषस्निश्रणे । इगुपधेतिकः ॥

अटविः । स्त्री । वने । अटन्त्यत्र । अटगतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥

अटवी । स्त्री । अरण्ये ॥ अटन्त्यत्र । अटगतौ । पद्यटिभ्यामविः । कृदिकारादितिवाङीष् ।

अटा । स्त्री । भ्रमणे । पर्य्यटने । इति रत्नकोषोनीलकण्ठश्च । अटनम् । अट० । भिदादिपाठादङ् ।

अटाट्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्य्यटने ॥ अटनम् । अट० । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाट्यानामुपसंख्यानमित्यटतेर्यकिद्व्यशब्दस्यद्वित्वम्पूर्वभागेयकारनिवृत्तिर्दीर्घश्चनिपात्यते ॥

अट्टः । पुं० । हर्म्यपृष्ठे परिनिकेते । चौ

मे । अत्यर्थे । हट्टे । गृहान्तरे ॥ चतुष्के । प्राकाराग्रस्थितरणगृहे ।

न । भोजने । अद्यते । अट्टअतिक्रमणे । कर्मणिघञ् । अट्टयतिवा । अच् । शुष्के ॥

अट्टट्ट । । । उच्चैरर्थे । अत्युच्चे ॥

अट्टनम् । न । चक्रफलास्त्रे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ।

अट्टहासः । पुं । महाहासे । अत्यर्थहासे । हसिते । अट्टश्चासौहासश्च ॥ शिवे । रिद्धस्थानविशेषे ॥ अट्टहासेमहानन्दादेवीवर्त्तते । अट्टहासेमहानन्दोमहानन्दामहेश्वरीत्यागमः ॥

अट्टहासकः । पुं । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥

अट्टहासी । पुं । शिवे ॥ अट्टहासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

अट्टालः । पुं । सौधोच्चगृहे । प्राकारादुपरितने रणस्थाने । यथा । भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरमिति श्रीभागवतम् ॥

अट्टालकः । पुं । सौधोच्चगृहे । उपरितनगृहे । चौमे । अट्टे । अटाइतिभाषायाम् ॥

अट्टालिका । स्त्री । सौधोच्चगृहे । अटारीइतिभाषाप्रसिद्धे । नृपागारे । इति जटाधरः ॥

अट्टालिकाकारः । पुं । शूद्रागर्भेचित्रकारौरसजातजातिविशेषे । राजइतिभाषा । यथा । कुलटायाञ्चशूद्रायांचित्रकारस्यवीर्यतः । बभूवाट्टालिकाकारः पतितोजारदोषत इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अट्टिका । स्त्री । शाकादिवद्धमुष्टौ । अट्टी इतिभाषा ॥

अट्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने । तीर्थचिकंवृथाट्याचकामजोदृशकोगणइतिमनुः ॥

अडुहुः । पुं । लकुचद्रुमे ।

अणकः । त्रि । कुत्सिते । गर्ह्ये । अणति । अणशब्दे । पचाद्यच् । कुत्सायांकन् ॥

अणव्यम् । न । व्रीहिभित्क्षेत्रे । क्षारणवीने ॥ अणूनांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमापोमाभङ्गाणुभ्य इतियत् ॥

अणिः । स्त्री । पुं । अक्षाग्रकीलके । रथचक्राग्रस्थितकीले ॥ अश्रौ । सूच्याद्यग्रे ॥ सीम्नि ॥ अणति । अणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

अणिमा । पुं । ऐश्वर्य्यविशेषे । सचअष्टविभूतिष्वेका । यतःअणुर्भवतिशिलामपिप्रविशति । यत्प्रभावात्देवाःसिद्धाश्चसूक्ष्मीभूयालक्षिताः सर्वत्रविचरन्ति ॥ अणोर्भावः । इमनिच् । टेरिति टिलोपः । इष्टेमेयन्तु ॥

अणिष्ठः । त्रि । अणुतमे ॥

अणीयान् । चि । अतिसूक्ष्मे । अल्पतरे । सूक्ष्मतरे । कनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेनाणुः । अजादीगुणवचनादेवेतीयसुन् ॥

अणुः । पुं । चीणाइतिख्याते व्रीहिविशेषे ॥ लेशे ॥ परमाणौ ॥ पुरुषे । आत्मनि ॥ सौक्ष्म्यातिशयशालित्वादणुः । पृथिव्याद्याकाशान्तानांभूतानांपूर्वपूर्वं समपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य सौक्ष्म्यातिशयान्मूलकारणस्य सर्वातिशायिसौक्ष्म्यवत्तयाअणुरिवाणुरितिसौक्ष्म्यगुणयोगाद्गौणंनामात्मनोऽणुरिति ॥ चि । सूक्ष्मे ॥ अणति अण्यतेवा । अणशब्दे । कृगृशॄस्यः । धान्येनन्दिःउर्वा ॥

अणुकः । चि । निपुणे ॥ अल्पे ॥ सूक्ष्मे ॥ अणुप्रकारः । स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन् ॥ यावादिषुअणुनिपुण इतिस्वार्थेकनवा ॥

अणुभा । स्त्री । विद्युति ॥

अणुमाचिकः । पुं । पुर्यष्टकयुक्तजीवे ॥ अणवीमाचाः पुर्यष्टकरूपायस्यसोऽणुमाचिकः ॥

अणुरेवती । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

अण्डम् । न । मुष्के ॥ पेशीकोशे । पक्ष्यादिप्रादुर्भावककोशे । अण्डाइतिभाषायांप्रसिद्धे ॥ नातिस्निग्धानिदृष्ट्याणिस्वादुपाकरसानिच । वातघ्नान्यति

शुक्राणि गुरुण्यण्डानिपक्षिणाम् ॥ वीर्ये ॥ अमत्यस्मात्अमगत्यादिषु । अमन्ताड्डः ॥ अमन्तिसंप्रयोगंयान्त्यनेनेतिवा ॥

अण्डकः । पुं । मुष्के । अण्डकोशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अण्डकोटरपुष्पी । स्त्री । नीलरास्नायाम् । नीलवुन्हेतिख्यातायाम् ॥

अण्डकोषः । पुं । वृषणे । मुष्के ॥ अण्डयोःकोषः कुट्मलः ॥

अण्डजः । पुं । सरटे ॥ अहौ ॥ खगे ॥ झषे ॥ अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः । यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यौदकानिच तिमनुः ॥ अण्डआदौसम्भवतितत्तोजायतेस्म । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातावितिडः । चि । अण्डजातमाचे ॥ अण्डेजातःसप्तम्यांजनेर्डः ॥

अण्डजा । स्त्री । मृगनाभौ ॥ इतिविश्वमेदिनीहेमचन्द्राः ॥

अण्डालुः । पुं । मत्स्ये ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अण्डीरः । पुं । पुरुषे ॥ शक्ते ॥

अतटः । पुं । प्रपाते । शैलोच्चदेशे ॥ नतटमच ॥

अतङ्गुणः । पुं । अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । तद्रूपाननुहारश्चेदस्यतत्स्यादत

गुणः। यदितुतदीयंवर्णंसङ्कवन्त्याम
पियोग्यतायामिदंन्यूनगुणं नगृह्णी
यात् तदाभवेदतद्गुणोनाम । उदाह
रणम् । धवलोऽसि जहवि सुन्दर त
हवितुए मज्झ रंजिअं हिअअम् । रा
अभरिएवि हिअए सुहअ णिहित्तो
णरत्तोसि ॥ ※ ॥ अस्यसंस्कृतन्तु ।
धवलोसि यद्यपिसुन्दर तथापित्वया
ममरञ्जितं हृदयम् । रागभरितेपि
हृदये सुभगनिहितोनरक्तोसीति ॥
धवलोनिर्मलः श्वेतश्च रागोलौहि
त्यमनुरागश्च । धवलपदस्य वृषभ
परत्वमपिकेचिदाहुः । अत्रोत्तरार्द्धे
अप्रस्तुतेननायकेननिवेदनीयत्त्वा
त्तयाप्रकृतस्यहृदयस्यगुणाननुहरणा
दतद्गुणोऽलङ्कारः ॥ ※ ॥ अत्रातिरक्ते
नापिमनसासंयुक्तो नरक्ततामुपगत
इत्त्यतद्गुणः ॥ किञ्च । तदित्यप्रकृत
मस्येतिच प्रकृतमत्र निर्दिश्यते ते
नयद् प्रकृतस्यरूपं प्रकृतेन कुतोपि
निमित्तान्नानुविधीयते सोऽतद्गुणइ
त्यपिप्रतिपत्तव्यम् । यथा । गाङ्गम
म्बुसितमम्बुयामुनं कज्जलाभमुभय
त्रमज्जतः । राजहंसतवसैवशुभ्रता
चीयतेनचनचाप चीयते ॥

अतद्व्यावृत्तिः । स्त्री । प्रपञ्चनिरसने ॥
तच्छब्देनब्रह्मोच्यते।अतच्छब्देनतद

तिरिक्तमप्रधानादि । नतत् अतत् ।
तस्यातदः प्रपञ्चस्य व्यावृत्तिः निरस
नमित्यर्थात् ॥
अतन्द्रितः । चि । अनलसे । नतन्द्रि
तः ॥
अतर्कितः । चि । अविचारिते ॥
अतर्क्यः । पुं । स्वबुध्यभ्यूहेनकेवलेनत
र्केणतर्कितुमशक्येपरमात्मनि ॥ स्व
बुध्यभ्यूहेनकेवलेनतर्केणतर्क्यमाणे
ऽणुपरिमाणेकेनचित्स्थापितेआत्म
नि। ततोऽणुतरमन्योऽभ्यूहति। ततो
प्यन्योऽणुतममिति । नहितर्कस्यनि
ष्ठाक्वाचिद्विद्यते॥ चि। तर्कितुमशक्ये॥
अतलम् । न । पातालभेदे ॥ चि । उ
परि ॥
अतलस्पर्शम् । चि । अतिगम्भीरे । अगा
धे इत्त्यमरः॥ ॥ तलस्याधोभागस्य
स्पर्शः । नास्तितलस्यस्पर्शोऽत्र ॥
अतलस्पृक् । चि । अगाधे ॥ इतिहेम
चन्द्रः ॥
अतलादिः । पुं । अधोऽधोविद्यमाने
ष्वतलवितलसुतलरसातलतलातल
महातलपातालनामकेषुसप्तसु ॥
अतलमादिर्यस्य वितलादिसमूहस्य
सोयमतलादिः ॥
अतः । । । हेतौ । कारणे । अपदेशे
॥ निर्देशे ॥ एतस्मात् । तसिल् ।

एतद्दोन् ॥

अतसः । पुं । वायौ ॥ क्षौमे ॥ प्रहरणे ॥ आत्मनि ॥ अतति । अतसातत्यगमने । अत्यविचमितमिनमीत्यादिना ऽसच् ॥

अतसी । स्त्री । क्षुमायाम् । प्रसिद्धधान्ये ॥ यथा । अतसीमधुरातिक्ता स्निग्धापाकेकटुर्गुरुः । उष्णाद्दृक्शुक्रवातघ्नीकफपित्तविनाशिनीति भावप्रकाशः ॥ । गौरादिः ॥

अतसीतैलम् । न । अतसीस्नेहे ॥ स्नेहतैलच् । अतसीतैलमाग्नेयं स्निग्धोष्णंकफपित्तकृत् । कटुपाकमचक्षुष्यं वल्यंवातहरंगुरु ॥ मलकृद्रसतः स्वादुग्राहित्वग्दोषहृद्घनम् । हस्तौ पाने तथाभ्यंगेनस्येकर्णस्यपूरणे ॥ अनुपानविधौवापि प्रयोज्यंवातशान्तये ॥

अतस्कः । त्रि । असंयतेंद्रिये ॥

अति । । । प्रशंसायाम् ॥ प्रकर्षे ॥ लङ्घने ॥ अतिशये । नितान्ते ॥ असम्प्रतिक्षेपे ॥ स्तुतौ ॥ पूजायाम् ॥ अतति । अतसातत्यगमने । इन्प्रत्ययः ॥

अतिकटुः । त्रि । निम्बादौ ॥ अतिशयेनकटुः ॥

अतिकथः । त्रि । अश्रद्धेये ॥ नष्टधर्मे ॥ नष्टे ॥ अतिक्रान्ता कथायस्य ॥

अतिकथा । स्त्री । अपार्थभाषणे ॥

अतिकन्दः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे ॥

अतिकृतिः । स्त्री । पञ्चविंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिकृच्छ्रम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा । एकैकंग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणित्रीणि पूर्ववत् । त्र्यहंचोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रंचरन् द्विजः ॥ इतिस्मृतिः प्रायश्चित्तविवेके ॥

अतिक्रमः । पुं । अतिपाते । क्रमोल्लङ्घने ॥ अतिक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिन वृद्धिः ॥ अभिक्रमे ॥ अहितान् प्रत्यभीतस्य रणेयानमतिक्रमइत्यमरः ॥

अतिक्रमणम् । पुं । उचितादधिकस्यानुष्ठाने ॥ निष्पन्नेपिवस्तुनिक्रियाप्रवृत्तौ ॥ यथा । अतिक्रान्तमेव भवता । अत्रातिरतिक्रमणेचेतिकर्मप्रवचनीयसंज्ञयापत्वाभावः ॥

अतिक्रमणीयः । त्रि । अतिक्रमणार्हे ॥ यथा । महात्मानातिक्रमणीयोविजानतेति ॥

अतिक्रान्तः । त्रि । अतीते ॥ कृतातिक्रमे ॥

अतिगण्डः । पुं । षष्ठयोगे ॥ अत्रजातस्य फलंयथा । कलिप्रियोवेदविनिन्दकश्च धूर्त्तःकृतघ्नोगलरोगयुक्तः । सरोमदे

हः पुरुषोतिदीर्घः प्रकाण्डगण्डस्त्वति गण्डजन्मेति ॥ त्रि । वृहद्‌गण्डे ॥

अतिगन्धः । पुं । भूतृणे ॥ चम्पके ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ गन्धके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अतिगन्धालुः । पुं । पुत्रदात्रीलतायामितिराजनिर्घण्टः ॥

अतिगम्भीरः । त्रि । दुष्प्रवेशे ॥ महासमुद्रवत्प्रवेष्टुमशक्ये ॥

अतिगर्वितः । त्रि । अहंकारातिशयशालिनि । समुद्धते ॥ अतिशयेनगर्वितः ॥

अतिगुहा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ त्रि । गुहातिक्रामके ॥

अतिगुह्याष्टकम । न । श्रीशैलादिषु ॥ यथा । श्रीशैलजल्पकेदारभैरवाम्रातकेश्वराः । हरिश्चन्द्रमहाकालमध्याः सातिपदाष्टचाविति मृगेन्द्रसंहिता ॥

अतिचरः । त्रि । शीघ्रगे ॥

अतिचरा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । चारिण्याम् । पद्मचारिण्यापधौ ॥ अतिचरति । चरगतिभक्षणयोः । पचाद्यच् ॥

अतिचारः । पुं । शीघ्रगमने॥ अतिक्रम्य गमनम् । कुजादिपञ्चग्रहाणांराशिभोगकालासमाप्तौ राश्यन्तरगमनम् । तत्रपूर्वराशिगमनेवक्रातिचारः। परराशिगमनेऽतिचारः। एतैागुरोश्चेदक्कालोभवति । गुरुस्तुर्यदिपुनः पूर्वराशिंनायातितदामहातिचारः। तेनलुप्तसंवत्सरोभवतिग्रहाणांस्वभोज्यमानराशा वपिवक्रातिचारैाभवतः । तत्रनाकालः । इतिस्मृतिज्योतिषे उक्तम् ॥

अतिच्छत्रः । पुं । छत्रायाम् । स्थूलतृणविशेषे ॥ रक्तवर्णकोकिलाचके तालमखानाइतिभाषाप्रसिद्धे॥ पालङ्के ।जलजतृणभेदे ॥ अतिक्रान्तश्छत्रम्॥

अतिच्छत्रकः । पुं । भूतृणे ॥

अतिच्छत्रा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । शलुपा इति मौरीइतिच गैाडभाषाप्रसिद्ध शताह्वायाम्। सैांफ इति भाषा॥ छत्रमतिक्रान्ता अत्यादय इतिसमासः ॥

अतिजगती । स्त्री । त्रयोदशाक्षरायांवृत्तौ ॥

अतिजवः । त्रि । अतिवेगाढ्ये । जङ्घाले ॥ अतिशयितोजवोवेगोयस्य ॥

अतिजागरः । पुं । नीलक्रैाञ्चे । नीलवके ॥

अतिडीनम् । न । पक्षिणःप्रचण्डगमने दीर्घपतनेवा ॥

अतितितीर्षत् । त्रि । अतितर्तुमिच्छति ॥

अतितीक्ष्णः । त्रि । मरीचादौ । पुं । शोभाञ्जने ॥

अतितीव्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

अतिथिः । पुं । कुशपुत्रे ॥ त्रि । आगन्तुके । अदृष्टपूर्वे गृहमागते ॥ कोपे ॥ तिथिभिन्ने ॥ अतति । अत सातत्यगमने । ऋतन्यञ्जीत्यतेरिथिन् । न विद्यते द्वितीयातिथिरस्येति वा ॥ यथा । एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते । नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा । उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्यायत्राग्नयोऽपि वा इति मनुः ॥ अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेय इति च स्मृतिः । सर्वास्ववस्थास्वतिथिर्नोपेक्ष्यो हि गृहस्थितैः । अतिथी । स्त्री । ॥

अतिथिपूजनम् । न । नृयज्ञे । इति हेमचन्द्रः ॥

अतिथिसपर्या । स्त्री । अतिथिसेवायाम् । पञ्चमहायज्ञेषु नृयज्ञे । अतिथीनामदृष्टपूर्वाणां गृहमागतानां सपर्यणम् । सपर पूजायाम् । कण्ड्वादिभ्यो यक् । अप्रत्ययात् । सपर्या पूजा ॥

अतिदिष्टः । त्रि । अतिदेशविशिष्टे । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देत इत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैव निषेधो न त्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरित्युद्वाहतत्त्वम् ।

अतिदीप्यः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अतिदेशः । पुं । अन्यत्र श्रुतस्य अन्यत्रान्वये । यथा । अन्यथैव प्रतीतायाः कृतस्नाया धर्मसन्ततेः । अन्यत्र कार्यतः प्राप्तिरतिदेशोऽभिधीयते इति ॥ प्रकृतात्कर्मणो यस्मात्तत्समानेषु कर्मसु । धर्मप्रदेशो येन स्यात् सोऽतिदेश इति स्मृतः ॥ इति च दर्शितोऽतिदेशः पूर्वाचार्यैः ॥

अतिधन्वा । पुं । ऋष्यन्तरे । शौनके ॥

अतिधृतिः । स्त्री । ऊनविंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिनु । त्रि । अतीतनौके ॥ नावमतिक्रान्तः अत्यादय इति तत्पुरुषः । ह्रस्वो नपुंसक इति ह्रस्वः । अतिनौः पुमान् स्त्री वा ॥

अतिपतनम् । न । अत्यये । अतिक्रमणे ॥

अतिपत्तिः । स्त्री । अतिपाते ॥

अतिपत्रः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे । शाकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अतिपन्थाः । पुं । सत्पथे । अतिः पूजायाम् । कुगतीति समासः । न पूजनात् ॥

अतिपातः । पुं । अतिक्रमे । पर्यये ॥ अतिक्रम्य पतनम् । पत्लृ गतौ ।

अतिभी

घञ् ।

अतिपातकम् । न । नवविधपापमध्ये गुरुतरपातके । तच्चिविधम् । पुंसो मातृदुहितृस्नुषागमनजन्यम् । स्त्रियास्तु पुत्रपितृश्वशुरगमनजन्यमिति प्रायश्चित्तविवेकः ।

अतिपातकी । पुं । स्त्री । पापि विशेषे । यथा । मातरं भगिनीं वापि तथा दुहितरं शिवे । गन्तारो मानवा ये च महागुरुनिघातकाः ॥ कुलधर्मं समाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रियाः । विश्वासघातिनो लोका अतिपातकिनः स्मृताः ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

अतिपातितः । त्रि । अतिक्रान्ते ॥

अतिपेलवता । स्त्री । सुकुमारतरतायाम् ।

अतिप्रसक्तिः । स्त्री । अत्यन्तसेवने ।

अतिप्रसङ्गः । पुं । अतिप्रसक्तौ । अन्यस्योद्देशेन अन्यदीयस्यापि सत्त्वानुष्ठाने ।

अतिबला । स्त्री । कङ्कतिकायाम् । पीतवाट्यालके । विद्याविशेषे । पथ्यबलाम् । त्रि । बलिनि । अतिशयितं बलं यस्यासौ बलिमिन् वा ।

अतिभरः । पुं । अतिविस्तारे ।

अतिभीः । पुं । वज्रज्वालायाम् । त्रि । अतिभयान्विते ।

अतिमे

अतिभूमिः । स्त्री । अतिशये । आधिक्ये । अमर्यादायाम् ॥ अतिक्रान्ताभूमिः । विपद्दिनदूषितातिभूमिरिति माघः ।

अतिमङ्गल्यः । पुं । विल्वे । त्रि । मङ्गल्ये । अतिशयमङ्गलजनके ॥

अतिमर्यादम् । न । अतिशये । निर्भये । त्रि । तद्युक्ते । अतिशयिते ।

अतिमात्रम् । न । अतिमर्यादे । अतिशये । मात्रालोकं तामतिक्रान्तम् । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । अस्य क्रियाविशेषणत्वेऽक्लीवता । द्रव्यवाचित्वे त्रिलिङ्गता ॥

अतिमानिता । स्त्री । आत्मनि पूज्यत्वातिशयभावनायाम् ।

अतिमुक्तः । त्रि । निःसङ्गे । निष्फले । अतिशयेन मुक्तः । पुं । वासंत्याम् । अतिक्रान्तो मुक्तां शौक्ल्यात् । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । यद्वा । मुक्तान् विरक्तान् । तिनिशे । अतिशयितो मुक्तो विस्तारोऽस्य ।

अतिमुक्तकः । पुं । अतिमुक्तार्थे । तिनिशे । तिन्दुकवृक्षे । पुष्पवृक्षविशेषे । भ्रमरानन्दायाम् । अतिशयितो मुक्तो विस्तारोऽस्य ।

अतिमैत्रः । पुं । नवमताराख्याम् । त्रि । परममित्रे ।

अतिमोदा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

अतियातः । त्रि । अतिक्रम्यगते ॥

अतिरथः । पुं । योद्धृविशेषे । यथा । अमितान्योधयेद्यस्तु सम्प्रोक्तोतिरथस्तु स इति ॥

अतिरसा । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ रास्नायाम् । क्लीतनके ॥

अतिरात्रः । पुं । यागविशेषे । अतिक्रान्तोरात्रम् । अहःसर्वैकदेशेत्यच् ॥

अतिरिक्तः । त्रि । अतिशयिते । श्रेष्ठे ॥ भिन्ने । अधिके । अतिरिच्यतेस्म । रिचिर्विरेचने । क्तः ॥

अतिरुट् न । क्रोधाधिक्ये ।

अतिरूक्षः । त्रि स्नेहशून्ये । पुं । कङ्गुकोद्रवादौ । अतिक्रान्तोरूक्षम् । अत्यादय इतिसमासः ।

अतिरेकः । पुं । पृथग्भावे । अतिशये ।

अतिरोगः । पुं । क्षयव्याधौ ।

अतिरोमशः । पुं । वनच्छागे । त्रि । रोमातिशयाढ्ये ।

अतिरोमशा । स्त्री । नीलवुन्हायाम् ।

अतिवक्ता । त्रि । वावदूके । वाचोयुक्तिपटौ । अतिवक्ति । साधुकारिणित्रन्तृच्वा ॥

अतिवर्णाश्रमी । पुं । पञ्चमाश्रमिणि । सचसूतसंहितायां मुक्तिखण्डेपञ्चमाध्याये परमेश्वरेणवर्णितः । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्च वानप्रस्थोथभिक्षुकः । अतिवर्णाश्रमीतेपिक्रमाच्छ्रेष्ठाविचक्षणाः । अतिवर्णाश्रमीप्रोक्तो गुरुः सर्वाधिकारिणाम् । नकस्यापि भवेच्छिष्योयथाहं पुरुषोत्तम । अतिवर्णाश्रमीसाक्षाद्गुरूणांगुरुरुच्यते । तत्समोनाधिकश्चास्मिन् लोकेस्त्येवनसंशयः । यःशरीरेन्द्रियादिभ्योविभिन्नंसर्वसाक्षिणम् । पारमार्थिकविज्ञानसुखात्मानंस्वयंप्रभुम् ॥ परंतत्त्वंविजानातिसोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैवकेशव । आत्मानमीश्वरंवेद सोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवस्थात्रयनिर्मुक्तमवस्थासाक्षिणंसदा । महादेवं विजानाति सोति० ॥ वर्णाश्रमादयोदेहेमाययापरिकल्पिताः । नात्मनोबोधरूपस्यममतेसन्तिसर्वदा । इतियोवेदवेदान्तैः सोति० । आदित्यसन्निधौ लोकश्चेष्टतेस्वयमेवतु । तथामेसन्निधावेवसमस्तंचेष्टतेजगत् । इतियोवेद० ॥ सुवर्णेहारकेयूरकटकस्वस्तिकादयः । कल्पितामाययातद्वज्जगन्मय्येवसर्वदा । इतियोवेद० ॥ शुक्तिकायांयथातारंकल्पितंमाययातथा । महदादिजगन्मायामयंमय्येवकल्पितम् । इतियो० । चाण्डालदेहेपश्वादिष

रीरेब्रह्मविग्रहे । अन्येषुतारतम्येन स्थितेषुपुरुषोत्तम । व्योमवत्सर्वदा व्याप्तः सर्वसम्बन्धवर्जितः । एकरूपो महादेवः स्थितःसोहंपरामृतः इति यो० ॥ विनष्टदिग्भ्रमस्यापियथापूर्वो विभातिदिक् । तथाविज्ञानविध्वस्तं जगन्मेभातितन्नहि । इतियो० ॥ य थास्वप्नप्रपञ्चोयंमयिमायाविजृम्भितः । तथा जाग्रत्प्रपञ्चोपिमयिमायाविजृम्भितः । इतियो० ॥ यस्यवर्णाश्रमा चारोगलितःस्वात्मदर्शनात् । सवर्णा नाश्रमान्सर्वानतीत्यस्वात्मनिस्थितः ॥ यस्त्यक्त्वा स्वाश्रमान्सर्वान् स्वात्मन्येवस्थितः पुमान् । सोतिवर्णाश्रमी प्रोक्तःसर्ववेदार्थवेदिभिः ॥ नदेहोनेन्द्रियं प्राणोमनो बुद्ध्यहंकृती । न चित्तंनैवसामायानचव्योमादिकंजगत् ॥ नकर्त्तानचभोक्ताचनचभोजयिता तथा । केवलंचित्सदानन्दब्रह्मैवाहमयथार्थतः ॥ जलस्यचलनादेव चञ्चलत्वंयथारवेः ॥ तथाहंकारसंसारादेवसंसारआत्मनः ॥ तस्मादन्यगतावर्णाआश्रमाअपिकेशव । आत्मन्यारोपिताएवभ्रान्त्याते ऽनात्मवेदिना ॥ नविधिर्ननिषेधश्चनवर्ज्यावर्ज्यकल्पना । आत्मविज्ञानिनांनास्ति तथान्यज्जनार्द्दन ॥ आत्मविज्ञानिनांमहिमाभीदृशीमधुसूदन । माययामोहितामर्त्यानैवजानन्तिसर्वदा ॥ नमांसचक्षुषानिग्राह्यब्रह्मविज्ञानिनाभियम् । द्रष्टुंशक्यास्वतःसिद्धाविदुषांसैवकेशव । यत्रसुप्ताजनानित्यंप्रबुद्धस्तत्रसंयमी । प्रबुद्धायत्रतेविद्वान् सुषुप्तस्तत्रकेशव ॥ एवमात्मानमद्वंनिराकारंनिरञ्जनम् । नित्यशुद्धं निराभासंसच्चिन्मात्रंपरामृतम् । योविजानातिवेदान्तैःस्वानुभूत्याचनिश्चितम् । सोतिवर्णाश्रमीप्रोक्तः सएवगुरूत्तमः इति ॥

अतिवर्त्तुलः । पुं । वांटुलाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धकलायविशेषे ॥

अतिवादः । पुं । परुष्यवादे । अप्रियवचसि ॥ अतिक्रम्यउक्तिरतिवादः । घञ् ॥

अतिवादी । त्रि । सर्वानतीत्यवदितुंशीले ॥

अतिवाहितः । त्रि । गमिते ॥

अतिविकटः । पुं । दुष्टहस्तिनि ॥ त्रि । अतिकराले ॥ अतिशयेनविकटः ॥

अतिविदाही । त्रि । सन्तापकेराजिकादौ ॥ अतिशयेनविदाही ॥

अतिविषा । स्त्री । अतीसाखे । पर्यायास्तु । अतिविषाशुक्लकन्दाश्वेयाविश्वाचभङ्गुरा । श्यामकन्दाप्रतिविषाशृ

ङ्गीचोपविषाशिषेति । अपिच । विषास्यातिविषाविश्वाशृङ्गी प्रतिविषारुणा । शुक्लकन्दा चोपविषा भङ्गुरा घुणवल्लभा । विषा सोष्णा कटुस्तिक्ता पाचनी दीपनी हरेत् । कफपित्तातिसारामविषकासवमिकृमीनिति भावप्रकाशः ॥ त्रिविधातिविषा ज्ञेया शुक्ला कृष्णा तथारुणा । रसवीर्यविपाकेषु निर्विशेषगुणाधिकेति राजनिर्घण्टः ॥ त्रि । विषातिक्रामके । विषमतिक्रान्ता ॥

अतिवेलम् । न । अतिशये ॥ त्रि । अतिशयिते ॥ अतिक्रान्तं वेलां मर्यादाम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीययेति समासः । अस्य क्रियाविशेषणत्वे क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तु त्रिलिङ्गत्वम् ॥

अतिव्यथा । स्त्री । पीडायाम् । अतिशययातनायाम् ॥

अतिव्याप्तिः । स्त्री । अतिशयव्यापने ॥ अलक्ष्ये लक्षणगमने ॥ यथा । साध्याभाववदवृत्तित्वमिति व्याप्तिलक्षणे धूमवान् वह्नेरित्यत्र धूमाभावाधिकरणह्रदवृत्तित्वाभावमादाय अतिव्याप्तिरिति तार्किकाः ॥ स्वाव्यवहितप्राक्क्षणावच्छेदेन रविभुज्यमानराशीयरविसंयोगविशिष्टस्वान्तिमक्षणकत्वं मलमासत्वम् । भानुर्लङ्घितेऽति व्याप्तिवारणाय चौत्पातिकभिन्नत्वेन विशेषणीयम् ॥ मुख्यफलजनकव्यापारजनकत्वे सति मुख्यफलाजनकत्वमङ्गत्वम् घटादावतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तम् इति तिथ्यादितत्त्वटीका ॥

अतिशक्तिता । स्त्री । विक्रमे । वीरसामर्थ्ये ॥ अतिशयिता शक्तिर्यस्य । तस्य भावः । तल् ॥

अतिशक्तिभाक् । त्रि । अतिशयशक्तिविशिष्टे ॥

अतिशयः । पुं । उत्कर्षे । अभ्यर्थे ॥ अतिशेते । अतिपूर्वात् शीङः पचाद्यच् ॥ यद्वा । अतिशयनम् । भावे एरच् । अस्य द्रव्यवचनत्वेपि पुंलिङ्गतैव । घञबन्ताः पुंसीति वचनात् ॥ सततं क्रियान्तरेणाव्यवधानम् । अतिशयस्तु पौनःपुन्यमिति भेदः ॥

अतिशयितः । त्रि । अतिक्रान्ते ॥

अतिशयोक्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे ॥ अस्य लक्षणादयो यथा । निगीर्याध्यवसानन्तु प्रकृतस्य परेण यत् । प्रस्तुतस्य यदन्यत्वं यद्यर्थोक्तौ च कल्पनम् । कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः । विज्ञेयातिशयोक्तिः सेति । उपमानेनान्तर्निगीर्णस्योपमेयस्य यदध्यवसानं सैका । यथा । कमलमनम्भसि क

मले च कुवलये तानि कनकलतिकायाम्। सा च सुकुमारसुभगेत्युपात्तपरंपरा केयम्॥ अत्र मुखादिकमलादिरूपतयाध्यवसितम्॥ यत्र तदेवान्यत्वेनाध्यवसीयते सा परा। यथा। असांलउहत्तणाअं अणाविअकाद्र वसणच्छाआ। सामासामसापअावद्रणा रेहधिअ णहोद्र॥ "अस्य संस्कृतं यथा। लउहशब्दः सौकुमार्ये। अन्यत् सौकुमार्यमन्या कापि च वर्त्तनच्छाया। श्यामा सामान्यप्रजापते रेखैव न भवतीति॥ वर्त्तते जीवतीति वर्त्तनं शरीरं तस्य छाया कान्तिः श्यामा षोडशवार्षिकी स्त्री सामान्यतः सर्वसाधारणः रेखैवेति निर्माणपरिपाटी रेखा मा चेमापि नास्तीति भावः। इयमन्यत्ववर्णनरूपातिशयोक्तिः॥ यद्यर्थस्य यदि शब्देन चेच्छब्देन वौक्तौ यत्कल्पनमर्था-दसम्भाविनोऽर्थस्य सा तृतीया। यथा। राकायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्भवेद्वपुः। तस्या मुखं तदा साम्यपराभवमवाप्नुयात्॥ कारणस्य शीघ्रकारितां वक्तुं कार्यस्य पूर्वमुक्तौ चतुर्थी। यथा। हृदयमधिष्ठितमादौ मालत्याः कुसुमचापबाणेन। चरमं रमणीवल्लभलोचनविषयं त्वया भजतेति॥

अतिशक्वरी। स्त्री। पञ्चदशाक्षरा यां वृत्तौ॥

अतिशायनम्। न। आधिक्ये। प्रकर्षे॥ अतिपूर्वाच्छेतेर्ल्युट्। अतिशयनमेव। अतिशायनेतमबिष्ठनाविति निर्देशाद्दीर्घः॥

अतिशीतम्। I। अतीतानि शीतानि इति विग्रहे अव्ययं विभक्तीत्यादिना अत्यये ऽव्ययीभावः॥ त्रि। शीतातिशयविशिष्टे॥

अतिशेषः। त्रि। अतिशिष्टे। अवशिष्टे॥

अतिशोभनः। त्रि। अतिशयशोभायुक्ते॥ श्रेष्ठे॥ अतिशयेन शोभनः॥

अतिसर्गः। पुं। कामचारानुज्ञायाम्॥ दाने॥

अतिसर्जनम्। न। विलम्भे। दाने॥ वधे॥ सृज विसर्गे। ल्युट्॥

अतिसहः। त्रि। अतिसहिष्णौ॥ अत्यन्तं सहते। षह मर्षणे। पचाद्यच्॥

अतिसारः। पुं। उदरामये। बहुद्रवमलनिः सरणरोगे॥

अतिसारकी। त्रि। अतिसारान्विते। सातिसारे॥ अतिसारोऽस्यास्ति। वातातीसाराभ्यां कुक् चेतीनिः॥

अतिसृष्टः। त्रि। दत्ते॥ नियुक्ते॥

अतिसौरभः। पुं। सहकारे॥ अतिशयितं सौरभमस्य॥

अतिस्थूलः। त्रि। अत्यन्तपीने॥ अस्य

लक्षणम् । मेदोमांसातिवृद्धत्वा-
च्चलस्फिगुदरस्तनः । अयथोपचयो
त्साहोनरोऽतिस्थूलउच्यते । अयथो
पचयोत्साहः । नयथाउचितः उपच
योमांसोपचयः उत्साहोबलञ्चयस्य
सः ॥

अतिस्फिरः । त्रि । स्फोष्ठे । अतिशयित
स्फूर्त्तिशालिनि ॥

अतिहसितम् । न । अतिशयहास्ये ॥

अतिहासः । पुं । हास्यभेदे । सशब्दहा
से ॥ अतिहसनम् । हसेर्हसने । भा
वेघञ् ॥

अतिहिमम् । ा । हिमस्यात्यये ॥

अतीतः । त्रि । वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगि
नि । अतिक्रम्यगते । भूतकाले ॥ गते
। भूते ॥ यथा । ननस्यंन्यूनसप्ताब्दे
मातीताशीतिवत्सरे । इतिवैद्यकप
रिभाषा ॥ मानप्रभेदे ॥ इतिसङ्गी
तशास्त्रम् ॥ अतिपूर्वादिणोगत्यर्था
कर्मकेतिकर्त्तरिक्तः ॥

अतीतकालः । पुं । हेत्वाभासविशेषे ।
बाधिते ॥ यथा । कालात्ययापदिष्टः
कालातीतः । इतिन्यायसूत्रम् १ ।
४९ ॥ अतीतकालस्यसमानार्थकत्वा
त् कालातीतशब्देनोक्तम् । कालस्य
साधनकालस्य अत्ययेअभावे अपदि
ष्टः प्रयुक्तोहेतुः । एतेनसाध्याभाव
प्रमालक्षणार्थ इतिसूचितम् । सा
ध्याभावनिर्णये साधनासम्भवादयमे
ववाधितसाध्यक इतिगीयते । यथा ।
वह्निरनुष्णः कृतकत्वादित्यादौ ॥

अतीतद्वैतम् । न । प्रत्यगात्मतत्त्वे ॥
त्रि । द्वैताभाववति ॥ अतीतं द्वैतं
यस्मादिति ॥

अतीतद्वैतभानम् । न । प्रत्यगात्मनः
साक्षात्कारे ॥ अतीतद्वैतस्यात्मनो
भानंसाक्षात्कारः ॥

अतीन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ ज्ञानैश्वर्यादि
भिःस्वभावसिद्धैरिन्द्रमतीत्यस्थितः ॥
इन्द्रमतीतः अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वि
तीययेतिसमासः ॥

अतीन्द्रियम् । त्रि । इन्द्रियाग्राह्यवस्तुनि
। अप्रत्यक्षे ॥ इन्द्रियमतिक्रान्तम् ॥
मनसि ॥ इन्द्रियमतीत्यवर्त्तमान
त्वात् ॥

अतीन्द्रियग्राह्यः । त्रि । मनोग्राह्ये । प
रमात्मनि ॥ यथा । नैवासौचक्षुषा
ग्राह्योनचशिष्टैरपीन्द्रियैः । मनसा
तुप्रसन्नेनगृह्यते सूक्ष्मदर्शिभिरिति
व्यासः ॥

अतीर्थ्यम् । त्रि । दुस्तरे ॥

अतीव । ा । अतिशये ॥ अतिचइवच ॥

अतीसारः । पुं । उदरामये ॥ अतिसर
ति । स्रगतौ । व्याधिमत्स्यवलेपुचेति

वार्त्तिकाद्घञ् । अत्रभौविकल्पार्थो । पसरतिः । वधिरादिकमतिशयेनसारयतीत्यर्थः । उपसर्गस्यघञीति दीर्घः ॥

अतीसारकी । त्रि । अतीसाररोगयुक्ते । अतीसारोऽस्त्यस्य । वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः ॥

अतीसारभेषजम् । न । लोध्रे । अतीसारस्यभेषजम् ॥

अतुलः । पुं । तिलवृक्षे । इतिशब्दचन्द्रिका । त्रि । तुलोज्झिते । निरुपमे । अपरिमिते । तुलाउपमानमस्यनविद्यते । शेषाद्विभाषेतिविकल्पान्नकप् । उपसर्जनह्रस्वः ॥

अत्कः । त्रि । पथिके । इण्बुधादिकोषः । अतति । अतसातत्यगमने । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन् ॥

अत्ता । स्त्री । ज्येष्ठभगिन्याम् । मातरि । प्राकृतभाषयाश्वश्र्वाम् ॥

अत्तिः । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् । मातरि ॥

अत्तिका । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् । मातरि । अत्तामाता । सैव । संज्ञायांकन् ॥

अत्नुः । पुं । भानौ । सूर्ये ।

अत्यः । पुं । तुरङ्गे । अश्वे । वैदिकोयंशब्दः ॥

अत्यक्षम् । त्रि । इन्द्रियागोचरे । अतीन्द्रिये । अक्षेषु अध्यक्षम् । विभक्त्यर्थे-व्ययीभावः । अतिक्रान्तोऽध्यक्षम् ।

अत्यन्तम् । न । अतिशये । यथा । अत्यन्तंकठिनौ तथापिहृदया नन्दायवक्षोरुहाविति नरहरिकविः । त्रि । सयुक्ते । सर्वानन्तान्परिच्छेदानतिक्रान्ते । निरतिशये । नितान्ते । अवसानमतिक्रान्ते ॥

अत्यन्तकठिनम् । न । उलूखलमुसलचुल्लीचन्दनादिसर्वद्रव्ये । त्रि । अतिशयकाठिन्यविशिष्टे ॥

अत्यन्तकोपनः । त्रि । चण्डे । अत्यन्तंकुप्यति । कुपक्रोधे । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

अत्यन्तगामी । त्रि । अत्यन्तिके । अतिशयगमनशीले । इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्यन्तसंयोगः । पुं । साकल्येनसम्बन्धे । निरन्तरसन्निकर्षे । अन्तमवसानमतिक्रान्तोऽत्यन्तः । सचासौसंयोगश्च ॥

अत्यन्तसुकुमारः । पुं । कङ्गुनीवृक्षे । इतिराजनिर्घण्टः । त्रि । अतिकोमले ।

अत्यन्ताभावः । पुं । त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताके अभावविशेषे

यथाभूतलेघटोनास्तीति ।

अत्यन्ताभावसम्पत्तिः । स्त्री । स्वरूपेज्ञाप्यप्रतीतौ ।

अत्यन्तिकः । पुं । अत्यन्तगामिनि । अतिशयभ्रमणकारिणि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्यन्तीनः । त्रि । अतिशयितगतिशीले । अत्यन्तगामिनि । अन्तस्याऽत्ययः । अत्ययेऽव्ययीभावः । अत्यन्तं गामी । अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ॥

अत्यम्लम् । न । वृक्षाम्ले । तंतडीकइति भाषाप्रसिद्धसूक्ष्मफलविशेषे ।

अत्यम्लपर्णी । स्त्री । वल्लिकारणे । अत्यम्लानिपर्णान्यस्याः । पाककर्णेत्यादिनाङीष् ।

अत्यम्ला । स्त्री । अत्यम्लपर्ण्याम् । वनबीजपूरे । मधुटावा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ।

अत्ययः । पुं । अतिक्रमे । दण्डे । अभावे । विनाशे । दोषे । कृच्छ्रे । अतिगमने । कार्यस्यावश्यभावे । अत्ययनम् । अनेनवा । इण्गतौ इगतौवा । एरच् ।

अत्यर्थम् । न । अतिशये । त्रि । अतिशययुक्ते ॥ अर्थोनिवृत्तिविषयोवा तमतिक्रान्तमत्यर्थम् । अस्यक्रियावि-

शेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यवाच्यत्वे वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ इत्यमरः ॥

अत्यल्पम् । त्रि । अल्पीयसि ॥ इत्यमरः अतिशयेनाल्पम् ॥

अत्यष्टिः । स्त्री । सप्तदशाक्षरायांवृत्तौ ॥ सप्तदशसंख्यायाम् ॥

अत्याकारः । पुं । न्यक्कारे । तिरस्कारे ॥ त्रि । महादेहे ॥

अत्यागी । पुं । कर्मफलत्यागित्वेपिकर्माणुष्ठायिनि । अत्रे । गौणसन्न्यासिनि ॥

अत्याधानम् । न । अतिक्रमे । उपक्षेषे । उपरिस्थापने ॥

अत्यायम् । न । अतिगमने ॥

अत्यालः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥

अत्याशा । स्त्री । असम्भावनीयवाञ्छायाम् । अत्यन्तस्पृहायाम् ॥ यथा । अत्याशाभिरुपागताध्वगगणाम्धन्वावनीतापिताम्नोयत्तर्पयितुंक्षमोऽस्मि ममतद्दुःखैर्मनोदूयते ॥ इत्युद्भटः ॥

अत्याश्रमः । पुं । परमहंसे ॥ ब्रह्मचर्यादीन्हंससन्न्यासान्तानाश्रमधर्मवतआश्रमानतिक्रम्यवर्त्तमानोयःसन्न्यासाश्रमशब्देनोच्यते ॥

अत्याश्रमी । पुं । उत्तमाश्रमिणि । पूर्वाश्रमत्रयमतीत्यसर्वकर्म्मत्यक्त्वाश्रितेपरमहंसपरिव्राजके ॥

अत्यासः । पुं । व्यतिक्रमे ॥

अत्याहितम् । न । महाभीतौ । जीवानपेक्षिकर्मणि ॥ अतीवाधीयतेऽस्मिन्मनसि । डुधाञ्:क्तः । दधातेर्हिः ॥ अतीवासमन्तादहितंवा ॥

अत्युक्तिः । स्त्री । असम्भवोक्तौ । आरोपितस्यकथने ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । अत्युक्तिरद्भुतातथ्यशौर्य्यौदार्यादिवर्णनम् । त्वयिदातरिराजेन्द्रयाचकाः कल्पशाखिनइतिचन्द्रालोकः ॥

अत्युक्था । स्त्री । स्त्रीछन्दसि ॥ गौस्त्री । गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरेमे ॥

अत्युच्छ्रितः । त्रि । अतिप्रवृद्धे ॥ अत्युच्छ्रितस्यदमनमुचितञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥

अत्यूहः । पुं । दात्यूहे । कालकण्ठके ॥ अतिशयवितर्के । त्रि । बहुतर्कवति ॥

अत्यूहा । स्त्री । नीलिकायाम् । नील-सिन्धुवारे ॥ इतिमेदिनी ॥

अत्र । T । अधिकरणे । अस्मिन् ॥ एतस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् । एतदोऽन् ॥

अत्रभवान् । त्रि । श्लाघ्ये । पूज्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ इतराभ्योऽपिदृश्यन्त इति प्रथमार्थेप्राक्दीव्यतीयस्त्रल् । सुप् सुपेतिसमासः

अत्रिः । पुं । मुनिविशेषे । अनुसूयापतौ ॥ अत्तिभक्षयतेवा । अदभक्षणे । अदेस्त्रिनिश्चेतित्रकारोचिप् । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ॥

अत्रिजातः । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ द्विजे ॥

अत्रिदृग्जः । पुं । चन्द्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्री । पुं । मुन्यन्तरे ॥ अत्ति । अद० । अदेस्त्रिनिश्चेतित्रिनिः । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः ॥

अत्रिनेत्रजः । पुं । चन्द्रमसि ॥ इतिजटाधरः ॥

अत्रिनेत्रप्रसूतः । पुं । शशिनि ॥ इति हलायुधः ॥

अत्रिनेत्रभूः । पुं । सोमे । शशधरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अथ । T । संशये ॥ अधिकारे । अथस्नानविधिः ॥ मङ्गले । अथपरस्मैपदानि ॥ विकल्पे ॥ अनन्तरे । स्नातोऽथभुङ्क्ते ॥ अन्वादेशे ॥ प्रतिज्ञायाम् । गोदोभवानथेतिब्रूमः ॥ प्रश्ने । अथशक्तोसिभोक्तुम् ॥ कार्त्स्न्ये ॥ आरम्भे । अथशब्दानुशासनम् ॥ समुच्चये । भीमोऽथार्जुनः ॥ अर्थयते । अर्थयाञ्चायाम् । अन्येभ्योऽपीतिडः । पृषोदरादित्वाद्रलोपः ॥

अथकिम् । T । स्वीकारे ॥

अथर्वणः । पुं । शिवे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अथर्वणिः । पुं । अथर्वज्ञब्राह्मणे ॥ पु

रोधसि ॥ इतिमेदिनी ॥ ईश्वरे ॥

अथर्वा । पुं । ब्राह्मणे ॥ अथर्वणा प्रोक्ते ग्रन्थे धर्मे आम्नाये वा अथर्वा । अथर्वणोवेतिवार्त्तिकादणोवालुक् । पक्षेआथर्वणः ॥ न । वेदे ॥

अथर्ववित् । पुं । अथर्ववेदाभिज्ञवसिष्ठादौ ॥

अथर्ववेदः । पुं । मारणाभिचाराद्यर्थे ऋग्वेदांशे । छान्दोग्याद्युपनिषत्प्रसिद्धेच तुर्यवेदेपञ्चाशच्छाखात्मके ॥

अथर्वाधिपतिः । पुं । बुधे । शशिजे ॥

अथवा । ा । पक्षान्तरे ॥

अथो । ा । अथार्थेषु ॥ अधिकारभेदे ॥

अथ्यर्थ ॥ अर्थयते । अर्थयाञ्चायाम् । बाहुलकाड्डोः । पृषोदरादित्वाद्रलोपः ॥

अद् । ा । आश्चर्य्ये ॥ अत्ति । अदभक्षणे । क्विप् ॥

अदन्त । त्रि । दन्तरहिते ॥ भक्षयितरि ॥ इतिछान्दोग्योपनिषत् ॥

अदत्ता । स्त्री । अपरिणीतायाम् ॥ इतिस्मृतिः ॥

अदत्तादायी । त्रि । चौरे ॥

अदनम् । न । भक्षणे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अदनीयः । त्रि । भक्ष्ये ॥

अदभ्रम् । त्रि । बहुले । अनल्पे ॥ दभ्रादन्यत् । नञ्समासः ॥

अदभ्रचक्षुः । न । ज्ञानचक्षुषि ॥ त्रि । तद्वति ॥

अदर्शनम् । त्रि । अतीन्द्रिये ॥ न । विनाशे ॥ लोपे ॥ दर्शनस्याभावः ॥

अदलः । पुं । हिज्जले ॥ त्रि । दलवर्ज्जिते । दलरहिते ॥

अदला । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥

असौ । त्रि । परस्मिन् । परत्र ॥ पुरोवर्त्तिनोनिर्द्देशे ॥ असौपुमान् । असौ स्त्री । अदः कुसुम ॥

अदाता । त्रि । कृपणे । दानशक्तिरहिते ॥ यथा । अदातापुरुषस्त्यागीस्वधर्मं त्यक्त्वागच्छतीति ॥

अदान्तः । त्रि । तपःक्लेशासहिष्णौ । अकृतवाह्येन्द्रियनिग्रहे ॥

अदाह्यः । पुं । परमात्मनि ॥ त्रि । दहनानर्ह वस्तुनि ॥

अदितिः । स्त्री । भुवि ॥ देवमातरि ॥ पार्वत्याम् ॥ पुनर्वसुनक्षत्रे ॥ त्रि । अखण्डे ॥ दितिभिन्ना अदितिः ॥ न ञोदाञोऽदितिरिति शाकटायनोक्ते ङितिप्रत्ययान्तोवा । अदमाददितिर्वा ॥

अदितिनन्दनः । पुं । देवे ॥ अदितेर्नन्दनइतिविग्रहः कृद्योगात्षष्ठीसमस्य तद्गतिसमासः ॥

अदिती । स्त्री । अदित्याम् ॥ कृत्तिका

राद्दिक्तिनरस्यदितिशब्दानङीष् ॥
अदीनः । चि । उदारे ॥ नदीनः ॥
अदीनात्मा । चि । अतिव्यसनपरम्पराया मप्यक्षुभितान्तःकरणे ॥ अदीनआत्मायस्य ॥
अदृढः । चि । अस्थिरे ॥
अदृक् । चि । अन्धे ॥ अचे ॥ नदृगस्य ॥
अदृश्यम् । न । दृष्टरूपे । अधिष्ठानचिद्रूपे ॥ चि । इन्द्रियागम्ये ॥ यथा । कन्याद्रेरतिकोमला चिभुवनव्यापा प्यदृश्याजनैरिति ॥ नदृश्यः ॥
अदृष्टम् । न । भाग्ये । प्राग्जन्मकर्मणि ॥ महीभुजां वह्नितोयादिजेभये ॥ आदिना हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षं मरणंतथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाःशलभादयोगृह्यन्ते । भयहेतुत्वाद्भयम् अदृष्टहेतुकत्वाददृष्टम् । चि । अवीक्षिते ॥ यथा । अदृष्टदर्शनोत्कण्ठादृष्टेविच्छेदभीरुतेति ॥
अदृष्टपूर्वः । चि । पूर्वमदृष्टे ॥ पूर्वंदृष्टो दृष्टपूर्वः । सहसुपेतिसमासः । ततो नञ्समासः ॥
अदृष्टभेदः । पुं । गुणपरिणामे ॥
अदृष्टिः । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ । क्रूरदृष्टौ ॥ विरुद्धादृष्टिरदृष्टिः ॥
अदृष्टिका । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ ॥
अदेवमातृकः । पुं । नदीमातृकदेशे ॥

अद्मः । पुं । पुरोडाशे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अदभक्षणे । गमगम्यस्योरितिगम ॥
अद्धा । ा । तत्त्वे ॥ सत्यात् । स्फुटे ॥ अवधारणे ॥ अतिशये ॥ अतंसन्ततगमनं धयति दधातिवा । विच् ॥
अद्भुतम् । न । उत्पातभेदे ॥ विस्मये । चेतसोविस्मयाख्यविकारे ॥ पुं । शृङ्गारादिनवरसान्तर्गतरसभेदे ॥ अतआकस्मिकार्थेऽव्ययम् । तस्यभवनम् । अदिभुवोडुतच् ॥
अद्भुतस्वनः । पुं । महादेवे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥
अद्मनिः । पुं । पावके ॥ अग्ने ॥ अत्ति । अद० । अदेर्मुट्चेत्यनिः ॥
अद्मरः । चि । बहुभोक्तरि । भक्षके ॥ अत्ति । अदभक्षणे । सृघस्यदः क्मरच् ॥
अद्य । ा । इदानीम् । वर्त्तमानदिने ॥ अस्मिन्नहनि । सद्यः परुत्परार्य्यैषम इतिइदमोऽशभावोद्यश्चनिपात्यते ॥
अद्यतनः । पुं । कालप्रभेदे । अतीतायाराचेरन्त्ययामेन आगामिन्याराचेराद्ययामेनचसहितेदिवसे ॥ अतीतराचेरन्त्ययामद्वयेन आगामिराचेराद्ययामद्वयेनचसहिते दिवसे ॥ चि । अद्यभवे ॥ सायञ्चिरमित्यादिनाट्युल्तुट्च ॥

अद्यत्वे । ा । इदानीमित्यर्थे ॥

अद्यश्वीना । स्त्री । आसन्नप्रसवायाम् ॥ अद्यश्वोवाविजायते । अद्यश्वीनावष्ट
ब्ध इतिखप्रत्ययान्त· साधुः ॥ अवष्ट
ब्ध मात्रेवानिपातनम् ॥ ।प। आसन्न
मृत्युके ॥

अद्रिः । पुं । पर्वते ॥ शाखिनि ॥ सूर्ये ॥ मानभेदे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अद
भक्षणे । अदिशदोतिक्रिन् ॥ स-
प्तांके ॥

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

अद्रिकीला । स्त्री । भूमौ ॥ अद्रयः की
लायस्याम् ॥

अद्रिकूटः । पुं । देव्याःस्थानविशेषे ॥ यथा । अद्रिकूटेमहायोगी रुद्राणी
परमेश्वरीति ॥

अद्रिजम् । न । शैलजे । शिलाजतु
नि ॥ त्रि । अद्रिसम्भवे ॥ अद्रौजातम्
। जनी । सप्तम्यांजनेर्डः ॥ अद्रेर्वा
जातम् । पञ्चम्यामितिडोवा ॥

अद्रिजतु । न । शिलाजतुनि । शैलनि
र्यासे ॥ अद्रेर्जत्विव । षष्ठीतत्पुरुषः ॥

अद्रिजा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेर्जाता
। जनी । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥
सैंहलीवृक्षे ॥

अद्रिजित् । पुं । वासवे ॥ अद्रीन्जयति
। जि॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

अद्रितनया । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेः
तनया ॥

अद्रिभिद् । पुं । मघवति । इन्द्रे ॥ अद्रीन्
गोत्रान्भिनत्ति । भिदेःक्विप् तुक् ॥

अद्रिभूः । पुं । आखुकर्णीलतायाम् ॥

अद्रिराजः । पुं । हिमाद्रौ ॥ अद्रीणांरा
जा । टच् ॥

अद्रिसारः । पुं । लोहे ॥ अद्रेः सारः ॥

अद्रीशः । पुं । हिमाद्रौ ॥ शिवे ॥ अद्री
णामीशः ॥

अद्रोहः । पुं । द्रोहाभावे ॥ नद्रोहः ॥
त्रि । तद्वति ॥ अद्रोहोऽस्यास्ति । अ
र्शआद्यच् ॥

अद्वयम् । त्रि । स्वगतभेदशून्ये । अद्विती
ये ॥ पुं । बुद्धे ॥

अद्वयकारणम् । न । जगतोऽभिन्ननि
मित्तोपादानेब्रह्मणि ॥

अद्वयवादी । पुं । बुद्धे ॥ वैदान्तिके ॥
अद्वयमद्वैतंवदत्यवश्यम् । आवश्यके
णिनिः ॥ त्रि । अद्वयवक्तरि ॥

अद्वितीयः । त्रि । केवले । एकस्मिन् ॥
न । विजातीयभेदरहिते आत्मतत्त्वे
॥ नविद्यतेद्वितीयोऽस्य ॥

अद्वेष्टा । त्रि । द्वेषाभावविशिष्टे ॥ सर्वा
णिभूतान्यात्मत्वेनपश्यन्नात्मनोदुःख
हेतावपिप्रतिकूलबुध्यभावाद्योनद्वे-
ष्टितस्मिन् ॥

अद्वैतः । त्रि । सजातीयविजातीयद्वितीयशून्ये पूर्णपरमात्मनि ॥ भेदविकल्परहिते ॥ यथा । द्वैताप्रतीतौ नाऽनर्थः किन्त्वानन्दो महानिति । अत्र लौकिकदृष्टान्तः श्रीवाक्येनेरितः श्रुतौ ॥ स्त्रियावियुक्तस्तद्द्वन्दं पश्यन्कामेन पीड्यते । आलिङ्गितस्तयैकत्त्वंप्राप्यानन्देन तृप्यति ॥ चित्तानुरागसिद्ध्यर्थं प्रिययेति विशेषणम् । दृष्टायांसत्यपिस्त्रीत्वेचेतो नैवानुरज्यति ॥ वेचारामादिकंवाह्यं गृहकृत्यंतथान्तरम् । आलिङ्गितःसुखाविष्टो नवेत्तिद्वयमप्यसौ ॥ अवेदने नतद्धानिहृष्टोऽस्मिन्तांपरित्यजन् । अप्राप्यचित्तविक्षेपंमज्जत्यानन्दसागरे ॥ एवंसुप्तौसुषुप्तौवालिङ्गितःपरमात्मना । नवहिर्जागरंनान्तः स्वप्नंचद्वैतमीक्षते ॥ आनुकूल्यप्रातिकूल्येद्वैतादर्शनतोनहि । ततःकामभयाभावादात्मानन्देनिमज्जतीति ॥

अद्वैतवादी । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । विवेकिनि ॥ ब्रह्मात्मैक्यवादिनि ॥ अस्यमतं यथा । ब्रह्मैवसत्यम् प्रत्यक्षादिप्रमाणैः सिद्धम् । विश्वन्तुब्रह्मण्यारोपितम् । यथारज्जुः रज्जुस्वरूपाज्ञानात्सर्पवत् प्रतिभाति तथाब्रह्मस्वरूपाज्ञानात् विश्वंवस्तुवत् प्रतिभाति । प्रकृतिर्जीवश्चापिपर्यवसाने ब्रह्मैव ब्रह्मान्यतसद्वस्तुनास्तीति ॥

अधःक्रिया । स्त्री । अपमाने ॥ अधःकरणम् । कृञःशश्च ॥

अधःक्षिप्तम् । त्रि । न्यक्कृते । अधस्त्यक्तवस्तुनि ॥

अधःपुष्पी । स्त्री । अवाक्पुष्पिकायाम् हेठाहुली इति गौडभाषा ॥ गोजिह्वायाम् ॥ अधःपुष्पाण्यस्याः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अधनः । त्रि । भार्यादित्रिषु ॥ यथा । त्रय एवाऽधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः । यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनमितिमात्स्ये ३१ अध्यायः ॥

अधमः । त्रि । कुत्सिते ॥ न्यूने ॥ पुं । उपपतिभेदे ॥ अवत्यस्मादात्मानम् । अवरक्षणादौ । अवद्यावमाधमार्वरेफाःकुत्सितेइत्यमप्रत्ययेनिपातः । तत्रैववकारस्यपक्षेधकारः ॥ यद्वा । नधम्यते धमतिवा । धमध्वानेसौत्रः । घञपचाद्यच्वा ॥ यद्वा । अधोभवः । अवेधसोर्लोपश्चेतिस्वामी ॥

अधमर्णः । त्रि । ऋणिनि । ऋणकारिणि ॥ अधमंदुःखप्रदमृणंयस्य । अधमऋणेइतिऋणमाधमर्ण्येइतिनिपातनातसप्तम्यन्तोत्तरपदेनवासमासः ॥

अधमर्णिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

अधमा । स्त्री । नायिकाभेदे ॥

अधमाङ्गम् । न । चरणे । पादे ॥

अधरः । पुं । ओष्ठे । उत्तराधरोष्ठमात्रे ॥ अधरलक्षणं यथा । पाटलोवर्त्तुलःस्निग्धोरेखाभूषितमध्यभूः । सीमन्तिनीनामधरोराज्ञःस्याद्वल्लभप्रियाभवेत् ॥ श्यामःस्थूलोधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः । मस्तकोमत्तकामिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ पुं । न । स्मरागारे । रतिमन्दिरे ॥ चि । हीने ॥ तले । अनूर्द्ध्वे ॥ नधरति । धृञ्धारणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । धरादुन्नातकठिनाद्योऽन्यः ॥ न म्रियते । धृङ्अनवस्थाने । पुंसीतिघोवा । नञ्समासः ॥ धरासम्बन्धरहिते ॥ हीनवादिनि ॥

अधरतः । । । अधोभागे ॥ अधरस्मात् । तसिल् ॥

अधरमधु । न । अधरामृते । वक्त्रासवे ॥

अधरस्तात् । । । अधोभागे । अधरतः ॥

अधरा । स्त्री । अधोदिशि ॥ नीचायाम् ॥

अधरात् । । । अधोभागे ॥ उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थेआतिः । वसत्यागतोरमणीयंवा ॥

अधरीकृतः । चि । तिरस्कृते ॥

अधरीणः । चि । धिक्कृते । तिरस्कृते ॥

अधरेण । । । अधोदिशिदेशेकालेच ॥ एनवन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्या इतिस्वार्थे एनप् । वसति रमणीयंवा ॥

अधरेद्युः । । । परस्मिन्नहनि ॥ अधरस्मिन्नहनि । सद्यः परुदित्यादिनाऽधरशब्दात् एद्युसप्रत्ययोनिपात्यते ॥

अधर्मः । पुं । ब्रह्मवधादिनिषिद्धकर्मजन्ये पापे ॥ वेदेनिषिद्धे । नानाविधदुःखसाधने । धर्मविरोधिनि ॥ धर्मविरुद्धोऽधर्मः ॥ न । परब्रह्मणि ॥ धर्मरहितत्वात् ॥ चि । ब्रह्मविदि ॥

अधर्मज्ञः । चि । धर्मविचारनिष्ठारहिते । तथासारत्वप्रत्ययवति ॥

अधर्ममित्रः । पुं । कलियुगे ॥ अधर्मोमित्रंयस्य ॥ चि । अधर्मप्रिये । मिथ्यावादिनि ॥

अधर्मास्तिकायः । पुं । धर्मप्रतिवन्धकृति ॥

अधश्चरः । पुं । चौरे ॥ चि । अधोगामिनि ॥

अधश्शय्या । स्त्री । अखट्वाशयने ॥

अधश्शल्यः । पुं । अपामार्गे । ऊंगाइति ख्याते ॥

अधश्शाखः । पुं । संसाराश्वत्थवृक्षे ॥ अधइति अर्वाचीनाः कार्योपाधयोहिरण्यगर्भाद्यागृहीतास्ते नानादिक्क्रमहृतत्वात् शाखाइवशाखाअस्येतिव्युत्पत्त्यामायामयःसंसाराश्वत्थवृक्षोऽध

शाखशब्देनोच्यते ॥

अधः । ग । पाताले ॥ नीचैरर्थे । तले । अधोभागे ॥ स्मरालये ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा । वसत्यागतोरमणोयंवा । पूर्वाधरावराणामित्यसिरधादेशश्च ॥

अधस्तात् । ग । कामगेहे । योनौ ॥ अनुज्ञार्थे । अधोभागे ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा दिक् । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीत्यादिनाअस्तातिप्रत्ययस्तद्योगेनास्तातिचेत्यधरस्याधादेशः ॥

अधस्ताद्गमनम् । न । अधर्मेणसुतलादिषुगमने ॥ अधोगमने ॥

अधार्म्मिकः । त्रि । पापिनि । अधर्मेणव्यवहर्त्तरि । शास्त्रप्रतिषिद्धागम्यागमनाद्यनुष्ठातरिमानुषे ॥ नाधार्मिके वसेद्ग्रामेनशूद्रबहुलेभृशमिति मनुः ॥

अधार्ष्टम् । न । असामर्थ्ये ॥

अधि । ग । अधिकारे ॥ ईश्वरे ॥ अधिकृत्यार्थे ॥ आधिक्ये ॥ उपरि ॥ अधिकार्थे ॥ यथा अधिमासः । अधिकोमासइत्यर्थः ॥

अधिकम् । न । अर्थालङ्कारभेदे ॥ यथा । महतोर्यन्महीयांसावाश्रिताश्रययोः क्रमात् । आश्रिताश्रयिणौ स्यातांतनुत्वेप्यधिकन्तुतत् ॥ आश्रितमाधेयम् । आश्रयस्तदाधारः । तयोर्महतोरपि विषयेतदपेक्षयातनूअप्याश्रयाश्रयिणौ प्रस्तुतवस्तुप्रकर्षविवक्षया यथाक्रमंयदधिकतरतांव्रजतस्तदिदंद्विविध मधिकंनाम । क्रमेणोदाहरणम् । अहोविशालंभूपालभुवनत्रितयोदरम् । मातिमातुमशक्यापियशोराशिर्यदत्रते ॥ युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनोजगन्तियस्यांसविकाशमासत । तनौममुस्तत्रनकैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुद इति ॥ फले ॥ अध्यारूढम् । अधिकमिति अध्यारूढशब्दात्कन् उत्तरपदलोपश्च ॥ * ॥ हेतूदाहरणाधिकमधिकम् ॥ न्या ५ । ५६ । हेतूदाहरणेत्युपलक्षणम् दूषणाद्यधिकमपिवोध्यम् । तथाच । कृतकर्तव्यापुनरुक्ताभिधानमितिफलितम् । अनुवादस्तु नकृतकर्त्तव्यःसाभिप्रायत्वात् । प्रतिज्ञाधिक्यञ्चपुनरुक्तम् धूमादालोकात् महानसवद्वन्हिमद्वदित्यादिकन्तुविनासमयबन्धंदार्ष्ट्यादिभ्रमाद्युक्तमधिकम् । यथा । महानसंमहानसवदितितुनाधिकङ्किन्तु पुनरुक्तम् ॥

षि। उत्कृष्टे। अतिरिक्ते। समधिके।

अधिकरणम्। न। आधारकारके। यत्रभवतितस्मिन्। कर्त्तृकर्मद्वाराक्रियाश्रयइत्यर्थः॥ एकन्यायोपपादने। मीमांसाग्रन्थे॥ अधिक्रियते वेदविचारोऽस्मिन्ननेनवेत्यधिकरणंवेदविचारग्रन्थात्मिकामीमांसेत्यर्थः॥ यथाहुः। विषयोविशयश्चैवपूर्वपक्षस्तथोत्तरम्। निर्णयश्चेतिपञ्चाङ्गंशास्त्रेऽधिकरणंस्मृतमिति। एवंक्रमेणविवेचनमत्राधिक्रियतइत्यधिकरणम्। अधिपूर्वात्कृञोल्युट्॥

अधिकरणविचालः। पुं। द्रव्यस्यसंख्यान्तरापादने॥ यथा। एकंराशिंपञ्चधाकुरु। अनेकंराशिमेकधाकुरु। सएवाधिकरणविचालोयदेकमनेकंक्रियते यदप्यनेकमेकंक्रियते सोप्यधिकरणविचालइतिभाष्यम्॥

अधिकरणसिद्धान्तः। पुं। सिद्धान्तविशेषे॥ यथा। यत्सिद्धावन्यप्रकरणसिद्धिः सोधिकरणसिद्धान्तः। १। ३० यस्यार्थस्यसिद्धौजायमानायामेव अन्यस्य प्रकरणस्य सिद्धिर्भवति सोधिकरणसिद्धान्तइत्यर्थः॥

अधिकर्त्तव्यम्। न। अधिकरणेयद्भवतितस्मिन्॥

अधिकर्द्धिः। त्रि। महासम्पद्युक्ते। समृ-

द्धे॥ इत्यमरः। अधिकाऋद्धिरस्य॥

अधिकर्म्मिकः। पुं। हट्टाध्यक्षे। हाटका चौधरी इतिभाषाप्रसिद्धे॥

अधिकाङ्गम्, न। कञ्चुकादिनिबन्धने। सारसने। कञ्चुकादिदार्ढ्यार्थंमूरेमध्यकायेनिबद्धेपट्टिकादौ॥ त्रि। एकविंशत्यङ्गुलादौ॥ अधिकमङ्गात्॥

अधिकारः। पुं। विधिपुरुषसम्बन्धे॥ प्रक्रियायाम्। राज्यांछत्रधारणादिव्यापारे॥ अधिआधिक्यस्यकरणम्। कृञोभावेघञ्॥ अधिकृतदेशादौ॥ यथा। निजाधिकारोयम्। अयञ्चपराधिकारः॥ प्रकरणे॥ यथा। नैमित्तिकोयंप्रायश्चित्ताधिकारः॥ क्रियाजन्यफलभागित्वरूपे प्रतिकर्मणिभिन्ने। स्वामित्वे॥ यथा। सर्वेस्युरधिकारिण इतिस्मृतिः॥ प्रभुयोजने॥ व्याकरणमतेपूर्वसूत्रस्थितपदस्यपरसूत्रेषूपस्थितौ। अनुवृत्तौ॥ सचविधोयथा। सिंहावलोकिताख्यस्तमण्डूकप्लुतिरेवच। गङ्गास्रोतइतिख्यातमधिकारास्त्रयोमता इति॥

अधिकारविधिः। पुं। कर्मजन्यफलस्वाम्यबोधकेविधौ॥ कर्मजन्यफलस्वाम्यञ्चकर्मजन्यफलभोक्तृत्वम्। सचयजेतस्वर्गकाम इत्यादिरूपः। स्वर्गमुद्दिश्ययागंविदधताऽनेनस्वर्गकामस्यया-

गजन्यफलभोक्तृत्वंप्रतिपाद्यते । यस्याहिताग्नेरग्निर्गृहान्दहेत् सोऽग्नये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेदित्या-दिनाऽग्निदाहादौनिमित्ते कर्मविदधतानिमित्तवतःकर्मजन्यपापक्षयरूपफलस्वाम्यंप्रतिपाद्यते । एवमहरहः सन्ध्यामुपासीतेत्यादिनाशुचिविहितकालजीविनःसन्ध्योपासनजन्यप्रत्यवायपरिहाररूपफलस्वाम्यंबोध्यते । तच्चफलस्वाम्यंतस्यैवयोऽधिकारविशिष्टः । अधिकारश्चसएव यद्विधिवाक्येषुपुरुषविशेषणत्वेनश्रूयते । यथाकाम्यकर्म्मणिफलकामना । नैमित्तिके निमित्तनिश्चयः । नित्येसन्ध्योपासनादौ शुचिविहितकालजीवित्वम् । अतएवराजाराजसूयेनस्वाराज्यकामो यजेतेत्यनेनविधिवाक्येनस्वाराज्यमुद्दिश्यराजसूयंविदधतापि नस्वाराज्यकाममात्रस्य तत्फलभोक्तृत्वं प्रतिपाद्यते । किन्तुराज्ञःसतःस्वाराज्यकामस्यैव राज्यत्वस्याप्यधिकारिविशेषणत्वेनश्रवणात् । विशेषःशास्त्रे ॥

अधिकारी । पुं । प्रमातरि ॥ यथा । विधिवदधीतवेदवेदाङ्गत्वेनापाततोऽधिगताखिलवेदार्थोऽस्मिन्जन्मनिजन्मान्तरेवा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरस्सरं नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेननिर्गताखिलकल्मषतयानितान्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसम्पन्नः प्रमातावेदान्ताधिकारीतिलक्षणलक्षिते पुरुषे ॥ त्रि । अधिकारविशिष्टे । प्रभौ ॥ अधिकारोऽस्त्यस्य । अतइनिठनावितीनिः ॥

अधिकार्थवचनम् । न । स्तुतिनिन्दाफलकेऽध्यारोपितार्थवचने ॥

अधिकृतः । त्रि । अध्यक्षे । आयव्ययाऽवेक्षके । व्यापारिते । कृताधिकारद्रव्ये । अधिअधिकउपरिवाक्रियतेस्म क्तः ॥

अधिक्रमः । पुं । आक्रमणे ॥ अधिक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् ॥ अधिक्रम्यते वा कर्मणिघञ् । नोदात्तेति वृद्ध्यभावः ॥

अधिक्षिप्तः । त्रि । स्थापिते । प्रणिहिते । कुत्सिते । भर्त्सिते । प्रतिक्षिप्ते । कृताक्षेपे ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे क्तः ॥

अधिक्षेपः । पुं । तिरस्कारे ॥

अधिगतः । त्रि । प्राप्ते ॥ यथा । अधिगतपरमार्थाः पण्डितावृति । अधिगम्यतेस्म । गम्लृ ० । क्तः ॥

अधिगमः । पुं । साक्षात्कारे । प्राप्तौ । स्वीकरणे ॥ अधिगमनम् । गम्लृ । घञ् ॥

अधित्यका । स्त्री । शैलस्योर्द्ध्वभूमौ ॥ अद्रेरध्यारूढाभूमिः । उपाधिभ्यान्त्यकनासन्नारूढयोरितित्यकन् । त्यकनश्चनिषेधइतिनेत्वम् ।

अधिदैवतम् । न । पुरुषे । पुरुषोहिरण्यगर्भः दैवतान्यादित्यादीन्यधिकृत्यचक्षुरादिकरणान्यनुगृह्णातीति तथोच्यते । देवताविषयदर्शने । देवताया अधियत्तदधिदैवतम् ॥

अधिमायः । पुं । गन्धे ।

अधिपः । त्रि । प्रभौ । राज्ञि ॥ अधिपाति । पारक्षणे । आतश्चोपसर्गइतिकः ॥

अधिपतिः । पुं । प्रभौ । राज्ञि ॥ अधिष्ठायपालयितरि ॥ अधि पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

अधिभूः । पुं । प्रभौ । अधिभवति । भूसत्तायाम् । भुवः संज्ञान्तरयोरिति क्विप् ॥

अधिभूतम् । न । क्षरभावे । क्षरतीति क्षरोविनाशी । भावोयत्किञ्चिज्जनिमद्वस्तुभूतं प्राणिजातमधिकृत्यभवतीतितथोच्यतइतिस्वामी ॥

अधिमांसकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । हानव्येपश्चिमेदन्ते महान्शोथोमहारुजः । लालास्रावीकफकृतो विज्ञेयः सोधिमांसकः ॥ ११ ॥

अधिमासः । पुं । असङ्क्रान्तिमासे । रविसङ्क्रान्तिरहितचान्द्रमासे । मलमासे ॥ यथा । असंक्रान्तमासोऽधिमासः स्फुटःस्यादिति । अपिच । द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा । घटिकानांचतुष्केणपतति ह्यधिमासक इति ॥ एतच्चचान्द्रमासार्थंनतु नियमार्थम् ॥ अधिअधिकोमासः ॥

अधियज्ञः । पुं । विष्णौ । अधियज्ञोहमेवात्रदेहइतिवचनात् सर्वयज्ञाधिष्ठाता सर्वयज्ञफलदायकः सर्वयज्ञाभिमानिनीविष्ण्वाख्यादेवता । यज्ञोवैविष्णुः सचअधियज्ञः । अहंवासुदेवएव न मद्भिन्नः कश्चित् । अतएव परब्रह्मणःसकाशातत्यन्ताभेदेनैवात्माप्रतिपत्तव्यइति । सचात्र मनुष्यदेहे यज्ञरूपेण वर्त्तते । बुध्यादिव्यतिरिक्तो विष्णुरूपत्वात् मनुष्यदेहे च यज्ञावस्थानम् यज्ञस्यमनुष्यदेहनिर्वर्त्यत्वादित्यर्थः ॥

अधियोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । बुधर्गीष्पतिभार्गवानांमध्ये द्वौ ग्रहौचेत्केन्द्रे अथवापञ्चमनवमेस्थाने स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थितौ स्यातां तदाऽधियोगोभवति तदा यातुर्जयोभवेत् ॥

अधिरथः । पुं । कर्णस्यपितरि ॥

अधिराट् । पुं । सम्राजि ॥ अधिअधिकं राजते । राज् । क्विप् ॥

अधिराज्यभाक् । पुं । अधिराजि ॥

अधिरूढम् । न । अङ्कुरे ॥ तालवीजाङ्कुरास्थिमज्जादौ ॥ चि । आक्रान्ते ॥

अधिरूढिः । स्त्री । आरोहणे ॥

अधिरोहिणी । स्त्री । वंशकाष्ठादिरचिते सोपाने । निःश्रेण्याम् ॥ अधिरुह्यतेऽनया । रुहप्रादुर्भावे । करणे ल्युट् ॥

अधिवचनम् । न । नामनि । संज्ञायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अधिवासः । पुं । गन्धमाल्याद्यैः संस्कारे ॥ निवासे ॥ अधिवसनम् । वस । घञ् ॥

अधिवासनम् । न । पूजार्थे गन्धमाल्यादिभिः संस्कारे । गन्धमाल्यादिभिरङ्गसंस्कारे ॥ अधिकं वास्यते । वास उपसेवायाम् । चुरादिः । ल्युट् ॥

अधिवासितः । त्रि । सञ्जातगन्धे ॥ कृताधिवासे ॥

अधिविन्ना । स्त्री । अनेकभार्यस्य प्रागूढायां स्त्रियाम् । कृतसापत्निकायाम् । अध्यूढायाम् ॥ अधि उपरि विन्नं लाभो यस्याः ॥ यद्वा । अधिका विन्ना लब्धा यस्याः ॥

अधिश्रयणम् । न । चुल्ल्याद्युपरिस्थापने ॥

अधिश्रयणी । स्त्री । चुल्ल्याम् । अग्न्यन्ते ॥ इत्यमरः ॥ अधिश्रीयतेऽत्र । श्री ञ्पाके । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ॥

अधिष्ठाता । त्रि । अध्यक्षे । प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणे ॥ योयस्य प्रवर्त्तको निवर्त्तकश्च स तस्याधिष्ठातेति व्यवहारः ॥

अधिष्ठानम् । न । पुरे ॥ चक्रे ॥ प्रभावे ॥ अध्यासने ॥ स्थाने । कल्पनाधारभूते । इच्छाद्वेषसुखदुःखचेतनाद्यभिव्यक्त्याश्रये । कूटस्थचैतन्ये । अस्मातेव ब्रह्मणि ॥ अधितिष्ठन्ति भूतान्युपादानकारणत्वेनेति व्याख्यानात् ॥ शरीरे ॥ जीवरूपेण प्रविश्य सदैवाधितिष्ठत्यस्मिन्निति व्याख्यानात् । अध्यस्तस्य स्वरूपे ॥ अधिष्ठीयतेऽनेनास्मिन् वा । ष्ठा । भावकरणादौ ल्युट् ॥ अधिष्ठानावशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुन इति न्यायः ॥

अधिष्ठितः । त्रि । आहिते ॥ आश्रिते ॥

अधीतः । त्रि । पठिते । कृताध्ययने ॥ अधिगते । प्राप्ते ॥ अधिपूर्वादिणो गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ॥

अधीतिः । स्त्री । अध्ययने । पठने ॥

अधीती । त्रि । अध्ययनविशिष्टे । अधीतवति ॥ अधीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरीनिः ॥

अधीनः । वि । आयत्ते ॥ इनमधिगतः। अत्यादयइतिसमासः। अधिउपरि इनोऽस्येतिवा ।

अधीयानः । वि । पठमाने ॥ वेदाध्ययनवति । यथा । अधीयानः पण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम् । तस्यान्तवन्तस्तुभवन्तिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति महाभारतम् ।

अधीरः । वि । कातरे ॥ चञ्चले ॥ न धीरोधैर्य्यंयस्य ॥

अधीरा । स्त्री । विद्युति ॥ मानिनीभेदे ॥ यथा । ज्ञातेऽन्यासङ्गिनिपतौ खण्डितेर्ष्याकषायिता । अधीरास्रुविमुञ्चन्तीविज्ञेयाचापनायिकेतिदशरूपके ॥

अधीशः । वि । प्रभौ । ईश्वरे ॥ यथा । अधीशेनावितंविश्वंनाशंयान्तिनिनंक्षवः । ततपातृन्पातिविश्वेशस्तस्माल्लोकहितोभवेदिति ॥ निनंक्षवो नाशयितुमिच्छवः । नश्यतिरत्रान्तर्भावितण्यर्थः ॥ कामे ॥

अधीश्वरः । पुं । बुद्धे ॥ पुं । स्त्री । प्रणताखिलसामन्तावनिपाले । सर्वसन्निहितन्टपवशकारिणि ॥ अधिकईश्वरः । राजातुप्रणताशेषसामन्तःस्यादधीश्वरः । स्त्रियामधीश्वरी ॥

अधीष्टः । पुं । सत्कारपूर्वकेव्यापारे ॥ वि । सत्कृत्यव्यापारिते ॥

अधुना । । । संप्रतीत्यर्थे ॥ अस्मिन्काले । अधुनेतिनिपातितः-इदमोऽश्भावोधुनाचप्रत्ययः ॥

अधुनातनम् । वि । इदानींतने । वर्त्तमानकालवृत्तौ ॥ अधुनाभवः । सायंचिरमितिट्युप्रत्ययः । स्त्रियांङीपि । अधुनातनी

अधृष्टः । वि । लज्जावति । शालीने ॥ नधृष्टः ॥

अधृष्यः । वि । प्रगल्भे । अधर्षणीये । अनभिभवनीये ॥ नधृष्यः ॥

अधृष्या । स्त्री । नदीप्रभेदे ॥ नधृष्या ॥

अधोंशुकम् । न । परिधेयवस्त्रे । अन्तरीये ॥ अधः अधोभागस्यअंशुकम् ॥

अधोक्षः । वि । जितेन्द्रिये ॥

अधोक्षजः । पुं । विष्णौ ॥ अधः अक्षजं ज्ञानं यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥ अधः कृतमक्षजमैन्द्रियकंज्ञानंयेन ॥ अधोक्षाणांजितेन्द्रियाणांजायते प्रत्यक्षो भवतिवा ॥ अक्षमिन्द्रिये अधइन्द्रियं पादौ ताभ्यांजातः । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः॥ अधोनक्षीयते जातुयस्मात्तस्मादधोक्षजइत्युद्योगपर्वोक्तिः । यद्वा ॥ अधःशब्देनपृथिवीवाचिना-अण्डस्याधरकपालमुच्यते ब्रुवाचके

माधःशब्देनचोपरितनकपालमुच्यते। ताभ्यांशब्दाभ्यांतन्मध्यंलक्ष्यते। तयाचाधोक्षयोरण्डस्याधरकपालो-त्तरकपालयोर्मध्येवैराजरूपेणजायतेइत्यधोक्षजः। सप्तम्यांजनेर्डइतिड प्रत्ययइत्यभिप्रेत्यनिर्वचनान्तरमाहभाष्यकारः। द्यौरन्तरीक्षं पृथिवी-चाधस्तयोर्यस्मादजायतमध्येवैराजरूपेणेतिवा अधोक्षजः॥

अधोगतिः। स्त्री। नरके॥

अधोघण्टा। स्त्री। अपामार्गे॥ इति रत्नमाला॥

अधोजिह्विका। स्त्री। तालुमूलस्यक्षुद्रजिह्वायाम्॥

अधोदृष्टिः। त्रि। निजविनयख्यापनाय सततमधएवनिरीक्षणकर्त्तरि। वि-नीते। अधो दृष्टिर्यस्यसः॥

अधोभुवनम्। न। पाताले। बलिसद्मनि॥ इत्यमरः॥ अधस्पतद्भुवनञ्च॥

अधोमर्म। न। गुदे। गुह्यद्वारे॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अधोमुखं। त्रि। अवाङ्मुखे॥ नक्षत्रविशेषेषु॥ यथा। मूलाश्लेषाकृत्तिकाश्चविशाखाभरणी तथा। मघापूर्वात्रयंचैव अधोमुखगणाःस्मृत इति॥

अधोमुखा। स्त्री। गोजिह्वायाम्॥

अधोलोकः। पुं। पाताले। अधस्थांसौ लोकश्च॥

अधोवायुः। पुं। अपानवायौ। पर्द्दे॥

अध्यक्षः। पुं। क्षीरिकावृक्षे। त्रि। अधिकृते। राज्ञोहस्त्यश्वरथपदात्यर्यादिस्थानेषुकर्माबेक्षितरिपुरुषे। आयव्ययादिनिरीक्षके। अधिगतोक्षं-व्यवहारम्। प्रादयइतिसमासः। इन्द्रियजन्यज्ञाने। प्रत्यक्षे। नियन्तरि। अधिगतो ऽक्षम्। अधिगतोऽक्षेण वा। अक्षेषु व्यवहारेषु आयव्ययचिन्तासु योगक्षेमप्रापणरूपव्यवहारे-षुवा अधिकृतोऽध्यक्षः। अधिकृता न्यक्षाणयस्यवा। अध्यक्ष्णोतिवा। अश्नूव्याप्तौ। पचाद्यच्। अध्यक्षतिवा। अध्यक्षयति प्रत्यक्षयतीति अध्यक्षशब्दात् तत्करोतितदाचष्टइतिणिजन्तात् पचाद्यज्वा॥

अध्यग्नि। न। अध्यग्निधने॥ I। अग्निमध्ये॥

अध्यग्निधनम्। न। विवाहकालेऽग्निसन्निधौपित्रादिभिर्दत्तधने॥ यथा। विवाहकालेयत् स्त्रीभ्योदीयतेह्यग्निसन्निधौ। तदध्यग्निकृतंसद्भिः स्त्रीधनंपरिकीर्त्तितमिति॥

अध्यण्डा। स्त्री। शूकशिंव्याम्। भूम्यामलक्याम्॥ अधिकमण्डंबीजम-

स्यां ॥

अध्यधीनः । त्रि । अत्यन्तपरतन्त्रे । गर्भदासे ॥

अध्ययनम् । न । पठने । विधिवद्गुरुमुखादध्यात्मादिविद्यानाक्षरस्वरूपग्रहणे । गुरूच्चारणानूच्चारणे ॥ अधीयते । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । बहुलवचनात्कर्मणि ल्युट् ॥ प्राङ्मुखत्वादिनियमसहितस्य पुरुषस्य ऋगादेरभ्यासे ॥ अध्ययनलक्षणाप्रमासिद्धिस्तारमुच्यते । यस्य शिष्याचार्यसम्बन्धेन सांख्यशास्त्रं ग्रन्थतोऽर्थतश्चाधीत्य ज्ञानमुत्पद्यते तस्य साध्ययनहेतुका सिद्धिः अध्ययनम् ॥ किंच याध्ययनेनाष्टदृढबन्धकरेण च । पठितश्चांत देवाशुमोचयेद्भवबन्धनात् ॥ इत्युपदेशो मुमुक्षुषु ॥

अध्यर्द्धम् । त्रि । सार्द्धं ॥ अधिकमर्द्धं यस्य । अध्यारूढमर्द्धं यस्मिन्वा । प्रादिभ्यो धातुजस्येति साधु ॥

अध्यवसायः । पुं । निश्चये । इदमित्थमेवेति विषयपरिच्छेदे ॥ उत्साहे ॥ अध्यवसानम् । षोन्तकर्मणि घञ् । आतोयुक् ॥ अध्यवसायश्च बुद्धिव्यापारो ज्ञानम् । उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणां वृत्तौ सत्यां बुद्धेः रजस्तमोभिभवे सति यः सत्त्वसमुद्रेकः सोऽध्यवसाय इति वृत्तिरिति चाख्यायते ॥ बुद्धौ । क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया सर्वो व्यवहर्त्ता आलोच्य मत्वा अहमत्राधिकृत इत्यभिमत्य कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति ततश्च प्रवर्त्तते इति लोकसिद्धम् । तत्र कर्त्तव्यमिति योऽयं निश्चयश्चितिसन्निधानापन्नचैतन्याया बुद्धेः सोऽध्यवसायो बुद्धेरसाधारणव्यापारः ॥

अध्यशनम् । न । अजीर्णोपरिभोजने ॥ यथा । अजीर्णे भुज्यते यत्तु तदध्यशनमुच्यते इति ॥ अधिकमशनमध्यशनम् ॥

अध्यस्तः । त्रि । कृताध्यासे ॥

अध्यात्मम् । । । आत्मतत्त्वे ॥ स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते । अस्यार्थः । स्वोभावः स्वरूपं प्रत्यक्चैतन्यम् । आत्मानं कार्यकारणसंघातं देहमधिकृत्य भोक्तृतया वर्त्तमानमध्यात्ममुच्यते इति मधुसूदनः ॥ परस्य ब्रह्मणः प्रतिदेहं प्रत्यगात्मभावः स्वभाव इति स्वोभावः स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते आत्मानं देहमधिकृत्य प्रत्यगात्मतया प्रवृत्तं परमार्थब्रह्मावसानं वस्तु स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते अध्यात्मशब्देनाभिधीयते इति भाष्यकारः ॥ स्वस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवरूपेण भवनं स्वभावः स एवात्मानं देहमधि

कृत्यभोक्तृत्वेनवर्त्तमानोऽध्यात्मशब्दे
नोच्यतइत्यर्थइतिश्रीधरस्वामिनः ॥
आत्मविषयदर्शने ॥ करणग्रामे ॥ आ
त्मनिइतिविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । अन
श्चेतिटच् । नस्तद्धितइतिटेर्लोपः ॥
आत्मनोऽधि आत्मविषयमध्यात्मम् ॥

अध्यात्मज्ञानम् । न । आत्मानमधिकृत्य
प्रवृत्ते आत्मानात्मविवेकज्ञाने ॥

अध्यात्मनित्यः । त्रि । परमात्मस्वरूपालो
चनतत्परे ॥ अध्यात्मे आत्मज्ञानेनि-
त्यः परिनिष्ठितः ॥

अध्यात्मयोगः । पुं । विषयेभ्यः प्रतिसंहृ
त्यचेतस आत्मनि समाधाने ॥

अध्यात्मविद्या । स्त्री । आत्मतत्त्वविद्या
याम् ॥

अध्यापकः । त्रि । अध्यापयितरि । उपा
ध्याये ॥ अध्यापयति । इङ् अध्ययने
ण्वुल् ॥

अध्यापनम् । न । विप्रस्यासाधारणकर्म
विशेषे । ब्रह्मयज्ञे । पाठने । विद्याप्र
दाने ॥ अध्यापनञ्चब्राह्मणस्यवृत्तिर्न
चाशब्दज्ञंतमुपश्लिष्यन्तिशिष्याइतिकै
यटः । अतोब्राह्मणेनावश्यंशब्दाज्ञे
याः । नचान्तरेणव्याकरणंलघुनोपाये
न शब्दाःशक्याविज्ञातुमितिभाष्यम्॥

अध्यापयिता । त्रि । पाठगुरौ । अध्याप
नकर्त्तरि । उपाध्याये ॥

अध्यापितः । त्रि । पाठिते ॥

अध्यायः । पुं । अध्ययने ॥ प्रकरणे । पु
राणपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गःप
रिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः ।
उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डमे
वच ॥ स्थानंप्रकरणञ्चैवपर्वाह्निकानि
न्हिकानिच ॥ पुराणादौपरिच्छेदा
अनेकेपरिकीर्त्तिताइति ॥ त्रि । ध्या
नशून्ये ॥ अधीयतेऽसौ । इङ० । नि
त्यमधिपूर्वः । इङश्चेतिघञ् ॥ यद्वा
। अधीयतेऽस्मिन् । अध्यायन्यायेति
घञन्तोनिपात्यते ॥

अध्यारूढम् । त्रि । समारूढे । कृता
रोहणे ॥ अभ्यधिके ॥ अध्याङ्पूर्वा
द्रुहेर्गत्यर्थाकर्मकेत्यादिनाकर्त्तरि-
कर्मणिवाक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोप
दीर्घाः ॥

अध्यारोपः । पुं । असर्पभूतायांरज्जौ
सर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपे । स
च्चिदानन्दानन्ताद्वयब्रह्मण्यज्ञानादि-
सकलजडसमूहस्यारोपणे ॥

अध्यावाहनिकम् । न । पितृगृहात्भ
र्त्तृगृहंनीयमानयास्त्रियालब्धेधने ॥
यथा । यत्पुनर्लभतेनारीनीयमाना
हिपैतृकात् । अध्यावाहनिकंनामत
त्स्त्रीधनमुदाहृतमितिकात्यायनः ॥
पैतृकादित्येकशेषात्पितृमातृकुला

न्यल्लभतेधनमितितदर्थः ॥

अध्याशनम्। न। भुक्तस्योपरिभूयोभोजने ॥ यथा। राजन्नध्याशनं त्याज्यंत्याज्यंतुविषमाशनम्। त्यजेद्विरुद्धमाहारं तत्सर्वंदोषकारकमिति ॥

अध्यासः। पुं। स्मृतिरूपेपरत्रपूर्वदृष्टावभासे। यत्रयदध्यासस्तद्विवेकाग्रहणनिबन्धने भ्रमे। यत्र यदध्यासस्तस्यैव विपरीतधर्मत्वकल्पनायाम्। अन्यत्रान्यधर्मावभासे। वस्तुन्यन्यवुद्धौ। अविद्यायाम्॥ आसनम्। आसउपवेशने। घञ्। अधिउपरिआसः ॥

अध्यासितः। त्रि। निषेवितेः ॥ अधिष्ठिते ॥

अध्याहरणम्। न। ऊहने। तर्कणे ॥ अध्याङ्पूर्वाद्धृतेर्ल्युट् ॥

अध्याहारः। पुं। तर्के। ऊहे। आकांक्षासमापकपदानुसन्धाने ॥ अध्याहरणम्। अध्याङ्पूर्वाद्धृञोभावेघञ् ॥ अपूर्वोत्प्रेक्षणे ॥

अध्युषितः। त्रि। उषिते। वसाइतिभाषा ॥

अध्युष्टः। त्रि। सार्द्धत्रिसंख्यायाम् ॥

अध्युष्ट्रः। पुं। उष्ट्रयुक्तरथे ॥ उष्ट्रवाह्यप्रेङ्खायाम् ॥ इतिहारावली ॥

अध्यूढः। पुं। ईश्वरे ॥ त्रि। अधिकवृध्याढ्ये। समृद्धे ॥ उपरिभावेनस्थिते ॥ यथा। ऋत्व्यध्यूढंसामेति ॥

अध्यूढा। स्त्री। कृतसापत्निकायाम्। कृतानेकविवाहस्यप्रागूढयोषिति ॥ अधिउपरिऊढमुद्वहनमस्याः ॥

अध्येषणम्। न। गुर्वादेराराध्यस्यप्रवर्त्तनायाम्। प्रार्थनायाम् ॥ समानस्याधिकस्यवाऋत्विगाचार्यादेः प्रवर्त्तनायाम् ॥

अध्येषणा। स्त्री। याचने ॥ निकृष्टस्योत्कृष्टंप्रतिप्रवर्त्तनायाम्। गुर्वादेःप्रार्थनयाकश्चिदर्थेनियोजनेइतिस्वामी। सनैा। गुर्वाद्याराधने ॥ अध्येषणम्। इषेरनिच्छार्थस्येतियुच् ॥

अध्येष्यमाणः। त्रि। अध्ययनंकरिष्यमाणे ॥

अध्रुवः। त्रि। अनित्ये ॥ अस्थिरे। फलजनकतानियमशून्ये ॥ नध्रुवः ॥

अध्वगः। पुं। पथिके ॥ सूर्य्ये ॥ उष्ट्रे ॥ खेसरे। खच्चरइतिभाषा प्रसिद्धे ॥ अध्वानंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्ताध्वदूरेत्यादिनागमेर्डः प्रत्ययः ॥

अध्वगभोग्यः। पुं। आम्रातकवृक्षे ॥

अध्वगा। स्त्री। गङ्गायाम् ॥ टाप् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अध्वजा। स्त्री। स्वर्णुलीवृक्षे। हेमंपुष्प्याम् ॥

अध्वा। पुं। मार्गे। गन्तव्यत्वेनलोकप्रसिद्धेक्रोशयोजनादौनियतपरिमा

यो ॥ संस्थाने । अवस्कन्दे । काले ॥ अत्तिबलम् । अदभक्षणे । अदेर्द्धुचेति क्वनिप् धश्चान्तादेशः ॥

अध्वनीनः । त्रि । पथिके । अध्वानमलंगच्छति । अध्वनोयत्खावितिखः । आत्माध्वानौखे इतिटिलोपेन ॥

अध्वन्यः । त्रि । पथिके । अध्वानमलंगच्छति । अध्वनोयत्खावितियत् । येचाभावकर्मणोरितिटिलोपेन ॥

अध्वरः । पुं । क्रतौ । सावधाने । वसुभेदे । नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । अच् ॥ अध्वानंरातिवा । आतोनुपतिकः ॥

अध्वरथः । पुं । परिघातिके । अध्वगमनोपयुक्तरथे । इतिहेमचन्द्रः । दूते ॥ अध्वनेरथः । अध्वारथोऽस्यवा ॥

अध्वर्युः । पुं । यजुर्वेदर्त्विजि । अध्वरमिच्छति । सुपइतिक्यच् । कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपः । क्याच्छन्दसीत्युः । नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । विच् । अध्वरंयाति । यौतिवा मितद्र्वादित्वाड्डुर्वा ॥

अध्वर्युः । स्त्री । अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ अध्वर्युशाखाध्येतृवंशोद्भवायाम् । योपधत्वाट्ङन ॥

अध्वशल्यः । पुं । अपामार्गे ॥

अध्वान्तशात्रवः । पुं । स्योनाकद्रौ ॥

अनः । पुं । प्राणे । अनिति । अनप्राणने । अच् ॥

अनंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् । इति जटाधरः ॥

अनक्षम् । त्रि । अक्षशून्ये । अन्धे । अक्षिविहीने ॥

अनक्षरम् । न । दुर्वचने । गुणाक्षेपकदोषोत्थवाक्ये । अवाच्ये । निन्दावचने । दुर्वचसि । गाली इतिभाषायाम् ॥ नप्रशस्तान्यक्षराणियस्मिन् । अक्षराणामप्राशस्त्यंचार्थद्वारकम् ॥

अनक्षि । न । मन्दाक्षिणि ॥ त्रि । तद्वति ॥

अनगारः । पुं । ऋषौ । मुनौ ॥ त्रि । अगारशून्ये ॥

अनग्निः । पुं । श्रौतस्मार्त्तकर्महीने ॥ यथा । अनग्निराश्रमाःकलाविति । अग्निसंस्काररहितेपरिव्राजके ॥ अथ शौनकः । सर्वसङ्गनिवृत्तस्यध्यानयोगरतस्यच । नतस्यदहनंकार्यं नैवपिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात्प्रणवेनैवबिले भिक्षोः कलेवरम् । प्रोक्षणंखननञ्चैवसर्वंतेनैवकारयेदिति ॥

अनग्निका । स्त्री । दृष्टरजस्कायांकन्यायाम् ॥

अनघः । त्रि । निर्मले ॥ अपापे । मनोज्ञे । हृद्ये ॥ अदुःखे । अव्यसने ॥ अघंनविद्यतेयस्य ॥

अनङ्गम् । न । आकाशे ॥ मनसि ॥ पुं । मदने ॥ नास्ति अङ्गमस्य । नाङ्गं यस्मादिति वा ॥ दशास्यावस्था भवन्ति । तद्यथा । दृङ्मनस्सङ्गसंकल्पाजागरः कृशतारतिः । ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छा इत्यनङ्गदशा दशेति ॥ त्रि । अङ्गरहिते ॥

अनङ्गकम् । न । मनसि ।

अनङ्गशेखरः । पुं । दण्डकवृत्तभेदे ॥ यथा । प्रतापतापतापितप्रतीपभूपते शरन्निशानिशाकरप्रभासयशो-धन स्वदानवारिधारयादरिद्रतानलज्वलद्द्विजालितापहारकस्वभावशो-भन । भुजङ्गमङ्गलोदितः प्रसङ्गसङ्गतेःसभान्तरेनिवेदितोविधायकःकविप्रियः क्रमाल्लघौगुरौयथेच्छयानिवेशिते भवेदनङ्गशेखरः सुधांशुशेखरप्रियइति ॥

अनङ्गासुहृत् । पुं । शिवे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अनच्छः । त्रि । कलुषे ॥ भिन्नोऽच्छात् । नञ्तत्पुरुषः । नलोपोनञः । तस्मान्नुडचि ॥

अनञ्जनम् । न । व्योम्नि ॥ तत्त्वे ॥ पुं । नारायणे ॥ त्रि । अञ्जनशून्ये ॥ नास्तिअञ्जनमस्मिन् ॥

अनडुज्जिह्वा । स्त्री । गोजिह्वाख्ये ॥

अनड्वान् । पुं । षण्डे । वृषभे ॥ अनः शकटं वहति । वहप्रापणे । अनसि वहेःक्विप् अनसोडश्चेतिक्विप् अनसो डान्तादेशश्च । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् ॥

अनडुही । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

अनड्वाही । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ आमनडुहः स्त्रियांवावक्तव्यइतिअनडुहआमिगौरादित्वान्ङीष् ॥

अनतिरेकः । पुं । अभेदे ॥

अनदः । पुं । गौरसर्षपे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अनध्यक्षः । त्रि । अध्यक्षभिन्ने ॥ अप्रत्यक्षे ॥

अनध्यायः । पुं । अनध्ययने ॥ सचद्विविधोनित्योनैमित्तिकश्चेति । तथाहि । चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु । अष्टकासुचसङ्क्रान्तौशयनेबोधनेहरेः ॥ अनध्यायंप्रकुर्वीततथासोपपदासुच ॥ नैमित्तिकास्तु । निर्घातभूकम्पोल्कादिपतनादिसर्वाङ्गतेषु । अग्न्युत्पाते । अकालवृष्टौ । सन्ध्यागर्जने । चौरैरुपद्रुतेग्रामे । सङ्ग्रामे । सोमसूर्यग्रहे । दिग्दाहे । विद्युत्सन्निपाते । इत्यादिषुनैमित्तिकानध्यायः । छिद्राण्येतानिविप्राणांयेऽनध्यायाःप्रकीर्त्तिताः । छिद्रेभ्यःसूर्वातप्रच्छ

ग्राह्मणेन यदर्जितम् ॥ तत्कालेतस्य रत्नानिस्त्रियं ग्रह्मयशोबलम् । सर्व मादायगच्छन्ति वर्जयन्तीप्सितंफल मिति-॥

अननुगतम् । न । आत्मतत्त्वे ॥ चि । अनु गतभिन्ने ॥

अननुभाषणम् । न । विज्ञातस्यपरिषदा चिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणमननु- भाषणम् । पथ्य ०५।५९ ॥

अनन्तः । पुं । केशवे ॥ यथा । गन्धर्वा प्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तंगुणानांगच्छन्तितेनाऽनन्तोयम व्ययइतिविष्णुपुराणम् ॥ अन्तःसीमा ह्यन्तानविद्यतेयस्य ॥ शेषे । नागजा तिराजे ॥ बलदेवे ॥ सिन्दुवारवृक्षे ॥ अनन्तजिति ॥ चि । अनवधौ ॥ अप रिच्छिन्ने । अविनाशिनि । व्यापित्त्वा न्नित्यत्त्वात्सर्वात्मत्त्वात्देशकालवस्तु परिच्छेदशून्ये परमेश्वरे ॥ अवि- द्यमानोऽन्तः कार्योयस्य ॥ अखण्डे ॥ न । सुरवर्त्मनि ॥ अभ्रके ॥ नास्त्य न्तोयस्य ॥

अनन्तकरः । चि । असमाप्तिकरे ॥ अ नन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

अनन्तजित् । पुं । वुद्धगणभेदे । जि नानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतचतुर्दशजि- ने ॥ अनन्ते ॥ अनन्तंजयतिजेष्यति वा । जिजये । क्विप् । तुक् ॥ विष्णौ ॥ अनन्तान्यसंख्यातानिभूतानि युद्धक्री डादिषुसर्वथाचिन्त्यशक्तितयाजयती ति ॥

अनन्ततीर्थकृत् । पुं । अनन्तजिति । बु द्धगणप्रभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अनन्तमात्रः । चि । एतावत्त्वमस्येतिपरि च्छेत्तुमशक्ये ॥ मात्रापरिच्छित्तिःसा अनन्तायस्य ॥

अनन्तमूर्त्तिः । पुं । सर्वात्मनि । परमात्म नि । अखण्डैकरसे ॥ अनन्तादेशतः कालतोवस्तुतःस्वरूपतस्तावत् परि च्छेदरहितामूर्त्तिः स्वभावोयस्य ॥

अनन्तमूलः । पुं । करालाख्यौषधौ ॥ सु गन्धायाम् । स्थूलग्रन्थौ । वचाप्रभेदे ॥

अनन्तरम् । न । पराचीनकाले । प श्चादर्थे ॥ चि । चिदेकरसेपरमात्म नि ॥ नयस्यअन्तरंभिन्नजातीयंकिञ्चि द्विद्यतेसः ॥ छिद्रशून्ये ॥ सन्निहिते । अव्यवहिते । संसक्ते ॥ अन्तरंछिद्रंत- च्छून्यम् ॥

अनन्तरितम् । चि । अव्यवहिते ॥

अनन्तरूपः । पुं । भगवति । विश्वरूपे ॥ चि । अनन्तरूपविशिष्टे ॥ अनन्तानि रूपाणियस्य ॥

अनन्तलोकः । पुं । स्वर्गलोके । अन न्तश्चासौलोकश्च ॥

अनन्तविजयः । पुं । युधिष्ठिरस्यशङ्खे । अनन्तोविजयोयस्मिन् ।

अनन्तवीर्यः । पुं । अर्हद्भेदे । भाविकालेजिनानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतेत्रयोविंशतीर्थंकरजिने । त्रि । दृढवीर्ये । अनन्तप्रभावे । अनन्तानिवीर्याणियस्मिन् । अनन्तंवीर्यंयस्यवा ।

अनन्तव्रतम् । न । भाद्रशुक्लचतुर्दशीकर्त्तव्येऽनन्तदेवस्यव्रते ।

अनन्तशीर्षा । स्त्री । वासुकेः पत्न्याम् ।

अनन्ता । स्त्री । विशल्यायाम् । शाकप्रभेदे । शारिवायाम् । दुरालभायाम् ॥ दूर्वयोः ॥ क्षमायाम् ॥ पथ्यायाम् ॥ पार्वत्याम् । आमलक्याम् ॥ विश्वंभरायाम् । गुडूच्याम् ॥ अग्निमन्थवृक्षे ॥ यवासे । वृद्धगन्ध्यन्तरे । तारायाम् । नास्त्यन्तोऽस्याः । अनन्तः शेषोस्ति धारकोऽस्याः अर्शआद्यच् ।

अनन्तात्मा । पुं । नारायणे ॥ देशतः कालतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नस्वरूपत्वात् अनन्तः आत्माअस्य ।

अनन्तिका । स्त्री । माघोर्जमाधवेषाणां पूर्णमासीषु ।

अनन्तेशः । पुं । हरे ।

अनन्दः । त्रि । अनानन्दे । असुखे । औपनिषदोयम् ।

अनन्यः । त्रि । सर्वभोगनिस्पृहे । सर्वाद्वैतदर्शिनि । अहमेवभगवान् वासुदेवः सर्वात्मा न मद्व्यतिरिक्तंकिञ्चिदस्तीतिज्ञानवतिब्रह्मात्मैक्यनिष्ठे । अपृथग्दर्शिनि । नविद्यतेऽन्योविषयोयस्य यस्मिन् वा । अन्योभेददृष्टिविषयोनविद्यतेयस्यवा । नविद्यते स्वेष्टंविनाऽन्यदालम्बनंयस्येतिवा । अद्वितीये । एकाकिनि ।

अनन्यगतिकः । त्रि । एकाश्रये । गत्यन्तररहिते । यथा । अनन्यगतिकेजनेविगतपातकेपातकेयथाऽपितथा कुरुप्रियतयापिनान्यंभजे इत्युद्भटः ।

अनन्यचेताः । त्रि । तदेकचित्ते । नअन्यचेताः ।

अनन्यजः । पुं । कामे । नास्त्यन्यस्मात् अनन्योविष्णुः । ततोजातः । मनसोऽन्यस्मान्नजायते इतिवा । त्रि । अनन्यभवे ।

अनन्यभवः । त्रि । अन्यस्यासाध्ये । अन्यस्यनभवतीति तथा । पचाद्यजन्तोत्तरपदेननञ् समासः ।

अनन्यभावः । त्रि । एकान्तभक्ते । नविद्यतेअन्यस्मिन् भावो यस्य ।

अनन्यवृत्तिः । त्रि । एकाग्रे । एकताने । इत्यमरः । नअन्यावृत्तिरस्य ।

अनन्वक् । त्रि । अननुगते । अनुअञ्चतीत्यन्वक् । नअन्वक् अनन्वक् ।

अनन्वयः । पुं । अर्थालङ्कारविशेषे । यथा । उपमानोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे । अनन्वयः ॥ उपमानान्तरसम्बन्धाभावोऽनन्वयः । यथा । नकेवलंभातिनितान्तकान्तिर्नितम्बिनी सैवनितम्बिनीव । यावद्विलासायुधलास्यवासास्ते तद्विलासाइवतद्विलासाः ॥ अत्रएवकारोभिन्नक्रमः । सानितम्बिन्येवकेवलंनितम्बिनीवनितान्तकान्तिर्भातीति न यावत्अपिस्त्वित्त्यर्थः।ते अनुभवैकगोचरास्तस्याविलासास्तद्विलासाइवभान्तीति वचनविपरिणामेनान्वयः । कीदृशाः । विलासायुधस्यकामस्यलास्योन्नृत्यंतस्यवासानिवासभूताः। नितम्बिनीसैवनितम्बिनीवतन्मात्रनितम्बिनीसदृशीति वार्थः । तेनस्फुटतयाव्यक्त्यैक्यलाभः। एवञ्चतत्रैवतदुपमा नाऽन्वेतीत्ययनन्वयोऽलङ्कारः। तत्फलञ्च निरुपमत्वबोधः । इतिकाव्यप्रकाशोदाहरणस्यार्थः ॥

अनपदेशः । पुं । असाधके ॥

अनपरम् । त्रि । पश्चाद्भाविकार्यसम्बन्धविधुरे प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि । अपरंकार्यंनविद्यतेयस्यतत्अकार्य्यमिति यावत् ॥ इतरशून्ये ॥

अनपवर्गवीर्यः । त्रि । अक्षीणप्रभावे ॥

अनपायी । त्रि । अपायविधुरे । अनश्वरे । निश्चले ।

अनपेक्षः । त्रि । निरपेक्षे । सर्वेषुभोगोपकरणेषुयदृच्छोपनीतेष्वपिनिःस्पृहे । अपेक्षावर्जिते । हेये ।

अनभिज्ञः । त्रि । अविदुषि । मूर्खे । न अभिज्ञः ॥ यथा । धिक्त्वांचूततरोपरापरपरिज्ञानाऽनभिज्ञोभवानिति ॥

अनभियुक्तः । त्रि । अनादृते ॥ असम्मते ॥

अनभिलाषः । पुं । अरुचौ । अनिच्छायाम् ॥

अनभिव्यक्तिः । स्त्री । अनुद्भूतरूपवत्त्वे । अव्याकृते ॥

अनभिष्वङ्गः । त्रि । पुत्रादैाप्रीतिहीने । अन्यस्मिन्सुखिनिदुःखिनिवाऽहमेवसुखीदुःखीचेतिअनन्यभावनया प्रीत्यतिशयोऽभिष्वङ्गस्तद्रहिते ।

अनभ्युदितम् । त्रि ।अनभिप्रकाशिते ।

अनमः । पुं । द्विजे । ब्राह्मणे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अनमितम्पचः । त्रि । कृपणे । नमितम्पचोऽमितम्पचः । तद्भिन्नोऽनमितम्पचः ॥

अनम्बरः । पुं । बौद्धविशेषे ॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणौगोलाध्यायः ।

अनयः । पुं । अशुभदैवे । विपदि ॥ अ

सने । अनीतौ । द्यूतविदांप्रसङ्गगतौ । तेषामप्रवृत्तिगमने । ननयनम् अनेनवा । खोन् प्रापणे । एरच् । विरोधेनञ् । अणातशुभावश्चविधेरन्य: ।

अनर्गलम् । त्रि । प्रतिबन्धकरहिते । निराबाधे ॥ नविद्यते अर्गलंयस्मिन् ॥

अनर्घ्य: । त्रि । अमूल्ये ।

अनर्थ: । पुं । हरौ ॥ नविद्यतेअर्थ: प्रयोजनमस्य आप्तकामत्त्वात् । त्रि । अर्थिन:प्रतिकूले । यथा । अर्थमनर्थं भावयनित्त्यंनास्तितत:सुखलेश: सत्यम् । पुत्रादपिधनभाजांभीति: सर्वत्रैषाविहितानीतिरितिमोहमुद्गर: । नञर्थ: । अर्थरहिते ।

अनर्थकम् । न । प्रलापे । समुदायार्थरहितसार्थवाक्ये । अबद्धवाक्ये । त्रि । व्यर्थे ॥ नअर्थोयस्य । अर्थान्नञ्ऋत्त्युर: प्रभृतिषुपाठान्नित्त्यंकप्समासान्त: ॥

अनर्थमूलम् । न । आत्माघ्राने ॥ यथा । आत्माघ्रानमनर्थानांमूलंलोकेपिनेतरत् । स्वपराक्रममग्रात्त्वायुध्यन्म्रियतएवहीति ।

अनर्थान्तरम् । न । अभेदे । एकार्थे ।

अनर्थी । त्रि । निस्पृहे ।

अनल: । पुं । वन्हौ ॥ नविद्यते अलं पर्याप्तिर्यस्येत्त्यनल: ॥ वसुभेदे ॥ मल्लाभावे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ त्रिषु ॥ चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥ भल्लातके । पित्ते । अनिच्छयनेन । अनप्राणने । इषादित्वात्कलच् । ५० वत्सरे ॥ यथा । दुर्भिक्षंजायतेघोरंधान्यौषधिप्रपीडनम् । अनलेचसमाख्यातंनात्रकार्याविचारणेति । भगवतिवासुदेवे ॥ अलनम् अल: । अलेर्भूषणाद्यर्थाद्भावेघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: । घञर्थेकोवा । अल: पर्याप्ति: शक्तिसम्पदांपरिच्छित्तिरियत्तासानविद्यतेस्येऽत्त्यनल: ।

अनलद: । पुं । जले । अनलं सन्तापंद्यतिखण्डयति इतिविग्रह: ।

अनलनामा । पुं । चित्रके ।

अनलप्रभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ।

अनलप्रिया । स्त्री । अग्नाय्याम् । अनलस्यप्रिय: ।

अनलि: । पुं । मुनिद्रुमे । वकवृक्षे । इति त्रिकाण्डशेष: ।

अनल्प: । त्रि । वहुषु ।

अनव: । त्रि । प्राचीने । ननव: ।

अनवधानम् । न । अमनोयोगे । प्रमादे । त्रि । तद्विशिष्टे । नअवधानमस्य ।

अनवधानता । स्त्री । प्रमादे । अविमृष्ट

कृत्वे । नञवधानमस्य । तस्यभाव: । तल् । यथा । कर्त्तव्याकरणं यन्नसमर्थस्य कश्चिद्भवेत् । उच्यतेहितयंतत्रप्रमादोऽनवधानतेतिशब्दरत्नावली ॥

अनवन: । त्रि । अरक्षणे । हन्तरि । अवतेः कर्त्तरिल्युट् । न अवनंरक्षणंयस्मात् ।

अनवम: । त्रि । समाने । सदृशे । नअवम: । नवमादन्यस्मिन् । ननवम: ॥

अनवर: । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे । अकनिष्ठे । नअवर: ।

अनवरतम् । न । अविरते । निरन्तरे । उत्कृष्टे । नास्ति अवरतंयत्र । क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनवरार्द्ध्य: । त्रि । मुख्ये । अवरस्मिन्नर्द्धेभव: । अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । नअवरार्द्ध्य: । नञितिसमास: ॥

अनवलोभनम् । न । सीमन्तोन्नयनानन्तरं चतुर्थमासिकर्त्तव्यसंस्कारविशेषे । चतुर्थेऽनवलोभनमित्याश्वलायन: ।

अनवसर: । त्रि । निरवकाशे । पुं । अवसरस्याभावे ।

अनवस्करम् । त्रि । निश्शोध्ये । निर्णिक्ते । अपनीतमले । नावस्करोऽत्र ।

अनवस्थ: । त्रि । अवस्थितिरहिते । नअवस्था । प्रतिष्ठायस्यस: ॥

अनवस्था । स्त्री । तर्कविशेषे । तस्यलक्षणं यथा । उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्ति रितिमीमांसका: । अव्यवस्थितपरम्परारोपाधीनामिष्टप्रसङ्ग । यथा । यदिघटत्त्वंघटजन्यत्वव्याप्यं स्यात् कपालसमवेतत्त्वव्याप्यंनस्यात् ॥ स्थित्यभावे ।

अनवस्थानम् । न । अव्यवस्थाने । पुं । वायौ । पवने । त्रि । चञ्चले । नअवस्थानंयस्य ॥

अनवस्थित: । त्रि । अव्यवस्थिते ।

अनवस्थितत्वम् । न । सन्ध्यायामपिसमाधिभूमौमयतन्नशैथिल्याच्चित्तस्यतत्राप्रतिष्ठितत्वे ।

अनवस्थिति: । स्त्री । चापले । मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापलन्त्वनवस्थिति: । नअवस्थिति: ।

अनशनम् । न । उपवासे । कामानशने । त्रि । तद्वति । नअशनं भक्षणं- यस्मिन् यस्यवातत् ।

अनश्नन् । त्रि । अभुञ्जाने ।

अनश्वर: । त्रि । शाश्वते । ननश्वर: ।

अन: । न । शकटे ॥ मातरि । श्वोदने ॥ प्राणिजन्मनि । अनितिचीत्करोति । अनप्राणने । असुन् ॥

अनसूया । स्त्री । अत्रेःपत्न्याम् । कर्द्दमनेःकन्यायाम् । त्रि । असूयाशून्ये ॥ अस्यालक्षणंयथा । नगुणानगुणिनोहन्तिस्तौतिमन्दगुणानपि । नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्त्तितेति वृहस्पतिः ॥

अनसूयुः । त्रि । अनिन्दके । सन्तःप्रणयिवाक्यानिगृह्णन्तिह्यनसूयवइतिभट्टपादाः ॥

अनहंवादी । त्रि । गर्वोक्तिरहिते ॥ यः कर्त्ताहमितिवदनशीलो न भवति-सः ॥

अनहङ्कारः । त्रि । अहङ्कारविधुरे ॥

अनहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वाभावे । अशोचे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अनाकारः । त्रि । निराकृतौ । निराकारे ॥

अनाकुलम् । त्रि । अव्यग्रमनसि । एकाग्रमनसि । स्थिरे । एकाग्रे ॥ असङ्कीर्णे ॥ नआकुलम् ॥

अनाक्रान्तः । त्रि । अपराजिते ॥ नआक्रान्तः ॥

अनाक्रान्ता । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ न आक्रान्ता ॥

अनागतः । त्रि । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिनिकाले । भविष्यति ॥ अप्रायाते । अनुपस्थिते ॥ अज्ञाते । यथा । अनागतादिलिङ्गेनस्यादनुमितिस्तदेतिकारिकावली ॥ न आगतः ॥

अनागतार्त्तवा । स्त्री । अरजस्कास्त्रियाम् । नग्निकायाम् ॥ अनागतमार्त्तवंरजोऽस्याः ॥

अनाचारः । पुं । कदाचारे । श्रुतिस्मृतिविरुद्धकर्मकरणे ॥ सर्वदेशेष्वनाचारः पथितामूलवर्जणाम् ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥

अनातपः । पुं । छायायाम् । रौद्राभावे ॥

अनात्मा । पुं । शरीरादौ ॥ यथा । अप्राप्तः प्राप्यतेयोयमप्यक्तश्चज्यतेतथा । आत्मीयात्तमनात्मानंबुद्ध्यस्वपुरादिकमिति ॥

अनात्म्यः । त्रि । रागादिदोषरहिते ॥ आत्मनिमनसिभवम् रागादि । तद्रहितः ॥

अनाथः । त्रि । स्वतंत्रे । प्रभुहीने ॥ न विद्यतेनाथोयस्य ॥

अनादरः । पुं । परिभवे । तिरस्कृतौ ॥ नआदरः ॥

अनादिः । पुं । परमेश्वरे ॥ चतुर्मुखेब्रह्मणि ॥ त्रि । आदिरहिते ॥ नविद्यते आदिःकारणंयस्यसः ॥ यथा । जीवईशोविशुद्धाचित्तत्तेषांभेदःपरस्परम् । अविद्यातच्चितोर्योगः षडस्माकमना

यः ॥ इतिवेदान्तरहस्यम् ॥

अनादित्वम् । न । उत्पत्तिमत्त्वेसति सत्वेतुत्वेसतिकेनाप्यविदितमूलकारणत्त्वे ॥ भावेत्वः ॥

अनादिनिधनः । त्रि । आद्यन्तशून्ये षड्भावविकारवर्जिते परमेश्वरे ॥ आदिर्जन्मनिधनंविनाशः । आदिश्चनिधनञ्च आदिनिधने जन्मविनाशौतद्द्वयंनविद्यतेयस्यसः ॥

अनादृतम् । त्रि । अवज्ञाते । कृततिरस्कारे ॥ नञादृतम् ॥

अनापन्नः । त्रि । अप्राप्ते ॥ नञापन्नः ॥

अनामकम् । न । अर्शोरोगे ॥ पुं । मसमासे ॥ अप्रशस्तंनामाऽस्य ॥

अनामयम् । । न । आरोग्ये ॥ अविद्यातत्कार्यात्मकरोगरहिते मोक्षाख्ये पुरुषार्थे ॥ आत्मरूपे ॥ अस्तिजायते वर्द्धतेइत्यादिषड्भावविकारशून्यमात्मरूपम् तेषांविकाराणां देहोपाधिनिमित्तत्वात् आत्मनश्चदेहाभावात्तद्विकाररहितमनामयमात्मैवेत्यर्थः ॥ आमयस्याऽभावः । अर्थाभावे ऽव्ययीभावः ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥ अनामयमस्त्यस्य । अच् ॥

अनामयावी । त्रि । व्याधिविवर्जिते । दीप्ताग्नौ ॥ न आमयावी ॥

अनामा । स्त्री । उपकनिष्ठाङ्गुलौ ॥ नं नामग्रहणयोग्यमस्याः । ब्रह्मणोऽनाम्याशिरश्छेदनात् । अतएवास्यांपवित्रीक्रियते । डाप् ॥

अनामिका । स्त्री । अनामायाम् ॥ अनामैव । स्वार्थेकः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

अनायत्तः । त्रि । अनधीने । अवशीभूते ॥ यथा । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तितेति ॥

अनायस्तः । त्रि । आयासहीने ॥

अनायासः । पुं । अक्लेशे । यत्नाभावे ॥ अस्यलक्षणन्तु । शरीरंपीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा । अत्यन्तंतन्न कुर्वीतअनायासः सउच्यतइत्येकादशीतत्त्वम् ॥ यथा । अनायासेनमरणंविनादैन्येनजीवनम् । अनाराधितगोविन्दचरणस्यकथंभवेदिति ॥

अनायासकृतम् । त्रि । विनायत्नकृते ॥ न । फाण्टे ॥ अनायासेनकृतम् ॥

अनारतम् । न । सन्तते ॥ त्रि । तद्युक्ते ॥ आङ्पूर्वोरमिर्विरामे । अविद्यमानमारतंयस्मिन् ॥ क्रियाविशेषणत्त्वे क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु त्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनारम्बणम् । त्रि । निरालम्बे ॥

अनारम्भः । पुं । अननुष्ठाने ॥ नञारम्भः ॥

अनार्जवः । पुं । रोगे ॥ ऋजुत्वाभावे । त्रि । तद्वति ॥

अनार्त्तवम् । न । पौषादिमासचतुष्टये वर्षभवेजले । यथा । अनार्त्तवंप्रमुंचन्तिवारिवारिधरास्तुयत् । तन्त्रिदोषायसर्वेषां देहिनांपरिकीर्त्तितमिति ॥ ऋतौभवम् आर्त्तवम् । नआर्त्तवम् ॥

अनार्य्यः । त्रि । दुर्ज्जने । दुःशीले ॥ नआर्य्यः ॥

अनार्य्यकम् । न । अगुरुकाष्ठे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अनार्य्यजम् । न । लोहके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ त्रि । नीचजाते ॥

अनार्य्यजुष्टम् । त्रि । मुमुक्षुभिरसेविते ॥ अनार्य्यजुष्टम् ॥

अनार्य्यतिक्तः । पुं । भूनिम्बे । चिरातिक्ते ॥ अनार्यप्रियश्चासौतिक्तश्च शाकपार्थिवादिः ॥

अनाविद्धः । त्रि । अनभिभूते ॥ नआविद्धः ॥

अनाविलः । त्रि । निर्म्मले ॥ नआविलः ॥

अनावृतः । त्रि । प्रथमे ॥ आवरणवर्जिते ॥

अनावृष्टिः । स्त्री । वर्षणाभावे । ईतिविशेषे ॥

अनाशकम् । न । कामानशने ॥ मनुभोजननिवृत्तिरनाशकम् भोजननिवृत्तौम्रियतएवेति तपसानाशकेनेत्यत्रत्यभाष्यम् ॥

अनाशकायनम् । न । उपवासपरायणत्वे ॥

अनाशी । पुं । अपरिच्छिन्ने । आत्मनि ॥

अनाश्रितः । त्रि । अनपेक्ष्यमाणे । फलाभिसन्धिरहिते ॥ नआश्रितः ॥ आश्रयप्राप्तिरहिते ॥

अनाश्वान् । त्रि । अशनमकुर्वाणे ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिनञ्पूर्वादश्नातेःक्वसुरिटोभावश्चनिपात्यते । धृतजपधृतेरनाशुषइतिभारविः ॥

अनासिकः । त्रि । नासिकारहिते । विख्ये ॥

अनास्था । स्त्री । अनादरे ॥ आस्थाभावे ॥

अनाहतम् । न । षट्चक्रान्तर्गतहृदयस्थेद्वादशदले चतुर्थचक्रे ॥ यथा । शब्दब्रह्ममयंशब्दानाहतंतत्रदृश्यते । अनाहताख्यंतत्पद्मंमुनिभिःपरिकीर्त्तितम् । आनन्दसदनंतत्तुपुरुषाधिष्ठितंपरमितिदेवीभागवतम् ॥ अनाहतोनामताडनंविनाजायमानःशब्दः ।

मोमांसकः शब्दोयस्मिंस्तच्छब्दानाहतम्। या हिताग्न्यादित्वात्साधु॥ पुरुषाधिष्ठितम् रुद्राधिष्ठितम्। अनाहतशब्देमध्यमावाणीरूपोऽयः॥ त्रि। छेदोभोगः क्षालनञ्चहननम् तद्रहितेवस्त्रे। नूतनवस्त्रे॥ आघातरहिते॥ अगुणिताङ्के॥ आहन्यतेस्म क्तः॥ न आहतंवा॥

अनिकेतः। त्रि। नियतनिवासरहिते॥ नास्तिनिकेतोऽस्य॥

अनिक्षुः। पुं। इक्षुतुल्यायाम्। खाक्‌-डेति आनाखुड़तिच गौड़ख्याते॥ न-इक्षुः। सादृश्येनञ्॥

अनिगीर्णः। त्रि। अनुक्ते॥ विषस्यानिगीर्णस्येतिसाहित्यदर्पणम्॥

अनिङ्गनम्। त्रि। अचले। निर्वातप्र-दीपकल्पे॥

अनित्यः। त्रि। अध्रुवे। विनाशिनि। बाधयोग्ये॥ व्यक्ते। कालाद्यवच्छिन्ने। नस्थास्यतीतिलोकागमयोर्व्यवहार-योग्ये॥ ननित्यः॥ यथा। धर्म्मोनित्यःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यात्वनित्यः॥ इतिभारतेभार-तसाविची॥

अनिद्रः। पुं। लयावस्थया स्वप्नशून्ये परमात्मनि॥ त्रि। निद्राशून्ये॥

अनिभृतः। त्रि। चपले। अविनीते॥

ननिभृतः॥

अनिमिषः। पुं। स्त्री। सुरे॥ मत्स्ये॥ पुं। विष्णौ॥ अलुप्तदृष्टित्वात्॥ काले॥ ननिमिषति। मिषस्पर्धायाम्। इगुपधेतिकः। नञ्समासः॥

अनिमिषक्षेत्रम्। न। नैमिषारण्ये॥

अनिमिषाचार्यः। पुं। गुरौ। बृहस्पतौ॥ अनिमिषाणांदेवानामाचार्य्यः॥

अनिमेषः। पुं। देवे॥ अविद्यमानोनिमेषोऽस्य॥ मत्स्ये॥

अनियतः। त्रि। अनैकान्तिके। अनित्ये। अस्थायिनि॥ ननियतः॥

अनियन्त्रितः। त्रि। उच्छृङ्खले। उद्दामे॥

अनिरुक्तः। त्रि। वाचामगोचरे॥

अनिरुद्धः। पुं। कामपुत्रे। मनसोऽधिष्ठातरि। उषापतौ॥ न। सन्धाने। पश्वादिबन्धनरज्जौ॥ त्रि। अप्रतिरुद्धे॥ चरे॥ ननिरुद्धो ऽनिरुद्धः। युद्धेकेनापिननिरुद्धः॥

अनिरुद्धपथम्। न। व्योम्नि॥ त्रि। अवारितपथे॥ अनिरुद्धः रोधशून्यः पन्थायस्मिन् यस्यवा॥

अनिरुद्धभामिनी। स्त्री। स्वैरिण्याम्॥ वाणकन्यायाम्। उषायाम्॥ अनिरुद्धस्यासौभामिनी। अनिरुद्धस्यभामिनीवा॥

अनिरोधः । पुं । अप्रतिबन्धे ।

अनिर्द्देश्यः । त्रि । निर्द्देष्टुमशक्ये ॥ वचनागोचरे परमेश्वरे ॥ स्वसंवेद्यत्वात् परस्मै इदं तदिति निर्द्देष्टुमशक्यत्वात् ॥ न निर्द्देश्यः ॥ निर्विशेषे ब्रह्मणि वस्तुनि धर्माणामभावादिदं तदित्यादिसाधारणशब्दैर्द्रव्यं शुक्लः पाचकइत्यादिविशेषणशब्दैश्च न निर्द्देष्टुं शक्यतइत्यनिर्द्देश्यः परमेश्वरः । श्रुत्यापि जातिगुणक्रियासंज्ञाभिर्निर्द्देष्टुमशक्यइत्यर्थः ।

अनिर्माल्या । स्त्री । लज्जापिकायाम् ॥ त्रि । निर्माल्यशून्ये ।

अनिर्वचनीयः । त्रि । निर्वचनायोग्ये । वाक्यागम्ये ।

अनिर्विण्णः । त्रि । विषादरहिते । न निर्विण्णः । न विद्यते निर्वेदोऽस्य वा । अविरक्ते ।

अनिर्विण्णचेताः । त्रि । अविरक्तचित्ते । इहजन्मनि जन्मान्तरे वा अस्मिन् वर्षे वर्षान्तरे वा अद्य श्वो वा सेत्स्यति किं त्वरयेति धैर्ययुक्ते । अनिर्विण्णं चेतो यस्य ॥

अनिलः । पुं । वाते । अनित्यनेन । अन प्राणने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् ॥ गणदेवताभेदे । वाताः पंचाशदूनकाः । इलति प्रेरणां करोति इति इलः । तद्रहितः । वसुभेदे । स्वातिनक्षत्रे । त्रि । इच्छाशून्ये ।

अनिलघ्नकः । पुं । विभीतकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ।

अनिलबन्धुः । पुं । कृत्तिकायाम् ॥ वन्हौ ।

अनिलायनः । त्रि । अनाधारे ।

अनिलसखः । पुं । वन्हौ । अनिलस्य सखा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ।

अनिलान्तकः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ।

अनिलामयः । पुं । वातरोगे ।

अनिशम् । न । सदा । सना । अविरते । निशा व्यापारराहित्यमुपचारात् । नास्ति निशाऽस्मिन् । क्रियाविशेषणत्वेऽस्य क्लीबत्वम् द्रव्यविशेषणे तु त्रिलिङ्गत्वम् ॥ रात्रिवर्जिते ।

अनिशम् । । सातत्ये ।

अनिष्टम् । न । प्रतिकूलवेदनीये नारकतिर्यगादिलक्षणे पापफले ॥ अपकारे । न इष्टमिति विग्रहः । त्रि । अनभिलषिते ॥ यथा । इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेदिति साहित्यदर्पणः ।

अनिष्टा । स्त्री । नागवलायाम् ॥

अनिसृष्टः । त्रि । अनियुक्ते ।

अनीकः । पुं । न । रणे । सैन्ये । सेनामात्रे । अनित्यनेन । अन प्राणने ।

अनिहृषिभ्यांकिच्चेतिईकन् । अननम् । अनगतो प्राणनेवा । अनीकाद्यश्चेतिसाधु: । अनयनंवा । णीञ्प्रापणे । बाहुलकात्कक् । नञ्समास: ।

अनीकस्थ: । पुं । रणगते । हस्तिशिक्षाविचक्षणे । रक्षिवर्गे । राजरक्षिणि । चिह्ने । वीरमर्द्दलवाद्ये । जयढक्केतिप्रसिद्धवाद्ये ॥ त्रि । सैन्यस्थे । अनीकेतिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिक: ।

अनीकाधिकृत: । त्रि । सेनापतौ ॥

अनीकिनी । स्त्री । सेनायाम् । तिसृषुचमूषु । इभा: २१८७ । रथा: २१८७ । अश्वा: ६५६१ । पदातय: १०९३५ । एतत्परिमाणविशिष्टसेनाभेदे । समस्तसंख्यया २१८७० सप्तत्यधिकाष्टशताधिकसहस्राधिकायुतद्वये । अक्षौहिणीदशमांशेयं संख्या । अनीकोरणोस्तिप्रयोजनत्वेनयस्या: । इनि: । ङीप् । त्रि । अनीकिनि ॥

अनीषिदर्शी । पुं । बुद्धभेदे ॥

अनीश: । पुं । विष्णौ । नविद्यते ईशोनियन्ता स्वामीवास्य । ईश्वरभिन्ने ॥ प्रवृत्तिनिवृत्त्योरस्वतन्त्रे । यथा । अज्ञोजन्तुरनीशोयमात्मन: सुख:दु:खयो: । ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवाश्वभ्रमेववेतिस्मृति: ।

अनीशा । स्त्री । दीनभावे ।

अनीश्वर: । त्रि । नास्तिशुभाशुभयो: कर्मणो:फलदातेश्वरइतिवादिनि ।

अनीह: । त्रि । फलाकाङ्क्षारहिते । निश्चेष्टे । नास्तिईहायस्यस: ।

अनु । अ । हीने । सहार्थे । पश्चादर्थे । सादृश्ये ॥ लक्षणे । इत्थंभूताख्याने । भागे । वीप्सायाम् ॥ अनुक्रमे । आयामे । समीपे । अनिति । अनप्राणने । बाहुलकादु: ।

अनुक: । त्रि । कामिनि । कामयितरि ॥ अनुकामयते । अनुकाभिकेतिसाधु: ।

अनुकम् । अ । वितर्के ।

अनुकम्पा । स्त्री । दयायाम् ॥ आनृशंस्ये । अनुकम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चलने । गुरोश्चहल: ।

अनुकम्प्य: । त्रि । कृपायोग्ये । अनुकम्पितुंयोग्य: । यत् ।

अनुकरणम् । न । अनुकृतौ । सदृशीकरणे ॥ तद्विविधम् । शब्दानुकरणम् अर्थानुकरणञ्च । यथार्थरहितस्य केवलशब्दस्यसदृशकरणम् तच्छब्दानुकरणम् । यथार्थविशिष्टस्यसदृशकरणम् तदर्थानुकरणम् । इतिवैयाकरणा: ।

अनुकर्ष: । पुं । रथाध:स्थदारुणि । र

थस्याधस्तनभागे यद्दारुधारकाष्ठं-
तिष्ठति यत्तोधस्तमुपरिपट्टकर्म यत्र
चक्रंतदनुकर्षशब्दवाच्यमित्यर्थः इ-
तिभरतः। अवकर्षणे। अनुकृष्यते।
कृषविलेखने। घञ्।

अनुकर्षणम्। न। आकर्षणे। अवकर्ष
णे।

अनुकल्पः। पुं। मुख्यकल्पादधमे गौण-
कल्पे। प्रतिनिधौ। गौणविधौ। अ
नुहीनःकल्पः। प्रादिसमासः। यथा
ब्रीहिभिर्यजेतेतिमुख्योविधिः। ब्रीह्य
भावेनीवारैर्यजेतेतिगौणोविधिः।
स शक्तेन नानुष्ठातव्यः। यथा। प्रभुःप्र
थमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्त्तते। नसा
म्परायिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम्।
इतिमनुः।

अनुकामीनः। त्रि। कामङ्गामिनि। यथे
ष्टगमनशीले। कामस्यसदृशम्। य
थार्थेव्ययीभावः। अनुकामंगामीत्य
र्थे। अत्यन्तपारात्यन्तानुकामंगामी-
तिखः॥

अनुकारः। पुं। अनुसदृशक्रियायाम्।
अनुहारे। अनुकरणम्। सदृशरूप
वेशभाषाद्याविष्करणम्। अनुकृ°।
घञ्। उपमायाम्। अनुकूलकरणे।

अनुकूलः। पुं। पतिप्रभेदे। अस्यल
क्षणं यथा। सर्वदापराङ्गनापराङ्मु

खत्वे सतिसर्वदास्वभार्यानुकूलत्वमि
ति। त्रि। तत्तदिच्छाचरणशीले।
अनुरक्ते। सहाये। सहकारिणि।
अनुकूलादितिविग्रहः।

अनुकूलता। स्त्री। दाक्षिण्ये। भावे
तल्।

अनुकूला। स्त्री। स्यादनुकूलाभतनग
गाश्चेदितिलक्षणलक्षितायांवृत्तौ।
यथा। बल्लववेशामुररिपुमूर्त्ति र्गोप
मृगाक्षीकृतरतिपूर्त्तिः। वाञ्छति
सिद्धौ प्रणतिपरस्य स्यादनुकूलाजग
तिनकस्येति॥ छन्दोवृत्ते।

अनुकृतिः। स्त्री। अनुकरणे। अनुक
रणम्। कृञ्°। क्तिन्।

अनुक्रमः। पुं। यथाक्रमे। परिपाट्या
म्। अनुक्रमणम्। क्रमुपादविक्षेपे।
घञ्। नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धिः।
अनुक्रमणिकायाम्।

अनुक्रमणिका। स्त्री। भूमिकायाम्।
ग्रन्थादेर्मुखबन्धे। पुराणादेर्वृत्तविव
रणस्यसंक्षेपेणपुनःकथने।

अनुक्रमणी। स्त्री। ग्रन्थादेर्मुखबन्धे।
भूमिकायाम्॥

अनुक्रान्तः। त्रि। अनुक्रमेणोक्ते।

अनुक्रियमाणः। त्रि। विडम्ब्यमाने।

अनुक्रोशः। पुं। दयायाम्। यथा। गु
णाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाध-

मान् । मैत्रीसमानादन्विच्छेदनतापैःपरिभूयते इति । अनुक्रोशमन्वनेन । कुत्सनाह्वानेरोदनेषु । हलश्चतिघञ् ॥

अनुगः । त्रि । अनुगते । अन्वचे । अनुगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अनुगतः । त्रि । सेवके । अनुगे । पश्चाद्याते । मियते ॥ अनुगम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः ॥

अनुगमः । पुं । उपसर्पणे । यथा । कृतेतुदीयतेगत्वाचेतायामाहूतायवै । द्वापरेयाचमानायकलौत्वनुगमान्विते । इतिस्मृतिः । पश्चाद्गमने । न्यायमते येनरूपेण तावत्पदार्थग्रहः सदेवरूपंतावत्पदार्थानुगमकम् तस्यक्रियायाम् ।

अनुगमनम् । न । पश्चाद्गमने ॥ सहगमने ॥

अनुगवीनः । पुं । गोपाले । गोःपश्चात् इतिअनुगु । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः । गोः पश्चात् पर्यासंगच्छतीत्यर्थे अनुग्वलंगामीतिखः ।

अनुगामी । त्रि । कामगामिनि । पश्चाद्गामिनि ॥ स्त्री । अनुगामिनी ।

अनुगिरम् । । । गिरेःसमीपम् । सामीप्येऽव्ययीभावः । गिरिश्चसेनकस्येति

समासान्तष्टच् ।

अनुग्रहः । पुं । प्रसन्नतायाम् । फलदाने । इष्टसम्पादनेच्छायाम् । अभ्युपपत्तौ । अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टसाधने । यथा । विरूपोन्मत्तनिःस्वानामज्ञात्वापूर्वकंश्चियत् । पूरणंदानमानाभ्यामनुग्रहउदाहृतइति । तारकासु ॥ अनुग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्रिश्चप् ॥

अनुग्राहकः । त्रि । समर्थके । अनुगृह्णातीतिग्रहेर्ण्वुल् ।

अनुचरः । त्रि । सहाये । दासे । सेवके ॥ अनुचरति । चरगतौ । चरेष्टः ।

अनुचिन्तनम् । न । अनुध्याने ।

अनुच्छिष्टम् । त्रि । पवित्रे । नउच्छिष्टम् ।

अनुजः । पुं । कनीयसि । कनिष्ठसोदरे । अनुपश्चाज्जातः । उपसर्गेचसंज्ञायामितिडः । त्रि । पश्चाज्जाते । । न । प्रपौण्डरीकनाम्निसुगन्धिद्रव्ये ।

अनुजन्मा । पुं । कनीयसि ॥ अनुपश्चाज्जन्मयस्यसः ॥

अनुजा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।

अनुजाता । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।

अनुजिघृक्षा । स्त्री । अनुग्रहीतुमिच्छा ।

याम्। ग्रहेःसन्नन्तादप्रत्ययेटाप्॥

अनुजीवी। त्रि। सेवके॥ अनुजीवितुंशीलः सुपीतिणिनिः॥

अनुज्ञा। स्त्री। अनुमतौ॥ यथा। नान्योन्यंवाक्समयेरनंगुरुशिष्ययोरन्तराव्यपेयात् अनुज्ञयातुव्यपेयात् इतितिथ्यादितत्त्वम्॥ समस्य सम्प्रत्युत्कर्षनिकर्षादिनाऽन्येन प्रवर्त्तनायाम्॥ अनुज्ञायते इति अनुपूर्व्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्ग इत्यङ्॥

अनुज्ञातः। त्रि। अनुमते॥

अनुज्येष्ठम्। ा। ज्येष्ठानुक्रमेणेत्यर्थे॥ ज्येष्ठस्य आनुपूर्व्येण। अव्ययंविभक्तीत्यव्ययीभावः॥

अनुतर्षः। पुं। सुरापानपात्रे॥ तृष्णायाम्॥ अभिलाषे॥ शीधुपाने। सरके॥ अनुतर्षणम्। ञितृषापिपासायाम्। घञ्॥ मद्ये॥ अनुतृष्यत्यनेन इति॥

अनुतर्षणम्। न। अनुतर्षे॥ अनुतर्षणम् अनेनवा। ञितृषा०। भावेकरणेवाल्युट्॥

अनुतापः। पुं। पश्चात्तापे॥ अनुतपनम्। तपसन्तापे। घञ्॥

अनुत्तमः। त्रि। वरे। मुख्ये॥ ईश्वरे॥ नउत्तमोऽस्मात्॥ अधमे। नउत्तमः॥

अनुत्तमाम्भः। न। सांख्यानांतुष्टिविशेषे॥ शब्दादिभोगाभ्यासात् प्रवर्द्धन्ते कामाः तेषुविषयाप्राप्तौ कामिनं दुन्वन्तीति भोगदोषंभावयतोविषयेषुपरमेयातुष्टिः साचतुर्थीअनुत्तमाम्भउच्यते॥

अनुत्तरः। त्रि। श्रेष्ठे॥ निरुत्तरे। प्रतिजल्पविवर्जिते॥ शुभ्रे॥ दक्षिणस्यांदिशि॥ अधमे॥ स्थिरे॥ अनतिशये॥ उत्तरस्याभावः उत्तरविरहोवा॥ नउत्तरोयस्मात्वा॥

अनुदर्शनम्। न। पुनः पुनरालोचने॥ अनुवारं वारं दर्शनम्॥

अनुदात्तः। पुं। स्वरभेदे॥ नीचैरनुदात्तःइतितत्स्वरूपम्॥ नउदात्तः॥

अनुदितः। पुं। उदयात् पूर्व्वमरुणकिरणवतिप्रविरलतारके कालविशेषे॥ त्रि। अनुक्ते॥ अनुच्चरिते॥ नउदितः॥

अनुद्घातः। त्रि। प्रतिबन्धनिवृत्तौ॥ प्रतिघातरहिते॥

अनुद्दिष्टः। त्रि। उद्देशहीने॥

अनुद्रुतः। त्रि। अनुगामिनि॥ अनुगते॥ न। तालविशेषे॥ सतद्रुतार्द्धंमात्राचतुर्थभागोवा। यथा। अर्द्धमात्रंद्रुतंप्रोक्तंद्रुतार्द्धंस्यादनुद्रुतमिति शब्दरत्नावली॥

अनुद्विग्नमनाः । चि । स्वस्थचित्ते ॥ नउद्विग्नंमनोयस्यसः ॥

अनुद्वेगकरः । त्रि । कस्यचिदप्यदुःखकरे ॥ यथा । अनुद्वेगकरोराजेति ॥

अनुधावनम् । न । पश्चाद्धावने ॥ अनुसन्धाने ॥ यथा । तस्मिन् कुरङ्गशावाक्षिमुहुश्चित्तंनिवारय । नतस्मनस्तवाधीनं हृयातचानुधावनम् ॥ इत्युद्भटः ॥

अनुध्या । स्त्री । अनुध्याने ॥

अनुध्यानम् । न । अनुचिन्तने ॥ अनुग्रहे ॥ आसक्तौ ॥

अनुध्येयः । त्रि । अनुग्राह्ये ॥

अनुनयः । पुं । विनये । प्रणिपाते ॥ सान्त्वने ॥ प्रार्थने ॥ अनुनयनम् । णीञ् ० । एरच् ॥

अनुनासिकः । पुं । मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणे वर्णविशेषे ॥ चि । नासिकामनुगते ॥

अनुनेयः । चि । अनुनयार्हे ॥

अनुन्नः । चि । अविद्धे ॥ ननुन्नः ॥

अनुपकारी । त्री । प्रत्युपकाराजनके ॥ नउपकारी ॥

अनुपथः । चि । अनुवर्त्तिनि ॥ भृत्ये ॥ अनुपश्चात्पन्थायस्य । ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षेइत्यः ॥

अनुपदम् । । न । अनुगे ॥ पश्चाद्गमने ॥ पदस्यपश्चात् । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः ॥

अनुपदी । चि । अन्वेष्टरि ॥ अनुपदमन्वेष्टा । अनुपदमन्वेष्टेतिसाधुः ॥ अनुपदीगवाम् । गोःपदात् पश्चादन्वेषणाद्गवामेव । तेनहिरण्यादावन्वेष्येनभवतीति हरदत्तः ॥ हलायुधस्तुसामान्ये नान्वेषणकर्त्तरीत्याह । खोजी इतिभाषायाम् ॥

अनुपदीना । स्त्री । पदध्याम् । पादायामवत्त्यांपादुकायाम् ॥ पदस्यानु । यस्यचायामइत्यव्ययीभावः । अनुपदंपादायामप्रमाणा वद्धा । अनुपदसर्वेतिखः ॥

अनुपपत्तिः । स्त्री । अभावे ॥ नउपपत्तिः ॥ असङ्गतौ ॥

अनुपमः । त्रि । उत्तमे ॥ नास्तिउपमायस्य ॥

अनुपमा । स्त्री । कुमुदाख्यदिग्गजकरिण्यामित्यमरः ॥ सुमतीकाख्यदिग्गजकरिण्यामितिमेदिनिः ॥ श्रेष्ठत्वान्नास्त्युपमाऽस्यः ॥

अनुपरतः । त्रि । अविरते । सन्तते ॥ नउपरतः ॥

अनुपलब्धिः । स्त्री । प्राप्त्यभावे ॥ ज्ञानाभावे ॥ तत्कारणं यथा । अतिदूरात् सामीप्यादिन्द्रियघातान्मनोऽन

वस्थानात् । सौक्ष्म्याद्व्यवधानादभि
भवात्समानाभिहाराच्च । ७ । उदा
हरणानि यथा । उत्पतन् वियति
पतत्री अतिदूरतया सन्नपिनप्रत्य-
क्षेणोपलभ्यते । लोचनस्थमञ्जनम
तिसामीप्यान्नदृश्यते । वाह्येन्द्रिय
घातोऽन्धत्वबधिरत्वादिस्तस्मात् रू
पादयोनोपलभ्यन्ते कामिन्यासक्त
पहृतमनाः स्फीतालोकमध्यवर्त्तिन
मिन्द्रियसन्निकृष्टमप्यर्थं मनोनवस्था
नान्नपश्यति । इन्द्रियसन्निकृष्टं प-
रमाणवादिप्रणिहितमना अपिसौ-
क्ष्म्यान्नपश्यति । कुड्यादिव्यवहितं-
राजदारादिव्यवधानान्नपश्यति । अ
हनिसौरीभिर्भाभिरभिभूतंग्रहनक्ष
त्रमण्डलंनपश्यति । तोयदमुक्तज-
लविंदून्जलाशये समानाभिहारा-
न्नपश्यति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः
। तेनानुद्भवोपिसङ्गृहीतः । तद्यथा
। क्षीराद्यवस्थायां दध्याद्यनुद्भवान्न
दृश्यते ॥

अनुपशय: । त्रि । असात्म्ये ।

अनुपसंहारी । पुं । हेत्वाभासविशेषे ॥
सच अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितो-
नुपसंहारी । यथा । सर्वमनित्यं प्र
मेयत्वादिति । अत्रसर्वस्यापिपक्षत्वा
त् दृष्टान्तोनास्ति । नउपसंहारी ।

अनुपस्कृतम् । त्रि । अविकृते । अवि-
गर्हिते ॥

अनुपहित: । त्रि । समष्टव्यष्ट्यज्ञानतदुप
हितेश्वरयोराश्रये स्वमहिमप्रतिष्ठि
ते अक्षरशब्दवाच्ये चिन्मात्रे ॥

अनुपाकृत: । पुं । मन्त्रैः पशोः स्पर्शन
मुपाकरणं तद्रहितेपशौ ॥

अनुपात: । पुं । त्रैराशिकगणिते ॥
पश्चात्पतने ॥ पूर्वाङ्कपातानुसारेण
पराङ्कपाते ॥

अनुपातकम् । न । पञ्चत्रिंशत्प्रकारभि
न्नेमहापातकसदृशपापविशेषे ॥

अनुपात्यय: । पुं । क्रमप्राप्तस्यानतिपा
ते । पर्याये ॥

अनुपानम् । न । भेषजाङ्गे पेयविशेषे ।
भेषजेनसह तत्पश्चाद्वा यत्पीयते
तस्मिन् ॥ यथा । अनुपानविशेषेणक
रोतिविविधान्गुणानिति वैद्यकम्
॥ समीपस्थोदके ॥ अनुगतंपानम् ॥

अनुपुष्प: । पुं । शरे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अनुपूर्वश: । T । क्रमेणेत्यर्थे ॥

अनुपेत: । त्रि । मामुपनयस्वेत्युपनय
नार्थमनुपसन्ने ॥ अननुगते ॥ एका
किनि ॥

अनुप्रविष्ट: । त्रि । विषयविकारविज्ञानैः
प्रच्छन्ने ॥

अनुप्रभूत: । त्रि । अनुव्याप्ते ॥

अनुप्रासः । पुं । शब्दालङ्कारभेदे । स यथा । वर्णसाम्यमनुप्रासः। स्वरवैसादृश्येपिव्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यम् । रसाद्यनुगतः प्रकृष्टोन्यासोऽनुप्रासः ॥ उदाहरणं यथा । आदायवकुलगन्धानन्धीकुर्वन् पदेपदे भ्रमरान् । अयमेतिमन्दमन्दं कावेरीवारिपावनःपवनइति ॥ छेकवृत्तिगतोद्विधा । छेकाःविदग्धाः।वृत्तिर्नियतवर्णगतोरसविषयोव्यापारः। गतइतिछेकानुप्रासोवृत्त्यनुप्रासश्चेतितद्भेदौ ॥

अनुप्लवः । चि । सहाये ॥ अनुगे ॥ अनुपश्चात्प्लवते। प्लुङ्गतौ। पचाद्यच ॥

अनुबन्धः । पुं । बन्धे ॥ दोषोत्पादे । इच्छातोऽपराधकरणे ॥ यथा । अनुबन्धमवस्थांचदृष्ट्वादण्डं निपातयेदिति ॥ वातादिदोषाणाम प्रधान्ये ॥ उच्चरितप्रध्वंसिनि । विनश्वरे ॥ प्रकृतिप्रत्ययागमादेशानांयः कार्यार्थमासज्यते नचप्रयोगसमवायी सोऽप्यनुबन्धउच्यते॥मुख्यानुयायिनिशिशौ। मुख्यंपित्रादिकमनुयातियः शिशुस्तस्मिन् ॥ प्रकृतस्यानुवर्त्तने । प्रकृतस्यप्रारब्धस्यअनुवर्त्तने।सम्बन्धे॥ पश्चाद्भाव्यशुभपरिणामे॥ अधिकारिविषयसम्बन्धप्रयोजनेषु ॥ लेशे ॥ फलसाधने॥ अनुबध्यते। बन्धबन्धने । घञ् ॥

अनुबन्धी । चि । सहचारिणि॥ अविच्छेदेनव्यापके ॥ अनुबध्नातीति ॥

अनुबन्धी । स्त्री । हिक्कायाम् । तृष्णायाम् ॥

अनुबोधः । पुं । प्रबोधने । गतगन्धस्य पुनःप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथा । कस्तूरिकादिनामस्यादेः ॥ पश्चाद्बोधे ॥ अनुबोधनम् । बुधअवगमने । भावेघञ् ॥

अनुब्राह्मणी । चि । अनुब्राह्मणाध्ययनकर्त्तरि ॥ ब्राह्मणसदृशोग्रन्थोऽनुब्राह्मणम् । तदधीते । अनुब्राह्मणादिनिः ।

अनुभवः । पुं । स्मृतिभिन्नज्ञाने ॥ सद्विविधः यथार्थोऽयथार्थश्चेति । तद्वति तत्प्रकारकानुभवो यथार्थानुभवः । सैवप्रमेत्युच्यते । तदभाववति तत्प्रकारकश्चायथार्थानुभवः॥ उपलब्धौ। उपलब्धौ। साक्षात्कारे । साक्षात्स्वरूपबोधे ॥ अस्यमाहात्म्यन्तु । यस्यानुभवपर्यन्ता दृष्टिस्तत्त्वे प्रवर्त्तते । तद्दृष्टिगोचराःसर्वेमुच्यन्तेसर्वकिल्बिषैरिति ॥ प्रत्यक्षादौ ॥ अनुभवनम् । भू० । ऋदोरप् ॥

अनुभविता । त्रि । चेतने ॥

अनुभावः । पुं । कोषदण्डजतेजसि । प्रभावे । निश्चये ॥ सतांमतिनिश्चये । सतामभिप्रायस्यनिश्चये । भावबोधके रोमाञ्चादौ । कटाक्ष भुजाक्षेप प्रभृतिषु । यथा । भावंमनोगतंसाक्षात्स्वहेतुंव्यञ्जयन्तिये । तेऽनुभावा इतिख्याताभ्रूविक्षेपस्मितादय इतिरसार्णवसुधाकरः ॥ अनुभावः । श्रि-णीभुवइतिघञ् । अनुगतोभावोऽनुभावः। प्रादयोगताद्यर्थइतिसमासः। सामर्थ्ये । अनुभावयति । भुवःपचाद्यच् ॥

अनुभाव्यः । त्रि । अनुभवविषये ।

अनुभूतः । त्रि । परिचिते । यथा । जयतिश्रीगुरुर्देवोयत्प्रसादादिदंजगत् । अनुभूतंमयासम्यग्दृष्टंनसारमण्वपीति ।

अनुभूतिः । स्त्री । ज्ञानभेदे । अनुभवे । यथा । अनुभूतिंविनामूढोवृथाब्रह्मणिमोदते । प्रतिबिम्बितशाखाग्रफलास्वादनमोदवदिति । प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशब्दभेदात्साचतुर्विधाभवति ॥

अनुमतः । त्रि । कृतोत्साहे । अनुज्ञाते ॥

अनुमतकर्म्मकारी । त्रि । आज्ञयाकार्यकर्त्तरि । लिखितपत्राद्यनुसारेणकर्मकर्त्तरि ।

अनुम

अनुमतिः । स्त्री । कलोनेन्दुपूर्णिमायाम् । अङ्गिरायास्तनयायाम् । उदयकालेमतिपद्योगात्कलाहीनेचन्द्रेसत्यनुमतिशब्दवाच्यापूर्णिमाभवति । अनुज्ञायाम् । राजादेःसम्मतौ । तांविनायागादिक्रियायाअनिष्पत्तेः । सम्मतिपूर्वकाज्ञायाम् ॥ अनुमन्यतेक्तिच् ।

अनुमन्ता । त्रि । यदनुमतिंविनाकर्त्तुंनशक्यतेतस्मिन् । अनुमतिदातरि । कार्यकारणप्रवृत्तिषुस्वयमप्रवृत्तोपिपरमात्मा प्रवृत्तइवसन्निधिसत्तामात्रेणतदनुकूलत्वात्स्वव्यापारेषुप्रवृत्तान्देहेन्द्रियादीन्ननिवारयतिकदाचिदपि ततसाक्षिभूतःपुरुषः साक्षीअनुमन्ता ॥

अनुमरणम् । न । अनुसंस्थायाम् । पश्चान्मरणे । भर्त्तरिमृतेतत्पादुकादिकमुरसिनिधायज्वलच्चितारोहणपूर्वकं ब्राह्मणीभिन्नस्त्रियाः मरणे । यथा । देशान्तरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसमितिब्रह्मपुराणम् ॥ पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागन्तुमर्हतीतिस्मृतिः । तत्रस्वरूपारमर्णाजगत्याच्छन्नविग्रहा । मोहाङ्गत्तुम्भितारोहाद्भवेन्नरकगामिनीः

तिसहमरणानुमरणयोःसामान्यतो निषेधकमागमवचनम् ॥ सहमरणे॥

अनुमा । स्त्री । अनुमितौ । अनुमाने॥

अनुमानम् । न । कल्पने ॥ सांख्यस्मृतिपरिकल्पिते प्रधाने । स्मृतौ ॥ अनुमीयतेऽश्रुतिर्ययेतिव्युत्पत्त्या स्मृतेरपिप्रामाण्यम्प्रतिसापेक्षत्वात् । अनुमितिकरणे ॥ लिङ्गलिङ्गिपूर्वके । पूर्ववत् शेषवत् सामान्यतो दृष्टञ्चेति त्रिविधे अनुमितिसाधने ॥ अत्रोक्तं भाष्यकारैः।सत्सु च वेदान्तवाक्येषु जगतो जन्मादिकारणवादिषु तदर्थग्रहदार्ढ्यायाऽनुमानमपि वेदान्तवाक्याविरोधिभवन् न निवार्यत इति ॥

अनुमानोक्तिः । स्त्री । तर्के ॥ अनुमानस्य उक्तिः ॥

अनुमितिः । स्त्री । अनुभवविशेषे । परामर्शजन्यज्ञाने । व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञाने ॥ यथा । धूमदर्शनाद्वह्निमान् पर्वत इत्याकारज्ञानमनुमितिः । अस्याव्यापारकारणं परामर्शः । अस्याःकरणं व्याप्तिज्ञानम् ॥ अनुमानम् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । क्तिन् ॥

अनुमेयः । त्रि । अनुमातुं योग्ये ॥

अनुमोदः । पुं । एवमस्त्वित्याकारे अनुमोदने ॥

अनुमोदनम् । न । अनुमोदे ॥

अनुमोदितः । त्रि । अनुज्ञाते । कृतानुमोदने । अनुमते ॥ यथा । भवता यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितमिति श्रीभागवतम् ॥

अनुयाजः पुं । यज्ञाङ्गे ॥ पश्चाद्याजाः । यजेर्घञि प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्ग इति कुत्वाभावो निपातसिद्धः ॥

अनुयायी । त्रि । सदृशे ॥ पश्चाद्गामिनि ॥

अनुयुक्तः । पुं । भृतकाध्येतरि ॥ इति महाभारतम् ॥

अनुयोक्ता । पुं । भृतकाध्यापके ॥ इति महाभारतम् ।

अनुयोगः । पुं । प्रश्ने ॥ अनुयोजनम् । युजेर्घञ् ॥

अनुयोगकृत् । पुं । आचार्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अनुयोजनम् । न । प्रश्ने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अनुरक्तः । त्रि । अनुरागवति ॥ यथा । अनुरक्तो गुणान् ब्रूते विरक्तो दूषणानि चेति ॥ अनुकूले ॥

अनुरञ्जनम् । न । अनुरागे । हर्षजनने ॥

अनुरतः । त्रि । अनुरागविशिष्टे । प्रीते । अनुरक्ते ॥ अनुपूर्वात् रमेः क-

र्थरिक्तः ।

अनुरतिः । स्त्री । अनुरागे ।

अनुरहसम् । न । एकान्ते । रहोऽनु । अनुगतं रहः । अनुगतं रहोऽस्मिन्वा । अन्ववतप्ताद्रहसस्त्वच् ।

अनुरागः । पुं । अन्योन्यप्रीतौ । स्नेहे । अनुगतो रागः ।

अनुरागी । त्रि । अनुरक्ते । अनुरागोऽस्यास्त्यस्मिन्वा । मत्वर्थे इनिः ।

अनुराधा । स्त्री । सप्तदशनक्षत्रे । अस्य जातस्य फलं यथा । सत्कीर्त्तिकान्तिश्च सदोत्सवः स्याज्जेतारिपूणाञ्च कलाप्रवीणः । स्यात् सम्भवे यस्य किलानुराधासम्पत्प्रमादौ विविधौ भवेतामिति कोष्ठीप्रदीपः । राधामनुगता ।

अनुरुद्धः । त्रि । निबद्धे ।

अनुरूपम् । त्रि । सदृशे । योग्ये ।

अनुरूपम् । अ । सदृशे । प्रतिरूपे । रूपस्य योग्यम् । यथार्थे योग्यतायामव्ययं विभक्तीत्यव्ययीभावः । अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वम् ।

अनुरोधः । पुं । अनुवृत्तौ । अनुवर्त्तने । आराध्यादेरिष्टसम्पादने । अनुरोधनम् । रुधिर् आवरणे । घञ् ।

अनुलब्धः । त्रि । अनुवित्ते ।

अनुलापः । पुं । मुहुर्भाषणे । वारंवारं भाषणे । अनुलपनम् लप व्यक्तायां वा

चि । भावे घञ् ।

अनुलिप्तः । त्रि । रञ्जिते । कृतानुलेपने ।

अनुलेपः । पुं । चन्दनादौ । अनुलेपनम् । लिपेर्घञ् ।

अनुलेपनम् । न । चन्दनादौ । गात्रेषु गन्धद्रव्यादिलेपने । अनुलिप्यते । लिप उपदेहे । कर्मणि ल्युट् ।

अनुलोमः । पुं । यथाक्रमे । अच् प्रत्यन्ववेत्यच् ।

अनुलोमजः । त्रि । अनुलोमजाते । अप्रतिलोमजे । यथा । ब्राह्मणात् क्षत्रियागर्भजातः । क्षत्रियात् वैश्यायां जात इत्यादिज्ञेयम् ।

अनुवत्सरः । पुं । सम्वत्सरे ।

अनुवर्त्तनम् । न । अनुरोधे । आराध्यादीष्टसम्पादने । अनुगम्य वर्त्तनम् आराधनम् । अनुवृत्तौ ।

अनुवर्त्तितः । त्रि । सेविते ।

अनुवर्त्ती । त्रि । अनुकूले ।

अनुवाकः । पुं । ग्रन्थे । अप्रगीतऋग्जाते । ऋग्यजुःसमूहे । अनूच्यते । वच परिभाषणे । घञ् । चजोरिति कुत्वम् ।

अनुवाक्या । स्त्री । पूर्वास्तूपाख्यायां देवताह्वान्यामृचि । अनूच्यते । वचेर्ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ।

। शब्दसंज्ञत्वात् वचोशब्दसंज्ञाया-मितिनप्रतिषेधः ॥

अनुवातः । पुं । वायुविशेषे । यःशिष्यदेशाद्गुरुदेशमागच्छतिवायुः सोनुवातइत्युच्यते ॥

अनुवादः । पुं । प्राप्तस्यपुनः कथने । ज्ञातार्थस्यप्रतिपादने । सिद्धस्योपन्यासे ॥ प्रमाणान्तरावगतस्यार्थस्यशब्देनोक्तिरनुवादः ॥ ज्ञातस्यकथने ॥ यथा । अग्निर्हिमस्यभेषजमित्यादिः । हिमविरोधित्वस्याग्नेःप्रत्यक्षावगतत्वात् । अनुवदनम् । वदअभिवादनस्तुत्योः । घञ् । कुत्सितेर्थे ॥ विधिविहितस्यानुवचनमनुवादः । न्या° २ । ६५ ॥

अनुवासः । पुं । सौरभ्ये ॥

अनुवासनम् । न । स्नेहने ॥ धूपने ॥ वैद्यकोक्तस्नेहवस्तौ ॥ यथा । द्विधावस्तिः परिज्ञेयानिरूहश्चानुवासनम् । कषायाद्यैर्निरूहः स्यात्स्नेहाद्यैरनुवासनमिति ॥ वासच्छेदेचु° । अनुपूर्वात् भावेल्युट् ॥

अनुवित्तः । त्रि । अनुलब्धे ॥

अनुविद्धः । त्रि । खचिते ॥

अनुविषाम । त्रि । अनुगते ॥

अनुविहितः । त्रि । अनुवर्त्तिनि ॥ कर्त्तरिक्तः ॥

अनुवृत्तः । त्रि । प्रविष्टे । व्याप्ते ॥ पालिते ॥ अनुवृत्तिविशिष्टे ॥

अनुवृत्तिः । स्त्री । प्रवाहरूपेणानुगतौ ॥ अनुरोधे ॥ आनुकूल्ये । सेवायाम् ॥ अन्वये ॥ अनुवर्त्ततेव्याप्नोति । वृतुवर्त्तने । क्तिच् ॥ अनुवर्त्तनंवाक्तिन् ॥

अनुवेश्यः । त्रि । तदन्तर्गृहवासिनि ॥

अनुव्रजनम् । न । अनुव्रज्यायाम् । गृहागतानांशिष्टानांगमनसमयेकियद्दूरपर्यन्तंपश्चाद्गमनरूपे शिष्टाचारे ॥ यथा । आयान्तमग्रतोगच्छेत् गच्छन्तंतमनुव्रजेदितिनिगमकल्पद्रुमतन्त्रम् ॥

अनुव्रज्या । स्त्री । गच्छतोनुगमने । अनुव्रजने ॥ अनुव्रजनम् । अनुव्रज्या- । क्यप् ॥

अनुशयः । पुं । द्वेषे ॥ पश्चात्तापे ॥ अनुबन्धे ॥ दीर्घद्वेषे ॥ शास्त्रोक्तकर्मणि ॥ अनुशयनम् अनेनवा । शीङ्स्वप्ने । एरच् पुंसीतिघोवा ॥

अनुशयी । त्रि । चन्द्रस्थलस्खलितेऽवरोहतिव्रीह्यादिदेहसंश्लिष्टे वेदविहितकर्मानुष्ठातरि कर्मिणि ॥ जीवे ॥ अनुदण्डवत्प्रमाणैश्वरणमूलेशेते इति तथा ॥

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतपादरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणादिर्यथा ॥

गम्भीरामल्पशोफांश्च सवर्णामुपरिक्षिताम्। पादस्यानुशयीं तान्तु विद्याद्दन्तः प्रपाकिनीम्। हरेदनुशयीं वैद्यः क्रियया श्लेष्मविद्रधेरिति भावप्रकाशः।

अनुशरः। पुं। राक्षसे। अनुशृणाति। शॄ हिंसायाम्। अनुपूर्व्वः। ऋदोरप्।

अनुशायी। पुं। जीवे।

अनुशासनम्। न। अनुशिष्टौ। आज्ञायाम्। उपदेशे॥ नियोगवचने। अनुशिष्यते व्याख्यायते लक्षणादिर्येन। शासु अनुशिष्टौ अनुपूर्व्वः। ल्युट्॥ व्युत्पादने। यथा। शब्दानामनुशासनम्। अनुशिष्यन्तेऽसाधुशब्देभ्यः प्रविभज्य बोध्यन्ते येनेति करणे ल्युट्।

अनुशासितः। त्रि। अनुशिष्टे। अनुशिक्षिते।

अनुशासिता। त्रि। नियन्तरि। प्रशासितरि।

अनुशिष्टः। त्रि। ज्ञापिते। शिक्षिते। आज्ञप्ते॥

अनुशिष्टिः। स्त्री। कर्त्तव्याकर्त्तव्ययोर्विविच्य ज्ञापने। अनुशासने। अनुशासनम्। शासु०। स्त्रियांक्तिन् नावादिभ्यः। शास इदङ्हलोः।

अनुशीलनम्। न। आलोचने॥ मुहुःसेवने। पुनःपुनरभ्यासे।

अनुशोचनम्। न। शोके। शुचशोके अनुपूर्व्वः। ल्युट्।

अनुश्रवः। पुं। वेदे। गुरुमुखादनुश्रूयत एव न केनचित् क्रियते अनुपूर्व्वाच्छृणोतेः ऋदोरबित्यप्।

अनुषक्। । अनुक्रमे।

अनुषक्तः। त्रि। अनुविषक्ते। अनुगते। अनुसज्यते स्म। षञ्ज०। क्तः।

अनुषङ्गः। पुं। करुणायाम्। इति हलायुधः। एकत्रान्वितार्थानामपरत्रान्वये। आसक्तौ। न्याये। उपनयस्याऽयम्पदस्य निगमने। यथा। वह्निव्याप्यधूमवांश्चायम् तस्माद्वह्निमानिति। अनुषज्यतेऽत्र। षञ्ज सङ्गे। हलश्चेति घञ्। अन्योन्यदेशप्रवृत्तावन्यस्यापि सिद्धौ।

अनुषङ्गि। त्रि। व्यापके।

अनुष्टुप्। स्त्री। सरस्वत्याम्। अष्टाक्षरायां वृत्तौ। यथा। पञ्चमो लघुः सर्वत्र सप्तमस्तु समे लघुः। पादेष्वविषमे गश्चेत् श्लोकोऽनुष्टुप् च कीर्त्तितः। क्वचित्पादे तु विषमे पञ्चमाक्षरयोपि लः। नेकापि सर्वगाः श्लोके क्वचित् केवलपञ्चम इति। अनुस्तुभ्नाति। स्तुभ०। क्विप्।

अनुष्ठानम्। न। क्रियारम्भे। करणे। अनुष्ठीयते यत्। ष्ठा०। ल्युट्।

अनुष्ठितः। त्रि। कृते।

अनुष्णः । त्रि । अलसे । मन्दे । शीतले ॥ उष्णादन्यः उष्णादन्यः । न । उत्पले ।

अनुष्णवल्लिका । स्त्री । नीलदूर्वायाम् ।

अनुसंस्था । स्त्री । अनुमरणे ॥

अनुसञ्चरन् । त्रि । गमनागमनेकुर्वति ।

अनुसन्ततम् । त्रि । अनुस्यूते । अनुगते ।

अनुसन्धानम् । न । अन्वेषणे । अनुसन्धीयते । डुधाञ् ० । ल्युट् ।

अनुसमुद्रम् । । । समुद्रस्यसमीपे । समुद्रंसमया । अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः ।

अनुसरणम् । न । अनुवृत्तौ ॥ अनुपूर्वात् सर्त्तेर्ल्युट् ।

अनुसर्गः । पुं । प्रतिसर्गे । ब्रह्मादीनामनन्तरोत्पत्तिरूपे ॥

अनुसवम् । न । त्रिकाले ।

अनुसवनम् । । । सर्वदार्थे ।

अनुसारः । पुं । पूर्वानुरूपे । अनुसरणे । अनुक्रमे । अनुसर्त्ते घञ् ।

अनुसारी । त्रि । अनुसृत्यवर्त्तमाने ॥

अनुसृतः । त्रि । उपासिते ॥

अनुस्मृतिः । स्त्री । ध्याने ॥ अनुस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ।

अनुस्यूतम् । त्रि । अनुसन्तते । अनुसीव्यतेस्म । षिवु० । क्तः । च्छ्वोरिन्यूठ् ॥

अनुस्वारः । पुं । अं इति अचः परेविन्दौ । स्वरति । स्वृशब्दोपतापयोः । अच् । ततःपश्चाद्वण् । स्वरणम् भावे घञ्वा ॥ अनुगतःस्वारः । स्वरमनुभवतिवा ॥

अनुहारः । पुं । अनुकारे । सदृशकरणे । सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणे ॥

अनुहरणम् । हृञ्हरणे । घञ् । उपमायाम् ॥

अनूकः । पुं । गतजन्मनि ॥ न । कुले । शीले ॥ अनूच्यति । उचसमवाये । इगुपधेतिकः । न्यंक्वादिः । त्रिपुरुषानूकमित्यत्रतु त्रीनपुरुषाननुकायति । कैशब्दे । आतश्चेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥

अनूचानः । पुं । साङ्गवेदविचक्षणे । अनुवचनसमर्थे । यथा । अनूचानः पण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम् । तस्यान्तवन्तस्तुभवन्ति लोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति- महाभारतम् । त्रि । सविनये । विनीते ॥ अन्ववोचत् । वेदस्यानुवचनं कृतवान्वा । उपेयिवानित्तिसाधुः ।

अनूचानमानी । त्रि । अनूचानंमन्ये । अनुचानमात्मानंमन्यते इत्यर्थशीलः । आत्ममानेखश्चेतिपच्चणिनिः ।

अनूच्चः । त्रि । वामने । नीचे ॥

अनूढः । त्रि । अविवाहिते । नञुढः । नञ्समासः । नलोपोनञः । तास्मा

ऋडषि ।

अनूद्यम् । त्रि । अवक्तव्ये गुर्वादिनामनि । यथा । आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । श्रेयस्कामो नगृह्णीयात्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति । वद: सुपिक्यप्चेति वदेर्भावेक्यप् ।

अनून: । त्रि । पूर्णे । नऊन: । अनिश्चिते । नास्तिऊनं यस्य ।

अनूनक: । त्रि । पूर्णे । ऊनयति । ऊन परिहाणे । अच् । स्वार्थेकन् । नऊनक: ।

अनूप: । पुं । सैरिभे । महिषे । त्रि । जलप्राये । अम्बुप्रायदेशे । अस्यलक्षणंयथा । बह्वम्बुर्बहुवृक्षश्च वातश्लेष्मामयान्वित: । देशोऽनूपं इतिख्यात: शास्त्रेषु च मनीषिभिरिति । अपि च । नदीपल्वलसंशैलाढ्यफुल्लोत्पलकुलैर्युत: । हंससारसकारण्डचक्रवाकादिसेवित: । सरोवराहमहिषरुरुरोहितकुलाकुल: । प्रभूतद्रुमसुख्याढ्यो नामाशस्यफलान्वित: । अनेकशालिकेदारकदलीक्षुविभूषित: । अनूपदेशोवातव्योवातश्लेष्मयार्त्तिमानितिभावप्रकाश: । अनुगता आपोऽत्र । प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिबहुव्रीहि: । ऋक्पूरित्य: । ऊदनोर्देशे ।

अनूपजम् । न । आर्द्रके । इतिराजनिघण्ट: । त्रि । अनूपोत्पन्नमात्रे ।

अनूबन्ध: । पुं । अनुबन्धे । अनुबध्यते । बन्धबन्धने । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ: ।

अनूरु: । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ । अविद्यमानावूरूयस्य ।

अनूरुसारथि: । पुं । सूर्ये । अनूरु: सारथिर्यस्य ।

अनृच: । पुं । माणवके । अविद्यमाना ऋचोऽस्य । ऋक्पूरित्यप्रत्यय: ।

अनृजु: । त्रि । शठे । वक्राशये । नऋजु: ।

अनृणी । त्रि । ऋणमुक्ते । यथा । एकमप्यक्षरंयस्तु गुरु:शिष्येनिवेदयेत् । पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्वासोऽनृणीभवेदिति तिथ्यादितत्त्वम् ।

अनृतम् । न । कृषौ । असत्ये । अयथादृष्टकथने । अयथार्थभाषणे । तत्कथनेदोष: । समूलोवाएषपरिशुष्यति योऽनृतमभिवदतीतिश्रुते: । अवध्यहिंसानुबन्धियथार्थभाषणे । नऋतम् । अनृतम् । विवाहादिपञ्चकेष्वनृतभाषणेपापाभावो यथा । विवाहकाले रतिसंप्रयोगेप्राणात्यये-सर्वधनापहारे । विप्रस्यचार्थेह्यनृतं वदेत पञ्चानृतान्याहुरपातकानी-

तिकर्णपर्वणि जिष्णुंप्रति श्रीकृष्णो
क्तिः ॥

अनेकः । त्रि । एकभिन्ने । बहुषु ॥ न ।
एके ॥ प्रतिपुरुषं बुध्यादीनां भेदा-
त् ॥ पृथिव्यादिकमपि शरीरघटादि
भेदेनाऽनेकमेव । नएकः ॥

अनेकजः । पुं । पक्षिणि ॥ विष्णौ ॥ ध-
र्मगुप्तयेऽसकृज्जायमानत्वात् । त्रि ।
बहुजाते ॥

अनेकता । स्त्री । परस्परंभिन्नतायाम्
। न एकता ।

अनेकधा । अ । अनेकप्रकारे ॥

अनेकपः । पुं । स्त्री । हस्तिनि । अने-
केन करेण मुखेनच पिबति । पापाने
। सुपीतिकः ।

अनेकरूपम् । त्रि । विविधे । अनेकानि
रूपाणियस्मिन् ॥

अनेकसंयुक्तम् । न । लिङ्गशरीरे । अने
कैर्देवमनुष्यादिनानास्थूलशरीरैःसं
युक्तम् । अनेकाभिः श्रोत्रादिबुध्यन्त-
सप्तदशकलाभिः संयुक्तंवा ॥ त्रि । ब
हुभिः सम्बद्धे ।

अनेकान्तः । त्रि । अनियते । अनतिश
ये ।

अनेकान्तवादी । त्रि । आर्हते । सप्तप-
दार्थवादिनि नास्तिकमभेदे । यथा
। इहसप्तपदार्थाःस्युर्जीवाजीवास्रवा
स्रवः । संवरोनिर्जरश्चैवबन्धमोक्षा
बुभावपि । स्याद्वादलाञ्छितान्वेतेस-
र्वेनैकान्तिकत्वतइति ।

अनेकाश्रितगुणः । पुं । बहुनिष्ठगुणे ॥
सयथा । संयोगः विभागः द्विपृथक्-
त्वादिःएकत्वान्यसङ्ख्येतिसिद्धान्तमु
क्तावली ।

अनेजत् । त्रि । चलनरहिते । सदैक
रूपे । एजतीत्येजत् । एजृकम्पने ।
चलनं स्थिरत्वप्रच्युतिः । नञ्समा
सः ।

अनेडमूकः । त्रि । शठे । मूकबधिरे ।
वाक्श्रुतिवर्ज्जिते । नास्त्येडमूको
ऽस्मात् । एडमूकसदृशोऽनेडमूकइ-
तिवा । सादृश्यस्यनञर्थत्वात् । अन्धे ।

अनेनाः । त्रि । निर्दोषे ।

अनेहा । पुं । काले । समये । नहन्यते ।
नञिहनएहचेत्यसिरेहादेशश्च ।
ऋदुशनसित्यनङ् ।

अनैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभावविशेषेस
व्यभिचारे । साधारणा साधारणानुप
संहारिभेदादनैकान्तिकस्त्रिविधः । ऐ
कान्तिकोऽव्यभिचारी । नऐकान्ति
कः । त्रि । ऐकान्तिकादितरस्मिन् ।

अनैक्यम् । त्रि । एकताशून्ये । अनेकता
याम् । एकस्यभावऐक्यम् । नऐक्य
म् ।

अनैपुण्यम् । न । अनिपुणतायाम् ॥

अनैश्वर्यम् । न । अनीश्वरतायाम् । असामर्थ्ये ॥

अनोकहः । पुं । कुठे । वृक्षे ॥ अनसः शकटस्याकं गतिं हन्ति । अन्येष्वपीति हस्तेर्डः ॥

अनौचिती । स्त्री । लोकमर्यादातिक्रमे ॥ न औचिती ॥

अनौपम्यम् । त्रि । आत्मरूपे ॥ यदि तत्सदृशो द्वितीयः पदार्थो जगत्यां स्यात् तदा तदुपमानेन स आत्मोपमेयः स्यात् न तु तदस्ति तस्मादनौपम्यमात्मरूपम् ॥

अन्तम् । न । स्वरूपे ॥ यथा । वनान्तभूः ॥ पुं । नाशे ॥ पुं । न । अवसाने । चरमे ॥ त्रि । अन्तिके ॥ प्रदेशे ॥ यथा । रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्राव्यं न गीतादिकं किं वा प्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकप्रीतये । किन्तु भ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं सन्तो वनान्तं गता इति ॥ परिग्रहापेक्षया समाप्तौ ॥ अतिमनोहरे । रुचिरे ॥ अवयवे ॥ निर्णये ॥ दूरसत्तायाम् । सीमायाम् ॥ यथा । लवणजलान्ता नद्यः स्त्रीभेदान्तञ्च मैथुनम् । पैशुन्यं जनवार्तान्तं वित्तं दुःखत्रयान्तकम् ॥ राज्यश्रीर्ब्र

ह्मणापान्ताक्षयान्तं ब्रह्मवर्चसम् । आचारो घोषवासान्तः कुलस्यान्तं स्त्रियःस्वकाः ॥ सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तञ्च जीवितमिति गारुडे ११५ अध्यायः ॥ अमति । अमगत्यादौ । हसिमृग्रिणितन् ॥ अन्ततिवा प्रतिबन्धने । पचाद्यच् । अन्तनम् । घञ्वा ॥

अन्तःकरणम् । न । मनोबुद्ध्यहङ्कारचेतस्सु । यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया अमी इति ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तु तैः । अन्तःकरणमेकं स्यादिति । तैः पञ्चभूतस्य सत्त्वांशैर्मिलितैरन्तःकरणं भवतीत्यर्थः । आभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम् । अन्तः अभ्यन्तरे करणम् ॥

अन्तःकरणदेवता । स्त्री । चन्द्राच्युतचतुर्मुखशङ्करेषु । यथासंख्यं चतुर्णां चतुर्षु ॥

अन्तःकरणविषयः । पुं । सङ्कल्पविकल्पनिश्चयाहङ्काराख्यचैत्याख्येषु ॥ यथासंख्यं चतुर्णां चत्वारो विषया ज्ञेयाः । अन्तःकरणवृत्तित्वेनाप्येषां व्यवहारः ॥

अन्तःकरणवृत्तिः । स्त्री । मनोवृत्तौ ॥ सा चानेकविधा । यथाहुः । शान्तायां

रात्तत्रामूढाऽमनसोवृत्तयस्त्रिधा ।
वैराग्यंक्षान्तिरौदार्यमित्याद्याः शा
न्तवृत्तयः ॥ तृष्णास्नेहोरागलोभा-
मित्याद्याघोरवृत्तयः । सम्मोहोभय
मित्याद्याःकथितामूढवृत्तयइति ॥ वृ
त्तिभेदादन्तःकरणं चतुर्विधंभवति
॥ वृत्तिभेदोयथा । यदातुसङ्कल्प
विकल्पकृत्यंतदाभवेत्तन्मनइत्यभि
ख्यम् । स्याद्बुद्धिसंज्ञंचयदाप्रवेत्तिसु
निश्चितंसंशयहीनरूपम् ॥ अनुसन्धा
नरूपंतच्चित्तञ्च परिकीर्त्तितम् । अ
हङ्कृत्यात्महत्यातुतदहङ्कारतांगत-
मिति ॥ सङ्कल्पविकल्पकृत्यंयदान्तः
करणंकरोतितदातदन्तःकरणंमनः
संज्ञंभवति । एवमग्रेप्यूह्यम् ॥

अन्तःकुटिलः । पुं । शङ्खे । त्रि । वक्रान्तः
करणे ॥

अन्तःपदवी । स्त्री । सुषुम्णायाम् ॥

अन्तःपुरम् । न । भूभुजांस्त्र्यगारे । शु
द्धान्ते ॥ अन्तरभ्यन्तरेपुरंगृहम् । ता
त्स्थ्याद्राजदारेषु ॥

अन्तःपुराध्यक्षः । पुं । शुद्धान्ताधिकृते ॥
तल्लक्षणमाहयुक्तिकल्पतरुः । यथा ।
वृद्धः कुलोद्गतः शक्तः पितृपैतामहः
शुचिः । राज्ञामन्तःपुराध्यक्षोविनी
तश्चतथेष्यत इति ॥

अन्तःप्रज्ञः । पुं । तैजसे ॥ इन्द्रियापेक्ष
यामनसोन्तः स्थत्वात् तदासमारूपा
प्रज्ञायस्यसः ॥

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ अन्तः
अभ्यन्तरे सत्त्वंयस्याःसा । भल्लातक्या
म् ॥

अन्तःसुखः । त्रि । बाह्यविषयजनितसु-
खशून्ये । स्वरूपसुखे ॥ अन्तः अभ्यन्त
रे सुखंयस्यसः ॥

अन्तःस्वेदः । पुं । स्त्री । गजे ॥ अन्तः अ
भ्यन्तरे स्वेदोयस्य सः ॥

अन्तकः । पुं । नाशकारिणि । यमे ॥
अन्तंकरोति अन्तयति । तत्करोती
तिण्यन्तात् ण्वुल् ॥ भरण्याम् ॥

अन्तकरः । त्रि । नाशकरे ॥ अन्तंकरो
ति । दिवाविभेतिटः ॥

अन्तकर्म । न । नाशने ॥ राघवस्य शरै
र्घोरैर्घोरंरावणमाहवे । अन्तराघवे-
तिसम्मुद्यातम् ॥ स्येतिषोअन्तकर्म
णीत्यस्यलोपाभ्यमैकवचनम् ॥

अन्तकालः । पुं । मरणसमये । समस्त-
करणग्रामवैयग्र्यवति ॥ अन्तश्चासौ-
कालश्च ॥

अन्तगः । त्रि । अन्तगामिनि । पारगे ॥
अन्तंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्ते-
त्यादिनागमेर्डप्रत्ययः ॥

अन्तगतः । त्रि । अवसानंप्राप्ते ॥ अन्ते-
गतः ॥

अन्ततः । ा । सम्भावनायाम् । अवयवे ।
पञ्चम्यर्थे । शासने । इति हेमचन्द्रः ।
अन्ते इत्यर्थे आद्यादित्वात्तसिः ।

अन्तपालः । पुं । द्वाररक्षके ।

अन्तः । ा । मध्ये । प्रान्ते । अभ्युपगमे ।
। चित्ते । अमति । अमगत्यादिषु ।
अमेस्तुट्चेत्यरन् । तस्य तुडागमः ।
रेफादकारउच्चारणार्थः ।

अन्तरम् । न । अवकाशे । यथा अन्त
रं देहि । अवधौ । यथा मासान्तरे दे
यम् । परिधानांशुके । यथा अन्तरे
शाटकाःपरिधानीया इत्यर्थः । अन्त
र्द्धौ । यथा पर्वतान्तरं गताः स्त्रियः । भे
दे । परस्परवैलक्षण्ये । विशेषे । यथा
। अन्तरज्ञो भव सदा धनस्य च जनस्य
च । विशेषज्ञ इत्यर्थः । तादर्थ्ये । ओद
नान्तरस्तण्डुलः । ओदनार्थ इत्यर्थः ॥
छिद्रे ॥ यथा । अन्तरं लब्ध्वाशरैःप्रह
रेत् । आत्मीये । अयमोऽभ्यन्तरो मम
। विनार्थे । यथा । अन्तरेण पुरुषका
रं न किञ्चित्सिध्यति ॥ बहिरर्थे ॥ यथा ।
अन्तरे चाण्डालगृहः । बाह्य इत्यर्थः
॥ अवसरे । यथा । अन्तरज्ञोहि सेव
कः । मध्ये ॥ यथा । आवयोरन्तरे जा
ताःपर्वताःसरितोद्रुमाः ॥ आत्मनि ॥
यथा । प्रमान्तरं वेद । अन्तरात्मानं
जानातीत्यर्थः । सदृशे । यथा । इकार

स्य चकारोन्तरतमः ॥ अन्तंराति ।
राद्दाने । आतोनुपेतिकः ।

अन्तरङ्गः । त्रि । आत्मीये ॥ अन्तःअङ्गा
नियस्य ।

अन्तरच्छः । त्रि । नौचानीचादिविशे
षाभिज्ञे ।

अन्तरप्रभवः । त्रि । सङ्कीर्णजातौ । अनु
लोम प्रतिलोमजाते ।

अन्तरा । ा । निकटार्थे । मध्यार्थे । वि
नार्थे । अन्तरेति । इणगतौ । डाप्र
त्ययः ।

अन्तरात्मा । पुं । अन्तःकरणे ॥ अन्तःअ
भ्यन्तरे आत्मा । सर्वान्तरे परमात्म
नि ब्रह्मलोकमध्यवाच्ये । यथा । न
कर्मणाकनीयस्ता इद्भिर्वानान्तरात्म
नः । इतिवाहुमिवोद्धृत्य वेदान्तैर्घो
षणाकृतेति ।

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्त
रे अपत्यंयस्याः ।

अन्तरायः । पुं । विघ्ने । अन्तरायश्चदर्शि
तोयोगसूत्रेयोगे । व्याधिस्त्यानसं
शयप्रमादालस्याविरतिभ्रान्तिदर्शना
लब्धभूमिकत्वाऽनवस्थितत्वानीति-
। चित्तविक्षेपे । अन्तर्मध्ये अन्तरस्य
व्यवधानस्यवा अयनम अयगतौ । इ
गतौवा । घञऽच्वा । यागे ।

अन्तरारामः । त्रि । त्यक्तसर्वपरिग्रहत्वे

नवांश्चसुखसाधनशून्ये। अन्तःआराम्रोयस्य ॥

अन्तरालम् । न । मध्ये । अभ्यन्तरे । अन्तरंलाति । आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ । आङ्प्रश्लेषो वा । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

अन्तरालकम् । न । अभ्यन्तरे ॥

अन्तरिक्षम् । न । अम्बरे ॥ पतत्रिमेघसंचार प्रदेशे ॥ भूलोकसूर्य्यमध्यवर्त्तिनि ॥ द्यावापृथिव्योरन्तरीक्ष्यते । ईक्षदर्शने। कर्मणिघञ्। वेदेछांदसंह्रस्वत्वम् ॥ अन्तर्ऋक्षाणिनक्षत्राण्यस्य पृषोदरादित्वादित्त्वंवा ॥

अन्तरिक्षचित् । पुं । वायौ ॥ अन्तरिक्षेचयतिवसति । चि० । क्विप् । तुक् ॥

अन्तरितम् । त्रि । तिरस्कृते । अपहिते । व्यवकलिताङ्के । यस्यबाकीइतिभाषा ॥

अन्तरिन्द्रियम् । न । अन्तःकरणे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे इन्द्रियम् ॥

अन्तरीक्षम् । न । नभसि । पतत्रिमेघसंचारप्रदेशे ॥ द्यावापृथिव्योरन्तरीक्ष्यते। ईक्षदर्शनांकनयोः । कर्मणि घञ् । अन्तरीक्ष्यतेजगदस्मिन्निति-अधिकरणव्युत्पत्तिस्तुनेचिता । ल्युटा घञोबाधप्रसङ्गात् ॥ अभ्रकधातौ ॥

अन्तरीक्षजलम् । न । आकाशजले । दिव्योदके ॥

अन्तरीपः । पुं । न । द्वीपे ॥ अन्तर्गता-आपोऽत्र । ऋक्पूरिति अः समासान्तः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्य इत्यपईदादेशः ॥

अन्तरीयम् । न । अधोंशुके । परिधानवस्त्रे ॥ अन्तरेभवम् । गहादित्वाच्छः ॥ नाभौधृतञ्चयद्वस्त्रमाच्छादयतिजानुनी । अन्तरीयंप्रशस्तंतदच्छिन्नमुभयो स्तयोः ॥

अन्तरे । । । मध्ये ॥ अन्तरेति । इत्यमतो । विच् ॥

अन्तरेण । । । विनार्थे ॥ मध्यार्थे ॥ अन्तरेति । इणोणः ॥

अन्तर्गडुः । त्रि । निरर्थके । रवैाली इति भाषायाम् ॥

अन्तर्गतम् । त्रि । मध्यप्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ अन्तर्गम्यतेस्य अन्तर्गच्छतिस्म वा । गमल्ल्गतौक्तः ॥

अन्तर्गृहम् । न । गृहमध्ये ॥

अन्तर्घनः । पुं । वाहीकग्रामविशेषे ॥ हन० । अन्तर्घनोदेशइतिहन्तेर्घनादेशोऽप प्रत्ययश्चनिपातनात् ॥

अन्तर्जठरम् । न । कोष्ठे । कुक्षिमध्ये ॥

अन्तर्जलम् । न । अन्तर्जलसाध्येऽघमर्षणजपादौ ॥

अन्तर्ज्योतिः । न । अन्तरात्मनि ॥

अन्तर्दधनम् । न । मद्यबीजे । किण्वे ॥

इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अन्तर्दाहः । पुं । कोष्ठसन्तापे । शरीराभ्यन्तरज्वालायाम् ॥

अन्तर्द्धा । स्त्री । अन्तर्द्धाने । व्यवधायाम् । अन्तर्द्धानम् । डुधाञ्० । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वाद्दात-स्योपसर्गइत्यङ् ॥

अन्तर्द्धानम् । न । अन्तर्द्धा । तिरोधाने । शरीरत्यागे ॥

अन्तर्द्धिः । पुं । पिधाने । व्यवधाने ॥ अन्तर्द्धानम् । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वादुपसर्गेघोः किरिति किप्रत्ययः ॥

अन्तर्द्वारम् । न । गृहाभ्यन्तर्गूढद्वारे । प्रच्छन्ने ॥ अन्तःस्थितंद्वारम् । शाकपार्थिवादिः ॥ खिड़कीतिख्याते ॥ यथा । प्रच्छन्नमन्तर्द्वारञ्चपक्षद्वारंतदुच्यत इतिशबरस्वामी ॥

अन्तर्भूतः । त्रि । मध्यस्थिते । अन्तर्गते ॥

अन्तर्मनाः । त्रि । व्याकुलचेतसि । दुःखितमनसि । दुर्मनसि । विमनसि ॥ अन्तर्मनोऽस्य ॥

अन्तर्यामी । पुं । वायौ ॥ यथा । अन्तःप्रविश्यभूतानियोबिभर्त्यात्मकेतुभिः । अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटमिति ॥ केतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः ॥ ईश्वरे । प्रत्यक्तमे । अन्तरनुप्रविश्यसर्वेषांभूतानांनियन्तरि ॥ सूत्रादप्यान्तरंतत्त्वमन्तर्याम्याख्यमुच्यते ॥ त्रि । अन्तस्थे । मनोगते ॥

अन्तर्वंशिकः । पुं । अन्तःपुराधिकृते । कुब्जवामनादिजने ॥ अन्तरभ्यन्तरोवंशोगृहम् । अन्तर्वंशेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा अन्तर्वंशोऽस्यास्ति अतइतिठनाविति ठन् ॥

अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तरस्त्यस्यांगर्भइतिविग्रहे अन्तःशब्दस्याधिकरणप्रधानत्वेन प्रथमासमर्थत्वाभावादस्तिनासामानाधिकरण्याऽसम्भवादप्राप्तोमतुप् अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेननिपात्यते नुगागमश्चविधीयते ततस्त्वृन्नेभ्य इतिङीप् ॥

अन्तर्वमिः । पुं । अजीर्णे । अपाके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अन्तर्वाणि । त्रि । शास्त्रज्ञे । अन्तर्वाणस्य । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नबहुव्रीह्याश्चेतिनकप् । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः ॥ यद्वा । अन्तर्वाणयति । वणशब्दे । स्वार्थणिजन्तादचः ॥

अन्तर्विगाहः । पुं । प्रवेशे ॥

अन्तर्विगाहनम् । न । प्रवेशने ॥

अन्तर्वेदी । स्त्री । नीवृदन्तरे । शशस्थल्याम् । हरिद्वारादारभ्य प्रयागपर्य

न्तेऽन्ते । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अन्तर्हासः । पुं । उपहसने । गूढहास्ये ॥ त्रि । तद्वति ॥

अन्तर्हितम् । त्रि । संवीते । तिरोभूते ॥ अन्तर्धीयते स्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अन्तवत् । त्रि । विनाशिनि ॥ अन्तोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

अन्तवह्निः । पुं । कालानले ॥

अन्तवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्य । सुपीति णिनिः ॥

अन्तशय्या । स्त्री । मृतौ ॥ भूमिशय्यायाम् ॥ पितृकानने ॥ अन्ते शय्या ॥

अन्तसत् । पुं । अन्तेवासिनि ॥ अन्ते अन्तिके सीदति । षद्लृ० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

अन्तस्था । स्त्री । पुं । यरलवेषु ॥ अन्तःस्पर्शोष्मणोर्मध्ये तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थ इति कः । टाप् । खर्परे शरि वेति विसर्गलोपः ॥

अन्तस्थीयः । त्रि । अन्तस्थेषु भवे । गहादित्वाच्छः ॥

अन्तावसायी । पुं । श्वपचे ॥ मुनिभेदे ॥ नापिते ॥ अन्तान् अन्तम् अवसातुं शीलमस्य । षोऽन्तकर्मणि वैचयेवा । सुपीति णिनिः । आतो युक् ॥

अन्ति । । समीपे ॥ यथा । गृध्यमभीतव-

दुपेयतुरन्ति माद्रोरिति भागवतम् ॥

अन्तिः । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥

अन्तिकम् । त्रि । निकटे ॥ अन्तोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ अन्त्यतेऽत्र । अतिबन्धने । ण्वुल् वा ॥ न । सामीप्ये इति धरणिः ॥

अन्तिकतमः । त्रि । अत्यासन्ने । नेदिष्ठे ॥ अतिशयेनान्तिकम् । अतिशायने तमबिष्ठनाविति तमप् ॥

अन्तिका । स्त्री । शातलौषधौ ॥ चुल्ल्याम् ॥ नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ अन्तोऽस्या अस्ति । ठन् । अन्त्यते वा । अतिबन्धने । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादिती त्वम् ॥ समीपवर्त्तिन्याम् ॥

अन्तिकाश्रयः । पुं । समीपस्थावलम्बने । उपघ्ने ॥ अन्तिके आश्रीयते आश्रयत्यं वा । एरच् ॥

अन्तिमः । त्रि । चरमे । अन्तभवे । परस्मिन् ॥ अन्तभवः । अन्ताद्वेति डिमच् ॥

अन्तेवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्य । सुपीति णिनिः । शयवासेष्वलुक् ॥ चण्डाले ॥ ग्रामादेरन्ते वसति । मातङ्गे ॥

अन्त्यः । पुं । चण्डाले ॥ मुस्तायाम् ॥ त्रि । अधमे । अन्तभवे । चरमस्थे ॥

न । रेवतीनक्षत्रे । मीनराशौ । द्रव्यजलधिसंख्यायाम् । सहस्रलक्षकोटौ १००००००००००००००० । अन्ते भवः । दिगादित्वाद्यत् ॥ द्वादशक्षेऽपि ।

अन्त्यजः । पुं । स्त्री । शूद्रे । नीचजातौ । यथा । रजकश्चर्मकारश्च नटो बरुड एव च । कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृता इतियमः ।

अन्त्यजन्मा । पुं । स्त्री । शूद्रे ।

अन्त्यजातिः । पुं । चण्डालादिसप्तसु । यथाहापस्तम्बः । अन्त्यजातिरविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि । सम्यगाज्ञात्वा तु कालेन कुर्यात्तत्र विशोधनम् । चान्द्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् । प्राजापत्यन्तु शूद्राणां तथासंसर्गदूषणे ॥ यैस्तत्रभुक्तं पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां विनिर्दिशेत् । तेषामपि च यैर्भुक्तं तेषामर्द्धं विधीयते । तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादो विधीयत इतिप्रायश्चित्ततत्त्वम् ।

अन्त्यभम् । न । मीनराशौ । रेवतीनक्षत्रे ।

अन्त्यवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अन्त्यस्यावर्णश्च । पुं । अन्तिमाक्षरे ।

अन्त्यावसायी । पुं । स्त्री । चण्डालेन निषाद्यांजनिते । यथा । निषादस्त्री तु चण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम् । श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम् । इति मनुः ॥ चण्डालादिसप्तजातिषु । यथा । चण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा । मागधायोगवौ चैव सप्तैतेऽन्त्यावसायिनः । इत्यङ्गिराः ।

अन्त्येष्टिः । स्त्री । शवदाहादिक्रियारूपे चरमसंस्कारे । अन्त्या चासाविष्टिश्च ।

अन्त्रम् । न । पुरीतति । अमति अनेनवा । अमगतौ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । यद्वा । अमिचिमिदिशसिभ्यः क्तः । संज्ञापूर्वकत्वाद्दीर्घानुनासिकलोपौ ॥ अन्तति वा । अतिबन्धने । ष्ट्रन् । उक्ताः सार्द्धास्त्रयो व्यामाः पुंसामन्त्राणि सूरिभिः । सार्द्धव्यामेन हीनानि योषितोऽन्त्राणि निर्दिशेदिति वैद्याः ।

अन्त्रवृद्धिः । स्त्री । पुं । रोगविशेषे ।

अन्त्रमांसम् । न । आमिषके । यथा । आमिषं छिद्रमार्गेण धौतं निर्मलवारिणा । तस्य खण्डान् संविधाय वेसवारयुतान् पचेत् । निःसारं विरसं मांसमन्त्रमांसमुदाहृतमिति ।

अन्दुकः । पुं । हस्तिनिगडे । पादकटके । अन्द्यतेऽनेन । अदिबन्धने । अन्दूदृम्भूजम्बिति कूः । स्वार्थे कः । स्वा

र्थिका: प्रकृतिलोपेऽपिकृद्वचनान्यति-वर्त्तन्तेपीति पुंस्त्वम् । यद्वाग्निमयादित्वाट्टक् । हृसुसुतान्तात्कः । केवेति ह्रस्वः । इकोऽह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिवा । यद्वा । अन्धूशब्दात् संज्ञायांकन् । केणइतिह्रस्वः ।

अन्धूः । स्त्री । निगडे । स्त्रीपादभूषणे । अन्ध्यतेऽनेन । अदिवन्धने । अन्दूदृन्भितिकूः ।

अन्धः । पुं । न । तिमिरे । अदर्शनात्मकाज्ञाने । त्रि । अदृशि । चक्षुर्हीने । पुं । भिक्षौ । यथा । तिष्ठतो व्रजतो वापियस्यचक्षुर्नदूरगम् । चतुर्युगांभुवंमुक्तापरिव्राट्सोऽन्धउच्यतेइति ॥ राशिविशेषे । यथा । मेषोवृषोमृगेन्द्रश्चदिवान्धाःपरिकीर्त्तिताः । नृयुक्कर्कटकन्याश्चरात्र्यन्धाःप्रकीर्त्तिताः इति । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते । पचाद्यच् ।

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे । देशभेदे । नृपान्तरे । मुनिविशेषे । यादवप्रभेदेषु । हिरण्याक्षसुते ।

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे । अन्धकस्य दैत्यस्यरिपुः । क्षेपकाद्याद्यावन्धकारनाशकत्वात् । सूर्ये । चन्द्रमसि । अग्नौच ।

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ।

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे । अन्धकस्य अन्तकः ।

अन्धकारः । पुं । न । तेजसामान्याभावे । ध्वान्ते । महाप्रभाभावावच्छिन्नाभावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणायांजगदीशः । भयहेतुत्वेतेजोविरोधकारित्वं तितत्त्वं सर्वव्याधिकरत्वञ्चेत्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः । मिथ्याप्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तमुपादानाज्ञाने । अन्धदृष्ट्युपघाते । चुरादिः । अन्धनम् । घञ् । अन्धंकरोति कर्मण्यण् ।

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे । अन्धकस्यअरिः ।

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे । अन्धकासून् हरति । क्विप् ।

अन्धकूपः । पुं । कर्कराम्बुके । सान्धकारकूपे । मोहे । नरकविशेषे । अंधस्यासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः । अच् । अंधञ्चतत्तमश्च । अवसमन्धेभ्यस्तमसइत्यच् ।

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे । स चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः खल्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासाद्यशब्दादीन् भुञ्जानाःशब्दादयो

शोकात्तदुपायाश्चाणिमादयोऽस्मा
कमसुरादिर्नोपघातिषतेतिबिभ्यति
तदिदंभयमभिनिवेशोऽन्धतामिस्रो-
ऽष्टादशविषयत्वादष्टादशधेतिसां-
ख्याः। न। निबिडान्धकारमये नरक
विशेषे॥ पञ्चप्रकाराज्ञानान्तर्गता
ज्ञानविशेषे। स च विशेषो यथा। देह
नाशे अहमेव नश्यामीति बुद्धिः॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे।

अन्धवर्त्मा। पुं। वायोः सप्तमे स्कन्धे।
यथा। मरुदिन्द्रः सरभसः सामभोमा
नुषीतिपाः। देवीविशोऽन्धवर्त्मा च स्क
न्धः सप्तमश्चाभुवादिति ७।

अन्धः। न। ओदने। अद्यते। अदभ
क्षणे। अदेर्नुम् धौ चेत्यसुन्। अन्ध
यतिवा अन्धदृष्ट्युपघाते। असुन्।

अन्धातमसम्। न। अत्यन्धे। महा
न्धकारे। अन्धञ्च तत्तमश्च। अव
समन्धेभ्यस्तमस इत्यच्। अन्येषाम
पीतिदीर्घः।

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाइतिगौडप्रसि
द्धे मीनभेदे। इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे। रजन्या
म्॥ सर्षप्याम्। सिद्धार्थौषधौ।
स्त्रीविशेषे। चक्षुषोरोग विशेषे॥

अन्धुः। पुं। कूपे। अध्यते। अमग
त्यादौ। अर्जिदृशिकम्यमीति कु
धुंक्च। यद्वा। अन्धयति। अन्धदृ-
ष्ट्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः।

अन्धुलः। पुं। शिरीषद्रौ।

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावरस्त्रिया
मुत्पादिते अन्त्यजविशेषे। देशविशे
षे॥ यथा। जगन्नाथादूर्द्ध्वभागमर्वाक्
श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभि
धो देशः प्रोक्तः श्रीशक्तिसङ्गमे।

अन्नम्। न। भक्ते। ओदने। स्विन्नतण्डु
ले। यथा। सस्यं क्षेत्रगतं प्राहुः सतुषं
धान्यमुच्यते। आमं वितुषमित्युक्तं
स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः।
व्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचो
ष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नं भवति॥ पृथि-
व्याम्। उपकरणे। औपचारिकम
र्थंगृहीत्वा इष्टश्चोपकरणेऽन्नशब्दः
। यथा स्त्रियोऽन्नम् पशवोऽन्नम् विशो
ऽन्नं राज्ञामित्यादौ। त्रि। भुक्ते।
अनिति। अन्यन्तेनेनवा। अनप्राणने।
कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो निदितिन
न्॥ यद्वा। अद्यतेऽस्म। अदभक्षणे।
क्तः। अन्नाख्य इतिनिपातनात्बहु
लंतणीतिवा न जग्धिः। यद्वा। अत
ति। अत०। धापवस्यज्यतिभ्योनः
तिनः।

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिरक्षण
स्थाने॥ गोलाइतिकाश्यायस्यप्रसि

चिकाः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यति-
वर्त्तन्तेपीति पुंस्त्वम् । यद्वाविनयादि
त्वाट्टक् । इसुसुक्तान्तात्कः । केऽणेति
ह्रस्वः । केऽणोह्रस्वोक्तयोगाभावादितिवा
। यद्वा । अन्धूशब्दात् संज्ञायांकन् ।
केऽणइतिह्रस्वः ।

अन्धूः । स्त्री । निगडे । स्त्रीपादभूषणे ॥
अन्ध्यतेऽनेन । अन्दिबन्धने । अन्दूदृ
न्भितिकूः ।

अन्धः । पुं । न । तिमिरे । अदर्शनात्म
कज्ञाने । त्रि । अदृष्टि । चक्षुर्हीने ।
पुं । भिक्षौ । यथा । तिष्ठतो व्रजतो
वापियस्य चक्षुर्न दूरगम् । चतुर्युगांभु
वंमुक्त्वापरिव्राट्सोऽन्धउच्यतेइति ॥
राशिविशेषे । यथा । मेषोवृषोमृगे
न्द्रश्चदिवान्धाःपरिकीर्त्तिताः । मिथु
नकर्कटकन्याश्चरात्रावन्धाःप्रकीर्त्तिताः
इति । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघा-
ते । पचाद्यच् ।

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे । देशभेदे ॥
नृपान्तरे । मुनिविशेषे । यादवप्र
भेदेषु । हिरण्याक्षसुते ।

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे ॥ अन्धक
स्यदैत्यस्यरिपुः ॥ श्लेषकाव्यादावन्ध
कारनाशकत्वात् । सूर्य्ये । चन्द्रमसि ।
अग्नौच ।

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्य
अन्तकः ।

अन्धकारः । पुं । न । तेजस्सामान्याभा
वे । छायायां ॥ महाप्रभावावच्छिन्ना
भावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणा
यांजगदीशः । भयदृष्टिनिरोध
कारित्वं तिक्तत्वं सर्वव्याधिकरत्वञ्चे
त्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः । मिथ्या
प्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तद्रूपा
दानाज्ञाने । अन्धदृष्ट्युपघाते । चु
रादिः । अन्धनम् । घञ् । अन्धंकरो
ति कर्मण्यण् ॥

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे । अन्धक
स्यारिः ।

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे । अ
न्धकासून् हरति । क्विप् ॥

अन्धकूपः । पुं । कर्करान्धुके । सान्धका
रकूपे । मोहे । नरकविशेषे ॥ अंध
श्चासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे । अ
न्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः
। अच् । अंधश्चतत्तमश्च । अवसमन्धेभ्य
स्तमसइत्यच् ॥

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे । स
चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः
स्वत्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासा
द्यशब्दादीन् भुञ्जानाःशब्दादयो

शोच्यात्तदुपायाश्चाविमाद्योऽस्माकमसुरादिर्मोपघातिषतेतिविभ्यति तदिदंभयमभिनिवेशोऽन्धतामिस्रोऽष्टादशविषयत्वादष्टादशधेतिसांख्याः॥ न। निविडान्धकारमये नरकविशेषे॥ पञ्चप्रकाराज्ञानान्तर्गताज्ञानविशेषे। तद्विशेषो यथा। देहनाशे अहमेव नष्टोऽस्मीतिबुद्धिः॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे।

अन्धवर्त्मा। पुं। वायोः सप्तमे स्कन्धे। यथा। मरुदिन्द्रः सरभसः सामत्रोमानुषीतिपाः। देवीविशेषोऽन्धवर्त्मा च स्कन्धः सप्तमआभुवादिति ७॥

अन्धः। न। ओदने। अद्यते। अद भक्षणे। अदेर्नुम् धौ चेत्यसुन्। अन्धयति वा अन्धदृष्ट्युपघाते। असुन्।

अन्धातमसम्। न। अत्यन्धे। महान्धकारे। अन्धञ्च तत्तमश्च। अवसमन्धेभ्यस्तमस इत्यच्। अन्येषामपीतिदीर्घः।

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाइतिगौडप्रसिद्धे मीनभेदे। इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे। रजन्याम्। सर्षप्याम्। सिद्धार्थौषधौ। स्त्रीविशेषे। चक्षुषोरोगविशेषे।

अन्धुः। पुं। कूपे। अम्यते। अम गत्यादौ। अर्जिदृशिकम्यमीति कुधुंक्च। यद्वा। अन्धयति। अन्धदृष्ट्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः।

अन्धुलः। पुं। शिरीषवृक्षे।

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावस्य स्त्रियामुत्पादिते अन्त्यजविशेषे। देशविशेषे॥ यथा। जगन्नाथादूर्द्ध्वभागमर्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभिधो देशः प्रोक्तः श्रीशक्तिसङ्गमे।

अन्नम्। न। भक्ते। ओदने। स्विन्नतण्डुले। यथा। सस्यं क्षेत्रगतं प्राहुः सतुषं धान्यमुच्यते। आमं वितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः। व्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नं भवति॥ पृथिव्याम्। उपकरणे॥ औपचारिकमर्थं गृहीत्वा इष्टस्योपकरणेऽन्नशब्दः। यथा स्त्रियोऽन्नम् पशवोऽन्नम् विशोऽन्नं राज्ञामित्यादौ॥ त्रि। भुक्ते॥ अनिति। अन्यन्तेनेन वा। अन प्राणने। कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् इति नन्॥ यद्वा। अद्यते स्म। अद भक्षणे। क्तः। अन्नाण्ण इति निपातनात् बहुलं तणीति वा न जग्धिः। यद्वा। अतति। अत०। धापवस्यज्यतिभ्यो नः इति नः।

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिरक्षणस्थाने॥ गोलाइतिकाश्यांयस्यप्रसि

ह्वि: । इति हेमचन्द्र: ।

अन्नगन्धि: । पुं । अतिसारे । उदरामयरोगे । इति त्रिकाण्डशेष: । अन्नस्यगन्ध इव गन्धोऽस्य । उपमानाच्चेतीत्वम् ।

अन्नद: । त्रि । अन्नदातरि ॥

अन्नदा । स्त्री । अन्नपूर्णायां देव्याम् ।

अन्नदाता । पुं । प्रभौ । अन्नस्यदातरि ।

अन्नपूर्णा । स्त्री । स्वनाम्नाऽतिप्रसिद्धायां देव्याम् ।

अन्नपूर्णास्थानम् । न । काश्याम्प्रसिद्धे सिद्धिस्थाने ।

अन्नप्राशनम् । न । अन्नाशने । यथाविधि बालकस्य प्रथमान्नभोजने । षष्ठे अष्टमे वा मासि बालकस्य पञ्चमे सप्तमे वा मासि बालिकाया: प्रथमान्नभक्षणरूपसंस्कारइतिस्मार्त्ता: । अन्नस्यप्राशनम् यस्मिन्तत् ।

अन्नमय: । पुं । स्थूलशरीरे । प्रथमकोशे । यथा । पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देह:सोऽन्नमयोनात्मा प्राक्चोर्द्ध्वंतदभावतइति ॥ अन्नस्यविकार:मयट् । यद्वा । प्रकृतमन्नम् । अन्नं प्रकृतमुच्यतेऽस्मिन् वा । तत्प्रकृतवचनेमयट् ॥ स्थूलसमष्ट्याम् । पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके विराड्मूर्त्तौ ।

अन्नविकार: । पुं । रेतसि । शुक्रे । इति राजनिर्घण्ट: ।

अन्नाद: । त्रि । अन्नस्यभोक्तरि ॥ अन्नमत्तीतिविग्रहेकर्मण्यण् । हीमान्नौ । आमयाविस्वरहिते । पुं । विष्णौ ।

अन्नाशनम् । न । अन्नप्राशने ॥

अन्य: । त्रि । असदृशे । इतरस्मिन् । भिन्ने । अन्यस्मविलक्षणे । सदृशे । अनिति । अनप्राणने । अघ्न्यादित्वाद्य: ॥

अन्यत् । । अन्यार्थे ।

अन्यतम: । त्रि । भिन्नतमे । बहूनां मध्येनिर्द्धारितैकस्मिन् । न्यायमते अनेकभेदावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । अव्युत्पन्नोयम् ।

अन्यतर: । त्रि । निर्द्धार्ये । द्वयोर्मध्ये निर्द्धारितैकस्मिन् । निर्द्धारणेडतरच् ॥ न्यायमते द्वयावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । भिन्नार्थके । अन्यएव । अल्पाच्तरमितिस्वार्थेतरप् । अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावाद्द्विबहुविषयेनिर्द्धारणे वर्त्तेते इतिकैयट: । किंयत्तद्भ्योऽन्यत्रडतराभावादिति विवरणम् ।

अन्यतरेद्यु: । । अन्यतरदिवसे । अन्यतरस्मिन्नहनि । सद्य: परदित्या

द्विमान्यतरशब्दादेशुसप्रत्ययेनानि- पातितः ।

अन्यतः । । । अन्यत्रार्थे । अन्यस्मात् । तसिल् ॥

अन्यतस्त्यजायी । त्रि । सपक्षजयशीले।

अन्यत्र । । । व्यतिरेके । अन्यस्मिन् । त्रल् । विनार्थे । यथा । अन्यत्रनिध नात्परस्तु: पत्नीकेशान्‌वापयेत् इति । स्थानान्तरे ।

अन्यथा । । । वितथे ॥ अपरार्थे ॥ दुष्टे। अन्येनप्रकारेण । प्रकारवचनेथाल् ।

अन्यथासिद्धिः । स्त्री । कार्य्याव्यवहित पूर्ववर्त्तित्वेसतिकार्यानुत्पादकत्वे । सापञ्चविधा । यथा यत्कार्य्यम्प्रति कारणस्यपूर्ववर्त्तिता येनरूपेण गृ- ह्यते तत्कार्यम्प्रति तद्रूप मन्यथा सिद्धम् । यथा घटं प्रति दण्डत्वम् । १ । यस्यस्वातन्त्र्येण अन्वयव्यतिरे कौ नस्तः किंतु कारणमादायान्वय व्यतिरेकौ तदन्यथासिद्धम् । यथा घटं प्रतिदण्डरूपम् । २ ॥ अन्यम्प्र तिपूर्ववर्त्तितां गृहीत्वैवयस्य यत्का र्य्यंप्रति पूर्ववर्त्तित्वं गृह्यते तस्य त त्कार्य्यंप्रति अन्यथासिद्धत्वम् । यथा- घटादिकं प्रतिआकाशस्य ॥ ३ । यत् कार्य्यजनकं प्रति पूर्ववर्त्तित्वंगृहीत्वै व यस्य यत् कार्य्यं प्रति पूर्ववर्त्तित्वं गृह्यते तस्य तत्कार्य्यंप्रति अन्यथा सिद्धत्वम् । यथा कुलालपितुर्घटम्प्र ति । ४ । अवश्यकॢप्तनियत पूर्ववर्त्ति नएव कार्य्यसम्भवे तद्भिन्नमन्यथा सिद्धम् । यथा घटम्प्रति रासभादि रितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ ५ ॥ यस्य कारणत्वकल्पनांविनाप्यन्यप्रकारेण- कार्यसिद्धिर्भवेत् सोऽन्यथा सिद्धः तद्ध र्मोन्यथासिद्धिः ।

अन्यदा । । । कालान्तरे । अन्यस्मिन्का ले । सर्वनाम्नोर्दाप्रत्ययः कालेदा ।

अन्यपूर्वा । स्त्री । पौनर्भवायां कन्याया म् । एकस्मैवाग्दानादिनादत्तायांपुनर न्येनविवाहितायां कुमार्याम् । सा- सप्तधा । यथा । सप्तपौनर्भवाःकन्या वर्ज्जनीयाः कुलाधमाः । वाचादत्ता मनोदत्ता कृतकौतुकमङ्गला । उ दकस्पर्शिता याच याचपाणिगृहीति का । अग्निंपरिगतायातुपुनर्भूप्रस वाचया ॥ इत्येताः कश्यपेनोक्ता दह न्तिकुलमग्निवत् । इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

अन्यभृत् । पुं । काके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ त्रि । परेषांपोषके । अन्यंबिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥

अन्यभृतः । पुं । कोकिले । अन्येनभृतः ॥ इतिहलायुध ।

अन्यवर्द्धितः । त्रि । अन्येन प्रति पालिते

। अन्यपुष्टे । पुं । कोकिले । अन्येन वर्द्धितः ।

अन्यवादी । त्रि । अन्यथावादिनि । अस्थिरवादिनि । व्यवहारेपञ्चविधहीनजनमान्तर्गतहीनविशेषोयम् । यथा । अन्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरुत्तरः । आहूतप्रपलायीचहीनः पञ्चविधः स्मृतइतिनारदः ।

अन्यशाखकः । पुं । शाखारण्डे । स्वशाखामुत्सृज्यान्यशाखोक्तकर्मकारिणि । अन्याशाखा यस्यसः । कप् ।

अन्यादृक् । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवदृश्यते । दृशिरप्रेक्षणे । त्यदादिषु दृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नः ।

अन्यादृशः । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवपश्यति दृश्यतेवा । दृशिर० । त्यदादिष्विति कञ् । आत्वम् ।

अन्यायः । पुं । अविचारे । परस्वहरणादै । न्यायभिन्ने । अनौचित्ये । यथा । अन्यायेनापियद्भुक्तं पित्रापूर्वतरैस्त्रिभिः । नतच्छक्यमपाकर्तुंक्रमात्त्रिपुरुषागतमितिनारदः । नन्यायः ।

अन्याय्यम् । त्रि । अयोग्ये । यथा । दृष्टार्थसत्त्वेअदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वमिति । नन्याय्यम् ।

अन्येद्युः । अ । दिवसान्तरे । अन्यस्मिन्नहनि । सद्यःपरुदित्यन्यशब्दादेद्युस्प्रत्ययेनिपातितः ।

अन्येद्युष्कः । पुं । विषमज्वरविशेषे । यथा । अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं प्रवर्त्ततइति । एककालंदोषाद्यथा एककालमपि द्वितीयं प्रथमकालेद्वयेवदोषस्थितेः ।

अन्योदर्य्यः । पुं । स्त्री । वैमात्रेये ।

अन्योन्यम् । त्रि । परस्परार्थे । अर्थालङ्कारविशेषे । यथा । क्रिययातुपरस्परं वस्तुनोर्जनने ऽन्योन्यम् । अर्थयोरेकक्रियामुखेनपरस्परं कारणत्वेसत्यन्योन्यं नामालङ्कारः । उदाहरणम् । हंसाणं सरेहिं सिरीसारिज्जइअहसराणं हंसेहिम् । अस्रोणंविअ एए अप्पाणं णवरगरुअन्ति । अस्य संस्कृतंयथा । हंसानांसरोभिःश्रीःसारीक्रियते अथसरसांहंसैः । अन्योन्यमेवएतेआत्मानंकेवलंगुरुकुर्वन्तीति । श्रीः शोभा सारीकरणं अद्भुता सम्पादनम् । अत्रसरोहंसयोः परस्परंशोभासारीकरणरूपोपकारजनकत्वादन्योन्यंनामालङ्कारः । अत्रोभयेषामपि परस्परजनकता मिथः श्रीसारतासम्पादनद्वारेण । कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नोद्वेभवतइतिद्वित्वम् ।

असमासवद्भावेपूर्वपदस्थस्य सुपःसुर्वक्तव्यः ।

अन्योन्यद्वन्द्वः । त्रि । इतरेतराश्रये ।

अन्योन्याध्यासः । पुं । अन्योन्यस्मिकन्यात्मकतावगाह्यान्योन्यधर्म्याध्यासः तादात्म्याध्यासे । यथा । जलेऽन्योन्याघटाकाशेऽवधासर्वतिरोहितः । तथाजीवेनकूटस्थः सोऽन्योन्याध्यासउच्यत इति ।

अन्योन्याभावः । पुं । तादात्म्यावच्छिन्न प्रतियोगिताके । यथाघटः पटोन भवतीति ।

अन्योन्याश्रयः । त्रि । अन्योन्यापेक्षे । स्वग्रहसापेक्षग्रहसापेक्षग्राहके इतितार्किकाः । तर्कविशेषे ॥ सचात्माश्रयवत्त्रेधा । तस्यलक्षणम् । स्वापेक्षापेक्षित्वनिबन्धनोऽनिष्टप्रसंगोन्योन्याश्रयः । अपेक्षाच ज्ञप्तौ उत्पत्तौ स्थितौचग्राह्या । तत्राद्या यथा । घटोयं यद्येतद्घटंज्ञानजन्यज्ञानविषयःस्यात् तदैतद्घटभिन्नः स्यात् ॥ द्वितीया यथा । घटोयं यद्येतद् घटजन्यजन्यः स्यात् तदैतद् घटजन्यभिन्नःस्यात् । तृतीया यथा । घटोयं यद्येतद्घटवृत्तिवृत्तिःस्यात् तथास्वेमोपलभ्येत इतिजगदीशः ॥ परस्परज्ञानसापेक्षज्ञानाश्रयोऽन्योन्याश्रयइतिवैयाकरणाः । अन्योन्यस्याश्रयः ।

अन्वक्षम् । त्रि । अनुगामिनि । अनुपदे । अनुगतमक्षमिन्द्रियम् । प्रत्यक्षे ॥

अन्वक्षम् । । । अक्ष्णोः समीपे । अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णइति समासान्तष्टच् ।

अन्वक् । त्रि । अनुगे । अन्वञ्चे । अन्वञ्चति । अनुगतौ । क्विन् ।

अन्वयः । पुं । सन्ततौ । कुले ॥ पदानांपरस्परेण सम्बन्धे । यथा । विशेषणांपुरस्कृत्य विशेष्यं तदनन्तरम् । कर्त्तृकर्मक्रियायुक्तमेतदन्वयलक्षणमिति । अनुगमे । अनुवृत्तौ । कार्य्यकारणानुवृत्तौ । तत्सत्तानियतसत्ताकत्वे । द्रव्यस्वामिनां सम्बन्धे ॥ अन्वियते । इणतौ । इण्गतौवा । एरच् ।

अन्वयव्यतिरेकि । त्रि । अन्वयेन व्यतिरेकेणचव्याप्तिमतिहेतौ । यथा वह्नौ साध्येधूमवत्त्वम् यत्रधूमस्तत्रावह्निरित्यन्वयव्याप्तिः । यत्रवह्निर्नास्ति तत्रधूमोनास्तीतिव्यतिरेकव्याप्तिः । यथा महानसह्रदादौ । अन्वयव्यतिरेकोऽस्त्योऽस्मिन् । इनिः ।

अन्वयव्याप्तिः । स्त्री । यत्रधूमस्तत्राग्निरित्येवंरूपायांव्याप्तौ । यत्रयत्र

स्ते । अन्वयेनव्याप्तिः ।

अन्ववसर्गः । पुं । कामचारानुज्ञायाम् ।
अन्ववसर्जनम् । सृजेर्घञ् ।

अन्ववायः । पुं । वंशे ॥ कुले । अन्ववाय्य-
ते । अयगतौ । घञ् ॥

अन्वष्टका । स्त्री । साग्नीनामावश्यकेश्रा
द्धकालविशेषे । अष्टकापश्चाल्लिये ।
। सातुपौषमाघफाल्गुना
श्विनमासानां कृष्णनवमी । तस्यां
साग्नीनामाष्टकश्राद्धमिति श्राद्धवि
वेकः ॥

अन्वक् । । । प्रत्यक्षमित्यर्थे ।

अन्वाजे । । । दुर्बलस्य सामर्थ्याधाने ।
सप्तमीप्रतिरूपकोयंनिपातः ।

अन्वाजिकृत्य । । । दुर्बलस्यबलमाधा
अन्वाजेकृत्वा । । । येत्यर्थे । उपाजे
ऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिस
मासः ।

अन्वाचयः । पुं । चार्थविशेषे । मुख्यसि
द्धावप्रधानसिद्धौ । यथा भिक्षाम
ट गाञ्चानयेति । एकस्यप्राधान्याद-
नुरोधेनेतरदन्वाचीयते । चीञ् ।
कर्मण्यच् ।

अन्वादेशः । पुं । किञ्चित्कार्यं विधातु
मुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुंपुनरुपा
दानमन्वादेश इतिकथिते कथिता
नुकथनमात्रे । यथा । अनेनव्याकर

णमधीतम् एनंछन्दोऽध्यापयेति ।
अनयोः पवित्रंकुलम् एनयोः प्रभूतं
स्वमिति ।

अन्वाधिः । पुं । एकस्मिन् यदर्पितंवस्तु
तेन पुरुषान्तरे अमुष्मिन् स्वामिनि
त्वं दास्यसीति यदर्पितं तस्मिन्
द्रव्ये ... ... अर्पयेत् । कार्ये तु या
अन्योन्या ... ... मन पुरुषेत्वंदद्या इतिप
अन्योन्या ... ... सममितं तल्लक्षणम् ॥ यथा ।
अर्थमार्गस्यकार्येषु अन्यस्मिन् अर्पना
म्नम । दद्यास्त्वमितियोदत्तः सदृशा
न्वाधिरुच्यते । इतिकात्यायनः । पु
नर्बन्धके । पश्चान्मानसीव्यथायाम् ।

अन्वाधेयम् । न । स्त्रीधनविशेषे । यथा
। विवाहात्परतोयत्तु लब्धंभर्तृकुला
त्स्त्रिया । अन्वाधेयंतदुक्तंतु लब्धंबन्धु
कुलात्तथेति कात्यायनः । अन्यच्च ।
ऊर्ध्वंलब्धंतुयत्किञ्चित्संस्कारात्प्री
तितः स्त्रिया । भर्तुःपित्रोःसकाशाद्वा
अन्वाधेयंतुतद्भृगुरिति । बन्धुपक्षेण
मातापित्रोरुपादानम् ।

अन्वायत्तः । त्रि । अनुगते ।

अन्वारूढः । त्रि । अधिष्ठिते । अन्वारु
पूर्वात् रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्व
ष्टुत्वढलोपदीर्घाः ।

अन्वासनम् । न । शुश्रूषणे । उपास्तौ ।
सेवायाम् ॥ अनुशोचने । शिक्षादि

गृहे । अनु अस० । ल्युट् ॥

अन्वाहार्य्यम् । न । मासिके । दर्शश्राद्धे । पितृयज्ञपिण्डानामनुपश्चात् आह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । यथा । पितृयज्ञन्तु निर्वर्त्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्य्यकं श्राद्धं कुर्य्यान्मासानुमासिकम् । पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्य्यं विदुर्बुधाः । तच्चामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन प्रयत्नतः । इति मनुः । दक्षिणायाम् ॥ अन्वाहरणीये ॥

अन्वाहार्य्यपचनः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अन्वाहितम् । त्रि । यदेकस्य हस्ते निहितं द्रव्यं तेनापि पश्चादन्यस्य हस्ते स्वामिने देहीति निहितम् तस्मिन् द्रव्ये ।

अन्विच्छा । स्त्री । अन्वेषणे ।

अन्वितम् । त्रि । मिलिते । युक्ते । अनुगते । कृतान्वये पदादौ ॥

अन्विष्टम् । त्रि । अन्वेषिते ॥ अन्विष्यते स्म । इषइच्छायाम् । क्तः ।

अन्विष्यन् । त्रि । विचिन्वति ।

अन्वीक्षितम् । त्रि । विचारिते ।

अन्वीतम् । त्रि । अन्विते ॥ अनुगते । अनुपूर्वादिण् गतावितिधातोः कर्मणि क्तः । पृषोदरादिः । ईङ् गतावित्यस्माद्वा क्तः ।

अन्वेषणम् । न । अनुसन्धाने । गवेषिते । इषेरनिच्छार्थस्येति युच् ।

अन्वेषणा । स्त्री । अनुमार्गणे । अन्वेषणायाम् । तर्कादिना यथाबोधितमर्थान्वेषणे । टाप् ॥

अन्वेषितम् । त्रि । गवेषिते ॥ अन्विष्यते स्म । इषगतौ । इषिर्यन्तो वा । क्तः ।

अन्वेष्टव्यः । त्रि । मार्गितव्ये । एषितव्ये ।

अन्वेष्टा । त्रि । अनुपदिनि । अन्वेषणकर्त्तरि । पैरखगावनेवाला इति भाषा ।

आपः । स्त्री । भू० । जले ॥ शब्दस्पर्शरूपतन्मात्रसहितात् रसतन्मात्रात् उत्पन्नाः शीतस्पर्शवत्यो ह्यापः । आप्नुवन्ति । आप्लृ व्याप्तौ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेति क्विप् ह्रस्वत्वंच ।

अप । । । अपकृष्टार्थे ॥ वर्जनार्थे । वियोगे ॥ विपर्यये । विकृतौ । चौर्य्ये । निर्देशे । हर्षे । अपो वियोगे विकृतौ विपरीते निदर्शने । आनन्दे वर्जने चौर्य्ये वारणे सम्यगीरितः ॥ वियोगे । अपयाति । विकृतौ । अपाकृतवान् । विपरीते । अपशब्दः । निदर्शने । अपदिशति । आनन्दे । अपहसति । वर्जने । अपत्रिगर्त्तेभ्यो वृष्टो देवः । चौर्य्ये । अपहरति ।

अपकर्म । न । दुष्क्रियायाम् । अपोपसर्गेण कर्मशब्दस्य कर्मधारयः ।

अपकर्षः । पुं । विद्यमानधर्मापचये । अपकृष्यते । कृषविलेखने । घञ् ।

अपकारः । पुं । द्वेषे । अनिष्टे । अपकरणम् । कृञ् । घञ् ।

अपकारकः । त्रि । अनिष्टकारिणि ॥ अपकरोति । कृ॰ । ण्वुल् ।

अपकारगीः । स्त्री । भर्त्सने । अपकारार्थागीर्वाक् ।

अपकारी । त्रि । धूर्ते । शठे । अपकारके । यथा । अपकारिणिचेत् क्रोधः क्रोधः क्रोधेकथंनते । धर्मार्थकाममोक्षाणां चतुर्णांपरिपन्थिनीति ।

अपकुशः । पुं । दन्तरोगविशेषे । यथा । वेष्टेषुदाहःपाकश्चताभ्यां दन्ताश्चलन्तिच । अभ्याहताः प्रस्रवन्तिशोणितं दन्तवेदना । आध्मायन्तेस्रुतेरक्तेमुखंपूतिचजायते । यस्मिन्नपकुशोनामपित्तरक्तकृतोगदइति ॥ ७ ॥

अपकृतः । त्रि । अपकारिणि । न । अपकारे । मित्रस्यनैवापकृतेद्विविधो विग्रहःस्मृतस्त्वत्र मित्रस्यापकारे दूष्यर्थदर्शनात् ।

अपकृष्टः । त्रि । अधमे । हीने । अपकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अपक्रमः । पुं । पलायने ॥ अपक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । अक्रमे ।

अपक्रिया । स्त्री । द्रोहे । अपकरणम् । कृञःशचेतिशः ।

अपक्रोशः । पुं । निन्दने । जुगुप्सने । अपक्रोशनम् । क्रुश॰ । घञ् ।

अपक्वम् । त्रि । अपरिणते । आमे । न पक्वम् ।

अपक्षेपणम् । न । अधोदेशसंयोगहेतौ कर्मविशेषे ॥ अपपूर्वात् क्षिपेर्ल्युट् ॥

अपगतः । त्रि । मृते । पलायिते । दूरीभूते । गते । अपगच्छतिस्म । गम्ऌ॰ । गत्यर्थेतिक्तः ।

अपगमः । पुं । अपगमने । गमेरप् ।

अपगा । स्त्री । नद्याम् । त्रि । अपगामिनि । अपगच्छति । गमॢगतौ । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ।

अपघनः । त्रि । घनशून्ये ॥ पुं । हस्तपादाद्यङ्गेषु । अवयवे । अपहन्यते । अपघनोऽङ्गमिति करणेऽपघनादेशश्च ॥

अपघातः । पुं । अपहनने ॥ अपहननम् । हन्तेर्घञ् । हस्यघः । नस्यतः ।

अपचयः । पुं । व्यये । हानौ । अपकारे । अपचयनम् । चिञ्चयने । एरच् ।

अपचायितम् । त्रि । अर्चिते । अपचाय्यतेस्म । चायृपूजानिशामनयोः । क्तः ।

अपचारः । पुं । अहिताचरणे । यथा । योनिप्रदोषाश्चभवन्तिशिश्ने पञ्चोप

हंसाविविधापचारैरिति। सर्वधर्मव्य
तिक्रमे। दोषे। अविनये।

अपचारिणी। स्त्री। व्यभिचारिण्याम्॥
अपचारोऽस्त्यस्याः। इनिः।

अपचारी। त्रि। अपचारवति॥

अपचितम्। त्रि। अर्चिते। हीने। व्य
यिते। अपचाय्यतेस्म। चायृपूजानि
शामनयोः क्तः। चायतेश्चिरितिचि
भावः॥

अपचितिः। स्त्री। पूजायाम्। व्यये।
निष्कृतौ। हानौ। अपचीयते अप
चाय्यतेस्मवा अपचायनंवा। चायृ-
पूजादौ। क्तिन्। चायतेःक्तिनिचिभा
वोवाच्यः।

अपची। स्त्री। गण्डमालाया अवस्था
विशेषे। यथा। तेग्रंथयः केचिदवा
प्तपाकाः स्रवन्तिनश्यन्तिभवन्तिचा
न्ये। कालानुबन्धं चिरमादधातिसै
वापचीतिप्रवदन्तिकेचिदिति। ते
ग्रन्थयः गण्डमालायाएवगण्डाः॥

अपजयः। पुं। भङ्गे। पराजये। अपज
यनम्। जिजये। एरच्।

अपटान्तरम्। त्रि। आसक्ते। अव्यवहिते।
संसक्ते॥ पटेनतिरस्करिण्या अन्तरम
। नपटान्तरमच।

अपटी। स्त्री। काण्डपटे। वस्त्रमावरणे।
कनात इतिभाषा। इतिहेमचन्द्रः॥

त्रि। पटशून्ये॥

अपटुः। त्रि। अचतुरे। कार्याक्षमे। प
टोरन्यः। रोगिणि। आमयाविनि॥

अपतर्पणम्। न। रोगादौभोजनाभा
वे। लङ्घने। इतिहेमचन्द्रः। अप
पूर्वात् तृपेर्ल्युट्।

अपतानकम्। न। वायुरोगविशेषे। प्र
ताने। यथा। दृष्टिंसंस्तभ्यसंज्ञांचहत्
वाकण्ठेनकूजति। हृदिमुक्तेनरःस्वा
स्थ्यंयाति मोहंवृतेपुनः। वायुनादा
रुणं प्राहुरेके तदपतानकमिति।

अपत्यम्। न। सन्ताने। दुहितरि। पुत्रे
। नपतन्तिपितरोऽनेन। पत्लृग
तौ। बाहुलकाद्यत्। अघ्न्यादित्वात्।
यन्निमित्तंयस्यापतनंतत्तस्यापत्यमि
तिफलितोर्थः। तथाचपौत्रादिरपि
पितामहादीनामपतनेहेतुरिति ते
षामपत्यंभवति।

अपत्यदा। स्त्री। क्षुपविशेषे। गर्भदा
त्र्याम्।

अपत्यपथः। पुं। भगे। योनौ।

अपत्यशत्रुः। पुं। कुलीरे। कर्कटे।

अपत्रः। पुं। करीरे। नविद्यन्ते पत्रा
ण्यस्य। त्रि। पत्रहीने।

अपत्रपः। त्रि। निर्लज्जे। अपगता त्र
पायस्यसः॥

अपत्रपा। स्त्री। परतोभियाम्। पित्रा

दे: पुरतोजातलज्जायाम् ॥ क्ली भावे । इतिरत्नकोषः ॥

अपत्रपिष्णुः । त्रि । लज्जाशीले । लज्जाशीले । स्वभावतः सत्रपे । अपत्रपते । अलंकृञि तीष्णुच् ॥

अपथम् । न । । । अमार्गे । पथोऽभावः । नञितितत्पुरुषः । पथोविभाषेतिपाक्षिकोऽप्रत्ययः । अपथानिगाहते मूढः । अपथंनपुंसकम् । तत्पुरुषस्यैव । अपथोदेशः । अपथानदी । अपथे पदमर्पयन्तिहि श्रुतवन्तोपिरजोनिमीलिताः । योनौ ॥

अपथ्याः । पुं । अपथे । मार्गाभावे । पथोऽभावः नञितितत्पुरुषः । अपथंनपुंसकमिति कृतसमासान्तस्यनिर्देशात्क्लीबत्वम् ॥

अपथ्यम् । त्रि । रोग्यभोज्ये । अहिते । नपथ्यम् ॥

अपदस्थः । त्रि । स्वकर्मच्युते ॥

अपदानम् । न । वृत्तकर्मणि । अवदाने ॥ इत्तिः प्रवर्त्तनं साप्रशस्ता विद्यते यत्र तत्र । यत्र कर्मणि इत्तिः सर्वैः प्रशस्यते तस्मिन्नित्यर्थः । दैप् शोधने । भावे ल्युट् । निर्व्यदाने ॥ अपकृष्टदानम् ॥

अपदान्तरम् । त्रि । अनन्तरे । अव्यवहिते । अपदान्तरमत्र ॥

अपदिशम् । न । । । दिक्कोणे । दिशोर्मध्ये । विदिशि । दिशोर्मध्यम् । अव्ययमिति योगविभागात्समासः । दिग्शब्दस्य शरदादिषु पाठात्टच् । अव्ययीभावश्चेतिसूत्राभ्यांक्लीबत्वा-व्ययत्वयोर्विधानम् । तेननाव्ययीभावादतोमत्व पंचम्या इत्यादिप्रवृत्तिः ॥ अपदिशमव्ययवाची भावकेन समासेतु टजपेक्षितः ॥

अपदिष्टः । त्रि । प्रयुक्ते । यथाकालात्ययापदिष्टः । अपदिश्यते । दिशअतिसर्जने । क्तः ॥

अपदेशः । पुं । शरव्ये । लक्ष्ये । निमित्ते ॥ व्याजे ॥ स्थाने । अपदेशनम्-अपदिश्यते वा । दिश अतिसर्जने । घञ् ॥

अपध्वंसजः । पुं । वर्णसङ्करे । यथा। शूद्राणांतु सधर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृता इतिमनुः ॥

अपध्वस्तः । त्रि । परित्यक्ते । निन्दिते । अवचूर्णिते । अपध्वंसतेस्म । ध्वंसुअधःस्रंसने गतौच । क्तः ॥

अपनयनम् । न । अधःप्रापणे । दूरीकरणे । खण्डने ॥

अपनीतः । त्रि । विनीते । कृते ।

अपनुतिः । स्त्री । अपनोदे । खण्डने ।

अपनेयः । त्रि । अपनोद्ये । निरस्ये ॥

अपनोदः । पुं । अपनोदने ।

अपनोदनम् । न । दूरीकरणे ॥

अपपात्रितः । त्रि । उत्कटदोषैर्ज्ञातिभिर्निर्वोदकीकृते । यथा । अपपात्रितस्य रिक्थपिण्डोदकानि निवर्त्तन्त इतिमक्कुलपत्तम्भो ।

अपभ्रंशः । पुं । अपशब्दे । अशास्त्रशब्दे । असंस्कृतशब्दे । ग्राम्यभाषायाम् । यथा दण्डी । आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृतः । शास्त्रेषु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितमिति । संस्कृतादपभ्रश्यति । भ्रंशु अधःपतने । पचाद्यच् । पतने । यथा । अन्याकृष्टिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठेत्यभिज्ञानशकुन्तला ।

अपमः । पुं । क्रान्तौ । सूर्यगमनमार्थतिर्यग्गोलरेखायाम् ।

अपमानम् । न । अनादरे । अस्य पर्याया यथा । स्यादवज्ञापरीहारः परिहारः पराभवः । अपमानंपरिभवस्तिरस्कारस्तिरस्क्रिया । अवहेलावहेला स्यादवहेलनहेलने । क्षेपो निकारश्चिक्कारौ पर्यायाःस्युरनादर इतिशब्दरत्नावली । यथा । वेदस्याध्ययनानाञ्च अपमानादधोगतिरिति ।

अपमित्यकम् । न । ऋणे ॥

अपमृत्युः । पुं । विनारोगेण मरणे ॥

पश्चिमस्यस्वगदंष्ट्रिकृमिगलितपतनशनवज्राग्निविषवन्धजलप्रवेशाद्युत्तमादिअन्यमरणे इतिकेचित् । अपकृष्टो मृत्युः ।

अपस्पषितम् । न । अविस्पष्टवाक्ये ।

अपयानम् । न । पलायने । याधातोरपपूर्वः । ल्युट् ।

अपरम् । न । गजपश्चार्द्धे ॥ त्रि । इतरस्मिन् । अर्वाचीने । निकृष्टे । द्रव्यादिसामान्ये । कार्ये । सन्निकृष्टे । परं न भवतीत्यपरम् । पुं । पादःपश्चिमे । अपरःपश्चिमःपादः इतिगजप्रकरणे वैजयन्ती ।

अपरक्तः । त्रि । अननुकूले ॥ विरक्ते ।

अपरतालः । पुं । गिरिविशेषे ॥

अपरतिः । स्त्री । निवृत्तौ ॥ अपरमेर्भावे क्तिन् ।

अपरत्र । अ । पश्चादर्थे ॥

अपरत्वम् । न । अपरत्वव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतं कालकृतञ्चेति । समीपस्थे दिक्कृतम् कनिष्ठे कालकृतमिति । अपरस्य भावः ।

अपरपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ।

अपरराधः । पुं । राशिभेदे । उत्तमर्णे । अपरं राधः । पूर्वापराधरेति समासे अचः सर्वैकदेशेऽत्यच् ।

अपरवक्त्रम् । न । वैतालीयसंज्ञकवृत्ते ॥

अपरवैराग्यम् । न । वैराग्यविशेषे ।
यतमानसंज्ञाव्यतिरेकसंज्ञैकेन्द्रिय-
संज्ञावशीकारसंज्ञाभेदाच्चतुर्विधे स
म्प्रज्ञातस्यान्तरङ्गे । असम्प्रज्ञातस्य
बहिरङ्गे ।

अपरस्परः । त्रि । क्रियायाः क्रियावतोश्च
सातत्ये । अपरस्परश्चेति द्वन्द्वः । अप
रस्पराः क्रियासातत्ये इति सुट् निपा-
त्यते क्रियासातत्ये । अपरस्परं गच्छ
न्ति । सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्य
र्थः । निर्दिष्टकर्मसातत्ये सुधीभिर
परस्परम् । क्रियावतां सातत्ये तु लि
ङ्गत्रयम् । अपरस्पराः सार्थाः स्त्रियश्च
गच्छन्ति अपरस्पराणि कुलानि ।

अपरा । स्त्री । जरायौ । पश्चिमदिशि ।

अपरागः । पुं । अप्रीतौ । द्वेषे ।

अपराङ्गम् । न । गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदे ।
इति काव्यप्रकाशः ।

अपराजितः । पुं । ईशे । विष्णौ । ऋ
षिभेदे । अपराजितः । गन्धधूपे ।
त्रि । अजिते ।

अपराजिता । स्त्री । उमायाम् । जयां
याम् । आस्फोतिप्रसिद्धायाम् । जय
न्त्याम् । अशनपर्ण्याम् । शेफाल्याम् ।
शमीभेदे । शङ्खिन्याम् । ह्वपुषाम
भेदे । स्वल्पफलायाम् । गिरिकर्ण्या
म् । विष्णुक्रान्तायाम् । श्वेतनीलपु

ष्पभेदाद्द्विविधे अपराजिते । अपरा
जिते कटूमेध्ये शीतकण्ठ्ये सुदृष्टिदे
। कुष्ठशूलत्रिदोषामशोथव्रणविषाप
हे । कषाये कटुपाके च तिक्ते च स्मृति
बुद्धिदे । ऐशान्यां दिशि । अपराजि
ता । ब्रह्मलोके हिरण्यगर्भपुर्याम् ।
ब्रह्मचर्यसाधनवद्भ्योऽन्यैर्न जीयते इ
ति । जी० । क्तः ।

अपराद्धः । त्रि । अपराधिनि । अपरा
ध्यति । राध० । क्तः ।

अपराद्धपृषत्कः । त्रि । लक्ष्याप्राप्तशरे ।
अपराद्धः पृषत्को बाणोऽस्य । अपराद्ध
पृषत्कोऽसौ लक्ष्याच्च्युतसायकः ।

अपराधः । पुं । आगसि । दण्डयोग्यक
र्मणि । अपराधनम् । राधसंसिद्धौ
घञ् । त्रि । राधाभाववति ।

अपराधी । त्रि । कृतापराधे । भेददर्शि
नि । अपोक्तं विद्यारण्यगुरुभिः । विप्रत्य
यवत्त्वन्नलोकदेवभूतादिकं जगत् ।
स्वस्माद्भेदेन पश्यन्तं कोशये दपराधि
नम् । यदस्ति तन्न जानाति नन्वेवास्ति
तदीच्यते । इत्येवमपरधोऽस्य विद्यते
भेददर्शिन इति । योऽन्यथा सन्तमात्मा
नमन्यथा प्रतिपद्यते । किं तेन न कृतं
पापं चौरेणात्मापहारिणेति ।

अपरान्तः । त्रि । पाश्चात्त्ये । अपरान्ता
नु पाश्चात्त्या इति यादवः । समुद्रमध्य

देशवर्त्तिजने । यथा । अवकाशंकिलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितोददौ । अपरान्तमहीपालव्याजेनरघवेकरमिति ।

अपराप्रकृतिः । स्त्री । भूमिरापोनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहंकार इतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा । अपरेयमितिभगवद्गीता ॥ चन्द्रलक्षणायाम् । अपरायांशक्तौ । अपराचासौप्रकृतिश्च ।

अपराभुक्तिः । स्त्री । पातालादिकलान्ताध्ववर्त्तिविचित्रैश्वर्यसम्पन्नतत्तद्भुवनवासित्वमावे ।

अपरामुक्तिः । स्त्री । मंत्रमंत्रेश्वरत्वे । अपराचासौमुक्तिश्च ।

अपराविद्या । स्त्री । ऋग्वेदादिविद्यायाम् । ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदाअङ्गानिषद्विज । शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंज्योतिषांगतिः ॥ छन्दोभिधानंमीमांसाधर्मशास्त्रंपुराणकम् । न्यायोवैद्यकगान्धर्वंधनुर्वेदोर्थशास्त्रकम् ॥ अपरेयं पराविद्यायया ब्रह्मावगम्यते । अपराचासौविद्याच ॥

अपराशक्तिः । स्त्री । अपराप्रकृतौ । अपराचासौशक्तिश्च ।

अपराह्णः । पुं । दिनान्तांशे । तस्यभेदाः । द्विधाविभक्तस्यदिनस्यशेषभागः । त्रिधाविभक्तस्यदिनस्यतृतीयभागः । सतुत्रिंशद्दण्डदिनमानेविंशतिदण्डात्परंदशदण्डंयावत् । पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यचतुर्थभागः । सत्वष्टादशदण्डात्परंषट्दण्डंयावदितिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धाः ॥ अह्नअपरमपराह्णः । पूर्वापरेत्येकदेशिसमासः । टच् । अह्नोह्नएतेभ्यस्त्यह्नादेशः । अह्नोदन्तादितिणत्वम् ।

अपराह्णतनः । त्रि । अपराह्णे भवेवस्तुनि । आपराह्णिके । अपराह्णः सोढोऽस्य । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामितिष्युष्युलौतुट्च ।

अपराह्णेतनः । त्रि । अपराह्णोद्भवेवस्तुनि । आपराह्णिके । अपराह्णेभवः । ष्युष्युलौतुट्च । घकालतनेष्विति सप्तम्याअलुक् ।

अपरिकलितः । त्रि । अज्ञाते । अदृष्टे । नपरिकलितः ।

अपरिग्रहः । पुं । असङ्ग्रहे । अस्वीकारे । नपरिग्रहः । परिव्राजि । नविद्यतेकन्याकौपीनाच्छादनवस्त्रादिव्यतिरिक्तःपरिग्रहोयस्य । त्रि । परिग्रहहीने ।

अपरिच्छदः । त्रि । दरिद्रे । नविद्यतेपरिच्छदोयस्यसः ।

अपरिच्छिन्नम् । त्रि । परिच्छेदरहिते । असीमनि ।

अपरिज्ञानम् । न । तत्त्वाविवेके । मूढतायाम् ॥

अपरिम्लानः । पुं । रक्ताम्लानवृक्षे । त्रि । म्लानिरहिते ॥

अपरिसङ्ख्यानम् । न । आनन्त्ये । अपरिसंख्यानम् ॥

अपरिहार्य्यः । त्रि । परिहर्त्तुमशक्ये । अत्याज्ये ॥

अपरेद्युः । । । अपरदिने । अपरे अहनि । सद्यः परुदित्यपरस्मादेद्युस् ॥

अपरोक्षम् । त्रि । प्रत्यक्षे । असम्भावनादिभिरासेतुविचारविपाकात्तेनैव प्रमाणेन जनितं ज्ञानं प्रतिबन्धाभावात् फलं जनयदपरोक्षमित्युच्यते । अक्ष्णामिन्द्रियाणां परोऽतीतोऽक्षमवतीत्यपरोक्षम् । नपरोक्षम् ॥

अपर्णा । स्त्री । पार्वत्याम् । नपर्णान्यस्याः । तपसि पर्णानामप्यनशनात् । त्रि । पर्णशून्ये ।

अपर्य्यतीकः । त्रि । निस्तेजसि ।

अपर्याप्तम् । त्रि । असमर्थे । पर्याप्तिशून्ये ॥

अपर्वदण्डः । पुं । रामशरवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अपल्लम् । न । कीलके । त्रि । स्नामहीने ॥

अपलापः । पुं । प्रेमणि । अपह्नवे । सतोऽपलक्षणेनकथने । भार्यमाणेन नधारयामीत्याद्युक्तौ । अपलपनम् । घञ् ।

अपलाषिका । स्त्री । तृष्णायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ।

अपवरकः । पुं । वातायनमि । गर्भगृहे । अपव्रियते वृणोतिवा । इत्य० । क्रुञादिभ्यः संज्ञायांवुन् । फचूसत्वाखटैन इति प्रसिद्धे । आवरके । यथा । दीपोऽपवरकस्यान्तर्वर्त्तते ततमभावहिरितिध्यानदीपे विचारग्रयगुरवः ।

अपवर्गः । पुं । त्यागे । मोक्षे । क्रियावसानसाफल्ये । फलप्राप्तिपूर्विक्रायां क्रियापरिसमाप्तौ । कर्मफले । तदत्यन्तविमोक्षोपवर्गः । न्या० १ । २२ । तस्यदुःखस्य अत्यन्तविमोक्षः स्वसमानाधिकरणदुःखासमानकालीनोध्वंसः । तस्य च जन्मापायादेव सम्भव इत्याशयेनदुःखेन अत्यन्तं विमुक्तिरपवर्गइति भाष्यम् । दुःखेनदुःखानुषङ्गेनेत्यर्थः ॥ अपवर्जनमपवर्गः । वृजीवर्जने । भावेघञ् । दुःखाभावे । नाशे । पूर्णतायामितिधरणिः ॥

अपवर्गगुरुः । पुं । सद्गुरौ । मोक्षमार्गप्रदर्शके ।

अपवर्जनम् । न । दाने । निर्व्वाणे । मोक्षे । परित्यागे ॥ वृजीवर्ज्जने अपपूर्व्वः । भावे ल्युट् ।

अपवर्जितः । त्रि । परिहृते । त्यक्ते ।

अपवर्त्तनम् । न । परिवर्त्ते । अन्यीभावे ॥

अपवर्त्तितः । त्रि । सम्वर्त्तिते ।

अपवादः । पुं । निन्दायाम् । आज्ञायाम् ॥ विश्रम्भे । प्रणये । बाधके । अपवादो नाम रज्जुविवर्त्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत् वस्तुविवर्त्तस्यावस्तुनो ऽज्ञानादेः प्रपञ्चस्य वस्तुमात्रत्वमिति । कार्य्यस्य कारणमात्रसत्तावशेषकम् कारणस्वरूपस्थितिरेकैव का र्य्यस्यासत्तावधारणं वाऽपवाद इत्यर्थः । अपवदनम् । वदअभिवादन स्तुत्योः । भावे घञ् । अपोद्यते । वदव्यक्तायां वाचि । घञ् वा ।

अपवारणम् । न । अन्तर्द्धौ । व्यवधाने । चुरादिण्यन्तादस्माद्भावे ल्युट् ।

अपवारितम् । त्रि । अन्तर्हिते । आवृते ॥

अपवित्रः । त्रि । अशुद्धे । न पवित्रः ।

अपविद्धम् । त्रि । प्रतिक्षिप्ते । प्रत्याख्याते ॥ ध्वस्ते । त्यक्ते । पुं । पुत्रविशेषे यथा । मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा । यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते इति मनुः ।

अपविषा । स्त्री । निर्व्विषीतृणे । इति राजनिर्घण्टः ।

अपवृत्तिः । स्त्री । अपवारणे ।

अपवृत्तः । त्रि । पराङ्मुखीभूते ।

अपशब्दः । पुं । असंस्कृतशब्दे । अपभ्रंशे । अपभ्रष्टः शब्दोऽपशब्दः । शास्त्रेणापशब्दो मवताद्यः । यथाह भगवान्भाष्यकारः । तेऽसुरा हेलयो हेलय इति कुर्वन्तः पराबभूवुः तस्माद्ब्राह्मणेन न म्लेच्छितवै नापभाषितवै म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्दः म्लेच्छा मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति । म्लेच्छितवा इत्यस्य पर्य्यायो नापभाषितवा इति कृत्यार्थे तवै प्रत्यय इति कैयटः । यथैव हि शब्दज्ञाने धर्म्मः एवमपशब्दज्ञानेऽप्यधर्म्मः । इति महाभाष्यम् । एतच्च अपशब्दज्ञानमधर्म्मसाधनम् धर्म्महेतुशब्दज्ञानविरोधित्वात् यद्यद्विरोधि तत्तद्विरोधिफलकम् यथा श्लैष्मिकद्रव्यसेवा श्लेष्मवतः स्वास्थ्यनुमानम् । श्लैष्मिकद्रव्यसेवया श्लैष्मिकव्याधिसम्भवस्तद्विपरीतसेवया त्वारोग्यमित्यर्थः ।

अपशुक् । पुं । आत्मनि । अपगतः शुक् यस्मात् ॥

अपशोकः । पुं । अशोकपादपे ।

अपष्टम् । न । अङ्कुशाग्रे । इति हेमचन्द्रः ।

अपष्ठु । १ । निरवद्ये ॥ शोभनार्थे ॥ वि परीते ॥

अपष्ठुः । पुं । काले ॥ त्रि । वामे । प्रति कूले । विरुद्धार्थे ॥ अपतिष्ठति । प्राग तिनिवृत्तौ । अपदुःसुषुभ्यः स्थ इति कुः सुषामादिः ॥

अपष्ठुतम् । त्रि । निन्दिते । विपरीते ॥

अपष्ठ । न । यज्ञकार्ये ॥ अपनशब्दार्थे ॥ आप्नोति । आप्लृ० । आपःकर्माख्या यांह्रस्वोमुट्चवेत्यसुन् पाक्षिकोनु-ड्भावः ॥

अपसदः । पुं । अधमे । नीचे ॥ अपकृष्ट मपकृष्टेवासीदति । षद्लृविशरणा दौ । पचाद्यच् ॥

अपसरः । पुं । अपसरणे ॥ सर्पेरप् ॥

अपसरणम् । न । स्थानात्स्थनान्तरग मने ॥

अपसर्जनम् । न । परिवर्जने ॥ दाने ॥ आत्माते ॥ अपसृज्यते । सृज० ल्युट् ॥ मोक्षे ॥ मारणे ॥

अपसर्पः । त्रि । चरे ॥ अपसर्पति । सृप्लृ गतौ । पचाद्यच ॥ पुं । अग्निभेदे ॥ अपक्रमे ॥

अपसर्पणम् । न । प्रतीपगमने ॥

अपसलवि । १ । पितृतीर्थे । प्रदेशिन्य ङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ यथा । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयो रन्तरा अपसलवि अपसव्यंवा तेनपि तृभ्योनिदधाति इतिश्राद्धतत्त्वे भट्ट भाष्यधृतगृह्यम् ॥

अपसव्यम् । त्रि । शरीरदक्षिणे । शरी रस्यदक्षिणभागे ॥ प्रतिकूले । विरु द्धार्थे ॥ न । पितृतीर्थे । अपसलवि ॥ अपगतम् अपक्रान्तंवा सव्यात् ॥

अपसारणम् । न । अपनयने ॥

अपसारितः । त्रि । उत्सारिते ॥

अपसिद्धान्तः । पुं । स्वीकृतसिद्धान्तात् प्रच्यवे ॥ तल्लक्षणमाह । सिद्धान्तम भ्युपेत्यानियमात्कथाप्रसङ्गो ऽपसि-द्धान्तः । ५ । ६६ सिद्धान्तं स्वशास्त्रका राभ्युपगतमर्थं स्वीकृत्याऽनियमा त्तन्नियमप्रच्यवात् कथाप्रसङ्गइति । तथाच कथायां स्वीकृतसिद्धान्तप्रच्य वोऽपसिद्धान्तः । तथाचसांख्यमतेनाहं वदिष्यामीत्यभ्युपेत्यारब्धायांकथा याम् आविर्भावस्याविर्भावाभ्युपगमेऽ नवस्थेति दूषणोद्धारायाविर्भावस्यास तउत्पत्तिंयद्यभ्युपेतितदाऽपसिद्धा-न्तः । यस्त्वेकदेशिमतेनकथामारभते तस्यशास्त्रकाराभ्युपगमविरोधेना-पसिद्धान्तइतिविबोधयितुमभ्युपेत्ये त्युक्तम् ॥ सौगतास्त्वपसिद्धान्तंदूषणं नमन्यन्ते इत्यन्यदेतत् ॥ अपकृष्टः सिद्धान्तः ॥

अपसोपानः । पुं । हस्तिमत्ते ॥

अपस्करः । पुं । रथाङ्गे । चक्रभिन्नेरथा ङ्गके । अपकीर्य्यतेऽस्मात् स्वस्थानात् क्षिप्यते । कृ विक्षेपे । ऋदोरप् अप स्करोरथाङ्गमिति साधुः ॥

अपस्नातः । त्रि । स्नातस्नाते । मृतमु द्दिश्य स्नातेजने । अपकृष्टस्नातः । प्रादयोगताद्यर्थे इति समासः । संज्ञा यां स्नापितोऽपि मृते । इतिस्वामी ॥

अपस्नानम् । न । मरणनिमित्तस्नाने । मृतस्नाने । अपकृष्टस्नानम् ॥

अपस्मारः । पुं । रोगभेदे । भूतविक्रिया याम् । मिरगीतिख्याते । तस्यसामा न्यरूपम् । तमःप्रवेशःसंरम्भोदोषो द्रेकहतस्मृतिः । अपस्मार इतिज्ञेयो गदोघोरश्चतुर्विधः ॥ अस्यौषधं यथा । मूत्रःस्यादेतत्क्षीरभक्ताशीमाक्षिकेण वचारजः । अपस्मारं महाघोरं चिरो त्थंशमयेद्ध्रुवमिति । यथाघुरवच । अपिच । द्वौकीटमेषौ विधिवद्धानी करविवत्सरे । कण्ठभुजेवासमार्य्य जयेकुणामपस्मृतिमिति । अयंकीटो नद्दीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति । इति भावप्रकाशः ।

अपस्मारी । त्रि । अपस्माररोगविशिष्टे ॥ तल्लक्षणम् । क्रुद्धैर्धातुभिराहतेऽय मनसिमायीमनःसव्यमभ्रान्तमुखा इक्षिकेनमुद्गिरतिदोः पादौक्षिपन्

उभोः । अन्यत्[illegible] विशेषि पततिभूमौ करोतिविकृती [illegible] सस्वयमे[illegible]र चक् । इति ॥

अपहतः । त्रि । अपनीते ॥ नष्टे ॥ अ पकृष्टेहते । तृत० । कः ॥

अपहतपाप्मा । पुं । वेदान्तेपरमात्म नि । अपहतःपाप्माधर्माऽधर्मोयेय स्यसः ॥

अपहतिः । स्त्री । विनाशे । उच्छेदे ।

अपहन्ता । त्रि । विनाशयितरि ॥

अपहर्त्ता । त्रि । अपहारिणि । यथा । आपदामपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्प दाम् । लोकाभिरामं श्रीरामंभूयो भूयोनमाम्यहमिति ।

अपहस्तितः । त्रि । निरस्ते ।

अपहारः । पुं । अपचये । हानौ । अ पहरणे । चौर्य्ये ॥ सङ्गोपने । अनस्वा म्यनुपयोगिव्यये । इतिदायभागः । अपहरणम् । हृञ्‌हरणे । घञ् ॥

अपहारकः । त्रि । अपहारिणि । अप हरणकर्त्तरि ॥ अपहरति । हृञो ण्वुल् ।

अपहारी । त्रि । अपहरणशीले । अप हर्त्तरि ।

अपहासः । पुं । अकारणहासे ।

अपहृतः । त्रि । अपनीते ।

अपह्नवः । पुं । स्नेहे । अपलापे । इति मेदिनीहेमचन्द्रौ । अपह्नवनम् । ह्नुङ् अपनयने । ऋदोरप् ।

अपह्नुतिः । स्त्री । अपलापे । अर्थालंकारे ॥ प्रकृतं यन्निषिध्यान्यत् साध्यते सा त्वपह्नुतिः । उपमेयमसत्यं कृत्वोपमानं सत्यतया यत् स्थाप्यते साऽपह्नुतिः । उदाहरणम् । अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्को नैवायं विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगलदमृतस्यन्दिशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ इत्थं वा । वत सखि कियदेतत् पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन् रागिलोके तथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोट्टङ्कितं कालकूटम् । अत्र हि न सभृङ्गाणि सहकाराणि अपितु सकालकूटाः शरा इति प्रतीतिः ॥ एवं वा । अमुष्मिंल्लावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनभागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिवपुः । अत्र रोमावलिर्धूमशिखेयमिति प्रतिपत्तिः ॥ एवमियं भङ्ग्यन्तरैरप्यूह्या । अपह्नवनम् । ह्नुङः

तिन् ।

अपांनाथः । पुं । समुद्रे । अकूपारे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकः । पुं । अजीर्णतारोगे । त्रि । पाकाभावविशिष्टे ।

अपाकरणम् । न । निराकरणे । अपाङ्पूर्वात् कृञोल्युट् ।

अपाकशाकम् । न । आर्द्रके । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकृतम् । त्रि । अपोहिते । त्यक्ते । अपाकारि । डुकृञ० । क्तः ।

अपाकृतिः । स्त्री । विकारे । अपाकरणे ।

अपाच्यम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अपाङ्क्तेयः । त्रि । पङ्क्तिभोजनानर्हे । सद्भिः सहैकपङ्क्त्यां भोजनायोग्ये ॥ ते च । ये स्तेनपतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः इत्यादिवचनैर्मनुनोक्ता बोध्याः ।

अपाङ्गः । पुं । नेत्रान्ते । तिलके । त्रि । अङ्गहीने । अपगतोऽङ्गात् । निरादय इति समासः ॥ अपकृष्टाङ्गो वा । अपकृष्टान्यङ्गान्यस्माद्वा । अपाङ्गति । अगिगतौ । पचाद्यच् वा ॥

अपाङ्गकः । पुं । अपामार्गे । नेत्रान्ते । त्रि । अंगहीने ।

अपाङ्गदर्शनम् । न । कटाक्षे । अपाङ्गेन नेत्रान्तेन दर्शनम् । इति हेमचन्द्रः ।

अपाक् । त्रि । दक्षिणदिग्भववस्तुनि अपाचीने ।

अपाची । स्त्री । दक्षिणदिशि ॥ अङ्गो मध्ये अंचति सूर्यम् । अपेत्यव्ययं ध्यार्थे अपदिश्यमितिवत् । अंचु गतिपूजनयोः । ऋत्विगादिना क्विन् । उगितश्चेति ङीप् ।

अपाचीनम् । त्रि । विपर्यस्ते । अपाग्दर्थे । दक्षिणदिग्भववस्तुनि । अपागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति खः । तस्य ईनादेशः ॥

अपाच्यम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे । पाकानर्हे । द्युप्रागपागित्यादिनायेषिकोयत् । न पाच्यम् ।

अपाटवम् । न । रोगे । अपटुत्वे ॥ न विद्यते पाटवं यस्मिन् ।

अपात्रम् । न । योग्यताहीने । निन्दिते । विद्यातपोहीने । नटविटादौ । कुपात्रे । नपात्रम् । अपात्रे पातयेद्दत्तं सुवर्णं नरकार्णवे । इतिमलमासतत्त्वम् ॥

अपात्रीकरणम् । न । नवविधपापमध्ये पापविशेषे । तच्चतुर्विधं भवति यथा । निन्दितधनादानम् १ । वाणिज्यम् २ । शूद्रसेवनम् ३ । असत्यभाषणम् ४ । इति । यथाह मनुः । निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ।

अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणमिति ।

अपादानम् । न । विश्लेषेऽवधिभूते । पंचमीकारके । यस्माद्वस्तुनोऽर्वस्त्वन्तरस्य चलनं भवति तस्मिन् । विश्लेषहेतुक्रियामाश्रयत्वेसति विश्लेषाश्रय इत्यर्थः । तच्च कारकार्थे पंचमी स्यात् । यथा । यतोऽपायः । यथा वृक्षात्पर्णं पतति १ । यतो भीः । यथा व्याघ्राद्बिभेति २ । यतो जुगुप्सा । यथा पापात् जुगुप्सते धीरः ३ । यतः पराजयः । यथा सिंहात् पराजयते हस्ती ४ ॥ यतः प्रमादः । यथा धर्म्मात् प्रमाद्यति नीचः ५ । यत आदानम् । यथा भूपात् धनमादत्ते विप्रः ६ । यतो भूः । यथा पितुः पुत्रो जायते ७ । यतस्त्राणम् । यथा व्याघ्रात् गां रक्षति गोपः ८ । यतो विरामः । यथा पापाद्विरमति विप्रः ९ । यतोऽन्तर्द्धिः । यथा गुरोरन्तर्द्धत्ते शिष्यः १० । यतो वारणम् । यथा यवेभ्यो गां वारयति ११ । इतिमुग्धबोधटीका ।

अपानः । पुं । गुदस्थवायौ । नाभेरधस्ताद्गमनवति मलापनयनव्यापारे गापाख्यादिस्थानवर्त्तिनि वायौ । यथा । अधोनयत्यपानस्तु आहारञ्च क्रमादधः । मूत्रशुक्रवहो वायुरपान

नेनकीर्त्तितः । कृकाटिकागुदपार्श्व-
पायूपस्थस्थोऽस्ति वायुः ॥ न । गुदे ।
अपसरत्यनेनानिलमनेन । हलश्चेति
घञ् ।

अपान्तरतमाः । पुं । वेदाचार्यपुरा
णर्षिविशेषे । यःकश्चिद्द्वापरेऽभूत् स
एवो विष्णुनियोगात् कृष्णद्वैपायनः
सम्भूतेतिस्मृतौ प्रसिद्धम् ॥

अपानपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवे ।

अपापः । त्रि । पापशून्ये । निष्पापे ॥

अपापविद्धः । त्रि । धर्माधर्मवर्जिते ॥ न
पापविद्धः ॥

अपामार्गः । पुं । प्रत्यक्पर्ण्याम् । अप
मार्ज्यतेऽनेन अपमृज्यते ऽनेनव्या
ध्यादिरितिवा । मृजूष् । हलश्चे
तिघञ् । निष्ठायामनिट्त्वात्कुत्व
म् । उपसर्गस्य घञ्यतिदीर्घः । अप
कृष्टमासमन्तान्मार्गोऽस्येतिवा । अ
पामार्गः सरस्तीक्ष्णोदीपनस्तिक्तकः
कटुः । पाचनोनाशनश्छर्दिकफमे
दोनिलापहः । निहन्तिहृद्रुजाध्मार्शः
कंडूशूलोदरापचीः । अपामार्गोऽरु
णोवातविष्टंभीकफकृद्धिमः । रूक्षः
पूर्वस्माद्गुणैर्न्यूनः कथितोगुणवेदिभिः ।
अपामार्गफलंस्वादुरसे पाकेचदुर्ज
रम् । विष्टंभिवातलंरूक्षंरक्तपित्त
प्रसादनमितिभावप्रकाशः ॥

अपाम्पतिः । पुं । समुद्रे । वरुणे । अ
पांपतिः । तत्पुरुषे कृतिबहुलमि
त्यलुक् ।

अपाम्पित्तम् । न । वह्नौ । अपांपित्त
मिवदाहकत्वात् । अलुक् ।

अपायः । पुं । विश्लेषे । अत्यये । ना
शे । अपगमे ॥

अपारः । त्रि । उत्तरावधिवर्जिते ॥ अ
पारः संसाराकूपारः । अनन्तमपि
मनि । नविद्यते पार उत्तरावधिर्य
स्य । न । अपारे । नद्यादेरर्वाचि
पारे ।

अपार्थः । त्रि । अर्थशून्ये ।

अपार्थकम् । न । इमंलक्षयतिगोतमः ।
पौर्वापर्यायोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपा
र्थकम् ॥५ ।५३ । पौर्वापर्यकार्यका
रणभावस्तस्यायोगादसम्भवात्शाब्द
बोधजनकाकांक्षाज्ञानाद्यभावादि-
तिफलितार्थः । अप्रतिसंबद्धो ऽसम्ब
द्धोर्थः प्रयोजनंशाब्दबोधरूपं यत्र ।
यद्यपि दशदाडिमानि षडपूपाः
कुण्डमजाजिनमित्यादावपार्थकत्वा
व्याद्यर्थबोधसत्त्वाद्व्याप्तिरतिव्याप्ति
श्चनिरर्थके । तथाप्यभिमतवाक्या
र्थबोधानुकूलाकांक्षादिशून्यबोधजन
कत्वं तत् । अविज्ञातार्थे कुत्रस्य
वाभ्यंभवत्येवेतिनातिव्याप्तिः । वदा

वरवस्तु । अयोग्यानामसमानाकाङ्क्ष
वाक्यम् । ५३ । अनर्थके । अर्थे ॥

अपावृतः । त्रि । पिहिते । अप्रतिबद्धे ।
स्वतन्त्रे । उद्घाटिते । अपगतमा
वृतमावरणमस्य ॥

अपावृत्तम् । त्रि । लुठिते । परावृत्ते ।

अपाश्रयः । पुं । चन्द्रातपे । प्रांगनावरणे
। त्रि । आश्रयशून्ये । अधीने ॥

अपासनम् । न । मारणे । असुक्षेपे ।
भावेल्युट् ।

अपास्तः । त्रि । निरस्ते । अवधीरिते ।

अपि । I । सम्भावनायाम् । प्रश्ने । शङ्का
याम् । गर्हायाम् । समुच्चये । युक्तप
दार्थे । क्रियाकारं क्रियायाम् । का
मकारक्रियासु । अनुज्ञायाम् । अव
धारणे । पुनरर्थे । अपिवति । पिग
तौ । क्विप् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वा
दलुक् ।

अपिगीर्णम् । त्रि । ईडिते । स्तुते । व
र्णिते । गीर्णे । अपिगीर्यतेस्म । ग
निगरणे । क्तः । निग्रातस्यनः ।

अपितु । I । किन्त्वर्थे । यद्यर्थे । यद्यपि ।

अपिधानम् । न । आच्छादने । अपिपू
र्वकाड्डुधाञोल्युट् ॥ त्रि । पिधानर
हिते ॥

अपिनद्धः । त्रि । परिहिते वस्त्रादौ ।
पिनद्धे । अपिनह्यतेस्म । णहबन्धने
। क्तः ॥

अपिहितः । त्रि । छादिते । अपिधीयते
स्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ।

अपीच्यम् । त्रि । अतिसुन्दरे ।

अपीतिः । स्त्री । प्रलये । अप्यये । ए
कीभावे ।

अपीनसम् । न । पीनसरोगे । इतिरभ
सः । त्रि । तद्रहिते ।

अपुच्छा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । त्रि । पु
च्छहीने ।

अपुनरावृत्तिः । स्त्री । मुक्तौ । कैवल्ये ।

अपुनर्भवः । पुं । मुक्तौ । त्रि । मुक्ते ।
पुनर्जन्माभावे । यथाहचरकः । हे
तौलिङ्गे प्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे ।
ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्-
तमइति । नपुनर्भवोयस्यसः ।

अपुष्पफलदः । पुं । पनसोदुम्बरादिव-
नस्पतौ ।

अपूपः । पुं । पिष्टके । गोधूमे । नपूय
ते । पूयीविशरणे । बाहुलकात्पः ।
वलिलोपः ॥ यद्वा । पवनं पूः । पूञ्
पवने । संपदादिक्विप् । अपुवंपाति
पिबतिवा । पा० । आतोनुपेतिकः ॥

अपूपीयम् । त्रि । अपूपार्थकपिष्टादौ
। अपूपेभ्योहितम् । विभाषाहविर
पूपादिभ्यइतिछः ।

अपूप्यम् । त्रि । अपूपीये । गोधूमचूर्णे ।

अपूपेभ्योहितम् । यत् ॥

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलितरौ ।

अपूर्वः । त्रि । अदृष्टपूर्वे । अविदिते ॥ आश्चर्ये । यथा । अपूर्वंयंहरेर्माया त्रिगुणारज्जुरूपिणी । ययामुक्तोनच लतिवद्धोधावतिधावति ॥ पुं । पूर्वभाविकारणसंस्पर्शशून्ये अकार्ये परमात्मनि । नविद्यते पूर्वंकारणं यस्यसः ॥ न । यागाद्यन्तरव्यापारे ॥ धात्वर्थातिरिक्तकालान्तरभाविकस्यफलस्यसाधने । अत्रपक्षद्वयंमीमांसकानाम् । तदानीमेवक्षणस्थायित्वेनोत्पन्नंफलमेवाऽपूर्वम् । कालान्तरफलोत्पादिकाकर्मशक्तिर्वेति । तदुक्तम् । यागादेव फलंतद्धिशक्तिद्वारेण सिध्यति । सूक्ष्मशक्त्यात्मकंवापिफलमेवोपजायते ॥ इति ॥

अपूर्वता । स्त्री । अपूर्वत्वे । भावेतल् ।

अपूर्वत्वम् । न । अपूर्वतायाम् । षड्विधलिंगेषुतृतीयेलिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य प्रमाणान्तरेणाविषयत्वम-पूर्वत्वम् । यथाछान्दोग्यषष्ठप्रपाठकेअद्वितीयवस्तुनोमानान्तरेणावि-षयीकरणम् ॥ भावेत्व: ॥

अपूर्वप्रवेश: । पुं । प्रथमप्रवेशे । नवंगृहंनिर्मायतत्रप्रथमप्रवेशे ।

अपूर्वविधि: । पुं । प्रमाणान्तरेणाऽप्राप्तस्य प्रापके विधौ । यथा यजेतस्वर्गकामइत्यादिः । स्वर्गार्थकयागस्य प्रमाणान्तरेणाप्राप्तस्यानेन विधानात् ॥ अपूर्वश्चासौविधिश्च ।

अपेक्षणीय: । त्रि । अपेक्षायोग्ये । अपेक्षितव्ये ॥

अपेक्षा । स्त्री । आकांक्षायाम् । कार्यनिमित्तयोरन्योन्याभिसम्बन्धे । अपेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चहलइत्यः । टाप् ।

अपेक्षाबुद्धि: । स्त्री । अनेकैकत्वविषयकबुद्धौ । नानैकत्वावगाहिबुद्धौ । अयमेकः अयमेक इत्याकारबुद्धौ । इति कारिकावली ।

अपेक्षित: । त्रि । ईप्सिते ।

अपेत: । त्रि । रहिते । अपहृते । अपगत: ॥

अपेतकृत्य: । त्रि । कृत्यशून्ये । कृतकृत्ये ।

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलस्याम् । वृन्दाहृष्टे । इतिराजनिर्घण्ट: ।

अपेताखिलपापक: । त्रि । नियतेन्द्रिये ॥

अपोगण्ड: । त्रि । बलिभे । अतिभीरौ । विकलाङ्गे । शिशौ ॥ पयते पुनातिवा । पूङ: पूञोवा विच् । पोगण्डएकदेशोस्य । नपोगण्ड: ।

अपोढ: । त्रि । निरस्ते ॥ बाधिते । यथा । यातुर्लेव: परोक्षात्मापेक्षा

कल्पित: स्मृत: । अपोढेविषयात स्मिन् रज्जांसर्पत्वादय: । इत्युपदेश साहस्र्यां १४ प्रकरणे १७ पद्यम् ॥

अपोढकर्म्मा । त्रि । त्यक्तव्यापारे ।

अपोदका । स्त्री । उपोदिकायाम् । शाकान्तरे । अपगतमुदकमस्या: ।

अपोनपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवता विशेषे ।

अपोह: । पुं । तर्कनिराकरणे । वितर्का भावे । शुश्रूषाद्यष्टधाधीगुणान्तर्गत षष्ठगुणे । त्यागे । अतद्व्यावृत्तौ । अपगतऊह: । अपोहनम् । ऊह° । घञ् ।

अपोहनम् । न । कामक्रोधशोकादिव्या कुलचेतसां स्मृतिज्ञानयोरपाये । अपोह्ने ।

अपोहितम् । त्रि । अव्याकृते ।

अप्तु । न । यज्ञकार्ये ।

अप्तु: । पुं । शरीरे । अभिलषितार्थे । अंगे । आप्नोति । आप्व्याप्तौ । आ प्नोतेर्ह्रस्वश्चेतितु: ।

अप्तुः । न । अम्बुनि । आप्नोति । आप्° । आप:कर्माख्यायांह्रस्वोनुट् चवेत्य सुन् । वैदिकोयमितिकश्चित् ।

अप्पति: । पुं । वरुणे । अम्बुधौ । अपां पति: ।

अप्पित्तम् । न । अग्नौ । चित्रकौषधौ । अपांपित्तमिवदाहकत्वात् ।

अप्यय: । पुं । परब्रह्मणि । अपियन्ति लीयन्तेजगन्त्यस्मिन् । अपपूर्वादि णो ऽधिकरणे ऽचप्रत्यय: । अपाये । अपीतौ । लये । अप्येत्यस्मिन् । इण् इगतौवा । एरच् ।

अप्रकाण्ड: । पुं । भिण्टिकादौ । स्तम्बे । गुल्मे । नप्रकाण्डोऽस्य ।

अप्रकाश: । पुं । सत्यप्युपदेशादौबो धकारणेसर्वथाबोधायोग्ये । प्रकाशा भावे । जनान्तिके । गोपने ॥ ३ प्र काशाभाववति । नप्रकाश: ।

अप्रखर: । त्रि । अतीक्ष्णे । प्राखर्यरहि ते ।

अप्रगुणम् । त्रि । व्याकुले । अप्रकृष्टगुणे । भिन्न:प्रगुणात् ॥

अप्रणय: । पुं । अप्रीतौ । प्रणयनम् प्रण य: । नप्रणय: ॥

अप्रतर्क्य: । त्रि । मनोऽगोचरे । अनु मानाविषयेश्रुत्यैकसमधिगम्ये पर मेश्वरे ।

अप्रतिकर: । त्रि । विश्वस्ते । विश्वास पात्रे । इतिजटाधर: ।

अप्रतिघ: । त्रि । अप्रतिबद्धे । नप्रतिघ: ।

अप्रतिपक्ष: । त्रि । अप्रतियोगिनि । वि पक्षशून्ये । नास्तिप्रतिपक्षोयस्यस: ।

अप्रतिपत्ति: । स्त्री । प्रकृताज्ञाने ॥

अप्रतिबद्धः। त्रि। उद्दामे। नप्रतिबद्धः॥

अप्रतिभः। त्रि। अधृष्टे। लज्जिते। अप्रत्युत्पन्नमतौ। अप्रगल्भे॥ नास्ति प्रतिभा नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञा यस्य सः॥

अप्रतिभा। स्त्री। निग्रहस्थानविशेषे॥ यथा। उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभेतिगोतमः। ५। २। ६१। उत्तरार्हे परोक्तं बुद्ध्वापियेनोत्तरसमये उत्तरं न प्रतिपद्यते तदाऽप्रतिभानिग्रहस्थानम्॥

अप्रतिमः। त्रि। असदृशे। नविद्यते प्रतिमा उपमा यस्य सः॥

अप्रतिरथम्। न। यात्रायाम्॥ मङ्गले। सामवेदे॥ इतित्रिकाण्डशेषो भूरिप्रयोगश्चेति शब्दकल्पद्रुमेराधाकान्तः॥ पुं। भटे। हरौ। नविद्यते प्रतिरथः प्रतिपक्षोऽस्य। तुल्ययोद्धृरहिते इतिपुराणम्॥

अप्रतिरूपकथा। स्त्री। अप्रतिवचनायांवाचि। सङ्कथिकायाम्॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अप्रतिष्ठः। त्रि। अप्रतिष्ठिते। प्रतिष्ठारहिते॥ नास्तिप्रतिष्ठायस्य सः॥

अप्रतिष्ठानम्। न। अस्थैर्ये॥

अप्रतिष्ठितः। त्रि। अप्रतिष्ठे। प्रतिष्ठारहिते। नप्रतिष्ठितः॥

अप्रतिसम्बद्धः। त्रि। असम्बद्धे॥

अप्रतिहतः। त्रि। विघ्नैरनभिभूते॥

अप्रत्यक्षम्। न। प्रत्यक्षभिन्ने। प्रत्यक्षाभावे। त्रि। प्रत्यक्षशून्ये। अतीन्द्रिये॥ भिन्नंप्रत्यक्षात्॥

अप्रत्ययः। पुं। अविधीयमाने। अविश्वासे॥ प्रतीयते विधीयते इतिप्रत्ययः। न प्रत्ययः॥ नास्तिप्रत्ययो यस्य वा॥

अप्रधानम्। न। अप्राधान्ये। अंगभूते। गौणे॥ प्रधानादन्यत्॥ वाच्यलिङ्गोप्ययम्॥

अप्रधृष्यः। त्रि। अचाल्ये। नप्रधृष्यः॥

अप्रमत्तः। त्रि। प्रमादवर्जिते। सावधाने॥ नप्रमत्तः। नप्रमाद्यति वा। मदी०। क्तः॥

अप्रमेयः। त्रि। अचिंत्यप्रभावे॥ इदमित्थमितिपरिच्छेत्तुमशक्ये। स्वप्रकाशचैतन्यरूपे। फलाव्याप्ये। अनवगम्यमानप्रमेये॥ तथाहि। परमेश्वरो हि शब्दादिरहितत्वा अप्रत्यक्षः। नाप्यनुमानविषयो व्याप्तिलिंगाद्यभावात्। नाप्युपमानसिद्धो निर्विभागत्वेनसादृश्याभावात्। नाप्यर्थापत्तिग्राह्यः तद्विनानुपपद्यमानस्याभावात्। नाप्यभावगोचरो भावरूपत्वाद्भावसाक्षिकत्वाच्च। नापिशास्त्रप्र

मातमेयः प्रमाणजन्यातिशयाभावात् । यद्वैवंप्रमात्रुयोग्नित्वंकथमुच्यते । प्रमाणानांहिसाक्षित्वेन प्रकाशस्वरूपस्य प्रमाणाविषयत्वे अप्यस्मात् तद्रूपनिवर्त्तकत्वेन शास्त्रप्रमाणकत्वम् इत्यप्रमेयोभगवानीश्वरः । प्रमातुंयोग्यः प्रमेयः । न प्रमेयःअप्रमेयः ।

अप्रयत्नम् । न । अधिश्रमे । शोषे । षि । तवति ।

अप्रशस्तम् । त्रि । अश्रेष्ठे । अविहिते । यथा । अप्रशस्तंविविदिषामं राह्मेरन्यपदृशं माह्मितिपराशरः ।

अप्रसङ्गः । पुं । अव्यतिकरे ।

अप्रसन्नम् । त्रि । अनच्छे । अतुष्टे ।

अप्रस्तुतः । त्रि । अनुपस्थिते । प्रकरणाप्राप्ते । नप्रस्तुतः ।

अप्रस्तुतप्रशंसा । स्त्री । अर्थालंकारविशेषे । अप्राकरणिकस्यार्थस्याभिधानेन प्राकरणिकस्याक्षेपे । यथा । अप्रस्तुतप्रशंसा सा याचैव प्रस्तुताश्रया । साच । कार्येनिमित्ते सामान्ये विशेषे प्रस्तुतेसति । तदन्यस्यवचस्तुल्ये तुल्यस्येतिचपञ्चधा ॥ तदन्यस्यकारणादेः । क्रमेणोदाहरणम् । याताः किन्नमिलन्ति सुंदरिपुनश्चिन्तात्वया मत्कृते नोकार्यानितरां कृशासि कथयत्येवं सबाष्पेमयि । लज्जाम

न्थरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वामां हसितेनभाविमरणोत्साहस्तयासूचितः ॥ अत्रप्रस्थानात् किमिति निवृत्तोसीतिकार्येपृष्टेकारणमभिहितम् ॥ १ ॥ राजन् राजसुता नपाठयतिमां देव्योपितूष्णींस्थिताः । कुब्जेभोजयमां कुमारसचिवैर्नाद्यापि किंभुज्यते । इत्थंनाथशुकस्तवारिभवनेमुक्तो ध्वगैःपञ्जराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावेकैकमाभाषते ॥ अत्रप्रस्थानोद्यतंभवन्तं ज्ञात्वा सहसैवत्वदरयः पलाय्य गताइतिकारणे प्रस्तुतेकार्यमुक्तम् । २ ॥ एतत्तस्य मुखात् कियत्कमलिनीपत्रेकणं वारिणो यन्मुक्तामणिरित्यमंस्तसजडःशृण्वन् यदस्मादपि । अङ्गुल्यग्रलघुक्रियाप्रविलयिन्यादीयमानेशनैः कुत्रोड्डीय गतो ममेत्यनुदिनं निद्रातिनान्तःशुचा । अत्रास्थाने जडानांममत्वसंभावना भवतीति सामान्ये प्रस्तुते विशेषःकथितः । ३ । सुहृद्वधूबाष्पजलप्रमार्जनं करोतिवैरप्रतियातनेनयः । सएवपूज्यःसपुमान् सनीतिमान् सुजीवनं तस्य सभाजनं श्रियः ॥ अत्र कृष्णंनिहन्तुं नरकासुरवधूनां यदि दुःखंप्रशमयसि तत्त्वमेवश्लाघ्यइति-

विशेषे प्रकृते सामान्यमुदितम् । ४ । तुल्ये प्रस्तुते तुल्याभिधानेत्रयः प्रकाराः । श्लेषः समासोक्तिः सादृश्यमात्रे वा । तुल्यात्तुल्यस्य ह्याक्षेपे हेतुः । क्रमेणोदाहरणम् । पुंस्त्वादपि प्रविचलेद्यदि यद्यधोपि यायाद्यदि प्रणयनेन महानपि स्यात् । अभ्युद्धरेत्तदपि विश्वमितीदृशीयं केनापि दिक्प्रकटिता पुरुषोत्तमेन । येनास्यभ्युदितेन चन्द्रगमितः क्लान्तिं रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेवमपुनस्तस्यैव पादग्रहः । क्षीणे नैतदनुप्रियं यदि ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद्व्योम्नि विस्फूर्जसे ॥ आदाय वारि परितः सरितां मुखेभ्यः किं तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन । क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ इयञ्च काचिद्वाच्ये प्रतीयमानार्थानध्यारोपेणैव भवति । यथा । अब्धेरम्भः स्थगितभुवनाभोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इह हि बहवो लंघनेपि क्षमन्ते । आहो रिक्तः कथमपि भवेदेष दैवात्तदानीं को नाम स्यादवटकुहरालोकनेप्यस्य कल्पः ॥ काचिदध्यारोपेणैव यथा । कस्त्वं भोः कथयामि दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं वैराग्यादिव वक्षि साधु विदितं कस्मादिदं कथ्यते । वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न च्छायापि परोपकारकरणी मार्गस्थितस्यापि मे ॥ क्वचिदशेषाध्यारोपेण । यथा । सोपूर्वो रसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपरदिक् किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानसि भ्रमर हे यद्वारणोद्याप्यसावन्तःशून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क एष ग्रहः ॥ अत्र रसनाविपर्यासः शून्यकरत्वञ्च भ्रमरस्यासेवने न हेतुः कर्णचापलन्तु हेतुः । मदः प्रत्युत सेवने निमित्तम् ॥ इति काव्यप्रकाशः ॥

अप्रहतम् । त्रि । अनाहते । क्लीबे । कृष्टभूमौ । खिले । न प्रहन्यते स्म । हनहिंसागत्योः । कर्मणि क्तः ॥

अप्राकृतः । त्रि । अलौकिके । सामान्ये ॥

अप्राग्र्यम् । त्रि । अप्रधाने । प्राग्र्याद्भिन्नम् ॥

अप्राचीनम् । त्रि । नव्ये ॥ प्राचीतरदिग्भवे ॥ न प्राचीनम् ।

अप्राप्तः । त्रि । अलब्धे । न प्राप्तः ।

अप्राप्तकालम् । न । सभाक्षोभव्यामोहादिनाव्यस्तस्याऽभिधाने । यथाह गौतमः । अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालमिति । ५ । ५४ । अवय

वस्तु कथैकदेशस्य विपर्यासो वैपरी
त्यम् । तथाच समयबन्धविषयीभूत
कथाक्रमविपरीतक्रमेणाभिधानं प
र्यवसन्नम् । तत्रायंक्रमः । वादिना
साधनमुक्त्वा सामान्यतो हेत्वाभासा
उद्धरणीया इत्येकः पादः । प्रतिवा
दिनश्च तत्रोपालम्भो द्वितीयः पादः
। प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं तत्र हे
त्वाभासोद्धरणञ्चेति तृतीयः पादः ।
जयपराजयव्यवस्थाचतुर्थः पादः । ए
वंप्रतिज्ञाहेत्वादीनांक्रमः । तत्रस
भाषोभयथामोहादिनाप्यस्य त्वाभि
धानमप्राप्तकालमिति । त्रि । अल
ब्धसमये । अप्राप्तःकालोयस्य ।

अप्राप्तव्यवहारः । त्रि । व्यवहारानभि
ज्ञे । अप्राप्तवयस्के । यथा । अप्राप्त
व्यवहाराणां धनं व्ययविवर्जितम् ।
न्यसेयुर्बन्धुमित्रेषु प्रोषितानांतथैव-
च ॥ इतिदायतत्त्वे कात्यायनः । कि
ञ्च । गर्भस्थैःसदृशोज्ञेयअष्टमात् व
त्सराच्छिशुः । बालश्चाषोडशाद्वर्षा
त्पौगण्डोपिनिगद्यते । परतो व्य
वहारज्ञः स्वतन्त्रःपितरावृते । इति
व्यवहारतत्त्वेनारदः ॥

अप्राप्तिः । स्त्री । अलाभे । द्वादशभ
वने ।

अप्रामाणिकः । त्रि । प्रमाणानभिज्ञे ।
प्रमाणासिद्धे ।

अप्रामाण्यम् । न । प्रमाण्याभावे ।

अप्रियम् । त्रि । अहिते । अनिष्टवस्तु
नि । नप्रियम् ।

अप्रिया । स्त्री । मद्गुरसमेमत्स्ये । शृङ्गी
मत्स्ये ।

अप्रीतिः । स्त्री । दुःखे ॥

अप्रीत्यात्मकः । पुं । रजोगुणे ।

अप्सराः । स्त्री । उर्वश्यादिस्वर्वेश्या
याम् । अद्भ्यः सरति । सरतेरपपूर्वा
त् अप्सराइत्यसिः । स्त्रियांबहुष्व
प्सरसःस्यादेकत्वेऽप्सराअपीति श-
ब्दार्णवः । एकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवा
द इतिरघुः ॥

अप्सरसः । स्त्री । भूम्नि । उर्वश्यादि
स्वर्वेश्यायाम् । यथा । उर्वशीमेन-
कारम्भाघृताची पुञ्जिकस्थली । सु
केशीमञ्जुघोषाचमहारङ्गवतीति-
ताइति ॥ अद्भ्यःसरन्ति । सृगतौ । सर
तेरपपूर्वादप्सरा इत्यसिः । भूम्नीति
प्रायोवादः । अनवद्येतिसूत्रे अप्स
रा इतिभाष्यप्रयोगात् ॥ वह्निपुरा
णगणभेदनामाध्यायेद्वादशाप्सरसः
प्रोक्ताःयथा । उर्वशीमेनकारम्भासि
श्रकेशीह्यलम्बुषा । विश्वाचीघृता
चीचपञ्चचूडातिलोत्तमा । भानुम
त्यवलावर्चाद्वादशाप्सरसः शुभा-

इति ॥

अफल: । पुं । झावुके ॥ इतिशब्दचन्द्रिका । त्रि । अवकेशिनि । निष्फले ॥ नफलमन्यस्य ॥

अफलप्रेप्सु: । त्रि । फलाभिलाषरहिते ॥

अफला । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अफेनम् । न । अहिफेने ॥ तच्चतुर्विधम् । एकं श्वेतवर्णम् अजीर्णताकारकत्वान्नाम आरणम् । द्वितीयं कृष्णवर्णम् मृत्युकारकत्वान्नाममारणम् । तृतीयम् पीतवर्णम् वय:स्तम्भनकारकत्वान्नामधारणम् । चतुर्थं कर्बुरवर्णम् मलसारकत्वान्नाम सारणम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अबद्धम् । त्रि । समुदायार्थशून्यवाक्ये । यथा । जरद्गव: कम्बलपादुकाभ्यां द्वारिस्थितोगायतिमंगलानि । तं ब्राह्मणीपृच्छतिपुत्रकामाराजन् रुमायांलशुनस्यकोऽर्घ: इत्याद्यस्यविषय: ॥ अबन्धने ॥ नबध्यतेस्म । बन्ध बन्धने । क्त: ॥

अबद्धमुख: । त्रि । अप्रियवादिनि । मुखरे ॥ न बद्धंनियंत्रितं मुखमस्य ॥

अबद्धम् । त्रि । अवधार्ये ॥ अनर्थकवचसि ॥ इतिमेदिनीहेमचन्द्रौ ॥

अबन्ध्य: । त्रि । फलेग्रहौ । सफले ॥ वन्ध्येसाधु: । तत्रसाधुरितियत् । नबन्ध्य: ॥

अबल: । पुं । वरुणद्रौ ॥ त्रि । बलशून्ये । दुर्बले ॥ नास्तिबलं यस्य ॥

अबला । स्त्री । वनितायाम् ॥ यथा । हृदये वहसि गिरीन्द्रौ त्रिभुवनजयिनीकटाक्षेण । अबलास्त्वंयदि मन्येकिंवलवन्तोवयंजानीम इति ॥ नास्तिबलमस्या: । अल्पार्थेनञ् ॥ पराशक्तौ ॥ नविद्यते बलंयस्या:सकाशादन्यच ॥

अबलिमा । पुं । अबलभावे । देहस्यरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृशीभावे ॥

अबाध: । त्रि । निरर्गले । अनिवारिते ॥ नबाधा अस्य ॥

अबाध्य: । त्रि । सत्ये ॥ मानान्तरेणबाधायोग्ये ॥

अबिन्धन: । पुं । वाडवाग्नौ ॥ विद्युति ॥ आपइन्धनंदाह्यमस्य ॥

अबोध: । पुं । अज्ञाने ॥ त्रि । बोधहीने ॥

अबोधविक्लव: । त्रि । अज्ञानोपहते ॥ अबोधेनविक्लव:

अब्ज: । पुं । न । शङ्खे ॥ पुं । निचुले । धन्वंतरौ ॥ हिमकिरणे ॥ न । पद्मे । संख्यान्तरे । दशार्बुदे । शतकोटिसंख्यायाम् ॥ १००००००००० ॥ नरकान्तरे ॥ अप्सुजात: । पञ्चम्यामजा

त्वमितिडः । अब्जुआयते । अनीप्रा दुर्भावे । सप्तम्यामितिडोवा ।

अब्जकर्णिका । स्त्री । संवर्त्तिकायाम् ।

अब्जजः । पुं । ब्रह्मणि ॥ योगान्तरे । यथा । स्वराश्यौस्वांशगे सौम्ये स्वग्र स्थेवाभृगोःसुते । जीवेवाऽब्जजयो गोयं यातुःप्रभुविनाशकृदिति ।

अब्जभोगः । पुं । वराटके । पद्मकन्दे ॥

अब्जयोनिः । पुं । धातरि । ब्रह्मणि । अब्जंयोनिरुत्पत्तिस्थानमस्य । विष्णो र्नाभिकमलजत्वात् ।

अब्जवाहनः । पुं । शिवे । इतित्रिका ण्डशेषः । स्त्री । लक्ष्म्याम् ।

अब्जहस्तः । पुं । दिवाकरे ।

अब्जिनी । स्त्री । नलिन्याम् । पद्मसमू हे ॥ पद्मलतायाम् । अब्जानिसन्त्य स्याम् । पुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ।

अब्जिनीपतिः । पुं । सूर्ये ।

अब्दः । पुं । संवत्सरे ॥ सचसावनःसौरश्चा न्द्रोनाक्षत्रोवाबार्हस्पत्यश्चेतिपञ्चविधः । वारिवाहे । मुस्तके ॥ शैलभेदे । आप्यते । आप्लृव्याप्तौ । अब्दादयश्चे तिदन् ह्रस्वत्वञ्च । अपतिवा । अप० । पूर्ववत्साधुः ॥ अपोददाति । डुदा

ञ० । आतोनुपेतिकोवा ।

अब्दपर्यायः । पुं । समासे वर्षे सितीय वर्षस्यप्रवृत्तौ ॥

अब्दसारः । पुं । कर्पूरप्रभेदे ।

अब्दुर्गम् । न । जलदुर्गे । अगाधोद केनसर्वतः परिवृतेराष्ट्रेवासपुरे ।

अब्धिः । पुं । समुद्रे । आपोधीयन्तेऽ त्र । कर्मण्यधिकरणे चेति धाञः किः । चतुर्थाङ्के । सरसि ।

अब्धिकफः । पुं । सिन्धुफेने । डिण्डी रे । इत्यमरः । अब्धेः कफइव ।

अब्धिजः । पुं । विधौ । अब्धेर्जातः । जनी० । डः ।

अब्धिद्वीपा । स्त्री । पृथिव्याम् । इतित्रि काण्डशेषः ।

अब्धिनगरी । स्त्री । कृष्णपुरि । द्वारा वत्याम् । अब्धौ नगरी ।

अब्धिनवनीतम् । न । शशिनि । अब्धे र्नवनीतमिव ।

अब्धिफेनः । पुं । समुद्रफेने ।

अब्धिमण्डूकी । स्त्री । शुक्तौ । मुक्ता स्फोटे । सीपी इतिभाषा ॥ इतिहे मचन्द्रः ।

अब्धिशयनः । पुं । नारायणे । अब्धिः शयन मस्य ।

अब्ध्यग्निः । पुं । वाडवानले । इतिहेम चन्द्रः ।

अभ्युत्थम् । चि । समुद्रभवे ।

अभ्रकः । पुं । सर्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । जलाहारिणि ।

अभ्रमातङ्गः । पुं । ऐरावते । अभ्रमातङ्गे ।

अभ्रिः । स्त्री । तीक्ष्णाग्रेलोहदण्डे । अभ्रिं कार्ष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तम इतिमनुः । अभ्रति । अभ्रगत्याम् । इन् ।

अब्रह्मचर्य्यकम् । न । मैथुने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ।

अब्रह्मण्यम् । न । नाट्योक्त्या अवध्योक्तौ । वधंनार्हतीतिवचसि । ब्रह्मणिसाधुः । तत्रसाधुरितियत् । ततोनञ्समासः । ब्रह्मण्याभावे । चि । तद्वति ।

अब्राह्मणः । पुं । अब्राह्मणपदवाच्येषु षट्सु ॥ तेचोक्ताः शातातपेन यथा । अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ता ऋषिणातत्त्ववेदिना । आद्योराजभृतस्तेषांद्वितीयः क्रयविक्रयी । तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थोग्रामयाजकः । पञ्चमस्तु भृतस्तेषांग्रामस्यनगरस्यच । अनादृत्यांतुयः पूर्वां सादित्यांचैवपश्चिमाम् । नोपासीतद्विजःसंध्यांसषष्ठोऽब्राह्मणःस्मृतः इति ।

अभक्ष्यः । त्रि । भक्षणायोग्येग्राम्यकुक्कुटादौ । यथा । अभक्ष्योग्राम्यकुक्कुटः अभक्ष्योग्राम्यशूकरइतिभक्ष्याभाष्यम् । एवञ्चग्राम्यकुक्कुटादौ विशेषनिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतया आरण्यकादिभक्षणे दोषाभावइति विवरणम् ।

अभद्रः । त्रि । दुःखरूपे ।

अभयम् । न । वीरणांघ्रौ । उशीरे ॥ गर्भवासादि दुःखाभावे । मोक्षे ॥ अशेषभयनिवृत्तिसाधने आत्मदर्शने । चि । भयशून्ये । सर्वपरिग्रहशून्ये एकाकिनि । शास्त्रोपदिष्टेऽर्थेसन्देहंविनाऽनुष्ठाननिष्ठे । पुं । याज्ञाको गात्मरे । यथा । उग्रमूलत्रिकोणेषु वर्त्तेतेगुरुभार्गवौ । अभयाभिधयोगोयंभयंकरविनाशनइति । अन्यच्च । यद्येकादशगश्चन्द्रो भानुर्वाप्रबलःशुभः । अभयोनामयोगोयमरिभूतविनाशकृदिति । नभयमस्मात् । आत्मनि ॥ आत्मातिरिक्तस्यकस्यचिदभावात् ।

अभयडिण्डिमः । पुं । युद्धवाद्यविशेषे । रणतूर्य्ये । सङ्ग्रामपटहे ।

अभया । स्त्री । हरीतक्याम् । पञ्चरेखाभयाप्रोक्तेतिलक्षणलक्षितायाम् ॥ नेत्ररोगेप्रशस्तेयम् । नभयमस्याः ॥

अभवः । पुं । मोक्षे ।

अभव्यः । त्रि । अविनीते । निर्भाग्ये ।

नमष्य: ।

अभाव: । पुं । मरणे । असत्त्वे । द्रव्यादिषट्कभिन्ने । स चतुर्विधोयथा । प्रागभाव: प्रध्वंसाभाव: अत्यन्ताभाव: अन्योन्याभावश्चेतितत्त्वसङ्ग्रह: । संसर्गाभावोऽन्योन्या भावश्चेतिद्विविधोऽभाव इतिभाषापरिच्छेद: ॥ नाशे । त्रि । प्रेमशून्ये । भ वहीने ॥ भाव: स्थायिभावादिरित्यालङ्कारिका: ।

अभावसम्पत्ति: । स्त्री । प्रातृत्वयर्योर्मिथ्यात्ववृद्धौ ।

अभाषणम् । न । मौने ॥ नभाषणम् । भाषव्यक्तायांवाचि । भावेल्युट् ॥

अभि । । । इत्थंभूतकथने । आभिमुख्ये । अभिलाषे । वीप्सायाम् । लक्षणे ॥

अभिक: । त्रि । कामुके । अभिकामयते । अनुकाभिकेति साधु: ।

अभिक्रम: । पुं । अभीतयोधादेर्युद्धेशत्रुसम्मुखगमने । आरोहणे । इति हेमचन्द्र: । अभिक्रमणम् । क्रमु० । घञ् । नोदात्तेतिवृद्ध्यभाव: । अभिक्रम्यतेकर्मणाप्रारभ्यतेइतिव्युत्पत्त्या .कर्मारब्धफले । प्रारंभे ।

अभिक्लृप्त: । त्रि । अभिसमर्थिते । अभिप्रकाशिते ।

अभिख्या । स्त्री । अभिधाने । शोभायाम् । यशसि । अभिख्यानम् । ख्याप्रकथने चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ।

अभिगत: । त्रि । सेविते ।

अभिगन्तव्य: । त्रि । अभित:समासाद्ये । यथाहरामंप्रतिवसिष्ठ: । सन्त:सदाभिगन्तव्यायद्यप्युपदिशन्तिन । याहिस्वैरकथास्तेषामुपदेशाभवन्तिता: इति ।

अभिगीतम् । न । शोभनगीते ।

अभिगृहीतपाणि: । त्रि । संयोजितहस्ते ।

अभिग्रह: । पुं । अभिग्रहणे । अभियोगे । आभिमुख्येनोद्यमे । गौरवे । अभिग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्धिरित्यप् ।

अभिग्रहणम् । न । चौर्ये । अभिहारे । आभिमुख्येनग्रहणे । अभिग्रहेर्ल्युट् ।

अभिघात: । पुं । प्रहारे । अभिहननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलो: । हो हन्तेरितिकुत्वम् । क्रियाविशिष्टद्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण संयोगविशेषो भिघात: । यथोद्यमितनिपतितमुसलस्योलूखलेन संयोग इतिव्याख्यातार: ॥ सम्बन्धे ।

अभिघाति: । पुं । शत्रौ । अभिघाते: क्तिच् बाहुलकात्क्तिर्वा ।

अभिघाती । पुं । रिपौ ॥ अभिहन्तुंशी

क्तः । सुपीतिणिनिः ।

अभिघारः । पुं । अभितः सेचने । घृते ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

अभिचरः । पुं । दासे । इतिहेमचन्द्रः ।

अभिचारः । पुं । हिंसाकर्मणि । अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितेमारणोच्चाटनादिहिंसात्मकेकर्मणि इतिभरतः । मारणादिफलकेतान्त्रिकप्रयोगविशेषे । सषड्विधः । मारणमोहनस्तंभनविद्वेषणोच्चाटनवशीकरणभेदादितितन्त्रशास्त्रम् । उपपातकविशेषोयम् । नाशोऽभिचारतोनास्ति धर्म्मिष्ठानां नसंशयः । अतश्च । ब्राह्मणंधार्मिकंभूपंवनितामास्तिकंनरम् । यदान्यंसदयंनित्यमभिचारे न योजयेत् । अभिचरणम् । चरेर्घञ् ।

अभिजनः । पुं । कुले । ख्यातौ । जन्मभूम्याम् । कुलध्वजे । अभिजायतेऽस्मिन् । जनीप्रादुर्भावे । हलश्चेति घञ् । जनिवध्योश्चेति वृद्धिर्न । णिलोपस्यस्थानिवत्त्वाद्वा । अभिजन्यते । कर्म्मणिघञ् वा । अभितोऽभिमुखो वाजनोजन्माच ॥ अभिजनोनाम यत्र पूर्व्वैरुषितमिति भाष्यम् ।

अभिजनवान् । त्रि । कुलीने । अभिजनोऽस्यास्ति । मतुप् । वत्वम् ।

अभिजातः । त्रि । कुलीने । न्याय्ये ।

पण्डिते । यथा । नम्लेच्छितमर्थंबुधादौ स्त्रीषुनाप्रकृतंवदेत् । सङ्कीर्णं नाभिजातेषुनाप्रबुद्धेषुसंस्कृतमिति । अभिजायतेस्म । जनीप्रादुर्भावे । गत्यर्थेतिक्तः ।

अभिजातकोविदः । पुं । जातककर्मकोविदे । जातकज्ञे ।

अभिजित् । न । नक्षत्रविशेषे । उत्तराषाढायाश्चतुर्थांशस्य श्रवणाद्यचतुर्दण्डस्यचसंज्ञा ऽभिजिदिति । अत्र जातस्यफलं यथा । अतिसुललितकान्तिः सम्मतःसज्जनानामनुभवतिविनीतश्चारुकीर्त्तिःसुवेशः । द्विजवरसुरभक्तो व्यक्तवाङ्मानवःस्यादभिजितियदिसूतिर्भूपतिः स्वस्ववंशे । इतिकोष्ठीप्रदीपः । यात्रामुहूर्त्तान्तरे । यथा । मध्यंव्योमप्रयातेस्फुरदमलनिभेकेशरे चार्कबिम्बे छायासाध्वीचकान्ता प्रचलतिपुरुषे यत्र तत्रादलम्ना । तावत्सौरेर्नदृष्टिःकुजकृतमशुभंनैवदुष्टंनयोगः सम्मानारोग्यसम्पत् च्चितिमययुवतींतजगन्तालभेत । अभिमुखीभूयजयतिप्रतिपक्षाननेन । जि० । क्विप् । कुतपकालइतिप्रसिद्धे दिवसस्याष्टमेमुहूर्त्ते । यथा । अपराह्णेतु सम्प्राप्तेऽभिजिद्रौहिणोदये । यद्वत्रदीयतेजन्तो

स्तद्ध्वयमुदाहृतमितिमत्स्यपुराणम् ।

अभिज्ञः । त्रि । निपुणे । अभिजानाति । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इतिकः ।

अभिज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने । स्मृतौ । अभिज्ञायते । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ टाप् ॥

अभिज्ञानम् । न । चिह्ने । ज्ञानभेदे ॥ अभिज्ञायतेऽनेनेतितथा । ज्ञा० । ल्युट् ।

अभिज्ञापकः । त्रि । बोधके ।

अभिडीनम् । न । पक्षिणा आभिमुख्येनपुनःपुनःपतने ।

अभितप्तः । त्रि । पीडिते ॥ अभितस्तप्तः ॥

अभितः । अ । शीघ्रे । साकल्ये । सम्मुखे । उभयतः । अन्तिके । सर्वतः ॥ पर्यभिभ्यां चेत्यभिशब्दात्तसिल् ॥

अभिद्रवणम् । न । वेगेनगमने ।

अभिद्रोहः । पुं । आक्रोशे ।

अभिधर्षणम् । न । रक्षःपिशाचभूतादेरभिसङ्गे । सर्वतोभावेनधर्षणे ॥

अभिधा । स्त्री । भट्टमतभावनायाम् ॥ आह्वये । वाचके । न्यायमतेनशब्दशक्तौ । मीमांसकमतेन विधिसमवेतविधिव्यापारीभूतपदार्थे । अभिधानम् । डुधाञ्० । आतश्चेत्यङ् ।

अभिधानम् । न । संज्ञायाम् । कथने ॥ अभिधीयते अनेनवा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । कर्मणि करणे वा ल्युट् । शब्दकोषे ॥ यथा । कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम् । इति वोपदेवः ॥

अभिधायकः । त्रि । वाचके ।

अभिधेयम् । न । संज्ञायाम् । त्रि । वाच्ये । शब्दप्रतिपाद्ये । अभिधातुंशक्यम् । डुधाञ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥

अभिध्या । स्त्री । परधनेच्छायाम् । परस्वविषये स्पृहायाम् । परस्वेविषये चौर्यादिनालिप्सायामितिमुकुटः । परस्वविषयविषयिण्यामिच्छायामितिरामाश्रमः । विषयप्रार्थनाऽभिध्येतिस्वामी । जिघृक्षामात्रमभिध्येतिकश्चित् ॥ स्वस्यबहुत्वसंख्ये ॥ अभिध्यानम् । ध्यै आध्याने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ।

अभिनद्धः । त्रि । बद्धे । बंधा इति भाषा ॥ अभितोनद्धः ॥

अभिनन्दः । पुं । सुखलवे । अयमर्थः सुखहेतुर्यः स्रक्चन्दनादिः सन्मुभोविषयः तद्गुणकथनादिप्रवर्त्तिकाधीवृत्तिर्भ्रान्तिरूपाअभिनंदःसचतामसः ॥ अभितोनन्दः आनंदः ॥

अभिनन्दनः । पुं । बुद्धभेदे । चतुर्थस्तीर्थकरजिनोयम् ॥ न । स्तवने ॥ त्रि । सर्वतो भावेनानन्दजनके । अभितोनन्दनः ॥

अभिनयः । पुं । विशेषेणाभिनीयते प्रतिपद्यतेऽर्थ मसाधारणशारीरव्यापारे । व्यञ्जके । अन्तर्गतभावव्यञ्जके ऽङ्गचेष्टाविशेषे ॥ अभिनयश्चतुर्धा । वाचिककाङ्गिकाऽऽहार्यसात्त्विकभेदात् । विशेषो दशरूपकादि ग्रन्थानुसंधेयः । अभिनयस्त्वर्थम् । पचाद्यच् ॥

अभिनवः । पुं । स्तोत्रे । त्रि । नूतने ॥ अभिनूयते । णुस्तुतौ । ऋदोरप् ॥

अभिनवतामरसम् । न । तामरसाख्ये जगतीछन्दोभेदे । अभिनवतामरसं नजजाय इति लक्षणलक्षिते ॥

अभिनवोद्भिद् । पुं । अङ्कुरे ॥ उद्भिनत्तिभुवम् । भिदिर् विदारणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् । अभिनवश्चासावुद्भिच्च ॥

अभिनहनम् । न । वन्धने । मुसक इति भाषा ॥

अभिनिर्मुक्तः । पुं । सूर्यास्तकाले निद्राक्रान्ते ब्राह्मणादौ ॥ अभिसर्वतःसायंतनेनकर्मणा निश्चयेनमुक्तः । अभिसर्वंसायन्तनंकर्मनिश्चयेनमुक्तंयेनवा ॥

अभिनिर्याणम् । न । विजिगीषोः प्रस्थितौ । गमने ॥ अभिनिर्पूर्वात् यातेर्ल्युट् ॥

अभिनिविष्टः । त्रि । अभिनिवेशविशिष्टे । दुराग्रहग्रस्ते ॥

अभिनिवेशः । पुं । अन्धतामिस्रे । पञ्चमक्लेशे । सच्चायुरभावेप्यतेः शरीरेन्द्रियादिभि रभिन्नै रपिवियोगोमाभूदित्याविद्वदङ्गनाबालस्वाभाविकः सर्वप्राणिसाधारणोमरणत्रासरूपो-विपर्ययविशेषः । मनोयोगे । आग्रहे । अभितोनिवेशः ॥

अभिनिष्टानः । पुं । अचरमात्रे । विसर्जनीये । विसर्गे ॥ अभिनिस्तननम् । स्तन० । भावे घञ् । अभिनिसःस्तनःशब्दसंज्ञायामितिमूर्द्धन्यः ॥

अभिनिष्पत्तिः । स्त्री । सिद्धौ । उत्पत्तौ ॥

अभिनिस्तानः । पुं । अभिनिष्टाने ॥ पक्षेमूर्द्धन्याभावः ॥

अभिनीतः । त्रि । न्याय्ये ॥ क्रोधने । अमर्षिणि ॥ संस्कृते ॥ अभिनीयतेस्म । णीञ् प्रापणे । क्तः ॥

अभिनीतिः । स्त्री । अभिनये ॥

अभिनेता । त्रि । नाटकप्रसिद्धे अभिनयकर्त्तरि । स्वांगी स्वांगवाला इति भाषा प्रसिद्धे ॥

अभिपन्नः । त्रि । अपराद्धे ॥ अभिग्रस्ते ॥ आपन्नते ॥ स्वीकृते । आभिमुख्येन प्राप्ते ॥ अभिद्रुते ॥ अभिपद्यतेस्म

पद्गतौ । गत्यर्थेतिक्तः । कर्मणि वा ॥

अभिप्रतारी । पुं । वेदप्रसिद्धे ऋषिविशेषे । काक्षसेनौ ॥

अभिप्रायः । पुं । आशये । मानससम्मतौ । अभिप्रयणम् । प्रीञ् तर्पणे । घञ् ॥

अभिप्रेतः । त्रि । सम्मते । अभिप्रायविषयीभूते । अभीष्टे । अभितः प्रेति सम्मतिम् । इण्० । क्तः ॥

अभिभवः । पुं । अनादरे । जये । गर्वनाशे । भावे इञ् ।

अभिभूतः । त्रि । गर्वाप्ते । पराभूते । आत्तगर्वे । इतिकर्त्तव्यतामूढे । मानरहिते । व्याकुले ॥ अभिभूयतेस्म । अकर्मकत्वात्कर्त्तरि क्तः ।

अभिभूतिः । स्त्री । निकारे । अवज्ञायाम् ॥

अभिमतः । त्रि । सम्मते । आदृते । अभीष्टे ।

अभिमन्त्रणम् । न । निमन्त्रणे । आह्वाने । आकारणे । आङ् मन्त्रि० ल्युट् ॥

अभिमन्थः । पुं । अक्षिरोगे । अधिमन्थे । स चतुर्विधः । यथा । हन्याद्दृष्टिं श्लैष्मिकः सप्तरात्रादधिमन्थोरक्तजः पञ्चरात्रात् । षड्रात्राद्वैवातिकः सन्निहन्यान्मिथ्याचारात् पैत्तिकः सद्य एवेतिमाधवः ।

अभिमन्युः । पुं । अर्जुनात्सुभद्रायामुत्पन्ने ।

अभिमन्युसुतः । पुं । परीक्षिते । कौरव्ये ।

अभिमरः । पुं । युद्धे । वधे । स्वबलसाधने । इतिमेदिनीकरः । संकेतस्थलनिर्गमे । स्वबलसाध्वसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ प्राणनिरपेक्षोयोद्रव्यहेतोर्व्यापादनं हस्तिनं वा योधयति सोऽभिमर इत्येके ।

अभिमर्द्दः । पुं । मद्ये । युद्धे । मद्ययुद्धयोरिति हेमचन्द्रः । पीडने । अभिमर्द्दनम् । मृद्क्षोदे । घञ् ।

अभिमर्शः । पुं । घाते ।

अभिमर्शितः । त्रि । स्पृष्टे ।

अभिमानः । पुं । अहङ्कारवृत्तौ । धनस्वजनादिनिमित्ते महदवधारणहेतौ गर्वविशेषे । आत्मन्यत्यन्तपूज्यत्वातिशयाध्यारोपे । अर्थादिदर्पे । आदिना कुलपशुगुणादिग्रहः । ज्ञाने । प्रणये ॥ हिंसायाम् ॥ अभिमन्यते मानः ॥ अभिमननम् । मनज्ञाने । घञ् । मीञ् हिंसायांवा । मीनातेरात्वम् ।

अभिमानितम् । न । सुरते ॥ त्रि । अभि

मानयुक्ते । अभिमानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

अभिमानी । त्रि । मानिनि । सर्वतोमानास्पदे । अभिमानोऽस्यास्ति । इनिः । अभितोमानीवा ।

अभिमुखः । त्रि । सम्मुखे । अभिमतो मुखम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयेतिसमासः ।

अभिमृष्टः । त्रि । संमृष्टे ॥

अभियातः । त्रि । स्वयंप्राप्ते ।

अभियुक्तः । त्रि । परैरुद्धे । तत्परे । ज्ञानिनि । अभियोगविषयीभूते । आसामीतिख्याते । प्रतिवादिनि । यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्य्यादपह्नवम् । मिथ्या तत्तु विजानीयादुत्तरं व्यवहारत इतिनारदः । अभितोयुक्तः ॥

अभियोक्ता । पुं । अर्थिनि । विवादस्य कर्त्तरि । फरियादीति इतरजनेषु ख्याते । यथा । अभियोक्ताऽप्रगल्भत्वात् वक्तुं नोत्सहते यदि । तदाकालः प्रदातव्यः कार्य्यशक्त्यनुरूपतः । इति नारदः ॥

अभियोगः । पुं । अन्यकृतस्वस्वधर्षणस्य राज्ञे वेदने । अन्येनविरोधे स्वार्थसम्बन्धितया राजसमीपे कथने । नालिश इतिइतरजनेषु ख्याते । सचद्वि

विधः । यथाहनारदः । अभियोगस्तु विज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः । शङ्काऽसतां तु संसर्गात् तत्त्वं होढाभिदर्शनादिति । अभिग्रहे । आग्रहे । अभिगम्याक्रमणे । शपथे । आहवे । अभियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् । उद्योगे ॥

अभिरक्षा । स्त्री । सर्वतस्त्राणे ।

अभिरतः । त्रि । रते ।

अभिराद्धः । त्रि । आराधिते ।

अभिरामः । त्रि । सुन्दरे । मनोज्ञे । प्रिये । अभिरमन्तेऽस्मिन् । रम० । अधिकरणे घञ् ॥

अभिरामकथा । स्त्री । आव्यवाचि ।

अभिरूपः । पुं । हरे । विष्णौ । इन्दौ । कामे ॥ त्रि । बुधे । पण्डिते ॥ मञ्जुले । सुन्दरे । मनोहरे ॥ अभिलक्ष्यं रूपमस्य ॥ सदृशे ॥ ममाहमेवाभिरूप इतिलक्ष्यम् ॥

अभिलषितः । त्रि । अभीप्सिते ।

अभिलापः । पुं । सङ्कल्पाङ्गवाक्ये । यथा । काम्याभिलापसहितः कुशतिलजलत्यागरूपः सङ्कल्पःशास्त्रार्थइतिप्रक्रमाधिकरणम् । अभिलप्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यावाक्करणेअभिपूर्वात् लपेर्घञ् । शब्दे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अभिलावः । पुं । छेदने । लवने ॥ अभिलवनम् । लूञ् छेदने । निरभ्योः पूल्वोरिति घञ् ।

अभिलाषः । पुं । लोभे । मनोरथे ॥ अभिलषनम् । लषकान्तौ । घञ् । भोग्यवस्तुनि । अभिलष्यते । कर्मणि घञ् ॥ सङ्गमेच्छायाम् ।

अभिलाषी । त्रि । इच्छावति । अभिलाषयुक्ते ।

अभिलाषुकः । त्रि । लुब्धे । अभिलष्यति । लषकान्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ।

अभिलासः । पुं । अभिलाषार्थे । अभिलसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

अभिवादः । पुं । प्रणामे ॥ अभिवदनम् । वदेर्घञ् ।

अभिवादकः । त्रि । प्रणामयुते । वन्दारौ । वन्दनशीले । अभिवादयति । वदिअभिवादनस्तुत्योः । ण्वुल् ।

अभिवादनम् । न । पादग्रहणे । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेण नमस्कृतौ । याच्ञामतौ ॥ अभिमुखीकरणार्थं वादनंवदनम् । वदवाक्संदेशयोः चुरादिः । ल्युट् । अभिमुखेनवाद्यते आशीःकार्यतेऽनेनवा । णिजन्तात् वादेः करणे ल्युट् । अभिवादनविधिमाहमनुः । अभिवादात् परंवि-

प्रोऽज्यायांसमभिवादयन् । असौनामाहमस्मीतिस्वंनामपरिकीर्त्तयेत् ॥ नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजानते । तान् प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच । भोःशब्दंकीर्त्तयेदन्ते स्वस्यनाम्नोभिवादने । नाम्नांस्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिः स्मृतइति । तथाच अभिवादये शुभशर्माहमस्मिभोः इत्यभिवादनवाक्यम् । तन्निषेधोयथा । समित्पाण्युदकुम्भपुष्पान्नहस्तोनाभिवादयेदन्यच्चाप्येवंयुक्तमितिबौधायनः ॥ जपयज्ञजलस्थञ्चसमित्पुष्पकुशानलान् । दन्तकाष्ठञ्चभक्ष्यञ्चवहन्तंनाभिवादयेदिति लघुहारीतः ॥अन्यत्रापि।समित्पुष्पकुशाग्न्यम्बुमृदन्नाक्षतपाणिकः । जपंहोमञ्चकुर्वाणोनाभिवाद्योद्विजोभवेदिति ।

अभिवाद्यः । त्रि । अभिवादनार्हे ।

अभिविधिः । पुं । तेनसहेत्यर्थे । व्याप्तौ ।

अभिविनीतः । त्रि । सर्वतःशिक्षिते ।

अभिविमानम् । न । आभिमुख्येनविश्वं मिमीते जानातीतियोगाद्ब्रह्मात्मनि ।

अभिव्यक्तः । त्रि । सर्वतःप्रत्यक्षे ।

अभिव्यक्तिः । स्त्री । प्रत्यक्षे । उद्भूते । अभितोव्यक्तिः ।

अभिव्याप्तिः । स्त्री । साकल्येन योगे । सम्मूर्छने । सर्वतोव्याप्तौ ॥ अभिव्यापनम् । आमूव्याप्तौ । क्तिन्नावादिभ्य इति क्तिन् ॥

अभिशंसनम् । न । अभिकथने ॥

अभिशपनम् । न । अभिशापे ॥

अभिशप्तः । त्रि । शापग्रस्ते । प्राप्ताभिशापे ॥

अभिशस्तः । पुं । स्तेने । अभितःशस्तः प्रशस्तः । त्रि । मृषापवादग्रस्ते । परस्त्रियां परपुरुषेण वा मैथुनं प्रतिमिथ्या दूषिते । शापग्रस्ते । आचारिते । अनिर्णीतेपितस्मिन्महापातकादौ जाताभिशापे ॥ अभिशस्यतेस्म । शसुहिंसायाम् । क्तः । यस्यविभाषेति नेट् । धृषिशसीइतिवा ॥

अभिशस्तिः । स्त्री । लोकापवादे । प्रार्थनायाम् । याच्ञायाम् ॥ अभिशंसनम् । शंसुस्तुतौ याचनेच । स्त्रियां क्तिन् ॥

अभिशापः । पुं । मिथ्याभिशंसने । स्वर्णस्तेयं त्वया कृतमित्यादिमिथ्यादूषणाभिधायकेवाक्ये । ब्राह्मणगुरुद्विसिद्धानामनिष्टाभिशंसने ॥ अभिशपनम् । शपआक्रोशे । घञ् ॥

अभिषङ्गः । पुं । पराभवे । आक्रोशे । शपथे । सर्वतोभावेनसङ्गे । भूताद्यावेशे । अभिषञ्जनम् । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गादितिषः ॥

अभिषवः । पुं । अवभृथस्नाने ॥ यज्ञे । स्नपने । पीडने । मद्यसन्धाने । सुराकरणे । सुरोत्पादनप्रकारे ॥ सवने । सुत्यायाम् ॥ अभिषूयते अभिषवणं वा । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् । उपसर्गादितिषः । न । काञ्जिके ॥ इतिहलायुधः ॥

अभिषवणम् । न । स्नाने । षुञ्॰ । ल्युट् ॥

अभिषह्य । । । प्रसह्यार्थे ॥ अभिषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा । ल्यप् ॥

अभिषिक्तः । त्रि । अभिषेचिते ॥

अभिषिषेणयिषुः । त्रि । सेनयाऽभियातुमिच्छति ॥ सत्यापपाशेत्यादिना सेनाशब्दाण्णिचि सनि सनाशंसेत्युः । स्थादिष्वितिधात्वभ्याससकारयोः षत्वम् ॥

अभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ अभिषूयतेस्म । षुञ् अभिषवे । क्तः । उपसर्गादितिषत्वम् ॥

अभिषेकः । पुं । शान्तिस्नाने ॥ स्नाने ॥ रुद्राभिषेकादौ ॥ पूर्णाभिषेकशाक्ताभिषे कराजाभिषेकादिपदवाच्ये अधिकारप्राप्त्यर्थस्नाने ॥ मार्जने ॥ अभिषेचनम् । षिच॰ । घञ् ॥ जले ॥ अभिषिच्यतेऽनेन घञ् ॥

अभिषेचनम् । न । अभिषेके । षिच० । ल्युट् ।

अभिषेणनम् । न । राज्ञोऽरिसम्मुखगतौ । सुदुधाचायाम् । यत्से नयाभिगमनमरौ तदभिषेणनम् । सेन याऽभियानम् । सत्यापेतिसेनायव्दाञ्चि च । ल्युट् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ।

अभिष्टुतम् । त्रि । स्तुते । वर्णिते । ईडिते । अभिष्टूयतेस्म । ष्टुञ् स्तुतौ । क्तः ।

अभिष्यन्दः । पुं । अतिवृद्धौ । स्रावे । अक्षिगदविशेषे । अभिष्यंदनम् । स्यंदू० घञ् ।

अभिष्यन्दिरमणम् । न । शाखानगरे । प्रधाननगरसन्निहितनगरे । इतिजटाधरः ।

अभिष्वङ्गः । पुं । उत्कटरागे । अन्यस्मिन्नहंबुद्धौ । अभिष्वञ्जनम् । ष्वञ्ज० । घञ् ।

अभिसंरब्धः । त्रि । कुपिते ।

अभिसंवृत्तिः । स्त्री । व्यवहारे ।

अभिसन्तापः । पुं । युद्धे । अभिग्रामे । अभितः सन्तापोऽत्र ।

अभिसन्धः । पुं । सत्यत्वाभिमाने ।

अभिसन्धानम् । न । वञ्चने । प्रतारणे ।

अभिसन्धिः । पुं । अभिसन्धाने । उद्देशे ।

अभिसम्पातः । पुं । युद्धे । अभिसम्पतनम् । पतऌ गतौ । घञ् ॥

अभिसरः । त्रि । अनुचरे । सहाये । अभितः । सरति । सृ गतौ । पचाद्यच् ।

अभिसर्जनम् । न । दाने । वधे ॥ अभिपूर्वात् सृजेर्भावे ल्युट् ॥

अभिसारः । पुं । बले । युद्धे । सहाये । साधने । स्त्रीपुंसयोरन्यतरस्याऽन्यतरार्थं सङ्केतस्थानगमने ॥ अभिसरणम् । सृ० । घञ् ।

अभिसारिका । स्त्री । नायिकाविशेषे । सङ्केत स्थलेस्वयङ्गमनकर्त्र्याम् । एवं प्रियगमनकारयित्र्याम् । कान्तार्थिनीतुयायातिसङ्केतंसाभिसारिके त्यमरः । भरतस्तु । हित्वालज्जाभये श्लिष्टामदनेमदनेनच । अभिसारयतेकान्तंसाभवेदभिसारिकेति । अभिसरति । सृगतौ । ण्वुल् ।

अभिसारिणी । स्त्री । अभिसारिकायाम् ।

अभिसृष्टः । त्रि । दत्ते ॥

अभिहतः । त्रि । विद्धे । ताडिते ।

अभिहारः । पुं । अभियोगे । अभिगम्याक्रमणे । अभिग्रहणे । आभिमुख्येन ग्रहणे । चौर्ये । कवचधारणे । सन्नहने ॥ मद्यपे । अभिहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ।

अभिहितम् । त्रि । कथिते । प्रोक्ते । अ-

भिधीयतेऽस्म । डुधाञ् धारणपोषणयोः । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अभीकः । त्रि । कामुके । क्रूरे । निर्भये । पुं । कवौ । अभिकामयते । अनुकाभिके तिसाधुः । स्वामिनि ।

अभीक्ष्णम् । । । निरन्तरे । अव्ययदर्थे ॥ भृशे । पौनःपुन्ये । अभिक्ष्णौति । क्ष्णु तेजने । बाहुलकादमुः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यद्वा । अभिक्षणवनम् । क्ष्णु तेजने । डम् । पृषोदरादित्वाद भेदीर्घः ॥ शीघ्रे । प्रकर्षे ।

अभीक्ष्णम् । न । भृशे । पौनः पुन्ये । निरन्तरे । सर्वदार्थे । त्रि । भृशयुक्तक्रियायाम् । निरन्तरयुक्तक्रियायाम् ॥

अभीतः । त्रि । अभिव्याप्ते अभि पूर्वात् इणः क्तः । अभितइतोवा ॥ निर्भये । नभीतः ॥

अभीप्सितम् । त्रि । वाञ्छिते । अभीष्टे ॥ अभ्याप्तुमिष्यतेऽस्म । आप्लृव्याप्तौ सनन्तः । आपज्ञप्यृधामीत् । क्तः ।

अभीरः । पुं । आभीरे । गोपे । अभि ईरयति । ईरगतौकम्पनेच । पचाद्यच् ॥

अभीरुः । त्रि । निर्भये । स्त्री । शतमूल्याम् । नभीरुः । स्थिरपत्रत्वात् ।

अभीरुपत्री । स्त्री । शतमूल्याम् । अभीरूणि पत्राण्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ।

अभीशुः । पुं । प्रग्रहे । किरणे । रश्मौ ।

अभीषङ्गः । पुं । आक्रोशने । शापे । अभिसञ्जनं । घञ् । उपसर्गस्यघञीति दीर्घः ॥

अभीषुः । पुं । किरणे । अश्वास्यरज्जौ । प्रग्रहे । कामे । अनुरागे । त्रि । इच्छति । ईषतेहिनस्ति ईष्यतेवा । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेः किच्च । आदेरिकारादेशश्च । अभिगतईषुः । प्रादयोगतेति समासः ।

अभीष्टः । त्रि । ईप्सिते । प्रिये । अभितइष्यतेस्म । इषुइच्छायाम् । क्तः ॥

अभीष्टा । स्त्री । रेणुकाभिधगन्धवस्तुनि ।

अभुक्तः । त्रि । उपवासिनि । यथा अभुक्तस्यदिवानिद्रापापायासमपिक्षीयंतीति । अकृतभोजनेवस्तुनि ।

अभुक्तमूलः । पुं । न । ज्येष्ठान्त्यघटीचतुष्टयसहितमूलाद्यघटीचतुष्टये ॥ ज्येष्ठान्त्यैकघटीसहित मूलाद्यघटिकाद्वये ॥ ज्येष्ठान्त्यघटिकार्द्धसहित मूलादिघटिकार्द्धे ॥ ज्येष्ठान्त्यपञ्चघटिकासहितमूलाद्यष्टपञ्चनाडिकासु ।

अभूतः । त्रि । अविद्यमाने ॥

अभूताभिनिवेशः । पुं । असतिअस्तित्वनिश्चये ॥

अभेदः । पुं । ऐक्ये । अविशेषे । अभेदः । यथा । रलयोर्डलयोस्तद्वज्जयोर्बवयोरपि । शसयोर्मनयोश्चान्ते सविसर्गाविसर्गकेः । सबिन्दुकाविन्दुकयोः स्यादभेदेन कल्पनमिति । यथा वा । गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोश्चाभेदः ।

अभेद्यम् । न । हीरके । त्रि । अभेदनीये ।

अभोगः । त्रि । भोगशून्ये । भोगानर्हे । नास्ति भोगो यस्य ॥

अभोजनम् । न । भोजनाभावे । उपवासे । यथा । अजीर्णे भोजनं येषां जीर्णे येषामभोजनम् । रोगाणां भोजनं येषां तेषां नश्यन्ति धातवः इति वैद्यकम् । अपिच । वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे । स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति मलमासतत्त्वम् ।

अभ्यक्तः । त्रि । कृततैलाभ्यंगे । अभितोऽक्तः ।

अभ्यग्रम् । त्रि । आसन्ने । समीपे । अभिमुखमग्रमस्य ।

अभ्यङ्गः । पुं । तैलमर्दने । स्नेहने । यथा । तैलमभ्यंगदक्तेषु न चास्यादनुतर्पणम् । सामान्यं पृथगभ्यंगो मस्तकादौ प्रकीर्त्तितः । अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं स जराश्रमवातहा । शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेदित्यायुर्वेदः । पादगते वर्षिरे यस्तुषि सन्नद्धस्तः अतस्तत्तुहितार्थिना पादाभ्यङ्गः करणीयः । कफग्रस्तकृतभेदवमनाजीर्णिभिर्नाभ्यङ्गः करणीयः । अपिच । मूर्द्धि दत्तं यदा तैलं भवेत्सर्वाङ्गसङ्गतम् । स्रोतोभिस्तर्पयेद्धातून् अभ्यङ्गस्तत्र चेरित इति । तैलादिना शिरःसहितदेहमर्द्दने ॥

अभ्यञ्जनम् । न । तैले । अभ्यङ्गे ॥ स्नापहस्नाने ॥ अभितः अञ्जनम् ।

अभ्यधिकः । त्रि । सर्वोत्कृष्टे ।

अभ्यनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ । अभितः अनुज्ञा ।

अभ्यनुज्ञातः । त्रि । आभिमुख्येनज्ञाते ।

अभ्यनूक्तम् । त्रि । प्रकाशिते ।

अभ्यन्तरम् । न । अन्तराले । मध्यमाने । अभिगतमन्तरम् ।

अभ्यमितः । त्रि । रोगिणि । अभ्यम्यते स्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनां णिचो वैकल्पिकत्वात् णिजभावे इट् न । अभ्यमतिस्मवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थैतिक्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् ॥

अभ्यमित्रीणः । त्रि । अभ्यमित्र्ये । अभ्यमित्रसंगामी । अभ्यमित्रं छेतिखः ।

अभ्यमित्रीयः । त्रि । अभ्यमित्र्ये । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्राच्छखेतिछः । अमित्राभिमुखंसुष्ठुगच्छतीत्यर्थः ॥

अभ्यमित्र्यः । त्रि । स्वशक्तितःशत्रोरभिमुखंगच्छतीरे । अभ्यमित्रीये । अभिमित्राभिमुखम् । लक्षणेनाभिप्रती इत्यव्ययीभावः । अभ्यमित्रमलं गामी । अभ्यमित्राच्छचेतियत् ॥

अभ्यर्णम् । त्रि । समीपे ॥ अभ्यर्द्यतेस्म अभ्यर्दितिस्मेतिवा । अर्दगतौ । कर्मणिकर्त्तरिवाक्तः । अभेश्चाविदूर्य इति इभावः । रदाभ्यामितिनस्तस्यचणत्वम् ॥

अभ्यर्द्दितः । त्रि । पीडिते । अभिपूर्वादर्द्देः क्तः । इट् ।

अभ्यर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ।

अभ्यर्हितः । त्रि । उचिते ॥ श्रेष्ठे ।

अभ्यवकर्षणम् । न । शल्यादेः समुत्पाटने । निर्हारे । शल्यादेर्युक्त्याभिःसारणे । अभ्यवकृषेर्ल्युट् ।

अभ्यवस्कन्दः । पुं । रिपोराक्रमणे । निःशक्तीकरणाय शत्रुभिर्दीयमानेप्रहारे । अभ्यासादने । प्रपाते ॥

अभ्यवस्कन्दनम् । न । रिपोराक्रमणे । अभ्यासादने । प्रहारादिना शत्रोर्निःशक्तीकरणे । बलादाक्रमणे इतिस्वामी । शत्रोः सम्मुखगमने । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । ल्युट् ।

अभ्यवहारः । पुं । भक्षणे । तच्चभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेन पञ्चविधः ।

अभ्यवहृतम् । त्रि । भुक्ते ॥ अभ्यवह्रियतेस्म । क्तः ।

अभ्यसनम् । न । अभ्यासे । पौनःपुन्येनचिन्तने करणेच ॥

अभ्यसूयकः । त्रि । गुर्वादीनां वैदिकमार्गस्थानां कारुण्यादिगुणेषु प्रतारणादिदोषारोपके । अभितोऽसूयकः ।

अभ्यसूया । स्त्री । गुणेषुदोषारोपे ॥ अभ्यसूयनम् । असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादित्वाद्यकिअप्रत्ययादिभ्यः ।

अभ्याकाङ्क्षितम् । न । अलीकाभियोगे । मिथ्यादावा इतिख्याते । अभ्याख्याने । त्रि । ईप्सिते । अभितः आकाङ्क्षितम् ।

अभ्याख्यानम् । न । मिथ्याभियोगे । शतंमे धारयसीत्यादिमिथ्योद्भावने । मिथ्यावादे । अभ्याङ्पूर्वात्ख्याञोभावेल्युट् ।

अभ्यागतः । पुं । अतिथौ । दृष्टपूर्वेणत्यागते । त्रि । सम्मुखागते ॥ अभित आगतः । आभिमुख्येन आगतोवा ॥

अभ्यागमः । पुं । विरोधे । समरे । अन्तिके । अभिघाते । अभ्युद्गमने । भोगे । स्वीकारे । फलसम्बधे । अभ्यागमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदित्यप् ॥

अभ्यागारिकः । त्रि । कुटुम्बव्यापृते । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे । अभ्यागारेनियुक्तः । अगारान्ताट्ठन् । अभिअधिक आगारिकोषा ।

अभ्याघातः । पुं । चौर्याद्यनर्थोपदेशे ।

अभ्यात्तः । वि । अभिव्याप्ते । व्याप्त्यर्थस्यातते: कर्त्तरि कर्मणिवा निष्ठा ।

अभ्यादानम् । न । आरम्भे । आभिमुख्येनादानम् ।

अभ्यान्तः । त्रि । रोगिणि । अभ्यम्यते स्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनांणिचोवैकल्पिकत्वात् णिचपक्षे ॥ अमतिस्सवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेति क्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् । इडभावे अनुनासिकस्येतिदीर्घः ।

अभ्यामर्दः । पुं । रणे । समरे । अभ्यामर्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ।

अभ्याशः । पुं । अवश्यमेव । अन्तिके । अभ्यश्यते । अशूव्याप्तौ । घञ् ।

अभ्यासः । पुं । अभ्यसने । आवृत्तौ । आकर्णनं विचारोजपः शिष्येभ्योदानमावृत्तिश्चेति पञ्चविधोऽभ्यासो- भवति ॥ खुरल्याम् । शराभ्यासे । पुनःप्रयोगे । संस्कारबाहुल्ये । दृढतरसंस्कारे । षड्विधलिङ्गेषु द्वितीये लिङ्गे । यथाहुः । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तन्मध्ये पौनःपुन्येनप्रतिपादनमभ्यासः । यथाछान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके अद्वितीयस्यवस्तुनोमध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनमिति । विजातीयप्रत्ययानन्तरिते सजातीयप्रत्ययवाहे । अतिपरिचये । त्रि । अन्तिके । अभ्यासीदति । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्यासयोगः । पुं । एकस्मिन् प्रतिमाद्यालम्बने सर्वतः समाहृत्य चेतसः पुनःपुनः स्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकेसमाधौ ।

अभ्यासादनम् । न । रिपोरभ्यावैर्निःशक्तीकरणे । अभ्यवस्कन्दने । शत्रोःसम्मुखगमने । षद्लृविशरणादौ । चुरादिः । ल्युट् ॥

अभ्याहारः । पुं । अभिग्रहणे । चौर्ये ॥ आभिमुख्येनाहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ॥

अभ्याहितः । वि । उपचिते । इन्धनैरुपचितेग्नौ पुं ।

अभ्युक्तः । वि । प्रकाशिते

अभ्युत्थानम् । न । गौरवोद्यमप्त्युद्गमने । गौरवंदृष्ट्वाआसनादेरुत्थाने ।

उद्यमे । उद्भवे ॥ आभिमुख्येनउत्थानम् ॥

अभ्युत्पतनम् । न । आभिमुख्येनोत्पतने ।

अभ्युदय: । पुं । पराक्रमे ॥ वृद्धिश्राद्धे ॥ अभीष्टानांकार्याणामाभिमुख्येनोदय: प्रादुर्भावोयेनेतिविग्रह: । सर्वतोभावेनधनजनादीनांवृद्धौ । यथा । राजन्नभ्युदयोस्तु वल्लनकवे इत्तेकिमाल्लेतव श्लोक: कस्यकवेरमुष्य कृतिनस्तत्पश्यतांपश्यते । किन्त्वासामरविन्दसुन्दरदृशां द्राक्चामरान्दोलनादुद्वेल्लद्भुजवल्लिकङ्कणझणत्कार: क्षणं वार्यताम् ॥ अस्यपूर्वार्द्धंवल्लनकविकर्णाटराजयोर्वाक्यं शेषार्द्धंकालिदासस्य ।

अभ्युदित: । त्रि । सूर्योदयकालेनिद्राणे । सुप्तेयस्मिन्सूर्यउदितस्तस्मिन् ॥ अभिसर्वत: उदितिश्चयेन इतं गतं प्रातस्सन्ध्याकर्मास्मात् । उदिते । प्रकाशिते ।

अभ्युद्यतम् । त्रि । अयाचितोपनीते ऽन्नादौ । आभिमुख्येन स्थापिते ।

अभ्युपगत: । त्रि । स्वीकृते । अभ्युपगम्यतेस्म । गम्लृ गतौ । क्त: । अभ्युदिते ।

अभ्युपगम: । पुं । स्वीकारे । अङ्गीकारे । समीपागमने । अन्तिकसमागमे । अभ्युपेत्युपसर्गद्वयपूर्वाद्गमे ग्रंहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ।

अभ्युपगमसिद्धान्त: । पुं । न्यायाश्रयसिद्धान्तविशेषे ॥ यथा । अपरीक्षिताभ्युपगमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्त: । १५ । ३१ । अपरीक्षितस्य साक्षादसूचितस्य विशेषपरीक्षणं विशेषधर्मकथनम् । अभ्युपगमादिति ज्ञापकत्वे पञ्चमी अभ्युपगमज्ञापकमित्यर्थ: । विशेषपरीक्षणाज्ज्ञायते सूत्रकृतोऽभ्युपगतमिदमिति । तथाच साक्षादसूचिताभ्युपगमोऽभ्युपगमसिद्धान्त: । यथा मनसइन्द्रियत्वमिति ।

अभ्युपपत्ति: । स्त्री । अनुग्रहे । विपत्स्थादनाहितनिवारणप्रवृत्तौ ॥ अभ्युपपदनम् । पद्गतौ । क्तिन् ।

अभ्युपाय: । पुं । स्वीकारे । इतिहेमचन्द्र: ॥ उपाये । यथा । ततस्वीकृतव्यतिकरे कइहाभ्युपायइतिकाश्यप्रश्न: ।

अभ्युपायनम् । न । उपढौकनद्रव्ये । उपायने ॥ यथा । तावानयस्व मं मोपैनन्दाद्यै: साभ्युपायनैरितिविष्णुभागवतम् ।

अभ्युपेत: । पुं । उपगते । स्वीकृते ॥ ।

अभ्युष: । पुं । ईषत्पक्वे । भर्जिते च

हरिस्तयथादौ । पौलौ । अभ्योषति । उषदाहे । इगुपधेतिकः । अभ्यूष्यतेवा । घञ् ॥

अभ्यूषः । पुं । आपक्के । अभ्युषे । अभ्यूषति अभ्यूष्यतेवा । उषरुजायाम् । इगुपधेतिकोघञ्वा ॥

अभ्यूहितः । त्रि । ऊहिते ॥ अभितः ऊहितः ॥

अभ्योषः । पुं । अभ्यूषे । पौलौ ॥ अभ्योषति । उषदाहे । पचाद्यच् । गुणः ॥

अभ्रम् । न । मेघे ॥ आपोविभर्त्ति । डुभृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । नभ्रंश्यन्त्यापोऽस्मात् । भ्रंशुअधःपतने । अन्येभ्योपीतिडः ॥ अभ्रकधातौ ॥ काञ्चने ॥ गगने ॥ नविभर्त्ति किञ्चित् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । आपोभ्रंश्यन्त्यस्मात् । अन्येभ्योपीतिडः ॥ यद्वा । अभ्रतिस्थैर्यंगच्छति । अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्यर्थाः । अच् ॥ यद्वा नभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्रंलिहः । पुं । वायौ ॥ त्रि । मेघस्पर्शिनि । उच्चतरे ॥ अभ्रंलेढि । लिहआस्वादने । वहाभ्रेलिह इत्यभ्रोपपदाल्लिहेः कर्त्तरिखश् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुमागमः ॥

अभ्रकम् । न । धातुभेदे । अभ्रे । गिरिजामले ॥ अस्योत्पत्त्यादिकं यथा । पुराबधायवृत्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम् । विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः ॥ तेनिपेतुर्घनध्वाना च्छिखरेषु महीभृताम् । तेभ्य एव समुत्पन्नंतत्तद्गिरिषुचाऽभ्रकम् ॥ तद्वज्रं वज्रजातत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगनात् स्खलितंयस्माद्गगनंचततोमतम् ॥ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रभेदात्तत्स्याच्चतुर्विधम् । क्रमेणैवसितंरक्तंपीतंकृष्णंचवर्णतः ॥ प्रशस्यतेसितंतारेरक्तंतत्तुरसायने । पीतंहेमनिकृष्णन्तु गदेषुद्रुतयेपिच ॥ पिनाकंदर्दुरंनागं वज्रंचेतिचतुर्विधम् ॥ मुञ्चत्यग्नौविनिःक्षिप्तं पिनाकं दलसञ्चयम् । अज्ञानाद्भक्षणात्तस्य महाकुष्ठप्रदायकम् ॥ दर्दुरंत्वग्निनिःक्षिप्तंकुरुते दर्दुरध्वनिम् । गोलकानव हुशःकृत्वासस्यान्मृत्युप्रदायकः ॥ नागन्तु नागवद्वह्नौफूत्कारंपरिमुञ्चति । तद्भक्षितमवश्यन्तु विदधातिभगन्दरम् ॥ वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठेत्तन्नाग्नौ विकृतिं व्रजेत् । सर्वाभ्रेषुवरंवज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् ॥ अभ्रमुत्तरशैलोत्थं बहुसत्त्वंगुणाधिकम् । दक्षिणाद्रिभवंस्वल्पसत्त्वमल्पगुणप्रदम् ॥ अथमारिताभ्रस्यगुणाः । अभ्रंक

पाकेमधुरं सुशीतमायुष्करं धातुविव र्द्धनं च । हन्यात्त्रिदोषं व्रणमेहकुष्ठप्लीहोदरग्रन्थिविषकृमींश्च ॥ रोगान् हन्ति दृढयतिवपुर्वीर्यवृद्धिं विधत्ते तारुण्याढ्यं रमयति शतं योषितां नित्यमेव । दीर्घायुष्कान् जनयति सुतान् विक्रमैः सिंहतुल्यान् मृत्योर्भीतिं हरति सततं सेव्यमानं मृताभ्रमिति ॥ अथाशोधिताभ्रस्य दोषाः । पीडां विधत्ते विविधां नराणां कुष्ठं क्षयं पाण्डुगदं च शोथम् । हृत्पार्श्वं पीडां च करोत्यशुद्धमभ्रं गुरुवह्निहृत्स्यात् ॥ अस्य शोधनविधिर्यथा । कृष्णाभ्रकं धमेद्वह्नौ ततः क्षीरे विनिःक्षिपेत् । भिन्नपत्रं तु तत्कृत्वा तण्डुलीयाम्लयोर्द्रवैः । भावयेदष्टयामं तदेवमभ्रं विशुध्यति ॥ मारणन्तु । कृत्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोधयित्वाथ मर्द्दयेत् । अर्कक्षीरैर्दिनं खल्ले चक्राकारं च कारयेत् । वेष्टयेदर्कपत्रैश्च सम्यग्गजपुटे पचेत् । पुनर्मर्द्य पुनः पाच्यं सप्तवारान् पुनः पुनः ॥ ततो वटजटाक्वाथैस्तद्वद्देयं पुटत्रयम् । म्रियते नात्र सन्देहः प्रयोज्यं सर्वकर्मसु । तुल्यं घृतं मृताभ्रेण लोहपात्रे विपाचयेत् । घृते जीर्णे तदभ्रन्तु सर्वयोगेषु योजयेदिति भावप्रकाशः ॥

अभ्रति अभ्रयते वा । अभ्र० । क्विन् ॥

अभ्रस्याकृतिर्वा । इवे प्रतिकृतावितिकन् ।

अभ्रङ्कषः । पुं । समीरणे । अभ्रं कषति हिनस्तीति विग्रहे सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इति खच्प्रत्ययः । मुमागमः ।

अभ्रपिशाचः । पुं । राहौ । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अभ्रपुष्पम् । न । जले । अभ्रस्य पुष्पमिव । पुं । वेतसे । अभ्रमिव अभ्रसमयेवा पुष्पमस्य ।

अभ्रमांसी । स्त्री । आकाशमांसीलतामाम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ।

अभ्रमातङ्गः । पुं । ऐरावते । अभ्रं मेघस्तदात्मकोमातङ्गः । शाकपार्थिवादिः । अभ्रे आकाशे मेघे वा विचमानोमातङ्ग इतिवा ।

अभ्रमुः । स्त्री । ऐरावतपत्न्याम् । अभ्रे खे माति मन्थरगामिनीत्वात् । बाहुलकादुः । अभ्रे आकाश एव माति । माङ्माने । मितद्र्वादित्वाड्डुर्वा । न भ्राम्यति । भृमृचरीत्युः । मन्थरगामिनीत्यर्थ इतिवा ।

अभ्रमुप्रियः । पुं । अभ्रमातङ्गे । अभ्रमोः प्रियः ।

अभ्रमुवल्लभः । पुं । ऐरावते । अभ्रमोर्वल्लभः ।

अभ्ररोहम् । न । वैदूर्यमणौ । इति

राजनिर्घण्टः ।

अभ्रलिप्ती । स्त्री । अल्पैरभ्रैर्लिप्तायां दिवि । अल्पैरभ्रैर्लिप्ता सा इत्याख्यायामिति ङीष् ।

अभ्रवाटिकः । पुं । आम्रातके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अभ्रावकाशकः । पुं । तापसान्तरे । यो वातातपवर्षेषु केवलाकाशे असंवृतप्रदेशे तपश्चरति सोऽभ्रावकाशकः ।

अभ्रिः । स्त्री । काष्ठकुद्दाले । नौमलोत्सारके । पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठघटितकुद्दाले । अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्व्वधातुभ्य इन्निति इन् ।

अभ्रियम् । त्रि । मेघसंभवे । अभ्रेभवम् । समुद्राभ्राद्घः । छान्दसत्वं प्रायिकम् ॥ स्त्रियामभ्रिया ।

अभ्री । स्त्री । काष्ठकुद्दाले ॥ अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्व्वधातुभ्य इतीन् । कृदिकारादिति ङीष् ।

अभ्रेषः । पुं । न्याये । उचिते । भ्रेषणम् भ्रेषः । भ्रेषृ चलने । घञ् । भ्रेषादन्यः ॥

अभ्रोत्थम् । न । कुलिशे । त्रि । अभ्रभवे ।

अम् । अ । अल्पे । शीघ्रतायाम् । इति व्याडिः ।

अमः । पुं । रोगे ॥ त्रि । अपक्वफलादौ ।

अमङ्गलः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥ त्रि । मङ्गलहीने । अशुभसूचके ।

अमण्डः । त्रि । मण्डहीने ।

अमतः । पुं । मृत्यौ । काले । रोगे । त्रि । असंमते । अविज्ञाते । अतर्किते । अमति । अमगत्यादिषु । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच् ।

अमतिः । पुं । काले । दण्डे । चन्द्रे । त्रि । दुष्टे । अमति । अमगत्यादिषु । अमेरतिः ।

अमत्रम् । न । भाजने । भाण्डे । अमति अन्नमत्र । अमगत्यादिषु । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ।

अमदनः । पुं । शिवे ।

अमनाः । त्रि । स्नेहशून्ये ।

अमनस्कः । त्रि । अप्रगृहीतमनस्के । पुं । योगग्रन्थविशेषे ।

अमनिः । स्त्री । वर्त्मनि । गतौ ॥ अमति । अमगत्यादिषु । अर्त्तिसृधृ इत्यादिनाऽनिः ।

अमन्दः । त्रि । धृष्टे ॥ मन्दभिन्ने ॥

अममः । पुं । भाविजिनविशेषे ॥ त्रि । ममताहीने ॥

अमरः । पुं । सुरे ॥ अष्टाध्यायिकान्तर्गतवैयाकरणविशेषे । येन नामलिङ्गानुशासनं कृतम् ॥ विक्रमादित्यसभास्थनवरत्नान्तर्गतरत्ने ॥ अयं बौद्ध इति कश्चित् ॥ स्नुहीवृक्षे । पारदे ।

अस्थिसंहारे। त्रि । मरणवर्जिते । नम्रियते इतिअमरः । मृङ्प्राणत्यागे तुदादिः। पचाद्यच् ।

अमरजः। पुं। खदिरवृक्षभेदे। कालस्कन्धे। पद्मतरौ।

अमरदारुः। पुं। देवदारुवृक्षे।

अमरद्विजः। पुं। देवले। देवाजीवे। पुजारीति प्रसिद्धे। अमराणांद्विजः॥

अमरपुष्पकः। पुं। काशे। इक्षुगन्धायाम्। इतिरत्नमाला।

अमरपुष्पी। स्त्री। अवाक्पुष्प्याम्। अधःपुष्प्याम्।

अमरप्रभुः। पुं। विष्णौ। अमराणां प्रभुः।

अमररत्नम्। पुं। स्फटिके॥ इतिराजनिर्घण्टः।

अमरवल्लरी। स्त्री। आकाशवल्ल्याम्॥

अमरा। स्त्री। गुडूच्याम्। अमरावत्याम्॥ दूर्वायाम्। स्थूणायाम्॥ जरायौ॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ वटीवृक्षे॥ महानील्याम्। घृतकुमार्याम्॥ नाभिनालायाम्। नम्रियते। मृङ्प्राणत्यागे। पचाद्यच्। टाप्।

अमराद्रिः। पुं। सुमेरौ। अमराणामद्रिः।

अमरालयः। पुं। स्वर्गे। अमराणामालयः।

अमरावती। स्त्री। इन्द्रपुर्य्याम्। यथा। नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताम्बरे:। सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टावद्यामूरमरावतीति। अमराः सन्त्यस्याम्। मतुप्। मतौवह्वचोमजिरादीनामिति दीर्घः।

अमरेशः। पुं। अमरकण्टकतीर्थस्थदेवे। अमरेशोऽमरकण्टकइत्यागमोक्तः। अपिच। अमरेशमहापीठे कुमतुङ्गारसंज्ञकः। तत्रदुर्गाह्वयंनाम चण्डिकाचमहेश्वरीति।

अमर्त्त्यः। पुं। त्रिदशे। नम्रियते। अमर्त्त्यः। नमर्त्यःइतिनञ् समासोवा।

अमर्त्त्यनदी। स्त्री। गङ्गायाम्। अमर्त्त्यानांनदी॥

अमर्त्त्यभुवनम्। न। स्वर्गे। अमर्त्त्यानां भुवनम्।

अमर्षः। पुं। कोपे। क्रुधि॥ परोत्कर्षासहनरूपेचित्तवृत्तिविशेषे। कृतापराधे ऽसमर्थस्यद्वेषे। मर्षणम्। मृषतितिचायाम्। भावेघञ्। नञ् समासः।

अमर्षणः। त्रि। क्रोधने। नमर्षशीलः युच्। असहने।

अमलम्। न। अभ्रके। त्रि। निर्मले। रजस्तमोमलरहिते। अमति। अम गतौ। वृषादिभ्यःकलच्। अम

अमस्येतिवा ॥

अमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ भूम्यामल-क्याम् । सातलावृक्षे । नाभिमाला याम् । टाप् ॥

अमलात्मा । पुं । निवृत्तरागादिमले ।

अमसः । पुं । काले । निर्बोधे । रोगे ॥

अमहात्मा । पुं । क्षुद्रहृदये । नमहात्मा ॥

अमा । ।। सहार्थे । निकटे ॥ नमाति मा माने । क्विप् ॥

अमा । स्त्री । दर्शे । अमावास्यायाम् ॥ नामैकदेशेनामग्रहणात् ॥ चंद्रलोक स्यहृर्यदीधितौ ॥

अमांसः । त्रि । दुर्बले ॥ अल्पमांसयुक्ते । मांसरहिते ॥ नमांसमस्य । अल्पार्थे नञ् ।

अमांसाशी । त्रि । निरामिषाशिनि ॥ यथा । नभक्षयेत् वृथामांसममांसाशी भवत्यपीतिशान्तौ मोक्षधर्मे भीष्मः ॥

अमात्यः । पुं । मन्त्रिणि । यथा । शान्तो विनीतःकुशलः सत्कुलीनःशुभान्वितः । शास्त्रार्थतत्त्वगोऽमात्योभवेद्भूमिभुजामिहेतियुक्तिकल्पतरुः । त्रि । सहभवे । अमासह समीपेवाभवः । अव्ययात्त्यप् ।

अमान्यः । त्रि । मायंकारवभावशून्येतु-रीयेपरमात्मनि । मायापरिच्छि-त्तिः सामविषतेयस्यसः । निर्धने ।

अमाननम् । न । अनादरे ॥ नमाननम् ।

अमानस्यम् । न । पीडायाम् । त्रि । पीडायुक्ते । मानसाय हितम् मानसे-साधुवा । उगवादित्वात् यत्नसाध्वि ति वायत् । नमानस्यममानस्यम् ।

अमामसी । स्त्री । दर्शे । कृष्णपक्षान्त तिथौ ।

अमामासी । स्त्री । अमावास्याम् ।

अमावसी । स्त्री । अमामस्याम् ॥

अमावस्या । स्त्री । अमायाम् । अमास हवसतोऽस्याम् चन्द्रार्काविल्यमोपप दादवसे रमावस्यदन्यतरस्यामित्यधि करणे यत् पाक्षिकोह्रस्वश्चनिपात-सिद्धः ॥ सूर्याचन्द्रमसोर्यः परःसन्नि कर्षः सामावस्येतिगोभिलः । परःस न्निकर्षस्त्वपर्यधोभावा पत्नसमकक्ष न्यायेनैकराशव्यवच्छेदेन सहावस्था नरूपोबोध्यः ।

अमावासी । स्त्री । दर्शे । इतिशब्दर-त्नावली ।

अमावास्या । स्त्री । दर्शे ॥ अमासहव-सतोऽस्यांचन्द्रार्कौ । अमावस्यदन्यत रस्यामितिण्यत् । णित्वाद्वृद्धिः ।

अमितः । त्रि । अपरिच्छिन्ने ॥ अपरि

छेद्ये ।

अमितौजाः । त्रि । अतिवीर्यशालिनि । अमितमपरिच्छेद्यमोजः सामर्थ्यं यस्य ।

अमित्रः । पुं । रिपौ ॥ अमति गच्छति । अमगतौ रोगेषा । अमेर्द्विषतिचिदिति इत्रः ॥

अमी । त्रि । रोगिणि । अमोरोगस्तद्वान् । इनिः ॥

अमीवम् । न । क्रौर्य्ये ॥ पापे ॥ दुःखे ॥ अमीवहन्निति लक्ष्यम् ।

अमुकम् । न । छुरिकाविशेषे । हायकुरीति यस्य भाषा ॥ त्रि । मुक्तिरहिते । अमुक्ते ।

अमुतः । अ । अमुष्मादित्यर्थे । तसिल् ।

अमुत्र । अ । भवान्तरे । परलोके । अमुष्मिन् । अदसः सप्तम्यास्त्रल् ।

अमुर्हि । अ । अमुष्मिन्काले ।

अमुष्यपुत्रः । पुं । स्त्री । प्रख्यातवंशजे । कुलीने ।

अमूढः । त्रि । वेदान्तप्रमाणसञ्जात सम्यक्ज्ञाननिवारितात्माज्ञाने ।

अमूदृशः । त्रि । एवं प्रकारे । एतद्रूपे ॥

अमूर्त्तः । त्रि । निरवयवे । वाय्वन्तरीक्षयोः । यथा । सन्निवेशेनेच दृश्यो यस्तन्मूर्त्तमुच्यते । विपर्य्ययं पूर्त्तममूर्त्तं त्विति रहयमिति वे दविदः । न्यायमते आकाशकालदिगात्मसु । एषां सामान्यगुणाः । संख्यापरिमितिपृथक्त्वसंयोगविभागाः । तत्राकाशस्य विशेषगुणः शब्दः । कालदिशोर्विशेषगुणो नास्ति । आत्मनो विशेषगुणास्तु । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषयत्नभावनाख्यसंस्काराधर्माधर्माश्चेति ।

अमूर्त्तविद् । त्रि । शून्यवादिनि ॥ अमूर्त्तः सर्वाकारशून्यो निस्स्वभावः परमार्थः इति शून्यवादिनां कल्पनैव । यतः परमार्थो निस्स्वभावश्चेति व्याघातः ।

अमूलः । त्रि । मूलहीने ॥

अमूलकम् । त्रि । मूलरहिते ॥ प्रमाणशून्ये । नास्तिमूलं यस्य । कप् ॥

अमूला । स्त्री । अग्निशिखावृक्षे । ओषधिविशेषजातौ मूलाभावइति- टाप् ।

अमृणालम् । न । नलदे । वीरणमूले ॥ मृणालमिव । सादृश्येऽनञ् ।

अमृतम् । न । यज्ञशेषे । होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ । अमृतमिव- अमृतसाधनत्वात् । पीयूषे । सलिले । घृते । अयाचितागतवस्तुनि । अमृतंस्यादयाचितमिति मनुः । मोक्षे । अविद्यमानं मृतं मरणमत्र । अन्ने । अम्रियंतेऽनेन । तन्निमित्तभ्या

विशेषितम् । राजनिर्घण्टे अमृतशब्देन विषसामान्यं वत्सनाभः पारदश्चोक्तः ॥ काञ्चने ॥ स्वादुनि । आनन्दे । रसायने ॥ स्वर्ग्गम् । दुग्धे । गोरसे ॥ देवानां सर्वप्राणिनाञ्च जीवने । पदेपदे स्वादुनि । सुरायाम् । आभूतसम्प्लवस्थाने । योगविशेषे । स यथा । बुधमन्दगताः नन्दाकुजेभद्रा जयागुरौ । भृगौरिक्तामृतंप्रोक्तं पूर्णा चरविचंद्रयोरिति । पञ्चमात्रिकस्य द्वितीयपर्याये । पुं । धन्वन्तरौ । देवे ॥ मरणादिदेहेन्द्रियमनोधर्मवर्जिते आत्मनि । वाराहीकन्दे । वनमुद्गे । त्रि । अविनाशिनि । अमरणधर्मिणि । देवतात्मभावे ।

अमृतगतिः । स्त्री । छन्दोविशेषे । यथा । यदिह नमगं युगविहितं विरतिवमितं सुकविहितम् । अमृतगतिः फणिकथिता द्रुतयतिकान्तपविहितेति ।

अमृतजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ।

अमृततरङ्गिणी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ।

अमृततिलका । स्त्री । वर्णवृत्ते । यथा । नगणपयोधररुचिरा कुसुमविराजितमुकुरा । वसुलघुदीर्घयुगलका भवति सखेऽमृततिलकेति । स्वरितगतिश्चनगणकैः ।

अमृतत्वम् । न । अमरणभावे । स्वात्मन्यवस्थाने । मोक्षे ।

अमृतदीधितिः । पुं । चन्द्रे ॥

अमृतमालिका । स्त्री । कर्पूरमालिकप्रभेदे पक्वान्नविशेषे ।

अमृतफलम् । न । नासपातीति यवने षुमषिद्धे फले । यथा । अमृतफलं लघुवृष्यं सुस्वादुपीनकरदोषान् । देशेषु मुद्गलानां बहुलं तल्लभ्यते लोकैरिति । पारेवतद्रौ । पटोले ।

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् । आमलक्याम् ॥

अमृतयोगः । पुं । पद्यामृते योगविशेषे ॥ अपिच । हस्तमूलोत्तरापुष्यारोहिणीरेवतीरवौ । सोमे भद्राश्विनीहस्ताफल्गुनीविधिविष्णुयुक् । कुजे हिदभ्रपुष्याग्निसार्पपौष्णसमीरणाः । बुधे मृतभिषामैत्रकृत्तिकारोहिणी तथा ॥ गुरौ पुष्यानुराधाच स्वाती चैव पुनर्वसुः । भृगौ भगाजयुङ्मित्रतुरङ्गश्रवणानि च । शनौ स्वाती रोहिणी चामृतयोगं वदन्तु बुधा इति । पुनश्च । आदित्यभौमयोर्नन्दा-भद्राशुक्रशशाङ्कयोः । जयाचैस्यागुरौ रिक्तापूर्णार्कि चामृताशुभा इति । अपरञ्च । रवौ मूला । सोमे श्रवणा । भौमे उत्तराभाद्रपदा । बुधे कृत्तिका । गुरौ पुनर्वसू । शुक्रे पूर्वफाल्गुनी ।

अनौस्वातिनक्षत्रे यदाऽमृतयोगो भवतीति ।

अमृतरसा । स्त्री । अंदरसा इति भाषाप्रसिद्धे पक्वान्नभेदे । यथा । तृतीयभागखण्डेन मिश्रितं षष्टिपिष्टकम् । शुभ्रमीषद्दधियुतं मर्दयेद्दृढपाणिना । एवं समुदितं कृत्वा स्थापयेद्रजनीमितम् । ततोऽन्यस्मिन्नहनि तच्चिपिटं निस्तुषैस्तिलैः ॥ विधाय पूपकं तेन तन्त्रिकायां घृते पचेत् । ततोऽमृतरसा जाता वातघ्नी बलवर्द्धिनी । अरोचकहरा हृद्या सुशीता पित्तनुद्धिमेति ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् ।

अमृतसंयाव: । पुं । पक्वान्नविशेषे । स यथा । समितां मधुदुग्धेन मर्दयित्वा सुशोभनम् । पचेद्घृते क्रमेतस्मिन्न्यसेत्पाकं नवे घटे । ततो मरिचचूर्णेन खण्डचूर्णावचूर्णितम् । कुर्यात्कर्पूरसंयुक्तं संयावममृतोपमम् ॥ संयावममृतं स्वादु पित्तघ्नं मधुरं स्मृतम् । वृष्यं वातहरं हृद्यं विपाके गुरु भाषितमिति ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

अमृतसारज: । पुं । गुडे । तवराजे । खण्डे ।

अमृतसिद्धियोग: । पुं । योगविशेषे । यथा । हस्ताश्लेषमृगशिराश्वाजीमैत्र

। पुष्ये च रेवती । रोहिण्युत्तराद्विधूने याऽमृतसिद्धिर्यथाक्रममिति ।

अमृतसू: । पुं । विधौ । स्त्री । अदितौ । अमृतानां देवानां सू: प्रसूतिः ।

अमृतसोदर: । पुं । घोटके । इति राजनिर्घण्ट: ।

अमृतस्रवा । स्त्री । रुदन्त्याम् । उपवल्लिकायाम् । घनवल्ल्याम् ।

अमृता । स्त्री । मागध्याम् । पथ्यायाम् । कथितामांसलाऽमृतेति वचनम् । विरेचने प्रशस्तेयम् । गुडूच्याम् । अमृतमस्या: । आमलक्याम् । अमृतं तेऽनया । तन्निमृड्भ्यो किश्चेति तन् । मदिरायाम् । इन्द्रवारुण्याम् । ज्योतिष्मत्याम् । गोरक्षदुग्धायाम् । अतिविषायाम् । रक्तत्रिवृति । दूर्वायाम् । तुलस्याम् ।

अमृतान्धा: । पुं । देवे । अमृतमन्धोऽन्नं यस्य स: ।

अमृताफल: । पुं । पटोले । इति द्रव्याभिधानम् ।

अमृतायमान: । त्रि । अमृतरसभरिते । आनन्दसुधारसपुष्टे ।

अमृताश: । पुं । विष्णौ । आत्मामृतरसमश्नाति इति यथा । अमृतवदमृतं स्वरूपानन्दलक्षणमश्नात्यनुभवति । अश० । कर्मण्यण् ।

अमृताशनः। पुं। देवे ॥ अमृतमशनमस्य।

अमृतासङ्गम्। न। कर्परिकातुत्थे ॥

अमृताहरणः। पुं। गरुडे ॥ अमृतमाहरणं यस्य सः।

अमृताह्वम्। न। लघुविल्वफलाकृतिखुरासानदेशजेफलविशेषे। अमृतफले। नाशपातीतिजनभाषाप्रसिद्धे।

अमृतोत्पन्नम्। न। खर्परीतुत्थे।

अमृतोत्पन्ना। स्त्री। मक्षिकायाम्। इतिराजनिर्घण्टः।

अमृतोद्भवम्। न। खर्परीतुत्थे। तुत्थे।

अमृतोपमः। त्रि। प्रीत्यतिशयास्पदे। अमृत मुपमायस्य।

अमृष्यमाणः। त्रि। असहमाने।

अमेधाः। त्रि। मूढे।

अमेध्यम्। न। पुरीषे। अयज्ञार्हे। अशुचिमांसादौ। त्रि। अपवित्रे। नमेध्यमितिविग्रहः।

अमेयः। त्रि। अपरिच्छेद्ये। इयानितिमातुमशक्ये। नमेयः।

अमोघः। पुं। नदविशेषे ॥ त्रि। सफले। अव्यर्थे। परमेश्वरे। सद्भिपूजितःस्तुतःसंस्मृतःसर्वफलंददातिनवृथाकरोतीत्यमोघः। नमोघः।

अमोघदृक्। त्रि। यथार्थवीर्ये।

अमोघा। स्त्री। हरीतक्याम्। विडङ्गे। पाटलावृक्षे ॥

अम्बर्। ।। }
अम्बस्। ।। } शीघ्रे। साम्प्रतिके।

अम्बकम्। न। लोचने। ताम्रे ॥ अम्बकःपितेतित्र्यम्बकेरामाश्रमः।

अम्बरम्। न। पतत्त्रिमेघसञ्चारप्रदेशादुपरिसिद्धविद्याधरसञ्चारप्रदेशे। आकाशे। स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्ये। वस्त्रे। कार्पासे। अभ्रधातौ ॥ लम्पा इशमे। अम्बते शब्दायते। अविशब्दे। भावेदञ्। अम्बः शब्दः। तंराति। रातेःकः। अम्बरम् ॥ अम्बते अम्ब्यतेवा। अविशब्दे। वाहुलकादरोवा।

अम्बरलेखि। न। अभ्रङ्कषे ॥

अम्बरीषः। पुं। मान्धातुस्तनये। सूर्यवंशीयनाभागात्मजेपरमभागवते ॥ नरकभेदे। किशोरे। भास्करे। विष्णौ। खण्डपरशौ। आम्रातके। अनुतापे। न। रणे। भ्राष्ट्रे। भर्जने ॥ पचन्तितस्मिन्नम्बरीषम्। निपातनात्साधु। अम्ब्यतेऽत्रवा। अविशब्दे। अम्बरीषइतिसाधुः। मिण्डकपाकभाजने।

अम्बष्ठः। पुं। देशभेदे। विप्राद्विवाहितवैश्यासुते। ब्राह्मणाद्वैश्यकन्या

यामम्बष्ठोनामजायते । अयंचिकित्सावृत्तिर्वैद्यइतिख्यातः ॥ हस्तिपके । कायस्थजातिविशेषे । अम्बेतिष्ठति । ष्ठागतिनिवृत्तौ । सुपीतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

अम्बष्ठकी । स्त्री । पाठायाम् । पटांबू इतिहिमगिरि प्रसिद्धलतायाम् ।

अम्बष्ठा । स्त्री । अम्ललोण्याम् । चाङ्गर्याम् । शठाम्बायाम् । पाठायाम् । यूथिकायाम् । जूहीतिख्यातपुष्पे । ब्राह्मणाद्वैश्यायामुत्पन्नायाम् । अम्बेव मातेवतिष्ठति । सुपिस्थइतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ।

अम्बष्ठिका । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् । ब्राह्मण्याम् । बम्भनेटी इतिभाषा प्रसिद्धायाम् ।

अम्बष्ठी । स्त्री । अम्बष्ठायाम् ।

अम्बा । स्त्री । मातरि ॥ दुर्गायाम् । नाट्योक्त्यापिमातरि । पाण्डुराज्ञो मातुः स्वसायाम् । अम्बष्ठायाम् । शठाम्बायाम् ।

—अम्ब्यते शब्द्यते । अविशब्दे । गुरोश्च हलइत्यः ।

अम्बामखः । पुं । नवरात्रोत्सवे ।

अम्बालिका । स्त्री । अम्बायां । काशिराजस्यसुतायाम् । पाण्डुराज्ञो मातरि ।

अम्बासुतः । पुं । गणेशे ।

अम्बिका । स्त्री । पार्वत्याम् । अम्बेवाम्बिका । जगन्मातृत्वात् । मातरि । धृतराष्ट्रजनन्याम् । काशिराजतनयायाम् । जैनदेव्यन्तरे । कट्व्याम् ॥ अम्बष्ठायाम् ।

अम्बु । न । जले । चतुर्थभवने । ह्रीवेरे । अम्बते । अविशब्दे । बाहुलकादुः ।

अम्बुकण्टकः । पुं । कुम्भीरे । शृङ्गाटके ।

अम्बुकिरातः । पुं । कुम्भीरे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अम्बुकीशः । पुं । शूसइतिप्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे । शिशुमारे । इतिहेमचन्द्रः ।

अम्बुकूर्मः पुं । शिशुमारे । इतिहेमचन्द्रः

अम्बुकेशरः । पुं । छोलङ्गवृक्षे । इतिरत्नमाला ।

अम्बुचामरम् । न । शैवले । इतिजटाधरः ।

अम्बुजः । पुं । हिज्जले । निचुले । न । कमले । वज्रे । शंखे । अम्बुनिजातः । जनीप्रादुर्भावे । सप्तम्यां जनेर्डः ।

अम्बुजन्म । न । पद्मे । इतिराजनिर्घण्टः । त्रि । जलोद्भवे ।

अम्बुताल: । पुं । शैवाले ।। इतिशब्दचन्द्रिका ।

अम्बुद: । पुं । मेघे ।। मुस्तायाम् ।। अम्बु ददाति । डुदाञ्° । क: ।

अम्बुधर: । पुं । मुस्तके । मेघे ।

अम्बुधि: । पुं । पारावारे ।। अम्बूनि धीयन्तेऽत्र । डुधाञ्° । कर्मण्यधिकरणे चेतिकि: ।।

अम्बुधिस्रवा । स्त्री । गृहकन्यायाम् ।

अम्बुप: । पुं । चक्रमर्द्दे ।। वरुणे ।। शतभिषानक्षत्रे ।।

अम्बुपति: । पुं । वरुणे ।।

अम्बुपत्रा । स्त्री । उच्चटायाम् ।।

अम्बुपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ।।

अम्बुप्रसाद: । पुं । कतकवृक्षे ।।

अम्बुप्रसादनम् । न । कतके । निर्म्मली इतिख्याते फले ।।

अम्बुप्रायम् । न । अनूपे ।। अम्बु प्रायं यत्र ।।

अम्बुभृत् । पुं । समुद्रे ।। मेघे ।। मुस्तके ।। अम्बु बिभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयो: । क्विप् तुकौ ।।

अम्बुमान् । पुं । कच्छे ।

अम्बुमात्रज: । पुं । शम्बूके । अम्बुमात्रे जायते जनी° । ड: ।

अम्बुर: । पुं । द्वाराध:काष्ठे । गोबराट इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ।। इतिहेमचन्द्र: ।

अम्बुरुहम् । न । कमले ।। अम्बुनि रोहति । रुहे:क: ।।

अम्बुरुहा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् ।।

अम्बुरुहिणी । स्त्री । नलिन्याम् ।।

अम्बुवाची । स्त्री । रजस्वलायां भूमौ ।। यथा । यद्वारे यत्काले मिथुनसङ्क्रमणं भूतं तद्वाराभ्यन्तरे तावत्कालावधिविंशत्यादि दण्डाधिकदिनत्रयमम्बुवाची । साचार्द्रानक्षत्रस्य पादावच्छेदेनेतिस्मृति । तस्यां दिनत्रयं निषिद्धमुक्तं ज्योति:शास्त्रे । यथा । मृगशिरसिनिवृत्ते रौद्रपादेऽम्बुवाची भवतिऋतुमतीखलुपृथ्वी वर्ज्जयेत्त्रीण्यहानि । यदिवपतिकृषाणा: क्षेत्रमासाद्यबीजं न भवति फलभागी शस्यघातकृषीबलपाक: ।। नस्वाध्याये वषट्कारो न देवपितृपूजनम् । नापि पाठो वीजवापो नवाभूखननादिकमित्यादि । विशेष: परिशिष्टे ।। तत्र सर्पभयोपशमनाय दुग्धं पेयम् । यथोक्तं ज्योतिषे । रजोयुक्तास्वम्बुवाची चरौद्राद्यपादेगे रवौ । नास्यां पाठो वीजवापो नाहिभीर्दुग्धपानतइति ।। रजोयुक्ता ऋतुमती पृथ्वी त्यर्थ: ।।

अम्बुवासिनी । स्त्री । पाटलौ ॥

अम्बुवासी । स्त्री । पाटलायच्च ॥

अम्बुवाहः । पुं । अम्बुदे ॥ अम्बुवह ति । वह० । कर्मण्यण ॥ मुस्तके ॥

अम्बुवेतसः । पुं । जलवेतसे ॥ अम्बु निजातो वेतसः । शाकपार्थिवादिः ।

अम्बुशिरीषिका । स्त्री । शिरीषिका याम । जलशिरीषे ॥

अम्बुसंरोधः । पुं । जलधौ ॥ अम्बुसंरु ध्यतेऽनेन ॥

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम ॥

अम्बूकृतम । त्रि । सनिष्ठीवे । श्लेष्मक णनिर्गमसहितवचसि ॥ अम्बुशब्द उपचारात्तद्वति । अनम्बु अम्बुअका रि । च्विः । च्वौचेतिदीर्घः । क्तः ॥

अम्ब्लः । पुं । अम्लरसे ॥ इण्स्युणादिको पः । अम्बते । अविशब्दे । मूशक्यम्बि भ्यः क्तः ॥

अम्भ8 । न । जले ॥ आप्नोति आप्यते वा । आपृथाप्तौ । उदकेनुम भौचे तिह्रस्वोभान्तादेशो नुमागमश्च ॥ अम्भांसि । अभिशब्दे । असुन ॥ दे वे ॥ मनुष्ये ॥ पितरि ॥ असुरे ॥ ता नि ह वा एतानि चत्वार्यम्भांसि देवा मनुष्याःपितरोऽसुरा इतिश्रुतेः ॥ बा ले । ह्रीवेरे ॥ लग्नाच्चतुर्थराशौ ॥ नव विधतुष्टिषु प्रकृत्याख्यातुष्टि राध्या त्मिका अम्भउच्यते । यथा कस्यचि दुपदेशः विवेकसाक्षात्कारोहि प्रकृ ति परिणामभेदः तञ्चप्रकृतिरेवक रोति इतिकृतं तेध्यानाभ्यासेन त स्मादेवमेवास्तु वत्सेतियेयमुपदिष्ट स्यशिष्यस्यप्रकृतौतुष्टिःसाप्रकृत्या- ख्याअम्भउच्यते ॥

अम्भःसारम । न । } मुक्तायाम ॥ इतित्रि
अम्भस्सारम । न । } काण्डशेषः ॥

अम्भःसूः । पुं । } धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अम्भस्सूः । पुं । }

अम्भोजम । न । अम्बुजे ॥ पुं । चन्द्रम सि ॥ त्रि । जलोद्भवे ॥ अम्भसिजा तः । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

अम्भोजखण्डम । न । अम्भोजानां समू हे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

अम्भोजन्म । न । कमले ॥

अम्भोजयोनिः । पुं । वेधसि ॥ अम्भोजं योनिः प्रादुर्भावस्थानमस्य । नारा यणनाभिकमलजत्वात ॥

अम्भोजिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । नलि न्याम ॥ पद्मवतिदेशे ॥ अम्भोजानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशे इनिः ॥

अम्भोदः । पुं । जलदे ॥ मुस्तके ॥ अम्भो ददाति । दा० । कः ॥

अम्भोधरः । पुं । अम्बुधौ । मेघे ॥ मु स्तके ॥ धरति ॥ धृञधारणे ॥ अच ॥ अ

अम्भोधरः ।

अम्भोधिः । पुं । सिन्धौ । समुद्रे ॥ अम्भांसि धीयन्तेऽत्र । धाञः कर्मण्यधिकरणे चेति किः । जलाशये ॥

अम्भोधिवल्लभः । पुं । प्रवाले । इति राजनिर्घण्टः ।

अम्भोनिधिः । पुं । अब्धौ । समुद्रे । अम्भांसि निधीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति धाञः किः ॥ अम्भसां निधिर्वा ॥ हरौ ॥ अम्भांसि देवादयो निधीयन्तेऽस्मिन्निति । देवमनुष्य पितृसुरादेवादयः ।

अम्भोरुहम् । न । अम्बुजे । अम्भसि रोहति । रुह प्रादुर्भावे । इगुपधेति कः ।

अम्मयम् । त्रि । अम्बुमये । आप्ये । जलविकारे फेनादौ । अपां विकारः । एकाचो नित्यं मयटमिति मयट् । स्त्रियाम् अम्मयी ।

अम्रः । पुं । आम्रवृक्षे । न । आम्रफले ॥ इति शब्दरत्नावली ।

अम्रातः । पुं । आम्रातके ॥

अम्रातकः । पुं । आम्रातके । अम्बाडा इति ख्याते । अम्लमतति । अतसातत्यगमने । कृञादिभ्यो वुन् । रलयोरैक्यम् ॥

अम्लः । पुं । रसान्तरे । खट्टा इति भाषा । तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्ल इति सुश्रुतः । अस्य गुणाश्च । अम्लोष्णो वह्निःशीतो बध्यः पित्तकफास्रदः । विबन्धानाहहृष्टिघ्नो हृल्लासिभूनिकोचन इति ॥ अम्लवेतसे । इति राजनिर्घण्टः । न । तक्रे ॥ अम्यते भक्ष्यते भोक्तृभिः । अमगत्यादिषु । सृमक्षिभ्यः क्त इति बाहुलकादमेः क्तः ॥ त्रि । अम्लरसवति । अर्शआद्यच् ।

अम्लकः । पुं । लकुचवृक्षे । इति शब्दरत्नावली ॥

अम्लकाण्डम् । न । लवणतृणे ॥

अम्लकेशरः । पुं । मातुलुङ्गे । अम्लाः केशराः अस्य ।

अम्लचूडः । पुं । अम्लद्रव्यविशेषे । आम्ले । चिञ्चासारे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्लजम्बीरः । पुं । अम्लनिम्बूके ।

अम्लद्रवः । पुं । बीजपूरादिरसे ।

अम्लनायकः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लनिशा । स्त्री । शट्याम् ।

अम्लपञ्चफलम् । न । अम्लरसयुक्तपञ्चप्रकारफले । तद्यथा । कोलम् १ । दाडिमम् २ । वृक्षाम्लम् ३ । चुक्रिका ४ । अम्लवेतसमिति ५ । मतान्तरे तु । जम्बीरम् १ नारङ्गम् २ अम्लवेतसम् ३ तिन्तिडीकम् ४ बीजपूरमिति ५ राजनिर्घण्टः

अम्लपत्रः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ।

अम्लपत्री । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । पलाशीलतायाम् ।

अम्लपनसः । पुं । लिकुचे । अम्लश्चासौ पनसश्च ॥

अम्लपूरम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लफलम् । न । अम्लो द्र°म° वृक्षाम्ले । पुं । आम्रवृक्षे ॥

अम्लभेदनः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लरुहा । स्त्री । मालवदेशजनागवल्लीप्रभेदे ॥

अम्ललोणिका । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् ॥

अम्लवती । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्य्याम् ।

अम्लवर्गः । पुं । आम्रादिगणे ॥ यथा । आम्रमाम्रातकोधात्री लकुचंचकपित्थकम् । नारङ्गंद्विविधाजम्बूः करमर्द्दं पियारकम् । दाडिमंपार्वतीद्राक्षाद्विधावदरतूदकम् । वीजपूरंचजम्बीरंनिम्बुम्लीकाम्लवेतसम् । वृक्षाम्लंकरिमन्यंचचाङ्गेरीत्यम्लवर्गकः । निम्बूकंदाडिमंधात्रीफलमम्लं प्रकाश्यते । प्रदद्यादम्लसात्म्यायकाञ्जिकंवापुरातनमिति । ज्वराधिकारस्थोयंश्लोकः ॥

अम्लवल्ली । स्त्री । त्रिपर्णिकानामकन्दविशेषे ।

अम्लवाटिका । स्त्री । नागवल्लीभेदे ॥

अम्लवातकः । पुं । आम्रातके ।

अम्लवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति प्रसिद्धशाके ।

अम्लवीजम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लवृक्षम् । न । वृक्षाम्ले । इम्लीति प्रसिद्धवृक्षे ।

अम्लवेतसः । पुं । स्वनामख्यातवृक्षे । सहस्रवेधिनि । चुक्रे । गुणा यथा । अम्लवेतसमत्यम्लं भेदनंलघुदीपनम् । हृद्रोगशूलगुल्मघ्नम्पित्तलोहित दूषणम् । रूक्षंविण्मूत्रदोषघ्नंप्लीहोदावर्त्तनाशनम् । हिक्कानाहारुचि श्वासकासाजीर्णवमिप्रणुत् । कफवातामयध्वंसिच्छागमांसद्रवत्वकृत् । चणकाम्लगुणं भेदंलोहसूचीद्रवत्वकृदिति ॥ अम्लश्चासौवेतसश्चेन मत्वात् ॥

अम्लशाकः । पुं । अम्लचूडे । न । चुक्रे । वृक्षाम्ले ।

अम्लसारः । पुं । अम्लवेतसे । निम्बूके । हिन्ताले । न । काञ्जिके ॥

अम्लहरिद्रा । स्त्री । शट्याम् । इति राजनिर्घण्टः ।

अम्ला । स्त्री । चिञ्चायाम् ।

अम्लाङ्कुशः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लातकः । पुं । अम्लादने ।

अम्लादनः । पुं । कुरंटके । अम्लाने । पीयाबांसा इतिप्रसिद्धे । बाणपुष्प इतिगौडेषु विख्याते । गुणा यथा । अम्लादनः कषायोष्णः स्निग्धः स्वादुस्तिक्तकइति ।

अम्लानः । पुं । महासहायाम् । कठसरय्याइतिख्याते ॥ त्रि । निर्मले ॥ न म्लायतिस्म । म्लै० गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । संयोगादेरातोधातोर्य्वत इतिनिष्ठानत्वम् ॥

अम्लानिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मसमूहे ।

अम्लिका । स्त्री । चिञ्चायाम् । अस्या गुणास्तु । अम्लिकामा गुर्व्वातहरी पित्तकफास्रकृत् । पक्वातु दीपनी रूक्षासरोष्णाकफवातनुत् । अम्लिकायाः फलंपक्वं मर्द्दितं वारिणाहढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रंलवङ्गेन्दुसुवासितम् ॥ अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरंकिंचित्सुरुच्यंवह्निबोधकमिति॥ अम्लोद्गारे । चाङ्गेरिकायाम् ॥ पलाशीलतायाम् ॥ श्वेताम्लिकायाम् । अम्लोरसोऽस्याअस्ति । अतइनिठना वितिठन् ।

अम्लिकावटकः । पुं । झोरीबराइति लोके । विधिर्यथा । अम्लिकांस्वेदयित्वातुजलेनसहमर्द्दयेत् । तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान्मज्जयेद्बुधः । अम्लिकावटकास्ते तुरुच्यावह्निप्रदीपनाः । वटकस्यगुणैः पूर्व्वैरेतेपिचसमन्विताः इतिभावप्रकाशः ।

अम्ली । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् ।

अम्लीका । स्त्री । तिन्तिड्याम् ॥

अम्लोटकः । पुं । अम्लकुचाइ इति गौडदेशभाषाप्रसिद्धे अश्मन्तकवृक्षे । इतिरत्नमाला ।

अयः । पुं । शुभावहविधौ । प्राक्तनशुभकर्मणि । कल्याणप्रापके दैवे । एत्यनेनसुखम् । इण्गतौ । पुंसि संज्ञायामितिघः ॥ पाशकस्यगमने । कस्मिंश्चिद्भागे । द्यूतकृतां प्रदक्षिणगमने । अयतेः कर्त्तरि पचाद्यच् ॥

अयः पानम् । न । नरकविशेषे ।

अयः प्रतिमा । स्त्री । सूर्म्याम् । अयसः प्रतिमा ।

अयः शूलम् । न । तीक्ष्णउपाये ।

अयक्षः । पुं । दैवादियक्षभिन्ने । त्रि । यक्षरहिते ।

अयज्ञियः । त्रि । यज्ञानर्हे । पुं । माषे ।

अयत्नः । त्रि । चेष्टाशून्ये ।

अयथा । ा । उचितस्यान्यथात्वे । मिथ्यार्थे ।

अयथार्थानुभवः । पुं । तदभाववति

त्प्रकारकानुभवे । सच संशयविपर्य्ययतर्कभेदात् त्रिविधः । अयथार्थश्चासावनुभवश्च । नयथार्थानुभवोवा ॥

अयथार्थस्मृतिः । स्त्री । अप्रमाजन्यायांस्मृतौ । अयथार्था चासौस्मृतिश्च ॥

अयनम् । न । पथि । अयन्ते ईयन्तेवाऽनेन । करणेति ल्युट् युजवा ॥ भानोरुदग्दक्षिणतोगतौ । यथा । मृगकर्कटसङ्क्रान्तो । द्वे उदग्दक्षिणायनेइति ॥ अपिच । द्युमणिसङ्क्रमतो मृगकर्किणोरयनके भवतइति । अयतेऽर्कोऽनेन । अयगतौ । ल्युट् । ऋतुत्रये । यथा । सौरस्तुत्रितयं प्रदिष्टमयनमिति । अयते यात्यनेन ऋतुत्रयेणसूर्योदक्षिणाशामुत्तराशांवेति । समरसमारंभकाले योधानां यथा प्रधानं युद्धभूमौपूर्वा परादिदिग्विभागेनावस्थिति स्थानानि यानि नियम्यन्ते तेषु । मोरचाइतीतरभाषाप्रसिद्धेषु ॥ व्यूहप्रवेशमार्गे ॥ गतौ । आश्रये ॥ स्थाने । गेहे । शास्त्रे ॥ यथा । ज्योतिषामयनंनेत्रमिति ।

अयनांशः । पुं । सूर्यगतिविशेषस्य भागे । यथाहकालिदासः । शाकःशराम्भोधियुगोनितोहृतोमानंखतर्कैरयनांशकाः स्मृताइति ।

अयन्त्रितः । त्रि । अनर्गले ॥ नयन्त्रितः ॥

अयवान् । त्रि । भाग्यवति । मतुप् ।

अयशः । न । अधर्मनिमित्तायाः लोकनिन्दायाः प्रसिद्धौ । अकीर्त्तौ । नयशः ॥

अयः । न । लोहे ॥ एति अयतिवा । इणगतौ । असुन् ।

अयस्कान्तः । पुं । चुम्बकाश्मनि । अयःकान्तोऽस्य । कान्तीसार इतिख्याते कान्तलोहे । सचतुर्विधः । भ्रामक चुम्बकरोमकस्वेदकभेदात् । एते रसायने उत्तरोत्तरंगुणिनः । नामेण दार्ढ्याङ्गकान्तिकारस्सर्वरोगदायिनइतिराजनिघण्टुः ॥

अयस्कारः । पुं । लौहकारे ॥ अयःकरोति । डुकृञ् करणे । कर्मण्यण् ।

अयाचितम् । न । अमृतवृत्तौ । यथा । ऋतमुञ्छशिलंप्रोक्तममृतस्यादयाचितमितिमनुः । त्रि । याच्ञांविनालब्धेवस्तुनि । अनर्थिते । पुं । मुनिभेदे । उपवर्षे । वृत्तविशेषे । नयाचितम् ।

अयाज्यः । त्रि । व्रात्ये । नयाज्यः ।

अयानम् । न । स्वभावे । इतिधाराविली ॥ अगमने ॥

अयामयम् । न । यूतिनांस्थानविशेषे ॥ तेषांगतिविशेषे ॥ अयसच्छिन्नतं-

नय: ॥

अयानयीन: । पुं । शारे । अक्षोपकरणे । अयानयंस्थलविशेषंनेतव्य: । अनुपदसर्वान्नायानयमित्यादिनाख: । अचेयंद्यूतशास्त्रस्यमर्यादा : चतस्रो वीथय: प्रत्येकंद्वादशकोष्ठोपेता: । शारास्तुचिंशत् । तेच एकैकेनकितवेनपंचदशस्ववामपार्श्वस्य प्रथमकोष्ठपर्यंतंप्रदक्षिणप्रसव्यगतिभ्यांनेया: । सर्वेप्यायानयीना: । ससहायस्यशारस्यपरैर्नाक्रम्यते पदम् । असहायस्तु शारेण परकीयेणबाध्यते इत्यादि तच्छास्त्राद्बोध्यम् ।

अयाः । पुं । वह्नौ ॥ एति । इण्० । आसि: ।

अयि । । । प्रश्ने । अनुनये । सम्बोधने । अनुरागे । ईयते अय्यतेवा । इ: इन्वा ।

अयुक्छद: । पुं । सप्तपर्णवृक्षे ।

अयुक्त: । त्रि । अजितचित्ते । सर्वदाविषयापहृतचित्तत्वेन कर्त्तव्येष्वनवहिते । अनुचिते ॥ अमिश्रिते ॥ नयुक्त: ॥

अयुक्तम् । । । अनर्थे ।

अयुग्म: । पुं । विषमे ।

अयुग्मच्छद: । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । अयुग्मा: छदायस्य ।

अयुत: । त्रि । असंयुक्ते । अयुक्ते । न । दशसहस्रे १०००० । नयुतम् ।

अयुतसिद्धौ । पुं । ययोर्द्वयोर्मध्ये एकमपराश्रितमेवतिष्ठते तावयुतसिद्धौ । यथा । अवयवावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियावन्तौ जातिव्यक्ती विशेषनित्यद्रव्येचेति ।

अये । । । क्रोधे । विषादे । सम्भ्रमे । स्मरणे । सम्बुद्धौ ।

अयेय: । त्रि । अयातव्ये । यान विनैव साध्ये । यातुंयोग्य: । या० । अचोयत् । ईयति । गुण: । नयेय: ।

अयोग: । पुं । विधुरे । कूटे । विश्लेषे । कठिनोद्यमे । वमनविरेचनादीनां प्रतिलोमप्रवृत्तौ अल्पप्रवृत्तौच । तदुक्तं वैद्यके । योग:सम्यक्प्रवृत्ति: स्या दतियोगोतिवर्त्तनम् । अयोग: प्रातिलोम्येननचाल्पंवाप्रवर्त्तनमिति । नयोग: ।

अयोगव: । पुं । आयोगवे । शूद्राद्वैश्यकन्यायामुत्पन्ने । इतिजटाधर: ।

अयोगुड: । पुं । लौहगुलिकायाम् । गोली इतिभाषा प्रसिद्धायाम् ।

अयोग्रम् । न । मुसले । अयोऽग्रेऽस्य ।

अयोग्रकम् । न । मुसले ॥

अयोघन: । पुं । लौहपुञ्जे । हथौडा इत्यादि भाषाप्रसिद्धे लौहमुद्गरे । अ

योऽहन्यतेऽनेन । हन० । करणेऽयो विदुघ्वित्यप् घनादेशश्च ॥

अयोध्या । स्त्री । सरयूतीरे द्वादशयोजनायतायां साकेतपुर्य्याम् । उत्तरकोशलायाम् । त्रि । युद्धासहे ॥

अयोनिजः । पुं । हरौ ॥ योनावयोनिपद्‌लक्षितायां जनन्यां न जायते । जनी प्रादुर्भावे । सप्तम्यां जनेर्डः ॥ स्त्री । सीतायाम् । जानक्याम् ॥

अयोमलम् । न । मण्डूरे । लौहकिट्टे ॥

अयोमुखः । पुं । असुरविशेषे ॥

अरम् । न । शीघ्रे ॥ चक्राङ्गे । चक्रस्य नाभिनेम्योरन्तरालस्थकाष्ठे ॥ ऋच्छति इयर्त्ति वा । ऋच्छ गत्यादौ । ऋ गतौ वा । पचाद्यच् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वादसत्वे वर्त्तमानोऽयं क्लीबः द्रव्यगामी तु त्रिलिङ्गः ॥ ब्रह्मलोकस्थेतसमुद्रोपमे सरसि ॥ जिनानां कालचक्रस्य द्वादशांशे ॥ स तु अवसर्पिण्याः षष्ठो भागः ॥ जिनानामष्टादशतीर्थङ्करे ॥ त्रि । शीघ्रगे ॥

अरकः । पुं । शैवले ॥ पर्पटे ॥

अरग्वधः । पुं । राजवृक्षे ॥ इत्यमरटीकायां भरतः ॥

अरघट्टः । पुं । महाकूपे ॥

अरघट्टकः । पुं । घटीयन्त्रे । पादावर्त्ते । महाकूपे ॥

अरजम् । वि । निर्मले ॥ न विद्यते रजो रेणुर्यस्मिन् ॥ रजोगुणरहिते ॥

अरजा४ । स्त्री । नग्निकायाम् । अनागतार्त्तवायाम् । कुमार्य्याम् ॥ त्रि । रजोगुणरहिते ॥

अरणम् । न । शरणे ॥

अरणिः । पुं । वह्निमन्थे । गणिकारिकावृक्षे ॥ सूर्ये ॥ इति काशीखण्डम् ॥ पुं । स्त्री । निर्मन्थ्यदारुणि ॥ ऋच्छति । ऋ गतिप्रापणयोः । अर्त्तिसृधृधमीत्यनिः ॥

अरणिकः । पुं । श्रीपर्णे । अग्निमन्थे ॥

अरणी । स्त्री । अरण्याम् ॥

अरणीकेतुः । पुं । अग्निमन्थवृक्षे ॥

अरणीसुतः । पुं । अग्नौ ॥

अरण्यम् । न । वने ॥ स्त्रीजनासङ्कीर्णाश्रमे ॥ दण्डकारण्यादिनवसु ॥ यथा । दण्डकं सैन्धवारण्यं जम्बूमार्गञ्च पुष्करम् । उत्पलावर्त्तकारण्यं नैमिषं कुरुजाङ्गलम् । हिमवानर्वुदश्चैव नवारण्यं विमुक्तिदमिति वराहपुराणम् ॥ अर्य्यते मृगैः । ऋ गतौ । अर्त्तेर्निच्चेत्यन्यः ॥ पुं । कट्‌फलवृक्षे इति शब्दचन्द्रिका ॥

अरण्यकदली । स्त्री । गिरिकदल्याम् ॥

अरण्यकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । भारद्वाज्याम् ॥ इयं हिमाह्वया

वृत्तमस्त्यत्रतनाम्निमीति राजनिघं-
टः ॥

अरण्यकुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थायाम् । वनकुलथी इतिभाषा ॥

अरण्यकुसुम्भः । पुं । वनकुसुम्भे । अग्निसम्भवे । कौसुम्भे ॥ पाके कटुः श्लेष्मनाशी जठराग्निविवृद्धिकृदित्यस्य गुणाः ॥

अरण्यघोली । स्त्री । शाकविशेषे । वनघोल्याम् ॥

अरण्यचटकः । पुं । धूसरे । वनचटके ॥

अरण्यजार्द्रका । स्त्री । वनार्द्रकायाम् । ऐन्द्रे । वन अद्रक इतिभाषा ॥

अरण्यजीरः । पुं । वनजीरे ॥

अरण्यधान्यम् । न । नीवारे ॥

अरण्यमक्षिका । स्त्री । दंशे । अरण्यस्यमक्षिका ॥

अरण्यमुद्गः । पुं । मकुष्ठे ॥

अरण्यवायसः । पुं । द्रोणकाके ॥

अरण्यवासिनी । स्त्री । अत्यम्लपर्णीलतायाम् ॥

अरण्यवास्तूकः । पुं । कुणञ्जरे ॥

अरण्यशालिः । पुं । नीवारे । वनधान्ये ॥

अरण्यशूरणः । पुं । वनशूरणे ॥

अरण्यश्वा । पुं । वृके ॥

अरण्यषष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लषष्ठ्याम् । यथा । ज्येष्ठमासिसिते पक्षे षष्ठी चारण्यसंज्ञिता । अजनैककरास्त्र्यामटन्तिविपिने स्त्रियः । तांश्चिन्ध्यवासिनीं स्कन्दषष्ठीमाराधयन्ति च । कन्दमूलफलाहाराभन्ते सन्ततिं शुभाम् । कन्दमूराणादि । तदितरन्मूलम् । इतिराजमार्त्तण्डः ॥

अरण्यानी । स्त्री । महावने । महदरण्यमित्यस्मिन्नर्थे इन्द्रवरुणेतिसूत्रस्थेन हिमारण्ययोर्महत्त्व इतिवार्त्तिकेनाऽरण्यशब्दस्यनुगागमस्ततो ङीष् ॥

अरण्यायनम् । न । अरण्यवासे ॥

अरतत्रपः । पुं । मुनि । वक्रपुच्छे ॥

अरतिः । पुं । क्रुधि ॥ स्त्री । अनवस्थितचित्तत्त्वे । क्रोधाभावे । रतिविरहे । उद्वेगे । इष्टवियोगान्मनस्याकुलीभावे । यथा । स्वाभीष्टवस्त्वलाभेन चेतसो याऽनवस्थितिः । अरतिः सेति । त्रि । रतिहीने । ऋच्छति । ऋ० । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यतिः । अर्त्तेश्चेत्यतिर्वा ॥

अरत्निः । पुं । सप्रकोष्ठततांगुलिकरे । विस्तृतकनिष्ठबद्धमुष्टिहस्तपरिमाणे । कफोणौ ॥ रत्निभिन्नः । मध्यमासः । यद्वा । ऋतन्यञ्जीत्युत्तेः कत्निच् । बद्धमुष्टिकरोऽरत्निः सोऽरत्निः प्रसृताङ्गुलिः । सहस्तइत्यर्थः ॥

अरन्धनम् । न । वसौउ इतिप्रसिद्धे पाकाभावे । यथा । कर्कामसवात

सिंहाहे सिंहाम्नं सिंहकन्ययोरि-
त्याचारमार्त्तण्डः ॥

अरन्ध्रः । त्रि । निविडे ॥

अरपाः । त्रि । अपापे ॥ नविद्यते रपः पापंयस्य ॥

अरम् । ा । असमर्थे । अलमित्यव्ययस्य वालमूलेत्यादिना पत्वेरेफः । अ-ल्पे ॥

अररम् । त्रि । छदे ॥ कपाटे ॥ इयर्त्ति । अर्त्तिकमीत्यरन् । अपिधाने ॥

अररिः । पुं । न । कपाटे ॥ ऋच्छति । क्विप् । अर मृच्छति । सर्वधातुभ्यइ तीनिः ॥

अररी । स्त्री । कपाट्याम् ॥ इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तिकमीत्यरन् । गौरादिङीष् ॥

अररुः । पुं । अलङ्कारे ॥ शत्रौ ॥ ऋच्छति अर्यतेवा । ऋगतिप्रापणयोः । अर्त्तेररुः ॥

अररे । ा । आशुसंबुद्धौ । त्वरान्वितसम्बोधने ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अरलुः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तेररुः । कपिलकादिः ॥

अरविन्दम् । न । पद्मे ॥ अराकाराणि दलानितद्वसादृश्यादराः तान्विन्दति लभतइत्यर्थे गवादिषुविन्देः संज्ञायामिति कर्मण्युपधो बाधकःशः । शेमु-चादीनामितिनुम् ॥ अरंशीघ्रंलिप्सां विन्दतिवा ॥ सारसपक्षिणि ॥ नीलोत्पले ॥ रक्तकमले ॥ ताम्रे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अरविन्दिनी । स्त्री । नलिन्याम् ॥ पद्मखण्डे ॥ तडागे ॥ अरविन्दानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यादिनिः । ङीप् ॥

अरसिकः । त्रि । अरसज्ञे । अविदग्धे ॥ यथा । अरसिकेषु रसस्यनिवेदनं शिरसि मालिख मालिख मालिखेत्युद्भटः ॥

अराजकः । त्रि । राजशून्यदेशादौ ॥ यथा । चैरप्रायं जनपदं हीनसत्त्वमराजकमितिश्रीभागवतम् ॥ अराजकेहिलोकेस्मिन् सर्वतोविद्रुतेभयात् । रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत् प्रभुरितिमनुः ॥ !

अरातिः । पुं । अरौ ॥ नरातिसुखम् ॥ रादाने । क्तिच् तिर्वा ॥

अरालः । पुं । सर्ज्जरसे ॥ समददन्तिनि ॥ त्रि । कुटिले ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । क्विपि अर् । अरमालाति । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ अराः आलातिवा ॥ नरातिदुःखम् । वाहुलकाल्लग्वा ॥

अराला । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

अरिः । पुं । शत्रौ । स्वकृतापकारमन-

पेक्ष्य स्वभावात् क्रौर्य्याद्वापकर्त्तरि । अरेर्मुखा यथा । मातंकुलीनंशूर श्चदर्चंदातारमेवच । कृतसंधृतिमन्तंचकष्टमाहुररिंबुधा इति । षड्ग्रहे । षट्सु । रथाङ्गे । चक्रे । खदिरप्रभेदे । खदिरपत्रिकायाम् । इयर्त्ति विरोधम् । ऋगतौ । अच इः ।

अरित्रम् । न । कर्णे । ॰निपातके ॥ ऋच्छत्यनेन । ऋगतौ । अर्त्तिलूधू इतित्रः ।

अरिन्दमः । पुं । पराभिभावके । अरिं दाम्यतीति विग्रहे संज्ञायां भृतॄवृजि धारिसहितपिदम इत्यनेनदाम्यतेः खचि पूर्वपदस्याजन्तलक्षणोमुमागमः । अरीन्कामादीन् दमयतीति वा ।

अरिमर्द्दः । पुं । कासमर्द्दे ॥

अरिमेदः । पुं । इरिमेदे । विट्खदिरे । अरिरिवमेदः स्नेहोऽस्य । अयंकषायउष्णस्तिक्तोभूतविनाशनः शोषातिसारकासविषवैसर्पनाशीचेतिराजनिर्घण्टे नरसिंहकोक्तः ॥

अरिखा । स्त्री । मात्राष्टकभेदे । यथा । छन्दसिषोडशकलेविलासिनि प्रतिपदमन्त्ययमकविलासिनि । अरिखानामपयोधरधारिणि शेषेनियतलघुद्वयधारिणि ॥ यथा । किंकीना

अपाशधरगर्जसिमामुपगच्छहासभ रमर्जसि । हरिचरणांशरणं नहिप श्यसियत्नामस्मरणादपिनश्यसीति ।

अरिषः । पुं । अपानमांसजेरोगे । धाराप्रवर्षे ।

अरिषडष्टकम् । न । विवाहाद्युपयोगिनि गणनाविशेषे ॥ यथा । मकरःकरिकुलरिपुणा कन्यामेषेणसह भषस्तुलया । कर्किघटौ वृषधनुषी वृश्चिकमिथुनौषडष्टविधाविति ।

अरिषड्वर्गः । पुं । कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषु ॥ षण्णांवर्गः षड्वर्गः । अरीणामन्तःशत्रूणांषड्वर्गः ॥ यथा । दत्त्वावसरंकिंचित्कामादीनामनागपि । आसुप्तेरामृतेःकालंनयेद्वेदान्तचिन्तयेत्युपदेशः ॥

अरिष्टः । पुं । लशुने । निम्बे । लशुनिकटवर्त्तिनि पर्वतविशेषे ॥ काके । नरिष्टमस्य ॥ कङ्के । फेनिलद्रौ । रीठाइतिख्याते । अस्यगुणास्तु । अरिष्टकस्त्रिदोषघ्नोग्रहजिद्गर्भपातन इति । वृषभासुरे । न । अशुभे । तक्रे । सूतिकागारे ॥ उत्पाते ॥ आसवे ॥ यथा । पक्वौषधाम्बुसिद्धंयन्मद्यंतत्स्यादरिष्टकम् । अरिष्टं मर्त्यमितिलोके । यथा । द्राक्षारिष्टम् दशमूलारिष्टम् । बब्बूलारिष्टमिति । अ

रिष्टं लघुपाकेन सर्वतस्तु गुणाधिकम् । अरिष्टस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगुणैः समाः ॥ मद्ये पुंल्लिङ्गोऽपीति सुश्रुतटीका । शुभे । नास्ति रिष्टमत्र नरिष्यते स्म हिंस्रैरिति वा । रिष हिंसायाम् । क्तः । नरिष्टमशुभमस्माद्वा । अनेकमिति समासः । मरणचिह्ने । यथा । रोगिणो मरणं यस्मादवश्यंभावि लक्ष्यते । तल्लक्षणमरिष्टं स्याद्रिष्टमप्यभिधीयत इति । नरिष्टम् । त्रि । अविनाशिनि ।

अरिष्टकः । पुं । निम्बे । फेनिले । रीठा इति ख्याते ।

अरिष्टतातिः । त्रि । क्षेमङ्करे । शुभ-ङ्करे ।

अरिष्टदुष्टधीः । त्रि । विवशे । आसन्नमरणसूचितलक्षणेन दूषितबुद्धौ । अरिष्टेन दुष्टाधीरस्य ॥

अरिष्टनेमिः । पुं । सुरगणान्तरे । मुनिविशेषे । जिनानां चतुर्विंशत्यन्तर्गतद्वाविंशतितीर्थङ्करे ।

अरिष्टसूदनः । पुं । विष्णौ । अरिष्टसूदके । अरिष्टसंज्ञकमसुरं सूदितवान् सूदयतीति वा । सूद । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

अरिष्टा । स्त्री । कटुकायाम् ।

अरिष्टिः । स्त्री । अरेषणे । सकलाधिव्याध्यभावे ।

अरिष्ठुः । त्रि । नाशने । अरिरिव तिष्ठति । ष्ठा० । कः ।

अरुचिः । पुं । अन्नानभिलाषरूपे रोगप्रभेदे । अरोचके । तत्र तत्त्वभिलाषेऽप्यशक्ताऽसामर्थ्यरूपो बोध्यः ॥ रुच्यभावे ।

अरुजः । पुं । आरग्वधे ।

अरुणः । पुं । अर्के ॥ अर्कसारथौ ॥ अव्यक्तरागे । कृष्णलोहिते । कृष्णमिश्रितरक्ते ॥ सन्ध्यारागे ॥ निःशब्दे ॥ कपिले । दानवान्तरे । कुष्ठभेदे । पुन्नागपादपे ॥ गुडे । न । कुङ्कुमे । सिन्दूरे ॥ त्रि । गुणिनि । ऋच्छति । ऋगतौ । अर्त्तेश्चेत्युनन् । अरुणो वर्णोऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् ।

अरुणकमलम् । न । रक्तोत्पले ।

अरुणलोचनः । पुं । पारावते ।

अरुणसारथिः । पुं । सूर्ये । अरुणः सूरसूतः सारथिर्यस्य ।

अरुणा । स्त्री । अतिविषायाम् । श्यामायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृतायाम् । प्लक्षद्वीपस्थ नद्यन्तरे । इन्द्रवारुण्याम् । गुञ्जायाम् । मुण्डितिकायाम् । कदम्बपुष्पायाम् । ऋच्छति । ऋगतौ । अर्त्तेश्चेत्युनन् । टाप् । अरुणो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् । टाप् ।

अरुणात्मज: । पुं । जटायुनामविहगे । अरुणस्यानूरोरात्मज: ।

अरुणावरज: । पुं । गरुडे ।

अरुणोदकम् । न । सरोविशेषे । मेरो: प्राच्यांदिशियो विष्कम्भशैलस्तस्य मूले सरोऽरुणोदकंनाम तच्चहेमाब्जमण्डितम् ।

अरुणोदय: । पुं । प्रातर्मुहूर्त्ते । सूर्योदयात् पूर्वंमुहूर्त्तद्वये । यथा । रजनीशेषयामस्यशेषार्द्धमरुणोदय:इति । अपिच । चतस्रोघटिका:प्रातररुणोदयउच्यते । यतीनांस्नानकालोयंगङ्गाम्भ: सदृश:स्मृत:इति ॥ सप्तपञ्चारुणोदयइतिद्वैधी भागवतम् । अथसप्तपञ्चाशत् घटिकोत्तरमरुणोदयइतितदर्थ: । अरुणस्योदयोयस्मिन्स: ।

अरुणोदयसप्तमी । स्त्री । माकर्य्याम् । भविष्योक्तविवरणायांतप: शुक्लसप्तम्याम् ॥

अरुणोदा । स्त्री । मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्त्यांसरिति ॥ अरुणोयच्चाम्रफलरस: सएवउदकं यस्या: ॥

अरुणोपल: पुं । पद्मरागे । चुन्नीतिलोके ॥ अरुणोऽरुणवर्णश्चासावुपल: पाषाणश्च ।

अरुन्तुद: । त्रि । मर्मस्पृशि । मर्मपीडके । अरुंषि मर्माणितुदति । तुद व्यथने । विध्वरुषोस्तुदइतिखश् । अरुर्द्विषदितिमुमिकृतेसंयोगान्तस्ये- त्यरुष:सकारस्यलोप: ।

अरुन्धती । स्त्री । वशिष्ठपत्न्याम् । अक्षमालायाम् । कर्दममुने: कन्यायाम् ।

अरुन्धतीजानि: । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धती जायायस्यस: । जायायानिङ् ।

अरुन्धतीनाथ: । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धत्यानाथ: स्वामी ।

अरुष्क: । पुं । भल्लातके । इतिशब्दरत्नावली ।

अरुष्कर: । पुं । भल्लातकवृक्षे । न । भल्लातकफले । त्रि । व्रणकृति । अरुर्व्रणं करोति । दिवाविभेतिट: । नित्यंसमासेनुत्तरपदस्येतिष: ॥

अरु: । न । मर्मणि ॥ पुं । रक्तखदिरे । अर्के । पुं : न । व्रणे । क्षते । ऋयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तिपृवपियजीत्युसि: ॥

अरुहा । स्त्री । भूधात्र्याम् । भूमिआंवला इतिख्यातायाम् ॥

अरूप: । त्रि । रूपशून्ये ॥ कुत्सितरूपे ॥

अरूष: । पुं । रवौ । सर्पविशेषे ॥ ऋच्छति अर्य्यतेवा । ऋगतिप्रापणयो:

। ऋद्धमिभ्यामूषन् ।

अरे । ा । नीचसम्बोधने । यथा । अरे यमभटाः शठाः कपटविग्रहेषूद्भटानि चेष्टयत चोपचस्तवन चाधिकारोमयि । अहन्तु शिवसुन्दरीचरणचारुपङ्कजस्खलनमधुसुधासवं समपिवं नजानीतरे इति । रुषाह्वाने । अपाकृतौ । असूयायाम् ॥

अरेरे । ा । नीचसम्बोधने ॥ रुषाह्वाने । सक्रोधाह्वाने ।

अरोकः । त्रि । निष्प्रभे । छिद्रवर्जिते । रोचनम् रोकः । रुचदीप्तौ । घञ् । नरोकोऽस्य ॥

अरोगः । त्रि । व्याधिरहिते ॥ पुं । दोषसाम्ये । रोगाभावः । नरोगोऽस्यवा ।

अरोचकः । पुं । रोगविशेषे । अरुचिरोग इतिभाषा ।

अर्कः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे ॥ अस्य गुणायथा । अर्कद्वयं सरं वातकुष्ठकण्डूविषव्रणान् । निहन्तिप्लीहगुल्मार्शःश्लेष्मोदरयकृत् क्रिमीन् । अर्कद्वयं रक्तार्कःश्वेतार्कश्च । शुक्लार्ककुसुमं वृष्यं लघुदीपनपाचनम् । अरोचकप्रसेकार्शकासश्वासनिवारणम् । रक्तार्कपुष्पंमधुरं सतिक्तं कुष्ठक्रिमिघ्नं कफनाशनञ्च । अर्शोविषंहन्तिचरक्तपित्तं सङ्ग्राहिगुल्मे श्वयथौहितंतत् ॥ क्षीरमर्कस्यतिक्तोष्णंस्निग्धंसलवणं लघु । कुष्ठगुल्मोदरहरं श्रेष्ठमेतद्विरेचनमिति भावप्रकाशः । स्फटिके । रवौ । लघवायारविवारे । ताम्रे । दिवस्पतौ । विडौजसि । श्रीहरौ । ब्रह्मादिभिः पूज्यतमैरर्चनीयत्वात् । शादशाके । हस्तर्क्षे । सर्वदर्शिनि । अर्च्यते । अर्चपूजायाम् कर्मणिघञ् । चजोरितिकुत्वम् । यद्वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यःक इतिकः । अर्क्यतेवा । अर्कस्तवने । घञ् । अरकइतिप्रसिद्धे क्वाथविशेषे । यथा । द्रव्यकल्पःपञ्चधास्यात्कल्कं चूर्णं रसस्तथा । तैलमर्कःक्रमाज्ज्ञेयंयथोत्तरगुणंप्रिये इतिरावणः ।

अर्ककान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ।

अर्कचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ।

अर्कजः । पुं । यमे । शनैश्चरे ॥

अर्कजौ । पुं । अश्विनीसून्वोः ॥ नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

अर्कतनयः । पुं । कर्णे । राधेये । वैवस्वतमनौ । सावर्णिमनौ । शनौ ॥ यमे ।

अर्कतनया । स्त्री । यमुनायाम् । तपत्याम् ।

अर्कनन्दनः । पुं । अर्कतनये । सुग्रीवे ।

अर्कस्य नन्दनः ।

अर्कनामा । पुं । रक्तार्के ।

अर्कपत्रः । पुं । आदित्यपत्रवृक्षे ।

अर्कपत्रा । स्त्री । सुनन्दायाम् । अर्कमूलायाम् ॥

अर्कपर्णः । पुं । अर्काह्वे । मन्दारे ॥ अर्काभानि तीक्ष्णानि पर्णान्यस्य ॥

अर्कपादपः । पुं । निम्बे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अर्कपुष्पिका । स्त्री । सूर्यवल्ल्याम् ।

अर्कपुष्पी । स्त्री । कुटुम्बिनीवृक्षे । अर्कपुष्पीकृमिश्लेष्ममेहपित्तविकारजिदितिभावप्रकाशः ॥

अर्कप्रिया । स्त्री । जवायाम् ।

अर्कबन्धुः । पुं । गौतमे । बुद्धे ॥ सच इक्ष्वाकुकुलोद्भवशाक्यवंशीयोबोद्धव्यः ॥ अर्कस्यबन्धुः सूर्यवंशजत्वात् ॥ अम्बुजे ॥ अर्कोबन्धुर्यस्यसः ॥

अर्कबान्धवः । पुं । अम्बुजे । अर्कोबान्धवोयस्यसः ॥ बुद्धे । बुद्धभिदि । अर्कस्यबान्धवः ।

अर्कभम् । न । सूर्याक्रान्तनक्षत्रे ।

अर्कभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुलहुल् इति प्रसिद्धे शाके ।

अर्कमूला । स्त्री । अर्कपत्रायाम् । ईश्वरमूलेतिगौडेषुप्रसिद्धायाम् ।

अर्करेतोजः । पुं । सूर्यात्मजविशेषे । रेवन्ते । इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कवल्लभः । पुं । बन्धूकवृक्षे ॥

अर्कवेधम् । न । तालीशपत्रे ॥

अर्कव्रतम् । न । राज्ञोव्रतविशेषे । यथा । अष्टौमासान् यथादित्यस्तोयं हरतिरश्मिभिः । तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितदितिमनुः । आरोग्यसप्तम्यादिसूर्यव्रते ।

अर्कसूनुः । पुं । शनौ । यमे ॥ सुग्रीवे । कर्णे । अर्कस्यसूनुः । द्विवचनान्तः आश्विनेययोः ।

अर्कसोदरः । पुं । ऐरावते । इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कहिता । स्त्री । अर्कभक्तायाम् ।

अर्काश्मा । पुं । अरुणोपले । अर्कस्य अश्मा । सूर्यकान्तमणौ ॥

अर्काह्वः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे । अर्कआह्वायस्य ।

अर्की । पुं । अर्कवति । शस्त्ररूपमन्त्रवति होतरि ।

अर्कोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ।

अर्गलम् । न । कपाटद्वयमध्यस्थदण्डे । दुर्गापाठादौपाठ्यदेवीस्तोत्रविशेषे । यथा । मार्कण्डेयउवाच । ब्रह्मन्केनप्रकारेणदुर्गामाहात्म्यमुत्तमम् । शीघ्रंसिद्ध्यतितत्सर्वंकथयस्वमहाप्रभो ॥ ब्रह्मोवाच । अर्गलंकीलक-

स्यादौ पठित्वा कवचं पठेत् । जपेत् सप्तशतीं पश्चात् क्रम एष शिवोदित- इति । त्रि । कल्लोले ॥ अर्ग्यते । अर्ज अर्जने । हषादित्वात् कलच् । न्यङ्क्वादिः ।

अर्गला । स्त्री । आगल इति भाषाप्रसिद्धे कपाटबन्धककाष्ठविशेषे । कपाटान्तरविष्कम्भदण्डे । त्रि । कल्लोले ॥ टाप् ॥

अर्गलिका । स्त्री । अर्गले । आगली इति भाषाप्रसिद्धायां क्षुद्रार्गलायाम् ॥

अर्गली । स्त्री । कपाटरोधनार्थं तन्मध्यस्थे क्षुद्रदण्डे ॥ गौरादित्वान् ङीष् ।

अर्गवधः । पुं । राजवृक्षे ।

अर्घः । पुं । मूल्ये । पूजाविधौ । पूजोपचारभेदे । अर्घ्यतेऽनेन । अर्घ पूजायाम् । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादिः । अर्घिधात्वन्तरं वा । अयं शब्दः सामगानां सर्वत्राभिलापे सयकारो नपुंसकलिङ्गेनैव प्रयोज्यः । अन्यवेदिनां निर्यकारः पुल्लिंगेन प्रयोज्यः । इति आह्निकतत्त्वे रघुनन्दनः ॥

अर्घीशः । पुं । ईश्वरे । शिवे । इति शब्दरत्नावली ।

अर्घ्यम् । न । जरत्कारुमुनेस्तपोवनतरुसम्भूतमधुनि । उपचारभेदे । मस्तके दीयमाने अर्घजले । अर्घायेदम् । पादार्घाभ्यां चेति यत् । त्रि । पूजार्हे । अर्घस्य योग्ये । अर्घमर्हति । दण्डादिभ्य इति यत् । पुं । मूल्ये ॥ पूजाविधौ ।

अर्चकः । त्रि । पूजके । यथा । अर्चकस्य तपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् आभिरूप्याच्च बिम्बानां देवः सान्निध्यमृच्छतीति तिथ्यादितत्त्वम् । अर्चति । अर्च० । ण्वुल् ।

अर्चनम् । न । पूजायाम् । यथा । धनधान्यकरं नित्यं गुरुदेवद्विजार्चनमिति । अर्च पूजायामस्माच्चौरादिकात् ण्यासश्रन्थो युच् । त्रि । पूजाद्रव्ये ।

अर्चना । स्त्री । पूजायाम् । टाप् ।

अर्चा । स्त्री । प्रतिमायाम् । यथाह श्रीकृष्णो व्यासादीन् प्रति । किं स्वल्पतपसां नृणामर्चायां देवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकमिति दशमस्कन्धे ८४ अध्यायः ॥ पूजायाम् । अर्चनम् अर्च्यते वा । अर्च पूजायामस्माद्भावादिकार्थे गुरोश्च हल इत्य प्रत्ययः । टाप् ।

अर्चिः । स्त्री । ज्वालायाम् । इसन्तः । अर्च० । शिजन्तादचरवी ।

अर्चितम् । त्रि । पूजिते । अर्च्यते स्म० । अर्च पूजायाम् । क्तः ।

अर्चिरादिमार्गः । पुं । उत्तरमार्गे ।

अर्चिरादावुपलक्षिते देवयानपथि ।

अर्चिष्मान् । पुं । वह्नौ । भास्करे । दीप्ते । अर्चिर्विद्यते ऽस्यास्मिन्वा । मतुप् ।

अर्चिः । न । स्त्री । मयूखे । वह्निशिखायाम् । दीप्तौ । अर्च्यते । अर्च पूजायाम् । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः । अर्चिः सान्तः ।

अर्च्यः । त्रि । पूज्ये । स्तूयते । स्तुवस्तुतौ । ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेतिकुत्वनिषेधः ।

अर्जकः । पुं । बावुई इतिभाषाप्रसिद्धे श्वेतपर्णासे । अस्यगुणाः । कटूष्णाःकफवातामयघ्नेत्ररोगनाशी रुचिकारी सुखप्रसवकारकश्चेतिराजनिर्घण्टः । अर्जयति । अर्जसर्जअर्जने । स्तृगतिस्थानार्जनोपार्जनेषुवा । णयन्तः । ण्वुल् । त्रि । उपार्जनस्य कर्त्तरि ।

अर्जनम् । नं । अर्जयितृव्यापारे । स्वामित्वहेतुभूतव्यापारे । सङ्ग्रहे ।। सम्पादने ।। अर्ज० । ल्युट् ।।

अर्जुनः । पुं । ककुभद्रुमे । कोहइति ख्याते । अस्यगुणा यथा । क्षतभग्नरक्तस्तम्भनमूत्रकृच्छ्ररोगे पथ्यत्वमितिराजवल्लभः । कषायत्वमुष्णत्वं व्रणशोधनत्वम् कफपित्तश्रमतृष्णात्तिनाशित्वं वायुरोगप्रकोपकारित्वमिति राजनिर्घण्टः । सर्वसम्पत्तिपञ्चपराक्रमे तृतीयेपाण्डुतनये । कार्त्तवीर्ये । मयूरे । मातुरेकसुते । धवले ॥ करवीरे । न । तृणे ॥ नेत्रगदे । यथा । एकोयः शशरुधिरोपमस्तु बिन्दुः शुक्लस्थोभवतितदर्जुनंवदन्तीति । त्रि । धवलवर्णवति ।। अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् । तृणाख्यायांचिदितिवोमतम् ।

अर्जुनधनुः । न । गाण्डीवे । अर्जुनस्य धनुः ।

अर्जुनध्वजः । पुं । वायुपुत्रे । हनूमति ।

अर्जुननामा । पुं । ककुभद्रुमे ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । अर्जुनवर्णयोगात् । अन्यतोङीष् ।। उषायाम् ।। बाहुदानद्याम् ।। कुट्टन्याम् ।।

अर्जुनोपमः । पुं । शाकद्रौ । महापत्रे । शागवइति गौड देश ख्याते ।। अर्जुनउपमायस्य ।

अर्णः । पुं । अक्षरे । शाकद्रुमे ।। अर्त्तेः क्तः ।।

अर्णवः । पुं । अम्बुनिधौ ॥ अर्णांसस्यसन्ति । अर्णसोलोपश्चेतिवः सलोपश्च ।

अर्णवजः । पुं । न । समुद्रफेने ।

अर्णवमन्दिरः । पुं । वरुणे । अर्णवेम

न्दिरमस्य ॥

अर्णबोद्भवः । पुं । अग्निजारद्रव्ये ॥

अर्णस् । न । जले ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । उदकेनुट्चेत्यर्त्तेरसुन् तस्य चनुट् ॥

अर्णोदः । पुं । मुस्तके ॥ मेघे ॥

अर्णोभवः । पुं । शङ्खे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्ट्याम् ॥

अर्त्तनम् । न । जुगुप्सायाम् । घृणीयायाम् ॥ ऋतिः सौत्रोधातुः । इयङभावेल्युट् ॥

अर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् ॥ धनुष्कोटौ ॥ अर्द्दनम् । अर्द्दहिंसायाम् । क्तिन्नावादिभ्यः । तितुत्रेतिनेट् ॥

अर्थः । पुं । विषये ॥ अर्थनायाम् । अर्य्यते गम्यते ऋच्छतिवा । ऋगतौ । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्नितिथन् ॥ यद्वा । अर्थ्यते प्रार्थ्यते सुखरूपत्वात्सर्वैः । अर्थउपयाञ्चायाम् । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ कारणे ॥ वस्तुनि ॥ वाच्ये । शब्दानामभिधेये ॥ यथा । अर्थोवाच्यश्च लक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेति त्रिधामतः । वाच्योर्थोऽभिधया बोध्योलक्ष्योलक्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता-स्तुतिस्रः शब्दस्यशक्तय इतिसाहित्यदर्पणः ॥ अर्थिनोऽनुकूले ॥ निवृत्तौ ॥ प्रयोजने ॥ अर्थ्यते । कर्मणि घञ् ॥ फले ॥ धने ॥ प्रकारे ॥ द्वितीयप्रवचने ॥ अभिलाषे ॥ अर्थनमर्थः । भावेघञ् ॥

अर्थक्रमः । पुं । क्रमनिर्णये ॥ यथा । यत्प्रयोजनवशेन क्रमनिर्णयः स अर्थक्रमः । यथाऽग्निहोत्रंजुहोति यवागूंपचतीत्यग्निहोत्रहोमयवागूपाकयोः । अत्र हि यवाग्वाहोमार्थत्वेनतत्पाकः प्रयोजनवशेन पूर्वमनुष्ठीयते । सचायं पाठक्रमाद्बलवान् । यथा पाठंह्यनुष्ठाने क्रमप्रयोजनबाधेऽदृष्टार्थत्वंस्यात् । नहिहोमानन्तरं क्रियमाणस्य पाकस्य किञ्चिद्दृष्टं प्रयोजनमस्ति ॥

अर्थदूषणम् । न । क्रोधजव्यसनेषुषष्ठे । अर्थानामपहरणे ॥ देयानामदाने ॥

अर्थना । स्त्री । याञ्चायाम् ॥ अर्थयाञ्चायाम् । चुरादिः । ण्यासेतियुच् ॥

अर्थपतिः । पुं । राज्ञि ॥ कुबेरे ॥ अर्थानांपतिः ॥

अर्थप्रयोगः । पुं । कुसीदे ॥ अर्थस्यप्रयोगः ॥

अर्थभावना । स्त्री । आर्थीभावनायाम् । स्वर्गंयागेन प्रयाजादिभिरुपकृत्य साधयेदिति पुरुषप्रवृत्तिरर्थभावनोच्यते ॥

अर्थमर्यादा । स्त्री । सत्यंकारस्साम

र्थानर्थोत्पादे ।

अर्थवान् । त्रि । धनिनि । अर्थः सन्निहितोऽस्यास्य । मतुप् । असन्निहिते तु अर्थीत्येव । प्रयोजनवति ॥ पुं । पुरुषे इति राजनिर्घण्टः ॥

अर्थवादः । पुं । विधिशेषे । स्तुतौ । काल्पनिकफलश्रुतौ । अङ्गफलश्रुतौ । तल्लक्षणं यथा ॥ अभिधेयया गौण्या वा वृत्त्या भूतमर्थं वदन् स्वाध्यायविध्यापादितप्रयोजनवत्त्वलाभाय विधिसाकाङ्क्ष इति । स च षड्विधलिङ्गेषु पञ्चमम् । यथा । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तत्र तत्र प्रशंसनमर्थवादः । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके उत तमादेशमप्राक्ष्यो येनाश्रुतं श्रुतं भवति अमतं मतमविज्ञातं विज्ञातमित्यद्वितीयवस्तुप्रशंसनमिति । अर्थस्य प्रयोजनस्य वदनं विध्यर्थप्रशंसापरं वचनम् । अर्थवादो हि स्तुत्यादिद्वारा विध्यर्थं शीघ्रं प्रवृत्तये प्रशंसतीति ॥ स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्यर्थवाद इति न्यायसूत्रम् । स्तुतिः साक्षाद्विध्यर्थस्य प्रशंसार्थकं वाक्यम् । यथा । सर्वजिता वै देवाः सर्वमजयन् सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेवैतेनाप्नोति सर्वं जयतीत्यादि । अनिष्टबोधनद्वारा विध्यर्थप्रवर्त्तकं निन्दा । यथा । एष वाव प्रथमो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमो य एतेनानिष्ट्वा अन्येन यजते स गर्त्ते पतत्ययमेवैतज्जीर्यते प्रवामीयत इत्यादि । पुरुषविशेषनिष्ठमिथो विरुद्धकथनं परकृतिः । यथा । हुत्वा वपामेवाग्रेऽभिघारयन्ति अथ पृषदाज्यं तदुह चरकाध्वर्यवः पृषदाज्यमेवाग्रेऽभिघारयन्त्यग्नेः प्राणाः पृषदाज्यमित्यभिदधतीत्यादि । ऐतिह्यसमाचरिततया कीर्त्तनं पुराकल्पः । यथा । तस्माद्वा एते पुरा ब्राह्मणा बहिष्पवमानसामस्तोममस्तौषन् यज्ञं प्रतनवामह इत्यादीत्यर्थः ॥ प्राशस्त्यनिन्दान्यतरपरं वाक्यमर्थवाद इति लौगाक्षिभास्करः । यथा । विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधारिते । भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मत इति । अस्यार्थः । विरोधे विशेष्यविशेषणयोः सामानाधिकरण्येनान्वयविरोधे गुणवादः अङ्गकथनरूपत्वात् । यथा यजमानः प्रस्तर इति । अत्र प्रस्तरः कुशमुष्टिः तस्य यजमानेऽभेदान्वयबाधात् यजमानस्य कुशमुष्टिधारणरूपार्थवादरूपत्वात् गुणवादः । अवधारिते प्रमाणान्तरसिद्धे यो वादः । यथा नान्तरीक्षेऽग्नि

श्वेतव्यः अग्निर्हिमस्य भेषजमित्यादि च। अन्तरीक्षेऽग्निश्चयनस्यासम्भवेन तद्भावस्य अग्नेर्हिमनाशकत्वस्य च लौकिकप्रमाणसिद्धत्वादनुवादः। तद्धानौ तयोर्विरोधावधारणयोरभावे भूतार्थवादः। यथा इन्द्रो वृत्रहन्नित्यादि। सोऽपि द्विविधः। स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च। यथा। सन्ध्यामुपासते ये चेत्यादिस्तुत्यर्थवादः। स्त्रीतैलमांससम्भोगी पर्वस्वेतेषु वै पुमान्। विण्मूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृत इत्यादिनिन्दार्थवाद इति। तन्त्रसम्बोधनीमते तु सप्तविधः। यथा। स्तुत्यर्थवादः १ फलार्थवादः २ सिद्धार्थवादः ३ निन्दार्थवादः ४ परकृतिः ५ पुराकल्पः ६ मन्त्रः ७। एषामुदाहरणानि श्रौतानि ग्रन्थगौरवभिया न लिखितानि॥

अर्थविज्ञानम्। न। शुश्रूषाद्यष्टधीगुणान्तर्गतगुणविशेषे। शब्दार्थज्ञाने॥

अर्थविप्रकर्षः। पुं। पूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य विलम्बेनार्थोपपादकत्वे॥

अर्थव्यपाश्रयः। पुं। प्रयोजनसम्बन्धे॥

अर्थव्ययज्ञः। त्रि। धनव्ययप्रकारविदि। मुकुले॥ अर्थव्ययं जानाति। ज्ञा। कः॥

अर्थशास्त्रम्। न। अथर्ववेदस्योपवेदे चतुष्षष्टिकलासङ्ग्राहके शिल्पशास्त्रादिशास्त्रभेदे। दण्डनीत्याम्। यथा। वृहस्पतिप्रभृतिभिः प्रणीतमर्थशास्त्रकम्। तथैव दण्डनीतिः स्यादत्र प्रयोजनमर्थावित्ति। अर्थ्यते गम्यते। ऋ गतौ। उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्। अर्थस्य भूमिधनादेः शास्त्रम्॥

अर्थसमाहर्त्ता। त्रि। सम्यग्धनार्जनशीले॥

अर्थसिद्धकः। पुं। सिन्दुवारवृक्षे॥

अर्थागमः। पुं। आये॥

अर्थान्तरम्। न। प्रकृतानाकाङ्क्षितार्थे। यथाक्षगौतमः। प्रकृतादर्थादसम्बद्धार्थमर्थान्तरम्। ५। ५। प्रकृतान् कृतोपयुक्तात्। ल्यब्लोपे पञ्चमी। तेनप्रकृतोपयुक्तमर्थमुपेक्ष्य असम्बद्धार्थाभिधानमर्थान्तरम्। प्रकृतानाकाङ्क्षिताभिधानमिति फलितार्थः। यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्युक्ता शब्दो गुणः सचाकाशस्येत्यादि॥

अर्थान्तरन्यासः। पुं। अर्थालङ्कारभेदे। यथा। सामान्यो वा विशेषो वा तदन्येन समर्थ्यते। यत्र सोऽर्थान्तरन्यासः साधर्म्येणेतरेण वा॥ साधर्म्येण वैधर्म्येण वा सामान्यं विशेषेण यत्समर्थ्य

तेषिमेषोवासामान्येनसोऽर्थान्तरन्या
सः। क्रमेणोदाहरणम्। निजदोषा
वृतमनसा अतिसुन्दरमेवभाति वि
परीतम्। पश्यतिपीतोपहतःशशि
शुभ्रं शंखमपिपीतम्। सुजनवसना
लङ्कारायां कदाचन कौमुदीमह-
सि सुहृस्मिस्वैरंयान्त्यांगतोऽस्तमभूद्वि
धुः। तदनु भवतःकीर्त्तिः केनाप्यगी
यत येनसा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का
क्वनासिशुभप्रदः। गुणानामेवदौरा
त्म्याद्धुरिधुर्य्यो नियुज्यते। असञ्जात
किणस्कन्धः सुखंस्वपितिगौर्गलिः।
अहोहिमेवत्तपराङ्मायुषा यदप्रियं
वाच्यमिदंमयेदृशम्। तएवधन्याः सु
हृदः पराभवंजगत्यदृष्ट्वैवहियेक्षयंग
ताइति।

अर्थापत्तिः। स्त्री। प्रमाणविशेषे। जी
वतश्चैत्रस्यगृहाभावदर्शनेन वहिर्भा
वस्यादृष्टस्य कल्पनायाम्। अनुपप
द्यमानेनार्थेनोपपादककल्पने॥ य
था दृष्टयामेघस्यानं वृष्ट्यासह मेघ
स्य वैयधिकरण्यव्याप्तिरिति नानु
माने ऽन्तर्भावः। उक्तेनानुक्तमाक्षिप
ति यासा अर्थापत्तिः॥ अलङ्कारान्त
रं। एकस्यवस्तुनोभावाद्यवस्त्वन्य
दापतेत्। कैमुत्यन्यायतः साऽर्थाद
र्थापत्तिरलङ्क्रिया। दण्डापूपिकया।

र्थान्तरस्यापतनमर्थापत्तिरितिल-
क्षणम्।

अर्थार्थी। त्रि। इष्टानुगवा यज्ञोपयोपक
रणंतदभीप्सौ। अर्थस्य अर्थी।

अर्थिकः। पुं। वैतालिके। निद्राणस्य
राजादेः सुखादिना प्रातर्जागरयि
तरि।

अर्थितः। त्रि। याचिते। अर्थ्यतेस्म
। अर्थ०। क्तः।

अर्थी। त्रि। याचके। सेवके। विवा
दिनि। धनिनि। सहाये। अर्थोऽ
स्यविद्यतेऽस्यास्ति। अर्थाद्वासन्निहि
ते इतिइनिः॥ अर्थयतेश्च। अर्थ
याचने। ग्रह्यादित्वाण्णिनिः। स्त्रि
यामर्थिनी।

अर्थ्यः। त्रि। पण्डिते॥ सम्प्रार्थ्ये। न्या
य्ये॥ अर्थं शालिनि। न। शिलाज
तुनि। अर्थेसाधुः। तत्रसाधुरिति
यत्॥ अर्थादनपेतः। धर्मपथ्यर्थेति
यत्॥ अर्थ्यते। अर्थ उपयाञ्चाया
म्। ण्यन्तः। अचोयत्॥

अर्द्दनम्। न। गमने। पीडने। याच
ने॥ हनने। अर्द्द भर्विल्युट्।

अर्द्दना। स्त्री। याञ्चायाम्॥ अर्द्द ग
तौयाचनेच। स्वार्थणयन्तः। ण्यासे
तियुच्। टाप्।

अर्द्दितम्। त्रि। याचिते। हिंसिते।

रोगिणि। गते॥ न। वातव्याधिविशेषे॥ तस्यलक्षणम्। वक्रीभवति वक्त्रार्द्धंग्रीवाचाप्यपवर्त्तते । शिरश्चलतिवाक्संगोनेत्रादीनाञ्चवैकृतम् । ग्रीवाचिवुकदन्तानांतस्मिन् पार्श्वेचवेदना । तमर्द्दितमितिप्राहुर्व्याधिंव्याधिविशारदा इति । यस्मिन्पार्श्वे अर्द्दितंतस्मिन्पार्श्वे ग्रीवादीनांवेदनेत्यर्थः । अस्यौषधंयथा । रसोनकल्कंतिलतैलमिश्रंयोश्नातिनित्या- र्द्दितरोगयुक्तः । तस्यार्द्दितंनाशमुपैतिशीघ्रंवृन्दंघनानामिववायुयोगा- दिति । विषमज्वरेप्येतद्देयम्॥ अर्द्यतेस्म। अर्द्दगतौयाचनेच । क्तः।

अर्द्धः। पुं। भित्ते। खण्डे॥ न। समांशे। आधा इतिभाषा। स्थाने । रूपकार्द्धे। ऋध्नोत्यनेन । ऋधुवृद्धौ। हलश्चेति घञ्। अत्रायंविवेकः। अर्द्धशब्दः खण्डमात्रविवक्षायांपुल्लिङ्ग एव। असि अर्द्धे अर्द्धाः । समखण्डविवक्षायांक्लीवएव । यदात्वर्द्धशब्दो धर्मिपरस्तदात्रिलिङ्गएवेति।

अर्द्धगङ्गा। स्त्री। कावेर्याम्। अर्द्धंगङ्गायाः । अर्द्धंनपुंसकमितिसमासः।

अर्द्धगुच्छः। पुं। चतुर्विंशतिलतिकाहारे॥ गुच्छार्द्धे। अर्द्धंगुच्छस्य।

अर्द्धचन्द्रः। पुं। नखक्षते। गलहस्ते। बाणभेदे। चन्द्रार्द्धे। अर्द्धचन्द्राकारेस्त्रीणांललाटाभरणविशेषे॥

अर्द्धचन्द्रा। स्त्री। कृष्णात्रिवृति । अर्द्धश्चन्द्रोयस्याः । एतद्विदलस्यार्द्धचंद्राकारत्वात्।

अर्द्धचन्द्रिका। स्त्री। कर्णस्फोटालतायाम्। चित्रपर्ण्याम्।

अर्द्धचोलकः। पुं। कूर्पासे। काँचुली इति प्रसिद्धवस्त्रे। कुर्त्ती इतिच प्रसिद्धे। इतिहारावली।

अर्द्धजाह्नवी। स्त्री। कावेर्य्याम्।

अर्द्धतिक्तः। पुं। नेपालनिम्बे॥

अर्द्धनारीश्वरः। पुं। शिवे। उमामहेश्वरे। अस्यध्यानंयथा। नीलप्रवालरुचिरंविलसत्त्रिनेत्रंपाशारुणोत्पलकपालकशूलहस्तम्। अर्द्धाम्बिकेशमनिशंप्रविभक्तभूषंबालेन्दुबद्धमुकुटंप्रणमामिरूपमिति॥

अर्द्धनावम्। न। नावोर्द्धे। नावोऽर्द्धम्। अर्द्धंनपुंसकमितितत्पुरुषः। अर्द्धाद्वेतिनावष्टच्।

अर्द्धपारावतः। पुं। चित्रकण्ठे। तित्तिरिपक्षिणि॥

अर्द्धपुलायितम्। न। अश्वस्यमण्डलगतिविशेषे। यथा। शताद्धौर्द्धक्रमाद्दूनैर्मण्डलायितवल्गितैः। उन्मुखस्याश्वमुख्यस्यगतिरर्द्धपुलायितमिति।

अर्द्धभमक: । पुं । काचकल्पभेदे ।

अर्द्धमाणवक: । पुं । द्वादशयष्टिकेहारे ।

अर्द्धमात्रा । स्त्री । विसर्जनचन्द्ररूपिण्या म ब्रह्मरूपिण्याम् । अर्द्धमात्रापरं पदम् । यथा । अकारोभगवान्ब्रह्मा उकारोविष्णुरुच्यते । मकारोभगवानरुद्रोप्यर्द्धमात्रामहेश्वरी । उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वंस्मृतंबुधै: । अतःसर्वेषुशास्त्रेषुदेवीसर्वोत्तमास्मृता । अर्द्धमात्रास्थितानित्यायानुच्चार्याविशेषतइति ॥

अर्द्धयाम: । पुं । वारवेलायाम् । यामार्द्धे । कालवेलायाम् । कुलिकवेलायाम् ।

अर्द्धरथ: । पुं । रथाज्जूने ।

अर्द्धरात्र: । पुं । निशीथे । रात्र्यर्द्धभागे । अर्द्धरात्र: । अर्द्धंनपुंसकमिति समास: । अच: सर्वैकेत्यच् ।

अर्द्धर्च: । पुं । न । ऋचोर्द्धे ।

अर्द्धलक्ष्मीहरि: । पुं । विष्णौ । तद्ध्यानं यथा । उद्यत्प्रद्योतनशतरुचिंतप्तहेमावदातं पार्श्वद्वन्द्वेजलधिसुतया विश्वधात्र्याचजुष्टम् । नानारत्नोल्लसितविविधाकल्पमापीतवस्त्रं विष्णुंवन्देदरकमलकौमोदकीचक्रपाणिमिति ।

अर्द्धवीक्षणम् । न । कटाक्षे । अपाङ्गदर्शने ॥

अर्द्धवैनाशिक: । पुं । वैशेषिके । वैशेषिकस्तावत् परिणामभेदेन देहादेराशुतरविनाशित्वाङ्गीकारात्तावन्मात्रांशे वैनाशिकतुल्यत्वादर्द्धवैनाशिकत्वमस्तिइत्येव ।

अर्द्धशनम् । न । अर्द्धभुक्तौ । अर्द्धाशने ।

अर्द्धशफर: । पुं । क्षुद्रमत्स्यविशेषे । इषत्पाशे । दाँडिकामाच इतिगौडानां भाषयाख्याते ।

अर्द्धहार: । पुं । चौंसठलडाहार इतिलोकभाषा प्रसिद्धे चतुष्षष्टियष्टिकहारे ।

अर्द्धाशनम् । न । अर्द्धभोजने ।

अर्द्धासनम् । न । स्नेहदाने । अभिनन्दने । इतिधरणि: ।

अर्द्धेन्दु: । पुं । अर्द्धचन्द्रे । चन्द्रार्द्धभागे । गलहस्ते । नखाङ्के । अतिप्रौढस्त्रीयोन्यङ्गुलिप्रवेशने । अर्द्धचन्द्रवाणे । अर्द्धम् इन्दोरितिविग्रह: ॥

अर्द्धोदय: । पुं । पर्वविशेषे । तच्चोक्त: कामधेनुतंत्रे । यथा । माघेमासि अमावास्या यदिश्रवणसंयुताभवेत् । न चेच्छ्रवणयोगे दिवाव्यतीपातो भवेत्तदा । अर्द्धोदय:सविज्ञेय: सूर्यपर्वशतै: समइति । दिवैवयोग: शस्तोयंनचरात्रौकदाचन । अर्द्धोदयेतुसम्प्राप्ते स

वेगङ्गासमंजलम्। शूद्रात्मानोद्विजाः सर्वेभवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः। यत्किञ्चित्क्रियतेदानं तद्दानंमेरुसन्निभमितिस्कन्दपुराणम्।

अर्द्धोरुकम्। न। चण्डातके। ऊर्वोरर्द्धाच्छादनांशुके। उत्तमस्त्रीणामर्द्धोरुपर्यन्ते चोलकाकारे परिधेयवस्त्रे। ऊरोरर्द्धम्। अर्द्धनपुंसकमितिसमासः। अर्द्धोरौ कायते। का शृदोमौ। अन्येभ्योपीतिडः।

अर्द्ध्यम्। त्रि। अर्द्धभवे। अर्द्धभवः। अर्द्धाद्यत्।

अर्पणम्। न। समर्पणे॥ अर्प्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्या जुह्वादौ। मन्त्रादौ। अर्प्यतेऽस्मैइतिव्युत्पत्त्या देवतादिरूपे सम्प्रदाने। अर्प्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्याअधिकरणे देशकालादौ। स्थविरादौ। अर्प्यतेयत्तत् कर्मणि ल्युट्।

अर्पितः। त्रि। सम्प्रवेशिते। न्यस्ते।

अर्पिसः। पुं। हृदये। अग्रमांसे॥ अर्प्यति। ऋगतौ। ऋतन्यञ्जीत्यादिना अर्पयतेरिसन्।

अर्बुदः। पुं। न। मांसकीले। रसौली इतिख्याते रोगविशेषे। दशकोटिसंख्यायाम्। १०००००००० ॥ पुं। आबू इति प्रसिद्धे पर्व्वतविशेषे। न।

वर्त्तुलफलाढ्ये।

अर्भः। पुं। बाले। उत्तानशये। ऋच्छति। इयर्त्तिवा। ऋ०। अर्त्तिगृभ्यां भन्।

अर्भकः। पुं। बाले। मूर्खे। कृशे॥ सदृशे। अल्पे। अर्य्यते वृद्धिं प्राप्यते। ऋगतौ प्रापणेच। अर्भकपृथुकपाकावयसीतिसाधुः। यद्वा। इयर्त्तिवर्द्धतिवृद्धिं गच्छतिवा। अर्त्तिगृभ्यांभन्। स्वार्थेकः। यद्वा। ऋभ्नोति। ऋधुवृद्धौ। अर्भकपृथुकेतिवुन्भष्चान्तादेशः॥

अर्म्मः। पुं। न। नेत्ररोगभेदे। तत्पञ्चविधम्। प्रस्तार्य्यर्म्मशुक्लार्म्म रक्तार्म्ममांसार्म्मस्नाय्वर्म्मभेदात्। एषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि। ऋच्छति। ऋगतिप्रापणयोः। अर्त्तिस्तुस्विति मन्।

अर्म्मणः। पुं। द्रोणपरिमाणे। इतिवैद्यकपरिभाषा।

अर्य्यः। पुं। स्वामिनि॥ वैश्ये॥ त्रि। श्रेष्ठे। अर्य्यते। ऋगतौ। अर्यःस्वामिवैश्ययोरितिसाधुः।

अर्य्यमा। पुं। सूर्य्ये। अर्कवृक्षे॥ पितृणांराज्ञि। उत्तरफल्गुन्याम्। इयर्त्ति अर्यः। ऋगतौ। श्वन्नुक्षन्पूषन्नित्यादिनाअर्यपूर्वान् माङःकनि-

न निपातितः ।

अर्य्या । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् ॥ स्वामिन्याम् । अर्यक्षत्रियाभ्यांवास्वार्थ इति आनुगागमाभावेटाप् ॥

अर्य्याणी । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् । स्वामिन्याम् । अर्यक्षत्रियाभ्यांवास्वार्थ इतिपक्षे आनुगागमोङीष्च ।

अर्य्यी । स्त्री । वैश्यप्रियायाम् । अर्य्यस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणोङीष् ।

अर्वती । स्त्री । कुम्भदास्याम् । वडवायाम् । घोटक्याम् । तुरग्याम् ।

अर्वा । पुं । तुरङ्गमे । ऋच्छति । ऋगतौ । अन्येभ्योपीति सामर्थ्यादिनावावनिप् । यद्वा । अर्वतिवा । अर्व गतौ । बाहुलकात् कनिप् । महेन्द्रे । इषकर्णपरिमाणे । त्रि । अधमे । ऋच्छतेः अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सितइतिवक्तव्ये निपातः ।

अर्वाक्तनः । त्रि । निर्मूले । अवेदमूले । स्वेच्छाकृते । अर्वाक्भवः । सायंचिरमित्यादिनाट्युः ॥

अर्वाक् । अ । अवरे । पूर्वकालतःपश्चादर्थे । अवरे अञ्चति । अस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । पृषोदरादिः । अर्वन्तमञ्चति वा । विपर्य्यस्ते । इतिधरणिः ।

अर्वाचीनः । त्रि । अर्वाचि । पश्चाज्जाते । अर्वागेव । विभाषाञ्चेरदिक्-

स्त्रियामितिखः ।

अर्शम् । न । गुदव्याधौ । इतिशब्दरत्नावली ।

अर्शस् । न । अर्शः । गुदव्याधिभेदे । दुर्नामके । गुदकीले । अस्यसामान्यलक्षणं यथा । दोषास्त्वङ्मांसमेदांसि सन्दूष्यविविधाकृतीन् । मांसाङ्कुरानपानादौ कुर्वन्त्यर्शांसितान् जगुरिति । अथास्यसामान्यतोनिदानं यथा । पृथग्दोषैःसमस्तैश्चशोणितात् सहजानिच । अर्शांसिषट्प्रकाराणि विद्याद्गुदवलित्रये ॥ सामान्यतोऽर्शसश्चिकित्सा यथा । यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निबलवृद्धये । अन्नपानौषधंसर्वंतत्सेव्यंनित्यमर्शसैरिति । ऋच्छति । ऋगतौ । व्याधौ शुट् चेत्यर्त्तेरसुन् ।

अर्शसः । त्रि । गुदव्याधियुक्ते । अर्शोरोगयुते । अर्शांस्यस्यविद्यन्ते ॥ अर्श आदिभ्योऽच् ।

अर्शसानः । पुं । अग्नौ । ऋच्छति । ऋ० । अर्त्तेर्गुणः शुट्चेत्यसानच् । अर्शसानाय शवसांचिंमिवे इति वेदभाष्यम् ।

अर्शी । त्रि । गुदव्याधियुते । इतिशब्दरत्नावली ॥

अर्शोघ्नः । पुं । सूरणे । भल्लातके । अ-

शंसि इन्ति । अमनुष्यकर्तृकेषु चे तिङन्तेष्टक् ।

अर्शोघ्नी । स्त्री । तालमूल्याम् । भल्लातक्याम् । टित्वान्ङीप् ।

अर्शोरोगयुतः । त्रि । अर्शसे । मूलव्याधिमति । अर्शोरोगेणयुतः ।

अर्शोऽहितः । पुं । अर्शोघ्ने । अर्शसोऽहितः ।

अर्हन्तः । पुं । क्षपणे । बुद्धे । त्रि । मान्ये । इतिमेदिनीमुद्राङ्किता ।

अर्हः । पुं । पूजाप्रशंसास्तुतिनमस्कारादिभिः पूजनीये परमेश्वरे । अर्ह्यते पूज्यतेषोडशभिरुपचारै रित्यर्हः । अर्हःकर्मणिघञ् । शक्रे । त्रि । योग्ये अर्हति । अर्हपूजायाम् । पचाद्यच् ।

अर्हणः । पुं । जिने । न । पूजने । उपायने । पुष्पादौ ।

अर्हणा । स्त्री । अर्हायाम् । योग्यायां पूजायाम् । अर्हपूजायां चुरादिः । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ।

अर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ।

अर्हन् । पुं । जिने । जिनभेदे । अनादिसिद्धजीवास्तिकाये । क्षपणे । बुद्धे । कोङ्कवेङ्ककुटकानांराज्ञिऋषभदेवे । त्रि । पूज्ये । अर्हति । अर्ह० । अर्हः प्रशंसायामिति शतृप्रत्ययः ।

अर्हत्तमः । त्रि । अतात्याराभिरनादिभिः पूज्यतमे ।

अर्हन्तः । पुं । सुगते । क्षपणे । अर्हति । अर्ह० । बाहुलकाज्झच् ।

अर्हा । स्त्री । पूजायाम् । अर्ह० । गुरोश्चहलइत्यकारप्रत्ययः । टाप् ।

अर्हितम् । त्रि । अर्चिते । अर्च्यतेस्म । अर्हपूजायाम् क्तः ।

अलम् । न । हरिद्रकपुच्छकण्ठके । हरिताले ।

अलकः । पुं । न । चूर्णकुन्तले । अलति भूषयति मुखम् अलयतेवा । अलभूषादौ । क्वुनादित्वाद्वुन् ।

अलकनन्दा । स्त्री । कन्यायाम् । गङ्गायाम् । यथा । तथैवालकनन्दापिदिव्यैभैतिभारतम् । ययातिसागरंभूत्वासप्तभेदामहामुने इति । तथासोतावत ।

अलकप्रभा । स्त्री । यक्षेशपुर्याम् ।

अलकप्रियः । पुं । पीतसालके । विजयसारइतिख्याततरौ ।

अलका । स्त्री । कुबेरपुर्याम् । अष्टवर्षावधिद्व्यवर्षपर्यन्तवयस्कायांकन्यायाम् । अलति भूषयति । अलभूषणादिषु । क्वुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । चिपकादित्वादित्वम् ।

अलकाधिपः । पुं । धनपतौ । अलकायाअधिपः ।

अलक्तः । पुं । लाक्षारसे । अस्य गुणाः । तिक्तत्वम् उष्णत्वम् कफवातरोगम्न दोषनाशित्वम् कण्ठरोगशमनत्वम् दधिवाहित्वञ्चेतिराजनिर्घण्टः । लाक्षायाम् । नलक्तमेष्य । ओल ओओलरुजोप्रीत्ते । वाहुलकात्तन् । यद्वा । नलक्ष्यतेऽस्य । अभक्तमात् । क्तः । यद्वा । अरक्तो भात् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ।

अलक्तकः । पुं । लाक्षारसे । निर्भर्त्सने । लाक्षायाम् । यथा । कदाकालेमातः कथयकथितालक्तकरसंपिक्येंविधा- र्तितवचरणनिर्येजनजलमिति । अलक्तमेवालक्तकम् ।

अलक्ष्यः । त्रि । परेतव्ये । अननुमेये । नविद्यतेलक्ष्यंयस्मिन् । न । दुर्लक्षणे । त्रि । तद्धति ।

अलक्षितः । त्रि । अज्ञाते ।

अलक्ष्मीः । स्त्री । निर्ऋतौ । नरकदेवतेतिकश्चित् । अशोभायाम् । लक्ष्मीशोभा:विरुद्धा ।

अलगर्द्दः । पुं । जलव्याले । नागरूपकृष्णसर्पजातौ । लगति । लगेसङ्गे । क्विप् । अर्द्दयति । अच् । लक्चासावर्द्दश्च । अयः सन् पीडकत्वरहितः । निर्विषत्वात्सङ्गिकोऽलगर्द्दः । यद्वा । अलति । अलगम्यादौ गर्द्दशब्दे । अच् । अलगर्द्दोगर्द्दशब्देति ।

अलगर्द्दः । पुं । जलव्याले । अलंभृशमति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ।

अलङ्करणम् । न । भूषायाम् । कृञ् । ल्युट् ।

अलङ्करिष्णुः । त्रि । भूषके । मण्डने । अलङ्करोति तच्छीलः । अलंकृञिनिराकृञ् इष्णुच् ।

अलङ्कर्त्ता । त्रि । अलङ्करिष्णौ । अलङ्करणशीले । अलङ्करोति । तृन् ।

अलङ्कर्मीणः । त्रि । कार्यक्षमे । कर्मचमे । क्रियाकरणसमर्थे । कर्मणेक्रियायै अलंसमर्थः । अषडक्षेतिखः । प्राप्तापन्नालंपूर्वेतिपरवल्लिङ्गनिषेधात् ज्ञापकात् समासः । पर्य्यादयोग्लानाद्यर्थ इतिवा ।

अलङ्कारः । पुं । हारादौ । कङ्कणाद्याभरणे । भयालङ्कारधारणादिनमुच्यते । रेवत्यश्विधनिष्ठासुहस्तादिष्वपिपञ्चसु । गुरुशुक्रबुधस्याह्निवस्त्रालङ्कारधारणम् । अनिष्टेष्वपिनिर्दिष्टंवस्त्रालङ्कारधारणम् । उद्वाहेराजसम्माने ब्राह्मणानाञ्चसम्मते । शिरस्त्रंमुकुटंहारः कुण्डलञ्चाङ्गदंतथा । कङ्कणंवालकञ्चैवमेखलाष्टाविभिन्न- मात् । प्रधानभूषणान्येषु सङ्गामांस्था

नि निश्चयः। पद्मरागश्चवज्रश्चविजयोगोविदास्तथा । मुक्तावैदूर्य्यनीलानितथामरकतंक्रमात् । आदित्यादिदशाजानां सर्वसम्पत्तिदामताः । सुवर्णेनापिघठनासर्वेषामुपयुज्यते । प्रधानभूषणेष्वेवमप्रधाने न निश्चयः । प्रधानभूषणंप्रायः शिरसोह्यभिधीयते । तस्यप्रधानभूषत्त्वादित्याहभृगुनन्दनः ॥ मुखदामणयः शुद्धादुःखदादोषशालिनः । अतोमणीनांवक्ष्यामिलक्षणानि यथाक्रममितियुक्तिकल्पतरुः ॥ मणिविशेषलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि । काव्यालङ्कारे । उपमादैा ॥ सद्विविधः । शब्दालङ्कारोऽर्थालङ्कारश्च । तल्लक्षणोदाहरणान्युपमादितत्तच्छब्देवलोकनीयानि । चतुष्कलेशेषगुरोः ऽसंज्ञायाम् । अलंक्रियतेऽनेन । डुकृञ्० । घञ् ॥

अलङ्कृतः । त्रि । भूषिते । अलंक्रियतेस्म० । क्तः ।

अलङ्क्रिया । स्त्री । भूषायाम् अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ अलंकरणम् । कृञः शच । टाप् ।

अलन्धूमः । पुं । धूमसंहतैा ॥

अलब्धः । त्रि । अप्राप्ते ।

अलब्धभूमिकत्वम् । न । कृतस्मिन्निमित्तात् समाधिभूमेरलाभे ॥

अलम् । ा । भूषणे । पर्याप्तैा । वारणे । निषेधे ॥ निरर्थके । शक्तैा । अत्यर्थे ॥ अवधारणे । अलति अलनं वा । अलभूषणादैा । बाहुलकादम् ।

अलमपुरुषीणः । त्रि । प्रतिमल्लादैा । अलंपुरुषायेत्यर्थे अषडक्षेतिखः ।

अलम्बुषः । पुं । प्रहस्ते । छर्द्दे । राक्षसान्तरे ।

अलम्बुषा । स्त्री । मुण्डीर्य्याम् । स्वर्वेश्याभेदे । लज्जालुप्रभेदे । गलायाम् ॥ अलम्बुषालघुःस्वादुः कृमिपित्तकफापहेत्यस्यागुणाः ।

अलम्बुसाः । पुं भूम्नि । देशविशेषेषु ।

अलर्कः । पुं । प्रतापसे । धवलार्के । यथा । अलर्ककुसुमं हृष्यंलघुदीपनपाचनम् । अरोचकप्रसेकार्शः कासश्वासनिवारणमिति ॥ उन्मत्तशुनि । विचित्सकुक्कुरे । नृपान्तरे । अलति । अलभूषणादैा । क्विप् । अल् चासावर्कश्च । यद्वा । अलमर्क्यते अर्च्यते वा । अर्कस्तवने अर्चपूजायां वा । घञ् । शकन्ध्वादिः । जन्तुविशेषे ।

अलर्ककः । पुं । अलर्कार्थे ।

अलले । ा । पिशाचभाषयासंबोधने ॥

अलवालम् । न । आलवाले । लवमा

लाति । लाआदाने । मूलविभुजादि त्वात्कः । नञ्समासः ॥

अलसः । त्रि । अवश्यकर्त्तव्येप्वप्रवृत्ति शीले । क्रियामन्दे । क्रियाजडे । शी तके । यथा । स्त्रीभिः……श्री भिरलसः परिभूयते । इतिकामंद के । श्रियंह्विसततोद्युक्तोदुर्बलोपि समश्नुते इतिच ॥ पुं । …पादरोगेप्रभे दे । यथा । क्लिन्नाङ्गुल्यंतरौपादौक ण्डूदाहरुजान्वितौ । दुष्टकर्दमसंस्प र्शादलसंतंविभावयेदिति । द्रुमभेदे ॥ नलसति । लसश्लेषणे । पचाद्यच् ।

अलसकः । पुं । उदररोगविशेषे । अ स्यस्वरूपन्तु । कुक्षिरानह्यते ऽत्य र्थंप्रताम्येत् परिकूजति । निरुद्धोमा रुतश्चैवकुक्षावुपरिधावति । वातव र्चोनिरोधश्चयस्यात्यर्थंभवेदपि । त स्यालसकमाचष्टेतृष्णोद्गारौचयस्य- तु । इति ॥

अलसा । स्त्री । हंसपद्याम् । टाप् ।

अलसीका । स्त्री । शरीरजोदकविशेषे । उक्तंच चरकेण । आमगंधियत्तुमां सत्वगन्तरे प्रगागतमुदकंतदलसीका शब्दंलभते इति ।

अलसेक्षणा । स्त्री । स्त्रीविशेषे । अल से ईक्षणेयस्याः ।

अलातः । पुं । न । अङ्गारे । उल्मुके ।

अर्द्धदग्धकाष्ठे ॥ लानम् । लाआदाने । क्तः । नलातमस्य ॥

अलाबुः । स्त्री । तुम्ब्याम् ।

अलाबूः । स्त्री । तुम्ब्याम् । नलम्बते लविषवस्रंसने । नञिलम्बेर्नलोप श्चेत्यूणित् । अलाबूः कथितातुम्बी द्विधादीर्घाचवर्त्तुला । मिष्टतुम्बीफ लंहृद्यं पित्तश्लेष्मापहंगुरु । वृष्यंरु चिकरंप्रोक्तंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् । अ लाबुका फलंदीर्घंघृतेपक्वं सजीरक म् । दुग्धसैन्धवचूर्णेनसंसिक्तंत्वनुशो षितम् ॥

अलाबूकटम् । न । तुम्बीरजसि । अ लाबूनांरजः । अलाबूतिलोमाभङ्गा भ्यो रजस्युपसंख्यानमितिकटच् ।

अलारम् । न । कपाटे ।

अलिः । पुं । स्त्री । सुरायाम् ॥ पुष्पलि हि । कोकिले । काके । वृश्चिके । अलति दंशसमर्थो भवति । अलभू षणादौ । सर्वधातुभ्यइन् ।

अलिकम् । न । ललाटे ॥ अलति अ ल्यतेवा । अल० । बाहुलकादिकन् ।

अलिकुलसङ्कुलः । पुं । कुब्जकवृक्षे ।

अलिङ्गः । त्रि । सर्वसंसारधर्मवर्जिते परमात्मनि । लिङ्गंबुद्ध्याद्यविद्यमान मस्येति । सन्निहितमपिनलिंग्यतइ- तिवा ॥ धर्मध्वजित्वरहिते ॥ अव्यक्त

लिहोव ।

अलिजिह्वा । स्त्री । गलशुण्डिकायाम् । जिह्वोपरिस्थक्षुद्रजिह्वायाम् ।

अलिञ्जर: । पुं । मणिके । माँट इति ख्याते । अलनम् । अलभूषणादौ । इगुपधज्ञाप्रीकिर इति कः । अलिं सामर्थ्यं जरयति जृ णिच् वा । जबयोर्ड्व्यो ऽभेदात् जयति वा । अण् अचवा । पृषोदरादि: ॥

अलिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ।

अली । पुं । वृश्चिके । भ्रमरे । अलमर्थो ऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि: । अथवा अलाभावे टिलोप: । यद्वा । अलो वृश्चिकलाङ्गूलम् । तदिवास्त्यस्य । मतुइनि: ।

अलिन्द: । पुं । प्रघाणे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठे । द्वारप्रकोष्ठा बहिर्द्वाराग्रवर्त्तिचतुष्के ॥ द्वारबहिर्भागे । अल्यते भूष्यते । अलभूषणादौ । बाहुलकात् किन्दच् ॥

अलिपक: । पुं । पिके ॥ भृङ्गे । कुक्कुरे ॥

अलिपत्रिका । स्त्री । वृश्चिकासञ्ज्ञके क्षुपे ।

अलिपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् ।

अलिप्रियम् । न । कोकनदे । रक्तोत्पले ॥ अलेः प्रियम् ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलावृक्षे ।

अलिमक: । पुं । भेके । पिके ॥ अलौ । भ्रमरे । पद्मकेशरे । मधूके । इति मेदिनिकार: ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ।

अलिम्बक: । पुं । पिके । अलौ । पद्मकेशरे । मधूके । भेके । इति हेमचन्द्र: ॥

अलिव् । पुं । सततंगगनचारिणि प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । तथाचोक्तं वेदान्तेषु वार्त्तिककारै: । अलिव: पक्षिण:पुन्नो गगनाद्याति भूतलम् । स्वबोधाभावत: स्वस्मिन्ध्येयात्यत्परं पुनरिति ॥

अलिवल्लभा । स्त्री । पाटलौ । अलीकहायाम् ।

अलिवाहिनी । स्त्री । केवेरइति कोकनदेशप्रसिद्धे केविकापुष्पे ।

अलीकम् । न । अप्रिये । दिवि । भाले । अलति अल्यते वा । अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेति साधु: । असत्ये । अतन्त्यनेना ऽधोगतिम् । अल० अलीकादि: ।

अलीकमत्स्य: । पुं । रिकवच्छइति ख्याते ॥ यथा । माषपिष्टिकयालिप्तं नागवल्लीदलंमतत् । तत्तु संस्वेदयेत्सुस्थाल्यामास्तारकोपरि । ततोनिष्कासितं सर्वं तत्तैलेन भर्जयेत् ।

अलीकमत्स्य उक्तोयंप्रकारः शाकप-तैः। तंहस्ताकभटिचैव वास्तूकेन चभक्षयेत्। अलीकमत्स्यकोरुच्यो वृष्योबल्योऽतिपुष्टिदः। वातश्लेष्मकृदःप्रोक्तःकिञ्चित्पित्तं प्रकोपयेदिति।

अलुब्धः। त्रि। निर्लोभे। लोभहीने।

अले। ा। पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ।

अलेपकम्। न। निरवद्ये।

अलेले। ा। पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ॥

अलोकः। पुं। अतलादिसप्तसु। नलो-क्यते अस्माभिः। लोकृ०। घञ्।

अलोकाकाशास्तिकायः। पुं। लोकानां बहिर्भूताकाशे।

अलोभः। पुं। लोभाभावे। त्रि। तद्वति। यथा। अलोभीस्यात् प्रजाविस्तेगृह्णीयात् सम्मितंकरम्। रक्षत्रङ्गीकृतंधर्मं पुत्रवत्पालयेत् प्रजा इतिराजधर्मः।

अलोभी। त्रि। लोभरहिते। अलोभोस्यास्तीतिइनिः।

अलोलुपः। त्रि। इन्द्रियाणां विषयसन्निधानेप्यविक्रियपुरुषे।

अलौकिकः। त्रि। लोकातीते। लौकिकप्रत्यक्षाविषये। अमानुषिके। नलौकिकः।

अल्पम्। त्रि। किञ्चिदर्थे। ईषत्। मनाक्। स्तोके। अल्पतेवार्यते। अलभूषणादौ। बाहुलकात्पः। ह्रस्वे। स्वल्पे। मर्त्त्ये॥

अल्पकम्। त्रि। अल्पार्थे। कृपणे। पुं। यवासे। अल्पमेवस्वार्थेकः।

अल्पकेशी। स्त्री। भूतकेश्याम्॥

अल्पगन्धम्। न। रक्तकैरवे।

अल्पतनुः। त्रि। स्वल्पदेहवति। पृश्नौ। खर्वे। दुर्बले। अल्पास्थियुक्ते। अल्पंतनुःशरीरमस्य।

अल्पप्रज्ञः। त्रि। अल्पमेधसि। अल्पाप्रज्ञायस्यसः।

अल्पप्रमाणकः। पुं। चेलाने। चेलो। चेलातरमूज इतिगौडभाषाप्रसिद्ध फललताविशेषे। त्रि। अल्पमाने॥ अल्पंप्रमाणमस्य।

अल्पबुद्धिः। त्रि। मन्दे। अल्पाबुद्धिरस्य॥

अल्पमारिषः। पुं। तण्डुलीये। चंउराई इतिप्रसिद्धशाके। अल्पश्चासौमारिषश्च॥

अल्पमेधाः। पुं। मन्दप्रज्ञत्वेनवस्तुविवेकासमर्थे। अल्पप्रज्ञे। अल्पामेधा यस्य। नित्यमसिच् प्रजामेधयोः॥

अल्पशमी। स्त्री। शमीरे।

अल्पसरः। न। वेशन्ते। अल्पंचतत्सरश्च॥

अल्पायुः। पुं। छागे। त्रि। मितायुषि

। अल्पम् आयुर्यस्य ।

अल्पिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । अल्प माषायाम् ।

अल्पिष्ठः । त्रि । स्वल्पे । अत्यल्पे ॥ अय मेषामतिशयेनाल्पः । अजादीगुणव चनादेवेतीष्ठन् ।

अल्पीयान् । त्रि । स्वल्पे । अणीयसि । अयमनयोरतिशयेनाल्पः । अजादी गुणवचनादेवेतीयसुन् ।

अल्ला । स्त्री । मातरि । अम्बायाम् । अ थर्वशाखोक्तायांपरदेवतायाम् ॥

अव । अ । व्याप्तौ । निश्चये । अनादरे । असाकल्ये ।

अवकटः । त्रि । अवाचीने । अवकुटारे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्चेति चात्कटच् । न । वैरूप्ये ।

अवकम्पितः । त्रि । कम्पिते । पुं । बुद्धा न्तरे ।

अवकरः । पुं । सम्मार्जन्यादिक्षिप्ते धू ल्यादौ । सङ्करे । अवकीर्यते । कॄ विक्षेपेहिंसायां वा । ॠदोरप् ।

अवकर्षः । पुं । अनुकर्षे । अवकृष्यते । कृष० । घञ् ।

अवकलितम् । त्रि । दृष्टे । दृतिधरणिः ।

अवकल्कनम् । न । मिश्रीकरणे । चि न्तने ।

अवकाशः । पुं । अन्तरे ॥ कर्मरहित

काले । प्रचारे । यथा । अवकाशेषु चोक्षेषुनदी तीरेषु चैवहीतिम नुः । अवपूर्वात् काशतेर्घञ् ।

अवकीर्णः । त्रि । अवध्वस्ते । विक्षिप्ते । अव कॄ० । क्तः ।

अवकीर्णी । त्रि । क्षतब्रह्मचर्यादिनिय मे । क्षतव्रते । स्त्रीसंपर्कात् विप्लुत ब्रह्मचर्ये प्रथमाश्रमिणि यतौ च । ब्रह्मचार्य्यवकीर्णीस्यात् कामतस्तु- स्त्रियंव्रजन्निति युक्तेः । अवकरणम् । कॄ विक्षेपे हिंसायां वा । भावे क्तः । अ वकीर्णं विक्षिप्तं व्रतं हिंसनं वा अने न । इष्टादिभ्यश्चेतीनिः ।

अवकुटारः । त्रि । अवकटे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्च ।

अवकृष्टः । त्रि । बहिष्कृते । निष्कासि ते । अवकृष्यतेस्म । कृषविलेख ने । क्तः ।

अवकेशी । त्रि । कालानुत्पन्नफलद्रु मे । वन्ध्ये । अफलेवृक्षे । अवगताः केशायस्मात्सोवकेशो निष्केशः । सो क्तिदृष्टान्तत्वेन अस्य । अतइनिः । सयथानिष्केशः एवमयं निष्फलः । अवकंशून्यमीष्टेतच्छीलः । सुप्यजा तावितणिनिर्वा ।

अवक्रः । त्रि । अकुटिले ॥

अवक्रचेताः । पुं । परमात्मनि । अवक्रम

दिग्वप्रकाशयविभिन्नमेव अवस्थित मेकरूपंचेतो विभ्रमनमस्येति । त्रि । अकुटिलचित्ते । अवक्रसरलंचेतो यस्य ।

अवक्रयः । पुं । मूल्ये । पण्ये । राजग्राह्यद्रव्ये । वणिग्भिः शुल्कस्थानेप्रतिभाण्डमधिपतयेदेये । एतावत् कालमुपयोगार्थं भा॰डवस्त्राश्वादि मेयाददीयते मह्यंच युष्माभिरेतावद्धनंदेय मित्येवंविधेभाटके । भाडा इति प्रसिद्धे । अवक्रीयते ऽनेन । तुल्योमद्रव्यविनिमये । पुंसीतिघः । एरजित्यच्तुन ल्युटाबाधात् ।

अवक्रन्दनम् । न । किञ्चिदार्द्रत्वे ।

अवक्षुतम् । न । उपरिक्षुतक्षुते ।

अवक्षेपः । पुं । निन्दायाम् ।

अवक्षेपणम् । न । मर्द्दने ।

अवक्षेपणी । स्त्री । वल्गायामितिहेम चन्द्रः ।

अवगणितम् । त्रि । तिरस्कृते । परिभूते । अवगणितेस्म । गणसंख्याने । क्तः ।

अवगण्डः । पुं । गण्डस्थव्रणे । वरण्डे । अवगच्छति । गम्लृगतौ । अमन्ताड्डः ।

अवगतः । त्रि । मते । ज्ञाते । विदिते । अवगम्यतेस्म । गम्लृगतौ । क्तः ।

अवगतिः । स्त्री । ज्ञानमात्रे । ज्ञानस्य मात्रे । अवगम्यतेऽनया । गम्लृ । क्तिन् ।

अवगण्यः । त्रि । मातःस्नाते । अवगीयते । इञ॰ । निशीथगोपीथावगथा इतिअवगाढोह्रस्वश्च निपातनात् ।

अवगमः । पुं । ज्ञाने । अवगम्यतेऽनेन । फले । अवगम्यते प्राप्यते । गम॰ । अप् ।

अवगाढः । त्रि । निबिडे । अन्तः प्रविष्टे । निमग्ने । अवपूर्वाद्गाहेः कर्त्तरि क्तः ।

अवगाहः । पुं । अवद्रोण्याम् । नौकाजलसेचनकाष्ठपात्रे । इतिहलायुधः ॥

अवगाहः । पुं । स्नाने ॥ स्नानगृहे ॥

अवगाहनम् । न । अवलोडने ॥ निमज्जने । अवगाहे । गोताभारके न हाना इतिभाषा ।

अवगीतः । त्रि । निर्वादे । जनापवादे । मुहुर्दृष्टे । दुष्टे । गर्हिते । ख्यात गर्हणे । अवगीयतेस्म । गैशब्दे । क्तः । ख्याख्येतीत्वम् । मुहुर्गीते ॥

अवगीर्णः । त्रि । वर्णिते । अवगीर्यतेस्म । गशब्दे । क्तः । अपानाद्विर्गते द्रव्ये ॥

अवगुणः । पुं । दोषे ।

अवगुण्ठनम् । न । योषाभ्निरः प्रावरणक्रियायाम् । घूंघट करना इतिभाषा ।

योषाननावरकसरन्ध्रवस्त्रे। स्त्रीमुखा च्छादनवस्त्रे। आच्छादनंसमुद्दिष्ट मवगुण्ठनमीश्वरि। धूल्यादिप्रक्षणे ॥ वेष्टने। मुद्राविशेषे।

अवगुण्ठिका। स्त्री। योषाप्रावरणक्रियायाम्। अवगुण्ठने। अवनिकायाम्।

अवगुण्डितम्। त्रि। चूर्णिते।

अवगृह्यम्। न। प्रातिशाख्यादिषु पदविशेषे। यस्यपदस्यावग्रहः क्रियते तदित्यर्थः ॥ अवगृह्यते ग्रहउपादाने। विच्छेदोग्रहेरर्थः। पदास्वैरिबाह्या पक्ष्येषुचेतिक्यप्। ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम्। कुगतीतिसमासः।

अवगोरणम्। न। ताडनार्थंयष्ट्यादीनामुद्यमे। मारणेकूं लट्ठउठावना इतिभाषा ॥

अवग्रहः। पुं। दृष्टिरोधे। ज्ञानभेदे ॥ प्रतिबन्धे। गजालिके। हस्तिललाटे। अवगृह्यतेऽङ्कुशेन। ग्रहेरप् ॥ विच्छेदे। अवान्तरपदसंज्ञांसूचयितुं पदपाठकाले किञ्चित्कालमवसाने। अवग्रहणमवग्रहः। ग्रहउपादाने। अवपूर्वात्ग्रहेर्घञोभावे ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्। स्वभावे

अवग्रहणम्। न। प्रतिरोधे। तिरस्कृतौ। अनादरे।

अवग्राहः। पुं। दृष्टिरोधे ॥ अवग्रहणमवग्राहः। अवेग्रहोवर्षप्रतिबन्धे इति अवपूर्वात् ग्रहेर्बाघञ् ॥ शापे। आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहइतिघञ्। अवग्राहस्ते भूयात् अभिभवइत्यर्थः।

अवघट्टः। पुं। गर्त्ते। भूरन्ध्रे।

अवघातः। पुं। अवहनने। तण्डुलादिकण्डने। अवहननम्। हनहिंसागत्योः। घञ्। हनस्तोचिण्णलोः। होहन्तेरितिकुत्वम्।

अवचयः। पुं। पुष्पफलादीनांछेदने ॥

अवचूडः। पुं। अवचूले ॥ अधोलम्बिकलापे।

अवचूर्णितम्। त्रि। पेषिते। अवध्वस्ते। चिमसुधादिचूर्णस्यलेखादौ ॥ फलाचूर्णैराचिते। अवचूर्ण्यतेस्म। सत्यापेतिण्यन्तात् क्तः। यद्वा। चूर्णपेषेचुरादिः

अवचूलः। पुं। अवाग्ध्वजकञ्चुके। ध्वजाग्रबद्धाधो मुखवस्त्रे। झण्डेका पटका इतिभाषाप्रसिद्धे।

अवचूलकम्। न। चामरे।

अवच्छिन्नः। त्रि। सङ्कुचिते ॥ अवच्छेदकतानिरूपके। विशिष्टअवच्छेदाश्रये ॥ अवच्छिद्यतेस्म। छिदिर्०। क्तः।

अवच्छुरितम्। न। अट्टहासे। अवच्छु

रणम् । छुरच्छेदने । भावेक्तः ॥

अवच्छेदः । पुं । विरामे ॥ सङ्कोचे ॥ विशेषणत्वे ॥ एकदेशे । परिच्छेदे ।

अवच्छेदकम् । त्रि । न्यायमतेन अव्याप्य वृत्त्यधिकरणसम्बन्धैकदेशे ॥ इतर व्यावर्त्तके । विशेषणे ॥

अवच्छेदकावच्छेदः । पुं । व्यापकत्वे ॥

अवच्छेद्यम् । त्रि । अवच्छेदाऽवच्छेदकोभयनिरूपणीये ।

अवज्ञा । स्त्री । अनादरे ॥ अवज्ञानम् । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् ।

अवज्ञातम् । त्रि । अवमानिते ॥ अवज्ञायतेस्म । ज्ञा अवबोधने । क्तः ।

अवज्ञानम् । न । तिरस्कारे ।

अवटः । पुं । खिले । गर्त्ते । यथा । रसातलगतस्थानामेषधर्मः सनातनः । अवटे येनिधीयन्ते तेषांलोकाः सनातना इतिरामायणम् । कूपे । कुहकजीविनि ॥ अवन्त्यस्मात् अवरक्षणादौ । शकादिभ्योऽटन् ।

अवटनिरोधनः । पुं । नरकविशेषे ॥

अवटिः । स्त्री । गर्त्ते । इतिहलायुधः ॥

अवटीटः । त्रि । नतनासिके । अवनाटे । अवनमनं नासिकायाः । नते नासिकायाः संज्ञायां टीटच् नाटच् भ्रटचः । अवटीटञ्चनासिकायानतमस्य

स्याः । अर्शआद्यच् । अवटीटानासिका सा अस्त्यस्यपुरुषस्य । अर्शआद्यच् ॥

अवटुः । पुं । वृक्षभेदे । गर्त्ते ॥ कूपे ॥ पुं । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवापश्चाद्भागे । ग्रीवायामुन्नतभागे । अवटलति । टलवैक्लव्ये । अवटीकतेवा । टीकृगतौ । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । मवटति । वटवेष्टने वटभाषणेवा । बाहुलकादुः ॥

अवटोदा । स्त्री । भारतवर्षस्यनद्यन्तरे ॥

अवडीनम् । न । पक्षिणामवरोहणे । पक्षिणामधोगमने ॥

अवतंसः । पुं । न । कर्णपूरे ॥ शेखरे । शिरोभूषाभेदे । उत्तंसे । अवतंसयति अवतंस्यतेऽनेनवा । तसिः सोभूषार्थः । पचाद्यच् हलश्चेति घञ्वा ।

अवतमसम् । न । क्षीणान्धकारे । अवक्षीनं तमः । अवसमन्धेभ्यस्तमस इत्यच् ।

अवतरणम् । न । अवतारे ॥

अवतारः । पुं । अवतरणे । अवरोहे । पुष्करिण्यादौ । देवानांविशेषतोविष्णोर्मूर्त्यन्तरेण पूर्णांशावेशरूपेणपृथिव्यां प्रादुर्भावे । अवताराश्चसङ्ख्यातास्त्वेते विशेषतःप्रसिद्धाः

। मत्स्यः कूर्म्मोवराहश्चनरसिंहोथवा मनः। रामोरामश्चरामश्चबुद्धःकल्की चतेदश ॥ अपिच। प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः। एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी। वगलाकूर्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहःस्याद्वराहश्चैवभैरवी। सुन्दरीजामदग्न्यःस्याद्वामनोभुवनेश्वरी। कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी। स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम्। स्वयञ्चभगवान्कृष्णःकालीरूपोभवेद्द्विजे। इतिमुण्डमाला। विशेषोललितोपाख्यानेद्रष्टव्यः। पुनश्चश्रीभागवते १ स्कन्धे ३ ऽध्याये सएवप्रथमंदेवः कौमारंसर्गमाश्रितइत्यादिनाद्रष्टव्यः। तीर्थे। नद्यादितीर्थे ॥ अवतरत्यनेनास्मिन्वा। तृप्लवनसन्तरणयोः। अवेतृस्त्रोर्घञ्।

अवतारणम्। न। भूतादिग्रहे। वस्त्राञ्चले। अर्चने। अवरोहणे ॥

अवतीर्णः। त्रि। अवतरणविशिष्टे। प्रादुर्भूते। जलादौकृतावरोहे। प्रविष्टे।

अवतोका। स्त्री। स्रवद्गर्भायाम्। पतितगर्भायांगवि। अवगलितं तोकम-पत्यं यस्याः ॥

अवदंशः। पुं। दंशने। भर्जितद्रव्यचर्वणे। मद्यपानरुचिजनकभक्ष्यद्रव्ये। अवदंश्यते पानरुच्यर्थम्। दंशदशने। कर्मणिघञ्भावेवा।

अवदातः। पुं। सिते। गौरे। त्रि। विशुद्धे। शुक्लगुणविशिष्टे। पीतवर्णवति ॥ मनोज्ञे। अवदायतेस्म। दैप् शोधने। क्तः।

अवदानम्। न। खण्डने। पराक्रमे ॥ अतिहत्ते। शुद्धकर्मणि। यथा। विपञ्चरागायन्तीविविधमवदानंपुररिपोरिति। उशीरे ॥ दोऽवखण्डने दैप्शोधनेवा। भावेल्युट्।

अवदारकः। पुं। खनित्रे। त्रि। विदारणकर्त्तरि।

अवदारणम्। न। खनित्रे ॥ अवदार्यतेऽनेन। दविदारणे। णिजन्तः। ल्युट्।

अवदाहः। पुं। अवदहने। न। वीरणमूले। अवनीयते दाहोऽस्मात्।

अवदीर्णम्। त्रि। खण्डिते। द्रुते। द्रवीभूते घृतादौ। अवदीर्यतेस्म। दविदारणे क्तः।

अवदोहः। पुं। दुग्धे ॥ अवदुह्यते। दुह०। कर्मणिघञ्।

अवद्यम्। त्रि। अधमे। पापे। निन्द्ये। नवदति परंगुणम् नउद्यते नउच्यते

वा । अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सि तेइतिवदेर्नञ्यिकर्त्तरियत् । अवद्यप द्येतितु कर्म्मणियत् ॥

अवद्योतनम् । न । प्रकाशे । त्रि । त इति ॥

अवद्रङ्गः । पुं । हट्टे ॥

अवधानम् । न । मनोयोगे ॥ अवडुधा ञोल्युट् ॥

अवधारणम् । न । निश्चये । अवधृतौ । इयत्तादिपरिच्छेदे । परिमाणनि- श्चये ॥

अवधारितः । त्रि । निश्चिते ॥ कृतावधा रणे ॥

अवधार्य्यः । त्रि । अवधारणीये । निर्धा र्य्ये ॥

अवधिः । पुं । अवधाने । सीम्नि । गर्त्तायां काष्ठायाम् । काले । बिले । अवधान म् । डुधाञ्० । उपसर्गे घोः किः ॥

अवधीरितः । त्रि । अवज्ञाते ॥

अवधूतः । त्रि । अभिभूते । निवर्त्तिते । यथा । अवधूतभयः । वायौ । अव धुनोति धूञ्० । क्तः ॥ अनादृते । योगेश्वरे । सन्न्यासाश्रमिणि ॥ तल्ल क्षणंयथा । अक्षरत्वाद्वरेण्यत्वाद्धृत संसारसङ्कटात् । तत्त्वमस्यर्थसिद्ध त्वादवधूतोभिधीयत इति । अपि च । योविलङ्घ्याश्रमान् वर्णान् आ त्मन्येवस्थितः पुमान् । अतिवर्णाश्र मीयोगी अवधूतःसकथ्यतइति । य था रविःसर्वरसान् प्रभुङ्क्ते हुताशन श्चापिहि सर्वभक्षकः । तथैवयोगी विषयान् प्रभुङ्क्ते नलिप्यते पुण्यपा पैश्चशुद्धइत्यपि । अन्यत्रो विशेषो ज्ञेयोद्रष्टव्यः ॥

अवधूननम् । न । तिरस्करणे ॥

अवधूलनम् । न । अवचूर्णने ॥

अवधृतः । त्रि । आकर्णिते । निश्चिते ॥

अवधृतिः । पुं । अवधारणे ॥

अवध्यः । त्रि । मारणायोग्ये । यथा । अवध्याश्स्त्रियं प्राहुस्तिर्यग्योनिगता स्वपीति । अपिच । किंत्वयान श्रुतं लोके अवध्याः प्रमदाइति । अव ध्यवधे पापमुक्तंमनुना । यावानवध्य स्यवधेतावान् वध्यस्य मोक्षणे । अ धर्म्मोनृपतेर्दृष्टोधर्म्मस्तुविनियच्छतइ ति । ९ ऽध्याये २४९ श्लोकः ॥

अवध्वंसः । पुं । परित्यागे । निन्दने । अवचूर्णने ॥

अवध्वस्तः । त्रि । परित्यक्ते । निन्दिते । अवचूर्णिते ॥ अवध्वस्यतेस्म । ध्वं सुगतौच । क्तः ॥

अवनम् । न । प्रीतौ । रक्षणे । प्रीण ने । अवरक्षणादौ । ल्युट् ॥

अवनतम् । त्रि । अवाग्भूते । आनते ।

अवनमतिस्म । नमनप्रह्वत्वे । नन्थ र्वे तिक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ॥

अवनतिः । स्त्री । विनये । अनौद्धत्ये ॥

अवनद्धः । त्रि । मत्युत्ते ॥

अवनाटः । त्रि । नतनासिके । नासिकायाःनतम् । नतेनासिकाया इति नाटच् । तद्योगान्नासिकाऽवनाटा । साम्यस्यस्य । अर्शआद्यच् ॥

अवनामः । पुं । प्रणामे । अवनमनम् । अवणमोघञ् ॥

अवनायः । पुं । अधोनयने । निपातने । अवनयनम् । णीञ् प्रापणे । अवो दोर्णिय इति घञ् ॥

अवनिः । स्त्री । भुवि । अवति अवत्यते वा । अवरक्षणादौ । अर्त्तिसृधृधमी त्यनिः ॥

अवनिक्तः । त्रि । क्षालिते ॥

अवनी । स्त्री । स्थिरायाम् । भूमौ । त्रायमाणायाम् । कृदिकारादितिवा ङीष् ॥

अवनीपतिः । पुं । राजनि । अवन्याः पतिः ॥ अवनीं पातिवा । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

अवनेजनम् । न । प्रक्षालने । हस्तसंस्कारे । अव णिजिर० । ल्युट् । पिण्ड प्रदानार्थमास्तृतकुशोपरिजलसे-चने ॥

अवन्तयः । पुं । देशभेदे । मालवेषु ॥ अवति । अवरक्षणादौ । बाहुलकाज्झच् ॥

अवन्तिका । स्त्री । उज्जयिन्याम् ॥

अवन्तिसोमम् । न । काञ्जिके । अवन्तिषु अभिषुतं सोमम् । शाकपार्थिवादिः ॥

अवन्ती । स्त्री । देशभेदे ॥ यथा । ताम्रपर्णी समासाद्यमैकाद्रिशिखरोन्नतः । अवन्तीसंज्ञकोदेशः कालिकातनयतिष्ठतीति ॥

अवपातः । पुं । बिले । निपाते । अधः पतने । अवपतनम् । पत्लृ० । घञ् । गजग्रहणगर्त्ते । अवपातस्तु हस्त्यर्थे गर्त्तेछन्नेतृणादिनेतियादवः । ओघी इतिभाषा ॥

अवपाचितः । त्रि । भिक्षोदकीकृते अपपाचिते ॥

अवपाश्रितः । त्रि । बद्धे ॥

अवप्लुतः । त्रि । अवतीर्णे । सत्वरमेवावतीर्णे ॥

अवबुद्धः । त्रि । अनुभूते ॥

अवबोधकः । पुं । परिदीपके ॥ अवबोधयति । बुध । णवुल् ॥

अवभर्जितः । त्रि । दग्धे ॥

अवभासः । पुं । साक्षात्कारे ॥

अवभासकः। त्रि। प्रकाशके।

अवभृथः। पुं। दीक्षान्तयज्ञे। मुख्ययज्ञशेषकर्त्तव्ययज्ञविशेषे। प्रधानकर्मसमाप्तौ क्रियमाणेष्टिविशेषे॥ यज्ञाङ्गभूतस्नानविशेषे॥ अवभ्रियतेऽनेन। डु भृञ् धारणपोषणयोः भृञ्भरणेवा। अवेभृञइतिकथन्॥

अवभ्रटः। त्रि। नतनासिके॥ अवनतं नासिकायाः। नतेनासिकायाः संज्ञायामितिभ्रटच्। अवभ्रटंच नासिकायानतमस्त्यस्याः। अर्शआद्यच्। अवभ्रटानासिकास्त्यस्य पुरुषस्य। अर्शआद्यच्॥

अवमः। त्रि। कुत्सिते। अवत्यस्मादात्मानम्। अवरक्षणादौ। अवतेति ह्रस्वश्चावतेरमः प्रत्ययोनिपातितः॥ अवोभवोवा। अवोधसोर्लोपश्चेतिमः। न। अवमदिने।

अवमतम्। त्रि। अवमानिते॥ अवमन्यतेस्म। मनज्ञाने। क्तः॥

अवमतिथिः। स्त्री। स्पृशत्स्पृशत्तिथ्योः वारे एकस्मिन्नवमातिथि रिति ख्यातितिथौ॥

अवमदिनम्। न। अवमे। यथा। तिथ्यन्तद्वयमेकोदिनवारःस्पृशतियत्र तदवमवमदिनम्। अस्यार्थः। दिनेतावद्वारद्वयंभवति वारप्रवृत्तिकालात् पूर्व्वमेकोवारस्तत्परंचान्यः। तत्रदिनस्याहोरात्रस्य एकोवारस्तिथ्यन्तद्वयं तिथिद्वयंवायत्रदिनेस्पृशति तदवमदिनम्। वारप्रवृत्तिकालात् परंपरदिनसूर्य्योदयावध्येकवारेण तिथ्यन्तद्वयस्पर्शे तिथित्रयस्पर्शेवा अवमदिनंस्यादित्यर्थः।

अवमन्ता। त्रि। अवमानस्यकर्त्तरि। अवमन्यते। अवपूर्व्वान्मनेस्तृच्।

अवमर्द्दः। पुं। पीडने। अवमर्द्दनम्। मर्द्दवादे। घञ्॥

अवमर्शः। पुं। नाटकसन्ध्यन्तरे।

अवमानना। स्त्री। अवज्ञायाम्॥ अवमाननम्। मनेर्ण्यन्ताद्युच्।

अवमानितम्। त्रि। अवज्ञाते। अवमान्यतेस्म। मानपूजायाम्। क्तः।

अवमूर्द्धशयः। त्रि। अधोमुखशायिनि॥ अवनतो मूर्द्धायस्यसः। अवमूर्द्धाशेते शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानादच्।

अवमोटनम्। न। परिवर्त्तने।

अवमोटनी। स्त्री। परिवर्त्तनशीलायाम्।

अवयवः। पुं। अङ्गे। प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनाख्य ऽनुमानाख्यवाः। अवयौति। युमिश्रणे। पचाद्यच्।

अवरः। त्रि। चरमे। पश्चाद्भवे। अधमे।

कार्ये । न । गजाभ्यम्लाधिदेश्ये ।
अवराति । रा हाने । आतश्चोपसर्गे इतिकः । यथा । नहयोतिप्रियतेवा । इत्यवरत्वे । अच् प्रवृद्धिश्चयवा ।
अवरजः । पुं । कनिष्ठभ्रातरि । यवीयसि । शूद्रे । अवरस्मिन् काले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥
अवरजा । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।
अवरतः । । । पश्चादर्थे । अवरस्मात् । तसिल् । अवरस्तादर्थे । विभाषापरावराभ्यामित्यस्तसुच् । अवरतोवसत्यागतोरमणीयंवा ॥
अवरतिः । स्त्री । विरतौ । उपरामे । अवरमणम् । रमक्रिडायाम् । क्तिन् ।
अवरप्रोक्तः । त्रि । प्राकृतवुद्धिनोक्ते । हीनमतिनाप्रोक्ते । अवरेणप्रोक्तः ।
अवरवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । वृषले । अवरोऽधमोवर्णोऽस्य । अवरश्चासौवर्णश्चेतिवा ।
अवरवर्णकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अवरवर्णएव ।
अवरव्रतः । पुं । अर्के । त्रि । हीनव्रते ।
अवरस्तात् । । । अवरे । अवस्तादर्थे । अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरोऽवरावावसत्यागतोरमणीयंवा । दिक्‌शब्देभ्यस्सप्तमी इति तस्तातिरेवेत्यवविभाषावरस्येति अवरस्यपञ्चेऽस्यादेशाभावः ।
अवरा । स्त्री । भवान्याम् । पार्वत्याम् ॥
अवरार्ध्यम् । त्रि । अवरार्द्धभवे । अवरार्द्धभवम् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्चेतियत् ।
अवरीणम् । त्रि । धिकृते । अवरीवते स्म । रीङ्स्रवणे । क्तः ।
अवरुग्णः । त्रि । भग्ने ।
अवरुद्धः । त्रि । स्थगिते । आच्छादिते ।
अवरुद्धा । स्त्री । अन्तःपुरचारिण्यांभोग्यायांकर्मकार्याम् ।
अवरूढः । त्रि । अवतीर्णे ।
अवरोधः । पुं । तिरोधाने । राजदारेषु । शुद्धान्ते । राजस्त्रीगृहे ॥ अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे । घञ् ।
अवरोधकः । त्रि । रोधकारके । अवरोधकर्त्तरि । अवरोधयति । अवपूर्वात् रुधेर्ण्वुल् ।
अवरोधनम् । न । राज्ञामन्तःपुरे । अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे । ल्युट् । अवरोधकरणे रोकना इति भाषा । यथा । कपाटावरोधनमिति ।
अवरोधायनम् । न । अन्तः पुरे ।
अवरोधिकः । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे । अवरोधेनियुक्तः । तत्रनियुक्त इति ठञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः । अवरोधास्यास्तिवा । ठन् ।

अवरोपितः । त्रि । उद्वासिते ।

अवरोप्यमाणः । त्रि । अवतार्यमाणे । वृक्षेष्वंसंताश्चर्मविलटः श्रामण । रु-हः पोऽन्यतरस्यामितिपः ।

अवरोहः । पुं । अवतारे । अवतरणे । आरोहे । तरुमूलात्प्रभृतिद्दत्याग्रपर्यन्तं गतायां गुडूच्यादिलतायाम् । लतोद्गमे । अधोगतौ । स्वर्गे । अवरोहतिजन्मनि । वटवीजजन्मनि । पापावस्थ ॥

अवरोहशाखी । पुं । प्लक्षवृक्षे ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धाख्यलतायाम् ॥

अवरोही । पुं । वटद्रुमे ।

अवर्णः । पुं । निन्दायाम् । परिवादे । वर्ण्यते । वर्ण वर्णने । घञ् । वर्णः प्रशंसा । तद्विरुद्धोऽवर्णः ।

अवलग्नः । पुं । न । देहमध्ये । त्रि । लग्नमात्रे । संलग्ने । लग्यतेस्म । लगेसंगे । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधुः । यद्वा । लज्जतेस्म । ओलज्जो ब्रीडने । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । स्वीदितइतिनेट् । अवकृष्टमवलग्नं वा लग्नम् । प्रादयो गताद्यर्थेतिसमासः ।

अवलम्बः । पुं । आधारे । अवलम्बने ।

अवलम्बनम् । न । आश्रये । यथा । प्रतिकूलतामुपगतेहि विधौ विफलत्वमेतिबहुसाधनता । अवलम्बनायदिनभर्त्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपीतिमाघे ९ सर्गः । पुं । हृदयस्थकफे ।

अवलम्बितम् । त्रि । अविलम्बिते । आश्रये । संश्रिते । आश्रिते । वस्त्रादिनारुद्धे । अधोलम्बायमाने । अवलम्ब्यतेऽस्म । लवि० । क्तोऽधिकरणे चेतिक्तः ।

अवलिप्तः । त्रि । गर्वेणाविवेकहीने ।

अवलिप्तता । स्त्री । अहङ्कारे ।

अवलिमा । पुं । अवलभावे । देहस्वरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्ते वाकृशीभावे ।

अवलीढः । त्रि । भक्षिते । कृतावलेहे ।

अवलीला । स्त्री । अवज्ञायाम् । अनायासे ।

अवलुण्ठनम् । न । लुण्ठने । लोटनाइतिभाषा ।

अवलेपः । पुं । गर्वे । लेपने । दूषणे ॥ सङ्गे । अवलेपनम् । लिपउपदेहे । घञ् ।

अवलेपनम् । न । प्रक्षणे । विलेपने । मलना । इतिभाषा ।

अवलेहः । पुं । लेह्यौषधे । अवलिह्यते । लिहआस्वादने । घञ् । तल्लक्षणं पर्यायाश्च

यथा। छागादेर्यत्पुनः आकात् वमत्वं सारसक्रिया। सोवलेहस्सलेहस्तथाम इत्युच्यते बुधैरिति वैद्यकपरिभाषा।

अवलेहनम्। न। लेहने। जिह्वयाआस्वादने। चाटना इतिभाषा।

अवलोकनम्। न। आलोके। दर्शने। अनुसन्धाने। लोकदर्शने। ल्युट्।

अवलोकितम्। त्रि। निरीक्षते। देखा इतिभाषा। पुं। लोकनाथे। बुद्धविशेषे। नपुंसके भावेक्तः। न। प्रेक्षणक्रियायाम्।

अवल्गुजः। पुं। सोमराज्याम्। त्रि। असाधुजे। अवल्गोरशोभनाज्जातः। कृष्णावर्णा सोमराज्याम्। बाकुच इति लोकभाषा।

अववादः। पुं। निन्दायाम्। आज्ञायाम्। विस्रम्भे। अवाऽऽलम्बने। कार्यमवलम्ब्यवदनमत्र। वदेर्घञ्।

अवशः। त्रि। निःश्रेयससाधनाया ऽप्रयतमाने। परतन्त्रे। अस्वाधीनशरीरे। अविद्याकामकर्मादिपरवशे। प्रतिकूले। नविद्यतेवशः मायस्मात्वंय स्मसः।

अवशिष्टः। त्रि। उर्वरिते। परिशिष्टे।

अवश्यम्। अ। निश्चये। अवश्यमिता इत्वे। नित्ये। प्रयत्ने। अवश्यायते श्येङ्गतौ। डप्रत्ययः। लुम्पेदवश्यमःकृत्ये। यथा। अवश्यपाव्यम्। अवश्यगामश्यके इतित्वत्वम्। त्रि। अनायत्ते।

अवश्या। स्त्री। कुज्झाटिकायाम्। त्रि। अनायत्ते।

अवश्यायः। पुं। नीहारे। अभिमाने। दर्पे। अवश्यायते श्येङ्गमापकाने। श्येङ्गतौ। श्याद्व्यधेतिणः। आतोयुगितियुक्।

अवश्रयणम्। न। चुल्ल्यादितोऽवतारणस्थापने।

अवष्टब्धः। त्रि। अविदूरे। आसन्ने। आक्रान्ते। अवलम्बिते। अवष्टम्भने। स्तभिस्तम्भे स्तम्भुरोधनेवा। क्तः। स्तम्भः अवाश्चेतिषः। अवाच्चालम्बनेतिवत्पेण आविदूर्येस्तम्भः षत्वविधानादवष्टब्धशब्द आसन्नपर इति। अवष्टीनावष्टब्धे इत्यमरनोल्कायांस्थितम्।

अवष्टम्भः। पुं। स्वर्णे। स्तम्भे। प्रारम्भे। सैाष्ठवे। अवष्टम्भनम्। स्तम्भुरोधे। घञ्।

अवष्वाणम्। न। भक्षणे।

अवऽ। अ। बाह्ये। बहिरर्थे। अनोगच्छति। अवस्तादर्थे। अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्मात् अवरस्याः अव

रो ऽपरावा वसन्त्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणा मिन्यसिस्तस्तन्नि योगेनावरस्याबादेशश्च ॥

अवस: । पुं । अर्के । भूपे । अवति । अवरक्षणादौ । असिविचमोस्थादि-भ्योऽसच् ॥

अवसक्त: । त्रि । लग्ने ।

अवसक्थिका । स्त्री । पर्य्यङ्कबन्धे । पर्य्यङ्के ॥

अवसण्डीनम् । न । पक्षिणोऽध:पतने शोभनवक्तायाम् ।

अवसन्न: । त्रि । प्राप्तावसादे । विदग्धे । अवासदत् । षद्लृ० । गत्यर्थेति क्त: ।

अवसन्नता । स्त्री । खेदे । भावे तल् ।

अवसर: । पुं । प्रस्तावे ॥ शिष्यजिज्ञासानिवृत्त्यावश्यवक्तव्यत्वरूपे सङ्गतिविशेषे । अनन्तरवक्तव्यत्वमवसर: । यथोपमानेऽवसरसङ्गतिरितिजगदीशतर्कालङ्कार: । वत्सरे । मन्त्रभेदे । वर्षणे । अवसरणम् । सृगतौ । बाहुलकादप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा । योग्यकाले ।

अवसरालय: । पुं । अर्द्धरात्रे ।

अवसर्ग: । पुं । निरवग्रहे । स्वतन्त्रे ॥ अवसर्जनम् अवसृज्यतेवा । सृज० । घञ् ॥

अवसर्प: । पुं । चारे । अवसर्पति । सृप्लृ गतौ । पचाद्यच् ॥

अवसर्पिणी । स्त्री । बौद्धकल्पे । समुद्रमकोटिकोटिसागरवर्षैःसमाप्यते ।

अवसाद: । पुं । अवसन्नत्वे । विषादे । अवसदनम् । षद्लृ० । भावे घञ् ।

अवसादनम् । न । नाशे । शैथिल्यापादने ।

अवसानम् । न । समापने । विरामे । पर्य्यन्ते । सन्धौ । सीमायाम् । षोऽन्तकर्मणि । ल्युट् ॥

अवसाय: । पुं । शेषे । समाप्तौ । निश्चये ॥

अवसायक: । पुं । अवसानकरे । स्यतेर्ण्यन्तात् ण्वुल् ।

अवसितम् । त्रि । ऋद्धे । परिपक्वमर्द्दितधान्ये । ज्ञाते । गतौ । अवसाने । अवसानगते । समाप्ते । सम्बद्धे । षिञ् बन्धने इत्येतस्यावपूर्वस्यनिष्ठायांरूपम् । अवस्यतिस्म अवसीयतेस्मवा । षोऽन्तकर्मणि । क्त: । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ।

अवसृष्टम् । त्रि । नि:सृते ।

अवसेकिम: । पुं । वटके । वडाइतिख्याते । इति हेमचन्द्र: ।

अवस्कन्द: । पुं । शिबिरे । विजिगीषूणां निवेशस्थाने । अवस्कन्दति । स्कन्दि-

र॰। पचाद्यच्। अवगाहने।

अवस्कन्दनम्। न। अवतरणे। अवगाहने।

अवस्करः। पुं। विष्ठायाम्। अपाने। गुह्ये। उपस्थे॥ गोप्ये। अवकीर्यते क्षिप्यते। हविक्षेपे। ऋदोरप्। कस्कादिः। वर्चस्केऽवस्कर इतिवासाधुः।

अवस्तात्। ा। अवरे। अवोर्थे। अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरो ऽवराया वसन्त्यागतोर-मवोर्यंवा। दिक्छब्देभ्य इत्यस्ताति:। विभाषावरस्येतिपक्षेऽवादेशः।

अवस्तारः। पुं। जवनिकायाम्। कनात इति चिक इति प्रसिद्धायाम्। आस्तरणे॥ अवस्तृणात्यऽनेनास्मिन्वा। स्तृञ् आच्छादने। अवेतस्त्रोर्घञ्॥

अवस्तु। न। अज्ञानादिसकलजडसमुदायस्वरूपे महाप्रपञ्चे। वस्तुनोऽन्यस्मिन्। असद्वस्तुनि॥

अवस्था। स्त्री। दशायाम्। कालकृतविशेषे। कालकृतोधर्मोवपुषोवैावनादिविशेषस्तस्मिन्॥ यथाहुः। कौमारं पञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि। कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनंतु ततः परमिति। अपिच। आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते। वृ-

द्धस्सप्ततेरूर्द्धंवर्षी यान् नवतेःपर इति। अवस्थाने॥ अवतिष्ठति। अव पूर्वात् स्थाधातोर्व्यवस्थायामितिन्या पकात् साधुः॥ अवतिष्ठतेऽनयावा। आतश्चोपसर्गइत्यङ्। टाप्।

अवस्थाचतुष्टयम्। न। वैद्यकमतेका लकृतचतुर्विधदशायाम्। यथा। आपञ्चदशवर्षं बाल्यम्। आचिंशद्वर्षं कौमारम्। आपञ्चाशद्वर्षं यौवनम्। पञ्चाशतऊर्द्धं वृद्धत्वमिति।

अवस्थानम्। न। स्थितौ। वासे। प्रतिष्ठायाम्। अवपूर्वात्तिष्ठते र्ल्युट्॥

अवस्थितः। त्रि। प्रतिफलिते॥ आसीने। कृतावस्थाने। स्थिते। अवपूर्वः ष्ठागतिनिवृत्तौ। क्तः। द्यतिस्यतीतीक्ष्णम्।

अवस्थितिः। स्त्री। अवस्थाने॥

अवस्यन्दनम्। न। मान्द्ये।

अवस्रंसनम्। न। अधः पतने।

अवस्रंसितः। त्रि। लम्बिते।

अवहः। पुं। वायोस्तृतीयेस्कन्धे॥ यथा। स्तःसप्तोभुवोधर्त्ताविधर्त्ताच विधारणः। चरणश्चतृतीयोयमाच न्द्रादवहोगणः ३ इति॥

अवहननम्। न। अवघाते।

अवहस्तः। पुं। हस्तपृष्ठे।

अवहारः। पुं। चौरे॥ द्यूतयुद्धादिषु

स्त्रे । निमज्जनोपनेतव्यद्रव्ये । ग्राहाख्ययादसि । अवहरति । अवपूर्वात् हृञः श्याद्व्यधेतिणः । यद्वा । अवह्रियन्तेऽस्मिन् । हृञ° । अवहाराधारेतिघञ् । धर्मान्तरे ।

अवहारकः । पुं । अवहारार्थे । हांगर इतिख्यातेजलजन्तुविशेषे । नक्रराजे ॥ अवहारएव । स्वार्थेकः ।

अवहार्य्यः । त्रि । समर्पणीये । दण्डनीये ।

अवहालिका । स्त्री । प्राचीरे । इति हारावली ॥

अवहासः । पुं । परिहासे । अवहसनम् । हसे° । घञ् ।

अवहितम् । त्रि । सावधाने । विख्याते । प्रवेशिते ॥ निहिते । अवधीयतेस्म । डुधाञ् धारणपोषणयोः । क्तः । दधातेर्हिः ।

अवहित्थम् । न । स्त्री । आकारगुप्तौ ॥ अवहिः स्थितम् । सुपिस्थइत्यत्र स्थइतियोगविभागात्कः । पृषोदरादिः । अवहित्थमयोग्रतेति भरतोक्तेःक्लीवम् ।

अवहित्था । स्त्री । आकारगोपने । अवहिःस्थितिः अवहित्था । सुपिस्थ इत्यत्र स्थ इतियोगविभागात्कः । पृषोदरादिः । टाप् ।

अवहेलम् । न । स्त्री । अनादरे । अवज्ञायाम् । अवहेलनम् । हेडृअनादरे । घञर्थेकः । डलयोरेकत्वस्मरणात्तः ।

अवहेलनम् । न । अनादरे । तिरस्कारे ।

अवहेला । स्त्री । अनादरे ॥

अवहेलितम् । त्रि । कृतावहेले ।

अवाक्पुष्पी । स्त्री । मधुरिकायाम् । शतपुष्पायाम् । सौंफ इतिख्यातायाम् । अवाञ्चिपुष्पाण्यस्याः । गौरादिः । अधःपुष्प्याम् । मङ्गल्यायाम् । हेठाहुलीति गौडप्रसिद्धे तृणे ।

अवाक्शाखः । पुं । स्वर्गनरकतिर्य्यक्प्रेतादिशाखाभि शाखिभिसंसारवृक्षे । अर्वाञ्चोनिकृष्टाः कार्य्योपाधयोहिरण्यगर्भादयो महदहङ्कारतन्मात्रादयोवा शाखा इव शाखायस्यसः ।

अवाक्शिराः । पुं । अधोमुखे । अवाक्शिरोऽस्य ।

अवाचः । त्रि । परिरक्षके ।

अवाग्रः । त्रि । नम्रे । अवनते । अवनतमग्रमस्य ।

अवाङ्मनसगोचरम् । त्रि । वाङ्मनसयोरविषये । वाङ्मनसयोर्गोचरम् नवाङ्मनसगोचरम् ॥

अवाङ्मुखः । त्रि । अधोमुखे ॥ अवाङ्मुखंयस्यसः ॥

अवाक् । ।। अधोदेशे । अवाचिदेशे अधश्चोदेशात् अवाङ्देशो वा । दिक्छब्देभ्यः सप्तमी पञ्चमी प्रथमाभ्य इत्यस्ताति: । अञ्चेर्लुक् ।

अवाङ् । त्रि । अधोमुखे । नम्रे ॥ अवाञ्चत्यधोमुखीभवति । ऋत्विगितिक्विन् ।

अवाक् । त्रि । मूके । नवागस्य ।

अवाची । स्त्री । दक्षिणादिशि । अधोदिशि । अधोमुख्याम् । अवोमध्यार्थः । अक्षोमध्येञ्चतिव्यूर्यम् । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप्-इतिस्वामी ॥ वस्तुतस्तु दक्षिणादिशि असाधुरेवायम् । अवपूर्वस्याञ्चतेरधोमुखीभाववृत्तेः ।

अवाचीनम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे । अधोमुखे । अवागेव । विभाषाञ्चे रितिखः ॥

अवाच्यम् । न । दुर्वचने । अनक्षरे ॥ नवचनार्हम् । यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्वम् । त्रि । अनिन्दिते । अवक्तव्ये ॥ यथा । नैवपश्येन्नशृणुयादवाच्यंजातुकस्यचित् । ब्राह्मणानां विशेषेणनैवब्रूयात् कथञ्चन । यद्ब्राह्मणस्यकुशलंतदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन्भेषज्यमात्मन इतिमहाभारतम् ।

अवाच्यदेशः । पुं । योनौ । भगे ॥ अवाच्यश्चासौदेशश्च ।

अवाच्यवचनम् । न । दोषविशेषे । यद्वावाच्यवचनम वाच्यवचनंहितम् ।

अवान्तरः । त्रि । प्रधानान्तःपातिनि । इयंफलश्रुतिर्नश्रेयःपरमपुरुषार्थ-साधनपरा भवति । किन्तुबहिर्मुखानां मोक्षविवक्षयाऽवान्तरकर्मफलैः कर्मसुरुच्युत्पादनमात्रम् । यथा । पिबनिम्बंप्रदास्यामिखलुते खण्डलड्डुकान् । पित्रैवमुक्तः पिबति तिक्तमप्यतिबालकइति ॥

अवाप्तः । त्रि । प्राप्ते ।

अवाप्तिः । स्त्री । प्राप्तौ ।

अवाप्यः । त्रि । लभ्ये ।

अवारम् । न । नद्यादेः पूर्वतीरे । अर्वाक्तटे । अर्वाक्तीरमवारम् । अवव्रियते । वृञ्गतौ । कर्मणि घञ् ॥ नवारमस्त्यत्रेतिवा । अर्शआद्यच् ।

अवारपारः । पुं । समुद्रे ।

अवारपारीणः । त्रि । पारगे । अवारपारं गच्छति अवारपारयोर्भवोवा तत आगतोवा । राष्ट्रावारपाराद्घखाविति खः ॥ अवारपारंगामिनि ॥ अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ।

अवारिका । स्त्री । धन्याके ॥ अवरिका पिपाठ इतिराजनिर्घण्टः ।

अवारितः । त्रि । अकृतवारणे ।

अवारीणः । त्रि । अवारगामिनि । अवारं गच्छतीत्यादार्थेषु । अवारपाराद्वि गृहीताद्विपरीताच्चेतिखः । अवारं गामीवा । अवारपारात्यन्तानुकामं गामीतिखः ।

अवावटः । पुं । द्वितीयेनपित्रासवर्णायामुत्पादिते । यथा । द्वितीयेनतु यःपित्रासवर्णायां प्रजायते । अवावट इतिख्यातः शूद्रधर्मःसजातित इति स्मृतिः ।

अवासाः । त्रि । नग्ने । नवासोऽस्य ।

अवाह्यः । त्रि । आभ्यन्तरे । प्रतीचि । प्रतीचोऽन्यस्यबाह्यस्याभावात् । न विद्यते बाह्यमन्यदस्य ।

अविः । पुं । नाथे ॥ रवौ । मेषे । शैले ॥ मूषिककम्बले । अवति अव्यतेवा । अवरक्षणादौ । इन् । स्त्री । स्त्रीधर्मिण्याम् । अवतिलज्जायाः । सर्वधातुभ्य इन् ।

अविकः । पुं । अविशब्दार्थे । अविरेव । अवेः कइतिकः ।

अविकटः । पुं । मेषसमूहे । अवीनांस ङ्घातः । सङ्घातेकटच् ।

अविकम्पः । त्रि । अप्रचले । नास्तिविशिष्टः कम्पोवेपथुर्यस्य सः ।

अविकम्पितः । त्रि । अचलिते । नविकम्पितः ।

अविकल्पः । त्रि । एकरूपे । नविकल्पोऽस्मिन् ।

अविकारी । त्रि । विक्रियाशून्ये कूटस्थे परमात्मनि ।

अविकृतिः । स्त्री । मूलप्रकृतौ । नास्ति विकृतिर्यस्याः ।

अविगन्धिका । स्त्री । अजगन्धावृक्षे ।

अविगीतम् । त्रि । अनिन्दिते ।

अविघ्नः । पुं । करमर्द्दके । विजयतेऽस्मा । ओविजीभयचलनयोः । गत्यर्थेति- क्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । नविघ्नः ।

अविचारः । पुं । अन्याये । विवेकाभावे । यथा । अविचारसिद्धेयंवेशविलासिनीवमाया असतोपिभावानुपदर्शयन्तीपरपुरुषंवञ्चयतीति । त्रि । विचाररहिते ।

अविचारकः । त्रि । मूढे ।

अविचारितम् । त्रि । अकृतविचारे । अविवेचिते ।

अविचाली । त्रि । देशान्तरप्राप्तिरहिते ॥

अविच्युतः । त्रि । निश्चये ।

अविज्ञः । त्रि । अनभिज्ञे । अप्रवीणे ।

अविज्ञातः । त्रि । अर्थापरिज्ञानाद-

निश्चिते । यथा । यदधीतमविज्ञातं निगदेनैवशब्द्यते । अनग्राविवशुष्कैधोनतज्ज्वलतिकर्हिचिदिति । न तज्ज्वलतीति । निष्फलंभवतीत्यर्थः । ईश्वरे ॥ यदविज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्वाक्रियागुणैरितिनिरुक्तः ।

अविज्ञातार्थम् । पुं । परिषत्प्रतिवादिभ्यांत्रिरभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम् ॥ ५ । ५२ ॥ त्रिरभिहितंवादिनेतिशेषः ।

अविज्ञानवान् । पुं । अनिपुणे । अविवेकिनि । अविज्ञानमस्ति अस्यास्मिन्वा । मतुप् ।

अविज्ञेयम् । न । प्रमाणान्तरानवगाह्ये । औपनिषदे ब्रह्मणि । तद्धिरूपत्वाद्रूपादिहीनत्वात् इदमेवमितिविस्पष्टज्ञानार्हंनभवति । अविज्ञेयम् । त्रि । प्रमाणानवगाह्ये । दुर्ज्ञेये ।

अविडीनम् । न । पक्षिणामाभिमुख्याभिगमने ॥

अवितम् । त्रि । रक्षिते । अवतेस्त । अवरक्षणादौ । क्तः ।

अवितथम् । न । सत्ये । तत्त्वे । नवितथम् । त्रि । तद्विशिष्टे ।

अवितर्क्यम् । त्रि । अनूहनीये । श्रौतार्थे ।

अविता । त्रि । पालयितरि ।

अविद्यजः । पुं । न । पारदे । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अविदग्धः । त्रि । अनभ्ये । निर्गन्धे । अचतुरे ॥

अविदासी । त्रि । उपक्षयशून्ये ।

अविदितः । त्रि । विदितविपरीते । अज्ञाते । अज्ञाते । विज्ञानापेक्षे । अविदितविज्ञाना यक्षिलोकप्रवृत्तः ।

अविदूसम् । न । मेषदुग्धे ॥ अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचः ॥

अविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् । अविद्धा कर्णा यया । पाककर्णेतिङीष् । अविद्धोऽच्छिद्रः पर्णरूपःकर्णोऽस्याःवा ।

अविद्यः । त्रि । विद्यारहिते ।

अविद्यमाना । स्त्री । मायायाम् ॥ त्रि । अभावे । अवर्त्तमाने ॥

अविद्या । स्त्री । अहम्मतौ । अज्ञाने । यथाहुः । अविद्याया अविद्यात्वमिदमेवतुलक्षणम् । यत्प्रमाणाऽसहिष्णुत्वमन्यथावस्तुसाभवेदिति ॥ अन्यच्च । सेयंभ्रान्तिर्निरालंबासर्वन्यायविरोधिनी । सहतेनविचारंसा तमोयद्दिवाकरमिति । पुनश्च । दुर्घटत्वमविद्याया भूषणंनतुदूषणम् । कथंचिद्घटमानत्वेऽविद्या त्वंदुर्घटंभवेदिति । अनित्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातौ । अथवा

महदहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्वनात्मस्वात्मबुद्धौ । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । विपर्यये । मिथ्याज्ञाने । अनात्मन्यात्मख्यातौ । यथा शरीरे मनुष्योऽहमित्यादि । इयञ्च सर्वक्लेशमूलभूतात्मरूपा च्युच्यते । अनादिभावरूपाज्ञाने । अग्निहोत्रादिलक्षणकर्मणि । मलिनसत्त्वप्रधानमायाम् । संसृतौ ॥ परमानन्दस्वरूपात्माज्ञाने । वेदान्तविद्या । विद्ज्ञाने । संज्ञायां समजनिषदनिपतेति क्यप् । विद्याविरुद्धा अविद्या ॥

अविद्वान् । त्रि । अज्ञे । नविद्वान् ॥

अविधिः । पुं । शास्त्राविहिते । अविधाने । यथा । वसेत्सनरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानि दुराचारो योऽहन्त्यविधिना पशूनित्याह्निकतत्त्वे याज्ञवल्क्यः ।

अविनः । पुं । राशि । अध्वर्यौ । अवति । अवरक्षणादौ । श्याम्स्याह्रज्ञ विध्यहनच । चि । यष्टरि ॥

अविनतः । त्रि । उन्नते ।

अविनयः । पुं । विनयाभावे । चि । अविनीते ।

अविनाभावः । पुं । व्याप्तौ । व्याप्यनिष्ठव्यापकनिरूपितधर्मे । यथा । वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमनिष्ठा वह्निनिरूपिता व्याप्तिरिति न्यायमीमांसयोर्मतम् । तत्पदार्थे तत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावे । यथा । केयमाकाङ्क्षा न तावदविनाभावः । नीलं सरोजमित्यादौ तदभावात् । विमलं जलं नद्याः कच्छे महिषश्चरतीत्यत्र जलान्वितनद्या अविनाभावात् कच्छे साकाङ्क्षतापत्तेश्च । इत्याकाङ्क्षा चिन्तामणिः । अविनाभाव इति । तत्पदार्थेन विनायोभावः सत्त्वं तदभावइत्यर्थः । तत्पदार्थे तत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावस्तत्पदार्थे तत्पदार्थाकाङ्क्षा इतिभाव इति-मट्टीकामाधुरी ।

अविनाशी । चि । अन्यविकारवर्जिते । नित्ये । सत्ये । अबाध्ये सर्वप्रकारपरिच्छेदशून्ये । अविक्रियआत्मनि । विनष्टुं शीलमस्येति विनाशी । नविनाशी ।

अविनीतः । त्रि । विद्याते । समुद्धते । नव्यनायि । णीञ्० । क्तः ।

अविनीता । स्त्री । कुलटायाम् । नव्यनायि । णीञ्प्रापणे । क्तः । नविनीता ।

अविन्ध्यः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अविपटः । पुं । मेषविस्तारे । अवीनां विस्तारः । विस्तारे पटच् ॥ कम्बलादौ ।

अविपश्चित्। पुं। विचारजन्यतात्पर्यप रिज्ञानशून्ये। अविवेकिनि। नविपश्चित्।

अविप्रकृष्टः। त्रि। आसन्ने।

अविप्रियः। पुं। श्यामाकतृणे।

अविप्रिया। स्त्री। श्वेतालतायाम्।

अविभक्तम्। त्रि। अभिन्ने। एकमेवार्थे। अथ्याहृत्ते सर्वत्राऽनुस्यूते अधिष्ठातार्थम्॥ पृथधितयाच सर्वस्मिन्नवि नतयाबाधाः॥ अवि

षमाने। नविभक्तम्।

अविभावितः। त्रि। अनुपलक्षिते।

अविमरीसम्। न। मेषीदुग्धे। अवेर्दुग्धम्। अवेर्दुग्धेमरीसच्प्रत्ययः॥

अविमुक्तम्। न। काशीक्षेत्रे। अविमुक्ते महादेवोविश्वाख्यौशिवापरे-त्यागमः। यथा। मुनेप्रलयकालेऽपितत्क्षेत्रं कदाचन। विमुक्तंनशिवाभ्यांयदविमुक्ततो विदुरिति। अविमुक्तंनमोक्ष्यंसर्वैवममुक्षुभिः। किन्तु शिवाभविष्यन्तिकाश्यांनिवसतांसतामिति श्रीदेवीभागवतम्। त्रि। अव्यक्ते। नविमुक्तम्॥

अविरतम्। न। सन्तते। अनवरते। अनुपरते। नास्तिविरतमस्य। क्रियाविशेषणे वर्त्तमानं क्लीबम्। सप्तगामित्रिलिङ्गम्।

अविरतिः। स्त्री। चित्तस्यविषयसम्

योगात्मनिगर्हे।

अविरलः। त्रि। घने। निविडे।

अविरुद्धः। त्रि। अनुकूले। अप्रतिषिद्धे। नविरुद्धः।

अविरोधः। पुं। विवादाभावे॥ यथा। श्रुतिस्मृतिविरोधेतु श्रुतिरेवगरीयसी। अविरोधेसदाकार्यंस्मार्त्तंवैदिकवत्सतेति॥ नविरोधः।

क । न। मेषदुग्धे।

अविलम्बितम्। त्रि। आशुगे। उत्सर्ग॥ न। आशुनि। शीघ्रे। विलम्बते स्म। लविस्रवस्रंसने। आषध्योपधः। अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः। नञ्समासः।

अविला। स्त्री। मेष्याम्। भेड्याम्।

अविवरः। त्रि। नीरन्ध्रे।

अविवाक्यम्। न। दशरात्रस्यदशमेऽह्नि।

अविवादः। पुं। विवादाभावे। नविवादः।

अविवेकः। पुं। विषयविरक्त्यभावे। सम्भूयकारितायाम्॥ नह्विकिञ्चिदेकंकार्यं पर्याप्तमपितुसम्भूय। विपर्यासे। व्याकुलत्वहेतौमोहे॥ अविमृष्यकारित्वे॥ सदसद्विवेचनाराहित्ये। त्रि। तद्वति। नविवेकः।

अविवेकी। त्रि। विवेकहीने। अविवेचके। तस्मादविवेकिनःसुखस्याशक्ति ख्यैवोनाऽत्राधिकारिणः इतिमुक्तिवाद

स्वगादाधरीटीका । अमुक्तिबिचारे ।

अविवेकि । न । व्यक्ते । प्रधाने ॥ महदादौ ॥ यथा प्रधानं स्वतोनविविच्यते एवंमहदादयोपि न प्रधानाद्विविच्यन्ते ॥ बालिशे । मूर्खे । गुरुशास्त्राद्युपदेशरहिते । नविवेकी ।

अविशिष्टम् । त्रि । समाने । नविशिष्टम् ।

अविशेषः । पुं । तन्मात्रेषु । तानि अस्मदादिभिःपरस्परव्यावृत्तानि नानुभूयन्त इत्यविशेषाः सूक्ष्माश्चोच्यन्ते । निष्प्रपञ्चे । विशेषाभावे ॥ त्रि । विशेषरहिते । तुल्ये ।

अविश्रान्तम् । न । अनवरते ॥ त्रि । विश्रामहीने ॥

अविश्वस्तः । त्रि । प्रत्ययायोग्ये । विश्वासानर्हे ॥ यथा । नविश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेनातिविश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृन्ततीति ॥

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रसूतायांगवि ।

अविषः । पुं । अब्धौ । राजनि । अवति । अवरक्षणादौ । अविमह्योष्टिषच् । त्रि । निर्विषे ।

अविषा । स्त्री । निर्विषातृणे ।

अविषी । स्त्री । नद्याम् । टित्वान्ङीप् ॥

अविसोढम् । न । अविमरीसे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचोबक्तव्याः ॥

अविस्पष्टम् । न । क्लिष्टे । अप्रकटवचने । नविस्पष्यतेस्म । स्पशबाधनस्पर्शनयोः । कर्मणिक्तः । अविस्पष्टेति निर्देशादिडभावः ।

अवीः । स्त्री । ऋतुमत्याम् ॥ अवति लज्जायाः । अवरक्षणादौ । अविदृस्तृतन्त्रिभ्यईः ।

अवीचिः । पुं । नरकभेदे । तरङ्गे ॥ नास्तिवीचिःसुखमत्र । त्रि । तरङ्गशून्ये ।

अवीचिमयः । पुं । नरकभेदे । यःसाक्ष्यादावनृतंवदति सनिरवलम्बेऽवीचिमयेऽधश्शिरानिपात्यते ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

अवीजा । स्त्री । ईषद्वीजायांद्राक्षायाम् । किसमिस् इतिलोके ।

अवीतम् । न । अनुमानप्रभेदे । व्यतिरेकमुखेन प्रवर्त्तमाने निषेधके । तद्यथावीतंशेषवत् । विशेषेणास्पष्टमितोवीतः समभवतीत्यवीतः ॥

अवीरः । त्रि । निःसत्त्वे । निर्वीर्ये ।

अवीरा । स्त्री । निष्पतिसुतायाम् । वीरयति । वीरविक्रान्तौ । अच् । पतिपुत्रवतीनारी वीराप्रोक्तामनीषिभिः । नवीरा । अजातापत्यविधवा

ऽवोरेतिस्मृतिः ॥

अवृजिनः । त्रि । यथोक्तकारितयामिथ्यापे ॥

अवेक्षणम् । न । दर्शने ॥ ईषद्दर्शने । ल्युट् ॥

अवेक्षा । स्त्री । अवेक्षणे । प्रतिजागरे । अवधाने ॥ अवेक्षणम् । ईषद्दर्शने । गुरोश्चहलस्त्यः । टाप् ॥

अवेक्षिता । न । अवेक्षके । अध्यक्षे । आयव्ययादिनिरीक्षके ॥ अवेक्षते । ईक्ष० । तृच् ॥

अवेद्यः । पुं । गोवत्से ॥ त्रि । अज्ञेये ॥

अवेलः । पुं । अपलापे ॥ त्रि । वेलाशून्ये ॥

अवेला । स्त्री । पूगचर्विते । चवाई सुपारी इतिभाषा ॥

अवैधम् । त्रि । विधिविवर्जिते । विध्यविषये ॥ यथा । अवैधंपश्वमं कुर्वन् रागोद्दमेनबध्यतीति ॥

अवोदम् । त्रि । अवक्लेदने ॥ उन्दीक्लेदने अवपूर्वः । भावेघञ् । अवोदैधौ इतिनिपातनान्नलोपः ॥

अव्यक्तः । पुं । हरौ । स्मरहरे । सर्वकारणे । रूपादिहीनतया चक्षुराद्यगोचरे योगाभ्यासावसेये भावे ॥ आश्रितेषुसर्वकार्येषुसद्रूपेणानुगते । हिरण्यगर्भे । सूक्ष्मशरीरे । स्नापाव्यायाम ॥ निर्विकारे । अव्यक्तप्रवृत्तिनिमित्तजातिगुणक्रियासम्बन्धरहिते । व्यक्तःस्पष्टोनेत्यव्यक्तः ॥ यत्र ध्वनावकारादयोवर्णा विशेषरूपेणनव्यज्यन्तेसध्वनिरव्यक्तः ॥ मूर्खे । कन्दर्पे ॥ न । प्रकृतौ । सत्वादि । यत् सर्वस्यजगतो बीजभूत मव्याकृतनामरूपसतत्वम् सर्वकार्यकारणशक्तिसमाहाररूपम् अव्यक्ताव्याकृताकाशादिनामवाच्यंपरमात्मन्योतप्रोतभावेनसमाश्रितम् वटकणिकायामिव वटवृक्षशक्तिः । सत्वादिरूपेणनिरूप्यमाणे व्यक्तिरस्यनास्तीत्यव्यक्तम् ॥ तदुक्तम् । हेतुमदनित्यमव्यापिसक्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावयवंपरतन्त्रं व्यक्तं विपरीत मव्यक्तमिति ॥ साङ्ख्योक्तमहदादौ ॥ आत्मनि ॥ परमात्मनि ॥ मायोपाधिकेब्रह्मणि ॥ त्रि । अवयवरहिते ॥ अव्यक्तमितिविशेषलिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम ॥ सूक्ष्मे । अविशये । अञ्जू । टे ॥ नव्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्तादौ । क्तः ॥ अव्याकृतकार्यभूतसूक्ष्मे ॥ भूतसूक्ष्मतयाधिकारत्वे । नव्यक्तम् इतिवा ॥

अव्यक्तमूलप्रभवः । पुं । संसारवृक्षे ॥

अव्यक्तरागः । पुं । अव्यक्तवर्णे । किञ्चिल्लोहिते ॥ अव्यक्तोरागोयस्य ॥

अव्यक्तलिङ्गः । त्रि । अदम्भेनश्रुतिस्मृत्युक्तप्रकारेण आश्रमवति । नव्यक्तंदम्भेनगृहीतंलिङ्गमाश्रमचिह्नमनेन ।

अव्यग्रः । त्रि । अनाकुले । नव्यग्रः ॥

अव्यङ्गः । त्रि । अविकले । परिपूर्णे । अविकलाङ्गे । नव्यङ्गः ।

अव्यङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

अव्यञ्जनः । पुं । शृङ्गहीनपशौ । त्रि । अव्यक्ते । अस्फुटे । अविद्यमानंव्यञ्जनंयस्ययस्मिन्वा ।

अव्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । कौच इतिख्यातायाम् ॥ नविगतमण्डमस्याः ।

अव्यतिकरः । पुं । असंसर्गे ।

अव्यथः । पुं । सर्पे । त्रि । निर्व्यथे । नव्यथायस्य । नव्यथते । व्यथभयसञ्चलनयोः । पचाद्यच् ।

अव्यथा । स्त्री । पथ्यायाम् । चारट्याम् ॥ चोषधीभेदे । मुण्ड्याम् ॥ नव्यथायस्याः । नव्यथते । व्यथ । पचाद्यच् । टाप् ॥

अव्यथी । पुं । अश्वे । नव्यथते तच्छीलः । व्यथ० । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्चेतीनिः ॥

अव्यथिषः । पुं । अर्णवे । सूर्ये । नव्यथते । व्यथ० । नञिव्यथेरितिटिषच् ।

अव्यथिषी । स्त्री । धरायाम् । रात्रौ ॥ टित्वान्ङीप् ॥

अव्यभिचारी । त्रि । केनापिप्रतिकूलेन हेतुनानिवारयितुमशक्ये ॥

अव्ययः । पुं । न । स्वरादिशब्दे । पुं । विष्णौ । शिवे ॥ अनाद्यनन्तेदेशादिसम्तानाश्रये आत्मज्ञानमन्त्रेणानुच्छेद्येमायामयेसंसारवृक्षे । त्रि । उत्पत्तिविनाशादिसर्वक्रियाशून्ये । नित्ये । अविनाशिनि । अपरिच्छिन्ने । यथा । सदृशंत्रिषुलिङ्गेषु सर्वासुचविभक्तिषु । वचनेषुचसर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययमिति ॥ नविद्यतेव्ययोऽवयवापचयोगुणापचयोविनाशोवायस्य । यद्वा । नव्येति विकारं नभजत इत्यव्ययम् । विपूर्वादिणः पचाद्यच् । नव्ययः ।

अव्ययात्मा । पुं । अनश्वरस्वभावे ।

अव्ययीभावः । पुं । प्रायः पूर्वपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ।

अव्यलीकः । पुं । सत्ये ।

अव्यवसायवान् । त्रि । शिक्षौ । व्यवसायरहिते ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ।

अव्यवस्था । स्त्री । शास्त्रविरुद्धव्यवस्थायाम् । अपसिद्धान्ते । अविधौ ।

अव्यवस्थितः । त्रि । नीतिशास्त्रादिव्यवस्थानभिज्ञे ॥ सिद्धान्तरहिते ।

अव्यवहार्य्यः । त्रि । अभिधानाभिधेयरह

पयोर्वाङ्मनसयोरविषये ॥ व्यवहारायोग्ये । नव्यवहार्यः ॥

अव्यवहितम् । त्रि । व्यवधानशून्ये । संसक्ते । अपदान्तरे । नव्यवधीयतेस्म । क्तः । दधातेर्हिः ।

अव्याकृतः । पुं । बीजरूपे । अविवेके । अव्यक्ते । प्रकृतौ । असम्भूतौ । साभासाज्ञाने । अनिर्वाच्ये । नव्याकृतः ॥

अव्याकृताकाशः । पुं । अव्यक्ते ।

अव्याजः । पुं । छलाभावे । शीघ्रे ।

अव्यापन्नम् । त्रि । परिच्छिन्ने । नव्यापन्नम् ॥

अव्यापि । न । व्यक्ते ।

अव्याप्यम् । त्रि । व्याप्तिरहिते । अव्यापनीये । अनधीने ।

अव्याप्यवृत्तिः । त्रि । किञ्चिदवच्छिन्नवृत्तौ । स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिनि ॥ दैशिककालिकभेदेन सद्विविधः । तत्पर्यायः । प्रादेशिकः । आत्मनोविशेषगुणाः । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषयत्नधर्माधर्मभावनाख्यसंस्काराः ९ । आकाशस्यविशेषगुणः शब्दः १० । सामान्यगुणौ संयोगविभागौ १२ । एतेसर्वे अव्याप्यवृत्तयः स्युरितिन्यायभाषा ।

अव्युत्पन्नः । त्रि । अनभिज्ञे ।

अशक्यम् । त्रि । अचले ।

अशक्तुम्भी । स्त्री । पानीयपृष्ठजे । काईइतियस्याः प्रसिद्धिः ।

अशक्तः । त्रि । असमर्थे । सामर्थ्यहीने ॥ यथा । उपवासेष्वशक्तानांनक्तंभोजनमिष्यतइति । नशक्तिरस्य । न अदुःसुसर्वोपविशक्योरितिपाठात्पक्षेअच् ।

अशक्तिः । स्त्री । करणवैकल्यहेतुकेबुद्धिधर्मे । साचाष्टाविंशतिभेदभिन्ना । यथा । एकादशेन्द्रियवधाःसहबुद्धिवधैरशक्तिरुद्दिष्टा । सप्तदशधाचबुद्धेर्विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनामिति । एकादशेन्द्रियवधास्तु । बाधिर्यंकुष्ठतान्ध्यंजडताजिघ्रतातथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः । यथा संख्यंश्रोत्रादीनामिन्द्रियाणांवधाः । एतद्धेतुकाबुद्धेरशक्तिः स्वव्यापारेभवति । तथाचैकादशहेतुत्वादेकादशधाबुद्धेरशक्तिरुच्यते । हेतुहेतुमतोरभेदविवक्षया सामानाधिकरण्यम् । तदेवमिन्द्रियवधद्वारेण बुद्धेरशक्तिमुक्त्वास्वरूपतोऽशक्तिमाह । सहबुद्धिवधैरिति । कतिबुद्धेःस्वरूपतोवधाइत्यतआह । सप्तदशधाचबुद्धेः । कुतः । विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनाम् । तुष्टयोनवेतितद्विपर्ययाःनवरूपाः

शाश्वभवंति । एवंसिद्धयोऽष्टाविति तद्विपर्ययास्तस्मिरूपत्वादष्टौभवन्ति । इतिसांख्याः । अणिम । अशक्तिः कारकापायेसदर्थाप्रभविष्णुता । कारकाणामन्तःकरणबहिष्करणाना मपायेविनाशेसति विद्यमानेप्यर्थे अप्रभवनशीलत्वमशक्तिः । अन्धव धिरादेरिवरूपशब्दादाविति ।

अशक्यः । त्रि । असाध्ये । अशकनीये ।

अशत्रुः । पुं । चन्द्रे । त्रि । शत्रुरहिते । मित्रे ।

अशनम् । न । ओदने । भक्षणे । अ श० । ल्युट् । ज्वरवान्ज्वरमुक्तोवा पथ्यंलघुकुर्यादशनंदिनात्यये ।

अशनाया । स्त्री । बुभुक्षायाम् । क्षुधायाम् । अशितुमिच्छा अशनस्येच्छा वा अशनायतिवा । सुपइतिक्यच् । अशनायेति ईत्वाभावः । अमत्यया दित्यः ।

अशनायितम् । त्रि । क्षुधिते । अशन स्येच्छा । अशनायेतिसाधुः । अश नायाजातास्य । तारकादिः ।

अशनिः । स्त्री । पुं । चञ्चलायाम् । विद्युति । पवौ । वृक्षादिविनाशकेमे घोत्पन्नज्योतिषि । अश्नाति सङ्घातं करोति । अश्यतेऽनेनेतिवा । अर्त्तिसृधृधमीत्यादिना अनिः ।

अश्मवर्षणे ॥ उल्काविशेषे ।

अशनिस्त्विट् । स्त्री । विद्युति । अशनेः त्विट् ।

अशब्दः । पुं । न । अवेदमूलके ।

अशमः । पुं । इदंकृत्वेदंकरिष्यामीति सङ्कल्पप्रवाहानुपरमे ।

अशय्यः । पुं । तापसान्तरे । यःकदापिनशेते ।

अशरीरः । पुं । स्वेनरूपेणाकाशकल्पे परमात्मनि । त्रि । शरीररहिते ॥ यथा । प्रत्यग ज्ञानशिखिध्वस्तेमिथ्याज्ञानेसहेतुके । नेतिनेतिस्वरूपत्वादशरीरोभवत्ययमिति ।

अशर्म्म । न । दुःखे । त्रि । पीडायुक्ते । शर्मसुखम् तद्विरुद्धम् । नञ्जिति समासः ।

अशाखा । स्त्री । मूलीतृणे ।

अशान्तः । त्रि । इन्द्रियलौल्यादनुपरते । आत्मसाक्षात्कारशून्ये । नशान्तः ।

अशाश्वतः । त्रि । अस्थिरे । इष्टनष्टप्राये । नशाश्वतः ॥

अशास्त्रम् । न । वेदादिविरुद्धे । नशास्त्रमस्मिन् ।

अशास्त्रविहितम् । त्रि । वेदैमप्रत्यक्षादिनावा अविहिते । युद्धाद्यागमबोधिते ॥ शास्त्रेणाविहितम् । नशास्त्रविहितम् ।

अशिक्षितः । त्रि । अनिपुणे । शिक्षारहिते ।

अशितम् । त्रि । भुक्ते । तृप्ते । अश्यते स्म । अशभोजने । क्तः ।

अशित्रम् । त्रि । चौरे । पुं । चरौ । अश्नन्तितेन । अशभोजने । अशित्रादिभ्यइत्रोत्रावितिइत्रप्रत्ययः ।

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे ॥ भास्करे । वायौ । न । हीरके ।

अशिरा । स्त्री । अशिरराक्षसनार्य्याम् ।

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् । नशिशुर्यस्याः । सख्यशिश्वीतिसाधुः । स्वार्थेकन् ।

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् । नास्याः शिशुरस्तीत्यर्थे सख्यशिश्वीति भाषायामिति निपातनान् ङीष् ।

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० । सङ्ख्येये । अष्टदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतीत्यादिनानिपातनात्प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ।

अशीर्षिकः । त्रि । अशीर्षवति । ब्रीह्यादिषुशीर्षान्नञ इतिपाठाट्ठक् ।

अशीलः । त्रि । दुःशीले ।

अशुचिः । पुं । विण्मूत्रश्लेष्मादौ । त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने । यथा । व्रतानामुपवासानांश्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । करोतियः क्षौरकर्मसोऽशुचिःसर्वकर्मस्विति ॥ नशुचिः ॥

अशुद्धः । त्रि । अज्ञानतत्कार्य्यमलयुक्ते । अपवित्रे । अकृतशोधने । नशुद्धः ।

अशुभम् । न । पापे । अनिष्टफले । यथा । स्वेन्द्रियाणाञ्चसामर्थ्यंस्वकर्माणिकृतानिच । मुहुर्मुहुश्चविस्मृत्यविरमे दशुभान्ममइति । अमङ्गले । त्रि । तद्युक्ते । नशुभम् ।

अशून्यशयनव्रतम् । न । श्रावणकृष्णद्वितीयायांकर्त्तव्येमत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ।

अशृतम् । त्रि । अपक्वे । नशृतम् ।

अशेषः । त्रि । निःशेषे । सम्पूर्णे । नशेषोऽस्य ॥

अशोकः । पुं । कङ्केलिपादपे । यथा । अशोकश्चरणाघाताज्जायते पुष्पवानिति । अस्यगुणायथा । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राहीवर्ण्यः कषायकः । दोषापचीतृषादाहकृमिशोषविषास्रजिदिति । नशोकोऽस्मात् । वकुलद्रुमे ॥ न । पारदे । पुष्पे । अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिप्रत्ययो विकारावयवार्थस्यलुक् । त्रि । सन्तापवर्जिते । निःशोके ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् । अशोकइवरोहति । क

सर्ब्बुपमाने इतिणिनिः ॥
अशोकषष्ठी । स्त्री । चैत्रशुक्लषष्ठ्याम् ।
अशोका । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । बुद्ध शासनदेवीविशेषे । नशोकोऽस्याः ॥
अशोकारिः । पुं । कदम्बद्रौ ।
अशोकाष्टमी । स्त्री । चैत्रशुक्लाष्टम्याम् ॥
अशोचः । पुं । अनहङ्कृतौ ।
अशोच्यः । त्रि । शोचितुमयोग्ये । निरपराधे ।
अशौचम् । न । आशौचे । वैदिककर्मानर्हत्वप्रयोजके संस्कारविशेषे । विहितकर्मविरोध्यदृष्टविशेषे । शुचित्वाभावे । यथा । क्रियाहीनस्यमूर्खस्य महारोगिणएवच । यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकमिति । क्रियाहीनस्यनित्यनैमित्तिकक्रियाननुष्ठायिनः । मूर्खस्य गायत्रीरहितस्यसार्थ गायत्रीरहितस्येतिगदाधरः । महारोगिणः उन्मादादिपापरोगाष्टकान्यतमरोगवतः । यथेष्टाचरणस्यद्यूतवेश्यावासक्तस्येत्यर्थः । नशौचम् ।
अश्मकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ॥
अश्मकीटः । पुं । नारकीटे ।
अश्मकुट्टः । न । तपोविशेषाल्लब्धसंचेतापसान्तरे । भक्षणार्थं प्रियङ्ग्वादीनश्मन्येवकुट्टयति । कुट्ट० अच् ॥
अश्मकेतुः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदाहृक्षे ।

अश्मगर्भः । पुं । हरिन्मणौ । मरकते ॥ अश्मनोगर्भः ।
अश्मगर्भजम् । पुं । पन्नाइतिप्रसिद्धे मरकतमणौ ।
अश्मघ्नः । पुं । पाषाणभेदनवृक्षे । हायाजोडीति भाषा ।
अश्मजम् । त्रि । शिलाजाते ॥ न । शिलाजतुनि । अश्मनोजातम् । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजाताविति डः । लोहे ।
अश्मजतुकम् । न । शिलाजतुनि ॥
अश्मजातिः । स्त्री । मरकतादिरत्ने । अश्मनोजातिः ।
अश्मदारणः । पुं । टाँकी इति प्रसिद्धे । टङ्के । दारयति । दृ० । णयन्ताल्ल्युः । अश्मनोदारणः । दार्यते ऽनेनवा । णयन्ताल्ल्युट् ।
अश्मा । पुं । पाषाणे । अश्नुते । अशू व्याप्तौसङ्घातेच । अन्येभ्योऽपीति-मनिन् ॥ अशिशकिभ्यांछन्दसी तिमनिन्वा । भाषायामपीष्यते छन्दसी तितुशकिनैवान्वेतिव्याख्यानात् ।
अश्मन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । मरणे । अनवधौ । क्षेत्रे । अश्मनोप्यन्तो ऽत्र । शकन्ध्वादिः ।
अश्मन्तकः । पुं । न । उद्धाने । चुल्ल्याम् । मल्लिकाछदने । दीपाधारा च्छादने

। पुं । तृणविशेषे । अम्लोटके ॥ द्रव्यान्तरे । आवुडेति प्रसिद्धे । इन्दुके । कुराख्याम् । अम्लपत्रे । कोविदारसदृशे ॥

अश्मपुष्पम् । न । शैलेये । कालानुसार्ये । शिलाजतुनि । अश्मनःपुष्पमिव ।

अश्मभाण्डम् । न । लौहभाण्डे । इमामदस्तेतिख्याते ॥

अश्मभित् । पुं । अश्मभेदे । पाषाणभेदे । त्रि । पाषाणभेदके । अश्मानं भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् तुक् ॥

अश्मभेदः । पुं । पाषाणभेदे । गुणास्तु अश्मभेदो हिमस्तिक्तः कषायो बस्तिशोधनः । भेदनो हन्ति दोषार्शोगुल्मकृच्छ्राश्महृद्रुजः । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानि चेति ।

अश्मरः । पुं । पाषाणजाते । प्रस्तरसम्बन्धिनि ।

अश्मरी । स्त्री । मूत्रकृच्छ्रे । अश्मानं राति । रा दाने । आतोनुपेतिकः । गौरादिः ।

अश्मरीघ्नः । पुं । वरुणद्रौ ॥ अश्मरीं हन्ति । हन० । हन्ते रमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ।

अश्मरीहरः । पुं । देवधान्ये ।

अश्मसारः । पुं । न । लौहे । अश्मनः सारः ॥

अश्मीरः । पुं । म । अश्मरीरोगे ।

अश्मोत्थम् । न । शिलाजतुनि ॥

अश्यमानः । त्रि । भुज्यमाने ॥

अश्रम् । न । नेत्राम्बुनि । अश्नुते कण्ठम् अशूव्याप्तौ । अन्यत्रापीतिरक् ॥

अश्रद्धानः । त्रि । श्रद्धाहीने । पापकारिणि । असुरसम्पदमारूढे । गुरुवेदान्तवाक्यार्थे इदमेवं न भवत्येवेति-विपर्ययरूपानास्तिक्यबुद्धि रश्रद्धा त इति ।

अश्रान्तम् । न । सन्तते । त्रि । अश्रमे । श्रमुतपसि खेदे च । भावे क्तः । अनुनासिकस्येतिदीर्घः । अविद्यमानं श्रान्तम् यत्र । क्रियाविशेषणत्वे क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणे तु त्रिलिङ्गम् ।

अश्रिः । स्त्री । कोण्याम् । खड्गाद्यग्रभागे । गृहादेःकोणे । अश्नातिअश्नुते वा । अशभोजने अशूव्याप्तौ वा । वह्न्यादिः । आश्रीयतेऽधारार्थम् । आङि श्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् स च डित् । डित्त्वाट्टिलोपआङोह्रस्वश्च ।

अश्रु । न । नेत्रजले । अश्नुते कण्ठम् । अशूव्याप्तौ । अश्वादयश्चेति क्रुन्प्रत्ययान्तंसाधु । नञ्पूर्वाच्छ्रयतेर्डुन्वा । नश्रूयते इतिविग्रहः ।

अश्रुतः । त्रि । मूर्खे । अकृतश्रवणे । अनाकर्णिते ।

अश्लीकम् । न । अश्लीके । श्रीभे । रेफ स्यलकारः ॥

अश्लीलम् । न । ग्राम्यशुचि । भण्डादि वचने ॥ श्रियंराति । आलोमपेतिकः । तद्भिन्नम् । कपिलकादीनामुपसङ्ख्यानमितिलत्वम् । श्रीशोभातस्याः सिध्मादित्वाल्लच् । अश्लीलंतदमङ्गस्यजुगुप्साव्रीडधीकरम् ॥

अश्लेषा । स्त्री । नवमनक्षत्रे । तत्रजातस्यफलंयथा । वृथाटनःस्यादतिदुष्टचेताः कष्टप्रदश्चापिदयाजनानाम् । सर्पैसदर्पोहिशठार्पितार्थः कन्दर्पसन्तप्तमनामनुष्यइति । त्रि । श्लेषशून्ये ।

अश्लेषाभवः । पुं । केतुग्रहे । अश्लेषायां भवोयस्य ।

अश्लेषाभूः । पुं । केतुग्रहे ।

अश्वः । पुं । तुरगे । अश्वमांसगुणा यथा । अश्वमांसंतुलवणंवह्निकृत्कफपित्तलम् । वातघ्नंबृंहणंबल्यंचक्षुष्यंमधुरंलघु ॥ इति । उगंसमध्यगुरु ऽ।संज्ञायाम् ॥ पुं । सप्ताङ्के । पुंजातिभेदे । यथा । कायस्तुल्यवपुर्हृष्टोमिथ्याचारश्चनिर्भयः । द्वादशाङ्गुलमेढ्रश्च दरिद्रश्चहयोमतः इत्यस्य लक्षणम् ॥ अश्नुते । अशूव्याप्तौसंघातेच । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ।

अश्वकन्दिका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।

अश्वकर्णः । पुं । सालवृक्षे । लतुआइतिख्याते ॥ अश्वकर्णइवपत्रमस्य । अश्वकर्णः कषायः स्याद्व्रणस्वेदकफक्रिमीन् । वृध्नविद्रधिबाधिर्ययोनिकर्णगदान्हरेत् ।

अश्वकर्णकः । पुं । शालवृक्षे । अरण्यद्रुमे ॥

अश्वकिनी । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ।

अश्वखरजः । पुं । खेसरे । खच्चर इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अश्वखुरः । पुं । नखीतिख्याते गन्धद्रव्ये ।

अश्वखुरा । स्त्री । अपराजितायाम् ।

अश्वगन्धा । स्त्री । वराहकर्ण्याम् । असगन्धइतिख्यातौषधौ । अश्वगन्धानिलश्लेष्मश्वित्रशोथक्षयापहा । बल्यारसायनीतिक्ता कषायोष्णातिशुक्रला ।

अश्वगन्धिका स्त्री । । अश्वगन्धायाम् । अश्वगन्धैव । स्वार्थेकः ॥

अश्वगोयुगम् । न । अश्वयुग्मे ॥ द्वावश्वौ । द्वित्वेगोयुगच् ॥

अश्वगोष्ठम् । न । मन्दुरायाम् ॥ अश्वानांस्थानम् । गोष्ठजादयःस्थानादिषुपशुनामभ्य इतिगोष्ठच् प्रत्ययः ।

अश्वग्रीवः । पुं । विष्णुदेष्यस्सुरविशेषे ।

अश्वघ्नः । पुं । करवीरे ॥ अश्वंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् । गमहनेत्युपधालोपः । कुत्वम् ॥ चि

। ऋषभे ।

अश्वतरः । पुं । गन्धर्वविशेषे । नागभेदे ॥ वेगसरे । गर्दभेनाश्वायामुत्पन्ने । घोटकाद्गर्दभीजाते । तनुरश्वः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्वइति ष्टरच् ॥ अश्वेनाश्वायामुत्पन्नोऽश्वः अश्वस्तस्य जातिः तत्स्वचरितस्योक्त धर्मस्य तनुत्वमन्यपितृकत्वात् । ङीषि । अश्वतरी ॥

अश्वत्थः । पुं । पिप्पलद्रौ । वृक्षादीनां मध्ये भगवद्विभूतौ ॥ गर्दभाण्डे । प्लक्षे । पार्श्वपिप्पले । अश्वत्थं जलमस्यास्ति । मूले सिक्तत्वात् । अर्शआद्यच् । अश्वत्थवत् कामकर्मवातेरितनित्यप्रचलितस्वभावत्वात् आशुविनाशित्वेन श्वोपिस्थास्यतीतिविश्वासानर्हत्वान्मायामयेसंसारवृक्षे ॥ आकल्पस्थिवटाद्यपेक्षया न श्वश्चिरं तिष्ठति अश्वश्चतिष्ठतिवा । ष्ठागतिनिवृत्तौ । पृषोदरादित्वात्पूर्वोत्तरपदान्तयोःसकारयोस्तकारौ । सुपिस्थइतिकः । अस्थिररूपोऽयंसंसारवृक्षः । न । जले ।

अश्वत्थकम् । न । स्तुषविशेषे । अश्वत्थस्य फलमश्वत्थः । तद्युक्तःकालोप्यश्वत्थः । अश्वत्थे अश्वत्थफलोत्पत्तिकाले देयमृणम् । कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् ।

अश्वत्थफला । स्त्री । वृषुषायाम् ॥

अश्वत्थभेदः । पुं । स्थालीवृक्षे ।

अश्वत्थव्रतम् । न । कन्यानांबालवैधव्यदोषनिवारके व्रतविशेषे ॥ यथा । सुस्नाताभिनववस्त्राढ्या कन्यापितृगृहस्थितिः । करकेणाम्बुपूर्णेनसिञ्चेत्संप्रतिवासरम् । चैत्राश्विनमासेचतृतीयासितपक्षतः । यावत्कृष्णातृतीयास्यान्मासमेकंयथाविधि । ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यंपूजनंचसमाचरेत् । तदाशिषामुयात्कन्यासौभाग्यंचसुखान्वितम् । प्रतिमांपार्वतीयायोर्क्षीरवेभाजनेऽर्पयेत् । चन्दनाक्षतदूर्वाभिर्बिल्वपत्रैर्यथाविधि । उपचारैर्यथाभक्त्यानैवेद्यैःप्रतिवासरम् । एवंव्रतप्रभावेणबालवैधव्यनिष्कृतिः । जायतेकन्यकानांचततःपाणिग्रहक्रियेति ।

अश्वत्था । स्त्री । पूर्णिमातिथौ ॥ इषपौर्णमास्याम् ।

अश्वत्थामा । पुं । द्रोणाचार्यपुत्रे । कृपीपुत्रे ॥ अश्वस्येव स्थामबलंयस्य । पृषोदरादित्वात् सस्य तः । यद्वा । अश्ववत्तिष्ठति । ष्ठा० । आतोमनिन् ।

अश्वत्थिका । स्त्री । } वृक्षविशेषे । प[illegible] । पिप्पलिकायाम् ।
अश्वत्थी । स्त्री । }

अश्वनायः । पुं । अश्वपाले । अश्वान् नयति । कर्मण्यण् ।

अश्वपतिः । पुं । रामायणप्रसिद्धे नृपतौ । कैकेये ॥

अश्वपालः । पुं । घोटकरक्षके ।

अश्वपुच्छी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

अश्ववालः । पुं । काशे । अश्वस्य वाले ।

अश्वमहिषिका । स्त्री । अश्वमहिषयोः स्वाभाविके वैरे । अश्वमहिषयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद् वुन्वैरमैथुनिकयोः ।

अश्वमारः । पुं । करवीरे ।

अश्वमारकः । पुं । करवीरे ॥ अश्वानां मारकः ।

अश्वमुखः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव मुखमस्य ।

अश्वमुखी । स्त्री । किम्पुरुषयोषिति । अश्वस्येव मुखं यस्याः ।

अश्वमेधः । पुं । यागभेदे । क्रतुराजि ॥

अश्वमेधीयः । पुं । ययौ । अश्वमेधाख्ये । अश्वमेधाय हितः । अश्वमेधाच्छ ॥ अस्य लक्षणं यथा । गोक्षीरसमवर्णश्च कुन्देन्दुहिमसन्निभम् । पीतपुच्छं श्यामकर्णं सर्वतोगतिमत्तमम् । श्यामं वापि महीपाल यश्चैकं तु रङ्गं विदुरिति ॥

अश्वयुक् । पुं । आश्विने । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे । अश्वं युनक्ति रूपेणानुकरोति । युजिर् योगे । सत्सूद्विषेति क्विप् । अश्वयुजि जाते । जातार्थप्रत्ययस्य लुक् । पक्षे आश्वयुजः ।

अश्वयुजः । पुं । आश्विने । अश्वयुजा युक्ता पौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । संज्ञापूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः ॥

अश्वरोधकः । पुं । करवीरवृक्षे ।

अश्वलः । पुं । वेदप्रसिद्धे ऋषिभेदे ।

अश्वलक्षणम् । न । घोटकलक्षणे ।

अश्वलोमा । स्त्री । सर्पविशेषे । जलाहले । अश्वलालेत्यपिपाठः । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अश्ववक्त्रः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव वक्त्रमस्य ।

अश्ववारः । पुं । सादिनि । असवार इति ख्याते । अश्वं वारयति । कर्म० । अण् ।

अश्ववारणः । पुं । गवये । गोसदृशे ॥ इति हेमचन्द्रः ।

अश्ववाहः । पुं । सादिनि ।

अश्ववित् । पुं । नले । दमयन्तीपतौ । त्रि । अश्वविद्यान्विते ॥

अश्ववैद्यः । पुं । घोटकचिकित्सके । शालिहोत्रिणि । सालोतरीति ख्याते ।

अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् ।

अश्वशृगालिका । स्त्री । अश्वशृगालवैरे । अश्वशृगालयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद् वुन्वै

इमैश्रुभिकयोरितिवुन् ।

अश्वषड्गवम् । न । अश्वानांषट्के । अश्वानांषट्त्वम् । षट्त्वेषड्गवच् ।

अश्वक्षेमनृपनन्दनः । पुं । सनत्कुमारे । इतिहेमचन्द्रः ।

अश्वस्तनः । पुं । हस्तिविशेषे ।

अश्वस्तनिकः । पुं । एकदिननिर्बाहोचिताके । श्वोभवंश्वस्तनंभक्तंतदस्यास्तीति मत्वर्थीयष्ठन् । नञ् समासः ।

अश्वा । स्त्री । वडवायाम् ॥ अजादिषु पाठाट्टाप् ॥

अश्वाच्चः । पुं । देवसर्षपे ।

अश्वाभिधानी । स्त्री । अश्वबन्धनरज्ज्वाम् ।

अश्वारिः । पुं । महिषे । अश्वस्यअरिः ।

अश्वारूढः । पुं । अश्वारोहे ।

अश्वारूढा । स्त्री । देवीविशेषे ।

अश्वारोहः । पुं । अश्ववारके । सादिनि । त्रि । अश्ववाहके । अश्वमारोहति । इहबीजजन्मनि प्रादुर्भावेच । कर्मण्यण् ।

अश्वारोहा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ।

अश्वावरोहकः । पुं । अश्वगन्धायाम् ॥

अश्विजौ । पुं । द्विवचनान्तः । अश्विनीकुमारयोः ॥

अश्विनौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः । अश्विनीकुमारयोः । तौचावियुक्तस्वभवौ । प्रशस्ताः अश्वाःसन्तियययोः । इनिः । प्रदा । अश्विन्यांजातौ सन्धिवेलेत्यणो नक्षत्रेभ्यो बहुलमितिलुकि लुकतद्धितलुकीतिङीपोलुक् । विशिष्टाश्वयोः । यथा । कपोलयोस्तावकयोर्विद्येते वाजिनोर्यदि । तावश्विनावितिप्रोक्तौ राज्यवृद्धिकरौपराविति ॥

अश्विनी । स्त्री । अश्वयुजि । प्रथमनक्षत्रे । अस्यांजातस्यफलं यथा । सदैवदेवाभ्युदितो विनीतः सत्त्वान्वितः प्राप्तसमस्तसम्पत् । योषाविभूषात्मजभूषितोयःस्यादश्विनीजन्मनिमानवस्येतिकोष्ठीप्रदीपः । अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः । इनिः । ङीप् ।

अश्विनीकुमारौ । पुं । अश्विनीसुतयोः । अश्वीभूतसंज्ञानामसूर्यपत्न्याः यमजपुत्रौ तौचदेवचिकित्सकौ । नित्यद्विवचनान्तोयम् ।

आश्विनीपुत्रौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः ।

अश्विनीसुतौ । पुं । नासत्ययोः । स्वर्वैद्ययोः । वडवारूपिण्यां संज्ञायांऽश्वरूपयोगादश्विनी । अश्विन्याःसुतौ ॥

अश्वीयम् । न । आश्वे । वाजिसङ्घे । त्रि । अश्वहिते । अश्वानांसमूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्यामितिछः । अश्वेभ्योहितंवा । अपपादिभ्यश्छः ॥

अश्वेङ्गितम् । न । घोटकेङ्गिते ।

अश्वोरसम्। न। मुखाग्रे ॥ अश्वानामुरइव। अग्राख्यायामुरसइतिटच् ॥

अश्व्यम्। त्रि। अश्वीये ॥ अश्वेभ्योहितम्। पञ्चयत् ॥

अषडक्षीणः। त्रि। तृतीयाद्यगमंत्रे। द्वाभ्यामेवकृतेमंत्रे ॥ अविद्यमानानि षडक्षीण्यत्र। अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्मेतिखः स्वार्थे। अक्षिशब्दोऽत्राक्षिन्निवेवर्त्तते। बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

अषाढः। पुं। मासभेदे ॥ पालाशदण्डे ॥ त्रि। अषाढायांजाते ॥ अविष्ठाफल्गुन्योस्यवलुक्। लुक्तद्धितलुकि। स्त्रियाम् फल्गुन्यषाढाभ्यामित्यन्। टाप्। अषाढा ॥

अषाढकः। पुं। अषाढार्थे ॥

अषाढा। स्त्री। पूर्वाषाढायाम् ॥ उत्तराषाढायाम् ॥ अषाढायामुत्पन्नायाम् ॥

अष्टकम्। न। पाणिनेःसूत्रपाठे ॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य। सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन्। त्रि। अष्टसङ्ख्यायाम् ॥ अष्टसङ्ख्यकाध्यायादिपरिमितेग्रन्थे ॥ अष्टसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथा गङ्गाष्टकंरामाष्टकमिति ॥

अष्टकर्णः। पुं। ब्रह्मणि ॥ अष्टौकर्णाःअस्य ॥

अष्टकर्मा। पुं। अष्टगतिकेनृपे ॥ अष्टौकर्माण्यस्य। तानिचोक्तान्युशनसा यथा। आदानेचविसर्गेचतथाप्रेषनिषेधयोः। पञ्चमेचार्थवचनेव्यवहारस्यचेक्षणे ॥ दण्डशुद्ध्योः सदायुक्तस्तेनाष्टगतिकोनृपः। अष्टकर्मादिवंयातिराजाशक्राभिपूजितइतिमनुः ॥ तत्रादानंकरादीनाम्। विसर्गोभृत्यादिभ्योधनदानम्। प्रैषोऽमात्यादीनांदृष्टादृष्टानुष्ठानेषु। निषेधोदृष्टादृष्टविरुद्धक्रियासु। अर्थवचनं कार्यसन्देहेराजाज्ञयैव तन्नियमात्। व्यवहारेक्षणं प्रजानामृणादिविप्रतिपत्तौ। दण्डःपराजितानांशास्त्रोक्तधनग्रहणम्। शुद्धिःपापेकर्मणिजाते तत्प्रायश्चित्तसम्पादनमितिकुल्लूकभट्टाः ॥ मेधातिथिस्तु। अकृतारम्भः। कृतानुष्ठानम्। अनुष्ठितविशेषणम्। कर्मफलसङ्ग्रहः। तथासामदानभेददण्डाः। एतदष्टविधंकर्मेत्याह ॥ अथवावणिक्पथः। उदकसेतुबन्धनम्। दुर्गकरणम्। कृतस्यसंस्कारनिर्णयः। हस्तिबन्धनम्। खनिखननम्। सैन्यनिवेशनम्। दारुवनच्छेदनञ्चेत्यप्याह ॥

अष्टका। स्त्री। सप्तम्यादिदिनत्रये ॥ यथा। अष्टकासुसमाख्यातासप्तम्यादि

दिनत्रयम् । शास्त्रं तत्र नाधीयीत व्रतबन्धं विवर्जयेदिति ब्रह्माण्डपुराणम् । श्राद्धभेदे । पौषादिमासत्रयाणां कृष्णाष्टम्याम् ॥ यथा । तिस्रोऽष्टका भवन्ति पूपाष्टका मांसाष्टका शाकाष्टका चेति । तत्रापूपस्यानुरूपतया तस्यैव तृप्तिक्षमतया मुख्यत्वम् । मांसशाकयोस्तूपकरणत्वेनान्वयो यथासङ्ख्यमष्टकाद्वये मुख्यद्रव्यमोदनादिकमेव । अश्नन्ति पितरोऽस्याम् । अश भोजने । इष्यशिभ्यां तकन् । अष्टका पितृदेवत्ये ॥

अष्टकाङ्गम् । न । नयपीठ्याम् । पाशारङ्क इति गौडभाषा प्रसिद्धे । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अष्टौ । त्रि । सङ्ख्याविशेषे ८ । सङ्ख्येये । अश्नुते । अशूव्याप्तौ सङ्घाते च । सप्यशूभ्यां तुट् चेति कनिन् ।

अष्टपात् । पुं । शरभे । लूतायाम् ।

अष्टपादः । पुं । किन्तनौ । ऊर्णनाभविशेषे । शरभे ।

अष्टपादिका । स्त्री । डापरमाली इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे ।

अष्टमः । त्रि । अष्टानाम् पूरणे । तस्य पूरणे डट् । नान्तादसङ्ख्यादेर्मट् । पञ्चाङ्गस्यभागे । मानपञ्चाङ्गयोः कन् लुकौ चेति जयमनोधाणुक् ।

अष्टमङ्गलः । पुं । श्वेतोरः खुरपुच्छास्यपृष्ठकेशतुरङ्गमे । न । द्रव्यान्तरे ॥ तद्यथा । मृगराजो वृषो नागः कलशो व्यजनं तथा । वैजयन्ती तथा भेरी दीप इत्यष्टमङ्गलमिति ॥ अन्यच्च । लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टम इति स्मृतिः । अष्टौ मङ्गलानि यस्य । अष्टानां मङ्गलानां समाहारः ॥ अष्टौषधयुक्तपक्वघृते । यथा हभार्वामिश्रः । वचाकुष्ठं तथा ब्राह्मीसिद्धार्थकमथापि च । सारिवा सैन्धवश्चैव पिप्पली घृतमष्टमम् । सिद्धं घृतमिदं मेध्यं पिबेत् प्रातर्दिने दिने । इठस्मृतिः कुमाराणां पिबतामष्टमङ्गलमिति ॥

अष्टमानम् । न । कुडवपरिमाणे । शरावार्द्धे ।

अष्टमिका । स्त्री । शुक्तिपरिमाणे । चतुस्तोलके । इति वैद्यकपरिभाषा ।

अष्टमी । स्त्री । चीरकाकोल्याम् । तिथिविशेषे । अष्टानां पूरणी । ङीप् । अत्र जातस्य फलन्तु । भूपालकः प्राप्तधनः कृशाङ्गः सुखी कृपालुर्युवतिप्रियश्च । चतुष्पदाश्वाधनधान्ययुक्तः स्यादष्टमीजो मनुजः सुधीर इति ।

अष्टमूर्त्तिः । पुं । शिवे । अष्टौ मूर्त्त

योयस्य । यथा । पृथिवीसलिलंतेजो वायुराकाशमेवच । सूर्याचन्द्रमसौ याजिरष्टौशङ्करमूर्त्तयइतियादवः । क्षितिमूर्त्तिः सर्वः १। जलमूर्त्तिर्भवः २। अग्निमूर्त्तीरुद्रः ३। वायुमूर्त्तिरुग्रः ४। आकाशमूर्त्तिर्भीमः ५। यजमानमूर्त्तिः पशुपतिः ६। चन्द्रमूर्त्तिर्महादेवः ७। सूर्यमूर्त्तिरीशानः ८। एताःशरभमूर्त्तिशिवस्याष्ट पाहाः ।

अष्टरवः । पुं । मेघनादे ।

अष्टलोहकम् । न । अष्टसङ्ख्यकधातुविशेषे । यथा । सुवर्णम् । रजतम् । ताम्रम् । वङ्गः । सीसम् । कान्तलोहम् । मुण्डलोहम् । तीक्ष्णलोहमिति ।

अष्टवर्गः । पुं । आह्रिकादिवर्गेषु । जीवकादौ । यथा । जीवकर्षभकौमेदे काकोल्यादृद्धिवृद्धिके । अष्टवर्गोऽष्टभिर्द्रव्यैः कथितश्चरकादिभिः । अष्टवर्गोहिमः स्वादुर्बृंहणः शुक्रलोगुरुः । भग्नसन्धानकृत्स्तन्यबलासबलवर्द्धनः । वातपित्तास्रतृट्दाहज्वरमेहक्षयप्रणुत् । राज्ञामप्यष्टवर्गस्तु यतोयमतिदुर्लभः । तस्मादस्यप्रतिनिधिंगृह्णीयात्तद्गुणंभिषक् । मेदाजीवककाकोली ऋद्धिद्वन्द्वेपिचासति । वरीविदार्यश्वगन्धावाराहीश्चक्रमात्क्षिपेत् । मेदामहामेदास्थाने शतावरीमूलम् । जीवकर्षभयोःस्थानेविदारीमूलम् । काकोलीक्षीरकाकोल्योःस्थाने अश्वगन्धामूलम् । ऋद्धिवृद्ध्योःस्थानेवाराहीकन्दंक्षिपेत ॥ नीतिवेदिनांवर्गान्तरे । कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुञ्जरबन्धनम् । खन्याकरबलादानंसैन्यानांचनिवेशनम् । अष्टवर्गमिमंसाधुः समंवृद्धोपिवर्द्धयेदिति । अष्टानांवर्गः ।

अष्टश्रवाः । पुं । ब्रह्मणि । द्रुहिणे ।

अष्टाकपालः । पुं । हविर्भेदे । यथाष्टसुकपालेषुपुरोडाशः पक्वाहूयते तस्मिन्यज्ञे । अष्टसुकपालेषुसंस्कृतः । संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् । अष्टनः कपालेहविषीत्यात्वम् ।

अष्टाङ्गः । पुं । योगभेदे । अष्टअङ्गान्यस्य । तानियथा । यमंनियममासनप्राणायामौततःपरम् । प्रत्याहारंधारणाचध्यानंसार्द्धंसमाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानियोगिनांयोगसाधने इति । पाशके । प्रणतिविशेषे । यथा । जानुभ्यांचतथापद्भ्यांपाणिभ्यामुरसाधिया । शिरसावचसादृष्ट्याप्रणामोऽष्टाङ्गईरित इति ।

अष्टाङ्गार्घ्यः । पुं । अष्टद्रव्यघटितपूजोपकरणविशेषे । यथा । आपःक्षीरंकुशाग्राणिदधिसर्पिःसतण्डुलाः । यवाःसिद्धार्थकाश्चैवअष्टाङ्गार्घ्यः प्रकीर्त्तितइतितन्त्रशास्त्रम् । अपिच । आपःक्षीरं कुशाग्राणि घृतंमधु तथादधि । रक्तानिकरवीराणितथारक्तंचचन्दनम् । अष्टाङ्गएष अर्घ्योवैभानवेपरिकीर्त्तितः ॥ इतिकाशीखण्डम् ।

अष्टादशः । त्रि । अष्टादशानां पूरणे । डट् ।

अष्टादश । त्रि । साष्टदशसङ्ख्यायाम् । साष्टदशसङ्ख्येये । अष्टौचदशच अष्टाधिकादशेतिवा । अष्टनःसङ्ख्यायामित्यात्वम् । अथाष्टादशवाचकाः शब्दाः ॥ द्वीपः । विद्या । पुराणम् । स्मृतिः । धान्यमिति ।

अष्टादशाङ्गः । पुं । अष्टादशद्रव्यात्मके पाचने ।

अष्टापदः । पुं । न । कनके । शारीणां खेलनाधारपट्टे । शारीणांफलके । पुं । शरभे । मर्कटे । मकडी इति भाषाप्रसिद्धे । कृमौ । कैलाशे । कीलके ॥ पंक्तौ पंक्तौ अष्टौ पदान्यस्य । अष्टौधातवः पदान्यस्य ॥ अष्टसुधातुषुपदं प्रतिष्ठाअस्येतिवा । अष्टनः संज्ञायामितिदीर्घः । यद्वा । अष्टानामष्टपदम् ।

अष्टापदी । स्त्री । चन्द्रमल्ल्याम् । लूतायाम् । अष्टौपादाः अस्याः । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपे पादोन्यतरस्यामिति ङीपिपादःपत् ।

अष्टापाद्यम् । न । अष्टभिर्गुणिते । अष्टभिरापाद्यते गम्यते इतितत् ।

अष्टारचक्रवान् । पुं । मञ्जुघोषे । जिनविशेषे । अष्टारचक्रमस्त्यस्यमतुप् ।

अष्ठिः । स्त्री । वीजे । अस्यते भूमौक्षिप्यते । असु० । कर्मणिक्तिन् । पृषोदरादिः । षोडशाक्षरायांवृत्तौ । षोडशाङ्के ।

अष्टिदिनान्तरालः । त्रि । षोडशदिवसाभ्यन्तरे ।

अष्ठीला । स्त्री । नाभेरधोभागेपाषाणपिण्डिकावद्वातव्याधिविशेषे । यथा । आध्मापयन्वस्तिगुदंरुध्वावातश्चलोन्नताम् । कुर्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति ॥ वर्त्तुलेपाषाणखण्डे ।

अष्ठीवत् । न । पुं । जानुनि । ऊरुपर्वणि । अतिशयितमस्थियस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनादस्थिशब्दस्याष्ठीभावः । जानूर्वोःसन्धौ ।

असः । पुं । अन्यस्मिन् । समभवति । न

असमासः ।

असंवीतः । त्रि । नग्ने ।

असंस्कृतः । त्रि । गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे । अनुपनीते । नसंस्कृतः । सुसंस्कृतःसुतः श्रेष्ठोनापरोवेदपारगः ।

असंस्तुतः । त्रि । अपरिचिते । नसंस्तुतः ।

असंहतः । पुं । सेनानांपृथग्वृत्तिमति व्यूहे । असंलग्ने ।

असकृत् । अ । पौनःपुन्ये ॥ अनेकशः । नसकृत् ।

असक्तः । त्रि । सर्वसम्बन्धशून्ये ॥ फलाभिलाषरहिते कर्त्तृत्वाभिमानहीने यथाविधिकर्मकर्त्तरि ॥ नसक्तः ।

असक्तबुद्धिः । त्रि । अहमेषां ममैतेइत्यभिष्वङ्गरहितबुद्धौ । असक्ताबुद्धिर्यस्य ।

असक्तात्मा । त्रि । अनासक्तचित्ते । तृष्णाशून्यतयाविरक्ते । असक्तःआत्मा अन्तःकरणंयस्य ।

असक्तिः । स्त्री । सङ्गाभावे । ममेदमित्येतावन्मात्रेणप्रीतिः सक्तिस्तदभावे । नसक्तिः ।

असङ्कसुकः । त्रि । स्थिरमतौ । नसङ्कसुकः ।

असङ्कुलः । पुं । गजाद्यव्वनि । विस्तृतेपथि । नसङ्कुलः ।

असङ्क्रान्तमासः । पुं । मलमासे । मलिम्लुचे ॥

असङ्ख्यः । त्रि । युद्धवर्जिते । परार्द्धातीतसंख्यायाम् ॥ सामान्यतोगणनारहिते ।

असङ्ख्यातः । त्रि । अकृतसङ्ख्ये । अगणिते इतिभाषा ।

असङ्ख्येयः । पुं । परमात्मनि । हरौ ॥ यस्मिन्संख्यार्हनामरूप भेदादिनविद्यते । ३ । सङ्ख्यातुमयोग्ये ।

असङ्गः । पुं । सङ्गविरोधिनि । पुत्रवित्तलोकैषणात्यागरूपे वैराग्ये ॥ निर्विषये चिदात्मनि ॥ यथा । आत्मस्थामप्यविद्यांतामसङ्गोनस्पृशत्यसौ । दृष्ट्यातपौवियन्निष्ठावस्पृश्यौ वियता यथा । नदह्याक्लिद्यते व्योमनातपेनापिशुष्यति । अविद्यया विद्यया वानात्मन्यतिशयस्तथेति । त्रि । रागाभाववति । आशायातुनिराशस्त्वमभावंयातुभावना । अमनस्त्वंमनोयातुतवासङ्गंनजीवतः ॥ नास्तिसङ्गो यस्य ।

असङ्गतः । त्रि । अनुचिते । नसङ्गतः । सङ्गतिरहिते । नासङ्गतंप्रयुञ्जीत ॥

असङ्गतिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे । यथा । भिन्नदेशतयात्यन्तंकार्यकारणभूतयोः । युगपद्धर्मयोर्यत्रख्यातिः

साध्यादसङ्गतिः। इहयद्देशंकारणंत
द्देशमेवकार्यमुत्पद्यमानंदृष्टम्। य
था धूमादि। यत्र हेतुफलरूपयोरपि
धर्मयोः केनाप्यतिशयेन नानादेश
तयायुगपदवभासनंसातयोःस्वभा-
वोत्पन्न परस्परसङ्गतित्यागादसङ्ग-
तिः। उदाहरणम्। अन्ने च वणो त
स्से च वेअणा भण इ तं जणो अलिअम्
। दन्तक्खअं कवोले वहुए वेअणा सव
त्तीणम्। अस्यसंस्कृतं यथा। यस्यै
वव्रणस्तस्यैववेदनाभणतितज्जनो ऽ
लीकम्। दन्तक्षतंकपोलेवध्वावेद
नासपत्नीनामिति।

असत्। पुं। इन्द्रे। इतित्रिकाण्डशेषः॥
त्रि। निरुपाख्ये। प्रागभावप्रतियोगि
नि। निःस्वरूपे। यत्सम्बन्धितयाय
दविद्यते तत्तत्रासदित्युच्यते। नि
षेधमुखेन प्रतीयमाने अभावत्वाश्र-
ये। अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं
च यत्। असदित्युच्यते पार्थ न च तत्
प्रेत्य नो इह। यत्कालतो देशतो व
स्तुतो वा परिच्छिन्नं तदसत्। अवि
द्यमाने। प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वाद् सत्
स्वभावमिववर्त्तमाने कारणात्मनि॥
असज्जने। दुराचारा दुर्विचेष्टा दु
ष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः। असन्तस्त्विति
विख्याताः सन्तश्चाचारलक्षणाः॥

सदत्यन्ताभावोऽसदिति बौद्धाः।

असती। स्त्री। व्यभिचारिण्याम्। कु
लटायाम्। सत्याभिन्ना।

असतीसुतः। पुं। स्त्री। कौलटेरे। अ
सत्याःसुतः।

असत्कृतः। त्रि। परिभूते। प्रियभाषण
पादप्रक्षालनपूजादिसत्कारशून्ये।
नसत्कृतः।

असत्पथः। पुं। मन्दमार्गे। कुपथे। न
सत्पथः।

असत्यम्। त्रि। मिथ्यायाम्। सत्यंना
स्तियत्रतस्मिन्॥

असदध्येता। त्रि। कुपाठिनि। अजपे।
असदध्ययनशालिनि॥ असदध्येता॥

असद्ग्रहः। पुं। दुष्टग्रहे। नसद्ग्रहः। अ
वस्तौ। बालकोत्कण्ठ इतिभाषा।

असद्योनिः। स्त्री। पश्वादियोनौ। त
स्यांस्थितामसमनिष्टंफलंभुज्यते। न
सद्योनिः।

असद्रूपः। त्रि। देहादिप्रपञ्चे। असदा
ध्यमन्वितंरूपं स्वरूपंयस्य।

असनम्। न। क्षेपणे। पुं। जीवकद्रुमे।
प्रियसालके। विजयसाराख्ये। अज
कर्णे। महासर्जद्रुमे। अस्यते। अ
सुक्षेपणे। ल्युः।

असनपर्णी। स्त्री। वातकृच्छ्रे। शीत
ववातके।

असम्बद्धः। त्रि। समुद्धूते। पण्डितम्मन्ये॥ दृप्ते। इतिजटाधरः। अकृतसम्बाहे। नसम्बद्धः॥

असपत्नः। त्रि। शत्रुवर्जिते॥ नविद्य-तेसपत्नोयस्य॥

असभ्यः। त्रि। सभायामनर्हेऽश्लीलवर्णमादौ। सभायामनुपयुक्ते। खले॥

असमः। पुं। बुद्धे। त्रि। विषमे। अतुल्ये। नविद्यते समोयस्य।

असमञ्जसम्। त्रि। अयुक्ते॥ नसमञ्जसम्॥ पुं। केशिन्यामुत्पन्नेसगरात्मजे॥

असमर्थः। त्रि। सापेक्षे। अशक्ते। दुर्बले। नसमर्थः।

असमवायिकारणम्। न। कार्येणकारणेनवासहैकस्मिन्नर्थेसमवेतत्वेसति कारणे। यथातन्तुसंयोगःपटस्य तन्तुरूपंपटरूपस्य। यथावा। परमाणुद्वयसंयोगोद्व्यणुकस्य कपालरूपंच घटरूपस्य। असमवायिकारणन्तु सर्वत्रद्रव्येगुणः गुणेगुणः कर्मच॥ असमवायिच तत्कारणञ्च॥

असमानयानकर्मा। पुं। सन्धेः प्रभेदे। यत्र त्वमत्रयाहि अहमत्रयास्यामीति साम्प्रतिकोत्तरकालीनफलार्थितयै क्रियते सोऽसमानयानकर्मासन्धि-र्बोध्यः॥

असमाहितः। त्रि। अनेकाग्रमनसि। विक्षिप्तचित्ते॥ नसमाहितः॥

असमीक्ष्यकारी। त्रि। आलस्ये। अविचार्यकर्त्तरि। असमीक्ष्याविचार्यकर्त्तुंशीलमस्य। सुपोतिणिनिः।

असमेषुः। पुं। अनङ्गे। असमाः इषवोयस्य।

असम्पृक्तः। त्रि। असम्बद्धे। नसंपृक्तः।

असम्प्रज्ञातसमाधिः। पुं। निर्विकल्पकसमाधौ। निवृत्तचेतोव्यापारेयः परमानन्दसाक्षात्कारः सौषुप्तानन्दसाक्षात्कारवत् सोऽसम्प्रज्ञातस-माधिः।

असम्बद्धम्। त्रि। अबद्धे। अनर्थकवाक्ये। नसम्बद्धम्॥

असम्बद्धप्रलापः। पुं। सत्यस्यापिराजदेशपौरवार्त्तादेर्निष्प्रयोजनवर्णने॥ त्रि। तद्वति॥

असम्बाधः। त्रि। अन्योन्यपीडारहिते।

असम्भूतिः। स्त्री। प्रकृतौ। त्रिगुणात्मिकायांमायायां परमेश्वरस्योपाधौ। सम्भवनंसम्भूतिःकार्यम्। तस्याःअन्या॥

असम्भेदः। पुं। अविदारणे। अविनाशे॥ सम्भेदनम्। भिदिरविदारणे। घञ्। नसम्भेदः।

असम्मतम्। त्रि। अप्राप्ये। अनभिप्रेते॥ नसम्मतम्॥

असम्मूढः । त्रि । स्थिरमत्ये । सम्मोहवर्जिते । भ्रान्तिरहिते । नसम्मूढः ।

असम्मोहः । पुं । प्रत्युत्पन्नेषु वोढव्येषु कर्त्तव्येषु वा अव्याकुलतयाविवेकेन प्रवृत्तौ । नसम्मोहः । त्रि । तद्वति ।

असम्यग्व्ययः । पुं । आयतुरीयांशादधिकव्यये । असमविषयव्यये ।

असरः । पुं । कुकरौंधा इतिविख्याते क्षुपे ।

असलम् । न । लौहे ॥ अस्त्रमन्त्रविशेषे ।

असहनः । पुं । स्त्री । शत्रौ ॥ अमर्षणे ।

असाधारणम् । त्रि । तन्मात्रसम्बन्धिनि ॥ साधारणाद्भिन्ने । विशेषे । न्यायमते साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिनि हेतौ । यथा । वह्निमान् जलत्वादित्यादि ।

असाधारणत्वम् । न । तदितरावृत्तित्वे सति सकलतद्वृत्तित्वे ।

असाधारणानैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । सर्वसपक्षव्यावृत्ते । यथा शब्दोनित्यःशब्दत्वादिति । शब्दत्वं सर्वेभ्योनित्येभ्योव्यावृत्तं शब्दमात्रवृत्ति ।

असाधुः । त्रि । खले ॥ सहजान्धदृशःस्वदुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्रहणेष्वसाधवः ।

असाध्यः । त्रि । याप्ये । अप्रतिक्रिये । असाधनीये । बुद्धिमदसाध्यंनकिञ्चिदितिवात्स्यायनः ॥ नसाध्यः ।

असान्द्रम् । त्रि । विरले । नसान्द्रम् ॥

असाम्प्रतम् । अ । अयुक्ते । यथा । भिन्नत्तिसर्वमर्यादांनान्ययाप्यपेक्षते । अस्यदग्धोदरस्यार्थे कोनकुर्यादसाम्प्रतमिति । नसाम्प्रतम् ।

असारः । पुं । एरण्डवृक्षे । न । अगुरुणि ॥ त्रि । फल्गौ । निस्सारे । नसारोऽत्र ।

असि । अ । त्वमित्यर्थे । यथा वेत्थसि । वाक्यालङ्कारे ।

असिः । पुं । निस्त्रिंशे । खड्गे ॥ स्त्री । नदीभेदे । अस्यते असुक्षेपणे । असतिवा असदीप्तौ । सर्वधातुभ्यइन् । खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिनाइर्वा ।

असिकम् । न । अधरचिबुकयोर्मध्यभागे । इतिहेमचन्द्रः ।

असिकारः । पुं । खड्गकारिणि । असिं करोति । कृञ् । कर्मण्यण् ॥

असिक्निका । स्त्री । असिक्न्याम् । दास्याम् ॥ यथा । गतोगणस्तूर्णमसिक्निकानामिति ॥

असिक्नी । स्त्री । अन्तःपुरचारिपर्याप्रेष्यायाम् । नदीभेदे । सिनोति

। षिञ्बन्धने । असिहषिभ्यःक्तः । य द्वा । सीयतेस्म । क्तः । सिता शुक्लके शातङ्गिन्या । छन्दसिक्रमेकइतिनस्य क्तः । नान्तत्वान्ङीप् । गौरिगुणाम् ।

असिगण्डः । पुं । क्षुद्रोपधाने ॥ छोटा सिर्णोमा इति भाषा ।

असितः । पुं । श्यामवर्णे ॥ व्यासशिष्ये ऋषिविशेषे । शनौ ॥ कृष्णपक्षे । न । कासीसे । त्रि ० कृष्णवर्णवति । श्यामले ॥ सितविरुद्धोऽसितः ।

असितफलः । पुं । मधुनारिकेरे ॥

असिता । स्त्री । खञ्जतायाम् । नील्याम् । असितपलितयोः प्रतिषेधात् वर्णादनुदात्तादितिङीष् तकारस्यन काराद्देशश्चन ।

असिताभ्रशेखरः । पुं । बुद्धभेदे ।

असितार्चिः । पुं । अनले । असिता अर्चिर्ज्वालाऽस्य ।

असितालुः । पुं । नीलालौ ।

असितोत्पलम् । न । नीलोत्पले ।

असिदंष्ट्रः । पुं । मकराख्ययादसि ।

असिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । सच त्रिविधः । आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धः व्याप्यत्वासिद्धश्चेति । त्रि । अपक्वे । अनिष्पन्ने । सिद्धिरहिते ।

असिद्धिः । स्त्री । अनिष्पत्तौ । न्यायमते हेत्वाभासविशेष । यत्रासिद्धिः । यथा काञ्चनमयपर्वतो वह्निमानित्यादिः । स्वरूपासिद्धिः २ यथापर्वतः काञ्चनमयवह्निमानित्यादिः । व्याप्यत्वासिद्धिः ३ यथा पर्वतोवह्निमान् ज्वलत्वात् इत्यादिः ।

असिधाराव्रतम् । न । असिधाराचरण मरणतुल्ये व्रतविशेषे । यथा । युवायुवत्यासार्द्धं यन्मुग्धाभर्तृवदाचरेत् । अन्तर्निवृत्तसङ्गःस्यादसिधाराव्रतंहि तदितियादवः ।

असिधावः । पुं । शस्त्राणांमार्जके । असिंधावति । धावु० । कर्मण्यण् ।

असिधावकः । पुं । शस्त्रमार्जके । असिं धावति । धावुगतिशुद्ध्योः । कर्मण्युप पदे ण्वुल् । स्वार्थेकन् । कुमवा ।

असिधेनुः । स्त्री । छुरिकायाम् । असेर्धेनुरिव । स्वल्पखड्गे ।

असिधेनुका । स्त्री । छुरिकायाम् । असेर्धेनुकेव ।

असिपत्रः । पुं । इक्षौ । नरकान्तरे ॥ खड्गकोषे । गुण्डनामकतृणे । यस्यकन्दः कशेरुः । खड्गाकारपत्रे वृक्षविशेषे । आसनघातुके ।

असिपत्रकः । पुं । इक्षौ ।

असिपत्रवनम् । न । नरकविशेषे । यथा । यस्मिन्वै निजवेदपथादनापद्यपगतः पाखण्डञ्चोपगतस्तमसिप-

स्त्वमं प्रविश्य कशयाभ्यहन्नि तथासौ वितस्ततोधावमान उभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गोहाहतोस्मीति परमयावेदनया मूर्च्छितः पदेपदेनिपततिस्वधर्महापाखण्डानुगतंफलंभुङ्क्ते । इति ।

असिपत्रव्रतम् । न । अश्वमेधक्रियमाणो व्रतविशेषे ।

असिपुच्छः । पुं । शिशुमारे ॥

असिपुत्रिका । स्त्री । छुरिकायाम् । असेः पुत्रीव । स्वार्थेकन् ।

असिपुत्री । स्त्री । छुरिकायाम् । असेः पुत्रीव ॥

असिमेदः । पुं । विट्खदिरे ।

असिहेतिः । त्रि । खड्गयोद्धरि । नैस्त्रिंशिके । असिर्हेतिर्यस्य ।

असु । न । चित्ते । तापे । असवः पुंभूम्नि प्राणादिपञ्चवायुषु । अस्यन्ते अस्यन्तिवा । असुक्षेपणे । अस्यन्तेआभिरितिवा । असदीप्तौ । भूस्वृचिदीत्यादिनाउः । भूम्निवायुः प्राणादिपदवाच्यआध्यात्मिकएकएव । प्राणापानाद्यास्तुपञ्चतस्यवृत्तयः । एवं चैकस्मिन्नपितत्र भैमिवीतस्यदारइत्यादिवद्बहुवचनमेवप्रयोज्यम् प्राणोनामवायुरित्यादौतुवृत्त्यर्थः प्राणशब्द इतिनैकवचनमपिदृश्यते ।

असुखम् । न । दुःखे ।

असुतरः । त्रि । दुस्तरे । सुतरोनभवतीत्यसुतरः ।

असुधारणम् । न । जीवने । असूनांधारणम् ।

असुरः । पुं । दैतेये । विरोचनादौ । सुरध्वजि । राहुग्रहे । सूर्ये । अस्यतिक्षिपतिदेवान् असुरः । असेरुरन्नित्युरन् । वा । नसुरः असुरः । नञीतितत्पुरुषः । अविद्यमानासुरायस्येतिवा । असुषुरमतेवा । अन्येभ्योपीतिडः । सुरेभ्योऽन्योवा ।

असुररिपुः । पुं । विष्णौ । कृष्णे । असुराणांरिपुः ।

असुरा । स्त्री । रात्रौ । रात्रौ ।

असुराह्वम् । न । कांस्येइतिहेमचन्द्रः ।

असुर्य्यः । त्रि । असुरेभ्योहिते । गवादित्वाद्यत् । असुराणांस्वभूते ।

असुहृः । पुं । वायौ । अस्तून्सुवति । षूप्रेरणे । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् ।

असूयकः । त्रि । असूयाशीले । असूयति । तच्छीलादिः । असुउपतापे । निन्दहिंसेतिवुञ् ।

असूया । स्त्री । परगुणेषुदोषाविष्कारे । अर्थदानादिगुणेषुदाम्भिकत्वादिरूपदोषारोपणे । असूयनम् । असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादि

त्वाद्धिक्प्रत्ययादित्यः ॥ रोषे॥ वधूरसूयाकुटिलंददर्शेति रघुः ।

असूयुः । पुं । समन्तरे ॥ असूयति । असूञ् उपतापे । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥

असूर्क्षणम् । न । अनादरे ॥ सूर्क्ष्यआदरे सरेफः । तस्माल्ल्युट् । नञ्समासः ॥

असूर्य्यम्पश्यः । त्रि । सूर्यादर्शिनि ॥ गुप्तिपरप्रयोगोयम् । यदपरिहार्यदर्शनं सूर्यमपिनपश्यतीति सत्यपिसूर्यदर्शने प्रयोगोभवति । यदातुसूर्यदर्शनाभावमात्रम् सूर्येतरस्य चन्द्रादेर्दर्शनं वाविवक्षितं तदाखश्नभवति अनभिधानात् । सूर्यंनपश्यति । दृशिर्प्रेक्षणे । पाघ्राध्मेतिपश्यादेशः ।

असृक्करः । पुं । शरीरस्थरसधातौ ।

असृक्पः । पुं । स्त्री । राक्षसे । असृक् पिबति । पा । कः ॥

असृग्दरः । पुं । प्रदरे । फलितयोनेरक्तादिधातुक्षरणे ॥

असृग्धरा । स्त्री । त्वचि ॥ असृजोरक्तस्यधरा ॥

असृक् । न । रक्ते ॥ ताम्रम्लरसादित्वम्धेमसृज्यते सृजत्वात् । नसृजति वा । सृजविसर्गे । क्विप् । क्विम् प्रत्यस्येतिकुत्वम् । क्विन्प्रत्ययोयस्मादिति बहुव्रीहिः । ऋत्विगित्यादिनाविहितः क्विनविहितः ॥ यद्वा । असुते । असुक्षेपणे । बाहुलकात् ऋजः । कुङ्कुमे । षोडशयोगे । नवजातस्यफलं यथा । धनीकुरूपः कुमतिर्दुरात्माविदेशगामीरुधिरप्रकोपः । महाप्रलोभी पुरुषोबलीयानसृक्प्रसूतौकिलयस्यजन्तोरिति ॥

असृष्टान्नम् । त्रि । अन्नदानहीने ॥ असृष्टमन्नंयेनसः ॥

असेचनकम् । त्रि । अत्यन्तप्रियदर्शने । यस्यदर्शनान्नतृप्यति किन्तुपुनः पुनर्दिदृक्षतएवतस्मिन् । तदसेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्यदर्शनात् । नसिच्यतेमनोऽत्र । षिचक्षरणे । करणेति ल्युट् । संज्ञायांकन् ॥

असौम्यस्वरः । त्रि । मन्दस्वरे । अस्वरे ॥ असौम्योरूक्षःस्वरोयस्यसः ।

अस्खलितः । त्रि । अप्रतिहते ।

अस्तः । पुं । चरमाचले । पश्चिमाचले । लग्नात्सप्तमे ॥ त्रि । क्षिप्ते । अवसिते । अवसानप्राप्ते । निम्लोचने ॥ अस्यतेस्म । असुक्षेपणे । क्तः । यद्वा । असतिस्म । असदीप्तौ । गत्यर्थेतिक्तः ॥ न । मृत्यौ । कालधर्मे ॥

अस्तकः । पुं । निर्वाणे । मोक्षे ।

अस्ततन्द्रिः । त्रि । अनलसे । अस्तातन्द्रिरालस्यं यस्य ।

अस्तम् । अ । विनाशे । अदर्शने । असनम् । अनुक्षेपणे । तम प्रत्ययः ।

अस्तमनम् । न । सूर्याद्यदर्शने । यथा । तिरोधानमथयैतितद्देवास्तमनंरवेः । नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा-सतः । इति ।

अस्तमयः । पुं । प्रलये ॥ ग्रहाणांसूर्य प्रत्यासत्तौ । यथा । रविणास्तमयोयोगोवियोगस्तूदयोभवेदिति ।

अस्तमितः । त्रि । दरिद्रे ॥

अस्तसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धार्कास्तमनान्घटिकात्रयसम्मितेकाले ।

अस्ताचलः । पुं । चरमाद्रौ । पश्चिमपर्वते ॥ अस्तश्चासावचलश्च ॥

अस्ताद्रिः । पुं । चरमाचले ।

अस्ति । अ । विद्यमाने । सत्त्वे । यथा । अतिथिर्बालकश्चैव राजाभार्यातथैवच । अस्तिनास्तिनजानन्ति देहि देहिपुनःपुनरिति । असनम् । असदीप्तौ । क्तिच्तिर्वा ।

अस्तिमान् । त्रि । धनिनि ॥

अस्तु । अ । अभ्यनुज्ञाने । अङ्गीकारे । असूयायाम् ॥ पीडायाम् । प्रतिक्षेपे ॥ प्रशंसायाम् । प्रकर्षे । लक्षणे । प्रसन्नस्वार्थे । असूयापूर्वकाङ्गीकारे । असति अस्तिवा । तुन् ।

अस्तुङ्कारः । पुं । अभ्युपगमे । अस्तुकरोति । कर्मण्यण् । अस्त्वितिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् । अस्तोश्चेन्विभक्त्यमितिमुम् ॥

अस्तेयम् । न । अदत्तादानरूपपरस्वस्वग्रहणादिराहित्ये ।

अस्त्यानम् । न । निन्दायाम् । भर्त्सने ।

अस्त्रम् । न । क्षेपणीयादौ । प्रहरणे ॥ चापे । करवाले । अस्यते । अनुक्षेपणे । असतिवा । असदीप्तौ । सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ।

अस्त्रकण्टकः । पुं । बाणे ।

अस्त्रगृहम् । न । आयुधागारे ।

अस्त्रचिकित्सकः । पुं । शस्त्रवैद्ये ।

अस्त्रजित् । पुं । कपाटवक्षे । कपोतवक्षस्त्वे ।

अस्त्रमार्जः । पुं । अस्त्रसंस्कारिणि । अस्त्रमार्जे । शस्त्राजीवे । असिधावे ।

अस्त्रसायकः । पुं । नाराचास्त्रे । समुदयलौहमयबाणे ।

अस्त्रागारः । पुं । अस्त्ररक्षणगृहे ।

अस्त्री । त्रि । धन्विनि । अस्त्रंधनुरस्यास्ति । अतइनिः ।

अस्थागम् । त्रि । अतलस्पृशि । अगाधे ।

अस्थाघम् । त्रि । अगाधे ।

अस्थानम् । त्रि । अतलस्पर्शे । न । म

न्दस्थले । अनधिकारिणि । अस्थाने स्थाप्यमानेयथाघामितिलक्ष्यम् ।

अस्थायम् । त्रि । अगाधे ।

अस्थायी । त्रि । नश्वरे । स्थितिरहिते ॥

अस्थारम् । न । गभीरे ।

अस्थावरम् । त्रि । स्थावरेतरद्रव्ये । जङ्गमवस्तुनि ।

अस्थि । न । कीकसे । बीजे । अस्यते । असुक्षेपणे । असिसञ्जिभ्यांक्थिन् । अस्थीनि तच्च नलककपालरुचकतरुणवलयभेदात् पञ्चविधानिभवन्तीति वैद्या: ॥

अस्थिकम् । न । अस्थिनि । स्वार्थे यावादित्वात्कन् ।

अस्थिकृत् । पुं । शरीरस्थमेदोधातौ ।

अस्थिज: । पुं । मज्जनि ।

अस्थितुण्ड: । पुं । स्त्री । पक्षिणि ।

अस्थिधन्वा । पुं । शम्भौ ।

अस्थिपञ्जर: । पुं । शरीरास्थिसमूहे । करङ्के ।

अस्थिभक्ष: । पुं । स्त्री । पक्षिभेदे । कुक्कुरे ।

अस्थिभुक् । पुं । स्त्री । कुक्कुरे । शुनि ।

अस्थिमाली । पुं । रुद्रे । अस्थ्नांमालाऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनि: ॥

अस्थिर: । त्रि । चञ्चले । सङ्कुचिते । न स्थिर: ॥

अस्थिविग्रह: । पुं । भृङ्गरीटे । भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥

अस्थिशृङ्खला । स्त्री । ग्रन्थिमति । अस्थिसंहारे ।

अस्थिसंहार: । पुं । हस्तिशुण्ड्याम् । ग्रन्थिमति । यथा । अस्थिसंहारक:प्रोक्तोवातश्लेष्महरोऽस्थियुक् । उष्ण:सर: कृमिघ्नश्चदुर्नामघ्नोऽक्षिरोगजित् ॥ रूक्ष: स्वादुर्लघुर्वृष्य:पाचन:पित्तल:स्मृत: । काण्डंत्वकविरहितमस्थिशृङ्खलायामाषार्द्धं द्विदलमकञ्चुकंतद्दत्तम् । सम्पिष्टंसुतनुततस्तिलस्य तैलेसम्पक्वंवटकमतीववातहारि ।

अस्थिसंहारिका । स्त्री । ग्रन्थिमति । हाडजोडा इतिख्यातौषधौ ।

अस्थिसंहारी । पुं । अस्थिसंहारके ग्रन्थिमति ।

अस्थिसार: । पुं । मज्जायाम् ।

अस्थिस्नेहसम्भव: । मज्जनि । मज्जायाम् ।

अस्नासिरम् । त्रि । शिरावर्जिते । स्थूलशरीरवर्जिते । अविद्यमाना:स्नावा:-शिरा यस्मिन् ।

अस्निग्धदारु । न । देवदारुभेदे । देवकाष्ठे ।

अस्पर्श: । त्रि । स्पर्शाभाववति । सम्बन्धशून्ये ।

अस्पर्शयोगः । पुं । ब्रह्मस्वभावे । स्पर्श संस्पर्शः सम्बन्धोनविद्यतेयस्ययोगस्य केनचित्कदाचिदपिसः । यथाहुः । अस्पर्शयोगोवैनामसर्वसत्त्वसुखोहितः । अविवादोऽविरुद्धश्चदेशितस्तंनमाम्यहमिति । अद्वैतानुभवोऽस्पर्शः । सएवयोगो जीवस्य ब्रह्मभावेनयोजनात् । सर्व सम्बन्धास्पर्शवर्जितत्वात् अस्पर्श योगः ॥

अस्पृष्टम् । त्रि । अप्राप्ते ॥ नस्पृष्टम् ॥

अस्फुटम् । त्रि । अस्पष्टे ॥ नस्फुटम् । सर्वःशब्दोवर्णात्मकएव व्यञ्जकविशेषाभावादस्फुटः ॥

अस्फुटवाक् । त्रि । अव्यक्तवाचि । लोकले । नस्फुटावागस्य ॥

अस्मत् । त्रि । अस्मच्छब्दस्यप्रथमैकवचने । देहत्रयविशिष्टत्वेनाशुद्धेजीवे । कर्त्तासुखीत्यादिव्यवह्रियमाणे । अहंशब्दप्रत्ययालम्बने । अहंप्रत्ययवेद्ये । अहंशब्दप्रत्ययालम्बनत्वेनप्रत्यक्षे । सर्वदोपलब्धिस्वरूपे प्रत्यगात्मनि ॥ अस्ति । असभुवि । युष्मदिस्थामदिक् ।

अस्मि । ा । अहमित्यर्थे । यथा । दासेकृतागसिभवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इतिसुन्दरिनास्मिदूये इति । अस्मीत्यस्मदर्थानुवादेऽप्यर्थेपी

तिगमव्याख्यानम् ॥

अस्मिता । स्त्री । दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतायाम् । बुद्धिपुरुषयोरभेदाभिमाने । मोहे ॥ सचाष्टविधः । देवाद्योऽष्टविधमैश्वर्यमासाद्याऽमृताभिमानिनोऽणिमादिकमात्मीयंशाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥

अस्रः । पुं । कोणे । कचे । न । अश्रुणि । शोणिते । अश्रुते । अश्रुक्षेपणे । बाहुलकाद्रः ।

अस्रकण्ठः । पुं । शरे । अस्रःकण्ठे यस्य ॥

अस्रखदिरः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे ॥

अस्रजम् । न । मांसे ।

अस्रपः । पुं । राक्षसे ॥ अस्रं रक्तंपिबति । पा० । आतोनुपसर्गेकः । न । मूलर्क्षे ॥

अस्रपत्रकः । पुं । भिण्डायाम् । भिण्डीतिप्रसिद्धशाके ।

अस्रपा । स्त्री । जलौकायाम् । अस्रं पिबति । पा० । कः । टाप् ॥

अस्रफला । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ।

अस्रबिन्दुच्छदा । स्त्री । लक्ष्मणानामकन्दे ।

अस्रमातृका । स्त्री । शरीररसे ।

अस्ररोधिनी । स्त्री । लज्जालुलता-

याम् ।

अस्वार्ज्जकः । पुं । श्वेततुलस्याम् ।

अस्त्री । त्रि । अस्त्रवति : अस्त्रोऽस्यास्य । सुखादित्वादिनिः ।

अस्नु । न । नेत्रजले । अस्यति । अस्नु चेपणे । अस्त्रादिषुदन्त्यमध्यस्यापि पाठात् साधु ।

अस्वच्छन्दः । त्रि । अतन्त्रे । अधीने । नस्वः छन्दोऽस्य ।

अस्वन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । म रणे । अनवधौ । चेपे । असन्नाम- न्तोऽत्र ।

अस्वन्तरः । त्रि । अत्यन्तदुरन्ते ॥

अस्वप्नः । पुं । देवतायाम् । त्रि । अनि द्रे । अविद्यमानः स्वप्नोनिद्राअस्येति विग्रहः ।

अस्वरः । त्रि । असौम्यस्वरे । काका दिवद्रूक्षस्वरे । अप्रशस्तः स्वरोयस्य ।

अस्वर्ग्यम् । त्रि । स्वर्गहेतुधर्मविरोधि नि । अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्या चरेन्नतु ॥ स्वर्गायहितंनभवतीति ॥

अस्वादुकण्टकः । पुं । गोक्षुरके । अ स्वादुः कण्टकोयस्य सः ।

अस्वाध्यायः । पुं । विधिपूर्वकवेदाध्यय नवर्जिते । निराकृतौ । नस्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य ।

अस्वामिकम् । त्रि । स्वामिरहितेवस्तु

नि ॥ यथा । एतन्नाशब्दानंस्वभूताव- स्वामिकायाश्चनदत्वात् । अस्वामि कान्याहयमः । अटव्यःपर्वताःपुण्या नद्यस्तीर्थानियानिच । सर्वाण्यस्वा- मिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहः । पु ण्याइतिविशेषणात् अटव्योनैमिषा द्याः । पर्वताहिमाचलाद्यः । नद्यो गङ्गाद्याः । तीर्थानिपुरुषोत्तमादि क्षेत्राणि । वाराणस्याद्यायतनानिच । स्वाम्यभावेहेतुमाह नहितेष्विति । इतिश्राद्धतत्त्वम् ।

अस्वैरी । पुं । परतन्त्रे । नस्वैरी ।

अह । । । प्रशंसायाम् । चेपणे । नि योगे । विनिग्रहे । आचारातिक्रमे ॥ पूजायाम् ।

अहंयुः । त्रि । अहङ्कारिणि । अहमस्या स्ति । अहमितिमान्तमव्ययम् । अ हंशुभमोर्युस् ॥

अहङ्कारः । पुं । अहमितिकरणे । ग र्वे । अहङ्कारस्तुसर्वेषां पापबीजम मङ्गलम् । ब्रह्मादिषुचसर्वेषां गर्वप र्यन्तमुन्नतिः । सचद्विविधः । विशे षरूपःसामान्यरूपश्चेति । तत्राय महमेतस्य पुत्रइत्येवंव्यक्तमभिमन्य मानोविशेषरूपोव्यष्ट्यहङ्कारः । अ स्मीत्येतावन्मात्रमभिमन्यमानः सा मान्यरूपः समष्ट्यहङ्कारः । सचद्वि

हिरण्यगर्भो महान् आत्मेति च सर्वानु
स्यूतत्वादुच्यते । अयमेव परात्मा
रूपो बृहदारण्यके योवेदाहं ब्रह्मा
स्मीति श्रुतिरूप उक्तः । अहमभिमा
नरूपो योहङ्कारः स सर्वसाधारणः ।
आरोपितैर्गुणैरात्मनो महत्त्वाऽभि-
माने । अहमेव श्रेष्ठ इति दुरभिमाने
। महाकुलप्रसूतोहं महतांशिष्यो
ऽतिविरक्तोस्मि नास्ति द्वितीयोमत्-
त्तमइत्यभिमाने । आत्मश्लाघना
भावेपि मनसि प्रादुर्भूते हं सर्वोत्कृष्ट
इति गर्वे ॥ महाभूतकारणभूतेऽभि
मानलक्षणे ॥ अभिमानात्मिकाया
मन्तःकरणवृत्तौ ॥ कोनाम मानवो-
लोके देवो वा दानवो पि वा । अहङ्कार
जयं कृत्वा सर्वदा सुखभाग्भवेत् ॥ अ
हङ्कारस्य मनस्यन्तर्भावः । तस्य सङ्क-
ल्पात्मकत्वाविशेषात् । तथाहि मन
सो बाह्य आभ्यन्तरश्च यथायोगं स-
र्वो विषयः । अहङ्कारस्य तु अनात्मो
परक्त आत्मैवेति अतो विषयभेदेपि स्व
रूपाभेदाद्युक्तोन्तर्भावः ॥ पुराणमते
सात्त्विकराजसतामसभेदात् स त्रिवि
धः । तत्र सात्त्विकाहङ्कारात् इन्द्रिया
धिष्ठातारो देवा मनश्च जातम् । रा
जसाद्दशेन्द्रियाणि जातानि । ताम
सात् तन्मात्रपञ्चभूतानि जातानीति ॥

यथोक्तं विष्णुपुराणे । वैकारिकस्तैज
सश्च भूतादिश्चैव तामसः । त्रिवि-
धोयमहङ्कारो महतस्त्वादजायते-
ति । वैकारिकः सात्त्विकाहङ्कारः ।
तैजसो राजस इन्द्रियादिश्च । भूतादि
स्तामसः ।

अहङ्कारवान् । त्रि । अहंयौ ॥ अहङ्का
रोस्यास्ति । मतुप् ।

अहङ्कारी । त्रि । अहङ्कारयुक्ते । अभि-
मानिनि ॥

अहङ्कृतः त्रि । अहङ्कारवति ।

अहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वे । स्वरूपे ।

अहतम् । न । नूतनांशुके ॥ यथा । ई
षद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितम् ।
अहतं तं विजानीयात् पावनं सर्वकर्म
स्विति । त्रि । अनाहते । अनुपहते ।

अहः । न । दिवसे । नजहाति । ओहा
क्त्यागे । नञिजहातेरिति कनिन् ।
रोसुपीतिरः ।

अहन्ता । स्त्री । अहम्भावे ।

अहन्धीः । पुं । देहादावनात्मन्यात्म-
बुद्धौ ।

अहम् । I । अहङ्कारार्थे । विभक्तिप्रति
रूपकमव्ययम् ।

अहमहमिका । स्त्री । परस्पराहङ्कारे ।
अहमहंशब्दोऽस्त्यत्र । वीप्सायां द्वित्व
म् । ब्रीह्यादित्वाट्ठन् । अभिधानात्

दृष्ययामामिति नटिलोपः ॥

अहमुत्तरः । पुं । अभिमानाधिक्ययुक्ते ॥ अहमहंभावः अहंकारः अभिमानउत्तरोऽधिकोयस्य ।

अहम्पूर्विका । स्त्री । अभिमानविशेषे । अहम्पूर्वमहम्पूर्वमितियोधानांधावनक्रियायाम् । अहम्पूर्वं महम्पूर्वमित्यहम्पूर्विकास्त्रीयामित्युक्तेः । अहम्पूर्वम् । सुप्सुपेतिसमासः । स्वार्थेकन् । अहम्पूर्वमित्यस्तियस्याम् । ठन्वा ॥

अहम्मतिः । स्त्री । अज्ञाने । अविद्यायाम् । अहमितिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययमहङ्कारार्थकम् । अहम्मधानामतिः ।

अहर्गणः । पुं । मासे । अह्नां गणः ॥ ग्रहाणां मध्यादिज्ञानार्थं श्वेतवराहकल्पावधि सृष्ट्यवधि ब्रह्मसिद्धान्तोक्तकल्पावधिकल्याब्दावधिवा इष्टकालपर्यन्तं परिगणिते दिनसमूहे । दिनपिण्डे । वृन्दे ।

अहर्जरः । पुं । संवत्सरे । वत्सरोहि अहोभिःपरिवर्त्तमानो लोकान् जरयतीति अहानिवाऽस्मिन् जीर्यन्त्यस्तभवन्तीतिभाष्यकृतांव्याख्यानात् । औपनिषदोयं प्रयोगः ॥

अहर्दिवम् । न । अहन्यहनि ॥ अहनि चदिवाच । अचतुरेत्यादिनावीप्सायांद्वन्द्वोऽच्प्रत्ययश्च ।

अहर्पतिः । पुं । सूर्ये । अहःपतिः । अहरादीनांपत्यादिषुवारेफः । पक्षे अहःपतिः ।

अहर्बान्धवः । पुं । दिवाकरे ।

अहर्मणिः । पुं । भास्करे ॥ अह्नोमणिरिव । अर्कवृक्षे ॥

अहर्मुखम् । न । प्रत्यूषे । अह्नोमुखम् । रोऽसुपीतिरः ।

अहल्यम् । त्रि । हलानाकृष्टक्षेत्रे । देशभेदे ।

अहल्या । स्त्री । गौतमर्षिपत्न्याम् । इयम्ब्रह्मकन्यास्वेका । अप्सरोभेदे ।

अहस्करः । पुं । भास्करे । अहःकरोति । दिवाविभेतिटः । कस्कादित्वात्सः ।

अहस्पतिः । पुं । यदाद्वयमासोभवति तदाद्वयमासस्यपूर्वोत्तरावधिमासौ भवतः तयोः परस्मिन्नधिमासे ।

अहह । ा । अद्भुते । खेदे । परिक्लेशे । प्रकर्षे । सम्बोधने ॥ अहंजहाति जिहीतेवा । ओहाक् त्यागे ओहाङ् गतौ । अन्येभ्योपीतिडः । पृषोदरादित्वान्मलोपः । भावेवाप्रत्ययः ॥

अहहा । ा । अहहेत्यस्यार्थेषु । अहंजहाति जिहीतेवा । ओहाकृत्यागे ओहाङ् गतौ । क्विप् । पृषोदरादित्वान्मलोपः । भावेवाप्रत्ययः ।

अहार्य्यः । पुं । पर्वते । त्रि । हर्त्तुमशक्ये । ह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । नहार्य्यः । अभेद्ये ।

अहिः । पुं । वृत्रासुरे । सर्पे । सूर्य्ये । सीसके । राहौ । पथिके । खले । यथा । विषधरतोप्यतिविषमः खल इतिनमृषावदन्तिविद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषीस्वकुलद्वेषीपुनःपिशुन इति । वप्रे । अश्लेषानक्षत्रे । अष्टमे । षण्मासिकस्यषष्ठे ।ऽऽ। प्रभेदे । आहन्ति । हनहिंसागत्योः । आङिश्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् । सचडित् । डित्वाट्टिलोपः । आङोह्रस्वश्च ॥

अहिंसा । स्त्री । वाङ्मनःकायैः परपीडावर्ज्जने । प्राणिनांपीडायामिष्टौ । अशास्त्रीयप्राणिपीडनाभावे । यथाहमनुः । यावेदविहिताहिंसा नियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मो हिनिर्बभाविति । हिंसनम् हिंसा । नहिंसा ।

अहिंस्रा । स्त्री । ओषधिभेदे । कुलेखाडा इतिगौडभाषा । कुलिकद्रुमे । हिंस्राख्यौषधिप्रभेदे ।

अहिकः । पुं । भुवर्च्चे ।

अहिका । स्त्री । शाल्मलिद्रुमे ।

अहिकान्तः । पुं । समीरे । अहेःकान्तः ।

अहिगणः । पुं । पञ्चमासिकस्यसप्तम ऽ।। प्रभेदे । सर्पाणांसमूहे ।

अहिच्छत्रः । पुं । देशविशेषे । प्रत्ययग्रन्थे । मेषशृङ्गीवृक्षे ।

अहिच्छत्रा । स्त्री । कान्यकुब्जदेशप्रसिद्धे पुरीविशेषे । चीनीति प्रसिद्धायां शर्करायाम् ।

अहिजित् । पुं । हरौ । शक्रे । अहिंसर्पमिन्द्रंवाऽजैषीत् । जिजये । क्विप् ॥

अहिजिह्वा । स्त्री । नागजिह्वाख्यलतायाम् ।

अहितः । त्रि । शत्रौ । अपथ्ये । नहितमस्मात् ।

अहितुण्डिकः । पुं । व्यालग्राहिणि । भिक्षार्थंसर्पखेलके । संपेला इति ख्याते । अहेस्तुण्डंमुखम् तेनदीव्यतीतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ।

अहिद्विट् । पुं । गरुडे । शक्रे । मयूरे । नकुले । हरौ । अहिंद्वेष्टि । द्विष० । क्विप् ।

अहिनकुलिका । स्त्री । अहिनकुलयोर्वैरे । अहिनकुलयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन् वैरमैथुनिकयोरितिवुन् ।

अहिनिर्ल्वयनी । स्त्री । सर्पनिर्मोके । सर्पत्वचि । अहिर्निलीयतेऽस्यां सा अहिनिर्ल्वयनीति व्याख्यातारः ।

अहिपतिः । पुं । वासुकिनागे । शेषना

गे । अहीनांपतिः

अहिपुत्रकः । पुं । तरालौ । नौकाजलोत्तारके ॥

अहिपूतनः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥

अहिफेनम् । न । आफूके । अफीमइतिविश्रुते ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

अहिब्रध्नः । पुं । रुद्रविशेषे । शिवे ॥

अहिब्रध्नदेवता । स्त्री । उत्तरभाद्रपदायाम् । अहिब्रध्नोदेवताअस्याः ॥

अहिभयम् । न । राज्ञांस्वपक्षप्रभवेभये ॥ अहिरिवगूढस्वत्वात् आहतकारत्वाच्च स्वस्यपक्षएवाहिः । अहेर्भयम् । निजोयमित्रस्वसमाश्रितश्च-सम्बन्धतः कार्यसमुद्भवश्च । भृत्यागृहीताविविधोपचारैः पक्षंबुधाःसप्तविधंवदन्ति । सर्पभये ।

अहिभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

अहिभुक् । पुं । गरुडे ॥ बर्हिणि ॥ नाकुल्याम् । गन्धनाकुल्याम् । अहिंभुङ्क्ते । भुजअभ्यवहारे । क्विप् ॥

अहिमः । त्रि । शीतस्पर्शशून्ये ॥

अहिमर्द्दनी । स्त्री । गन्धनाकुलीनामकन्दे ॥

अहिमारः । पुं । } अरिमेदकवृक्षे ।
अहिमेदकः । पुं । }

अहिलता । स्त्री । नागवल्ल्याम् । अहिलोकस्यपाताववल्लता । शाकपार्थि

वादिः । गन्धनाकुल्याम् ।

अहीनः । पुं । अहर्गणसाध्यसुत्याकक्रतौ । अह्नांसमूहः । अह्नःखःक्रतौ । अहीनयजनमशुचिकरमितिश्रुतिः । अहिस्वामिनि ।

अहीरणिः । पुं । द्विवक्त्राहौ । द्विमुखसर्पे । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अहुतः । पुं । ब्रह्मयज्ञाख्येजपे ॥

अहे । अ । क्षेपे । वियोगे ।

अहेरुः । स्त्री । शतमूल्याम् । नहिनोति । हिगतौ । बाहुलकादुः ।

अहैतुकः । त्रि । फलाभिसन्धानरहिते ।

अहो । अ । धिगर्थे । शोके । करुणार्थे । विषादे । सम्बोधने । प्रशंसायाम् । विस्मये । पादपूरणे । असूयायाम् । वितर्के । अहानम् । ओहाङ्गतौ । डोप्रत्ययः ।

अहोरात्रः । पुं । दिनरात्रिमात्रात्मके काले । सूर्योदयद्वयपरिच्छिन्ने त्रिंशन्मुहूर्त्तात्मकेकाले । सच (मानुषाहोरात्रः) षष्टिघटिकाभिर्भवति । यथा । अहोरात्रेविभजतेसूर्योमानुषदैविके । रात्रिः स्वप्नायभूतानां चेष्टायैकर्मणामहः इति ॥ मतान्तरे तुचतुर्विंशतिहोराभिर्मानुषाहोरात्रोभवति । यथोक्तंवह्निपुराणेगणभेदनामाध्याये । चतुर्विंशतिवेलाभि

रहोरात्रंप्रचक्षते । पश्चिमादर्धरात्रादिर्होराणांविद्यतेक्रमइति ॥ (पैत्राहोरात्रः) पैत्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः । कर्मचेष्टास्वहः कृष्णःशुक्लः स्वप्नायशर्वरी ॥ (दैवाहोरात्रः) दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभागस्तयोःपुनः । अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्याद्दक्षिणायनम् ॥ (प्राजापत्याहोरात्रः) युगसहस्राभ्यांप्राजापत्यमेकमहोरात्रम् ॥ अहश्चरात्रिश्चतयोः समाहारः । रात्राह्नाहाः पुंसि । अहः सर्वैकदेशेत्यच् समासान्तः ॥

अहोबत । । । अनुकम्पायाम् ॥ खेदे ॥ सम्बोधने ॥ अहोच बतच ॥

अहोस्वी । । । चित्ते ॥ अहोच हीच ॥

अह्नाय । । । द्रुते ॥ क्षवनम् । ह्रुङ्अपनयने । बाहुलकाह्णावे घञ् । हृद्धिः । पृषोदरादित्वाद्धस्वयः । ततोनञ्समासः ॥

अह्रीकः । पुं । क्षपणके ॥

अह्लला । स्त्री । भल्लातकवृक्षे ॥

—••।••—

अ

आ॰ स्मृतौ ॥ स्मृतिस्त्ववचने यथा । आ

एवं किलतत् ॥ वाक्ये ॥ वाक्यस्यान्ययाच्चेद्योऽस्थे यथा । आएवंमन्यसे । पूर्वंमैवंमंस्था इदानींत्वेवंमन्यसइत्यर्थः ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आदेवदत्तो दरिद्रः ॥ समुच्चये ॥ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्च आ ॥ आप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । क्विप् । पृषोदरादित्वात् पलोपः ॥ स्वीकारे ॥ अयंप्रगृह्यसंज्ञकत्वात्सुतप्रगृह्याअचीतिसन्धिंनयाति ॥

आः । पुं । महेश्वरे ॥ पितामहे ॥

आकम्पितः । त्रि । कम्पविशिष्टे । प्रेंखिते ॥ आकंप्यतेस्म । कपिचलने । गत्यर्थेतिक्तः ॥

आकरः । पुं । निवहे ॥ धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने । खनौ ॥ श्रेष्ठे ॥ आकुर्वन्त्यत्र एत्यकुर्वन्तिव्यवहारमस्मिन्वा । डुकृञ्करणे । आकीर्यन्तेधातवोऽत्रवा । कृविक्षेपे । पुंसिसंज्ञायामितिघः ॥

आकरिकः । त्रि । आकरेनियुक्ते ॥ तत्रनियुक्त इतिठक् ॥

आकर्णनम् । न । श्रोत्रकर्मणि । श्रवणे ॥

आकर्णितः । त्रि । अवधृते ॥ श्रुते ॥

आकर्षः । पुं । द्यूते ॥ इन्द्रिये ॥ पाशके ॥ शारिफलके ॥ धन्वाभ्यासाङ्गे । कोदण्डाभ्यासवस्तुनि ॥ आकर्षणे ॥ निकषोपले ॥ आकर्षणमाकृष्यते आ

कर्षन्त्यस्मिन्वा । कृषविलेखने । घञ् । काष्ठविशेषे । आकृष्यतेऽनेन खलादिगतं धान्यमित्याकर्ष: ।

आकर्षक: । पुं । अयस्कान्ते । चुम्बके । त्रि । कर्षके । आकर्षणकर्त्तरि । आकर्षे कुशले । आकर्षकुशल: । आकर्षादिभ्य:कन् ।

आकर्षणम् । न । आकर्षे । बलादानयने ॥

आकर्षणी । स्त्री । फलपुष्पाद्याकर्षक यष्टिकाविशेषे । आँकडाइतिभाषा ।

आकर्षिक: । पुं । वणिग्विशेषे । आकर्षेणचरति । आकर्षात् ष्ठल् । स्त्री । आकर्षिकी । ङीष् ।

आकलनम् । न । आकाङ्क्षायाम् । परिसंख्याने । वन्धने । कलशब्दसंख्यानयो: । आङ्पूर्वादस्माल्ल्युट् ।

आकलित: । त्रि । अनुस्मृते । धृते ॥

आकल्प: । पुं । कल्पने ॥ वेषे । मण्डने । आभरणे । त्रि । कल्पान्तावधिके । आकल्पनम् । कृपूसामर्थ्ये । घञ् । कृपोरोल: । आकल्पतेवा आकल्पयतिवा स्वार्थणयन्त: ।

आकल्पक: । पुं । तमोमोहग्रन्थौ । उत्कलिकायाम् । मुदि ।

आकष: । पुं । निकषोपले । कसौटीतिख्याते कषपाषाणे । आङ्पूर्वात् कषेरच् ।

आकषक: । त्रि । आकषेकुशले । आकषादिभ्य:कन् ।

आकस्मिकम् । त्रि । अकस्माद्भवे ।

आकाङ्क्षा । स्त्री । अभिलाषे । वाक्यार्थज्ञानहेतौ पदस्यपदान्तरव्यतिरेकप्रयुक्तान्वयाभावे ॥ आकांक्षारहितं वाक्यं नप्रमाणम् । यथागौरश्व:पुरुषोहस्तीतिनप्रमाणमाकाङ्क्षाविरहात् । न्यायमते यत् पदमृतेयत्पदान्वयबोधो नभवतितत्पदेतत्पदवत्तेति । प्रतीतपर्य्यवसानविरहइत्यालङ्कारिका: ॥

आकाय: । पं । निवासे ।

आकार: । पुं । इङ्गिते । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे ॥ आकृतौ । मुखप्रसादवैवर्ण्यादिरूपेप्रीत्यप्रीतिसूचकेदेहधर्मे ॥ मूर्त्तौ ॥ आकरणम् । घञ् । आकारश्छाद्यमानोपि नशक्योविनिगूहितुम् । वलाद्धिविवृणोत्येवभावमन्तर्गतंनृणाम् ।

आकारकरभ: । पुं । अकर्कराइतिप्रसिद्धे ।

आकारगुप्ति: । स्त्री । रत्याद्युत्थरागादिगोपने । अवहित्थायाम् ॥ आकारस्यशोकादिजनितमुखम्लान्यादेर्गोपनम् । क्तिन् ॥ रत्यादिसूचकोमु-

त्वरागादिराकार: अङ्गवैकृतमिति यावत्। गुप्तिर्गोपनम्। आकारस्यभयलज्जादिनागुप्तिराकारगुप्ति: ॥

आकारगोपनम् । न । आकारगुप्तौ ॥

आकारणम् । न । आह्वाने ॥ आकरणम्। आङ्पूर्वात् कृञोणयन्ताल्ल्युट्॥

आकारणा । स्त्री । आकारणार्थे । हूतौ ॥ आकारणम् । कृञोणयन्ताद्युच् । टाप् ॥

आकारमौनम् । न । अवचनमात्रे ॥

आकालिकम् । त्रि । क्षणध्वंसिनि । आशुविनाशिनि ॥ पूर्वदिवसे मध्याह्नादावुत्पद्यदिनान्तरेतत्रैवनश्वरे ॥ समानकालावाद्यन्तौयस्य । आकालिकडाद्यन्तवचनइति समानकालस्याकालादेश: इकटप्रत्ययश्चनिपातनात् ॥ स्तनयित्नौ ॥ अकालोत्पन्नवस्तुनि ॥ कालंमर्यादीकृत्येत्याकालम् । अकालेभवम् । ठञ् ॥

आकालिकप्रलय: । पुं । कपिलशापेनाकाले जगत् प्लावनरूपेप्रलयविशेषे ॥

आकालिका । स्त्री । विद्युति ॥ आकालाट्ठंश्चेतिठन् ॥

आकालिकी । स्त्री । सौदामिन्याम् ॥ आकालाट्ठंश्चेति चकाराट्ठञ् । ङीप् ॥

आकाश: । पुं । न । शब्दतन्मात्रादुत्पन्ने । वियति ॥ आकाशगुणास्तु । शब्द: श्रोत्रेन्द्रियव्यापिच्छिद्रताविवविक्तता । वियत: कथिताएतेगुणागुणविचारिभिरिति ॥ आसमन्तात्काशते इतियोगाद्ब्रह्मणि । असङ्गस्वभावे ॥ यथाहु: । आसमन्तात्काशतेयमित्याकाशस्त्वमात्मन: । जगत्कारणतातस्यसर्ववेदान्तसम्मतेति ॥ आसमन्तात्काशन्ते सूर्यादयोऽत्र । काशृदीप्तौ । हलश्चेतिघञ् ॥ दिशोऽनतिरिक्तमेवाकाशमित्याहु: ॥

आकाशकल्प: । त्रि । आकाशादीषन्न्यूनमार्षांशेनन्यूनेपरमात्मनि ॥ तथाचोक्तम् । निरंशत्वाद्विभुत्वाच्चतथाऽनश्वरभावत: । ब्रह्मव्योम्नोर्नभेदोस्तिचैतन्यंब्रह्मणोधिकमिति ॥

आकाशजननी । स्त्री । प्रगण्डीमध्यस्थितजनानांवाह्यार्थदर्शनार्थेषुसुद्रच्छिद्रेषु ॥ यद्द्वारा ऽऽग्नेयास्त्रगुका:प्रक्षिप्यन्ते इतिराजधर्म: ॥

आकाशनिलय: । पुं । तापसविशेषे ॥ योह्याकाशएव वायुधारणावलेन निलीयते न भूमौ स: ॥

आकाशप्रदीय: । पुं । तुलायां दीयमाने राधादामोदरसम्प्रदानके आकाशदीपे ॥

आकाशमांसी । स्त्री । निरालम्बायाम् । क्षुद्रजटामांस्याम् । केदारे

उत्पत्तिरस्याः ।

आकाशमूली । स्त्री । पाना इतिगौड भषाप्रसिद्ध कुम्भिकायाम् ॥ जलवल्कले ।

आकाशरक्षी । पुं । प्रगण्डस्थितप्रणिधौ । दुर्गबहिः प्राचीरोपरिस्थिते चरे । इतिराजधर्मः । मत्त्वर्थीयइन् ।

आकाशवल्ली । स्त्री । अमरवेल आकाशवेल इतिख्याते लताविशेषे । खवल्ल्याम् ।

आकाशवाणी । स्त्री । अशरीरिण्यांवाचि । दैववाण्याम् ।

आकाशसलिलम् । न । दिव्योदके ॥

आकाशास्तिकायः । पुं । अजीवपदार्थे । सच लोकाकाशास्तिकायो ऽलोकाकाशास्तिकायश्चेति द्विरूपः ।

आकिञ्चन्यम् । न । अकिञ्चनिमनि । अकिञ्चनतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ।

आकीर्णम् । त्रि । व्याप्ते । सङ्कीर्णे । नानाजातीयसम्मिलिते ॥ आकीर्य्यतेस्म । कॄविक्षेपे । क्तः ।

आकुञ्चनम् । न । न्यायमते पञ्चप्रकारकर्म्मान्तर्गतकर्म्मविशेषे । सङ्कोचे ।

आकुञ्चितः । त्रि । आभुग्ने ॥

आकुलम् । त्रि । व्यस्ते । व्याकुले ॥ क्षुभिते । लोले । आकोलति । कुल संस्त्याने । इगुपधेतिकः ।

आकुलाकुलम् । त्रि । आकुलप्रकारे ॥ प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भावः ।

आकुलितम् । त्रि । क्षोभिते । आकुलीकृते । सञ्चालिते ।

आकूतम् । न । अभिप्राये । आशये । इतिहेमचन्द्रः ॥

आकूतिः । स्त्री । स्वायम्भुवमनोः कन्यायाम् । क्रियायाम् ॥

आकृतिः । स्त्री । रूपे । वपुषि । जातौ । अवयवसंस्थानविशेषे । आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या । न्यायसूत्रम् । जातिलिङ्गमित्याख्या यस्याः जातेर्गोत्वादेर्हि सास्नादिसंस्थानविशेषो लिङ्गम् । तस्यच परम्परया द्रव्यवृत्तित्वम् । जातिर्द्रव्यासमवायिकारणतावच्छेदिकालिङ्गं धर्मोयस्याः सेत्यर्थइति कश्चित् । द्वाविंशत्यक्षरायांवृत्तौ । आकरणम् । कृञ्० । क्तिन् । आक्रियतेऽयंगौरयमश्व इतिव्यज्यतेऽनेनेति आकृतिःसंस्थानम् ।

आकृतिच्छत्रा । स्त्री । घोषातक्याम् ।

आकृष्टम् । त्रि । आकर्षिते । कृताकर्षणे । आकृष्यतेस्म । कृषविलेखने क्तः ।

आकेकरा । स्त्री । दृष्टिविशेषे ॥ यथा । दृष्टिराकेकराकिञ्चित्स्फुटापाङ्गे प्र

सारिता । मीलिताद्वीपुरालोकेताराघ्यावर्त्तनोत्तरेति नृत्यविलासोक्तेः ॥

आक्रोकेरः । पुं । मकरराशौ ॥

आकौशलम् । न । अकौशले ॥

आक्रन्दः । पुं । क्रन्दने ॥ आह्वाने ॥ मित्रे ॥ दारुणयुद्धे ॥ भ्रातरि ॥ शब्दे ॥ पार्ष्णिग्राहात् परस्मिन्राज्ञि ॥ देशाक्रमणाद्याचरतः पार्ष्णिग्राहस्ययो नियामकस्तस्याऽनन्तरोन्नृपतिरित्यर्थः ॥ न । दुःखिनांरोदनस्थाने ॥ सारावरुदिते ॥ आक्रन्दनम् आक्रन्दते आक्रन्द्यतेऽस्मिन् आक्रन्दयतिवा । क्रदिआह्वानेरोदनेच । आङः क्रन्दसातत्ये । घञ् ॥ पचाद्यच्वा ॥

आक्रन्दिकः । त्रि । दुःखिनांरोदनस्थाने गमनकर्त्तरि ॥ आक्रन्दंधावति । आक्रन्दाच्चेतिठञ् ॥ स्त्री । ङीप् ॥

आक्रमः । पुं । अधिक्रमे ॥ आक्रमणम् । आङ् पूर्वात्क्रमेर्भावेघञ् ॥

आक्रमणम् । न । आक्रमकरणे । व्यापने ॥ आङःक्रमेर्भावेल्युट् ॥

आक्रान्तः । त्रि । कृताक्रमणे । व्याप्ते । अभिभूते ॥ आक्रामतिस्म । क्रमु पादविक्षेपे । क्तः ॥

आक्रीडः । पुं । उद्याने । राज्ञः क्रीडासाधनेसाधारणवने ॥ लीलास्थाने ॥ आक्रीडन्त्यत्र । क्रीड़ृविहारे । हलश्चेतिघञ् ॥

आक्रुष्टः । त्रि । निन्दिते ॥ क्रोशतेः कर्म्मणिक्तः । व्रश्चेतिषत्वेष्टुत्वम् ॥

आक्रोशः । पुं । अभिशापे ॥ शापे ॥ विरुद्धानुध्याने ॥ आक्रोशनम् । क्रुश आह्वाने । भावे घञ् ॥

आक्रोशनम् । न । अभीषङ्गे ॥ आक्रोशे ॥ आङ्पूर्वात्क्रुशेर्ल्युट् ॥

आक्षद्यूतिकम् । न । अक्षद्यूतेन निर्वृत्ते वैरे ॥ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइति ठक् ॥

आक्षपाटिकः । पुं । अक्षदर्शके । धर्म्माध्यक्षे ॥

आक्षपादः । पुं । नैयायिके ॥ न । न्यायशास्त्रे ॥

आक्षारः । पुं । आक्षारणायाम् ॥

आक्षारणम् । न । मैथुनार्थाक्रोशे ॥ क्षरसञ्चलने । प्रयोजकणयन्ताल्ल्युट् ॥

आक्षारणा । स्त्री । मैथुनंप्रत्याक्रोशे । परस्त्रीनिमित्तंपुंसः परपुरुषनिमित्तंस्त्रियावा दूषणे ॥ यथा कृताऽगस्यागमनस्त्वं स्थानान्तरंगच्छेति ॥ आक्षारणम् । क्षरेःप्रयोजकणयन्तात् युच् ॥

आक्षारितः । त्रि । अभिशस्ते । मिथ्यापवाददूषिते ॥ परस्त्रियां परपुरुषे वा

मैथुनं प्रति मिथ्या दूषिते । आक्षार्य्यते स्म । क्षरेर्ण्यन्तात् क्तः । आक्षारः सञ्जातोऽस्येति तारकादित्वादितच्वा ।

आक्षिकः । पुं । आचेरगाछ इति गौड भाषा प्रसिद्ध आछुकवृक्षे । रञ्जनद्रौ । त्रि । अक्षदेविनि । अक्षैर्दीव्यति अदेवीत् देविष्यति वा तैर्जयति वा । तेन दीव्यतीति ठक् । अक्षैर्जिते ।

आक्षिप्तः । त्रि । क्षिप्ते । आक्षिप्यते स्म । क्षिपेः क्तः ।

आक्षीवः । पुं । शोभाञ्जने । अक्षीवे । त्रि । मत्ते । आक्षीवति आक्षीवयति वा । क्षीवृ मदे । पचाद्यच् ।

आक्षेत्रज्ञम् । न । अक्षेत्रज्ञे ।

आक्षेपः । पुं । अपवादे । भर्त्सने । आकृष्टौ । धनादिन्यासकरणे । काव्यार्थालङ्कृतिप्रभेदे । यथा । निषेधोक्तिरिष्टस्य यो विशेषाभिधित्सया । वक्ष्यमाणोक्तविषयः स आक्षेपो द्विधामतः ॥ विवक्षितस्य प्राकरणिकत्वादनुपसर्जनीकार्य्यस्याशक्यवक्तव्यत्वमतिप्रसिद्धत्वं वा विशेषं वक्तुं निषेधो निषेध इव यः स वक्ष्यमाणविषय उक्तविषयश्चेति द्विधा आक्षेपः । क्रमेणोदाहरणम् । एएहि किं

पि कीए अविकरणिज्जिद भणामि अलमहवा । अविआरिअकज्जारम्भआरिणी मरउ ण भणिस्सम् । अस्य संस्कृतं यथा । एएहि किमपि कस्याः अपिकृते निष्कृप भणामि अलमथवा । अविचारितकार्य्यारम्भकारिणी म्रियतां न भणिष्ये । ए इत्यव्ययं सानुनयसम्बोधने एहि आगच्छ । एण्हिं वीतिपाठे इदानीमपीत्यर्थः । अथ वेति पूर्वाक्षेपे । अलं न भणिष्यामीत्यर्थः । खेदातिशयात् पुनरुक्तिः । अलं व्यर्थमिति । अविचारितेति स्वभावमनालोच्य अनुरागवर्द्धनपरेत्यर्थः । अत्र विरहदुर्दशातिशयो वक्ष्यमाणोऽवक्तुमशक्य तया निषिद्ध इत्याक्षेपालङ्कारः । ज्योत्स्नामौक्तिकदामचन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदलीमृणालवलयान्यम्भोजिनी पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्याः स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न ब्रूमहे इति । आक्षेपणम् । क्षिप प्रेरणे । घञ् ।

आक्षेपकः । पुं । निन्दाकरे । व्याधे । अनिलव्याधिविशेषे । तस्य कारणलक्षणे यथा । यदा तु धमनीः सर्वाः कुपितोऽभ्येति मारुतः । तदाक्षिपत्या

मुसुहुर्मुहुर्देहंमुहुश्वर: ॥ मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपकइतिस्मृतइति ॥ आक्षिपति । खल् ।

आक्षोट: । पुं । शैलपीलौ ॥ अक्षोट एव । स्वार्थे अण् ॥

आक्षोड: । पुं । अक्षोटवृक्षे ॥

आख: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु अवदारणे । खनेर्ड: ॥

आखण्डल: । पुं । सहस्राक्षे ॥ आखण्डयति । खडि भेदने । वृषादिभ्य:कलच् ॥

आखन: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु॰ । खनो घचेति घ: ॥

आखनिक: । पुं । चौरे ॥ शूकरे ॥ मूषिके ॥ देवताडवृक्षे ॥ त्रि । खनितरि ॥ आखनति । खनु॰ । आङि-पणिपनिपति खनिभ्यइति इकन् ॥ पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनेर्डडरइकइकवकाबाच्याइतिइकप्रत्यय: ॥

आखनिकवक: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु॰ । इकवकप्रत्यय: ॥

आखर: । पुं । खनित्रे ॥ आखनत्यनेन । खनु॰ । खनेर्डडर इतिडर प्रत्यय: । डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापिटेर्लोप: ॥

आखान: । पुं । आखने ॥ आखनन्त्यनेन । खनु॰ । खनोघचेतिचकाराद्घञ् ॥

आखु: । पुं । मूषिके ॥ शूकरे ॥ चौरे ॥ कृपणे ॥ यथा । विभवेसतिनैवात्ति नददातिजुहोतिन । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यतीति ॥ देवताडवृक्षे ॥ आखनति । खनु॰ । आङ्परयो:खनिशृभ्यांडिच्चेतिकु: ॥

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । आखुपर्ण्याम् ॥

आखुकर्णी । स्त्री । मूसाकानीइतिभाषाप्रसिद्धायां भूमिचर्य्याम् । मूषककर्ण्याम् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

आखुग: । पुं । गजानने । गणेशे ॥

अखुघात: । पुं । शूद्राद्यधमे ॥ आखुं हन्ति । हन॰ । बाहुलकादण् ॥

आखुपर्णिका । स्त्री । लताविशेषे । उपचित्रायाम् । वृषायाम् ॥ स्वार्थे क: ॥

आखुपर्णी । स्त्री । उंदुरकन्नी इतिप्रसिद्धायांमूषकपर्ण्याम् । वृषायाम् ॥ आखु: पर्णमस्या: । तत्कर्णाकारपत्त्वात् । पाककर्णेति ङीष् ॥ आखुपर्णी कटुस्तिक्ता कषाया शीतला लघु: । बिपाके कटुकामूत्रकफामयकृमिप्रणुत् ॥

आखुपाषाण: । पुं । पाषाणप्रभेदे ॥ आखुपाषाणनामायं लोह सङ्करकारक: । इतिराजनिघण्ट: ॥

आखुभुक् । पुं । बिडाले ॥ आखून् भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

आखुरथः । पुं । गणेशे । आखूरथेऽस्य ॥

आखुविषघ्ना । पुं । देवताडवृक्षे । देवदाली लतायाम् ॥

आखेटः । पुं । मृगयायाम् । आखिद्यन्ते प्राणिनोऽत्र । खिटत्रासे । हलश्चेति घञ् ।

आखेटकः । पुं । मृगयायाम् । स्वार्थे-कन् ।

आखेटशीर्षकम् । न । सुडङ्ग इति गौड भाषाप्रसिद्धे कुट्टिमान्तरे । यथा । कपिशीर्षं द्रुमशीर्षं तथाचाखेटशीर्षकम् । इतिकुट्टिमभेदाःस्युःशाब्दिकैः समुदाहृता इति ।

आखेटिकः । पुं । बिम्बकट्टी । मृगयाकुशलकुक्कुरे ॥

आखोटः । पुं । अक्षोटे । पार्वतीये ।

आख्या । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । उक्तौ । आख्यानम् । ख्याप्रकथने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।

आख्यातम् । त्रि । कथिते । व्याख्याते । न । तिङि । क्रियाप्रधानमाख्यातमिति वैयाकरणाः । भावप्रधानमाख्यातमिति नैगमाः । आख्यायतेस्म । ख्या° । चक्षिङ आदेशोवा । क्तः ।

आख्याता । त्रि । प्रतिपादयितरि । वक्तरि तृच् ।

आख्यानम् । न । सौपर्णं मैत्रावरुणा द्युपाख्याने । आङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ।

आख्यानकी । स्त्री । आख्यानकीतौजगुरुगश्चेजे जतावनेजेजगुरुगुरुश्चेदिति लक्षणलक्षितेवृत्ते ।

आख्यायिका । स्त्री । उपलब्धार्थकथायाम् । यथा । प्रबन्धकल्पनांस्तोकसत्यांप्राज्ञाःकथांविदुः । परम्पराश्रयायास्यात् सामताख्यायिका क्वचिदिति ॥ गद्यपद्यप्रबन्धे । त्रि । कथके । आचष्टे । चक्षिङःख्याञ् । ण्वुल् ।

आगतम् । त्रि । आयाते । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥ गम्° । क्तः ।

आगतिः । स्त्री । आगमने । क्तिबन्तः ।

आगन्तुः । त्रि । अतिथौ । आगमनशीले । अनियते । आगन्तूनामन्ते सन्निवेशः । आगच्छति । गम्लृगतौ । सितनिगमीतितुन् ।

आगन्तुकः । त्रि । अतिथौ । आहार्य्ये । अनित्यस्थायिनि । स्वार्थेकन् ।

आगमम् । न । तन्त्रशास्त्रे । अस्यार्थः । आगतंशिववक्त्रेभ्योगतञ्चगिरिजामुखे । मतंश्रीवासुदेवस्यतस्मादागमम्-च्यतेइति । तस्यलक्षणं यथा । सृष्टिश्चप्रलयश्चैवदेवतानांतथार्चनम् ।

साधनञ्चैव सर्वेषांपुरश्चरण मेवच । षट्कर्मसाधनंचैवध्यानयोगश्चतुर्विधः । सप्तभिर्लक्षणैर्युक्तमागमंतद्विदुर्बुधाः इति । अपिच । पुं । सिद्धंसिद्धैः प्रमाणैस्तुहितं चात्रपरत्रच । आगमःशास्त्रमाप्तानामाप्तास्तत्त्वार्थवेदिनइति ।शास्त्रमात्रे। उपदेशपरम्परायाम् । आगतौ । साक्षिपत्रादौ । वेदे । प्रकृतिप्रत्ययानुपघातिनि कार्ये । एकादशभवने । आगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ।

आगमनम् । न । आगतौ । आवना इतिभाषा ।

आगमवेदी । पुं । गौडपादाचार्ये । शङ्कराचार्यस्य परमगुरौ ।

आगमापायी । त्रि । उत्पत्तिविनाशवति । आगमापायौ विद्येतेऽस्य । इनिः ।

आगमार्थः । पुं । अद्वैतदर्शने ।

आगमावर्त्ता । स्त्री । त्रिकाटी इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । वृश्चिकाल्याम् ।

आगमितम् । त्रि । अधीते । पठिते ।

आगरा । स्त्री । स्तुप्रपुरे । यथा । कालपीमन्दिरे बालपीनस्तनी जारपीतासवासालपीतिप्रियम् । नागराजीमहामोदमेदस्विनी मागरामागतः साऽनल्पालदीतियवनाधिकारप्रसिद्धायंशब्दः ॥

आगवीनः । त्रि । गोःप्रत्यर्पणपर्यन्तं कर्मकर्त्तरि । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावेउपसर्जनह्रस्वे चकृते आगवीन इतिखः । गुणावादेशौ ।

आगः । न । अपराधे । पापे । एति । इण् गतौ । इण आग अपराधेचेत्यसुन् आगादेशश्च ।

आगस्कृत् । त्रि । अपराधिनि ।

आगस्त्यः । पुं । अगस्त्यतनये । अगस्त्यस्यापत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे अगस्त्यः ॥ न । अगस्तिकुसुमादौ ।

आगाधम् । न । अगाधे । अतिगभीरे ।

आगामी । त्रि । आगन्तुके । प्रवासिनि । भविष्यत्काले । आगमिष्यति । गम्लृ० । आङिणिदितिगमेरिनिः ।

आगारम् । न । मन्दिरे । गृहे । अग्यते । अगकुटिलायांगतौ । कर्मणि भावेवाघञ् । आगमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ।

आगूः । स्त्री । प्रतिज्ञाने । आगमनम् । आगमेः क्विपि गमः क्वावित्यन्तलोपे ऊचगमादीनामित्यूकारादेशः । ओःसुपीतियणि अमि शसिच । आगूम् आगूः । शेषंवधूवत् ॥

आग्निमारुतम् । न । अग्निमरुतौदेव

ग्निमरुतौदेवते अस्य । सास्यदेवतेत्यण् । देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदवृद्धिः ।

आग्निष्टोमिकः । पुं । अग्निष्टोमविदि ॥ अग्निष्टोममधीतेवेदवा । क्रतूक्थादीतिठक् । ग्रन्थे । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तत्रभवोवा । क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति ठञ् ।

आग्नीध्रः । पुं । प्रियव्रतपुत्रेन्द्रपतिविशेषे । आग्नीध्रोनामन्टपतिर्जम्बूनाथोमनोःकुले । तज्जातन्टपसंज्ञाभिः कथ्यन्तेभारतादयः ॥ न । होतुर्गृहे । अग्निमिन्धे । ञिइन्धीदीप्तौ । क्विप् । नलोपः । अग्नीधः स्थानम् । अग्नीधःशरणेरणभञ्च । तात्स्थ्यात्तदृत्विगप्याग्नीध्रउच्यते । आग्नीध्रसाधारणादञ्इत्यञिततुङीपिआग्नीध्रीति बोध्यम् ॥

आग्नेयम् । न । स्वर्णे । रक्ते । महापुराणे । यथा । अग्निनोक्तं पुराणंयदाग्नेयं वेदसम्मितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं पठतांशृण्वतांन्टणामिति । देशविशेषे । अग्निदिते । अग्निदेवताके । स्थालीपाके । अग्निर्देवता अस्य अग्नायीदेवता अस्यवा । अग्नेर्ढगितिढक् । भस्याढइतिपुंवद्भावः ।

आग्नेयास्त्रम् । न । अग्निदेवताके अस्त्रविशेषे ।

आग्नेयी । स्त्री । अग्निकोणे । अग्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ अग्निदेवताकायामृचि । ङीप् ।

आग्रयणम् । न । नवसस्येष्टाम् ।

आग्रहः । पुं । अनुग्रहे । आसङ्गे । आक्रमे ॥ ग्रहणे ॥ आग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहदृढ्रित्यप् । आवेशे ।

आग्रहायणः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायण्या युक्तापौर्णमासी अस्मिन् । ज्योत्स्नादित्वादण् ।

आग्रहायणिकः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायण्या मृगशिरसा युक्तापौर्णमासी अस्मिन् । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । मतान्तरे वत्सराद्यमासोयम् ।

आग्रहायणी । स्त्री । मार्गपूर्णिमायाम् । मृगशिरोनक्षत्रे । अग्रेहायनमस्याः । मतभेदे मार्गशीर्षमारभ्यवर्षप्रवृत्तेः । प्रज्ञाद्यण् । पूर्वपदादितिणत्वम् । गौरादित्वान्ङीष् । आग्रहायणीपौर्णमासी तद्योगान्नक्षत्रमपितथा ।

आग्रहारिकः । पुं । अग्रदानिनि ॥

आघट्टकः । पुं । रक्तापामार्गे ।

आघाटः । पुं । सीमायाम् । अपामार्गे ॥

आघातः । पुं । वधस्थाने ॥ आघट्टनायाम् । हनने । चोट इतिभाषा । आहन्यते अत्रआहननंवा । हन० ।

घञ् ॥

आघातनम् । न । वधस्थले ॥ हनने ॥

आघारः । पुं । घृते ॥ वैदिकानांकर्म-विशेषे । ऋग्वेदिनांस्रुवेणचतुराज्यं स्रुचिदत्त्वा प्रजापतिंमनसाध्यात्वा-तूष्णीं मग्नेर्वायव्यकोणादारभ्याग्ने-यीं यावदविच्छिन्नाघृतधारा दीय-ते पुनश्च स्रुवेण चतुराज्यं स्रुचि-दत्त्वाइन्द्रं ध्यात्त्वा अग्नेर्नैर्ऋतींदिश-मारभ्य ऐशानीं दिशमवधीकृत्त्य सन्तत्त्या घृतं धार्यते तस्मिन् कर्म-णि ॥ यजुर्वेदिनांतु स्रुवेणमन्त्रोच्चा-रणपूर्वकं पूर्वोक्तक्रमेणघृतधारादाने ॥ इतिपशुपतिः ॥ आघरणम् । घृक्ष-रणदीप्त्योः । घञ् ॥ सेके ॥

आघारणम् । न । सेचने ॥

आघूर्णितः । त्रि । आहते ॥ घूर्णिते । भ्रामिते ॥ घूर्णितनेत्रादौ ॥

आघोष्टा । त्रि । ध्वन्यात्मकशब्दवक्त-रि ॥

आघ्राणम् । न । तृप्तिसामान्ये ॥ गन्ध-ग्रहणे ॥ आघ्रायतेस्म । घ्रागन्धोपा-दाने । क्तः । नुदविदेतिवा नत्वम् ॥

आघ्रातम् । त्रि । शिङ्घिते । घ्राणवि-षयीकृते ॥ आक्रान्ते ॥ तृप्ते ॥ आ-घ्रायतेस्म । घ्रा० । क्तः । नुदविदो-न्दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिपाक्षि-को नत्वाभावः ॥

आङ् । १ । सीमायाम् । मर्यादायाम् । तेन विनेत्त्यर्थे ॥ यथा । आसमुद्रक्षि-तीशानाम् ॥ अभिव्याप्तौ । तेनसहे-त्त्यर्थे ॥ यथा । आकुमारं यशः ॥ क्रि-यायोगे । धातुनायोगे सतियोऽर्थो-जायते तत्र ॥ यथा । आरोहति ॥ ई-षदर्थे ॥ यथा । आपिङ्गलः ॥ अतति । अतसातत्त्यगमने । बाहुलकात् डाङ्प्रत्त्ययः ॥

आङ्गम् । न । कोमलाङ्गे ॥ त्रि । अङ्गाधि-कारीये ॥ अङ्गसम्बन्धिनि ॥ अङ्गस्ये-दम् । अण् ॥

आङ्गारम् । न । अङ्गारवृन्दे ॥ अङ्गारा-णां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

आङ्गिकः । त्रि । मार्दङ्गिके ॥ अङ्गनिष्प-न्नभावव्यञ्जकभ्रूक्षेपादौ ॥ अङ्गजा-ते ॥ अङ्गेनहस्तादिना निर्वृत्तम् । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइति ठक् ॥

आङ्गिरसः । पुं । वाचस्पतौ । जीवे ॥ अ-ङ्गिरसोऽपत्त्यम् । ऋष्यन्धकेत्त्यण् ॥ वहुत्वे अत्रिभृग्विन्त्यणो लुक् । आ-ङ्गिरसः आङ्गिरसौ अङ्गिरसः ॥

आचक्षाणः । त्रि । ब्रुवाणे ॥

आचमः । पुं । आचमने । जलप्राशने ॥

आचमनम् । न । उपस्पर्शे ॥ वैधकर्मा-रम्भात् पूर्वं वारत्रयजलपानामन्त्रं-

यथा क्रमाष्टाङ्गस्पर्शरूपशुद्धिजनक- क्रियायामित्यर्थः । अत्र प्रमाणम् । प्रक्षाल्यपाणीपादौ च त्रिः पिबेदम्बु- वीक्षितम् । सम्मृज्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात् ततोमुखम् ॥ संहत्यति- सृभिः पूर्बमास्यमेव मुपस्पृशेत् । अ ङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तर म्॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः।नाभिंकनिष्ठाङ्गुष्ठेनहृदयन्तु तलेनवै । सर्वाभिश्चशिरःपश्चात् वा हूचाग्रेणसंस्पृशेत् । इतिदक्षः । आ यतं पर्वणांकृत्वागोकर्णाकृतिवत् क रम् । संहताङ्गुलिनातोयंगृहीत्वा पाणिनाद्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनंचरेत् । माषमज्जनमा त्रास्तुसंगृह्यत्रिःपिबेदपः । इतिभार द्वाजः ॥ दक्षिणेनोदकंपीत्वावामेन संस्पृशेद्बुधः । तावन्नशुध्यतेतोयंयाव द्वामेन नस्पृशेदितिदेवीभागवतम् ॥ अद्भिस्तुप्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेन बुद्बुदैः । हृत्कण्ठतालुगाभिश्चयथा संख्यंद्विजातयः ॥ शुद्धेरन् स्त्रीचशूद्र श्चसकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः । इतियाज्ञव ल्क्यः । स्त्रियास्तैदशिकंतीर्थं शूद्र- जातेस्तथैवच । सकृदाचमनाच्छु द्धिरेतयोरेवचोभयोरिति । चमुअ दने । भावे ल्युट् । अदनंचात्र जल स्यैवेतिव्याख्यातारः । आचम्यते अ नेन । अधिकरणे वाल्युट् ।

आचमनकः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । पत द्ग्रहे । प्रोणे ।

आचमनीयम् । न । मुखप्रक्षालनार्थ जले । यथा । उदकंदीयतेयत्तुप्रस न्नंफेनवर्जितम् । आचमनायदेवेभ्य स्तदाचमनमुच्यतइति ॥ कालिका पुराणम् ।

आचरणम् । न । आचारे । व्यवहारे । आङ्पूर्बाच्चरतेर्भावे ल्युट् । रथा दै ॥ आचरतिगच्छत्यनेनेतिकर णे ल्युट् ।

आचरितम् । त्रि । कृताचरणे । व्यवहृ ते ॥ पारिभाषिकस्तद्यथा । दारपुत्र पशून् हत्वाकृत्वाद्वारोपवेशनम् । यु चार्थी दाप्यतेर्थंस्वंतदाचरितमुच्य ते । इति ।

आचर्य्यः । पुं । गन्तव्यदेशे । चरेराङि चागुराविति यत् ।

आचान्तः । त्रि । कृताचमने ।

आचामः । पुं । आचमने । भक्तमण्डे । मासरे । आचम्यते । चमु० । अक र्त्तरीतिघञ् । वृद्धिः । भावेवाघञ् ।

आचारः । पुं । मन्वाद्युक्तस्नानाचमना दिव्यवहारे । चरित्रे । शीले । सर्व त्रास्यप्राधान्यं यथा । सर्वागमानामा

चारः प्रथमं परिकल्पते । आचारप्रभ
वो धर्म्मो धर्म्मस्य प्रभुरच्युत इति महाभा
रतम् । आचारः परमो धर्म्मः श्रुत्युक्तः
स्मार्त्त एव चेति मनुः । अपि च । आ-
चाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते
। आचारेण तु संयुक्तः सम्पूर्णफलभा
ग्भवेत् । एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्म्मस्य
मुनयो गतिम् । सर्व्वस्य तपसो मूल
माचारं जगृहुः परमिति च । आच
र्य्यते । चर० । घञ् ।
आचारवर्जितः । त्रि । आचारबहिर्भू
ते । आचारेण वर्जितः । आचार
हीने । लोकवाह्यव्यवहर्त्तरि ॥
आचारहीनः । त्रि । गुर्व्वतिथिप्रत्यु
त्थानाद्याचारवर्जिते । आचारेण आ
चाराद्वा हीनः । आचारहीनं न पुन
न्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।
आचारी । त्रि । आचारवति । श्रुति
स्मृत्युक्ताचारयुक्ते । म० इनिः ।
आचारी । स्त्री । हिलमोचिकायाम् ।
आचार्य्यः । पुं । मन्त्रव्याख्याकृति । सा
ङ्गकृत्स्नवेदाध्यापयितरि । यथाह म-
नुः । उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्या
पयेद्द्विजः । सकल्पं सरहस्यञ्च तमा-
चार्य्यं प्रचक्षते । इति । मोक्षसाधन
स्योपदेष्टरि श्रीगुरौ ॥ स चोक्तः कु
लार्णवे । स्वयमाचरते शिष्यानाचा

रे स्थापयत्यपि । आचिनोति हि-
शास्त्रार्थमाचार्य्यस्तेन कथ्यते । आ
ज्ञायतत्त्वविज्ञानाच्चराचरसमानतः
। यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य्य इति क
थ्यते । इति । श्रीशङ्कराचार्य्ये ॥ द्रो
णाचार्य्ये । आचर्य्यते । चरेर्ण्यत् ।
आचार्य्यकम् । न । आचार्य्यकर्म्मणि ॥
योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् । •
आचार्य्यमिश्रः । पुं । गौरवान्विते ।
आचार्य्या । स्त्री । स्वयंमन्त्रव्याख्यान
कारिण्याम् । पुंयोगाभावान्नानुगा
गमो ङीष् च । टाप् ।
आचार्य्यानी । स्त्री । आचार्य्ययोषिति ॥
आचार्य्यस्य स्त्रीत्यर्थे इन्द्रवरुणभव
शर्व्वेत्यादिना आचार्य्यशब्दस्यानुगा
गमो ङीष् च । आचार्य्यादणत्वं चे
ति णत्वाभावः ॥
आचिख्यासा । स्त्री । आख्यातुमिच्छा
याम् ॥
आचितः । पुं । शकटोन्मेये । शाकटे
भारे । छकडेकाभार इति भाषा ।
द्व्ययुतपले । न । दशभारपरिमा
णे । २५ मण इति भाषा । त्रि० । स
ङ्गृहीते । छन्ने । व्याप्ते । आचीयते
स्म । चिञ् चयने । क्तः ॥ ग्रथिते ।
गुम्फिते ।
आच्छन्नम् । त्रि । आच्छादिते । आवृ

ते ।

आच्छादः । पुं । वस्त्रे । इतिहेमचन्द्रः ।

आच्छादनम् । न । पिधाने । वस्त्रे । अपवृतिमात्रे । छादयति । छद अपवारणे आङ्पूर्वः । णिच् । ल्युट् । आच्छाद्यते ऽनेनवा ।

आच्छादितः । त्रि । आवृते । कृताच्छादने ।

आच्छिन्नः । त्रि । बलाद्धृते ।

आच्छुकः । पुं । आचणाछ इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पत्नीके । रत्नमाला ।

आच्छुरितम् । न । सशब्दहास्ये । नखवाद्ये । नखाघातविशेषे । आच्छुरणम् । छुरच्छेदने । क्तः ।

आच्छुरितकम् । न । सशब्दहासे । परस्यामर्षजनकेहास्ये । नखाघातविशेषे । आच्छुरणमपरच्छेदनम् । आच्छुरेर्भावेक्तः । स्वार्थेकः ।

आच्छोदनम् । न । मृगयायाम् । आच्छिद्यन्तेऽत्र । छिदिर° । ल्युट् । पृषोदरादिः ।

आज्यम् । न । घृते । त्रि । अजस्यमांसादौ । यथा । तिलजतैलसुपाकसुपाचितंकासमर्दसुरसैविमर्दितम् । रूपभूपमवधूपधूपितं वह्निमान्द्यजरणं कफापहम् । याह्रगाधातवोनृणाम् जानामपिताहृशा: । अतोधातुविहद्ध्यर्थमाजंमांसंप्रशस्यते । इति । अजस्येदमित्यर्थे अण् ।

आजकम् । न । छागवृन्दे । अजानांसमूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ।

आजकारः । पुं । महाकालिकवृषे । शिवस्यवृषे ।

आजगवम् । न । शिवस्यधनुषि । अजगवे । प्रज्ञाद्यण् ।

आजन्मसुरभिपत्रः । पुं । मरुवके ।

आजमीढः । पुं । युधिष्ठिरपाण्डवे । स्वार्थेऽण् ।

आजानम् । न । देवलोके । स्वभावे ।

आजानदेवः । पुं । देवताविशेषे । यथा । सृष्टेराजननादादौ देवत्वंये प्रपेदिरे । आजानदेवास्तेज्ञेयुः पूर्वेभ्यः सूक्ष्ममूर्त्तयःइति । पूर्वेभ्यः पूर्वेपूर्वेभ्यः । अपिच । कल्पादावेवदेवत्वंगता आजानदेवता इति ।

आजानुबाहुः । त्रि । जानुपर्यन्तदीर्घबाहुविशिष्टे । यथा । आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रम इति रामायणम् ।

आजानेयः । पुं । स्त्री । कुलीनाश्वे । शोभनाश्वे । यथा । शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तश्चपदेपदे । आजानन्ति यतः संग्रामाजानेयास्ततः स्मृताः ।

इत्यस्वरार्णम्। अजनम्। अजगति क्षेपणयोः। घञ्। आजेर्न क्षेपेणा आनेयः प्रापणीयः आयसोवा।

आजिः। स्त्री। समभूमौ। सङ्ग्रामे। आक्षेपे। क्षणे। मर्यादायाम्। यथा। आजेः शरणम्। अजन्त्यस्याम्। अज०। अज्यतिभ्यां चेतीण्। अजनम्। इणजादिभ्य इतीञ् विधानसामर्थ्यादजेर्नवी। अन्यथा। आदिभ्य इत्येवावक्ष्यत्। बहुलं तणीति वा॥

आजीवः। पुं। जीविकायाम्। आजीव्यते अनेन। जीवप्राणधारणे। हलश्चेति घञ्।

आजीवी। पुं। एकदण्डिनि।

आजीव्यम्। न। उपजीव्ये।

आजुः। स्त्री। वेतनं विनाकर्मकर्त्तरि। रेफान्तः।

आजूः। स्त्री। वेतनं विनाकर्मकर्त्तरि। विष्टयाम्॥ वेठी वेठु इ० हिमस्रेष्यांप्रसिद्धम् वेगारीत्यन्यत्र॥ आजवति। जगतौ। क्विप्चिमच्छ्रौतिक्विप् दीर्घौ। हठाद्भृतिकः श्रमोविष्टिराजूश्चकीर्त्यते।

आज्ञप्तः। त्रि। आदेशिते। प्रासाप्ते।

आज्ञा। स्त्री। निदेशे। शासने। लग्नाद्दशमस्थाने। आज्ञानम्। आअवबोधने। आतश्चोपसर्ग इत्यङ्। टाप्॥

आज्ञाकारी। त्रि। आज्ञानुवर्त्तिनि। आज्ञयाकर्मकारिणि।

आज्ञाचक्रम्। न। भ्रुवोर्मध्ये। षट्चक्रान्तर्गतषष्ठचक्रे। आज्ञासंज्ञकंचक्रम्। यथा। आज्ञाचक्रंतदूर्ध्वंतु आत्मनाधिष्ठितंपरम्। आज्ञासङ्क्रमणंतत्रतेनाज्ञेति प्रकीर्त्तितम्। तत्र निहितचित्तस्यपुरुषस्यसर्वपदार्थसाक्षात्कारेण एवं भूतमेवंवर्त्तते एवंभविष्यतीतिज्ञानेन आज्ञायाइतः परंत्वयैवंकर्त्तव्यमिति परमेश्वराज्ञायाः सङ्क्रमणंभवति तेनहेतुनातदाज्ञाचक्रमितिकीर्त्तितमित्यर्थः।

आज्ञापकः। त्रि। आज्ञाकर्त्तरि।

आज्ञापत्रम्। न। आदेशलिपौ। निदेशलिखने। हुकम्नामा इतिपारस्यभाषा।

आज्ञापनम्। न। विज्ञापने। जनावमा इति भाषा।

आज्ञाप्तः। त्रि। आज्ञाप्तिविशिष्टे। लब्धाज्ञे।

आज्यम्। न। घृते। आभ्यज्यतेऽनेन। अञ्ज् व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु। आङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामितिक्यप्। आअनक्त्यनेनवा। श्रीवासे।

आज्यपाः। पुं। पुलस्त्यसुतनयेषु वैश्या।

नापिहृषु। आज्यंपिबति। पाणाने। क्विप्।

आज्यभागः। पुं। वैदिकानामाहुतिविशेषे। तत्र। ऋग्वेदिनामग्नेरुत्तरभागे स्रुवेणाग्निसम्प्रदानक घृताहुतिः। तद्दक्षिणभागे सोमसम्प्रदानकाहुतिश्च। यजुर्वेदिनान्तुअग्नेरुत्तरदक्षिणयोः पश्चिमादिप्राच्यन्तघृतधारेति पशुपतिः।

आज्यस्तोत्रम्। न। सामगानां प्रातःसवनेगायत्रसाम्नामीयमानेषु चतुर्षुस्तोत्रेषु।

आञ्जनेयः। पुं। हनूमति। यथा। उल्लङ्घ्यसिन्धोः सलिलंसलीलंयः शोकाग्निंजनकात्मजायाः। आदायतेनैवददाहलङ्कांनमामितंप्राञ्जलिराञ्जनेयमिति। अञ्जनायाः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्।

आञ्जिनेयः। पुं। अञ्जनधारी इतिभाषाप्रसिद्धे जन्तुविशेषे। इतिशब्दमाला।

आटरूषः। पुं। वृषे। वासके। अटरूषएव। स्वार्थेऽण्॥

आटिः। पुं। शरारिपक्षिणि। आअटति। अटगतौ। इन्।

आटिकी। स्त्री। अनुपजातपयोधरादिस्त्रीलक्षणायाम्॥ गृहान्तराटनार्हत्वादाटिकी।

आटिक्यः। त्रि। अटनायप्रवृत्ते॥

आटीकनम्। न। वत्सानांगमने॥ आईषत्। टीकृगतौ। ल्युट्।

आटीकरः। पुं। वृषे॥

आटीकनम्। न। वत्सानांक्रीडास्थानम्॥

आटोपः। पुं। दर्पे। संरम्भे॥ आध्माने। उदरेवायुजन्यगुडगुडाशब्दे।

आडम्बरः। पुं। तूर्यस्वने। पक्षान्ते। संरम्भे। कोपे। गजगर्जिते। युद्धपटहे। हर्षे। आरम्भे॥ दर्पे। यथा। असारस्यपदार्थस्यप्रायेणाडम्बरोमहान्। नहितादृक् ध्वनिःस्वर्णेयादृक्कांस्येप्रजायते इति। आडम्ब्यते। डम्बिक्षेपे। चु०। घञ्। भावेवा। आडम्बंराति रायतिवा। आतोनुपेतिकः। मूलविभुजेतिवाकः। आडम्बयतिवा। बाहुलकादरन्॥

आडिः। स्त्री। शरालिखगे। स्वनाम्नाख्याते मत्स्यविशेषे। इति गौडाः। आअडति। अडउद्यमने। इन्॥

आडिका। स्त्री। शरारिविहगे।

आडी। स्त्री। शरालिपक्षिणि। कृदिकारादितिङीष्।

आडूः। पुं। उडुपे। भेले। जलप्रवद्धे। डोंगा डोंगी इतिभाषाप्रसिद्धे।

आगति । अणशब्दे । अणोडश्चेत्युः ।

आढकः । पुं । न । धान्यमानभेदे । स र्वतोदशाङ्गुलमाने । प्रस्थचतुष्टये ॥ चतुःप्रस्थमथाढकमित्युक्तेः ॥ चतुःपुष्कलमितेधान्यमानपात्रे । पुष्कलानितुचत्वारिआढकः परिकीर्त्तितइतिवचनात् । द्रोणचतुर्थभागइति लीलावती ॥ अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिरित्यादिवचनात् षट्पञ्चाशदधिकद्विशतमुष्टिर्भवति । व्यवहारे षोडशसेरोविंशतिसेरोवा । वैद्यकमते अष्टशरावपरिमाणम् । तत्पर्यायः । पात्रम् कंसम् भाजनमितिपरिभाषा ॥ अपचयविवक्षायामाढकिके त्यपिस्यादितिसारसुन्दरी ॥

आढकिकः । त्रि । आढकपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे । आढकस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । आढकंपचति । सम्भवत्यवहरतिपचतीतिठञ् । टिड्ढेतिङीप् आढकिकी ।

आढकी । स्त्री । शमीधान्यविशेषे । तुवरीम् । अरहर इतिभाषा । अस्या गुणा यथा । आढकीतुवराग्राहिणीमधुराशीतलालघुः । ग्राहिणी वातजननीवर्ण्यापित्तकफास्रजिदिति । चि । परिमाणान्तरे । आसमन्तात्ढौकते ढौक्यतेवा । ढौकृगतौ । अचपचवा । पृषोदरादिः । आढकमस्ति अस्याःपरिच्छेदकत्वेन । अर्शआद्यच् । गौरादित्वान्ङीप् ।

आढकीनः । त्रि । आढकिके । आढकं सम्भवति अवहरति पचतिवा । आढकाचितपात्रात् खोन्यतरस्यामितिखः ।

आढ्यः । त्रि । युक्ते । विशिष्टे ॥ यथा गुणाढ्यो धनाढ्यइति । सम्पन्ने । बहुधने । आध्यायति । ध्यै । आतश्चोपसर्गेकः । पृषोदरादिः । यद्वा । आढौकते जनायम् । ढौकृगतौ । बाहुलकात् क्यः ॥ गडंगरीरं मानुषं तस्माद्धनाद्याउच्यते ।

आढ्यचरः । त्रि । पूर्वमाढ्ये । आढ्योभूतपूर्वः । भूतपूर्वेचरट् । ङीपि आढ्यचरी ।

आणकः । त्रि । अधमे । अणकएव । स्वार्थेअण् ।

आणवम् । न । अणिमनि । अणुत्वे । अणोर्भावः । इगन्ताच्चेत्यण् ।

आणवीनम् । त्रि । अणवे । अणुधान्योद्भवे चितक्षेत्रे ॥ अणूनां भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिखञ् ।

आणिः । पुं । स्त्री । अक्षाग्रकीले । रथचक्राग्रस्थितकीले । [illegible] । को

टौ । सीमनि ।

आण्डम् । त्रि । अण्डसम्भवे ।

आण्डजः । त्रि । अण्डजे । स्वार्थेऽण् ।

आण्डीरः । त्रि । आण्डवति । आण्डो ऽस्यास्य । काण्डाण्डादीरन्नीरचाविति ईरच् ।

आतः । । इतोऽपीत्यर्थे ।

आतङ्कः । पुं । रोगे । सन्तापे । शङ्कायाम् । मुरजध्वनौ ॥ भये । ज्वरे ॥ आतङ्कनम् । तकि कृच्छ्रजीवने । घञ् । हलश्चेति करणे वा ॥

आतञ्चनम् । न । प्रतीवापे । गलितस्य स्वर्णादेर्द्रव्यान्तरेणाव चूर्णने । इति स्वामी । निःक्षेपणमिति सुभूतिः । उपद्रव इति रायमुकुटः । द्रवद्रव्यप्रक्षेपणोचित चूर्णमिति सारसुन्दरी । दुग्धादेर्दध्यादिभावार्थं तक्रादि प्रक्षेपे । जवने । वेगे ॥ प्रापणे । आप्यायने । तञ्चु गतौ । ल्युट् ॥

आततः । त्रि । विस्तृते । व्याप्ते । आसमन्तात्ततम् । आतन्यते वा । तनु विस्तारे । तनिमृङ्भ्यां किच्चेति तन् । आतन्यते स्मवा । क्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोपः ॥

आततायी । त्रि । वधोद्यते । स यथा । अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः । क्षेत्रदारापहारी च षडेते ह्याततायिनः । आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् । नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चनेति । द्रोहकारिणि । आततं यथा तथा अयितुं शीलमस्य ।

आतपः । पुं । प्रकाशे । द्योते । सूर्यालोके । अस्य गुणा यथा । आतपः कटुको रूक्षः स्वेदमूर्च्छा तृषावहः । दाहवैवर्ण्यजननो नेत्ररोगप्रकोपण इति । आतपति । तप सन्तापे । अच् ॥

आतपत्रम् । न । छत्रे ॥ आतपात् त्रायते । त्रैङ् पालने । आतोऽनुपसर्गे कः । सुपीति योगविभागाद्वा कः ।

आतपवारणम् । न । छत्रे । आतपस्य वारणम् ।

आतपाभावः । पुं । छायायाम् ।

आतपोदकम् । न । मृगतृष्णाजले । आतपे जातोष्णोदके । आतपस्य उदकम् ।

आतरः । पुं । तरपण्ये । नद्यास्तरणाय देयेकपर्दकादौ । यथा ॥ आतरलाघवहेतोर्मुररिपुतरणौ तवावलम्बनम् । अपणं पणमिह कुरुषे नाविक पुरुषे न विश्वास इति ॥ आतरन्त्यनेन । पुंसि संज्ञायामिति घः ।

आतर्पणम् । न । प्रीणने । तृप्तौ । मङ्गलालेपने । आङ्पूर्वात्तृपेर्भावे ल्युट् ।

आतायी । पुं । असुरविशेषे ।

आतायी । पुं । चिल्ले । चील इति प्र° खगे । आतायते तच्छीलः । तायृ सन्तानपालनयो: । सुप्यजाताविति णिनि: । यद्यप्यत्र वृत्तिकारादिभिरनुपसर्गे इत्युक्तम् तथापि भाष्ये उपसर्गे णिनि: स्वीकृत: ।

आतार: । पुं । तरपण्ये । आतरे ।

आति: । स्त्री । शरारिविहगे । आअतति । अत° । अज्यतिभ्यांचेतीण् । यद्वा । अतनम् । इणजादिभ्यतीण् ॥

आतिथेयम् । न । अतिथ्यर्थे । अतिथिभोजनादौ । त्रि । अतिथौ साधौ । अतिथिसेवके । तत्रसाधुरित्यधिकारे । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्त्री । ङीप् ॥

आतिथ्य: । पुं । अतिथौ । त्रि । अतिथ्यर्थवस्तुनिभक्ष्यभोज्यादौ । अतिथिसेवायाम् ॥ अतिथयेइदम् । अतिथेर्न्य: ।

आतिवाहिक: । पुं । अर्चिरादिमार्गे । न । शरीरान्तरे । देवतायेनशरीरेण विशिष्टंजीवं परलोकं नयतितदातिवाहिकं शरीरान्तरमितिव्याख्यानात् ॥

आतु: । पुं । उडुपे । भेलके । डौंगा डौंगी इतिभाषा ।

आतुर: । त्रि । आमयाविनि । रोगिणि । कातरे । आतुतोर्त्ति । तुरत्वरणे । छान्दसाअपिकचिद्भाषायां प्रयुज्यन्ते । इगुपधेतिक: ॥

आतृप्यम् । न । आता इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे । सरीफा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणास्तु । तृप्तिजनकत्वरक्तवर्द्धकत्वस्वादुत्वशीतलत्वबलमांसकारित्वहृद्यत्वदाहरक्तपित्तवायुनाशित्वानीतिद्रव्यगुण: ।

आतोद्यम् । न । वीणावंश्यादिवाद्ये । तच्चतुर्विधं भवति यथा । ततंवीणादिकंवाद्य मानद्धं मुरजादिकम् । वंश्यादिकन्तुशुषिरं कांस्यतालादिकंघनमिति । आसमन्तात् तुद्यतेताड्यते । तुदव्यथने । ण्यत् ।

आत्त: । त्रि । गृहीते । ग्रस्ते ।

आत्तगन्ध: । त्रि । दूरीभूताहङ्कारे । अभिभूते ॥ आत्त: अरिणागृहीत: गन्धोगर्वोयस्यस: । गृहीतगन्धे ।

आत्तगर्व: । त्रि । भग्नाहङ्कारे । आत्तगन्धे । आत्त: वैरिणा गृहीतोगर्वोयस्य ।

आत्मगुणा: । पुं । तार्किकसमयप्रसिद्धेषु बुद्ध्यादिचतुर्दशसु ॥ तेचोक्ता: । बुद्ध्यादिषट्कं सङ्ख्यादि पञ्चकं भावना तथा । धर्माधर्मौ गुणाएते

आत्मनःस्युश्चतुर्दश। तेषुनवासाधारणगुणाः। पञ्चसाधारणगुणाः। इति॥ अत्राहुः। कामादृजेमनीयैर्येच्छि-च्छाद्याआत्मनोगुणाः। उक्तावृत्ता-त्मनोनैतेकिन्तु लिङ्गात्मनोहिते-इति॥

आत्मगुप्ता। स्त्री। कैाँचइति प्र० लता विशेषे। मर्कट्याम्। शूकशिम्ब्याम्॥ आत्मनागुप्ता दुस्पर्शत्वात्। कर्त्तृ करणे इतिसमासः॥ त्रि। स्वरक्षिते॥

आत्मग्राही। त्रि। कुक्षिम्भरौ। स्वोदरपूरके। स्वार्थिनि॥

आत्मघाती। त्रि। आत्महन्तरि॥ अवैधबुद्धिपूर्वकात्महनने॥ यथा। व्यापादयेत् वृथात्मानंस्वयंयोऽग्न्युदकादिभिः। विहितंतस्यनाशौचंनाग्निर्नाप्युदकादिकमिति कूर्मपुराणम्॥

आत्मघोषः। पुं। काके॥ कुक्कुटे॥ काकाइतिशब्दात् आत्मानं घोषयति। घुषिर्विशब्दे। अण्॥

आत्मचैतन्यम्। न। नित्यज्ञानस्वरूपे॥

आत्मजः। पुं। तनये। पुत्रे॥ आत्मनोदेहाज्जातः। पञ्चम्यामजाताविति जनेर्डः॥

आत्मजन्मा। पुं। पुत्रे। सुते॥ आत्मनोजन्मास्य॥

आत्मजा। स्त्री। कन्यायाम्। दुहितरि॥ बुद्धौ॥ आत्मनोजाता। डः। टाप्॥

आत्मतत्त्वम्। न। तत्तज्ज्ञासकेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावेप्रत्यक्चैतन्ये॥

आत्मदः। पुं। अविद्यानिरासेनजीवस्वरूपाभिव्यञ्जकेश्रीगुरौ॥ हरौ॥ आत्मानंददाति। डुदाञ्दाने। आतइतिकः॥

आत्मदर्शः। पुं। दर्पणे॥ आत्मास्वरूपं दृश्यतेऽनेन अत्रवा। पुंसीतिघः॥

आत्मध्यानम्। न। आत्मनश्चिन्तने॥ ब्रह्मैवास्मीतिसद्वृत्त्यानिरालम्बतयास्थितिः। ध्यानशब्देनविख्यातापरमानन्ददायिनी त्याचार्योक्तेः॥

आत्मा। पुं। स्वभावे। यथा। पुण्यात्मा॥ प्रयत्ने। यथा। महात्मा॥ शरीरे। यथा। कृष्णात्मा॥ पर्य्यावर्त्तने। यथा। मैत्रेणात्मनाकृतम्॥ मनसि॥ धृतौ॥ मनीषायाम्॥ अर्के॥ हुताशने॥ वायौ॥ जीवे। चेतन्ये। त्वंपदार्थे। नित्योपलब्धिस्वभावे। प्रत्यगात्मनि॥ यथा। प्रत्यग्रूपः पराग्रूपाद्व्यावृत्तोनुभवात्मकः। प्रथतेयःसआत्मेति प्राहुरात्मविदोबुधाइति॥ अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वेन सत्यज्ञानादिस्व

रूपे। निरुपचरितस्वरूपे। ज्ञानस्मृत्योराश्रये। सर्व्वजन्तूनां प्रत्यक्चेतनेस्वसंवेद्ये प्रसिद्धे। मुख्यगौणमिथ्येतित्रिविधेषु साक्षिपुत्रादिदेहादिलक्षणेषु। भूतात्माचेन्द्रियात्माच प्रधानात्मातथा भवान्। आत्माच परमात्माचत्वमेकः पञ्चधास्थितः। त्यज्यमानेपिनत्यक्तः प्राप्यमाणेपि नाप्यते। आगमापायसाक्षीयःसआत्मानुभवात्मकः। विशुद्धचिद्रूपेत्वम्पदलक्ष्ये तुरीये। अहंप्रत्ययवेद्ये। इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनोलिङ्गम्। न्यायसूत्रम्। १।१०। यच्चाप्नोतियदादत्ते यच्चात्तिविषयानिह। यच्चास्यसन्ततोभावस्तस्मादात्मेतिकीर्त्तितः। अततिसन्ततभावेनजाग्रदादिसर्व्वावस्थास्वनुवर्त्तते। अतसातत्यगमने। सातिभ्यां मनिन्मनिणाविति मनिण्। भावे। ब्रह्मणि॥ यथा। आत्मैवेदंसर्व्वम्। हार्द्दाकाशे।

आत्मनीनः। पुं। सुते। श्याले। माणधारे। विदूषके। त्रि। आत्मनेहिते। यथा। अद्यापि नैवात्मनीनं कृतंकर्म्मयातंजनुः क्वापिलब्धंनवैशर्म। किंदारदेहात्मजस्वर्णवृन्देनचेतोरतिंविन्दसेचेन् मुकुन्देनेति॥ पष्ये। आत्मनेहितम्। आत्मनविश्वजनभोगोत्तरपदात्खः।

आत्मपरिणामम्। न। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे। आत्मनः परिणामम्।

आत्मप्रकाशः। पुं। आत्मनः प्रकाशे। आत्मनस्तत्प्रकाशत्वंयत् पदार्थावभासनम्। नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्ध्यंयतोनिशि॥

आत्मबन्धुः। पुं। पितृष्वसुः पुत्रे। मातुलपुत्रे। मातृष्वसुः पुत्रे। आत्मनोबन्धुः।

आत्मवीरः। पुं। प्राणवति। श्यालके। विदूषके।

आत्मभवः। पुं। सुरज्येष्ठे। हिरण्यगर्भे। विष्णौ।

आत्मभावः। पुं। मनोवृत्तौ।

आत्मभूः। पुं। ब्रह्मणि। पितामहे। चतुरानने। कामदेवे। विष्णौ। शिवे। आत्मनोविष्णोः सकाशात् आत्मनास्वयमेववाभवति। भू०। भुवःसंज्ञान्तरयोरितिक्विप्॥

आत्ममूली। पुं। दुरालभायाम्।

आत्मम्भरिः। त्रि। स्वोदरपूरके। आत्मोदरमात्रस्य भरणकर्त्तरि। आत्मानंबिभर्त्तीतिविग्रहे फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेतिआत्मनोमुमागमोभृञइन्प्रत्ययश्चनिपात्यते।

आत्मयाजी । त्रि । सर्बत्रपरमात्मभावनापुरस्सरं नित्यं विहितकर्मणोनुष्ठातरि । आत्मशुद्ध्य मेवस्वर्गाद्या सङ्कल्पित्वायोदेवान्यजतेसएत्यर्थः॥

आत्मयापनम् । न । कालक्षेपे । शरीररक्षणे । आत्मनः स्वस्ययापनम्।

आत्मयोनिः । पुं । कामदेवे । परमेष्ठिनि ॥ शिवे । विष्णौ । आत्मैव योनिः उपादानकारणमस्य ।

आत्मरक्षा । स्त्री । महेन्द्रवारुणीहक्षे । आत्मनोरक्षणे ।

आत्मलाभः । पुं । ज्ञाने । आत्मनोह्यलाभोऽज्ञानमेव तस्मात् ज्ञानमेवात्मनोलाभः । नञ्प्रामाण्यनात्मलाभवद्प्राप्तिलक्षणआत्मलाभः लब्धलब्धव्ययोर्भेदाभावात् । आत्मलाभात् परोलाभोनास्तीति मुनयोविदुः ।

आत्मलोकः । पुं । स्वस्वरूपे ॥ आत्मैवलोकः ।

आत्मलोम । न । श्मश्रुणि । स्वलोममात्रे ।

आत्मवान् । त्रि । अप्रमत्ते । अप्रमादिनि । सर्वदासावधाने । ज्ञानिनि । स्वेमहिम्निसदाप्रतिष्ठिते ॥ धृतिमति । मनस्विनि । अस्त्यर्थेमतुप् । आत्मवानसत्त्ववानुकृष्टत्वपलमाला ।

आत्मवश्यः । त्रि । मनोधीने । स्वाधीने ॥ आत्मनोवश्यः । आत्मावश्योयस्यवा ।

आत्मवित् । त्रि । मुक्ते । आत्मानंस्वंशब्दादिविषयबुद्धिप्रत्ययसाक्षिणं योवेदसतथा । कर्मिणि । आत्मानंशरीरेन्द्रियाद्यतिरिक्तंनित्याद्यकरणेपरलोकेदुःखभागिनंवेत्ति विजानातीति तथा ॥

आत्मशल्या । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥

आत्मशुद्धिः । स्त्री । चित्तशुद्धौ । आत्मनःशुद्धिः ।

आत्मसम्भावितः । त्रि । सर्वगुणविशिष्टोऽहमित्यात्मनैव पूज्यतांप्रापितोनकैश्चित् साधुभिस्तथ । आत्मनासम्भावितः ।

आत्मसाक्षी । त्रि । बुद्धिहत्तिस्थे ।

आत्मस्थः । । त्रि । हृदिस्थे ।

आत्महत्या । स्त्री । आत्मघाते । स्ववधे ।

आत्महा । पुं । देवाजीवे । देवले । त्रि । आत्मघातिनि । उदरभेदिनि । अनात्मन्यात्माभिमानिनि । अविद्वषि । आत्मघातस्य प्राश्चित्तविधानाद्दर्शनात् संसरणमेवफलं निश्चितम् ॥ आत्मानंहन्तिक्विप् । आत्माचात्मंसर्वं पापस्यमूलम् । अविद्यादोषणविद्य

मानस्यात्मनस्तिरस्कारणात् विद्यमानस्यात्मनो यत्कार्यंफलमजरामरत्वादिसंवेदनादिलक्षणं तद्गतस्येवतिरोभूतं भवतीति प्राकृतोऽविद्यानात्महेत्युच्यते। येयथासन्तमात्मानमकर्त्तारं स्वयंप्रभुम्। कर्त्ता भोक्तेतिमन्यन्तेतएवात्महनोजनाः। यथाहुराचार्याः। लब्ध्वाकथञ्चिन्नरजन्मदुर्लभं तत्रापिपुंस्त्वंश्रुतिपारदर्शनम्। यस्त्वात्ममुक्त्यै नयतेतमूढधीः सह्यात्महास्वं विनिहन्त्यसद्ग्रहादिति। नृदेहमाद्यंसुलभं सुदुर्लभं प्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारम्। मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं नतरेत् सआत्महेति श्रीभागवतम्।

आत्माधीनः। पुं। सुते। पुत्रे। प्राणधारे॥ श्याले। विदूषके। इतिहेमचन्द्रः। त्रि। स्वायत्ते। आत्मनोऽधीनः।

आत्माशी। पुं। मत्स्ये। इतित्रिकाण्डशेषः॥

आत्माश्रयः। पुं। दोषविशेषे। स्वापेक्षत्व मात्माश्रयः। स्वस्यस्वापेक्षत्वेऽनिष्टप्रसङ्गआत्माश्रयः। सचोत्पत्तिस्थितिज्ञप्तिद्वाराचेधा। यथा। यद्ययंघट एतद्घटजन्यःस्यात् तदाएतद्घटानधिकरणक्षणोत्तरवर्त्ती नस्यात्। यद्ययंघटएतद्घटवृत्तिःस्यात् एतद्घटव्याप्योनस्यात्। यद्ययंघट एतद्घटज्ञानाभिन्नःस्यात् ज्ञानसामग्रीजन्यः स्यात्। एतद्घटभिन्नःस्यादितिवासर्वत्रापाद्यम्॥

आत्मीयः। त्रि। अन्तरङ्गे। स्वकीये॥

आत्मोद्भवः। पुं। आत्मजे। पुत्रे।

आत्मोद्भवा। स्त्री। दुहितरि। पुत्र्याम्। माषपर्ण्याम्।

आत्मोपजीवी। पुं। भारिकादौ। देहक्लेशोपजीविनि। आत्मनादेहेनउपजीवितुं शीलमस्य। सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इतिणिनिः।

आत्यन्तिकम्। त्रि। अतिशयेनजाते॥

आत्ययिकः। त्रि। अत्ययः प्रयोजनमस्येत्यर्थे। अत्ययार्थे। विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्॥

आत्रेयः। पुं। अत्रिमुनेः पुत्रेषु। तेचत्रयः। दत्तोदुर्वासाश्चन्द्रश्चेति। अत्रेरपत्यम्। इतश्चानिञ इतिढक्॥ शरीरस्थरसधातौ। इतिहेमचन्द्रः।

आत्रेयिका। स्त्री। ऋतुमत्याम्। इतिहलायुधः।

आत्रेयी। स्त्री। ऋतुमत्याम्। पुष्पवत्याम्। नदीविशेषे। आत्रेयीवाऽगम्यत्वात्। अपत्ये ढक्। ङीप्।

आथर्वण: । पुं । अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे । पुरोहिते ।आथर्वणिकस्यायं धर्मआम्नायोवा । आथर्वणिकस्येकलोपश्चेत्यण् इकोलोपश्च । न । अथर्वणांसमूहे ॥ भिक्षादिभ्योण् ॥ शान्तिगृहे ।

आथर्वणिक: । पुं । अथर्वाध्ययनपरे । अथर्वाण मधीते । वसन्तादिभ्यष्ठक् । दाण्डिनायनेतिनिपातनाट्टिलोपो न भवति ।

आददान: । त्रि । उपादानंकुर्वति ।

आदम: । पुं । मुनिविशेषे ॥ अयम्बरमलप्रवर्त्तकोद्वापरान्तेबभूव ॥:

आदर: । पुं । आरम्भे । सन्माने । समादरे । दृविदारणे । आङ्पूर्वः । ऋदोरप् ।

आदर्श: । पुं । टीकायाम् । दर्पणे । प्रतिपुस्तके । आदृश्यते रूपमत्र । दृशिर्प्रेक्षणे । हलश्चेति घञ् ।

आदह । । । उपक्रमे ॥ कुत्सने ॥ हिंसायाम् ।

आदाता । त्रि । ग्रहीतरि ।

आदानम् । न । ग्रहणे । स्वीकारे । वाजिनामलङ्कारे । रोगलक्षणे ॥ आङ्पूर्वाद्दाञो ल्युट् ।

आदानी । स्त्री । ननुयाँ इति प्रसिद्ध फलशाके । हस्तिघोषायाम् ।

आदास्यमान: । त्रि । गृहीष्यमाणे ।

आदि: । पुं । प्रथमे । प्रागसत्त्वावस्थायाम् । नियतपूर्ववर्त्तिकारणे । उत्पत्तौ हेतौ ॥ आदिशब्द: पदान्तेतुगणस्यसूचकोमत: । यथा गर्गादि: । सामीप्येथव्यवस्थायां प्रकारेऽवयवेतथा ॥ आदिशब्दन्तुमेधावीचतुर्ष्वर्थेषुलक्षयेत् । आप्रथमंदीयतेगृह्यते । डुदाञ्° । उपसर्गेघो: कि: । यद्वा । अदनम् । अद° । इणजादिभ्यइतीण् । पूर्वकालवृत्तित्त्वमादित्त्वम् ।

आदिकर: । पुं । प्रथमकर्त्तरि । आदे:कर्त्तरि ॥आदिंकरोति । दिवाविभेतिट: ।

आदिकवि: । पुं । ब्रह्मणि । वाल्मीकिमुनौ । प्राचेतसे । आदौकवि: ॥ कर्मधारयोवा ॥

आदिकारणम् । न । पूर्वनिमित्ते । मूलहेतौ । निदाने । आदौ कारणम् । आदि: मुख्यंकारणम् ॥

आदिगदाधर: । पुं । गयास्थदेवताविशेषे ।

आदिजिन: । पुं । ऋषभदेवे ।

आदित: । । । आदावित्यर्थे । आद्यादिभ्यउपसंख्यानात् तसि:

आदिताल: । पुं । तालविशेषे । यथा एकएवलघुर्यत्रआदिताल: सकथ्यते

। गुरुस्तत् पुरतोवाच्यःप्रायेणैतन्निदर्शनमितिसङ्गीतदामोदरः ॥

आदितेयः । पुं । देवे । अदित्याः अपत्यम् । कृदिकारादक्तिन इतिङीषन्तात् स्त्रीभ्योढक् । तस्य एयादेशः ।

आदित्यः । पुं । सवितरि । सूर्य्ये ॥ देवे ॥ आदित्याद्वादशप्रोक्ताइतिवचनात् गणेवहुवचनान्तः । यथा । तत्रचद्वादशादित्याश्चैत्रादिषु तपन्ति ये । विष्णुर्यमविवस्वन्तोंशुमान् पर्जन्य इत्यपि। वरुणेन्द्रधातृमित्राःपूषा त्वष्टाभगःपरइति । विष्णौ । आदित्यमण्डलान्तस्थे हिरण्मयेपुरुषे । अर्कवृक्षे । अदितेरादित्यस्यवाअपत्यमित्यर्थे दित्यदित्येतिण्यः ॥ अदितेरखण्डितायामह्याः अयंपतिरित्यर्थेवा प्रत्ययः । पुनर्वसुनक्षत्रे द्विवचनान्तः । न । उपपुराणविशे-षे ॥

आदित्यपत्रः । पुं । क्षुपविशेषे । अर्कपत्रे ॥

आदित्यपुष्पिका ।स्त्री। लोहितार्के ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । सुवर्चलायाम् । हुलहुल इति प्रसिद्धे शाके ।

आदित्यभवनम् । न । उदयाद्रौ । आदित्योऽस्मिन्भवति प्रादुर्भवति ।

आदित्यवर्णः । त्रि । सर्वजगतोऽवभा-सके स्वभानेऽन्यप्रकाशानपेक्षे । आदित्यःवर्णोऽस्य ।

आदित्यसूनुः । पुं । सुग्रीववानरे । यमे । कर्णे । शनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥ वैवस्वतमनौ । आदित्यस्यसूनुः ॥

आदिदेवः । पुं । देवदेवे । महादेवे । नारायणे । विष्णौ । जगदुपादानादिगुणवति वासुदेवे । विधातरि । आदिःकारणम् सचदेवश्च ।

आदिपुरुषः । पुं । ब्रह्मणि । चतुर्वक्रे ।

आदिवराहः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥

आदिमम् । त्रि । आद्ये । प्रथमभववस्तुनि । आदौ भवम् । मध्यान्मइत्यत्रादेश्चेतिवचनात् मः । यद्वा । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ।

आदिमत् । त्रि । कार्य्ये । सकारणे ॥ आदिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

आदिराजः । पुं । पृथुसंज्ञके नृपे ॥ आदौराजा । टच् ।

आदिशक्तिः । स्त्री । परमात्मशक्तौ ।

आदिष्टम् । त्रि । आदेशिते । उपदिष्टे । न । आज्ञप्ते ॥ उच्छिष्टे । आदिश्यते । दिशः क्तः । आदिष्टमादेशितेत्रिषु । आज्ञप्तोच्छिष्टयोः क्लीवमिति मेदिनी ।

आदिष्टी । त्रि । आदेशकर्त्तरि । आदिष्टमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति इनिः

॥ पुं । ब्रह्मचारिणि । ब्रतादेशनम् आदिष्टंतदस्यास्ति । इनिः ।

आदीनवः । पुं । दोषे । परिक्लिष्टे । दुरन्ते । आदानम् । दीङ् क्षये । भावे क्तः । स्वादयश्चोदितः । श्चोदितश्चेतिनत्वम् । आदीनस्यवानम् । घञर्थेकइति बाहुलकाद्दातेःकः ॥

आदीपनम् । न । आलिम्पने । सन्दीपने ।

आदृतः । त्रि । कृतादरे । सादरे । अर्च्चिते । पूजिते । आद्रियतेस्म । दृङ्आदरे । क्तः ।

आदेशः । पुं । आज्ञायाम् । शासने । उपदेशे । शास्त्राचार्य्योपदेशगम्ये । वार्त्तासञ्चारे । ज्योतिश्शास्त्रफले । वर्णस्यस्थाने वर्णान्तरोत्पत्तौ । प्रकृतिप्रत्ययोपघातिकार्य्ये । आदेशनम् । आदिश्यते येनवा । दिश० । घञ् ।

आदेशी । पुं । दैवज्ञे । गणके । त्रि । आदेशवर्त्ति । म० इनिः । उपदेशके । आदिशतितच्छीलः ।

आदेष्टा । पुं । आदेशकर्त्तरि । प्रतिवि । यजमाने । यागविषये ममेष्ट सम्पादनाय यज्ञार्थं कर्मकुर्व्विति ऋत्विजांप्रेरके । आदिशति ऋत्विजादीन् यागादिस्वेष्टसम्पादनाय प्रेरयति । दिशअतिसर्जने । तृच् ॥

आद्यः । त्रि । प्रथमे । आदिभवे ॥ अदनीये । न । धान्ये । आदौभवः । दिगादिभ्योयत् ।

आद्यकविः । पुं । धातरि । वाल्मीकौ ।

आद्यमाषकः । पुं । माषकपरिमाणे । पञ्चगुञ्जासु ॥ वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयो रौप्यमाषक इत्यपिदर्शनात् । केचित् अद्यअस्मिन्कालेइत्याहुः । पूर्व्वंतु माषकंसप्तकृष्णलाइति । मष्यते । मषहिंसायाम् । हलश्चेति घञ् । कः । आद्योमुख्यश्चासौ माषकश्च ।

आद्यबीजम् । न । आदिकारणे । निमित्ते । आद्यंमुख्यंबीजम् ।

आद्या । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् । काल्याम् । तारायाम् । त्रिपुरसुन्दर्याम् । भुवनेश्वर्य्याम् । प्रकृतौ ॥ यथा । सत्येतुसुन्दरी आद्या त्रेतायांभुवनेश्वरी । द्वापरेतारिणी आद्याकलौ काली प्रकीर्त्तितेतिमुण्डमालातन्त्रम् । आदौभवा । दिगादित्वाद्यत् । टाप् ।

आद्याकाली । स्त्री । परायां प्रकृतौ । यथा । कालसङ्कलनात्कालीसर्व्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयतइति श्रीमहानिर्व्वाणतन्त्रम् ।

आद्यून: । त्रि । आद्दिहीने । औदरिके । विजिगीषाविवर्जिते ॥ विजिगीषा व्यवसाय:कश्चित् प्रकर्षो वा आशंस्या न तेनविहीनोयः केवलमुदराधीन इतिभरत: ॥ आदेवीत् । आङ् पूर्वाद्दीव्यतेरकर्मकत्वात् क्त: । दिवो विजिगीषायामितिनिष्ठातस्यनत्त्वम् । यस्यविभाषेतिनेट । क्षोरित्यूठ ॥

आद्योपान्तम् । न । पूर्वापरमित्यर्थे ॥

आधमनम् । न । बन्धके ॥ इतिस्मृति: ।

आधर्म्मिक: । त्रि । अधर्मशीले । अधर्म्मं चरति । अधर्माच्चेतिवार्त्तिकाट्ठञ् । चरतिरिहासेवायाम् । नत्वनुष्ठानमात्रे । तेनदैववशात् अधर्मे प्रवृत्तो पिसुवृत्त: आधर्मिक इतिनोच्यते ।

आधर्षित: । त्रि । अवमानिते ॥

आधानम् । न । अग्न्याधाने । गर्भाधाने । वीजप्रक्षेपकाले । आधीयते । डुधाञ् । ल्युट् । बन्धके । स्थापितद्रव्ये ॥

आधानिकम् । न । गर्भाधानसंस्कारे । आधानम् प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

आधार: । पुं । अधिकरणे । आश्रये । औपश्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । यथा । कटे आस्ते स्थाल्यां पचतीत्यौपश्लेषिकस्योदाहरणम् । मोक्षेइच्छास्तीतिवैषयिकस्य । सर्वस्मिन्नात्मास्तीत्यभिव्यापकस्योदाहरणम् ॥ अम्बुधारणे । जलादिसेकार्थं सेतुना वहुनालं जलं निरुध्ययत्रस्थाप्यते स आधारोवट्टकन्दरादि: थांधवन्धइतिख्यात: टांका इतिचेतिभरत: ॥ अस्यार्थं जलबन्धनमाधारइति वैकुण्ठ: ॥ वृक्षादिसेकार्थं जलाधारस्थान माधार: इति मधु: ॥ आलवाले । आध्रियन्ते अस्मिन्निति आधार: । अध्यायन्यायेतिसूत्रे अवहाराधारे च्युपसंख्यानाद्धिकरणेघञ् ॥

आधारशक्ति: । स्त्री । सर्वाधारशक्तिरूपायां परदेवतायाम् ।

आधार्मिक: । त्रि । अधार्मिके । इति त्रिकाण्डशेष: । नाधार्मिके वसे द्ग्रामे नव्याधिवहुलेभृशम् ॥

आधि: । पुं । मन:पीडायाम् । मनव्याध्यायाम् ॥ अधिष्ठाने ॥ बन्धके । यथा । आधिर्विनश्येद्विगुणेधनेयदिनमोच्यते इति । व्यसने । यथा । आधिप्रासोयेनमुच्येत् सधोर: । आधीयते दु:खमनेन आधानंवा । डुधाञ् धारणपोषणयो: । उपसर्गेघो:कि: ॥

आधिक्यम् । न । अतिशयतायाम् । अधिकत्वे । अधिकस्यभाव: । ष्यञ् ।

आधिमः । त्रि । बद्धे ॥ अर्पिते । इत्यजयपालः ।

आधिदैविकम् । त्रि । त्रापशीतावृत्ये दुःखे । अतिवाता तिवर्षाद्यादिहेतुके दुःखे । देवान् अग्निवाय्वादीन् अधिकृत्यप्रवृत्तम् । अधिदैवंवाभवम् । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते । अनुशतिकादीनाञ्चेत्युभयपदवृद्धिः । यच्च राक्षसविनायकग्रहाद्यावेशनिबन्धनमाधिदैविकंदुःखमितिसाङ्ख्याः ॥

आधिपत्यम् । न । अधपतित्वे । प्रभुत्वे । स्वामित्वे । अधिपतेःकर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।

आधिभोगः । पुं । बन्धकद्रव्यस्यभोगे ।

आधिभौतिकम् । त्रि । व्याघ्रसर्पादिप्रयुक्तदुःखादै । भूतानिप्राणिनोधिकृत्यप्रवृत्तमधिभूतंवाभवम् । अध्यात्मादेष्ठञ् । अनु० उ० ।

आधिमन्यवः । पुं । ज्वराग्नौ ।

आधिवेदनिकम् । न । स्त्रीधनविशेषे । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकञ्चैवस्त्रीधनं परिकीर्त्तितमित्यत्राधिवेदनिकस्य पृथक्त्वेनोक्तत्वात् तत्स्वरूपमाह । द्वितीयस्त्रीविवाहार्थिनापूर्वस्त्रियैपारितोषिकं धनंयद्दत्तंतदाधिवेदनिकमुच्यते । यथा । अधिविन्नस्त्रियैदेयमाधिवेदनिकं समम् । नदत्तंस्त्रीधनंयस्यैदत्तेत्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् । इति याज्ञवल्क्यः ॥

आधिस्तेनः । पुं । बन्धकचोरे । यथा । नभोक्तव्योबलादाधिभुञ्जानोवृद्धिमुत्सृजेत् । मूल्येनतोषयेच्चैनमाधिस्तेनोन्यथाभवेदितिमनुः ॥

आधुतः । त्रि । आधूते । आधुयतेस्म । धुञ् कम्पने । क्तः ॥

आधुनिकः । त्रि । इदानीन्तने । नव्ये । अधुनाजाते ॥ ठञ् ।

आधूतः । त्रि । ईषत् कम्पिते । आधूयतेस्म । धूञ् कम्पने । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् ।

आधेयम् । त्रि । आधारिणि । आधारस्थितवस्तुनि । आधातुंयोग्यम् । अचोयत् । ईद्यति । उत्पाद्ये ॥ यथा पक्वमृन्मयपात्रे रक्ततागुणः सवह्निसंयोगादिनानिष्पाद्यते ।

आधोरणः । पुं । निषादिनि । हस्तिपके ॥ आधोरयति । धोऋगति चातुर्य्ये । ल्युः ।

आध्मातः । पुं । शब्दिते । दग्धे । त्रि । वातरोगविशेषविशिष्टे । यथा । साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरं भृशमिति । जानीयादित्यन्वयः ॥

आध्मानः । पुं । वातव्याधिविशेषे । त

स्यम्वहूपम् । साटोपमत्युग्रहजमाध्मातमुदरंभृशम् । आध्मानमिति-जानीयाद्घोरं वातनिरोधजमिति निदानम् । आनाहे ॥

आध्मानी । स्त्री । नलिकानामगन्धद्रव्ये ॥

आध्या । स्त्री । चिन्तने । स्मृतौ ।

आध्यात्मिकम् । न । शरीरादौ । शोकमोहज्वरशिरोरोगादिनिमित्त-दुःखादौ ॥ दुःखविशेषे ॥ आत्मानंस्वसङ्घातमधिकृत्य प्रवृत्तम् । अध्यात्मंभवंवा । अध्यात्मादेष्ठञ् ॥ तच्चद्विविधम् । शारीरम्मानसञ्च । तत्रशारीरंव्याध्याद्युत्थम् मानसंकामाद्युत्थम् ।

आध्यानम् । न । चिन्तने । उत्कण्ठा-पूर्वकस्मरणे । ध्यै चिन्तायाम् ल्युट् ।

आध्यापकः । पुं । अध्यापके । स्वार्थेण् ॥

आध्वर्य्यवम् । न । यजुर्वेदविहिते अध्वर्युसम्बन्धिनि ॥ अध्वर्योरिदम् पचाध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् । अध्वर्योःकर्मभावोवा । उद्गात्रादित्वादञ् ॥

आनः । पुं । अन्तर्मुखश्वासे । उच्छ्वासे ॥

आनकः । पुं । पटहे । भेर्य्याम् । मृदङ्गे । ध्वनदम्बुदे । सशब्दमेघे । आनयति प्राणयति सोत्साहान् करोतियोधान् । आङ् पूर्वकात् अनप्राणनइत्यस्मात् ण्वुल् ।

आनकदुन्दुभिः । पुं । कृष्णजनके । वसुदेवे । आनकैर्दुन्दुभिश्चोपलक्षितः । वसुदेवजन्मनिदेवैरानकदुन्दुभिवादनात् । पुं । स्त्री । वृहड्ढक्कायाम् ।

आनतः । त्रि । नते । अवाग्रे । अधोमुखे । विनयनम्रे । आनमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । गत्यर्थेति क्तः ।

आनतिः । स्त्री । नम्रतायाम् ।

आनद्धम् । न । चर्मवद्धमुखवाद्यमात्रे मुरजपटहादौ । वेशभूषादिकल्पमात्रे । त्रि । सन्दिते । ग्रथिते । वद्धे । व्याप्ते । यथा । आनद्धःस्तिमितैर्दोषैरिति । आनह्यते मुखेचर्मणावध्यते । णहवन्धने । क्तः । नह्योधः ॥

आननम् । न । मुखे । आ अनन्त्यनेन । अनप्राणने । ल्युट् ॥

आनन्तर्य्यम् । न । अनन्तरे । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थेष्यञ् ।

आनन्त्यम् । न । अनन्तमित्यर्थे । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये । अनन्तमेव । अनन्तावसथेतिह भेषजाञ्ञ्यः ॥

आनन्दः । पुं । स्मदे । हर्षे । सुखे

। मत्ते । छन्दोभेदे । ठगणेऽ। आदि
गुरुत्रिकले । प्राक्पश्चिमोत्तरद्वार
गृहे । आत्मनि । सुप्त्यादौप्रतिबि
म्बतयाऽवस्थितस्यप्रियादिशब्दवा-
च्यस्य आनन्दमयस्यकारणभूते ।
ब्रह्मणि । आनन्दनम् । टणादिसम्
द्रौ । घञ् । ४८ वत्सरे । निष्पत्तिः
सर्वसस्यानांसर्वशस्यसमार्घता ।घृतंतै
लसमंयाति आनन्देनन्दतिप्रजाइति
तत्फलम् । त्रि । आनन्दविशिष्टे ।
सुखिनि । हर्षयुक्ते । आनन्दः स्वरू
पमस्य । आनन्दोस्ति अस्य अस्मिन्
वा । अर्शआदिभ्योऽच् ।　　:

आनन्दथुः । पुं । सुखे । आनन्दे ॥ त्रि ।
सुखिनि । टणादि° । द्वितोऽथुच् ।

आनन्ददत्तः । पुं । मेहने ।

आनन्दनम् । न । गमनागमनसमये
सुहृदादेरालिङ्गनारोग्यस्वागतादि
प्रश्नादिद्वारानन्दोत्पादने । सभाज
ने । आप्रश्ने । टणादि° । ल्युट् ।

आनन्दपटः । पुं । न । नवोढावस्त्रे ।

आनन्दप्रभवम् । न । रेतसि । वीर्य्ये ।
. आनन्दात् प्रभवोऽस्य ।

आनन्दभुक् । पुं । प्राज्ञे ॥ यथा लोके
निरायासस्थितःसुखी आनन्दभुगुच्य
ते तथा सुषुप्तोपि आनन्दभुक् । अ
त्यन्तानायासरूपाह्लीयंसुषुप्तिरूपा
स्थितिरनेन प्राज्ञेनानुभूयते तस्मा
दानन्दभुक् प्राज्ञः ॥

आनन्दमयः । पुं । जीवे । आनन्दप्र
चुरे । प्राज्ञे । मनसोविषयविदय्या
कारस्पन्दनायासदुःखाभावादानन्द
मयः आनन्दप्रायः प्राज्ञउच्यते ।
कारणशरीरे सर्वोपरमत्वात् सुषु
प्तौस्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चलयस्थाने । पञ्च
मकोषे ॥ कश्चिदन्तर्मुखाद्वृत्तिरान
न्दप्रतिबिम्बभाक् । पुण्यभोगे भोग
शान्तौ निद्रारूपेणवर्त्तते । कादा
चित्कत्वतो नात्मा स्या दानन्दमयो
प्ययम् । प्राचुर्य्येमयट् । त्रि । आन
न्दप्रधाने : न । ब्रह्मणि ॥

आनन्दसम्प्लवः । पुं । परमानन्दे । आन
न्दसम्प्लवे लीनोनापश्यमुभयंमुने ॥

आनन्दा । स्त्री । विजयायाम् ॥ आरा
मशीतलायाम् ।

आनन्दार्णवः । पुं । परमेश्वरे । यात्रा
योगान्तरे । यथा । स्वोच्चमूलत्रिको
णस्थःसौम्यःपापविवर्जितः । आनन्दा
र्णवयोगोयं धर्मणेवजयावह इति ।

आनन्दिः । पुं । कौतुके । हर्षे ।

आनन्दितः । त्रि । आनन्दयुक्ते । आह्ला
दिते । हृष्टे । आनन्दः सञ्जातोऽस्य
। तारकादित्वादितच् ॥

आनन्दी । त्रि । सुखिनि । हृष्टे । आ

नन्दविशिष्टे ॥ सर्वसम्पदासमृद्धे ॥ आनन्दोऽस्यास्ति । इनिः ॥

आनन्दी । स्त्री । आकनपाता इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

आनमनम् । न । सर्वतोभावेन नमने ॥

आनमितः । त्रि । आवर्जिते ॥

आनयः । पुं । उपनयने ॥

आनयनम् । न । स्थानान्तरात् स्थानान्तरानीते । लाया इति भाषा ॥

आनर्त्तः । पुं । द्वारकाख्यस्थानदेशे ॥ यथा । आनर्त्तान्स उपव्रज्य स्वृद्धान जनपदान् स्वकान् । दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निवेति ॥ आनर्त्तदेशवासिनि जने ॥ जले ॥ रणे ॥ नृत्यशालायाम् ॥ आनृत्यन्त्यत्र ॥ नर्त्तोगात्रविक्षेपे । हलश्चेति घञ् ॥

आनर्त्तपुरम् । न । द्वारावत्यां पुर्याम् ॥

आनर्त्तितः । त्रि । कम्पिते ॥

आनाम्यः । त्रि । अभिभवनीये ॥ आङ् पूर्वस्य नमते रभिभवार्थः । पोरदुपधादिति यतिप्राप्ते निपातनाण्यत् ॥

आनायः । पुं । जाले ॥ नयनम् । णीञ् प्रापणे । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे इति घञ् । आसमन्तान्नायोऽनेन ॥ यद्वा । आनयन्ति मत्स्याननेन । जालमानाय इति घञन्तो निपातितः ॥

आनाय्यः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥ आनीयते । णीञ् ० । आनाय्योऽनित्ये इत्याङ् पूर्वान्नयतेर्ण्यन्तादेरायादेश निपात्यते दक्षिणाग्निविषये । दक्षिणाग्निर्हि गार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् ॥

आनाहः । पुं । विण्मूत्ररोधकरोगे । विबन्धे । विष्टम्भे । तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विबद्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथास्वमेनं विकार मानाह मुदाहरन्तीति निदानम् ॥ दैर्घ्ये ॥ आनहनम् आनह्यतेऽनेन वा । णह बन्धने । भावे करणे वा घञ् ॥

आनिलिः । पुं । हनूमति । भीमे ॥ अनिलस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आनिली । स्त्री । स्वातिनक्षत्रे ॥ अनिलोदेवता अस्याः । अण् । ङीप् ॥

आनीतः । त्रि । आहृते ॥ आनीयते स्म । णीञ् ० । क्तः ॥

आनीलः । पुं । नीलघोटके ॥ त्रि । ईषन्नीले ॥

आनुकल्पिकः । पुं । अनुकल्पज्ञे ॥ अनुकल्पमधीते वेद वा । उ० । ठक् ॥

आनुकूलिकः । त्रि । अनुकूले ॥ अनुकूलं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक् ॥

आनुकूल्यम् । न । अनुकूलतायाम् । साहाय्ये ॥ भावे कर्म्मणि वा ष्यञ् ।

आनुपदिकः । त्रि । अनुपदं धावमाने ॥ अनुपदं धावति । माथोत्तरपदप दव्यनुपदं धावतीति । ठक् ॥ अनुप दमधीते । इ० ठक् ॥

आनुपूर्व्यम् । न । अनुक्रमे ॥ पूर्वं पूर्वं पूर्वानुक्रमेणाया । वीप्सायां योग्यता वां वा ऽव्ययीभावः । अनुपूर्वस्य भावः वर्णदृढादिभ्यःष्यञ् चेतिष्यञ् । ङी ष् । हलस्तद्धितस्येतियलोपः । स्त्रियां वेलिपक्षेक्लीवता ॥

आनुपूर्वी । स्त्री । परिपाट्याम् । मूला वधिक्रमे ॥ अनुपूर्वं भावः । वर्णदृढा दिभ्यः ष्यञ्चेति ष्यञ् । षित्वान् ङी ष् । यलोपः ॥

आनुमानिकम् । न । प्रकृतौ । प्रधाने ॥ त्रि । युक्तिसिद्धे । लैङ्गिकज्ञाने ॥ अनु मानविषयीभूते ॥ अनुमानसम्ब- न्धीये ।

आनुरक्तिः । स्त्री । अनुरागे ॥

आनुलोमिकः । त्रि । अनुलोमे ॥ अनु लोमं वर्त्तते । ततप्रत्यनुपूर्वमित्या दिना ठक् ॥

आनुश्रविकः । पुं । स्वर्गादिसाधनेकर्म कलापे ॥ शब्दप्रतिपन्ने स्वर्गभोगादौ ॥ गुरुपाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वे- दः । तत्र भवइत्यर्थे ठक् प्रत्ययः ॥

आनुषक् । । । आनुपूर्व्यम् ॥

आनूपम् । न । भौमपानीयप्रभेदे ॥ यथा । बहूम्बुर्बहुवृक्षस्सवातश्लेष्माम यान्वितः । देशो ऽनूपइतिख्यात आ नूपं तद्भवंजलम् । आनूपंवार्य्यभिष्य न्दि स्वादुस्निग्धं घनंगुरु । वह्निहृत् कफकृन्निन्द्यं विकारानकुरुतेबहूनि ति ॥ पुं । अनूपदेशस्थजन्तुमात्रे ॥

आन्ततः । त्रि । अन्ततस्वभावे ॥ अन्ततं शीलमस्य । छत्रादिभ्योऽण् ॥

आन्नृशंस्यम् । न । अनुकम्पायाम् । अ निष्ठुरतायाम् ॥ भावेष्यञ् ॥

आनेयः । पुं । भ्रातृवैश्यकुलाद्वा आ नीते दक्षिणाग्नौ ॥ त्रि । आनेतुंश क्येघटादौ ॥ आनीयते । णीञ० । अचोयत् ॥

आन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरे ॥

आन्तरप्रपञ्चः । पुं । आभ्यन्तरेद्वैतवि स्तारे ॥ सचान्नमयादिपञ्चकोषशरी रादित्रयाक्षीष्टादिषड्भावविकार त्वङ्मांसादिषाट्कौशिकाशनापि- पासादिषडूर्म्मिश्रोत्रादिज्ञानेन्द्रिय- पञ्चकवागादिकर्मेन्द्रियपञ्चकप्राणा दिवायुपञ्चकमनआदन्तःकरणचतु ष्टयसङ्कल्पाद्यन्तःकरणवृत्तयस्तद्वि यतद्व्यापारतदभिमानिविश्वतैजस-

प्राणसमाधिमूर्च्छाकरणत्रयकाम-क्रोधाद्यरिषड्वर्गसाधनचतुष्टयसात्त्विकादिगुणत्रयसुखदुःखज्ञानाज्ञानपञ्चक्लेशमैत्र्यादिचतुष्टययमाद्यष्टाङ्गप्रत्यक्षादि प्रमाणचतुष्टयरोग्यरोग्यादिसमुदायो यथायोग्यं-विविधनामरूपगुणधर्मशक्त्याश्रयो-बोध्यः ।

आन्तरालः । पुं । आत्मनोऽणुत्ववादिनि ॥ अणुं वदन्त्यान्तरालाःसूक्ष्मनाडीप्रचारतः । रोम्णः सहस्रभागेन तुल्यासु प्रचरत्ययम् ।

आन्तरीक्षम् । न । अन्तरीक्षे । गगने । त्रि । अन्तरीक्षभववस्तुनि ।

आन्तिका । स्त्री । अन्तिकायाम् ।

आन्त्रम् । न । अन्त्रे । अमतिअनेनवा । अमगतौ । अमिचिमीतिक्तः । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । त्रि । अन्त्रसम्बन्धिनि ॥

आन्दोलनम् । न । पुनः पुनरालोचनायाम् । कम्पने । चलने ।

आन्दोलितम् । त्रि । कृतान्दोलने । कम्पिते । चलिते ।

आन्धसिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ॥ अन्धोभक्तं शिल्पमस्य । शिल्पमिति-ठक् ।

आन्नः । त्रि । अर्धंलब्धरि । अन्नंलब्धा ।. अन्नाप्ताः ।

आन्यभाव्यम् । न । अन्यभावे । अन्यस्य भावोन्यभावः । ततोब्राह्मणादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् । अथवा अन्योभावोऽन्यद्वस्तु तस्यभावइतिभावेष्यञ् ।

आन्वयिकः । त्रि । प्रशस्तकुलजे । सत्कुलोद्भवे । कौले । दिव्यभावरतेकुलाचारिणि साधके ॥ आर्द्धस्रोतसिकःशैवःकौल आन्वयिकःस्मृत इति त्रिकाण्डशेषः । अन्वयेकुलेभवः । ठक् ।

आन्वाह्निकम् । त्रि । प्रतिदिनसम्पाद्ये पाकादौ ।

आन्वीक्षिकी । स्त्री । तर्कविद्यायाम् । गौतमादिप्रणीते न्यायशास्त्रे ॥ आत्मविद्यायाम् । अनुश्रवणोत्तरमीक्षणां परीक्षणमन्वीक्षा । सा प्रयोजनमस्याः । प्रयोजनमिति ठञ् ।

आन्वीपिकः । त्रि । अनुकूले । अन्वीपं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक् ॥

आपः । पुं । अष्टवसुमध्य वसुविशेषे । न । अपांसमूहे । तस्यसमूहइत्यण् ॥

आपक्कम् । न । अभ्यूषे । भर्जितस्फुरितयवादौ ॥ ईषत् पक्कम् । आङीषदर्थे इति समासः ।

आपगा । स्त्री । नदीमात्रे । अपांसमूहः आपम् । तेनगच्छति । गम्लृ° । अन्येष्वपीतिडः ॥

आपणः । पुं । हट्टी हाट इतिभाषाप्रसिद्धायां क्रयविक्रयशालायाम् । निषद्यायाम् । आसमन्तात्पणायन्तेऽत्र । पण° । गोचरसञ्चरेतिघान्तःसाधुः ॥

आपणिकः । पुं । वणिजि । पण्याजीवे । आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति । अतइति ठन् ॥ आपणेन व्यवहरति इत्यर्थेवाठक् । यद्वा । आपणायते । पणव्यवहारे । आङ्पनिपतिखनिभ्यइति इकन् । आपणस्यधर्म्ये । तस्यधर्म्यमितिठक् । आपणस्यावक्रये । अवक्रय इति ठक् ॥

आपतिकः । पुं । श्येने । बाज इतिभाषाप्रसिद्धखगे । त्रि । दैवायत्ते ॥ आपतति । पत्लृगतौ । आङ्पणीति इकन् ॥

आपत्तिः । स्त्री । आपदि । प्रापणे ॥ दोषे । आपदनम् अनयावा । पद गतौ । स्त्रियांक्तिन् ॥

आपत्प्राप्तः । त्रि । आपन्ने । विपद्ग्रस्ते ॥ आपदंप्राप्तः ॥

आपद् । स्त्री । विपत्तौ । विपदि । क्लेशे ॥ मनस्तापं नकुर्वीतआपदंप्राप्यपार्थिवः । समबुद्धिः प्रसन्नात्मासुखदुःखेतमोभवेदित्युपदेशः ॥ आपदाम् पहर्त्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामंश्रीरामंभूयोभूयोनमाम्यहम् ॥ आपदनमनयावा । पदेः सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ आपत्कालेनास्तिमर्यादा ॥

आपदा । स्त्री । विपत्तौ ॥ भागुरिमते हलन्तादपि टाप् ॥

आपनम् । न । मरिचे ॥ प्रापणे ॥

आपनिकः । पुं । इन्द्रनीलमणौ । किराते ॥ आपनायते । पनव्यवहारे । आङ्पणिपनीति इकन् ॥

आपनेयः । त्रि । प्रापणीये ॥ हन्तव्ये ॥

आपन्नः । त्रि । विपद्ग्रस्ते । आपत् प्राप्ते ॥ प्राप्ते ॥ यथा । आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयं भयमितिभागवतम् ॥ आपद्यतेस्म । पदगतौ । क्तः ॥ आगते ॥

आपन्नसत्त्वा । स्त्री । गर्भवत्याम् ॥ आपन्नः सत्त्वोजन्तुरनया स्यांवा ॥

आपमित्यकम् । न । विनिमयात् प्राप्ते । परिवर्त्तनेनाप्ते । वदले कर्के लयीजोवस्तु इति भाषा ॥ अपमानम् । मेङ्प्रणिदाने । उदीचां माङो व्यतीहारे इतिक्त्वा । कुगतीतिसमासः । समासेऽनञितिल्यबादेशः । म

यतेरिदन्यतरस्यामितीत्त्वम् । अपमित्त्य निर्वृत्तम् । अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कना विति कक् ।

आपराह्णिकम् । चि । अपराह्णतने । अपराह्णभवम् । कालाट्ठञ् ॥

आपव: । पुं । वशिष्ठमुनौ ।

आप: । न । जले । आपोभिर्मार्जनं कुर्य्यादितिस्मृति: । आप्नोतेरसुनिसान्तं क्लीवम् । आप:कर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवेत्यत्र बाहुलकात् आप: आपसो इत्युक्तं कौमुद्याम् । तत्रबाहुलकादित्युपलक्षणम् ह्रस्वनुटौ वास्त इति व्याख्यानात् । तथाच ब्रुमते कतमेपि नपुंसकमाप इतिकोषमुदाहृत्य सर्वमापोमयं जगदिति प्रयोगो दुर्घटइत्तौ समर्थित इति ।

आपस्तम्ब: । पुं । कल्पसूत्रकारे । ग्रास्थान्तरे ।

आपस्तम्भिनी । स्त्री । लिङ्गिन्यांलतायाम् ।

आपाक: । पुं । आवा इतिप्रसिद्ध कुम्भकारस्यमृत्पात्रदहनस्थाने । पवने ।

आपात: । पुं । पतने । तत्काले । तदात्त्वे । पातने । मार्गे । आपतन्ति सञ्चरन्ति अस्मिन् । घञ् ।

आपातत: । ा । अवधारणार्थेविमेश्यर्थे । अकस्मादर्थे ।

आपानम् । न । पानगोष्ठ्याम् । सुरापानायसम्भूयोपवेशने । मद्यपानार्थ सभायाम् । आसम्भूय पिबन्त्यत्र । पापाने । ल्युट् ।

आपानभूमि: । स्त्री । मधुपानस्थाने ।

आपिञ्जरम् । न । स्वर्णे ।

आपीड: । पुं । शेखरे । शिखामाल्ये । शिरोभूषणे । वहिर्नि:सृतदाहणि । आपीडयति पीडअवगाहने । पचाद्यच् ।

आपीडित: । चि । आकृष्टे ॥ समन्तात्पीडिते ॥

आपीतम् । न । माक्षिकधातौ ।

आपीनम् । न । ऊधसि । आप्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतित्त: । प्याय:पी निष्ठायाम् । सोपसर्गस्यन । आङ्पूर्वस्यान्धूधसो:स्यादेवेति पीभाव: । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्त्वम् । पुं । अन्धौ । कूपे । इतिवोपदेव: ॥ चि । अतिस्थूले । ईषतस्थूले ।

आपूपिकम् । न । पिष्टकसमूहे । अपूपानांसमूह: । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । चि । पिष्टकाजीवे । कान्दविके । भक्ष्यकारे ॥ अपूपा:पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् । यद्वा । अपूपभक्षणं शीलमस्य । शीलमिति अपूपभक्षणंव्रतमस्य । व्रतंभक्षा इ

लिवाठक् । अपूपेसाधुर्वा । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

आपूप्यः । पुं । सक्तुषु । अपूपार्थकपिष्टादौ । चूर्णके ॥

आपूरितः । चि । अभिव्याप्ते । परिपूर्णे । यथा । आपूरितं महापात्रमिति ।

आपूर्त्तिः । स्त्री । ईषत्पूरणे । सम्यक् पूरणे ।

आपूषम् । न । रङ्गे । राँग इतिभाषा ॥

आपृच्छा । स्त्री । आलापे । आभाषणे । आपृच्छनम् । पृच्छ॰ । गुरोस्वच्छल इत्यः ।

आपृष्टः । त्रि । अनुज्ञाते ।

आपोक्लिमम् । न । लग्नात्तृतीयषष्ठनवमद्वादशभवनेषु ।

आप्तः । त्रि । प्रत्ययिते । विश्वासाधारे । प्राप्ते । लब्धे । सत्ये । रागद्वेषादिवर्जितेयथार्थवक्तरि ॥ हितोपदेष्टरि- । युक्ते । भ्रमादिशून्ये । तत्त्वार्थवेदिनि ॥ पुं । भ्रमप्रमादविप्रलिप्साकरणापाटवरूपदोषचतुष्टयरहितेऋष्यादौ ॥ आप्यतेस्म । आप्व्याप्तौ । क्तः । स्वस्मिन् । जिने ।

आप्तकामः । त्रि । प्राप्तस्वरूपानन्दतृप्ते । आप्तः कामोयेन ।

आप्तगर्वः । चि । प्राप्ताहङ्कारे ।

आप्तजनः । पुं । हिते । हितोपदेष्टरि । आप्तश्चासौजनश्च ।

आप्तवचनम् । न । आप्तश्रुतौ । शब्दे । आप्तस्यवचनम् । कर्मधारयोवा ॥

आप्तवाक्यम् । न । आगमे ।

आप्तवाक् । स्त्री । वेदे । कर्मधारयः ॥ वहुव्रीहिणामुनौ ॥ पुं ।

आप्तश्रुतिः । स्त्री । आप्तवचने । वेदे । आप्ताचासौश्रुतिश्च ।

आप्ता । स्त्री । जटायाम् । इतिहारावली ।

आप्तिः । स्त्री । सम्बन्धे । योगे । लाभे । सम्प्राप्तौ ॥ व्याप्तौ । आप्यते । आप्॰ । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्यः ।

आप्तोक्तिः । स्त्री । राद्धे । सिद्धान्तवाक्ये ।

आप्यम् । न । कुष्ठौषधौ । चि । अम्मये । जलविकारे फेनादौ । कर्मणेषभूते मन्त्रादौ । प्राप्तव्ये । अपांविकारः । तस्यविकारइत्यणन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । स्त्री । आप्या ।

आप्यायकः । पुं । पुष्टिकरे ।

आप्यायनम् । न । तर्पणे । तृप्तौ । प्रीणने ॥ परिपूरके ।

आप्यायितः । त्रि । तृप्ते । प्रीते ॥ पूरिते ।

आप्रच्छनम् । न । आमन्त्रने । प्रच्छ

ग्रीष्मायाम् । आङ्पूर्वोयमानन्दनार्थः । ल्युट् ॥

आप्रदानम् । न । आदाने ॥

आप्रपदम् । न । पादाग्रपर्य्यन्ते ॥

आप्रपदीनम् । त्रि । पादाग्रपर्य्यन्तलम्बमाने वस्त्रादौ । पादस्याग्रं प्रपदम् । तन्मर्यादीकृत्य आप्रपदम् । आप्रपदंप्राप्नोतीत्यर्थे अनेन खः ॥

आप्रवणम् । न । उत्प्लवने । उद्गरणे ॥ त्रि । ईषद्वनते ॥

आप्लवः । पुं । स्नाने ॥ आप्लवनम् । प्लुङ् गतौ । घञभावपक्षे ऋदोरप् ॥

आप्लवव्रती । पुं । स्नातके । समाप्तवेदाध्ययनकृतस्नाने ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । अच् । आप्लवश्चासौव्रतीच ॥ आप्लवः स्नानम् । तद्व्रतीनित्यस्नायीतिमुकुटः ॥

आप्लावः । पुं । स्नाने ॥ आप्लवनम् । प्लुङ्० । विभाषाङ्किरुप्लुवोरितिवा घञ् ।

आप्लाव्यम् । न । आप्लवे ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । भव्यगेयेतिसाधु ॥

आप्लुतः । त्रि । स्नाते । कृतस्नाने ॥ पुं । स्नातके ॥ आप्लवनम् । प्लुङ्० । क्तः ॥

आप्लुतव्रती । पुं । श्रुतेः पाठात् स्नाते । स्नातके । आश्रमान्तरमगते समाप्तवेदव्रते ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । सचासौव्रतीच ॥ मुकुटस्तु आप्लुतं स्नानं तद्व्रती नित्यस्नायीत्याह ॥

आप्वा । पुं । वायौ ॥ आप्नोतिसर्वम् । आप्लृ० । श्वेवयह्वेतिवन्नन्तः ॥

आफूकम् । न । अहिफेने ॥ आफूकंशोषणंग्राहिश्लेष्मघ्नंवातपित्तलम् । तथा खसफलेद्भूतवल्कलप्रायमित्यपि ॥

आबद्धः । पुं । दृढबन्धे ॥ प्रेम्णि ॥ अलङ्कारे ॥ भूषणे ॥ पुं । योक्त्रे ॥ त्रि । आप्ते ॥ आबध्यतेस्म । बध० । क्तः ॥

आबन्धः । पुं । बन्धने । प्रेम्णि ॥ योक्त्रे ॥ आबध्यतेऽनेन । बन्धबन्धने । हलश्चेति घञ् ॥

आबाधा । स्त्री । पीडायाम् । दुःखे ॥ भूखण्डे । त्रिकोणक्षेत्रमध्यरज्जुनिक्षेपेण यत्खण्डद्वयं जायते तस्मिन् ॥ बाधृलोडने । आङ्पूर्वःगुरोश्चेत्यः ॥

आबिलः । त्रि । अनच्छे । अप्रसन्ने । कलुषे ॥ आबिलति । बिलभेदने । इगुपधेतिकः ॥

आबिलकन्दः । पुं । मालाकन्दे ॥

आबुत्तः । पुं । नाट्योक्त्या भगिनीपतौ ॥ आपनम् आप् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आपमुत्तनोति । अन्येभ्योपीतिडः ॥

आभण्डनम् । न । निरूपणे ॥

आभरणम् । न । अलङ्कारे । भूषणे ॥

आभ्रियतेऽनेन । भृञ्भरणे । ल्युट् ।

आभा । स्त्री । उपमायाम् । कान्त्याम् । शोभायाम् । दीप्तौ । बबूले । आभा बबूलपर्याय: कथित: कैश्चिदैरिहे ति भावप्रकाशे वातव्याधौ त्रिकशूलचिकित्सा ॥

आभाति: । स्त्री । छायायाम् ।

आभाषणम् । न । आलापे । कथने । भाषव्यक्तायांवाचि । आङ्पूर्ब: । ल्युट् ।

आभाषित: । त्रि । अभिमुखीकृते ।

आभास: । पुं । प्रतिबिम्बे । दीप्तौ । सदृशे ॥ आभिमुख्येनभासते । भासृ० । पचाद्यच् । ईषद्भासनंवा ॥

आभास्वर: । पुं । चतुष्षष्टिसङ्ख्यकगणदेवताविशेषे ॥ आभास्वराश्चतुष्षष्टिरित्युक्त: ॥ द्वादशसङ्ख्यके गणदेवताविशेषे ॥ आत्मा ज्ञाता दमो दान्त: शान्तिर्ज्ञानं शमस्तप: । काम: क्रोधो मदो मोहो द्वादशाऽऽभास्वरा इमे । आसमन्ताद्भासनशील: । भासृदीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरजिति वरच् ।

आभिजात्यम् । न । कौलीन्ये । पाण्डित्ये । अभिजातस्यभाव: । ष्यञ् ।

आभिमन्यव: । पुं । परीक्षिति नृपे ॥ अभिमन्योरपत्यम् । अण् ।

आभिर: । पुं । गोपे । आसमन्तात् भियंराति । रादाने । आत इतिक: ।

आभिरूप्यम् । न । अभिरूपत्वे ।

आभीक्ष्णम् । न । भृशे । अत्यन्ते । अतिशये ॥ नित्ये । त्रि । तद्युक्तक्रियायाम् ॥

आभीक्ष्ण्यम् । न । पौन: पुन्ये । भृशार्थे । भावेष्यञ् ।

आभीर: । पुं । अहीर इतिप्रसिद्धगोपे । ब्राह्मणादम्बष्ठायामुत्पन्ने । वैश्यभेदएव आभीरोगवाद्युपजीवीतिस्वामी । देशविशेषे । यथा । श्रीकोङ्कणादधोभागेतापीत: पश्चिमेपरे । आभीरदेशो देवेशिविन्ध्यशैलेव्यवस्थित इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे । यथा । एकादशकलधारि कविकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि जगणमन्तमनुधेहि । यथा । तरलनयनवलितेन मदमन्थरचलितेन । सुमुखिहृदय मभिलाषि सपदिनकस्यकरोषीति ॥ आअभिईरयति । ईरगतौकम्पनेच । पचाद्यच् ।

आभीरपल्लि: । स्त्री । गोपग्रामे ॥ गोपगृहपङ्क्तौ । आभीराणांपल्लि: ।

आभीरपल्ली । स्त्री । गोपग्रामे । घोषे । अहीरवासा इति भाषा । आ

भीराणांपल्ली ।

आभीरी । स्त्री । महाशूद्राम् । अहीरनी इति भाषा । आभीरस्त्रीजातीया वा । पुंयोगादितिजातेरिति च ङीष् ।

आभीलम् । न । कृच्छ्रे । दुःखे । त्रि । कष्टयुक्ते । भयानके । आसमन्तात् भियंलाति । ला° । कः ।

आभुग्न: । त्रि । ईषद्वक्रे । आकुञ्चिते ।

आभेरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ।

आभोगः । पुं । वरुणस्यच्छत्रे । परिपूर्णतायाम् । यत्ने । आभोजनम् । भुज° । भावे अधिकरणे वा घञ् । कविनामयुक्त गानसमापककाव्ये । यथा । यत्रैवकविनामस्यात्सआभोग-इतीरितइतिसङ्गीतदामोदरः ।

आभ्यन्तर: । त्रि । अभ्यन्तरभवे । तत्रभव इत्यण् ।

आभ्युदयिक: । त्रि । अभ्युदयनिमित्ते श्राद्धादिकर्मणि ।

आभ्रिक: । पुं । काष्ठकुद्दालेन खननकर्त्तरि । अभ्रयाखनति । तेनदीव्यतीत्यादिनाठक् ।

आम । । । अङ्गीकारे । ज्ञाने । निश्चयस्मृतौ । प्रतिवचने । आमयति । अमगत्यादिषु चुरादि:(?) क्विप् ।

आम: । पुं । रोगमात्रे । रोगविशेषे । मलवैषम्यरोगे । न । षट्प्रकाराजीर्णरोगमध्ये रोगविशेषे । आहारस्यरस:सारो योनपक्वोऽग्निलाघवात् । आमसंज्ञां सलभते बहुव्याधिसमाश्रय: । आममन्नरसंकेचित् केचित्तुमलसञ्चयम् । प्रथमांदोषदुष्टिंवा केचिदामंप्रचक्षते । अपिच । अविपक्वमसंसक्तं दुर्गन्धिबहुपिच्छिलम् । सादनंसर्वगात्राणामामभित्यभिशब्दितम् । तेनामेन सदायुक्तादोषादूष्याश्चताद्दृशा: । तदुद्भवा आमयाश्चसामाइतिबुधै: स्मृता: । त्रि । अपक्वे । असिद्धे । पाकरहिते ।

आमगन्धि । न । शवादुत्थमन्धयुते । विस्रे । अपक्वमांसादिगन्धाढ्ये ।

आमण्ड: । पुं । शुक्लैरण्डे ।

आमनस्यम् । न । पीडायाम् । व्यथायाम् । अमनसो भाव: । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।

आमन्त्रणम् । न । सम्बोधने । आनन्दने । निमन्त्रणे । कामचारानुज्ञायाम् । यस्याकरणे प्रत्यवायोनस्यात् । यथा । इह शयीत भावन् । मन्त्रगुप्तभाषणे । आङ्पूर्व: । ल्युट् ।

आमन्त्रणा । स्त्री । पृच्छायाम् ।

आमन्त्रितम् । न । सम्बोधनप्रथमायाम् । त्रि । निमन्त्रिते ।

आमन्दः । पुं । वासुदेवे ॥

आमन्दा । स्त्री । रज्जुभेदे ।

आमयः । पुं । रोगे । अमरोगे । भावे घञ् । आमंयात्यनेन । यामापणे । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । आमयनमनेनवा । मीञ् हिंसायाम् । एरच् । घोवा । न । कुष्ठौषधौ ।

आमयावी । त्रि । रोगिणि । मन्दानलयुक्ते । विकृते । आमयो स्यास्ति । आमयस्योपसंख्यानंदीर्घश्चेति-विनिः ।

आमर्शनम् । न । स्पर्शे ।

आमर्षः । पुं । क्रोधे । मर्षणम् । मृष तितिक्षायाम् घञ् । नञ् समासः । अन्येषामपीतिदीर्घः । मिथ्यो गंभिरामर्षं निर्वीर्यमरिनन्दनमि-तिप्रयोगः ।

आमलकः । पुं । श्वासकरञ्जे । न । धात्रीफले । क्षुद्रामलके । आमलते । आमल । कुनशिल्पिसंज्ञयोः । आमलक्याःफलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् । त्रि । धात्रीद्रुमे । तिष्यफलायाम् ।

आमलकी । स्त्री । अमृतायाम् । तिष्यफलाद्रुमे । आमलते । मलधारणे । कुन् । जातेरितिङीष् ।

आमवातः । पुं । स्वनामख्यातेरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । युगपत् कुपितावेतौ त्रिकसन्धिप्रवेशकौ । स्तब्धश्चकुरुतो गात्रमामवातःसउच्यते । एतौवातकफौ । त्रिकसन्धिप्रवेशकौ वेदनयेतिबोद्धव्यौ ॥

आमश्राद्धम् । न । आमान्नविहितश्राद्धे । आपद्यनग्नौतीर्थे च चन्द्रसूर्यग्रहेतथा । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहि । अपत्नीकः प्रवासीच भार्यायस्यरजस्वला । आमश्राद्धंद्विजैः कार्यंशूद्रेणतुसदैवहीतिच ।

आमातीसारः । पुं । षट्प्रकारातीसारमध्येरोगविशेषे ॥

आमात्यः । पुं । अमात्ये ।

आमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥

आमान्नम् । न । अपक्वतण्डुलादिके ।

आमाशयः । पुं । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे अपक्वस्थाने ।

आमिक्षा । स्त्री । वैश्वदेव्याम् । तप्ते पक्वेचपयसि दधियोगतो जातायांतु म्धविकृतौ । तत्रघनीभूतः पिण्डआमिक्षा जलंवाजिनम् ॥ आमिष्यते । मिषुसेचने । बाहुलकात्सक् । यद्वा । आमक्षति । मक्षरोषे सङ्घाते च । अच् । पृषोदरादिः ॥

आमिक्षीयम् । न । आमिक्षे । दधिनि । आमिक्षायैहितम् । विभाषाह

क्विरपूपादिभ्यइति छ: ।

आमिक्ष्यम् । न । आमिक्षीये । आमिक्षायैहितम् । यत् ।

आमिषम् । न । पुं । भोग्यवस्तुनि ॥ सम्भोगे ॥ उत्कोचे ॥ पलले । मांसे ॥ सुन्दराकाररूपादौ । लोभसम्बन्धे । लाभे । कामगुणे । रूपे । भोजने । लोभ्यवस्तुनि । विषये । आमिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । मेषतिवा । मिषुसेचने । इगुपधेतिकः । यद्वा । अमति । अमगत्यादिषु । अमेर्दीर्घश्चेतिटिषच् ॥ यद्वा । आमिष्यते भुज्यते । मिषश्लेषणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । घञर्थे कः इतितुपरिगणनादयुक्तम् ।

आमिषप्रिय: । त्रि । मांसाभिलाषिणि ॥ पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

आमिषाशी । त्रि । मत्स्यमांसभोजनशीले । शौष्कले ॥ आमिषमश्नाति । अशभोजने । सुपीतिणिनि: ।

आमीक्षा । स्त्री । आमिक्षायाम् । आङ्पूर्वान्मिहेर्दीर्घश्चेतिसः ॥

आमुक्त: । त्रि । पिनद्धे । परिहितवस्त्रादौ । परिहितकवचेजने । आमुच्यतेस्म । मुच्लृमोक्षणे । क्तः ॥

आमुप: । पुं । कण्टकयुक्तवंशविशेषे ।

आमुष्मिक: । त्रि । स्वर्गसुखाद्यनुभवे । अमुष्मिन् परलोकेभव: । ठक् ।

आमुष्यायण: । त्रि । ख्यातवंशोद्भवे । सत्कुलजाते । अमुष्यापत्यम् । नडादित्वात्फक् । षष्ठ्या: अलुक् ॥

आमूलम् । न । मूलपर्य्यन्ते ।

आमोद: । पुं । अतिदूरगामिनिगन्धे । गन्धे । हर्षे । निश्वासगन्धे ॥ सुमहद्गन्धे । आमोदनम् आमोदयतिवा । मुदहर्षे । आङ्पूर्वः । भावे घञ् । स्वार्थण्यन्तः । पचाद्यच्वा ।

आमोदनम् । न । आमोदकरणे । ल्युट् ।

आमोदित: । त्रि । आनन्दिते । सहर्षे । सुगन्धिते । आमोद:सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

आमोदी । त्रि । मुखवासने । कर्पूरादिनानाद्रव्यरचितमुखवासार्हद्रव्ये । आमोदोऽस्तिअस्य अस्मिन्वा । इनि: ।

आम्नात: । त्रि । अभ्युक्ते । यथा । अनाम्नातेष्वमन्त्रत्वमिति ।

आम्नाय: । पुं । आगमे । निगमे । वेदे । सम्प्रदाये । गुरुपरम्परागतसदुपदेशे । उपदेशे । वंशे । कथने । कुलक्रमे । अभ्यासे । यथा । तस्यसन्दिदिहे वुद्धिर्मुहुः सीतांनिरीक्ष्यच । अम्नायानामयोगेनविद्यांमशिशिक्षा

मिवेति रामायणम् ॥ आम्नायते अभ्यस्यते । म्ना अभ्यासे । कर्मणिघञ् । श्याद्व्यधेतिणः । आम्नानंवा । भावे घञ् । आत इति युक् ।

आम्बिकेयः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ धृतराष्ट्रराजनि ॥ अम्बिकायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

आम्भसिकः । पुं । मत्स्ये । अम्भसावर्त्तते । ओजस्सहोम्भसावर्त्ततेइतिठक् । ठस्येकः ॥

आम्रः । पुं । चूते । रसाले । अथास्यपुष्पादीनांगुणाः । आम्रपुष्पमतीसारकफपित्तप्रमेहनुत् । असृक्दुष्टिहरंशीतंरुचिकृद्ग्राहिवातलम् ॥*॥ आम्रंबालंकषायाम्लं रुच्यंमारुतपित्तकृत् । तरुणंतु तदत्यम्लंरूक्षंदोषचयास्रकृत् ॥ * ॥ आम्रमामंत्वचाहीन मातपेतीवशोषितम् । अम्लंस्वादुकषायंस्याद्भेदनंकफवातजित् ॥ ॥ पक्वन्तु मधुरंहृष्यंस्निग्धंशुक्रबलप्रदम् । गुरुवातहरंहृद्यंवर्ण्यंशीतमपित्तलम् ॥ कषायानुरसं वह्निश्लेष्मशुक्रविवर्द्धनम् ॥ * ॥ तदेववृक्षसम्पक्वं गुरुवातहरंपरम् ॥ मधुराम्लंसरंकिञ्चित् भवेत् पित्तप्रकोपनम् ॥ ॥ आम्रंकृत्रिमपक्वंयत्तद्भवेत् पित्तनाशनम् । रसस्याम्लस्यनाशाने

स्तुमाधुर्याच्च विशेषतः । चूषितंततपरंरुच्यंबलवीर्यकरंलघु । शीतलंशीघ्रपाकिस्याद्वातपित्तहरंसरम् ॥*॥ तद्रसोगालितोबल्योगुरुर्वातहरःसरः । अहृद्यस्तर्पणोऽतीवबृंहणः-कफवर्द्धनः ॥ ॥ तस्यखण्डंगुरुपरंरोचनं चिरपाकिच । मधुरंबृंहणंबल्यं शीतलंवातनाशनम् ॥ वातपित्तहरं रुच्यंबृंहणं बलवर्द्धनम् । वृष्यंवर्णकरंस्वादुदुग्धाक्तंगुरुशीतलम् ॥ * ॥ मन्दानलत्वं विषमज्वरञ्चरक्तामयं बद्धगुदोदरञ्च । आम्रातियोगेनयनामयञ्चकरोति तस्मा दतितानि नाद्यात् ॥ ॥ एतदम्लाम्रविषयंमधुराम्रपरंनतु । मधुरस्य परंनेत्रहितत्वाद्यागुणायतः ॥ * ॥ शुण्ठ्यम्भस्त्वनुपानंस्यादाम्राणा मतिभक्षणे । जीरकंवाप्रयोक्तव्यं सहसौवर्चलेनच ॥ * ॥ आम्रबीजं कषायंस्या च्छर्द्यतीसारनाशनम् । ईषदम्लञ्चमधुरं तथा हृदयदाहनुत् ॥ * ॥ आम्रस्यपल्लवंरुच्यं कफपित्तविनाशनम् । पल्लवमचनवद्लम् । अस्य शाकप्रकारस्तु । स्विन्ना निष्पीडिताः कामंकोकिलाहारपल्लवाः । घृतसिन्धूत्थसंसिद्धारुच्या रामठवासिताः ॥ सर्पिषाखण्डयुक्तास्तेतलिताश्चाम्रपल्लवाः । लवङ्गार्द्रक

संयुक्तामारीचैरुचिकारकाः॥ ॥ * अस्यपल्लवमुकुलानां प्रकारस्तु । आम्रस्यैवनवताम्ररुचिप्रवालाः खण्डीकृतालवणमिश्रितपिण्डिताश्च । वाह्लीकधूपनजुषोघृतदुग्धसिद्धाःसन्दीपयन्ति पवनस्यसखं हि एते ॥ मुकुलः सहकारशाखिनः शृतखण्डीकृतसैन्धवान्वितः । दधिमथ्यमरीचसंस्कृतश्चिरयातामरुचिं छिनत्ति हि ॥ कफपित्तहरौहृद्यौमुखवैरस्यनाशनौ । वह्निसन्धननौरुच्यौ चूतजौ पुष्पपल्लवौ ॥ ॥ आम्रमामं जलस्विन्नंमर्द्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदंश्रेष्ठंभीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरंबल्यंशीघ्रमिन्द्रियतर्पणमिति ॥ अम्यते । अमगत्यादौ । अमितम्योर्दीर्घश्चेतिरक्दीर्घश्च ॥

आम्रगन्धकः । पुं । समष्ठिलायाम् । शाकविशेषे ॥

आम्रपेषी । स्त्री । शुष्काम्रखण्डे ॥

आम्ररसाकृतिः । स्त्री । रसालायाः प्रभेदे ॥ यथा । किञ्चित्कुङ्कुमसंयुक्तं विमस्तुदधिगान्वितम् । सशर्करं भवेत् पीताऽपक्वाम्ररससन्निभा ॥ पीताशिखरिणीया साज्यैवगुणवतीहि-सा । मुख्याम्रगुणावस्थावातपित्तहरापरेति ॥

आम्रवणम् । न । चूतवने ॥ प्रनिरन्तः-शरेत्यादिनावननकारस्यणत्वम् ॥

आम्रातः । पुं । आमड़ा अम्बाडाइति विश्रुतेफलवृक्षविशेषे । कपीतने । पीतने ॥ आम्रातमम्लंवातघ्नंगुरूष्णंरुचिकृत्परम् । पक्वन्तुवरं स्वादुरसपाकं हिमंस्मृतम् ॥ तर्पणंश्लेष्मलंस्निग्धंवृष्यंविष्टम्भिबृंहणम् । गुरुवल्यंमरुत्पित्तक्षतदाहक्षयास्रजित् ॥ अमावट इतिख्याते आम्रातके ॥ राजाम्रे ॥

आम्रातकः । पुं । आम्राते । कपीतनेवृक्षे ॥ अमैाट इतिख्याते आम्रावर्त्ते ॥ पक्वस्यसहकारस्यकटे विस्तारितो रसः । घर्मशुष्कोमुहुर्दत्त आम्रातक इतिस्मृतः ॥ आम्रमतति । अत सातत्यगमने । कृञादिभ्यउन् ॥

आम्रातकेश्वरः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ आम्रातकेश्वरं सूक्ष्मं सूक्ष्माख्यंपरमेश्वरीत्यागमः । सूक्ष्मेचाम्रातकेश्वरं इति देवीगीता च ॥

आम्रावर्त्तः । पुं । आम्रातके । अमावट अमैाट इतिभाषाप्रसिद्ध ॥ आम्रावर्त्तस्तु पाकेहि वातपित्तहरःसरः । रुच्यःसूर्यांशुभिःपाकाल्लघुश्चसहिकीर्त्तितः ॥

आम्रेडितम । न । द्विस्त्रिरुक्ते ॥ यथा । सर्पःसर्प इति ॥ आम्रेड्यते आधिक्येना च्यतेस्म । म्रेडृउन्मादे । क्तः ॥

आम्लवेतसः । पुं । अम्लवेतसवृक्षे ।

आम्ला । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे । श्रीवल्ल्याम् ।

आम्लिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ अम्लोद्गारे ।

आयः । पुं । धनागमे । प्राप्तौ । लाभे ॥ एकादशभवने ॥ वास्तुविषये ध्वजाद्यष्टसु ॥ आयाध्वजोधूम्रहरिश्वगोखरेभध्वाङ्क्षकाः इत्युक्तेः । ग्रामादिषुस्वामिग्राह्ये भागे । स्त्र्यगाररक्षके ।

आयःशूलिकः । त्रि । तीक्ष्णकर्म्मणि ॥ तीक्ष्णोपायेनयोऽन्विच्छतिसआयःशूलिकोजनः । अयःशूलेनअर्थानन्विच्छति । अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्ठञाविति ठक् ।

आयतः । त्रि । दीर्घे । लम्बा इति भाषा ॥ आयम्यतेस्म । क्तः । आयतते वा । यतीप्रयतने । पचाद्यच् । आकृष्टे ॥ अतिप्रसक्ते ॥

आयतच्छदा । स्त्री । कदल्याम् ॥ आयताश्छदाः यस्याः सा ॥

आयतनम् । न । आश्रये । विश्रामस्थाने ॥ यज्ञस्थाने । चैत्ये ॥ देवस्थाने ॥ आयतन्त्यत्र । यती॰ । अधिकरणे ल्युट् ॥

आयतिः । स्त्री । दैर्घ्ये ॥ प्रभावे । कोषदण्डजे तेजसि ॥ उत्तरकाले । आगामिकाले । फलदानकाले ॥ प्रापणे ॥ सङ्गे ॥ संयमे ॥ आयम्यते अनया अत्रवा आयमनं वा । यमउपरमे । स्त्रियांक्तिन् ॥ आयास्यतिवा । याते र्बाहुलकाड्डुतिः ॥

आयती । स्त्री । भविष्यत्काले ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

आयत्तः । त्रि । अधीने । वशीभूते ॥ आयततेस्म । यती॰ । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

आयत्तिः । स्त्री । स्नेहे ॥ वशित्वे ॥ वासरे ॥ बले । स्थानि । सामर्थ्ये ॥ सीमनि ॥ आयतनम् । यती॰ । स्त्रियां॥ क्तिन् ॥

आयमनम् । न । आकर्षणे ॥ यथा दृढस्यधनुष आयमनमिति ॥ आकृष्य दीर्घीकरणे ॥

आयल्लकम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

आयसम् । न । लोहे ॥ त्रि । अयसोविकारे । अयोनिर्मिते ॥ अण् ॥

आयसी । स्त्री । लोहमयकवचे । अङ्गरक्षिण्याम् । आम्लिकायाम् । ङीप् ।

आयस्तः । त्रि । तेजिते । शाणादिना-
तीक्ष्णीकृते । क्षिप्ते ॥ क्रोधिते । कुपिते । हते । उत्सुके । प्रयत्नकुर्वाणे ॥ यसुप्रयत्ने । कर्त्तरि क्तः ॥

आयस्थानम् । न । स्वामिग्राह्योभागः आयः स यस्मिन्नुत्पद्यतेतस्मिन् ।

आयातः । त्रि । आगते ॥

आयामम् । न । स्वभावे । इतिजटाधरः ॥

आयामः । पुं । दैर्घ्ये । आयम्यते अनेन वा आयमनं वा । घञ् । यद्वा । आयाति । या० । अर्त्तिस्तु सुह्विति मन् ।

आयामवान् । त्रि । आयामिनि ॥ आयामोऽस्ति अस्य अस्मिन् वा । यवादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति मतुप् ॥

आयामी । त्रि । आयामवति । पक्षे इनिः ।

आयासः । पुं । व्यायामे । श्रमे । आयसनम् । यसु० । घञ् ।

आयी । त्रि । लाभवति । मतुवर्थे इनिः ।

आयुः । पुं । छान्दसः । मनुष्ये । इति । इण्० । छन्दसीणउण् । बहुलवचनात् भाषायामपीति व्याख्यानकृत् । जीवितव्याप्यकाले । आयुषि ॥ वायुनाजगदायुनेतिवर्णविवेकः । मावधिष्ठाजटायुंमामितिभट्टिः । तटीं विन्ध्यस्याद्रेरभजतजटायोः प्रथमज इत्यादिप्रयोगाश्चानुकूलास्तेषाम् । आयाति । या० । मृगय्वादिर्वा ।

आयुक्तः । त्रि । व्यापारिते । ईषद्युक्ते । कर्माध्यक्षे । नियोगिनि ॥

आयुतः । त्रि । समन्तात्युक्ते ।

आयुधम् । न । शस्त्रमात्रे ॥ आयुधानां त्रयोभेदः प्रहरणानि पाणिमुक्तानि यन्त्रमुक्तानि चेति । तत्र । प्रहरणानि खड्गादीनि । पाणिमुक्तानि चक्रादीनि । यन्त्रमुक्तानि अश्मशरास्त्रादीनि ॥ आयुध्यन्तेऽनेनेति । युधसम्प्रहारे घञर्थेकविधानम् ॥

आयुधधर्मिणी । स्त्री । जयन्तीवृक्षे ॥

आयुधागारम् । न । अस्त्रगृहे ॥ अत्र नियुक्तस्य लक्षणमुक्तं मात्स्ये १८९अध्याये । स्थापनाजातितत्त्वज्ञः सततं प्रतिजागरः । राज्ञःस्यादायुधागारे दक्षःकर्मसुचोद्यत इति ।

आयुधिकः । पुं । अस्त्रजीविनि । शस्त्राजीवे । काण्डपृष्ठे । आयुधेनजीवति । आयुधाच्छचेतिचाट्ठञ् ।

आयुधीयः । पुं । आयुधिके ॥ आयुधेन जीवति । छः ॥

आयुर्द्रव्यम् । न । औषधे ॥

आयुर्वेदः । पुं । अष्टादशविद्यान्तर्गतध

न्वन्तरिप्रणीत विद्याविशेषे । चिकित्साशास्त्रे । रोगोपशमपूर्वकानन्दफलके अष्टस्थानसंयुते अथर्ववेदस्योपाङ्गे । आयुःशरीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगः । तदस्मिन् विद्यते । अथवा आयुरनेनविन्दतीत्यायुर्वेदः । ऋग्वेदस्योपवेदे । इति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

आयुर्वेदी । त्रि । आयुर्वेदज्ञे । चिकित्सके । वैद्ये ॥

आयुर्योगः । पुं । औषधे ॥

आयुष्मान् । त्रि । चिरजीविनि । दीर्घायुषि । अतिशयित मायुरस्य । मतुप् । तसौमत्वर्थे ॥ पुं । द्वितीययोगे । तत्रजातस्य फलं यथा । यस्यायुष्मानजन्मकालेधनुष्मान् यानेयानंतस्यदेशेषुकार्य्यम् । कुर्यान्नूनं क्रीडनं पुष्पशय्यांदासैर्वासैरन्वितोगर्वितश्चेति ॥

आयुष्यम् । त्रि । पथ्ये । आयुषोनिमित्ते । आयुर्हिते ॥ यत् ॥

आयुः । न । जीवितकाले । परमायुषि । पथ्याशिनांशीलवतांनराणांसद्वृत्तिभाजांविजितेन्द्रियाणाम् । एवंविधानामिदमायुरत्रचिन्त्यंसदाहद्रमुनिप्रवादः । इते । अष्टमभवने । एति । इणगतौ । एतेर्णिच्चेत्युसिः । णित्वाद्वृद्धीकृतायामायादेशः ।

आयुस्करः । त्रि । परमायुर्जनके ॥

आयोगः । पुं । गन्धमाल्योपहारे । व्यापृतौ । व्यापारे । रोधे । आयोजनम् । युजिर० । घञ् ॥

आयोगवः । पुं । शूद्राद्वैश्यायामुत्पन्नेजातिविशेषे । काष्ठतक्षणमस्यकर्म ॥

आयोजनम् । न । आहरणे । द्रव्यासादने । यथा । कुत्रचित्तण्डुलाःसन्निकृष्टस्थालीकाचेन्धनम् । तेषामायोजनं कुर्वन् मुख्यःकर्त्ताभिधीयत इति ॥

आयोधनम् । न । युद्धे । वधे । युधसम्प्रहारे । भावे ल्युट् ॥

आरः । पुं । मङ्गलग्रहे । शनिग्रहे । पित्तले । रेफल इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मधुराम्लफले । वृक्षविशेषे ॥ न । मुण्डलोहे । पित्तले । रीत्याम् ॥ कोणे । प्रान्तभागे । ऋगतौ । भावे घञ् ॥

आरकूटः । पुं । न । पित्तले । रीत्याम् ॥ यथा । अकाञ्चनेकाञ्चननाशिकाङ्क्षे किमारकूटाभरणेन नश्रियइति ॥ आरंकूटयते । कूटदाहे । पचाद्यच् ॥

आरघः । पुं । हस्तिकुम्भाधःस्थले । गजकुम्भसन्धौ । हस्तिशीर्षमर्मणि । सैन्ये ॥ त्रि । रक्षके ॥ रक्षणीये ।

। स्त्री । रक्षायाम् । आरक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ।

आरग्वधः । पुं । धनवहेडा सोनालु गिरमालव अमलतास इतिभाषाप्रसिद्धे राजवृक्षे । व्याधिघाते । अस्यगुणाः । आरग्वधोगुरुः स्वादुःशीतलः स्रंसनोत्तमः । ज्वरहृद्रोगपित्तास्रवातोदावर्त्तशूलनुत् । तत्फलंस्रंसनंरुच्यंकुष्ठपित्तकफापहम् । ज्वरेतुसततं पथ्यंकोष्ठशुद्धिकरंपरमिति- । आरगणम् । रणेशङ्कायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरंरोगशङ्कामपिहन्ति । कर्मण्यण् । बहुलंतणीतिहन्तेर्वधः अदन्तः । यद्वा । रुजारोगे । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरुजं- रोगशङ्कामपिहन्ति ।

आरट्टः । पुं । अन्वयोनै देशविशेषे ।

आरट्टजः । पुं । आरट्टदेशोद्भवघोटके । पारसीके । आरट्टे जातः । जनी० । डः ।

आरणिः । पुं । पयसांभ्रमे । आवर्त्ते । कुलहण्डके । इतिहारावली ॥

आरण्यः । त्रि । वृक्षपक्षिमृगादौ । अरण्ये भवः । अरण्याणः । गोमये । वागोमयेषु ।

आरण्यकः । पुं । पथि । अध्याये । न्याये । विहारे । मनुष्ये । हस्तिनि । गजे । अरण्ये भवः । पथ्यध्यायाद्यर्थे अरण्यान्मनुष्यइतिवुञ् । गोमये । वा गोमयेषु । न । काण्वानांमाध्यन्दिनानाञ्चब्राह्मणविशेषे । अरण्येऽनूच्यमानत्वात् तस्य । अरण्येध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् ।

आरण्यकुक्कुटः । पुं । वनकृकवाकौ । आरण्यकुक्कुटः स्निग्धोवृंहणःश्लेष्मलोगुरुः । वातपित्तक्षयवमीविषमज्वरनाशनः ।

आरण्यपशुः । पुं । अरण्यजातपशौ । सचसप्तधा । यथा । महिषः । वानरः । ऋक्षः । सरीसृपः । रुरुः । पृषतः । मृगः । इतितिथ्यादितत्त्वे पैठीनसिः ॥

आरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ।

आरण्यराशिः । पुं । मेषे । वृषे ॥ सिंहे । मकरप्रथमार्द्धे ॥

आरतिः । स्त्री । उपरमे । निवृत्तौ । आरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ।

आरथः । पुं । एकाश्वगन्त्र्याम् ।

आरनालम् । न । काञ्जिके । आरनालन्तुगोधूमैरामैः स्यान्निस्तुषीकृतैः । पक्वैर्वासन्धितैस्तत्तुसौवीरसदृशंगुणैः । आर्च्छति । ऋगतौ । अच् । नलति । णलगन्धे । ज्वलतीतिणः

। आरो नालोऽस्य ॥

आरनालकम् । न । काञ्जिके ॥ आरो नालोऽस्य । शेषाद्विभाषेतिकप् ॥

आरबी । स्त्री । आरबनाम्नोम्लेच्छविशेषदेशस्यभाषायाम् ॥ अस्यपठनमुहूर्त्तःपारसीवद्बोध्यः ॥

आरब्धः । त्रि । कृतारम्भे ॥ न । आरम्भे ॥

आरबः । पुं । म्लेच्छदेशप्रभेदे ॥

आरबभाषा । स्त्री । आरबीभाषायाम् ॥

आरभटी । स्त्री । नाट्यवृत्तौ ॥

आरमणम् । न । आरामे ॥

आरम्भः । पुं । त्वरायाम् ॥ उद्यमे । स्वार्थंपरोपकारार्थंवागृहचैत्यादिसम्पादनप्रयत्ने ॥ वधे ॥ दर्पे ॥ प्रस्तावनायाम् ॥ उपक्रमे । प्रथमकृतौ । प्रारम्भे ॥ आरम्भणम् । रभराभस्ये । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

आरम्भवादः । पुं । तार्किकाणां मीमांसकानाञ्चवादे ॥ सयथा । आत्माकाशाणुमुखतः कारणं पूर्वमिष्यते । कुलालादिवदण्डन्तुघटवज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यम्भोग्निवायूनांकर्मसंयोजिताणवः । द्व्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइदंमहदिति ॥

आरम्भवादी । पुं । वैशेषिके ॥ त्रि । तन्मतवादिनि ॥

आरम्भसिद्धिः । स्त्री । कार्यसिद्धौ ॥

आरम्भी । पुं । आरम्भवादिनि । वैशेषिके । समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणेभ्योभिन्नस्यकार्यस्योत्पत्तिस्तां योवक्तितस्मिन्नित्यर्थः । सचवैशेषिकः ॥

आरवः । पुं । शब्दमात्रे ॥ आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङिरुप्लुवोरितिघञोभावेवृद्धेरप् ॥

आरा । स्त्री । चर्मप्रभेदकास्त्रे । चर्मप्रभेदिकायाम् ॥ आइयर्त्ति ऋच्छतिवा । ऋगतौ । अच् । आर्यतेवा । भिदादावाराशस्त्र्यामितिपाठात् साधुः ॥ प्रतोदे ॥ अर्यन्तेऽनयाऽश्वाः । आङ्पूर्वात्र्त्तिः । आङोर्त्तेश्च । उपसर्गादृतीति वृद्धिः ॥

आराग्रम् । न । अर्द्धचन्द्राद्यस्त्रमुखे ॥ अर्द्धचन्द्रक्षुरप्रादिधाराग्रंमुखमुच्यते । आराग्रन्तुमुखन्तेषांपुष्पदन्तादिभेदतः ॥ इतिहलायुधः ॥

आरात् । ा । दूरे ॥ समीपे ॥ आराति । रादाने । बाहुलकादातिप्रत्ययः ॥

आरातिः । पुं । अरौ । शत्रौ ॥

आरातीयः । त्रि । दूरस्थे ॥ निकटस्थे ॥ आरात्भवः जातः आगतोवा । वृद्धाच्छः ॥

आरात्रिकम् । न । नीराजनायाम् ॥ नीराजननिमित्तदीपे ॥ नीराजनामन्त्रे ॥ आदौ चतुष्पादतले च विष्णोर्द्वौ नाभिदेशे मुखमण्डलैकम् । सर्वेषु चाङ्गेष्वपि सप्तवारानारात्रिकं भक्तजनस्तु कुर्यात् ॥

आराधनम् । न । पचने ॥ साधने ॥ अवाप्तौ ॥ तोषणे ॥ पूजने ॥ असारसंसारविवर्त्तनेषु मा यात तोषं प्रसभं ब्रवीमि । सर्वत्र दैत्याः समतामुपेत समत्वमाराधनमच्युतस्येति प्रह्लादः ॥ असारोऽयं संसारस्तत्र विवर्त्तनानि देवमनुष्यतिर्यगादिजन्मानि तेषु तत्तदुचितैर्भोगैस्तोषं मा यात किन्तु सर्वत्र सर्वेषु भूतेषु समतां समदर्शितामुपेत प्राप्नुत । तदेवाच्युतस्याराधनमित्यर्थः ॥ आराध्यतेऽनेन । राध संसिद्धौ । भावकरणादौ ल्युट् ॥

आराधना । स्त्री । साधनायाम् । सेवायाम् । परिचर्यायाम् ॥ टाप् ॥

आराधनीयः । त्रि । आराधयितुं योग्ये ॥

आराध्यः । त्रि । उपास्ये । सेव्ये ॥

आरामः । पुं । उपवने । कृत्रिमवने । क्रीडार्थवने ॥ आरमन्त्यत्र । रम क्रीडायाम् । हलश्चेति घञ् ॥

आरामशीतला । स्त्री । सुगन्धिपत्रिविशेषे । आनन्द्याम् । गन्धाढ्यायाम् ॥

आरालिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ॥ जिह्मगामिनि ॥ अरालं कुटिलं चरति । चरतीति ठक् ॥

आरावः । पुं । आरवे । निनादे । निस्वने ॥ आरवणम् । रु शब्दे । विभाषाङि रुप्लुवोरिति घञ् ॥

आरुः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ कर्कटे ॥ शूकरे ॥

आरुणिः । पुं । उद्दालके । गौतमे ॥ अरुणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आरुणेयः । पुं । श्वेतकेतुमुनौ ॥ आरुणेरपत्यम् । ढक् ॥

आरुरुक्षुः । त्रि । आरोढुमिच्छौ ॥

आरूः । पुं । तरोर्भेदे ॥ कर्कटे ॥ दंष्ट्रिणि । शूकरे ॥ पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ ऋच्छति । अर्यतेर्वा । ऋ गतिप्रापणयोः । क्षितकसिपद्यर्त्तेरित्यूः ॥

आरुकम् । न । वीरसेमहत्वे । आड़ू इति भाषा । हिमाचलप्रसिद्धौषधीविशेषे । आड इति गौडभाषा ॥ तत्पत्रपुष्पादिभेदतश्चतुर्जाति ॥

आरूढः । त्रि । कृतारोहणे ॥ उच्चस्थानगते ॥ आङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थेति क्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायश्चित्तं न पश्यामि येन शुध्येत् स आ

त्मका ।

आरेवतः । पुं । आरग्वधे । राजवृक्षे । न । पारेवतवृक्षफले । आरेवयति निस्सारयतिमलम् सारकत्वात् । रेवृप्लवगतौ । णिच् । विच् । अतति । अत० अच् । आरेवश्चासौ अतश्च ।

आरोग्यम् । न । अनामये । लाघवे । रोगराहित्ये । अरोगस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । रोगाभावसाधने ।

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्सालये । यथा । धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यंसाधनंयतः । अतस्त्वारोग्यदाताचनरोभवति सर्वदः । आरोग्यशालांकुर्वीतमहौषधपरिच्छदाम् । विदग्धवैद्यसंयुक्तांबह्वत्ररससंयुताम् । वैद्यस्तुशास्त्रवित्प्राप्तोदृष्टौषधपराक्रमः । ओषधीमूलतत्त्वज्ञःसमुद्धरणकालवित् । बलवीर्यविपाकज्ञः शालिमांसौषधीगणे । त्यागिवद्देहिनांतद्वदनुकूलःप्रियंवदइतिवैद्यकम् ।

आरोपः । पुं । मिथ्यारोपणे । यथारज्जौसर्परोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपः । मिथ्याविष्करणे ।

आरोपणम् । न । न्यासे । संस्थापने ।

आरोपितः । त्रि । कल्पिते । कृतारोपणा ।

पणे । निहिते । न्यस्ते ।

आरोहः । पुं । अवरोहे । वरारोहाकटौ । वरस्त्रियाःश्रोण्याम् । आरोहणे । गजारोहे । दीर्घत्वे । समुच्छ्रये । परिमाणविशेषे । नितम्बे । आरुह्यते अनेनवा आरोहणम् आरोहतिवा । रुहेःकरणेभावेवा घञ् । अच्वा ।

आरोहकः । त्रि । आरोहणकर्त्तरि ।

आरोहणम् । न । सोपाने । पैडी इति भाषा । पाषाणादिनिर्मिते सौधाद्युपरिगमनमार्गे । समारोहे । नीचादूर्ध्वगमने । चढना इतिभाषा । प्ररोहणे । अङ्कुरादिजनने । आरुह्यतेऽनेन । रुहप्रादुर्भावे । करणेल्युट् ।

आर्किः । पुं । अर्कपुत्रे । शनैश्चरे ।

आर्गवधः । पुं । राजवृक्षे । आरग्वधे ।

आर्घा । स्त्री । मधुमक्षिका विशेषे । यापीतादीर्घतुण्डा षट्पदसन्निभा भवति ।

आर्घ्यम् । न । मधुप्रभेदे । मधूकवृक्षान्निर्यासंजरत्काष्ठाश्रमोद्भवाः । स्रवन्त्यार्घ्यंतदाख्यातंश्वेतकं माक्षिकंपुनः । तीक्ष्णतुण्डास्तुयाःपीतामक्षिकाः षट्पदोपमाः । आर्घास्तास्तत्कृतं यत्तदार्घ्यमित्यपरेजगुः । आर्घ्यंमभवति चक्षुष्यंकफपित्तहरं परम् ।

कषायं कटुकं पाके तिक्तञ्चवल पुष्टिकृत् ॥

आर्च्चः । त्रि । अर्च्चावति । अर्चास्ति अस्य अस्मिन्वा । प्रज्ञाश्रद्धार्च्चाभ्योण इति पाणिनिकोण: ॥

आर्च्चिकः । पुं । ऋचांव्याख्याने । त्रि । ऋचुभवे । द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

आर्जवम् । न । अकौटिल्ये ॥ आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः। यथा हृदयंवद्व्यहरणे । परप्रतारणाराहित्ये । परचित्तानुसारित्वे ॥ अश्रद्धानेषुश्रोतृषुस्वज्ञातार्थसज्ञापने ॥ विहितप्रतिषिद्धयोरेकरूपप्रवृत्तिनिवृत्तिशालित्वं शारीरमार्जवम् ॥ ऋजोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

आर्त्तः । त्रि । पीडिते । अस्वस्थे । जराव्याध्यादिना ऽवसन्नप्राप्ते । दुःखाभिभूते ॥ पुत्रवियोगादिदुःखिते ॥

आर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्ट्याम् । वाणायाम् ॥ आर्त्तः क्षीणोगलति । गलअदने । प० अच् ॥

आर्त्तभागः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ ऋतभागस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥

आर्त्तवम् । न । रजसि । स्त्रीपुष्पे ॥ पुष्पे ॥ त्रि । ऋतुजे ॥ ऋतुसम्बन्धिनि ॥ ऋतुः प्राप्तोऽस्य । ऋतोरण् ॥ ऋतुरेववा । प्रज्ञादिभ्यश्चेत्यण् ॥

आर्त्तवी । स्त्री । घोटक्याम् । वाजिन्याम् ॥

आर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् ॥ रोगे ॥ आङ्ऋच्छतेः क्तिनिउपसर्गादृतीतिवृद्धिः ॥

आर्त्विजीनः । पुं । ब्राह्मणे ॥ यजमाने ॥ ऋत्विककर्मार्हति । ऋत्विजंवा अर्हति । यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति सूत्रेण यज्ञर्त्विग्भ्यांतत्कर्मार्हतीतिचोपसङ्ख्या नमितिवार्त्तिकेनघखञ् ॥ विद्वान्यजेत विद्वानेवयाजयेदितिद्वयोरपिविदुषोरधिकारात् ॥ योवाइमांपदशःस्वरशोक्षरशो वाचंविदधाति स आर्त्विजीनोभवति आर्त्विजीनाः स्यामेत्यध्येयंव्याकरणमितिभाष्यम् ॥

आर्त्विज्यम् । न । ऋत्विक्साध्यकर्मणि ॥ ऋत्विजः कर्म । ष्यञ् ॥

आर्थिकः । त्रि । अर्थग्राहके ॥ अर्थादागते ॥ अर्थंगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललामञ्चेतिठक् ॥

आर्थीभावना । स्त्री । भावनाविशेषे ॥ प्रयोजनेच्छाजनितयागादिक्रियेच्छाविषयव्यापार आर्थीभावना । साचाख्यातत्वांशेनोच्यते । आख्यातसामान्यस्य व्यापारवाचित्वात् । सा

चांशत्रयमपेक्षते । साध्यंसाधनमितिकर्त्तव्यताञ्च । किम्भावयेत् केन भावयेत् कथंभावयेदिति । तत्र सा ध्याकाङ्क्षायां स्वर्गादिफलंसाध्यत्वेनान्वेति । साधनाकाङ्क्षायांयागादि: करणत्वेनान्वेति । इतिकर्त्तव्यताकाङ्क्षायां प्रयाजाद्यङ्गजातमितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वेति ॥

आर्द्रिक: । पुं । कृषके ॥

आर्द्र: । त्रि । सजलवस्तुनि । क्लिन्ने । स्तिमिते । भीजा गीला इतिभाषा । अर्यतेस्म । अर्दगतौ । अर्हेर्दीर्घश्चेतिरक् ॥ आर्द्रंद्रव्यंद्विधाप्रोक्तं सरसंनीरसंतथा । सदुग्धंगुसरसकंद्विधानीरसमुच्यते । वास्तूकंसार्षपंशाकंनिर्गुण्डयेरण्डमार्षकम् । धत्तूरादमिदंसर्वमार्द्रंसरसमुच्यते । वटाश्वत्थकरीराद्यमार्द्रद्रव्यन्तुनीरसम् ॥ सदुग्धन्तुद्विधाप्रोक्तंमृदुतीक्ष्णमिति क्रमात् । शातलावजसीहुण्डसौरिण्याद्यास्तुतीक्ष्णका: । दुग्धिकार्कक्षीरिण्याद्यामृदुदुग्धा: प्रकीर्त्तिता: ॥

आर्द्रकम् । न । मूलविशेषे । अपाकशाके । शृङ्गवेरे । अदरख इतिभाषा ॥ आर्द्रिकाभेदिनीगुर्वीतीक्ष्णोष्णादीपनीचसा । कटुकामधुरापाके रूक्षावातकफापहा ॥ येगुणा:कथिता:शुण्ठ्यास्तेपिसन्त्यार्द्रकेखिला: । भोजनाग्रेसदापथ्यंलवणार्द्रक भक्षणम् । अग्निसन्दीपनंरुच्यं जिह्वाकण्ठविशोधनम् ॥ कुष्ठेपाण्डामयेकृच्छ्रे रक्तपित्ते कफज्वरे । दाहेनिदाघेशरदिनैवपूजितमार्द्रकम् ॥ अपिच । चक्षुष्यंरोचनंस्वर्य्यंविकाशिविशदंसरम् । स्तम्भाटोपानिलघ्नञ्चलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ गुडार्द्रकंवातहरंचक्षुष्यंपित्तनाशनम् । ज्वरघ्नंचातितृष्यञ्चवर्च्चोभेदिकफापहम् ॥ सुत्वचारचितमङ्कुरत:सत्क्षालितंविमलकैर्बहुतोयै: । मिश्रितंलवणनिम्बुपयोभिर्बालमार्द्रकमुपैतियोग्यताम् ॥ तैलासुरीरजनिसिन्धुजपङ्कसङ्गिप्रस्यन्दमाननवनिम्बुरसप्रसक्तम् । स्वादुस्तरांशिशिरवासरभोजनेषु कस्यैतिवर्णनपथंखलुशृङ्गवेरम् ॥ हृष्योष्णंदीपनंहृद्यं सस्नेहंलघुपाचनम् । रोचनंतर्पणंबल्यंचार्द्रकंपरिकीर्त्तितम् ॥ वातपित्तकफेभानांशरीरवनचारिणाम् । एकएवनिहन्तास्तिलवणार्द्रककेशरी ॥ आर्द्रायांजातम् । पूर्वाह्णापराह्णार्द्रेति वुन् ॥ आर्द्रयतिजिह्वायांवा । वुन् । आर्द्रसंज्ञकंवा संज्ञायामितिकन् । अर्दयतिक

फंथा । अर्द० । अर्देर्दीर्घश्चेतिरक् । कः ।

आर्द्रकवटः । पुं । मुण्डार्द्रकवटे ।

आर्द्रता । स्त्री । पङ्किलत्वे ॥

आर्द्रपटवासाः । पुं । तापसविशेषे । आर्द्रपटंवासआच्छादनंयस्य ।

आर्द्रमाषा । स्त्री । माषाणीति गौड भाषा प्रसिद्ध माषपर्ण्याम् ।

आर्द्रशाकम् । न । आर्द्रके ।

आर्द्रा । स्त्री । षष्ठनक्षत्रे । तत्रजातस्यफलंयथा । क्षुधाधिकोरुक्षशरीरकान्तिःकलिप्रियः कोपयुतोऽविनीतः । प्रसूतिकालेचभवेत्किलार्द्रान्चार्द्रचेताःशरणागतेपीति । टाप् ।

आर्द्रालुब्धकः । पुं । केतुग्रहे ।

आर्ष्टिः । स्त्री । अत्यादरे । टी । स्त्री ।

आर्य्यः । पुं । स्वामिनि । बुद्धे । गुरौ ॥ सुहृदि । त्रि । श्रेष्ठकुलोत्पन्ने । सत्कुलोद्भवे ॥ पूज्ये । श्रेष्ठे । सङ्गते । नाय्योक्या मान्ये । उदारचरिते । स्वच्छस्वान्ते । कर्त्तव्यमाचरन् काममकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठतिप्रकृताचारे सतुआर्यइतिस्मृतः । अर्त्तुं योग्यः अर्य्यतेवा । ऋगतौ । ऋहलोर्ण्यत ।

आर्य्यकः । पुं । पितामहे । मातामहे । म । पिण्डपात्रादिपितृकार्य्ये । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

आर्य्यका । स्त्री । श्रेष्ठायांनार्य्याम् । उदीचामात इति पक्षेइत्त्वाभावः ।

आर्य्यगृह्यः । त्रि । आर्यपक्षाश्रिते । आर्यैर्गृह्यते । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषुचेतिग्रहेः पक्ष्येक्यप् ।

आर्य्यधर्म्मः । पुं । सदाचारे । त्रि । तद्वति ।

आर्य्यपुत्रः । पुं । भर्त्तरि । गुरुपुत्रे ।

आर्य्यमिश्रः । त्रि । गौरवयुक्ते ।

आर्य्यहलम् । न । बलात्कारे ।

आर्य्या । स्त्री । उमायाम् । गौर्य्याम् । पार्वत्याम् । मात्राछन्दभेदे । यथा । पादेद्वादशविषमे मात्राश्चाष्टादशद्वितीयेपि । पञ्चदशचेततुरीये कथितागाथा तथैवार्य्या । सानवधा । पथ्या विपुला चपला मुखचपला जघनचपलाच । गीत्युपगीत्युद्गीतय आर्यागीतिश्चनवधार्यार्इ

आर्य्यावर्त्तः । पुं । देशविशेषे । पुण्यभूमौ । यथा । आसमुद्रात्तुवैपूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्य मार्यावर्त्तमनुर्जगौ । आर्याः आसमन्तात् वर्त्तन्ते पुनः पुनरुद्भवन्त्यत्र । वृतु० । हलश्चेतिघञ् ।

आर्य्यिका । स्त्री । आर्य्यकायाम् । उदीचामिति पक्षेइत्त्वम् ।

आर्षः । त्रि । ऋषिप्रणीते । वेदोक्ते ॥ पुं । विवाहविशेषे । वरात् गोद्वयं गृहीत्वा तेनैवसह कन्यादाने ॥ यज्ञ स्थायर्त्विजे दैव आर्ष आदाय गोयुगम् । चतुर्दशप्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् । इति याज्ञवल्क्यः । ऋषेरिदम् । अण् । ऋषिणाप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

आर्षधर्म्मः । पुं । मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्यादिप्रणीतधर्म्मे ।

आर्षभिः । पुं । चक्रवर्त्तिनि । भरते । ऋषभस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

आर्षभी । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥ मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । तथाद्वेचापिफल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमतेति ।

आर्षभ्यः । पुं । षण्डतायोग्यवृषे । ऋषभस्यप्रकृतिः । ऋषभोपानहोर्ञ्यः ।

आर्ष्टिषेणः । पुं । मुनिविशेषे ॥ ऋष्टिषेणस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् । अपत्यसामान्ये शिवाद्यण् ।

आर्हतः । पुं । सप्तपदार्थवादिनिजिनविशेषे । वाद्वादिनि ।

आर्हन्ती । स्त्री । योग्यतायाम् ॥ अर्हतोभावः । ब्राह्मणादिषु अर्हतोनुमचेतिनुमागमः ष्यञ्च । ङीष् । यलोपः ।

आर्हन्त्यम् । न । योग्यत्वे । अर्हतोभावः । नुमष्यञौ ॥

आलम् । न । हरिताले । त्रि । अनल्पे । आआलयति । अलभूषादौ । अच् । आलातिवा । ला० । आतश्चोपेतिकः ।

आलक्षितः । त्रि । ख्याते ।

आलगर्द्दः । पुं । अलगर्द्दे । स्वार्थेऽण् ।

आलभनम् । न । स्पर्शने ।

आलम्बः । पुं । अवलम्बे । आश्रये । घञ् ।

आलम्बनम् । न । आश्रये । विभावविशेषे । लवि अवस्रंसने । आङ्पूर्वाद्ल्युट् ॥

आलम्बितः । त्रि । धृते ।

आलम्बी । त्रि । आलम्बितुंशीले । लवि० । सुपीतिणिनिः ॥

आलम्भः । पुं । वधे । मारणे । स्पर्शे । आलभनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । लभेश्च । उपसर्गात्खलघञोरितिनुम् ॥

आलम्भ्यः । त्रि । बधार्हे ।

आलयः । पुं । गृहे । आलीयतेऽत्र । लीङ्श्लेषणे । पुंसीतिघः ।

आलयम् । । मोक्षपर्यन्ते । लयंमर्यादीकृत्य ।

आलयविज्ञानम् । न । अहङ्कारास्पदे

पूर्वापरानुसन्धातरि ॥

आलवालम् । न । वृक्षमूलसेकार्थं स्वल्पजलखाते । आवाले । आसमन्ताज्जलस्य लवमालाति । ला आदाने । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

आलसः । त्रि । अलसे । क्रियामन्दे । आलसति । लस श्लेषणे । पचाद्यच् ॥

आलस्यम् । न । अलसत्वे । सतिसामर्थ्ये अवश्यकर्त्तव्यकरणानुत्साहलक्षणे । कौसीद्ये । सत्त्वामप्यौदासीन्यप्रवृत्तौ कफादिना तमसा च कायचित्तयोर्गुरुत्वे ॥ व्याधित्वेनाप्रसिद्धस्य पियोगविषये प्रवृत्तिविरोधिनि ॥ प्रसत्त्वसामर्थ्यं रजः कार्यविरोधि आलस्यम् ॥ त्रि । अलसयुक्ते । मन्दपरिसृजे । मन्दे ॥ आलस एव । स्वार्थे ष्यञ् ॥ अलसस्य कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । आलस्यमस्यास्ति । अ० अच् ॥

आलातम् । न । अङ्गारे ॥ स्वार्थेऽण् ॥

आलानम् । न । करिणो बन्धनस्तम्भे ॥ गजबन्धनरज्जौ ॥ बन्धने ॥ आलीयतेऽत्र । लीङ् श्लेषणे । अधिकरणे ल्युट् । विभाषालीयतेरित्यात्वम् ॥

आलापः । पुं । आभाषणे । कथोपकथने । सम्भाषणे ॥ आलपनम् । लपे घञ् ॥

आलाप्यः । त्रि । आलापयोग्ये ॥

आलावर्त्तम् । न । वस्त्रनिर्मितव्यजने ॥

आलाबुः । स्त्री । }
आलाबूः । स्त्री । } अलाब्वाम् । तुम्ब्याम् ॥

आलास्यः । पुं । कुम्भीरे । इति हेमचन्द्रः ॥

आलिः । पुं । भ्रमरे ॥ वृश्चिके ॥ स्त्री । वयस्यायाम् । सख्याम् ॥ सेतौ । क्षुद्रसेतौ । आगन्तुजलवारणार्थायां वृतौ ॥ सस्यार्थजलधारणे ॥ पङ्क्तौ । आरामस्थपुष्पादिगुल्मपङ्क्त्याम् ॥ सन्ततौ ॥ त्रि । विशदाशये । शुद्धान्तःकरणे ॥ अनर्थे ॥ अलति दंशसमर्थो भवति । अलेर्बाहुलकादिण् । आलयति । अल भूषणे । अच् इः ॥ आ अलत्यस्मः । अलवारणे । सर्वधातुभ्य इन् ॥ अल्यतेऽनया वा । अल भूषादौ । इनजादिभ्यः ॥ आलति । आङ् इन् ॥

आलिङ्गनम् । न । प्रीतिपूर्वकमिथोदेहसंश्लेषे । उपगूहने । परिरम्भे ॥ कामशास्त्रे तत्सप्तधा । यथा । आमोदालिङ्गनम् । मुदितालिङ्गनम् । प्रेमालिङ्गनम् । आनन्दालिङ्गनम् । कव्यालिङ्गनम् । मदनालिङ्गनम् । विनोदालिङ्गनमिति ॥

आलिङ्गितः । त्रि । आश्लिष्टे ॥

आलिङ्गी । पुं । मृदङ्गविशेषे । आलिङ्ग्ये ।

आलिङ्ग्यः । पुं । यवाकृतिमृदङ्गे । गोपुच्छाकृतिरालिङ्ग्यः ॥ शब्दार्णवेत । चतुरङ्गुलहीनोङ्क्यान्मुखेचैकाङ्गुलेनयः । यवाकृतिः सआलिङ्ग्य-आलिङ्ग्यसञ्ज्ञितवाद्यते इत्युक्तम् । आलिङ्ग्यते । लिगिगतौ । कर्म्म-लोयत् ।

आलिञ्जरः । पुं । माट कुण्डा गोल जालाइत्यादि भाषाप्रसिद्धे मणिके । जलभाण्डे । अलिञ्जरएव । स्वार्थे अण् ॥

आलिन्दः । पुं । अलिन्दे । स्वार्थे प्र० अण् ।

आलिम्पनम् । न । मङ्गलालेपने । आलर्पणे । मण्डोदके । इतित्रिकाण्ड-शेषः ॥

आली । स्त्री । आलिशब्दार्थे ॥ कृदिकारादितिङीष् ।

आलीढम् । न । धन्विनःपादन्यासप्रभेदे । दक्षपतसङ्कोचान्यपादप्रसारणे । दक्षिणजङ्घाप्रसारवामपादसङ्कोचरूपावस्थानेच । लक्षणं यथा । नमितापूर्वजङ्घाच पश्चिमाप्रगुणाभवेत । असमोमध्यकायश्चस्यादालीढस्य लक्षणमिति । त्रि । अशिते । भुक्ते ॥ क्षते । सेनान्यमालीढमिवासुराश्चैरितिक्षतेलक्षम् । आलेहनम् । लिहेर्नपुंसकेभावे क्तः ।

आलीढकम् । न । तर्णकानांस्थलीषु क्रीडने ।

आलीनकम् । न । रङ्गे । राँग इति-भाषा ।

आलुः । पुं । कोकणदेशप्रसिद्धे कन्दविशेषे । कासकन्दे । कासालौ । विशालपत्रे । पेचके ॥ स्त्री । झारी इति भाषाप्रसिद्धे सनालजलपात्रे । कर्कर्याम् ॥ न । कचालू इत्यादिप्रसिद्धेषु मूलविशेषेषु । अथोच्यते । कन्दोबहुविधोलोकेआलुशब्देनभण्यते । कक्षालुचैवघण्टालुपिण्डालुशर्करादिकम् ॥ इङ्गेजैर्यत्समानीतंविलातीपदपूर्वकम् कोषादिषुनदृष्टंतत्भक्षितञ्चायिवेकिभिः ॥ निघण्टौनास्यपर्यायानगुणाःपरिकीर्त्तिताः । आर्य्यैर्नैतद्व्यवहृतमभक्ष्यंतद्धितार्थिभिः । सावूदानायथाऽभक्ष्यस्तथैततत्कथितंबुधैः । निजधर्म्मज्ञानद्भिर्गृहीतंवालिशैर्वृथेति । भेलके । आलाति । ला० । मितद्वादिस्वात् डुः । इयर्त्ति अर्यतेवा । ऋ० । भोरश्चलश्च-यचिरोरितिहिस्वात्कृधातोरपिम

श्लेषातन्तु शितिकेचित् ।

आलुकः । पुं । नागाधिपे । शेषनागे । कासालौ । न । मूलविशेषे । तद्विवरणं यथा । आलुकमप्यालूकं तत् कथितं वीरसेनस्य । काष्ठालुक शङ्खालुकहस्त्यालूकानिकथ्यन्ते । पिण्डालुकमध्वालुकरक्तालूकानिकथितानि । काष्ठालुकंकाठिन्ययुक्तंकठारु । शङ्खालुकं श्वेततायुक्तंसाँखालु । हस्त्यालुकं दीर्घतयुक्तं महाशरीरम् । पिण्डालुकंवर्त्तुलं । सुथनी । मध्वालुकं मधुरतायुक्तं रोमान्वितदीर्घ सुथनी । रक्तालुकं रतालु रतगडा इतिच । एषांगुणाः । आलुकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरं गुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्ज्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं बल्यंवृष्यंस्तन्यविवर्द्धनमितिभावप्रकाशः । एलवालुके ।

आलुकी । स्त्री । अरुई घुइआ इतिख्याते । रक्तालुप्रभेदे । रक्तालुभेदेया दीर्घातन्वीचग्रथितालुकी । आलुकीवत्तकृत् स्निग्धागुर्वीहृत्कफनाशिनी । विष्टम्भकारिणीतैलेतलिता तिरुचिप्रदा ।

आलूः । स्त्री । आलुशब्दार्थे । आलुनाति । लूञ० । क्विप् ।

आलूकम् । न । आलुके । वीरसेने ॥

आलूकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरंगुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं वल्यं वृष्यंस्तन्यविवर्द्धनम् । एलवालुके ।

आलूनः । त्रि । छिन्ने ।

आलेख्यम् । न । चित्रे ॥ नानार्थे ।

आलेख्यशेषः । त्रि । मृते ।

आलेपः । पुं । उपलेपे ।

आलोकः । पुं । द्योते । प्रकाशे । चाँदनाइतिभाषा । दर्शने । देखना इति भाषा । वन्दिभाषणे । स्तुताविति-यावत् । आलोकनम् । लोकृदर्शने । घञ् ।

आलोकनम् । न । दर्शने । लोकृ' ल्युट् ।

आलोकितः । त्रि । दर्शिते ॥

आलोचनम् । न । दर्शने । विवेचने ।

आलोचितः । त्रि । विवेचिते । कृतालोचने । इतिकर्त्तव्यतयावधारिते ॥

आवनेयः । पुं । भौमग्रहे । त्रि । अवनीसम्भूते ॥

आवन्त्यः । पुं । वाटधाने । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने ॥

आवपनम् । न । द्रव्यस्थापनपात्रे । भाण्डे । शेराग्राम । यत्रप्रक्षिप्य धान्यादिनीयते तस्यामित्यर्थः । ओप्यते निक्षिप्यते धान्यमत्र । टुवपबी

जतन्तुसन्ताने । ल्युट् ॥ वपने । सम्यक्छुरिकर्मणि ॥

आवरकः । पुं । अपवरके, आच्छादके ॥ आव्रियतेऽनेन । वृञ्° । कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

आवरणम् । न । ढाल इतिप्रसिद्धफलके ॥ आच्छादने ॥ अविद्यादिवन्धने । अज्ञाने ॥

आवरणच्युतिः । स्त्री । वन्धनाशे ॥

आवरणशक्तिः । स्त्री । अज्ञानशक्तौ ॥ यथा ऽल्पोपिमेघोऽनेकयोजन मायतमादित्यमण्डल मवलोकयितृनयनपथपिधायकतयाच्छादयतीव तथा ऽज्ञानंपरिच्छिन्नमपि आत्मानमपरिच्छिन्नम संसारिण मवलोकयितृवुद्धिपिधायकतयाच्छादयतीवतादृशं सामर्थ्यम् । अनया आवरणशक्त्या ऽऽवृतस्यात्मनः कर्त्तृत्वभोक्तृत्व सुखित्वदुःखित्वादिसंसारसम्भावनापि भवति । यथा स्वाज्ञानेनावृतायांरज्जौ सर्पत्वसम्भावना भवति । अन्तर्दृग्दृश्ययोर्भेदं वहिश्च व्रह्मसर्गयोर्भेदं वा स्वात्मावलोकयितृवुद्धिमखण्डसच्चिदानन्दस्वरूपंवा आवृणोति । वृञ्वरणे । कर्त्तरिल्युट् । तदेवशक्तिः ॥

आवर्जितः । त्रि । आहृते । मर्षिते ॥ यथा । हविरावर्जितंहोतस्त्वयाविधिवदग्निष्विति ॥ आनमिते ॥

आवर्त्तः । पुं । चक्राकारेवारिभ्रमे ॥ ध्रुवाख्येरोमसंस्थानविशेषे ॥ आवर्त्तने ॥ चिन्तने ॥ राजावर्त्तनामेोपरत्ने ॥ मेघनायकचतुष्टयान्तर्गतमेघाधिपविशेषे । आवर्त्तोनिर्जलोमेघः ॥ न । माक्षिकधातौ ॥ आवर्त्तनम् । वृतु° । भावेघञ् ॥

आवर्त्तकी । स्त्री । लताविशेषे । भगतवल्ली इति कोङ्कणप्रसिद्धायाम् । मनोज्ञायाम् । रक्तपुष्प्याम् ॥

आवर्त्तनम् । न । अह्नोमध्यभागे । सूर्यस्यपश्चिमदिगवस्थितच्छायायाः पूर्वदिग्गमनारम्भसमये ॥ आवर्त्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततःपरम् ॥ दुग्धादेरालोडने । औटाना इतिभाषा ॥ धातुद्रव्यस्यद्रवीकरणे । गलावना इतिभाषा ॥ पुं । जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥ श्रीहरौ ॥ पुनःपुनर्जननमरणसृष्टिप्रलयादिरूपंसंसारचक्रमावर्त्तयति । वृतु° । वहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

आवर्त्तनमणिः । पुं । राजावर्त्तनामेोपरत्ने ॥

आवर्त्तनी । स्त्री । ताम्रादिधातुद्रव्यद्रावणार्थे मृत्पात्रविशेषे । तैजसावर्त्त

न्याम् । मृषायाम् ॥

आवर्त्तितः । त्रि । गुणिते ॥

आवर्त्ती । त्रि । आवर्त्तनशीले ॥ आवर्त्तयति ॥ प्रशंसायांणिनिः ॥

आवर्त्तिनी । स्त्री । अजशृङ्गीवृक्षे ॥

आवर्हः । पुं । उत्पाटने ॥ आवर्हणम् । वृहउद्यमे । घञ् ॥

आवर्हितः । त्रि । उत्पाटिते । उन्मूलिते ॥

आवलिः । स्त्री । वीथ्याम् । श्रेण्याम् । वृक्षादिपङ्क्तौ ॥ आवलति । वलसम्वरणे । आङि इन् ॥ परम्परायाम् ॥

आवलितः । त्रि । चञ्चले ॥

आवली । स्त्री । आवलिः । श्रेण्याम् ॥

आवल्यम् । न । दौर्वल्ये । भावेष्यञ् ॥

आवश्यकम् । न । अवश्यम्भावे ॥ मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । अव्ययानां भमात्रे इतिटिलोपः ॥ अवश्यकर्त्तव्ये ॥

आवसथः । पुं । गृहे । वेश्मनि ॥ आर्याकोषे । आर्याछन्दसि ग्रथभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ न । गृहे । गेहे । इवसिते ॥ वसतिस्थाने । विश्रामस्थाने ॥ आवसन्त्यत्र एत्य वसन्तियत्रवा । वसनिवासे । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

आवसथिकः । पुं । गृहस्थे ॥ त्रि । गृहवासिनि ॥ आवसथे वसति । आवसथात्ठल् । स्त्री । ङीष् ।

आवसथ्यः । पुं । आवसथसम्बन्धिनिलौकिकेग्नौ ॥ आवसथएव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥

आवसितम् । त्रि । ऋद्धे । निष्पन्नधान्ये ॥ आअवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्तः ॥ रक्षार्थमाच्छादितेधान्ये ॥ आवस्यतेस्म । वसआच्छादने । क्तः ॥ मर्द्दनानन्तरमपनीततृणबहुलीकरणयोग्ये धान्यराशाविति रायमुकुटः ॥

आवहः । पुं । कामदे ॥ वायोः प्रथमगणे । भूमिवायौ ॥ यथा । द्यौशुक्रज्योतिरादिस्थौ नन्दोहरित्तपास्तथा । चित्रज्योतिः सत्यज्योतिर्ज्योतिष्मानस्कन्धआवहइति॥आभिमुख्येनवहतीति । अभिमुखमागच्छन्वा वायुरावहः ॥ पचाद्यच् ॥

आवहमानः । त्रि । क्रमागते ॥

आवापः । पुं । आलवाले ॥ पानभेदे ॥ प्रक्षेपे ॥ भाण्डपवने । आपाके ॥ वलये ॥ शत्रुचिन्तने । परराष्ट्रचिन्तायाम् ॥ निम्नोन्नभूमौ ॥ प्रधानहोमे ॥ आवपन्तिजलमत्र । टुवपबीजतन्तुसन्ताने । हलश्चेति घञ् ॥

आवापकः । पुं । वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ आउप्यते । टुवप० । कर्मणिवुन्

। स्वार्थे संज्ञायांवाकन् ॥

आवापनम् । न । सूत्रयन्त्रे । ताँत इति भाषा ॥

आवापस्थानम् । न । आहुतिप्रक्षेपप्रदेशे ॥

आवारि । न । हट्टगालये । हट्टवेश्मनि । हाटघर इतिभाषा ॥ इन्त्युणादिकोषः ॥

आवारितः । त्रि । छादिते ॥

आवालम् । । । बालमभिव्याप्येत्यर्थे । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः ॥

आवालम् । न । आलवाले । वृक्षमूलकृतजलाधारे ॥ आवलते ऽम्भोनेन । वलसंवरणे । हलश्चेतिघञ् । आ ईषत्वालादयाः अत्रवा ॥

आवासः । पुं । गेहे । वासस्थाने ॥ आवसन्त्यच । वसेर्हलश्चेतिघञ् ॥

आवाहनम् । न । आह्वाने ॥ यथा । विनायकं तथादुर्गां वायुमाकाशमेवच । आवाहयेद्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकाविति मत्स्यपुराणम्॥नि.मन्त्रणे ॥

आवाहनी । स्त्री । पूजायां मुद्राविशेषे॥

आविकः । पुं । कम्बले ॥ त्रि । मेषसम्बन्धिनिमांसादौ ॥ भेडीदुग्धे ॥ आविकंलवणं स्वादुस्निग्धोष्णंचाश्मरीप्रणुत् । अहृद्यंतर्पणं केश्यंशुक्रपित्तकफप्रदम् ॥ गुरुकासेनिलोद्भूते केवलेचानिले वरम् ॥

आविग्नः । पुं । करमर्द्दे । करौंदा इति भाषा ॥ आविजतेस्म । ओविजीभयचलनयोः । आङ्पूर्वः । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । ओदितश्चेनिष्ठत्वम् ॥ भीते ॥

आविद्धः । त्रि । कुटिले ॥ पराहते । क्षिप्ते ॥ मूर्खे ॥ अभिभूते ॥ विद्धे ॥ आविध्यतेस्म । व्यधेः क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

आविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् ॥

आविधः । पुं । वेधनास्त्रे । वेधसाधने सूच्यादौ ॥ भ्रमरसूच्यादौ । वर्मा इतिभाषा ॥ आविध्यन्त्यनेन आविध्यते येनवा । व्यध० । घञर्थेकः

आविध्यः । पुं । रावणमन्त्रिहृद्दे ॥

आविः । । । प्राकाश्ये । प्रादुः ॥ अवते । उङ्शब्दे । इर ॥

आविर्भावः । पुं । प्रकाशे । प्रादुर्भावे । देवावतरणे ॥ उत्पत्तौ ॥

आविर्भूतः । त्रि । प्रकाशिते । प्रादुर्भूते । अवतीर्णे ॥

आविष्कारः । पुं । प्रकाशे ॥

आविष्कृतः । त्रि । प्रकटिते । प्रकटीकृते ॥ आविः अकारि । डुकृञ्० । क्तः

। आविः क्रियतेस्मवा ॥

आविष्टः । त्रि । प्रेतबाधिते । भूतादिग्रस्ते ॥ आवेशयुक्ते । निविष्टे ॥ व्याप्ते ॥

आविः । । प्राकाश्ये । स्फुटत्वे । प्रादुः ॥ अयंनिपातः प्रकाशवाची ॥

आवीतः । पुं । व्यतिरेकन्याये ॥ यथा । यत्कृतकं तदनित्यमित्यन्वयादनित्यत्वमवगम्य यन्नानित्यंनतत्कृतकमितिव्यतिरेकइति । विशेषणस्येष्टमितावीतः सनभवतिइत्यवीतः । अवीतएव आवीतः ॥

आवीरचूर्णम् । न । फागइति आवीरइतिचभाषाविदिते फल्गुनि ॥ यथा । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवसंयुतम् । आवीरचूर्णंरुचिरंगृह्यतांपरमेश्वरेति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्यायः ॥

आवुकः । पुं । नाट्योक्त्याजनके ॥ अवति । अव० । बाहुलकादुण् । णित्त्वादुपधावृद्धिः ॥

आवृत् । स्त्री । अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ आवर्त्तनमनुवा । वृतुवर्त्तने । सम्पदादित्विक्किप् ॥

आवृतः । त्रि । कृतावरणे । आच्छादिते । वेष्टिते । संवीते ॥ आव्रियतेस्म । वृञ्वरणे । क्तः ॥ ब्राह्मणादुग्रकन्यायामुत्पन्ने ॥

आवृतिः । स्त्री । आवरणे ॥

आवृत्तः । त्रि । व्यावृत्ते । निवृत्ते ॥ यथा । आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणां पूजकोभवेदिति ॥ कृतावरणे ॥ आवर्त्ततेस्म । वृतु० । क्तः ॥

आवृत्तचक्षुः । त्रि । कार्यकारणभावादुपरतकरणग्रामे ॥ आवृत्तानि विमुखीकृतानिविषयेभ्य स्त्रक्षूंषि करणानियेन चक्षुर्ग्रहणस्योपलक्षणार्थत्वात् ॥ निवृत्तचक्षुषि ॥

आवृत्तिः । स्त्री । अभ्यासे । पुनरुच्चारणे ॥ आवर्त्तनम् । वृतु० । क्तिन् ॥ ध्याने ॥

आवेगः । पुं । त्वरायाम् । वेगे ॥ आवेजनम् । ओविजी० । घञ् ॥

आवेगी । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥ आवेगोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौरादिः ॥

आवेदनम् । न । निवेदने ॥ आङ्पूर्वाद्विदेर्ल्युट् ॥

आवेशः । पुं । अहङ्कारविशेषे । आटोपे । संरम्भे ॥ अभिनिवेशे । सङ्गे ॥ अनुप्रवेशे ॥ ग्रहामये । भूतसञ्चारे । भूतादिनारोगे ॥ अपस्माररोगे ॥ आवेशनम् । विश० । घञ् ॥

आवेशनम् । न । शिल्पशालायाम् । गृहादन्यस्थानकारूणां कर्मस्थाने ॥ भूतावेशे ॥ प्रवेशे ॥ कोपे ॥ परिवेशे ।

।सूर्यादिपरिधौ। आविशन्त्यत्र। विशप्रवेशने। करणे ति ल्युट् युच्चा।

आवेशिकः। त्रि। अतिथौ। असाधारणे। स्वीये। अवेश अगृहे भवः। अध्यात्मादित्वाट्ठञ्।

आवेशितः। त्रि। निवेशिते। स्थापिते। यथा। नमय्यावेशितधियां कामः कामायकल्पते। भर्जिताः क्वथितावाधानाः प्रायोवीजायनेशते इतिश्रीभागवतेश्रीकृष्णोक्तिः॥ मयि परमात्मनीत्यर्थः।

आवेष्टकः। पुं। प्राचीरादौ। घेर इतिभाषा।

आशंसा। स्त्री। इच्छायाम्। स्पृहायाम्। अप्राप्तप्राप्तीच्छायाम्॥ आशंसनम्। शंसुस्तुतौ। गुरोश्चेत्यः। टाप्।

आशंसितः। त्रि। वांछिते। आख्याते। उक्ते। नपुंसके भावेक्तः॥

आशंसिता। त्रि। इच्छावति। आकाङ्क्षाशीले। आशंसते। आङः शासुइच्छायाम्। तृन्॥

आशंसुः। त्रि। इच्छौ। इच्छाशीले। इष्टार्थप्राप्तीच्छौ। आशंसितरि। आशंसते। आङःशा०। सनाशंसभिक्ष उः।

आशक्तः। त्रि। सम्यक्शक्तिविशिष्टे।

आशङ्का। स्त्री। भये। त्रासे। सङ्कोचे॥ ईषद्वितर्के।

आशनः। पुं। असनवृक्षे।

आशयः। पुं। अभिप्राये। पनसे। आधारे॥ विभवे। अजीर्णे। चेतसि॥ वासनाख्ये संस्कारे। आफलविपाकाच्चित्तभूमैाशेते इतिव्याख्यानात्। कोष्ठागारे॥ सन्ताने। आशयविज्ञाने। आशेरते ऽस्मिन्कर्मानुभववासना इत्यर्थात्। किम्पचाने॥ धर्माधर्मे। अदृष्टे॥ शयने॥ आशयनम्। शीङ्स्वप्ने। एरच्॥ हृदेशे॥ यथा। अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइति।

आशयाशः। पुं। पावके। वह्नौ। आशेरतेऽत्रेत्याशयः। एरच्। आधारः। तमश्नाति। कर्मण्यण्।

आशयिता। त्रि। भोजयितरि। अशेर्ण्यन्तात् तृच्।

आशरः। पुं। अग्नौ। राक्षसे। आशृणाति। शृहिंसायाम्। पचाद्यच्।

आशा। स्त्री। दीर्घाकाङ्क्षायाम्। अशक्योपायार्थविषयायां तृष्णायाम्। अनवगतोपायार्थविषयायांवामार्थनायाम्। अप्राप्तवस्त्वाकाङ्क्षायाम्। अनिर्णीतप्राप्तीष्टार्थप्रार्थनायाम्। आयतायांतृष्णायाम्॥

यथा । पिशाचमोचनंतीर्थंकतिधा-नावगाहितम् । तथाप्याशा पिशाचीनामाशामिश्रंनमुच्यतीति ॥ इ-रिति । दिशि ॥ आसमन्तादश्नुते । अशूङ्व्याप्तौ । पचाद्यच् ॥

आशापुरसम्भवः । पुं । भूमिजगुग्गुलौ । आसापुरीधूप इतिभाषा ॥

आशावन्धः । पुं । समाश्वासे ॥ मर्कटजालके ॥ दिग्बन्धे ॥ आशयाबन्धः । आशायाः बन्धोवा ॥

आशाम्बरः । त्रि । दिगम्बरे ॥

आशास्यम् । त्रि । आशंसनीये । आशीःसाध्ये ॥

आशितः । त्रि । अशिते । भुक्ते ॥ आशयतेस्म । शीतनूकरणे । क्तः । आ छोरन्यतरस्यामितीत्वम् ॥

आशितङ्गवीनम् । त्रि । पुरागोस्तृप्तिकृतस्थले । पहलेगायजहाँचरी हैं इतिभाषा ॥ त्रिष्वाशितङ्गवीनंतत् गावोयत्राशिताःपुरा ॥ आशिताः-भोजिताः गावोयत्र । अषडक्षाशितङ्ग्वलमितिखः । निपातनात्पूर्वस्य मुम् ॥

आशितम्भवः । पुं । तृप्तौ ॥ न । अन्ने ॥ आशितो भवत्यनेन आशितस्य भवनंवेतिविग्रहे । आशिते भुवःकरणभावयोरित्याशितशब्दोपपदाद्भवतेः करणभावयोः खच्प्रत्ययः । मुमागमः पूर्वपदस्य ॥ यावताऽन्नेना तिथ्यादिर्भोजितो भवतिसएवमुच्यते ॥ भावे आशितम्भवम् ॥

आशिता । त्रि । अद्मरे । बहुभोजनशीले ॥

आशिरः । पुं । अग्नौ ॥ सूर्ये ॥ राक्षसे ॥ अश्नुते । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच । अश्नातिवा । अशभोजने । अशेर्णिदितिकिरच् ॥

आशीः । स्त्री । हितस्याशंसने । यस्य यदपेक्षितं तत्प्रतितदभिवृद्धिप्रार्थने । आशीर्वादे ॥ सर्पतालुगदन्ते ॥ आशीस्तालुगतादंष्ट्रा तयाविद्धोमजीवति । इति विषविद्या ॥ फलतृष्णायाम् । अप्राप्तप्रार्थने ॥ इच्छामैषधौ ॥ आशास्ते इतिविग्रहे । आङःशासुइच्छायाम् । शासुअनुशिष्टौ । अस्मात् क्विपचेति क्विप् । आशासः क्वौ उपधायाइत्त्वम् । यद्वा आशासनमनयावा । सम्पदादिः । आशासःक्वाविमीत्त्वम् ॥

आशीः । स्त्री । सर्पदंष्ट्रायाम् । सर्पविषे ॥ हिताशंसने ॥ आशीमिवकला मिन्दोरितिराजशेखरोक्त्या ईकारान्तायम् । आशीरास्यहिदंष्ट्रायामिति द्विरूपकोशाच्च ॥

आशीर्वादः । पुं । आशीर्वचने । मङ्गलप्रार्थनायाम् । आशिषोवादः ॥

आशीविषः । पुं । विषधरे । सर्पे । आशिषि विषमस्य । पृषोदरादिः ॥

आशु । । क्षिप्रे ॥

आशुः । पुं । न । व्रीहिप्रभेदे । वर्षाभवधान्येषष्टिकादौ । पाटले व्रीहौ ॥ न । द्रुते । शीघ्रे । शीघ्रक्रियाविशेषणात्वेक्लीवम् । सत्त्वगामित्वे वाच्यलिङ्गम् । अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्यउण् इत्युण् ।

आशुगः । पुं । वायौ ॥ वाणे । शरे । अर्के । त्रि । शीघ्रगामिनि । आशु गच्छति । अन्यत्रापीतिगमेर्डः ।

आशुतोषः । पुं । महादेवे । महेश्वरे । त्रि । शीघ्रंसन्तुष्टे । आशुशीघ्रंतोषस्तुष्टिर्यस्य ।

आशुपत्री । स्त्री । गजभक्ष्यायाम् । शल्लकीलतायाम् ॥

आशुव्रीहिः । पुं । आशुधान्ये । पाटले । आशुसंज्ञकोव्रीहिः ॥

आशुशुक्षणिः । पुं । अग्नौ । वायौ । आसमन्तात् शोष्टुमिच्छति । आङ्पूर्वाच्छुष्यतेःसन्नन्तात् आङिशुषेः सनश्छन्दसीत्यनिः । छान्दसानामपिक्वचिद्भाषायांप्रयोगः ॥

आशेकुटी । पुं । पर्वते । इति शब्दमाला ॥

आशौचम् । न । अशुद्धौ । वर्णाश्रमविहितकर्मानुष्ठानसङ्कोचावस्थायाम् । अशौचमेव । स्वार्थे अण् ।

आश्चर्यम् । न । अपूर्वे । अद्भुते । चित्रे । विस्मये ॥ त्रि । अद्भुतवति ॥ आङितिचर्यते अभिनीयते । आश्चर्यमनित्य इति अभूततद्भावेसुट्निपात्यते । यथा । आश्चर्यंयदिसभुञ्जीत । अद्भुतमित्यर्थः ।

आश्मः । पुं । अश्मनोविकारे । तस्यविकारइत्यण् ।

आश्मनः । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ ।

आश्मरथ्यः । पुं । ऋषिविशेषे । अश्मरथस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥

आश्यानः । त्रि । शोषिते ॥

आश्रमः । पुं । न । ब्रह्मचारिणि । गृहिणि । वानप्रस्थे । भिक्षौ । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा । एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः । सर्वेपिक्रमशस्त्वेते यथाकालंनिषेविताः । यथोक्तकारिणं विप्रंनयन्ति परमाङ्गतिमिति । अत्र कलौविशेषो यथा । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्ह-

स्थो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ
युगे इति ॥ वने । मठे ॥ मुनीनांवा
सस्थाने । आश्रमन्त्यत्रानेनवा । श्र
मु तपसि खेदे च । घञ् । नोदात्तो
पदेशस्येतिवृद्धिर्न । यद्वा । आसम
न्ताच्छ्रमो ऽत्र स्वधर्मसाधनक्लेशात् ॥
परमात्मनि । आश्रमवत् सर्वेषां सं
साराररण्येभ्रमतांविश्रामस्थान त्वा-
दाश्रमः परमात्मा । अस्यार्थः । आ
श्रमवदाश्रमः यथाररण्येचरतामाश्र-
मच्छायादीनां विश्रामस्थानम् एवं
संसारारण्ये भ्रमतांप्राणिनां सुषुप्ते
मोक्षेच विश्रामस्थानं भवति परमे
श्वर इति ॥

आश्रमधर्म्मः । पुं । आश्रमाणां ब्रह्मचा
रिप्रभृतीनां शास्त्रविहिते साधने ।
यथा । ब्रह्मचारिणः स्वाध्यायः । गृ
हस्थस्य दानंदमश्च यज्ञश्च । वानप्रस्थ
स्यतपः । परिव्राजकस्य अभयंसत्त्वसं
शुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिरिति । य
स्त्वाश्रमंसमाश्रित्य अधिकारःप्रवर्त्त
ते । सखल्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डा
दिको यथा । यतीनान्तु शमो धर्मो
नियमोवनवासिनाम् । दानमेवगृ
हस्थानांशुश्रूषा ब्रह्मचारिणामिति
श्रुतिः । महानिर्वाणेतु । पुरैवकथितं
तावत्कलिसम्भवचेष्टितम् । तपःस्वा

ध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि-
। क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतोदेहपरिश्र
मः । ब्रह्मचर्य्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थो
ऽपि न प्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआ
श्रमौद्वौकलौयुगे । गृहस्थस्य क्रियाः
सर्वाआगमोक्ताः कलौशिवे । नान्य
मार्गैःक्रियासिद्धिः कदापिगृहमेधि
नाम् ॥ भैक्षुके प्याश्रमेदेवि वेदोक्तं
दण्डधारणम् । कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञे
यतस्तच्छ्रौत संस्कृतिः । शैवसंस्कार
विधिनाव धूताश्रमधारणम् । तदे
व कथितंभद्रेसंन्यासग्रहणंकलौ ।
विप्राणामितरेषाञ्चवर्णानां प्रबले
कलौ । उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषा-
मधिकारिता । सर्वेषामेवसंस्काराः
कर्माणिशैववर्त्मना । विप्राणामितरे
षाञ्चकर्मलिङ्गंपृथक् पृथक् । इत्यु
क्ते रागमोक्त एव आश्रमधर्मः कलौ
वनुष्ठेयः । सचतस्मादेवतन्त्रो त्तमा
दनुसन्धेयः ॥

आश्रमवित् । पुं । दक्षप्रभृतिषु । तेहि
आश्रमाः परमार्था इतिसमर्थयन्ते ।
तदसत् । वेषस्याश्रमशब्दार्थत्वे शूद्रा
देरपि प्रसङ्गात् । जातेश्चदुर्विवेचन
त्वात् । तन्मूलस्याश्रमस्यदर्शयितुम
शक्यत्वात् । संस्कारस्यचदेहसमवा-
यित्वे पारलौकिकत्वायोगात् । अस

ह्रेत्वात्मनितदसम्भवात् ।

आश्रमिकः । त्रि । आश्रमयुक्ते ॥

आश्रमी । पुं । ब्रह्मचर्याद्याश्रमविशिष्टे । अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनमेकमपि द्विजः ।

आश्रयः । पुं । व्यपदेशे । सामीप्ये ॥ आधारे । अवलम्बे । यथा । परिजनस्य राजादिः ॥ निकेते । आयतने । गृहे । राज्ञां सन्ध्यादिषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । अरिणापीड्यमानस्य जिगीषोर्बलवदाश्रयणे । विषये । आश्रयणम् । श्रिञ् एरच् ।

आश्रयाशः । पुं । अग्नौ । पावके । चित्रकवृक्षे । त्रि । आश्रयनाशके । आश्रयध्वंसिनि । आश्रयमाधारमश्नाति अशभोजने । कर्मण्यण् ।

आश्रयासिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । यथा । गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् इति । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः स च नास्त्येव । आश्रयः असिद्धो यस्य सः ।

आश्रवः । पुं । अङ्गीकृतौ । क्लेशे । त्रि । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुं शक्ये । वचनस्थिते ॥ आशृणोतिवाक्यम् । श्रु श्रवणे । पचाद्यच् । आङ्पूर्वाच्छृणोतेर्दारवत्वा ।

आश्रितः । त्रि । आश्रयप्राप्ते । शरणागते । आधेये । उपविष्टे ॥ न्यायमते परमाण्वाकाशादिनित्यद्रव्यभिन्नसर्वद्रव्याणामाश्रितत्वं साधर्म्यम् । आश्रयति आश्रीयते स्म वा । श्रिञ् । गत्यर्थेति कर्मणि वा क्तः ।

आश्रुतः । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते । कृतश्रवणे । आकर्णिते । आश्रूयते स्म । श्रु श्रवणे । क्तः ।

आश्लिष्टः । त्रि । आलिङ्गिते । श्लिष आलिङ्गने । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ।

आश्लेषः । पुं । आलिङ्गने । एकदेशसम्बन्धे । आश्लेषणम् । श्लिष० । घञ् ।

आश्वम् । न । अश्वीये । अश्ववृन्दे । अश्वानांसमूहः । छस्याभावे अण् । अश्वस्य कर्मभावयोः । प्राणभृज्जातित्वात् अञ् ॥ त्रि । रथादौ । अश्वैरुह्यते । शेषइत्यण् ।

आश्वतराश्विः । पुं । वुडिलमुनौ । अश्वतराश्वस्यापत्यम् । इञ् ।

आश्वत्थम् । न । अश्वत्थवृक्षफले । अश्वत्थस्य फलम् । प्लक्षादिभ्योण् विधेर्न लुक् ।

आश्वयुजः । पुं । आश्विनमासे । आश्वयुजी पौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौर्णमासीति अण् ।

आश्वयुजी । स्त्री । आश्विनपूर्णिमायाम् । अश्वयुजायुक्ता पौर्णमासी । नक्ष

षेणयुक्तःकाल इत्यण्। टिड्ढेति-
ङीप्॥

आश्वलायनः। पुं। ऋषिविशेषे॥ अ
श्वलस्यगोत्रापत्यम्। नडादिभ्यः
फक्॥

आश्वस्तः। त्रि। जातविश्वासे॥

आश्वासः। पुं। निर्वृतौ। आख्यायिका
परिच्छेदे। आश्रयप्रदाने। आश्व
सनम्। श्वसप्राणने। घञ्॥

आश्वासकः। त्रि। आश्वासकारिणि॥

आश्विनः। पुं। शरदःप्रथमेमासे। इषे
॥ तत्रजातस्यफलम्। राज्ञांप्रियः का
व्यकलाविदग्धः स्याद्भंगभोगस्तुती
श्चवृद्धिः। सुखीवदान्योबहुमान
शाली भक्तो भवेदाश्विनमासजन्मे
ति॥ अश्विन्यायुक्तापौर्णमासी अ
स्मिन्नस्ति। सास्मिन्पौर्णमासीत्य
ण्। रवेःकन्याराशिस्थितिकाले॥

आश्विनेयौ। पुं। अश्विनीकुमारयोः।
स्वर्वैद्ययोः। अश्विन्याः अपत्ये। स्त्री
भ्योढक्। नित्यद्विवचनान्तः॥

आश्वीनः। त्रि। एकाह्नेनैकाश्वगम्य
मार्गे। अश्वेनैकाह्नेनातिक्रम्यते।
अश्वस्यैकाहगम इति खञ्॥

आषाढः। पुं। ग्रीष्मद्वितीयमासे। शु
चौ। आषाढीपौर्णमासी अस्मिन्
। सास्मिन् पौर्णमासीत्यण्। तत्र

जातस्यफलम्। अनल्पजल्पी प्रमदा
भिलाषी प्रमादशीलो गुरुवत्सलश्च
। बहुव्ययो मन्दहुताशनःस्यादाषा
ढमासप्रभवोमनुष्यइति॥ व्रतिनां
पालाशदण्डे॥ आषाढीपूर्णिमाप्र
योजनमस्य। विशाखाषाढादण्मन्
थदण्डयोरित्यण्। मलयाचले॥
रवेर्मिथुनराशिस्थितिकाले॥

आषाढकः। पुं। आषाढमासे॥

आषाढभवः। पुं। भौमग्रहे॥ त्रि।
आषाढजाते॥

आषाढभूः। पुं। कुजे। मङ्गलग्रहे॥

आषाढा। स्त्री। पूर्वाषाढायाम्॥ उ
त्तराषाढायाम्॥

आषाढाभूः। पुं। मङ्गलग्रहे॥

आषाढिः। पुं। रतिदेव्याःस्थाने॥

आषाढी। स्त्री। आषाढमासस्यपूर्णि
मायाम्। आषाढयायुक्ता पौर्णमा
सी। नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण्। त
तो ङीप्॥

आषाढीयः। त्रि। आषाढायांजाते॥
श्रविष्ठाषाढाभ्यांछण्वक्तव्यः॥

आष्टम्। न। आकाशे। वियति॥ अ
श्नुते अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अस्मा
तिवा। अशभोजने। अहिशगमिम
सीत्यादिनाष्ट्रन्वृद्धिश्च॥

आ८।।। स्मरणे॥ अपाकरणे॥ को-

पे॥ आः रचक्षिष्ठ तिष्ठ। सन्तापे। यथा। विद्यामातर मा: प्रदर्श्यस्वपशून् भिक्षामहे निस्त्रपा इति। पीडायाम्॥ आः शीतम्॥ क्रोधाविष्कारे॥ साटोपतर्जने। आस्ते। आस उपवेशने। क्विप्। आङ्पूर्वादसतेर्वा।

आस। । । बभूवेत्यर्थे॥

आसः। पुं। धनुषि॥ अस्यन्तेशरा अनेन। असु०। अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायामिति घञ्।

आसक्तः। त्रि। आसक्तिविशिष्टे। विषयान्तरपरिहारेण सर्वदानिविष्टे। तत्परे। प्रसिते। अभ्यन्तरते। न। निस्त्ये। अनवरते। आसञ्ज। षञ्ज सङ्गे। कर्मणि क्तः॥

आसक्तिः। स्त्री। अनुरागे। प्रीतौ। आनुरक्तौ। आङ्पूर्वात्षञ्जेः क्तिन्।

आसङ्गम्। न। अनवरते। निस्त्ये॥ पुं। अभिनिवेशे। परिष्वङ्गे। प्राप्तस्योपस्थितेपि विनाशे संरक्षणाभिलाषे। कर्तृत्वाभिमाने। भोगाभिलाषे। त्रि। तद्युक्ते। स्त्री। तुवर्य्याम्। सौराष्ट्रमृदि। आसञ्जनम्। षञ्ज॰ घञ्।

आसङ्गिनी। स्त्री। वातभ्रमे। वात्यायाम्।

आसत्तिः। स्त्री। सङ्गमे। लाभे। सन्निधौ॥ पदसन्निधानकारणे। यत्पदार्थस्य यत्पदार्थेनान्वयोपेक्षितस्तयोर व्यवधानेनोपस्थितिकारणमिति न्यायमुक्तावली।

आसनः। पुं। जीवकद्रुमे। अस्यति। असु क्षेपणे। ल्युः। प्रज्ञाद्यण्। न। द्विरदस्कन्धदेशे। यत्रमहामात्रो निवसति। पीढा चौकी इत्यादिभाषाप्रसिद्धे पीठे। विष्टरे। विजिगीषोर्दुर्गादीनवर्द्धयतःस्थितौ। याचानिवर्त्तने। अरिविजिगीष्वोः प्रतिबद्धशक्त्योः कालप्रतीक्षयातूष्णीमवस्थाने। यथा। परस्परस्यसैन्यानां साम्यं चास्वाविचक्षणः। आसनं स्वामिनेब्रूयान्मन्त्रीस्वामिहितेरतइति॥ अष्टाङ्गयोगस्यतृतीययोगाङ्गे। पञ्चप्रकारकरचरणादि संस्थानविशेषे। यथा। पद्मासनंस्वस्तिकाख्यं भद्रंवज्रासनं तथा। वीरासनमितिप्रोक्तं क्रमादासनपञ्चकमिति। एषांलक्षणानि यथास्थानेद्रष्टव्यानि। अन्यच्च। आसनानिकुलेशानि यावन्तो जीवजन्तवः। चतुरशीति लक्षाणि चैकैकं समुदाहृतम्। आसनेभ्यःसमस्तेभ्यः साम्प्रतंद्वयमुच्यते। एकंसिद्धासनंनाम द्वितीयंकमलासनम्॥ इतिनिरुत्तरतन्त्रम्। स्थिरसुखमासनमिति

पतञ्जलिः ॥ सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् । आसनं तद्विजानीयान्नेतरत् सुखनाशनमिति पूज्यपादाः ॥ आस्यतेऽत्र । आस उपवेशने । करणे इति ल्युट् ॥ शृङ्गारासनानि बन्धशब्दे द्रष्टव्यानि ॥

आसनबन्धः । पुं । उपवेशने ॥

आसना । स्त्री । स्थितौ ॥ आस्यतेऽस्याम् । आस० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

आसनी । स्त्री । विपणौ ॥ स्थितौ ॥

आसन्दः । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥

आसन्दी । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । पीठिकायाम् ॥ सभामध्यवेदिकायाम् ॥ आस्यतेऽस्याम् । आस० । शब्दादयश्चेति साधुः ॥

आसन्नः । त्रि । निकटे ॥ उपस्थिते ॥ आसीदति स्म । गत्यर्थेति क्तः । आसाद्यते स्मेति वा । क्तः ॥

आसन्यः । पुं । प्राणे ॥ त्रि । आस्यभवे ॥ आस्ये भवः । यत् । पद्दन्नेत्यासन्नादेशः प्रभृतिग्रहणस्य प्रकारार्थत्वात् ॥

आसवः । पुं । मद्यमात्रे ॥ मद्यविशेषे । मैरेये । शीधौ ॥ शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । मैरेयं धातकीपुष्पगुडधानाम्लसंहितमिति माधवेन भेदः कृतः । आर्षे रामायणे तु । शर्करासवमाध्वीकाः पुष्पासवफलासवाः । वासचूर्णैश्च विविधैर्दृष्टास्तैस्तैः पृथक् पृथगित्युक्तम् ॥ कुल्लूकभट्टस्तु । आसूयते इत्यासवो मद्यानामवस्थाविशेषः सद्यःकृतसंसाधनः सन्धानमद्यभाववत्त्वात् ॥ यदपक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः । आसवस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगुणैः समाः ॥ आसूयते । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् ॥

आसवद्रुः । पुं । तालवृक्षे ॥

आसादनम् । न । सन्निधापने । स्थापने ॥

आसादितः । त्रि । प्राप्ते । लब्धे ॥ आलिं वंशीधरे कामकेलीपरे । किं मयासादितं मानमारोपितम् ॥ आयोजिते । सन्निधापिते ॥ आसाद्यते स्म । षद्लृ० । णिजन्तः । क्तः ॥

आसारः । पुं । धारासम्पाते । वेगवृष्टौ ॥ सुहृद्बले ॥ प्रसरणे । सैन्यानां सर्वतो व्याप्तौ ॥ अन्वागच्छद्बले ॥ आसरणम् । आस्रियतेऽनेन वा । सृ गतौ । घञ् ॥

आसिकः । त्रि । खड्गधारिणि ॥ असिः प्रहरणमस्य । प्रहरणमिति ठक् ॥

आसिका । स्त्री । आसने ॥ आस उपवेशने । धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् ॥

आसिक्तः । त्रि । ईषत्सिक्ते ॥

आसितम् । न । स्थानविशेषे ॥ आस्यतेऽस्मिन् । आस० । क्तोऽधिकरणे च ध्रौ

धिकरणे क्तः ॥

आसीनः । त्रि । उपविष्टे । बैठा इतिभाषा । आसनोपविष्टे । अचले ॥ बुद्धावभिव्यक्तविज्ञानप्रकाशने । आस्ते । आस० । लटःशानच् । ईदासः ।

आसीनप्रचलायितम् । न । उपविश्य निद्रावशेनदोलने । ऊंघना इति-भाषा ॥

आसुतिः । पुं । अभिषवे । मद्यसन्धाने । मदचुवाना इतिभाषा । षुञ्० । क्तिन् ॥

आसुतीवलः । पुं । कन्यापाले । शूद्रजातिविशेषे ॥ यज्वनि । शौण्डिके । आसुतिरस्यास्ति । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ।

आसुरः । पुं । असुरे । प्रज्ञाद्यण् । ब्राह्माद्यष्टविवाहान्तर्गतविवाहविशेषे । आसुरोद्रविणादानात् इतियाज्ञवल्क्यः । ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्वा कन्यायैचैवशक्तितः । कन्याप्रदानं स्वाच्छन्द्यादासुरोधर्म उच्यते इतिमनुः । अस्यमानुष इत्यपिसंज्ञा । शुल्केनमानुष इतिहारीतस्मृचात् । असुराणामिवायम् । अण् । न । विड्लवणे । असुरस्यकर्मभावयोः । त्रि । असुरसम्बन्धिनि । अण् ।

आसुरनिश्चयः । पुं । वेदार्थविरोधिनिनिश्चये । आसुरो विपर्यासरूपोवेदार्थविरोधीनिश्चयोयस्य ॥

आसुरभावः । पुं । हिंसानृतादिस्वभावे । आसुराणामसुरप्रकृतीनां भावःस्वभावः ।

आसुरस्वम् । न । अयज्वनांधने । यागादिशून्यानांवित्ते । अयज्वनान्तुयद्वित्तमासुरस्वं तदुच्यतेइतिमनोः । आसुराणांस्वम् ॥

आसुरिः । पुं । कपिलमुनेःशिष्ये ब्राह्मणे ॥

आसुरी । स्त्री । राजिकायाम् । छेदभेदाद्यात्मिकायां चिकित्सायाम् । असुरस्येयम् । तस्येदमित्यण् । अस्यतिवा । असेरुरन् । प्रज्ञाद्यण् । टिड्ढेतिङीप् ॥

आसुरीप्रकृतिः । स्त्री । शास्त्रानभ्यनुज्ञातविषयभोगहेतुरागप्रधानायां राजस्यां प्रकृतौ । वैदिकनिषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारि सर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतायां राजस्यां प्रकृतौ । विषयभोगप्राधान्येन रागप्राबल्यादासुरीत्वम् ।

आसुरीसम्पत् । स्त्री । असुरत्वप्राप्तिहेतुभूतायां रजस्तमोमय्यां सम्पदि । अशुभवासनासन्ततौ ॥ यथा । दम्भोदर्पोभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच । अज्ञानंचाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरी-मिति । शरीरारम्भकालेपापकर्मभि

रभिव्यक्ता मभिलक्ष्यजातस्य कुपुरुष स्यदम्भाद्या अज्ञानान्तादोषाएवभवन्ति नत्त्वभयाद्यागुणाइत्यर्थः ॥

आसेकः । पुं । आसेचने ॥

आसेक्यः । पुं । नपुंसकविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । पित्रोस्तुस्वल्पवीर्यत्वादासेक्यः पुरुषो भवेत् । स शुक्रंप्राश्य लभते ध्वजोन्नतिमसंशयमिति ॥

आसेचनः । त्रि । अतृप्तिकृति । असेचनके ॥ न आसिच्यतेमनोऽत्र । षिचक्षरणे । करणेतिल्युट् ॥

आसेचनकम् । त्रि । असेचनके । आसेचने ॥ संज्ञायांकन् ॥ तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तोयस्यदर्शनात् ॥

आसेदिवान् । त्रि । आसन्ने ॥

आसेधः । पुं । राजाज्ञया ऽवरोधे ॥

आसेवनम् । न । पौनः पुन्ये ॥

आसेवा । स्त्री । स्वारसिक्यां प्रवृत्तौ ॥

आस्कन्दनम् । न । तिरस्कारे ॥ रणे ॥ संशोषणे ॥ स्कन्दिर् गतिशोषणयोः भावे ल्युट् ॥

आस्कन्दितम् । न । अश्वगतिविशेषे । उत्तेरिताख्येवेगे ॥ स च सम्यग्गतिः ॥ आस्कन्दने ॥ स्कन्देः स्वार्थण्यन्तात् भावेक्तः । आस्कन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच्वा ॥

आस्कन्दितकम् । न । आस्कन्दिते । अश्वानांपञ्चमगतौ । उत्तेरिते । उपकण्ठे ॥

आस्तः । त्रि । क्षिप्ते ॥

आस्तरः । पुं । करिकम्बले ॥ वस्त्राद्यास्तरणे ॥

आस्तरणम् । न । हस्तिपृष्ठस्थितचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । झूलइतिभाषा ॥ आस्तीर्यते ऽनेनवा । स्तृञ् आच्छादने । कर्मणि करणेवा ल्युट् ॥

आस्तारकः । पुं । माषवडीप्रभृति खाद्यद्रव्यसिद्ध्यर्थं स्थालीस्थजलोपरिदीयमाने तृणादौ । थर इतिभाषा ॥

आस्तावः । पुं । यज्ञीयदेशविशेषे ॥ याज्ञिकानां संवाददेशे ॥ आगत्य स्तुवन्त्यस्मिन् । ष्टुञ् स्तुतौ । घञ् ॥

आस्तिकः । पुं । मुनिविशेषे । स तु जरत्कारुमुनेः पुत्रः । तत्पिता गर्भस्थं तं मात्वा अस्तीत्युक्त्वा गतइत्यस्मादास्तिकः । इतिमहाभारतम् ॥ आस्तीके ॥ त्रि । नास्तिकभिन्ने । वेदप्रमाणवादिनि । श्रद्धालौ ॥ अस्तिपरलोक इत्येवं मतिर्यस्यसः । अस्ति नास्तिदिष्टंमतिरिति अस्तीतिनिपातात् यद्वा वचनसामर्थ्यात् दस्तीत्याख्यातात् ठक् ॥

आस्तिकार्यदः । पुं । जनमेजयेराज्ञि ॥

आस्तिक्यम् । न । श्रद्धायाम् । आस्तिकस्यकर्म भावो वा । पुरो° यक् ।

आस्तीकः । पुं । मनसा ुचे आस्तिक मुनौ ।

आस्तीकजननी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥

आस्था । स्त्री । आलम्बनायाम् । स्थाने ॥ यत्ने । अपेक्षायाम् ॥ आस्थान्याम् । आतिष्ठन्त्यस्याम् आस्थामंवा । ष्ठा° । आतश्चोपेस्यङ् । टाप् । तात्पर्य्येणावर्त्तने ।

आस्थानम् । न । सभायाम् ॥ निवासस्थाने । आतिष्ठन्त्यस्मिन् । ष्ठा° अधिकरणे ल्युट् । यत्ने ॥

आस्थाननिकेतनाजिरम् । न । सभामण्डपाङ्गने ।

आस्थानी । स्त्री । सभायाम् । आतिष्ठन्त्यस्याम् । ष्ठा° । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ।

आस्थानीधूर्त्तः । त्रि । सभाधूर्त्ते ।

आस्थितः । त्रि । आरूढे । प्राप्ते ॥ आङ्पूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थेतिक्तः । स्थतिस्यतीतीत्वम् । अङ्गीकृतवति ।

आस्थितिः । स्त्री । आस्थायाम् । तात्पर्य्येणावर्त्तने ॥

आस्पदम् । न । पदे । स्थाने । प्रतिष्ठायाम् । यथा । अनुवाद्यमनुक्त्वातु न विधेयमुदीरयेत् । नह्यलब्धास्पदं किञ्चित्कुत्रचित् प्रतितिष्ठतीति । कृत्ये । प्रभुत्वे । दशमगृहे ॥ आपद्यते ऽस्मिन् । आत्मनः पदंस्थानं वा । आस्पदं प्रतिष्ठायामितिनिपातनात् सुट् ।

आस्पन्दनम् । न । कम्पने । स्पन्दने ।

आस्फालः । पुं । हस्तिकर्णास्फालने । झलञ्झलायाम् ।

आस्फालनम् । न । ताडने । आटोपे । प्रागल्भ्ये ।

आस्फुजित् । पुं । शुक्राचार्य्ये ।

आस्फोटः । पुं । अर्कद्रुमे । भूरादेर्वाह्वादिशब्दे : आस्फोटयति । स्फुटिर् विकसने । अच् ।

आस्फोटकः । पुं । खरोट इति भाषाप्रसिद्धे शैलपीलौ ।

आस्फोटनम् । न । मुद्गरे ॥ विकाशे । वाह्वादिशब्दे । स्फुटने । आ स्फुट ल्युट् ॥

आस्फोटनी । स्त्री । वेधनिकायाम् । मुक्तादिवेधिन्याम् । आस्फुट्यते ऽनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणे-ल्युट् ।

आस्फोटा । स्त्री । नवमल्ल्याम् । वनमल्ल्याम् । आस्फोटयति । स्फुटिर° । पचाद्यच् ॥

आस्फोटितम् । न । करास्फोटे ।

आस्फोत: । पुं । अर्कवृक्षे ॥ कोविदारे । भूपलाशवृक्षे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर॰ । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ।

आस्फोतक: । पुं । अर्कपर्णे ।

आस्फोता । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ वनमल्ल्याम् । सारिवायाम् । हापरमालीति गौडभाषाप्रसिद्धवृक्षविशेषे । कुष्ठविषरोगनाशित्त्व मस्यगुणा: ॥ टाप् ।

आस्माक: । त्रि । अस्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदस्मदोरितिपक्षेऽण् । तस्मिन्नणि चयुष्माकास्माकौ ।

आस्यम् । न । मुखे । मुखमध्ये । त्रि । मुखमध्यभवे । आस्यन्दते अन्नादिना प्रस्रवति । आस्यन्द्यतेवा अन्नादिना द्रवीक्रियते । स्यन्दूप्रस्रवणे । अन्येभ्योपीतिड: । यद्वा । अस्यते वर्णायेन अस्यतेग्रासोऽस्मिन्वा । असु क्षेपणे । कृत्यल्युट इति ण्यत् ।

आस्यपत्रम् । न । पद्मे । आस्यमिवपत्राण्यस्य ॥

आस्यलाङ्गल: । पुं । शूकरे ।

आस्यलोम । न । श्मश्रुणि ।

आस्यशुद्धि: । स्त्री । मुखस्यप्रकृतरसत्वे ।

आस्या । स्त्री । स्थितौ । आसनम् । आसउपवेशने । ऋहलोर्ण्यत् । बाहुलकात् यत्वा ।

आस्यासव: । पुं । लालायाम् ।

आस्रप: । पुं । मूलनक्षत्रे ।

आस्रव: । पुं । क्लेशे । अनेकान्तवादिनां पदार्थान्तरे । चक्षुरादीन्द्रियपञ्चकस्य यथास्वं प्रवृत्तौ ॥ वृत्ति: पञ्चविकल्पा ध्रुवाध्रुवा चक्षुरादिवर्गस्य । येषास्रवत्यजस्रंयतस्ततो साविहास्रव:प्रोक्त इत्याहु: ।

आस्वाद: । पुं । रसे । रसानुभवे ।

आस्वादवान् । त्रि । रसवति । स्वादुयुक्ते ।

आस्वादित: । त्रि । भुक्ते । लीढे ।

आह । अ । क्षेपे । नियोगे । दृढसम्भावने ॥ उवाचेत्यर्थे ॥ कालमात्रेनिपातोयम् ॥

आहकज्वर: । पुं । नासाज्वरइतिप्रसिद्धनासारोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । तनुनारक्तशोथेन युक्तोनासापुटान्तरे । गात्रशूलज्वरकर: श्लेष्मणाह्याहकज्वरइति ॥

आहत: । त्रि । गुणिते । ताडिते । मिथ्योक्ते । मृषार्थके । वन्ध्यासुतोसीत्यादिवचने । ज्ञाते ॥ पुं । आनके । ढक्कायाम् । न । पुरातनेवस्त्रे । नूतनेवस्त्रे । मृषार्थकवाक्ये । आघू

र्षिते । आहन्यतेस्म । हन० क्तः ॥

आहतलक्षणः । त्रि । कृतलक्षणे । गुणैः प्रसिद्धे । आहतमभ्यस्तं लक्षणं यस्य ।

आहरः । पुं । उच्छ्वासे । अन्तर्मुखश्वासे ॥

आहरणम् । न । द्रव्याद्यानयने । अमानीते ।

आहवः । पुं । युद्धे । यज्ञे ॥ आह्वानम् आहूयतेऽस्मिन्निति वा । ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च । आङ्गियुद्धे इत्यप् सम्प्रसारणञ्च ।

आहवनम् । न । यागे । आसमन्तात् जुहोत्यस्मिन् । ल्युट् ।

आहवनीयः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे । होमार्थे । आहुत्यधिकरणे । गार्हपत्यादग्नेरुद्धृत्य होमार्थं योऽग्निः संस्क्रियते तस्मिन् । आहूयतेप्रीणयते प्रक्षिप्यते वा हविरत्र । कृत्यल्युट इत्यधिकरणे अनीयर् । यद्वा । आहवनमर्हति । तदर्हतीति छः ॥

आहाः । पुं । अभियोक्तरि । आजिहीर्ते । ओहाङ् गतौ । विच् । विश्वपावत्प्रक्रिया ।

आहारः । पुं । द्रव्यगलाधःकरणे । जेमने । भोजने । चर्व्यचोष्यलेह्यपेयात्मके दृष्टफले । सात्त्विकराजसतामसभेदात्त्रिविधे । आहरणम् हृञ० । घञ् । यद्वा । आहरन्ति रसमस्मात् । अकर्त्तरिचेति घञ् । आह्रियते हृ० ण्यु० अन्ने । हारे । आहरणे ।

आहारसम्भवः । पुं । शरीरस्थरसधातौ ।

आहार्य्यम् । त्रि । आगन्तुके । आहरणीये । आरोप्यमाणे । आहर्तुं योग्यः । हृञ् । ऋहलोर्ण्यत् । पुं । नाट्योक्तौ भूषादिना रचिते व्यञ्जकविशेषे ।

आहार्य्यशोभा । स्त्री । कृत्रिमशोभायाम् । चित्रभूषादिना कृतद्युतौ ।

आहावः । पुं । निपाने । कूपसमीपे पश्वादीनां जलपानाय प्रस्तरादिनिर्मिते जलाशये । खेल इति भाषा । आह्वाने ॥ युद्धे । विग्रहे । आहूयन्तेऽत्र । ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च । निपानमाहाव इति ह्वेञः । सम्प्रसारणमप्प्रत्ययश्च निपाने निपात्यते ।

आहिकः । पुं । पाणिनिमुनौ ॥ केतुग्रहे ।

आहिण्डिकः । पुं । निषादेन वैदेह्यां जनिते अन्त्यजविशेषे । अस्य च बन्धनस्थानेषु० बाह्यसंरक्षणा दाहिण्डिकानामित्यौशनसे दृष्टिकृता । कारावराहिण्डिकयोः समानमातापितृकत्वेपि वृत्तिभेदात् संज्ञाभेदः ।

आहितः । त्रि । अर्पिते । निहिते । न्यस्ते । स्थापिते । संपादिते । कृते ।

यथा । आहितोजयविपर्ययोऽपि मे श्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वयेति रघुवंशे रामं प्रतिभार्गववाक्यम् । आधीयते स्म । डुधाञ्० क्तः । दधातेर्हिः ॥

आहितलक्षणः । त्रि । सौन्दर्य्यादिगुणविशिष्टे । गुणैः प्रतीते । प्रख्यातगुणे । आहितानि लक्षणानि यस्मिन् ॥

आहिताग्निः । पुं । अग्निहोत्रिणि । साग्निके ॥ आहितः अग्निर्येन । वाहिताग्न्यादिः ॥

आहितुण्डिकः । त्रि । व्यालग्राहिणि ॥ अहेस्तुण्डं मुखं तेन दीव्यति । तेन दीव्यतीति ठक् ॥

आहुकः । पुं । उग्रसेने ।

आहुतम् । न । भूतयज्ञे । पञ्चमहायज्ञान्तर्गतन्वयज्ञे । त्रि । हुतवस्तुनि । समिधादिहविर्भिराभिमुख्येन हुते ।

आहुतिः । स्त्री । देवयज्ञे । होमे । देवमुद्दिश्य मन्त्रोच्चारणपूर्वकाग्नौ हविर्निःक्षेपे ॥ तत्रविशेषो यथा । अल्पे रूक्षे सस्फुलिङ्गे वामावर्त्ते भयानके । आर्द्रकाष्ठैः समुत्पन्ने फुत्कारवति पावके । कृष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिहति मेदिनीम् । आहुतिं जुहुयाद्यस्तु तस्य नाशो भवेद्ध्रुवमिति ॥

आहुल्यम् । न । तरवट इ० काश्मीरादिषु प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । काञ्चनपुष्पे । बिम्बीफले ।

आहूतः । त्रि । कृताह्वाने । ह्वयतेः कर्मणि क्ते सम्प्रसारणाद्दीर्घे ।

आहूतसम्प्लवः । त्रि । प्रलयकालपर्य्यन्ते । आहूतस्य विश्वस्य सम्प्लवः सलिले सम्यक् प्लवनं यत्र ।

आहूतिः । स्त्री । आह्वाने । आङ्पूर्वात् ह्वेञः स्त्रियां क्तिन्निति भावे क्तिन् । सम्प्रसारणम् ।

आहृतः । त्रि । आनीते ।

आहेयम् । त्रि । अहिसम्बन्धिविषास्थ्यादौ । अहेर्भवम् । इति कुक्ष्यास्यादिना ढञ् । स्त्री । आहेयी ।

आहो । अ । प्रश्ने । विकल्पे । विचारे । आहन्ति । हन्तेर्डो प्रत्ययः ।

आहोपुरुषिका । स्त्री । दर्पोत्थात्मसम्भावनायाम् । आत्मनि शक्त्याविष्करणे । अहो अहम्पुरुषः । सुप्सुपेति समासः अहो इति अहमित्यर्थे । मयूरव्यंसकादित्वाद्वा समासः । आहोपुरुषस्य भावः मनो० वुञ् । आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात् सम्भावनात्मनीत्यमरः ।

आहोस्वित् । अ । विकल्पे । आहो । आहो च स्वित् च ।

आह्नः । पुं । अह्नां समूहे । खण्डका

दित्वा दण् । अकृष्टखोरेवेति नियमा दिह्लोपेन ॥

आह्निक: । दिननिर्वर्त्त्ये । दिनसाध्ये । दिनसम्बन्धिनि । न । प्रकरणसमूहे । ग्रन्थभागे । भोजने । नित्यक्रियायाम् । अह्ना निर्वृत्तम् । तेन निर्वृत्तमिति ठञ् । आह्निकञ्चेति सन्ध्यान्तं भवति ।

आह्राद: । पुं । मेघशब्दे । स्तनने ।

आह्लाद: । पुं । आनन्दे । हर्षे ।

आह्लादित: । त्रि । आनन्दिते । हृष्टे ।

आह्वय: । पुं । नामनि । आह्वयति-इत्याह्व: । आतोनुपसर्ग इति के प्राप्ते कविधौ सर्वत्रप्रसारणिभ्योड इतिड: । तैर्यायते प्राप्यते । या० । घञर्थेक: ॥

आह्वा । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । आह्वानमाह्वा । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥

आह्वानम् । न । आवाहने । आकारणे । हूतौ ॥ नामनि । आङ्पूर्वात् ह्वेञो ल्युट् ।

इ:

इ । अ । भेदे । क्रोधोक्तौ । अपाकरणे ॥ अनुकम्पायाम् । खेदे ॥ सम्बोधने । जुगुप्सायाम् ॥ विस्मये । प्रत्यक्षस न्निधाविति कश्चित् ।

इ: । पुं । कामदेवे । मदने । इकारे ।

इक्कट: । पुं । वंशाङ्कुरे ।

इक्कट: । पुं । तृणविशेषे । बहुमूले ।

इक्षव: । पुं । इक्षुमाचे । इतिशब्दरत्नावली ॥

इक्षागिका । स्त्री । मनिन्तौ ।

इक्षु: । पुं । ईख इतिस्वनामप्रसिद्धे रसाले । मधुतृणे । गुडतृणे । असिपत्रे । मृत्युपुष्पे । अस्यगुणा: । इक्षवोरक्तपित्तशमावल्याष्टष्या: कफप्रदा: । स्वादुपाकरसा: स्निग्धागुरवोमूत्रलाहिमा: ॥ अस्यभेदा: । पौण्ड्रकोभीरुकश्चापि वंशक: शतपोरक: । कान्तारस्तापसेक्षुश्चकाण्डेक्षु:सूचिपत्रक: । नैपालोदीर्घपत्रश्चनीलपोरोथकोशकृत् । इत्येताजातयस्तेषांगुणाबोध्यायथाक्रमम् ॥ बालइक्षु: कफंकुर्यान्मेदोमेहकरश्चस: । युवात्ववातघ्नतस्वादुरीषत्तीक्ष्णश्चपित्तनुत् ॥ रक्तपित्तहरोवृद्ध:क्षतहृद्बलवीर्यकृत् । मूलेतुमधुरोत्यर्थं मध्ये पिमधुर:स्मृत: । अग्रेग्रन्थिषुचक्षेयइक्षु: पटुरसोजनै: ॥ * ॥ दन्तनिष्पीडितस्येक्षोरस: पित्तास्रनाशन: ।

शर्करासमवीर्यः स्याद्विदाही कफप्रदः । मूलाग्रजन्तुग्रन्थ्यादिपीडनमलसङ्करात् । किञ्चित्कालं विधृत्याच्च विकृतिं याति यान्त्रिकः । तस्माद्विदाही विष्टम्भी गुरुः स्याद्यान्त्रिको रसः । रसः पर्य्युषितो नेष्टो ह्यम्लो वातापहो गुरुः । कफपित्तकरः शोषी भेदनश्चातिमूत्रलः । * । पक्वो रसो गुरुः स्निग्धः सुतीक्ष्णः कफवातनुत् । गुल्मानाहप्रशमनः किञ्चित् पित्तहरः स्मृतः । * । इक्षोर्विकारास्तृड्दाहमूर्च्छापित्तास्रनाशनाः । गुरवो मधुरा बल्याः स्निग्धा वातहराः सराः । वृष्या मोहहराः शीता बृंहणा विषहारिणश्च इति ॥ इष्यते । इष इच्छायाम् । इषेः क्सुः । षढोः कः सि । आदेशप्रत्यययोः । कषयोगे क्षः । अस्य विकाराः । खतोकाफाणितगुडखण्डमत्स्यण्डिकासिताः । निर्म्मलाश्च विशेषाः शीतवीर्या यथोत्तरमिति ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ।

इक्षुकाण्डः । पुं । मुञ्जे । काशतृणे ॥

इक्षुकुट्टकः । पुं । गौडिके । इक्षून् कुट्टयति । कुट्ट छेदने । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

इक्षुगन्धः । पुं । काशतृणे । क्षुद्रगोक्षुरे ।

इक्षुगन्धा । स्त्री । कोकिलाक्षे । क्रोष्ट्र्याम् । शुक्लविदार्याम् । कृष्णभूमिकूष्माण्डे । काशे । गोक्षुरे । इक्षुगन्ध इव गन्धोऽस्याः । वा इक्षुः गन्धोऽस्याः । इक्षुशब्दस्तद्गन्धसदृशे गौणः ॥

इक्षुगन्धिका । स्त्री । भूमिकूष्माण्डे । इक्षुगन्धैव ।

इक्षुजः । पुं । फाणितादिषु । फाणितश्चैव मत्स्यण्डी गुडः खण्डकमेव च । सितासितोपला चैते षड्भेदा इक्षुजा मताः ।

इक्षुतुल्या । स्त्री । आमाखु इति गौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुवालिकायाम् ।

इक्षुदर्भा । स्त्री । तृणविशेषे । तृणपत्रिकायाम् । सुदर्भायाम् ।

इक्षुनेत्रम् । न । इक्षुमूले ।

इक्षुपत्रः । पुं । जुन्हरी जुवार इति च प्रसिद्धधान्ये । यावनाले ।

इक्षुरः । पुं । शरतृणे ॥

इक्षुवालिका । स्त्री । तालमखाना इति प्रसिद्धे क्षुरके । इक्ष्वालिकायाम् । काशे ॥

इक्षुमती । स्त्री । सरिद्विशेषे ।

इक्षुमूलम् । न । मोरटे । वंशनेत्रे ।

इक्षुयन्त्रम् । न । कोल्हू बेलना इति च प्रसिद्धे इक्षुनिष्पीडनयन्त्रे ॥

इक्षुयोनिः । पुं । पुण्ड्रकेक्षौ ॥

इक्षुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ तालमखाना इतिभाषाप्रसिद्धे कोकिलाक्षे । काशे ॥ इक्षुम् इक्षुगन्धं राति । रा दाने । आतोऽनुपेतिकः ॥

इक्षुरकः । पुं । कोकिलाक्षवृक्षे ॥ स्थूलशरे ॥ काशतृणे ॥

इक्षुरसः । पुं । काशतृणे ॥

इक्षुरसक्वाथः । पुं । गुडे ॥

इक्षुरसोदः । पुं । इक्षुसमुद्रे ॥

इक्षुवल्लरी । स्त्री । }
इक्षुवल्ली । स्त्री । } क्षीरकन्दे । क्षीरविदार्याम् । सिराले इतिहिमगिरिभाषा ॥

इक्षुवाटिका । स्त्री । }
इक्षुवाटी । स्त्री । } पुण्ड्रके ॥

इक्षुवेष्टनः । पुं । भद्रमुञ्जे ॥

इक्षुशरः । पुं । काशे ॥

इक्षुशाकटम् । न । इक्षुक्षेत्रे ॥ इक्षूणां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रेशाकटशाकिनौ ॥

इक्षुशाकिनम् । न । इक्षुशाकटे ॥ शाकिनः ॥

इक्षुसारः । पुं । गुडे ॥

इक्ष्वाकुः । पुं । वैवस्वतमनुपुत्रे ॥ सतु सत्ययुगे अयोध्यायांसूर्यवंशीयआदिराजः ॥ स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥ इक्षुमाकरोति । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ इक्षुइतिशब्दप्रकृति । अक गतौ । वाहुलकादुणषा ॥

इक्ष्वारिः । पुं । }
इक्ष्वालिकः । पुं । } काशतृणे ॥

इक्ष्वालिका । स्त्री । इक्षुतुल्यायाम् ॥

इङ्गः । पुं । अद्भुते ॥ ज्ञाने ॥ जङ्गमे ॥ इङ्गिते ॥ इङ्गनम् । इगिगतौ । घञ् । इङ्गतिवा । पचाद्यच् ॥

इङ्गना । स्त्री । संज्ञायाम् ॥

इङ्गितम् । न । इङ्गतेर्भावे ॥ चेष्टायाम् ॥ अभिप्रायसूचकेवचनस्वरादौ शरीरव्यापारे । आकारे । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे ॥ इङ्गनम् । इगि० । क्तः । इङ्गिताकाराभ्यांच भावज्ञानमित्यादौतु गोवलीवर्दन्यायेन इङ्गितंचेष्टितम् आकारोमुखरागादिरित्यभियुक्ताः ॥ गमने ॥

इङ्गितज्ञः । त्रि । भावज्ञे ॥ इङ्गितंजानाति । ज्ञा० । आतइति कः ॥ नहीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति ॥

इङ्गुदः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे । इंगुआ हिंगोटा इतिच०प्रसिद्धे तापसतरौ ॥ इङ्गुंद्यति । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृ० । इङ्गुदःकुष्ठभूतादिग्रहव्रणविषक्रिमीन् । हन्त्युष्णःश्वित्रशूलघ्नस्तिक्तकः कटुपाकवान् ॥

इङ्गुदी । स्त्री । तापसतरौ । तनुपत्रे । विषकण्टे । तैलफले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुदाज्जातेरिति-ङीष् ॥

इङ्गुलः । पुं । } इङ्गुदस्यार्थे ॥
इङ्गुली । स्त्री । }

इङ्क्रेजः । पुं । लण्डनजने । लेण्डजे ॥ यथा । पूर्वाम्नाये नवशतंषडशीतिः प्रकीर्त्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रा स्तेषांसंसाधनात् कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्च सङ्ग्रामे प्यपराजिताः । इङ्क्रेजा नवषट्पञ्च लेण्डजाश्चापिभाविन इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

इच्छकः । पुं । रुचके । टावानेव् इति गौडभाषाप्रसिद्धे ॥ त्रि । इच्छायुक्ते ॥

इच्छा । स्त्री । मनोधर्मविशेषे । वाञ्छायाम् । लिप्सायाम् ॥ सुखे तत्साधने चेदंमे भूयादिति स्पृहात्माचित्तवृत्तिःकामइति रागइतिचोच्यते ॥ न्यायमते अस्याः कारणम् । निर्दुःखत्वे सुखे चेच्छातज्ज्ञानादेवजायते । इच्छातुतदुपायेस्यादिष्टोपायत्वधीर्यदि ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्यत्वप्रकारेच्छातुयाभवेत् । तद्धेतुः कृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिर्भवेत् ॥ अस्याः-प्रतिबन्धः । बलवद्विष्टहेतुत्वमतिः स्यात् प्रतिबन्धिकेति भाषापरिच्छे-दः ॥ एषणमिच्छा । इच्छेतिसूत्रेण इषेः शप्रत्ययेनिपातितः ॥

इच्छावती । स्त्री । धनादीच्छायुक्तायां स्त्रियाम् । कामुकायाम् ॥ इच्छास्त्यस्याः । मतुप् ॥

इच्छावसुः । पुं । कुवेरे ॥

इच्छितः । त्रि । वाञ्छिते ॥ इच्छासंजाताऽस्य । ता० इतच् ॥

इच्छुः । त्रि । इच्छाविशिष्टे । आकाङ्क्षायुक्ते ॥ इच्छाशीले ॥ इच्छतितच्छीलः । इषइच्छायाम् । विन्दुरिच्छु-रितिसाधुः ॥

इज्जलः । पुं । हिज्जलवृक्षे । निचुले ॥ एति । इण० । क्विप् तुक् । इत् जलमस्य ॥

इज्यः । पुं । सुरगुरौ । वृहस्पतौ ॥ पुष्यनक्षत्रे ॥ श्रीहरौ ॥ येयजन्तिमखैः पुण्यैर्देवतादीन् बहूनपि । आत्मानमात्मनानित्यं विष्णुमेवयजन्तिते ॥ इतिहरिवंशः ॥ त्रि । पूज्ये ॥ श्रीगुरौ ॥ इज्याऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

इज्या । स्त्री । दाने ॥ अध्वरे ॥ अर्चायाम् ॥ सङ्गमे ॥ गवि ॥ कुट्टन्याम् ॥ यजनम् । यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । व्रजयजोर्भावेक्यप् । वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम् । टाप् ॥

इज्याशीलः । पुं । यायजूके । पुनः पुन

र्थेत्तकर्त्तरि॥ इज्याशीलमस्य ॥ इज्यां शीलति शीलयतिवा। शीलसमाधौ। शीलिकामिभक्ष्याचाभ्योण् इति णः ॥

इल्वाकः । पुं । इँचला मोचाचिङ्डी इतिगौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

इट्चरः । पुं । षण्डे । गोपतौ ॥ एषणम् । इट् । इष° क्विप्। इषाचरति । पचाद्यच् ॥

इडविडा । स्त्री । पुलस्त्यभार्यायाम् ॥

इडा । स्त्री । इक्ष्वाकोस्तनयायाम् । बुधग्रहस्यभार्यायाम् ॥ गवि । सैारभेय्याम् ॥ वचने ॥ भूमौ । वसुमत्याम् ॥ स्वर्गे ॥ नाडीविशेषे । वाममुष्काधःस्थाधनुर्वक्राधामनासापर्यन्तं-गतायां नाडीमिडेत्युच्यते ॥

इडाचिका । स्त्री । गन्धोल्याम् । वरव्याम्। ततैयावरडै भिरडचिमडी इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

इडावत्सरः । पुं । संवत्सरे ॥

इडिका । स्त्री । भूमौ ॥ इडैव । स्वार्थे कः । इत्वम् ॥

इडिक्कः । पुं । वनच्छगले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

इडुत्सरः । पुं । संवत्सरे ॥

इत । अ । इत्यमेव ॥

इतः । त्रि । गते ॥ स्मृते ॥ इण्° । गत्यर्थे तिक्तः ॥ प्राप्ते ॥ ज्ञाते ॥ एतेःकर्त्तरिक्तः ॥

इतरः । त्रि । अन्यस्मिन् ॥ पामरे । नीचे ॥ तरणंतरः । तॄ° ऋदोरप् । एः कामस्यतरः । इनाकामेन तीर्यते वा तरतिवा । पचाद्यच् । यद्वा । इतंगमनं करोति । तत्करोतीतिणिच् ॥ यद्वा। इतेनज्ञानेनचीयते। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इतिणिच्। बाहुलकादरः ॥ यद्वा। इदुत्त्यव्ययमपकर्षे। द्विवचनेतितरप् द्रव्यप्रकर्षत्वाम्नाम् ॥

इतरविशेषः । पुं । अन्यप्रभेदे ॥

इतरेतरम् । त्रि । अन्योन्यस्मिन् । परस्परे ॥

इतरेतरयोगः । पुं । संहत्यप्राधान्ये चार्थविशेषे ॥ यथा । प्लक्षश्चन्यग्रोधश्च प्लक्षन्यग्रोधौ । धवश्च खदिरश्च पलाशश्च धवखदिरपलाशाः ॥

इतरेतराश्रयः । पुं । इतरेतरयोराश्रये ॥

इतरेद्युस् । अ । अन्यदिने । इतरस्मिन्नहनि ॥ सद्यःपरुत परार्य्यैषमद्यस्त्यादिना इतरशब्दादेद्युस् प्रत्ययः ॥

इतश्चेतश्च । अ । अनियतादिग्देशे ॥

इतस्ततः । अ । अत्रतत्र ॥

इतस् । अ । अपादानार्थे । पञ्चम्यर्थे ॥ अस्मात् । पञ्चम्यास्तसिल् इदमइश् ।

इति । अ । हेतौ । प्रकाशने । निदर्शने । प्रकारे । परकृतौ ॥ अनुकर्षे । समाप्तौ । प्रकरणे । स्वरूपे । सान्निध्ये । विवक्षानियमे । मते ॥ प्रत्यक्षे ॥ अवधारणे । व्यवस्थायाम् । विवक्ष्यमाणे ॥ परामर्शे । माने । इत्थमर्थे । एवमर्थे । प्रकर्षे । उपक्रमे । एति अयतिवा । इण् । क्तिच् ।

इतिकथः । त्रि । अपार्थवाचि । अश्रद्धेये ॥ नष्टे । इतिइत्थम्प्रकारेण कथा यस्य ।

इतिकर्त्तव्यता । स्त्री । कल्पे । पद्धतौ ॥

इतिह । अ । उपदेशपारम्पर्य्ये । ऐतिह्ये ॥ इति एवम् ह किल ।

इतिहा । अ । पारम्पर्य्यप्राप्तोपदेशे ॥

इतिहासः । पुं । पूर्ववृत्तकथायाम् ॥ पुरावृत्ते । व्यासादिप्रणीते पुरावृत्तमकाशिनि भारतादिग्रन्थे । धर्मार्थकाममोक्षाणा मुपदेशसमन्वितम् । पूर्ववृत्तकथायुक्त मितिहासंप्रचक्षते । इतिस्मृतिः । इतिहइतिपारम्पर्य्योपदेशोऽयम् । स आस्तेऽस्मिन्नसः । आस° । हलश्चेति घञ् ।

इतिहासपुराणम् । न । आथर्वणब्राह्मणभागे ॥ प्रसिद्धयोरितिहासपुराणयोः ।

इत्कटः । पुं । ओकडा इति गौडभाषा

प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । वहुमूले । खरच्छदे ।

इत्किला । स्त्री । रोचमायाम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

इत्थम् । अ । एवम्प्रकारे । अनेन एतेन वा प्रकारेणेत्यर्थे इदमस्थमु प्रत्ययः । एतेतौरथोरितिइदादेशः ॥

इत्थम्भूतः । त्रि । एवम्प्रकारसमे । कञ्चित् प्रकारंप्राप्ते । इममेतंवा प्रकारमापन्नः । द्वितीयान्तादपित्थमुः । तथाच सैान्योत्थवहारः । लक्षणेत्थम्भूताख्यानेत्यादिः । एतेन कथम्भूतो व्याख्यातः ।

इत्था । अ । इत्थमर्थे । अनेन एतेन वा प्रकारेणेत्यर्थे मकारवचने थाल् ।

इत्यः । त्रि । गम्ये ॥

इत्या । स्त्री । शिविकायाम् । ईयते ऽनया । इण् ° । संज्ञायांसमजेतिक्यप् ।

इत्वरः । त्रि । क्रूरकर्मणि । पथिके । दुर्विधे । नीचे । पुं । षण्डे । एति तच्छीलः । इण् ° । इण् नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् ।

इत्वरी । स्त्री । अभिसारिकायाम् । असत्याम् । एतितच्छीला । इण् । क्वरप् । टिड्ढेतिङीप् ।

इत्वा । स्त्री । गन्त्र्याम् ।

इदम् । त्रि । पुरोवर्त्तिनि । दृश्येवराच

रात्मके जगति । सन्निकर्षे । सन्निधानादनन्तरोक्तमिदमोविषयः । एति । इण्गतौ । इणः इमुगितिदश पादीवृत्तिः । इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इन्देःकमिर्नलोपश्चेतिदीक्षितः । पुं । प्रथमैकवचने । अयम् । तथैतद्देशकालादौ दृष्टोयमितिकीर्त्यते । स्त्री । प्रथमैकवचने । इयम् ॥

इदङ्कार्य्या । स्त्री । दुरालभायाम् ।

इदानीम् । अ । सम्प्रत्यर्थे । वाक्यालङ्कारे । अस्मिन्काले । दानीञ्च । इदमइश् ॥

इदानीन्तनः । त्रि । आधुनिके । सम्प्रतिजाते । इदानीम्भवः । सायञ्चिरमित्यादिनाट्युः ।

इदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ।

इद्धम् । न । आतपे । दीप्ते । आश्चर्ये । त्रि । निर्मले । वर्द्धिते । ञिइन्धी दीप्तौ । क्तः । क्तःइतिवर्त्तमानेक्तः ।

इद्धशासनः । त्रि । अप्रतिहताज्ञे ।

इद्धा । अ । प्राकाश्ये । समिद्धमिद्धेशम ह्योददासि ।

इध्मम् । न । समिधि । अग्निसन्दीपनकाष्ठे । इध्यते अग्निरनेन । ञिइन्धी० । इषियुधीतिमक् । अनिदितामिति नलोपः ।

इनः । पुं । अर्के । सूर्ये । पत्यौ । प्रभौ । नृपभेदे । एति ईयतेवा । इण्० । इण्षिञ्जितिनक् ॥

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥

इन्दम्वरम् । न । इन्दीवरे । नीलोत्पले ॥

इन्दिन्दिरः । पुं । भ्रमरे । षट्पदे ।

इन्दिरा । स्त्री । श्रियाम् । लक्ष्म्याम् ।

इन्दिरामन्दिरम् । न । विष्णौ । इति राजवल्लभः ।

इन्दिरालयम् । न । पद्मे । इन्दिरायाआलयः । क्लीबत्वमभिधानात् ।

इन्दिरावरम् । न । नीलोत्पले । इन्दिरायावरम् प्रियमिष्टमितियावत् ।

इन्दिवरम् । न । नीलोत्पले । इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इगुपधात् किदिति इन् । इन्दिः लक्ष्मीः तस्याः वरमिष्टम् ।

इन्दीवरम् । न । कुवलये । नीलाम्भोजे । इन्देरिन्नन्तात् कृदिकारादिति ङीष् । इन्दी लक्ष्मीस्तस्याः वरमिष्टम् ।

इन्दीवरिणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ।

इन्दीवरी । स्त्री । शतमूल्याम् । शतावर्य्याम् । इन्दीवरमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौ० । ङीष् ॥

इन्दुः । पुं । चन्द्रमसि । कर्पूरे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे । एकाङ्के । उनत्ति अ-

मृतरसेन सर्वामपिभुवंस्त्रिर्यां करोति । उन्दीक्लेदने । उन्देरिच्चादेरत्युः ॥

इन्दुकः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ॥

इन्दुकमलम् । न । सितोत्पले ॥

इन्दुकलिका । स्त्री । केतक्याम् ॥

इन्दुकान्तः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ इन्दुःकान्तोऽस्य ॥

इन्दुकान्ता । स्त्री । रजन्याम् ॥ इन्दुःकान्तोयस्याः ॥

इन्दुक्षयः । पुं । अमावास्यायाम् ॥

इन्दुजनकः । पुं । समुद्रे ॥ इन्दोः जनकः ॥

इन्दुजा । स्त्री । नर्मदायाम् । सोमोद्भवायाम् ॥

इन्दुपुत्रः । पुं । बुधग्रहे ॥ इन्दोःपुत्रः ॥

इन्दुपुष्पिका । स्त्री । विषलाङ्गला इतिविषलाङ्गलिया इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे । स्वर्णपुष्पायाम् ॥

इन्दुभम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥

इन्दुभा । स्त्री । कौमुद्याम् । ज्योत्स्नायाम् ॥

इन्दुभृत् । पुं । शिवे ॥ इन्दुंबिभर्त्ति । डुभृञ० । क्विप् ॥

इन्दुमती । स्त्री । पूर्णिमायाम् ॥

इन्दुरत्नम् । न । मुक्तायाम् ॥

इन्दुलेखा । स्त्री । अमृतायाम् । गुडू

च्याम् ॥ सोमलतायाम् ॥ अग्निमन्थायाम् ॥ यमानिकायाम् ॥ इन्दोर्लेखेव ॥

इन्दुलोहकम् । न । रौप्ये ॥

इन्दुवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥

इन्दुव्रतम् । न । चान्द्रायणे ॥

इन्दूरः । पुं । मूषिके ॥

इन्द्रः । पुं । देवराजे । पुरन्दरे । शक्रे ॥ अन्तरात्मनि ॥ परमेश्वरे ॥ इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयते इतिश्रुतौपरमेश्वरस्य प्रकरणात् ॥ आदित्यविशेषे ॥ कुटजवृक्षे ॥ रात्रौ ॥ भारतवर्षोपद्वीपविशेषे ॥ षष्ठमात्रस्यचतुर्थे ऽ।।ऽ प्रभेदे ॥ ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ विष्कम्भादिषु षड्विंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रतापशीलोबलवान्गुणाढ्यः श्लेष्माधिकःश्रीकमलाभ्युपेतः । किलेन्द्रयोगे यदिजन्मकालेमहेन्द्रतुल्यःपुरुषः प्रसन्न इति ॥ इन्दति । इदि० । ऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन् ॥

इद्रकम् । न । सभागृहे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

इन्द्रकीलः । पुं । हिमवतोदक्षिणकुलाचलपीठसन्निहितेद्रिविशेषे ॥ मन्दरपर्वते ॥

इन्द्रकुञ्जरः । पुं । ऐरावते ॥ इन्द्रस्यकु

ज्वरः ॥

इन्द्रकोषः । पुं । मञ्चके । खट्वायाम् ॥

इन्द्रगोपः । पुं । तीज इति बीरबहुटी इतिच भाषाप्रसिद्धे वर्षाभवरक्तवर्ण कीटे । शक्रगोपे । अग्निके ॥ इन्द्रो गोपोऽस्य ॥

इन्द्रचन्दनम् । न । हरिचन्दने ॥

इन्द्रचिर्भिटी । स्त्री । लताविशेषे । युग्मफलायाम् । दीर्घवृन्तायाम् ॥

इन्द्रच्छदः । न । सहस्रगुच्छेहारे ॥

इन्द्रजालम् । न । कुहके । जाले । कुसृतौ । मन्त्रौषधादिना यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रत्यायने । मायाकर्म्मणि । भानुमतीकाखेल/इतिभाषा ॥ वृद्धास्तु । एतस्मात् किमिवेन्द्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितं रेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भूतनानाङ्कुरम् । पर्य्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं पश्यत्यत्ति शृणोति जिघ्रति तथा गच्छत्यथागच्छतीत्याहुः ॥ इन्द्रेण योगविशेषेण जालम् ॥ क्षुद्रोपायविशेषे ॥

इन्द्रजालिकः । पुं । कुहककारिणि । शौभिके । भानमती इतिभाषा ॥

इन्द्रजित् । पुं । रावणात्मजे । मेघनादे ॥ इन्द्रमजैषीत् । जि० । क्विप् तुकौ ॥

इन्द्रजिद्विजयी । पुं । लक्ष्मणे ॥

इन्द्रतूलम् । न । आकाशेउड्डीयमानेसूत्रे । ग्रीष्महासे । वंशकफे ॥

इन्द्रतूलकम् । न । इन्द्रतूले ॥

इन्द्रदारु । न । देवदारुणि ॥

इन्द्रदिक् । स्त्री । पूर्वदिशि ॥

इन्द्रद्युम्नः । पुं । ऋषिविशेषे । भाल्लवेये ॥ नृपतिविशेषे ॥

इन्द्रद्रुः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ इन्द्रस्यद्रुः ॥

इन्द्रधनुः । न । वक्रीभूतेरोहिते । शक्रधनुषि ॥ रविकिरणा बहुवर्णा वातेनविलोडितानभसि । शक्रायुधसंस्थानादृश्यन्ते तत्तु इन्द्रधनुः ॥

इन्द्रध्वजः । पुं । राज्ञावृष्ट्यर्थं क्रियमाणे उत्सवविशेषे । शक्रध्वजे ॥ यथोक्तं भविष्योत्तरपुराणे । एवं यः कुरुते यात्रामिन्द्रकेतोर्युधिष्ठिर । पर्जन्यः कामवर्षी स्यात्तस्मिन् राज्येनसंशय इति ॥

इन्द्रनीलः । पुं । पन्ना इतिभाषाप्रसिद्धे मरकतमणौ ॥ क्षीरमध्ये क्षिपेन्नीलं क्षीरत्वेन्नीलतां व्रजेत् । इन्द्रनीलमितिख्यातमितिपरीक्षा ॥

इन्द्रपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे । विषलाङ्गला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥

इन्द्रपुष्पिका । स्त्री । विषलाङ्गला इति

गौड भाषा प्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे॥

इन्द्रप्रस्थः। पुं। न। युधिष्ठिरनिर्मितपुरोत्तमे। वज्रराजधान्याम्। पार्थनगरे॥ दिल्ली इतियवनभाषा॥

इन्द्रप्रहरणम्। न। पवौ। वज्रे॥ इन्द्रस्यप्रहरणम्॥

इन्द्रभम्। न। ज्येष्ठानक्षत्रे॥

इन्द्रभूतिः। पुं। अर्हतांगणाधिपभेदे॥

इन्द्रभेषजम्। न। शुण्ठ्याम्॥

इन्द्रमहकामुकः। पुं। कुक्कुरे॥

इन्द्रयवः। पुं। न। इन्द्रजौ इतिभाषाप्रसिद्धेतिक्तबीजविशेषे। कलिङ्गे। भद्रयवे। कुटजबीजे॥ ऐन्द्रंयवंत्रिदोषघ्नं सङ्ग्राहि कटुशीतलम्। ज्वरातिसाररक्तार्शः कृमिवीसर्पकुष्ठनुत्॥ दीपनंगुदकीलास्रवातास्रश्लेष्मशूलजित्॥ यवाकारबीजत्वात् यवम्। इन्द्रसंज्ञस्यवृक्षस्य यवम्॥

इन्द्रलुप्तः। पुं। केशनाशकरोगे। केशघ्ने॥ न। मस्तकोद्भवरोगविशेषे। खालत्ये॥ तस्यलक्षणम्॥ रोमकूपानुगंरक्तं पित्तेनसहमूर्च्छितम्। प्रच्यावयति रोमाणिततः श्लेष्मासशोणितः॥ रुणद्धिरोमकूपाँस्ततोन्येषामसम्भवः। तदिन्द्रलुप्तंखालत्यं रुज्येतिचविभाव्यते॥ खालत्यंरुज्येतितस्यपर्यायकथनम्। तथाचभोजः। तदिन्द्रलुप्तमित्याहुःखल्लीतिज्याश्चकेचनेति। कार्त्तिकस्त्वाह। इन्द्रलुप्तंश्मश्रुणिभवति, खालत्यं शिरोरुहेष्वेव रुज्यासवेदनेति आगमस्तन्नास्तीति निदानटीका॥

इन्द्रलुप्तकम्। न। इन्द्रलुप्तरोगे॥

इन्द्रलुप्तिकः। त्रि। इन्द्रलुप्तरुजान्विते। निष्केशशिरसि॥

इन्द्रवंशा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ वंशस्थवृत्तेयदिपूर्वमक्षरं दीर्घंप्रयुक्तंकवितावतारकैः। गौडावनीनाथ कुलप्रकाशक स्यादिन्द्रवंशेत्यभिधानतस्तदा॥

इन्द्रवज्रा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ कर्णद्वयंगौगणश्चगेन्द्रहारा राजन्तियस्याश्चरणेसमस्ते। तामिन्द्रवज्रामतिमात्रकान्तां भोगीन्द्रवक्त्रोज्ज्वमरन्दधाराम्॥ यथा। रक्ताम्बुदे नोदितलम्बमाला शीतांशुचण्डातपकुण्डलाभ्याम्। तारांशुतारावलिहृद्यहारैः स्वीयांश्रियम्भूषयतीवसन्ध्येति॥

इन्द्रवज्राहतपक्षः। पुं पर्वते॥

इन्द्रवारुणिका। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्॥

इन्द्रवारुणी। स्त्री। राखालसशा इति गौडप्रसिद्धलतायाम्। विशालायाम्। पीतपुष्पायाम्। तासतुंबी

कीजड जोश्वेतवर्ण और अतिकड वीहोती है इन्द्रारुणीतिचभाषा ॥ इन्द्रंवारयति। वृञ्°। उ° । कृवृदारीतिबाहुलकाण्यन्तादुनन्।

इन्द्रवृक्षः। पुं। देवदारुणि ॥

इन्द्रवृद्धा। स्त्री। व्रणरोगविशेषे। तल्लक्षणम्। पद्मकर्णिकवन्मध्येपिडकापिडकाचिताम्। इन्द्रवृद्धान्तुतांविद्याद्वातपित्तोत्थितांभिषगिति ॥

इन्द्रव्रतम्। न। राज्ञोव्रतविशेषे। यथा। वार्षिकाँश्चतुरोमासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वंराष्ट्रंकामैरिन्द्रव्रतंचरन्निति ॥

इन्द्रशत्रुः। पुं। वृत्रासुरे। इन्द्रस्यशत्रुः शातयिता हन्तेतिषष्ठीसमासेन वृत्रस्येन्द्रहन्तृत्वम् । इन्द्रे ॥ इन्द्रःशत्रुर्यस्येतिबहुव्रीहिश्चेचस्येन्द्रेणवध्यत्वात् ।

इन्द्रसावर्णिः। पुं। चतुर्दशेमनौ ।

इन्द्रसुतः। पुं। जयन्ते । वालिनामवानरराजे। अर्जुनपाण्डवे। अर्जुनवृक्षे। इन्द्रस्यसुतः।

इन्द्रसुरसः। पुं। इन्द्रसुरिसे ।

इन्द्रसुरिसः। पुं। निर्गुण्ड्याम्। सिन्दुवारे। म्यौंडी इति काशी भाषा। सभालूइतिभाषा। बनहाँ इतिपर्वतभाषा।

इन्द्रसूनुः। पुं। इन्द्रसुतस्यार्थे ।

इन्द्रसेनः। पुं। प्लक्षद्वीपस्थेऽद्रिविशेषे।

इन्द्रा। स्त्री। फणिज्झकेवृक्षे ॥

इन्द्राक्षः। पुं। ऋषभौषधौ।

इन्द्राग्निधूमः। पुं। हिमे।

इन्द्राणिका। स्त्री। इन्द्रसुरिसे। निर्गुण्ड्याम् । इन्द्रस्यजन्या। इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ। जन्यजनकसम्बन्धेपिपुंयोगस्तत्रगृह्यते । कन्। ह्रस्वत्वञ्च। यद्वा। इन्द्रमानयति। अनेर्ण्यन्तात् कर्मण्यण्। ङीप्। कन्। ह्रस्वः।

इन्द्राणी। स्त्री। इन्द्रपत्न्याम्। शच्याम्। इन्द्रस्यस्त्री। इन्द्रवरुणेति ङीषानुकौ। दुर्गायाम्। यथा। ऐश्वर्यं परमंयस्याःवशेचै वसुरासुराः। इदिच परमैश्वर्ये इन्द्राणीतेनसाशिवेतिदेवीपुराणम्। इन्द्रसुरिसे। स्त्रीणांकरणे। नीलसिन्दुवारे। सूक्ष्मैलायाम्। स्थूलैलायाम्। मातृकाविशेषे ॥

इन्द्रानुजः। पुं। विष्णौ।

इन्द्रायुधम्। न। इन्द्रधनुषि। शक्रायुधे।

इन्द्रारिः। पुं। असुरे। इन्द्रस्यअरिः।

इन्द्रावरजः। पुं। विष्णौ। इन्द्रस्यावरंजातः। अन्येष्वपीतिडः।

इन्द्राशनः। पुं। भङ्गायाम्। संविदि।

इन्द्रासनम्। न। पञ्चमात्रिकस्यप्रथमे

।ऽऽ प्रभेदे ।

इन्द्रियम् । न । विषयिणि । हृषीके । चक्षुरादिषु । सात्त्विकाहङ्कारोपादानानि इन्द्रियाणि । तानिच बुद्धीन्द्रियकर्म्मेन्द्रियभेदाद्द्विविधानि । उभयमपि इन्द्रस्यात्मनो विषयोपलब्धिकरणतया लिङ्गत्वादिन्द्रियमुच्यते । तत्र श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणाख्यानि ज्ञानेन्द्रियाणि भवन्ति । वाक्पाणिपादपायूपस्थानिच कर्म्मेन्द्रियाणिभवन्ति । उभयात्मकंमनः । मिलित्वैकादशानीन्द्रियाणि भवन्ति ॥ भूतप्रकृतिकानीन्द्रियाणीति नैयायिकाः । तथाच गौतमप्रणीतं सूत्रम् । घ्राणरसनचक्षुस्त्वक्श्रोत्राणीन्द्रियाणि भूतेभ्यः । १ । १२ । विषयग्रहणकार्य्यानुमेयंकरणमिन्द्रियम् । इन्द्रस्यात्मनो लिङ्गम् इन्द्रेणदृष्टं ज्ञातं ममचक्षुर्मम श्रोत्रमित्यादिक्रमेण इन्द्रेणसृष्टम् इन्द्रेणजुष्टम् प्रीणितं सेवितंवा इन्द्रेणदत्तं यथायथंविषयेभ्यः । इतिशब्दः इदं प्रकारे तेनइन्द्रेण दुर्जयम् इत्याद्यर्थेषु इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमित्यादि निपातनादिन्द्रशब्दात् घच् । रेतसि । वीर्य्ये ।

इन्द्रियकर्म्म । न । वाह्यानांश्रोत्रवागादीनामान्तरयोश्चमनोवुद्ध्योःकर्म्मसु । तानिचशब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूपदर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि वचनादानगमनविसर्गानन्दाख्यानि सङ्कल्पाध्यवसायौच यथासङ्ख्यंभवन्ति ।

इन्द्रियग्रामः । पुं । इन्द्रियसमूहे ।

इन्द्रियनिग्रहः । पुं । विषयेभ्यश्चक्षुरादिवारणे । चक्षुश्श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियाणां वाक्पाण्यादिकर्म्मेन्द्रियाणाञ्च तत्तद्गोलकोपरोधमात्रेणहठान्निरोधइत्यर्थः ॥ इन्द्रियाणान्तु सर्वेषांयद्येकं क्षरतीन्द्रियम् । तेनास्य क्षरतिप्रज्ञा दृतेःपात्रादिवोदकम् ।

इन्द्रियबधः । पुं । एकादशविधे इन्द्रियाणाम्बधे । यथा । बाधिर्य्यंकुष्ठतान्धत्वं जडताऽजिघ्रता तथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमन्तताः । यथा सङ्ख्यमेकादशाना मेकादशवधाभवन्ति ॥

इन्द्रियवृत्तिः । स्त्री । श्रोत्रादीनांशब्दादिषु । वागादीनां वचनादिषु । मनोवुद्ध्योः सङ्कल्पाध्यवसाययोः ॥ यथाहुः साङ्ख्याः । शब्दादिषुपञ्चानामालोचनमात्रमिष्यतेवृत्तिः । वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाश्चपञ्चा

नाम ॥ चक्षुरिन्द्रियाणांसम्मुग्धवस्तुमात्रदर्शनमालोचनमुक्तम् । यथाहुः । सम्मुग्धं वस्तुमात्रन्तु प्राग्गृह्णात्यविकल्पितम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यां कल्पयन्ति मनीषिणइति । तथा । अस्तिह्यालोचनंज्ञानं प्रथमंनिर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशंशुद्धवस्तुजम् ॥ ततःपरंपुनर्वस्तुधर्म्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयते सापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति ॥

इन्द्रियस्वापः । पुं । प्रलये ॥

इन्द्रियात्मा । पुं । इन्द्रियेषु ॥

इन्द्रियादिः । पुं । इन्द्रियाणांकारणे राजसाहङ्कारे ॥ ॥

इन्द्रियार्थः । पुं । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाख्ये । विषये । गोचरे ॥ गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाःपृथिव्यादिगुणास्तदर्थाः । इति न्यायसूत्रम् । १ । १४ ॥ वैशेषिकाणां द्रव्यगुणकर्मसु अर्थशब्दाभिधेयत्वम् । अतःपञ्चानांगन्धादीनामेवकथंतत्त्वमित्याशङ्कानिरासायतदर्थाइत्युक्तम् । तेषामिन्द्रियाणामर्थाविषयाउद्दिष्टा अपि तएवेत्याशयः । इत्यञ्चतदर्थत्वंलक्षणमितिमन्तव्यम् । तच्छब्देनवहिरिन्द्रियाणिपरामृश्यन्ते । तथाच एकैकवहिरिन्द्रियमात्रग्राह्यविशेषगुणत्वं वहिरिन्द्रियद्वयाग्राह्यवहिरिन्द्रियग्राह्यगुणत्वंवातदर्थः । पृथिव्यादिगुणाइतिलक्ष्यनिर्देशः । तेकेगुणाइत्याकाङ्क्षायांगन्धेत्यादि । पृथिव्यादीनांगुणाइतिषष्ठीसमासो भाष्यसम्मतः तेनगुणगुणिनोरभेदोनेतिसूचितम् ॥ इन्द्रियैरर्य्यते । अर्थ याच्ञायाम् । कर्मणिघञ् ॥

इन्द्रियायतनम् । न । शरीरे ॥

इन्द्रियार्थसन्निकर्षः । पुं । प्रत्यक्षज्ञानहेतौ । सचषड्विधः । संयोगः । संयुक्तसमवायः । संयुक्तसमवेतसमवायः । समवायः । समवेतसमवायः । विशेषणविशेष्यभावश्चेति ॥

इन्द्रियेशः । पुं । आत्मनि । जीवे ॥

इन्द्रेज्यः । पुं । वृहस्पतौ । इन्द्रस्येज्यः ॥

इन्धनम् । न । वह्निसन्दीपनार्थतृणकाष्ठयोः । पाकार्हकाष्ठे । एधसि । इन्ध्यतेऽग्निरनेन । ञिइन्धी० । करणेतिल्युट् ॥

इभः । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे । अष्टमे । एति इयतेवा । इण्० । इणःकिदितिभः ॥

इभकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । इभदवकणा ॥

इभदन्ता । स्त्री । नागदन्त्याम् । पर्वपुष्प्याम् । विषौषधौ ॥

इभनिमीलिका । स्त्री । भङ्ग्याम् ॥ छलंमिषश्चवैदग्धीभङ्गिश्चेभनिमीलिकेतिचिकाण्डशेषः ॥

इभपालकः । पुं । हस्तिपके ॥

इभभरः । पुं । गजसमूहे ॥ इभानांभरः ॥

इभमाचलः । पुं सिंहे ॥

इभया । स्त्री । स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥

इभाख्यः । पुं । नागकेशरवृक्षे ॥

इभोषणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

इभ्यः । त्रि । आढ्ये । धनवति ॥ पुं । राज्ञि ॥ हस्तिपके ॥ इभमर्हति । दण्डादित्वात्यत् ॥ यद्वा । एः कामात् भ्यसते । भ्यसभये । अन्येभ्योपीतिडः ॥

इभ्यग्रामः । पुं । हस्तिपकानांसंवसथे ॥

इभ्या । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ करेणवाम् । टाप् ॥

इभ्यिका । स्त्री । इभ्यायाम् ॥ इभ्यैव । स्वार्थेकन् । उदीचामितोदा देशः । पक्षे इभ्यका ॥

इयत् । त्रि । इदम्परिमाणविशिष्टे । एतावति ॥ इदम्परिमाणमस्य । किमिदम्भ्यांवोघइतिवतुप् वस्यचघः । इदङ्किमोरीश्की । यस्येतिलोपः । प्रत्ययमात्रमवशिष्यते ॥ पठन्तिचात्रवैयाकरणाश्चौपनिषदाश्च । उदितवतिपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौगतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतं केवलं प्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोहदापण्डितोपीति ॥ पुं । इयान् । स्त्री । इयती ॥

इयत्ता । स्त्री । सीमायाम् ॥ परिमाणे ॥ संख्यायाम् ॥ इयतोभावः । तल् ॥

इरम्मदः । पुं । मेघज्योतिषि । वज्राग्नौ ॥ इराउदकम् तेनमाद्यतिदीप्यते अविन्धनत्वात् इत्यर्थे उग्रम्पश्येरम्मदेत्यादिनाखश् प्रत्ययोमुमागमश्चनिपातितः ॥ वाडवोपिइरम्मदइतिकेचित् ॥

इरा । स्त्री । भुवि ॥ वाचि । वारुण्याम् ॥ सुरायाम् ॥ इं कामंराति । रा दाने । आतोनुपेतिकः ॥ अम्बुनि । जले ॥ इण् गतौ । एति ईयतेवा । ऋज्रेन्द्राग्रेतिसाधुः । निपातनाद्गुणाभावः ॥ अन्ने ॥

इराचरम् । न । करकायाम् । वर्षोपले ॥ त्रि । भूचरे ॥ अम्बुचरे ॥ इरायांचरति । चरेष्टः ॥

इराजः । पुं । कन्दर्पे ॥

इरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे । पाषाणभेदीविशेषे ॥ परीक्षिन्नृपतेर्भार्यायाम् ॥

इरिणम्। न। ऊषरभूमौ। शून्ये। निराश्रये। ऋच्छति। ऋगतिप्रापणयोः। अर्त्तेः किदिच्चेति इनन्॥

इरिमेदः। पुं। अरिमेदे। विट्खदिरे। इरिमेदः कषायोष्णो मुखदन्तगदास्रजित्। हन्ति कण्डुविषश्लेष्मकृमिकुष्ठविषव्रणान्॥

इरिवेल्लिका। स्त्री। मस्तकोद्भवव्रणजन्यपीडाविशेषे। तल्लक्षणम्। पिडकामुत्तमाङ्गस्थां वृत्तामुग्ररुजाज्वराम्। सर्वात्मिकां सर्वलिङ्गां जानीयादिरिवेल्लिकामिति॥

इरेशः। पुं। विष्णौ। वरुणे। वागीशे। राज्ञि। इरायाः ईशः॥

इर्वारुः। स्त्री। कर्कट्याम्॥

इर्वारुशुक्तिका। स्त्री। फूट इति भाषाप्रसिद्धे इर्वारुविशेषे। निर्भिन्नकर्कट्याम्॥

इलः। त्रि। प्रेरके॥ इलति प्रेरणां करोति। इल प्रेरणे। इगुपधलक्षणः कः॥

इलविला। स्त्री। पुलस्त्यभार्यायाम्। हविर्भुवि। कुबेरस्य जनन्याम्॥

इला। स्त्री। सौम्यकलत्रे। बुधयोषिति॥ धरित्र्याम्। गवि। वाचि। इलति। इल उत्क्षेपे। इगुपधेति कः॥

इलावृतम्। न। जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे। तच्च सुमेरुं संवेष्ट्यास्ते। पश्चान्माल्यवतः प्राच्यां गन्धमादनशैलतः। इलावृतं नीलगिरेर्याम्यतो निषधादुदक्॥

इलिका। स्त्री। अवन्याम्। भुवि। इलैव। स्वार्थे कः॥

इली। स्त्री। ईल्याम्। करवालिकायाम्। कटारी छायछुरी इतिभाषा। इलगतौ क्षेपे च। इन्। कृदिकारादिति वा ङीष्॥

इलीशः। पुं। इल्लिशे। इलिश माछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे॥

इल्लिशः। पुं। इलीशे॥ इल्लिशो मधुरः स्निग्धो रोचनो वह्निवर्द्धनः। पित्तहृत् कफकृत् किञ्चिल्लघुर्वृष्योऽनिलापहः॥

इल्लीशः। पुं। इल्लिशे॥

इल्वकाः। स्त्री। इल्वलासु। नित्यं बहुवचनान्तः॥

इल्वलः। पुं। वातापेर्भ्रातरि दैत्यविशेषे। मत्स्यप्रभेदे। पक्षिविशेषे॥ इलति। इल स्वप्ने क्षेपणे च। सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिना वलच् गुणाभावश्च निपात्यते॥

इल्वलाः। स्त्री। मृगशिरःशिरोदेशस्थतारकासु। मृगशिरः शिरस्थानां पञ्चानां स्वल्पतारकाणां यास्तारकास्तच्छिरोदेशे निवसन्ति ताः इल्व

स्ना । इलन्ति । इल० । निपातनाद्द न्नच गुणाभावश्च । नित्यबहुवचनान्तोयम् ॥

इव । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । साम्ये ॥ ईषदर्थे । उत्प्रेक्षायाम् ॥ वाक्यालङ्कारे ॥

इषः । पुं । आश्विनमासि ॥ इषगतौ । एषणम् इट् यात्रा । भावेक्विप् । साऽस्मिन्नस्ति जिगीषूणाम् । अर्श आद्यच् ॥

इषिका । स्त्री । गजाक्षिगोलके ॥ ईष्यते । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतीकन् । धातोर्ह्रस्वश्च ॥ तूलिकायाम् ॥ इष्यते । इषगत्यादौ । कृञादिभ्योवुन् ॥

इषितः । त्रि । अभिप्रेते ॥ इष्टे ॥

इषिरः । पुं । अग्नौ ॥ इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषमदीत्यादिना किरच् ॥

इषीका । स्त्री । काशे ॥ मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे । सींक तुली इतिचभाषा ॥ ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतिईकन् ॥ दर्भशलाकायाम् ॥

इषुः । पुं । स्त्री । वाणे । सायके ॥ पञ्चसु ॥ ईष्यतेऽनेन । ईषगत्यादौ । ईषते छिनत्तिवा । ईषेःकिच्चेत्युरादेरित्त्वञ्च ॥

इषुधिः । पुं । स्त्री । इषूणांस्थाने । तूणीरे ॥ इषवोधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

इषुपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

इषुमाला । स्त्री । शरावल्याम् ॥

इषूपलयन्त्रम् । न । शरशिलाक्षेपके यन्त्रविशेषे ॥

इष्टम् । त्रि । आशंसिते ॥ पूजिते ॥ प्रिये ॥ इष्यमाणे ॥ इष्यते । इषइच्छायाम् । मतिबुद्धीतिक्तः ॥ पुं । सप्ततन्तौ । यज्ञे ॥ एरण्डवृक्षे ॥ न । संस्कारे ॥ क्रतुकर्मणि ॥ क्रतुर्यज्ञः कर्मचदानादि तयोः समाहारः तदिष्टशब्दवाच्यम् । अतएव मनुः । एकाग्निकर्म हवनं त्रेतायां यच्चहूयते । अन्तर्वेद्याञ्चयद्दानमिष्टन्तदभिधीयते इति ॥ अग्निहोत्रंतपः सत्यंवेदानाञ्चार्थपालनम् । आतिथ्यंवैश्वदेवञ्चप्राहुरिष्टञ्चनाकदम् ॥ यजनम् । यजदेवपूजादौ । नपुंसके भावेक्तः ॥ अनुकूलवेदनीये देवादिलक्षणयागादिफले ॥ ईश्वराराधनादौ ॥ एषणम् । इषेःक्तः ॥ परमानन्दरूपत्वेन सर्वेषां प्रियत्वादिष्टः परमात्मैव ॥

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिर्म्माणार्थंदग्धमृत्खण्डविशेषे । ईंटइतिप्रसिद्धे ॥ इष्यते । इष० । इष्यसिभ्यांतकन् ।

इष्टकेषीकामालानामितिनिर्देशात् प्रत्ययस्थादितिनेत्त्वम् ॥

इष्टकापथम् । न । इष्टकाभिर्निर्मितेपथि । उशीरे । वीरणमूले । इष्टकापथमस्य अधोवायुकरत्वात् । यद्वा । इष्टकेव दृढ: पन्थायस्य । इष्टकायामपि पन्थायस्येतिवा ॥

इष्टकामधुक् । त्रि । अभीष्टभोगप्रदे । इष्टानांकामधुक् ।

इष्टकावः । त्रि । इष्टकावति । इष्टका: सन्त्यस्यास्मिन् वा । अन्येभ्योपिदृश्य तइतिवप्रत्यय: ।

इष्टगन्धः । त्रि । सुगन्धौ । न । वालुके । इष्टश्चासौ गन्धश्च । इष्टोगन्धोयस्यय स्मिन् वा ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे ।

इष्टापूर्त्तम् । न । यज्ञखातादिकर्मणि । यथा । अग्निहोत्रंतप: सत्यं वेदानाञ्चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते । वापीकूपतडागादिदेवतायतनानिच । अन्नप्रदानमाराम: पूर्त्तमित्यभिधीयते । इष्टञ्च पूर्त्तञ्च अनयो: समाहार: ।

इष्टार्थोद्युक्त: । त्रि । उत्सुके । उत्साहयुक्ते । इष्टश्चासावर्थश्च तत्रउद्युक्त: ।

इष्टि: । स्त्री । यागे । दर्शपूर्णमासेष्ट्याम् । अभिलाषे । स्तोकसङ्ग्रहे । एषणम् । इष° । क्तिन् । इज्यतेऽनयेति वा । यज° क्तिन् ॥

इष्टिकापथिकम् । न । लामज्जकतृणे । इतिराजनिर्घण्ट: ।

इष्टिपचः । पुं । दैत्ये । दनुजे ।

इष्टिमुट् । पुं । दैत्ये । इष्टिंमुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ।

इष्टु: । स्त्री । इच्छाविशेषे ॥

इष्म: । पुं । कामे । वसन्ते । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषियुधीतिमक् ।

इष्य: । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

इष्व: । त्रि । उपदेष्टरि । इष्यतेऽसौ । इष° । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वाअतन्त्रेइतिवन्गुणाभावश्च-निपात्यते ।

इष्वसन: । पुं । चापे । अस्यतेअनेनेष्व्यसन: । इषूनामसन: ।

इष्वास: । पुं । धनुषि । त्रि । इषुक्षेपके । धन्विनि । इषवो आसा अस्यन्तेअनेन । असु° । हलश्चेतिघञ् ।

इस् । अ । दु:खभावनायाम् ॥ सन्तापे । कोपे ॥

इह । अ । अस्मिन् । अत्र । अधिकरणे । व्यवहारभूमौ । अस्मिन् । इह मोह: । इहमनुष्य ।

इहत्य: । त्रि । इहभवे । इहजातादौ ।

। अव्ययात्त्यप् ।

इहामुत्रार्थफलभोगविरागः । पुं । ऐहिकपारत्रिकविषयभोगेभ्योनितरांविरतौ । मुक्तेर्द्वितीयसाधने । ऐहिकानांस्रक्चन्दनादिविषयभोगानाङ्कर्मजन्यतया अनित्यत्ववत् आमुष्मिकाणामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नितरांविरतौ ।

इही । अ । तद्गच्छेत्यर्थे । अप्रसिद्धपकम् ।

ई:

ई । अ । विषादे । दुःखभावने । अनुकम्पायाम् । क्रोधे । प्रत्यक्षे । सन्निधौ । सम्बोधने ॥

ई: । स्त्री । लक्ष्म्याम् । अस्य स्त्री । ङीष् ॥

ईक्षणम् । न । दर्शने । चक्षुषि । दृशि ॥ ईक्ष्यतेऽनेन । ईक्ष्ट॰ । ल्युट् ।

ईक्षणिकः । पुं । हस्तरेखाद्यवलोकनपूर्वकशुभाशुभफलकथनेनजीविनि ॥ शुभाशुभयोरीक्षणमस्त्यस्य ठन् ।

ईक्षणिका । स्त्री । दैवज्ञायाम् । लक्षणादिना जनानांशुभाशुभनिरूपिकायाम् । म॰ ठन् । ईक्षते । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयोः । ल्युट्षा ।

ईक्षणीयः । त्रि । शोभमाने । ईक्षितुं योग्यः । अनीयर् ॥ अवलोकनीये ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ । ईक्षणम् । ईक्ष॰ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

ईक्षितः । त्रि । अवलोकिते । ईक्ष॰ । नपुंसके भावेक्तः ।

ईजानः । पुं । यजमाने । कर्मिणि । ईजते । ईज॰ । शानच् ।

ईडा । स्त्री । स्तुतौ । ईडनम् । ईड स्तुतौ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

ईडितः । त्रि । स्तुते । कृतस्तवे । ईड्यते स्म । ईड॰ । क्तः ।

ईड्यः । त्रि । स्तुत्ये । वन्द्ये । स्तव्ये । ईडितुंयोग्यः । ण्यत् ॥

ईतिः । स्त्री । डिम्बे । अजन्ये । उत्पाते ॥ प्रवासे । कृषेः षट्प्रकारोपद्रवविशेषे । यथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्चराजानः षडेता ईतयः स्मृताः इति । ईयतेऽनया । ईङ् गतौ । क्तिन् ।

ईदृक्षः । त्रि । ईदृशे । दृक्षेचेतिदृश ॥

ईदृक् । त्रि । ईदृशे । इसकेन्याय इस् प्रकार इतिभाषा । अयमिवदृश्यते । इदमिवपश्यतिवा । दृशिर्प्रे॰ । त्यदादिषुदृशश्चेतिक्विन् । इदंकिमो

रीशको ॥

ईदृशः । त्रि । ईदृशि ॥ अयमिव दृश्यते । इदमिव पश्यति वा : दृशेस्तदादिष्विति कञ् । इदम ईश् ।

ईप्सा । स्त्री । आप्तुमिच्छायाम् ॥

ईप्सितः । त्रि । अपेक्षिते ॥ अभिप्रेते ॥ इष्टे । आप्तुमिष्टम् । आप्लृ व्याप्तौ । सन् । क्तः । आप्ज्ञप्यृधामीत् । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ।

ईप्सुः । त्रि । आप्तुमिच्छौ ।

ईयिवान् । त्रि । उपगते । इण० । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति लिटः क्वसुर्द्वित्वमभ्यासदीर्घत्वं यणोरिट्च निपात्यते । सूत्रे उपस्त्वविवक्षितम् ।

ईरणः । पुं । वायौ । ईरति ईरयतिवा । ईर० । युच् । ल्युर्वा । न । चलने ।

ईरितम् । त्रि । प्रोक्ते । प्रेरिते ॥ क्षिप्ते । ईर्यतेस्म । ईरगतौ कम्पनेच । क्तः ।

ईरितात्मा । पुं । प्रकटितस्वरूपे ।

ईर्म्मम् । न । व्रणे । ईरति सुखम् । ईर गतिप्रेरणयोः । बाहुलकान्मक् ।

ईर्य्या । स्त्री । ध्यानमौनादिकस्य भिक्षुव्रतस्यानुष्ठाने । चर्य्यायाम् ॥ चर्य्यान्त्वीर्य्याविदुर्बुधाः । ईर्य्यते । ईरगतौ । ऋहलोर्ण्यत् ।

ईर्य्यापथः । पुं । ध्यानाद्युपाये । ईर्य्यायाः पन्थाः । ऋक्पूरित्यः ॥

ईर्वारुः । पुं । स्त्री । कर्कव्याम् । ईरणम् । ईर० । सं० क्विप् । ईरं दृणोति वारयति वा । वृञ्० । बाहुलकादुण् ।

ईर्षा । स्त्री । अक्षमायाम् ।

ईर्षालुः । पुं । अक्षमे । ईर्षायुक्ते ॥

ईर्ष्यकः । पुं । दृष्टियोन्याख्यक्लीवे । दृष्ट्वाव्यवायमन्येषां व्यवायेयः प्रवर्त्तते । ईर्ष्यकः सतुविज्ञेयोदृष्टियोनिश्च सस्मृतः ॥

ईर्ष्या । स्त्री । अक्षान्तौ । परोत्कर्षासहिष्णुत्वे । परोत्कर्षाऽक्षमेर्ष्यास्यात् अन्याभ्युन्नतोपिच । ईर्ष्यणम् । ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् । गुरोश्चेत्यः ।

ईर्ष्यालुः । त्रि । अक्षान्तिशीले । कुहने । सेर्ष्ये । ईर्ष्यांलाति । ला । मितद्र्वादित्वाड्डुः ।

ईला । स्त्री । धरित्र्याम् । गवि ॥ वाचि । सौम्यकलत्रे ।

ईलिः । स्त्री । ह्रस्वगदाकारेहस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कटारी कटार इत्यादिभाषा । ईर्त्ते ईर्य्यतेवा । ईर० । इन् । कपिलकादिः । ईड्यते वा । ईड० । डलयोरभेदः ।

ईलितः । त्रि । स्तुते । ईड्यतेस्म । ई

उ० । क्त: । डलयोरभेदाल्ल: ॥

ईली । स्त्री । ह्रस्वगदाकारे हस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥

ईट् । पुं । परमेश्वरे ॥ ईष्टे । ईश ऐश्वर्ये । क्विप् ॥

ईश: । पुं । महादेवे । सदाशिवे । ईशानकोणाधिपतौ ॥ सर्वेषामीशितरि । विशुद्धसत्त्वप्रधानमायोपाधिके परमेश्वरे । हिरण्यगर्भे । त्रि । प्रभौ । स्वामिनि । एकादशसु । ईष्टे । ईश० । इगुपधेतिक: ॥

ईशवल्लभ । न । पाशुपतानां द्वितीये पाशे । ईष्टे स्वातन्त्र्येणइति ईश: । तदीयंवलंरोधशक्तिर्द्वितीय: पाश: । तथाचोक्तम् । तासांमाहेश्वरीशक्ति:सर्वानुग्राहिकाशिवा । धर्मानुवर्त्तनादेवपाशइत्युपचर्य्यतेइति ॥

ईशसखा । पुं । कुबेरे । ईश:सखास्य ॥

ईशा । स्त्री । पार्वत्याम् । दुर्गायाम् । ईष्टे । ईश० ॥ कान्ताट्टाप् ॥

ईशान: । पुं । शिवे । महादेवे ॥ एकादशरुद्रान्तर्गतरुद्रविशेषे ॥ शिवाष्टमूर्त्त्यन्तर्गतसूर्यमूर्त्तौ । शमीवृक्षे । न । ज्योतिषि । त्रि । ईशितरि । नियन्तरि । स्वामिनि । ईष्टे तच्छीलः । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु

चानश् ॥

ईशानी । स्त्री । स्कन्दमातरि । दुर्गायाम् । ईशानस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणो ङीष् ॥ शमीवृक्षे ॥

ईशिता । स्त्री । ईशित्वे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । प्रभुत्वे ॥ येनस्थावराअप्याज्ञाकारिणो भवन्ति ॥ ईशोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनि: । ईशिनो भाव: । तस्यभावस्त्वतलाविति तल् ॥

ईशिता । त्रि । ईश्वरे । अधिपतौ । प्रभौ । नियन्तरि । ईष्टे । ईश० । तृन् तृचा ॥

ईशित्वम् । न । ईशितायाम् । देवानामष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यत्रभूतभौतिकानां प्रभवव्यूहव्ययाना मीशिताभवति । ईशिनोभाव: ।त्व: ॥

ईश्वर: । पुं । शिवे । मन्मथे । विशुद्धसत्त्वप्रधानाज्ञानोपहितचैतन्ये । ईशनादिशक्तियुक्ते जगदधिष्ठातरि ॥ हिरण्यगर्भे । विचित्रशक्तित्वात-सर्वसमर्थे सर्वनियन्तरि नारायणे । उक्तञ्चदेवीगीतायाम् । तत्रयाप्रकृति:प्रोक्तासाराजन द्विविधामता ॥ सत्त्वात्मिकातुमायास्यादविद्यागुणमिश्रिता । स्वाश्रयं यात् संरचेत सा मायेतिनिगद्यते । तस्यां यत्प्रति

बिम्बस्यादिम्बभूतस्यचेशितुः । सई
श्वरः समाख्यातः स्वाश्रयज्ञानवान्
परः ॥ तस्यां स्वाश्रयायां मोहकारि-
गयां शुद्धसत्त्वप्रधानायां मायायामी
शितुःपरमात्मनोयत् प्रतिबिम्बंपत
ति तत् प्रतिबिम्बमीश्वरः । सचेश्व
रः स्वाश्रयं व्यापकं ब्रह्मतज्ज्ञान
वान्भवति माययातदाधारब्रह्मणो
नावरणात् ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ताचस-
र्वानुग्रहकारकः । इति ॥ देहेन्द्रिय
सङ्घातस्यस्वामिनिजीवे ॥ ईशन-
शीले । समर्थे । सर्वान्तर्यामिणि ॥
क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरु
षविशेषईश्वरः इतिपतञ्जलिः ॥ ईश
रवाहमत्त्यर्थंनचमामीशतेपरः । द
दामिचसदैश्वर्यमीश्वरस्तेनकीर्त्ति-
तः ॥ प्रभवादिष्वेकादशेऽब्दे ॥ सु-
भिक्षंक्षेममारोग्यंकार्पासस्यमहार्घ
ता । लवणं मधुगव्यञ्चईश्वरेदुर्लभं
प्रिये ॥ त्रि । आढ्ये ॥ स्वामिनि ॥ ई-
शितुं शीलमस्येति । स्थेशभासपिस
कसोवरच इतिवरच ॥ ईष्टे । ईश० ।
।वरच ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्या-
प्तौ सङ्घातेच । अश्नोतेराशुकर्म-
णिवरट्चेतिवरट् । वादुपधाया ई
त्वम् ॥

ईश्वरप्रणिधानम् । न । शौचादिपञ्च-

नियमेषु पञ्चमे नियमे। ईश्वरस्यमा
नसैरुपचारैरभ्यर्चने । सर्वकर्मणां-
तस्मिन् परमगुरौफलनिरपेक्षत-
याऽर्पणे ॥ ईश्वरे प्रणिधानम् ॥

ईश्वरभावः । पुं । प्रजापालनार्थमीशि
तव्येषु प्रभुशक्तिप्रकटीकरणे ॥

ईश्वररथचरणः । पुं । कालचक्रे ॥ ईश्व
ररथस्यचरणः ॥

ईश्वरसेतुः । पुं । मर्यादायाम् । वर्णा
श्रमादिधर्मे ॥ ईश्वरस्यसेतुरिव ॥

ईश्वरा । स्त्री । उमायाम् ॥ श्रीवाण्या
दिशक्तिषु ॥ वरजन्तादीश्वरशब्दात्
टाप् । पुंयोगविवक्षाभावान् न
ङीप् ॥

ईश्वरी । स्त्री । गौर्य्याम् । दुर्गायाम्
॥ श्रीवाण्यादिशक्तिषु ॥ अश्नुते वि
श्वम् । वरडन्तादीश्वरान् ङीप ॥
यद्वा । ईष्टे । ईश० । वनिप् । वनोर
चेतिङीब्रौ ॥ लिङ्गिनीवृक्षे ॥ वन्ध्या
कर्कोटक्याम् ॥ रुद्रजटालतायाम् ॥
नाकुलीकन्दे ॥

ईषत् । अ । अल्पे । किञ्चित् ॥ ईषण
म् । ईषगत्त्यादौ । अतप्रत्ययः ॥

ईषत्करः । पुं । अत्यल्पे । अनुबन्धे ।
गन्धे । लेशे ॥ त्रि । ईषत्क्रियमाणे
वस्तुनि ॥ ईषत्क्रियते । ईषद्दुःसुष्वि
तिभावे कर्मणिचा अकृच्छ्रार्थेषु खल्

ख प्रत्ययः ॥

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूसरवर्णे ॥

ईषदुष्णम् । न । कवोष्णे । मन्दोष्णे । त्रि । तद्वति । ईषच्चतदुष्णञ्च ।

ईषद्धास्यम् । न । मन्दहास्ये । स्मिते । ईषच्चतद्धास्यञ्च । त्रि । तद्वति ।

ईषद्रक्तः । पुं । अरुणे । त्रि । तद्वति ।

ईषा । स्त्री । हलयुगयोर्मध्यस्थकाष्ठे । लाङ्गलदण्डे । ईषते । ईषगत्यादौ । इगुपधेतिकः । करणे गुरोश्चेत्यो वा ॥

ईषादन्तः । पुं । दीर्घदन्तगजे । उदग्रदन्ते । ईषेवदन्तावस्य ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगोलके । ईषालाङ्गलकीलिका सेव । इवेप्रतिकृताविति कन् । तूलिकायाम् । अस्त्रविशेषे । यथा । सोभिमन्त्र्यशरेषीका मीषिकास्त्रेणवीर्यवान् । काकंतमभिसन्धायससर्ज पुरुषर्षभः ॥ इतिरामायणम् ॥ ईष्यते ईषतिवा । ईषगत्यादौ ईषउञ्छेवा । कुन् ।

ईषिरः । पुं । अग्नौ । पावके ॥

ईषीका । स्त्री । इषीकायाम् । तूलिकायाम् । ईषीकास्यादिषीकापीति द्विरूपकोषः । पर्फरीकादित्वात् साधुः ।

ईष्मः । पुं । कामदेवे । वसन्तर्त्तौ । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इषियुधीन्धन ईषीति दीर्घादि पाठस्याप्युक्तत्वान् मक् ।

ईहा । स्त्री । उद्यमे । चेष्टायाम् ॥ वाञ्छायाम् ॥ ईहचेष्टायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

ईहामृगः । पुं । कृत्रिममृगे । नाटकरूपकभेदे । कोके । वृके । भेडिया इतिभाषा ॥ ईहा मृगेष्वस्य । ईहां मृगयते वा । मृगमन्वेषणे । कर्मण्यण् ॥ ईहाप्रधानो मृगोवा । शाकपार्थिवादिः ।

ईहितः । त्रि । अपेक्षिते । न । उद्योगे । चरिते ।

उः

उ । अ । सम्बोधने । रोषोक्तौ । अनुकम्पायाम् । नियोगे । पदपूरणे ॥ पादपूरणे । विस्मये । अवनम् । उङ शब्दे । क्विप् । तुङ्न ।

उः । पुं । शम्भौ । चन्द्रमौलौ । शिवे । उकारे ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णे तुरङ्गे ।

उक्तः । त्रि । कथिते । भाषिते । जल्पिते । अभिहिते ॥ न । एकाक्षरायां वृत्तौ । श्रीछन्दसि । उच्यतेस्म । वच परिभाषणे । ब्रूञोवचिर्वा । क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

उक्तिः । स्त्री । व्याहारे । वचने । वच॰ । क्तिन् । सम्प्रसारणम् ॥

उक्थः । पुं । यज्ञविशेषे । न । प्राणे । सामभक्तौ । सामवेदे । यज्ञायज्ञीयात्परेण यानि सामानि गीयन्ते तान्युक्थानि । महाव्रताख्येक्रतौ प्रधानभूतं शस्त्रमुक्थशब्दार्थः । उच्यते । वच॰ । पातृतुदीत्यादिना थक् ।

उक्थशाः । पुं । यजमाने । उक्थानि उक्थैर्वा शंसति । शंसुस्तुतौ । मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन्निति ण्विन् श्वेतवहादीनां डस् पदस्येति वक्तव्यम् । यत्र पदत्वंभावि तत्र डस् । उक्थशोभ्याम् । अन्यत्र क्विः । उक्थशासौ । उक्थशास इत्यादिबोध्यम् ।

उक्था । स्त्री । एकाक्षरवृत्ते । सा द्विविधा । श्रीः १ सर्वगुरुः । श्रीस्ते सा स्तात् ॥ उः २ सर्वलघुः । उरवतु ।

उक्षेदः । पुं । वाग्मौ ।

उक्षः । त्रि । सिक्ते । धौते ।

उक्षणम् । न । सेचने ।

उक्षतरः । पुं । तृतीयंवयःप्राप्तेवृषे । तनुकृता । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्व इति ष्टरच् । ङीपि । उक्षतरी ॥

उक्षा । पुं । बलीवर्दे । वृषे । उक्षति उक्षसेचने । श्वन्नुक्षन्निति कनिन् । ऋषभौषधौ । त्रि । सेक्तरि ।

उक्षितः । त्रि । सिक्ते ॥ क्लिन्ने ।

उखर्वलः । पुं । तृणविशेषे । भूरिपत्रे । सुतृणे ।

उखलः । पुं । उखर्वले । तृणोत्तमे ।

उखा । स्त्री । पिठरे । रन्धनस्थाल्याम् । हाँडी भरथिया भाडू इत्यादिभाषा । ओखति । उखगतौ । इगुपधेति कः । उखन्यतेऽत्र । खनुअवदारणे । अन्येष्वपीति डः । टाप् ।

उख्यम् । त्रि । पैठरे । उखायां पक्के मांसादौ । उखायां संस्कृतम् । शूलोखाद्यत् ॥

उग्रः । पुं । महादेवे । रुद्रे । वायुमूर्त्तिरयम् । क्षत्रियाच्छूद्रायामूढायामुत्पन्ने । आगुरि इति गौडभाषाप्रसिद्धे जातिविशेषे । क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां क्रूराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रोनामप्रजायते । चक्षुष्पुक्कसानान्तु विलोकोवधबन्धनमिति - मनुः । करणेनसमामास्यवृत्ति भार्गवनिर्मिता । शोभाञ्जनद्रुमे । केर

त्तदेशे ॥ याष्टीके ॥ न । क्रूरसंज्ञक-नक्षत्रेषु ॥ पूर्वोत्तरद्वारगृहे ॥ वत्स नाभाख्यविषे ॥ त्रि । उत्कटे । दारुणकर्मकर्त्तरि ॥ उच्यति क्रुधासम्बध्य ते । उचसमवाये । ऋज्रेन्द्रेत्यादि नारक् गश्चान्तादेश: ॥

उग्रकर्म्मा । पुं । हिंस्रे ॥ उग्रंकर्मास्य ॥

उग्रकाण्ड: । पुं । कारवेल्ले ॥

उग्रगन्ध: । पुं । चम्पके ॥ कट्फले ॥ अर्जकवृक्षे ॥ लशुने ॥ न । हिङ्गुनि ॥ त्रि । उत्कटगन्धयुक्ते ॥ उग्रोगन्धोऽस्य ॥

उग्रगन्धा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ वचायाम् ॥ छिक्किकौषधौ ॥ अजगन्धायाम् ॥ यवान्याम् ॥ उग्रोगन्धोऽस्या: ॥

उग्रचण्डा । स्त्री । देवीविशेषे ॥

उग्रतारा । स्त्री । देवीविशेषे ॥ उग्रादपिभयात्त्राति यस्माद्भक्तान् सदाम्बिकेनिरुक्ति: ॥

उग्रत्वम् । न । उग्रतायाम् । चण्डतायाम् ॥ उग्रस्य भाव: । त्व: ॥

उग्रधन्वा । पुं । इन्द्रे । शत्रुवधायोग्रत धनुष्के ॥ उग्रंधनुर्यस्य । धनुषश्चेति नङ् ॥

उग्रनासिक: । त्रि । दीर्घनासाविशिष्टे ॥

उग्रशेखरा । स्त्री । भीष्ममातरि । गङ्गायाम् ॥

उग्रश्रवा: । पुं । रोमहर्षणसुते । सूते ॥

उग्रसेन: । पुं । आहुके । कंसजनके ॥

उग्रसेनसुत: । पुं । कंसे ॥

उग्रा । स्त्री । कनखलाधिष्ठात्र्या मम्बायाम् ॥ वचायाम् ॥ यवान्याम् ॥ छिक्किकौषधौ ॥ उग्रजातेर्भार्यायाम् ॥ धन्याके ॥ प्रखरायांनार्याम् ॥ टाप् ॥

उचितम् । त्रि । न्यस्ते ॥ परिमिते ॥ समञ्जसे । ग्राह्ये ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । रुचिवचिकुचिकुटिभ्य:कितच ॥ युक्ते ॥ ज्ञाते । विदिते ॥

उच्च: । त्रि । उन्नते । तुङ्गे । प्रांशौ ॥ उच्चिनोति । चिञ् ० । अन्येष्वपीतिड: ॥ उच्चैस्त्वम् अस्ति अथवा । अर्श आद्यच । अव्ययानामितिटिलोप: ॥ नालिकेरे ॥

उच्चकै: । अ । अतिशयोच्चे ॥ उच्चै: । अव्ययसर्वनाम्नामितिप्रागिवीयेष्वर्थेषु टे: प्रागकच ॥

उच्चटा । स्त्री । दम्भे ॥ चर्य्यायाम् ॥ लशुनप्रभेदे ॥ गुञ्जायाम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ जटिलौषधौ । चूडालायाम् । मुस्ताविशेषे ॥ श्वेतागुञ्जोच्चटामोक्तेतिभावप्रकाश: ॥ उच्चटति । चटगतौ । अन्तर्भावितण्यर्थ: । अच ॥

उच्चण्डः । त्रि । त्वरायुक्ते । अविलम्बिते । प्रचण्डे । उच्चण्डनम् । चण्डिकोपे । घञ् ।

उच्चतरुः । पुं । नारिकेले ।

उच्चतालम् । न । पानगोष्ठ्यां नृत्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ।

उच्चदेवः । पुं । श्रीकृष्णे । गोविन्दे ।

उच्चन्द्रः । पुं । रात्रिशेषे ॥

उच्चयः । पुं । नीव्याम् । परिधानवस्त्रग्रन्थौ । इति हेमचन्द्रः ।

उच्चलम् । न । मनसि । चञ्चले । पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्च्चे ।

उच्चललाटा । स्त्री । उन्नतललाटवत्याम् ।

उच्चलितः । त्रि । प्रस्थिते ॥

उच्चाटनम् । न । वैरिण एकदेशेऽनवस्थाकरणे । उच्चाटनंस्वदेशादे र्भ्रंसनंपरिकीर्त्तितमितिशारदातन्त्रम् ॥

उच्चारः । पुं । उच्चारणे । विष्ठायाम् । उच्चार्यते त्यज्यते । चरगतौ । ण्यन्तः । घञ् ॥

उच्चारणम् । न । कथने । शब्दप्रयोगे ।

उच्चारितः । त्रि । उदाहृते ॥ प्रकाशिते ॥

उच्चावचः । त्रि । बहुविधे । नैकभेदे । उत्कृष्टापकृष्टे । उदक्च अवाक्च । मयूरव्यंसकादित्वात्साधुः ।

उच्चिकमिषा । स्त्री । उत्क्रमितुमिच्छायाम् । उठवेकी इच्छा इतिभाषा ।

उच्चिङ्गटः । पुं । तृणगडमत्स्ये । त्रि । कोपनपुरुषे ।

उच्चूडः । पुं । उच्चूले । अस्योच्चूडावचूडाख्यावूर्द्ध्वाधो मुखचूडकावितिध्वजाङ्गेषुहलायुधः ।

उच्चूलः । पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्च्चे । झण्डेकीपाग इतिभाषा ॥

उच्चैःश्रवाः । पुं । श्वेतवर्णेसमुद्रमन्थनोत्थिते इन्द्रस्यघोटके ।

उच्चैर्घुष्टम् । न । घोषणायाम् । उच्चैर्घुष्यतेस्म । घुषिर्विशब्दने । क्तः ।

उच्चैःश्रवाः । पुं । इन्द्रस्याश्वे । अश्वानांमध्येभगवतोविभूतौ । अयंसप्तमुखः । यथोक्तंभागवते । गृहीतोश्वः सप्तमुखस्त्वयाप्यपवलात्किलेति । उच्चैर्महान्श्रवोयशोयस्य । उच्चैःश्रवसीयस्यवा । यद्वा । उच्चैःशृणोति । श्रुश्रवणे । असुन् । उच्चैःश्रवसमंत्तुप्रणिपत्यसमर्पितमित्यपतुपृषोदरादित्वादगागमोबोध्यः । आकाशस्थैर्दिवौकसैरितिहरिवंशोक्तिवत् । त्रि । वधिरे ॥

उच्चैः । अ । अत्यर्थे । महति । उन्नते ॥ उच्चीयते । चिञ् ० । उदिचेर्डैसिः ।

उच्छन्नम् । त्रि । नष्टे ।

उच्छलत्। त्रि। उत्पतति।

उच्छशित:। त्रि। उल्लङ्घिते। शशप्लुतगतावित्यस्मात्। क्त:।

उच्छादनम्। न। उत्सादने। उद्वर्त्तने। गन्धद्रव्यद्वाराशरीरनिर्मलीकरणे।

उच्छास्त्रम्। त्रि। शास्त्रप्रतिषिद्धे। शास्त्रविरुद्धे। उद्गतं शास्त्रात्।

उच्छिखः। त्रि। उन्नतज्वाले।

उच्छित्तिः। स्त्री। उच्छेदे। उच्छेदनम्। क्तिन्।

उच्छिन्नः। त्रि। नष्टे। उच्छेदिते। उच्छिद्यतेस्म। छिदिर्द्वैधीकरणे। क्तः।

उच्छिलीन्ध्रम्। न। छत्राके। छत्रिकायाम्।

उच्छिष्टः। त्रि। भुक्तावशेषे। ऊंठ ऊंठन ऊंठा इतिभाषा॥ त्यक्ते।

उच्छिष्टभोजनम्। त्रि। देवनैवेद्यबलिभोजनकर्त्तरि। इति हेमचन्द्रः।

उच्छिष्टमोदनम्। न। सिक्थके। मैण सित्था इतिभाषा।

उच्छीर्षकम्। न। शिरःप्रदेशे। उपधाने। सिराहना इतिभाषा।

उच्छूनः। त्रि। स्फीते। उन्नते। वर्द्धिते। मनोदाश्चरन्ति माचीनाः। कामिन्याःकियदुच्छूनमुरः प्रेयान्समीक्षते। नश्यंशालिभि वैत्पन्नमतिदोनःकृषीवलइति। उतश्वीषतेस्म। टुओश्विगतिवृद्ध्योः। क्तः। ओदितश्चेतितस्यनः। यजादित्वा त्सम्प्रसारणे पूर्वरूपेचहल इतिदीर्घः॥

उच्छूनता। स्त्री। जृम्भणे। भावेतल्।

उच्छृङ्खलः। त्रि। अबाधे। बन्धनरहिते। अनियन्तृतवस्तुनि। निरर्गले। उद्गतंशृङ्खलंनिगडंयस्य।

उच्छेदः। पुं। विनाशे।

उच्छेदी। त्रि। विनाशिनि॥

उच्छेषणम्। न। उच्छिष्टे।

उच्छोषणः। त्रि। सन्तापकरे॥

उच्छ्रयः। पुं। द्रुमादीनामुन्नतायाम्। उत्सेधे। उच्छ्रयणम्। श्रिञ् सेवायाम्। बाहुलकादेरच्।

उच्छ्रायः। पुं। उच्छ्रये। उच्छ्रयणम्। श्रिञ्०। उदिश्रयतियैातीति घञ्। उत्कृष्टः श्रायोवा।

उच्छ्रितः। त्रि। सञ्जाते। समुन्नद्धे। उन्नते। प्रवृद्धे। उच्छ्रयति उच्छ्रीयतेस्मवा। श्रिञोगत्यर्थेतिकर्त्तरिवा क्तः।

उच्छ्रित्य। अ। सन्तक्ष्येत्यर्थे॥ निखन्येत्यर्थे॥

उच्छ्वसितः। त्रि। प्रफुल्ले। विकसिते। जीविते। स्फुरणे। फरकना इति

भाषा । उतश्वसिति । श्वस० क्तः ।

उच्छ्वासः । पुं । अन्तर्मुखश्वासे । आहरे । प्राणने । आख्यायिकापरिच्छेदे । आश्वासे । उच्छ्वसनम् । श्वसप्राणने । घञ् ।

उज्जयनी । स्त्री । विशालायांपुरि । अवन्त्याम् ।

उज्जयन्तः । पुं । रैवतपर्वते ।

उज्जयिनी । स्त्री । महाकालपुर्य्याम् । अवन्तिकायाम् ।

उज्जासनम् । न । वधे । मारणे । जसुहिंसायाम् । स्वार्थणयन्तः । भावे ल्युट् ॥

उज्जृम्भः । त्रि । प्रफुल्ले । प्रस्फुटिते । इतिहेमचन्द्रः ॥ उज्जृम्भणम् । जृम्भि० । घञ् ॥

उज्जृम्भणम् । न । उज्जृम्भे ॥

उज्जृम्भितः । त्रि । प्रफुल्ले । न । चेष्टायाम् । उज्जृम्भःसञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

उज्ज्वलः । पुं । शृङ्गाररसे । न । स्वर्णे । त्रि । दीप्ते । विशदे । विकाशिनि । उच्चैर्ज्वलति प्रकाशते । ज्वलदीप्तौ । अच् । नतुज्वलितीतिणः । तत्राऽनुपसर्गादित्यनुवृत्तेः ।

उज्झः । पुं । त्यागे । विसर्ज्जने ।

उज्झितः । त्रि । उत्सृष्टे । त्यक्ते । वर्जिते ।

उञ् । अ । सतर्के । सम्बोधने । पूरणे ।

उञ्छः । पुं । उञ्छशिले । ऋते । धान्यकणोच्चये । कणशआदाने । अबाधितस्थानेषु पथिवा क्षेत्रेषुवा अप्रतिहतावकाशेषु यत्रयत्रौषधयो विद्यन्ते तत्रतत्राङ्गुलीभ्यामेकैककणं समुच्चयित्वेतिबौधायनस्मृतेर्दर्शनात् एकैकधान्यगुडकोच्चयनमुञ्छः । उञ्छनम् । उछिउञ्छे । घञ् ।

उञ्छनम् । न । आपणादिपतितकणोपादाने । उंछना इतिभाषा । ल्युट् ।

उञ्छशिलम् । न । आत्तशस्यात् क्षेत्रात् उञ्छस्यस्यसञ्चये । ऋतद्वन्द्वौ ॥ उञ्छश्च शिलञ्चैतयोरेकवद्भावः ।

उञ्छशीलः । त्रि । उञ्छजीविनि । उद्धृतशस्यस्यशेषाहरणकर्त्तरि ।

उटः । पुं । तृणपर्णादौ ।

उटजः । पुं । न । मुनीनांतृणपर्णादिरचितालये । पर्णशालायाम् । उटाज्जायते । जनी० । अन्यत्रापीतिडः ।

उडु । न । भे । तारकायाम् । जले । उ रोषोक्तिपूर्वकं डयते । डीङ् वि० । मितद्र्वादित्वात् डु प्रत्ययः ।

उडुः । स्त्री । नक्षत्रे । ऋक्षे । अवतीति उः । डयते डुः । डीङो मितद्र्वादित्वातडुः । उश्चासौडुश्चेतिविग्रहः । उडुः उडू । उडवः इत्यादि

धेनुवत् ॥

उडुपः । पुं । न । प्लवे । कोले । भेले ॥ चर्मावनद्धे यानपात्रे ॥ पुं । चन्द्रे ॥ उडुनोजलात् पाति । पारक्षणे । सुपिस्थइत्यत्रसुपीति योगविभागात् कः । उडुनि जले पातीति वा ॥

उडुपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ उडूनाम्पतिः ॥

उडुपथः । पुं । आकाशे ॥

उडुराट् । पुं । चन्द्रे ॥ उडुषु नक्षत्रेषु राजते । राजृ० । क्विप् ॥

उडूपः । पुं । न । उडुपे ॥ पुं । चमन्द्रसि ॥

उड्डयनम् । न । नभोगतौ । उडान इतिभाषा ॥

उड्डामरः । त्रि । श्रेष्ठे । उद्भटे ॥ पुं । तन्त्रविशेषे ॥

उड्डीनम् । न । खगानामूर्द्ध्वगतौ ॥ ऊर्द्ध्वंडयनम् । डीङ्० । नपुंसके भावे क्तः । स्वादयओदितइत्योदित्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥

उड्डीयमानः । त्रि । उड्डयनविशिष्टे खगे॥ उडन्त उडता इतिभाषा ॥

उड्डीशः । पुं । आगमशास्त्रविशेषे ॥ चण्डीशे । शिवे ॥

उत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ संशये ॥ अत्यर्थे । भृशे ॥ ऊर्द्ध्वे ॥ अप्यर्थे ॥

उत । अ । अत्यर्थे ॥ विकल्पे ॥ समुच्चये ॥ वितर्के ॥ प्रश्ने ॥ पदपूरणे ॥ अप्यर्थे ॥ एवार्थे ॥ ऊयते स्म । उङ् शब्दे । क्तः ॥

उतम् । त्रि । स्यूते । वुना इतिभाषा ॥ ऊयते स्म । वेञ्० । क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

उतथ्यः । पुं । गौतमपितरि मुनिविशेषे ॥ अङ्गिरसः श्रद्धायामुत्पन्नेवृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्रातरि ॥

उतथ्यतनयः । पुं । गौतममुनौ ॥

उतथ्यानुजः । पुं । देवाचार्ये ।वृहस्पतौ ॥

उतथ्यानुजन्मा । पुं । वृहस्पतौ । जीवे ॥

उताहो । अ । परिप्रश्ने ॥ विचारे ॥ विकल्पे॥ उतच आहोच अनयोः समाहारः ॥

उत्कः । त्रि । अन्यमनस्के । उन्मनसि ॥ उद्गतंमनो ऽस्य । उत्कउन्मनाइतिउद्गतमनस्कवृत्तेरुच्छब्दात् स्वार्थेकन् ॥

उत्कटः । पुं । मत्तेभे ॥ रक्तेक्षौ ॥ शरे ॥ न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि । तजाख्यौषधौ । दारचीनी इतिभाषा ॥ अन्यत उत्कटसुगन्धित्वात्स्वार्थे उच्छब्दात् कटच ॥ त्रि । तीव्रे ॥ मत्ते ॥ विषमे ॥ उद्गतःकटआवरणम् आवरकोवाअस्य ॥ यद्वा । उद्गतमदवृत्तेरुच्छब्दात्स्वार्थे सम्प्रोदश्चेतिक-

टच् ॥

उत्कटकासनः । त्रि । विषमासने ॥

उत्कटा । स्त्री । सैंहली ‥तायाम् ॥

उत्कण्ठः । पुं । शृङ्गारस्य षोडशबन्धान्तर्गतबन्धविशेषे । आसनमिति यस्य प्रसिद्धिः । तल्लक्षणम् । नारीपादौ च हस्तेन धारयेन्नलके पुनः । स्तनार्पितकरः कामी बन्धश्चोत्कण्ठसंज्ञकः इति ॥

उत्कण्ठा । स्त्री । उत्कलिकायाम् । इष्टलाभे कालक्षेपासहिष्णुतायाम् ॥ उत्कण्ठनम् । कठिशोके । गुरोस्सह लङ्घ्यः ॥ आकाङ्क्षायाम् ॥

उत्कण्ठितः । त्रि । उत्सुके । उत्कण्ठायुक्ते ॥ उत्कण्ठासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

उत्कण्ठिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे ॥

उत्कता । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥ उत्कण्ठायाम् ॥

उत्करः । पुं । धान्यादिराशौ । स्तूपे ॥ अवकरे ॥ हस्तपादादिविक्षेपे । उत्कीर्यते । ऌविशेषे । कृदोरप् ॥

उत्कर्षः । पुं । अतिशये ॥ स्वकालात् परकालकर्त्तव्ये । इतिस्मृतिः ॥ अविद्यमानधर्मारोपे ॥ उत्कर्षणम् । कृषवि० । घञ् ॥ त्रि । अतिशययुक्ते ॥

उत्कलः । पुं । ओड्रदेशे । उडीसा इति भा० ॥ यथा । जगन्नाथप्रान्तदेशस्योत्कलःपरिकीर्त्तितइति ॥ व्याधे ॥ त्रि । भारवाहके । मोटिया इति भाषा ॥

उत्कलिका । स्त्री । उत्कण्ठायाम् । इष्टप्राप्तौकालक्षेपासहिष्णुत्वे ॥ कामादिजातस्मृतौ ॥ कालिकायाम् ॥ हेलायाम् ॥ सलिलतरङ्गे ॥ उत्पूर्वात्कले: कृञादिभ्योवुन् ॥ क्वुन्वा ॥

उत्कलिकाप्रायम् । न । गद्यप्रभेदे ॥ यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाक्षरमिति यथा । प्रणिपातप्रवणसप्रधानाशेषसुरासुरादिवृन्दसौन्दर्यप्रकटकिरीटकोटिनिविष्टस्पष्टमणिमयूखच्छटाच्छुरितचरणनखचक्रविक्रमोद्दामवामपादाङ्गुष्ठनखशिखरखण्डितब्रह्माण्डविवरनिस्सरच्छरदमृतकरप्रकरभास्वरसुरवाहिनीप्रवाहपवित्रीकृतपिष्टपत्रितयकैटभारे क्रूरतरसंसारसागरनानाप्रकारावर्त्तविवर्त्तमानविग्रहं मामनुगृहाणेति ॥

उत्कलितः । त्रि । उन्मनसि ॥ वृद्धिमति ॥

उत्कापितः । त्रि । उदृष्टे ॥

उत्का । स्त्री । उत्कण्ठितायां नायिकायाम् ॥

उत्कारः । पुं । धान्यस्योर्द्धक्षेपणे । निकारे ॥ धान्यस्य राशीकरणे ॥ उत्कर

णम् । कृविक्षेपे । कृधान्ये इतिघञ् ।

उत्कारी । स्त्री । प्रतिवर्षप्रसूतायाङ्गवि ॥

उत्कासिका । स्त्री । वमनव्याधौ ॥

उत्किरः । त्रि । निःक्षेपकर्त्तरि । उत्किरतिविक्षिपति । कृ० । इगुपधेतिकः ॥

उत्कीर्णः । त्रि । उल्लिखिते । कृतवेधने । उत्कीर्य्यतेस्म । कृ० । क्तः । नत्वम् ॥

उत्कुटम् । न । उत्तानशयने ॥

उत्कुणः । पुं । उद्दंशे । मत्कुणे ॥

उत्कूटः । पुं । छत्रे ॥ इतिहारावली ॥

उत्कृतिः । स्त्री । षड्विंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

उत्कृष्टः । त्रि । प्रशस्ते । उत्तमे ॥ अतिशययुक्ते । उत्कर्षविशिष्टे ॥ उत्कृष्यतेऽयम् । कृषः कर्मणिक्तः ॥

उत्कोचः । पुं । स्त्री । उपदायाम् । ढौकने ॥

उत्कोचकः । त्रि । कार्यिभ्योर्थंगृहीत्वा अयुक्तंकार्यंकुर्वाणे ॥

उत्क्रमः । पुं । व्यतिक्रमे । व्युत्क्रमे ॥

उत्क्रमणम् । न । उत्क्रान्तौ ॥

उत्क्रान्तः । त्रि । निर्गते ॥

उत्क्रान्तिः । स्त्री । उत्क्रमणे ॥

उत्क्रोशः । पुं । स्त्री । पक्षिविशेषे । कुररे ॥ उत्क्रोशति । क्रुशआह्वाने । पचाद्यच् ॥

उत्क्लेदः । पुं । वमनोपस्थितावित्येकेऽर्थे । उकलाइ इति यस्यप्रसिद्धिः ॥

उत्क्लेशः । पुं । पीडायाम् । वमनाद्योपस्थितौ । उकलाइ इतिभाषा । यथा । कफोत्क्लेशः । कफस्य वमनाद्योपस्थितिः ॥ उत्पत्ति । उत्क्लिश्यान्नंन निर्गच्छेत्प्रसेकंष्ठीवनेरितम् । हृदयं पीड्यतेचास्यतमुत्क्लेशंविनिर्दिशेदिति ॥ उत्क्लेशइत्येके ॥

उत्क्षिप्तः । पुं । धत्तूरफले ॥ त्रि । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते ॥

उत्क्षिप्तिका । स्त्री । कर्णाभरणविशेषे । ललाम्याम् । कर्णान्दौ । कानतडका इतिभाषा ॥

उत्क्षेपः । पुं । ऊर्द्ध्वक्षेपणे । उछालना इतिभाषा ॥

उत्क्षेपकः । त्रि । उत्क्षेपकर्त्तरि ॥

उत्क्षेपणम् । न । व्यजने । धान्यमर्द्दनवस्तुनि । षोडशपणे । उदञ्चने । ऊर्द्ध्वदेशसंयोगहेतौ । ऊर्द्ध्वक्षेपे । अधःस्थितस्यवस्तुनऊर्द्ध्वंनयने । उत् ऊर्द्ध्वंक्षेपणम् ॥

उत्खला । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । तां लपर्याम् ॥

उत्खातः । त्रि । उन्मूलिते । उखाडा इतिभाषा ॥

उत्खातकेलिः । स्त्री । वप्रक्रीडायाम् ।

यथा। उत्तानतोकेलिःशृङ्गाद्यैर्वैप्रक्रीडानियते इतिशब्दार्णवः।

उत्तः। त्रि। आर्द्रवस्तुनि। क्लिन्ने। भीजा इतिभाषा॥ उनत्तिस्म। उन्दीक्लेदने। अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः। नुदविदेति पक्षेनत्वाभावः।

उत्तंसः। पुं। कर्णपूरे। कर्णाभरणे। शेखरे। शिरोभूषणे। उत्तंसयति उत्तंस्यतेनेनवा। तसिः सैाणोभूषार्थः। पचाद्यच्। हलश्चेति घञ्वा।

उत्तप्तः। त्रि। सन्तप्ते॥ परिप्लुते। न। शुष्कमांसे। उत्तप्यतेस्म। तप०। क्तः॥ चञ्चले॥

उत्तब्धः। त्रि। उत्तम्भिते॥ उत् ऊर्द्ध स्तब्धः॥

उत्तभितम्। त्रि। उत्तम्भिते॥

उत्तमः। त्रि। उत्कृष्टे। अनुत्तमे। वरेण्ये॥ पुं। प्रियव्रतराजः पुत्रे तृतीयमनौ॥ वैशिकाख्यनायके॥ अतिशयेनउत्कृष्टः। उत्कृष्टार्थवृत्तेरुच्छब्दात्तमप्। द्रव्यप्रकर्षार्थत्वात्राम्। यद्वा। उत्ताम्यति। तमु। अच्॥ उत्तम्यतेवा। घञ्। नोदात्तेतिनवृद्धिः।

उत्तमःश्लोकः। त्रि। पुण्ययशसि। श्रीहरौ॥ उद्गच्छाततमोयस्मात्सउत्तमाः। उत्तमाःश्लोकोयशोयस्य।

उत्तमफलिनी। स्त्री। दुग्धिकावृक्षे॥

उत्तमर्णः। पुं। ऋणदे। ऋणस्यदातरि। धनस्वामिनि। महाजन इति भाषा॥ उत्तममृणमस्य। ऋणमाधमर्ण्ये इतिसूत्रे आधमर्ण्यशब्देनव्यवहारविशेषो लक्ष्यते। तेनोत्तमर्णोपिसिध्यति। लक्षणायान्तु धारैकत्तमर्णइतिनिर्द्देशोलिङ्गम्। देवर्षिपितृणे॥

उत्तमश्लोकः। त्रि। पुण्ययशसि॥

उत्तमसङ्ग्रहः। पुं। सम्यक्सङ्ग्रहणे। निर्जने परभार्य्ययासह केशाकेशिपरस्पराल्लिङ्गनसहासनादिरूपमिथुनीभावे। इतिमिताक्षरा।

उत्तमसाहसः। पुं। दण्डविशेषे। साशीतिपणसाहस्रे॥ साशीतिपणसाहस्रोदण्डउत्तमसाहसः। इति याज्ञवल्क्योक्तेः। सहस्रपणमिते। यथाह मनुः। पणानांद्वेशतेसार्द्धे प्रथमःसाहसःस्मृतः। मध्यमः पञ्चविज्ञेयःसहस्रंत्वेवचोत्तम इति।

उत्तमा। स्त्री। उत्कृष्टायां नार्य्याम्। वरारोहायाम्॥ दुग्धिकौषधौ। स्वीयादिनायिकाप्रभेदे। अहितकारिण्यपिप्रिये हितकारिण्याम्। टाप्।

उत्तमाङ्गम्। न। मस्तके। उत्तमञ्चतदङ्गञ्च। सन्महदितिसमासः।

उत्तमाम्भः । न । नवविधासु तुष्टिषु तुष्टिविशेषे । नानुपहत्य भूतानि विषयोपभोगो भवतीति हिंसादोषदर्शनाद्विषयोपरमे सति या तुष्टिः सा पञ्चमी उत्तमाम्भ उच्यते ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवर्य्याम् ।

उत्तम्भः । पुं । स्वतः फलतो वा तथाऽनर्थानुबन्धित्वशङ्कायाः प्रवृत्तिप्रतिबन्धिकाया विगमे ।

उत्तम्भनम् । न । वर्द्धने । उत्स्तम्भनम् । उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।

उत्तम्भितः । त्रि । विधृते । उत्तस्तम्भितः ।

उत्तरम् । न । प्रतिवाक्ये । बदल इति भाषाप्रसिद्धे प्रश्नस्य भञ्जने । प्रश्नश्चार्थधिया पृच्छा तस्य भञ्जनमुत्तरम् ॥ उत्तीर्यते निस्तीर्यते प्रकृताभियोगोऽनेन । तस्य स्वरूपम् । पक्षस्य व्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येवमुत्तरं तद्विदो विदुरिति । तस्य भेदाः । मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च प्रत्यवस्कन्दनं तथा । प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताश्चत्वारः शास्त्रवेदिभिः ॥ इति नारदः । कात्यायनेनापि व्यवहारविषये चतुर्विधमुत्तरमुक्तम् । सत्यं मिथ्योत्तरञ्चैव प्रत्यवस्कन्दनं तथा । पूर्वन्यायविधिश्चैवमुत्तरं स्याच्चतुर्विधमिति ॥ सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे । उत्तरणम् । कृदोरप् । पुं । सदाशिवे । हरौ । संसारसागरादुत्तारयतीति व्युत्पत्तेः । विराटराजसुते । त्रि । ऊर्द्ध्वे । उदीच्ये ॥ प्रवरे । श्रेष्ठे । अनन्तरे । दिव्ये । वामभागे । उत्तरति । तॄप्लवनतरणयोः । पचाद्यच् । यद्वा । अतिशयेनोद्गतः । तरप् । द्रव्यप्रकर्षत्वाभावः ।

उत्तरकालः । पुं । भविष्यत्काले । गौणकाले ॥ यथा । एवमागामियागीयमुख्यकालादधस्तनः । स्वकालादुत्तरो गौणः कालः पूर्वस्य कर्मण इति हरिहरपद्धतिः ।

उत्तरकुरुः । पुं । जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । रम्यकस्योत्तरं वर्षं तस्यैवान्तर्हिरण्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा । उत्तरं मेरोः ।

उत्तरकोशला । स्त्री । अयोध्यायाम् । रामपुरि । साकेते । अवधपुरी इति भाषा ।

उत्तरक्रिया । स्त्री । अन्तिमक्रियायाम् । सांवत्सरिकश्राद्धादिपित्र्यक्रियायाम् ॥ यथा । प्रेते पितृत्वमापन्ने सपिण्डीकरणादनु । क्रियन्ते याः क्रि

याःपित्र्याःप्रोच्यन्तेताश्चपोत्तरा इति विष्णुपुराणम् ॥

उत्तरङ्गम् । न । द्वारोर्द्ध्वस्थदारुणि । त्रि । उन्नततरङ्गे ॥

उत्तरच्छदः । पुं । शय्याया उपर्य्यास्तरणवस्त्रे । निचोले ॥

उत्तरणम् । न । नद्यादिपारगमने । उतरणा इतिभाषा ॥

उत्तरतः । अ । उत्तरादित्यर्थे ॥ दिग्देशकालेषवाच्ये । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् स्वार्थे । उत्तरतोवसत्यागतोरमणीयंवा ॥

उत्तरपक्षः । पुं । विचारसिद्धान्ते । समाधाने । कृतान्ते । समाधौ ॥ सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे ॥ उत्तरस्मै पक्षश्च ॥

उत्तरपादः । पुं । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गतद्वितीयपादे । उत्तरे ॥

उत्तरपूर्वा । स्त्री । ईशानकोणे । उत्तरस्याः पूर्वस्याश्चदिशोन्तरालम् । दिङ्नामान्यन्तराल इतिसमासः ॥

उत्तरफल्गुनी । स्त्री । द्वादशनक्षत्रे ॥ अस्याःस्वरूपम् दक्षिणोत्तरमिलिततारकाद्वयम् ॥ पर्य्यङ्करूपंतारकाद्वयञ्च । अस्यांजातस्यफलम् दाता दयालुःस्वजने सुशीलो । विशालकीर्त्तिः सुमतिः प्रधानः । धीरोनरोऽत्यन्तमृदुस्वभाव श्चेदुत्तराफल्गुनिकाप्रसूतिरिति ॥

उत्तरफाल्गुनी । स्त्री । अर्य्यमदेवायाम् । उत्तरफल्गुन्याम् ॥

उत्तरभाद्रपत् । स्त्री । उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उत्तरभाद्रपदा । स्त्री । अहिर्ब्रध्नदेवतायाम् । प्रोष्ठपदायाम् ॥ अस्यारूपम् । उत्तरेसुमुखि भाद्रमूर्त्तिभृत्युत्तमाङ्गमिलितेद्वितारके । नीलचामरकचेन्द्वयुग्मतोलोचनाचलकलाः पलायिताइति कालिदासः । पर्य्यङ्करूपमष्टतारात्मकमितिदीपिका ॥ अत्रजातस्यफलम् । धनीकुलीनःकुशलःक्रियाढ्योभूपालमान्योवलवान्महौजाः । सत्कर्मकर्त्तानिज वन्धुभक्तोयस्तूत्तराभाद्रपदाप्रसूतः इति ॥

उत्तरमीमांसा । स्त्री । ब्रह्ममीमांसायाम् ॥

उत्तरवादी । त्रि । उत्तरस्यवक्तरि । आसामी इतिभाषा ॥

उत्तरसाक्षी । त्रि । स्वपक्षसम्बन्धिसाक्ष्येपरिभाषतां साक्षिणां यःस्वयंशृणोतिअर्थिनाश्राव्यतेवा सउत्तरः । तथाच नारदः । साक्षिणामपिय.साक्ष्यंस्वपक्षंपरिभाषताम् । श्रवणाच्छ्रावणाद्वापिससाक्ष्युत्तरसंज्ञकइति

॥ परसाच्ची इति गौड भाषा ॥

उत्तरसाधकः । पुं । साधकसहाये । सहकारिणि ॥

उत्तरा । अ । उत्तराहि अर्थे । उत्तराद्वेति पक्षेआच् ।

उत्तरा । स्त्री । उदीच्यान्दिशि । कौवेर्य्याम् । उत्तरफाल्गुन्याम् ॥ परीक्षिन्मातरि । वैराट्याम् । उत् ऊर्द्ध्वं तरत्यत्र । तॄ० । ऋदोरप् ।

उत्तरात् । अ । दिशि । देशे ॥ काले । उत्तरात् वसति आगतो रमणीयंवा । उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थे आतिः ।

उत्तराधिकारी । त्रि । प्रथमाधिकारिणः पश्चादधिकारिणि । दायादे । अंसी इति भाषा ।

उत्तरापथजन्मा । पुं । जातिविशेषे । यथा । उत्तरापथजन्मानःकीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनकाम्बोजगान्धाराः किरातावर्बरैःसह । एतेपापकृतस्तातचरन्तिपृथिवीमिमामिति ।

उत्तरापोशानम् । न । हस्तावसेचने ।

उत्तराभासः । पुं । दुष्टोत्तरे ॥ तथाच कात्यायनः ।प्रकृतेनत्वसम्बन्धमत्यल्पमतिभूरिच । पक्षैकदेशव्याप्येव तच्चनैवोत्तरं भवेदिति ।

उत्तरायणम् । न । माघादिषण्मासात्मकेसूर्यस्योत्तरदिग्गमनकाले । देवानामहनि । माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवःषट्क्रमादितः । उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमित्युक्तेः । मकरसङ्क्रान्तौ ।

उत्तराशापतिः । पुं । कुवेरे ॥

उत्तराषाढा । स्त्री । एकविंशतितमे नक्षत्रे । वैश्वदेवे । अस्यारूपम् । शूर्पाकृतिताराचतुष्टयात्मकमिति-कालिदासः । गजदन्तवदष्टताराम यमितिदीपिकाटीका । तत्रजातस्यफलम् । दातादयावान्विजयी विनीतःसत्कर्मचेताविभवैः समेतः । कान्तासुतावाससुखोनितान्तंवैश्वेसुषेशःपुरुषोमनीषीति ।

उत्तरासङ्गः । पुं । प्रावारे । उत्तरीयांशुके । उत्तरेऊर्द्ध्वभागे आसज्यते । षञ्जसङ्गे । घञ् ।

उत्तराहि । अ । उत्तरादर्थे । अस्तातेर्विषये उत्तराद्वेत्यःहिप्रत्ययः दूरे चेदवधिमान् । उत्तराहि वसति रमणीयंवा ।

उत्तरीयम् । न । संव्याने । उत्तरासङ्गे । उपवीतवद्धृतवस्त्रे । उत्तरेऽस्मिन् देहभागे भवम् । गहादित्वाच्छः ॥ यथायज्ञोपवीतं हिधार्यतेयद्विजोत्तमैः । तथासन्धार्यतेयत्नादुत्तराच्छा

दृष्टंशुभमितिस्मृतिः॥ एकश्चेद्वासोभवति तस्योत्तरार्द्धेन प्रच्छादयतीति पारस्करः। नस्यात्कर्मणिकञ्चुकी।

उत्तरेण। अ। उत्तरदिग्देशकालेषु। एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या इति स्वार्थे एनप् अदूरेचेदवधिमानवधे र्वर्त्तते। उत्तरेण वसति रमणीयंवा।

उत्तरेद्युः। अ। आगामिदिने। उत्तरस्मिन्नहनि इत्यर्थेसद्यःपरुदितिउत्तरशब्दादेद्युस् प्रत्ययोनिपातितः।

उत्तलितः। त्रि। उतक्षिप्ते।

उत्तस्थूः। त्रि। उत्थिते॥

उत्तानः। त्रि। अगभीरे। ऊर्द्धमुखशयिते॥ उद्गतस्तानोविस्तारोस्मात्।

उत्तानकः। पुं। उच्चटायाम्।

उत्तानपत्रकः। पुं। रक्तैरण्डे।

उत्तानपादः। पुं। स्वायम्भुवमनोःपुत्रे न्टपतिविशेषे।

उत्तानपादजः। पुं। उत्तानपादस्यपुत्रे। ज्योतीरथे। ग्रहाधारे। ध्रुवे॥

उत्तानशयः। त्रि। अतिशिशौ। डिम्भे। स्तनपे॥ उत्तानःशेते। शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानमित्यच्।

उत्तानशया। स्त्री। स्तनन्धय्याम्॥ टाप्।

उत्तापः। पुं। उष्णतायाम्। तेजसि। सन्तापे। उत्तापयति। तपेर्ण्यन्तात् पचाद्यच्॥

उत्तारः। त्रि। वहिर्निर्गतनेत्रे। मंहति। उद्भटे। उदारे।

उत्तारी। त्रि। चपले। इतिभूरिप्रयोगः।

उत्तालः। त्रि। उत्कटे। श्रेष्ठे। विकराले। प्लवङ्गमे॥ त्वरिते। उन्नते।

उत्तिष्ठद्धोमः। पुं। वषट्कारप्रयोगान्ते। याज्यापुरोनुवाक्यान्ते।

उत्तिष्ठमानः। त्रि। वर्द्धमाने।

उत्तीर्णः। त्रि। मुक्ते। पारगते।

उत्तुङ्गः। त्रि। उच्चे। उन्नते।

उत्तुण्डितः। त्रि। अनिर्गतशल्येव्रणे।

उत्तुषः। पुं। भृष्टधान्ये। खाजिके। लाजासु। खील इतिभाषा॥

उत्तेजना। स्त्री। प्रेरणायाम्। व्यग्रकरणे।

उत्तेजितम्। न। अश्वचतुर्थगतौ। रेचिते। उत्तेजितंमध्यवेगंयोजनंस्त्रथवल्गयेत्युक्तः। त्रि। प्रेरिते॥

उत्तेरितम्। न। अश्वपञ्चमगतौ। आस्कन्दिते। उपकण्ठे। उत्तेरितोति वेगान्धोनश्रृणोतिनपश्यति।

उत्तोलनम्। न। ऊर्द्धनयने। उठावना इतिभाषा॥

उत्तोलितः। त्रि। उदस्ते।

उत्त्यक्तः । त्रि । ऊर्द्धक्षिप्ते । परित्यक्ते ॥

उत्त्रासः । पुं । भये ॥

उत्थानम् । न । उद्यमे ॥ तन्त्रे ॥ पौरुषे ॥ पुस्तके ॥ रणे ॥ प्राङ्गणे ॥ उद्गमे ॥ हर्षे ॥ मलरोगे । मलोत्सर्गे ॥ वास्तवन्ते ॥ चैत्ये ॥ सन्निविष्टोद्गमे ॥ उत्थीयतेऽत्र । ष्ठागतिनिवृत्तौ । अधिकरणे भावे वा ल्युट् ॥

उत्थानैकादशी । स्त्री । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥

उत्थापनम् । न । उत्तोलने ॥

उत्थितः । त्रि । उत्पन्ने ॥ प्रोद्यते ॥ वृद्धिमति ॥ उत्तिष्ठतिस्म । ष्ठा॰ गत्यर्थेति क्तः ॥

उत्थिताङ्गुलिः । पुं । चपेटे । विस्तृताङ्गुलिकरतले । चपेटा थाप इतिभाषा ॥

उत्पतः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥

उत्पतनम् । न । उत्पत्तौ ॥ ऊर्द्धगमने ॥ कूर्द्दने ॥

उत्पतितः । त्रि । उद्गते । उत्पन्ने ॥ उच्छ्रिते ॥

उत्पतिता । त्रि । ऊर्द्धगमनशीले । उत्पतिष्णौ ॥ उत्पतति तच्छीलः । पतॢगतौ । तृन् ॥

उत्पतिष्णुः । त्रि समुद्गते । उत्पतितरि । ऊर्द्धपतनशीले ॥ उत्पतति । पतॢगतौ । अलङ्कृञितीष्णुच् ।

उत्पत्तिः । स्त्री । देहसम्बन्धे ॥ जन्मनि ॥ आविर्भावे ॥ सत्कार्य्यवादेहि मृत्पिण्डेविद्यमानस्य घटस्याविर्भावएवोत्पत्तिर्यथा तथैवकारणात्मना विद्यमानानां तत्त्वानामाविर्भावएवोत्पत्तिर्विवक्षिता ॥ उत्पदनम् । पदगतौ । क्तिन् ॥

उत्पत्तिक्रमः । पुं । उत्पत्तेरनुक्रमे ॥ स यथा । आत्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नात्सर्वाणि भूतानीति श्रुतिप्रसिद्धः ॥

उत्पत्तिमत् । त्रि । अनित्येवस्तुनि ॥

उत्पत्तिविधिः । पुं । कर्मस्वरूपमात्रबोधकेविधौ ॥ यथा । आग्नेयोऽष्टाकपालोभवति । यथावा । अग्निहोत्रंजुहोतीति । अत्रचविधौकर्मणः कर्त्तृत्त्वेनान्वयः । अग्निहोत्रहोमेनेष्टम्भावयेदिति ॥ ननुयागस्यद्विरूपे द्रव्यं देवताच । तथाच रूपाश्रवणे अग्निहोत्रंजुहोतीतिकथमुत्पत्तिविधिः अग्निहोत्रशब्दस्य तत्प्रख्यन्यायेन नामधेयत्त्वादितिचेन्न । रूपाश्रवणेप्यस्योत्पत्तिविधित्त्वात् । अन्यथारूपश्रवणाद्दध्नाजुहोतीत्य-

यमेवोत्पत्तिविधिः स्यात् । तथाचा ग्निहोत्रं जुहोतीतिवाक्यमनर्थकं स्यात् ॥

उत्पत्तिव्युत्क्रमः । पुं । उत्पत्तेर्विपर्य्यस्तक्रमे ॥ अयमर्थः । पृथिवीगन्धतन्मात्रात्मिका रसतन्मात्रात्मिकाप् मात्रम्भवति । आपश्चता रूपतन्मात्रात्मकतेजोमात्रं भवन्ति । तच्च तेजः स्पर्शतन्मात्रात्मकवायुमात्रं भवति । सच वायुः शब्दतन्मात्रात्मकाकाशमात्रं भवति । सचाऽऽकाशः स्वकारणभूताऽज्ञानोपहितचैतन्यमात्रं भवतीति ॥

उत्पन्नः । त्रि । प्राप्तजन्मनि । उद्भूते । जाते ॥ उत्पद्यतेस्म । पद० । क्तः । रदाभ्यामिति नत्त्वम् ॥

उत्पलम् । न । इन्दीवरे । नीलकमले ॥ कुष्ठौषधौ ॥ जलजपुष्पमात्रे । कुवलये ॥ जलजपुष्पविशेषे । कों ञि इतिभाषा ॥ त्रि । मांसशून्ये ॥ उत्पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

उत्पलगन्धिकम् । न । चन्दनविशेषे । कृष्णताम्रे । गोशीर्षे ॥

उत्पलपत्त्रम् । न । कुवलयदले ॥ स्त्री नखक्षते ॥ तिलके ॥

उत्पलशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् श्यामालतायाम् ॥ उत्पलमस्त्यस्याः उत्पलाकारपुष्पत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । उत्पलं पललमनया । उत्पला चासौशारिवाच ॥

उत्पलाक्षी । स्त्री । सुपर्णाख्यतीर्थदेव्याम् ॥

उत्पलिनी । स्त्री । कैरविण्याम् । छोटीकोञी इतिभाषा ॥ पद्मसमूहे । उत्पलाकरे ॥ उत्पलानि सन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

उत्पली । स्त्री । तुषचर्पट्याम् ॥

उत्पटः । पुं । वृक्षनिर्यासे ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पवनम् । न । कुशपिण्डकायांपवित्रमध्येन जलादेरुत्क्षेपणे ॥

उत्पश्यः । त्रि । उन्मुखे । ऊर्द्धदृष्टिविशिष्टे ॥

उत्पाटः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । रवौविशाखा सोमे पूर्वाषाढा भौमे धनिष्ठा बुधेरेवती गुरौरोहिणी शुक्रेपुष्या शनावुत्तराफाल्गुनी चेदुत्पाटयोगः ॥

उत्पाटनम् । न । उन्मूलने । उपाडना इति भाषा ॥

उत्पाटिका । स्त्री । वृक्षस्यनीरसायां त्वचि ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पाटितः । त्रि । उन्मूलिते । उपाडा इतिभाषा ॥

उत्पातः

उत्पातः । पुं । अजन्ये । उपद्रवे । दिव्यान्तरीक्ष्यभूमिजोपसर्गे ॥ तत्र दिव्यो यथा । अपर्व्वणि चन्द्रादित्यग्रासः । आन्तरीक्ष्यो यथा । उल्कापातनिर्घातादिः । भौमो यथा भूकम्पादिः ॥ आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकभेदभिन्ने प्राणिनां शुभाशुभसूचके महाभूतविकारे ॥ * ॥ अथोत्पाताध्यायः ॥ यानथोत्पातान् गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्क्षेपोऽयं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचारेण नराणामुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति । संसूचयन्ति दिव्यान्तरिक्षभौमास्तमुत्पाताः । मनुजानामपचारादपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान् । तत्प्रतिघाताय नृपः शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः । गन्धर्व्वपुरपुरन्दरचापादि यदान्तरिक्ष्यं तत् ॥ भौमं चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति । नाभसमुपैति मृदुतां शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ दिव्यमपि शममुपैति प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः । रुद्रायतने भूमौ गोदोहात् कोटिहोमाच्च ॥ आत्मसुतकोशवाहनपुरदारपुरोहितेषु लोकेषु । पाकमुपयाति दैवं परिकल्पितमष्टधा नृपतेः ॥ अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि । लिङ्गार्च्चायतनानां नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ दैवतयानशकटाक्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि । सम्पर्य्यासनसादनसङ्गास्वनदेशनृपपशुभदाः ॥ ऋषिधर्म्मपितृब्रह्मप्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनाम् । यद्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥ गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुजञ्च लोकानाम् । स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृतं चमूनाथे ॥ विधातरि सविश्वकर्म्मणि लोकाभावाय निर्द्दिष्टम् ॥ देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत् स्यात् । तन्नरपतेः कुमारकुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् ॥ रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेव मेव निर्द्दिष्टः । मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्व्वेषामेव फलपाकः ॥ बुद्ध्वा दैवविकारं शुचिः पुरोधास्त्र्यहोपितः स्नातः । स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्च्चयेत् प्रतिमाम् ॥ मधुपर्केण पुरोधा भक्ष्यैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् । स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्मन्त्रैश्च तल्लिङ्गैः ॥ इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं द्विजविबुधगणार्च्चा गीतनृत्योत्सवाश्च । विधिवदवनिपा

उत्पात:

लैर्यैःप्रयुक्तानतेषांभवति दुरितपा-
कोदधिवाभिसृष्टः।राष्ट्रेयस्यानग्निः
प्रदीप्यते दीप्यतेचनेन्धनवान्।मनु-
जेश्वरस्यपीडा तस्यचराष्ट्रस्यविज्ञेया
॥ जलमांसार्द्रज्वलने नृपतिवधः प्रह
रणोरणोरौद्रः।सैन्यग्रामपुरेषु च ना
शोवह्नेर्भयंकुरुते ॥ प्रासादभवनतो
रणकेत्वादिषुचानलेनदग्धेषु । त
डिताचाषण्मासात् परचक्रस्यागमो
नियमात् ॥ धूमोनग्निसमुत्थोरज-
स्तमस्याह्निजंमहाभयदम् । व्यभ्रेनि
श्युडुनाशोदर्शनमपिचाह्निदोषक-
रम् ॥ नगरचतुष्पादण्डजमनुजा-
नांभयकरंज्वलनमाहुः । धूमाग्नि
विस्फुलिङ्गैःशय्याम्बरकेशजैर्मृत्युः॥
आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोषनि-
र्गमनवेपनानिवा । वैकृतानियदि
वायुधेपराणयाशुरौद्ररणसङ्कुलंवदे
त् ॥ मन्त्रैराग्नेयैः क्षीरवृक्षात्समि
द्भिर्होतव्योग्निःसर्षपैः सर्पिषाच ।
अग्न्यादीनां वैकृतेशान्तिरेवंदेय-
ञ्चास्मिन् काञ्चनंब्राह्मणेभ्यः ॥ शा
खाभङ्गेऽकस्माद्वृक्षाणांनिर्दिशेद्रणो
द्योगम् । हसनेदेशभ्रंशंरुदितेच-
व्याधिबाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविभेदस्त्वनृ
तौ बालवधोतीवकुसुमितेबाले। वृ
क्षात्क्षीरस्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति

॥ मद्ये वाहननाशःसङ्ग्रामः शोणिते
मधुनि रोगः । स्नेहेदुर्भिक्षभयंमह
द्भयंनिस्सृतेसलिले ॥ शुष्कविरोहे
वीर्यान्नसङ्क्षयः शोषणेचविरुजाना
म् । पतितानामुत्थानेस्वयम्भयंदैव
जनितञ्च ॥ पूजितवृक्षेह्यन्तौकुसु
मफलंनृपवधायनिर्दिष्टम् । धूमस्त
स्मिन्ज्वालाथवाभवेन्नृपवधायैव ॥
सर्पत्सुतरुषुजल्पत्सुवापिजनसङ्क्ष
योविनिर्दिष्टः । वृक्षाणांवैकृत्येदश
भिर्मासैः फलविपाकः ॥ स्रग्गन्धधू
पाम्बरपूजितस्यछत्रंविधायोपरि पा
दपस्य । कृत्वाशिवं रुद्रजपोऽत्रका
र्योरुद्रेभ्यइत्यत्रषडेवहोमाः ॥ पाय
सेनमधुनाच भोजयेद्ब्राह्मणान्घृत
युतेनभूपतिः । मेदिनीनिगदितात्र
दक्षिणावैकृतेतरुकृते हितार्थिभिः
॥ नालेऽब्जयवादीनामेकस्मिन्द्वि
त्रिसम्भवोमरणम् । कथयतितदधि
पतीनांयमलंजातंच कुसुमफलम्॥
अतिवृद्धिः सस्यानांनानाफलकुसुम
सम्भवोवृक्षे । भवतिहियद्येकस्मिन्
परचक्रस्यागमोनियमात् ॥ अर्धेन
यदातैलं भवतितिलानामतैलता-
वास्यात् । अन्नस्यचवैरस्यंदातुर्विद्या
दभयमुग्रम् ॥ विकृतंकुसुमफलं
वाग्रामादथवापुराद्बहिष्कार्यम् ।

उत्पाताः

सौम्योऽग्रचरुः कार्यो निर्वाप्यो वा पशुः
शान्त्यै ॥ सस्ये च दृष्ट्वा विकृतिं प्रदेयं त
त्क्षेत्रमेव प्रथमं द्विजेभ्यः । तस्यैव म
ध्ये चरुमथ भौमं कृत्वा न दोषं समुपै-
ति तत्क्षम् ॥ दुर्भिक्षमनावृष्टावति
वृष्टौ क्षुद्भयं परभयञ्च । रोगो ह्यनृतु
भवायां नृपतिवधोऽनभ्रजातायाम् ॥
शीतोष्णविपर्यासे नो सम्यगृतुषु स-
म्प्रवृत्तेषु । षण्मासाद्राष्ट्रभयं रोगभ
यं दैवजनितञ्च ॥ अन्यर्त्तौ सप्ताहं प्र
बन्धवर्षे प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रो
द्योगो मांसास्थिवसादिभिर्मरकः ।
॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्व
र्षिते भयं विद्यात् । अङ्गारपांसुवर्षे
विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ उपला
विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो य
दा वृष्टाः । छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ सस्याना
मीतिसञ्जननम् ॥ यद्यमलेऽर्कच्छाया
न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य
तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥
अभ्रे नभसीन्द्रधनुर्दिवा यदा दृश्यते
यत्रा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा
भवेत् क्षुद्भयं सुमहत् ॥ सूर्येन्दुपर्ज
न्यसमीरणानां यागः स्मृतो वृष्टिवि
कारकाले । धान्यान्नगोकाञ्चनद
क्षिणाश्च देयास्ततः शान्तिमुपैति पा
पम् ॥ अपसर्पणं नदीनां नगरादचि

उत्पाताः

रेणुशून्यतां कुरुते । शोषाश्चाशोषा
णामन्येषां वा ह्रदादीनाम् ॥ स्नेहा
सृङ्मांसवहाः सङ्कुलकलुषाः प्रती
पगाश्चापि । परचक्रस्यागमनं नद्यः
कथयन्ति षण्मासात् ॥ ज्वालाधूमक्वा
था* रुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् ।
गीतप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्र
दिष्टानि ॥ सलिलोत्पत्तिरखाते-
गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् । सलि
लाशयानां विकृतौ महद्भयं तच्च शा-
न्तिमिमाम् ॥ सलिलविकारे कुर्यात् पू
जां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः । तैरेव च
जपहोमं शममेवं पापमुपयाति ॥ प्र-
सवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुष्प्रभृति
सम्प्रसूतौ वा । हीनातिरिक्तकाले-
च देशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ वड-
वोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषु युगलोद्भ-
वे मरणमेषाम् । षण्मासात् सूति
फलं शान्त्यै श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ ना-
र्यः परस्वविषये त्यक्तव्यास्ता हितार्थि
ना । तर्पयेच्च द्विजान् कामैः शान्ति-
श्चैवात्र कारयेत् ॥ १ ॥ चतुष्पदाः स्व
यूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु । नगर
स्वामिनं यूथमन्यथा तु विनाशयेत् ॥
२ ॥ परयोनावभिगमनं भवति ति-
रश्चामसाधु धेनूनाम् । उक्षाणो वा-
न्योन्यं पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥

[* क्वाथः फेनः ।]

उत्पात:

मासत्रयेणविद्यात्तस्मिन्: संशयंप-
रागमनम्। तत प्रतिघातायैतैास्त्रे
कैागर्गेणनिर्दिष्टा ॥ त गोविवास-
नंदानंतंत्तस्यामु शुभं भवेत्। तर्पये
द्ब्राह्मणांश्चाजपंहोमञ्चकारयेत् ॥
१ ॥ स्थाली पाकेन धातारं पशुना-
चपुरोहित: । प्राजापत्येनमन्त्रेणाय
जेवह्लन्दक्षिणम् ॥ २ ॥ यानंवाह
विमुक्तंयद्दिगच्छेन्वजेश्ववाह्ययुतम्।
राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसादभङ्ग
च ॥ अनभिहततूर्य्यनाद:शब्दोवाता
हितेषुयदिनस्यात्। व्युत्पत्तैावातेषां
परागमोन्नृपतिमरणंवा ॥ गीतरव
तूर्य्यशब्दानभसियदावाचरस्थिरान्य
त्वम्। मृत्युस्तदागदावाविस्वरतू-
र्य्येपराभिभव: ॥ गोलाङ्गलयो: सङ्ग
दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे । क्रोष्टुक
नादेच तथा शस्त्रभयंमुनिवचश्चेद
म् ॥ वायव्येष्वेवन्नृपतिर्बायुंसक्तुभि-
रर्चयेत् । आवायोदूति पञ्चर्चाजप
व्या:प्रयतैर्द्विजै:॥ ब्राह्मणान्परमान्ने
न दक्षिणाभिश्चतर्पयेत् । वह्लन्द-
क्षिणोहोम:कर्त्तव्यश्चप्रयत्नत: ॥ पुर
पक्षिणोवनचरा वन्यावानिर्भयाविश
न्तिपुरम्। नक्तंवादिवसचरा: क्षपा
चरावाचरन्त्यहनि ॥ सन्ध्याद्वयेपि
मण्डलमावभ्रन्तो मृगाविहङ्गावा।

उत्पात:

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशन्त: संहता-
भयदा: ॥ श्येना:प्रबदन्सद्भवद्वारेक्रो-
शन्तिजम्बुकादीप्ता:। प्रविशेत्नरेन्द्रभ
वनेकपोतक: कैाशिकोयदिवा ॥ कु
क्कुटरुतंप्रदोषेहेमन्तादैाच कोकि
लालापा: । प्रतिलोमसण्डलचरा:-
श्येनाद्याश्चाम्बरेभयदा: ॥ गृहचैत्य-
तोरणेषु द्वारेषुचपक्षिसङ्घसम्पात:।
मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवश्चापिना
शाय ॥ श्वभिरस्थिशवावयवप्रवेशनं
मन्दिरेषुमरकाय । पशुशस्त्रव्याहा
रेन्नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ मृग
पक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान्सदक्षि-
णान्। देवा:कपोतइतिचजप्तव्या:प
ञ्चभिर्द्विजै:॥ १ ॥ सुदेवाइतिचैकेन-
देयागावश्चदक्षिणा: । जपेच्छाकुन
सूक्तंवामने वेदशिरांसिच ॥ २ ॥
शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तम्भद्वारप्रपातभ-
ङ्गेषु। तद्वत्कवाटतोरणकेतूनांनरप
तेर्मरणम् ॥ सन्ध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूमे
त्पत्तिश्चकाननेनग्नौ। छिद्राभावेभू
मेर्दरणंकम्पश्चभयकारी ॥ पाषण्डा
नांनास्तिकानाञ्चभक्त:साध्वाचारप्रे
ज्झित:क्रोधशील:।ईर्ष्य:क्रूरविग्रही
सक्तचेतायस्मिन्राजातस्यदेशस्यना
श:॥प्रहरहरछिन्धिभिन्धीत्यायुधका
ष्ठाश्मपाणयोबाला:। निगदन्त:प्रह-

रन्तेतथापिभयं भवत्याशु ॥ अङ्गार
गैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनं य-
स्मिन्। नायकश्चिचितमथवाच्चयेच्च
यंयातिनचिरेण ॥ लूतापटाङ्गभव-
लंनसन्ध्ययो: पूजितंकलशयुक्तम्।
नित्योच्छिष्टस्त्रीकञ्चयद्गृहं ततक्षयं
याति ॥ दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशे
न्मरकमाशुसम्प्राप्तम् । प्रतिघाता
यैतेषांगर्ग:शान्तिञ्चकारेमाम् ॥ म
हाशान्त्योथवलयो भोज्यानिसुमहा
न्तिच। कारयेतमहेन्द्रञ्चमाहेन्द्री
ञ्चसमर्चयेत्॥*॥अथयत्रकालेउत्पा
तादृष्टाविफलाभवन्तितत् प्रदर्शना-
र्थमाह ॥ नरपतिदेशविनाशेकेतो
रुदयेथवाग्रहेर्केन्द्वो: । उत्पातानां
प्रभव:स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ येच
नदोषानजनयन्त्युत्पातास्तान्ऋतुस्व
भावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतै:श्लोकैर्वि
द्यादेतै:समासोक्तै:॥*॥ तत्रवसन्ते ॥ व
ज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनि:
स्वना: । परिवेशरजोधूमरक्ताकास्त
मयोदया: ॥ द्रुमेभ्योन्नरसस्नेहबहु-
पुष्पफलोद्गमा: । गोपक्षिमदवृद्धिश्च-
शिवायमधुमाधवे ॥*॥ ग्रीष्मे ॥ तारो
ल्कापातकलुषंकपिलार्केन्दुमण्डल-
म् । अनग्निज्वलनंस्फोटधूमरेणुवनि
लाहतम् ॥ रक्तपद्मारुणासन्ध्यानभ:

क्षुब्धार्णवोपमम् । सरितांचाम्बुसंशो
षंदृष्ट्वाग्रीष्मेशुभंवदेत् ॥*॥वर्षासु ॥
शक्रायुधपरिवेशौविद्युच्छुष्कविरोह
णम्। कम्पोद्वर्त्तनवैकृत्यंरसनं दर
णंक्षिते: ॥सरोनद्युदपानानांवृद्ध्यूर्द्ध्व
तरणप्लवा: । शरणंचाद्रिगेहानांवर्षा
सुनभयावहम् ॥*॥ शरदि ॥ दिव्यस्त्री
भूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् । ग्रह
नक्षत्रताराणांदर्शनञ्चदिवाम्बरे ॥
गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु
। सस्यवृद्धिरपांहानिरपापा: शरदि
स्मृता: ॥*॥हेमन्ते ॥ शीतानिलतुषा
रत्वेनर्द्दनंमृगपक्षिणाम्। रक्षोयक्षा
दिसत्त्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥ दि
शोधूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्व-
ता: । उच्चै:सूर्योदयास्तौचहेमन्ते-
शोभना:स्मृता: ॥*॥ शिशिरे ॥ हिम
पाताऽनिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शन
म् । कृष्णाञ्जनाभमाकाशतारोल्का
पातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवा: स्त्री
षुगोजाश्वमृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरल
तानाञ्चविकारा: शिशिरे शुभा: ॥*॥
अत्रविशेषमाह ॥ ऋतुस्वभावजाह्ये
तेदृष्टा:स्वर्त्तौशुभप्रदा: । ऋतोरन्यत्र
चोत्पातादृष्टास्तेचातिदारुणा: ॥ य
द्यद्विशेषेणफलप्रदंभवतितत्तदाह ॥
उन्मत्तानाञ्चया गाथा: शिशूनांयश्च

भाषितम् । स्त्रियोयश्चप्रभाषन्तेतस्य नास्तिव्यतिक्रमः ॥ येनकारणेनैतत् सत्यरूपंभवति तत्प्रदर्शनार्थमाह ॥ पूर्वंचरतिदेवेषुपश्चाच्चरतिमानुषान् । नाचोदितावाग्वदति सत्याह्येषासरस्वती ॥ उत्पातशास्त्रस्य प्रभावमाह ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपिबुद्ध्वाविख्यातो भवतिनरेन्द्रवल्लभश्च । एतत् तन्मुनिवचनंरहस्यमुक्तंयज्ज्ञात्वा भवतिनरस्त्रिकालदर्शी ॥ इतिवाराह्यांचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अकस्मादायाति ॥ उत्पतनम् । पत्लृगतौ । घञ् । उत्पतति वा । ज्वलतीतिणः ॥

उत्पातभम् । न । यस्मिन्नक्षत्रेउत्पातः सम्भूतस्तस्मिन् ॥

उत्पादः । पुं । उत्पादने ॥

उत्पादकः । पुं । पशुविशेषे । कुञ्जरारातौ । शरभे ॥ त्रि । उत्पादयितरि । जनके ॥ उत्पादयति । पद० । णवुल् ॥

उत्पादनम् । न । उत्पन्नकरणे ॥

उत्पादना । स्त्री । क्रियायाम् । भावनायाम् ॥

उत्पादशयनः । पुं । स्त्री । टिट्टिभपक्षिणि ॥

उत्पादिका । स्त्री । देहिकानामकीटे ॥ पूतिकायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥

उत्पाद्यः । पुं । पुरोडाशादिकर्मविशेषे ॥ त्रि । उत्पादितुंयोग्ये ॥

उत्पाली । स्त्री । आरोग्ये । सुस्थतायाम् ॥

उत्पिञ्जलः । त्रि । भृशमाकुले । समुत्पिञ्जे । अतिशयव्याकुले ॥

उत्पित्सुः । त्रि । उत्पतितुमिच्छौ । पततेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । सनिमीमेतीसादेशः । अत्रलोपोऽभ्यासस्य ॥

उत्प्रासः । पुं । उपहासे ॥ उत्प्रासनम् । असुक्षेपणे असगतिदीप्त्यादानेषुवा । घञ् ॥

उत्प्रेक्षा । स्त्री । अनवधाने ॥ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनमथोत्प्रेक्षाप्रकृतस्यसमेनयत् । अस्यार्थः । प्रकृतस्य उपमेयस्यसमेन उपमानेन यत्सम्भावनम् मिथ्यात्त्वेनवर्णनमिति । उदाहरणम् उन्मेषयोमनसहते जातिवैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्यदर्पः । नीतःशान्तिंप्रसभमनया वक्त्रकान्त्येतिहर्षाल्लग्ना मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ लिम्पतीवतमोङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंनभः । असत् पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फलताङ्ग

ता ॥ उत्प्रेक्षणम् । ईक्षदर्शनाङ्कनयोः । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

उत्प्रेक्षाव्यञ्जकम् । न । शब्दविशेषे ॥ यथा । मन्येशङ्के ध्रुवंनूनंकिंवा प्रायोनु वेद्मिच । ननुनानविजानामि उत्प्रेक्षाव्यञ्जकानिचेति ॥

उत्प्लवनम् । न । उल्लङ्घने । फलाङ्ना इतिभाषा ॥

उत्प्लवा । स्त्री । नौकाप्रभेदे ॥

उत्फालः । पुं । लम्फे ॥

उत्फुल्लः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसितपुष्पे । दलानामन्योन्यविश्लेषे ॥ उत्ताने ॥ न । स्त्रीणांकरणे ॥ उत्फलति । ञिफला० । क्तः । आदितश्चेतीडभावः । उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसंख्यानमितिनिष्ठातस्य लः ॥

उत्सः । पुं । प्रस्रवणे । पर्वतात्स्रवज्जलस्यपातस्थाने ॥ स्रवज्जले ॥ गिरेरुपरिनिर्झराद्युत्थाम्बुसङ्घे ॥ उनत्तिजलेन । उन्दी० । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिसः । किदित्यनुवृत्तेर्नलोपः ॥

उत्सङ्गः । पुं । अङ्के । क्रोडे ॥ त्रि । असङ्गे ॥

उत्सङ्गवर्त्ती । त्रि । क्रोडस्थिते ॥

उत्सत्तिः । स्त्री । उच्छेदे ॥

उत्सन्नः । त्रि । उन्नते ॥ नष्टे ॥

उत्सर्गः । पुं । सामान्ये । सामान्यविधौ ॥ न्याये ॥ त्यागे ॥ दाने ॥ वर्जने ॥ साग्निकर्त्तव्यक्रियाविशेषे ॥ नीलोद्वाहादौ ॥ अपानवायोर्व्यापारे ॥ बाहुल्यदृष्टस्यबलवत्त्वे ॥ उत्सर्जनम् उत्सृज्यतेवा । घञ् ॥

उत्सर्जम् । त्रि । शब्दंकुर्वति ॥

उत्सर्जनम् । न । अपवर्जने । विहापिते । दाने । त्यागे ॥ उत्सृज० । ल्युट् ॥

उत्सर्पणम् । न । उल्लङ्घने ॥ उत्सृत्यपुरतोगमने ॥

उत्सर्पिणी । स्त्री । जिनानांकालचक्राऽवयवे ॥

उत्सर्पितः । त्रि । उपरिभावंप्रापिते ॥

उत्सर्पी । त्रि । ऊर्द्ध्वंप्रसारिणि ॥

उत्सवः । पुं । नियताह्लादजनकव्यापारे उपनयनविवाहादौ । महे । उद्धर्षे । उत्सेके ॥ इच्छाप्रसरे ॥ कोपे ॥ उत्सुवति । षूप्रेरणे । पचाद्यच ॥ यद्वा । उत्सवनम् । षूप्रसवैश्वर्ययोः । ऋदोरप् ॥

उत्सवसङ्केतः । पुं । पार्वतीयानांगणे ॥ यथा । गणानुत्सवसङ्केतानजयत्सप्तपाण्डव इतिमहाभारतम् ॥

उत्सादनम् । न । समुल्लेखे ॥ उद्वाहने ॥ उद्वर्त्तने ॥ उत्साद्यतेऽनेन । ह

दृ॰ । ण्यन्तः । ल्युट् ॥

उत्सादितः । त्रि । कृतोत्सादने । उद्वर्त्तिते । निर्मलीकृतशरीरे ॥

उत्सारकः । पुं । द्वारपाले ॥ त्रि । उत्सारणकर्त्तरि ॥

उत्सारणम् । न । दूरीकरणे ॥ चालने ॥ स्थानान्तरप्रापणे ॥

उत्सारितः । त्रि । अपसारिते ॥

उत्साहः । पुं । उद्यमे । अध्यवसाये । इदमहङ्करिष्याम्येवेतिनिश्चयात्मिकबुद्ध्याधृतिहेतुभूते ॥ कर्त्तव्यार्थेषुस्थेयसिप्रयत्ने । उत्साहोमन्त्रमूलंस्यादितिनीतिविदांमतम् । प्रभुशक्तिर्मन्त्रमूलात्तस्मादुत्साहवान्भवेत् ॥ लोकोत्तरेषुकार्येषुस्थेयसिप्रयत्ने ॥ सूत्रे ॥ उत्सहनम् उत्सह्यते अनेन वा । षह॰ । हलश्चेति घञ् ॥ कर्मसुसुकरप्रत्ययः इत्ययन्नकारकोभावोवाउत्साहः ॥ सङ्गीतोक्ते ध्रुवकविशेषे ॥

उत्साहवान् । त्रि । उत्साहविशिष्टे । उत्साहिनि ॥ उत्साहोऽस्त्यस्य । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् ॥

उत्साहवर्द्धनः । पुं । उद्यमवृद्धौ । वीररसे ॥ उत्साहेन वर्द्धते । वृधु॰ । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ उत्साहंवर्द्धयतीति वा । ल्युः ॥

उत्साहशक्तिः । स्त्री । राज्ञांशक्तिविशेषे ॥ विक्रमबलमुत्साहशक्तिरित्युक्तेः ।

उत्साही । त्रि । उत्साहवति ॥ बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति पक्षे इनिः ॥

उत्सिक्तः । त्रि । उद्धते ॥ गर्व्विते ॥ वर्द्धिते ॥ उद्रिक्ते ॥ उपप्लुते ॥ त्यक्तमर्यादे ॥ उत्पूर्वात् सिचेःक्तः ॥ सिक्ते ॥

उत्सिच्यमानः । त्रि । उद्रिच्यमाने । वृद्धिमति ॥

उत्सुकः । त्रि । ईप्सितकर्मोद्यते । इष्टार्थोद्युक्ते ॥ अद्यममगुरुरागमिष्यतीत्युत्कण्ठाविशिष्टे । उत्कण्ठिते ॥ उत् उद्योगंसुवति सौतिसुनोतिवा । षु प्रसवैश्वर्ययोः षुञ्अ॰ । विधिसंज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः । क्विपिआगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुगभावोवा । ततःसंज्ञायांकन् ॥ यद्वा । उत्सुवति । षूप्रेरणे । मितद्र्वादित्वाड्डुः । सत्विति क्विबर्था । कनि केणइतिह्रस्वः ॥

उत्सूरः पुं । दिनावसाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उत्सृष्टः । त्रि । कृतोत्सर्गे । त्यक्ते । विभूते ॥ यथा । आमंशूद्रस्यपक्वान्नं पक्वमुत्सृष्टमुच्यते इति ॥ उत्सृज्यते स्म । सृजवि॰ । क्तः ॥

उत्सेकः। पुं। उत्सेचनेन शोषणे॥ उद्धृत्यवहिःसेचने॥ उद्रेके॥ उत्सेचनम्। षिचक्ष०। घञ्॥

उत्सेचनम्। न। उर्द्ध्वसेके॥

उत्सेधः। पुं। गिरिद्रुमादीनामुन्नतौ। उच्छ्रये॥ न। शरीरे। संहनने॥ उत्सेधनम् अनेनवा। षिधुग०। घञ्॥

उत्स्वनः। पुं। उच्चशब्दे। त्रि। तद्वति॥

उद्। अ। प्रकाशे॥ विभागे॥ प्राबल्ये॥ अस्वास्थ्ये॥ शक्त्याम्। प्राधान्ये॥ बन्धने॥ भावे॥ मोक्षे। लाभे॥ ऊर्द्ध्वकर्मणि॥ ऊर्द्ध्वे॥ उत्कर्षे॥ प्राकट्ये॥ नैकट्ये॥

उदम्। न। जले। जगत्त्रयान्तोदधिसम्प्लवोदेनारायणस्योदरनाभिमात्रादितिभागवतोक्तिः॥

उदकम्। न। जले। वारिणि॥ उनत्ति। उन्दीक्ले०। उदकमित्युणादिसूत्रेणसाधु॥

उदककुम्भः। पुं। उदकुम्भे॥ उदकस्य कुम्भः॥

उदकपरीक्षा। स्त्री। दिव्यविशेषे॥

उदकलोलः। त्रि। जलप्रिये॥

उदकिलः। त्रि। उदकवति॥ उदकमस्त्यस्य अस्मिन्वा॥ पिच्छादित्वादिलच्॥

उदकीर्णः। पुं। महाकरञ्जे॥

उदकीर्य्यः। पुं। डालकरम्चा डहरकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जविशेषे॥

उदकुम्भः। पुं। जलकलशे॥ उदकस्य कुम्भः। एकहलादाविच्युदादेशः॥

उदक्तम्। त्रि। कूपादिभ्यउत्थितेजलादौ॥ उतपूर्वादञ्चतेःक्तः॥

उदक्या। स्त्री। ऋतुमत्याम्। रजस्वलायाम्॥ उदकमर्हति। संज्ञायामितियत्॥ त्रि। जलार्हे॥ दण्डादित्वाद्यत्॥

उदगद्रिः। पुं। हिमालयपर्व्वते॥

उदगयनम्। न। उत्तरायणे। देवानां दिवसे॥

उदगाहः। पुं। जलावगाहने। उदकस्यगाहः अवगाहनम्। मन्थौदनेत्यादिनोदादेशः॥

उदग्भूमः। पुं। उत्कृष्टस्थाने। सद्भूमौ॥ कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वायाभूमेरजिष्यते॥

उदग्रः। त्रि। उच्चे॥ उन्नतमग्रमस्य॥

उदग्रदन्। पुं। उच्चदन्तेहस्तिनि॥ त्रि। वृहद्दन्तयुक्ते॥ उदग्रौदन्तावस्य। अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेतिदन्तस्यदतृ॥

उदङ्कः। पुं। चर्म्मयेघृतादिपात्रे॥ उ

दच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्। अञ्चु०। उदङ्कोऽनुदकइतिघञ्। तैलोदङ्कः घृतोदङ्कः।

उदक्। अ। उदग्दिग्भवे॥ उदग्देशोद्भवे॥ उदक्कालोत्पन्ने॥ उदीच्यां दिशि उदीच्याःदिशः उदीचीदिग्वा। दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः॥ अञ्चेर्लुगित्यस्तातेर्लुक्। एवंदेशेकालेच॥

उदङ्। पुं। दिशि॥ देशे॥ काले॥ त्रि। तद्भवे॥ उत्कृष्टमञ्चति। अञ्चु०। ऋत्विगितिक्विन्। नलोपः। नुम्। संयोगान्तलोपः। कुत्वम्॥,

उदजः। पुं। पशुप्रेरणे॥ उदजनम्। अज०। समुदोरजःपशुष्वित्यप्। अघञपोरितिपर्युदासाद्वीभावोन॥

उदञ्चनः। पुं। भाण्डे॥ न। पिधानार्थपात्रे। ढकना ढकनी इतिभाषा॥ उदञ्चतेऽस्मिन्। अञ्चु०। ल्युट्। उदकोदञ्चनम्॥ ऊर्द्ध्वक्षेपणे॥

उदञ्चितः। त्रि। ऊर्द्ध्वक्षिप्ते॥ पूजिते॥ उतऊर्द्ध्वमञ्चितम्॥

उदण्डपालः। पुं। मत्स्यविशेषे॥ सर्पप्रभेदे॥

उदधा। स्त्री। तैलपिपीलिकायाम्॥

उदधिः। पुं। समुद्रे। उदकानिधीयन्तेऽत्र। कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञःकिः॥

घटे॥

उदधिमलः। पुं। समुद्रफेने॥

उदधिमेखला। स्त्री। पृथिव्याम्॥

उदन्तः। पुं। वार्त्तायाम्। वृत्तान्ते॥ साधौ॥ उद्गतोन्तोयस्य॥

उदन्तकः। पुं। उदन्तार्थे॥ स्वार्थेकन्॥

उदन्तिका। स्त्री। तृप्तौ॥

उदन्या। स्त्री। पिपासायाम्॥ उदन्यति उदकस्येच्छावा। सुपआत्मनःक्यच्। अशनायोदन्येति ईच्छाभावःक्यचि उदकस्यउदन्भावश्चनिपात्यते। अप्रत्ययादित्यः॥

उदन्वान्। पुं। उदधौ। पारावारे। समुद्रे॥ उदकानिसन्त्यत्र। उदन्वानुदधौचेत्युदकस्योदन्भावो निपातितो मतुपि॥ ऋषिविशेषे॥

उदपानः। पुं। न। कूपे॥ क्षुद्रजलाशये॥ उदकंपिवन्त्यस्मिन्। अधिकरणेल्युट्। उदकस्योदः॥

उदमानः। पुं। आढकस्यपञ्चाशत्तमेभागे॥ कुल्यास्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोणपादेनचाढकः। अतोद्विशतिकोभागउदमानउदाहृतइत्युक्तेः॥

उदमेयः। त्रि। उदकंमेयंयस्यतस्मिन्॥ उदकस्योदः संज्ञायाम्॥

उदयः। पुं। पूर्वपर्वते। उदयाचले॥ उदयाऽचलसम्बन्धे। लग्ने॥ येयंतट

श्यते भास्वान् सतेषामुदयःस्मृतः । तिरोधानन्त्वयश्चेति तदेवास्तमनं रवेः ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदासतः । उदयास्तमनेनामदर्शनादर्शने रवेः ॥ उदयन्ति ग्रहा अस्मात् । इण्० । एरच् ॥ वृद्धौ । समुन्नतौ ॥ महिम्नि ॥ उत्पत्तौ ॥

उदयनः । पुं । वत्सराजे । वत्सेशे ॥ अगस्त्ये । घटोद्भवे ॥ कुसुमाञ्जलिग्रन्थकर्त्तरि । उदयनाचार्ये ॥ न । उदये ॥

उदयसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धोर्कोदयात् प्रागघटिकाद्वये ॥

उदरम् । न । जठरे । तुन्दे । कुक्षौ । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे ॥ अन्तःसुषिरे ॥ युधि । रणे ॥ पुं । उदररोगे ॥ उत्कृणाति । कृगतौ । अच् ॥ यद्वा । उद्दच्छति । उदियर्त्तिवा । ऋगतौ । अच् ॥ यद्वा । दृणाति । दृविदारणे । उदिदृणातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥

उदरग्रन्थिः । पुं । गुल्मरुजि ॥

उदरत्राणम् । न । उदरबन्धवस्त्रादौ । नागोदे । पेटी कमरबन्ध इतिभाषा ॥ उदरस्यत्रायंयेन ॥

उदरथिः । पुं । समुद्रे ॥ वियन्मणौ । सूर्ये ॥ उत्कृष्टच्छति उदर्यतेवा । ऋ० । उदर्त्तेश्चिदितिगथिन् ॥

उदरपिशाचः । त्रि । सर्वान्नभक्षके । सर्वान्नीने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उदरभेदी । त्रि । आत्मघ्नि ॥

उदरम्भरिः । त्रि । स्वोदरमात्रपूरके । आत्मम्भरौ ॥ उदरम्बिभर्त्ति इति विग्रहे उदरस्यमुमागमोभृञ इन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्धः ॥

उदररोगः । पुं । जठरव्याधिविशेषे । उदरी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

उदरव्याधिः । पुं । उदररोगविशेषे ॥ यथा । कदलीयवक्षारन्तुपानीयेन प्रसाधितम् । तदास्वादनान्नश्यन्ति उदरव्याधयोऽखिला इतिगारुडे-१९४ अध्यायः ॥

उदरशाण्डिल्यः । पुं । उपनिषद्प्रसिद्धे अतिधन्वनः शिष्येऋषिविशेषे ॥

उदरामयः । पुं । अन्नगन्धौ । अतिसाररोगे ॥

उदरावर्त्तः । पुं । नाभौ । तुन्दकूप्याम् ॥

उदरिकः । त्रि । उदरिले ॥ ठक् ॥

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्याम् ॥

उदरी । त्रि । तुन्दिले । पिचिण्डिले ॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य इलच्चेतिचकारादिनिः ॥

उदरिलः । त्रि । वृहत्कुक्षौ । उदरिणि

॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य इलच्चेति इलच् ॥

उदर्कः । पुं । एष्यत्कालीनफले । भाविनिकर्मफले ॥ मयनफल इति प्रसिद्धे मदनवृक्षस्य कण्टके ॥ उदर्च्यते । अर्कस्तवने । घञ् ॥ उदर्च्यते वा । अर्चपूजायाम् । उदृच्यते वा । ऋच स्तुतौ । घञ् ॥ भविष्यत्काले ॥

उदर्चिः । पुं । अग्नौ ॥ शिवे । हरे ॥ कन्दर्पे । दर्पके ॥ त्रि । उत्प्रभे ॥ उत् ऊर्द्धमर्च्चीरश्मिर्यस्य सः ॥

उदर्द्दः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वरटीदष्टसंस्थानः शोथः संजायते बहिः । सकण्डुस्तोदबहुलश्छर्द्दिज्वरविदाहवान् ॥ उदर्द्दमिति तं विद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिकं शीतपित्तमुदर्द्दस्तु कफाधिकमिति ॥

उदलावणिकम् । त्रि । लवणाम्भसा सिद्धव्यञ्जनादौ ॥

उदवसितम् । न । आलये । भवने । गृहे ॥ उत् ऊर्द्धमवसीयते स्म । षोऽन्तकर्मणि षिञ् बन्धने वा । क्तः । व्यसिष्यतीतीत्वम् ॥

उदश्वित् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ तक्रं ह्युदश्विन्मथितं पादाम्ब्वर्द्धाम्बु निर्जलमित्युक्तेः ॥ छच्छिकायाम् ॥ उदकेन श्वयति वर्द्धते । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । क्विप् तुक् । उदकस्योदः संज्ञायाम् । उदश्विदिति निर्द्देशाद्दसम्प्रसारणम् ॥ उदश्वित्कफकृद्बल्यं श्रमघ्नं परमं मतम् ॥

उदसनम् । न । अपनयने ॥ उत्क्षेपणे ॥

उदस्तः । त्रि । उत्तोलिते ॥ उत्क्षिप्ते ॥

उदाजः । पुं । पशुभिग्नानांप्रेरणे ॥ उदजनम् । अज० । घञ् । अघञपोरित्युक्ते वीभावो न ॥

उदात्तः । पुं । स्वरप्रभेदे ॥ उच्चैरुदात्त इति तत्स्वरूपम् । उत् उच्चैरादीयते स्म । क्तः । अच उपसर्गात्त इति तादेशः ॥ काव्यालङ्कारविशेषे । उदात्तं वस्तुनः सम्पत् । समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तः । इत्यलङ्कारसूत्रम् ॥ त्रि । दयात्यागादिसम्पन्ने ॥ महति ॥ दक्षे ॥ दातरि ॥

उदानः । पुं । कण्ठदेशस्थवायौ । कण्ठस्थानीये ऊर्द्धगमनवत्युत्क्रमणवायौ । स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं नेत्रभागप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्म्माणि उदानो नाम मारुतः ॥ उदानो हृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यमूर्द्धवर्त्तिवायुः ॥ ऊर्द्धं अनिति अनेन । अन० । हलश्चेति घञ् ॥ उदरावर्त्ते ॥ भुजङ्गमविशेषे ॥

उदायुधः । त्रि । गृहीतशस्त्रे ॥

उदारः । त्रि । दातरि ॥ महति ॥ ऋद्ध्याश्रये । दक्षिणे । सरले ॥ गम्भीरे ॥ असाधारणे । उत्कृष्टमासमन्तात् राति । रा । आतश्चोपसर्गे इति कः ॥ उदर्य्यते । ऋगतिप्रापणयोः । कर्म्मणि घञ् ॥ उद्गतैरासमन्तात् ऋच्छति । पचाद्यच् ॥

उदारधीः । त्रि । महाबुद्धौ ॥ उदारा धीर्यस्य ॥

उदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

उदावर्त्तः । पुं । रोगविशेषे । गुदग्रहे ॥ मलमूत्रवायुरोधकरोग इतिस्पष्टार्थः ॥ यन्नोर्द्ध्वंगायतेवायोरावर्त्तःसचिकित्सकैः । उदावर्त्तइतिप्रोक्तो-व्याधिस्तत्रानिलःप्रभुः । अपिच । वातविण्मूत्रजृम्भास्रुक्षवोद्गारवमीन्द्रियैः । [*] क्षुत्तृष्णोच्छ्वासनिद्राणांधृत्योदावर्त्तसम्भवः ॥ जलावर्त्ते ।

उदावृत्तः । त्रि । अर्द्धनीते ।

उदासः । पुं । उत्क्षेपे ॥ उद्भावे ।

उदासीनः । त्रि । परतरे । शत्रुमित्रभिन्ने । शत्रुमित्राभ्यांपरस्मिन् राजनि ॥ विजिगीषोःशत्रुमित्रभूमितोऽव्यवहिते ॥ व्यवहितत्वादेव नोपकारी नाप्यपकारीकेवलमूर्द्ध्वमासीनइव । इतिभरतः ॥ अनुत्यशुभाशुभे । वि-

वदमानयोरुभयोरप्युपेक्षके । योन कस्यचिन्मित्रादेःपक्षं भजते मध्यस्थे ॥ उदास्ते । आस० । लटःशानच् । ईदासइतिईत्वम् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुर्मित्रमतःपरम् । उदासीनःपरतरोज्ञेयः कार्यविशारदैः ॥

उदास्थितः । पुं । द्वारपाले । प्रतीहारे ॥ अध्यक्षे । पञ्चवर्गान्तर्गतचारविशेषे । प्रव्रज्यावसिते प्रव्रज्याच्युतपतिते नष्टसन्न्यासे । प्रव्रज्याच्युतपतितउदास्थितः । तंलोकेषुविदितदोषंप्रभावशौचयुक्तं द्रव्यार्थिमंत्रित्वा रहसिराजा ब्रूयात् । यस्यदुर्वृत्तंपश्यसि तत् तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति । तच्चवृत्त्युपत्तिवाटेस्थापयेत् । प्रचुरसस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरञ्च तदर्थमुपकल्पयेत् । तथान्येषामपिप्रव्रजितानां राजचारकर्म्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ उदाङ्पूर्वात् ष्ठाधातोर्गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

उदाहरणम् । न । उपोद्घाते । दृष्टान्ते । एकदेशप्रसिद्ध्याऽशेषप्रसिद्ध्यर्थं यदुदाह्रियतेतस्मिन् ॥ उदाङ्पूर्वाद्धरतेर्ल्युट् ॥

उदाहारः । पुं । उपोद्घाते । उदाहृतौ ॥ उदाहरणम् । घञ् ॥

[* सहार्थे तृतीया ।]

उदाहृतः । त्रि । उच्चारिते ॥

उदाहृतिः । स्त्री । उदाहरणे ॥ उदा ङ्पूर्वात् हृञः स्त्रियांक्तिन् ॥

उदितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्यतेस्म । वद-व्य० । क्तः । इट् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥ उन्नते । उन्नते ॥ यथा । उदिते जगतीनाथे यः कुर्याद्दन्तधावनम् । सपापिष्ठःकथंब्रूते पूजयामि जनार्दनमिति ॥ वृद्धे ॥ ऊर्जिते ॥ उद्यतेस्म । दे। अ०। क्तः । द्यतिस्यती तीत्त्वम् ॥

उदितोदितः । त्रि । शास्त्रज्ञे ॥

उदीची । स्त्री । उत्तरदिशि ॥ उत्तरस्यां मध्वस्यर्कम् । उत्क्रान्तंदृष्टिपथमञ्चतिसूर्यवा । उदईदिस्यञ्चेरतई कारः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

उदीचीनः । त्रि । उदग्भवे ॥ उदक् । विभाषाञ्चेरिति खः ॥

उदीच्यः । पुं । शरावत्याःपश्चिमोत्तरदेशे ॥ अथोदीच्यदेशाः । वाल्हीका वाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः । परन्ध्राश्चैवशूद्राश्च पल्लवाश्चात्तखण्डिकाः ॥ गान्धाराजवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शकाद्रुह्याःपुलिन्दाश्चपारदाहारमूर्त्तिकाः ॥ रामठाः कण्टकाराश्च केकयादेशमानिशाः । चत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानिच ॥ आत्रेयोथभरद्वाजःप्रस्थलाः सदशेरकाः । लम्पकास्तलगानाश्चसैनिकाःसहसाकुजैः ॥ एतेदेशाउदीच्यास्तुपुराणेमत्स्यसंज्ञके ॥ न । वालनामगन्धद्रव्ये । ह्रीबेरे ॥ त्रि । उदग्भवे ॥ उदीचिजाते ॥ उदीच्यां भवःजातःआगतोवा । द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् ॥

उदीरणम् । न । कथने । उच्चारणे ॥

उदीरितः। त्रि । उक्ते ॥ उद्दीपिते ॥ उद्घोषिते ॥ उन्नते ॥ उदीर्यतेस्म । ईर । क्तः ॥

उदीर्णः । त्रि । उदारे । महति ॥

उदुत्तमः । त्रि । अतिशयेनोत्तमे ॥ उतउच्चैः उत्तमः ॥

उदुम्बरः । पुं । जन्तुफलवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमदुग्धे । डुमरइतिभाषा ॥ उदुम्बरोहिमोरूक्षोगुरुः पित्तकफास्रनुत् । मधुरस्तुवरोव्रणशोधनरोपणः ॥ देहल्याम् । गृहावग्रहण्याम् ॥ षण्डके । नपुंसके ॥ कुष्ठविशेषे ॥ न । ताम्रे ॥ यथा । यदुदुम्बरवर्णानां घटीनां मण्डलं महत् । पीतं नगमयेत्स्वर्गं किमत्र क्रतुगतं नयेदित्ययंश्लोकः सौत्रामणीयागे-सुरापानस्य दुष्टत्वमुद्भावयति । तत्र

महाभाष्यकारश्चाह । प्रमत्तगीतए
षः तत्रभवतोयस्त्वप्रमत्तगीतस्तत्
प्रमाणमिति । प्रमत्तगीतइति । प्र
मादेनविप्रतिपन्नत्वेनगीत इत्यर्थइ
तिकैयटः । विप्रतिपन्नत्वेन वेदविष
यविप्रतिपत्त्याश्रयत्वेन तत्त्वंस्वस्मि
न्नारोप्यदैन्यनाशाय पूज्यस्यापिभग
वतईश्वरस्यतथोक्तिरिति सन प्रमा-
णमितिभाव इतिविवरणकारः ॥ उं-
शम्भुंवृणोति । वृञ्० । संज्ञायांभृ-
तृवृजीतिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम्
। उत्कृष्टम् उम्बरम् । प्रादिसमासः ॥
उल्लङ्घितमम्बरमनेन ॥ उदतिशये-
नाम्बते वा । अबिशब्दे । बाहुलका
दरन् । पृषोदरादिः ॥ अशीतिरक्ति
कापरिमिते । कर्षे ॥

उदुम्बरदला । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥ उदु
म्बरस्येवदलान्यस्याः ॥

उदुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तिकौषधौ ॥ उ
दुम्बरस्येवपर्णान्यस्याः । पाककर्णेति
ङीष् ॥

उदूखलम् । न । तण्डुलादिकण्डनार्थं
काष्ठादिनिर्मिते कण्डनसाधने । उ
लूखले । ऊखल इतिभाषा ॥ गुग्गु
ले । गुग्गुलौ ॥ ऊर्द्ध्वंततखञ्च । ऊ
र्द्ध्वंखंलाति । ला आ० । आतोनुपेति-
कः । पृषोदरादिः ॥

उदूढः । त्रि । ऊढे ॥ स्थूले ॥ उदुह्यते
स्म । वह० क्तः ॥

उद्गतः । त्रि । उत्पन्ने । उदिते ॥ ऊर्द्ध्वग
ते ॥ उद्वान्ते । छर्दितवस्तुनि ॥ नि
सृते ॥ यथा । वदनोद्गतावाणी । उ
द्गम्यते स्म । गम्लृ० । क्तः ॥

उद्गता । स्त्री । विषमवृत्तविशेषे ॥ स
जसादिमेसलघुकेच नसजगुरुकेष्व
थोद्गता । त्र्यंघ्रिगतभनजलागयुताःस
जसाजगौचरणमेकतः पठेत् । इति
तल्लक्षणम् ॥

उद्गमः । पुं । आविर्भावे । उदये ॥
ऊर्द्ध्वगमने ॥ उद्गमनम् । गम्लृ० ।
ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उद्गमनम् । न । ऊर्द्ध्वगमने ॥ ल्युट् ॥

उद्गमनीयम् । न । प्रक्षालितांशुकद्वये
॥ उद्गम्यते अभिलप्यते । गम्लृ० । अ
नीयर् । द्वयइत्यविवक्षितम् । गृही
तवन्त्युद्गमनीयवस्त्रे । इतिदर्शनात् ॥
त्रि । ऊर्द्ध्वगम्ये ॥

उद्गरणम् । न । उद्गारे ॥

उद्गाढम् । न । अतिशये । अत्यर्थे ॥ त्रि
। अतिशययुक्ते ॥ उद्गाह्यतेस्म । गा-
हूवि० । क्तः ॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीव
त्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुवाच्यलिङ्ग-
ता ॥

उद्गाता । पुं । सामवेदज्ञर्त्विजि ॥ उद्गा

यतिसाम । गैशब्दे । हनहचौशंसि चदादिभ्यः संज्ञायाम्थानिटौ ॥

उद्गारः । पुं । उद्वमने ॥ ढकार इतिभाषाप्रसिद्धनागवायोः कर्मणि । कण्ठगर्जने ॥ उद्गरणम् । गृशब्दे । उन्न्योर्ग्र इति घञ् ॥

उद्गारशुद्धिः । पुं । सधूमाम्लोद्गाराभावे ॥

उद्गारशोधनः । पुं । कृष्णजीरके ॥

उद्गिरणम् । न । ऊर्द्ध्वमुखस्य वायोः-क्रियायाम् । छर्द्दौ ॥ टुवमउद्गिरणे इतिधातुपाठेन निपातनात् गिरतेः ऋतइत्त्वम् । अन्यथागुणेसति उद्गरणमिति स्यात् । यद्यप्यर्थनिर्देश-आधुनिकः तथासति पृषोदरादित्वंबोध्यम् ॥

उद्गीतम् । त्रि । उच्चैर्गीते ॥

उद्गीतिः । स्त्री । उच्चैर्गाने ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । नारायणस्यसन्तत मुद्गीतिः संस्मृतिर्भक्त्या । अर्चाया मासक्ति दुस्तरसंसारसागरे तरणिरिति ॥ उदुच्चैर्गीतिः गानम् ॥

उद्गीथः । पुं । प्रणवे ॥ साम्नामुद्गाने ॥ सामविशेषे ॥ पाञ्चभक्तिकस्य साम्नो द्वितीयायां तृतीयायां वा भक्तौ ॥ उद्गीयतेसौ । गश्चोदीति थक् ॥

उद्गीर्णः । त्रि । उद्वमिते ॥ भक्षितस्यापकर्षणे ॥

उद्गूर्णः । त्रि । उद्यते । उत्तोलिते । उत्तोल्यधृतेवस्त्रादौ । उद्गूर्यतेस्म । गूरीउद्यमे । क्तः ॥

उद्ग्रन्थः । त्रि । उत्तुङ्गे ॥

उद्ग्रहणम् । न । उद्ग्राहे । ऊर्द्ध्वग्रहणे ॥ उपसंहरणे ॥ उत्ऊर्द्ध्वंग्रहणम् ॥

उद्ग्राहः । पुं । वादप्रभेदे । विद्याविचारे ॥ उद्ग्रहणे । ऊर्द्ध्वीकृत्यकस्यचिद्ग्रहणे ॥ उद्ग्रहणम् । ग्रहउपादाने । उदिग्रहइति घञ् ॥

उद्ग्राहमल्लः । त्रि । वादसमर्थे ॥ उद्ग्राहेमल्लइव ॥

उद्ग्राहिणी । स्त्री । पाशाख्यरज्जौ । फाँसा इतिभाषा ॥

उद्ग्राहितः । त्रि । उपन्यस्ते । बद्धे ॥ उद्दीर्णे ॥ ग्राहिते ॥ प्रख्यायिते ॥

उद्घः । पुं । हस्तपुटे ॥ वह्नौ ॥ श्लाघायाम् ॥ उद्धन्यते उत्कृष्टोज्ञायते । हन्तेःकर्मण्यप् टिलोपाद्य च निपातनात् ॥ देहजानिले ॥ त्रि । प्रकाण्डे । प्रशस्ते ॥ उद्धन्तिनीचताम् । उत्पूर्वाद्धन्तेः सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोरितिनिपातितः । मनुष्योद्घः । अस्यरूढिशब्दत्वात् प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः । प्रशस्तोमनुष्यइत्यर्थः ॥

उद्घनः । पुं । काष्ठतक्षणसाधने । अधः

काष्ठे ॥ निधायतक्ष्यते यत्रकाष्ठे काष्ठंसउद्घनः । ऊर्द्धं हन्यते ऽस्मिन् । उद्घनोच्याधानमिति अधिकरणेअप्॥

उद्घर्षः । पुं । घर्षणे । झामकेन गात्रादिघर्षणे ॥

उद्घर्षणम् । न । झामकेन पादादिगात्रघर्षणे ॥ इष्टकयोद्घर्षणे गुणाः । कण्डुकोठनाशित्वम् त्वग्गताग्नितेजनत्वम् । शिरामुखकारकत्वञ्च ॥

उद्घसम् । न । मांसे ॥ इतिहारावली॥

उद्घाटः । पुं । उद्घाटने ॥ गृहविशेषे । चैाकीकाघर इतिभाषा ॥

उद्घाटकम् । न । पुं । कूपाज्जलोद्धृत्यर्थयन्त्रविशेषे । घटीयन्त्रे । अरहट इतिभाषा । घिर्नी इतिच ॥

उद्घाटनम् । न । कूपाज्जलोत्तोलनार्थे यन्त्रे। घटीयन्त्रे । अरहटरहँटइतिच भाषा । कूपात्सलिलमुद्घाट्यतेऽनेनवा । घटसङ्घाते । करणे । ल्युट्॥

उद्घाटितः । त्रि । अपावृते । कृतोद्घाटने । उघाडा खुलाइति भाषा ॥ गृहेऽनुद्घाटितद्वारिनाहूतः प्रविशन्नरः । वारितार्थप्रवक्तापिपच्चाद्दमणनन्त्यजेदितितन्त्रशास्त्रम् ॥ घटेः क्तः । इट् ॥

उद्घाटिताङ्गः । पुं । प्रान्ते ॥ त्रि । अनावृतगात्रे ॥ उद्घाटितानिअङ्गान्यस्य॥

उद्घातः । पुं । पादस्खलने ॥ समुपक्रमे ॥ पवनाभ्यासयोगायकुम्भकादित्रये । पवनाभ्यासयोगस्यकालभेदे ॥ नाभिमूलात् प्रेरितस्यवायोर्विविच्यमानस्यशिरस्यभिहननम् मुद्घात इत्युच्यतेसेयंकालपरीक्षा । प्राणेन प्रेर्य्यमाणेनअपानःपीड्यतेयदि । गत्वाचोर्द्धंनिवर्त्तेत एतदुद्घातलक्षणम् । उत्क्षेपे ॥ मुद्गरे ॥ आरम्भे ॥ ग्रन्थे ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उत्हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः ॥ पाषाणादिभिःप्रतिघाते । ठोकर आखलीत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥ यथा । ययावनुद्घातसुखेन मार्गमितिरघुः ॥

उद्घुष्टः । त्रि । उद्घोषिते । नादिते ॥

उद्घोषः । पुं । उद्घोषणे ॥ घुषघुष्टौ । घञ् ॥

उद्घोषितः । त्रि । उद्घुष्टे ॥

उद्दंशः । पुं । उत्कुणे । मत्कुणे । कोणकुणे । किटिभे ॥ उत्कृष्टोदंशः ॥

उद्दण्डपालः । पुं । सर्पविशेषे ॥ मत्स्यप्रभेदे ॥

उद्दन्तुरः । त्रि । उत्तुङ्गे ॥ कराले ॥ उत्कटदन्ते ॥

उद्दानम् । न । बन्धने ॥ उत्पूर्वात्द्यतेर्भावेल्युट् ॥

उद्दान्त: । चि । उत्कृष्टदमिते ॥

उद्दाम: । पुं । प्रचेतसि । वरुणे ॥ पञ्चचत्वारिंशद्‍क्षरायां कृतौ ॥ त्रि । अप्रतिबद्धे । बन्धरहिते ॥ स्वतन्त्रे ॥ महति ॥ यथा । उद्दामदन्तुरविधुन्तुददन्तघातैः । इतिप्रबन्ध्या ॥ गम्भीरे ॥

उद्दामगी: । चि । प्रगल्भवाचि ।

उद्दाल: । पुं । बहुवारके । लसोडा इतिभाषा ॥ वनकोद्रवे ॥ उद्दालस्तु भवेदुष्णोग्राहीवातकरोभृशम् ॥ उद्दालयति । दलविशरणे । णिजन्तादच् ॥

उद्दालक: । पुं । वेदादिषुप्रसिद्धे ऋषिविशेषे । श्वेतकेतोःपितरि ॥ बहुवारकवृक्षे ॥ स्वार्थेकः ।

उद्दालकपुष्पभञ्जिका । स्त्री । क्रीडाविशेषे ॥ यथा । विधिविष्णुमुखाम रोदयस्थितिनाशेषुशिवोप्यनीश्वरः । जगदन्वतवत्त्वयङ्क्रमः सगमुद्दालकपुष्पभञ्जिकेति ॥ उद्दालकस्यश्लेष्मातकस्यपुष्पाणिभज्यन्तेयस्यांक्रीडायां सा । संज्ञायामितिण्वुल् ॥ नित्यंक्रीडाजीविकयोरिति षष्ठीसमासः ॥

उद्दिष्ट: । त्रि । उपदिष्टे ॥

उद्दीपक: । त्रि । उद्दीपनकर्त्तरि ।

उद्दीपनम् । न । प्रकाशने ॥ विभावविशेषे ॥

उद्दीपित: । त्रि । प्ररोचिते ॥ व्यक्ते ॥

उद्दीप्तम् । चि । अतिप्रकाशिते ॥ उद्दीप्यतेस्म । दीपोदीप्तौ । क्तः ॥

उद्देश: । पुं । अनुसन्धाने । अन्वेषणे ॥ सोपपत्तिकस्वरूपसङ्क्षेपे ॥ कीर्त्तने ॥ यथा । नवने नन्दनोद्देशे नचैत्ररथसंश्रये । इतिरामायणेप्रयोगः ॥ उद्दिश्यते । दिशअतिसर्जने । हलश्चेतिघञ् ॥

उद्देशक: । त्रि । उद्देशकर्त्तरि ॥ उदाहरणे ॥

उद्देशतः । अ । एकदेशेन ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिल् ॥

उद्देश्य: । त्रि । उद्देष्टव्ये । उद्देशनीये । प्रयोजने ॥ यमुद्दिश्यविधेयस्यप्रवृत्तिर्भवति ॥

उद्देहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्विकायाम् ॥

उद्योत: । पुं । प्रकाशे ॥ उद्द्योतनम् । द्युत० । घञ् ॥

उद्द्राव: । पुं । पलायने । सन्द्रावे ॥ उद्द्रवणम् । द्रुगतौ । उदिश्रयतियौतिपूद्रुवइति घञ् ॥

उद्धत: । पुं । राजमल्ले ॥ त्रि । चञ्चले । वाक्पाणिपादचापलवति । अविनी

ते । अशान्ते ॥ प्रगल्भे ॥ आहते ॥

उद्धतमनस्कत्वम् । न । अभिमाने । गर्वे ॥

उद्धतिः । स्त्री । उन्नतौ ॥

उद्धरणम् । न । उद्धारे । मुक्तौ ॥ वान्ताने ॥ उन्मूलने ॥ ऋणशुद्धौ ॥ उन्नये ॥ उद्ध्रियते । उद्धरते ल्युः भावेवा ॥

उद्धर्षः । पुं । उत्सवे । उद्धर्षयति । हृषु अलीकेणिजन्तः । उन्नतोहर्षोवेति वा । घञ् ॥

उद्धर्षणम् । न । रोमाञ्चे ॥

उद्धवः । पुं । कृष्णमातुले । कृष्णशिष्ये । वृष्णीनांसम्मतो मन्त्री कृष्णस्यदयितः सखा । शिष्योवृहस्पतेः साक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमइतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ उत्सवे । मखे ॥ क्रतुपावके । यज्ञाग्नौ ॥ उद्धुनोति दुःखम् । धूञ् कम्पने पचाद्यच् ॥

उद्धानम् । न । चुल्लाम् ॥ उद्धीयतेऽत्र । डुधाञ्० । ल्युट् ॥ त्रि । उन्नते । वमिते ॥

उद्धारः । पुं । उद्धृतौ । मुक्तौ ॥ यथा । पण्डितोपिहि मूर्खोसौ शक्तियुक्तोप्यशक्तिकः । यःसंसारान्नचात्मानं समुत्तारयितुंक्षमइति वह्निपुराणम् ॥ ऋणे ॥ परहस्तगतद्रव्यस्य पुनरादाने ॥ उद्ध्रियते । हृञ्० । धृञ्० वा । कर्मणिघञ् ॥

उद्धारणम् । न । उद्धारकरणे ॥

उद्धुरः । त्रि । निर्भरः । दृढे ॥ ऋक्पूरित्यादिनासमासान्तः ॥

उद्धूतः । त्रि । अतिशयिते ॥ उत्थापिते ॥

उद्धूननम् । न । ऊर्द्ध्वप्रक्षेपणे ॥

उद्धूलनम् । न । व्यञ्जनोपकरणभूतेचूर्णे ॥ यथा । एलालवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिचत्वचाम् । चूर्णस्योद्धूलनं देयंभोज्येचौरेचुसम्भवे ॥ व्यञ्जनेषुचसर्वेषुशाकजेष्वन्नजेषुच । मांसमत्स्यभवेष्वेवंप्रलेहललनादिषु ॥ आदावेवपचेत्स्नेहे ततोहिङ्गुदकंक्षिपेत् । वेसवारंसलवणंक्षिप्त्वातत्पिशितंपचेत् ॥ अर्द्धस्विन्नेक्षिपेत्तक्रमथवा दाडिमीरसम् । सिद्धपाके चदातव्यंचूर्णमुद्धूलनस्यतदिति ॥

उद्धूषणम् । न । रोमाञ्चे ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्धृतः । त्रि । उत्क्षिप्ते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ कृतोद्धरणे । समुद्धृते । उठाया इतिभाषा । पृथक्कृते ॥ उच्छेदिते ॥ उद्ध्रियतेस्म । हृञ्० धृञ् वा । क्तः ॥

उद्धृतपाणिः । त्रि । उत्तरीयाद्वहिष्कृतदक्षिणबाहौ ॥ उद्धृतः पाणिर्येन ॥

उद्धृतिः । स्त्री । उद्धारे ॥ धृञ् क्तिन् ॥

उद्ध्मानम् । न । चुल्लिमात्रे । चूल्हा भट्ठी इतिभाषा ॥ उत् ध्मायतेऽस्मिन्न । ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः । ल्युट् ॥

उद्ध्रः । पुं । नदे ॥ उज्झत्युदकम् । उज्झ उत्सर्गे । भिद्योद्ध्यौनदे इति कर्तरि क्यप् उज्झेर्धत्वञ्चनिपात्यते ॥

उद्बन्धनम् । न । ऊर्द्ध्वबन्धने । गलेमेरस्सीदेकरल्टकमर्ना फांसी इति- भाषा ॥

उद्बुद्धः । त्रि । विकसिते ॥ इतिशब्दायुधः ॥

उद्बोधः । पुं । किञ्चिद्ज्ञाने ॥

उद्भटः । पुं । कच्छपे ॥ शूर्पे । प्रस्फोटने । सूप इतिभाषा ॥ ग्रन्थादृक्षिभूतेश्लोके ॥ त्रि । श्रेष्ठाश्रये । महाशये । महात्मनि ॥ प्रवरे ॥

उद्भवः । पुं । जन्मनि । उत्पत्तौ ॥ उत्कर्षभगवद्विभूतिशब्दिते ॥ उद्भवनम् । उद्भवत्यस्मादितिवा । भू० । ऋदोरप् ॥ हरौ ॥ प्रपञ्चप्रत्युपादानकारणत्वात् । उन्नतोभवात् संसाराद्वा । उत्कृष्टंजन्मस्वेच्छयाभजते इति वा ॥

उद्भावनम् । न । कल्पने ॥

उद्भावितः । त्रि । उत्थापिते ॥

उद्भासितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिद्यजाति । बीजकाण्डप्ररोहिस्थावरमात्रे । भूमिमुद्भिद्यजातेतृणवृक्षादौ ॥ यथा । उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिण इतिमनुः ॥ उद्भेदनमुद्भित् । सम्पदादिक्विप् । उद्भिदोजातम् । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

उद्भिद् । पुं । यागविशेषस्यनाम्नि ॥ उद्भिद्यते पशुफलमनेन यागेनेतिनिरुक्तः ॥ त्रि । उद्भिज्जे ॥ तत्पञ्चविधम् । तृणवृक्षगुल्मलतावल्लीभेदात् ॥ भुवमुद्भिनत्ति । भिदिर् वि० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतम् । त्रि । उत्पन्ने । जाते ॥ उद्भवतिस्म । भू० । क्तः ॥ प्रत्यक्षयोग्ये ॥

उद्भिदम् । त्रि । तरुगुल्मादौ । उद्भिज्जे ॥ न । पांशुलवणे ॥ उद्भिनत्ति । भिदिर्० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतरूपम् । न । नयनगोचररूपे ॥ यथा । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम् ॥ क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुस्सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोरितिकारिकावली ॥

उद्भेदः । पुं । रोमाञ्चे ॥ उद्भिद्यतेऽ

ष्मिन्वा । अकर्त्तरि चेतिघञ् ॥ स्फुरणे ॥

उद्भ्रमः । पुं । उद्वेजने । उद्वेगे ॥ उद्भ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥

उद्भ्रान्तः । त्रि । भ्रमान्विते । भ्रान्तिमापन्ने ॥ न । बाहुमुक्त्यसिमण्डलाकारेणखड्गभ्रामणे ॥

उद्यतः । त्रि । प्रवृत्ते ॥ उद्गूर्णे ॥ ऊर्द्ध्वीकृते ॥ पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उद्यम्यतेस्म । यमउप० । क्तः ॥

उद्यमः । पुं । उद्योगे । गुरणे ॥ उद्यमनम् । यमउपरमे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । अडउद्यमइतिनिर्द्देशाद्वा ॥

उद्यमनम् । न । उत्क्षेपणे ॥

उद्यमितः । त्रि । प्रेरिते ॥

उद्यानम् । न । निस्सरणे ॥ प्रयोजने ॥ आक्रीडे । फलप्रधानैरावृक्षैः सर्वोपभोगयोग्यवने ॥ उद्गमे ॥ उद्यान्त्यनेन अस्मिन्वा । या प्रापणे । करणेल्युट् ॥

उद्यानपालः । पुं । माली इतिख्याते आक्रीडरक्षके ॥ उद्यानाध्यक्षे ॥

उद्युक्तः । त्रि । उद्यमयुक्ते । उद्योगविशिष्टे । उद्योगिनि ॥

उद्योगः । उद्यमे । यत्ने । चेष्टायाम् । यथा । उद्योगादनिवृत्तस्य सुसहायस्य धीमतः । छायेवानुगतातस्य नित्यंश्रीः सहचारिणीति ॥

उद्योगी । त्रि । उद्योगयुक्ते । उद्यमिनि ॥ यथा । उद्योगिनंपुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेनदेयमितिकापुरुषावदन्ति । दैवंनिहत्यकुरुपौरुषमात्मशक्त्यायत्नेकृतेयदिनसिद्ध्यतिकोऽत्रदोषइति ॥

उद्योजकः । त्रि । प्रवर्त्तके ॥

उद्रः । पुं । जलजन्तुविशेषे । अम्बुविडाल ओडविडाल इतिचभाषा ॥ उनत्ति । उन्दी० । स्फायीतिरक् ॥

उद्रङ्कः । पुं ।
उद्रङ्गः । पुं । } प्रतिमार्गके । त्रङ्के ॥

उद्रथः । पुं । रतकीले ॥ ताम्रचूडखगे ॥

उद्रिक्तः । त्रि । स्पष्टे । स्फुटे ॥ उद्रिच्यतेस्म । रिच० । क्तः ॥

उद्रेकः । पुं । अतिशये । वृद्धौ ॥ उपक्रमे ॥

उद्रेका । स्त्री । महानिम्बे । डेक बका यन इतिचभाषा ॥

उद्वत्सरः । पुं । वत्सरे ॥

उद्वमनम् । न । उद्गिरणे ॥

उद्वर्त्तः । त्रि । अतिरिक्ते । उबरा इति भाषा ॥ यथा । उद्वर्त्तोह्ययन्यः समधिकफलमाचष्टे ॥

उद्वर्त्तनम् । न । उत्पतने । ऊर्द्ध्वगतौ ॥ विलेपने ॥ घर्षणे ॥ उत्सादने । शरीरनिर्मलीकरणार्थ-द्रव्यादौ । उबटना इतिभाषा ॥ उद्वर्त्त्यतेऽनेन । वृतु व० ण्यन्तः । ल्युट् ॥
उद्वर्त्तितः । त्रि । उन्नामिते ॥
उद्वर्द्धनम् । न । अन्तर्हासे ॥
उद्वर्हितः । त्रि । उद्धृते ॥
उद्वसनः । त्रि । वासोरहिते ॥
उद्वहः । पुं । पुत्रे ॥ सप्तवायुस्कन्धान्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतुप्रवहवायोरूर्द्ध्वस्थितः ॥ इतिशिरोमणिः ॥ उत्ऊर्द्ध्वं वहति । वहप्रापणे । पचाद्यच् ॥ नायके ॥
उद्वहा । स्त्री । कन्यायाम् । पुत्र्याम् ॥
उद्वान्तः । पुं । निर्मदगजे ॥ उद्गतं वान्तमन्तर्मदं वमनमस्मात् ॥ त्रि । उद्वमिते । उद्गते । वमिच्छात्यक्तेऽन्नादौ ॥ उद्वम्यतेस्म । टुवम् उ० । क्तः ॥
उद्वासनम् । न । वधे । मारणे । वासच्छेदने । चुरादिः । भावे ल्युट् ॥
उद्वाहः । पुं । विवाहे । दारपरिग्रहे । भार्य्यात्वसम्पादकग्रहणे । परिणये ॥ उत्कृष्टंवहनम् । वह० । घञ् ॥
उद्वाहनम् । न । विवाहे । रणरणे ॥ द्विगुणाकृते । द्विसीत्ये । द्विवारकृष्टक्षेत्रे ॥

उद्वाहनी । स्त्री । रज्जौ । वराटके । रस्सी इतिभाषा ॥
उद्वाहितः । पुं । परिणीते ॥
उद्वाहिता । स्त्री । परिणीतायाम् ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहितागर्हिता भवति । यथा । उद्वाहितापियानारीजानीयात्सातुगर्हितेत्त्या गमसिद्धान्तः ॥
उद्वाहुः । त्रि । ऊर्द्ध्ववाहुपुरुषे । उद्यतहस्ते ॥ उद्वाहुरिववामनः ॥
उद्विग्नः । त्रि । क्षुभिते । उद्वेगयुक्ते । दुःखपरिहाराक्षमतया व्याकुलचित्ते ॥ भीते । ओविजीभयचलनयोः । क्तः । ओदितश्चेति तस्य नः । श्वीदितइतिनेट् ॥
उद्विग्नमनाः । त्रि । कम्पितहृदये ॥
उद्विवर्हणम् । न । उद्धरणे ॥
उद्वृत्तः । त्रि । उच्छ्वसे । उच्छलिते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ दुर्वृत्ते ॥
उद्वेगः । पुं । उद्वेजने । उद्भ्रमे । एकाकीविजने कथंसर्वपरिग्रहशून्योजीविष्यामीत्येवंविधे व्याकुलतारूपे चित्तवृत्तिविशेषे ॥ विरहजन्यदुःखे । उद्भ्रमने ॥ भये ॥ न । गुवाकफले । सुपारी इतिभाषा ॥ उद्गतोवेगोऽस्मात् ॥ त्रि । स्तिमिते ॥ शीघ्रगामिनि ॥ उद्वाहौ ॥ उद्वेजनम् ।

श्रोविजी॰ । द्रम् ॥
उद्वेजनम् । न । उद्वेगे ॥
उद्वेजनीय: । त्रि । उद्वेगकरे ॥
उद्वेल: । त्रि । वेलामुल्लङ्घ्यवर्त्तमाने सिन्धौ ॥ उद्गतो वेलाम् । अत्याद य इतिसमास: ॥
उद्वेष्टनम् । न । हस्तपादयोर्वेष्टतौ । वाँ ऋटा सरली इतिभाषा ॥ उन्मुक्तबन्धविश्लेषे ॥
उद्वोढा । पुं । परिणेतरि ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहंकुर्वाणोगर्हितोभवति । यथा । उद्वोढापि भवेत् पापी संसर्गात् कुलनायिके । वेश्यागमनजंपापं तस्यपुंसोदिनेदिने ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥
उन: । त्रि । निकृष्टे ॥
उननुन्न: । त्रि । निकृष्टेन विद्धे ॥
उन्द: । पुं । क्लेदने । आर्द्रीभावे ॥
उन्दनम् । न । क्लेदने ॥
उन्दरु: । पुं । मूषिके ॥ इतिद्विरूपकोष: ॥
उन्दुर: । पुं । मूषिके ॥
उन्दुरु: । पुं । आखौ । मूषिके ॥ उनत्ति । उन्दी॰ । बाहुलकादुरु: ॥
उन्दुरुकर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥
उन्दूरु: । पुं । मूषके ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥
उन्न: । त्रि । क्लिन्ने ॥ दयापरे ॥ उनत्ति स्म । उन्दीक्ले॰ । कर्त्तरिक्त: । नुदविदेतिपक्षे नत्वम् ॥
उन्नत: । त्रि । उच्चे । प्रांशौ ॥ उन्नमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । गत्यर्थेतिक्त: ॥ महति ॥ उन्नतानामनुगमने खलु सम्पदोऽग्रत:स्था: ॥
उन्नतनाभि: । त्रि । वृद्धनाभौ ॥
उन्नतभूतलम् । न । माले ॥ उन्नतञ्चतत्भूतलञ्च ॥ क्षेत्रमाकल्प्यमालम् ॥
उन्नतानतम् । त्रि । उच्चनीचस्थानादौ । बन्धुरे ॥ उन्नतञ्चतदानतञ्च ॥
उन्नति: । स्त्री । उदये ॥ समृद्धौ ॥ गरुडभार्यायाम् ॥
उन्नतीश: । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ समृद्धे ॥
उन्नद्ध: । त्रि । उत्कटे ॥ उद्धते ॥
उन्नमित: । त्रि । उत्तोलिते ॥ ऊर्द्धीकृते ॥
उन्नय: । पुं । कूपादेर्जलादे रूर्द्धनयने ॥ उन्नयनम् । णीञ्॰ । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते इत्यरच् ॥
उन्नयनम् । न । वितर्के ॥ उन्नये ॥ त्रि । चोभके ॥ णीञ्॰ । ल्युट् ॥
उन्नस: । त्रि । उन्नतनासिके ॥ उन्नतानासिकाऽस्य । उपसर्गाच्चेतिनसादेश: ॥
उन्माद: । पुं । मद्यच्छन्दे ॥

उन्नायः । पुं । ऊर्द्धनयने । उन्नये । उठान। इतिभाषा ॥ उन्नयनम् । स्त्री भ प्रापणे । अवोदोर्नि॰ इतिघञ् ।

उन्नाहम् । न । काञ्जिके ॥

उन्निद्रः । त्रि । उत्फुल्ले । विकसिते । प्रबुद्धे ॥ शयनादुद्बुद्धे ॥

उन्मज्जकः । पुं । तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे ॥ कण्ठदघ्नजलेस्थित्त्वा तपःकुर्वन्प्रवर्त्तते । उन्मज्जकः स- विज्ञेयस्तापसोलोकपूजितः ॥

उन्मत्तः । पुं । धत्तूरे । धूस्तूरे ॥ मुचुकुन्दवृक्षे ॥ त्रि । उन्मादवति । ग्रहवातााद्यावेशवति ॥ उन्माद्यतिस्म । मदीहर्षे । । गत्यर्थेति क्तः । नध्याख्येति न नत्वम् ॥ उन्मत्तयतिवा । तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥

उन्मत्तकः । पुं । तापसान्तरे ॥ उन्नतो मत्तो मत्तत्त्वंयस्यसः । स्वार्थेकः ॥

उन्मथनम् । त्रि । व्यथके ॥ बाहुलकात्कर्त्तरि ल्युट् ॥

उन्मथितः । त्रि । उद्घर्षिते ॥

उन्मदः । त्रि । उन्मादविशिष्टे । उन्मादिष्णौ ॥ उन्नतोमदोहर्षोऽस्य ॥ मदकरे । उन्मदयति । पचाद्यच् ॥

उन्मदिष्णुः । त्रि । उन्मादशीले । उन्मदे ॥ उन्मदनशीलः । मदीहर्षे । अलङ्कृञीतीष्णुच् ॥

उन्मनाः । त्रि । उत्के । उत्कण्ठितमनसि ॥ उन्नतंमनोऽस्य ॥

उन्मनी । स्त्री । योगिनोवस्थाविशेषे । यथाहुःपूज्यपादाः । उन्मन्यवस्थाधिगमायविद्वन्नुपायमेकंतवनिर्दिशामः । पश्यन्नुदासीनदृशाप्रपञ्चंसङ्कल्पमुन्मूलयसावधानइति ॥

उन्मन्यः । पुं । वधे । मारणे ॥

उन्माथः । पुं । कूटयन्त्रे । मृगादिवधोपयुक्ते यन्त्रे । आमिषंदत्त्वामृगपक्षिबन्धनार्थंयत्सन्धानयन्त्रंनिवेश्यते- तस्मिन् ॥ उन्मथ्यतेऽनेन । मथविलोडने । हलश्चेति घञ् ॥ मारणे ॥ घातके ॥ उन्मथनम् । मथहिंसायाम् । घञ् ॥

उन्मादः । पुं । चित्तविभ्रमे ॥ भूताद्यावेशाच्चित्तानवस्थितौ ॥ विरहिणः कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे ॥ वातिकरोगविशेषे । मतिभ्रंशे ॥ मदयन्त्युद्धतादोषायस्मादुन्मार्गमास्थिताः । मानसोयमतोव्याधिरुन्मादइतिकीर्त्तितः ॥ उन्मदनम् । मदीहर्षे । घञ् ॥

उन्मादकः । त्रि । उन्मत्ततजनकेधत्तूरादौ ॥

उन्मादनः । पुं । स्मरस्यपञ्चबाणान्तर्गतबाणविशेषे ॥

उन्मादवान् । त्रि । उन्मत्ते । वातकृतचित्तविभ्रमे ॥ उन्मादोऽस्यास्ति । मतुप् ॥

उन्मादी । त्रि । उन्मदिष्णौ ॥ उत्पूर्वान्मदेः शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् ॥

उन्मानम् । न । ऊर्द्ध्वमाने ॥ द्रव्यान्तरपरिच्छिन्नगुरुत्वेन पलादिशब्दवाच्येन पाषाणादिना तुलादावारोपितेन येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मीयते तदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमिति शब्देन विवक्षितं तदुन्मानमिति ऊर्द्ध्वमानं किलोन्मानमिति वार्त्तिकार्थदीपितोक्तः ॥ वैद्यकपरिभाषया तु द्रोणपरिमाणे ॥ सामान्यतो लोकव्यवहारेण तु परिमाणमात्रे ॥

उन्मिषितः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ।

उन्मीलनम् । न । उन्मेषे । विकासने ॥ उन्मीलनं चित्तकुतूहलानाम् । मीलनिमेषणे ल्युट् ॥

उन्मीलितः । त्रि । प्रस्फुटिते । विकसिते ।

उन्मुखः । त्रि । उत्पश्ये । ऊर्द्ध्वास्ये ॥ उदूर्द्ध्वं मुखं यस्य ॥ उद्युक्ते ॥

उन्मुद्रः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मूलनम् । न । उत्पाटने ॥ उन्मूलनं पापविनिन्दकानाम् ॥

उन्मूलितः । त्रि । उत्पाटिते । कृतोत्पाटने ॥

उन्मेषः । पुं । चक्षुषोरुन्मीलने ॥ उन्मिषति । मिष स्पर्द्धायां (?) । इगुपधेति कः ॥

उप । अ । अधिकार्थे ॥ हीनार्थे ॥ आसन्ने । सामीप्ये ॥ सादृश्ये ॥ प्रतियत्ने । गुणाधाने ॥ व्याप्तौ ॥ पूजायाम् ॥ शक्तौ ॥ आरम्भे ॥ दाने ॥ दोषाख्याने ॥ आश्चर्यकरणे ॥ अत्यये ॥ निदर्शने ॥ उद्योगे ॥

उपकण्ठम् । न । ग्रामान्ते । उपशल्ये ॥ अश्वस्य पञ्चमगतौ । आस्कन्दिते ॥ कण्ठासन्ने ॥ त्रि । निकटे । समीपे ॥ उपगतः कण्ठम् । अत्यादय इति समासः । उपगतः कण्ठः सामीप्यमस्येति वा ॥

उपकरणम् । न । नृपादीनां छत्रचामरादौ । परिच्छदे ॥ साधनसामग्र्याम् ॥ यथा । भोजनादौ व्यञ्जनादि । पूजायां गन्धादि । रणे शस्त्रादि । मृगबन्धनादौ वागुरादि । एवमन्यदप्यूह्यम् ॥ उपक्रियते । कृ० । ल्युट् ॥

उपकर्त्ता । त्रि । प्रतिकर्त्तरि ॥ उपकारकारिणि ॥

उपकल्पितः । त्रि । समर्पिते ॥

उपकारः । पुं । उपकृतौ ॥ विकीर्णकुसुमादिषु ॥ उपकरणम् । कृञ् ।

घञ् ॥

उपकारिका । स्त्री । उपकारकर्त्र्याम् ॥ पिष्टभेदे ॥ सामान्यनृपालये । पटमण्डपादिराजसदने । उपकरोति । ण्वुल् । इत्वम् ॥

उपकारी । त्रि । उपकारकर्त्तरि । उपकारविशिष्टे । उपकारिणि मित्रेयो नोपकुर्य्यात्कथञ्चन । तंधिगस्तु नरं देवो भवेद्यत्तृणवद्भुवि ॥ देवीनासत्या विति संबोध्य च्यवनोक्तिः ॥ म०द्दूनि ॥

उपकारी । स्त्री । सामान्यसौधे । पटमण्डपादिराजसदने ॥ उपकारयति । पंचाद्यजन्तात् गौरादित्वात् ङीष् ॥

उपकार्य्यः । त्रि । उपकारयोग्ये ॥ कृञोण्यत् ॥

उपकार्य्या । स्त्री । नृपालये । सामान्यराजगृहे ॥ पटमण्डपादिराजसदने । पटभवने ॥ उपक्रियते । कर्मणि कृहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

उपकुञ्चिः । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥

उपकुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ तुत्थायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ उपकुञ्चति । कुञ्चकौटिल्ये । ण्वुल् ॥

उपकुर्वाणः । पुं । सावधिब्रह्मचर्यवति । स्वाध्यायग्रहणार्थिनि ॥

उपकुल्या । स्त्री । वैदेह्याम् । पिप्पल्याम् ॥ उपकोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च । अघन्यादिः ॥ त्रि । कुल्यासन्ने ॥ उपगता कुल्याम् ॥

उपकूजितम् । त्रि । नादिते । शब्दिते ॥

उपकूपः । पुं । कूपसमीपस्थजलाशये । आहावे ॥ उपगतः कूपम् ॥ न । कूपसमीपे ॥

उपकृतिः । स्त्री । उपकारे ॥ उपकरणम् । स्त्रियांक्तिन् ॥

उपकोसलः । पुं । वेदप्रसिद्धे कामलायनर्षौ ॥

उपक्रमः । पुं । उपधायाम् । राज्ञा धर्म्मार्थकामभयै रमात्यादेः परीक्षणे ॥ उपधाऽमात्यपरीक्षणमितिस्वामी । उत्कोच इतिनव्याः ॥ ज्ञात्वारम्भे । अयमस्योपायः अनेनैतत् सिद्ध्यतीतिज्ञात्वा प्रथमारम्भे ॥ यथा मानेनन्दस्य प्रथमारम्भः उपक्रमःसः । उपायपूर्व्वआरम्भे ॥ प्रथमारम्भे ॥ विक्रमे ॥ चिकित्सायाम् ॥ उपक्रमणम् अनेनवा । क्रमु० । भावेघञ् । उपक्रम्यते इतिकर्मणिवा घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

उपक्रमोपसंहारौ । पुं । तात्पर्यनिर्णायकषड्विधलिङ्गेषु प्रथमलिङ्गयोः ॥ प्र

करणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यन्तयोरुपपादनमुपक्रमोपसंहारौ । यथा छान्दोग्येषष्ठप्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तुनः एकमेवाद्वितीयमित्यादौ एतदात्म्यमिदंसर्वमित्यन्तेचप्रतिपादनम् ॥ उपक्रमश्च उपसंहारश्चतौ ॥

उपक्रान्तः । त्रि । तते । विस्तृते ॥

उपक्रोशः । पुं । निन्दायाम् । परीवादे ॥ उपक्रोशनम् । क्रुशआह्वाने । भावे घञ् ॥ न । क्रोशासन्ने ॥

उपक्रोष्टा । पुं । स्त्री । गर्दभे ॥ त्रि । निन्दके ॥

उपक्लृप्तः । त्रि । विन्यस्ते ॥ उपभोगार्थंकृतसंस्कारे ॥ रचिते ॥

उपक्लेशः । पुं । मदादिषु ॥

उपक्वणः । पुं । वीणानिनदे ॥

उपक्वाणः । पुं । वीणायाः क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिको घञ् ॥

उपक्षेपणधर्म्मः । पुं । शूद्रस्वामिकामान्नस्य पाकार्थं ब्राह्मणगृहेसमर्पणे ॥ इतिशुद्धितत्त्वेकल्पतरुः ॥

उपगतः । त्रि । स्वीकृते ॥ आसन्ने ॥ ज्ञाते ॥ उपगम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः । प्राप्ते ॥

उपगतिः । स्त्री । उपाये ॥ उपगम्यतेऽनया । गम्लृ० । क्तिन् ॥

उपगमः । पुं । अन्तिकगतौ । समीपगमने ॥ अङ्गीकारे ॥ उपगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपगीतिः । स्त्री । आर्याप्रभेदे । आर्यापरार्द्धसदृशं प्रथमार्द्धमपीरितंयस्याम् । उपगीतियंशवन्तश्चितिनायकसोदिताकविभिः ॥ नवगोपसुन्दरीणां रासोल्लासेमुराराातिम् । अस्मारयदुपगीतिः स्वर्गकुरङ्गीदृशांगीतिम् ॥

उपगूढः । त्रि । गृहीते ॥ उपगूहने ॥

उपगूहनम् । न । आश्लेषे । परिरम्भे ॥ गुहू० । ल्युट् ॥

उपग्रहः । पुं । प्रग्रहे । वन्दीग्रहणादौ । वन्दीवान् वंदुवा इतिभाषा । वन्द्याम् ॥ उपयोगे ॥ अनुकूलने ॥ अनुकूलवति ॥ सर्वतोभद्रचक्रोक्तोल्कादौ ॥ उपगृह्यते । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्रिच्यप् ॥

उपग्रहणम् । न । उपग्रहे ॥

उपग्रामम् । अ । ग्रामाधिकरणे । ग्रामेइत्यर्थे ॥ ग्रामे इति । विभक्त्यर्थेव्ययीभावः ॥

उपग्राह्यम् । न । उपायने । उपढौकने । भेट इतिभाषा । उपगृह्यते । ग्रह० । ण्यत् ॥

उपघातः । पुं । रोगे ॥ अपकारे ॥ उपहननम् । उपहन्यतेऽनेन वा भावे करणे वा हन्तेर्घञ् ॥

उपघ्नः । पुं । निकटाश्रये ॥ उपहन्यते उपहननं वा । उपघ्न आश्रय इति साधुः ॥

उपचक्रः । पुं । चक्रवाक पक्षिणि ॥

उपचयः । पुं । उन्नतौ । वृद्धौ ॥ अरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञकगृहेषु । नचेद्भवन्तितेदृष्टाः पापस्वामिशत्रुभिः ॥ उपचयनम् । चिञ् । एरच् ॥

उपचरितः । त्रि । उपासिते । शुश्रूषिते । सेविते ॥ उपचर्य्यतेस्म । चर० । क्तः ॥

उपचर्य्यः । त्रि । उपचरणीये ॥

उपचर्य्या । स्त्री । चिकित्सायाम् ॥ उपसमीपे चर्य्या ॥

उपचाय्यः । पुं । यज्ञाग्नौ ॥ अग्निधारणार्थस्थलविशेषे ॥ उपचीयते अग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेन निर्मितं स्थलमग्निः तस्मिन्नभिधेये उपपूर्वाच्चिनोतेः अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्या इतिण्यदायादेशौ निपात्येते ॥

उपचारः । पुं । कृतप्रतिक्रियायाम् । निग्रहे । रोगप्रतीकारे । चिकित्सायाम् ॥ सेवायाम् ॥ व्यवहारे ॥ उत्कोचे ॥ पूजाद्रव्ये ॥ उपचर्यते उपचरणं वा । चर० । घञ् ॥

उपचारच्छलम् । न । धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेधे ॥ तथाहि । धर्मशब्दस्यार्थेनसम्बन्धः तस्य विकल्पो विविधः कल्पः शक्तिलक्षणान्यतररूपः । तथाच शक्तिलक्षणयोरेकतरवृत्त्याप्रयुक्ते शब्दे तदपरवृत्त्यायाःप्रतिषेधः स उपचारच्छलम् । यथा । मञ्चाः क्रोशन्ति नीलोघट इत्यादौ मञ्चस्था एव क्रोशन्ति न तु मञ्चाः एवं घटस्य कथं नीलरूपाभेदः । एवमर्थं नित्य इति शक्त्याप्रयुक्ते अमु कस्मादुत्पन्नत्वं कथं नित्य इति प्रतिषेधोप्युपचारच्छलम् । वाद्यभिप्रेतार्थस्यादूषणेन छलस्यासदुत्तरत्वम् । नच श्लिष्टलाक्षणिके प्रयोगाद्वादिन अपराधःस्यादितिवाच्यम् । तत्तदर्थबोधकतयाप्रसिद्धस्य शब्दस्य प्रयोगे वादिनोऽनपराधात् । अन्यथापर्वतो वह्निमानित्युक्ते पर्वतोयं कथमवह्निमानित्यादिदूषणेनानुमानाद्युच्छेदः स्यात् ॥

उपचाय्यः । पुं । चिकित्सायाम् । रोगप्रतीकारे ॥

उपचितः । त्रि । दग्धे ॥ समृद्धे ॥ समाहिते ॥ निदिग्धे । लेपादिनावर्द्धिते ॥ पुष्टे ॥ सञ्चिते ॥ उपचीयतेस्म ।

चित्र० । क्तः ॥

उपचितिः । स्त्री । पूजायाम् ॥

उपचित्रम् । न । एकादशाक्षरवृत्तविशेषे ॥ यथा । मुरवैरिवपुस्तनुतां मुदं हेमनिभांशुकचन्दनलिप्तम् । गगनं चपलामिलितं यथा शारदनीरधरै रुपचित्रमिति ॥

उपचित्रा । स्त्री । मूषिकपर्ण्याम् ॥ दन्तीवृक्षे ॥ स्वातीनक्षत्रे ॥ उपगता चित्राम् ॥

उपच्छन्नः । त्रि । गूढे ॥

उपजनः । पुं । नानाविधदेहभेदसङ्ग्रहे ॥ समीपजने ॥ उपसमीपेजनः ॥

उपजप्यः । पुं । उपजापार्हे ॥ रिपुवंश्या राज्यार्थिनः क्षुब्धामात्याश्चोपजापार्हाभवन्ति ॥

उपजातिः । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रापदसङ्गतानि यदीन्द्रवज्राचरणानिसन्ति । तदोपजातिः कथिताकवीन्द्रैर्भेदाभवन्तीह च तुर्दशास्याइति ॥

उपजापः । पुं । खलादीनांमिथोभेदकभाषिते । भेदे । विच्छेदे ॥ उपांशुजपनम् । जपव्यक्तायांवाचि । जपमानसेच । घञ् ॥

उपजापसहः । त्रि । भेदयोग्ये ॥ सहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् । उपजापे सहः ॥

उपजिह्वा । स्त्री । कीटविशेषे । वम्र्याम् ॥ दीमक सीमक इतिचभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपजिह्विका । स्त्री । प्रतिजिह्वायाम् । घण्टिकायाम् ॥ कीटविशेषे । उत्पादिकायाम् ॥

उपजीविका । स्त्री । उपजीव्ये । जीवनोपाये ॥ उपजीव्यतेऽनया । जीव प्रा० । गुरोश्चेत्यः । संज्ञायांकन् कुन्वा ॥

उपजीवी । त्रि । आश्रिते ॥

उपजीव्यम् । न । उपजीविकायाम् ॥

उपजोषम् । अ । आनन्दे । सुखे ॥ कल्याणार्थे ॥ उपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः ॥ अमप्रत्ययः ॥ यथा कर्मभोगमित्यर्थे ॥

उपजोषणम् । न । सेवने ॥

उपज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने ॥ यथापाणिनेर्व्याकरणस्य वाल्मीकेःश्लोकनिर्माणस्य । उपज्ञायते । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्ग इतिकर्म्मण्यङ् । उपज्ञानंवा ॥ विनोपदेशेनाद्यज्ञाने ॥

उपज्ञातः । त्रि । विनोपदेशेनज्ञाते ॥

उपढौकनम् । न । पारितोषिकद्रव्ये । उपहारे । उपायने ॥

उपतन्त्रम् । न । शास्त्रविशेषे ॥ यथा ।

शैवोक्तान्युपतन्त्राणि कापिलोक्तानि यानि च । अङ्कुतानि च तन्त्राणि जैमिन्युक्तानि यानि च ॥ वशिष्ठः कपिलश्चैव नारदो गर्ग एव च । पुलस्त्यो भार्गवः सिद्धो याज्ञवल्क्यो भृगुस्तथा ॥ शुक्रो वृहस्पतिश्चैव अन्ये ये मुनिसत्तमाः । एभिः प्रणीतान्यन्यानि उपतन्त्राणि यानि च ॥ न सङ्ख्यातानि तान्यत्र धर्मविद्भिर्महात्मभिः । सारात्सारतराण्येव सङ्ख्यातानि निबोधतेति वाराहीतन्त्रम् ॥

उपतपनम् । न । सन्तापकरे ॥ तपसन्तापे । करणे ल्युट् ॥

उपतप्ता । पुं । उपतापकमात्रे । स्पष्टरि ॥ उपतपति । तप० । तृच् । उपतपनम् । कृत्यल्युटो बहुलमिति भावे तृज्वा ॥

उपतापः । पुं । त्वरायाम् ॥ उत्तापे ॥ उपघाते । गदे ॥ इष्टवियोगादिना मानसपीडायाम् ॥ उपतापयति । तपदाहे । चुरादिः । अच् ॥ उपतपनं वा । तपसन्तापे । घञ् । यथा । परोपतापनं कर्म न कर्त्तव्यं कदाचन । न सुखं विन्दते प्राणी परपीडापरायण इति ॥

उपतापी । त्रि । ज्वराद्युपतापवति ॥ म० इनिः ॥

उपत्यका । स्त्री । अद्रेरासन्नायां भूमौ ॥ तराई इति तलहटी इति च भाषा ॥ उपासन्ना । उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोरिति त्यकन् । त्यकनश्च निषेध इतीत्वाभावः ॥

उपदंशः । पुं । अवदंशे । मद्यपानरोचके भक्ष्यद्रव्ये ॥ मेढ्ररोगविशेषे ॥ तस्य निदानम् । हस्ताभिघातान्नखदन्तघातादधावनादत्युपसेवनाद्वा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति शिश्ने पञ्चोपदंशा विविधोपचारैरिति ॥ समष्ठिलवृक्षे । शिग्रुवृक्षे ॥ दंशने ॥ उपदंश्यते । दंशदशने । कर्मणि भावे वा घञ् ॥

उपदर्शकः । पुं । द्वारपाले ॥ दर्शयितरि ॥

उपदा । स्त्री । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥

उपदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० । ल्युट् ॥

उपदानकम् । न । उपदाने ॥ स्वार्थे कः ॥

उपदिका । स्त्री । वम्र्याम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

उपदिष्टः । त्रि । देशिते । प्राप्तोपदेशे ॥ उक्ते ॥ उपदिश्यते । दिशअतिसर्जने । क्तः ।

उपदी । स्त्री । वन्दायाम् । वन्दाके ।

उपदेशः । पुं । अनुशासने ॥ चोदनायाम् । प्रवर्त्तकवाक्ये ॥ हितकथने ॥ मन्त्रकथने । दीक्षायाम् ॥ यथा । चन्द्रसूर्य्यग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये । मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यत इति रामार्चनचन्द्रिका ॥ गुरुसम्प्रदाये ॥ यथापेक्षितस्यार्थजातस्य प्रतिपादको ग्रन्थसन्दर्भः पठ्यते स उपदेशः ॥ उपदेशनम् । दिश० घञ् ॥ साधनहीनो योपदेशो निरर्थकः ॥

उपदेष्टा । पुं । उपदेशकर्त्तरि । आचार्ये ॥ उपदिशति । दिश० तृच् ॥ आचार्यद्वारा आत्मसुखोपदेशके चिद्रूपे ॥

उपदेहः । पुं । वृद्धौ ॥

उपदेहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्वायाम् । दीमक इति भाषा ॥

उपद्रवः । पुं । उत्पाते ॥ रोगारम्भकदोषप्रकोपजन्योऽन्यस्मिन् विकारे ॥ यथा । यो व्याधिस्तस्य यो हेतुर्दोषस्तस्य प्रकोपतः । योऽन्यो विकारो भवति स उपद्रव उच्यते ॥ उपद्रवणम् । द्रु ग । ऋदोरप् ॥

उपद्रष्टा । त्रि । उपदर्शके । उदासीनबोधरूपत्वेन गुणप्रचारदर्शिनि ॥ देहचक्षुर्मनोबुद्ध्यात्मसु द्रष्टृसु मध्ये-बाह्यान्देहादीनपेक्ष्याऽस्यऽव्यवहिते द्रष्ट्रात्मनि पुरुषे । साक्षिपुरुषे ॥ यथा । ऋत्विग्यजमानेषु यजनकर्मव्यापृतेषु तत्समीपस्थोऽन्यः स्वयमव्यापृतो यज्ञविद्याकुशलत्वात् ऋत्विग्यजमानव्यापारगुणदोषाणामीक्षिता तद्वत् कार्यकरणव्यापारेषु स्वयमव्यापृतो विलक्षणस्तेषां कार्यकरणानां सव्यापाराणां समीपस्थो द्रष्टा उपद्रष्टा साक्षिपुरुषः ॥ उपपश्यति । दृशिर्० बाहुलकात् तृन् ॥

उपद्रुतः । त्रि । व्याकुले ॥

उपधर्मः । पुं । पाषण्डे ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

उपधा । अ । भेदे ॥

उपधा । स्त्री । पदोपान्त्यवर्णे ॥ धर्माद्यैः परीक्षणे । राज्ञा धर्मार्थकामभयोपन्यासेन अमात्यादीनामाशयान्वेषणे ॥ यथोक्तं कालिकापुराणे । धर्मार्थकाममोक्षैश्च प्रत्येकं परिशोधनैः । उपेत्य धीयते यस्मादुपधा परिकीर्त्तिता ॥ अर्थकामोपधाभ्यां तु भार्य्याः पुत्रांस्तु शोधयेत् । धर्मोपधाभिर्विप्रांस्तु सर्वाभिः सचिवान् पुनरिति ॥ उपधीयते बुद्धिच्छन्नमत्र । डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गे क्यङ् । टाप् ॥ ॥

उपधातुः । पुं । अष्टप्रधानधातुसदृषेषु स्वर्णमाक्षिकादिसप्तसु ॥ यथा । सप्तोपधातवः स्वर्णमाक्षिकं तारमाक्षिकम्। तुत्थं कांस्यञ्चरीतिश्च सिन्दूरञ्चशिलाजतु ॥ उपधातुषुसर्वेषु तत्तद्धातुगुणाअपि । सन्ति किन्त्वेषु ते गौणास्तत्तदंशांशभावतइति ॥ शरीरस्थधातुभवोपधातवश्चसप्त । यथा । रसात्स्तनदुग्धम् १ । रक्तात् स्त्रीरजः २ । मांसात् वसा ३ । मेदसो घर्मः ४ । अस्थ्नोदन्तः ५ । मज्जनःकेशः ६ । शुक्रात्ओजः ७ इति वैद्याः ॥

उपधानम् । न । विषे ॥ गण्डौ । उपबर्हे । सिराहना इति भाषा । प्रणये ॥ व्रते ॥ उपधीयते आरोप्यते शिरोऽत्र । उधाञ० । करणेतिल्युट् ॥ विशेषे ॥

उपधानीयम् । न । उपबर्हे । शिरोधाने ॥

उपधिः । पुं । कपटे । व्याजे ॥ रथचक्रे ॥ उपधीयते आरोप्यतेऽनेन । उधाञ० । उपसर्गेघोःकिः ॥

उपधूपितः । त्रि । आसन्नमरणे ॥ परिधूपिते ॥

उपधृतिः । स्त्री । किरणे ॥

उपध्मानीयः । पुं । पफयोः पूर्वमर्द्धविसर्गसदृशे विसर्गविशेषे ॥

उपनतः । त्रि । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥

उपनयः । पुं । उपनयने ॥ यथा । गृह्योक्तकर्मणायेन समीपंनीयतेगुरोः । । बालोवेदाय तद्योगाद्बालस्योपनयं विदुरितिस्मृतिः ॥ ज्ञानविशेषे ॥ यथा । उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो नतथेतिवा साध्यस्योपनयः॥ न्या० सू० १ । ३७ साध्यस्यपक्षस्य उदाहरणापेक्षउदाहरणानुसारी य उपसंहारः उपन्यासः प्रकृतोदाहरणोपदर्शितव्याप्तिविशिष्टहेतुविशिष्टपक्षविशिष्टबोधजनकोपायावयवइत्यर्थः । निगमनंहेतुविशिष्टत्वेन नपक्षबोधकम् किन्तुपक्षवृत्तिहेतुबोधकमिति तद्व्युदासः । अत्रच अन्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरन्यतरत्वादिनानुगमःकार्यः उदाहरणोपदर्शितेतितुपरिचायकमात्रमितितु नवाच्यम् । उदाहरणविपरीतव्याप्त्युपदर्शकोऽनयवारकत्वात् । वस्तुतोऽवयवपदेनैव तद्व्युदासः । सचोपनयोद्विविधोऽन्वयिव्यतिरेकिभेदात् । तथेतिसाध्यस्योपसंहारोन्वय्युपनयः । नतथेतिसाध्यस्योपसंहारोव्यतिरेक्युपनयः । अत्रच तथाशब्दप्रयोगावश्यकत्वे नतात्पर्यम् किन्तुव्याप्तिविशिष्टवत्त्वबोधे

। तथाचवह्निव्याप्यधूमवांश्चायमि
तिवा तथाचायमितिवोपन्यासः। एवं
व्यतिरेकिण्यपि वह्न्यभावव्यापकी
भूताभावप्रतियोगिधूमवांश्चायमि-
तिवा नतथेतिवोपन्यासः ॥

उपनयनम्। न। आम्नायैर्बटुकृत्याया
म्। ब्राह्मणक्षत्रियविशां यज्ञसूत्र
धारणादिरूपप्रधानसंस्कारे। व्रतब
न्धे। अध्ययनार्थमाचार्यस्य उपसमी
पंनीयते येनकर्मणातस्मिन् ॥ णी
ञोल्युट्॥ पादयोर्निपतने॥ प्रापणे॥

उपनागरिका। स्त्री। वृत्त्यनुप्रासघट-
कवृत्तिप्रभेदे॥ माधुर्य्यव्यञ्जकैर्वर्णैरु
पनागरिकेष्यते॥ उदाहरणम्। अ
पसारय घनसारं कुरुहारंदूरएवकिं
कमलैः। अलमलमालिमृणालैरि
तिवदतिदिवानिशंबालेति ॥ वैद
र्भीरीतौ॥

उपनायः। पुं। उपनयने॥

उपनायनम्। न। उपनयने॥ उपनय
नमेव। अन्येषामपिदृश्यत इतिदी
र्घः॥

उपनाहः। पुं। व्रणालेपनपिण्डे। प्र
लेपइतिभाषा॥ वीणायां यत्रतन्त्री
निबध्यते तस्याऽर्द्धभागे। निबन्धने
॥ वीणादितन्त्रबन्धनस्थाने॥ उपन
ह्यतेस्मिन्। णह०। हलश्चेति-
घञ्॥

उपनिधिः। पुं। विश्वासार्पितवस्तुनि।
उपन्यस्तवस्तुनि। न्यासे। वासन
स्थमनाख्याय हस्ते न्यस्ययदर्पितम्
। द्रव्यमुपनिधिः प्रोक्तः स्मृतिषुस्मृ
तिवेदिभिः॥ उपनिधीयते। डुधा
ञ्०। उपसर्गेघोःकिः॥

उपनिषत्। स्त्री। वेदशिरोभागे॥ त
च्चाशीतिसहितशताधिकसहस्रस-
ङ्ख्याका उपनिषदश्चतुर्णां वेदाना
म्। तथाहि। ऋचएकविंशतिः। यजु
षोनवाधिकशतम्। साम्नःसहस्रम्।
पञ्चाशदुपनिषदोऽथर्वणस्य॥ ब्रह्म-
विद्यायाम्। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे
॥ यथाहुः। अन्नचोपनिषच्छब्दोब्रह्म
विद्यैकगोचरः। तच्छब्दावयवार्थस्य
विद्यायामेव सम्भवात्॥ उपोपसर्गः
सामीप्ये तत्प्रतीचिसमाप्यते। सा
मीप्यतारतम्यस्यविश्रान्तेः स्वात्मनो
क्षणात्॥ त्रिविधस्यसदर्थस्य निशब्दो
पिविशेषणम्। उपनीयतमात्मानं
ब्रह्मापास्तद्वयंयतः॥ निहन्त्यविद्यां-
तज्जञ्चतस्मादुपनिषद्भवेत्। निह-
त्यानर्थमूलंस्वाविद्यां प्रत्यक्तयापर
म्॥ गमयत्यस्तसम्भेदमतोवोपनि-
षद्भवेत्॥ प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मू
लोच्छेदकत्वतः। यतोऽवसादयेद्वि-

यातस्मादुपनिषद्भवेत् ॥ यथोक्तवियाहेतुत्वाद्ग्रन्थोपितद्भेदतः। भवेदुपनिषन्नामायाङ्गलं जं।वनंयथेति ॥ उपनिषदनम् उपनिषीदति श्रेयोऽस्यांवा। षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु। सं० क्विप् सत्सूद्विष इतिषा। सदिरप्रतेरितिषः ॥ धर्मे ॥ निर्जनस्थाने। रहसि ॥ समीपसदने ॥ व्रतविशेषे ॥ रहस्यग्रन्थे पुराणोपनिषदादौ ॥

उपनिष्करम्। न। महति राजमार्गे। पुरस्यघराटापथे ॥ उपनिष्किरन्तिसैन्यान्यत्र। कृविक्षेपे। घः ऋदोरप्तु न। अपोबाधकस्यल्युटोपि घस्याऽपवादत्वात् ॥ यद्वा। उपनिष्कीर्यते सैन्यैर्हन्यते। कृहिंसायाम्। कर्मणयप्। इदुदुपधस्येति षः ॥

उपनिष्क्रमणम्। न। निष्क्रमणाख्यसंस्कारे ॥ प्रधानमार्गे। राजपथे ॥ उपनिष्पूर्वात्क्रमे ल्युट् ॥

उपनिहितः। त्रि। निक्षिप्ते ॥

उपनीतः। पुं। कृतोपनयने ॥ त्रि। प्रापिते ॥ समर्पिते ॥ उपपूर्वान्नयतेः क्तः ॥

उपनेत्रम्। न। स्फटिकादिनिर्मितेनेत्रोपकारके ॥ नेत्रयोः समीपम् ॥

उपन्यस्तः। त्रि। समर्पिते ॥

उपन्यासः। पुं। वाङ्मुखे। वाक्योपक्रमे ॥ उपन्यसनम्। असुक्षेपणे। घञ्।

उपपतिः। पुं। जारे ॥ उपमितःपत्या। अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेतिसमासः। उपसृष्टः पतिरनेनवा। प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिसमासः।

उपपत्तिः। स्त्री। सङ्गतौ ॥ समाधाने। सिद्धान्ते ॥ अनुग्राहिकायांयुक्तौ। युक्तौ ॥ षड्विधलिङ्गेषुषष्ठलिङ्गे ॥ यथा। प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने तत्र श्रूयमाणायुक्तिरुपपत्तिः। यथा। छान्दोग्यषष्ठप्रपाठके यथासोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वंमृन्मयं विज्ञातंस्यात् वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकारस्य वाचारम्भणमात्रत्वयुक्तिःश्रूयते ॥ उपपदनम्। पद गतौ। स्त्रियांक्तिन् ॥

उपपत्तिमत्। त्रि। युक्तियुक्तः ॥

उपपदम्। न। पदस्यसमीपपदे। समीपोच्चारितेपदे। व्यावर्त्तके ॥ यथानामोत्तरे शर्म्मवर्म्मादि ॥ लेशे ॥ समभिव्याहृतस्वार्थपोषकपदे ॥ यथा प्रहारादौ प्रादि ॥ उपोच्चारितं पदम् ॥

उपपन्नः। त्रि। प्राप्ते ॥ युक्ते। सङ्गते ॥

उपपातकम्। न। पापविशेषे ॥ यथा ह

मनुः । गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपार-
दार्य्यात्मविक्रयाः । गुरुमातृपितृ
त्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥
परिवित्तितानुजेनोढे परिवेदनमे
व च । तयोर्दानञ्च कन्यायास्तयोरेव
च याजनम् । कन्यायादूषणञ्चैव वा
र्द्धुष्यं व्रतलोपनम् । तडागारामदा
राणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ व्रात्यता
बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च ।
भृताच्चाध्ययनादान मपण्यानाञ्च-
विक्रयः ॥ सर्वाकरेष्वधीकारो महा
यन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्या
जीवोऽभिचारो मूलकर्म च ॥ इन्ध
नार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम्
। आत्मार्थञ्च क्रियारम्भो निन्दिता
न्नादनं तथा ॥ अनाहिताग्निता स्तेय
मृणानामनपक्रिया । असच्छास्त्राधि
गमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया ॥ धा
न्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवण
म् । स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्ति
क्यञ्चोपपातकमिति ॥ अस्यार्थः । गो
हननम् १ । जातिकर्मदुष्टानां याजन
म् २ । परपत्नीगमनम् ३ । आत्म
विक्रयः ४ । गुरुत्यागो मातृत्यागः
पितृत्यागः ७ । गुर्वादीनां शुश्रूषाद्य
करणमित्यर्थः ॥ सर्वदा ब्रह्मयज्ञत्या
गः ८ । अग्नेः स्मार्त्तस्य त्यागः ९ । सु

तस्य च संस्कारभरणाद्यकरणरूप-
स्त्यागः १० ॥ कनिष्ठमादौ विवाहे
कृते ज्येष्ठस्य परिवित्तिता भवति
११ । अकृतदारज्येष्ठस्य कृतदा-
रस्य कनिष्ठस्य परिवेदनम् १२-
। तयोः कन्यादानम् १३ । तयोरे
व विवाहहोमादियागेष्वार्त्विज्यम्-
१४ ॥ कन्याया मैथुनवर्जमङ्गुलीप्रक्षे
पादिना दूषणम् १५ । वृद्धिजीवन
म् १६ । व्रतलोपनं ब्रह्मचारिणो मै
थुनम् १७ । तडागविक्रयः १८ । आ
रामविक्रयः १९ । भार्याविक्रयः २०
अपत्यविक्रयः २१ ॥ यथाकालमनु
पनयनं व्रात्यता २२ । बान्धवानां
पितृव्यादीनामननुवृत्तिः २३ । प्रति
नियतवेतनग्रहणपूर्वकमध्यापनं भृ
त्याध्यापनम् २४ । प्रतिनियतवेत
नप्रदानपूर्वकमध्ययनञ्च भृताध्य
यनादानम् २५ । अविक्रेयाणां तिल
लाक्षागोरसादीनां विक्रयः २६ ॥
सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु राजाज्ञयाऽ
धिकारः २७ । महतां जलप्रवाहप्रति
बन्धहेतूनां यन्त्राणां सेतुबन्धादीनां
प्रवर्त्तनम् २८ । ओषधीनां जाति
मात्रादीनां हरितानां धान्यानां हिं
सनं नाशः २९ । भार्यादिस्त्रीणां वेश्या
त्वं कृत्वा तदुपजीवनं स्त्र्याजीवः ३०

श्येनादियज्ञेनानपराद्धस्य मारणमभिचारः ३१ । मन्त्रौषधादिना वशीकरणं मूलकर्म ३२ ॥ इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणां छेदनम् ३३ । अनातुरस्य देवपित्राद्युद्देशमन्तरेण पाकाद्यनुष्ठानमात्मार्थं क्रियारम्भः ३४ । निन्दितस्य लशुनादेर्भक्षणं निन्दितान्नादनम् ३५ ॥ सत्यधिकारेऽग्न्यनाधानमनाहिताग्निता ३६ । स्तेयं सुवर्णादन्यस्य सारद्रव्यस्यापहारः ३७ । देवर्षिपितृणामृणस्य अनपक्रियाऽशोधनम् ३८ । असच्छास्त्रस्य श्रुतिस्मृतिविरुद्धस्य शिक्षणं ३९ । कौशीलव्यस्य तौर्यत्रिकस्य उपसेवनं सततानुष्ठानम् ४० ॥ धान्यस्तेयम् ४१ । कुप्यस्य ताम्रलौहादेः स्तेयम् ४२ । पशूनां चौर्यम् ४३ । द्विजातीनां पीतमद्यायाः स्त्रियाः गमनम् ४४ । स्त्रीवधः ४५ । शूद्रवधः ४६ वैश्यवधः ४७ । क्षत्रियवधः ४८ । अदृष्टार्थकर्माभाववुद्धिर्नास्तिक्यम् ४९ ॥ एतत् प्रत्येकमुपपातकमित्यर्थः ॥

उपपादनम् । न । सम्यक्कथने ॥

उपपादितः । त्रि । सम्यक्कथिते ॥ समर्पिते ॥

उपपादी । त्रि । उपपादनशीले ॥

उपपापम् । न । उपपातके ॥

उपपुरम् । न । शाखानगरे ॥ पुरसन्निधौ ॥ उपसमीपे पुरम् ॥

उपपुराणम् । न । व्यासोक्ताष्टादशपुराणसदृशनानामुनिप्रणीताष्टादशपुराणेषु ॥ तानियथा । आद्यं सनत्कुमारोक्तं १ नारसिंहमतः परम् २ । तृतीयं वायवीयञ्च ३ कुमारेणानुभाषितम् । चतुर्थं शिवधर्माख्यं ४ साक्षान्नन्दीशभाषितम् । दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं ५ नारदीयमतः परम् ६ ॥ नन्दिकेश्वरयुग्मञ्च ७ तथैवोशनसेरितम् ८ । कापिलं ९ वारुणं १० शाम्बं ११ कालिकाह्वयमेव च १२ ॥ माहेश्वरं १३ तथापाद्मं १४ दैवं सर्वार्थसाधकम् १५ । पराशरोक्तमपरं १६ मारीचं १७ भास्कराह्वयम् १८ ॥ इतिकूर्मपुराणम् ॥ दैवं देवीपुराणम् ॥

उपपुष्पिका । स्त्री । जृम्भायाम् । हाफिकायाम् ॥ इतिहारावली ॥

उपप्रदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपसमीपेप्रदाम् ॥ दानाख्यउपाये ॥ भूमिधनादीनांप्रदानमुपप्रदानम् ॥

उपप्लवः । पुं । सैंहिकेये ॥ विप्लवे ॥ उत्पाते ॥ ग्रहणे ॥ यथा । उपप्लवे चन्द्रमसोरवेश्चेति स्मृतिः ॥ उपप्लवनम्

। प्लुङ् गतौ । ऋदोरप् ॥

उपप्लवी । त्रि । सभये ॥

उपप्लुतः । त्रि । मृदिते ॥ प्लवमाने ॥ पीडिते ॥

उपबृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उपभुक्तिः । स्त्री । उपभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । क्तिन् ॥

उपभूषणम् । न । घण्टाचामरादिषु ॥ यथा । घण्टाचामरकुम्भादिपात्रोपकरणादिकम् । तद्भूषणान्तरेद्यायस्मात् तदुपभूषणमिति ॥ प्रावारः पानपात्रञ्चगेण्डुकोगृहमेवच । पर्य्यङ्कादियदन्यच्चसर्वंतदुपभूषणमितिकालिकापुराणे ६८ अध्यायः ॥

उपभृत् । स्त्री । स्रुचोभेदे । यज्ञकाकारेयच्चपात्रे ॥ आश्वत्थ्युपभृदित्याप स्तम्बः ॥ उपविभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥

उपभोगः । पुं । निर्वेशे । भोजनातिरिक्तभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । घञ् ॥

उपमन्त्रणम् । न । रहस्युपच्छन्दने ॥

उपमन्युः । पुं । मुनिविशेषे ॥

उपमर्द्दः । पुं । धर्म्मिनिवृत्तौ । धर्म्मान्तरप्रयोगे ॥ यथा अस्तेर्भूः ॥ अभावे ॥

उपमा । स्त्री । उपमाने । सादृश्ये ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । उपमायत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसतिद्वयोः । हंसीवकृष्णतेकीर्त्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते ॥ यत्रोपमानोपमेययोःसहृदयहृदयाह्लादित्वेनचारुसादृश्यमुद्भूततयोल्लसति व्यङ्ग्यमर्यादांविनास्पष्टंप्रकाशते तत्रोपमालङ्कारः । हंसीवेत्युदाहरणम् । इयञ्चपूर्णोपमेत्युच्यते । हंसीकीर्त्तिः स्वर्गङ्गावगाहनमिवशब्दश्चेत्येतेषा मुपमानोपमेयसाधारणधर्म्मोपमावाचकानाञ्चतुर्णामप्युपादानात् ॥ यथावा । गुणदोषौ वुधोगृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः ॥ शिरसाश्लाघतेपूर्वंपरंकण्ठेनियच्छति ॥ अत्रयद्यप्युपमानोपमेययोर्नैकःसाधारणोधर्म्मः । उपमानेईश्वरे चन्द्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानंतयोर्मध्येपूर्वस्यचन्द्रस्य शिरसाश्लाघनंवहनम् । उत्तरस्य गरलस्यकण्ठे नियमनंस्थापनम् । उपमेयेवुधेगुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्यगुणस्य शिरसाश्लाघनं शिरःकम्पनेनाभिनन्दनम् । उत्तरस्यदोषस्यकण्ठेनियमनंकण्ठादुपरि वाचा अनुद्घाटनमितिभेदात् । तथापिचन्द्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च विम्बप्रतिविम्बभावेनाभेदात् उपादानज्ञानादीनांगृह्णन्नित्यादयेकशब्दोपादानेना भेदा

ध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्माद्विशेषः । वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादानं विम्बप्रतिबिम्बभाव इत्यालङ्कारिक समयः ॥ * ॥ उपमाने ॥ उपपूर्वान्माङोभावे करणेवा अङ् ॥ उपमानं येनोपमीयते याचोपमितिः सोपमेत्यर्थः ॥

उपमाता । स्त्री । मातुस्तुल्यायाम् ॥ साषड्विधा । यथा । मातुःस्वसा-मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा । श्वश्रूःपूर्वजपत्नीच मातृतुल्याःप्रकीर्त्तिताः इतिस्मृतिः ॥ धायइतिभाषयाभाषितायां धात्र्याम् ॥ त्रि । उपमानकर्त्तरि ॥

उपमानम् । न । उपमायाम् । सादृश्ये ॥ अधिकगुणेचन्द्रादौ ॥ सादृश्यज्ञाने । उपमितिकरणे । यथा गौ गवयस्तथेतिवाक्ये ॥ प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानमिति न्यायसूत्रम् । १ । ६ । प्रसिद्धस्यपूर्वप्रमितस्यगवादेः साधर्म्यात् सादृश्यात् तज्ज्ञानात् साध्यस्यगवयादिपदवाच्यत्वस्यसाधनंसिद्धिरुपमान मुपमितिर्यतद्-व्युत्पत्त्याश्रयेण करणलक्षणम् । अथवा साध्यसाधनमिति करणल्युटा करणलक्षणमेवेदम् । अपचवैधर्म्यो-पमितिमपिमन्यन्ते टीकाकृत. । यथाच अतिदीर्घग्रीवत्वादिपशुन्तर-वैधर्म्यज्ञानादुष्ट्रकरभपदवाच्यताग्र-हः । एवमन्योप्युपमानस्य विषय इतिभाष्यम् । तथामुद्गपर्णी सदृशी ओषधी विषंहन्तीत्यतिदेशवाक्यार्थे ज्ञाते मुद्गपर्णीसादृश्यज्ञानेजाते इयमोषधी विषहरणीत्युपमित्या विषयी क्रियते इत्यादि ॥ उपमितौ । उपमित्यनुयोगिनि ॥ उपमीयतेयेन तदुपमानम् । उपपूर्वान्माङः करणे ल्युट् । प्रादिसमासः । उपपूर्वकोमाङ् सादृश्यहेतुके परिच्छेदेरूढः । येनवस्त्वन्तरं सादृश्येन परिच्छिद्यते तदुपमानमित्यर्थः । यथागौरिव गवयः । इत्यत्रगौःकरणम् । सादृश्यंहेतुः । पुरुषःपरिच्छेत्ता । सचगोसादृश्येन गवयंपरिच्छिनत्ति ॥

उपमितः । त्रि । सादृश्यङ्गते ॥ उपमेये ॥

उपमितिः । स्त्री । उपमायाम् ॥ मितिभेदे । संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञाने ॥ न्यायमतेन सादृश्यज्ञानजन्यज्ञाने । उपमाने ॥ यथा गे गोगवयपद-वाच्यइत्याकारप्रतिज्ञानम् । अस्य करणंगवादिसादृश्यवत् पिण्डप्रत्य

च्चम्। अस्यव्यापारः अतिदिष्टवाक्यार्थस्मरणम्। इत्युपमानखण्डम्॥ अपिच। ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो गवयादिकम्। सादृश्यधीर्गवादीनां यास्यात्सोपमितिः स्मृता॥ वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापारउच्यते। गवयादिपदानान्तु शक्तिधीरुपमाफलम्॥ पदज्ञानन्तुकरणं शक्तिधीरुपमाफलमिति भाषापरिच्छेदः॥ उपमानम्। डुमिञ्०। क्तिन्॥

उपमेतः। पुं। शालवृक्षे॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

उपमेयम्। त्रि। उपमिते॥ उपमीयते यत् तत्। माङ्। अचोयत्। ईद्यति॥

उपमेयोपमा। स्त्री। अर्थालङ्कारविशेषे॥ यथा। पर्यायेणद्वयोस्तच्चेदुपमेयोपमामता। धर्मोर्थइवपूर्णश्रीरर्थोधर्मइवत्वयि॥ द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थम्। धर्मोर्थम्। धर्मार्थयोर्हिकस्यचित् केनचित्सादृश्ये वर्णिते तस्याप्यनेन सादृश्य मर्थसिद्धमपिमुखतोवर्ण्यमानं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थंफलति। यथावा। खमिव जलं जलमिवखंहंसश्चन्द्रइव चन्द्रइवहंसः। कुमुदाकारास्तारास्ताराकाराणि कुमुदानि॥ पूर्वेच पूर्णश्रीरितिधर्म उपात्तः इहामलत्वादिधर्मोनोपात्त इति भेदः। उदाहरणद्वयेऽपिप्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्वकल्पनम्। रात्रि धर्मार्थसमृद्धेः शरदि गगनसलिलादिनैर्मल्यस्यच वर्णनीयत्वात्। प्रकृताप्रकृतयोरप्येषा सम्भवति। यथा। गिरिरिवगजराजोयं गजराजइवोच्चकैर्विभातिगिरिः। निर्झरइवमदधारा मदधारेवास्यनिर्झरःस्रवतीति॥

उपयन्ता। पुं। दयिते। पत्यौ॥ उपयच्छति। यमउपरमे। तृच्॥

उपयमः। पुं। विवाहे॥ उपयमनम्॥ यम०। यमः समुपनिविषुचेत्यप्॥

उपयमनम्। न। विवाहे॥

उपयाचकः। त्रि। समीपे याञ्चाकर्त्तरि॥

उपयाचितः। त्रि। दिव्यदोहदे। स्वेष्टार्थसिद्धये देवायदेये वस्तुनि॥ प्रार्थिते॥

उपयाचितकम्। त्रि। उपयाचिते। स्वेष्टलब्धये देवदेये॥

उपयाजः। पुं। यज्ञाङ्गे॥ एकादशोपयाजाः। उपपूर्वाद्यजेर्घञि प्रयाजानुयाजयोः प्रदर्शनार्थत्वात्कुत्वाभावः॥

उपयामः । पुं । विवाहे ॥ उपयमनम् । यम० । यमःसमुपनिविषुचेतिपक्षे घञ् ॥

उपयुक्तः । त्रि । उचिते । योग्ये ॥ उपयुज्यते । युजिर० । क्तः ॥

उपयोगः । पुं । आचरणे ॥ इष्टसिद्ध्यर्थव्यापारे ॥ उपयुज्यते । युज० । घञ् ॥

उपयोगिता । स्त्री । आनुकूल्ये । प्रयोजने । फलसाधनतायाम् ॥ उपयोगिनो भावः । तल् ॥

उपयोगी । त्रि । अनुकूले । उपयुक्तद्रव्यादौ । क्रियासाधने ॥ उपयोगोऽस्ति अस्यास्मिन् वा । अतइनिठनाविती निः ॥

उपरक्तः । पुं । स्वर्भानौ । राहौ ॥ राहुग्रस्ते इन्दौ सूर्येच । राहुकर्तृकग्रहणकर्मभूते चन्द्रे अर्केच ॥ त्रि । व्यसनार्त्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ आसक्ते ॥ उपरज्यतेस्म । रञ्जरागे । कर्मणिक्तः ॥

उपरचकः । त्रि । रचितरि ॥

उपरचणम् । न । रचार्थैसैन्यविन्यासे । सज्जने । चौकी पहरा इति च भाषा ॥

उपरतः । त्रि । सर्वैषणाविनिर्मुक्तेपरिव्राजि । संन्यासिनि ॥ मृते ॥ विरते । निवृत्ते ॥

उपरतस्पृहः । त्रि । इच्छारहिते ॥ सत्यपिसत्त्वे स्वगतधनेच्छारहिते ॥

उपरतिः । स्त्री । विषयेभ्यइन्द्रियाणां परावृत्तौ । निवर्त्तितानामेषांश्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियाणां श्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यउपरमणे ॥ विहितानांकर्मणां विधिनापरित्यागे॥ पुमर्थः कर्मणानेति धीरेषोपरतिर्भवेदित्युक्तेः ॥ लाभप्राप्तावौदासीन्ये॥ विरतौ ॥ उपरमणम् । रमक्रीडायाम । क्तिन् ॥

उपरत्नम् । न । गौणरत्ने॥ तानियथा । उपरत्नानिकाचश्च कर्पूराश्मातथैवच । मुक्ताशुक्तिस्तथाशङ्खइत्यादीनिवहून्यपि ॥ गुणायथैवरत्नानामुपरत्नेषुतेतथा । किन्तुकिञ्चित्ततोहीनाविशेषोयमुदाहृत इति ॥

उपरथ्या । स्त्री । चुद्रवीथिकायाम् ॥

उपरन्ध्रम् । न । अश्वस्यरन्ध्रोपरिभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाम्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्रंतथोपरीति ॥

उपरमः । पुं । उपरतौ । वैराग्ये ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । यमउपरमेइति निपातनान्नवृद्धिः ॥ नाशे ॥ उपरमतेऽस्मिन्वा ॥

उपरमणम् । न । परावृत्तौ ॥

उपरसः । पुं । गन्धकादिषु ॥ यथा । गन्धो हिङ्गुलमभ्रतालकशिलास्रोतोऽञ्जनं टङ्कणं राजावर्त्तकचुम्बकौ स्फटिकया शङ्खःखटी गैरिकम् । कासीसं रसकं कपर्द्दसिकता बोलाश्च कङ्कुष्ठकं सौराष्ट्री च मता अमी उपरसाः सूतस्य किञ्चिद्गुणैः ॥ अथैषां शोधनविधिः । सूर्यावर्त्तो वज्रकन्दः कदली देवदालिका । शिग्रुः कोषातकी वन्ध्याकाकमाची चशालुकम् ॥ एषामेकरसेनैव त्रिक्षारैर्लवणैः सह । भावयेद्दल्लवर्गैश्च दिनमेकं प्रयत्नतः ॥ ततः पचेत्तद्द्रवैर्दोलायन्त्रे दिनं सुधीः । एवं शुद्ध्यन्ति ते सर्वे प्रोक्ता उपरसाश्च ये ॥ विशेषश्च । कङ्कुष्ठं गैरिकं शङ्खकासीसं टङ्कणं तथा । नीलाञ्जनं शुक्तिभेदाः क्षुल्लकाः सवराटिकाः ॥ जम्बीरवारिणा स्विन्नाः क्षालिताः कोष्णवारिणा । निश्चयमायान्त्यमी योज्या भिषग्भिर्योगसिद्धये इति ॥

उपरागः । पुं । ग्रहणे । राहुग्रस्तार्कचन्द्रयोः । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ दुर्नये ॥ ग्रहकल्लोले ॥ व्यसने ॥ विगाने । निन्दायाम् ॥ उपरज्यतेऽनेन सूर्यश्चन्द्रश्च । रञ्ज रागे । हलश्चेति घञ् । घञि च भावकरणयोरिति नलोपः ॥ सम्बन्धे ॥ यथा । गुणोपरागः स्वेच्छातः पुरुषस्य कल्पत इति सहस्रनामभाष्यम् ॥

उपरामः । पुं । निवृत्तौ । विरतौ ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । रमेरनुदात्तोपदेशत्वान्न वृद्धिनिषेधः ॥ निरहङ्कारत्वे ॥

उपरि । अ । ऊर्द्ध्वं ॥ ऊर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्वं मूर्द्ध्नि वा वसत्यागतो रमणीयं वा । उपर्युपरिष्टादिति ऊर्द्ध्वस्योपादेशो रिल् प्रत्ययश्च ॥

उपरिचरः । पुं । वसुविशेषे ॥ विमानेनोर्द्ध्वं निरन्तरं गमनादुपरिचर इति नामास्य । नृपतिरयं चेदिदेशाधिपतिरासीत् ॥

उपरिबुद्धिः । त्रि । उत्तानबुद्धौ ॥ उपर्युपरिबुद्धीनां चरन्तीश्वरबुद्धय इत्यत्र च उपरिबुद्धीना मुत्तानबुद्धीना मुपरिचरन्तीत्यर्थात् ॥

उपरिष्टात् । अ । ऊर्द्ध्वं ॥ ऊर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्वम् ऊर्द्ध्वा वा वसति आगतो रमणीयं वा । उपरि उपरिष्टादित्यूर्द्ध्वस्य उपादेशो रिष्टातिल् च प्रत्ययः ॥

उपरीतकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकपादमुरौ कृत्वा

द्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । नारींकामयतेकामीवन्धःस्या दुपरीतकइति ॥ अत्रविपरीतको पिपाठः ॥

उपहृष्टः । त्रि । मूत्रादिवेगवति ॥

उपरूपकम् । न । नाटकप्रभेदे । सचाष्टादशविधो यथा । नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् स्थानोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकञ्चविलासिका । दुर्मल्लिकाप्रकरणी हल्लीशोभाणिकेतिच ॥ अष्टादशप्राहुरुपरूपकाणिमनीषिणः । विनाविशेषंसर्वेषांलक्ष्मनाटकवन्मतमिति-साहित्यदर्पण ६ परिच्छेदः ॥

उपरोधः । पुं । अनुरोधे ॥ उपरोधनम् । रुधिर० । घञ् ॥

उपरोधकम् । पुं । न । गर्भागारे । वासगृहे ॥ त्रि । उपरोधकर्त्तरि ॥

उपलः । पुं । पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मणौ । रत्ने ॥ उपलाति । लादाने । आ-तइतिकः ॥ उंशम्भुंपति औशम्भो वा पलति । पलगतैा । पचाद्यच् ॥ ओः शम्भोः पलः वोधको वा ॥

उपलक्षकः । त्रि । लक्षयितरि ॥

उपलक्षणम् । न । अजहत्स्वार्थलक्षणायाम् । एकपदेन तदर्थान्यपदार्थकथने ॥ यथा । देशान्तरे मृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ॥ अत्रपादुकाद्वयमित्युपलक्षणम् द्रव्यान्तरस्यापि ॥ उपसमीपस्थं लक्षणमालोचनंयत्र ॥ स्वसिद्धयेपराक्षेपःपरार्थेस्वसमर्पणम् । उपादानंलक्षणाञ्चेत्युक्ताशुद्धैवसाद्विधा ॥ यथाकुन्ताःप्रविशन्तीत्युपादानम् । गङ्गायां घोषइत्युपलक्षणमितिकाव्यप्रकाशः ॥

उपलक्षणभावः । पुं । शक्यतावच्छेदकत्वे ॥

उपलक्षितः । त्रि । वोधिते ॥ ज्ञाते ॥

उपलधिप्रियः । पुं । चमराख्यवनजन्तौ ॥ इतिराजानिर्घण्टः ॥

उपलब्धः । त्रि । दृष्टे ॥

उपलब्धार्थः । त्रि । अनुभूते ॥ उपलब्धःअर्थाेऽस्य ॥

उपलब्धार्था । स्त्री । आख्यायिकायाम् ॥ उपलब्धः केनापि प्रमाणेन अर्थाेऽभिधेयं यस्याः सा । भूतार्थाशब्दरचनेति यावत् ॥

उपलब्धिः । स्त्री । मत्याम् ॥ प्राप्तौ ॥ ज्ञाने ॥ उपलम्भे ॥ उपलभ्यते ऽनया । डुलभष० । षित्वात् प्राप्तमङ्वाधित्वा वाहुलकात् क्तिन् ॥

उपलब्धा । पुं । आत्मनि ॥

उपलभेदी । पुं । पाषाणभेदिनि स्या-

वरे ॥

उपलम्भः । पुं । उपलब्धौ । अनुभवे ॥ उपलम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात् खल्घञोरितिनुम् ॥

उपलम्भनम । न । उपलम्भे ॥ उपलभ्यते । डुलभष्० । कर्मणिभावेवाल्युट् ॥

उपलम्भितः । त्रि । ज्ञापिते ॥

उपलम्भ्यः । त्रि । लब्धेपयुक्ते । लभ्ये ॥ यथा । उपलम्भ्यः साधुः । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

उपला । स्त्री । अश्मरूपायांमृदि ॥ शर्करायाम् ॥ उपलाति । लाआदाने । आतश्चोपसर्गइतिकः । उंशम्भुंप्रतिओ शम्भौवा । पलति । पलगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

उपलिङ्गम् । न । अरिष्टे । उपद्रवे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपलेपः । पुं । उपलेपने ॥

उपलेपनम् । न । गोमयादिना आलेपे । उपाञ्जने ॥ उपलिप्यते । लिपउपदेहे । कर्मणि ल्युट् ॥

उपवटः । पुं । प्रियालवृक्षे । पियाले ॥

उपवनम् । न । आरामे । कृत्रिमेवृक्षसमूहे ॥ पुष्पप्रधाने रोपितवृक्षसमूहे ॥ उपगतं वनम् । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमासः ॥

उपवर्त्तनम् । न । देशे । विषये । स्थानमात्रे ॥ उपवर्त्ततेऽत्र । वृतु० । घञोल्युटोपवादस्त्वादन्यत्रापीतियुच् ॥

उपवर्षः । पुं । मुनिविशेषे । कृतकोटौ ॥

उपवर्हः । पुं । शिरोधाने । उपधाने ॥ उपवृह्यतेऽनेनवा । वृहवृद्धौ वृहू उद्यमनेवा । घञ् ॥

उपवर्हणम् । न । उपवर्हे । उच्छीर्षके ॥ उप वृह० । ल्युट् ॥

उपवल्लिका । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

उपवसथः । पुं । ग्रामे ॥ उपवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

उपवस्तम् । न । उपवासे । उपवसनम् । वसुस्तम्भे । भावे क्तः । अनेकार्थत्वाद्भोजनेवृत्तिः ॥

उपवासः । पुं । उपवस्ते । अहोरात्रभोजनाभावे ॥ तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवासः सविज्ञेयः प्रायश्चित्तविधीयते । शास्त्रोदिते नित्ये काम्येवा अहोरात्राभोजने ॥ वैधोपवासे भोजनचतुष्टयनिवृत्तिः । महाभारते । सायम्प्रातर्द्वयोरह्नोः सायम्प्रातश्च मध्यमे । उपवासफलं प्रेप्सोर्वर्ज्यं भक्तचतुष्टयमिति ॥ काम्योपवासाश्च महाभारते । त्रिरात्रं पञ्चरात्रंवा पक्षव्रतमथापिवा । मासोपवासान् कुर्याद्वाचान्द्रायणमथा

ऽपिबेति ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्योयस्तु वासोगुणैःसह । उपवासः सविज्ञेयःसर्वभोगविवर्जितः ॥ उपावृत्तस्य निवृत्तस्य। पापेभ्यः पापकर्मभ्यः। गुणाः सर्वभूतेषुदया क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहा च। सर्वभोगविवर्जितः शास्त्राननुमतन्नृत्यगीतादिसुखरहित इत्यर्थः ॥ उपवासासामर्थ्ये-प्रतिनिधयःस्कन्दपुराणे। पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनींभ्रातरंतथा। एषामभावएवान्यं ब्राह्मणंविनियोजयेत् ॥ गरुडपुराणे । भार्याभर्त्तृव्रतंकुर्यात् भार्यायाश्चपतिस्तथा। असामर्थ्येद्वयोस्ताभ्यांव्रतभङ्गोनजायते॥ अनुकल्पमाह वायुपुराणे। नक्तंहविष्यान्नमनोदनञ्च फलंतिलाः क्षीरमथाम्बुचाज्यम् । यत् पञ्चगव्यंयदिवाथवायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरञ्चेति॥ उपवासासमर्थे विशेषमाहब्रह्मवैवर्त्ते। उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रन्तुभोजयेत्। तावद्धनानिवादद्याद्यद्भक्ताद्द्विगुणं भवेत् ॥ सहस्रसम्मितांदेवींजपेद्वा प्राणसंयमान् । कुर्याद्द्वादशसंख्याकानयथा शक्तिव्रतेनरः ॥ वौधायनस्त्वाह। अष्टौतान्यव्रतघ्नानि आपोमूलंफलंपयः । हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधमिति ॥ अत्र श्रीसदाशिवः ॥ कलावन्नगताः प्राणानोपवासः प्रशस्यते । उपवासप्रतिनिधावेकंदानंविधीयतेइति ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । घञ् ॥ उपवासफलंनश्येद्दिवास्वप्नाच्च मैथुनात् । स्त्रीणांसम्भाषणात्स्पर्शात् ताभिःसङ्कथनादपीत्येकादशीतत्त्वम् । सङ्कथनम् सम्यग्भाषणम् ॥

उपवासी । त्रि । उपवासयुक्ते । व्रतोपवासनिष्ठे तपस्विनि ॥ उपवासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

उपवाह्यः। पुं । राजवाहकहस्तिनि । राजवाह्ये ॥

उपविषम् । न । कृत्रिमविषे। गरे। चारे ॥ पुं । गौणविषे ॥ अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैवकलिहारिका। करवीरोथधत्तूरः पञ्चचोपविषाः स्मृताः ॥ तत्रतत्रगुणाह्येषांद्रष्टव्याः सुविचक्षणैः ॥

उपविषा । स्त्री । महौषधे । शृङ्ग्याम्। अतीस इतिभाषा ॥ विषमुपगता। शुक्लकन्दाचोपविषा भङ्गुराघुणवल्लभा ॥

उपविष्टः। त्रि । आसीने । आसनावस्थिते। समासीने । बैठा इतिभा

उपविशतेः क्तः ॥

उपविष्टहोमः । पुं । स्वाहाकारप्रयोगान्ते याज्यापुरोनुवाक्यारहिते होमे ॥

उपविष्टिः । स्त्री । आस्थायाम् । स्थितौ ॥

उपवीतम् । न । वामांसस्थापिते यज्ञसूत्रे । यज्ञोपवीते । त्रिगुणीकृत्य त्रिगुणितकार्पासादिसूत्रविशेषे ॥ तदुक्तं छन्दोगपरिशिष्टे । ऊर्द्धन्तु त्रिवृतं कार्यं तन्तुत्रय मधोवृतम् । त्रिवृतञ्चोपवीतं स्यात् तस्यैको ग्रन्थिरिष्यत इति ॥ उपवीयतेस्म । अजगं० । अजेर्व्यघञपोः । वीगत्यादिषु वा । क्तः ॥ यद्वा । उपाजतिस्म उपवेतिस्मवा । गत्यर्थेति क्तः ॥ उपवीतं यज्ञसूत्रं प्रोद्धृते दक्षिणे करे । प्रोद्धृतेवहिस्कृते सति वामस्कन्धार्पितइत्यर्थः ॥

उपवीती । पुं । उपवीतवति द्विजे ॥ उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः । दक्षिणे पाणौ उद्धृते वामस्कन्धस्थिते दक्षिणकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रे वा उपवीती द्विजःकथ्यतइत्यर्थः । उपवीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

उपवृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उपवेदः । पुं । प्रधानवेदातिरिक्तवेदे ॥ सचतुर्विधः । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्ववेदोऽर्थ शास्त्रमितिभेदात् । तत्रर्ग्वेदस्यायुर्वेदउपवेदः । यजुर्वेदस्य धनुर्वेदः । सामवेदस्य गान्धर्ववेदः । अथर्ववेदस्य शस्त्रशास्त्राणीति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

उपवेशनम् । न । स्थितौ ॥

उपव्याघ्रः । पुं । मृगान्तके । चित्रके । चीताइति भाषा सिद्धे ॥

उपव्याख्यानम् । न । विस्पष्टप्रकथने ॥

उपशमः । पुं । शमे । इन्द्रियाणां संयमे । तृष्णाक्षये ॥ यतेरुपशमोधर्म इति स्मृतिः ॥ अभावे । प्रतीकारे ॥ सावशेषनाशे ॥ उपशमनम् । शम । भावेघञ् ॥ उपशाम्यत्यनेनवा । हलश्चेति घञ् ॥

उपशयः । पुं । निदानपञ्चकान्तर्गतरोगज्ञानजनके ॥ तल्लक्षणम् । हेतुव्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् । औषधान्नविहाराणामुपयोगंसुखावहम् ॥ विद्यादुपशयंव्याधेःसहिसात्म्यमितिस्मृतः ॥ इतिनिदानम् ॥ व्याधिहेतुविपरीतौषधादितः सुखावहोपयोगे ॥ न । समीपशयने ॥ त्रि । शयमाने ॥ उपशयनम् । शीङ०। एरच् ॥

उपशल्यम् । न । ग्रामान्ते । ग्रामान्तभागे ॥ शल्यमुपगतम् । प्रादिसमासः ॥

उपशान्तः । चि । बाधिते । सम्यग्बाधिते ॥ यथा । उपशान्तजगज्जीवविश्यायाचार्य्यं स्वरभ्रममिति ॥

उपशान्तिः । स्त्री । शमे ॥ उपशमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् ॥

उपशायः । पुं । प्रहरिणांक्रमेणशयने । विशाये ॥ उपशयनम् । शीङ्० । व्युपयोः शेतेः पर्य्याये इति घञ् । तवाथराजोपशायः ॥

उपश्रुतम् । चि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ उपश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

उपश्रुतिः । स्त्री । दैवप्रश्ने ॥ यथा । नक्तंनिर्गत्यंयत्किञ्चिच्छुभाशुभकरंवचः । श्रूयते तद्विदुर्धीरा दैवप्रश्नमुपश्रुतिमिति ॥ उपश्रूयते । श्रु० । कर्मणिस्त्रियां क्तिन् ॥

उपश्लेषः । पुं । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा-आधाराधेययोरन्यत्रसिद्धयोः प्रादेशिकःसम्बन्ध उपश्लेषः । कटेआस्ते स्थाल्यांपचतीत्यत्रौपश्लेषिकाधिकरणे सप्तमी ॥

उपष्टम्भकम् । न । स्थूणायाम् ॥ पुं । आधिक्ये ॥

उपसंयमः । पुं । उपसंहारे ॥

उपसंव्यानम् । न । परिधानांशुके । अन्तरीये ॥ उपसंवीयतेऽनेन वा । व्येञ् संवरणे । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥

उपसंहरणम् । न । उपसंहारे ॥ ल्युट् ॥

उपसंहारः । पुं । समाप्तौ ॥ संग्रहे ॥ उपसंहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥

उपसङ्ग्रहः । पुं । अभिवादे । पादस्पर्शपूर्वकनमस्कारे । पादग्रहणे ॥ मेलने ॥ उपसङ्ग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपसङ्ग्राह्यः । चि । अभिवाद्ये । उपसङ्ग्रहणीये ॥

उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् ॥ सङ्गमाचे ॥ प्रतिपादने ॥ उपसदेर्भावेक्तिन् ॥

उपसद् । पुं । प्रवर्ग्याख्यः प्रसिद्धायामिष्टौ ॥ गार्हपत्यादित्रयभिन्नेऽग्नौ ॥ यथा । गार्हपत्योदक्षिणाग्निस्तथैवाहवनीयकः । एतेऽग्नयस्त्रयोमुख्याः शेषाश्चोपसदस्त्रयइतिवह्निपुराणे गणभेदनामाध्यायः ॥

उपसद्व्रती । पुं । उपसत्सु इष्टिषुव्रतंपयोमात्रभक्षणंतदुपेत ॥

उपसन्नः । त्रि । उपनते । उपस्थिते ॥ यथा । भगवन्नुदधौ मृतिजन्मजले सुखदुःखझषे पतितंव्यथितम् । कृपयाशरणागत मुद्धरमा मनुशाध्युपसन्नमनन्यगतिंत्रितिताटकाचार्य्याः ॥ शरणागते ॥ उपासदत उपसीदतिस्मावा । षद्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

उपसमाधानम् । न । राशीकरणे ॥

उपसम्पन्नः । त्रि । प्रमीते । प्रोषिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ प्रणीते । सुसंस्कृते । पाकेनसंस्कृते मांसादौ ॥ पर्याप्ते ॥ प्राप्ते ॥ मृते ॥ उपसम्पद्यते स्म । तौपदग । कर्त्तरि कर्मणि वा गत्यर्थे तिक्तः ॥

उपसम्भाषा । स्त्री । उपसान्त्वने ॥ सम्भाषणे ॥

उपसरः । पुं । स्त्रीगव्यादिषु पुंगवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । प्रजने ॥ उपसरणम् । सृगतौ । प्रजनेसर्त्तेरित्यप् । यथा गवामुपसरः ॥

उपसरणम् । न । समीपगमने ॥ उपसर्त्तव्ये ॥ सृ० । ल्युट् । उपसमीपे सरणम् ॥

उपसर्गः । पुं । रोगप्रभेदे ॥ उपप्लवे । उत्पाते । उपद्रवे । शुभाशुभसूचक महाभूतविकारे ॥ क्रियायोगे प्रपरादिषु ॥ यथा । निपाताश्चादयोज्ञेया उपसर्गास्तु प्रादयः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगताइमे ॥ स त्रिधा । धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते । तमेवविशिनष्टयन्यउपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ क्रमेणोदाहरणानि यथा । आदत्ते प्रहृते प्रणमतीति ॥ अपिच । उपसर्गेण धात्वार्थो बलादन्यत्रनीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ उपसर्ज्जनम् उपसृज्यते वा । सृज० । घञ् ॥

उपसर्ज्जनम् । न । प्रधानभिन्ने । गौणे । अप्राग्र्ये । अमुख्ये । विशेषणे ॥ त्यागे ॥ उपसृज्यते । सृज० । कर्मणि ल्युट् ॥

उपसर्त्तव्यम् । त्रि । उपगन्तव्ये ॥

उपसर्पकः । त्रि । उपासके । उपसर्पणकर्त्तरि ॥

उपसर्पणम् । न । अनुगमने । अनुवृत्तौ ॥ सृप्लृगतौ ल्युट् ॥

उपसर्य्या । स्त्री । ऋतुमत्यां गवि । काल्यायाम् । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्यायाम् ॥ उपस्रियते वृषेण । सृगतौ । उपसर्य्याकाल्याप्रजने इति साधुः । काल्यापसर्याप्रजने इत्यमरः ॥

उपसादितः । त्रि । प्रापिते ॥

उपसार्य्यः । त्रि । समीपगमनीये ॥ प्राप्तव्ये ॥ कर्मणि ण्यत् ॥

उपसुन्दः । पुं । रामायणप्रसिद्धे सुन्दभ्रातरिराक्षसे ॥

उपसूर्य्यकम् । न । चन्द्रार्कमण्डले । चन्द्रार्कसमीपवर्त्तिनिमण्डले ॥ उपगतंसूर्य्यम् उपसूर्य्यम् । प्रादिसमासः । ततःस्वार्थेकन् । चन्द्रपक्षे उप

सूर्यमिव । इवार्थेकम् ॥

उपसूर्यकमण्डलम् । न । परिवेषे ॥

उपसृप्यः । त्रि । गम्ये ॥

उपसृष्टम् । न । मैथुने । सुरते ॥ त्रि । उपसर्गयुक्ते । विसृष्टे ॥

उपसेकः । पुं । सेचनेन मृदुकरणे ॥

उपसेचनम् । न । घृते ॥ उपसिच्यते । षिचक्षरणे । ल्युट् ॥

उपस्करः । पुं । कटककुण्डलहारादौ ॥ वेसवारे । व्यञ्जनादिसंस्कारार्थं धन्याकसर्षपादिपिष्टे ॥ दृषदुपलसूर्पादौ । गृहोपकरणकुण्डसम्मार्जन्यादौ ॥ उपकरोति व्यञ्जनेन समवैति । डुकृञ्० । समवायेचेतिसुट् ॥

उपस्करणम् । न । परिकरे ॥

उपस्कृतः । त्रि । मण्डिते ॥

उपस्तरणम् । न । आस्तरणे ॥ उपस्तीर्यते । स्तृञ्० । ल्युट् ॥

उपस्थः । पुं । न । लिङ्गे । शेफसि ॥ भगे । मदनागारे ॥ क्रोडे ॥ त्रि । समीपस्थे ॥ उपतिष्ठते । ष्ठा० । सुपीतिकः । अर्द्धर्चादिः ॥

उपस्थपत्रः । पुं । भाण्डीरे । वटे ॥

उपस्थाता । त्रि । भृत्ये । सेवके ॥

उपस्थानम् । न । नमस्करणे ॥ उपेत्य स्थानम् ॥ उपस्थीयते । ष्ठा० । ल्युट् ॥ सङ्गतौ ॥

उपस्थितः । त्रि । आगते ॥ निकटस्थिते । उपसन्ने ॥ प्राप्ते ॥ उपपूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । द्यति स्यतीतीत्वम् ॥

उपस्पर्शः । पुं । स्पर्शमात्रे ॥ स्नाने ॥ आचमने ॥ उपस्पर्शनम् । स्पृशस्पर्शे । घञ् ॥ उपस्पृश्यन्ते खान्यत्र । हलश्चेत्यधिकरणे घञ्वा ॥

उपस्पर्शनम् । न । उपस्पर्शे ॥ स्पृशे ल्युट् ॥

उपस्पृष्टः । त्रि । आचान्ते ॥ सन्निधिमात्रेण सेविते ॥ उपस्पृशः क्तः ॥

उपस्वत्वम् । न । उत्पन्ने । लभ्ये । तद्भिन्ने ततएवापजाते स्वत्वास्पदीभूतभूम्यादिलब्धधनादौ ॥

उपहतः । त्रि । तिरस्कृते ॥ विघट्टिते ॥ अशुद्धद्रव्ये ॥ उत्पातग्रस्ते ॥ नष्टे ॥ यथा । कृत्वाशस्त्रविभीषिकां कतिपयग्रामेषु दीनाः प्रजा मग्नन्तो विटजल्पितैरुपहताः चोणीभुजस्ते किल । विद्वांसोपिवयं किल त्रिजगतां सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया नगणितो यैरेष नारायणः इति ॥

उपहसितम् । न । हास्यप्रभेदे ॥

उपहारः । पुं । उपायने । भेट इतिभाषा ॥ नैवेद्यादिपूजासामग्याम् ॥ उपह्रियते । हृञ्० । घञ् ॥

उपहारपाणिः । त्रि । उपायनहस्ते ॥ उपहारः पाणौ यस्य ॥

उपहालकः । पुं । कुन्तलाख्यदेशे ॥

उपहासः । पुं । परीहासे । निन्दार्थवाक्यादौ । हांसी ठट्ठा इति भाषा ॥ उपहासाय किं न स्यादसत्सङ्गो मनीषिणाम् ॥

उपहितः । त्रि । आहिते ॥ उपधीयते स्म । उधाञ् ०क्तः । दधातेर्हिरिति-प्रकृतेर्हिरादेशः ॥

उपहृतः । त्रि । समर्पिते ॥

उपह्वरः । पुं । रथे ॥ न । एकान्ते । रहसि ॥ निकटे ॥ उपह्वरे गन्तव्येसमीपदेशेइतिवेदभाष्यम् ॥ उपह्वरन्त्यच । ह्वृ कौटिल्ये । पुंसीतिघः ॥

उपांशु । अ । विजने । रहसि ॥ अप्रकाशोच्चारणे ॥

उपांशुः । पुं । जपविशेषे ॥ यत्समीपस्थोपिपरोनशृणोति तदुपांशुरित्युच्यते । यत्तदोरुच्चारणमर्थः । जिह्वौष्ठौचालयेत् किञ्चिद्देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः सजपः स्मृतः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः ॥ उपगताः अंशवोयत्र ॥

उपाकरणम् । न । श्रुतेः संस्कारपूर्वग्रहणेस ॥ स्कार उपनयनं पूर्वंयत्र तत् तच्चतद्ग्रहणञ्च । संस्कारपूर्वग्रहणंस्यादुपाकरणंश्रुतेरित्यमरः ॥ श्रावण्यादिविधातव्ये संस्कारविशेषे ॥ प्रारम्भे ॥ संस्कारपूर्वपशूनां हनने ॥ उपाक्रियतेऽनेन तत् । कृञो ल्युट् ॥

उपाकर्म्म । न । उपाकरणे ॥

उपाकृतः । पुं । अध्वरे अभिमंत्र्यहते-पशौ ॥ उपद्रवे ॥ त्रि । उपद्रुते ॥ प्रारब्धे ॥ उपाक्रियतेस्म । कृञ् हिंसायाम् । क्तः ॥

उपाख्यः । त्रि । प्रत्यक्षतउपलब्धे । प्रत्यक्षे ॥ उप आख्यायते । ख्या० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

उपाख्यानम् । न । आख्याने । पुराणादिप्रथितवार्त्तायाम् । वर्णने ॥ उपाङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ॥ विशेषकथने ॥

उपागमः । पुं । समीपगमने ॥ स्वीकारे ॥ उपागमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृद्रिश्चयादिना अप् ॥

उपाङ्गः । पुं । तिलके । तमालपत्रके । पत्रलेखायाम् ॥

उपाजे । अ । दुर्बलस्यसामर्थ्याधाने ॥ सप्तमीप्रतिरूपकोयं निपातः ॥

उपाजेकृत्य । अ । दुर्बलस्यबलमाधायेत्यर्थे ॥ उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

उपाजेकृत्वा । अ । उपाजेशब्दार्थे ॥

उपाञ्जनम् । न । उपलेपने ॥

उपात्तः । पुं । निर्मदहस्तिनि ॥ त्रि । गृहीते । स्वीकृते ॥ प्राप्ते ॥ वयंकेचिदुपात्तस्यदुरितस्यप्रपञ्चते ॥

उपात्ययः । पुं । प्राप्तौ लोकव्यवहारस्य व्यतिक्रमे ॥ अतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने ॥ उपात्ययनम् । इण० । एरच् । उपगतस्या तिक्रम्यायनं वा ॥

उपादानम् । न । स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां विकर्षणे । प्रत्याहारे ॥ हेतौ ॥ ग्रहणे ॥ अननुष्ठितस्यानुष्ठाने ॥ समवायिकारणे ॥ प्रवृत्तिजनकज्ञाने ॥ उत्पादके । उत्पत्तिस्थितिनाशाय-कारणे ॥ उपादाञोल्युट् ॥ आरम्भे ॥

उपादानाख्या । स्त्री । तुष्टेः प्रभेदे ॥ यातुप्रकृत्यापि विवेकख्यातिः नसा प्रकृतिमात्राद्भवति माभूत् सर्वस्य सर्वदातन्मात्रस्यसर्वान् प्रत्यविशेषात् । प्रव्रज्यायास्तु सा भवति तस्मात् प्रव्रज्यामाददीथाः कृतं ते ध्यानाभ्यासेनेत्यायुष्मन्नित्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिः सा उपादानाख्या नामद्विती या सलिलमुच्यते ॥ उपादानमित्याख्यायस्याः ॥

उपादिकः । पुं । कीटविशेषे । वल्मीके । देहिकायाम् ॥

उपादेयः । त्रि । उत्कृष्टे । उत्तमे । ग्राह्ये ॥

उपाधिः । पुं । धर्मचिन्तायाम् ॥ कुटुम्बव्यापृते ॥ छले ॥ विशेषणे ॥ यथा । धर्मादेवस्व विप्रस्य वर्माधानाच भूभुजः । भूतिर्दत्तस्यवैश्यस्यदासः शूद्रस्यकारयेदिति ॥ यःस्वधर्ममन्यनिष्ठतया भासयतिसः। उपाधेः प्रतिविम्बपक्षपातित्वं न विम्बपक्षपातित्वम् । लक्षणन्तु । यावत्कार्यमवस्थायिभेदहेतौ रुपाधितेति ॥ अयथार्थव्यवहृतौ ॥ साध्यव्यापकत्वे सतिहेतोरव्यापके ॥ यथा । धूमवान् वह्निरित्यत्र आर्द्रकाष्ठमुपाधिः । यत्र धूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोगइति साध्यव्यापकता । यत्रवह्निस्तत्रार्द्रेन्धन संयोगइतिनास्ति अयोगोलकेआर्द्रेन्धनाभावात् । अस्यप्रयोजनम् । व्यभिचारस्यानुमानम् ॥ समीपआधेः । उपपदसमाधिर्वा । आधानमाधिः । उपसर्गयोः किः । उपगत आधिम् । अत्यादय इति समासः। उपधीयतेऽनेनेतिवा ॥

उपाध्यायः । पुं । अध्यापके ॥ वेदैकदेशाध्यापके ॥ यथाह मनुः । एकदेशन्तुवेदस्य वेदाङ्गान्यपिवापुनः । योध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते इति ॥ उपेत्यास्मादधीयतेइतिवि-

ग्रहः । इङश्चेति घञ् ॥

उपाध्याया । स्त्री । उपाध्याय्याम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्याधीयतेऽस्याः । इङश्चेतिसूत्रे अपादाने स्त्रियामुपसङ्ख्यानं तदन्ताच्चवाङीषितिघञ् । टाप् ॥

उपाध्यायानी । स्त्री । उपाध्यायपत्न्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वा

उपाध्यायी । स्त्री । उपाध्यायायाम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्यअस्या अधीयतेइति विग्रहे यातुस्वयमेवाध्यापिकातत्रवाङीष्वाच्यइति इङश्चेतिसूत्रस्यवार्त्तिकात् घञ्पक्षे ङीष् ॥ उपाध्यायान्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगभावः ॥

उपानत् । स्त्री । पन्नध्याम् । पादुकायाम् । चर्मादिनिर्मितपादकोषे ॥ अस्या धारणविधिर्यथा । वर्षातपादिके छत्री दण्डी रात्र्यटवीषुच । शरीरत्राणकामोवै सोपानत्कःसदाव्रजेदिति ॥ गुणायथा । पादूप्रधारणं वृष्यमोजस्यं चक्षुषोर्हितम् । सुखप्रचारमायुष्यं बल्यंपादरुजापहमिति ॥ पादे उपनह्यते बध्यते । पादम् उपनह्यतिवा । णहबन्धने । सम्पदादि

त्वात् क्विप्चेतिवाक्विप् । नहिवृतिवृषीतिपूर्वपदस्यदीर्घः ॥

उपान्तः । त्रि । निकटे ॥ प्रान्ते ॥

उपान्त्यम् । त्रि । अन्त्यसमीपे ॥ उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उपायः । पुं । राजादीनामरिवशीकरणहेतौ सामादिचतुष्टये । भेदोदण्डःसामदानमित्युपायचतुष्टयमित्युक्ते ॥ क्वचित् सप्तोपाया अप्युक्ताः । यथा । सामदानञ्चभेदश्चदण्डश्चेतिचतुष्टयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालञ्चसप्तोपायाः प्रकीर्त्तिताइति । शृङ्गारेतुपुराविद्भिरुपायौद्वौ प्रकीर्त्तितौ ॥ यथा । उपायौद्वौप्रयोक्तव्यौ कान्तासु सुविचक्षणैः । सामदानाविति प्राहुः शृङ्गाररसकोविदाः॥ भेदे प्रयुज्यमानेहि रसाभासस्तु जायते । निग्रहेरसभङ्गःस्यात् तस्मात्तौदूषितौबुधैः ॥ भेदेकपटस्यावश्यं जायमानत्वात् कपटंविनाभेदासम्भवात् सतितस्मिनकपटे रसाभास एव ॥ उपगतौ ॥ स्वार्थसम्पादके । साधने । पुरुषकारे ॥ उपायतेऽनेन । अय० । हलश्चेति घञ् ॥

उपायज्ञः । त्रि । कार्यसाधनकुशले ॥

उपायनम् । न । तोषकारिणि । उपहारे ॥ व्रतादिप्रतिष्ठायाम् ॥ उपगमने

॥ उपेयते उपायते वा । इण् गतौ अय गतौ वा । कर्म्मणि ल्युट् ॥

उपारतः । त्रि । सन्निवृत्त ॥

उपार्ज्जनम् । न । उद्योगादिना ऽर्थसङ्ग्रहे । अर्ज्जने ॥ स्वत्वहेतुभूतव्यापारे इति स्मृतिः ॥

उपार्ज्जितः । त्रि । कृतोपार्जने ॥

उपालब्धः । त्रि । अधिक्षिप्ते ॥

उपालम्भः । पुं । दुर्वचने । दुर्वाक्ये ॥ सत्त्वगुणाविष्करणेन स्तुतिपूर्वकः । यथा । महाकुलस्य भवतः किमिदमुचितमिति । निन्दापूर्वकश्च । यथा । बन्धकीसुतस्य भवतस्तदिदमुचितमिति ॥ परपक्षदूषणे ॥ उपालभ्यते । लभ० । घञ् । उपसर्गात् खल्घञोरिति नुम् ॥

उपावृत्तः । त्रि । श्रमशान्त्यर्थं मुहुर्भूमौ लुठिताश्वे । लुठिते ॥ पुनरागते ॥ निवृत्ते ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यः पापेभ्यो निवृत्तस्येत्यर्थात् ॥ उपावर्त्तते स्म । वृतु० । क्तः ॥

उपाश्रयः । पुं । आश्रये ॥ उपाश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

उपाश्रितः । त्रि । एकान्तप्रेमभक्त्या शरणागते ॥ उपाश्रयति उपाश्रीयते स्म वा । श्रिञ्० । गत्यर्थेति कर्मणि क्तः ॥

उपासकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । सेवके ॥

त्रि । उपासनाकर्त्तरि ॥ शाक्तः शैवो वैष्णवश्च सौरो गाणपतस्तथा । दिव्यो वीरः पशुश्चैव तेषु भावास्त्रयो मताः ॥ सात्त्विकादिविभेदेन पुनश्चैते विभेदिताः ॥ उपास्ते । उप आस० । ण्वुल् ।

उपासङ्गः । पुं । तूणीरे ॥ उपासज्यन्ते शराः अत्र । षञ्ज सङ्गे । हलश्चेति घञ् ॥

उपासनम् । न । शराभ्यासे ॥ उप असु क्षेपणे । भावे ल्युट् ॥ उपास्तौ ॥ आसने ॥ सगुणब्रह्मविषयकमानसव्यापाररूपे शाण्डिल्यविद्यादौ ॥ शुश्रूषानमस्कारादिप्रयोगेण सेवने ॥ भावनायाम् ॥ लौकिकात्माभिमानवत् यावतत्तद्देवतादिस्वरूपात्माभिमानाभिव्यक्ति स्तावल्लौकिकप्रत्ययाऽव्यवधानेन स्वेष्टदेवतादिरूपं मनसोपगम्य आसनं चिन्तनमित्यर्थः ॥ न कैवल्यमुपासनात् ॥ उप आस उपवेशने । भावे ल्युट् ॥

उपासना । स्त्री । वरिवस्यायाम् । शुश्रूषायाम् । परिचर्य्यायाम् ॥ देवाराधने । देवताचिन्तने ॥ अथोक्तं श्रीदेवीभागवते । न विष्णूपासना नित्या वेदेनोक्तातु कुत्रचित् । नविष्णुदीक्षानित्यास्ति शिवस्यापि तथैव

च ॥ गायत्र्युपासनानित्या सर्ववेदैः समीरिता । यया विना त्वधः पातो ब्राह्मणस्यास्ति सर्वथा ॥ तावता कृतकृत्यत्वं नान्यापेक्षा द्विजस्य हि । गायत्रीमात्रनिष्णातो द्विजो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ कुर्यादन्यन्नवा कुर्यादिति प्राह मनुः स्वयम् । विहाय तान्तु गायत्रीं विष्णूपास्तिपरायणः ॥ शिवोपास्तिरतो विप्रो नरकं याति सर्वथा । तस्मादाद्ययुगे राजन् गायत्रीजपतत्पराः ॥ देवीपादाम्बुजरता आसन् सर्वे द्विजोत्तमाः ॥ इति ॥ उपासनाप्रयोजनं चित्तैकाग्र्यम् सूक्ष्मार्थावधारणसमर्थत्वम् । तत्तल्लोकप्राप्तिरुपासनाया अवान्तरफलम् ॥ उपासनम् । आस० । ण्यासश्रन्थेति युच् । टाप् ॥

उपासितः । त्रि । वरिवसिते । सेविते । कृतोपासने ॥ उपास्यते स्म । आस० । गत्यर्थेति क्तः ॥

उपासीनः । त्रि । समीपस्थे ॥ उपसमीपे आसीनः ॥ कृतोपासने ॥

उपास्तिः । स्त्री । सेवायाम् । तात्पर्येणानुष्ठाने ॥ उप आस० । क्तिन् ॥

उपास्यः । त्रि । आराध्ये ॥ ध्येये ॥ उपासितुं योग्यः । ण्यत् ॥ उपास्यं यन्मन्त्रस्तत्वमित्येष षडिण्डिमः ॥

उपाहतम् । त्रि । ताडिते ॥ उपाहन्यते स्म । हन । क्तः ॥

उपाहितः । पुं । अनलोत्पाते । उल्कापातादौ । अग्न्युत्पाते ॥ उपआसन्नमाहितं फलं यस्य ॥ त्रि । आरोपिते ॥ संयोजिते ॥ उपाधीयते स्म । दधातेर्हिः । क्तः ॥

उपाह्वयः । पुं । उपनामनि ॥

उपेक्षकः । त्रि । द्वयोर्विवदमानयोर्जयपराजयासंसर्गिणि । तत्कृतहर्षविषादाभ्यामसंस्पृष्टे । उदासीने ॥ प्रतीकाररहिते ॥

उपेक्षणम् । न । त्यजने । वर्जने ॥

उपेक्षा । स्त्री । क्षुद्रोपायभेदे । त्यागे॥ अयन्तु युद्धविषये ॥ औदासीन्ये । अनपेक्षणे ॥ यथा । अपुण्यवत्सु चौदासीन्यमेव भावयेन्नानुमोदनं न वा द्वेषम् ॥ उपेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

उपेक्षिता । त्रि । उपेक्षायाः कर्त्तरि ॥

उपेक्ष्यः । त्रि । उपेक्षाबुद्धिविषये । यस्य द्वेषयोरभावस्तस्मिन् ॥

उपेतः । त्रि । युक्ते ॥ अनुगते ।

उपेता । पुं । उपायेनोपेयस्य साधके-आत्मनि ॥

उपेन्द्रः । पुं । केशवे । विष्णौ ॥ इन्द्रमुपगतोऽनुजत्वात् । कुगतीति समासः ॥ इन्द्रलोकादप्युपरिलोकवर्त्ती

मानस्वाहा । ममोपरियथेन्द्रस्त्वं स्या पितागोभिरीश्वरः । उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । इति हरिवंशः ॥ न । इन्द्रसन्निधौ ॥ अव्ययम् ॥

उपेन्द्रवज्रा । स्त्री । त्रिष्टुभ्भेदे । एकादशाक्षराद्वृत्तिविशेषे ॥ यथा । यदीन्द्रवज्रा चरणाश्चवर्णा नरेन्द्र सर्वे लघवो भवन्ति । उपेन्द्रतुल्यामलशीलशालिन्नुपेन्द्रवज्राभिहितातदानीम् ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रादिमणिच्छटाभिर्विभूषणानां छुरितं वपुस्ते । स्मरामि गोपीभिरुपास्यमानं सुरद्रुमूलेमणिमण्डपस्थमिति ॥

उपेयः । त्रि । उपायसाध्ये । प्राप्तव्ये ॥

उपेयिवान् । त्रि । उपगते ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्वसुप्रत्ययान्तोनिपातः ॥

उपेयुषी । स्त्री । सङ्गतायाम् ॥ क्वसुप्रत्ययान्ता दुगितश्चेति ङीप् ॥

उपोढः । पुं । बलविन्यासे । व्यूहे ॥ त्रि । निकटे ॥ ऊढे । विवाहिते ॥ वह्नेः कर्त्तरि क्तः ॥

उपोती । स्त्री । पूतिकायाम् । पोईशाक ॥

उपोत्तमम् । न । अन्त्यस्य समीपे ॥

उपोदकी । स्त्री । पूतिकायाम् ॥

उपोदिका । स्त्री । पोतक्याम् । मोहन्याम् । पोई इतिप्रसिद्धे पत्रशाके ॥ यथा । एकाहं षड्रसोपेता किमन्यै र्व्यञ्जनान्तरैः । तण्डुलैरानतव्या जैर्हंसस्त्येषा उपोदिका ॥ वटपत्रवच्छुभपत्रिका परितप्ततैलसुपाचिता । नवहिङ्गुवाससुवासिता परिभोक्तृचित्तविकासिका ॥ सुतप्ततैलविपाचिता सुघनाम्लतक्रविपाचिता । सुपोशिकाज्यविभर्जिता भोक्तुरासुरसनाग्रनर्त्तकी ॥ पोद्दिका शीतलावल्या श्लेष्मलावातपित्तहा । पथ्याच दोषशमनी निद्रापुष्टिकरीमतेति ॥ उपाधिकमुदकमस्याम् । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः । कप् । टाप् ॥

उपोदीका । स्त्री । पोतक्याम् ॥

उपोद्घातः । पुं । उदाहारे । प्रकृतापपादके । प्रकृत्यर्थं वर्णयितुमर्थान्तरवर्णने । प्रस्तोष्यमाणोपपादके । प्रतिपाद्यमर्थं बुद्धौ सङ्गृह्य तदर्थमर्थान्तरवर्णने । युक्त्या सार्थनिदर्शने ॥ चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातं विदुर्बुधाः ॥ उपसमीपे उद्धननं ज्ञापनम् । घञ् ॥ निर्दिष्टोपपादकत्वमुपोद्घात इतिजगदीशतर्कालङ्कारः ॥

उपोषणम् । न । उपवासे । अभोजने

॥ उषदाहे । ल्युट् ॥

उपोषितम् । न । उपवासे ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । भावे गत्यर्थेति क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् । शासिवसीति षः ॥ त्रि । कृतोपवासे ॥

उप्तः । त्रि । कृतवपने । बोया । इति भाषा ॥ अवकीर्णे । बखेरा । इति भाषा ॥ उप्यते । टुवप् । क्तः ॥ मुण्डिते ॥

उप्तकृष्टम् । त्रि । सबीजकृष्टक्षेत्रे । बीजवपनानन्तरं कर्षितक्षेत्रे । बीजाकृते ॥ उप्तञ्च तत् कृष्टञ्च । पूर्वकालेति समासः ॥

उप्तिः । स्त्री । वपने ॥ टुवप् । क्तिन् ॥

उभौ । त्रि । द्वयोः ॥ द्वित्वविशिष्टस्य वाचकोनित्यद्विवचनान्तोयंशब्दः ॥

उभयः । त्रि । द्विवचनोज्झितद्वयोः । युगले । दो इतिभाषा ॥ उभौ अवयवौ अस्य तयप् । उभादुदात्तोनित्यमितितयपोऽयजादेशः । कथमुभये देवमनुष्याइति यतोवहूनामुभावयवौ नघटतः । नैषदोषः । अत्रहि द्वौ राशीसमुदायस्यावयवौ । एकोदेवानाम् अपरोमनुष्याणामिति ॥ उभादुदात्तोनित्यमितिनित्यग्रहणस्येदम्प्रयोजनम् वृत्तिविषये उभशब्दप्रयोगोमाभूत् उभयशब्दस्यैव यथा स्यादिति ॥

उभयतः । अ । पार्श्वद्वये ॥ सर्वतः ॥ उभयस्मात् । तसिल् ॥

उभयथा । अ । उभयप्रकारे ॥ उभयैः प्रकारैः । प्रकारवचनेथाल् ॥

उभयद्युः । अ । उभयदिने । उभयोरह्नोः ॥ द्युश्चोभयाद्वक्तव्यइतिसाधुः ॥

उभयेद्युः । अ । दिनद्वये । उभयोरह्नोः ॥ सद्यःपरुदिति उभया द्युस् निपातितः ॥

उम् । अ । रोषे ॥ अङ्गीकृतौ ॥ प्रश्ने ॥ अवनम् । उङ्शब्दे । डुम्प्रत्ययः ॥

उमा । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गायाम् ॥ ओर्महेशस्य मा लक्ष्मीः ॥ उमेति मात्रा तपसेनिषिद्धत्वाद्वा । आकारान्तादपिटाप् । टायामिति भाष्यप्रयोगात् । अजादित्वाद्वा ॥ उंशिवं माति । मामाने मिमीतेवा । मा ङ्मा नेशब्देच । आतोनुपसर्गेतिकः । अजादित्वाट्टाप् ॥ अवति ऊयते वा । उङ्शब्दे । विभाषातिलमाषोमेतिनिपातनान् मक् ॥ अतस्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ कान्त्याम् ॥ शान्तौ ॥

उमाकटम् । न । हरिद्रादिरजसि ॥ उमायारजः । अलाबूतिलेतिकटच् ॥

उमागुरुः । पुं । हिमालयाचले ॥

उमाचतुर्थी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथोक्तं ब्रह्मपुराणे । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्तुजाता पूर्वमुमासती । तस्मात् सातत्र सम्पूज्या स्त्रीभि: सौभाग्यवृद्धये इति ॥

उमाधव: । पुं । सदाशिवे ॥ उमाया: धव: ॥

उमापति: । पुं । शिवे ॥ उमाया:पति:

उमावनम् । न । वाणपुर्य्याम् । शोणितपुरे । देवी कोटे

उमासुत: । पुं । }
उमासूनु: । पुं । } कार्त्तिकेये ॥ षष्ठीसमास: ॥

उमेश: । पुं । }
उमेश्वर: । पुं । } महादेवे । ईश्वरे ॥ षष्ठीसमास: ॥

उम्बर: । पुं । द्वारोर्द्ध्वकाष्ठे ॥ देहल्याम् ॥

उम्बी । स्त्री । उम्बीतिलोकप्रसिद्धे चर्वणे ॥ मञ्जरीत्वर्द्धपक्का या यवगोधूमयोर्भवेत् । तृणानलेनसम्भृष्टा बुधैरुम्बीतिसास्मृता ॥ उम्बीकफप्रदाबल्यालघ्वीपित्तानिलापहा ॥

उम्यम् । न । उमाक्षेत्र । श्रौमीने ॥ उमानां भवनंक्षेत्रम् । विभाषातिल्समाषोमेतियत् ॥

उर:सूत्रिका । स्त्री । मुक्ताकृतहारविशेषे ॥ उरस: सूत्रमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

उरग: । पुं । वासुकिप्रभृतौ पन्नगे ॥ उरसागच्छति । उरसोलोपश्चेति डप्रत्यय: सकारलोपश्च ॥ सीसके ॥ खले ।

उरगस्थानम् । न । पाताले ॥

उरगाशन: । पुं । गरुडे ॥ उरगानश्नाति । अश० । ल्यु: ॥ उरगा अशनमस्येतिवा ॥

उरण: । पुं । मेषे ॥ ऋच्छति अर्यते वा । ऋगतौ । अर्त्ते: क्युरश्चेति क्युरादेश: ॥

उरणाक्ष: । पुं । पमाटौषधौ । दद्रुघ्ने ॥ उरणस्य मेषस्याक्षिइवाक्षि यस्य तत्तुल्यपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

उरणाख्य: । पुं । पमाटे । चक्रमर्दके । पवांड इतिभाषा ॥ उरणस्यमेषस्यआख्या आख्याऽस्य ॥

उरभ्र: । पुं । स्त्री । मेषे ॥ उरुभ्रमति । भ्रमुचलने । अन्येभ्योऽपीतिड: । पृ० ॥ यद्वा । उनाशम्भुनारभ्यते । रभराभस्ये । वाहुलकाद्रक् ॥

उररी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ वयतेर्वाहुलकात् ररीक् । सम्प्रसारणञ्च ॥

उररीकार: । पुं । अङ्गीकारे ॥

उररीकृतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उररीक्रियतेस्म । क्त: ॥

उरश्छदः । पुं । कवचे ॥ उरश्छाद्यतेऽनेन । छद अपवारणे । पुंसीतिघः । छादेर्घे इति ह्रस्वः ॥

उरः । न । वक्षःस्थले । वक्षसि ॥ श्रेष्ठे ॥ इयर्त्ति । ऋ गतौ । अर्त्तेरुच्चेत्यसुन् । उरादेशः किच्च ॥

उरसिजः । पुं । स्त्रीस्तने ॥ उरसि जायते । जनी० । सप्तम्यामिति डः । हलदन्तादित्यलुक् ॥

उरसिलः । त्रि । प्रशस्तवक्षोयुक्ते । उरस्वति ॥ प्रशस्तमतिशयितं वा उरोऽस्यास्ति । पिच्छादित्वादिलच् । उरसा बलं लक्ष्यते इति स्वामी ॥

उरस्कटः । पुं । बालानामुत्तरीयविशेषे । बालयज्ञोपवीतके । पञ्चवटे । बुकबाछाड इति गौडभाषाप्रसिद्धे । गाती इति भाषा ॥

उरस्त्रम् । न । उरश्छदे ॥

उरस्त्राणम् । न । नागोदरे । वक्षस्त्राणकवचे ॥

उरस्यः । त्रि । औरसेपुत्रे । स्वजाते ॥ उरसा निर्मितः पुत्रः । उरसोऽण्चेति यत् ॥ उरसा एकदिक्वा । उरसो यश्चेति यत् ॥ वा तसिः । उरस्तः ॥ उरइव । शाखादिभ्यो यः ॥

उरस्वान् । त्रि । उरसिले ॥ प्रशस्तमतिशयितं वा उरोऽस्य विशालमस्मात् । मतुप् । मादुपधायाश्च इति वः ॥

उरी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥ वयतेरीक् । सम्प्रसारणञ्च बाहुलकात् ॥

उरीकारः । पुं । स्वीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरीकृतः । त्रि । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उरीक्रियते स्म । क्तः ॥

उरुः । त्रि । विशाले । विपुले । महति । बडे ॥ ऊर्णोति । ऊर्णुञ्० । महति ह्रस्वश्चेति कुप्रत्ययो नुलोपो ह्रस्वश्च ॥

उरुकालः । पुं । }
उरुकालकः । पुं । } महाकाललतायाम् ॥

उरुक्रमः । त्रि । भगवति ॥ उरुर्महान् क्रमः शक्तिर्यस्य ॥

उरुगायः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ बहुकीर्त्तिमति ॥

उरुवचाः । त्रि । विस्तीर्णतेजसि ॥

उरुमानः । पुं । पूजायाम् ॥

उररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरुबुकः । पुं । रक्तैरण्डे ॥

उरुबूकः । पुं । एरण्डे ॥ रक्तैरण्डे ॥ उरुं महान्तं वायति । ओवै शोषणे । उलूकादयश्चेत्यूकः ॥ क्वाप्यस्य मूलं ग्राह्यम् ॥

उरुव्यचाः । पुं । राक्षसे ॥

उरोजः । पुं । स्तने ॥

उर्ज्जितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उर्द्रः । पुं । उद्रे । अम्बुविडाले ॥

उर्व्वटः । पुं । वत्सरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

उर्व्वरा । स्त्री । सर्व्वशस्याढ्यभूमौ ॥ भूमिमात्रे ॥ ऋच्छति । ऋ गतौ । पचाद्यच् । यद्वा ईर्य्यते । ऋदोरप् । उरूणामरा ॥ यद्वा । उर्व्यते । उर्वी हिंसायाम् । खनोघचेति घः । उपधायाञ्चेति दीर्घ स्तु संज्ञापूर्व्वकत्वान्न । उर्वँराति । कः ॥ यद्वा । सम्पदादित्वात् क्विप् । राल्लोपः ॥ उर् चासौ वरा च । ऊर्ध्वं वरा वा ॥

उर्व्वरितः । त्रि । परिशिष्टे । अवशिष्टे । उवरा इतिभाषा ॥ शेषिते ॥

उर्व्वशी । स्त्री । स्वर्गवेश्यायाम् ॥ उरून् महतोऽश्नुते व्याप्नोति वशीकरोतीति यावत् । मू० कः । उरु अश्नातीति वा ॥

उर्व्वशीरमणः । पुं । चन्द्रवंशीयनृपतिविशेषे । पुरूरवसि । ऐले ॥

उर्व्वशीवल्लभः । पुं । पुरूरवसि । बौधे ॥

उर्व्वारुः । पुं । कर्कट्याम् ॥ स्वादुकर्कट्याम् ॥

उर्व्वारुकः । पुं । कर्कटिकाख्ये चिर्भिटिकाख्ये वा फलविशेषे ॥

उर्व्वी । स्त्री । भूमौ ॥ ऊर्णोति । ऊर्णुञ्० । महति ह्रस्वश्चेति कुः नुलोपो ह्रस्वश्च । वोतो गुणवचनादिति ङीष् ॥

उलपः । पुं । न । गुल्मिन्याम् । शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । वीरुधि ॥ पुं । कोमले तृणविशेषे । बल्वजेषु । उलुखड इतिगौडभाषा ॥ वलति । वल संवरणे । विटपविष्टपविशिपोलपा इति वले: सम्प्रसारणं कपश्च ॥ उल्यते । उल सौत्रः आवरणार्थो दाहार्थो वा । कपश्चाक्रवर्मणस्येति कपो वा ॥

उलिन्दः । पुं । देशविशेषे ॥ इत्युणादिकोषः ॥

उलूकः । पुं । पेचके । घूके । दिवान्धे । कौशिके । उल्लू इति भाषा ॥ इन्द्रे ॥ शकुनिपुत्रे । भारतयोधिनि ॥ न । तृणविशेषे ॥ उचति । उच समवाये । उलूकादय इतिसाधुः ॥ यद्वा । वलते । वल० । उलूकादित्वाद्वलेः सम्प्रसारणमूकश्च ॥

उलूकी । स्त्री । ताम्रायाः सुता शुकीतस्याः कन्यायाम् ॥ शुकी शुकानजनयत् उलूकीप्रत्युलूककानिति विष्णुपुराणे १ अंशे २१ अध्यायः ॥

उलूखलम् । न । उदूखले ॥ गुग्गुलौ ॥ ऊर्द्ध्वं खमुलूखम् । पृषोदरादि । उलूखं लाति ला आदाने । आतो

मुपेति कः ॥

उलूखलकम् । न । उलूखलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

उलूतः । पुं । अजगरसर्प्पे ॥

उलूपी । पुं । शिशुके । शोंशु इतिप्रसिद्धे मत्स्यप्रभेदे ॥ चुलुम्पिनि । गौडभाषायाम् उपल इतिप्रसिद्धे अतिचञ्चलेमत्स्यविशेषे ॥ शिशुमाराकृतौमत्स्यविशेषे ॥ उ विस्मयजनकंरूपमस्यास्ति । अतइनिः । रलयोरैक्यम् । उः शम्भोः रूपमस्यास्तीतिवा ॥

उलूपी । स्त्री । अर्जुनभार्य्यायाम् । कौरव्यनाम्नो नागस्य कन्यायाम् ॥

उलूलुः । पुं । उत्सवकालिके गौडादिदेशप्रसिद्धे स्त्रीभिःक्रियमाणे शब्दविशेषे ॥

उल्का । स्त्री । अग्निनिर्गतज्वालायाम् ॥ अनले ॥ तेजःपुञ्जे । रेखाकारेऽन्तरीक्षात् पतज्ज्योतिषि ॥ अस्यारूपप्रदर्शनन्तु । दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः । धिष्णोल्काशनिविद्युत्तारा इतिपञ्चधाभिन्नाः ॥ अस्यालक्षणम् । उल्काशिरसिविशाला निपतन्ती वर्द्धतेप्रतनुपुच्छा । दीर्घाचभवति पुरुषं भेदावहवोभवन्त्यस्याः ॥ काश्यपोपि । इषच्छिखावक्रच्छाग्रा रक्तानोलशिखोज्वला । पौरुषीयप्रमाणेन उल्का नानाविधास्मृता । इति ॥ ओषति । उषदाहे । अर्यंतेवा । ऋगतौ । शुकवल्कोल्का इति साधुः ॥

उल्कापातः । पुं । अग्निशिखावत्तेजःपाते ॥ उल्कायाःपातः ॥

उल्कामुखी । स्त्री । शिवा । लोमाशिकायाम् । दीप्तजिह्वायाम् । लोमडीइतिभाषा ॥ उल्कामुखेअस्याः ॥

उल्मुकम् । न । अङ्गारे । अलाते ॥ ओषति । उष० । उल्मुकदर्वीतिनिपातनाद्धातोः षस्यलः मुकप्रत्ययश्च ॥

उल्लङ्घनम् । न । अतिक्रमणे ॥ अन्यथाकरणे ॥ उत्लघेर्ल्युट् ॥

उल्ललः । त्रि । रोमशे । वहुरोमयुक्ते ॥

उल्ललन् । त्रि । उत्प्लवमाने ॥

उल्ललितः । त्रि । आन्दोलिते । तरलिते ॥ चलिते ॥

उल्लसन् । त्रि । शोभमाने ॥

उल्लसनकम् । न । रोमाञ्चे ॥

उल्लसितः । त्रि । उद्गते ॥ उद्भूते ॥ विचित्रिते ॥

उल्लाघः । त्रि । शुचौ ॥ कृष्णे । मरिचे ॥ दक्षे ॥ गदान्निर्गते । नीरोगे ॥ उल्लाघतेस्म । लाघृसामर्थ्ये । गत्यर्थेतिक्तः । उल्लाघ्यतेस्म । अनुपसर्गा

त् फुल्लचीवेतिवा साधुः ॥

उल्लापः । पुं । काकुवाचि । शोकरोगादिनाध्वनेर्विकारे ॥

उल्लापनम् । न । वर्त्तिकादिक्रजुकरणे ॥

उल्लासः । पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ प्रकाशे ॥ आह्लादे ॥ वृद्धौ ॥ उल्लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । एकस्यगुणदोषाभ्यामुल्लासोन्यस्यतौ यदि ॥

उल्लिखितः । त्रि । उत्कीर्णे ॥ तनूकृते ॥ उपरिलिखिते ॥ चित्रिते ॥

उल्लिङ्गितः । त्रि । भङ्गिभिरेवसम्यगवगते ॥

उल्लेखः । पुं । उच्चारणे । कथने ॥ अलङ्कारविशेषे । बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेखइष्यते । एकोनबहुधोल्लेखोप्यसौविषयभेदतः ॥ स्त्रीभिःकामोऽर्थिभिःस्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः । गुरुर्वचस्यर्जुनोऽयंकीर्त्तौभीष्मः शरासने ॥ उल्लेखनम् । उत् लिखेर्घञ् ॥

उल्लेखनम् । न । वमने ॥ खनने ॥ उच्चारणे ॥ यथा । मासपक्षतिथीनाञ्चनिमित्तानाञ्चसर्वशः । उल्लेखनमकुर्वाणोनतस्यफलभाग्भवेदिति ॥ लिख० । ल्युट् ॥

उल्लोचः । पुं । विताने । चन्द्रातपे । चंदोया इतिभाषा ॥ ऊर्द्ध्वं लोचति । लोचृभासने । घञ् ॥ ऊर्द्ध्वंलोच्यते वा । लोचृदर्शने । घञ् ॥ क्त्वक्तुननिष्ठायामनिट इतिवचनात् । अस्य तुमन्न सेट्त्वात् ॥

उल्लोलः । पुं । कल्लोले । महोर्म्मौ । वडढेउ इतिगौडभाषा ॥ उत्लोडयति । लोडृउन्मादे । णिच् । पचाद्यच् । डलयोरेकत्वम् ॥

उल्बम् । न । जरायौ । गर्भवेष्टनचर्म्मणि ॥ कलले ॥ गर्त्ते ॥ उल्लीयते । लीङ्श्लेषणे । उलत्वादयश्चेतिसाधु ॥ यद्वा । ओलति उल्यतेवा । उलृ सौधोदाहे । वल्यते वा वलप्राणने । अथवा उच्यतिउच्यते समवैत्यत्र वा । उचसमवाये । प्राग्वत् ॥

उल्बणः । त्रि । व्यक्ते । स्पष्टे ॥ उद्वणति वणशब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

उशन् । त्रि । कामयमाने ॥

उशत्तमः । त्रि । कमनीये ॥

उशना । पुं । भार्गवे । शुक्रे ॥ वष्टि । वशकान्तौ । वशेः कनसिः । ग्रह्यादित्वात् सम्प्रसारणम् । ऋदुशनसिच्यनङ् । उशना उशनसौ । अस्य सम्बुद्धौ वा अनङ् नलोपश्चवा । ते

न । हेउशनन् हेउशन हेउशनः ॥

उशिक् । पुं । अग्नौ । वीतिहोत्रे ॥ इति ॥ त्रि । कमनीये ॥ यथा । न यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् । तद्वायसं तीर्थमुशन्ति मानसा न यत्र हंसा निरमन्त्युशिक्क्षयाः ॥ इति श्रीभागवतम् ॥ वष्टि उश्यते वा । वश° । वशः किदिति इजि प्रत्ययः ॥

उशीः । स्त्री । वाञ्छाविशेषे ॥

उशीनरः । पुं । गान्धाराख्ये देशविशेषे । खन्धार इति प्रसिद्धे ॥ चन्द्रवंशोद्भवस्य शिविनृपतेः पितरि ॥

उशीरः । पुं । न । वीरणामूले । नलदे । खस इति प्रसिद्धे ॥ उश्यते । वश° । वशः किदितीरन् अस्य गुणा यथा । उशीरं पाचनं शीतं स्तम्भनं लघु तिक्तकम् । मधुरं ज्वरहृद्वान्ति मदनुत् कफपित्तहृत् ॥ तृष्णास्रविषवीसर्पदाहकृच्छ्रव्रणापहमिति ॥

उशीरिकः । त्रि । उशीरविक्रेतरि ॥ उशीरं पण्यमस्य । किसरादिभ्यः ष्ठन् ॥

उशीरी । स्त्री । लघुकाशे । नीरजे ॥ उशीरी मधुरा शीता पित्तदाहक्षया नहरेत् ॥

उषः । पुं । कामिनि ॥ गुग्गुलौ ॥ रा

विशेषे ॥ न । पांशुलवणे ॥

उषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले ॥ ओषति । उष° । बाहुलकात् क्युन् । ल्युट् वा । संज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः ॥

उषणा । स्त्री । कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ शुण्ठ्याम् ॥ टाप् ॥ चविके ॥

उषती । स्त्री । अकल्याणवचसि । निन्द्यार्थायां वाचि ॥ उषः शतरि आगमशासनस्यानित्यत्वात् नुमभावः ॥ त्रि । अशुभयुक्ते वचसि ॥ उषन् व्याहारः उषत्वचः ॥

उषपः । पुं । सूर्य्ये ॥ अग्नौ ॥ ओषति । उष° । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

उषर्बुधः । पुं । कृशानौ । पावके ॥ रक्तचित्रके ॥ उषसि सन्ध्यायां बुध्यते प्रकाशते । बुध° । इगुपधत्वात् कः । अहरादीनामित्यस्य व्यवस्थितविभाषात्वान्नित्यं रः ॥

उषस् । न । प्रत्यूषसि । अहर्मुखे ॥ एतस्य स्वरूपन्तु पञ्चपञ्चउषःकाल इति । पञ्चपञ्चाशत्घटिकोत्तरमुषःकाल इत्यर्थः ॥ ओषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उषःकिदित्यसिः ॥ दशपाद्यान्तु वसः किदिति पाठः । वसति सूर्य्येणासहेति उषाः । अपोभीति

सूत्रे स्ववस्स्वतवसोमासउषसश्च तद्द्यत इतिवार्त्तिकस्य समुषद्भिरित्युदाहरणं विवृणवद्भिर्हरदत्तादिभिरयंपाठः पुरस्कृतः॥ स्त्री। दिवो दुहितरि देवतायाम् ॥

उषसी। स्त्री। पितृप्रसवाम् । सायंसन्ध्यायाम् ॥

उषस्तिः। पुं। ऋषिविशेषे। चाक्रायणे ॥

उषस्यम्। न। हविर्विशेषे॥ त्रि। तद्देवताकद्रव्ये॥ उषस् शब्दोदिवोदुहितरं देवता माचष्टे। सा देवता अस्य। वाय्वृतुपित्रुषसो यत् ।

उषा। अ। रात्रौ ॥ रात्र्यन्ते॥ ओषति। उष०। का प्रत्ययः॥ सातु नक्षत्रतेजः परिहाणिमारभ्य भानोरर्द्धोदयं यावद्भवति। यथाह वराहः। अर्द्धास्तमयात् सन्ध्या व्यक्तीभूता न तारकायावत्। तेजः परिहाणि रुषा भानोरर्द्धोदयं यावदिति ॥

उषा। स्त्री। बाणासुरसुतायाम्। अनिरुद्धस्य भार्य्यायाम् ॥ रात्रौ। धेनौ ॥ सायंसन्ध्यायाम्॥ ओषति। उष०।इगुपधेतिकः। टाप्॥ यात्रामुहूर्त्तान्तरे॥ यथा। प्रभ्रष्टद्युतितारकास्फुटतटी प्राचीभवे निर्मला त्वीषद्रक्तविलोहितान्तधवलादेवैःसदा वाञ्छिता। नो वारं न तिथिं न योगकरणं लग्नञ्च नापेक्ष्यते हत्वा दोषसहस्रसञ्चयमुषा नूनं करोत्युन्नतिमिति ॥

उषाकलः। पुं। कुक्कुटे। ताम्रचूडे ॥ उषायां कलोऽस्य ॥

उषापतिः। पुं। अनिरुद्धे। कामात्मजे ॥ उषायाःपतिः॥

उषारमणः। पुं। अनिरुद्धे। कन्दर्पतनये॥ उषायाः रमणः॥

उषितः। त्रि। व्युषिते। पर्य्युषिते। बसाइतिभाषा॥ प्लुष्टे। दग्धे॥ स्थिते। कृतनिवासे॥ त्वरिते॥ उष्यते स्म। उष०। क्तः॥ वसेर्गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः। यजादिः। अनुदात्तत्वादिट् प्रतिषेधे प्राप्ते वसतिक्षुधोरितीट् ॥

उषेशः। पुं। अनिरुद्धे ॥

उष्ट्रः। पुं। कण्टकाशने। मरुद्विपे। क्रमेलके। लम्बोष्ठे॥ ओषति उष्यते वा। उष०। उषिखनिभ्यां कित्तिष्ट्रन्। वाहुलके॥ इतिधरणी॥

उष्ट्रकाण्डी। स्त्री। रक्तपुष्प्याम्। कर्णपुष्प्याम्॥उंटाटोइतिगौडभाषा॥

उष्ट्रगोयुगम्। न। उष्ट्रयोः॥ द्वावुष्ट्रौ। द्वित्वेगोयुगच्॥

उष्ट्रगोष्ठम्। न। उष्ट्रशालायाम्॥ उष्ट्रा

गोस्थानम्। गोष्ठञ्च॥

उष्ट्रधूसरपुच्छिका। स्त्री। विछाती विचिटीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे॥

उष्ट्रपादिका। स्त्री। मदनमासीतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। भूमिमत्तायाम्॥

उष्ट्रशिरोधरम्। न। उष्ट्रग्रीवसंज्ञे भगन्दररोगविशेषे॥ तस्यलक्षणम्। प्रकोपणैः पित्तमतिप्रकोपितं करोति रक्तां पिटकां गुदागताम्। तदाशुपाकाहिमपूतिवाहिनी भगन्दरन्तूष्ट्रशिरोधरं वदेदितिनिदानम्॥

उष्ट्रिका। स्त्री। मृद्भाण्डप्रभेदे। मृन्मयेमद्यभाण्डे॥ करभयोषिति। ऊंटिनीइतिभाषा॥ वृश्चिकालीवृक्षे॥

उष्ट्री। स्त्री। मृद्भाण्डविशेषे॥ करभ्याम्। वाम्याम्॥ उष्ट्रशब्दान्ङीष्॥

उष्णः। पुं। ग्रीष्मर्त्तौ। निदाघे॥ आतपे॥ पलाण्डौ॥ नरकान्तरे॥ त्रि। अशीते॥ ओषति। उष०। इण्षिञ्जिदीङुष्यविभ्योनगितिनक्॥ निरालस्ये। चतुरे। दक्षे॥ उष्णत्वंशीघ्रकारित्वमस्यास्ति। अर्शआद्यच्॥

उष्णकः। पुं। निदाघे॥ ज्वरे॥ त्रि। क्षिप्रकारिणि॥ आतुरे॥ उष्णमिव उष्णम्। तं करोति। शीतोष्णाभ्यांकारिणीतिकन्॥ उष्णं कार्यमस्य। कालप्रयोजनाद्रोगे इतिकन्॥ यावादिषु कृता वुष्णशीतइतिस्वार्थेकन्वा॥

उष्णगुः। पुं। सूर्य्ये॥ उष्णा गावोऽस्य॥

उष्णनदी। स्त्री। वैतरिण्याम्॥

उष्णरश्मिः। पुं। सूर्य्ये॥ उष्णारश्मयोऽस्य॥

उष्णवातः। पुं। मूत्राघातविशेषे॥

उष्णवारणम्। न। आतपत्रे। छत्रे॥

उष्णवीर्य्यः। पुं। शिशुमारे॥ त्रि। वीर्य्योष्णवस्तुनि॥ उष्णं वीर्यमस्य॥

उष्णा। स्त्री। क्षयव्याधौ॥ सन्तापे॥ पित्ते॥

उष्णांशुः। पुं। सूर्य्ये॥

उष्णागमः। पुं। निदाघकाले॥ उष्णस्य आगमो यस्मिन्॥

उष्णालुः। त्रि। उष्णपीडिते॥ उष्णं नसहते। शीतोष्णेत्यालुः॥

उष्णासहः। पुं। हेमन्तर्त्तौ॥

उष्णिका। स्त्री। यवाग्वाम्। जाउ इतिगौडभाषा॥ अल्पमन्नमस्याम्। प्रागुष्णकोष्णिकेसंज्ञायामितिकन्। निपातनादन्नशब्दस्योष्णादेशः॥ दत्तायाम्॥

उष्णिक्। स्त्री। सप्ताक्षरायांवृत्तौ॥ यथा। रङ्गे बाहुविकर्षात् कुम्भीन्द्रा

न्मदलेखा । सम्नाभून्मुरशत्रोः कस्तूरीरसचर्चा इति ॥ उत् स्निह्यति । स्निहप्रीतौ । ऋत्विग्दधृगित्यादिना उत्पूर्वात् स्निहेः क्विन् । निपातनादुपसर्गान्तलोपः षत्वञ्च । क्विनन्तत्वात् कुत्वेनहस्य घः ॥

उष्णीषः । पुं । न । शिरोवेष्टनवस्त्रे । पाग पगडीइतिभाषा ॥ अस्यगुणा यथा । उष्णीषं कान्तिकृत् केश्यंरजोवातकफापहम् । लघुचेच्छस्यते यस्माद्गुरुपित्ताक्षिरोगकृदितिभावप्रकाशः ॥ किरीटे ॥ लक्षणान्तरे ॥ उष्णमीषतेहिनस्ति । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इगुपधेतिकः । शकन्ध्वादिः ॥

उष्णोदकम् । न । तप्तजले ॥ क्वाथ्यमानपादावशेषाद्वीवशेषपादहीनजले । अस्यगुणाः । तत्पादहीनंवातघ्नं मध्यहीनन्तुपित्तनुत् । कफघ्नं पादशेषस्थं पानीयं लघुदीपनमिति ॥ उष्णञ्चतत् उदकञ्च ॥

उष्णोपगमः । पुं । निदाघे ॥ उष्णःउपगमोऽत्र ॥

उष्मः । पुं । निदाघे ॥ आतपे ॥ वसन्तकाले ॥

उष्मकः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ । ऊषति रुजति । ऊषरुजायाम् । अन्येभ्योपीति मनिन् । यावादित्वात् कन् ॥

उष्मपाः । पुं । पितृगणविशेषे ॥ उष्मपास्तु कवेः पुत्राः ॥ उष्माणंपिबन्ति । पापाने । क्विप् ॥ यावदुष्णंभवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः इति स्मृतिः ॥

उष्मागमः । पुं । आतपे । निदाघे ॥ ओषतीत्युष्मा । अन्येभ्यइतिमनिन् । आगच्छतीत्यागमः । अच् । उष्मातापआगमोऽत्र ॥

उस्रः । पुं । वृषे ॥ मयूखे । किरणे ॥ वसन्ति रसा अस्मिन् । वस० । स्फायितञ्चीतिरक् । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् । नरपरेतिषत्वाभावः ॥

उस्रा । स्त्री । अर्जुन्याम् । गवि ॥ उपचित्रायाम् ॥ वसति क्षीरमस्याम् । उस्राट्टाप् ॥

उह । अ । सम्बोधनाय ॥ एवार्थे ॥ उ च हचेतिविग्रहः ॥

उहह । अ । सम्बोधने ॥ उहश्च हश्च ॥

उहानः । पुं । देशविशेषे ॥

उह्यमानः । त्रि । आकृष्यमाणे ॥ वहने नप्राप्यमाणे ॥ वहेःकर्मणिशानच् ॥

उह्रः । पुं । अनडुहि ॥ वहति । वहश्च दशपाद्यां स्फायितञ्चीतिरक् वेहम्भिवहिवसीतिपाठात् रक् ॥

ऊः

ऊ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥

ऊः । पुं । महेश्वरे ॥ चन्द्रे ॥ शापिते ॥ अवति । अवरक्षणादौ । कर्त्तरि क्विप् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥ ऊकारे ॥

ऊढः । त्रि । विवाहिते ॥ वहनकर्मणि । कृतवहने ॥ धृते ॥ उह्यतेस्म । वह । क्तः ॥

ऊढकङ्कटः । त्रि । वर्म्मिते । सन्नद्धे । वद्धसन्नाहे ॥ ऊढो धृतःकङ्कटःकवचो येन ॥

ऊढा । स्त्री । भार्य्यायाम् ॥ टाप् ॥

ऊतः : त्रि । स्यूते ॥ ऊयतेस्म । ऊयी तन्तुसन्ताने । क्तः ॥

ऊतिः । स्त्री । रक्षणे ॥ स्यूतौ । सिमाइ इतिभाषा ॥ लीलायाम् ॥ अवनम् । अव० । ऊतियूतीत्यादिनाक्तिन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥

ऊधन्यम् । त्रि । ऊधसेहिते ॥ गवादिषु ऊधसोनङ्चेतियत् ॥

ऊधस् । न । आपीने । क्षीराशये ॥ वहति उनक्तिवा । वहप्रापणे उन्दीक्लेदनेवा । असुन् । ऊधसोनङ्कितिनि-

ईशात् ऊधादेशः ॥

ऊधस्यम् । न । दुग्धे । ऊधसि भवम् । यत् ॥

ऊनः । त्रि । न्यूने । हीने । असम्पूर्णे ॥ ऊनयति । ऊनपरिहाने ॥ पचाद्यच् ॥

ऊम् । अ । रोषोक्तौ ॥ पृच्छायाम् ॥ ऊयते । ऊयी० । मुक्प्रत्ययः ॥

ऊमम् । न । नगरे ॥ अवति । अव० । अविसिवीत्यादिनामन्कित् ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ ततौ । विस्तारे ॥ ऊयते । ऊयी० । बाहुलकात् अररीक् ॥

ऊरव्यः । पुं । वैश्ये ॥ ब्रह्मण ऊरोर्जातः । शरीरावयवाद्यत् । गुणावादेशौ ॥ त्रि । ऊरुसमुद्भवे ॥

ऊरी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ ऊयते । ऊयी० । बाहुलकाद्रीक् ॥

ऊरीकृतः । त्रि । अङ्गीकृते ॥ तते । विस्तृते ॥ ऊरीक्रियतेस्म । क्तः ॥

ऊरुः । पुं । जानूपरिभागे । सक्थिनि ॥ ऊर्णूयते आच्छाद्यते । ऊर्णुञ्० । ऊर्णोतेर्नुलोपश्चेति कर्मणि कुः ॥

ऊरुजः । पुं । वैश्ये ॥ ऊरोर्जातः । जनी० । पञ्चम्या मजातावितिडः ॥

ऊरुपर्व्वा । पुं । न । जानुनि । अष्ठीवति । घोंटू घुटना इति भाषा ॥ ऊरोः पर्व ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

ऊरुस्तम्भः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्यरूपम् । परकीया विवगुरुस्यातामतिशयव्यथै । ध्यानाङ्गमर्द्दस्तैमित्यतन्द्राछर्द्यरुचिज्वरैः ॥ संयुतौ पादसदनकृच्छ्रोद्धरणसुप्तिभिः । तमूरुस्तम्भमित्याहु राढ्यवातमथापरे इति ॥

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृक्षे ॥

ऊर्क् । न । बले ॥ अन्ने ॥ ऊर्ज्जेस्तच्छीलादिषु भ्राजभासेति क्विप् ॥ अन्नशब्दाभिधेयोऽत्यन्तसारभूतः सूक्ष्मोऽन्नरस ऊर्गुच्यते इतिमीमांसकाः ॥

ऊर्ज्जः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ उत्साहे ॥ बले ॥ प्राणने ॥ कार्त्तिकनाम्निवर्षविशेषे ॥ न । जले । पानीये ॥ ऊर्जयति उत्साहयति जिगीषून् । ऊर्ज्जबलप्राणनयोः । णयन्तात् पचाद्यच् ॥ असुनि सान्तोप्ययम् ॥

ऊर्ज्जस्वलः । त्रि । बलाधिके । ऊर्जस्विनि ॥ अतिशयितः ऊर्जोबलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति ऊर्जसोवलच् । अदन्त ऊर्जशब्दाद्वलचि सगपिनिपात्यः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ रसभेदतदाभासतत्प्रकाशमानानि-वन्धनेन रसवत् प्रापक ऊर्जस्वला-लङ्कार इति सूत्रात् । तत्प्रकाशमानवन्धने समाहितालङ्कार इत्यर्थः ॥

ऊर्ज्जस्वी । त्रि । बलाधिके । ऊर्जस्वले ॥ अतिशयित ऊर्जोबलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति विनिः । अदन्तात् विनिकृते सगपिनिपात्यः ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ ऊर्ज्जस्विरूढाह-ङ्कारमिति तस्यलक्षणम् । साहङ्कारवस्त्वभिधानमित्यर्थः ॥

ऊर्ज्जितः । त्रि । बलाद्यतिशययुक्ते । बलप्रकर्षशालिनि ॥ बलार्थादूर्जशब्दात्तारकादित्वादितच् ॥ बलार्थादूर्जगत्यर्थाकर्मकेभ्यादिनाकर्त्तरि क्तो वा ॥

ऊर्ज्जितशासन. । पुं । नारायणे ॥ श्रुतिस्मृतिलक्षणमूर्जितंशासनमस्य । यथा । श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे यस्तेउल्लङ्घ्यवर्त्तते । आज्ञाछेदी ममद्वेषी मद्भक्तोपि न वैष्णवः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥

ऊर्ज्जितिः । स्त्री । उत्कर्षे ॥

ऊर्णनाभः । पुं । मर्कटके । लूतायाम् । तन्तुसर्जने प्रसिद्धजीवे । मकडी इतिभाषा ॥ ऊर्णेव तन्तुर्नाभावस्य । अजितियोग विभागादच् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

ऊर्णनाभिः । पुं । लूतायाम् ॥ ऊर्णा-नाभावस्य ॥

ऊर्णा। स्त्री। मेषादिलोम्नि। ऊन इति भाषा॥ भ्रुवोरन्तरावर्त्ते॥ स तु भ्रूद्वय मध्ये मृणालतन्तुवद्भ्रुवोः शुभायत एकः प्रशस्तावर्त्तो महापुरुषलक्षणम्। चक्रवर्त्त्यादीनां महायोगिनाञ्च भवति॥ ऊर्णोति। ऊर्णुञ्। अन्येभ्योपीतिडः। ऊर्णोतेर्ड इति डो वा॥

ऊर्णायुः। पुं। उरभ्रे। ऊर्णनाभे॥ मेषे॥ मेषलोमकम्बले। पट्टू दोव तु लोई पश्मी इति भाषा॥ ऊर्णा अस्यास्ति। ऊर्णायायुस्। सित्त्वात् पदत्वम्। तेन यस्येति लोपो न॥

ऊर्दरः। पुं। राक्षसे॥ शूरे॥ ऊर्जं मर्दयतीति। दृ०। ऊर्जि दृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च। अलचोःस्वरे भेदः॥

ऊर्द्धः। त्रि। उच्छ्रिते॥ तुङ्गे। उपरिष्टात्। उपर्य्यर्द्धे॥ दण्डवत् स्थिते॥ ऊर्द्धशब्दो दीर्घादिर्निर्विकारः सवकारश्च दृश्यते॥

ऊर्द्धकः। पुं। मृदङ्गविशेषे। यवमध्याकृतिरूर्द्धकः॥ शब्दार्णवस्तु। ऊर्द्धको गोपुच्छवत् सवितालोऽष्टाङ्गुले मुखे। पृष्ठोर्द्धवावृते तेषामङ्गुलन्तु अर्द्धनता॥ इति॥ तथा च। हरीतक्याकृतिस्त्वङ्क्यस्त्वालिङ्ग्यो यवाकृतिः। ऊर्द्धको दण्डवन्यः स्यान्मुरजा भेदतो मताः॥ ऊर्द्धं कायति। कै शब्दे। सुपीतिकः॥

ऊर्द्धकाण्ठी। स्त्री। महाशतावर्य्याम्॥

ऊर्द्धक्रमः। पुं। ऊर्द्धस्थे॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

ऊर्द्धजानुः। त्रि। उपरिभागे स्थूलजानुके। ऊर्द्धज्ञौ॥ ऊर्द्धं जानुनी यस्य॥

ऊर्द्धज्ञः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥

ऊर्द्धज्ञुः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥ ऊर्द्धं जानुनी यस्य। ऊर्द्धाद्विभाषेति पक्षे ज्ञुः॥

ऊर्द्धदेवः। पुं। विष्णौ। हरौ॥

ऊर्द्धपादः। पुं। शरभे॥

ऊर्द्धपुण्ड्रः। पुं। तिलकविशेषे॥ स तु नासाग्रललाटे पुण्ड्रेषु चन्दनादिना कृतोर्द्धरेखाद्वयरूपः। यथा। ऊर्द्धपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं स्यात् त्रिपुण्ड्रं नोर्द्ध पुण्ड्रकमिति। ऊर्द्धपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्यात् हरिमृद्भस्मचन्दनैरित्यादि च वचनः। ऊर्द्धपुण्ड्रं मृदा कुर्य्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मना सदा। तिलकं वै द्विजः कुर्य्याच्चन्दनेन यदृच्छया॥ ऊर्द्धपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्यात् क्षत्त्रियस्तु त्रिपुण्ड्रकम्। अर्द्धचन्द्रन्तु वैश्यश्च वर्त्तुलं शूद्रयोनिजः॥ इति ब्रह्माण्डपुराणम्। अशुचिर्वाप्यनाचारो मनसा पापमाचरे-

त् । शुचिर्देवभक्तश्च मूर्द्ध्वपुण्ड्राङ्कि
तो नरः ॥ ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरो लक्ष्म्या श्रिय
ते यश्च कुत्रचित् । श्वपाकोऽपि विमा-
नस्थो मम लोके महीयते । इति ॥
वैदिकातिरिक्तपुण्ड्रस्याधिकारी ॥
यथोक्तं देवीभागवते श्रीनारायणेन
। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं त्रिशूलञ्च वर्त्तुलं चतुरस्र
कम् । अर्द्धचन्द्रादिकं लिङ्गं वेदनिष्ठो
न धारयेत् ॥ जन्मना लब्धजातिस्तु-
वेदपन्थानमाश्रितः । पुण्ड्रान्तरं भ्र-
मादापि ललाटे नैव धारयेत् ॥ ख्या-
तिकान्त्यादिसिद्ध्यर्थं चापि विष्णवाग
मादिषु । स्थितं पुण्ड्रान्तरं नैव धारये
द्वैदिको जन इत्यादि ॥ ऊर्द्ध्वश्चासौ
पुण्ड्रश्च ॥

ऊर्द्ध्वम् । अ । ऊर्द्ध्वशब्दार्थे ।

ऊर्द्ध्वमानम् । न । उन्माने ॥ पलादि-
शब्दवाच्येन पाषाणादिना तुलादौ वा
रोपितेन येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मी
यते तदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमिति श
ब्देन विवक्षितम् । यत्तु वाट इति च य
त्सभाषा ॥ ऊर्व्वादौ ॥ ऊर्द्ध्वविस्ता-
रेण येन मीयते तत् । प्रथमस्य द्विती
यस्य ऊर्द्ध्वमाने मतौ समैलिङ्गभाषा
प्योक्तः । प्रथमद्वितीयौ द्वयसज्द-
घ्नचौ ॥

ऊर्द्ध्वमुखम् । न । नक्षत्रविशेषेषु । य-

था । आर्द्रा पुष्या धनिष्ठा च शतताख्या
श्रवणा तथा । रोहिणी चोत्तरा चैव-
नवैवोर्द्ध्वमुखाः स्मृताः इति ॥

ऊर्द्ध्वमूलः । पुं । संसारवृक्षे ॥ ऊर्द्ध्वमु
त्कृष्टं कारणं कार्यापेक्षया परम
व्याकृतं मूलमस्येति । अस्मिन् संसा
रस्य मूलम् । नेदममूलं भविष्यती
ति श्रुतेः ॥

ऊर्द्ध्वरेताः । पुं । महादेवे । सदाशिवे
॥ मुनिविशेषे । सनकादिषु ॥ भी-
ष्मे ॥ सन्न्यासिनि ॥ ऊर्द्ध्वं रेतो यस्य
सः । न पतति वीर्यं यस्येत्यर्थः ॥

ऊर्द्ध्वलिङ्गः । पुं । महेशे । देवदेवे ।
शिवे ॥

ऊर्द्ध्वलोकः । पुं । दिवि । स्वर्गे ॥

ऊर्द्ध्वस्थः । त्रि । उपरिस्थिते ॥ ऊर्द्ध्वे ति
ष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थ इति कः ॥

ऊर्द्ध्वस्थितिः । स्त्री । उपरिस्थितौ ॥
ऊर्द्ध्वनिर्त्ते ॥ सतु अश्वस्य पृष्ठस्थानम् ॥

ऊर्द्ध्वासितः । पुं । तरमुष्के ॥ कारवेल्ले
॥ त्रि । ऊर्द्ध्वोपवेशिते ॥ ऊर्द्ध्वमासि
तः आसितो वा ॥

ऊर्म्मिः । पुं । स्त्री । वीच्याम् ॥ प्रकाशे ॥
वेगे ॥ भङ्गे । स्वल्पतरङ्गे ॥ वस्त्रस-
ङ्कोचरेखायाम् ॥ वेदनायाम् ॥ पी
डायाम् ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ बुभुक्षा
दिषट्सु । बुभुक्षा च पिपासा च प्रा

णस्यमनसः स्मृतौ । शोकमोहौ श रीरस्य जरामृत्यू षडूर्मयइत्युक्तः ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । अर्त्तेरूश्चेति मिः । अर्त्तेरूरादेशः ॥ अश्वगति-विशेषे ॥ यथा । पङ्क्तीकृताना मश्वा नां नमनोन्नमनाकृतिः । अतिवेग-समायुक्तागतिरूर्म्मिरुदाहृतेति वैज यन्ती ॥

ऊर्म्मिका । स्त्री । अङ्गुलीये ॥ वस्त्रभ ङ्गे ॥ तरङ्गे ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ भृङ्ग-नादे ॥ ऊर्म्मिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् । ऊर्म्मिं प्रकाशं कायति वा । कै० । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्म्मिमान् । त्रि । वक्रे । अराले । वाँ कइतिभाषा ॥ तरङ्गिणि ॥ ऊर्म्मि रस्यास्ति । मतुप् । यवादिः ॥

ऊर्म्मिमाली । पुं । समुद्रे । अकूपारे ॥ ऊर्म्मीणांमालासाअस्तिअस्य । इनिः ॥

ऊर्म्मिला । स्त्री । सरिति ॥ लक्ष्मण-भार्य्यायाम् ॥ काञ्चमालायाम् ॥ ऊ र्म्मिंलाति । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्व्वरा । स्त्री । उर्व्वरायाम्भूमौ ॥

ऊर्व्वसी । स्त्री । नारायणोरुंनिर्भिद्यस म्भूता वरवर्णिनीतिहरिवंशप्रसिद्धा यां स्वर्गवेश्यायाम् । उर्व्वश्याम् ॥ ऊ रौउषितेति । वसनि० । ऊर्व्वसी दीर्घादिर्दन्त्यान्तापृषोदरादिषु व्यु त्पादिता ॥

ऊर्व्यङ्गम् । न । गोमयच्छत्रिकायाम् । शिलीन्ध्रके ॥

ऊषः । पुं । क्षारमृदि ॥ प्रभाते ॥ प्रा तःसन्ध्यायाम् ॥ रन्ध्रे ॥ चन्दनाद्रौ ॥ श्रवोविले ॥ ऊषति । ऊषरुजाया म् । इगुपधेतिकः ॥

ऊषकम् । न । ऊषे । स्वार्थेकन् ॥

ऊषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥ पुं । चित्रके ॥ ऊष ति । ऊष० । बाहुलकात्क्युन् ल्युड्वा ॥

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ टाप् ॥

ऊषरः । पुं । क्षारभूमौ । ऊषवति ॥ यत्रबीजमुप्तंन प्ररोहति तस्मिन्नि-त्यर्थः ॥ ऊषोस्त्यस्मिन् । ऊषसुषी तिरः ॥ रेणुकादिनवतीर्थेषु ॥ य था । रेणुका सूकरः काशी काली कालौ वटेश्वरौ । कालिञ्जरोमहा काल ऊषरानवमुक्तिदा इति वराह पुराणम् ॥

ऊषरजम् । न । पांशवलवणे ॥ रोमक नामायस्कान्तभेदे ॥ इतिराजनिर्घ ण्टः ॥

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे ॥ मतुप् ॥

ऊषा । स्त्री । बाणसुतायाम् ॥

ऊष्मा । पुं । निदाघे ॥ ऊष्माणः शषस

हाः । ऊष्मावायुस्तत्प्रधाना इत्यर्थः। एतच्चसोष्माणइत्यस्य वायुनासहैव त्तन्तइत्यर्थ इति प्रातिशाख्यभाष्ये-स्पष्टम् ॥

ऊष्मा । स्त्री । ऊष्मणि ॥ टाबन्तः । ऊष्मया सार्द्धमूष्मा पीतिर्द्विरूपः ॥

ऊहः । पुं । अध्याहारे । तर्के ॥ अपूर्वात्मेक्षणे इतिजैमिनिः ॥ आगमाऽविरोधिना न्यायेन आगमार्थपरीक्षणे ॥ परीक्षणञ्च संशय्य पूर्वपक्षनिराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापनम् । तदिदं मननमाचक्षते आगमिनः सा तृतीया सिद्धिः तारतारमुच्यते । अन्येतुव्याचक्षते । विनोपदेशादिना प्राग्भवीयाभ्यासवशात् तत्त्वस्य स्वय मूहनं यत् सा सिद्धिरूह इति । विमर्शात्मकतर्के ॥ समूहे ॥ असमवेतार्थकपदत्यागपूर्वकसमवेतार्थकपदसमभिव्याहारकरणे ॥ साकाङ्क्षवाक्यस्य पदान्तरेणाकाङ्क्षापूरणे ॥ आरोपे ॥ ऊहनम् । ऊहवितर्के । भावे घञ् ॥

ऊहत्वम् । न । मानसत्वव्याप्ये जातिविशेषे । तर्कयामीत्यनुभवसिद्धे ॥ अन्यथाश्रुतस्यशब्दस्य अन्यथा लिङ्गवचनादिभेदेन विपरिणमनमूहस्तस्यभावे ॥

ऊहनम् । न । ऊहे ॥

ऊहनी । स्त्री । शोधन्याम् । सम्मार्जन्याम् ॥

ऊहा । स्त्री । अध्याहृतौ ॥ उहनम् । ऊह० । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । टाप् ॥

ऋः

ऋ । अ । गर्हणे ॥ वाक्ये ॥ मन्त्रस्तोभवचने ॥ ऋकारे ॥ स्त्री । देवमातरि यायाम् ॥ पुं । स्वर्गे ॥

ऋक्थम् । न । धने ॥ स्वर्णे ॥ ऋच्यते- ऋच् शब्दे । बाहुलकात् थक् ॥

ऋक्षः । पुं । गिरिविशेषे ॥ तापीपयोष्णीनिर्विन्ध्याप्रमुखा ऋक्षसम्भवाः ॥ भल्लूके ॥ शोणके । श्योनाकप्रभेदे ॥ पुं । न । नक्षत्रे । भे ॥ मेषादिराशौ ॥ त्रि । कृतवेधने ॥ अच्छे ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति ऋषे र्गतौ सः । षढोःकःसि ॥ यद्वा । ऋक्षणोति । ऋक्षहिंसायाम् । अच् ॥

ऋक्षगन्धा । स्त्री । ऋषिजाङ्गलिक्याम् । ऋषिजाङ्गल इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ क्षीरविदार्याम् । महाश्वेतायाम् ॥ वृद्धदारके । छगलाव्याम् । वीरताड इति गौडभाषा ॥ ऋक्षान् गन्धयति । गन्धअर्द्दने । मूलविभुजादित्वात् कः ॥ यद्वा । ऋक्षोगन्धोऽस्याः । ऋक्षशब्दस्तद्गन्धसदृशगौणः । ऋक्षस्येवगन्धोऽस्याः । समासान्तस्यानित्यत्वात् उपमानाच्चेतिनेकारः ॥

ऋक्षगन्धिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । श्वेतभूकूष्माण्डे ॥ ऋक्षगन्धार्थे ॥ ऋक्षगन्धैव स्वार्थेकन् ॥

ऋक्षगिरिः । पुं । ऋक्षाभिधे कुलाचले ॥

ऋक्षरः । पुं । ऋत्विजि ॥ न । वारिधारायाम् ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । तन्यृषिभ्यां क्सरन् ॥ ऋक्षरःकण्टक- इति वेदभाष्यम् ॥

ऋक्षराजः । पुं । जाम्बवति ॥ चन्द्रे ॥ ऋक्षाणां राजा । टच् ॥

ऋक्षवान् । पुं । नर्म्मदातीरस्थे पर्वतविशेषे ॥ ऋक्षाःसन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

ऋक्षविडम्बी । पुं । नक्षत्रसूचके ॥

ऋक्षहरीश्वरः । पुं । सुग्रीवे ॥

ऋक्षेशः । पुं । चन्द्रमसि । सोमे ॥

ऋक्षोदः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

ऋग्वेदः । पुं । देवदैवत्ये ऋग्ब्राह्मणसमुदाये । ऋचि ॥

ऋग्वेदाधिपतिः । पुं । गुरौ । वृहस्पतौ ॥ यथा । ऋग्वेदाधिपतिर्जीवः सामवेदाधिपःकुजः । यजुर्वेदाधिपःशुक्रः शशिजोऽथर्ववेदराट् । इति ॥

ऋक् । स्त्री । नियताक्षरपादयुते देवदैवत्ये एकविंतिशाखात्मके वेदभागे । समानाक्षरपादबन्धसमन्विते- मन्त्रविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । यथा

वशेन पादव्यवस्थितिः । अस्यार्थः । यत्रार्थवशेन एकान्वयित्वेनानुष्टुवादिपादस्थितिः । इति जैमिनिः ॥- ऋच्यन्तेस्तूयन्तेदेवा अनया । ऋचस्तौ । क्विप् ॥

ऋचीषम् । न । पिष्टपचनपात्रे ॥ ऋचति । ऋचशब्दे । बाहुलकात् कीषन् ॥

ऋच्छरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ऋच्छति । ऋच्छगतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु । ऋच्छेररः ॥

ऋजिमा । पुं । आर्ज्जवे ॥ ऋजोर्भावः । इमनिच् ॥

ऋजीकः । त्रि । दुष्टे ॥ तपोधने ॥ अर्जते । ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋजेश्चेति ईकन् ॥ यद्वा । ऋजेः कीकन् । ऋजीक इन्द्रो धूमश्चेति कौमदी ॥

ऋजीषम् । न । कटाहिकातन्विकादौ पिष्टभर्जनपात्रे । पिष्टपचने ॥ धने ॥ उद्धृतरसे सोमलतायाः शेषे । एतच्छ्मन्त्रभाष्येस्पष्टम् ॥ नरकविशेषे ॥ अत्रपिष्टपचन प्रक्षेपः ॥ अर्ज्यते । अर्जअर्जने । अर्जे ऋजचेतिईषन् ॥

ऋजुः । त्रि । अवक्रे । अजिह्मे । प्रगुणे । प्राञ्जले । सीधा इतिभाषा ॥ ऋजवे । हित्राह्मणा मेतरेस्वभावतः ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । अर्जिदृशीति साधुः । अर्जयति गुणान् वा ॥

ऋजुकायः । पुं । कश्यपमुनौ ॥ त्रि । अवक्रशरीरे ॥ ऋजुः कायोस्य ॥

ऋज्रः । त्रि । गतिमति । ऋज्रास्वइतिमन्त्रे ऋज्रा गतिमन्ताऽश्वायस्येतिवेदभाष्यात् ॥ नायके ॥ अर्जयते अर्जयतिवा । ऋजगत्यादिषु । ऋज्रेन्द्रेतिरन् । निपातनाद्गुणाभावः ॥

ऋज्रसानः । पुं । मेघे ॥ ऋज्रते । ऋजिभर्जने । ऋज्रिवृधीति असानच् किन् । वेदभाष्येतु यौगिकार्थ एव पुरस्कृतः ॥

ऋणम् । न । अधमर्णेनोत्तमर्णात् पुनर्देयतयास्वीकृतेऽधमर्णेनेधने । पर्युदञ्चने । उद्धारे । उधार इतिभाषा ॥ जले ॥ दुर्गे ॥ दुर्गभूमौ ॥ अर्यतेस्म । ऋगतौ । क्त । ऋणमाधमर्ण्ये इति णत्वम् ॥

ऋणत्रयम् । न । त्रिविधे ऋणविशेषे ॥ यथा । देवानाञ्च पितॄणाञ्च ऋषीणाञ्चतथानरः । ऋणवान् जायते यस्मात् तन्मोक्षे प्रयतेत्सदा ॥ ततपरिशोधनन्तु । देवाना मनृणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानवः । अल्पवित्तस्तु पूजाभिरुपवासव्रतैस्तथा ॥ श्राद्धेनप्रजयाचैव पितॄणामनृणो भवेत् । ऋषीणां

ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ इतिविष्णुधर्मोत्तरम् ॥

ऋणमत्कुणः । पुं । } प्रतिभुवि । लग्नके । जामिन् जमान इतिचभाषा ॥
ऋणमार्गणः । पुं । }

ऋणमुक्तिः । स्त्री । विगणने । ऋणपरिशोधने ॥ ऋणस्य ऋणाद्वामुक्तिः ॥

ऋणमोक्षः । पुं । ऋणमुक्तौ ॥

ऋणहर्त्ता । पुं । भौमे ॥ ऋणस्यहर्त्ता ॥

ऋणादानम् । न । उत्तमर्णेनाधमर्णात् सलाभधनग्रहणे । व्यवहारविशेषे ॥ ततसप्तविधम् । यथा । ईदृशमृणंदेयम् १ । ईदृशमदेयम् २ । अनेनाधिकारिणादेयम् ३ । अस्मिन् समये देयम् ४ । अनेनप्रकारेणदेयम् ५ । इत्यधमर्णपञ्चविधम् । उत्तमर्णात् दानविधिः ६ । आदानविधिश्च ७ । इतिद्विविधम् । तथाच नारदः । ऋणं देयमदेयञ्च येन यत्र यथा भवेत् । दानग्रहणधर्म्माश्च ऋणादानमितिस्मृतम् ॥ अदेयमितियदुक्तं तदाहकात्यायनः । नस्त्रीभ्योदासवालेभ्यः प्रदद्यात् किञ्चिदुद्धृतम् । दाता न लभते तत्तु तेभ्यो दत्तन्तु तद्वसु ॥ तत्रविशेषमाह वृहस्पतिः । परिपूर्णंगृहीत्वाधिं वन्धंवा साधुलग्नकम् । लेख्यारूढं साक्षिमद्वा ऋणंदद्याद्धनीसदा ॥ इतिविवादार्णवसेतुः ॥

ऋणान्तकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

ऋणापनोदनम् । न । ऋणापनयने ॥

ऋणिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

ऋणी । त्रि । ऋणवति । अधमर्णे । ऋणग्रस्ते ॥

ऋणोद्ग्राहणम् । न । अधमर्णगृहीतर्णग्रहणे ॥

ऋतम् । न । ब्राह्मणस्योञ्छवृत्तौ । उञ्छशिले ॥ ऋतमुञ्छशिलंज्ञेयमित्युक्तेः ॥ जले ॥ सत्ये ॥ मोक्षे ॥ कर्मफले ॥ सून्दतायांवाचि ॥ यथाशास्त्रे यथाकर्त्तव्ये वुद्धौ सुपरिनिश्चितेर्थे ॥ अवितथस्वभावे परमार्थभूतवस्तुनि ॥ मानससत्ये ॥ त्रि । दीप्ते ॥ पूजिते ॥ अर्यतेस्म ऋच्छतिवा । ऋगतौ । निष्ठेति गत्यर्थेतिवाऽर्त्तेः क्तः ॥

ऋतजित् । पुं । यज्ञविशेषे ॥

ऋतधामा । पुं । विष्णौ ॥ ऋतं सत्यं धाम अस्य ॥

ऋतपः । पुं । संसारिणिजीवे ॥ ऋतंकर्मफलंपिवति । पा० । कः ॥

ऋतपर्णः । पुं । राजर्षिविशेषे ॥ यथा । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतपर्णस्यराजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशन मितिमहाभारतम् ॥

ऋतम्। क्ली। सत्यमित्यर्थे ॥

ऋतम्भरा। स्त्री। प्रज्ञाविशेषे ॥ ऋतं सत्यमेव बिभर्त्ति न तत्र विपर्यासगन्धोऽप्यस्तीति यौगिक्येवेयं समाख्या॥ प्लक्षद्वीपस्थ नदीविशेषे ॥

ऋतव्यम्। त्रि। ऋतुदेवताके हविरादौ ॥ ऋतुर्देवताऽस्य। वाय्वृतुपित्रुषसोयत्। गुणाबादेशौ ॥

ऋतिः। स्त्री। कल्याणे ॥ वर्त्मनि॥ जुगुप्सायाम्॥ स्पर्द्धायाम्॥ गतौ ॥ अशुभे ॥ ऋगतौ। क्तिन् ॥

ऋतीया। स्त्री। अर्त्तने। जुगुप्सायाम् ॥ ऋतिः सौत्रः। ईयङ् पक्षे। अप्रत्ययादित्यः। टाप् ॥

ऋतुः। पुं। कालविशेषे॥ स तु शिशिरादिभेदात् षड्विधः। यथा। मासद्वयात्मकः कालऋतुःप्रोक्तो विचक्षणैरिति। मलमासे तु मासद्वयात्मक एकोमासः तेन मासद्वयात्मकत्वमविरुद्धम्। षष्ट्यातु दिवसैर्मासः कथितो बादरायणैरित्युक्तः॥ शिशिरः पुष्पसमयो ग्रीष्मो वर्षाशरद्धिमः। माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवः षट्क्रमादिताः॥ उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमिति॥ ऋतूनांव्यत्यये जाते यदुक्तंतच्चलिख्यते। यथा। शीतोष्णताविपर्यासो ऋतूनांरिपुजं भयम्। पुष्पेफलेचविकृते राज्ञोमृत्युंतथादिशेदिति ॥ सत्रिविधोपि। कार्त्तिकाग्रहायणपौषमाघाः शीतः १। फाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाः ग्रीष्मः २। आषाढश्रावणभाद्राश्विनाःवर्षाः ३॥ द्विविधोपि। कार्त्तिकादिषण्मासाः शीतः। १। वैशाखादिषण्मासाः ग्रीष्मः। २। इति स्मृतिः॥ स्त्रीपुष्पे। आर्त्तवे। रजसि। शोणितदर्शनोपलक्षिते गर्भधारणयोग्ये स्त्रीणामवस्थाविशेषे ॥ ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणां रात्रयःषोडशस्मृताः। चतुर्भिरितरैःसार्द्ध महोभिः सद्विगर्हितैः ॥ दीप्तौ ॥ कुबेरे ॥ मासे ॥ इयर्त्ति गच्छति असाधारणं लिङ्गम्। ऋगतौ। अर्त्तेश्चतुरितितुः। चात् कित्त्वम्। ऋच्छति वा ॥

ऋतुप्राप्तः। त्रि। फलितरौ। फलेग्रह्यै। अवन्ध्यवृक्षादौ ॥ ऋतुःप्राप्तोनेन ॥

ऋतुमती। स्त्री। रजस्वलायाम्। उदक्यायाम् ॥ ऋतुरस्त्यस्याः। मतुप्। ङीप् ॥

ऋतुराजः। पुं। वसन्ते॥ ऋतूनांराजा। राजाहःसखिभ्यष्टच ॥

ऋतुवृत्तिः। पुं। वर्षे। संवत्सरे ॥ ऋतुषुवृत्तिरस्य ॥

ऋतुसन्धिः । पुं । ऋतुद्वयसन्धिकाले । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहयोः ॥ आह चाचवाग्भटः । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहावृतुसन्धिरितिस्मृतः । तत्रपूर्वोविधिस्त्याज्यः सेवनीयःपरोविधिरिति ॥

ऋतुस्नानम् । न । रजस्वलायाश्चतुर्थाहकर्त्तव्यस्नाने॥ ततस्नानानन्तरं भर्त्तुर्मुखंद्रष्टव्यम् । नान्यस्य । भर्त्रसन्निधाने भर्त्तारं मनसि ध्यात्वा सूर्यंविलोकयेदितिकाशीखण्डम् ॥

ऋते । अ । वर्जने । विना ॥ ऋतीयते । ऋतिःसौत्रोधातुः । ततःक्ते प्रत्ययः ॥

ऋत्विक् । पुं । पुरोहिते । याजके ॥ ऋतौयजति ऋतुंयजति ऋतुप्रयुक्तोवायजति । रूढिरेषा यथाकथञ्चिद्व्युत्पाद्या । यजदेवपूजादौ । ऋत्विगादिनाक्विन्नन्तो निपातितः ॥ अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् । यःकरोतिवृतोयस्य सतस्यर्त्विगिहोच्यते इतिमनुः ॥ तेचयज्ञे षोडश भवन्ति । तेषांनामानि यथा । अध्वर्युः १। प्रस्थाता २ । नेष्टा ३ । उन्नेता ४ । ब्रह्मा ५ । ब्राह्मणाच्छंसी ६ । अग्नीध्रः ७ । पोता ८ । उद्गाता ९ । प्रस्तोता १० । प्रतिहर्त्ता ११ । सुब्रह्मण्यः १२ । होता १३ । मैत्रावरुणः १४ । अच्छावाकः १५ । ग्रावस्तुत् १६ । इति ॥

ऋद्धम् । न । आवसिते धान्ये । सम्पन्नधान्ये ॥ परिपक्वमर्द्दितधान्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ त्रि । सुसमृद्धे ॥ ऋध्यतिस्म । ऋधुवृद्धौ । क्तः ॥

ऋद्धिः । स्त्री । समृद्धौ ॥ देवताविशेषे । पार्वत्याम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । लक्ष्म्याम् । सिद्धौ ॥ अस्याःस्वरूपम् । यथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौ भवतः कोशयामले । श्वेतलोमान्वितःकन्दोलताजालः सरन्ध्रकः ॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभेदमप्येतयोर्ब्रुवे । तूलग्रन्थिसमा ऋद्धि र्वामावर्त्तफला चसा ॥ वृद्धिस्तुदक्षिणावर्त्तफलाप्रोक्तामहर्षिभिः ॥ ऋद्धिर्बल्यात्रिदोषघ्नीशुक्रलामधुरागुरुः । प्राणैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशिनी ॥ औषधकार्ये ऋद्धिवृद्ध्योः स्थाने वाराहीकन्दो वला वा देया ॥ ऋध्नोति । ऋधुवृद्धौ । क्तिच् । यद्वा करणे क्तिन् ॥

ऋधक् । अ । सत्ये ॥ वियोगे ॥ शीघ्रे ॥ सामीप्ये ॥ लाघवे ॥

ऋनामा । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ ऋ नाम यस्याः । डाबुभाभ्याम

न्यतरस्यामितिङाप् ॥

ऋभुः । पुं । देवे । सुरे ॥ ऋशब्दवाच्यः स्वर्गः अदितिर्वा । स्वरादित्वादव्ययम् । तत्र ततो वा भवति इति ऋपूर्वाद्भवतेर्मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानमितिडुः । उपपदसमासः । क्विपि ऋभूरपि ॥ ब्रह्मणः पुत्रे परमहंसपरिव्राजके ॥

ऋभुक्षः । पुं । वज्रे ॥ स्वर्गे ॥ ऋभवो-देवाःक्षियन्त्यस्मिन् । क्षिनिवासगत्योः । अन्येभ्योपीतिडः ॥ इन्द्रे ॥

ऋभुक्षाः । पुं । इन्द्रे । पाकशासने ॥ ऋभवोदेवाः क्षियन्तिनिवसन्त्यत्र । क्षेर्डः । ऋभुक्षः स्वर्गः । सोऽस्यास्तीति इनिः । ऋभुक्षाः पथिवत् ॥ यद्वा । ऋच्छति इयर्त्तीति वा । अर्त्तेर्भुक्षिनक् प्रत्ययः ॥

ऋषः । पुं । मृगविशेषे ॥ ऋच्छति इयर्त्ति वा । ऋगतौ । वाहुलकात्पक् ॥

ऋषभः । पुं । वृषे ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ कुम्भीरपुच्छे ॥ उत्तरस्थः श्रेष्ठे ॥ अद्रिविशेषे ॥ भगवदवतारविशेषे । आदिजिने ॥ अयञ्चसत्ययुगे अग्नीध्रसुतस्यनाभेः पुत्रः । अस्यपुत्रोजडभरतः ॥ आहचसः । इदंशरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वंहिमे हृदयं यत्रधर्मः । पृष्ठे कृतो मे यदधर्म आरादतोहि मामृषभं प्राहुरार्य्या इति ॥ तन्त्री समुत्थिते कण्ठोत्थिते च सप्तस्वरान्तर्गते द्वितीयस्वरे ॥ अस्योत्पत्तिः । नाभिमूलाद्यदावर्ग उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव निर्य्यातिहेलया ऋषभः स्मृत इति सङ्गीतदामोदरः ॥ ऋषति बलीवर्द्दकृतस्वरसादृश्यं गच्छति । ऋषी गतौ । ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । गावो नर्दन्ति चर्षभम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । शृङ्ग्याम् । विषाण्याम् । ककुभ्याम् ॥ पश्य गुणान् जीवके ॥ कोलपुच्छे ॥

ऋषभगजविलसितम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरवृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । भ्रिनगैः ऽ। ऽ।ऽ।।।।।।।।ऽ स्वराङ्क ऋषभगजविलसितम् । यथा । येऽहरिकृष्णवान खरतरनखशिखरै र्दुर्जयदैत्यमिंहसुविकटहृदयतटम् । किन्विहचित्रमेत दखिलमपहृतवतः कंसनिदेशदृप्य मृषभगजविलसितमिति ॥

ऋषभतरः । त्रि । मन्दशक्तौ भारस्य वोढरि ॥ तनुर्ऋषभः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्व इति ष्टरच् । ङीपि । ऋषभतरी ॥

ऋषभध्वजः । पुं । चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ ऋषभोऽस्यो ध्वजश्चिह्नमस्य ध्वजे अस्यवा ॥ प्रथमजिनेन्द्रे ॥

ऋषभी । स्त्री । नराकारयोषिति ॥ शूकशिंब्याम् ॥ शिरालायाम् ॥ विधवायाम् ॥

ऋषिः । पुं । वेदे ॥ दीधितौ । किरणे ॥ मन्त्रद्रष्टरि । शास्त्रकृदाचार्ये । सत्यवाचि । भृगुवशिष्ठादिमुनौ । गोत्रप्रवर्त्तके कश्यपभरद्वाजशाण्डिल्यादौ ॥ सप्त ब्रह्मर्षिदेवर्षिमहर्षिपरमर्षयः । काण्डर्षिश्श्रुतर्षिश्च राजर्षिश्च क्रमावरा इतिरत्नकोषः ॥ तत्र ब्रह्मर्षयो वशिष्ठाद्याः १ । देवर्षयः कणादयः २ । व्यासाद्या महर्षयः ३ । भेलाद्याःपरमर्षयः ४ । जैमिन्याद्याः काण्डर्षयः ५ । सुश्रुताद्याःश्रुतर्षयः ६ । ऋतपर्णादयोराजर्षयः ७ । एतेपुराणप्रसिद्धाः । इतित्रिकाण्डशेषः ॥ सूक्ष्मवस्तुविवेचनसमर्थे । सत्यासिनि ॥ मन्त्रे ॥ ज्ञानिनि । तत्त्वज्ञाननिष्ठे ॥ ब्रह्मपुत्रे । अवगतपरमार्थे ॥ ऋषति जानाति पश्यति सर्वान्मन्त्रान् । ऋषीगतौ । इगुपधात्किदितीन् ॥

ऋषिकः । पुं । ऋषीके ॥

ऋषिकुल्या । स्त्री । नदीमात्रे ॥ शुक्तिमत्पादोद्भवायां नद्याम् ॥ ऋषिकुलहितायाम् ॥ ऋषीणांकुल्या ॥

ऋषिजाङ्गलम् । न । ऋषिजाङ्गलिकायाम् ॥

ऋषिजाङ्गलिकी । स्त्री । ऋक्षगन्धायाम् । ऋषिजाङ्गलवृक्षे ॥

ऋषिपुत्रः । पुं । आचार्यविशेषे ॥

ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

ऋषियज्ञः । पुं । ब्रह्मयज्ञे । स्वाध्याये ॥

ऋषिसर्गः । पुं । सर्गविशेषे ॥

ऋषीकः । पुं । काव्यादृषिपुत्रे ॥

ऋष्टिः । पुं । असौ । खड्गे ॥ उभयतो धारेखड्गे ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । क्तिच् ॥

ऋष्यः । पुं । मृगविशेष ॥ ऋष्योनीलाण्डको लोके सरोभइतिकीर्त्तितः ॥ ऋषति । ऋषी० । अघन्यादित्वात्साधुः ॥

ऋष्यकेतनः । पुं । अनिरुद्धे ॥

ऋष्यकेतुः । पुं । अनिरुद्धे । कामदेवपुत्रे ॥ कामदेवे ॥ ऋष्योमृगः केतुरस्य ॥

ऋष्यगता । स्त्री । ऋष्यप्रोक्तायाम् । शतमूल्याम् ॥

ऋष्यगन्धा । स्त्री । ऋषिजाङ्गलिकायाम् ॥ वृद्धदारके ॥

ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥ अति बलायाम् ॥ शूकशिंब्याम् ॥ ऋष्यै र्गैः प्रोक्ता । ऋषिभिः प्रोक्ता वा ॥

ऋष्यमूकः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ ऋष्यमूक स्तु पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः । सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभि रक्षितः ॥ अथवालिभयात् सुग्रीवा दयः पञ्च वानराः स्थिता आसन्निति रामायणम् ॥

ऋष्यशृङ्गः । पुं । विभाण्डकसुते मुनिविशेषे ॥ अस्य भार्या लोमपादराजकन्या शान्ता । इति रामायणम् ॥

ॠः

ॠ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥

ॠ । न । वक्षसि ॥ पुं । भैरवे ॥ दनुजे ॥ ॠकारे ॥ स्त्री । देवमातायाम् ॥ दनौ ॥ स्मृतौ ॥ गतौ ॥

ऌः

ऌ । अ । देवतात्मायाम् ॥ देवमातरि ॥ भुवि ॥ कुभे । पर्वते ॥ मन्त्रक्षोभ वचने ॥ ऌकारे ॥

ॡः

ॡ । अ । देवनार्याम् ॥ नार्यात्मनि ॥ मातरि ॥ पुं । महादेवे ॥ ॡकारे ॥ स्त्री । दैत्यभार्य्यायाम् ॥ दनुजमातरि ॥ कामधेनुमातरि ॥ इत्येकाक्षरकोषः ॥

एः

ए । अ । स्मृतौ ॥ असूयायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आमन्त्रणे ॥ हूतौ । आह्वाने ॥

एः । पुं । विष्णौ ॥ एकारे ॥

एकः । त्रि । प्रथमसङ्ख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये । यथैको विप्रः । न तु विप्रस्यैका ॥ एकाकिनि । केवले ॥ एकादाकिनिच् चासहाये । चात्प्रत्ययलुक् ॥ श्रेष्ठे ॥ इतरस्मिन् ॥ सत्ये । अद्वितीये । सजातीयविजातीयादिभेदशून्ये । गुणगुणिभावशून्ये । अनु

पमे ॥ एकोन्यार्थे प्रधानेच द्वितीयेकेवले तथा । साधारणे समानेऽल्पेसङ्ख्यायाञ्च प्रयुज्यते ॥ एति । इण्गतौ । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्य:कन्निति कन् ।

एकक: । त्रि । असहाये । एकाकिनि । एकला इतिभाषा ॥ एकाद्दाकिनिच्चासहाय इत्यत्र चकारात्‌पक्षेकन् ॥

एककार्य्य: । पुं । परस्परस्मारके अन्तेवासिप्रभृतिगणे ॥ एकंकार्य्यमस्य ॥

एककार्य्यत्वम् । न । सङ्गतिविशेषे । एककार्यकारित्वे ॥

एककाल: । त्रि । अभिन्नसमये ॥ एक:कालोयस्य ।

एककालिक: । त्रि । समानकालभवे ॥ एककालेभव: । कालाट्ठञ् ॥

एककालीन: । त्रि । एककालिके ॥

एककुण्डल: । पुं । वलरामे ॥ कुबेरे ॥ एकंकुण्डलमस्य ॥

एकगम्य: । त्रि । निर्विकल्पकज्ञानप्राप्ये ॥

एकगुरु: । पुं । सतीर्थ्ये ॥ सतीर्थ्यास्त्वेकगुरव: ॥ एकोगुरुर्येषांते परस्परमेकगुरवोभवन्ति ॥

एकचक्रम् । न । शुभपुर्य्याम् । हरिगृहे ॥ पुं । असुरविशेषे ॥

एकचक्रा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

एकचर: । पुं । खिन्नपशुविशेषे । गण्डके ॥ त्रि । एकाकिचारिणि । सर्पादौ ॥ व्याघ्रादौ ॥ एकश्चासौ चरश्च । एक एवचरतिवा । चर्‌०पचाद्यच् ॥

एकचर्य्या । स्त्री । असहायगमने ॥

एकचारी । पुं । बहुसहचारिणि ॥ एकके ॥

एकचित्त: । त्रि । अनन्यमनसि ॥ एकम् अनन्यविषयं चित्तं यस्यस: ॥

एकजटा । स्त्री । उग्रतारायाम् ॥

एकजन्मा । पुं । मण्डलेशे । भयापन्हे ॥ शूद्रे ॥ एकं जन्मास्य ।

एकजाति: । पुं । शूद्रे ॥ यथा । ब्राह्मण: क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातय: । चतुर्थ एकजातिस्तुशूद्रो नास्तितुपञ्चमइतिस्मृति: ॥ एका जातिर्जन्म यस्य ॥

एकजातीय: । त्रि । तुल्यजातीये ॥ एक:प्रकार: । प्रकारवचनेजातीयर् ॥

एकजीववादी । त्रि । एकश्चैतन्यमेकमेवाविद्ययावद्धं संसरति तदेव कदाचिन्मुच्यते नास्मादादीनां बन्धमोक्षौस्त: इत्येवंवदनशीले । अयञ्च वाद:श्रुतिवर्त्मबहिष्कृतत्वान्मुमुक्षुभिरनुपादेय: ॥

एकतम: । त्रि । बहूनांमध्ये एकस्मिन् ॥ एकाच्चप्राचामिति डतमच् । क

तमो भवतां साधुः ॥

एकतरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥ एकाद्वप्राचामितिडतरच् । कतरो भवतोर्देवदत्तः ॥

एकतः । अ । एकस्मात् ॥ तसिल् ॥

एकता । स्त्री । एकत्वे ॥ एकस्यभावः । तल् ।

एकतानः । त्रि । अनन्यवृत्तौ । एकविषयासक्तचित्ते । तद्गते ॥ एकंतानयति । तनुश्रद्धोपकरणयोः । कर्मण्यण् । एक स्तानो विस्तारो यस्येतिवा ॥

एकतानकः । पुं । एकाग्रे । अनन्यहृदये ॥ स्वार्थेकः ॥

एकतालः । पुं । समन्वितलये । नृत्यगीतवाद्यानांयत्साम्यं तच्चेतियावत् । विच्छेदरहिते ॥ एकः समस्तालोमानमस्येति ॥

एकत्र । अ । एकस्मिन् ॥ त्रल् ॥

एकत्वम् । न । एकतायाम् । अभेदे । भेदव्यावर्त्तके ॥ सायुज्यमुक्तौ ॥ एकस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ वितिसूत्रः ॥ एकवचने ॥ यथा । एकत्वं न प्रयुञ्जीतगुरावात्मनिचेश्वरे इति ॥

एकदंष्ट्रः । पुं । गणेशे । विघ्नराजे ॥ एकादंष्ट्रा अस्य ॥

एकदण्डी । पुं । विदितसत्वे सन्न्यासिनि ॥ यथा । यदानुविदितं तत्त्वं परमक्ष्रसमातनम् । तदैकदण्डं सङ्गृह्य सोपवीतां शिखांत्यजेत् ॥ मौनं योगासनं योग स्तितिक्षैकान्तशीलता । निस्पृहत्वं समत्वञ्च सप्तैतान्येकदण्डिनइति ॥ एकंदण्डमस्यास्ति । इनिः ॥

एकदन्तः । पुं । विनायके । गणेशे ॥ एकोदन्तोऽस्य स्कन्देनोत्पाटितदन्तत्वात् ॥

एकदा । अ । युगपत् ॥ एकस्मिन् काले । सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥

एकदृक् । पुं । काके ॥ शम्भौ । महादेवे ॥ त्रि । काणे ॥ एकादृक्यस्य ॥

एकदेशः । पुं । अवयवे । प्रतीके ॥ एकश्चासौदेशश्च ॥

एकदेशी । पुं । अवयविनि ॥ एकदेशशब्दोऽवयवेरूढः । सोऽस्यास्ति । अतइनिः । यद्यपीह एकगोपूर्वाट्ठञिति ठञ् प्राप्तस्तथापि पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनेतिनिर्देशाद्इनिः ॥

एकदेहः । पुं । चन्द्रजे । बुधग्रहे ॥

एकधा । अ । एकप्रकारे ॥ प्रकारे धा ॥

एकधुरः । त्रि । एकधुरीणे । एकभारवाहके गवादौ ॥ एकाचासौधूश्च । ऋक्पूरिच्यः समासान्तः । परवल्लिङ्गतस्त्रीत्वम् । टाप् । एकधुरांवह

ति। एकधुराल्लुक्चेतिखस्यलुक् ॥

एकधुरावहः। त्रि। एकधुरे। एकभारिके॥ वहति इतिवहः। अच्। एकधुरायावहः॥

एकधुरीणः। त्रि। एकधुरे॥ एकाधूः। पूर्वकालैकेतिसमासः। ऋक्पूरिन्यः। एकधुरां वहति। एकधुराल्लुक्चेति चकारेण खस्यानुकर्षणसामर्थ्यात् पक्षे श्रवणम्॥

एकनटः। पुं। कथके। मुख्यनटे। नाटकवर्णनकर्त्तरि॥

एकपक्षः। त्रि। अनन्यगे॥ सहाये॥ एकःपक्षोयस्य॥

एकपत्नी। स्त्री। सपत्न्याम्॥ साध्व्याम्॥ एकःपतिर्यस्या इतिविग्रहे नित्यंसपत्न्यादिष्विति एकपतिशब्दस्य नकारान्तादेशे ऋन्नेभ्य इतिङीप्॥

एकपत्रिका। स्त्री। गन्धपत्रायाम्॥

एकपदम्। न। तत्काले॥ पुं। शृङ्गारबन्धविशेषे। तल्लक्षणम्। पादमेकं हृदिस्थाप्यद्वितीयं स्कन्धसंस्थितम्। रमेत कामीबन्धस्त्वेकपदःस्मृतइति॥

एकपदी। स्त्री। पथि॥ एकःपादोऽस्याम्। कुम्भपदीषुचेतिनिपातः॥ यद्वा। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपः। पादोन्यतरस्यामितिङीप्। स्वाङ्गाच्चेतिङीषवा। पादःपत्॥

एकपदे। अ। अकस्मादित्यर्थे॥

एकपात्। पुं। शिवे॥ विष्णौ॥ एकःपादोऽस्य। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति अन्तलोपः। पादोऽस्येतिश्रुतिः॥

एकपिङ्गः। पुं। कुबेरे। धनाधिपे॥ सा ह्ययं गौरीनिरीक्षणे तत्प्रभावात् वामेचक्षुषिनष्टे रुद्रानुनयात् तत् पिङ्गिमचिह्नं देव्या दत्तम्। अतएकं पिङ्ग-मस्य॥

एकपिङ्गलः। पुं। गुह्यकेश्वरे। कुबेरे॥ एकंपिङ्गंलाति। ला०। आतोनुपेतिकः॥

एकभक्तव्रतम्। न। रात्रिभोजनाभावविशिष्टे दिवाभोजने॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे॥ दिनार्द्धसमयेऽतीतेभुज्यते नियमेनयत्। एकभक्तमितिप्रोक्तं रात्रौतन्नकदाचनेति॥

एकमूला। स्त्री। शालपर्ण्याम्॥ अतस्याम्॥

एकयष्टिका। स्त्री। हारविशेषे। एकावल्याम्। एकलडीकाहारइतिभाषा॥

एकरजः। पुं। भृङ्गराजे। भंगरा। इतिभाषा॥

एकराड्। पुं। चक्रवर्त्तिनि॥

एकरूपः। त्रि। समानाकारे॥ एकंरूपं यस्य सः॥

एकर्षिः । पुं । सूर्य्ये ॥ एक एव ऋषति गच्छति । इन् ॥

एकलः । त्रि । एकाकिनि । अद्वितीये ॥ इति पद्यावली ॥ असहाये ॥

एकलिङ्गः । पुं । कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ न । साधनस्थानविशेषे ॥ तथाचागमः । पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते । तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमेति ॥

एकवचनम् । न । येन पदेनैकोऽर्थ उच्यते तस्मिन् । एकस्यार्थस्य वचनम् । वचेः करणे ल्युट् ॥ कर्मणि षष्ठ्या समासः ॥

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यप्रभेदे । करतालाम् । कङ्कमालायाम् ॥

एकवर्षिका । स्त्री । एकहायन्याङ्गवि ॥ एकः वर्षो यस्याः । एकवर्षैव । कः । ह्रस्वम् ॥

एकवाद्यः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

एकविंशतिः । स्त्री । एकाधिकविंशतौ ॥ यथा । नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः । स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिमिति मनुः ॥ नैयायिकमते एकविंशतिदुःखानि यथा । षडिन्द्रियाणि षड्रूपादयो विषयाः षड्रूपादिज्ञानानि सुखम् दुःखम् शरीरञ्चेति । एकविंशतिदुःखनिवृत्तिर्मुक्तिरिति ॥

एकवीरः । पुं । वृक्षविशेषे । महावीरे । सक्तुवीरे ॥ हैहये । कृतवीर्यपितरि ॥

एकवृक्षः । पुं । स्थानविशेषे ॥ यथा । चतुष्क्रोशान्तरे यत्र न वृक्षान्तरमीक्ष्यते । एकवृक्षः स विज्ञेयः इत्यागमः ॥

एकशफः । पुं । अश्वे ॥ एकखुरे जन्तुमात्रे ॥ यथा । खरोऽश्वोऽश्वतरो गौरः शरभश्चमरी तथा । एते चैकशफाः क्षत्तः शृणु पञ्चनखान् पशून् इति श्रीभागवतम् ॥

एकशृङ्गः । पुं । हरौ ॥ एकशृङ्गे पशौ ॥

एकशेषः । पुं । समासप्रभेदे ॥

एकश्रुतिः । स्त्री । उदात्तानुदात्तस्वरितानामविभागेनोच्चारणे ॥ एका चासौ श्रुतिश्च ॥

एकषष्टिः । स्त्री । सङ्ख्यासङ्ख्येयविशेषे ॥ एकाधिकाषष्टिः ॥

एकसर्गः । त्रि । अनन्यमनसि । एकताने । एकाग्रे ॥ एकः एकस्मिन्वा सर्गो निश्चयोऽस्य ॥

एकसूत्रः । पुं । डमरुवाद्ये ॥

एकस्थः । त्रि । एकत्रस्थिते ॥ एकस्मिन् तिष्ठति । स्था० । कः ॥

एकहायनी । स्त्री । एकाब्दायां गवि ॥ एकः हायनो यस्याः । दामहायनान्त

ष्ठेति ङीप् ॥

एका । स्त्री । आर्य्यायाम् । कोट्टव्याम् । पार्वत्याम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । एकैवाहं जगत्यत्रेति । एकैव शक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्द्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुः कोपेषु काली समरेषु दुर्गेति च ॥

एकाकी । त्रि । एककः । एकले ॥ एकादाकिनिच्छासहाये ॥

एकाक्षः । पुं । काके ॥ त्रि । काणे ॥ एकमक्षि यस्य । षच् ॥

एकाक्षरम् । न । प्रणवे ॥ एकञ्चतदक्षरञ्च ॥

एकाग्रः । त्रि । अनाकुले ॥ विषयान्तराव्याक्षिप्तचित्ते । एकताने । विक्षेपरहिते ॥ एकम् एकस्मिन्वा अग्रम स्य । अग्रंपुरोगतंज्ञेयमितिस्वामी ॥ चित्तस्य चतुर्थ्याम्भूमौ । एकाग्रचित्ते ॥ एकविषयकधारावाहिकवृत्तिसमर्थात्सत्त्वोद्रेकेण तमोगुणकृततन्द्रादिरूपलयाभावादात्माकारावृत्तिः साच रजोगुणकृतचाञ्चल्यरूपविक्षेपाभावादेकविषयैवेति शुद्धे सत्त्वे भवति चित्तमेकाग्रम् । अस्यां भूमौ सम्प्रज्ञातःसमाधिः तत्रध्येयाकारावृत्तिरपि भासते ॥

एकाग्र्यम् । त्रि । एकाग्रे ॥ एकमग्र्यमस्य ॥

एकाङ्गः । पुं । बुधग्रहे ॥ न । चन्दने ॥

एकाङ्गीसुगन्धः । पुं । कर्पूरादीनाङ्गणे । सुगन्धगणे ॥

एकात्मा । पुं । परमात्मनि विष्णौ ॥ एकः केवलोऽद्वितीयश्चासावात्माचेत्येकात्मा । जीवेश्वरभेदस्य जीवानां परस्परभेदस्य जडतद्भेदस्य च मिथ्यात्वात् ॥ ज्ञानंज्ञेयं तथाज्ञाता त्रितयं भाति मायया । विचार्य्यमाणे त्रितये आत्मैवैकोऽवशिष्यत इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रोक्तेश्च ॥ आत्मनोऽन्यद्विजानीहिसर्वं ध्येवचागमादिष्वुक्तेश्च ॥

एकादशः । त्रि । एकादशानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् ॥

एकादशकः । पुं । इन्द्रियाणांगणे ॥

एकादश । त्रि । एकाधिकदशसङ्ख्यायाम् । ११ ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । एकादशेन्द्रियाणीति । तच । बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनत्वगाख्यानि । वाक्पाणिपादपायूपस्थान् कर्म्मेन्द्रियाण्याहुः ॥ उभयात्मकमत्र मनः ॥ मनोधिष्ठितानामेवहि चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च स्वस्वविषयेषु प्रवृत्तेः । एकादशसु इन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम् ॥

एकादशद्वारम्। न। शरीराख्येपुरे॥ एकादशद्वाराणि अस्य। सप्तशीर्षण्यानि नाभ्यासद्वावर्वाग्बिले। णि शिरस्येकम्। तैरेकादशद्वारम्भवति शरीराख्यम्पुरम्॥

एकादशी। स्त्री। हरिदिने। हरिवासरे॥ सा तु शुक्लपक्षे सूर्य्यमण्डलात् चन्द्रमण्डलस्य निर्गमरूपैकादशकलाक्रियारूपा। कृष्णपक्षेसूर्यमण्डले चन्द्रमण्डलस्यप्रवेशरूपैकादशकलाक्रियारूपा॥ तत्रजातस्यफलम्॥ क्रोधोत्कटः क्लेशसहः सुभाषी यागादिकर्त्तास्वजनैकभर्त्ता। महामतिर्देवगुरुप्रियः स्यादेकादशीजो मनुजोऽतिहृष्टः॥ एकादशानां पूरणी। डडन्तान्ङीप्॥

एकादविंशतिः। त्रि। एकोनविंशत्याम्॥ एकेन न विंशतिः। एकादिश्चैकस्यचादुक्॥

एकानंशा। स्त्री। पार्वत्याम्॥

एकान्तम्। न। अत्यन्ते। अतिमात्रे। निर्भरे॥ नियते॥ क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीवत्त्वम्। द्रव्यविशेषणेतु वाच्यलिङ्गत्त्वम्॥ त्रि। निर्जने। जनैरनाकीर्णे॥ एकःअन्तःनिश्चयोऽत्र। एकस्मिन्नेव अन्तःसमाप्तिर्यस्यवा॥

एकान्ततः। अ। अव्यभिचारिणि॥

एकान्तवादी। पुं। सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकविशेषे॥

एकान्ती। त्रि। विष्णुभक्तविशेषे॥ यथा। एकान्तेनासमो विष्णुर्यस्मादेषां परायणः। तस्मादेकान्तिनः प्रोक्तास्तद्भागवतचेतसइत्यादिगारुडे १३१ अध्यायः॥

एकान्नः। त्रि। एकभक्ते॥

एकान्नविंशतिः। त्रि। एकोनविंशतौ॥ एकेन नविंशतिः। नञोविंशत्या समासेकृते एकशब्देनसह तृतीयेति योगविभागात् समासः। अनुनासिकविकल्पः॥

एकापारम्। न। तुष्टेः प्रभेदे॥ सेवादयोऽर्जनोपायाः तेषसेवकादीन् दुःखाकुर्वन्ति। दुष्पदरीश्वरद्वारस्थदण्डिदण्डाङ्कचन्द्रजाम्। वेदनांभावयन् प्राप्तः कः सेवासु प्रसज्यते॥ एवमन्ये प्यर्जनोपायाः दुःखा इति विषयोपरमे या बाह्यातुष्टिः सा एकापारमुच्यते॥

एकाब्दा। स्त्री। एकहायन्याङ्गवि॥ एकः अब्दोयस्याःसा॥

एकाम्बरम्। न। पुरुषोत्तमक्षेत्रसन्निधौ वर्त्तमाने भुवनेश्वरनाम्ना विश्रुते परशक्त्याप्रतिष्ठिते पवित्रस्थाने॥

एकायनः। त्रि। एकाश्रये॥ एकताने

॥ एकमयनमस्य ॥ न । नीतिशास्त्रे ॥

एकायनगतः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ॥ एकञ्च तदयनञ्च । एकायनंगतः । एकस्मिन्नयने गतं ज्ञानमस्येति वा ॥

एकावली । स्त्री । एकयष्टिकाख्ये हारे ॥ एकपङ्क्त्याम् ॥ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । गृहीतमुक्तरीत्यार्थश्रेणिरेकावली मता । नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते कर्णौ दोस्तम्भदोलिनौ ॥ दोस्तम्भौ जानुपर्य्यन्तप्रलम्बनमनोहरौ । जानुनी रत्नमुकुराकारे तस्य हि भूभुजः ॥ उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणभावः पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरविशेषणभावो वा गृहीतमुक्तरीतिः । तत्राद्यः प्रकार उदाहृतः । द्वितीयो यथा । हिङ्गालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्रविद्योतते यस्यामुष्य सुधी भवन्ति किरणा राशेः स यासामभूत् । यस्तत्पित्तमुषः सुयोऽस्य हविषं यस्तस्य जीवातवे बोढा यद्गुणमेषमन्मथरिपोस्ताः पान्तु वोमूर्त्तयः ॥ अपिच । स्थाप्यतेऽपोह्यतेवापि यथा पूर्वं परम्परम् । विशेषणतया यत्र वस्तु सैकावली द्विधा ॥ पूर्वंपूर्वं प्रतियत्रोत्तरोत्तरस्य वस्तुनोवीप्सयाविशेषणभावेन यत् स्थापनं निषेधोवासम्भवति सा द्विधा बुधैरेकावली भण्यते ।

क्रमेणोदाहरणम् । पुराणियस्यां सवराङ्गनानि वराङ्गनारूपपुरस्कृताङ्ग्यः । रूपं समुन्मीलितसद्विलासमस्त्रं विलासाः कुसुमायुधस्य ॥ न तज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजं तद्यदलीनषट्पदम् । न षट्पदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न जहारयन्मनः ॥ पूर्वत्र पुराणां वराङ्गनानामासामङ्गविशेषणमुखेन रूपं तस्य विलासास्तेषामप्यस्त्रमित्यमुना क्रमेण विशेषणं विधीयते । उत्तरत्र प्रतिषेधेप्येवंयोज्यम् ॥ एकाचासौ आवलीच ॥

एकाश्रयः । त्रि । अनन्यगतौ । अनन्यगतिके ॥

एकाश्रितगुणाः । पुं । एकवृत्तिधर्म्मे ॥ यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ स्पर्शः ४ एकत्वम् ५ एकपृथक्त्वम् ६ परिमाणम् ७ परत्वम् ८ अपरत्वम् ९ बुद्धिः १० सुखम् ११ दुःखम् १२ इच्छा १३ द्वेषः १४ यत्नः १५ गुरुत्वम् १६ द्रवत्वम् १७ स्नेहः १८ संस्कारः १९ अदृष्टम् २० शब्दः २१ ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

एकाष्ठीलः । पुं । वकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् ॥ एकमस्थि लाति । ला० । कः । सुषामादित्वात्षत्वम् । दीर्घत्वञ्च ॥

एकाष्ठीला । स्त्री । पाठायाम् । वनतिक्तिकौषधौ ॥ टाप् ॥

एकाहः । पुं । एकदिने ॥

एकाहगमः । त्रि । एकाहगम्यमार्गे ॥ एकाहेन गम्यते । कर्त्तृकरणे कृतेतिसमासः ॥

एकाहारः । पुं । एकदिनवृत्त्येकवारभोजने ॥ यथा । एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन । पर्य्यङ्कशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिमितिस्मृतिः ॥ त्रि । तद्वति ॥

एकीभावः । त्रि । विवेकानर्हत्वेनाविशेषतां प्राप्ते ॥

एकीयः । त्रि । एकपक्षे । सहाये ॥

एकेन्द्रियसंज्ञा । स्त्री । वैराग्यविशेषे । इन्द्रियद्वयसमर्थतया पक्वानां कषायाणामौत्सुक्यमात्रेण मनसि व्यवस्थाने ॥ अथवा दृष्टानुश्रविकविषयप्रवृत्तेर्दुःखात्मकत्वबोधेन बहिरिन्द्रियप्रवृत्तिमजनयन्त्या अपि तृष्णाया औत्सुक्यमात्रेण मनस्यवस्थाने ॥

एकोद्दिष्टम् । न । प्रेतोद्देश्यकश्राद्धे ॥ एकोद्दिष्टविधिकसांवत्सरिके ॥ एक एव उद्दिश्यते यत्र तत् ॥ एकमुद्दिश्य यच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं तदुच्यते ॥

एकोषिका । स्त्री । पाठायामोषधौ ॥

एजनम् । न । कम्पने ॥ पुं । वह्निः श्वासे ॥ त्रि । कम्पके ॥

एडः । पुं । मेषे ॥ त्रि । वधिरे ॥ इलति । इलस्वप्ने । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ यद्वा । आसर्वतः ईड्यते । ईडस्तुतौ । घञ् । अञ्चा ॥

एडकः । पुं । वनच्छगले ॥ एडकस्य पलं चैवं मेषामिषसमं गुणैः ॥ पृथुशृङ्गमेषे । मेढ्रे । उरभ्रे ॥ इलति । एलयति वा । इलस्वप्नक्षेपणयोः । ण्वुल् । डलयोरैकता ॥

एडका । स्त्री । मेष्याम् ॥ अजादित्वात् टाप् । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

एडगजः । पुं । दद्रुघ्ने । चक्रमर्द्दके ॥ एडो मेष एव गजो यस्य भक्षकत्वात् ॥ यद्वा । एलनम् । इलक्षेपे स्वप्ने च । घञ् । डलयोरैकता । एडे स्वप्ने गजति । गजमदे शब्दे च । अच् ॥

एडमूकः । त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ शठे ॥ एडोवधिरश्चासौ मूकश्च ॥

एडुकम् । न । एडूके ॥

एडूकम् । न । अन्तर्न्यस्तकीकसे कुड्ये ॥ ईड्यते । ईडस्तुतौ । उलूकादयश्चेतिसाधु ॥

एडोकम् । न । एडूके ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

एणः । पुं । कृष्णवर्णे मृगे । हरिणजातिविशेषे ॥ अस्यमांसगुणाः । ए

सः कषायो मधुरः पित्तास्रकफवातहृत् । सङ्ग्राही रोचनो बल्यो ज्वरप्रशमनः स्मृत इति ॥ अपिच । एणो निलकफध्वंसी किञ्चित् पित्तकरो लघुः । उष्णो ग्राही रसे स्वादु र्बल्यो ज्वरहरः स्मृत इति ॥ एति । बाहुलकात् सः ॥

एणकः । पुं । एणे ॥ स्वार्थे कः ॥

एणतिलकः । पुं । चन्द्रमसि ॥ एणस्तिलकमिव यस्य ॥

एणभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

एणी । स्त्री । मृग्याम् ॥ एणस्य स्त्री । पुंयोगादिति ङीष् ॥

एणीनयना । स्त्री । मृगाक्ष्याम् ॥ एण्याः नयने इव नयने यस्याः । एणीनयने केलीकलहे प्रेयान् वद किं किं नो कुरुते । धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखवत् स्वान्ते मनुते ॥

एतः । पुं । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । आगते ॥ कर्बुरवर्णयुक्ते ॥ एति वर्णान् । इण्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति एतेस्तन् ॥

एतद् । त्रि । आसन्नबुद्धिस्थे । पुरोवर्त्ति वाचके सर्वनामनि ॥ एति इण्० । एतेस्तुट् चेत्त्यदिः ॥ नित्यापरोक्ष-आत्मनि ॥

एतनः । पुं । निश्वासे ॥

एतर्हि । अ । सम्प्रति । इदानीम् ॥ अस्मिन्काले । इदमोर्हिल् । एतेतौ रथोः ॥

एतशः । पुं । द्विजोत्तमे । ब्राह्मणे ॥ एति । इण्० । इणस्तशन्तशसुनाविति तशन् ॥

एतशास् । पुं । ब्राह्मणे ॥ एति । इण्० । इणस्तशन्निति तशसुन् ॥ अत्वसन्तस्येति दीर्घः । एतशसौ । एतशसः ॥

एता । स्त्री । आगतायाम् ॥ कर्बुरवर्णायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तोनेति पाक्षिको ङीब् तत्सन्नियोगशिष्टस्तकारस्य नकारादेशस्च न ॥

एतावान् । त्रि । एतत्परिमाणविशिष्टे ॥ एतत् परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्यः परिमाणेवतुप् । आसर्वनाम्नः ॥ एतावान् साङ्ख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया । जन्मलाभः परः पुंसामन्ते नारायणस्मृतिः ॥

एधः । पुं । इन्धने । ईंधन इति भाषा ॥ इध्यतेऽनेनाग्निः । ञिइन्धीदीप्तौ । हलश्चेति करणे घञ् । अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथा इति घञिनलोपो गुणश्च निपातितः ॥

एधतुः । पुं । पुरुषे ॥ अग्नौ ॥ एधते । एध० । एधिवह्योश्चतुः ॥

एधस् । न । वह्निसन्दीपनार्थे काष्ठे ।

समिधि । इन्धने ॥ एधतेऽनेन । एध० । असुन् ॥

एधा । स्त्री । समृद्धौ ॥ एधनम् । एध० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

एधितः । त्रि । प्रवृद्धे । वर्द्धिते ॥ एधते र्गत्यर्थे तिक्तः ॥

एनः । न । पापे ॥ अपराधे ॥ एतिगच्छति प्रायश्चित्तेन । इण आगसीत्यसुन् नुडागमश्च ॥

एनी । स्त्री । एतायाम् ॥ अनुपात्तिको ङीप् तकारस्य नकारादेशश्च ॥

एरका । स्त्री । निर्ग्रन्थितृणविशेषे । एरकागुन्द्रमूला च शिम्बी गुन्द्रा शरीतिचेतिनामान्तराणि । पटेला इति भाषा ॥ एरका शिशिरा वृष्या चक्षुष्या वातकोपिनी । मूत्रकृच्छ्राश्मरी दाहपित्तशोणितनाशनी ॥

एरङ्गः । पुं । अरङ्गा रङ्गा इतिगौडेषु प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । एरङ्गो मधुरः स्निग्धोविष्टम्भी शीतलो गुरुरिति-चास्यगुणाः ।

एरण्डः । पुं । अरण्ड इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । उरुबूके ॥ अस्यगुणा यथा । एरण्डयुग्मं मधुर मुष्णं गुरु विनाशयेत् । शूलशोथकटीवस्तिशिरः पीडोदरज्वरान् ॥ व्रध्नश्वासकफानाहकासकुष्ठाममारुतानिति । एरण्डयुग्मम् शुक्लरक्तैरण्डौ ॥ एरण्डपत्रं वातघ्नं कफकृमिविनाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरञ्चापि पित्तरक्तप्रकोपणम् ॥ वातार्यग्रदलं गुल्मबस्तिशूलहरम्परम् । कफवातकृमीन् हन्ति वृद्धिंसप्तविधामपि ॥ एरण्डफलमत्युष्णंगुल्मशूलानिलापहम् । यकृत्प्लीहोदरार्शोघ्नं कटुकं दीपनं परम् ॥ तद्वन्मज्जा च विड्भेदी वातश्लेष्मोदरापहः इति ॥ क्वाथेऽस्यमूलसंज्ञाद्यमित्याहुरपरेजनाः ॥ आ ईरयति वायुम् । ईरगतौ कम्पनेच । बाहुलकाद्दण्डच् ॥

एरण्डकः । पुं । एरण्डे ॥ स्वार्थेकः ॥

एरण्डतैलम । न । एरण्डस्यस्नेहे ॥ स्नेहेतैलच् ॥ गुणा यथा । एरण्डतैलंतीक्ष्णोष्णं दीपनं पिच्छलंगुरु । वृष्यं त्वच्यं वयःस्थापि मेधाकान्तिवलप्रदम् ॥ कषायानुरसं सूक्ष्मं योनिशुक्रविशोधनम् । विस्रंस्वादुरसं पाकेसतिक्तंकटुकं सरम् ॥ विषमज्वरहृद्रोगपृष्ठगुह्यादिशूलहृत् । हन्ति वातोदरानाहगुल्माष्ठीलाकटिग्रहान् ॥ वातशोणितविड्बन्धव्रध्नशोथामविद्रधीन् ॥ आमवातगजेन्द्रस्य शरीरवनचारिणः । एकएवनिहन्तायमेरण्डस्नेहकेशरीति ॥

एरण्डपत्रिका । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

एरण्डफलम् । न । रेंडीइतिप्रसिद्धे एरण्डस्य फले । ऐरण्डे ॥ ऐरण्डंकोमलंग्राह्यं फलंतक्षेण स्वेदितम् । पाचितं कटुतैलेन हिङ्गुनाति सुवासितम् ॥ कफानिलहरं रुच्यं क्षमम्-च्यम्च पित्तलम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं गुरुपाकेति पिच्छिलम् ॥

एरण्डफला । स्त्री । लघुदन्त्याम् ॥

एरण्डा । स्त्री । ⎫
एरण्डी । स्त्री । ⎭ पिप्पल्याम् ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

एर्वारुः । पुं । कर्कटीप्रभेदे । लोमशायाम् । हस्तिदन्तफलायाम् ॥ आई-रणम् । ईर॰ । सम्पदादित्वात् क्विप् । एरं इणोति वारयतिवा । इण॰ । बाहुलकादुण् ॥

एलकः । पुं । मेषे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

एलङ्गः । पुं । मत्स्यविशेषे । गौडभाषायां रायकडा रायखाँडा एलाङ्गा इति च ख्याते ॥ एलङ्गो मधुरो वृष्यः सङ्ग्राही कफवातहा । मेधाग्निपुष्टिकारीच शीतलोगुरुरेवच ॥ श्लेष्म-प्रसादनःप्रोक्तोनिघण्टे राजपूर्वके ॥

एलवालुकम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । वालुके । ऐलेये । वालुका इतिगौडभाषा ॥ एलति । इलप्रेरणे । पचाद्यच । टाप् । एलाइवबलते । वलप्राणने । बाहुलकादुण् । स्वार्थेकन् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

एला । स्त्री । इलायचीति भाषासिद्धायां बहुलगन्धायाम् । ऐन्द्रयाम् ॥ सा द्विविधा । सूक्ष्मास्थूलेति भेदात् ॥ सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्थाकोरङ्गी त्रिपुटा त्रुटि रित्यादिनामभिः प्रसिद्धा ॥ स्थूलात् । पृथ्वीका चन्द्रबालाच निष्कुटिर्बहुला तथेत्यादिभिःख्याता ॥ अस्यागुणास्तु सूक्ष्मैलायां स्थूलैलायाञ्चद्रष्टव्याः ॥ एलयति । इलप्रेरणे । पचाद्यच । टाप् ॥

एलापत्रः । पुं । नागविशेषे ॥

एलापर्णी । स्त्री । सुवहायाम् । रास्नायाम् । युक्तरसायाम् । काँटाआमरुली एलानी इति गौडभाषा ॥ एलायाइव पर्णान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

एलावालुकम् । न । ऐलेये । एलवालुके ॥ ह्रस्वाभावः प्रक्रियापूर्ववत् ॥

एलीका । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

एल्वालु । न । एलवालुके ॥ एल्वालु कटुकं पाके कषायं शीतलं लघु । हन्ति कण्डूव्रणच्छर्दि तृट्कासारुचिहृद्रुजः ॥ बलासविषपित्तास्रकुष्ठमूत्र-

मद्कृमीन् ॥

एव । अ । औपम्ये ॥ अनवक्लृप्तौ । अ नियोगे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अवधारणे ॥ चारनियोगे ॥ विनिग्रहे ॥ एवकारस्त्रिविधः । विशेष्यसङ्गतः विशेषणसङ्गतः क्रियासङ्गतश्चेति । तत्र विशेष्यसङ्गतस्यैवकारस्य अन्ययोगव्यवच्छेदोऽर्थः । पार्थएव धनुर्द्धर इत्यादौ विशेषणे धनुर्द्धरे पार्थान्ययोगव्यवच्छेदबोधात् । धनुर्द्धरपदस्योत्कृष्टधनुर्द्धरत्वाच्चणिकत्वात् तथैवतात्पर्यात् । पार्थान्ययोगस्तादात्म्यम् ॥ विशेषणसङ्गतस्यैवकारस्यायोगव्यवच्छेदोऽर्थः । शङ्खः पाण्डर एवेत्यादौ विशेष्ये शङ्खे पाण्डरत्वायोगव्यवच्छेदबोधात् ॥ क्रियासङ्गतस्यैवकारस्य चात्यन्तायोगव्यवच्छेदोऽर्थः । सम्भवाभिप्रायके नीलंसरोजं भवत्येवेत्यादावन्वयितावच्छेदकसरोजत्वसामानाधिकरण्येन सरोजनीलभवनकर्तृत्वात्यन्ताऽयोगव्यवच्छेदबोधादिति सम्प्रदायः ॥ परिभवे ॥ ईषदर्थे ॥ अयनम् । इण्शीभ्यां वन् ॥

एवः । त्रि । गन्तरि । गमनकर्त्तरि ॥ एति । इण० । इण्शीभ्यां वन् ॥

एवम् । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । वत् । वा । यथा । तथा । इत्येवमस्य

पर्य्यायाः ॥ यथा । अग्निरेवं विप्रः । अग्निरिवेत्यर्थः ॥ इदंप्रकारे । इत्थम् ॥ यथा । एवं वादिनि विप्रर्षौ । अवधारणे । यथा । एवमेतत् ॥ अङ्गीकारे ॥ अर्थप्रश्ने ॥ परकृतौ ॥ पृच्छायाम् ॥

एषणः । पुं । लौहमयेषाणे ॥

एषणा । स्त्री । इच्छायाम् । पुत्रलोकवित्तकाममनासु ॥ न कश्चिदन्यः संसार उत्कादस्येषणात्रयात् ॥ इषेर्ल्युटि टाप् ॥

एषणिका । स्त्री । एषण्याम् । नाराच्याम् । स्वर्णकारादीनांतुलायाम् । निक्ति इतिगौडभाषा । काँटा इति देशभाषा ॥ इष्यतेऽनया । इषगतौ । ल्युट् । स्वार्थे कः । टाप्त्विते ॥

एषणी । स्त्री । एषणिकायाम् ॥ व्रणमार्गानुसारिण्याम् । व्रणवेधशलाकायाम् । वेलकार इतिगौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ चेतनाभिदि । इष्यतेनया । इषग० । ल्युट् । गौरादिषु एषणः करणइति ङीष् ॥

एषितव्यः । त्रि । अन्वेष्टव्ये ॥ एषितुं योग्यः । तव्यः ॥

एष्टव्यः । त्रि । एषितव्ये ॥ यथा । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयांव्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलंवावृष

मुक्तेदिति ॥

ऐ:

ऐ । अ । हूतौ । आह्वाने ॥ स्मृतौ ॥ आमन्त्रणे ॥ मोचने ॥ ऐकारे ॥

ऐ: । पुं । महेश्वरे ॥

ऐकध्यम् । अ । एकधार्थे ॥ एकाद्धोध्य मुञन्यतरस्यामिति धा प्रत्ययस्य ध्य मुञ् ॥

ऐकभाव्यम् । न । एकभावत्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

ऐकरस्यम् । न । सामरस्ये ॥ एकरसस्य भाव: । ष्यञ् ॥

ऐकागारिक: । त्रि । चौरे । तस्करे ॥ एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य । ऐकागारिकट् चौर इतिइकट् वृद्धिश्च निपातनात् ॥ स्त्रियां टित्त्वान्ङीपि । ऐकागारिकी ॥

ऐकाग्र्य: । त्रि । एकताने ॥ एकाग्रात् स्वार्थेऽण् ॥

ऐकात्म्यम् । न । ऐक्ये ॥ एकात्मनो भाव: । ष्यञ् ॥

ऐकान्तिक: । त्रि । अव्यभिचारिणि । साधनानन्तर मवश्यम्भाविनि ॥

ऐकान्यिक: । पुं । एकापपाठच्छात्रे ॥ यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकंजातं सोनेनोच्यते । एकमन्यद्वृत्तमस्य । कर्माध्ययनेवृत्तमिति ठक् । एकमन्यदिति विगृह्य तद्धितार्थ इति समास: । ततष्ठक् । एवं द्वैयन्यिक: त्रैयन्यिक: ॥

ऐकाहिक: । त्रि । एकाहनिष्पन्ने ॥ पुं । एकदिनान्तरभवे ज्वरे ॥ दिनेदिने एककालेसमागतज्वरे ॥ समुद्रस्योत्तरे तीरे द्विविदो नामवानर: । ऐकाहिकज्वरंहन्तितस्य नामानुकीर्तनात् ॥ एकाहेभव: । ठञ् ॥

ऐक्यम् । न । अभेदे । एकात्मभावे । एकत्वे । व्यतिरेकाभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

ऐक्षवम् । न । मोरटे । इक्षोर्मूले ॥ इक्षोरिदम् । अण् ॥ त्रि । इक्षोर्विकारे । गुडादौ ॥ तदवयवे ॥ बिल्वादण् ॥

ऐक्ष्वाक: । पुं । सूर्यवंश्यन्वृपे ॥ इक्ष्वाकोरपत्यम् । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । बहुत्वेलुक् । इक्ष्वाकूणां दुरापेर्थेत्वदधीनाहिसिद्धय इतिप्रयोग: ॥ इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भव: । कोपधादण् । अस्यबहुत्वेपिनलुक् । ऐक्ष्वाकेषु चमैथिलेषुच फलन्त्यस्माकमचाशिषइतिमुरारि: ॥ दाण्डिनायनेत्युकारलोप: ॥

ऐङ्गुदम् । न । इङ्गुदीवृक्षस्यफले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुद्याइदम् । प्लक्षादिभ्योऽणितिऽण्विधेर्नाणोलुक् ॥

ऐडविडः । पुं । ऐलविले । कुबेरे ॥

ऐडूकम् । न । एडूके । सास्थिकुड्ये ॥ स्वार्थेऽण् ॥

ऐणम् । त्रि । एणस्य चर्मादौ ॥ एणस्य अवयवो विकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

ऐणिकः । त्रि । एणहन्तरि ॥

ऐणेयम् । त्रि । एण्यास्त्वगादौ ॥ एण्या मृग्याविकारोऽवयवो वा एण्याढञ् ॥ स्त्रीणांरतिबन्धविशेषे ॥

ऐतरेयः । पुं । ऋग्वेदोपनिषदि । तच्छाखायाम् ॥ त्रि । इतराया अपत्ये ॥

ऐतरेयी । पुं । ऋग्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥

ऐतिह्यम् । न । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ तत्रानिर्दिष्टप्रवक्तृकं पारम्पर्यप्रवादमात्रम् इतिह अचुर्वृद्धा इति ऐतिह्यम् । यथेह वटे यक्षः प्रतिवसतीति । इतिहेति निपातसमुदायः उपदेशपारम्पर्य्ये । तदेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥ यद्वा चतुर्वर्णादित्वात् । स्वार्थेष्यञ् ॥

ऐनसः । पुं । एनसि ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

ऐन्दवम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ त्रि । इन्दुसम्बन्धिनि ॥ इन्दोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

ऐन्दवी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ ङीप ॥

ऐन्द्रः । पुं । अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ त्रि । शक्रसम्बन्धिनि ॥ इन्द्रस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ न । ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ मूलविशेषे । वनार्द्रकायाम् ॥ इन्द्रदेवताकेहविरादौ ॥ इन्द्रोदेवतास्य । सास्यदेवतेत्यण् ॥

ऐन्द्रजालिकः । पुं । मायाकारके । मायाविनि ॥ इन्द्रजालेन चरति । चरतीतिठञ् ॥

ऐन्द्रलुप्तिकः । त्रि । केशघ्नरोगविशिष्टे । खल्लीटे । गञ्जा इतिभाषा ॥

ऐन्द्रिः । पुं । जयन्ते । इन्द्रपुत्रे ॥ काके ॥ अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ अपत्येऽर्थे इञ् ॥

ऐन्द्रियकम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इन्द्रियग्राह्ये । इन्द्रियविषये ॥ इन्द्रियेणाऽनुभूयते । कुलालादित्वाद्वुञ् ॥

ऐन्द्री । स्त्री । शच्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अलक्ष्म्याम् ॥ एलायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् । राखालसषा इतिगौडभाषा । इन्द्रायण इतिभाषा ॥ प्राच्यान्दिशि ॥ इन्द्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् ।

टिड्ढेतिङीप् ॥

ऐभी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ॥

ऐरः । पुं । मण्डे ॥ इराऽन्नम् तन्मयः ॥ न । ऐरंमदीयंसरः इतिश्रुतिप्रसिद्धे मण्डेन पूर्णे मदकरे ब्रह्मलोकस्थे सरसि ॥

ऐरण्डम् । न । एरण्डस्यफले ॥

ऐराकः । पुं । खुरासानमध्यस्थे च्छदे शविशेषे ॥ तन्मध्ये चोत्तरे देवि ऐराकः परिकीर्त्तितः । तन्मध्ये खुरासानमध्ये इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

ऐरावणः । पुं । अभ्रमातङ्गे । ऐरावते । इन्द्रगजे ॥ इरया उदकेन वणति । वणशब्दे । पचाद्यच् । इरावण एव । स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा इरा सुरा वनमुदकं यस्मिन् । पूर्वपदादितिण त्वम् । इरावणे भवः । तत्रभव इत्यण् ॥

ऐरावतः । पुं । नारङ्गे ॥ लकुचद्रुमे ॥ नागभेदे ॥ पञ्चमासस्य प्रथमेऽऽप्र भेदे ॥ शक्रद्विपे । अभ्रमुवल्लभे । चतुर्दन्तगजे ॥ इरा उदकानि सन्त्यस्मिन् । मतुप् । इरावान् समुद्रः । इरावत्यब्धौ भवः तत्रभवइत्यण् ॥ इरावत्या विद्युत इवायं वा । तस्येदमित्यण् ॥ न । महेन्द्रस्य ऋजुदीर्घशरासने ॥

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥ विद्युति ॥ विद्युद्भेदे ॥ इरा आपः सन्त्यस्य इरावान् मेघः । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । ऐरावतेनैकदिक् । तेनैकदिगित्यण् वा ॥ उत्तरमार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । पुष्याश्लेषा तथादित्यावीथी चैरावती स्मृतेति ॥

ऐरिणम् । न । पांशवलवणे ॥

ऐरेयम् । न । मद्यविशेषे ॥ त्रि । कुजे ॥ इराया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐलः । पुं । चन्द्रवंशीये पुरूरवसि नृपे ॥ इलाया अपत्यम् । अण् ॥

ऐलवालुकम् । न । एलेये । वालुके । हरिवालुके । गन्धद्रव्यमिदम् ॥ एलवालुकमेव । स्वार्थेऽण् ॥

ऐलविलः । पुं । कुबेरे । पुण्यजनेश्वरे ॥ इलविलायाः अपत्यम् । इडविलायावा अपत्यमितिविग्रहे । ऐडविलोऽपि । अर्द्वाभ्योनदीत्यण् ॥ डलयोरेकत्वस्मरणादैडविलोऽपि । इडविडा अस्तिमातृत्वेन अस्येतिविग्रहे ज्योत्स्नादित्वादणि ऐडविडोऽपि ॥

ऐलेयम् । न । एलवालुकनामगन्धद्रव्ये ॥ इलाया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐशानी । स्त्री । ईशदिशि । ईशानकोणे ॥ ईशानस्येयम् । अण् ङीप् ॥

ऐश्वरम् । न । अघटनघटनाचातुर्य्ये ॥ त्रि ॥ ईश्वरसम्बन्धिनि ॥ ईश्वरस्येदम् । अण् ॥

ऐश्वरी । स्त्री । ईश्वरसम्बन्धिन्यांशक्तौ ॥

ऐश्वर्य्यम् । न । विभूतौ । अणिमाद्यष्टसिद्धिषु ॥ सात्त्विकोबुद्धिधर्मऐश्वर्य्यम् । यतोऽणिमालघिमामहिमाप्राप्तिप्राकाम्यवशित्वेशित्वकामावसायित्वानां प्रादुर्भावः । ऐश्वर्य्या दविघात इच्छाया भवति । ईश्वरोहि यदेवेच्छतितत्करोति ॥ सम्पत्तौ ॥ नियन्तृत्वे ॥ ईश्वरस्यभावः । गुणवचनेतिष्यञ् ॥

ऐषमऽ । अ । वर्त्तमानवत्सरे । ऐसौं इतिभाषा ॥ अस्मिन् संवत्सरे । सद्यः परुत्परार्य्येषम इति इदमइश् समसण्प्रत्ययश्च संवत्सरे निपात्यते ॥

ऐषमस्तनः । त्रि । ऐषमोभवे ॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति शैषिकेष्वर्थेषु पक्षेत्युट्युलौ ॥

ऐषमस्त्यः । त्रि । ऐषमस्तने । ऐषमोभवे जाते इत्याद्यर्थेषु ॥ ऐषमोह्यश्विति पक्षे त्यप् ॥

ऐहलौकिकम् । न । धने ॥ त्रि । इहलोकोपयोगिनि ॥ यथा । ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्द्धनम् । पारलौकिककार्य्येषु प्रसुप्ताभृशना-

त्मिका इतिमहाभारते पावकाध्ययनम् ॥ इहलोकेभवम् । अध्यात्मादेठञिष्यते ॥

ऐहिकः । त्रि । इहलोकभवे प्रतिपन्नशरीरसम्बन्धिनि स्रक्चन्दनवनितागृहक्षेत्रपशुभृत्यादिविषयजन्यसुखदुःखादिस्वरूपेभोगे ॥ इहभवम् । कालाट्ठञ् ॥

ओः

—▸▸।◂◂—

ओ । अ । सम्बोधने ॥ आह्वाने ॥ स्मरणे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ ओकारे ॥

ओः । पुं । ब्रह्मणि ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

ओकः । पुं । शकुन्ते ॥ वृषले ॥ उच्चैरिगुपधलक्षणोके गुणः कुत्वञ्च ओकउचः के इतिनिपात्यते ॥

ओकणः । पुं । } केशकीटे । यूकायाम् । जूं इतिभाषा ॥
ओकणिः । पुं । }

ओकऽ । न । पुं । आश्रयमात्रे ॥ गृहे ॥ मन्दिरे ॥ उच्यते समवैत्यत्र । उचसमवाये । असुन् । गुणः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

ओघः । पुं । प्रवाहे । जलस्य वेगे ॥ वृन्दे । सङ्घाते ॥ परम्परायाम् ॥ उपदेशे ॥ कालाख्यायांतुष्टौ ॥ यथा । मनुज्यापि न सद्यो निर्वाणदेति सैव कालपरिपाकमपेक्ष्य सिद्धिं तेविधास्यति अलमुत्सुकतया तवेत्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिःसाकालाख्या ओघ उच्यते ॥ द्रुतनृत्ये ॥ नृत्यद्रुत्युपलक्षणं गीतवाद्ययोः ॥ ओचनम् । उच० । घञ् । पृषोदरादित्वात् घः ॥ वहतिवा । वह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात् साधुः ॥ यद्वा । आऊह्यतेऽनेन । ऊह० । हलश्चेति घञ् ॥

ओङ्कारः । पुं । प्रणवे । वेदितव्ये ब्रह्मणि वेदनसाधने ॥ अवति । अवरक्षणादौ । अवतेष्टिलोपश्चेतिमन् । मन्प्रत्ययस्यैवायं टिलोपो नतु प्रकृतेः । अन्यथाडिदित्येव ब्रूयात् । ज्वरत्वरेत्यूट् । गुणः । वषट्कार- इति लिङ्गात् समुदायादपिकार प्रत्ययः ॥ अत्राहापस्तम्बः ॥ ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तद्ब्रह्म ऽध्येष्यमाण एतदादि प्रतिपद्येत विकथांचान्यांकृत्वा एवंलौकिक्यावाचाव्यावर्त्तते इति ॥ लौकिक्यावा चाव्यावर्त्तते तयामिश्रितं न भवतीत्यर्थः॥

ओङ्कारा । स्त्री । बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥

ओजः । पुं । विषमसङ्ख्यायाम् ॥ ओजेनौजसमःपादे ॥ इतिभरतादयः ॥

ओजतिथिः । पुं । विषमतिथौ ॥

ओजस् । न । दीप्तौ ॥ अवष्टम्भे ॥ प्रकाशे ॥ प्राणबले । निजबले । सामर्थ्ये ॥ प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशराशिषु ॥ धातुतेजसि ॥ शस्त्रादिकौशले ॥ ज्ञानेन्द्रियाणां पाटवे ॥ काव्यगुणे गौडीरीत्याम् ॥ तल्लक्षणम् । बहुसंमाससंयुक्तवर्णपदाडम्बरः । यथा ओजःप्रसादमाधुर्यगुणातितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ ओजस्समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम् ॥ तस्योदाहरणं यथा । गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजटाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्जत्फूत्कृतिभीति सम्भृतचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा । आनन्दामृतवापिकां विदधती चित्तं गिरीशप्रभो स्त्वां पायान्नवसङ्गमे भगवती लज्जावती पार्वतीति ॥ रसादिसप्तधातुसारभागजधातुविशेषे ॥ यथा । हृदि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्त मीषत्सपीतकम् । ओजश्शरीरे सञ्जातं त

नाशान्नाश·मृच्छति ॥ भ्रमरैःफल पुष्पेभ्यो यथासम्भ्रियतेमधु । तद्दोजःशरीरेभ्योधातुः सम्भ्रियतेन्ट णामितिवैद्यकशास्त्रम् ॥ उब्जत्य- नेन । उब्जआर्जवे । उब्जेर्बलेवलो पश्चेत्यसुन् ॥

ओजिष्ठः । त्रि । ओजस्विनि ॥ सातत मे ॥ उभयत्र विन्मत्ता दोजस्विशब्दा दिष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति लुक् टि लोपश्च ॥

ओडवः । पुं । पञ्चस्वरयुक्तरागे ॥ सतु ऋ प वर्जितः । ष ग म ध नि युक्तः। यथा मल्लाराद्यः ॥ इतिसङ्गीतदा मोदरः ॥

ओडिका । स्त्री । उडिधान्इतिगौडभा षामसिद्धे धान्यविशेषे । नीवारे ॥

ओडी । पुं । ओडिका धान्ये ॥

ओड्रः । पुं । जवापुष्पे ॥ जवापुष्प वृक्षे ॥ जने ॥ आईषदुनत्ति । उन्दी । स्फायितञ्चीतिरक् । बाहुलकाद्ड- .स्यडत्वम् ॥

ओड्राः । पुं । भूम्नि । उडीसा इति प्र- सिद्धे नीवृद्विशेषे ॥

ओड्रपुष्पम् । न । ओडर गुडहर इ- तिप्रसिद्धायांजवायाम् । जवावृक्षे ॥ ओड्रं पुष्प मस्य। ओड्रपुष्पकुसुम- प्रियेम्बिके इतिहरानन्दः ॥

ओड्राख्या । स्त्री । जवावृक्षे ॥

ओतः । त्रि । पटेदीर्घतन्तौ ॥ सन्तर्थी सौ ॥

ओतुः । पुं । स्त्री । विडाले ॥ अवति- विष्ठाम् आखुभ्योगृहंवा । अवरक्ष- णादैा । सितनीतितुन् । ज्वरत्वरे त्यूठ् । गुणः ॥

ओतुमदः । पुं । मार्जारधर्मे ॥

ओदनः । पुं । न । अन्ने । भक्ते । भात इति भाषा ॥ उनत्ति । उन्दी°। उ न्देर्नलोपश्चेति युच् ॥ यद्वा ऊर्दते- ऽनेन । ऊर्दक्रीडायाम् । करणे ल्युट् । पृषोदरादिः ॥

ओदनपाकी । स्त्री । ओषधिविशेषे । नीलझिण्टयाम् ॥ पाककर्णेति- ङीष् ॥

ओदनाह्वा । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

ओदनिका । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥ वलायाम् ॥

ओदनी । स्त्री । वलायाम् ॥

ओमः । पुं । उन्दने ॥ उन्दी° । औ- णादिके मन्प्रत्यये । अवोदैधौम प्रश्रथहिमश्रथा इतिनलोपोगुणश्च निपातितः ॥

ओम् । अ । उपक्रमे ॥ प्रणवे ॥ अभ्यु पगमे । अनुमतौ ॥ अपाकृतौ । अ स्वीकारे ॥ मङ्गले । शुभे ॥ वेदव्र

ह्यर्थिवेदनसाधने ॥ अवति । अव रक्षणादौ । अवतेष्टिलोपश्चेतिमन् । मनएवटिलोपः । ज्वरत्वरेत्यूठ् । गुणः ॥

ओलः । पुं । अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ त्रि । आर्द्रे । गीला भीजा इतिच भाषा ॥

ओल्लः । पुं । ओले । शूरणे ॥ ग्राम्यकन्दस्तु दोषलः ॥ त्रि । आर्द्रे । ओला गीला इतिचभाषा ॥

ओषः । पुं । दाहे । प्रोषे । प्लोषे ॥ ओषणम् । उष० । घञ् ॥

ओषणः । पुं । कटुरसे । झाल इति-भाषा ॥

ओषणी । स्त्री । पुञ्चा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ओषधिः । स्त्री । फलपाकान्ते कदल्यादौ । व्रीहियवादौ ॥ जातिमात्रविवक्षायामोषधिशब्दस्य प्रयोगो भवति ॥ ओषः प्लोषः दीप्तिर्वा धीयतेऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचेति किः ॥

ओषधिप्रस्थः । पुं । हिमालयस्य न-गरविशेषे ॥

ओषधी । स्त्री । फलपाकान्ते व्रीहियवादौ ॥ कृदिकारादक्तिनः इतिङीष् ॥ जातिमात्रविवक्षायामस्य प्रयोगो भवति । ओषध्यः पञ्चधाख्याता लतागुल्माश्चशाखिनः । पादपाः प्रसराश्चेति तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ गुडूच्याद्यालताः प्रोक्ताः गुल्माः पर्पटकादयः । आम्राद्याः शाखिनोज्ञेया वटाश्वत्थादि पादपाः ॥ कण्टकार्य्यादिकाः सर्वाः प्रसरा इति कीर्त्तिताः

ओषधीपतिः । पुं । इन्दौ । चन्द्रमसि ॥ ओषधीनांपतिः ॥

ओषधीशः । पुं । ग्लाचि । चन्द्रे ॥ ओषधीना मीशः ॥ कर्पूरे ॥

ओष्ठः । पुं । दशनवाससि । रदनच्छदे । ऊपरला होठ इतिभाषा ॥ अधरे । नीचला ओठ होठ इतिच भाषा ॥ उष्यते उष्णाहारेण । उष० । उषिकुषीतिथन् ॥

ओष्ठपुष्पः । पुं । बन्धूकपुष्पवृक्षे ॥

ओष्ठरोगः । पुं । आस्यरोगान्तर्गतौष्ठभवव्याधौ ॥ विशेषोस्यनिदाने ॥

ओष्ठी । स्त्री । बिम्बफले । कँदूरी इतिभाषा ॥

ओष्ठोपमफला । स्त्री । बिम्बिकायाम् । कँदूरी इतिभाषा ॥ ओष्ठोपमानि फलानियस्याः ॥

ओष्ठ्य: । पुं । ओष्ठभवेवर्णे ॥ त्रि । ओष्ठहिते ॥ ओष्ठेभवः । शरीराव

यवाश्चेति यत् ॥ ओष्ठयोर्हितः । श रीरावयवाच्च ॥

ओष्णम् । त्रि । ईषदुष्णे ॥ आउष्णम् ॥

औः

•••••

औ । अ । आह्वाने ॥ सम्बोधने ॥ विरोधे ॥ निर्णये ॥ शूद्राणां प्रणवे ॥ यथा । चतुर्दशस्वरो यो सौ सेतुरौकार संज्ञितः । सचानुस्वारनादाभ्यां शूद्राणां सेतुरुच्यते इतिकालिकापुराणम् ॥ औकारे ॥

औः । पुं । अनन्ते ॥ निस्वने ॥ स्त्री । विश्वम्भरायाम् ॥

औक्थिकः । पुं । उक्थाध्ययनकर्त्तरि ॥ उक्थमधीते वेदवा । क्रतूक्थादीति ठक् ॥

औक्थिक्यम् । न । औक्थिकानां धर्मे ॥ तेषामाम्नायेपि ॥ छन्दोगौक्थिकेतिञ्यः ॥

औक्षम् । न । वृषसमूहे ॥ उक्ष्णां समूहः तस्यसमूहइत्यण् । औक्षमनपत्ये इतिटिलोपः ॥ अपत्येतु । औक्ष्णः । षपूर्वहने त्यलोपः ॥

औचकम् । न । उक्षां समूहे । वृषन्दे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेति वुञ् ॥

औख्यम् । त्रि । स्थालीपक्के ऽन्नादौ । पिठरपक्के ॥ उख्य मेव स्वार्थे ष्यञ् ॥

औचिती । स्त्री । औचित्ये ॥ सत्ये ॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । ङीष् । हलस्तद्धितस्येति यलोपः ॥

औचित्यम् । न । उचितत्वे । योग्यत्वे ॥ सत्ये ॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात् ष्यञ् ॥

औजसिकः । पुं । शूरे ॥ ओजसा वर्त्तते । ओजस्सहोम्भसावर्त्तत इति ठक् ॥

औड्रः । पुं । ओड्रदेशोद्भवे आदौ क्षत्रिये पश्चाद्ब्राह्मणादर्शनेन क्रिया लोपादिनाच शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥ त्रि । ओड्रदेशजे ॥

औत्कर्ष्यम् । न । उत्कर्षतायाम् ॥ भावे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

औत्तरपथिकः । त्रि । उत्तरपथेनाहृते ॥ तेनगच्छति उत्तरपथेनाहृतञ्चेति ठञ् ॥

औत्तरपदिकः । त्रि । उत्तरपदग्राहिणि ॥ उत्तरपदं गृह्णाति । ठक् ॥

औत्तराहः । त्रि । उत्तरस्मिन् जातः भवः ततआगतोवा ॥ उत्तरादाहञ् ॥

औत्तरेयः । पुं । परीक्षिन्नृपतौ ॥ उत्त

राया: अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

औत्तानपादिः । पुं । ध्रुवे । स्वायम्भुव मनोःपौत्रे ॥ उत्तानपादस्यापत्यम् । इञ् ॥

औत्सर्गिक: । त्रि । उत्सर्गार्हे ॥ सामान्यविधिरुत्सर्गः । उत्सर्गमर्हति । ठञ् ॥ सामान्यत्वे ॥

औत्सुक्यम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ उत्सुकस्य कर्मभावोवा । ष्यञ् ॥

औदनिक: । त्रि । सूपकारे ॥ ओदनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठञ् ॥

औदमेयि: । पुं । उदमेयस्यापत्ये ॥ अतइञ् ॥

औदमेयी । स्त्री । उदमेयजातौ ॥ इञन्तात् इतोमनुष्यजातेरिति ङीष् ।

औदरिक: । त्रि । उदरमात्रपूरके । आद्यूने । पेटार्थी इतिभाषा ॥ अत्यन्तबुभुक्षिते । बुभुक्षयात्यन्तपीडिते ॥ उदरे प्रसितः । उदराट्ठगाद्यूनइतिठक् ॥

औदश्वितम् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ त्रि । उदश्विति संस्कृते ॥ उदश्वितोन्यतरस्यामिति पक्षेऽण् ॥

औदश्वित्क: । पुं । औदश्विते ॥ उदश्विति संस्कृतम् । उदश्वितोन्यतरस्यामिति ठक् । इसुसुक्तान्तात् कः ॥

औदार्य्यम् । न । उदारतायाम् ॥ उदारस्यभावः । गुणवचनेति ष्यञ् ॥

औदासीन्यम् । न । शुभाशुभयोरुपेक्षायाम् ॥ ताटस्थ्ये ॥ उदासीनस्यभावः । ष्यञ् ॥

औदास्यम् । न । अकर्त्तृत्वे ॥ वैराग्ये । अनुरागादिशून्यतायाम् ॥ मनोयोगाभावे ॥

औदुम्बर: । पुं । आद्रदेशे । यमे ॥ न । कुष्ठरोगप्रभेदे ॥ तल्लक्षणम् । रुग्दाहरागकण्डूभिः परीतं रोमपिञ्जरम् । उदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौदुम्बरं वदेदिति ॥ ताम्रे ॥ उदुम्बरमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यवाकुशाखिनःफलादैः ॥ फलमौदुम्बरं वाल मन्नतक्रेणसाधितम् । वेसवारभृते साज्ये पाचितं सैन्धवान्वितम् ॥ शीतं कषायं मधुरं रक्तपित्तप्रणाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरंसम्यग् विबन्धाध्मानकारकम् ॥ उदुम्बरस्या वयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ त्रि । ताम्रजे पात्रादौ ॥

औद्गात्रम् । न । सामवेदविहिते उद्गातुः कर्मणि भावेच ॥

औद्दालकम् । न । वल्मीककीटसम्भृते मधुनि ॥ प्रायोवल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः । कुर्वन्तिकपिलं स्वल्पंतत् स्यादौद्दाल-

कंमधु ॥ औद्दालकं रुचिकरं स्वर्य्यं कुष्ठविषापहम्। कषायमुष्णमम्लञ्च कटुपाकञ्च पित्तकृत् ॥

औद्दालकिः। पुं। गौतमे ॥ उद्दालकस्यापत्यम्। अतइञ्। आरुणी ॥

औद्धत्यम्। न। अविनीतभावे ॥ उद्धतस्य भावः। ष्यञ् ॥

औद्भिज्जम्। न। पांशुलवणे ॥

औद्भिदम्। न। रेह इति प्रसिद्धे पांशुलवणे ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जातंभूमितः स्वयम्। क्षारं गुरु कटु स्निग्धं श्लेष्मलंवातनाशनम्॥ भौमस्य पानीयस्य प्रभेदे ॥ यथा। विदार्य्य भूमिं निम्नां यन्महत्याधारया स्रवेत्। तत्तोयमौद्भिदं नाम वदन्तीति महर्षयः ॥ औद्भिदंवारि पित्तघ्नमविदाह्यतिशीतलम्। प्रीणनं मधुरं बल्यमीषद्वातकरं लघु इति ॥

औद्वाहिकम्। न। उद्वाहसम्बन्धिधने ॥ भार्य्याप्राप्तिकाले लब्धे भार्य्याधने॥ तद्भ्रातृभिरविभाज्यम्। यथाह याज्ञवल्क्यः। पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत् स्वयमर्ज्जयेत्। मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेदिति॥

औपगवः। पुं। उपग्वपत्ये ॥ उपगोरपत्यम्। तस्यापत्यमित्यण् ॥ उप समीपे गौ र्यस्य इति उपगुर्गोपः। लक्षणया तत्पुरोहितोऽपि। यथाह हारीतः। यंयं याजयेत्तत्तु सत तदार्त्त्वमाप्नुयात्। सदोषवर्षेण वर्षेश्चेत्येवमेवाब्रवीद्भृगुः॥ तथाच लक्षणया ब्राह्मणोप्युपगुपदवाच्यः। तस्यापत्य मौपगवः॥ इति श्रीधरस्वामिनः ॥

औपगवकम्। न। औपगवानां समूहे॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ्॥

औपचारिकः। त्रि। उपचारार्थे ॥ विनयादित्वात् स्वार्थेठक् ॥

औपच्छन्दसिकम्। न। वैतालीयच्छन्दोविशेषे ।। तच्चैवान्ते ऽधिकेगुरौ स्यादौपच्छन्दसिकं कवीन्द्रहृद्यमिति लक्षणम्॥ यथा। आतन्वानं सुरारिकान्तास्वौपच्छन्दसिकं हृदाविनोदम्। कंसं योनिर्ज्जघानदेवं वन्दे तं जगतां स्थितिं दधानमिति॥ पुष्पिताग्राभिधं केचिदौपच्छन्दसिकं विदुः॥ अन्यच्च। विषमे ससजा गुरू समेचेत् सरयाश्छन्दसिकं तदौपपूर्व्वम्। यथा। स्मररागमयी वपुस्तमिस्रा परितस्तारवेरसत्यवश्यम्। प्रियमापदिवापिकोकिलेस्त्री परितस्तारवेरसत्यवश्यमिति ॥

औपधेयम् । न । उपधौ । रथाङ्गे ॥ छदिरुपधीतिस्वार्थेढञ् ॥

औपनिधिकम् । न । उपनिधौ । प्रीत्याभोगार्थमर्पिते द्रव्ये ॥

औपनिषदः । त्रि । श्रुतिवेद्ये परमात्मनि ॥ उपनिषदा दृश्यते गृह्यते वा । उपनिषदो व्याख्यान स्तत्रभवो वा । शेषइति अण्ऋगयनादिभ्यइति वा । अण् ॥

औपनिषदम्मन्यः । पुं । भर्तृप्रपञ्चे ॥ अयंवेदान्तैकदेशी ॥ त्रि । अन्यत्र ॥

औपनीविकम् । त्रि । नीविसमीपे व्यावृते ॥ भवार्थे उपजानूपकर्णनीवेष्ठक् ।

औपमन्यवः । पुं । प्राचीनशालाख्यर्षौ ॥ उपमन्योर्गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥

औपम्यम् । न. । अनुहारे । उपमायाम् । साम्ये ॥ उपमैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

औपयिकः । त्रि । उपयुक्ते ॥ न्यायागतवस्तुनि । लभ्ये ॥ उपायन्त्यनेन । अयगतौ । हलश्चेति घञ् ॥ उपायएव । उपायो ह्रस्वत्वञ्चेतिठक्ह्रस्वश्च ॥

औपरोधिकः । पुं । पीलुदण्डे । पैलवे ॥ त्रि । उपरोधसम्बन्धिनि ॥

औपवस्तम् । न । उपवासे ॥ उपवस्तमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

औपवस्त्रम् । न । उपवासे । भोजनाऽभावे ॥ उपवसति । तृच् । उपवस्तुरिदंकर्म । तस्येदमित्यण् । माषान्मधुमसूराँश्चवर्जये दौपवस्त्रकमितिस्मृतिः ॥

औपसर्गिकः । पुं । सन्निपातरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । कफानुलोमवातेन यदिपित्तानुगो भवेत् । स्वेदशैत्यादिभिर्जुष्ट स्तदाभवतिमानवः ॥ प्रतिलोमः पुनस्तेनस्वास्थ्यमायातितत्क्षणात् । औपसर्गिकएवान्यः सन्निपातउदाहृत इति ॥ त्रि । उपसर्गसम्बन्धिनि ॥

औपस्थ्यम् । न । उपस्थेन्द्रियसुखे ॥

औपानह्यः । पुं । मुञ्जे ॥ न । चर्मणि ॥ उपानहे अयम् । ऋषभोपानहोर्ञ्यः ॥

औमीनम् । त्रि । उम्ये ॥ उमानाम्भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेति पक्षेखञ् ॥

औरगम् । न । फणिभे ॥ त्रि । सर्पसम्बन्धिवस्तुनि ॥ उरगस्येदम् । अण् ॥

औरभ्रः । पुं । कम्बले । रल्लके ॥ उरभ्रस्य इदम् । अण् ॥

औरभ्रकम् । न । मेषवृन्दे ॥ उरभ्राणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेतिवुञ् ॥

औरभ्रिकः । त्रि । मेषजीवने ॥

औरसः । पुं । स्त्री । उरस्ये । स्वात्मजे । ऊढसवर्णायां जनितापत्ये ॥ यथा । सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादयेत्तु यम् । औरसं तं विजानीयात् पुत्रंप्रथमकल्पितमिति ॥ उरसा निर्मितः । उरसोऽण् चेत्यण् ॥

औरसिकः । चि । उर इवेत्यर्थे ॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

और्द्ध्वदेहिकम् । त्रि । और्द्ध्वदेहिके ॥ केचिदस्यानुशतिकादिषु पाठं नेच्छन्ति ॥

और्द्ध्वदैहिकम् । चि । प्रेतकर्मणि । प्रेतदाने । प्रेतमुद्दिश्य मरणदिनमारभ्य सपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रत्यहं दीयमाने जलपिण्डादौ । मृतार्थं तद्देहदानं चिषु स्यादौर्द्ध्वदैहिकम् ॥ देहादूर्द्ध्वः ऊर्द्ध्वदेहः । राजदन्तादिः । ऊर्द्ध्वदेहेभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥

और्द्ध्वस्रोतसिकः । चि । शैवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

और्व्वः । पुं । वाडवानले ॥ स तु भूगोलस्य दक्षिणसीमा । तत्र सर्वे नरकाः दैत्याश्च वसन्ति ॥ पञ्चप्रवरान्तर्गतमुनिभेदे ॥ उर्वस्य मुनेरपत्यम् । ऋष्यण् । गोत्रापत्ये बिदाद्यञ् ॥ न । पांशुलवणे ॥

और्व्वरः । त्रि । भौमे । रजसि ॥

और्व्वशेयः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

औलूकम् । न । पेचकसमूहे ॥ उलूकानां समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

औलूक्यः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिकदर्शनाभिज्ञे ॥

औशनसम् । न । शास्त्रविशेषे । चित्रनिर्माणप्रतिपादके शिल्पशास्त्रे ॥ उशनसा प्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ उपपुराणविशेषे ॥

औशिजः । पुं । उशिजि ॥ स्वार्थिकः-प्रज्ञाद्यण् ॥

औशीरम् । न । शयनासने ॥ शयनं-स्वापः शय्या वा । आसनम्पीठादि । स्वापपीठयोः समुदितयोरियं संज्ञा ॥ चामरे ॥ दण्डे ॥ पुं । चामरदण्डे ॥ त्रि । उशीरजे ॥ उश्यते । वशकान्तौ । वशः किदिति ईरन् । प्रज्ञादण् ॥ यद्वा । उशीरस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

औषधम् । न । रोगनाशकद्रव्ये । भेषजे । जायौ । अगदे ॥ सर्वैः प्राणिभिर्भुज्यमाने ओषधिप्रभवेऽन्ने ॥ रोगहन्तृत्वेन द्रव्यमात्रविवक्षाया मौषधशब्दप्रयोगः । तेन घृततैलादिकमप्यौषधशब्दवाच्यमिति ध्येयम् ॥

ओषधेरिदम् । ओषधिरेव वा । ओषधेरजातौ विष्यण् ॥ मुख्याम् ॥

औषरम् । न । पांशवलवणे ॥

औषरकम् । न । सार्वगुणे । मृत्तिकालवणे । खारीलोन खारीनून इति च भाष

औषसः । त्रि । प्राभातिके ॥ अनुदितौषसराग इति औषसातपभयादिति च भारवि लेख्यम् ॥ उषसिभवः । सन्धिवेलेत्यादिनायोगविभागादण् । अन्यथा कालाट्ठञ् स्यादितिव्याख्यातारः । अपभ्रंश एवायमिति प्रामाणिकाः ॥

औष्ट्रम् । त्रि । उष्ट्रसम्बन्धिनि ॥ औष्ट्रं दुग्धं लघु स्वादु लवणं दीपनं तथा । कृमिकुष्ठकफानाहशोफोदरहरं सरम् ॥ उष्ट्रस्येदम् । अण् ॥

औष्ट्रकम् । न । उष्ट्रसमूहे ॥ तस्य समूह इत्यर्थे गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥ उष्ट्रस्य विकारोऽवयवो वा । उष्ट्राद्वुञ् ॥

औष्ठ्यः । त्रि । ओष्ठभवे ॥ शरीरावयवाच्चेति यत् ॥

अं । न । परे ब्रह्मणि ॥ अनुस्वारे । पञ्चदश स्वरे ॥ बिन्दुमात्रानुनासिकवर्णोऽयम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं मकारनकारस्थानेपि भवति ॥

अः । पुं । महेश्वरे ॥ विसर्गे । षोडशे स्वरे ॥ द्विबिन्दुमात्रः कण्ठ्यवर्णोऽयम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं रेफसकारस्थानेपि भवति ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडीचवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ वर्गः समाप्तिङ्गतः ॥ १ ॥

तत् सत्

कः । पुं । ब्रह्मणि ॥ समीरे ॥ आत्मनि ॥ यमे ॥ दक्षप्रजापतौ ॥ भास्करे ॥ कामग्रन्थौ ॥ चक्रिणि । नारायणे ॥ पतत्त्रिणि । खगे ॥ पार्थिवे ।

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कचतिवा । कैशब्दे । कचदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंवलः । पुं । कम्बलार्थेषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पुं । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पात्रमात्रे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसी इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृत्वदिहनिकमीतिसः ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायां ब्राह्मणाज्जातोअम्बष्ठोगान्धिको वणिक् । कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतुः ॥ इतिवृहद्धर्मपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकारसः । ततोबभूवुःपुत्राश्चनवैते शिल्पकारिणः । मालाकारः कर्मकारःशङ्खकारःकुविन्दकः । कुम्भकारः कंसकारः षडेते शिल्पिनोनरा

॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन० । क्विपचेति क्विप् ॥

कंसा । स्त्री । कंसवत्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसारातिः । पुं । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारिः । पुं । } अरातिः अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्दः । पुं । कनके । स्वर्णे ॥

ककुञ्जलः । पुं । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोःपौत्रे ॥ ककुदिवृषांसे तिष्ठति । स्था० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात्दः ॥

ककुदः । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

र्वताग्रभागे ॥ कं सुखं कौति । कु० । क्विप् । तुक् । पृषोदरादिः ॥

ककुद्मान् । पुं । वृषे । बलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्व्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वात् न वत्वम् ॥

ककुद्मती । स्त्री । कट्याम् । पोंछा इति भाषा ॥ ककुद्वृषस्कन्धः । स इव मांसपिण्डः ककुत् । सोऽतिशयितोऽस्याम् । मतुप् । यवादित्वात् न वः ॥

ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या लक्षणं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने वदन्ती पिकनाददूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ ककते । कक लौल्ये । बाहुलकादुभप्रत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभइति सौत्रः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥

ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं शब्दगाम्भीर्य्याय दारुमयं भाण्डं यच्चर्म्मणाच्छाद्यते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान्हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभो दिशः

सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ पर्व्वतान्तरे ॥ कश्च कुश्च कक् । ते भाति । भा० । अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोनुपेतिकः ॥

ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यत्रेति टाबन्तोपीति कश्चित् । तन्न । व्यधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात् ॥ केन कुत्सिता भाति । भादीप्तौ । सुपीतिकः । भिदाद्यङ् वा ॥ रागिणी विशेषे ॥

ककुभादनी । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कक्कुभः । पुं । खगान्तरे ॥

कक्कोलः । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । काँकला इति गौडभाषा । काँकोली इति फलकपूर इति गहुला इति च प्रसिद्धे ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक० । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुलसंस्त्याने । ज्वलादित्वाण्णः । कक्च तत् कोलश्च ॥

कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । स्थूलमरिचे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कक्खटः । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

ककचव्यसने। शकादिभ्योटन् ॥

कक्खटपत्रकः । पुं । पाट इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजशणे ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । मैलखडी इति भाषा ॥

कक्षः । पुं । बाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥

कक्षरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षशायः । पुं । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमेऽञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निहिताञ्चले ॥ स्पर्द्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यबन्धनरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रवेशे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उष्ट्रिकायाम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांशकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्द्दिशेदिति ॥ कषति कष्यतेवा । कष॰। वृत्रि तिसेकृते टाप् ॥

कक्षापटः । पुं । कौपीने ॥ इतिहला-युधः ॥

कक्षावेक्षकः । पुं । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ द्वाःस्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान् अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एषणिकापात्रे । काँटेकी कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । वृहतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्रारम्भकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानाद्बहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यसुरीमतेति ॥ मध्येभबन्धने । गजमध्यबन्धनरज्ज्वौ ॥ यथा । हेमकक्ष्या गजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशामुद्भवः कुतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत् ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक् इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कँकइडा इति भाषा ॥ यमे ॥ युधिष्ठिरनृपे । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज चूते ॥ कङ्कते । ककिगतौ । अच् ॥

कङ्कटः । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककिलौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटे० । मू० कः ॥

कङ्कटकः । पुं । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कङा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कंशुभं कणति । कणशब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककिलौल्ये । वहुलमन्यत्रापीति अनुदात्तेतश्चहलादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वात्सत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कण्ठाभरणविशेषे ॥ कँगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणांहस्ताभरणे ॥ कङ्कनम् । ककिगतौ । घञ् । कङ्के गतौ अणति । अणशब्दे । अच् । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं कणति । कण० । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कँगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणांकरभूषणे ॥ चङ्कण्यते । कणशब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् चङ्किणः कङ्कणेचेति ईकन् । धातोः कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्घी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । वाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककिगतौ । वाहुलकादतच् । गौरादित्वान् ङीष् । स्वार्थे कन् । केण इति ह्रस्वः ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्काः । शकन्ध्वादिः । कङ्के प्वतति । कुन् ॥ वलाप्रभेदे । नागवलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कत्रोटः । पुं । काँकिला इतिगौड-भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जल-व्यधे ॥

कङ्कत्रोटिः । पुं । कङ्कत्रोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव त्रोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पत्राणीव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । सँडसी सडाँसीतिच भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कङ्कोलः । पुं । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कशत्रुः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णताम्रे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य-कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्कालः । पुं । शरीरास्थि । त्वङ्मांसरहिते शरीरारम्भकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कं सुखं शिरो वा कालयति । कल क्षेपे । चुरादिः । अच् ॥ यद्वा । कङ्कते । ककि गतौ । बाहुलकात् कालन् ॥

कङ्कालमाली । पुं । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्या-दित्वादिनिः ॥

कङ्कुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ न । कंसासुरभ्रातरि ॥

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यं स्यात्तदन्यद्रेणुकं स्मृतम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामं पीतं लघु त्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठं रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृ

मिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरः । पुं । काकविशेषे । द्वारबलिभुजि ॥

कङ्केलिः । पुं । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्लः । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लिः । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्खम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गुः । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीता चतुर्विधा कङ्गुस्तासां पीता वरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणी गुरुः । रूक्षश्लेष्महरातीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगि गतौ । अङ्गयति वा णिजन्तः । मृगय्वादित्वात् कुः । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गूः । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेःपुत्रे ॥ बन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कच बन्धने । पुंसीति घः ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इति शब्दमाला ॥

कचकुन्तनम् । न । करमून्यचट्टे । निर्मुटे । पैंठ इतिभाषा ॥

कचङ्गलः । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उषिकुटिदलिकल्विखजिभ्यः कपन् ॥

कचपक्षः । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाशः । पुं । केशसमूहे ॥

कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

कचहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुश्शीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । वालाग्रे । त्रसरेण्वष्टके ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे वालके ॥

कचुः । स्त्री । कच्व्याम् । अरवी कचालु इतिच भाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥

कच्चटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिच कारात् कोःकत्तत्पुरुषइतियोग-विभागाद्वा कोःकत् ॥ न । तक्रे ॥

कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदिति कुशब्दादेशः । कत् चित् अनयोःसमाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छः । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नकद्रुमे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कच्छायाम् ॥ अत्रस्मृतिः । वामे पृष्ठे तथा नाभौ कच्छत्रय मुदाहृतम् । एभिः कच्छैःपरीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृतः इति ॥ परिधानाद्वहिः कच्छा-निबद्धाह्यासुरीभवेत् । इतियाज्ञवल्क्यः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरात् पूर्वभागे समुद्रादुत्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यातस्तन्न्वे श्रीशक्तिसङ्गमे इति ॥ कचति कचदीप्तौ । बाहुलकाच्छः ॥ यद्वा । केनच्छ्यति । उच्छृदिर्दीप्तिदेवनयोः । अन्येभ्योपीति डः । कंजलं छ्यति परिच्छिनत्ति । छोछेदने । आतोनुपेतिकः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो जलप्राये त्रिलिङ्गकइत्यमरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कक्षायाम् । कछोटी इतिभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कच्छपः । पुं । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्मे । कछुवा इति भाषा ॥ अस्यमांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्तं सम्यक् स्विन्नञ्च कच्छपम् । तन्मांसं खर्पराद्ग्राह्यं खण्डितं स्वल्पखण्डकैः ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्ते दाडिमेन सहाम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारकः इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रं वातजिच्छुक्रकारकः । स्निग्धोष्णः प्रीणनःसद्यो विपाके कटुकः स्मृतइति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्यबन्धविशेषे ॥ मद्यस्ययन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिताः पञ्च वा षड्वा दारुणाः कच्छपोन्नताः । कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेयाः कच्छपिका बुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षयाजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ दुलौ । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छं कच्छेवा पिबति । कच्छेन पातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टक्तु न पिबतेः सुराशीध्वोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसुबुत्पत्तेः प्राक्समासः । जातेरिति ङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्व्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली भजीरा इतिचभाषा । झिंझीपोका इति गौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इतिभाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छुः । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्मा बह्व्यः पिडकाः स्राववत्यः पामेत्युक्ता कण्डुमत्यः सदाहाः । सैवस्फोटैस्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रास्फिचे।श्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाप्रभेदे ॥

कच्छुरः । पुं । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छूरस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्चेतिरः ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥ शठ्याम् । गन्धपत्र्याम् ॥ दुस्पर्शायाम्

॥ यवासे ॥ पुंश्चल्याम् ॥ कच्छूं राति । रा दाने । आत इति कः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कच्छूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे पामरोगे ॥ कषति । कष हिंसायाम् । कषेश्छश्चेत्यूः ॥

कच्छूमती । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि । कच्छूयुक्ते ॥

कच्छोटिका । स्त्री । कच्छे । परिधानाञ्चले । कछोटी इतिभाषा ॥

कच्वी । स्त्री । अरवीं घुंआ इति प्रसिद्धे शाकविशेषे । वितण्डायाम् ॥

कजम् । न । कमले ॥ केजातम् । जनी । डः ॥

कज्जलम् । न । काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने । लोचके ॥ पुं । मेघे ॥

कज्जलध्वजः । पुं । दीपे ॥ कज्जलं ध्वजं यस्य ॥

कज्जलरोचकः । पुं । न । ज्योत्स्नावृचे । दीपवृचे । दीवट इति भाषा ॥

कज्जला । स्त्री । मत्स्यविशेषे । कज्जल्याम् ॥

कज्जली । स्त्री । मत्स्यविशेषे ॥ मिश्रितरसगन्धके ॥ यथा । शुद्धं सूतं तथागन्धं खल्ले तावद्विमर्द्दयेत् । सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत् ॥ एषा कज्जलिका ख्याता दंहणी वी-

र्य्यवर्द्धिनी । नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति ॥

कञ्चटम् । न । जलतण्डुलीये । लाङ्गल्याम् । काँचडादाम इतिगौडप्रसिद्धे जलजशाकविशेषे ॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तत्कञ्चटमुदाहृतम् । कञ्चटं तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु ॥ चँवराई शाकस्य विशेषे ॥ इति भावप्रकाशः ॥

कञ्चडः । पुं । कञ्चटप्रभेदे । चक्रमर्द्दे । अम्बुपे ॥

कञ्चारः । पुं । सूर्य्ये ॥

कञ्चका । स्त्री । वंशशाखायाम् । कुञ्चिकायाम् । कमची इतिभाषा ॥ चुद्रस्फोटे ॥

कञ्चुकः । पुं । वारवाणे । भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ लोहवर्मणि ॥ कञ्चते । कचिदीप्ति वन्धनयोः । वाहुलकादुकन् ॥ कवचे ॥ निर्म्मोके । अहिनिर्ल्वयिन्याम् । सर्पत्वचि । काँचली इतिभाषा ॥ चोलके । कूर्पासे । अङ्गिकायाम् । अङ्गिया काँचुली चोली इतिचभाषा ॥ वस्त्रे ॥ वद्धोपकगृहीताङ्गस्थितवस्त्रे ॥

कञ्चुकालुः । पुं । सर्पे ॥

कञ्चुकी । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे । सौविदल्ले । स्थापत्ये । राज्ञांस्त्यगारेव

क्षीरस्याधिकृते ॥ पिङ्गे ॥ अहौ । सर्पे ॥ जीङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवद्धकवचे ॥ कञ्चुकोऽस्त्यस्य । अतइनिः ॥ न स्यात् कर्म्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणामङ्गरक्षिण्याम् ॥

कञ्जः । पुं । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी° । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जजः । पुं । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जनः । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनिः । पुं । शालूके ॥ कञ्जस्य पद्मस्य योनिरुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्य्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमृजिभ्यांचिदित्यारन्

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकावृक्षे । वह्मनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पुं । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्वे ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासने । चटाई माँदरी इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रिं । क्रियाकारे ॥ कटति कथ्यते वा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । पुंसीतिघः ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटंवृणोति । वृञ्व° । संज्ञायां भृतॄ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पुं । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । बाहुभूषणे ॥ हस्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्य्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कथ्यते वा कटे° । कृञ्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्निति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पुं । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कटकोलः । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पुं । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पुं । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रूः । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छीलः । प्रुङ्गतौ । क्विब्वचिप्रच्छीति क्विपदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्गः । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नीकटु रूष्णाचकीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । श्वेताचेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटवद्भाति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादिः ॥ काँटाशिरीष इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्बः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ वाणे ॥ कटति । कटे॰ । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कट्की इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हाँथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं विभर्त्ति । डुभृञ् धा॰ । संज्ञायांभृतॄवृजिधारिसहितपिदमः इति खच् । मुम् ॥

कटव्रणः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्षः । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ अतिशयितौ अक्षिणीयत्र । वहुब्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच ॥ कटं गण्ड मक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भक्तेषु तिर्य्यङ्निपाताकृपादृष्टिः कटाक्षः ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाहः । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपप्रभेदे ॥ तैलादेः पाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटिः । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्व्वधातुभ्यइन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । कर्धनी कैाँधनी तघडी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिचर्म्मणि ॥

कटी । पुं । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥

कटिप्रोथः । पुं । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्य मांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्य्याप्तौ । पुंसीति घः । कट्याः प्रोथो मांसपिण्डः ॥

कटिरोहकः । पुं । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे॰ । वाहुलकादिल्लः । स्वार्थे कन् ॥

कटिशीर्षकः । पुं । कटिदेशे ॥

कटिशूलः । पुं । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीक्षारलेपः सिध्मविनाशनः । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वा कटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्य्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे॰ । सर्व्वधातुभ्य इन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषुपाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतलः । पुं । न्युब्जखड्गे । वाँका खाँडा इति भाषा । खुखुँडी इति खुखुडी इतिच नेपालभाषा ॥

कटीरः । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कटति कट्यते वा कटीगतौ कटे॰ वा । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

कटीरकः । पुं । नितम्बे ॥ कटीर एव । स्वार्थे कः ॥

कटुः । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्षः स्तन्यमेदःश्लेष्मकण्डूविषापहः । वातपित्तकृदाग्नेयः शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्य्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे॰ । कटिवटिभ्याञ्चेत्युः । वस्तुतस्तु शृस्वृस्निहित्रप्यसीत्यत्र चकारादुः । कटिवटिभ्यामिति सूत्रस्योज्ज्वलदत्तादिष्वदर्शनात् । स्त्रियां वोतोगुणेतिङीषि कट्वी कटुर्वा ॥ कटति । मृ॰ उर्वी ॥

कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कटुकन्दः । पुं । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ लशुने ॥ कटुः कन्दोऽस्य ॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्भरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघुः । भेदिनी दीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमि प्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्तायाम् । शतपर्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीटः । पुं । मशके ॥

कटुक्काणः । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वक्पत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुच्छदः । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तकः । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटुर्विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुश्चासौ तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पावः । पुं । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्रः । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफलः । पुं । पटोले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्गः । पुं ।
कटुभद्रम् । न । } शुण्ठ्याम् ॥

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरवः । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । अशोकरोहिण्याम् ॥ काथस्या त्वग्गा

ख्या ॥ कटुश्चासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्ध पात्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । सुलर्पटे संयुतकाचकूप्यां दद्यान्मुखं लोहपत्रोदरस्थैः । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सौगन्धिकैः काचकटोरकेव इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ८ ध्यायेपिच । रत्नार्थं देवकीदत्तं पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोराणां चतुःषष्टिः पात्रस्योभयतः स्थिता इति ॥कटति । कटे० । ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध पात्रभेदे ॥ स्वार्थे कः

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पुं । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे० । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

कटोलकः । पुं । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वीणा ॥

कट्टारः । पुं । कटिशस्त्रे । कटार इतिभाषा ॥

कट्फलः । पुं । कायफल इति प्रसिद्ध वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फल स्तुवरस्तिक्तः कटुर्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वासप्रमेहार्शः कासकण्ठामयारुचीः ॥ कटति । कटे० । क्विप् । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ वृहत्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मृगेर्व्वारौ ॥

कट्वङ्गः । पुं । सूर्यवंशजे दिलीपनृपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्नः ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे० । छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वरा इतिष्वरजन्तं साधु ॥

कट्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशेषे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ वोतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिज्ञे ॥ ऋग्वेदप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्यणिनेः कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द्दः । पुं । शिवे ॥

कठरः । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकुः । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाहकः । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जरः । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णबर्बरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जॄष् वयोहानौ । णयन्तः । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कठिनः । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीत्रिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठकः । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाकशुक्लायाम् खैलखड़ी इतिभाषा ॥

गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमा यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्लः । पुं । कारवेल्ले ॥ कठति । कठ शोके । बाहुलकादिल्लः ॥

कठिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानायाम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वात् ङीष् ॥

कठेरः । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठ कृ० । पतिकठिकुठिभ्य एरक् ॥

कठेरुः । पुं । चामरवाते । मन्थरौ ॥

कठोरः । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कडः । पुं । मूर्खे ॥ कडति । कडमदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्गरः । पुं । माषमुद्गादिकाष्ठे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणादिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीयः । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥
कडङ्कर्य्यः । त्रि । }

कडङ्कर मर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छ्चेति छः यत्च ॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गरः । पुं । बुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गरः । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम् ॥ यद्वा । कडति । कड० । क्विप् । कड् च तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा० । कः ॥

कडत्रम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्बः । पुं । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिच भाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीभ्यस्यम्बच् । केन. लम्बते वा लवि० । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बकः । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कडम्बी । स्त्री । कलम्बीशाके ॥

कडारः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारस्तृणवह्निशर्दिल्स्यन्ये इतिभरतः ॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गडेः कडचेत्यारन् ॥

कणः । पुं । अतिसूक्ष्मे । लेशे ॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मस्तण्डुलावयवः कणइति व्याख्यातारः ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलुः । पुं । गुग्गुलुप्रभेदे । वंशपीते । स्वर्णकर्णे । गन्धराजे ॥

कणजीरः । पुं । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । सूक्ष्मगन्धिनि ॥

कणभः । पुं । कीटविशेषे ॥

कणभक्षकः । पुं । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अस्य ॥ टाप् ॥

कणाटीनः । पुं ।	खञ्जनपक्षिणि ॥
कणाटीरः । पुं ।	
कणाटीरकः । पुं ।	

कणादः । पुं । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिकः । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूर्जीइतिभाष।प्रसिद्धे गुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यल्पसूक्ष्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् । ह्रस्वम् ॥ यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणाः सन्त्यस्य वा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

संनादे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय: कणाः सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छः ॥ यद्वा । कणानं स्वावयवं श्यति । शो तनूकरणे । आत इति कः ॥

कणी । स्त्री । जयकण्टलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । सृकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरांची इति च प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । सप्तमीप्रतिरूपकोऽयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरुः । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे ॥ नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नाम्बुद्यूनकर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चाश्वखेटावली लग्ने विशेषत इति ॥ वेणौ ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकहन्ताकी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । बृहत्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्यश्चेति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेव प्रकृतिवन्न सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी तथा स्वादुश्च शुक्ला । चक्षुष्या चलशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरी लघ्वी ग्रहण्यर्शोऽतिसारजित् ॥

सुश्रुते तु । "कण्टकारी सरा तिक्ता कटुका दीपनी लघुः । रूक्षोष्णा पाचनी कासश्वासज्वरकफानलान् ॥ निहन्ति पीनसं पार्श्वपीडाकृमिहृदामयान् । तयोः फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत् ॥ शुक्रस्य रेचनं भेदि तिक्तपित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदःकृमिज्वरान् ॥ कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ॥ तद्वत् प्रोक्ता सिता क्षुद्रा विशेषाद्गर्भकारिणी ॥ शाल्मल्याम् ॥ कण्टकान् ऋच्छति । ऋ गतौ । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्य्याः फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तोयाम्लस्विन्नबृहतीफलमार्द्रकखण्डाहृतं चिरविपाचितमाज्यकेन । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितञ्च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारणं हीति ॥

कण्टकालुकः । पुं । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशनः । पुं । उष्ट्रे । कण्टकानि-अशनमस्य ॥

कण्टकाष्ठीलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकितः । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पुं । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते । मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ वदरवृक्षे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन् । इनिः ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ शोणझिण्ट्याम् ॥ मधुखर्ज्जूर्य्याम् ॥

कण्टकिफलः । पुं । कटहल इति प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्य । अत इनिठनाविति इनिः । कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिलः । पुं । बेडुबाँश इति गौडभाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् । खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लता च ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कंटीलाबैंगन इति भाषा ॥

कण्टकुरण्टः । पुं । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनुः । स्त्री । वृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्रः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपादः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफलः । पुं । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

कण्ठलः । पुं । वावले । बबूलइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कण्ठवल्ली । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कण्ठवृक्षः । पुं । तेजःफलवृक्षे ॥

कण्टाफलः । पुं । कण्टकिफले । कटहल इति भाषा ॥ विशेषात् पनसं वर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभिः ॥

कण्टाऽगला । स्त्री । नीलझिण्ट्याम् ॥

कण्टालुः । पुं । वंशे ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ बर्बूरे ॥

कण्ठाह्वयम् । न । पद्मकन्दे ॥

कण्टी । पुं । कलाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

कण्ठः । पुं । मदनद्रुमे ॥ होमकुण्डाद्बहिरङ्गुलिपरिमितेस्थाने ॥ यथा । खाताद्बाह्येऽङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्रभागे ॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदलपद्ममस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कणति । कणशब्दे कणठः ॥ यद्वा । कण्ठते । कठिशोके । अच् ॥

कण्ठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्टकरज्जुचर्म्मादौ ॥ इति शब्दमाला ॥

कण्ठनीडकः । पुं । चिल्लपक्षिणि । चील इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठनीलकः । पुं । उल्कायाम् । मसाल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

कण्ठपाशकः । पुं । हस्तिकण्ठवेष्टकरज्जौ ॥

कण्ठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कण्ठी गोपसकरी इतिचभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कारे । गुरोश्चेत्यः । कण्ठस्यभूषा ॥

कण्ठमणिः । पुं । ग्रैवेयकमणौ । काकले ॥ कण्ठस्य मणिः ॥

कण्ठशुद्धिः । स्त्री । गलस्य कफाद्यलिप्तत्वे ॥

कण्ठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत्कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निविडोपगूह्य । परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्तिसन्त इति ॥

कण्ठाग्निः । पुं । पक्षिणि ॥ कण्ठे अग्निरस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठालः । पुं । शूरणे ॥ युद्धे ॥ गोणीप्रभेदे । खुर्जी इतिभाषा ॥ क्रमेलके ॥ नौकायाःखनित्रे ॥

कण्ठाला । स्त्री । जालगोणिकायाम् ॥

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठाभरणे । एकलडीकण्ठी इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कण्ठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकण्ठवेष्टनर

ज्जुचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरवः । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकालः । पुं । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्यः । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्मलीकरणे । कूटना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उदूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डुः । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडि मदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्ययः ॥

कण्डुरः । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरवृक्षे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ अस्य पर्य्यायम् ॥ कण्डूंराति । रा दाने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्जाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयमम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कण्डूघ्नः । पुं । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूतिः । स्त्री । कण्ड्वाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयतेः क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्ड्वाम् ॥

कण्डूयमानः । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्जाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् । कण्ड्वादिभ्यो यक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कट्याम् ॥ कण्डूंराति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोलः । पुं । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडि मदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कचिगडिगण्डीतिस्तूपे कण्डेः पाठादोलच् ॥

कण्डोलकः । पुं । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । कैंदरा इति

गौडभाषा प्रसिद्धे वाद्ययन्त्रे। चण्डा लवल्लक्याम्। किङ्करीति प्रसिद्धे वाद्ये॥ कण्डते। कडि०। बाहुलकादोलच्। कण्डोलस्य वीणा॥

कण्डोली। स्त्री। कण्डोलवीणायाम्॥

कण्डूघः। पुं। शूककीटे। शूयापोका इतिगौड भाषा॥

कण्वः। पुं। मुनिविशेषे॥ पुरुवंशजाताप्रतिरथनामक्षत्रियपुत्रे॥यथा।सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः। तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्याद्द्विजातयः। इतिश्रीभागवतम्॥ न। पापे॥ कणनम्। कणशब्दे। उल्वादयश्चेतिसाधुः॥ कणति। अशूप्रुषिलटिकणीत्यादिनाक्वन्वा॥

कतः। पुं। मुनिविशेषे॥ कतकवृक्षे॥

कतकः। पुं। तिक्तफले। पयःप्रसादिनि। निर्मली इतिभाषा॥ कतकस्य फलं नेत्र्यं जलनिर्मलकारकम्। वातश्लेष्महरं शीतं मधुरं तवरं गुरु॥

कतफलः। पुं। कतकवृक्षे॥

कतमः। पुं। बहूनां जातिपरिप्रश्ने॥ किमो डतमच्॥

कतमालः। पुं। वह्नौ॥

कति। त्रि। कियति। सङ्ख्यापरिमाणप्रश्ने॥ का सङ्ख्यापरिमाणमेषाम्। किमः सङ्ख्यापरिमाणे डतिचेति डतिः। नित्यंबहुवचनान्तोयम्॥

कतिथः। त्रि। कतीनां पूरणे॥ षट्कतिकतिपयचतुरांथुगिति डटिथुगागमः॥

कतिपयः। त्रि। कतिशब्दार्थे। कितनेक इतिभाषा॥

कतिपयथः। त्रि। कतिपयानां पूरणे। षट्कतीत्यादिना कतिपयस्याऽसङ्ख्यात्वेपि अतएवज्ञापकाड्डट् तस्मिन् थुगागमः॥

कत्तृणम्। न। रामकर्पूर इतिगौडभाषाप्रसिद्धे सुगन्धितृणविशेषे। पौरे। सौगन्धिके। रौहिषे॥ अस्यगुणाः। कटुत्वम् तिक्तत्वम् कफशस्त्रशल्यादिदोषवालग्रहविनाशित्वमिति राजनिर्घण्टः॥ चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे पृश्नौ॥ पृश्निकायाम्। कुम्भिकायाम्॥ कुत्सितं तृणम्। तृणेच जाताविति कोः कत्॥

कत्तोयम्। न। मद्ये। मैरेये॥

कत्थनम्। न। श्लाघायाम्॥ कत्थ०। ल्युट्॥

कत्तवरम्। न। स्कन्धे

कथकः। त्रि। कथोपजीविनि॥ एकनटे। नाटकवर्णनकर्त्तरि॥ वक्तरि॥ यथा। वाद्युक्तसाध्यनियमच्युतो

पिकथके इंदाधिरुद्धाध्य इतिचिन्तामणिः ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । बहुलमन्यत्रापीति क्वुन् ॥

कथङ्कथिकः । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कथङ्कारम् । अ । केन प्रकारेण कृत्वेत्यर्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकादेव करोतेः कथम्पूर्वाण्णमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्यंशेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुधः ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रकारार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावनायाम् ॥ केन प्रकारेण । किमर्थञ्चेति थमुः ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ बाढमित्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यन्तं यत्नगौरवभेदयोः ॥

कथम्भूतः । त्रि । किम्प्रकारे ॥ कं प्रकारं किंवा प्रकारमापन्नः । द्वितीयान्तादिप्रथमः ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परस्पराश्रया या स्यात् सा मताख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलाचार्यः ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेन विचारणायाम् ॥ नैयायिकमते हि नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वाक्यसन्दर्भः कथा । तद्भेदास्त्रयः । वादो जल्पो वितण्डा चेति ॥ कथा कादम्बर्यादिस्वरूपा सैव गद्यपद्यमयी चम्पूरिति ग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्गः । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम् । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राणः । त्रि । कथके । कथोपजीविनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्राणाः यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इति भाषा ॥ कथ० । क्तः ॥

कदः । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । डुदाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । वितानं ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितोऽध्वा । कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषेऽचीति कदादेशः ॥

कदनम् । न । मर्द्दे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पुं । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुरः शीतः कषायो लवणो गुरुः । सरो विष्टम्भकृद्रूक्षः कफस्तन्यानिलप्रदः ॥ अन्यसाञ्च । नीपो महाकदम्बःस्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हलिपुष्पः कदम्बकइत्यस्यभेदः । तथाऽन्योऽपि । हारिद्रस्तुरसीवलः । धूलीकदम्बको धाराकदम्बः षट्पदप्रियः ॥ हलिपुष्पः केशराढ्यः प्रावृषेण्यः कदम्बकः । नीपोमहा कदम्बोऽपि तथा बहुफलो मतः । इत्यमरटीकायां भरतः॥ सर्षपे ॥ देवताडवृक्षे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कदः सौत्रोधातुः । कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ॥

कदम्बकः । पुं । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेषु ॥ स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । कदति कन्दयति वा । कदर्हिंसायाम् । कदि आह्वाने रोदने च । कृकदीत्यम्बच् । अनित्यत्वान्नुम् । स्वार्थे कः ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्यायः । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पत्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डायाम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदरः । पुं । सोमवल्के श्वेतखदिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाजामुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धव्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभिः । ग्रन्थिः कोलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सः इति ॥ अङ्कुशे ॥ दृणाति । दृविदारणे । पचाद्यच् । कस्य जलस्य दरः ॥

कदर्थितः । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोऽर्थः कदर्थः । कोः कत् । कदर्थः कृतः कदर्थितः ॥

कदर्यः । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात् सञ्चिनोत्यर्थान् स कदर्य इतिस्मृतः ॥ कुत्सितोऽर्यः स्वामी ॥ कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषे ॥

कदलः । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदनेच । वृषादित्वात् कलच्

कदलक: । पुं । कदलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्या भेदाः कदल्या बहवोऽपि सन्ति । उक्ता गुणास्तेष्वधिका भवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुता च तेषाम् ॥ गुणान् पश्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदि आ० । इष धादित्वात् साधुः । गौरादिः ॥

कदलीकन्दः । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इति च भाषा ॥ शीतलः कदलीकन्दो बल्यः केश्योऽम्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारी च मधुरो रुचिकारकः ॥ कन्दः कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो हिङ्गुघृतेन राद्धः । उद्धूलितः सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कितएव रुच्यः ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे ॥ कदल्याः कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्डः । पुं । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धे मोचामध्यस्थदण्डे ॥ कृत्तः स्विन्नः सलिलविधृतः कृत्ततन्तुः प्रभिन्नः कम्बुभूत्याजलविरहितः द्राग्जम्बीरपुष्टः । मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्णः स्वादुस्तूर्णं भवति सुतरां गर्भदण्डः कदल्याः ॥ योनिदोषहरो दण्डः कादल्यो मूत्रकृच्छ्रजित् । रक्तपित्तहरः शीतः सुरुच्योऽग्निप्रवर्द्धनः ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कव इति भाषा ॥ सर्व्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ॥

कदाकारः । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सितः आकारोऽस्य । कोः कदादेशः ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि ॥ कुत्सिता आख्या यस्य । कोः कत् तत्पुरुषेऽचीति कदादेशः ॥

कदाचन । अ । कस्मिन्काले । किसी समयमे इति भाषा ॥

कदाचारः । त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सितः आचारो यस्य । कोः कत् आदेशः ॥

कदाचित् । अ । जातु । कस्मिंश्चित्काले प्रस्तावे ॥ कदा च चिच्च अनयोः समाहारः ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इति पक्षे कदादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथः । पुं । कुत्सितरथे ॥

कद्रुः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे ॥ कन्दति । कदि आह्वाने । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥

कद्रुपुत्रः । पुं । नागे ॥ कद्र्वाःपुत्रः ॥

कद्रूः । स्त्री । नागमातरि ॥ संज्ञायामित्यूङ् ॥

कद्वदः । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति कोः कत् ॥ कुत्सितस्य वदो वा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पुं । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धुस्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलुवृक्षे ॥ लध्वक्षे । ॥ कनति । कनी दीप्तौ । कृञादिभ्योवुन् ॥ लाक्षाद्रुमे ॥

कनकक्षारः । पुं । टङ्कणे सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्डः । पुं । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कनकपलः । पुं । सुवर्णादिपरिमाणक षोडशमाषके । पलपरिमाणे । कुडविस्ते ॥ इतिहारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरसः । पुं । हरिताले ॥

कनकलोद्भवः । पुं । राले ॥

कनकाचलः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥ दानविशेषे ॥ कनकमयःअचलः ॥

कनकाध्यक्षः । पुं । भौरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्य अध्यक्षः ॥

कनकारकः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञायां कन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वयः । पुं । धत्तूरे ॥ कनकमाह्वयोऽस्य । भुक्तेऽस्मिन् कनकवर्णपृथ्वीदर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखलः । पुं । उग्रादेव्याःस्थानेतीर्थविशेषे ॥ उग्राकनखलेस्मृते तिपुराणम् ॥

कननः । त्रि । काणे । एकदृशि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिका । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठः । त्रि । अतियूनि ॥ अत्यल्पे ॥

जघन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अयमेषामतिशयेन युवा अल्पो वा । अजादीगुणवचनादेवेतीष्ठन् । युवाल्पयो:कनन्यतरस्यामिति कनादेश: ॥

कनिष्ठकम् । न । शूकतृणे ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं बाधित्वा अजादित्वा ट्टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षितारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनीदीप्तौ । बाहुलकादीन: । स्वार्थेकन् । टाप् । इत्त्वम् ॥

कनीयान । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ । अजादीगुणवचनादेवेति ईयसुन् । युवाल्पयोरितिकनादेश: ॥

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कनु: । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ कं सुखम् अस्ति अस्य ॥ कं शंभ्यां बभयुस्तितुतयस: इति तु: ॥ कामदेवे ॥ कुशले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृषिकम्यमीतिकु: प्रत्ययोधातोस्तुगागमश्च ॥ कमिमनीतितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मृन्मयभित्तौ । कांथ इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । स्यूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इतिच भाषा ॥ यथा । भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अपला केशवे भक्ति र्विभवै:किमयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् थन् । टाप् ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्द्धर्षातीक्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्द: । पुं । न । स्मरणे ॥ ग्राम्य कन्दस्तुदोषल: ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । रुञ्जने ॥ पुं । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्य निदानलक्षणे यथा । दिवास्वापादतिक्रोधा द्व्यायामा दतिमैथुनात् । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्या: कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तुयोनिज: इति ॥ सचतुर्विध: । लक्षणभेदात् । यथा । रूक्षंविवर्णं स्फुटितं वातिकं तंविनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात पित्तात्मकन्तुतम् ॥ नीलपुष्पप्र

सीकार्थं कण्डूमन्तं कफात्मकम् । स र्वलिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं वि दुः ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्यः शेषाः कृच्छ्रप्रसाधनाः इति ॥ कन्दति क न्दयति कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदनेच । अच घञ्वा ॥

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेषे । क न्दामृतायाम् । पिण्डालुनि । सुय नी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे ॥

कन्दटम् । न । शुक्लोत्पले । कोंभी- इति भाषा ॥

कन्दफला । स्त्री । कुष्माण्डवल्ल्याम् ॥

कन्दमूलम् । न । मूलके ॥

कन्दरः । पुं । अङ्कुशे ॥ पुं । स्त्री । गुहा याम् ॥ न । आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ केन जलेन दीर्यते । दृविदारणे । अप्देरप् ॥

कन्दरा । स्त्री । दर्याम् । कृत्रिमाकृत्रि मेगृहाकारे गिरिविवरे ॥ कन्दरा टाप् ॥

कन्दराकरः । पुं । शिलोच्चये । पर्वते ॥ कन्दराणामाकरः ॥

कन्दरालः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ कन्द रांलाति । ला आदाने । आत इति कः ॥ प्लक्षद्रुमे ॥ कपरालं । आखोट वृक्षे ॥ कन्दरा मलति । अलभूषणा दौ । कर्मण्यण् ॥ कन्दराऽस्यास्ति मा सिध्मादित्वाल्लच् ॥

कन्दरालकः । पुं । कन्दराले ॥

कन्दरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

कन्दरोद्भवा । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदि नि वृक्षे ॥

कन्दर्पः । पुं । कामदेवे ॥ पुत्रोत्पत्त्यर्थो यः कामानां मध्ये कामः सच भगवतो विभूतिः ॥ कस्मिन्नर्थ्ये कुत्सायाम् । कुत्सितोदर्पोऽस्य अस्माद्वा ॥ यद्वा । कंसुखं तत्र तेन वा दृप्यति । दृपहर्ष मोहनयोः । पचाद्यच् ॥ अथवा । के ब्रह्मण्यिदृप्तवान् कं ब्रह्माणं दर्पित वान् वा । पृषोदरादिः ॥ ध्रुवकप्र भेदे ॥ यथा । एषो विंशतिवर्णाङ् घ्रिर्भवः कन्दर्पसंज्ञकः । वीरे वा क रुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदरः ॥

कन्दर्पकूपः । पुं । भगे । योनौ ॥

कन्दर्पजीवः । पुं । कामवृद्धिनामवृक्षे ॥

कन्दर्पमुषलः । पुं । मेढ्रे । शिश्ने ॥ इ तित्रिकाण्डशेषः ॥

कन्दर्पशृङ्खलः । पुं । शृङ्गारबन्धविशे षे ॥ तल्लक्षणम् । नारी पादद्वयं स्वा ध्य कामस्योरुद्वयोपरि । कटिञ्चेद्दो लयेदाशुबन्धः कन्दर्पशृङ्खलः इति॥

कन्दलम् । न । कलापे ॥ उपरागे ॥ न वाङ्कुरे ॥ करभ्भनौ ॥ अपवादे ॥ पुं ।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्दल्याः पुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मबीजे ॥ कन्दे तस्य मूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीति डः ॥ यद्वा । कन्दते । कदि० । वृषा० कलच् । गौ० ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दबहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । ओल्ले । शूरणे ॥

कन्दसंभवम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तस्य निदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्यः । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्हः । पुं । शूरणे ॥

कन्दालुः । पुं । कासालौ ॥ धरणीकन्दे ॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कड़ाही इति भाषाप्रसिद्धे भर्ज्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । स्कन्देः सलोपश्चेत्युः ॥

कन्दुकः । पुं । गेन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ कन्द्यते । कदि० । बाहुलकादुः । कं सुखं ददाति दयते द्यति यच्छति वा मितद्रुः । स्वार्थे कन् ॥ कं शिरो दुनोति दवति वा । टुदु उपतापे दुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्वम् । न । जलोपसेकं विना केवलपाके यदग्निना पक्कं भृष्टतण्डुलादि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्कानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति तिथ्यादितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पुं । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । निशाह्वये ॥

कन्धः । पुं । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पुं । वारिवाहे ॥ मारिषवृक्षे । कम् जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कं शिरो धारयति । संज्ञायां भृतॄवृजीति खच् । खच्चिद्ध्रस्वः ॥ यद्वा । धरति । धृञ० । पचाद्यच् । कं शिरसो धरा ॥

कन्धिः । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पुं । समुद्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षायाङ्कुमार्या

म् ॥ अज्ञाता कन्या । अज्ञातादौ कः । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

कन्यकाजातः । त्रि । अनूढापत्ये । कानीने ॥

कन्यकापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्या । स्त्री । कुमार्याम् ॥ दशवर्षायां बालिकायाम् ॥ नार्याम् ॥ यथा दृष्टकन्यासु ॥ यथा । यक्षगन्धर्वसिद्धानां कन्यका नरनागयोः । विद्याधरकिम्पुरुषपिशाचाना मर्पं इतादृति ॥ अहल्या द्रौपदी तारा कुन्ती मन्दोदरी तथा- पि ॥*॥ कन्यायां जातमात्रायामुपहासं हि कुर्वते । नवरात्रादिपूजार्थं जाता तेऽत्र कुमारिका ॥ कन्यादानप्रसिद्ध्यर्थं वंशद्वयविवृद्धये । इति सेमा पिजननाद्यमात्तं हितद्भवेत् ॥ कन्याविक्रयेदोषो यथा । यः कन्यापालनं कृत्वा करोति यदि विक्रयं । विक्रेता धनलोभेन कुम्भीपाकं सगच्छति ॥ कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भक्षति पातकी । कृमिभिर्दंशितः काकैर्या वदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ मृतश्च व्याधयोनौ च सलभेज जन्मनिश्चितम् । विक्रीणीते मांसभारं वहत्येव दिवा निशमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥*

॥ अथ कन्या लक्षणम् । तत्रपादलक्षणम् । स्निग्धावनतायतनुताम्रनखौ कुमार्याः पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ । श्लिष्टाङ्गुलीकमलकान्तितलौ च यस्यास्तामुद्वहेद्यदि भुवोऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥ पादजङ्घाजानूरुगुह्यमणीनां लक्षणानि ॥ मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासि चिह्नौ वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ । जङ्घे च रोमरहिते विसिरे सुवृत्ते जानुद्वयं सममनुल्वणसन्धिदेशम् ॥ २ ॥ ऊरू घनौ करिकरप्रतिमाववरोमा वश्वत्थपत्रसदृशं विपुलञ्च गुह्यम् । श्रोणीललाटमुरु कूर्मसमुन्नतञ्च गूढो मणिश्च विपुलां श्रियमादधाति ॥ ३ ॥ नितम्बनाभ्योर्लक्षणम् । विस्तीर्णमांसोपचितो नितम्बो गुरुश्च धत्ते रशनाकलापम् । नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां प्रदक्षिणावर्त्तगता च शस्ता ॥ ४ ॥ मध्यस्तनोरुवक्षोग्रीवाल० । मध्यं स्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशञ्च वृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरस्यौ । रोमप्रवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥ अधरदन्तयोर्ल० । बन्धुजीवकुसुमोपमोऽधरो मांसलो रुचिरबिम्बरूपभृत् । कुन्दकुड्मलनिभाः समा द्विजा योषितां पतिसुखामिता

कन्या

घेदाः ॥ ६ ॥ वचननासिकादृशां-
ल° । दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस
वल्गुप्रभाषितमदीनमनल्पसौ-
ख्यम् । नासा समा समपुटा रुचिरा
प्रशस्ता दृङ्नीलनीरजदलद्युति-
हारिणी च ॥ ७ ॥ भ्रूललाटल° ।
नोसङ्गते नातिपृथू न रम्ये शस्ते भ्रु-
वौ बालशशाङ्कवक्रे । अर्द्धेन्दुसंस्था-
नमरोमशञ्च शस्तं ललाटं न नतं न
तुङ्गम् ॥ ८ ॥ कर्णकेशशिरोल° ।
कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं शस्यते मृ-
दु समाहितं समम् । स्निग्धनील-
मृदुकुञ्चितैकजा मूर्द्धजाः सुखक-
रा: समं शिरः ॥ ९ ॥ हस्तपादयो-
र्लेखाल° । भृङ्गारासनवाजिकुञ्ज-
ररथश्रीवृक्षयूपेषुभिर्मालाकुण्ड-
लचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोर-
णैः । मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यज-
नकैः शङ्खातपत्राम्बुजैः पादे पा-
णितलेऽथ वा युवतयो गच्छन्ति रा-
ज्ञीपदम् ॥ १० ॥ हस्तल° । नि-
गूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भोप-
मौ करौ नृपतियोषितस्तनुविकृ-
ष्टपर्वाङ्गुली । न निम्नमतिनोन्नतं
करतलं सुरेखान्वितं करोत्यविध-
वां चिरं सुतसुखार्थसम्भोगिनीम्
॥ ११ ॥ मध्याङ्गुलिं या मणिबन्धनो-

कन्या

त्था रेखा गता पाणितले ऽङ्गनायाः
। ऊर्ध्वस्थिता पादतलेऽथवायः पुंसो
यथा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥
कनिष्ठिकामूलभवा गता या प्रदेशि-
नी मध्यमिकान्तरालम् । करोति
रेखा परमायुषः सा प्रमाणमूना
तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥ अथापत्य-
ज्ञानम् । अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः
पुत्रा बृहत्यः प्रमदास्तु तन्व्यः । अ-
च्छिन्नमध्या बृहदायुषां ताः स्वल्पा-
युषां छिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥ शुभ-
लक्षणान्युक्ता अशुभलक्षणान्याह । इ-
तीदमुक्तं शुभमङ्गनानामतो विपर्य-
स्तमनिष्टमुक्तम् । विशेषतोऽनिष्ट-
फलानि यानि समासतस्तान्यनुकी-
र्त्तयामि ॥ १५ ॥ पादयोरनिष्ट-
लक्षणम् । कनिष्ठिका वा तदनन्तरा
वा महीं न यस्याः स्पृशति स्त्रियाः स्यात्
। गता यथाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः प्रदे-
शिनी सा कुलटाऽतिपापा ॥ १६ ॥ ज-
ङ्घागुह्योदराणां ल° । उद्बद्धाभ्यां पि-
ण्डिकाभ्यां सिरालेशुष्के जङ्घे लो-
मशे चातिमांसे । वामावर्त्तं निम्नमल्पं
च गुह्यं कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानां
म् ॥ १७ ॥ ग्रीवाल° । ह्रस्वयातिनिः
स्वता दीर्घया कुलक्षयः । ग्रीवया
पृथूत्थया योषितः प्रचण्डता ॥ १८

॥ नेत्रगण्डयोर्लं° । नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गलेवा स्यात् शीला श्यावलोलेचणाच । कूपौ यस्या गण्डयोश्च स्मितेषु निम्नं स्निग्धं बन्धकीं तांवदन्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविलम्बिनिदेवरं ललाटे श्वशुरं हन्त्युदरे स्फिजोः पतिञ्च । अतिलोमचयान्वितोत्तरौष्ठी नशुभा भर्त्तुरतीवयाचदीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्तल° । स्तनौ सरोमौ मलिनोल्वणौ च क्लेशं ददाते विषमौ च कर्णौ । स्थूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः क्लेशाय चौर्य्याय च कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ हस्तल° । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्कैः सरीसृपोलूक समानचिह्नैः । शुष्कैः सिरालैर्विषमैश्च हस्तैर्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अन्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशी कलहप्रियासा । प्रायो विरूपासु भवन्ति दोषा यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना शरीरक्षेत्रविभागमाह । पादौ सगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कञ्च ततस्तृतीयं नाभिं कटिं चैव चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं षष्ठमथस्तनान्वितम् । अथसप्तममंसजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमं नयने च सभ्रुणी सललाटं दशमं शिरस्तथा । अशुभेष्वशुभं दशाफलं चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥ इति वाराह्यां कन्यालचणं नामाध्यायः । ६७ ॥ * ॥ हतकुमार्य्याम् । सहायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ षष्ठराशौ ॥ जन्मकालीन चन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । युवतिगे शशिनि प्रमदाजनप्रबलकेलिविलासकुतूहलैः । विमलशीलयुतोजननोत्सवैः सुविधिनाविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्यालग्नोद्भवो मर्त्यो नानाशास्त्रविशारदः । सौभाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रियः ॥ चतुरचराहत्तिभेदे । यथा चेत् कन्या । भास्वत्कन्या सैकाधन्या । यस्याः कूले कृष्णोऽखेलत ॥ कनति । कनदीप्तौ । अघ्न्यादिः । कन्यायाः कनीन चेति निर्द्देशाद्यस्य प्रयम इतिन ङीप् ॥ दचिणार्णवसमीपे दुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पुं । कान्यकुब्जदेशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वाससद्मनि ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कन्याधिपः । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्यापालः । पुं । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पालव-णिजि ॥

कन्यारामः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । हथोँछा ओं गौाछा इति भाषा ॥

कपः । पुं । वरुणे ॥

कपटः । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादकः ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । कस्य ब्रह्मणोऽपि पटो व्यापकः ॥

कपटधारी । त्रि । छलाढ्ये ॥

कपटिकः । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ मत्वर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहारवति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोऽस्ति अस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चोडा नामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्दः । पुं । शिवस्य जटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्द्द पूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रात्लोपः । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपीति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परा

पूरणेन दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति कः ॥

कपर्द्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दकः । पुं । हरजटाजूटे ॥ वराचरे । वराटके ॥ अस्याः प्रभेदाः । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विदन्ता ५ ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

कपर्द्दी । पुं । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दो जटाजूटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ कं वातम् शिरो वा पाटयति प्रविशते । पट गतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाट एव । स्वार्थे कः । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अल्पत्वात् ङीप् ॥

कपालः । पुं । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादेः शकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां मन्मथकर्परादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ लल

षणं यथा । कृष्णारुणकपालाभं यद्रूक्षं परुषंतनु । कपालं तोदबहुलं तत् कुष्ठं विषमं स्मृतमिति ॥ कं पालयति । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । कम्पते । कपि चलने । तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । कपेरितिनिर्द्देशान्नलोपः । आगमशासनस्यानित्यत्वं वा ॥

कपालनालिका । स्त्री । तर्क्कुल्याम् । तर्कौ । तकुआ इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत् । पुं । शिवे ॥ कपालं ब्रह्मकपालं वा बिभर्त्ति । डुभृञ्० । क्विप् ॥

कपालमाली । पुं । भूतेशे । शिवे ॥ कपालानां मालाविद्यते ऽस्य । व्री० इनिः ॥

कपालिका । स्त्री । भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कपालेष्विव दीर्यत्सु दन्तानां सैव शर्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीतिमाधवः ॥

कपाली । पुं । महादेवे । न्रकपालशालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य । अतइनिः ॥ स्वनामाख्याते जाति वि० ॥ सतु ब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

कपिः । पुं । सिह्लके ॥ शाखामृगे । वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे । इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते । कपि चलने । कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्चेतिइप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिंपातिरक्षतिकपिर्वराहः । पातेर्वाहुलकात् किप्रत्ययः ॥

कपिकच्छुः । स्त्री । मर्कट्याम् । शूकशिम्ब्याम् । कौँच किवाँच इतिचभाषा ॥ कपिकच्छु र्भृशंवृष्या मधुरा बृंहणीगुरुः । तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्रनाशिनी ॥ तद्बीजंवातशमनंस्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूहेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम् । न । शूकशिम्ब्याः फले ॥ कोमलं रोमसहितं स्विन्नमाज्ये विपाचितम् । सोपस्करं सवाह्लीके सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलंहृष्यं मधुरं बृंहणं गुरु । स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्रणविनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कपिकच्छुकम्। न। शिरोस्थिनि ॥

कपिका। स्त्री। नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥

कपिकेतनः। पुं। अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपिः केतनं चिह्नमस्य ॥

कपिकोलिः। पुं। कोलिविशेषे ॥

कपिचूडा। स्त्री। आम्रातकवृक्षे ॥

कपिचूतः। पुं। आम्रातके। आमड़ा इतिभाषा ॥

कपिजः। पुं। तुरुष्के। सिह्लके। शिलारस इति गौडभाषा। नागौरी गूंद इति भाषा ॥

कपिजाङ्घिका। स्त्री। तैलपिपीलिकायाम् ॥

कपिञ्जलः। पुं। तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्रोक्तः कथितो गौरतित्तिरः ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ ते जलेपक्षिणि ॥

कपितैलम्। न। तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये। सिह्लके। नागौरीगूंदइतिभाषा ॥

कपित्थः। पुं। कैंथ इति प्रसिद्धवृक्षे। कुचफले ॥ कपित्थोथदधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धकः। अथस्पन्दोदधिफलश्चिरपाकी कपिप्रियः ॥ कपित्थमामं सङ्ग्राहि कषायं लघु लेखनम्। पक्वं गुरु तृषाहिक्काशमनं वातपित्तजित् ॥ स्वाद्वम्लं तुवरं कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्जरम् ॥ अपिच। कपित्थमामं कण्ठघ्नं विषघ्नं ग्राहि वातलम्। मधुराम्लकषायत्वात् सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र। कपिरिवतिष्ठतिवा। सुपिस्थ इतिकः। पृ० ॥

कपित्थत्वक्। पुं। एलवालुके ॥

कपित्थपर्णी। स्त्री। कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। विरजायाम्। चिचपर्ण्याम् ॥

कपित्थास्यः। पुं। वानरविशेषे। गोलाङ्गूले। दधिशोणे। नगाटने ॥

कपिध्वजः। पुं। हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुगृहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे अस्य ॥

कपिनामा। पुं। सिह्लके ॥ कपिर्नामास्य ॥

कपिपिप्पली। स्त्री। रक्तापामार्गे। वशिरे ॥ सूर्य्यावर्त्तवृक्षे ॥

कपिप्रभा। स्त्री। कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिप्रभुः। पुं। रघुनाथे। श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभुः ॥ कपिराजे ॥

कपिप्रियः। पुं। आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥

कपिप्रिया। स्त्री। चिञ्चायाम्। तिन्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥

कपिरथः। पुं। श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

कपिः रथः रथे वा यस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेशे भगवतो विभूतिविशेषे देवहूत्याङ्कर्दमप्रजापते राविर्भूते ॥ सिद्धानाङ्कपिलोमुनिरिति भगवदुक्तेः ॥ ॥ अयञ्च ज्ञानभक्तिसेश्वरसाङ्ख्ययोगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसाङ्ख्यमतप्रवर्त्तकेच मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलोरोचनाछविरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कवते । कद्वर्णः । कवेः पश्चेति इलच् प्रत्ययः ॥ मत्वर्थेसिध्मादित्वाल्लचवा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्य्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । हारहारायाम् ॥

कपिलद्रुमः । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिलेउपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपाभेदविशेषे । पीतायाम् । कुशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायाङ्गवि ॥ कपिलवर्णयोगात् । अनु[illegible]स्याभावात् वर्णादितिभरद्वाजोप ॥

भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो. वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकादिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कज्जलाचलशैलात्तु पूर्वस्मिन् शुभ्रपर्वतः । यस्या सह पुरा रेमे वज्र शक्रः सुरेश्वरः ॥ तत्पूर्वस्यां महादेवी नदीकपिलसंज्ञिता । तस्यांकाला मरो गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयादिति कालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलस्था वै साङ्ख्यस्य शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्येषु ॥

कपिलाश्वः । पुं । विडौजसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिशद्रान्यः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्ल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । [illegible] ॥

श्यावे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णयुक्ते ॥ कपिवर्णो विशेषोऽस्यास्ति । लोमादित्वात् शः ॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमित्यत्र कपिशं ताम्रमिति मल्लिनाथः ॥

कपिशा । स्त्री । माधव्याम् । माधुरीसुरायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ टाप् ॥

कपिशाञ्जनः । पुं । शिवे ॥

कपिशापुत्रः । पुं । पिशाचे ॥

कपिशी । स्त्री । माधव्याम्मदिरायाम् ॥

कपिशीका । स्त्री । मदिरायाम् ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥

कपिशीर्षम् । न । कपशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥

कपिशीर्षकम् । न । हिङ्गुले ॥ खोडकशीर्षके । प्राकाराग्रे ।

कपिष्ठलः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ कपिष्ठलोगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम् ॥

कपीज्यः । पुं । क्षीरिकावृक्षे ॥

कपीतः । पुं । श्वेतवुक्कावृक्षे ॥

कपीतनः । पुं । गर्दभाण्डे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ आम्रातके ॥ अश्वत्थे ॥ पूगवृक्षे ॥ मालूरवृक्षे । विल्वे ॥ तनोति । तनुविस्तारे । पचाद्यच् । कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तनः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यद्वा । याः लक्ष्म्याः तनः ईतनः । कपीनां कूपे वा ईतनः ॥

कपीन्द्रः । पुं । हनूमति ॥ सुग्रीवे ॥ राघवे ॥ वराहमूर्त्तौ ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च । कपीनामिन्द्रो वा ॥

कपीशः । पुं । हनुमति ॥ कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ कपीनामीशः ॥

कपीष्टः । पुं । राजादनवृक्षे ॥ कपित्थे ॥

कपूयः । त्रि । कुत्सिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कपूयचरणः । त्रि । दुष्कृतिनि । कुत्सितकर्मणि ॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य ॥

कपोतः । पुं । पारावते । कलरवे ॥ कपोतको गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादुरुचिकारकः ॥ घुघुती इति प्रसिद्धे चित्रकण्ठविहङ्गमे । धूसरे । धूम्रलोचने ॥ कस्य वायोः पोत इव । कोवायुः पोतो नौरिवास्य वा ॥ यद्वा । कवते । कुङ्वर्णे । कवेरोतच् पश्च ॥ पश्चिमाचे ॥

कपोतकम् । न । सौवीराञ्जने ॥

कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धवस्तुनि ॥

कपोतपालिका । स्त्री । स्तम्भाग्रप्रसारिते दारुविशेषे ॥ सौधादिप्रान्तकाष्ठा

दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्म्मण्यण् । संज्ञायां कन् इति कन् ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पुं । कपोतपादे ॥ स्त्री । नल्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोतस्याङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गण्डे । गल्ले । सृक्कणी तिर्यक्सन्धिधभागे । गाल इतिभाषा ॥ कम्पते । कपिचलने । कपिगडिगण्डीत्योलच् । कपीतिनिर्द्देशान्नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्म्मण्यण् ॥

कप्याख्यः । पुं । सिह्लके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्लेष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्य कोपः कुसुमागमे भवति । अस्य प्रकोपहेतुः । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रे वसन्ते ॥ अपिच । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमाषैस्तिलैश्च द्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभिः । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पिचाद्ये भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्तेइति ॥ त्रिधाविभक्तस्य दिवसस्य प्रथमे भागे एवं रात्रेश्चाद्ये भागे ॥ फाल्गुने चैत्रमासे च जन्तुपीडाकरो मतः । सर्वशास्त्रविचारकैः श्लेष्मा राजा प्रकीर्त्तितः ॥ केन जलेन फलति । फल निष्पत्तौ । अन्येष्वपीति डः ॥ यद्वा । केशिरसि फलति वा पूर्ववत् डः ॥

कफकूर्चिका । स्त्री । लालायाम् । सृणीकायाम् । आस्यासवे । लाल थूक इत्यादिभाषा ॥

कफघ्नी । स्त्री । क्षुपाप्रभेदे ॥

कफणिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण गतौ स्फुरणे चलने वा । इन् । पृषोदरादिः ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कूर्दिका

राद्विति पक्षेङीष् ॥

कफप्रकृतिकः । त्रि । कफस्वभावे ॥ तल्लक्षणं यथा । गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्ने जलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिको नर इति ॥

कफवर्द्धनः । पुं । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफास् । पुं । कफनाशके ॥ कफमस्यति । अस॰ । क्विप् ॥

कफान्तकः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कफारिः । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मणे । श्लेष्मले । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्यास्ति । इन्द्रोपतापेतीनिः ॥

कफेलुः । पुं । श्लेष्मातके ॥ कफं लाति । ला आदाने । अम्बूहम्बूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो निपातनादेत्त्वम् ॥

कफोणिः । पुं । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोणी इति भाषा ॥ कं सुखं स्फोरयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलने च । ण्यन्तः । अचः ॥ पृ॰ । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण॰ । स्फुर॰ । इन् । पृ॰ ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोत्क्लेशः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्धः । पुं । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरःशून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणां सहस्रेषु हतेषु हतमूर्द्धसु । तदावेशात् कबन्धः स्यादेकोऽमूर्द्धा क्रियान्वितः ॥ अपि च । नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां दशकोटयो निपतिता एकः कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलत्खलत्खेशिरस्तेषाङ्कोटिनिपातने रघुपतेः कोदण्डघण्टारवः । इति प्राचीनाः ॥ कं सुखं बध्नाति । बन्ध बन्धने । कर्मण्यण् ॥ कं बध्यते छिद्यतेऽस्मात् । घञ् ॥ केन वायुना बध्यते वा । को वायुरेव बन्धः आश्रयो यस्य वा ॥

कबन्धी । पुं । ऋषिविशेषे ॥

कवित्थः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र स्था॰ । सुपिस्थ इति कः । पृ॰ ॥

कविलः । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपिलवर्णयुक्ते? तद्वर्णाढ्ये ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

कम्यते। कमु०। णिङभावे विच्॥

कमठः। पुं। कच्छपे॥ दैत्यविशेषे॥ मुनिभाजने॥ शब्लक्याम्॥ भगवतोऽवतारविशेषे॥ न। मुनीनां जलपात्रविशेषे। वक्री वतकी लोटा इति चभाषाप्रसिद्धे॥ काम्यते। कमु०। कमेरठः॥ के जले मठतिवा। मठमदनिवासयोः। पचाद्यच्॥

कमठी। स्त्री। कच्छप्याम्। दुल्याम्॥ स्वल्पकूर्मजातौ॥ शल्लक्याम्॥ पुंयोगादिति जातेरितिवा ङीष्॥

कमण्डलुः। पुं। न। करके। कुण्ड्याम्। सन्न्यासिनां मृत्काष्ठादिमयेपात्रे॥ अलाबुं दारुपात्रञ्च मृन्मयं वैदलं तथा। एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्॥ पुं। प्लक्षपादपे॥ चतुष्पाज्जातिविशेषे॥ कस्य प्रजापतेर्जलस्य वा मण्डःसारः। तं लाति। ला०। मितद्र्वादित्वात् डुः॥ यद्वा। मण्डनम्। मडिभूषायाम्॥ घञ्। कस्य मण्डं भूषां लाति। डुः॥

कमनः। पुं। कामे॥ अशोकवृक्षे॥ ब्रह्मणि॥ त्रि। कामुके॥ कामयते कमु०। कर्त्तरिल्युट्॥ अभिरूपे। कमनीये। मनोहरे॥ अनुदात्तश्चेतिकमेर्युच्॥

कमनच्छदः। पुं। कङ्कपक्षिणि॥

कमनी। स्त्री। कामयित्र्याम्। ङीप्॥

कमनीयः। त्रि। कामनायोग्ये। वल्गुनि। मनोहरे। रुचिरे। कान्ते। शोभने॥ कमेरनीयर्॥

कमरः। त्रि। काममोहिते। कामिनि॥ कामयते। कमु०। अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरश्चित्॥

कमलः। पुं। मृगविशेषे। कुरङ्गे॥ न। जले। ताम्रे॥ क्लोमनि॥ भेषजे॥ सारसपक्षिणि। जलजे। पद्मे॥ अस्यगुणाः। कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित्। तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम्॥ विशेषतः सितंपद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम्। रक्तं कोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरं स्मृतम्॥ धवलंकमलं शीतंमधुरङ्कफपित्तजित्। तस्मादल्पगुणं किञ्चिदन्यद्रक्तोत्पलादिकमिति॥ षण्मात्रस्यसतम ऽ।ऽ। प्रभेदे॥ कामयते काम्यते वा। कमु०। णिङभावे वृषा०कलच्॥ कञ्जलम् अलति। अलभूषणादौ। मू० कोवा॥ ध्रुवकप्रभेदे॥ यथा। उक्तो मलयतालेन लघुमध्ये स्फुरेद्गुरुः। सप्तदशाक्षरैर्युक्तः कमलोऽयं भयानके इति॥

कमलखण्डम्। न। कमलानां समूहे। कमलादिभ्यः खण्डः॥

कमलच्छद: । पुं । पद्मदले । पद्मपत्रे ॥

कमलज: । पुं । ब्रह्मयोनौ । धातरि ॥ कमले जात: । जनी । ड: ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलालयस्थायां देव्याम् ॥ वरस्त्रियाम् ॥ कालकूटादिपत्तने कमलानीं बूतिख्याते फलविशेषे । यथा । रम्भाफलं तिन्तिडीकं कमलानागरङ्गकम् । फलान्येतानि भोज्यानि पथ्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तन्त्रसारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कम्० । वृषा० कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्या: । अर्शआद्यच् वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा । द्विगुणमगणसहित:सगण इह विहित: । फणिपतिमतिविमला क्षितिपभवति कमलेति ॥ सवैयान्तर्गता कमला यथा । वसुभि:प्रमिता: सगणा विहिता: पुनरेकमितो निहितो गुरुरन्ते । यदि सत्कवयो विबुधसम्मतयोऽभिधयाकमलेति तदा कलयन्ते । विदधच्चमनस्यारमणीयतया रसनापरिखेलितयाकुतुकन्ते । यशवन्तनरेश विशोभितशोधितशोभितसाविदधातुमुदन्ते इति ॥

कमलालय: । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालयेमहास्थानेकमलास्यामहेश्वर: । कमलानामदेशानीसकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्ति: ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयोयस्या: ॥

कमलासन: । पुं । धातरि ॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थ: । पुं । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मखण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनि: ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ् भावे तृच् ॥

कम्प: । पुं । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चलने । भावे घञ् ॥

कम्पन: । पुं । शिशिरर्त्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्प्रे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशील: । कपि० चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पुं वायौ ॥

कम्पाक: । पुं । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्प्यते स्म । कपि° । क्तः ॥

कम्पिल्लः । पुं । कम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कंबीला कामला इति च भाषा प्रसिद्धे वृक्षे ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लकः । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्रः । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशीलः । नमिकम्पीति रः ॥

कम्बरः । पुं । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बलः । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्याते मेषादिलोमरचिते वस्त्रासनादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्यते । कमु° । कमेर्बुक्चेति कलः ॥ कं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा बलते । बलसंवरणे सञ्चरणे च । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्बगतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्ति अस्य । इनिः ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बलः सास्ना । सास्त्येषाम् । इनिः । कम्बलिभिर्वृषैर्वाह्यते । वह° ण्यत् । स्वार्थे कन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्बलायहिता । असंज्ञांत्वाम्नयत् । तस्मै हितमिति छः ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्बलाच्च संज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्वर्थेषु यत् ॥

कम्बिः । स्त्री । खजाकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कमु° । बाहुलकात् विन् ॥

कम्बुः । पुं । न । शङ्खे ॥ पुं । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्चूरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके । पोलाहाड इति भाषा ॥ काम्यते । कमु° । जन्वादयश्चेति निपातितः ॥ कम्बति । कम्बगतौ । मृगय्वादिर्वा ॥

कम्बुकः । पुं । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतित्रिरेखाढ्यग्रीवायाम् ॥ कम्बुः शङ्ख इव ग्रीवा तिस्रो रेखा यस्याः ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बूः । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । परद्रव्यापहारिणि ॥ अन्दूदृन्भूजम्बूकम्बूरित्युज्ज्वलदत्तोक्तपाठात् साधुः ॥

कम्बोजः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ सवर्णा । पञ्चन

दंसमारभ्यंम्ले च्छाहच्चिणपूर्वतः। कम्बोजदेशो देवेशि ५।जिराशिपरायणः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्बातायी । पुं। शङ्कचिल्ले ॥

कम्भारी । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ कं जलं बिभर्त्ति । डुभृञ्० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कम्भु । न । उशीरे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कम्रः । त्रि । कामुके । मैथुनेच्छाविशिष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु० । नमिकम्पीतिरः ॥

करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ ॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादिद्वारा प्रत्येकस्थावरजङ्गमादादेयराजग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्तनक्षत्रे ॥ चतुष्कलेशेषगुरोः ॥ऽसंज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते । क्षविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ करोति वा । अच् ॥ कर्मोपपदेसति कर्तृवाचकोयंशब्दः । यथा । आनन्दकरः ॥

करकः । पुं । करकवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे ॥ दाडिमवृक्षे ॥ करे ॥ लट्वायाम् ॥ पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेलास्थनि । माला इतिगौड भाषा । नरेली कपाली इतिचभाषा ॥ पुं । न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं । स्त्री । वर्षोपले ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । करोति दोषाभावं वा । कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

करकङ्कणन्यायः । पुं । कङ्कणशब्देनैव करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि करशब्दपूर्वकः कङ्कणशब्दः करसंलग्नकङ्कणबोधार्थकइत्यर्थपरे दृष्टान्ते॥

करकचः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । शनिभार्गवजीवज्ञकुजसोमार्कवासरे । षष्ठ्यादितिथयः सप्तक्रमात् करकचाः स्मृता इति ॥

करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकण्टकः । पुं । नखे ॥

करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले । ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्नन्ता ट्टापि क्षिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादितीत्वंन ॥

करकाजलम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे ॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात्संहताःखात्पतन्त्यियाः । पाषाणखण्डवच्चापस्ताःकारक्योऽमृतोपमाः ॥ करकाजंजलंरूक्षंविशदंगुरुचस्थिरम् । दारुणंशीतलंसान्द्रंपित्तहृत कफवायुकृत्॥

करकाम्भाः । पुं । नारिकेलवृक्षे ॥

करग्रहः । पुं । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करग्रहारम्भः । पुं । नववर्षसम्बन्धिनः करस्य राज्ञा प्रजाभ्यः प्रथमादाने । पुण्याहं इति प्रसिद्धे ॥ तद्दिननिर्णयो यथा । तीक्ष्णोग्रवर्ज्जीतरभेषु लग्ने शीर्षोदये भानुदिने शुभाह्ने । कुर्य्यादमुक्तानि समीक्षितानि करग्रहारम्भमपि प्रजाभ्य इति ॥

करग्राहः । पुं । पाणिग्राहे ॥ करं गृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

करघर्षणः । पुं । दधिमन्थनदण्डे । तत्काटे ॥ न । हस्तघर्षणे ॥

करघर्षी । पुं । क्षुद्रमन्थानदण्डे । छोटीरयी इतिभाषा ॥

करङ्कः । पुं । मस्तके ॥ अस्थिनारिकेलफलास्थनि । नारियलमालोल इतिभाषा । पोलानारियल इति च ॥ शरीरास्थि ॥ इक्षुविशेषे ॥

करङ्कशालि । पुं । करङ्काभिधेक्षौ ॥

करच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे । सिहोडा इतिभाषा ॥

करच्छदा । स्त्री । सिन्दूरपुष्पगाम् ॥

करजः । पुं । नखे ॥ करञ्जवृक्षे ॥ न । व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये । करजं नखं तद्विव ॥ करेजायते । जनी० । अन्येष्वपीति डः ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जरागे । कर्मण्यण् । न्यङ्कवादित्वात्कुत्वम् ।

इत्यौणादिकनिर्देशादकृतिष्वपि नलोपः । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

करज्योतिः । पुं । हस्तज्योतिर्वृक्षे । हाथाजोडी इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

करञ्जः । पुं । वृक्षविशेषे । करंजुआ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ स षड्विधः । तत्र गौडभाषाया डहरकरञ्जस्य पर्यायाः । चिरबिल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके ॥ नाटाकरञ्जस्य पर्यायाः । प्रकीर्य्यः पूतिकरजः पूतिकः कलिकारकः ॥ गौडभाषया काँटाकरञ्ज गाँठियाकरञ्ज इति प्रसिद्धस्य । षड्ग्रन्थः ॥ माँकडाकरञ्जस्य । मर्कटी ॥ विषकरञ्जस्य । अङ्गारवल्लरी ॥ इति ॥ अम्लकरञ्जस्य पर्यायास्तु । करमर्द्दी च वेन्दुग्राकराम्लः करमर्दकः । इति ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जेः कर्मण्यण् ॥

करञ्जकः । पुं । करञ्जे ॥ स्वार्थे कन् ॥ करञ्जः कटुकस्तीक्ष्णो वीर्य्योष्णोऽनिलदोषहृत् । कुष्ठोदावर्त्तगुल्मार्शो व्रणक्रिमिकफापहः ॥ नतपर्णः कफशार्शः क्रिमिशोथहरम्परम् । भेदनं कटुकन्याके वीर्य्योष्णं पित्तलं लघु ॥ तत्फलं कफवातघ्नं मेहार्शः क्रिमिकुष्ठजित् । घृतपूर्णकरञ्जोऽपि करञ्जसदृशोगुणैः ॥ भृङ्गराजी ॥

करञ्जफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

करञ्जी। स्त्री। उदकीर्य्ये। महाकरञ्जे॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी। वीर्य्योष्णा वमिवातार्शःकृमिकुष्ठप्रमेहजित्॥

करटः। पुं। गजगण्डे॥ कुसुम्भवृक्षे॥ निन्द्यजीवने॥ एकादशाहादिश्राद्धे॥ दुर्द्दुरूटे॥ वायसे॥ वाद्यविशेषे॥ करोति शकुनम्। शकादिभ्योऽटन्॥ केति रटतिवा। रटशब्दे। पचाद्यच्॥

करटकः। पुं। करटार्थे॥ स्वार्थेकन्॥

करटा। स्त्री। दुःखदोह्यायाङ्गवि॥ अजाद्यतष्टाबिति अदन्त लक्षणष्टाप्॥

करटी। पुं। हस्तिनि॥

करटिनी। स्त्री। हस्तिन्याम्॥

करटुः। पुं। कर्करेटौ। करकटियाइतिगौडभाषाप्रसिद्धपक्षिविशे०॥

करणम्। न। हेतौ। साधकतमे। क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके॥ यद्व्यापारानन्तरमव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थः। तेनदात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्र घटनादेः कारणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम्। तथाचोक्तम्। कारणाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम्। यद्विवक्षितं तेषु करणत्वं प्रकीर्त्तितमिति॥ साधने॥ कर्म्मणि॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववादिकादशसु॥ यथा। ववाख्यबालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त। शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि॥ सितपक्षाद्यतिथ्यर्द्धाद्या गणनीया ववादयः सप्त। ततः सप्तभूभ्यो विष्णोश्च शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि॥ सितादेः करणांश्चैकोयातितिथ्यर्द्धसञ्चयः। सप्तभक्तोवशेषेणमितंस्याद्ववतोगतम्॥ चराणि विष्टिं करणान्यृतेऽन्यानि भवन्ति सौम्याखिलकर्मसिद्धये। नवैवधीराणिपितृकर्मणो विष्टिर्विघातादिनिधौवराभवेदिति॥ हस्तलेपे॥ नृत्यप्रभेदे॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु॥ यथा। करणानान्तुसर्वेषां सामान्यं लक्षणन्त्विदम्। प्रायोवामकरोवक्षः स्थितोन्यः पुरतोनुगः॥ पादाभ्यामुत्कटकांस्येयं तदिहाष्टोत्तरंशतम्। निकुञ्चितंपार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तंविवर्त्तकम्॥ विद्युद्भ्रान्तंगजक्रीडं कान्तञ्चगरुडप्लुतमित्यादि सङ्गीतदामोदरः॥ गीतप्रभेदे॥ क्रियाप्रभेदे॥ व्रतबन्धे॥ कायस्थसंहतौ॥ कृतादौ॥ क्षेत्रे॥ गात्रे। काये॥ संवेशने॥ कायस्थे॥ इन्द्रिये॥ वर्णानांस्पष्टतादौ॥ योगिनामासनादौ॥ न्याय

मते व्यापारवदसाधारणं कारणङ्करणम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणमध्ये यदसाधारणं कारणं तदेव करणमिति॥ साङ्ख्यनये इन्द्रियेषु॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इन्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदशविधे करणेऽवान्तरविभागं करोति। अन्तः करणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रयस्यविषयाख्यम्। साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरङ्करणम्॥ ३२॥ अस्यार्थः। अन्तः करणं त्रिधम्। बुद्धिरहङ्कारो मन इति। शरीराभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधा बाह्यमिन्द्रियम् त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्यातीति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमानाध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्मेन्द्रियाणि यथास्वं व्यापारेण। बाह्याभ्यन्तरयोः करणयोर्विशेषमाह। साम्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालं बाह्येन्द्रियम्। वर्त्तमानसमीपमनागतमपि वर्त्तमानम् अतीतानागतवर्त्तमानविषयाभवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूरभेदादभूतवृष्टिः अस्ति धूमाद्

गिरिहनगनिकुञ्जे असत्युपघातके पिपीलिकाण्डसञ्चरणादिह भविता वृष्टिरिति तदनुरूपाश्च सङ्कल्पाभिमानाध्यवसाया भवन्तीति॥ श्रोत्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादि पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि मनो बुद्धिश्चेति द्वादशसंख्याके॥ करणवर्गे मनो बुद्धिश्चेति इन्द्रियविशेषौ वृत्तिमांस्त्वहङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तु सर्व्वैवाऽविशिष्टः। अनात्मा भौतिकः कल्पितश्च॥ वेतिकर्त्तव्यताके साधने॥ धात्वर्थे॥ पुं। वैश्याच्छूद्रासुते। अयं लिखनवृत्तिः कायस्थ इतिख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्यक्षता च राजसेवा तथैव च। द्विजातेः परिचर्य्या च दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्योक्ता उग्रस्य करणस्य च। प्रोक्ता उशमसा वृत्तिः उभयत्र सुखप्रदा॥ व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्ने झल्लमल्लादिसंज्ञके॥ यथा। झल्लो मल्लश्च राजन्याद्व्रात्याल्लिच्छिविरेव च। नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव चेति मनौ १०ऽध्यायः॥ वानरादौ॥ किरति कीर्य्यते ऽनेन वा। कृ०। बहुलमन्यत्रापीति युच्। कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट्॥

करणकार्य्यम्। न। इन्द्रियग्राह्यकार्य्ये॥ ना

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्य्यञ्चेतस्य दशधा हार्य्यं धार्य्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधा कार्य्यम् । आहार्य्यम् धार्य्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्य्यं व्याप्यम् कर्म्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाः ज्ञानेन्द्रियाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्य्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्च भौतिकम् शब्दादीनां पञ्चानां समूहः पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्य्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्यं दशधेति शब्दादीनां पञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाञ्च कार्य्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पुं । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारावेशं विना कारकत्वमिति व्यापारमाह । तदाहरण धारण प्रकाशकरम् । तत्र कर्म्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषयं यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीति यावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसि तु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणि तु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिपः । पुं । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचो वातः । चक्षुषः सूर्य्यः । रसनायाः प्रचेताः । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्निः । हस्तस्य इन्द्रः । पादस्य विष्णुः । पायो मित्रः । उपस्थस्य प्रजापतिः ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेस्तु गुरुः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पुं । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिपः ॥

करणी । स्त्री । वैश्याच्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ल्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीयः । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्य्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पुं । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडी-करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादि धारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । कृ उण्० । अण्डन्कृसृभृवृञ्भ्यः अण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कालखण्डे । यकृति ॥

करण्डी । पुं । मत्स्ये ॥ इन्नन्तः ॥

करतलः । पुं । हस्ततले । हथेली इतिभाषा ॥ गुर्वन्त ॥ ऽ चतुर्मात्रे ॥

करतालम् । न । वाद्यविशेषे । खड्ताल इतिभाषा ॥ यथा । शिवागारे झल्लकञ्च सूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशिवाद्यं मधुरीञ्च न वादयेत् ॥ झल्लकं कांस्यनिर्मितकरतालकमिति रघुनन्दनभट्टाचार्येण व्याख्यातम् ॥ पुं । ढगणे । ।ऽ आदिगुरुत्रिकले ॥

करताली । स्त्री । करतलध्वनौ ॥ तथाच । यथा न स्याद्दासीकपटकरतालीपटुरवः । इत्युद्भटः ॥ करताल खड्ताल इतिच भाषा प्रसिद्धे वाद्यविशेषे । करतालम् ॥

करतोयम् । न । वर्षोपलजले ॥

करतोया । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् । सदानीरायाम् ॥ कर्म्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलङ्घनात् । गण्डकीबाहुतरणाद्धर्मः क्षयति कीर्त्तनात् ॥ गौरीविवाहसमये शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् करस्य तोयम् तदत्रास्ति । अर्शआद्यच् ॥ अथस्मृतिः । मघादौ कर्कटे देवी त्र्यहं गङ्गारजस्वला । सर्वा रक्तवहा नद्यः करतो-

याम्बुवाहिनीति ॥

करदीकृतः । त्रि । वशीकृते ॥ करम्भागं ददाति । डुदाञ्० । कः । ततश्च्विः । अकरदः करदः सम्पद्यमानः कृतः करदीकृतः । अस्य च्वावितीत्वम् ॥

करद्रुमः । पुं । कारस्करवृक्षे ॥

करपत्रम् । न । क्रकचे । करवत करौत इतिच भाषा ॥ अम्बुक्रीडायाम् ॥ करेण कराद्वा पतति । पतॢ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

करपत्रवान् । पुं । तालतरौ ॥ त्रि । करपत्रयुते ॥ करपत्रमस्यास्ति मतुप् ॥

करपत्रिका । स्त्री । अम्बुलीलायाम् ॥

करपर्णः । पुं । भिण्डीतिप्रसिद्धफलशाकवृक्षे । भिण्डायाम् ॥ रक्तैरण्डे ॥

करपल्लवः । पुं । अङ्गुलौ ॥

करपात्रम् । न । } जलक्रीडायाम् ॥
करपात्रिका । स्त्री । }

करपालः । पुं । खड्गे ॥ करम्पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

करपालिका । स्त्री । ह्रस्वे गदाकारे हस्तदण्डे । सोटा इतिप्रसिद्धे । इतिभरतः ॥ एकधारास्त्रे । इतिस्वामी ॥ ईल्याम् ॥ अणन्तान्ङीप् । कन् ॥

करपीडनम् । न । विवाहे ॥

करप्रचेयः । त्रि । पाणिग्राह्ये ॥ करेण

प्रत्येय: ॥

करभ: । पुं । मणिबन्धा द् कनिष्ठे करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुत्रे । बोताइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यतेवा । कृविक्षेपे कृञ् हिंसायांवा । कृगृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीप्तौ । सुतिक: ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीवृक्षे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्ये । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभ: । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । वाम्याम् ॥

करभीर: । पुं । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरू: । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्या:सा । ऊरूत्तरपदादौपम्ये इत्यूङ् ॥

करमट्ट: । पुं । गुवाकवृक्षे । तन्तुसारे ॥

करमरी । पुं । बंदुआइतिप्रसिद्धे । बन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

करमर्द्द: । पुं । करमर्द्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्मण्यण् ॥ लघुदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्द्दद्वयं मतम् । करमर्द्दद्वयं स्याम मम्लंगुरुतृषाहरम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्द्दक: । पुं । कृष्णपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्द्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्द्दिका । स्त्री । वनकरमर्द्दके ॥ करमर्द्दाल्पलघुफला सा ज्ञेया करमर्द्दिका ॥

करमर्द्दी । पुं । करमर्द्दवृक्षे ॥

करमर्द्दी । स्त्री । करमर्द्दकवृक्षे ॥

करमाल: । पुं । स्वतमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछी भाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्ब: । त्रि । व्यामिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ् । कृकदिकडिभ्य अम्बच् ॥

करम्बितः । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भः । पुं । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ केन जलेन रभ्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्त्तरिचेति घञ् । रभेरशबलिटोरितिनुम् ॥

करम्भकम् । न । कर्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

करहः । पुं । नखे ॥ करेरोहति । रुहेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धिः । स्त्री । करताल्याम् ॥ करसम्पदि ॥ करस्य ऋद्धिः ।

करवालः । पुं । कृपाणे ॥ करंवलति । करेण वलति वा । वलप्राणने । कर्मण्यण् । ज्वलादिभ्योणो वा । यद्वा । वलनंवालः । वलवेष्टने । घञ् । करेवालोस्य करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करंवलते । वलहिंसादानयोः । अण् । करेण वाल्यते वा । णिजन्तादचः । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीरः । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्यविशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ कनेर इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । हयमारके ॥ करवीरद्वयं तिक्तं कषायं कटुकञ्च तत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीरविक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अस्यपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारो वा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् ॥

करवीरकः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूषा । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इतिभाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सद्गव्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्यशाखाइव ।

करशीकरः । पुं । वमथौ । हस्तिशुण्डानिर्गतजलकणे ॥ करस्यशीकरः ॥

करशूकः । पुं । नखे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं मृणालादिमये हस्तसूत्रे ॥ वामादौमणिबन्धसूत्रंतूपचारात् ॥

करहाटः । पुं । पद्मादिमूले । शिफा कन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ "हस्तापिण्डीत रौ ॥ देशविशेषे ॥ करं हाटयति । हट दीप्तौ । णयन्तः । कर्मण्यण् ॥

करहाटकः । पुं । मदनपादपे । मयन फल इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥ न । हस्तसम्बन्धिस्वर्णे ॥

करटः । त्रि । विकटे । भयानके ॥

करामर्द्दः । पुं । करमर्द्दे ॥

कराम्बुकः । पुं । अविघ्ने । सुषेणे ॥

कराम्लकः । पुं । करमर्द्दे ॥

करायिका । स्त्री । कूटपूर्य्याम् । करांची इति गुडसल इतिच भाषा ॥

करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥

करालः । पुं । गर्जनतैल इति गौड-भाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । धूनतैले ॥ भल्लाततैले ॥ राक्षसविशेषे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः शनैः प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रितः । करालान् विकृतान् दन्तान् करालोन स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेरके । श्यामतुलसी इतिभाषा ॥ वेसवारप्रभेदे ॥ यथा । तस्मिन्स्नेहे पचेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम् । पाकप्रापितसौरभ्यं करालं सूदकैमेतमिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उच्चे ॥ विकृते । भीषणे ॥ करेण लाति । ला० । आतश्चोपसर्गे इति सुपीति योगविभागाद्वा कः ॥ यद्वा । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥

करालकः । पुं । करालार्थे ॥

करालत्रिपुटा । स्त्री । काञ्चिकायाम् । लङ्काधान्ये ॥

कराला । स्त्री । शारिवायाम् ॥

करालास्यः । त्रि । दन्तुरवदने ॥ करालं दन्तुरमास्यं यस्य ॥

करालिकः । पुं । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

करालितः । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥

कराली । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ बह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष् ॥

करास्फोटः । पुं । आस्फोटिते । वक्षस्यस्य बाहौ द्वितीयहस्तेनताडने ॥

करिकः । पुं । अरिमेदवृक्षे । विटखदिरे ॥

करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥

करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका नखरेखिकेति वैजयन्ती ॥

करिकुसुम्भः । पुं । नागकेशरचूर्णके ॥

करिगर्ज्जितम् । न । बृंहिते । हस्तिगर्ज्जने ॥

करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुकायाम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्ताच्चान्त लक्षणो ङीप् ॥

करिदारकः । पुं । सिंहे ॥

करी । पुं । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनिः ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इयंहि श्रीर्यत्करिण इतिचाक्षुषः ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपत्रम् । न । तालीशपत्रे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीवपिप्पली इव स्थूलत्वात् ॥

करिपोतः । पुं । करिशावके ॥

करिबन्धः । पुं । प्रारब्धौ । गजबन्धनस्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचलः । पुं । सिंहे ।

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुख मिवमुख मस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगतस्तनभुजास्यमस्तका मुन्नतां स्वयमधोमुखीं स्त्रियम् । कामति स्वकरकृष्टमेहने वल्लभे करिरतं तदुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पुं । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावकः ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ न रकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥ गजांशे ॥

करीरः । पुं । घटे ॥ क्रकरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीरः कटुकस्तिक्तः स्वेद्युष्णोभेदनः स्मृतः । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणप्रणुत् ॥ पुं । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । कृहिंसायाम् कृविक्षेपेवा । कृशपूकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइतिख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुर इतिभाषा । वनझींगर नींदराइति ख्याते कीटे ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥

करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाँणा करसी इतिभाषा ॥ कीर्यते । कृविक्षेपे । कृतृभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीष ङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिकषेःखच् । ममागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयानले ॥

करुणः । पुं । करणा नींबू इतिभाषाप्र

सिद्धे वृत्तविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे । इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ बुद्धभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । दीने ॥ सदये । दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच् ॥ करोति मनः । डुकृञ् । कृवृदारिभ्य उनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भः । पुं । पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखप्रहाणेच्छायाम् ॥ दुःखितेषु कथन्नु नामैषां दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेव भावये नोपेक्षां न वामर्षम् ॥ करुणम् । कृवृदारिभ्य उनन् । टाप् ॥

करुणापरः । त्रि । दयालौ । स्वरते ॥

करुणामयः । त्रि । कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । ग्रीष्मपुष्प्याम् । रक्तपुष्प्याम् । ककरखिरुणी इति कोकण भाषा ॥

करूषः । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । धनञ्जूपत्विणि ॥

करेटुः । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति । रेटृ भाषणे । मृ॰ कुः ॥

करेणुः । पुं । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृहृभ्यामेणुः ॥ के रेणुरस्येति वा ॥

करेणुभूः । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुतः पुं । मुनिविशेषे ॥ इभशावके । कलभे ॥ करेणोः सुतः ॥

करेन्दुकः । पुं । भूतृणे ॥

करेवरः । पुं । तुरुष्के । सिह्लके ॥

करोटः । पुं, न । शिरोस्थनि ॥ कं वायुं रोटते । रुट॰ । अच् ॥

करोटिः । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते । रुटदीप्तौ प्रतिघाते च । के नरुध्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । रुटिप्रभृत्यादिः । अच इः ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन् ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीष् ॥

कर्कः । पुं । कर्केतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिर्भिटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ।

कर्कटीभेदे ॥

कर्क्कटः । पुं । वृक्षविशेषे । क्षुद्रामलक
सञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पक्षिवि॰ । क
र्करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे ।
काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्य
न्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनच
न्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । श्रुतकला
मलनिर्मलवृत्तयः सुकृशगन्धजला
शयकेलयः । किल नरास्तु कुलीरग
ते विधौ वसुमतः सुमतोऽर्थिलब्धयः
॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजन
प्रियः । मिष्टान्नपानभोगी च जायते
स्वजनप्रियः ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्म
लीफले ॥ स्त्रीणांकरणे ॥ कृणाति
। कृहिं॰ । अन्येभ्योपीतिविच् । कट
ति । कटे॰ । पचाद्यच् । कर् चासौकट
श्च । अहरादित्वाद्रेफः ॥ कर्कइति
सौत्रोधातुः । शकादिभ्योटन्वा ॥
कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो
वा ॥

कर्क्कटकः । पुं । इक्षुविशेषे ॥ कुलीरे ॥
कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्क्कटशृङ्गिका । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम्
कर्क्कटशृङ्गी । स्त्री । } ॥ महाघोषा
याम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडा
सोंगी इतिख्यातायाम् ॥

कर्क्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटाधिपः । पुं । चन्द्रे ॥

कर्क्कटाह्वः । पुं । विल्ववृक्षे ॥

कर्क्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटिः । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वारौ ॥
शाल्मलीफले ॥ करङ्कटति । क
टे॰ । सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादि
षु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्क्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्क्कटी । स्त्री । एर्वारौ । वालुङ्क्याम् ।
ककडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला
रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरुः । रुच्या पि
त्तहरा सामा पक्वा मन्दाग्निपित्तकृ
त् ॥ अस्याः पाकप्रकारस्तु । त्वग्बीजर
हिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता ।
तलिता सुघृते तप्तेकर्कटीषाम्रले-
हिता ॥ विपाण्डुखण्डं घृतदुग्धसार्द्धं
विभावितं वल्लजशर्कराभ्याम् । कृतैल
वासञ्चकटुष्णमेतत् प्रतिक्षणं रोच
नमातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ दे
वदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृ
क्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ करङ्कटति ।
कटे॰ । इन् । पक्षेङीष् । शकन्
ध्वादिः ॥

कर्क्कटुः । पुं । करेटुपक्षिणि ॥

कर्क्कन्धूः । पुं । स्त्री । कोलिपादपे ।
वदरीवृक्षे ॥ वदरीफले । वेर इति
भाषा । कर्कन्धूः क्षुद्रवदरं कथितम्

पूर्व्वसूरिभिः । अर्द्धं स्यात् चुद्रबदरं कषायं मधुरं मनाक् । स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम् । शुष्कं भेद्यग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्र जित् ॥ देश्यान्तरे ॥ कण्टकं दधाति । डुधाञ्० । अन्दूदृन्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः । कर्कं दधाति वा । निपातनान्नुम् ॥

कर्क्करः । पुं । दर्पणे । मुकुरे ॥ न । चूर्णजनकक्षुद्रपाषाणखण्डे । चूर्णखण्डे । कङ्कर् काँकर इतिच भाषा ॥ मुद्गरे ॥ त्रि । कठिने । दृढे ॥ कर्कनम् । कर्कहासे । घञ् । कर्कं राति । रा० । आतोनुपेति कः ॥

कर्क्कराङ्गः । पुं । कालकण्ठविहङ्गमे । खञ्जने ॥

कर्क्कराटुः । पुं । कटाक्षे ॥ इतिकश्चित् जटाधरः ॥

कर्क्कराटुकः । पुं । कर्करेटुपक्षिणि ॥

कर्क्करान्धुकः । पुं । अन्धकूपे ॥

कर्क्करालः । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

कर्क्करिका । स्त्री । घर्षे । नेत्रखञ्जाम् ॥

कर्क्करी । स्त्री । गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । झारी इति भाषा ॥ कठिनायाम् ॥ कन्दोर्द्धतपक्वनिष्का समसाधने । झनी झारा इति च भाषा ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

कर्क्करीका । स्त्री । गलन्तिकायाम् । कर्क्कर्याम् ॥ फर्फरीकादित्वात् साधुः ॥

कर्क्करेटम् । न । अर्द्धचन्द्रे । अङ्गुलितोरणे । गलेहस्ताधाने ॥

कर्क्करेटुः । पुं । करेटो । करकठिया इति गौडभाषा प्रसिद्ध खगे ॥ कर्क्केतिरेटति । रेटृभाषणे । मृगय्वादिः ॥

कर्क्कशः । पुं । काम्पिल्लवृक्षे ॥ कासमर्द्दे ॥ इक्षौ ॥ खड्गे ॥ त्रि । साहसिके ॥ क्रूरे ॥ दृढे ॥ असमृणे । खरस्पर्शे । दुःस्पर्शे ॥ निर्दये ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । अन्येभ्योपीतिविच् । कशति । कशशब्दे । पचाद्यच् । कर् चासौ कशश्च ॥ यद्वा । करं कशति । कशेः पचाद्यच् । अन्तर्भावितणयर्थो वा ॥ शकन्ध्वादिः । कर्कोऽस्त्यर्थे लोमादित्वात् शोवा ॥

कर्क्कशच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ पटोले ॥

कर्क्कशच्छदा । स्त्री । कोशातक्याम् । तोरयी इतिभाषा ॥ दग्धरुहायाम् ॥

कर्क्कशदलः । पुं । पटोले ॥

कर्क्कशदला । स्त्री । दग्धारुहे ॥

कर्क्कशवाक्यम् । न । निष्ठुरवचने । परुषवाचि ॥

कर्क्कशा । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥
कर्क्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥
कर्क्कारुः । पुं । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥ कर्कारुग्राहिणी शीता रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्नि जननीसक्षाराकफवातनुत ॥ कर्क्कशुक्लवर्णम् ऋच्छति । ऋगतौ । बाहुलकादुण् ॥
कर्क्कारुक: । पुं । कालिङ्गवृक्षे ॥
कर्क्कारुः । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥
कर्क्किः । पुं । कर्कटराशौ ॥
कर्क्की । पुं । कर्कटे ॥
कर्क्केतनः । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंगारुडे ७५ ध्याये । सूतउवाच । वायुर्नखान् दैत्यपतेर्गृहीत्वाक्षिपत्पद्मवनेषुहृष्टः । ततःप्रसूतंपवनोपपन्नंकर्केतनं पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधिरसोमधुप्रकाशं माताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति । नीलंपुनःखलुसितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषकरणेन नतद् विभाति ॥ स्निग्धा विशुद्धाःसमरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवोविचित्राः । त्रासव्रणव्याधि विवर्जिताश्च कर्केतनास्ते परमाः पवित्राः ॥ पत्रेणकाञ्चनमयेनतु वेष्टयित्वा हस्ते गले ऽथधृतमेतदृति प्रकाशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च ॥ एवंविधं बहुगुणं मणि माबहन्ति कर्केतनं शुभमलङ्कृतयेनरा ये । तेपूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च नित्योज्ज्वलाः प्रमुदिता अपि ते भवन्ति ॥ एकेऽपनष्टविकृताकुलनीलभासः प्रम्लानरागकलुषिताःकलुषा विरूपाः । तेजोतिदीप्तिकुलपुष्टिविहीनवर्णाः कर्केतनस्य सदृशंवपुरुद्वहन्ति ॥ कर्केतनं यदि परीक्षितवर्णरूपं प्रत्यग्रभा स्वरदिवा करसुप्रकाशम् । तस्योत्तमस्य मणिशास्त्र विदामहिम्ना तुल्यन्तु मूल्यमुदितं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥
कर्क्कोटः । पुं । नागराजविशेषे ॥
कर्क्कोटकः । पुं । विल्ववृक्षे ॥ स्त्री ॥ काँकरोल इति गौडभाषा प्रसिद्ध फलवताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्तपत्रे ॥ काद्रवेये । कर्कोटको नाम सर्पायेऽदृष्टीविषउच्यते । तस्य सर्पस्य सर्पत्वंतस्मै सर्पनमोस्तुते । इतिस्मृति प्रसिद्धे नागराजे ॥ अपिच । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशनमिति ॥

कर्क्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खेखसा इति ख्याते फले ॥ कर्क्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषच्छिन्नमरिचैः परिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपातयोगम् । बाह्लीकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्क्कोटकीफलमिदं रुचिकृत्तदक्षम् ॥

कर्क्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्क्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्कोटी । स्त्री । कर्क्कोटिकायाम् ॥

कर्चूरिका । स्त्री । कचौरीतिख्याते पिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्चूरी । स्त्री । कचरीतिख्यातेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का स्नेहविपाचिता । अरोचकादिरोगाणां कचेरी कण्ठकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्बल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ता कफकृत् सारिका स्मृता ॥

कर्चूरः । पुं । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्चूरो दीपनो रुच्यः कटुकस्तिक्त एवच । सुगन्धिः कटुपाकः स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छ्वासगुल्मवातकफ क्रिमीन् ॥ मन्मथम् ॥

म । स्वार्थे ॥ कर्जति । कर्जव्यथने । खर्जूरादित्वादूरः । पृ० ॥

कर्चूरकः । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्णः । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिहस्ते ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दो ऽस्मिन् किरतिशरीरे सुखं वा । कृविक्षेपे । कृवृजसीतिनन् । बाहुलकाद्गुणः ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्तः । अच् ॥ यद्वा । करोति शब्दज्ञानम् । डुकृञ्० । कृवृङ्स्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डुः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तन्निदानं यथा । मारुतः कफसंयुतः कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेडः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायुः पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोतिकर्णयोः क्ष्वेडं कर्णक्ष्वेडः सउच्यते ॥ इति माधवः ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णस्यगूथम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकस्त्वस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कालपृष्ठाख्येधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकः । पुं । शतपद्याम् । गोजर कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चित्राङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिना जाहच् प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिना क्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इतिगौडभाषा । मल्लाह माँझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कान्वाला बाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपल्लिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरी० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोऽर्द्धभेद कृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कानफि माछ इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाल्याम् । कानकापत्ता इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिहारावली ॥

कर्णवर्जितः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेधः । पुं । कर्णषट्कदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोदरभ्रातॄणां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रमः । कर्णवेधस्याऽसंस्कारत्वात् न तथा नियमः । यथा । यद्यपत्यद्वयंतिष्ठेत् सम्भवोऽप्यपरस्य च । कर्णषट्कं विनाशाय यात्रिहितं तत त्र्यस्य च ॥ इत्यायुष्कृ तयो मध्ये शुद्धिर्यस्याव वत्सरे । कर्णवेधोचितस्तस्य मातृज्येष्ठविचारणा ॥ षट्कर्णात्पितमायुष्कृभानोः शुद्धासमेपि च । कर्णौ वेध्यौ न दोषः स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमार्कण्डेयः ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्णवेष्टः । पुं ।
कर्णवेष्टकम् । न । } कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥
कर्णवेष्टनम् । न ।

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्याकाशे ॥

कर्णशूलः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्रावः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतोजले प्रपाकादथवापि विद्रधेः । स्रवेद्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्दितःसकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधवः ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगौड भाषा प्रसिद्ध लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाटः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथं समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायकः ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य भार्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुजः । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । अजातशत्रौ । कर्णस्य अनुजः ॥

कर्णान्दुः । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतड्का इति भाषा ॥ उत्तप्तिसिकायाम् । कानकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दूः । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणकः । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारिः । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फालः । पुं । करिणः कर्णचालने । भालभक्तायाम् ॥

कर्णिः । पुं । कर्णाकारफलके बाणे ॥

कर्णिकः । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धौ चेति ठक ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ कामुकादिच्छटांशे । बोंटा इति गौड भाषा ॥ अब्ज वराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरणविशेषे । तालपत्रे । ढेंढी इतिभाषा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्निमन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्णस्यालङ्कारः कर्णभवो लङ्कारो वा । कर्णललाटादित्वात् कन् ॥

कर्णिकाचलः । पुं ।
कर्णिकाद्रिः । पुं । } सुमेरुपर्वते ॥

कर्णिकारः । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्रहे । कृतमालके । छोटा धनवहेडा इतिभाषा ॥ कर्णिकारः कटुस्तिक्तस्तुवरः शोधनो लघुः । रञ्जनः सुखदः शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणियार इतिगौडभाषा ॥ कर्णिकामियर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

कर्णिकारकः । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे कः ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्णी । पुं । मर्मपर्यन्तसमाकान्तगतपर्वशरविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिभ्य इलच् चेति चकारादिनिः ॥

कर्णिलः । पुं । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथः । पुं । स्कन्धवाह्ययाने । प्रवहणे । खर्खरिया चौपाला डोला पीनस पालकी तामयान इत्यादि भाषा प्रसिद्ध ॥ कर्णसाध्या श्रवणक्रिया उपचारात् कर्णः । कर्णोऽस्यास्ति । इनिः । कर्णी चासौ रथश्च । मध्यमाचारयो मवस्तु तोरथः ॥ यदा । सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धो लक्ष्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनिः । कर्णी चासौ रथश्च । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

कर्णीवान् । पुं । आरग्वधे ॥

कर्णीसुतः । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजपः । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप० । स्तम्बकर्णयोरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कर्णेन्दुः । पुं । उत्क्षिप्तिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णभूषणे ॥ कर्णपाल्याम् ॥

कर्ण्यम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णेभ्यो हित

म्। शरीरावयवाघात् ॥

कर्त्तनम्। न। छेदने ॥ शरीरावयव निर्म्मितौ। कातना इतिभाषा ॥ कृती०। ल्युट् ॥

कर्त्तरी। स्त्री। कृपाणिकाम् ॥ पत्रीकृत स्वर्णादेः कर्त्तनोपाये। कात कातौ इतिभाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे। कैंची इतिभाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा। क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नं वा क्रूरमध्यगम्। कर्त्तरी नामयोगोयं कन्याभिधनकारकः इति ॥ अपिच। यस्मात् पापाद्व्यन्वयू व्ययार्थस्त्रीय दातदा। कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया म्लयुद्वारिद्र्यशीकदेति ॥ कृणाति। कृतीछेदने। बाहुलकादरः। वदा। कर्त्तनम्। घञ्। कर्त्तं राति। रादाने। आतोनुपेतिकः। गौरादित्वान्ङीष् ॥

कर्त्तव्यम्। त्रि। करणीये। करणयोग्ये। कार्य्ये ॥ यस्मिन् क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्ययः ॥

कर्त्ता। पुं। परमेष्ठिनि ॥ ज्वरनिबन्धने दार्ष्टे। कीर्य्यते विक्षिप्यते इतस्ततः श्लाघ्यते कायो येन। कृ विक्षेपे। तृच् ॥ त्रि। स्वतन्त्रः कर्त्तेतिनिरूपितेषट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अ भीतार्थेप्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयाविभक्तिर्भवति। तस्यलक्षणम्। क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्तृत्वम् ॥ यः करोतिसः ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किकाः ॥ चेतनान्तरव्यापाराव्यवधानेन धात्वर्थनिष्पादकत्वेन कर्त्ता। कर्मकरणादिकारकव्यापारप्रयोक्ता। इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति। अनुष्ठातरि ॥ धात्वर्थव्यापाराश्रये ॥ क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ सतुपञ्चविधः। यथा। क्रियास्वतन्त्रो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजकः। अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्तापञ्चविधः स्मृतः ॥ स त्रिविधोपि भवति। यथा। विधेयत्वाद्यते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम्। योग्यत्वप्रतिषिद्धत्वविशेषणपदान्वयैः ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियांप्रति प्रकारत्रयेण कर्त्ता विधायते तस्य विवरणम्। स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र योग्यत्वेन लब्धविधत्वैवर्णिकः। १। अनृतं वदेत् दीक्षितो न ददाति न पचेत् प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतरपरः। २। स्वर्गकामो यजेतेत्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकामः कर्त्ता जायते। ३॥ अपञ्चुरोगोमाम्यायामिमानवति ॥ कामगतिप्रधानपञ्चीकृतपञ्च

शाभूतकार्योऽहङ्कारोऽन्तःकरणंबुद्धिविज्ञानमित्यादिपर्यायशब्दवाच्यस्तत्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्तृत्वादिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौतिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्रये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वे सति सकलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियाया निर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे फलकामनावति पुरुषे ॥ स च सात्त्विकादिभेदात् त्रिविध उक्तो भगवता । तत्र सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विक उच्यते इति ॥ राजसो यथा । रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परिकीर्त्तितः इति ॥ तामसो यथा । अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैकृतिकोऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता तामस उच्यते इति ॥ अन्तःकरणोपहिते चिदाभासे ॥ करणोपहितस्यैव कर्तृत्वात् ॥ करोति । डुकृञ् । तृच् तृन् वा ॥

कर्त्तृका । स्त्री । क्षुद्रखड्गे ॥

कर्त्तृत्वम् । न । कर्त्तृधर्मे ॥ भावे कर्मणि वा त्वः ॥

कर्त्त्री । स्त्री । कारिकायाम् ॥ करोति । डुकृञ् । ण्वुल्तृचाविति तृच् । ऋन्नेभ्यो ङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द्दः । पुं । कर्द्दमे ॥ कर्द्दति । कर्द्द कुत्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दटः । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ पङ्कारे ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दमः । पुं । ब्रह्मणश्छायायामुत्पन्ने प्रजापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके ॥ पापे ॥ पङ्के । कीचकादा इति भाषा ॥ न । मांसे ॥ कर्द्दति । कर्द० । कलिकर्द्योरमः ॥ त्रि । कर्द्दमवति ॥ अर० अच् ॥

कर्द्दमकः । पुं । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने । उल्लाव इ० भा० ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इति वैद्यकम् ॥

कर्पटः । पुं । न । लक्तके । जीर्णवस्त्रे । लत्ता इति भाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्ज्जनार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । द्रवद्रव्यं येन पूयते तत्र रूढौ लक्तककर्पटशब्दौ तत्तुल्यवस्त्रेपि वर्त्तेते इति स्वामी । मुकुटस्तु मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डे वर्त्तेते इत्याह ॥ किरति कृणाति वा । कृ विक्षेपे कॄ हिंसायां वा । करोति वा । विच् । करं पाति पटश्च ॥ यद्वा । करस्य पटः । शकन्ध्वादिः ॥

पर्वतविशेषे॥

कर्पटधारी। त्रि। मलिन जीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके॥

कर्पटिकः। त्रि। कर्पटान्विते। कर्पटधारिणि॥

कर्पटी। त्रि। कर्पटान्विते॥ म० इनिः॥

कर्परः। पुं। मस्तकास्थि। कपाले। खोपरी इति भाषा॥ शस्त्रविशेषे॥ कटाहे॥ कल्पते। कृपसामर्थ्ये। बाहुलकादरो लत्वाभावश्च॥

कर्परांशः। पुं। मस्तकपालखण्डे॥

कर्परालः। पुं। अक्षोटे। कन्दराले॥ कर्परम् अलति। अलभू०। कर्मण्यण्॥

कर्परिकातुत्थम्। न। तुत्थविशेषे। कर्परीयम्॥ गुडूचीयोगजाञ्जने॥

कर्परी। स्त्री। दार्विकायाम्। क्वाथोद्भवतुत्थे। दारुहरिद्रायाः क्वाथस्य तुत्थे। आवर्त्तननिष्पन्न कृत्रिमरसाञ्जने। कल्पते। कृप०। बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च। टित्वान्ङीप्॥

कर्परीतुत्थकम्। न। रसके। खपरिया थोथा इति ख्याते॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत तद्रसकं स्मृतम्। ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः॥

कर्पासः। पुं। न। तूलिकेयोम्। वस्त्रयोनौ॥ क्रियते। डुकृञ्०। कृञः पासः॥

कर्पासफलम्। न। कार्पासे। विनौला इति भाषा॥ कर्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु। वातश्लेष्महरं रुच्यं विशेषणास्थिवर्जितम्॥

कर्पासी। स्त्री। कार्पास्याम्। कपास का वृक्ष इति भाषा॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीप्॥

कर्पूरः। पुं। न। घनसारे। चन्द्रसंज्ञे। सिताभ्रे। कपूर इति भाषा॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यो लेखनो लघुः। सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः॥ कर्पूरो द्विविधः प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः। पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम्॥ अपिच। कर्पूरो नूतनस्तिक्तः स्निग्धश्चोष्णास्त्रदाहदः। चिरस्थो दाहशोषघ्नः स्थातः शुभकृत् परः॥ पोतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदाः समन्ति। तेचर्मोपममेते तद्गुणाः। किरति कृणाति वा। करोति करोति वा। कृविक्षेपे हिंसायां वा। कृञ्० डुकृञ्० वा। विच्। पर्यते पूरी०। इगुपधेतिकः। कारणाभो पश्च॥ यद्वा। कल्पते। कृप०। ख० ऊरः। बाहुलकाल्लत्वाभा-

वो वा ॥

कर्पूरकः । पुं । कर्पूरे ॥ कर्च्चूरके । क र्च्चूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । उमायाः सखी भेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । हिमतैले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताख्यया समितया कृत्वा लम्बपुटं ततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितया-न्वितम् ॥ पचेदाज्येन सिद्धैषा ज्ञेया कर्पूरनालिका । संयावसदृशी ज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणप्रभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं युक्त्या वातादिदोषनुत् ॥

कर्पूररसः । पुं । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कपूरचीनियेति ख्याते ॥

कर्फरः । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥

कर्ब्बरः । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृणाति । कृ हिं० । कृगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्व्वरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ षित्त्वान् ङीष् ॥

कर्व्वुदारः । पुं । कोविदारे ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारकः । पुं । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुरः । पुं । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्म्मीरे ॥ नदीनिष्पावधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्वति । कर्व हिं० । कर्वत्यनेन वा । कर्वगतौ वा । ओष्ठ्योपधः । मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥ कर्वुरोपधोऽन वा । बवयोरभेदादन्तस्थमध्योपि ॥

कर्बुरफलः । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पारुल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ वर्वरायाम् । वाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजन्ता टाप् ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्बूरः । पुं । शट्याम् ॥ द्राविडके । कचोरहलदी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादित्वादूरः ॥

कर्बूरकः । पुं । कर्बूरार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

कर्म्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनाजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म करोति । कृञ॰ । कर्मणिभृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ विम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्मकुर्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

कर्म्मकर्त्ता । पुं । कर्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तु यत् कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुः कर्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्डः । पुं । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण विधिबोधके कर्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्मकलापे ॥ कर्मणांसमूहः । दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपालात् तन्त्रवाय्यां वै कर्मकारोह्यभूत् सुतः । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्म्मकारके । बेगारी इतिभाषा ॥ कर्म करोति । कर्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पुं । रजके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मक्षमः । पुं । अलङ्कर्मीणे । कर्मकरणसमर्थे ॥ कर्मसु क्षमः । सप्तमीतियोगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्मविषयायांप्रेरणायाम् ॥ कर्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषयाचोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पुं । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्मोद्भवे ॥ कर्मणोजातः । जनी॰ । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

कर्म्मजगुणः । पुं । क्रियाजन्यगुणे ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठः । त्रि । कर्मशूरे । प्रयत्नेन प्रारब्धं कर्मसमापयति यः स तथोच्यते ॥ कर्मकुशले ॥ कर्मणि घटते । कर्मणिघटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्मयोग्ये ॥ कर्मणि प्रवीणे ॥ कर्मणि साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

कर्म्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्म्मणा सम्पद्यते । कर्म्मवेशाद्यत् ॥ कर्म्मणि साधुर्वा । तत्र साधुरित्ययत् ॥

कर्म्मदेवः । पुं । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गम्प्राप्ताः स्युः कर्म्मदेवताः इति ॥ अपि चाहुः । अस्मिन् कल्पेऽश्वमेधादिकर्म्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्याः पूज्यास्ताः कर्म्मदेवताः इति ॥

कर्म्मधारयः । पुं । समानाधिकरणे तत्पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयोरसमवायिकारणजातीयं कर्म्मेति लक्षिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्च कर्म्माणि भवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदाच्चापि पञ्चविधं भवति । तत्र चत्वारि धर्म्माणि अन्त्यमधर्म्ममिति निश्चयः ॥ निष्फलं क्लेशबहुलं सन्दिग्धफलमेव च । न कर्म्म कुर्म्मतिमान् सदा वैरानुबन्धि च ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्म्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म । तच्च नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्म्मसंज्ञितः । भूतानां भवनधर्म्मणां सर्व्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिञ्च करोति यो विसर्गस्त्यागः तत्तच्छास्त्रविहितो यागदानहोमात्मकः स इह कर्म्म संज्ञितः ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्र सात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म्म यत् तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तु कामेप्सुना कर्म्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म्म यत् तत् तामसमुच्यते ॥ सत्कर्म्माश्रमाभिमानानिमित्ते ऽन्तःकरणशोधके । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिककाम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्णञ्चेति त्रिविधभेदभिन्ने ॥ तत्त्रिविधं जन्म प्रयच्छति । तदाहुर्विश्वरूपाचार्य्याः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीं गतिम् । उभाभ्यां पुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभते ऽवशः ।

इति ॥ क्रियते तत्तत्फलार्थिभिरिति कर्म्म । तस्य चानादित्वम् आद्यकोटेरनुपलभ्यमानत्वात् । यतः शरीरं विना कर्म्माकरणम् तच्च शरीरं कर्म्मारब्धम् । तान्यपि शरीरान्तरेण कृतानि । तच्च कर्म्म जन्ममिति सोऽयं तृतीयः पाशः ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्टविशेषे ॥ उक्तञ्च वार्त्तिककारैः । न कर्म्मकारणं मुक्तेर्नास्मिन् तापस्य भेषजम् । कर्म्मभ्यो जन्म नियतं जन्मवेन्निर्वृतिः कुतः । इति ॥ वासना कर्म्म विद्या च त्रयं जन्मप्रयोजकम् । उक्तं तत्र प्रधानत्वं कर्म्मणः श्रूयते पुनः ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं कर्म्मणा भवेत् । देहे विद्यावासनाभ्यां भवेद्भोगस्य कौशलम् ॥ कर्म्म साध्वेव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयाञ्चिरम् । पापन्तु सर्व्वदा हेयं दुःखेभ्यस्त्रस्यता भृशम् ॥ पूर्व्वकाण्डपरा इत्थं कर्म्मप्राधान्यमूचिरे । अथ वेदान्तशास्त्रज्ञाः प्राहुः कामप्रधानताम् ॥ पुमानादौ काममय एव भूत्वाथ कर्म्मकृत् । यतोऽयं कर्म्मणो हेतुः कामोऽतोऽस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेह कस्यचित् । यद्यद्धि कुरुते जन्तुस्तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥ यथाद्विरूपं नित्यं समविधा

। संस्कारकं विविदिषाजनकञ्च । तत्र विहितत्वमात्रबुद्ध्या क्रियमाणं संस्कारकम् । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणं विविदिषाजनकम् । यत्करोषीत्यादि भगवद्वचनादिति विवेकः ॥ षट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अत्र द्वितीया विभक्तिर्भवति । उक्ते कर्म्मणि प्रथमा भवति । धातूपात्तव्यापारजन्यफलाश्रयं कर्म्मेति लक्षणम् । यत् क्रियते फलार्थिभि स्तत् कर्म्मेति प्रसिद्धम् । करोतेर्निखिलक्रियावाचकत्वात् कर्त्तुर्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थः । अत एव क्रियाव्याप्यं कर्म्मेति क्रमदीश्वरः । तच्चतुर्व्विधम् । निर्व्वर्त्त्यम् १ यथा घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्य्यम् २ तच्च द्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेदकम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आद्यं यथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्यं यथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । तथाचोक्तं भर्तृहरिणा । यदसज्जायते पूर्व्वं जन्मना यत् प्रकाशते । तन्निर्व्वर्त्त्यं विकार्य्यञ्च कर्म्म द्वेधा व्यवस्थितम् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्य्यं काष्ठभस्मवत् । अन्यद्गुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ यथा ग्राममागच्छति चन्द्रम् पश्यति

त्यादि ॥ मनीषितञ्च ४ यथा पापं त्यजती त्यादि ॥ तस्माद्ब्रह्मभवने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तये कर्म्माणि ज्ञानञ्च परमा गतिः । कषाये कर्म्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ्० । कृञो भावे कर्म्मणि च सर्व्वधातुभ्यो मनिन् इति मनिन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥ आरभेतैव कर्म्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्म्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पुं । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्म्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्र मधीते । कर्म्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्म्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्व्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतसंसार एवेति भाष्योक्तेः ॥ कर्म्मणः फलम् ॥

कर्म्मफलप्रेप्सुः । त्रि । कर्म्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासङ्गः । त्रि । कर्म्मणि फले च आसङ्गः कर्त्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभूः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मान्ते ॥

कर्म्मभूमिः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते । पुण्यभूमौ ॥ अत्र कालिकयागवुद्ध्या दृष्टेन इति भिन्नैः । सर्व्वभव्यामप

र्य्यम्मि कर्म्मभूमिमचेतसः ॥ कर्म्मणो भूमिः ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतो हि कर्म्मभूरेषा अतोऽन्या भोगभूमय इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्व्वमीमांसायाम् । कर्म्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्म्मणो हेतौ ॥ कर्म्मणो मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पुं । ईश्वरार्पणवुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्म्मकलापे मन्दानां ज्ञानसाधनभूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्म्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरख इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्म्मारे । न्युञ्जे ॥ कर्म्मरङ्गं हिमं ग्राहिस्वाद्वम्लं कफवातकृत ॥

कर्म्मारी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इति मनुटाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्म्मणां फलस्य परिपाके । जातायुर्भोगरूपमरणे प्राप

रोगप्रायश्चित्तानां विवरणग्रन्थे ॥

कर्म्मव्यतिहारः । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशीलः । त्रि । कार्म्मे । कर्म्मकृति ॥ कर्म्मशीलमस्य ॥

कर्म्मशूरः । त्रि । कर्म्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्म्मपरिसमापके ॥ फलपर्य्यन्तकर्म्मकर्त्तरि ॥ कर्म्मणिशूरः सप्तमीसमासः ॥

कर्म्मशेषः । त्रि । उत्पाद्यविकार्य्याप्यसंस्कार्य्येषु पुरोडाशसोमसान्नाय्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्गः । पुं । कर्म्मसु दृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदं करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्म्मफलाधिकारिणि । कर्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्म्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रहः । पुं । कर्म्मसङ्गृह्यते समवैत्यनेनेति व्युत्पत्त्या कर्म्माश्रये ॥ कर्म्मणः पुंव्यापाररूपस्य अर्थभावनायाः सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पुं । कर्म्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्म्मणि सचिवः सहायः ॥

कर्म्मसन्न्यासिकः । पुं । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पुं । यतौ ॥ द्विविधः कर्म्मसन्न्यासः फलसाधनभेदतः । फलाय चानिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्म्मणोऽपि त्याज्यत्वे कर्म्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वान्नैवमित्याह । अविशुद्धधियः कर्म्मण्यधिकारो विशुद्धधीः । सत्यां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म्म सन्त्यजेत् ॥ तदर्थं मुमुक्ष्वर्थम् ॥ कर्म्मणः सन्न्यासः कर्म्मसन्न्यासः । सोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्म्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात् कर्म्म न कुर्व्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥

कर्म्मसाक्षी । पुं । सूर्य्ये ॥ सूर्य्यादिनवसु ॥ सूर्य्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्म्मणो नव साक्षिणः ॥ कर्म्मणः साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धिः । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्षः । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्तः । पुं । कर्म्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्म्मान्ते इत्युक्तः ॥ कर्म्मावसाने ॥ कर्म्मान्ते दासभृत्यांश्चेत्यु

न्ते: ॥

कर्म्मार: । पुं । कर्म्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्म्मरङ्गे । कमरखइतिभाषा ॥

कर्म्मार्ह: । पुं । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्म्माशौच: । पुं । अनहङ्कारे ॥

कर्म्मी । पुं । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्म्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्म्मीहि चन्द्रमण्डलाधिकारी परतन्त्रोदेवानामन्नभूत: इति श्रौतीप्रसिद्धि: ॥ त्रि । कर्म्मविशिष्टे ॥ कर्म्मास्ति अस्य । व्री० इनि: ॥

कर्म्मिष्ठ: । त्रि । क्रियावति ॥

कर्म्मीरक: । पुं । शाखोटे ॥

कर्म्मेन्द्रियम् । न । कर्म्मसाधकेइन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्तेच ॥ पायूपस्थम्पाणिपादौ वाक्चैवेन्द्रियसङ्ग्रह: । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रिया: ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्य:पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानिभवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशेजातानि क्रमात् कर्म्मेन्द्रियाणिच । प्रत्येकमिति ॥ कर्म्मसाधकमिन्द्रियङ्कर्म्मेन्द्रियम् ॥ कर्म्मेन्द्रियदेवता: अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतय: । कर्म्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्म्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दा:क्रमेण वागादीनांविषया: ॥

कर्व्व: । पुं । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कृणाति । कॄञ् हिंसायाम् । किरतिवा । कॄविक्षेपे । कॄगॄशॄदॄभ्योव: ॥

कर्व्वट: । पुं । न । द्विशतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्थजना:क्रयविक्रयादिना सेवादिनावा येनग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतु: समग्रामे ॥ चतु: समेगृहस्थाने ॥ चतु: शतग्रामसङ्गृहस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्व्वुर: । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कॄञ्० । कॄगॄशॄवनिभ्य: करच् ॥

कर्व्वुरी । पुं । उमायाम् । शिवायाम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

कर्श्य: । पुं । कर्च्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

कर्ष: । पुं । न । अक्षे । माषषोडशके माने । अशीतिरत्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्ष: स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । बिडालपदके ॥ राज

निर्घाटकमते कर्षः स्याद्दशमाषकः ॥ पुं । कर्षणे ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच् । भावे घञ्वा ॥

कर्षकः । त्रि । क्षेत्राजीवे । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्तरि ॥ पुं । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल् ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिना भूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट् ॥

कर्षणी । स्त्री । क्षीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफलः । पुं । विभीतकवृक्षे । कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्वमुखबन्धनरज्जुस्थितलौहे ॥ क्षीरिकावृक्षे ॥

कर्षितः । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधर्मकर्षितः वृत्तिकर्षितइति ॥

कर्षूः । पुं । करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥ वार्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ ऋषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये । कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ इष्टिखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे ॥ कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्याञ्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हि च चित् चेति विग्रहः ॥

कलः । पुं । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ शालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन । कडमदे । हलश्चेति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । डलयोरेकत्वम् ॥

कलकः । पुं । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठः । पुं । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कलः कण्ठोऽस्य ॥

कलकलः । पुं । कोलाहले । बहुभिः कृते उच्चैः शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां खलु फलं न याभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनुः । अयं हि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्यातस्तव लहरिलीलाकलकल इति जगन्नाथत्रिशृली ॥ सर्जनिर्यासे ॥ कलशब्दे । कलनम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । कलादपि कलः ॥

कलघोषः । पुं । कोकिले ॥ कलो घो

घो यस्य ॥

कलङ्कः । पुं । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लौहकिट्टे ॥ कम् शोभां लङ्कयति हीनतां गमयति आपयति वा । लकि गतौ । कर्म्मण्यण् । यद्वा । कलति । कल शब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासौ वङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ॥

कलङ्कषः । पुं । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लौहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

कलङ्कुरः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कलञ्जः । पुं । सविषास्त्रेण हतयोर्मृगपक्षिणोः ॥ ताम्रकूटे । तामाकु सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपर्णीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टनधूमपानात् स्याद्दन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफघ्नमामज्वरहानिकृच्च गान्धर्व्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताशी प्रोच्यते गुञ्जा सातिस्रो रूपकं भवेत् । रूपकैर्द्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना

मतः इतियुक्तिकल्पतरुः ॥

कलनूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्य्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गद्यते वा । गड सेचने । गडेरादेश्च क इति अत्रन् । डलयोरैक्यम् ॥ कलं त्रायते वा । त्रैङ् पालने । कः ॥ कडति कड्यते वा । कड शासने । बाहुलका द्त्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पुं । कलध्वनौ ॥ कलो ऽमलो धौतो ऽस्य ॥

कलध्वनिः । पुं । पारावते ॥ पिके । । कोकिले ॥ मयूरे ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलो ध्वनिर्यस्य । कर्म्मधारयो वा ॥

कलध्वानः । पुं । पारावते ॥ परभृते ॥ बर्हिणि ॥ कलो ध्वानो ऽस्य ॥

कलनः । पुं । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्माणि ॥ दोषे ॥ लङ्घने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्व्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या कालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

या भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने । गणने ॥

कलना । स्त्री । वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥

कलन्दरः । पुं । सङ्कीर्णजातिविशेषे । स तु लेटात् तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्ते पुराणम् ॥

कलन्दिका । स्त्री । सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कलन्धुः । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । कुवकालुकायाम् । घोलिकायाम् ॥

कलभः । पुं । पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूतिः ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ कलयति । कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा । कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । दृशृशलिकलिगर्द्दिभ्योऽभच् । कलेभाषते वा । भाषव्यक्तायां वाचि । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलभवल्लभः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

कलभी । स्त्री । चञ्चुवृक्षे ॥

कलभैरवः । त्रि । मधुरभीषणे ॥

कलमः । पुं । लेखन्याम् । वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चौरे । पाटच्चरे ॥ कलते । कल श० । कलिकर्व्योरमः ॥

कलमोत्तमः । पुं । गन्धशालौ ॥

कलम्बः । पुं । नालिकाशाके ॥ पृषत्के । शरे ॥ कल्यते । कल विक्षेपे । डलयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बजित्यम्बच् ॥ कदम्बे । नीपपादपे ॥ कडम्बे । शाकनाड्याम् ॥ कडति । कड मदे । अम्बच् ॥ केन लम्बते वा । लबि अवस्रंसने । पचाद्यच् ॥

कलम्बकः । पुं । कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥

कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम् । मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कलम्बी । स्त्री । जलजलताशाकविशेषे । कलम्बिकायाम् । कलमीशाक इतिगौडभाषा । करेंमु इतिभाषा ॥ कडति । कड मदे । कृकदीत्यम्बच् । डलयोरेकत्वम् ॥ केजले लम्बते वा । लबि० । अच् । गौरादित्वान्ङीष् । कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥

कलम्बुः । पुं । कलम्बिकायाम् ॥

कलम्बुटम् । न । नवनीते । हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥

कलम्बूः । स्त्री । कलम्ब्याम् । करेंमू इति प्रसिद्धशाके ॥

कलरवः । पुं । कपोते । पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि । कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥

कलल: । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ कलने । शुक्रशोणितसङ्घाते ॥ कल्यते । कललङ्घ्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकल: ॥

कललज: । पुं । राले । सालनिर्य्यासे ॥

कललजोद्भव: । पुं । सालवृक्षे ॥

कलविङ्क: । पुं । चटके ॥ कलिङ्गकवृक्षे । इन्द्रयवे ॥ कलं वङ्कते । वकि गतौ । अच् । पृषो° ॥

कलश: । पुं । न । घटे । कूटे । कलसा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिड: ॥

कलशि: । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीति भाषा । चाकुलिया इतिगौडभाषा ॥ गर्गर्याम् । मन्थपात्रे ॥ कलं श्यति । शोतनूकर्म्मणि । इन् । वाहुलकादाकारलोप: । कलशिमुदधिगुर्वीं वल्लवा लोडयन्तीति माघ: ॥

कलशी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥ जाति लक्षणोङीष् ॥

कलस: । पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानांविश्वकर्मणा । निर्मितोयं सवै यस्मात् कलसस्तेन कथ्यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषा

र्थं सुरासुरै: । पीयूषधारणार्थाय निर्म्मितो विश्वकर्म्मणा ॥ कला: कलास्तु देवानामसिता स्ता: पृथक् पृथक् । यत: कृतास्तु कलसा स्ततस्ते परिकीर्त्तिता: इत्यादि कालिकापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्रीडनयो: । पचाद्यच् ॥

कलसि: । स्त्री । ⎫ पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्ग
कलसी । स्त्री । ⎭ र्याम् ॥

कलसीसुत: । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

कलसोदधि: । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधि: मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलह: । पुं । खड्गकोषे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लडाई इतिभाषा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्वनेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिड: ॥

कलहंस: । पुं । कादम्बे । वालिहाँस इतिगौडभाषाप्रसिद्धे हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ त्रयोदशाक्षरावृत्ति प्रभेदे ॥ सजसा: सगौचकथित: कलहंस: । इति छं° । यमुनाविहारकुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलि: । जनचित्तहारिकलकण्ठनिनाद: प्रमुदं तनोतु तव न

न्हतनूजः ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्य
स्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥
कलहनाशनः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥
कलहप्रियः । पुं । नारदे ॥ इतिमहा
भारतम् ॥
कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥
कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥
अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य
पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात्
कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्वि
ता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायिका
नयशालिभिरिति ॥
कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । वृद्ध इ
तिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥
चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिं
शत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि
॥ नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥
विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥
मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम्
॥ राशेस्त्रिंशद्भागांशस्तस्य षष्टिभागः
कलेतिज्योतिर्विदः । यथा । विकला
नां कलाषष्ट्या तत्षष्ट्याभाग उ
च्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो
द्वादशैवते । इति ॥ अथ शैवतन्त्रोक्ता
श्चतुः षष्टिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम्
१ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्य
म् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छे

द्यम् ६ । तण्डुलकुसुमवलिविकाराः
७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसना
ङ्गरागाः ९ । मणिभूमिका कर्म्म १० ।
शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२
। उदकघातः १३ । चित्रायोगाः १४
। माल्यग्रथनविकल्पाः १५ । शेखरा
पीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगाः
१७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयु
क्तिः १९ । भूषणयोजनम् २० । इ
न्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगाः
२२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाक
पूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पान
करसरागासवयोजनम् २५ । सूची
वापकर्म्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ ।
प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ ।
दुर्वचकयोगाः ३० । पुस्तकवाचन
म् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम्
३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ ।
पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३४ ।
तर्कुकर्म्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ ।
वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा
३८ । धातुवादः ३९ । मणिरागज्ञा
नम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृ
क्षायुर्वेदयोगाः ४२ । मेषकुक्कुट
लावक युद्धविधिः ४३ । शुकसारि
काप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम्
४५ । केशमार्ज्जनकौशलम् ४६ । अ

चरमुष्टिकाकथनम् ४७ । म्लेच्छितकविकल्पाः ४८ । देशभाषाज्ञानम् ४९ । पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञानम् ५० । अत्र निमित्तज्ञान मिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृका ५१ । धारणमातृका ५२ । सम्पाठ्यम् ५३ । मानसीकाव्यक्रिया ५४ । क्रिया विकल्पाः ५५ । छलितकयोगाः ५६ । अभिधानकोषच्छन्दोज्ञानम् ५७ । वस्त्रगोपनानि ५८ । द्यूतविशेषः ५९ । आकर्षक्रीडा ६० । बालकक्रीडनकानि ६१ । वैनायिकीनां विद्यानांज्ञानम् ६२ । वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३ । वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिनः ॥ क्वचित् पुस्तके सूचीवापकर्मसूत्रक्रीडेत्येकं पदम् । तदुत्तरं वीणाडमरुकवाद्यानि । वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकीनामितित्व पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयेः । पचाद्यच् ॥ कल्यते वा । पुंसीतिघः ॥ यद्वा कंलाति । आतोनुपे तिकः ॥

कलाकूलम् । न । विषे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कलाकेलिः । पुं । कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुरः । पुं । सारसे पक्षिणि ॥ कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफोणेरधोमणिवन्धपर्यन्ते । कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥
कलची । स्त्री । }

कलाजाजी । स्त्री । सुषव्याम् । कारव्याम् । कलौंजी मंगरैला इतिच ख्यातद्रव्ये ॥

कलादः । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामादत्ते । डुदाञ्० । मू० कः ॥

कलादकः । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधिः । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधीयन्ते ऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणे चेति किः ॥

कलानुनादी । पुं । रोलम्बे । भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । न । वृद्धौ । लाभे । सूद इतिभाषा ॥

कलापः । पुं । संहतो । समूहे ॥ मयूरपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूषणसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विदग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ देवापि र्योगमास्था

य कलापग्राममास्थित: । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति । आप्लृ० । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चेति घञ् ।

कलापक: । पुं । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कलापार्थे ॥ स्वार्थेक: ॥ न । ऋणविशेषे ॥ यस्मिन् काले मयूरा: कलापिनो भवन्ति सउपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यश्वत्थयववुसादुन् ॥

कलापी । पुं । प्लक्षवृक्षे ॥ बर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्यास्ति । इनि: ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥

कलापूर्ण: । पुं । चन्द्रमसि ॥ कलाभि: पूर्ण: ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामक: । पुं । व्रीहिविशेषे । कलमधान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

कलाय: । पुं । सतीनके । हरेणौ । मटर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकट: प्रोक्त: । कलायोमधुर: स्वादु: पाकेरूक्षश्चशीतल: । कषायो वातलो ग्राही कफपित्तहरो लघु: ॥ कलमयते । अय० । कर्मण्यण् ॥

कलायन: । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउ शाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्तं त्रिदोषजित् ॥

कलाया । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालाप: । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान् । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेषस्य वीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविक: । पुं । कुक्कुटे ॥

कलाविकल: । पुं । चटके ॥

कलाहक: । पुं । वाद्यविशेषे । काहलायाम् ॥

कलि: । पुं । शूरे ॥ आजौ युधि ॥ कलहे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मार्थसाधनम् । यत्र स्वप्रतिभामानं तस्मै श्रीकलयेनम इति कलिविडम्बनम् ॥ अत्रवर्ज्यानाह । । देवराच्चसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रमग्रह: । दत्ताक्षतताया: कन्याया: पुनर्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकार:

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थान
गमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्नि
होत्रहवन्याश्च लेहो लीढापरिग्रहः
। असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्वि
जातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष मघ
सङ्कोचनंतथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध
मङ्गस्पर्शनमेवच ॥ प्रायश्चित्तविधा
नञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संस
र्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः
॥ दत्तौरसेतरेषाञ्च पुत्रत्वेनपरिग्र
हः । शामित्वं चैवविप्राणां सोमवि
क्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मच
र्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौयुगे
त्विमान् धर्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषि
णः ॥ * ॥ तद्युगधर्मा यथा । क
लौतुधर्मपादानां तुर्यांशो ऽधर्महे
तुभिः । एधमानैः क्षीयमाणोह्य
न्ते सोपिविनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन्
लुब्धादुराचारानिर्दयाः शुष्कवैरि
णः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासो
त्तराः प्रजाः ॥ यदा मायानृतं तन्द्रा
निद्राहिंसाविषादनम् । शोकमो
हौभयंदैन्यंसकलिस्तामसः स्मृतः
॥ यस्मात् क्षुद्रदृशोमर्त्याः क्षुद्रभा
ग्यामहाशनाः । कामिनोवित्तही
नाश्चस्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ द
स्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाषण्डदूषि

ताः । राजानश्च प्रजाभक्ष्याः शिश्नो
दरपराद्विजाः ॥ अव्रतावटवोऽशौ
चाभिक्षवश्चकुटुम्बिनः । तपस्विनो
ग्रामवासा न्यासिनोत्यर्थलोलुपाः ॥
ह्रस्वकाया महाहारा बह्वपत्या ग
तह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौ
र्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति
वैक्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः ।
अनापद्यपिमंस्यन्ते वार्त्तांसाधु जुगु
प्सिताम् ॥ पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृ
त्याअप्यखिलोत्तमम् । भृत्यंविप
न्नंपतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥
पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हि
त्वासौरतसौहृदाः । ननान्दृश्याल
संवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौनराः ।
शूद्राःप्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेशोपजी
विनः । धर्मंवक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधि
रुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्न म
नसो दुर्भिक्षकर कर्षिताः । निरन्ने
भूतले राजन्ननावृष्टि भयातुराः ॥
वासोन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः
। हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति
कलौप्रजाः ॥ कलौकाकिणिके प्यर्थे
विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यंति हि
प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकान
पि ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ
पितरावपि । पुत्रान्भार्यांच्च कुलजां

शूद्राः शिश्नोदरम्भराः ॥ कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् । प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाषण्डविभिन्नचेतसः ॥ * ॥ कलिकृतदोषविनाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयं म्रियमाण आतुरः पतन् स्खलन् वा विवशो गृणन् पुमान् । विमुक्तकर्मार्गल उत्तमां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जनाः ॥ पुंसां कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वान् हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ श्रुतः सङ्कीर्त्तितो ध्यातः पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणां धुनोति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताशुभम् ॥ यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥ तस्मात् सर्वात्मना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् । म्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि परां गतिम् ॥ कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान् गुणः । कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः । द्वापरे परिचर्य्यायां कलौ तद्धरिकीर्त्तनात् ॥ * ॥ तद्युगस्थेषधर्माः ॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमालवाः । व्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ॥ सिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छाश्चाब्रह्मवर्चसः ॥ तुल्यकाला इमे राजन् म्लेच्छप्रायाश्च भूभृतः । एतेऽधर्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधनाहृताः । उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वाऽल्पकायुषः ॥ असंस्कृताः क्रियाहीना रजसा तमसावृताः । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राजन्यरूपिणः ॥ जनतन्नाथास्तेपदास्तच्छीलाचारवादिनः । अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ॥ ततश्चानुदिनं धर्मः सत्यं शौचं क्षमा दया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः ॥ वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ लिङ्गमेवा-

असख्यातास्वन्योन्यापत्तिकारणाम्।
अहन्त्यान्यायदौर्बल्यं पाण्डित्येचा
पलंबच: ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे सा
धुत्वेदम्भएवहि । स्वीकार एवचोद्वा
हे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरेवार्य्ये
यनंतीर्थं लावण्ये केशधारणम् । उ
दरम्भरता स्वार्थ: सत्यत्वे धाष्ट्र्यमे
वहि ॥ दाक्ष्ये कुटुम्बभरणं यशोर्थे
धर्मसेवनम् । एवंप्रजाभिर्दुष्टाभि
राकीर्णेक्षितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट् च
त्रशूद्राणांयो वली भविता नृप:। प्र
जाहिलुब्धैराजन्यैर्निघृणैर्दस्युधर्मि-
भि:॥आच्छिन्नदारद्रविणायास्यन्ति
गिरिकाननम् । शाकमूलामिषक्षौ
द्रफलपुष्पाष्टि भोजना: ॥ अनावृ
ष्ट्याविनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडि-
ता: । शीतवातातपप्रावृड्हिमैर
न्योन्यत:प्रजा: ॥ क्षुत्तृड्भ्यांव्या
धिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया ।
चिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायु:कलौ
नृणाम् ॥ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहि
नां कलिदोषत: । वर्णाश्रमवतां
धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम् ॥ पाषाण्ड
प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषुराजसु । चौ
र्यानृतवृथाहिंसानाना वृत्तिषुवैनृ
षु ॥ शूद्रप्रायेषुवर्णेषु छागप्रायासु
धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौन

प्रायेषुवन्धुषु ॥ अनुप्रायास्वोषधी
षु शमीप्रायेषुस्थास्नुषु । विद्यु
त्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु ।
इत्थं कलौ गतप्राये जनेषुखरधर्मिषु
। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवत-
रिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥
* ॥ अथ विशेषस्तु श्रीमन्महा-
निर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमदाद्या प्रश्न:
। आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मवि
लोपिनि । दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्ट
कर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदा: प्रभवस्तत्र
स्मृतीनां स्मरणं कुत: । नानेतिहा
सयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम् ॥ व
हुलानाम्पुराणानां विनाशोभविता
विभो । तदालोकाभविष्यन्ति धर्मक
र्मवहिर्मुखा: ॥ उच्छृङ्खलामदोन्म
त्ता: पापकर्मरता: सदा । कामुका
लोलुपा: क्रूरा निष्ठुरादुर्मुखा: श
ठा: ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशो
कसमाकुला: । नि:श्रीका निर्वला
नीचा नीचाचारपरायणा:॥ नीच
संसर्गनिरता: परवित्तापहारका: ।
परनिन्दापरद्रोहपरीवादपरा: खल-
ला:॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभय
विवर्जिता: । निर्धनामलिनादीना
दरिद्राश्चिररोगिण: ॥ विप्रा: शूद्र
समाचारा: सन्ध्यावन्दनवर्जिता: ।

कलिः

कलावाद्ययुगे लुब्धा दुष्टेच्छाः पापकारिणः ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा दाम्भिका दुष्टपण्डकाः । कन्याविक्रयिणो ब्रात्याः सर्वेऽधर्मपरायणाः ॥ लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापरायणाः । पाषण्डाः पण्डितम्मन्याः श्रद्धाभक्तिविवर्जिताः ॥ कदाहाराः कदाचारा भृतकाः शूद्रसेवकाः । शूद्रान्नभोजिनः क्रूरा वृषली रतिकामुकाः ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदारान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमेतावत् केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेचनम् । धर्मशास्त्रसदानिन्दा साधुद्रोहो निरन्तरम् ॥ सत्कथालापमात्रञ्च न तेषां मनसि क्वचित् । त्वया कृतानि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे ॥ निगमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकराणि च । देवीनां यत्र देवानां मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् ॥ कथितास्तत्र बहवो न्यासाः सृष्टिस्थित्यादिलक्षणाः । बद्धपद्मासनादीनि गदितान्यपि भूरिशः ॥ पशुवीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदाः । शवासनं चितारोहो मुण्डसाधनमेव च ॥ लतासाधनकर्माणि त्वयोक्तानि सहस्रशः । पशुभावदिव्यभावौ स्वयमेव निवारितौ ॥ कलौ न प-

कलिः

शुभावोऽस्ति दिव्यभावः कुतो भवेत् । पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत् पशुः ॥ न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसा न स्त्रियं स्मरेत् । दिव्यश्च देवताप्रायः शुद्धान्तःकरणः सदा ॥ द्वन्द्वातीतो वीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी । कलिकल्मषयुक्तानां सर्वदाऽस्थिरचेतसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भावशुद्धिः कथं भवेत् ॥ वीरसाधनकर्माणि पञ्चतत्त्वादितानि च । मद्यं मांसं तथा मत्स्यमुद्रामैथुनमेव च । एतानि पञ्चतत्त्वानि त्वया प्रोक्तानि शङ्कर ॥ कलिजा मानवा लुब्धाः शिश्नोदरपरायणाः । लोभात् तत्र पतिष्यन्ति न करिष्यन्ति साधनम् ॥ इन्द्रियाणां सुखार्थाय पीत्वा च बहुलं मधु । भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितविवर्जिताः ॥ परस्त्रीधर्षकाः केचिद् दस्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते मत्ताः पापयोनिविचारणम् ॥ अतिपानादिदोषेण रोगिणो बहवः क्षितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा च विकलेन्द्रियाः ॥ ह्रदे गर्त्ते प्रान्तरे च प्रासादात् पर्वतादपि । पतिष्यन्ति मरिष्यन्ति मनुजा मदविह्वलाः ॥ केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभिः स्वजनैरपि । केचिन्मौना मृतप्राया अपरे ब

हुजल्पकाः ॥ अकार्यकारिणः क्रूराध
र्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानि क
र्माणि कथितानि त्वया प्रभो । मन्येता
नि महादेव विपरीतानि मानवे ॥ के
वा योगं करिष्यन्ति न्यासजातानि के
पि वा । स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां
जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावे
न कलौ नराः । भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः
सर्वथा पापकारिणः ॥ तेषामुपायं
दीनेश कृपया कथय प्रभो । आयुरा-
रोग्यवर्च्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ वि
द्याबुद्धिप्रदं नृणामप्रयत्नशुभंकरम् ।
येन लोका भविष्यन्ति महाबलपराक्र
माः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापि
त्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरु
षाः परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ॥ देवता
गुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्म
ज्ञा ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः
॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्व हि
तायय त् । कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णा
श्रमविभेदतः । विना त्वां सर्वलोका
नां कस्त्राता भुवनत्रये ॥ इति श्रीमहा
निर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासे जीवनिस्ता
रोपाय प्रश्नः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा
शङ्करो लोकशङ्करः । कथयामास त
त्त्वेन महाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीस
दाशिव उवाच ॥ साधु पृष्टं महाभागे

जगतां हितकारिणि । एतादृशः शु-
भः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ धन्या
सि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्म
नाम् । यद्यदुक्तं त्वया भद्रे सत्यं सत्यं
यथार्थतः ॥ सर्वज्ञास्त्वं त्रिकालज्ञा ध
र्मज्ञा परमेश्वरि । भूतम्भवद्भविष्यञ्च
धर्ममुक्तं त्वया प्रिये ॥ यथातत्त्वं यथा
न्यायं यथायोग्यं न संशयः । कलिक
ल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि
॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः
श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृति
भिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ सत्यं स
त्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते
। विना ह्यागममार्गेण कलौ नास्ति ग
तिः प्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मये
वोक्तं पुरा शिवे । आगमोक्तविधाने
न कलौ देवान्यजेत् सुधीः ॥ कला
वागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते
। न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न सं
शयः ॥ सर्वैर्वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः
संहितादिभिः । प्रतिपाद्योऽस्मि ना
न्योऽस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ आ
मनन्ति च ते सर्वे मत्पदं लोकपाव-
नम् । मन्मार्गविमुखा लोकाः पा
षण्डा ब्रह्मघातिनः । अतो मन्म
तमुत्सृज्य यो यत्कर्म समाचरेत् ।
निष्फलं तद्भवेद्देवि कर्त्ता च नारकी-

भवेत् । मूढो मन्त्रमनुत्सृज्ययोन्यन्मन्त्रमुपाश्रयेत् । ब्रह्महापितृहा स्त्रीघ्नः सम्भवेन्नात्र संशयः ॥ कलौ तन्त्रोदिता मन्त्राः सिद्धा स्तूर्णफलप्रदाः । शस्ताः कर्म्मसु सर्वेषु जपयज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्य्याः श्रौतजातीया विषहीनोरगा इव । सत्यादौ सफला आसन् कलौते मृतका इव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्व्वेन्द्रियसमन्विताः । अमूरशक्ताः कार्य्येषु तथान्ये मन्त्रराशयः ॥ अन्यमन्त्रैः कृतङ्कर्म वन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा । नतत्र फलसिद्धिः स्याच्छ्रम एव हि केवलम् ॥ कलावन्योदितैर्म्मार्गैः सिद्धिमिच्छतियोनरः । तृषितोजाह्नवीतीरे कूपं खनतिदुर्म्मतिः ॥ मदुक्तादुदितं धर्म्मं हित्वान्यद्धर्म्ममीहते । अमृतं स्वगृहे त्यक्त्वा क्षीरमार्कं सवाञ्छति ॥ नान्यःपन्था मुक्तिहेतुरिहामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो मार्गो मोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्राणि बहुधोक्तानि नानाख्यानान्वितानिच । सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिविभेदेन पशुबाहुल्यतः प्रिये । क्वचा चारोदितंधर्म्मं गुप्त्यर्थं कथितं क्वचित् ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित्क

थितान्यपि । देवतानानाविधाः प्रोक्ता देव्योपिबहुधाः प्रिये ॥ भैरवाश्चैव वेतालावटुका नायिकागणाः । शाक्ताः शैवावैष्णवाश्चसौरा गाणपतादयः ॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपायान्यनेकशः । भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्त फलदानिच ॥ यथायथाकृताः प्रश्ना येनयेन यदायदा । तदात स्योपकारायतथैवोक्तंमयाप्रिये ॥ सर्व्वलोकोपकाराय सर्व्वप्राणिहिताय च । युगधर्म्मानुसारेणयाथातथ्येन पार्व्वति ॥ त्वयायादृक्कृतः प्रश्नोन केनापिपुराकृतः । तवस्नेहेनवक्ष्यामि सारात्सारंपरात् परम् ॥ वेदानामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्च विशेषतः । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्यते मया ॥ यथा नरेषु तन्त्रज्ञाः सरितां जाह्नवीयथा । यथाहंत्रिदिवेशानामागमानामिदं तथा ॥ किंवेदैः किंपुराणैश्च किंशास्त्रैर्ब्बहुभिः शिवे । विज्ञाते स्मिन्महा तन्त्रे सर्व्वसिद्धीश्वरोभवेत् ॥ यतोजगन्मङ्गलाय त्वयाहं विनियोजितः । अतस्ते कथयिष्यामि यद्विश्वहितकृद्भवेत् ॥ कृते विश्वहितेदेवि विश्वेशः परमेश्वरः । प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंतदाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

कलि:

ऽद्वैत: परात्पर: । स्वप्रकाश: सदा
पूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्वि
कारोनिराधारोनिर्विशेषो निराकु
ल: । गुणातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मा
सर्वदृग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुस
र्वव्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणा
भास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोका
तीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोच
र: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तं नजाना-
तिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं त्रैलो
क्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्ति
ष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यता
मुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक् पृथक् ।
तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि
॥ कारणं सर्वभूतानां सएक: परमे
श्वर: । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्र
ष्टाब्रह्मेतिगीयते ॥ विष्णु: पालयि-
तादेविसंहर्त्ताहंतदिच्छया । इन्द्रा
द्यालोकपाला: सर्वेतद्वशवर्त्तिन:
॥ स्वेस्वेधिकारेनिरता स्तेशासतित
दाज्ञया । त्वम्परामकृति स्तस्यपूज्या
सि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपे
णतत्तद्विषययोजिता: । स्वस्वंकर्म
प्रकुर्वन्तिन स्वतन्त्रा: कदाचन ॥ य
द्भयाद्वाति वातोपिसूर्यस्तपतियद्भ
यात् । वर्षन्ति तोयदा: कालेपुष्प
न्तितरवोवने ॥ कालङ्कालयते का

कलि:

लेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदा
न्तवेद्योभगवान् यत्तच्छब्दोपल-
क्षित: ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया:
सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंत
न्मयं सकलं जगत् ॥ तस्मिंस्तुष्टे ज
गत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् । तदा
राधनतोदेवि सर्वेषांप्रीणनं भवेत्॥
तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्ल-
वा: । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथा सर्वे
ऽमरादय: ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्
पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा:
सुन्दर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यथा
गच्छन्तिसरितो ऽवशेनापिसरित्प-
तिम् । तथार्चादीनिकर्माणितत्तुद्दे
शानिपार्वति ॥ योयोयाम्यामय
जेद्देवान्श्रद्धयायद्यदाप्तये । तत्तद्
दातिसोध्यक्षस्तैस्तैर्देवगणै:प्रिये ॥ ब
हुनात्रकिमुक्तेनतवाग्रेकथ्यतेप्रिये -
। ध्येय: पूज्य: सुखाराध्यस्तंविना
नास्तिमुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्च
कायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारा
दिनियमोनोपचाराश्च भूरिश: ॥
नदिक्कालविचारोस्तिन मुद्रान्यास
संहति: । यत्साधनेकुलेशानितंवि
ना कोन्यमाश्रयेत् ॥ * ॥ इतिश्री
महानिर्वाण तन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्त
मेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

सदाशिवसंवादेजीव निस्तारोपाय
प्रश्नोत्तरेपरब्रह्मोपासनोपक्रमोना
मद्वितीयोल्लासः ॥ २ ॥ * ॥ तृती
योल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ
पापयुगे घोरे तपोहीनेऽति दुस्तरे
। निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्यसा
धनम् ॥ साधनानिबहूक्तानि नाना
तन्त्रागमादिषु । कलौदुर्बलजीवा
नामसाध्यानिमहेश्वरि ॥ अल्पायुषः
स्वल्पसत्त्वा अन्नाधीनासवः प्रिये । लु
ब्धाधनार्जनेव्यग्राः सदाचञ्चलमान
साः ॥ समाधावस्थिरधियोयोगक्लेशा
सहिष्णवः । तेषांहिताय मोक्षायब्र
ह्ममार्गोयमीरितः ॥ कलौनास्त्येव
नास्त्येव सत्यंसत्यंमयोच्यते । ब्रह्मदी
क्षांविनादेवि कैवल्या यसुखायचेति
॥ * ॥ श्रुत्वासम्यक् परब्रह्मोपासनं
परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्ना भूयः
परिपृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथि
तं यत्त्वयानाथब्रह्मोपासनमुत्तमम्
. सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद्ब्रह्मपदप्रद
म् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकंसुख
साधनम् । श्रुत्वास्मिजगदीशानत
ववाक्यामृतप्लुता ॥ यदुक्तंकरुणासि
न्धोयथा ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति
ब्रह्मसायुज्यंतथैवममसाधनात् ॥ ए
तद्वदितुमिच्छामि मदीयंसाधनंपर

म् । ब्रह्मसायुज्यजनकं यत्त्वयाकथि-
तम्प्रभो ॥ विधानंकीदृशंतस्यसाध
नंकेनवर्त्मना । मन्त्रःकोवाचविहि
तोध्यानपूजादिकञ्चकिम् ॥ सविशे
षंसावशेषमामूलात्तु महेसि । म
मप्रीतिकरंदेवलोकानां हितकार
कम् ॥ कोह्यन्यस्त्वामृतेशम्भोभव
व्याधिभिषग्गुरुः ॥ इतिदेव्यावचः
श्रुत्वादेवदेवोमहेश्वरः । उवाच
परयाप्रीत्या पार्वतीं पार्वतीपतिः
॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ शृणुदेवि
महाभागेतवाराधनकारणम् । य
त्साधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नु-
ते ॥ त्वंपराप्रकृतिः साक्षाद्ब्रह्मणः
परमात्मनः । त्वत्तोजातंजगत्सर्वं
त्वंजगज्जननीशिवे ॥ महदाद्यणु
पर्यन्तं यदेतत् सचराचरम् । त्वयै
वोत्पादितं भद्रेत्वदधीनमिदं जगत्
॥ त्वमाद्या सर्वविद्यानामस्माकम
पि जन्मभूः । त्वंजानासिजगत्सर्वं
नत्वांजानातिकश्चन ॥ त्वंकाली ता
रिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धू
मावतीत्वंबगला भैरवी छिन्नमस्त
का ॥ त्व मन्नपूर्णा वाग्देवीत्वंदेवि
कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपात्वंस
र्वदेवमयीतनुः ॥ त्वमेवसूक्ष्मास्थू
ला त्वंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

राकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुम
र्हति॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे
जगतामपि । दानवानां विनाशाय
धत्से नानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा
त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा ।
त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधा-
रिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् । कथितं सर्वतन्त्रेषु-
भावाश्च कथितास्त्रयः ॥ पशुभावः
कलौ नास्ति दिव्यभावोऽपि दुर्लभः ।
वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि क-
लौ युगे ॥ कुलाचारं विना देवि क-
लौ सिद्धिर्न जायते । तस्मात्सर्वप्रय
त्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुला
चारेण देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते ।
ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्यो जीवन्मुक्तो न
संशयः ॥ ज्ञानेन मेध्यमखिलममे
ध्यं ज्ञानतो भवेत् । ब्रह्मज्ञाने समु-
त्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ यो जा
नाति परं ब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम्
। किमस्त्यमेध्यं तस्याग्रे सर्वं ब्रह्मेति
जानतः ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि स-
र्वेषां जननी परा । तुष्टायां त्वयि दे
वेशि सर्वेषां तोषणं भवेत् ॥ सृष्टेरा
दौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचर
म् । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं परब्रह्मसि
सृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृ

ष्टमिदं जगत् । निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म स
र्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपं सर्वतो व्या
पि सर्वमावृत्य तिष्ठति । सदैकरूपं चि
न्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु ॥ न करोति
नचाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति । स
त्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोच
रम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महा
योगिनी परा । करोषि पासि हंस्य-
न्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तव रूपं महा
कालो जगत्संहारकारकः । महासं
हारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति ॥
कलनात्सर्वभूतानां महाकालः प्रकी
र्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमा
द्या कालिका परा ॥ कालसंग्रसनात्
काली सर्वेषामादिरूपिणी । काल
त्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीय
ते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं नि
राकृति । वाचातीतं मनोगम्यं त्वमे
कैवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराका
रा मायया बहुरूपिणी । त्वं सर्वादि
रनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ अ
तस्ते कथितं भद्रे ब्रह्ममन्त्रेण दीक्षितः ।
यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साध-
नात् ॥ मानाचारेण भावेन देशका-
लाधिकारिणाम् । विभेदात् कथितं
भद्रे कुत्रचित् गुप्तसाधनम् ॥ येयचाधि
कृता मर्त्यास्ते तत्र फलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि
ल्बिषा: ॥ बहुजन्मार्जितै: पुण्यै:कु
लाचारेमतिर्भवेत् । कुलाचारेणपू
तात्मासाचाच्छिवमयोभवेत् ॥ यत्रा
स्तिभोगबाहुल्यं तत्रयोगस्यकाकथा
। योगेपिभोगविरह: कौलस्तूभयम
श्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्वज्ञ: पूजितो
येनसुव्रते । सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चपूजि
तानात्रसंशय: ॥ पृथिवीं हेमसंपूर्णां-
दत्वायत्फलमाप्नुयात् । तस्मात्को
टिगुणंपुण्यंलभते कौलिकार्चनात्
॥ श्वपचोपिकुलज्ञानी ब्राह्मणादति
रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तुब्राह्म
ण: श्वपचाधम: ॥ कौलधर्मात् परो
धर्मोनास्तिज्ञानेतुमामके । यस्या
नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानीनरोभवेत्
॥ सत्यंब्रवीमि ते देवि हृदिकृत्वाव
धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलात्प
रोधर्मोनविद्यते ॥ अयन्तुपरमोमा
र्गोगुप्तोस्तिपशुसङ्कटे । व्यक्तोभविष्य
त्यचिरात् संप्राप्ते प्रबलेकलौ ॥ क
लिकालेप्रवृद्धेतु सत्यंसत्यं मयोच्य
ते । नस्यास्यन्तिविनाकौलान पशवो
मानवाभुवि ॥ यदातुवैदिकींदीक्षा
दीक्षांपौराणिकींतथा । नस्यास्य-
तिवरारोहे तदैवप्रबल: कलि: ॥ य
दातुपुण्यपापानांपरीक्षावेदसम्भवा

। नस्यास्यतिशिवे शास्त्रेतदैवप्रबल:
कलि: ॥ क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना य
दासुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले
शानितदैवप्रबल: कलि: ॥ यदातु-
म्लेच्छजातीया राजानोधनलोलुपा:
। भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैवप्रबल:
कलि: ॥ यदास्त्रियोतिदुर्दान्ता:-
कर्कशा: कलहेरता: । गर्हिष्यन्ति
स्वभर्त्तारंतदैवप्रबल: कलि: ॥ य
दातुमानवा भूमौ स्त्रीजिता: काम
किङ्करा: । द्रुह्यन्तिगुरुमित्रादीन्
तदैव० ॥ यदाक्षोणीस्वल्पफलातो
यदास्तोकवर्षिण: । असम्यक्फलि
नोवृक्षास्तदैव० ॥ भ्रातर: स्वज
नामात्यांयदाधनकणेच्छया । मि
थ: संप्रहरिष्यन्तितदैव० ॥ प्रक
टेमद्यमांसादौ निन्दादण्डविवर्जिते
। गूढपानंचरिष्यन्तितदैव० ॥ स
त्यत्रेताद्वापरेषु यथामद्यादिसेवन
म् । कलावपि तथाकुर्यात् कुलधर्मा
नुसारत: ॥ येकुर्वन्तिकुलाचारंसत्य
पूताजितेन्द्रिया: । व्यक्ताचारा दया
शीलानक्षितानबाधते कलि: ॥ गुरु
शुश्रूषणेयुक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे
। अनुरक्ता: स्वदारेषु नच्छि० ॥ सत्य
व्रता:सत्यनिष्ठा: सत्यधर्मपरायणा:
। कुलसाधनसत्यायेनच्छि० ॥ कुलमा

गैयातत्त्वा निशोधितानिच योगिने।
येदद्युः सत्यवचसे नहि० ॥ हिंसा
मात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिताः।
कुलधर्मेषु नि ष्ठायेनहि०॥ कौलिकैः
सह संसर्गवसतिं कुलसाधुषु । कुर्व
न्ति कौलसेवांये नहि०॥ नानावे
षधराःकौलाः कुलाचारेषु निश्चलाः
। सेवन्तेत्वां कुलाचारैर्नहि० ॥ जीव
सेकादिसंस्कारा: पितृश्राद्धादिकाः
क्रियाः । येकुर्वन्तिकुलाचारैर्न हि०
॥ स्नानंदानं तपस्तीर्थंव्रतं तर्पण-
मेवच। येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि०
॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिन
मेवच। नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्यानहि०॥
कौटिल्यान्तहीनानां स्वच्छाना-
न्तुकुलमार्गिणाम् । परोपकारनिरति
नां साधूनां किङ्करः कलिः॥ कले
र्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये
। सत्यमतिचकौलानामेयः सङ्क
ल्पमात्रतः ॥ अपरेतुयुगे देवि पु
ण्यं पापञ्चमानसम् । न्त्वयामासी
त् कलौपुण्यं केवलं नतुदुष्कृतम्॥
कुलाचारैर्विहीनाये सततासत्य-
भाषिणः । परद्रोहपरायेचतेनराः
कलिकिङ्कराः ॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये
परयोषित्तु कामुकाः। द्वेष्टारःकुल
निष्ठानां तेप्रियाः कलिकिङ्कराः॥

युगाचारप्रसङ्गेन कलेः प्राबल्य-
लक्षणम् । सङ्क्षेपात् कथितम्भ
द्रेप्रीतयेतव पार्वति ॥ प्रकटेचकलौ
देविसर्वे धर्मास्त्वदुर्बलाः । स्थास्यत्ये
कं सत्यमात्रंतस्मात् सत्यमयोभ
वेत् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्म
कुरुतेनरः । तदेवसकलं कर्मसत्यं
जानीहिसुव्रते ॥ नहि सत्यात् प
रोधर्मो न पापम नृतात्परम् । त
स्मात् सर्वात्मनामर्त्यः सत्यमेकंस
माश्रयेत् ॥ सत्यहीनावृथा पूजा
सत्यहीनोवृथा जपः। सत्यहीनं
तपोव्यर्थमूषरेवपनं यथा ॥ सत्य
रूपम्परम्ब्रह्म सत्यं हि परमन्तपः।
सत्यमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात्
परतरंनहि ॥ अतएवमया प्रोक्तंदु
ष्कृते प्रबले कलौ । कुलाचारोपि
सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावतः ॥ गोप
नाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना
। तस्मात्प्रकाशतः कुर्यात्कौलिकः
कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्यगुप्त्यर्थं
मानृतं स्याज्जुगुप्सितम् । यदुक्तं कु
लतन्त्रेषु नयुक्तं प्रबलेकलौ ॥ कृते
धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनकः।
। द्विपादोद्वापरेदेवि पादमात्रंकलौ।
युगे ॥ तथापिसत्यं बलवत्तपः स्व-
र्णं दयापिच । सत्यपादेकृतेलोपे

धर्म्मलोप: प्रजायते ॥ तस्मात् सत्यं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ कुलाचारं विनायच नास्त्युपाय:कुलेश्वरि । तत्रान्यतमवेशश्चेत् कुतो नि:श्रेयसंभवेत् ॥ सर्वथा सत्यपूतात्मामन्मुखेरितवर्त्मना । सर्वङ्कर्म नर: कुर्यात् स्ववर्णाश्रमोदितम् ॥ दीक्षांपूजांजपंहोमंपुरश्चरणतर्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनंसीमन्तोन्नयनं तथा ॥ जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृश्राद्धं कुर्य्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थश्राद्धंवृषोत्सर्गंशारदोत्सवमेवच । यात्रागृह प्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनन्तथा ॥ दिवाकृत्यं निशाकृत्यं पर्वकृत्यन्तथैवच । ऋतुमासवर्षकृत्यं नित्यनैमित्तिकञ्चयत् ॥ कर्त्तव्यंयदकर्त्तव्यंत्याज्यंग्राह्यञ्चयद्भवेत् । मयोक्तेनविधानेन-ततसर्वंसाधयेन्नर: ॥ नकुर्य्याद्यदि-मोहेनदुर्मत्या ऽश्रद्धयापिवा । विनष्ट: सर्वकर्म्मभ्योविष्ठायांसभवेत् कृमि: ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि प्रवलेकलौ । यद्यायत् क्रियते कर्म विपरीतायंतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्मतादीक्षा साधकप्राणघातिनी । पूजापिविफलादेवि हृतमस्मायेपंण-यथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नस्तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृत्ते तु शाम्भवामच्छास्त्रमम्बिके । योन्यमार्गै: क्रियांकुर्यात् सम्हापातकी भवेत् ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्वाणोयो न्यमार्गेणमानव: । सयातिनरकं घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेव्रह्मवध: प्रीक्तोव्रात्योमामवको भवेत् । केवलं स्त्रवाहो ऽसौ चण्डालादधमोपिस: ॥ उद्वाहितापियानारीजानीयात्सातुगर्हिता । उद्वोढापि भवेत् पापीसंसर्गात्कुलनायिके ॥ वेश्यागमनजंपापं तस्यपुंसोदिनेदिने । तद्दत्तात्दत्ततोयादिनैवगृह्णन्तिदेवता: ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्तन्मलपूयवत् । तयोरपत्यंकानीन: सर्वधर्मवहिष्कृत: ॥ दैवेपित्र्येकुलाचारेनाधिकारोऽस्यजायते ॥ अशाम्भवेनमार्गेण देवतास्थापनंचरेत् । नसान्निध्यंभवेत्तत्रदेवताया: कथञ्चन ॥ इहामुत्रफलंनाऽस्तिकायक्लेशोधनक्षय: ॥ आगमोक्तविधिं हित्वाय: श्राद्धंकुरुतेनर: ॥ श्राद्धंतद्विफलंसोपिपितृभिर्नरकंव्रजेत् ॥ तत्तोयंशोणितसमं पिण्डामलमयो

भवेत् । तस्मान्मर्त्त्यः प्रयत्नेन शाङ्कं मतमाश्रयेत् ॥ बहुनात्र किमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते । अशाम्भवं कृतं कर्म सर्वं देवि निरर्थकम् ॥ अस्तु तावत् परो धर्मः पूर्वधर्मोऽपि नश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैव निष्कृतिः ॥ मदुदीरितमार्गेण नित्यनैमित्तकर्मणाम् । साधनं यन्महेशानि तदेव तव साधनम् ॥ विशेषाराधनं तत्र मन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् । शेषं कलिरोगाणां श्रूयतां गदतो मम ॥ ॥ * ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपायप्रश्ने पराप्रकृतिसाधनोपक्रमो नाम चतुर्थोल्लासः ॥ ४ ॥ * ॥ यावद्ब्राह्मणपूजास्ति यावद्गङ्गा धरातले । यावद्वेदमयो घोषस्तावन्नो विद्यते कलिः ॥ हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम् । कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ एकाये । द्यूतक्रीडासाधनीभूताक्षस्य यस्मिन् भागे एकोऽङ्कस्तस्मिन् ॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन् ॥ कलयति कल्यते वा । कल गतौ संख्याने च । अदन्तः । अच इः ॥

कलिः । स्त्री । कोरके । कलिकायाम् ॥ कलते । कल शब्दसंख्यानयोः । सर्वधातुभ्य इन् ॥

कलिकः । पुं । कोचवक इति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रौञ्चे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे । कोरके ॥ वीणामूले ॥ पदसन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । कला नाम भवेत् तालनियता पदसन्ततिः । कलाभिः कलिका प्रोक्ता तद्भेदाः षट् समीरिताः इत्यादिरूपगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलीभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कल गतौ संख्याने च । चुरादिः । अच इः । स्वार्थे कन् ॥

कलिकापूर्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतरबहुकर्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तौ तत्तत्प्रत्येककर्मजन्ये अदृष्टे ॥ इति स्मृतिः ॥

कलिकारः । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिं करोति । कृञ० । कर्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लताकरञ्जे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् । अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलीया इति गौडभाषा ॥

कलिङ्गः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे ॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ कलिङ्गाः । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागे कृष्णातीरान्तगंशिवे । कलिङ्गदेशः सम्प्रोक्तो वाममार्गपरायण इति ॥ कलिङ्गाः क्षत्रियाः तेषांनिवासोजनपदः कलिङ्गाः । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न । कैटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गच्छति । अन्तर्भावितण्यर्थोऽस्मेर्डः । पृ० ॥ खड्गिन्नेतिमुकुटः । कलिंगायतीति स्वामी । के मूर्द्धि लिङ्गं चूडास्येति वा ॥

कलिङ्गकः । पुं । कलिङ्गार्थे ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिङ्गा । स्त्री । नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम् ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्जः । पुं । कटे । चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलितः । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ बद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपालः कुण्डलीदण्डपाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा । कदाकालेमातः कथयकलितालक्तकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्नः । पुं । कुलधर्म्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावत्रातिदोषाढ्ये विषयासक्तमानसः । कृत्वातुसकलंपापंगोविन्दस्मरणाच्छुचिः ॥ अतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतम् । भूयस्तपस्वीभवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥ अप्येनापिनमस्कारः प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारस्थूलबन्धानामुद्वेजनकरोहिसः ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषाः विहिताऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणाः तान्स्मरणमात्रेणहन्तिनाशयतीतिव्युत्पत्तिः ॥

कलिद्रुमः । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्दः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ सूर्य्ये ॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी॰ डः । टाप् ॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रियः । पुं । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कलेः प्रियः । कलिःप्रियोयस्यवा ॥

कलिमलापहः । पुं । संसारदुःखोपशमने ॥

कलिमारकः । पुं । पूतिकरञ्जे । कण्टकपतिकरञ्जे ॥ कलिंमारयति ॥

कलिमाल्यः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः । अत्रावतारः कल्किः । पुण्यमेकपादम् । पापं त्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । प्राणानां निर्गमः । अन्नगताः प्राणाः । सार्द्धत्रिहस्तपरिमितो मनुष्यदेहः । अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपानादिनियमो नास्ति इत्यवधेयम् ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिना यौ विजयाभिनन्दनः । इमेनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलाविति॥ धर्मः सङ्कुचितरूपो विरहितं सत्यञ्च दूरं गतं लोकाधर्मव्रतादिजाश्च लुभितानारीच आःमानवानां त्यस्य माहात्म्यम् ॥ अत्र निस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेव सदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालयः । पुं । विभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । सलिकलीतीलच ॥

कलिवृक्षः । पुं । विभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारी सरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षारा श्लेष्मजित्तिक्ता कटुका तुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा कृमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुषः । पुं । स्त्री । महिषे ॥ न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेति कः । कस्य जलस्य लुषो घातकः ॥ कलयति । वशीकरोति वा । कलसङ्ख्याने । पुनः हिकलिभ्य उषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कले शुक्रे मधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक्॥

कलोपजीवी । त्रि । शाल्पी ॥

कल्कः । पुं । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये॥ घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमवेतेन साध्ये पिष्टऔषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयऔषधद्रव्ये । तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतद्दपदिपेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेव सूरिभिः पूर्वैः कल्क इत्यभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्वीर्ययामसेकं तिष्ठति ॥ भाष्ये ॥ पापे । यथा । तपोनकल्कोऽध्ययनंन

कल्केरुप्यादि॥ न। कम्मनि॥ त्रि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल०। कदाधारार्चिकलिभ्य: क: इति क:॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कलहे॥

कल्कफल:। पुं। दाडिमवृक्षे॥

कल्कि:। पुं। विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे। विष्णुयश: पुत्रे॥ स तु कलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मन:। भवने विष्णुयशस: कल्कि: प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्म यथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पति:। असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वित:॥ विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युति:। नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटिशो निहनिष्यति॥ इति श्रीभागवतम्॥ विशेष: कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्य:॥

कल्की। पुं। कल्क्यवतारे॥ यथा। मत्स्य: कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामन:। रामो रामश्च रामश्च बुद्ध: कल्की च ते दश इति॥

कल्प:। पुं। शास्त्रे। यागक्रियाणामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्यायाम्। बोधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे।

सूत्रग्रन्थे॥ अनुष्ठेयक्रम: कल्प:॥ विधौ॥ कल्प्यतेऽनेन वा। कृप सामर्थ्ये। अच्। घञ् वा॥ प्रलये। संवर्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसीति घ:॥ ब्रह्मणो दिने॥ ब्रह्मणो दिनमेक: कल्प:। ब्रह्मणो रात्रिश्चापर: कल्प:॥ कल्पयति स्थितिं प्रलयञ्च। कृप०। णिजन्तात् पचाद्यच्॥ क्रमसन्दर्भे तु। त्रिंशत्कल्पैर्ब्रह्मण एको मासो भवति। तेषां क्रमतो नामानि। यथा। श्वेतवाराह: १ नीललोहित: २ वामदेव: ३ गाथान्तर: ४ रौरव: ५ प्राण: ६ बृहत्कल्प: ७ कन्दर्प: ८ सद्य: ९ ईशान: १० ध्यान: ११ सारस्वत: १२ उदान: १३ गरुड: १४ कौर्म: १५ अयं ब्रह्मण: पौर्णमासी। नारसिंह: १६ समाधि: १७ आग्नेय: १८ विष्णुज: १९ सौर: २० सोमकल्प: २१ भावन: २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठ: २४ आर्चिष: २५ वल्मीकल्प: २६ वैराज: २७ गौरीकल्प: २८ माहेश्वर: २९ पितृकल्प: ३० अयं ब्रह्मणोऽमावास्या। इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम्॥ एतादृशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मण: संवत्सरो भवति। एवंवर्षेणातस्य ब्रह्मण आयु:। तत्र पञ्चाशद्वर्षो व्यती

ताः । एकपञ्चाशदारम्भे अधुनास्ये तवाराह: कल्पः । इति महाभारत-मं॥ विकल्पे॥ कल्पवृक्षे ॥ न्याये ॥ एषोऽत्र कल्पः उचित इत्यर्थः ॥ व्याकरणस्य प्रत्ययविशेषे । सचसुबन्ततिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति । तद्वाच्यलिङ्गः । यथा ईषदूनोविद्वान् विद्वत्कल्पः । ईषदूनं पचति पचतिकल्पम् ॥ त्रि । उत्तरपदस्थः स्वसदृशे ॥ यथा पितृकल्पः ॥ कल्पयति मनोरथम् । अच् ॥ । कल्पनम् । घञ् ॥

कल्पकः । पुं । नापिते ॥ कचूरे ॥ कल्पकारके ॥ कल्पते । कृपू० । ण्वुल् ॥

कल्पक्षयः । पुं । प्रलये ॥

कल्पतरुः । पुं । कल्पवृक्षे ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य तरुः । जन्यजनकभावे ऽत्रषष्ठी ॥

कल्पनम् । न । कृप्तौ ॥ छेदे । कर्त्तने ॥ कल्पते । नन्द्यादिल्युः ॥

कल्पना । स्त्री । करिसज्जनायाम् । नाग्वस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोपणेन करिणः सज्जीकरणे ॥ अनुमितौ ॥ रचनायाम् ॥ यथा प्रबन्धकल्पनाकथा ॥ सम्पादनायाम् ॥ कल्पनम् । कृपू० । ण्यन्तः । ण्यासश्रन्थे तियुच् । टाप् ॥

कल्पनाकालः । त्रि । विद्युदादावस्थिरे कल्पनाकालभाविनिमनस्यस्त्वे संमाने ॥

कल्पनी । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कल्पपादपः । पुं । देवतरौ ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य पादपः ॥ अस्यदाननविधिर्दानसागरे द्रष्टव्यः ॥

कल्पपालः । पुं । शौण्डिके ॥

कल्पलतादानम् । न । महादानविशेषे ॥

कल्पवृक्षः । पुं । सुरद्रुमे ॥ कल्पः सङ्कल्पितोऽर्थः तस्य वृक्षः । जन्यजनकभावेऽत्रषष्ठी ॥

कल्पान्तः । पुं । प्रलये ॥ कल्पस्य ब्राह्मदिनस्य अन्तोऽवधिः ॥

कल्पितः । पुं । सज्जितगजे ॥ त्रि । रचिते ॥ अर्पिते ॥ आरोपिते ॥ कल्पितंनिखिलं विश्वमितिवेदान्तडिण्डिमः । ब्रह्मणि जगतः कल्पितत्त्वम् आत्मनिचाहङ्कारादेः कल्पितत्त्वं तत्त्वविदां सुस्पष्टम् ॥ कल्पितस्यचाधिष्ठानादनतिरेकः ॥ यथेोक्तं संक्षेपशारीरके हितायाम् । अधिष्ठानावशेषोहिनाशः कल्पितवस्तुन इति ॥

कल्प्यः । त्रि । कल्पितुंयोग्ये ॥

कल्मषः । पुं । नरकविशेषे ॥ न । पा

पे ॥ ह्रस्वपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥
शुभंकर्म स्यति समाप्तिं करोति । षो
न्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः । पृ० ॥
लम्बपक्षे ॥

कल्माषः । पुं । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥
कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे ॥ ग
न्धशालौ ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ क
लयति । कल० । क्विप् । कल् । मा
षयति । अभिभवति वर्णान् माषः ।
मष हिंसायाम् । हन्त्यर्थाश्चेति चु
रादौ पाठाण्णिच् । कलश्चासौ मा
षश्चेति कल्माषः ।

कल्माषकण्ठः । पुं । शिवे ॥ इति हा
रावली ॥

कल्माषपादः । पुं । सौदासनृपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शबलायाम् ॥ अन्य
तो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥
लग्ने ॥ त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ उपा
यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥
कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् ।
अघ्न्यादयश्चेति कलेर्यक् ॥ यद्वा ।
कल्यते । कल गतौ सङ्ख्याने च ।
चुरादिरदन्तः । अचोयत ॥ कलासु
साधुर्वा । तत्र साधुरिति यत् ॥

कल्यजग्धिः । स्त्री । प्रातराशे । प्रात
र्भोजने । कलेउ कलेवा इति भाषा ॥

कल्यपालः । पुं । }
कल्यपालकः । पुं । } शौण्डिके ॥

कल्यवर्त्तः । पुं । प्रातराशे ॥ इति त्रिका
ण्डशेषः ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥
टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अक्षयस्वर्गे ॥ मङ्गले
। शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि ।
शुभयुक्ते ॥ कल्ये प्रातः काले अणय
ते । अण शब्दे । अकर्त्तरि चेति घञ्
॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क
ल्याणी ॥

कल्याणकृत् । त्रि । शास्त्रविहितकारि
णि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् ।
क्विप् । तुक् ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतमः । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धिः । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥
यथा । गुरौ केन्द्रत्रिकोणे वा रविर्ला
भे च कर्मणि । कल्याणयोगो भूपस्य
यातुः कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च
। त्रिकोणगे शुभे खेटे सबले वा द्विती
यगे । कल्याणसंज्ञो योगोऽयं यायिनां
मङ्गलप्रद इति ॥

कल्याणबीजः । पुं । मसूरे ॥ इतिरा

अनिर्घण्टः ॥

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥

कल्याणिनी । स्त्री । वलायाम् ॥

कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलमूर्त्याम् ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

कल्यापालः । पुं । शौण्डिके ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लः । त्रि । वधिरे । श्रवणेन्द्रियहीने । वहरा इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लत्वम् । न । स्वरभेदे ॥ वाधिर्य्ये ॥

कल्लोलः । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । महातरङ्गे । पतीलहर इति भाषा । वडढेऊ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कंजलम् तस्य लोलः उन्मादः । वापदान्तस्येत्यनुस्वारस्य लकारः ॥ कल्लन्तेऽनेन नद्यः । कल्लअव्यक्तेशब्दे । वाहुलकादोलज्वा ॥

कवकः । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्राके ॥ भौमानि कवकानि चेतिमनुः ॥

कवचः । पुं । गर्दभाण्डे । नन्दिहस्ते ॥ पटहवाद्ये ॥ पुं । न । तनुत्राणे । वर्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । लौहादिवर्मवदङ्गादिसंरक्षणार्थं देवतामन्त्रविग्रहे ॥ तत्तुपूजायांपाद्य-म् भूर्जे विलिख्य कण्ठादौ धार्यञ्च ॥ कंवातंवञ्चति । वञ्चु गतौ । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । मू० कः ॥ कौति । कुशब्दे । ऋतन्यञ्जीत्यादिना कौतेरचइत्येके ॥

कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥

कवटी । स्त्री । कपाटे ॥

कवयिः । स्त्री । कवय्याम् ॥

कवयी । स्त्री । कयीमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । कवई इतिभाषा । ककचपृष्ठ्याम् ॥ कवयीमधुरा स्निग्धाकषायारुचिकारिणी । किञ्चित्पित्तकरीवातशमनीबलवर्द्धिनी ॥

कवरः । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ केशपाशे ॥ त्रि । शवले ॥ खचिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूयते वा । कुशब्दे । कोररन् ॥ कवरंलवणेऽम्ले स्त्रीपुष्पीतुङ्गीकचान्तरे । कर्वयुमायांनारचः पापयोर्भेषजान्तरे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवरः कर्वुरः सारइतिहलायुधः ॥

कवरकी । स्त्री । वन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥

कवरा । स्त्री । वर्वरायाम् । कृरपुष्पायाम् । वावुई इतिभाषा ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेश

॥ पृथ्वराम् । कारव्याम् ॥ कवरी केशानां सन्निवेशविशेष: ॥ इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच । गौरादि: । कस्यशिरसोवरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोररन् । जानपदेति ङीष् ॥ कंशिरो वृणोति आच्छादयति कंकृष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तु ङ्याम् । वर्वरायाम् ॥

कवर्ग: । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीय: । पुं । कवर्गभवेवर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताच्चेति छ: ॥

कवल: । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल० । अच् ॥

कवलित: । त्रि । भुक्ते ॥ व्याप्ते ॥

कवस: । पुं । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु० । ऋतन्यञ्जीत्यादिना कोतेरस: ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ कं वातम् वटति । वटवेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । ऋदोरप् । कवं शब्दमटतिवा । अटगतौ । पचाद्यच् । कवञ्चोष्णे इत्यत्रयोगविभागात् को: कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेटु इति गौडभाषाप्रसिद्ध वृक्षविशेषे । वक्राग्रे । कपोतवक्रे ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

कवि: । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यस्यकर्त्तरि ॥ सर्वपथीना: कवय: ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वदृशि ॥ सूक्ष्मार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु० । अच इ: ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुध: ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आली इति लगाम इतिचख्याते ॥ केविकापुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी बलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ्शब्दे । कुशब्देवा । अच इ: । कवि: । स्वार्थे कन् । कुशादिभ्यो वुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठ: । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कवित्वे । काव्ये ॥ कवे: कर्मभावोवा । तल् ॥ कविता वनिता वापि आयाता सुखदायिनी ॥

कविय: । पुं । न । अश्वास्यबन्धनरज्जौ । खलीने ॥

कविरामायणः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कविलासिका । स्त्री । वीणाविशेषे ॥

कवी । स्त्री । खलीने ॥

कवीयम् । न । खलीने ॥

कवेलम् । न । उत्पले । कुवलये ॥

कवोष्णम् । न । कोष्णे । मन्दोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्ण इतिकोः कवादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कव्यम् । न । मृतोद्देशेनत्यक्ते । पितृसम्प्रदानकान्ने । पित्रन्ने ॥ ॥ कूयते पितृभ्यः । कुशब्दे । अचोयत् ॥

कव्यवालः । पुं । पितृगणविशेषे ॥

कशा । स्त्री । चर्मयष्ट्याम् । अश्वादिताडन्याम् ॥ आदिनोष्ट्रचोरादिग्रहः ॥ अथकशाघातविचारः । एतेषु निमित्तेष्वश्वोऽङ्गेष्वेवंताड्य इतिविमर्शः ॥ कशानामुत्तममध्यमाधमेषु यथासङ्ख्यं मृदुसमनिष्ठुरैकद्वित्रिरूपं चितयम्तस्यविचारे ॥ यथाहभोजराजः । मृदुमेकेन घातेन दण्डकालेषु ताडयेत् । तीक्ष्णं मध्यं पुनर्द्वाभ्यां जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः ॥ उपवेशेऽथनिद्रायां स्खलितेदुष्टचेष्टिते । बडवालोकनैात्सुक्ये बहुगर्वितघोषिते ॥ तस्मासेच दुरुत्थाने विमार्गगमने भये । शिक्षात्यागस्यसमये सञ्जातेचित्तविभ्रमे ॥ दण्डः प्रयोज्यो वाहानां कालेषु द्वादशस्वपि । ग्रीवायाम्भीतमाहन्यात् वक्षस्येव चवाजिनम् ॥ विभ्रान्तचित्तमधरे त्यक्तशिक्षञ्चताडयेत् । प्रहेषिते स्कन्धबाह्वोर्वडवालोकनन्तथा ॥ उपवेशेच निन्द्रायां कटिदेशेचताडयेत् । दुश्चेष्टितंमुखेहन्यात् उन्मार्गप्रस्थितं तथा ॥ जघनेस्खलितं हन्यान्नेत्रमार्गेदुरुत्थितम् । यः कुण्ठप्रकृतिर्वाजी तं सर्वत्रैवताडयेत् ॥ इति माघे ५ सर्गे तेजोनिरोधेति १० श्लोके मल्लिनाथः ॥ मांसरोहिण्याम् ॥ कशति । कशशब्दे । पचाद्यच् ॥

कशार्हः । त्रि । कश्ये । कशाघातयोग्ये ॥ कशायाः अर्हः ॥

कशिपुः । पुं । भक्ते । भोज्ये ॥ आच्छादने । वस्त्रे ॥ एकोक्त्या भक्ताच्छादनयोः । भोज्यवस्त्रयोः । कशिपुर्भोज्यवस्त्रयोः । एकैकस्मिनद्वयोश्चापीतिहेमचन्द्रः ॥ शय्यायाम् ॥ सत्स्वांचितौ किंकशिपोः प्रयासैः ॥ कशति दुःखम् काश्यते वा । कशगतिशासनयोः । मृ० साधुः ॥

कशेरुः । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधंतत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्याद्यत्तच्चिचोटमितिस्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाहघ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरम्परम् ॥ पुं । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शॄहिंसायाम् । बाहुलकादुप्रत्यये प्रकृतेरेरुङादेशः ॥ शणजातौ ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कंवायुंशृणाति । शॄ० । केनशीर्यते वा । केश्रएरुङ्चास्य च्छूः । संज्ञायां कन् । केगइतिडम्बः ॥ यद्वा । कश्यते कशतिवा । कशशब्दे । बाहुलकादेरुः । स्वार्थे कन् ॥

कशेरूः । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शणजातौ ॥ कंशृणाति । शॄ० । केश्रएरुङ्चास्य च्यू: ॥

कश्चन । अ । कश्चिद ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । कोइ इतिभाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ त्रि । मलिने ॥ कशलम् । क

शगतौ । कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्यमुडिति कलः ॥

कश्मीरः । पुं । कार्श्मीराख्यदेशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जन्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेनवा । कश० । बाहुलकाद्यः ॥ त्रि । कशार्हे ॥ कशाघातयष्टिः । तद्घातः उपचारात् कशा । ताम र्हति । दण्डादित्वात् यत् ॥

कश्यपः । पुं । मुनिविशेषे । कलागभजे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत् मरीचिरितिविश्रुतः । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यपः ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्तवाध्यायः ॥ कश्यं मद्यंपिबति पातिवा । पा० सुपीति कः ॥ मीनप्रभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दनः । पुं । गरुडे ॥ इतिहलायुधः ॥ कश्यपस्य नन्दनः ॥

कषः । पुं । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इतिभाषा ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे ॥ कषति । कषहिंसायाम् । प

चाद्यच ॥

कषणः । पुं । अपक्के । शलाटौ ॥ न । घर्षणे । काषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाणः । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकुः । पुं । अग्नौ ॥ सूर्य्ये ॥

कषायः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ रागे ॥ अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ लयविक्षेपाभावेपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धववृक्षे ॥ त्रि । तुवररसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रितवर्णे ॥ पुं । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषयः । सपञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कः क्वाथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैतेलघवःस्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणबाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याहश्रिवदासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राहीस्तम्भनःशोधनोहिमः । कफशोणितपित्तघ्नो जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषतिकण्ठम् । कष० । वा हुलकादायः ॥

कषायकृत् । पुं । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवैः कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषिः । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । खनिकषीभ्यादिना इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन्॥ खनिषे ॥ कषन्त्यनया । पूर्ववदीकन्॥

कष्टम् । न । पीडामात्रे । कृच्छ्रे । व्यायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टंतदर्थावगमो दुरायत्तो भवेदिति लक्षणम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्तः । कृच्छ्रगहनयोः कषइतिनेट् ॥

कष्टकारकः । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकृत्स्थले । दुःखजनकस्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृक्षे ॥ त्रि

। कासघ्ने ॥

कसेरुः । पुं । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुकः । पुं । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिश्चटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तूर्य्याम् ॥
कस्तूरिका । स्त्री । }

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरुः । कफवातविषच्छर्द्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ सा च त्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरी कपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा मता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कस गतौ । बा० ऊरः । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कह्लारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्य ह्लार इव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कह्वः । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्देन के जले वा । ह्वयति । ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च । मू० । कः ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वङ्गिलोहके ॥ ताम्रं त्रपुजमाख्यातं कांस्यं घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यं द्वयोस्तरणिरङ्गयोः ॥ कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेयाः स्वयोनिसदृशा जनैः । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येऽपि गुणाः स्मृताः ॥ कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लेखनं विशदं सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परम् ॥ * ॥ अस्य शोधनम् । पत्त्रीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत् तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्य रीतेश्च विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेण सम्पिष्टो गन्धकस्तेन लेपयेत् । समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यम्लद्रवैर्मुहुः ॥ ततो मूषापुटे धृत्वा पचेद्गजपुटेन च । एवं पुटद्वयात् कांस्यं रीतिश्च म्रियते ध्रुवम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥ कंसीयस्य

विकार: कंसीयपरसव्ययोरितियञ् । लुक् च लुक् ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकार: । पुं । कंसकारे । कांसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । डुकृञ् अ० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनील: । पुं । अञ्जनविशेषे । मूषातुत्थे । हेमतारे ॥

काक: । पुं । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवक्षालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानां समूह: । तस्य समूह इत्यण् ॥ कायति । कै शब्दे । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्य: कन् ॥

काककङ्गु: । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्य्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घाख्ये ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री ।
काकचिञ्चि: । स्त्री ।
काकचिञ्ची । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ काकवर्णा चिञ्चा । गौरादि: ॥

काकच्छद: । पुं ।
काकच्छदि: । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकजङ्घायाम् ॥

काकजम्बु: । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बू: । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं सपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैव सिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ यादृच्छिकन्याये ॥ समासाच्च तद्विषयादिति छ: । अस्मादेव ज्ञापकाद् इवार्थे समास: । सहसुपेति वा । द्वाविवार्थौ । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । वृत्तिविषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्र काकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेन तु य: काक

ख्यवध:स देवदत्तस्य दस्युना वधश्चोपमानम्। इति वधादि:। एवं कतालीयादि शब्दवाच्य: सम्पद्यते ॥ काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थ:। तत्प्रयुक्त: काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थ: ॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम् ॥

काकतिन्दुक:। पुं। काकेन्दौ। काकपीलुके। माकडाकेन्दु माकडामाकु काकलेंदु इतिच गौडभाषा ॥ काकानाम् काकवर्णो वा तिन्दुक: ॥

काकतुण्ड:। पुं। कालागुरुणि ॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासायाम् ॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चायाम् ॥

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा ॥ कौआठोडी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम् ॥

काकध्वज:। पुं। वाडवाग्नौ ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम् ॥

काकनामा। पुं। वकवृक्षे ॥ इति रत्नमाला ॥

काकनास:। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे ॥ काकस्य नासेव फलमस्या:। काकनासा कषायोष्णा कटुका रसपाकयो:। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथार्शश्वित्रकुष्ठनुत् ॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौआठोंठीतिख्यातौषधौ ॥ रक्ताभि वृति ॥

काकपक्ष:। पुं। शिखण्डके। मस्तकपार्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा ॥ यथा। बालानान्तु शिखा प्रोक्ता काकपक्ष:शिखण्डक: इतिहलायुध:। काकस्य गवति ॥

काकपद:। पुं। रतिबन्धविशेषे ॥ यथा। पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिबुकाविशङ्कं भगेलघु। कामयेत् कामुकीं कामी बन्ध:काकपदो मत इति ॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्याम् ॥

काकपीलु:। पुं। काकतिन्दुके। कुचला इति भाषा ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ काकतुण्ड्याम् ॥ काकै:पील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। बाहुलकादु: ॥

काकपीलुक:। पुं। काकपीलौ ॥ काकानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

काकपुच्छ:। पुं। पिके ॥

काकपुष्ट:। पुं। कोकिले ॥ काकेनपुष्ट: ॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे ॥

काकफलः । पुं । निम्बवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

काकबलिः । पुं । काकसम्प्रदानकाम्नाये ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरुः । पुं । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्दः । पुं । महाकालखतायाम् ॥

काकमर्द्दकः । पुं । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहुफलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मकोय इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजित् । कटुर्नेत्रहिता हिक्काछर्दिहृद्रोगनाशिनी ॥ काकमाचिजनितं मृदुशाकं वेसवारमिलितेनसुवासम् । तप्ततैलतलनेन सुपाकं केरवाप्य न कृतं सुखवासम् ॥ काकानमञ्चते । मञ्चिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । कर्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नलोपः ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगाणी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम् । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः । काकेन ईषज्जलेन मुद् गच्छति । गमश्चेति डः ॥ यद्वा । काकाः मुद्गाः हर्षं प्राप्ता यस्याम् ॥

काकयवः । पुं । आगडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिमहाभारतम् ॥

काकरिपुः । पुं । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरूकः । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥ दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्द्धने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पुं । द्रोणकाके ॥

काकलकः । पुं । कण्ठमणौ । ग्रीवाया मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलिः । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्वनौ ॥ ईषत्कलः काकली । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् । रसाधिकायाम् । सुवृत्तायाम् । किसमिस इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

काकलीरवः । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

ग्यनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्षः । पुं । बकवृक्षे ॥

काकस्फूर्जः । पुं । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप् ॥

काकाक्षिगोलकन्यायः । पुं । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षुःसम्बन्धि-दुभयचक्षुःकार्यकारकमित्यर्थनिष्ठे दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्य चाङ्गं नासारूपं फलमस्याः । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्डः । पुं । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । हिंस्रायाम् । गृध्रनख्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकारः । त्रि । मलस्राविणि ॥ कंजलम् आकिरति । कॄ० । आङ् पूर्वः ।

कर्मण्यण् ॥

काकारिः । पुं । पेचके ।

काकालः । पुं । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला० । कः ॥

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये ॥ काठा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्य तुरीयांशे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडी इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उद्मानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककति लौल्ये । घञ् । काकमणति । अणशब्दे । अण् । पृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके ॥ उद्मानतुर्यांशे ॥ ककनम् । कक० । घञ् । काकमनिति । अनप्राणने । अण् । पृ० ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकुः । स्त्री । शोकभीत्यादिभिः कामक्रोधादिभिर्वा ध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । ककलौल्यापमाययोः ॥ बाहुलकादुण् ।

काकुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्यराजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतो विष्णोरंशावतारः

कश्चिदैक्ष्वाकोराजा देवैः सह समयबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधारिणो महेन्द्रस्य ककुदिस्थित्वा पिनाकिलीलया निखिलमसुरकुलं निहत्य ककुत्स्थसंज्ञां लेभे इति पौराणिकी कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाह रघुवंशे कालिदासः । महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः । चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्यम् ॥ शिवादिभ्योऽ काश ॥

काकुदम् । न । तालुनि । जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने । तालुआ इतिभाषा ॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यतेऽस्मिन् । अनेकार्थत्वाद्वदि वत् उपपणेवर्त्तते । घञर्थे कः । पृषोदरादित्वादेकस्याकारस्यलोपः । शकन्धुवत् पररूपंवा । नुदेषोऽधिकरणे कः । पृषोदरादित्वात्लोपः ॥ ईषत् कवते वा । कुङ् शब्दे । शब्दादित्वात् साधु ॥ यद्वा । निश्चेष्टं ककुदं शिरः । ककुदे भवम् । अण् ॥

काकुरुतम् । न । विकृतशब्दे ॥ काकुश्च तद्रुतञ्च ॥

काकेक्षुः । पुं । खग्गडे । इक्षुगन्धाख्येटे । खागडा इतिगौडभाषा ॥

काकेन्दुः । पुं । काकतिन्दुके । कटुतिन्दुके । कुचला इतिभाषा ॥ काकानां काकवर्णो वा तिन्दुः । पृ० ॥

काकेष्टः । पुं । निम्बवृक्षे ॥

काकोचिकः । पुं । काउची इतिगौडभाषाप्रसिद्धमत्स्यविशेषे । काकोच्याम् ॥

काकोची । स्त्री । काकोचिके मत्स्ये ॥

काकोदरः । पुं । सर्पे । चक्षुश्श्रवसि ॥ काकस्येव उदरमस्य ॥ यद्वा । ईषत् अकति । अक० । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । काकमीषत्कुटिलगतिमत् उदरमस्य ॥

काकोदुम्बरः । पुं । मलपवाम् । जघनेफलायाम् । काकडुमुर इतिगौडभाषा । फेगडा फेगुडा इतिपर्बतीय भाषा ॥

काकोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरे । कडम्बरी काष्ठोडुम्बर इतिचख्याते ॥ काकप्रिया उदुम्बरी । संज्ञायांकन् ॥

काकोलः । पुं । कुलाले ॥ द्रोणकाके ॥ काकयति । ककलौल्ये । स्वार्थेणय न्तः । बाहुलकादोलच् ॥ सर्पे ॥ शूकरविशेषे ॥ काकोली नामख्यातौषधिविशेषे ॥ न । नरकविशेषे ॥ पुं । न । कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे ॥

काकोलमुक्तेजःस्यात् कृष्णच्छविमहाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्त्याने । अच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्र स्यात् क्षीरकाकोली काकोली तत्र जायते ॥ पीवरीसदृशः कन्दः सक्षीरः प्रियगन्धवान् । सा प्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोलीलिङ्गमुच्यते ॥ यथा स्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपि तथा भवेत् । एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोऽयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलं मधुरं गुरु । बृंहणं वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकानप्योलण्डयति । ओलण्डि उत्क्षेपणे । अन्येभ्योऽपीति डः । शकन्ध्वादिः ॥ अस्याः स्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काचः । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोऽक्षोऽस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काचसेनिः । पुं । अभिप्रतारिनामनि नृपविशेषे ॥ काचसेनस्यापत्यम् ।

अत इञ् ॥

काछी । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कच्छभवा । तत्र भवः इत्यण् । ङीप् ॥

काक्षीवः । पुं ।
काक्षीवकः । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे ॥

कागः । पुं । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागजः । पुं । न । कागज इत्यारवी भाषाप्रसिद्धे शणपत्रे ॥ यथोक्तं मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जे वा वसने रक्ते क्षौमे वा तालपत्रके । कागदे वाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेन वा पुनः ॥ त्रिगन्धेनाथ वैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काङ्क्ष इच्छायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

काचः । पुं । शिक्ये । छींका इति भाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । अस्मिन्नपि तमोभूते नातिरूढे महागदे । चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षे च विद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसि भ्राजिष्णूनीव पश्यति । स एव लिङ्गनाशस्तु नीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

षे । काच इतिभाषा ॥ न । सिक्थके । सीसा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कचते कच्यते ऽनेनात्र वा । कचबन्धने'दीप्तौच । घञ् । नक्कादेरितिकुत्वंन ॥ खिजन्तात् पचाद्यच्वा ॥ कचते । अच् । प्रत्याद्यण् वा ॥

काचक: । पुं । काचमयल्वार्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते काचपात्रे ॥

काचकोष: । पुं । खालटेमाख्ये अपवर्गविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

काचनकम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ लेखो निबध्यते येन तत्र काचनकाभिधे तिहारावली ॥

काचनकी । पुं । तालिके । लेखे । लिपौ इतिजटाधर: ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निबन्धने । तालिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । शिङ्कायां ॥ काचस्यभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । कालालूण इति प्रसिद्ध लवणविशेषे । नीले । काचे । कृष्णलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काच लवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षे । पाटलायाम् । फलेरुहायाम् ॥ काचपात्रे ॥ काचस्य चारस्य स्थाली पात्रम् ॥

काचाक्ष: । पुं । कपर्द काके । दृष्टके ॥

काजिघ: । पुं । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ छिमडा इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षेमण्डे ॥ मूषिके ॥

काचित । त्र । काचम । कापिस्त्रीइत्यर्थे ॥

काचित: । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेधृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इति णिच् । क्त: ॥

काचिम: । पुं । देवकुलोद्भववृक्षे । भक्तरौ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

काच्छ: । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छेषु भव: । अण् ॥

काञ्चन: । पुं । कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्राद्यस्य पर्यायाः । रक्तपुष्प: । कोविदार: । युग्मपत्र: । कुण्डल: ॥ द्वितीयस्य । काञ्चनाल: । कर्वुदार: । पाकारि रिति ॥ चम्पके ॥ नागकेशरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । अलकेशरे

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादित्युः ॥

काञ्चनकः । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आहुल्यवृक्षे । तगराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पुं । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंशगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोऽपि तद्वत् स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनालः । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पुं । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वयो यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्चतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । करणेतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चिः । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इकन्तात् संज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची काञ्चीयुग्मञ्च सम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काशी शिवत्रिशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणहस्ताभ्यां दधार द्विजपुङ्गवा इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहारगोट इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत्पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इदन्त्वभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादितिवा ङीष् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इति हलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इति भा-

षा ॥ काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनञ्च
वह्निदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं
कोष्ठशुद्धिकरम् परम् ॥ नभवेत्का
ञ्जिकं यत्र तत्र भ्रान्तिः प्रदीयते ॥ सं
हितं धान्यमण्डादिकाञ्जिकं कथ्यते
जनैः ॥ काञ्जिकम्भेदि तीक्ष्णोष्णं रो
चनं पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्प
र्शात् पानाद्वातकफापहम् ॥ माषा
दिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् ।
लघुवातहरं तत्तु रोचनं पाचनम्परम्
॥ शूलाजीर्णविबन्धामनाशनं वस्ति
शोधनम् ॥ धान्याम्लमच्छतरयाम
निशारिहारिशुण्ठीरजोलवणजीर-
कसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभिहि
ङ्गुकणेन यत्नात् तेनाशुशुष्यणिकणो
ऽधिकतांप्रयाति ॥ एलामरीचषधवि
भावितमाणिमन्थं संसिद्धमामकरम
दककाञ्जिकं यत् । मन्दं विवर्द्धयति
जाठरवीतिहोत्रं निर्वाणदीपमिव ग
न्धकचूर्णयोगः ॥ काञ्जिकं रुचिदं हृ
द्यं स्वच्छमग्निकरं परम् । वातघ्नंबल
दंश्रेष्ठं गुर्वाहारस्यपाचकम् ॥ अपिच
। काञ्जिकं दधितैलन्तु वक्त्रेपलितना
शनम् । दाहकं गात्रशैथिल्यं वल्यं स-
न्तर्पणंपरम् ॥ मर्द्दनाच्च भक्षणात्
॥ अपिच । कुल्माषधान्यमण्डे म-
द्यामृतं काञ्जिकम्भवेत् ॥ यन्मस्त्वा-

हिंशुचैाभाण्डेसगुडश्चौद्रकाञ्जिकम्
। धान्यराशैास्त्रिरात्रस्थं शुक्तंचुक्रंतदु
च्यते ॥ अच्छूव्यन्तयादैा । संज्ञायामि
तिभावेख्वुल् । धात्वर्थनिर्देशे वा ।
केऽणिका अस्य ॥

काञ्जिकवटकः । पुं । काँजीबरा इति
लोके ॥ तस्यपाकप्रकारो यथा । म
न्यनीभूतनाधार्या कटुतैलेनलेपि-
ता । निर्मलेनाम्बुना पूर्य तस्यां चू
र्णविभिः क्षिपेत् ॥ राजिकाजीरल
वणहिङ्गुशुण्ठीनिशाकृतम् । निः
क्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यञ्चमुद्र
येत् ॥ ततोदिनत्रयादूर्द्ध्वमम्लाः स्यु
र्वटकाध्रुवम् ॥ काञ्जिकवटकोरुच्यो
वातघ्नः श्लेष्मकारकःशीतः । दाहं
शूलमजीर्णं हरतेनेत्रामयेष्वहितः
॥ इति ॥

काञ्जिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥
पलाशीलतायाम् ॥ सार्षपदण्डैः
कृतेव्यञ्जनान्तरे ॥ सार्षपीकन्दली
सूक्ष्माखण्डिताक्निग्धभाजने । स्था
पितामण्डसहितात्वथवातण्डुलोद
के ॥ सप्तरात्रात् परन्त्वम्लंततःसम्य
क् प्रजायते । तस्मादेवसमाकृष्य
तलयेद्वाप्रलेहयेत् ॥ काञ्जिकेतिस
माख्याताशूद्रधर्मोपजीवकैः । सार्ष
पस्य गुणायेहितेचास्या अपिकीर्त्ति

ना: ॥

काञ्ची । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठ: । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानाम्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्रचरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीत: स्पष्टमग्रे भविष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठिन्यंकुचवर्णन इतिकविविडम्बनम् ॥

काठिन्यफल: । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काण: । पुं । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमेऽभिजित् भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगो भवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात् घञ् ॥

काणूक: । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण० । मूकणिभ्यामूकोकणाविच्च् कण ॥

काण्ड: । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ तरुस्कन्धे । गुद्दा इतिभाषा ॥ वाणे । शरे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे ॥ कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । अस्थिकाण्डे ॥ नाडीदण्डे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ पोतमध्यस्थप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताड्ड: । काण्डिभ्य:क्वित् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । ड: । बाहुलकाद्दीर्घ: ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैककाण्डास्थिनि ॥

काण्डकटुक: । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डक: । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलक: । पुं । लोध्रे ॥

काण्डगुण्ड: । पुं । दीर्घकाण्डे । काशतृणे ॥ गण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचर: । पुं । नाराचे । लोहमयेबाणे ॥

काण्डतिक्त: । पुं । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनील: । पुं । लोध्रे ॥

काण्डपट: । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दृष्ट्यावरोधकारिणि वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिक सिर्की इतिचभाषा ॥ कनात् इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे चुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठ: । पुं । वेश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठत: कृत्वा यो वैप

रत्नसंप्रजेन । तेनदुष्पचरितेनाशौ । काण्डपृष्ठ इतिस्मृतः ॥ न । कर्णधनुषि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ॥ ॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डकटा । स्त्री । कटुक्याम् ॥

काण्डर्षिः । पुं । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौ मुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । वाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डोबाणो ऽस्यास्ति । मतुप् ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । स्वरणाद् वारते बाला न् तेनसा काण्डवारिणीति देवी-पुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धिः । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्टः । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रंयेन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डका । स्त्री । लङ्कायाम् । करालत्रिपुटायाम् ॥ वालुकीनामकर्कट्याम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डोबाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नी रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षुः । पुं । कोकिलाक्षे । तालमखाना इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ काण्डे इक्षुरिव ॥

काण्डोलः । पुं । पिटे । कण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रत्ययः ॥

काण्वः । पुं । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्यः । ग० यञ् ॥ काण्व्यस्य छात्रः । कण्वादिभ्योगोत्रइत्यण् । कण्वोदेवताऽस्यवा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थेचेति कोःकादेशः ॥ पुं । कातलामाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायांनीतौ ॥ यथा । कातर्य्यं केवलानीतिः शौर्य्यं श्वापदचेष्टितम् । अतः सिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्विये

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कातला इति भाषा ॥ कातलो मधुरः स्निग्धो गुरुपाकी त्रिदोषकृत् ॥

कातृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्यः । पुं । कात्यायनमुनौ ॥ कतस्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायनः । पुं । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनिविशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । वररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । ष्फः ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ काषायवस्त्रार्द्धवृद्धविधवायाम् ॥ कात्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायवसनाऽधवेत्युक्तेः ॥ कतस्यापत्यम् । ग० यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य इति ष्फः । षित्वान्ङीष् ॥

काथञ्चित्कः । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ विनयादित्वात्स्वार्थे ठक् ॥

काथिकः । पुं । कथायांसाधौ ॥ कथादिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पुं । वालिहाँस इति गौड प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहंसोऽयमिति रघुव्याख्यानेमल्लिनाथः ॥ वाणे । इषौ ॥ कदति । कदिः सौत्रः । कदेर्णित् पक्षिणीत्यम्वच् ॥ कदम्बेसमूहेभवः । अण् ॥

कादम्बकः । पुं । वाणे । सायके ॥

कादम्बरः । पुं । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवेमद्ये ॥ कादम्बं कदम्बजातंरसंराति । रा० । आत इतिकः ॥ मल्लिनाथस्तु दधिक्षीरभितस्तटाविति माघश्लोकव्याख्यावसरे कादम्बरस्तु । कादम्बः कलहंसेक्ष्वोरितिविश्वः । कादम्बं राति रलयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनादत्त इतिकादम्बरमैक्षवम् । पानसद्राक्षमाधूकं खार्जूरन्तालमैक्षवम् इति स्मरणात् । आत इतिकः इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिकापक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रियायाम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगती तिसमासः । कोःकत् तत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर० अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरसःकादम्बः । तत्रजातइत्यण् । कादम्बंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीप् ॥

कादम्बर्य्यः । पुं । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्कदम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बाः कलहंसाः वलाकावन्मेघ

मनुधावन्ति ते सन्ध्यस्था: । इति: ॥

कादम्बस्यविकार: कादम्ब:। सोस्य स्या: . कार्यत्वेनेतिवा ॥

कादाचित्कम् । त्रि । कदाचिद्भवे ॥

काद्रवेय: । पुं । नागे। नराकारे फणा कारूपवति सर्पेभ्योऽन्यस्मिन् देव योनै॥ कद्रा: अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक । ढलोपोऽकद्रुा: ॥ शुभ्रादित्वा द्वाढक ॥

कानकम् । न । जयपालबीजे ॥

काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणो मुखे ॥ कानयति । कनीदीप्त्यादैा । युच्ल्युटा ॥ कस्यजलम् अननं जीव नमस्येतिवा ॥

काननारि: । पुं । शमीवृक्षे ॥ इतिशब्द चं० ॥

कानीन: । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे ॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्यकाजाते ॥ कन्यायस्तूढा तदावोढुरे वपुत्र: । यथाहमनु:। पितृवेश्मनि कन्यातुयं पुत्रं जनयेद्रह:। तंकानीनं वदेन्नाम्नावोढु: कन्यासमुद्भवमिति ॥ कन्यायस्त्वनूढापितृगृहएवति ष्ठति तदा ततपुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्य: । कानीन: कन्यकाजातो मातामहसुतोमत- इति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्याया:कनीनश्चेत्यण् ॥

कानीयस: । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थेऽण् ॥

कान्त: । पुं । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रसूर्य्यांय: पर्यायान्त: कान्त: शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्त: सूर्यकान्त: अयस्कान्त इति ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ हिज्जलवृक्षे ॥ कदाचिदाद्यांललितापुंरूपाकृष्णविग्रहा । वंशीनादविनोदेन करोति विवशं जगदित्यादि पुराणाख्यात त्रिपुरसुन्दर्यवतारत्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वासुदेवे॥ अभिरूपतमदेहधारित्वात द्विपरार्द्धान्ते कस्यब्रह्मणोऽन्तोय स्मादितिवा । द्विपरार्द्धावसानेकं ब्रह्माणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लैाहविशेषे ॥ तस्यलं०। यथा । स्वादुर्यत्र भवेन्निम्बकल्को रात्रिन्दिवोषित: । कान्तंतदुत्तमं य स्तूप्येणावर्त्तितं मिलेत ॥ तस्यप रीक्षा यथा। पात्रेयस्मिन नसरति जलेतैलबिन्दुर्निषिक्तोविद्धं गन्धंविसृजतिनिजं सूषितं निम्बकल्कै: । पाकेदुग्धं भजतिशिखराकारतांनेतिभूमैा कान्तंलोहंतदिदमुदितंलक्षणोक्तं नचान्यदिति सुखबोध: ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

॥ गृहविशेषे ॥ काम्यतेऽस्मै । कमु कान्तौ । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥ कनति स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्तः ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्पः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलकः । पुं । नन्दीवृक्षे । तोंद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु० । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोहः । पुं । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लौहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरतिजले तैलबिन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धं त्यजति च निजं तिक्ततां निम्बकल्कः । तप्तं दुग्धं भवति शिखराकारकं नैतिभूमिं कृष्णाङ्गःस्यात् सचलचणकः कान्तलौहं तदुक्तमिति ॥ अस्य गुणाः । गुल्मोदरार्शःशूलाममामवातभगन्दरम् । कामलाशोथकुष्ठानि क्षयं कान्तमयोहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्च यकृच्चापि शिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलौहं नसंशयः ॥ बलवीर्य्यं वपुःपुष्टिं कुरुते ऽग्निं विवर्द्धयेदिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्य्याम् ॥ भोगेवोर्वशीधनं पूर्वंमनः कुटिलभाषणैः । कान्ता हरति सर्वस्वं कः स्तेनस्तादृशोऽपरः ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदेलायाम् ॥ काम्यतेऽस्मै । कमु० । णिङ् । भावेक्तः । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहदः । पुं । कान्ताचरणदोहदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तारः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षुविशेषे । कनारा इतिभाषा ॥ कान्तारेक्षुर्गुरुर्दृष्यः श्लेष्मलोवृंहणःसरः ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ अरण्यविशेषे ॥ पुं । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्तात्अरायस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्तः । कान्तं मनोज्ञम ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण् ॥

कान्तारकः । पुं । काजलि आकु इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कान्तंरसमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥ स्वार्थे कन् ण्वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्तिः । स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

जेगुणविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते अनयां वा । कमनं वा । कमु० । क्तिन् ।·अनुनासिकेति दीर्घइति केनचि दुक्तंतन्न । काम्यतीति तेनविग्रहो तत्त्वात् । नचाङ्गत्वाणिङ्निमित्त हेतुः सम्भवात् । आयादयइतिणिङ् भावेवावोध्यम् ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्युत्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकवृक्षे ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्थिकः । त्रि । कन्थायाम्भवे ॥ शैषिकः कन्थायाष्ठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न वाजीकरणे ॥ यथा । रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकंशोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानिरसायनानि ॥ हर्म्यपृष्ठ मुडुनाथरश्मयः सोत्पलंमधुमदालसाप्रिया । वल्लकीस्मरकथारहः स्रजोवर्गएष मदनस्य वागुरा ॥ माक्षीकधातुमधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतुविडङ्गघृतानियोऽद्यात् । सैकानि विंशतिरवानि जरान्वितोपि साशीतिकोपिरमयत्यबलांयुवेव ॥ क्षीरं

श्रितंयः कपिकच्छुमूलैः पिवेत्स्वयं स्त्रीषुनसोभ्युपैति । माषान् पयः सर्पिषिवाविपक्वान्षड्ग्रासमात्रांश्च पयोनुपानात् ॥ विदारिकायाः स्वरसेन चूर्णंमुहुर्मुहुर्भावितशोषितञ्च । घृतेनदुग्धेनसशर्करेणपिवेत् सयस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफलानां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं क्षौद्रसिताज्ययुक्तम् । लीढ्वानुपीत्वाचपयोऽग्निशक्त्याकामाग्निकामः पुरुषोनिषेवेत ॥ क्षीरेण वस्ताण्डयुजाश्रितेन सम्प्राप्यकामी वहुशस्तिलान्यः । सुशोषितानत्तिपिवेत् पयश्चतस्याग्रतः किंचटकः करोति ॥ माषसूपसहितेनसर्पिषा षष्टिकौदनमदन्तियेनराः । क्षीरमप्यनुपिवन्तितासुते शर्वरीषुमदनेनशेरते ॥ तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदारिकाषष्टिकपिष्टयोगाः । आजेनपिष्टाः पयसाघृतेन पक्वा भवेच्छष्कुलिकातिवृष्या ॥ क्षीरेणवागोक्षुरकोपयोगं विदारिकाकन्दकभक्षणं वा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्य मदाग्निनाचेदिदमत्रचूर्णम् ॥ साजमोदलवणाहरीतकीशृङ्गवेरसहिताच पिप्पली । मद्यतक्रतरलोष्णवारिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अन्यस्मिन्नितिकर्त्तव्यानि कटूनि वासि वः चारशाकबहुलान्यपि भोजनानि । इक्षुकशीर्यरचित: स करोत्वनेकश्चाजान् अरण्यिव युवाप्यवश्याम वाप्येति ॥

कान्दवम् । न । मिठाई पकवान इति प्रसिद्धभक्ष्ये ॥ कन्दौ संस्कृतम् । संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण् ॥

कान्दविक: । त्रि । आपूपिके । पूपविक्रयकर्त्तरि । भक्ष्यकारे ॥ कान्दवं पण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ।

कान्दिग्भूत: । त्रि । कान्दिशीके ॥

कान्दिशीक: । त्रि । भयद्रुते । भीत्या पलायिते । कान्दिशंयामीत्याह । तदाहेतिमाशब्दादिभ्य उपसङ्ख्यानमितिठक् । पु° ॥

कान्यकुब्जम् । न । पुरविशेषे । गाधिपुरे । कुशस्थले । महोदये । कनौज इति भाषा ॥

कान्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कापटिक: । त्रि । शठे ॥ पुं । छात्रे ॥ परमर्मज्ञे । पञ्चवर्गेषु प्रथमे ॥ तत्र परमर्मज्ञ: प्रगल्भश्छात्र: कपटव्यवहारित्वात् कापटिक: । तं दृष्ट्वार्थमानाभ्यामुपगृह्य रहसि राजा ब्रूयात् यस्य दुष्टं पश्यसि तत्तदानीमेव मयि वक्तव्यमिति ॥ कपटे चरति । ठक् ॥

कापथ्यम् । न । कपटभावे ॥

कापथम् । न । उशीरे ॥ पुं । कथ्ये । निन्द्यवर्त्मनि ॥ कुत्सित: पथ: । कुगतीतिसमास: । ईषदर्थेचेति को: कादेश: । कुमार्गोपीषन्मार्गो भवति । इत्यमरमपथशब्देन समासेन पुंस्त्वं निर्बोध्य पथिन् शब्देन समासे कापथ्यचयोरितिकादेशे पथ: सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीबत्वं भवति ॥

कापाल: । पुं । कालियाकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धकर्कटायाम् ॥ न । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे । पश्यकपालम् ॥

कापालिक: । पुं । कपालि इतिगौडभाषाप्रसिद्धवर्णसङ्करजातौ । अन्त्यजविशेषोयम् ॥ सिद्धान्ताचारविशेषे ॥ यथा । अथतीर्थकराग्रणी:प्रतस्थे कापालिकजालकंविजेतुमितिशङ्करविजय: ॥ अस्यस्वरूपं यथा । नराम्थिमालाकृतभूरिभूषण: श्मशानवासी नृकपालभोजन: । पश्यामि योगांजनशुद्धदर्शनो जगन्मिथोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति ॥ अस्यधर्मोयथा । मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुती र्जुह्वतां वन्हौ ब्रह्मकपाल कल्पितसुरापाने

न नः पारगा । सद्यः कृत्तकठोरकण्ठ विगलत्कीलालधारोत्क्षणै रुद्योनः पुरुषो पहारबलिभि र्देवो महाभैरवः इति प्रबोधचन्द्रोदयः ॥ कपालिकेव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कापित्थम् । न । दधित्थे ॥ कपित्थस्यावयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् ॥

कापिलः । पुं । साङ्ख्यशास्त्रे ॥ पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ । न । उपपुराणविशेषे ॥

कापिशम् । न । मद्ये ॥

कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥ देवतायाम् ॥ कापिश्यांजातादि । कापिश्याःष्फक् ॥

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ षित्वात् ङीष् ॥

कापिशेयः । पुं । पिशाचे ॥

कापुरुषः । पुं । कुपुरुषे ॥ कुत्सितःपुरुषः । विभाषापुरुषइतिकादेशः ॥ ईषत् पुरुषोवा ॥

कापेयः । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रापत्ये ॥ इतश्चानिञ इतिढक् ॥ त्रि । कपिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्वे ॥ कपेः कर्मभावोवा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥

कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपोतानांसमूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । कपोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पुं । रुचके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिकाक्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्यास्ति । ज्यो॰ अण् ॥ त्रि । कपोताभवर्णवति ॥ कपोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने । स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जनञ्च ॥

काप्यकरः । पुं । काप्यकारे ॥

काप्यकारः । पुं । स्वयंकृतं पापंचित्ते आधाय यःकथयति तस्मिन् । स्वपापवक्तरि ॥

काफलः । पुं । कट्फले ॥

काम । अ । अभ्यनुज्ञायाम् ॥

कामम् । न । रेतसि ॥ इष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुमतौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥ फलतृष्णायाम् ॥ तत्तदिष्टविषयाभिलाषे ॥ पुंसोयाविषयापेक्षासकामइतिभण्यते । पुमानादौकाममय एवभूत्वाथकर्मकृत् । यतोयंकर्मणोहेतुःकामोतोस्यप्रधानता ॥ अकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यते नेहकर्हिचित् । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्तत्का

मस्यचेष्टितम् ॥ वाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविधः । वाह्योगन्धचन्दनादिः १ आन्तरोमनोराज्यरूपः २ वासनामात्ररूपस्तृतीयः ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अस्त्रे: काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुंसयोः परस्परव्यतिकराभिलाषेऽत्यन्तनिरूढः कामशब्दः ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिदंमेस्यादित्येवंरूपे ॥ अप्राप्तोपिविषयः प्राप्तिकारणाभावेपिप्राप्यतामित्याकारचित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतुः कामः ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाषः ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादिः ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविधः कामः ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतौ ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु ब्रह्मणोहृदयाज्जातः । यथा । हृदि कामोभ्रुवोःक्रोधोलोभश्चाधरदच्छदादिति श्री भागवतम् ॥ मत्स्याराजवृते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्चगुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयायां चतुर्थ्यां भगदेशतः ॥ नाभिस्थानेचपञ्चम्यां षष्ठ्यान्तुकुचमण्डले । सप्तम्यांहृदयेचैव चाष्टम्यां कक्षदेशतः ॥ नवम्यांकण्ठदेशेचदशम्यांचोष्ठदेशतः । एकादश्यांगण्डदेशे द्वादश्यांनयनेतथा ॥ श्रवणेचत्रयोदश्यां चतुर्दश्यांललाटके । पौर्णमास्यांशिखायाञ्च ज्ञातव्यश्च इतिक्रमात् ॥ दक्षेपुंसांस्त्रियावामेशुक्ले कृष्णेविपर्य्ययः ॥ यत्रस्थाने वसेत् कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेनकर्त्तव्यंज्ञातव्यं रतिकोविदैः ॥ काम्यतेऽनेन । कमु० । पुंसिसंज्ञायामिति घः । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ कमनम् । कमेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतौ । कामदेवपत्न्याम् ॥ मुखंबिन्दुङ्कृत्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य याः षोडशकलास्ता एव कामस्य कलाः ॥

कामकामी त्रि । अस्त्रे । काम्यान् विषयान् कामयितुं शीले ॥

कामकारः । पुं । कामतःप्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामंकरोति । कृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारतः । अ । स्वेच्छाकारेणेत्यर्थे ॥

कामकूटः । पुं । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान्करोति । डुकृञ० । क्विप् ॥

कामकेलिः । पुं । सुरते ॥ वि । विङ्गे ॥

कामक्रोधपरायणः । वि । कामक्रोधाभ्यां सदापरिगृह्णीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखञ्जदला । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम्॥

कामगामी । त्रि । कामङ्गामिनि ॥

कामगिरिः । पुं । भारतवर्षस्थपर्वतविशेषे ॥ सतुकामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुणः । पुं । रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी । त्रि । कामचरे । अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशीलः । काममित्यव्ययम् । सुपीतिणिनिः ॥

कामचारः । पुं । कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी । त्रि । कामुके ॥ स्वच्छन्दे । स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पुं । गरुडे ॥

कामचारिपुरम् । न । देवपुरविशेषे ॥

कामजानः । पुं । कोकिले । पिके ॥

कामतालः । पुं । कोकिले । वनप्रिये ॥

कामतिथिः । स्त्री । त्रयोदश्याम् ॥

कामदः । त्रि । कामिके । अभीष्टदे ॥ न । दक्षिणस्यां दिशिविख्याते वनविशेषे ॥कामानद्दाति । डुदाञ्० । आत इति कः ॥

कामदा । स्त्री । कामधेनौ । टाप् ॥

कामदुघा । स्त्री । कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा । दुहःकपघश्चेतिदुहेःकप् प्रत्ययोघश्चान्तादेशः॥

कामधरः । पुं । कामरूपस्थमत्स्यध्वजपर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक् । स्त्री । समुद्रमथनोद्भवायां वसिष्ठमुनेः कामधेनौ ॥ धेनूनांमस्मि भगवतो विभूतिः । कामान् दोग्धि । दुह० क्विप् ॥ त्रि । काम्यप्रदे ॥ यथा । एकःशब्दःसुज्ञातः सुप्रयुक्तः स्वर्गेलोकेकामधुग् भवतीतिश्रुतिः ॥

कामदूतिः । पुं । कामदूतिकायाम् ॥

कामदूतिका । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥ पाटलायाम् ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकार्थे ॥

कामधेनुः । स्त्री । कामदुहि । स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वंसी । पुं । शिवे ॥ कामं ध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीतिणिनिः ॥

कामनः । त्रि । कामुके॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिडन्तात्कामेर्युच ॥

कामना । स्त्री । इच्छायाम् ॥ टाप् ॥

कामध्मी । पुं । कांस्यकारे ॥

कामपत्नी । स्त्री । रतौ ॥ कामस्य पत्नी ॥

कामपरीत: । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥

कामपाल: । पुं । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रद: । पुं । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानांप्रद: ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंलग्नौ चिप्त्वालिङ्गं भगे तथा । कामयेत् कामुक: प्रीत्याबन्ध:कामप्रदो ह्यसः इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥

कामफल: । पुं । महाराजाम्रवृत्ते ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्मणि क्तन्तादम् ॥

काममह: । पुं । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमान: । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयान: । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु० । णिजन्तात् तृन् ॥

कामरूप: । पुं । काँवरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवते त्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चाहं कामरूपे गृहे गृहे इति तन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्वं मायु विचेतव्यं हरिभि:कामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामंतोरूपायस्य । इनि: ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामल: । पुं । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पुं । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलक्षणानियथा । पाण्डुरोगी तु योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसंदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ हारिद्रनेत्र: स भृशंहारिद्रत्वङ्नखानन: । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रिय: ॥ दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षित: । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

मश्चौषधं यथा । फलत्रिकामृतावासातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः । क्वाथः क्षौद्रयुतो हन्यात् पाण्डुरोगं सकामलमिति । कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला ॥ तस्या रिष्टलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लासज्वरक्लमनिपीडितः । नश्यति श्वासकासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्च मानवः । सरक्ताक्षिमुखच्छर्द्दिविण्मूत्रो यश्च ताम्यति ॥ दाहारुचितृडानाहतन्द्रामोहसमन्वितः । नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जनं कामलापहमिति गारुडे १८७ अध्यायः ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायनः । पुं । उपकोसलाख्यमुनौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादित्वात् फक् ॥

कामलिका । स्त्री । कङ्गुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभः । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृत्तः । पुं । वन्दाके ॥

कामवृद्धिः । पुं । कामज इति कर्णाटदेशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । मदनायुषे । कन्दर्पजीवे ॥

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशरः । पुं । आम्रे ॥

कामसखः । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुतः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकामतन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्तकारणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवीस्थाने ॥ सतीदेहेनावतीर्णाया महादेव्या यच्चयोनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणे च यस्य महत्त्वं वर्णितं तत् त्रिपुरभैरव्याः स्थानम् । यथोक्तं देवीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैरव्याः कामाख्यायोनिमण्डलम् । भूमण्डले क्षेत्ररत्नं महामायाधिवासितम् ॥ नातः परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रस्था देवताः सर्वाः पर्वतात्मकतां गताः । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्यो देवता अपि ॥ तत्रस्था पृथिवी सर्वा देवीरूपा स्मृता बुधैः । नातः परतरं स्थानं कामाख्यायोनिमण्डलादिति ॥ नामकारणं

यथा । श्रीभगवानुवाच । कामार्थमागता यस्मान्मया सार्द्धं महागिरौ । कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता ॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी ॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेनचोच्यतइति कालिकापुराणम् ॥

कामाङ्कुशः । पुं । नखे ॥ शिश्ने ॥ व्याघनखद्वययुक्ते वा बालानाम्भूषणे ॥

कामाङ्गः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कामातुरः । त्रि । कामार्त्ते ॥

कामात्मजः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामात्मता । स्त्री । फलाभिलाषशीलत्वे ॥ कामात्मनो भावः । तल् ॥

कामात्मा । पुं । कामस्वभावे । कामाकुलचित्ते ॥ काम्यमानविषयशताकुलचित्तत्वेन काममये ॥ कामेफलतृष्णायामात्मा यस्यसः ॥

कामाधिष्ठानम् । न । इन्द्रियमनोबुद्धिषु ॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥

कामानशनम् । न । अनाशके । तपसि ॥ तपोनानशनात्परम् । कामानामनशनम् । रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत् ॥

कामान्धः । पुं । कोकिले ॥ त्रि । कामेनविवेकहीने ॥

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

कामायुधः । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥ न । कामदेवास्त्रे ॥

कामायुः । पुं । गरुडे ॥

कामारिः । पुं । विटमाक्षिकधातौ ॥ श्रीसदाशिवे । महादेवे ॥

कामार्त्तः । त्रि । कामपीडिते । कामातुरे ॥

कामालुः । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

कामावशायिता । स्त्री । शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ कामान् अवशेते । शीङोणिनिः । कामावशायिनो भावः । तल् प्रत्ययः ॥

कामावसायिता । स्त्री । कामावशायितायाम् ॥ कामान् अवस्यति तिष्ठतीत्यर्थे स्यतेर्णिनिः । भावेतल् ॥

कामावसायित्वम् । न । अष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ यथास्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति । अन्येषां निश्चयानिश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्याः पदार्था निश्चयमिति । कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य । स्यतेर्णिनिः

। भावे त्वः ॥

कामाङ्कः । पुं । राजाम्रे

कामिः । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रत्याम् ॥

कामिकः । पुं । कारण्डवखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामितः । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

कामी । पुं । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यङ् काम्यते । कमकान्तौ । आवश्यकेति ग्रह्यादित्वाद्णिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायांनार्याम् । सवर्णासवर्णयो रतायाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववण्णिनिः ॥ भूयान् कामोऽस्यस्याः । अतइनिठनौ ॥

कामिनीपुष्पः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ न । आर्त्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिमहः । पुं । स्मरोत्सवे ॥

कामीनः । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुकः । पुं । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छीलः । लषपतपदेत्यादिनाकमेरुकञ् प्रत्ययः ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्तात्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिनाङीष् ॥

कामेप्सुः । पुं । फलकामे । सकामे ॥ काममाप्तुमिच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । मृतोद्देशेनस्वेच्छयादत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्यः । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कंबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेशविशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभवः ।

सङ्काशादित्वात् ण्यः ॥

काम्पिल्लः । पुं । काम्पिल्ले र्थे ॥ काम्पिल्लः कफपित्तास्रक्कृमिगुल्मोदरव्रणान् । हन्ति रेची कटूष्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लकः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥

काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पीलः । पुं ।
काम्पीलकः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥

काम्बलः । पुं । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथः । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविकः । पुं । शङ्खवलयादिकर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमिति ठक् । शाम्बविक इति निर्देशात् कादेशोऽनित्यः ॥ कम्बोर्विकारोऽस्यास्तीति टन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोजः । पुं । कम्बोजदेशजेऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमतः क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । स तु यवनतुल्यो म्लेच्छजातिविशेषः । अस्य सगरराजेन सर्व्वशिरोमुण्डनङ्कृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्व्वं काम्बोजानां तथैव चेति ह० ॥ पुं । न । वल्कलखदिरे । पपरियाखैर इति भाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषु भवः । तत्र भवस्त्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजोऽभिजनोऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । हयपुच्छ्याम् ॥ दुष्खदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषु भवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्तःकरणशुद्ध्यनुपयोगिनि कर्म्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिकं यच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषये स्वर्गादौ ॥ कामोऽस्तियत्र । अन्यत्रापीति यप् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । अचोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्टसाधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेन विधीयमाने कर्म्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म्म चेति विग्रहः ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनया दाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्य्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानं तत्काम्यमाख्यातमृषिभिर्द्धर्म्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादेरिष्टस्य वरस्त्रीहस्त्यश्वादेर्वा दानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यांशुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्यकर्मणः । आर्थिकी शुद्धिः काम्यकर्मणः प्राधान्येन फलम् ॥

कायः । पुं । कदैवते । ब्राह्मतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्वभावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवाहे । सहनौ धर्मञ्चरतामितिनियमनङ्कृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनुष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयोरधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमूल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देवता ऽस्य । कस्येदित्यण् इदन्तादेशश्च । यस्येतिलोपात् परत्वादादिवृद्धिः॥ चीयते ऽन्नादिभिः चीयते ऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति वा । चिञ्चयने । निवासचितीत्यादिनाघञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचिकित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मारकुष्ठमेहादीनामुपशमनार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरीरपरिमाणे ॥

कायस्थः । पुं । परमात्मनि ॥ नरेषु धूर्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । अक्षरजीविके । कूटकृति । पञ्जीकरे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ ऽध्याये । विश्वैकलिपिकर्त्तारं भक्षदातुं इनं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसंनखादितम् । तत्रनास्तिकृपा तस्यदन्ताभावोहि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारणचौरेभ्यो बधबन्धभयादिभिः। पीड्यमानाः प्रजारक्षेत् कायस्थेभ्योविशेषतइति॥ काये तिष्ठति । ष्ठा । सुपिस्थ इति कः ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ कायस्तिष्ठत्यनया । घञर्थेकः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिकः । त्रि । शारीरिके । कायनिष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । } गवादिवलीवर्द्दा
कायिकावृद्धिः। स्त्री। } दिकर्मयुतायांवृद्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुता का

यिकासमुदायइतेतिव्यासः ॥ मूलधनाऽविरोधिन्यां प्रक्लृप्तदेयपणात् दशादिकृपायांदशै ॥ यथा । कायाविरोधिनीशश्वत् पणार्द्धाद्यातु कायिकेति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणार्द्धा इत्यत्र पणपादाइतिपठित्वा पणस्यमूलधनस्य यावदवस्थानं तावत् शश्वतवर्षसहस्रमपि उत्तमर्णेन या वाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्यातवान् । तन्नाद्या भोगलाभान्तर्गता अपराच तद्भिन्ना । इतिमिश्राः ॥

कारः । पुं । वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले । हिमाद्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा । स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् । हन्तकारो मनुष्याणां स्वधाकारः स्वधाभुजामिति ॥ करणम् कारः ॥ कर्मोपपदेकर्तृवाचकः । यथा । कर्मकारः स्वर्णकारः इत्यादि ॥ विक्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा । द्वौ कारौ ॥ करएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ कृ विक्षेपे । परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइति कर्मणि घञ् । सर्वेभ्यइतिपञ्चमीनिर्देशात् प्रकृत्याश्रयएव कृदाविति प्राप्तोऽप्यबाध्यते नस्त्वर्थाश्रयाः स्त्रीप्रत्ययाः ॥

कारकः । त्रि । कर्त्तरि । क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयतीतिव्युत्पत्तिदर्शनात् । ण्वुल् ॥ न । क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानिमित्ते । कर्माद्यन्यतमे । तानितु । कर्त्ता कर्म्म च करणञ्च सम्प्रदानं तथैव च । अपादानाधिकरणोरित्याहुः कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पुरुषैः शिवोदृष्टः । कर्म २ यथा रामं प्रणमति । करणं ३ यथा नेत्रैः शिवोदृष्टः । सम्प्रदानम् ४ यथा हरिः सद्यः सुखं दद्यात् । अपादानम् ५ यथा विभीषणः पदाक्रान्तः । अधिकरणम् ६ यथा रेमे शरदि गोविन्दः ॥ सर्वत्र सर्वकारकशक्तिसम्भवः । उक्तञ्च । अनेकशक्तियुक्तस्य विश्वस्यानेककर्मणः । सर्वदासर्वथाभावात् क्वचित् किञ्चिद्विवक्ष्यतइति । यथा । सर्वप्रयत्नेनच भूमिपास्तस्मिन् प्रजह्रुर्युधिसर्वएवंत्यत्रकर्मणोऽधिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ करकोद्भवजले ॥

कारकदीपकम् । न । अलङ्कारविशेषः । यथा । क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम् । गच्छत्यागच्छति पुनः पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा । निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चलति कचभरान् शोधयत्यन्तरास्ते दी

व्यत्ययेनैनचायं गदितुमवसरो भूय आयाह्रियाहि । इत्युद्दण्डैः प्रभूणामसकृदधिकृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् पश्यास्मानब्धिकन्ये सरसिरुहरुचामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ आद्योदाहरणे श्रुतस्य पान्थस्य कर्तृकारकस्य गमनादिष्वन्वयः ॥ द्वितीयेत्वध्याहृतस्य प्रभोः कर्तृकारकस्य निद्रादिष्वन्वयः इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपकत्वाच्छायापत्त्याकारकदीपकम् ॥

कालकुक्षीयः । पुं । साल्वदेशे ॥ तद्देशीयजने बहुवचनान्तः ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे ॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ कायस्थे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥ अव्यक्ते । वीजभावे ॥ ईश्वरे । अभिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्तिनोमुखादीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपादानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः सक्रोधमाह । आः पाप कथमीश्वरमेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मिणमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदान्तीहि भगवतः सकलकार्योपादानत्वं मन्यते तच्चमृदादिवविकारितया सङ्गच्छते । यथाहिमृत् स्वयं विकुर्वाणा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा स्वयंविकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमित्यभ्युपगन्तव्यम् । तथाच भगवतो मृदादिवविकारित्वाद्विनाशित्वं सिद्ध्यतीति ॥ साङ्ख्यस्त्वाह ननु रे प्रकृतेर्विश्वोत्पत्तिः पुरुषस्तूदासीन इति । एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह । दुर्बुद्धीहौ एतदपिनजानीतः यत् सर्वप्रमेयजातं घटादिवत् कार्यमिति प्रधानोपादानकारणमप्यपेक्षणीयमेवेति अतइयंविकारशङ्का मुग्धवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि । शान्तं ज्योतिः कथमनुदितानस्तनित्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ व्रजतिविकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । शश्वन्नीलोत्पलदलरुचा मम्बुवाहावलीनां-प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशोवा विकार इति ॥ हेतौ । वीजे । येनविना यन्नभवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तोपादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्वमाह । अन्यथासिद्धिशून्यत्वेसतिनियतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्चसमवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् । परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वमितिभाषापच्छेदः ॥ अणुपरिमाणन्तुनकस्यापि कारणमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ कार्यतेऽनेन । णयन्तात् कृञोल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

ते ब्रह्मणि ॥

कारणगुणोद्भवगुणः । पुं । कारणगुणपूर्व्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ अपाकजस्पर्शः ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेगः ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कारः १२ । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कारणता । स्त्री । } कारणत्वम् । न । } हेतुत्वे । पश्य कारणे कारणत्वम् ॥ मृतत्त्वादिरूपायां सर्व्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरञ्चेत् पूर्व्वस्य पूर्व्वस्यार्थस्य हेतुता । तदा कारणमाला स्यात् ॥ उत्तरमुत्तरम्प्रति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणप्रकर्षेण जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवा हि सम्पदः ॥ अपिच । गुम्फः कारणमाला स्याद्यथा प्राक्तनकारणैः । नयेन श्रीः श्रिया त्यागस्त्यागेन विपुलं यशः ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्व्वपूर्व्वैः पूर्व्वपूर्व्वकारणभूतैरुत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभिः कृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्ति नर-

काः पापात् पापं दारिद्र्यसम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्व्वचनीयं शरीरद्वयकारणमात्रं सत्त्वरूपाऽज्ञानं यदस्ति तत्कारणशरीरमित्याहुः ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकरूपा यमयातनेति केचित् ॥ णिजन्तात् कृञो ण्यासश्रन्थियुच् । टाप् ॥

कारणिकः । त्रि । परीक्षके ॥ कारणैश्चरति । चरतीति ठक् ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य तत्प्रतिकूलरूपकारणं ब्रूयात् तदा तदुत्तरं कारणोत्तरम् । तत् त्रिविधम् । बलवत् १ तुल्यबलम् २ दुर्ब्बलम् ३ । आद्यं यथा । मया त्वत्तः शतं गृहीतमिति सत्यम् किन्तु तत् परिशोधितम् । द्वितीयं यथा । मदीयेयम्भूमिः क्रमागतत्वादिति वाद्युक्ते प्रतिवादिनोऽपि तथोत्तरम् । तृतीयं यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात् इति वाद्युक्ते ममेयम्भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्त-

रम् ॥

कारण्डवः । पुं । खड्हांस इति गौडे षु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ समन्ताड्ड इति रमेडः । ईषत् रण्डः । ईषद र्थे चेति कोः कादेशः । कारण्डंवाति । वा१ । आतोनुपेतिकः ॥

कारण्डव्यूहः । पुं । वृद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । शौल्वि के । धातुवादरते ॥

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इतिरवो ऽस्यास्य ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ काण्डी र ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधु रायाम् ॥ रुद्रजटा इति गौडभाषा प्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ सुषव्याम् । कलजीरी इति भाषा ॥ त्वक्पत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ चु द्रकारवेल्ल्याम् ॥ केनजलेनरौति । रुशब्दे । पचाद्यच् करवस्य मयूरस्ये यम् । तस्येदमित्यण् ॥ कारंवाति वा । वागतिगन्धनयोः । आतोनुपे तिकः । गौरादिङीष् ॥ यद्वा । कार णम् । हृणि० । ण्यन्तः । सं० क्विप् । कारमवति । अव रक्षणादौ । क र्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्लः । पुं । करेला इतिप्रसिद्धे शा के । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कार वेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेह कृ मीन् हरेत् ॥ कारं वेल्लति वेल्लचल ने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थेकः ॥

कारवेल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले ॥ त द्गुणा कारवेल्लीस्या द्विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्गुणाकारवेल्ल गुणा ॥ का रवेल्ली फलंतक्रेस्वेदितंहिङ्गुमर्दित म् । भर्जितंनवनीतेन सैन्धवेन स- मन्वितम् ॥ विदलितमुखमीषत्का रवेल्लीकठोरं पुलकितमिवतैलेसा धितंरामठेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं सुललितरसनाग्रं लोलतामातनोति ॥ कारवेल्ली फलम्भेदिलघुतिक्तंसुशीतलम् । पि त्ताऽस्रकामलापाण्डुकफमेदः कृ मीन् जयेत् ॥

कारस्करः । पुं । किम्पाकद्रुमे । विष- तिन्दौ ॥ कारङ्करोति । डुकृञ्० । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करोवृक्ष इति निपात- नात्सुट् ॥

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाधःकाष्ठभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ बन्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्य्यते । कॄ विक्षेपे । भि॰ अङ् । ऋदृशोऽङीति गुणे दीर्घत्वं निपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । कारायै बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ कारायां गुप्तः ॥

कारापथः । पुं । देशविशेषे । लक्ष्मणात्मजयोरङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पुं । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । वधाङ्गके ॥ कारैव कारायै वा वेश्म ॥

कारिः । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ करोति । डुकृञ्॰ । कृञ उदीच्यां कारकर्षिवति इञ् ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरद्भ्यावह्वर्थज्ञापिकायां कवितायाम् । विवरणश्लोके ॥ शिल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापितादिकर्मणि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करोतेर्ण्वुल् । णित्त्वाद्वृद्धिः ॥ यद्वा । करोति । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

कारितः । त्रि । कुर्वन् प्रेरितः कारित इत्युच्यते । कराया इति भाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारितावृद्धौ । अधिक सुद इति भाषा ॥ यथा । ऋणिकेन तु या वृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृता नित्यं दातव्या सा तु कारिता ॥ इति कात्यायनः ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रिकायाम् ॥ कण्टकारी आकर्षकारीत्येष्वादिधा ॥

कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्यावयवे । काण्डे ॥ टींट इति प्रसिद्धे करीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलं करीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदकभाजनेषु । सुचिक्कणं वस्त्रदिनं सुमन्थितं सन्धानरीत्या सुधिया विपाचितम् ॥ कारीरकं कटुकं तिक्तं फलमप्यरुचिप्रदम् । कफपित्तकरं किञ्चित्कषायं वातहृद्वरम् ॥ अस्य कुसुमशाकन्तु । कारीरकुसुमं सुघर्मनिहितं सद्दारिणा संयुतं सप्ताहेन विपाचितं सलवणं हिङ्ग्वाज्यतैलेभृ

शम् । चिरसंतक्कतरंसुकाञ्जिकमथो सहसंवारान्वितं भोक्ता केनसमर्चि तः प्रतिदिनं श्रीपार्वतीशः स्वयम्॥ कारीरङ्कुसुमम्भेदि कटुकं कफनाशनम् । पित्तकृद्रुचिरं भव्यं कषायंप थ्यदम्भृशम् ॥ कारीरङ्कुसुमंरुच्यंशी तलङ्कुल्मनाशनम् ॥ करीरस्यावय वोविकारोवा । अण् । पलाशाद्य अवा ॥

कारीरी । स्त्री । वृष्ट्यादिफले याग विशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे । बिटौरा उपलौंकाढेर इतिभाषा॥ करीषाणां समूहः । भि॰ अण्॥

कारुः । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयित्वातु कर्माणि कारुं पश्चात्प्रवञ्चयेदिति कूर्मपुराणम्॥ कारके ॥ पुं । विश्वक र्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । डुकृञ्॰ । कृवापेत्युण्॥

कारुकः । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि ॥ स्वार्थेकः ॥

कारुककर्म्म । न । सूपकारादीनाङ्कर्म णि ॥ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्य न्तेद्विजातयः । तानिकारुककर्माणि शिल्पानिविविधानिच ॥

कारुचौरः । पुं । सन्धिचौरे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फे ने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरि के ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जात तिले ॥

कारुणिकः । त्रि । दयालौ ॥ करुणाशी लमस्य । शीलमिति ठक् । करुणा-प्रयोजन मस्यवा । प्रयोजनमिति ठक् ॥

कारुण्डी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदुःखित्वे । क रुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् त स्य भावः । ब्रा॰ ष्यञ् ॥

कारुषः । पुं । सुधन्वाचार्ये । विजन्मनि ॥

कारूषाः । पुं । करूषदेशवासिषु । वृ इन्नृहेषु ॥ वहुवचनान्तोयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुराम ण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्यक्षमे ॥ कारे ण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कन्धवम् । न । कर्कन्ध्वाविकारे ॥ त दवयवे ॥ बिल्वाद्यण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्क शस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा॰ अ ण् ॥

कार्त्तवीर्य्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्य राजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । हरेश्च क्रावतारे ॥ अस्यध्यानम् । उद्यत्सू र्यसहस्रकान्तिरखिलक्षोणीधवैर्म-

न्दितो हस्तांशतपञ्चकेन तु दधत्सा पानि पुंस्त्वावता । कर... हाटकमाल्यापरिवृतश्चक्रावतारो हरेः पायात्स्यन्दनगो रणाभवसनः श्रीकार्त्तवीर्य्यो नृपः इति ॥ जैनराजचक्रवर्त्तिविशेषे । सुभूमे ॥ कृतवीर्यस्यापत्यम् । अण् ॥

कार्त्तस्वरम् । न । स्वर्णे । हेमनि ॥ कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् । अण् ॥ कृताः पठिताः स्वरा येन तस्येदम् । शेषइत्यण् ॥ धुस्तूरे ॥

कार्त्तान्तिकः । पुं । दैवज्ञे । मौहूर्त्तिके । ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तं वेत्ति । क्रत्वादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

कार्त्तिकः । पुं । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ ऊर्ज्जे । शरदृतोर्द्वितीयेमासे । बाहुले ॥ अत्रजातस्य फलम् । दक्षः क्रये विक्रयणे धनाढ्यः स्याद्वावदूकोऽखिलकौशलज्ञः । यः कार्त्तिके कार्त्तिकरूपधारी जातो भवेद्युद्धविशारदश्चेति ॥ वर्षविशेषे । सप्तकृत्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् वृहस्पतेरस्तोदयैकतरसम्बन्धे भवतीति मलमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनीति पाणिकोण ॥

कार्त्तिकिकः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ कार्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा-फाल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः । इति ठक् ॥

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्याम् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः कालः इत्यण् । ततो ङीप् ॥

कार्त्तिकेयः । पुं । कुमारे । महासेने ॥ कृत्तिकानामपत्यम् । तत् पालितत्वात् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥ अस्य ध्यानं यथा । कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरोपरि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभं शक्तिहस्तं वरप्रदम् ॥ द्विभुजं शत्रुहन्तारं नानालङ्कारभूषितम् । प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृतमिति ॥

कार्त्तिकेयप्रसूः । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कार्त्तिकेयवनम् । न । शरवणे ॥

कार्त्तिकोत्सवः । पुं । कौमुद्याम् । कार्त्तिक्यां पूर्णिमायाम् ॥ दीपोत्सवतिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य भावः । ष्यञ् ॥

कार्प्पटः । पुं । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कार्य्यिणि । कार्य्यार्थिनि । उमेदवार दरवारी इति पारस्यभाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ वस्त्रे ॥ स्वा० चव ॥

कार्प्पटगुप्तिका। स्त्री। भोला भोली पटुवा इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

कार्पटिकः। पुं। मर्म्मज्ञे ॥ तीर्थसेविनि ॥

कार्प्पण्यम्। न। कृपणतायाम्। दैन्ये। उचितव्ययाकरणेनापि धनरक्षणेच्छारूपे ॥ अनात्माध्यासवत्त्वे ॥ कृपणस्यभावः। ष्यञ् ॥

कार्प्पासम्। न। कार्पासीफले ॥ तूले ॥ त्रि। कार्पासीवस्त्रादौ। बादरे ॥ कार्पास्याः विकारः फलम्। अवयवेचेत्यण्। तस्यफले लुक् ॥ कर्पासस्य विकारः। तस्यविकारइत्यण्। विल्वाद्यण्वा ॥

कार्प्पासकः। पुं। कार्पासिकायाम्। तुण्डिकेर्य्याम् ॥ कार्पसकोलघुः कोष्णो मधुरोवातनाशनः। तत् पलाशं समीरघ्नं रक्तकृन्मूत्रवर्द्धनम् ॥ तत्कर्णपिडकानादपूयस्रावविनाशकृत्। तद्बीजंस्तन्यदंवृष्यंस्निग्धंकफकरं गुरु ॥

कार्प्पासधेनुः। स्त्री। दानार्थं कर्पासनिर्म्मितायां धेनौ ॥

कार्प्पासनासिका। स्त्री। तर्क्वां। तकुवा इतिभाषा ॥

कार्प्पासिका। स्त्री। तुण्डिकेर्य्याम् ॥

कार्प्पासी। स्त्री। कार्पासवृक्षे। वदरायाम्। समुद्रान्तायाम् ॥ करोति क्रियते वा। कृञः पासः। उ०। जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ यद्वा। कर्पासोऽस्त्यस्याः प्रज्ञाद्यण्। ङीप् ॥

कार्म्मः। त्रि। कर्म्मशीले। कर्म्मसुफलमनपेक्ष्य प्रवृत्ते ॥ कर्म्मशीलः। छत्रादित्वाण्णः। कार्म्मस्ताच्छील्य इति टिलोपः। स्त्रियां कार्म्मी ॥

कार्म्मणः। त्रि। कर्म्मठे। कर्म्मकुशले ॥ न। कामण इतिप्रसिद्धे मूलकर्म्मणि। ओषध्यादिमूलेनत्रासनोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादिकर्म्मणि ॥ मन्त्रतन्त्रादियोजने ॥ वाचिकं श्रुत्वाक्रियमाणे कर्म्मणि ॥ योगविद्यायाम् ॥ कर्म्मैव कार्म्मणम्। तद्युक्तात्कर्म्मणोण् ॥

कार्म्मिकः। त्रि। विचित्रवस्त्रादौ ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कार्म्मुकः। पुं। वंशे। वेणौ ॥ श्वेतखदिरे ॥ विज्जले ॥ महानिम्बे ॥ न। इष्वासे। धनुषि ॥ त्रि। कर्म्मठे। कर्म्मक्षमे ॥ कर्म्मणे प्रभवति। कर्म्मण उकञ् ॥

कार्य्यम्। न। हेतौ ॥ प्रयोजने ॥ यथा। कार्य्यार्थिनः कुतोगर्ब्ब इति ॥ वैय्याकरणानामादेशप्रत्ययागमेषु ॥ सन्निवेशविशेषवतिविनश्वरे शरीरे ॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्यम्प्रति कारणं त्रिविधम् । समवायिकारणम् १ यथा घटकार्यंप्रतिकपालम् । असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्यंप्रतिकपालसंयोगादि । निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति । अनेनैवोपायेन नान्येनेति नियोगः । अनेनवाऽनेनवेतिविकल्पः । अनेनचेतिसमुच्चयः ॥ विवादे ॥ यथा । यस्मात्कार्यसमारम्भश्चिरात्तेन विनिश्चितः । तस्मात्तलभते कालमभियुक्तस्तुकालभाक् ॥ इति कात्यायनः ॥ अपूर्वे ॥ यथा । विधिप्रत्ययस्य कार्यशक्तिरिति मीमांसकाः ॥ त्रि । सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ क्रियते इति । डुकृञ० । विभाषा कृवृषोरितिक्यपभावे ऋहलोर्ण्यत् । इति ॥

कार्य्यकुशलः । त्रि । कर्मक्षमे । कर्मठे ॥

कार्य्यता । स्त्री । कार्यत्वसङ्गतौ ॥ भावे तल् ॥

कार्य्यत्वम् । न । कार्यतासङ्गतौ ॥ अभूत्वाभावित्वे ॥ भावे त्वः ॥

कार्य्यपुटः । पुं । चपले ॥ उन्मत्ते ॥ अनर्थकरे ॥

कार्य्यप्रद्वेषः । पुं । आलस्ये ॥

कार्य्या । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कार्य्यो । त्रि । यस्य निर्दिश्यते कार्यं तस्मिन् ॥ कर्मार्थिनि ॥

कार्श्मर्यः । त्रि । कार्श्मर्ये ॥ कृशानोरिदम् । अण् ॥

कार्श्मरी । स्त्री । कार्श्मरीवृक्षे । गाम्भारीम् ॥

कार्श्यः । पुं । कार्श्ये । शालवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥ लकुचे ॥ न । कृशत्वे ॥ कृशस्य भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेति ष्यञ् ।

कार्षः । पुं । कर्षके ॥ कृषिः शीलमस्य । छत्रादिभ्योणः ॥

कार्षकः । पुं । कर्षके ॥ कर्षति । कृष० । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति क्वुन् ॥

कार्षापणः । पुं । न । कार्षिके । रजतरूप्ये ॥ षोडशपणे ॥ ताम्रिकपणे ॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः । इति मनूक्तः ॥ कार्षस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपणनम् । पण० । नित्यंपणः परिमाणे इत्यप् । गोचरसञ्चरेति घो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपणः ॥

कार्षिः । स्त्री । कृषिकर्मणि ॥ कृषति । कृष० कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥

कार्षिकः । पुं । कार्षापणे । रूप्यमाने

॥ कृषके । इति हेमचन्द्रः ॥ कर्षस्य अयम् । अध्या० ठञ् ॥ शास्त्रीयपलचतुर्थभागे ॥

कार्ष्णाजिनिः । पुं । ऋष्यन्तरे ॥

कार्ष्णायसम् । न । कृष्णायसो विकारे ॥ अण् ॥

कार्ष्णिः । पुं । प्रद्युम्ने । मकरध्वजे ॥ कृष्णस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

कार्ष्णी । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥

कार्ष्यः । पुं । सखुआ इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ कृषति । कृष० । इगुपधेति कः । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

कालम् । न । लोहे ॥ कक्कोलके ॥ कालीयके ॥ त्रि । कृष्णगुणवति ॥

कालः । पुं । यमे । दण्डधरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ मृत्यौ । यथा । सर्वस्वं तद्बलिमधो नयसि छलेन प्राणप्रियां जनकजां विपिने जहासि । संवर्द्ध्य यादवकुलं स्वयमेव हंसि कस्त्वां भजेद्यदिह कालभयं न हि स्यादिति ॥ महाकालशिवे ॥ शनौ ॥ कासमर्द्दे ॥ रक्तचित्रके ॥ राले ॥ कोकिले ॥ गुणचोभके ॥ कालदण्डयोगे ॥ निमेषाद्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ क्षणदण्डमुहूर्त्तप्रहरदिनरात्रिपक्षमासायनवत्सरादौ । दिष्टे । अनेहसि । समये ॥ यथा । प्रत्यर्थी लभते कालं त्र्यहं सप्ताहमेव च । अर्थी तु प्रार्थयन् कालं तत्क्षणादेव हीयते ॥ क्वचित् प्रत्यर्थी कालं न लभते । यथाह याज्ञवल्क्यः । साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्यये स्त्रियाम् । विवादयेत् सद्य एव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृत इति ॥ स च सर्वाधारः सर्वकार्य्यनिमित्तकारणमादित्यादिक्रियाप्रचयरूपः ॥ अनादिनिधनः कालो रुद्रः सङ्कर्षणः स्मृतः । कलनात् सर्वभूतानां स कालः परिकीर्त्तितः ॥ अतीतादिव्यवहारहेतुः कालः स चैको नित्यो विभुश्च । जन्यानां जनकः कालो जगतामाश्रयो मतः । परापरत्वधीहेतुः क्षणादिः स्यादुपाधितः ॥ अस्य गुणाः । सङ्ख्या १ परिमितिः २ पृथक्त्वम् ३ संयोगः ४ विभागः ५ । इति भाषा प० ॥ कालश्च वैशेषिकाभिमत एकः स न अनागतादिव्यवहारभेदं प्रवर्त्तयितुमर्हतीति तस्मादयं यैरुपाधिभेदैरनागतादिभावं पतिपद्यते सन्तु त एवोपाधयोऽनागतादिव्यवहारहेतवः कृतमन्तर्गडुना कालेनेति साङ्ख्याचार्य्याः । तस्मान्न कालरूपतत्त्वान्तराभ्युपगम इति ॥ लिङ्गादिविषया

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मय:काला इति वैयाकरणा: ॥ कालो ऽहं भगवद्विभूति: । काल: कलयतामहम् । कलयतां सङ्ख्यानं कुर्वतांमध्ये ॥ क्रियाशक्त्युपहित: सर्वस्य संहर्त्ता परमेश्वर: काल: ॥ अहमेवाक्षय:काल: । अक्षयकालाभिमान्यऽक्षय: परमेश्वराख्य:काल: ॥ कलनात् सर्वभूतानां ब्रह्मादीनांनिमेषत: । कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दमद्वय: ॥ कलयत्यायु: । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने शब्दे च । कर्मणिघञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्याऽहःप्रथमं रूपमरूपस्यतथानिशा । सन्ध्या च परमेशस्य तस्मै कालात्मनेनम: ॥

कालक: । पुं । जटुले । जतुके । पिप्रा । देहस्यचिह्नविशेषे । लसुन इति भाषा ॥ अलगर्द्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्ये वर्णे रक्तेचार्थे कालाद्वेतिकन् ॥ कालक: पट: कालिकाशाटी कालकम्मुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे । चु० । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कट: । पुं । शिवे ॥

कालकण्ठ: । पुं । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ काल:कृष्णवर्ण: कण्ठो यस्य स: ॥ काले प्रावृषि कण्ठो ध्वनिरस्य वा ॥

कालकण्ठक: । पुं । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठ ॥ काल:कण्ठोऽस्य । कप ॥ स्वार्थे कन् वा ॥

कालकन्दक: । पुं । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल: । पुं । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकील: । पुं ।

कालकीलक: । पुं ॥ कोलाहले ॥

कालकुठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ वान्ते ॥ पुं । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासुररणे देवैर्हतस्यपृथुमालिन: । दैत्यस्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ: ॥ निर्यास:कालकूटाख्यमुनिभि: परिकीर्त्तित: । सोऽहिक्षेत्रेशृङ्गवेरे-कोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालमपि

कूटयति। कूटपरिदाहे। चुं०। कर्म्मण्यण्॥ कालस्यकर्म्मणो मृत्योर्वाकूटोराशिरिवेति वा॥

कालकृत्। पुं। सूर्य्ये॥ कालंकरोति। डुकृञ्०। क्विप्। तुक्॥

कालकृतः पुं। सूर्य्ये॥ त्रि। कालजाते॥ यथा। सर्व्वङ्कालकृतम्मन्ये कालोहि बलवत्तरः। इतिपु॥

कालकेशी। स्त्री। नील्याम्॥

कालखञ्जनम्। न। यकृति॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कालखञ्जः। पुं। महानरकविशेषे॥

कालखण्डम्। न। दक्षिणकुक्षिस्थमांसखण्डे। यकृति॥ कालश्चतत्खण्डञ्च॥

कालग्रन्थिः। पुं। वत्सरे॥

कालघण्टः। पुं। योगविशेषे॥ यथा। षष्ठींशीतांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यांदेवपूज्यं बुधदिननवमीं सौरिवारंदशम्याम्। एकादश्याञ्चभौमं दशशतकिरणेवर्जयेद्द्वादशीञ्च सर्व्वारम्भं न कुर्य्याज्जनयतित्रिपदं कालघण्टोहियोगःइति॥

कालकृतः। पुं। कालकासुन्दे इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे। कसौंदी इतिभाषा॥

कालचक्रम्। न। कालस्वरूपे चक्रे॥ यथा। कालोद्विविधोऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीषुभेदतः। सागरकोटिकोटीनांविंशत्त्यास समाप्यते॥ अवसर्पिण्यांषडरा उत्सर्पिण्यांतएवविपरीताः। एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्ततेकालचक्रमिदम्॥ इतिहेमचन्द्रः॥ वत्सरस्वरूपे॥

कालचिन्तकः। पुं। ज्योतिर्विदि। दैवज्ञे॥

कालज्ञः। पुं। कुक्कुटे॥ त्रि। अस्यायङ्कालइतिविदुषि॥ वहेदमित्रंस्कन्धेन यावत्कालविपर्य्ययः। तमेवचागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना॥ कालं जानाति। ज्ञा०। कः॥

कालञ्जरः। पुं। योगिचक्रस्यमेलके॥ भैरवे। शिवे॥ पर्व्वतविशेषे॥ देशविशेषे॥ कालञ्जरःस्थाने सिद्धपीठे॥

कालञ्जरा। स्त्री। } चण्ड्याम्॥
कालञ्जरी। स्त्री। }

कालतालः। पुं। तमालवृक्षे॥

कालतिन्दुकः। पुं। काकेन्दौ। कुपीलुके॥

कालदण्डः। पुं। योगविशेषे॥ कालस्यदण्डे॥

कालधर्म्मः। पुं। मृत्यौ॥ समयस्वभावे॥ कालस्य धर्म्मः॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतो वा नियोगः ॥

कालनिर्य्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमिः । पुं । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिं निजघानेति ॥

कालनेमिरिपुः । पुं ।
कालनेमिहा । पुं ।
कालनेम्यरिः । पुं । } विष्णौ ॥

कालपर्णः । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाशः । पुं । यात्रायां वर्ज्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादितः क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्य्ययः ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायाञ्च विवर्ज्जयेत् ॥

कालपीलुकः । पुं । कुपीलौ ॥

कालपुच्छः । पुं । मृगविशेषे ॥ गुणै रेणुसमः कालपुच्छो मुनिभि रीरितः ॥

कालपुरुषः । पुं । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचि दन्तमृषिर्मनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्म्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथासनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालपेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमानः । पुं । कृष्णार्ज्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इति पाठः ॥

कालमुष्कः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पुं । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेष्याम् ॥ काले मिष्यते । मिश स्पर्द्धे । कर्म्मणि घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थे कन ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालंवर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्म्मण्यण् । गौरा

दित्वान् ङीष् ॥

कालयुक्तः । पुं । वत्सरे ॥ यथा । गोम हिष्योविनश्यन्तियेचान्येमटनर्त्तकाः । वासवोवर्षते देविशस्यञ्च नश्यति ॥ तिलसर्षपमाषादिकार्पासा नां महार्घता । गोमहिष्यः सुवर्णा नि कांस्यताम्रादयोषतः ॥ तत्सर्वं देविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चयः । तेन धान्येन लोकोऽयं निस्तरिष्यति दुर्दिनम् ॥ पार्थिवामोषका हीनाः कालयुक्ते प्रपीडिताः ॥ इति ॥

कालरात्रिः । स्त्री । सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकस्यापिका लस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलयेकाल स्यापिनाशात् ॥ कालरात्रिर्यमभगि नीतिभावप्रकाशः ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दी पावल्याम् ॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिश्चसामतेत्यागम वचना त् ॥ दुर्गायाः शक्तिविशेषे ॥ दैत्यम्नि मग्रमभवेऽपीतिकश्चित् ॥ कालः सं हारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रिः ॥

कालवक्रः । पुं । कालाग्निचक्रे ॥

कालवलयम् । न । विद्यमये ॥

काललोहम् । न । तिला इति गौड भाषाप्रसिद्ध कृष्णलवणे । वज्रके । सी सके ॥

कालवित् । पुं । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योति र्विदि कालः परमार्थ इत्याह । त न्न । कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारा योगात् । तन्नानात्वेपि न स्वातन्त्र्य म् । अन्यविषयत्वेन प्रतीतेः । उदय कालः स्याहिनाक्रियाधर्मत्वेन प्रती तेः स्फुटत्वात् । नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्य थाकाशानवच्छिन्नत्वेनक्रियानित्य त्वापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्तिः । स्त्री । मासर्त्त्वयनादौ ॥

कालवृन्तः । पुं । कृष्णमुद्गे ॥

कालवृन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हकालवि शेषे ॥ यथा । पञ्चद्विषड्वह्निनगेन्दु वेदद्विग्दन्तिनस्थापिदिवा ऽवरात्रौ । षट्तूर्यरामाद्रिशराग्निचन्द्रनागा स्तुर्ख्यादिषुकालवेला इति ॥ का लस्यशनेस्तत्सामार्द्धरूपावेला ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् शाकम् कालकमितिपर्यायप्रसिद्ध शाक विशेषे । नरिका नरचा इतिगौड भाषा ॥ कालशाकंसरंरुच्यं वातकृ त्कफशोफहृत् । बल्यंरुचिकरंमेध्यं रक्तपित्तहरंहिमम् ॥

कालशालिः । पुं । कृष्णशालौ ॥

कालशेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ कलश्याम् मन्थनपात्रे रसम् । इति कुत्सिकलशिवस्यास्य हेठम् ॥

कालसंरोधः । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसारः । पुं । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्य्ये । कालिया इतिगौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमयेऽनलसमदेशे उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कुलालचक्रस्य छेदनरूपेण नरके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्धः । पुं । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ कालः स्कन्धो यस्य ॥

कालहानिः । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीनः । पुं । लोभे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । णिजन्तः । पचाद्यच् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुत्सिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

गौर्य्याम् ॥ वर्णस्याविवक्षायां जानपदेतिन ङीष् ॥

कालाचरिकः । त्रि । शिक्षिताचरे ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रव्रज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिंतेविधास्यति अलमुत्तप्तयेत्युपदेशे यातुष्टिः साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालञ्चतत् अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धिः ॥

कालाग्निरुद्रः । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्निः । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्गः । पुं । कात्रेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा । मेषः शिरो वृषोवक्त्रं मिथुनं बाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैव सिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगोजानूकुम्भोजङ्घेप्रकीर्त्तिते ॥ मीनः पादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गेसद्सद्भूतयोगतः । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभफलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्यअतीतम् ॥ त्रि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्टः । पुं । कालातीते । बाधितहेतौ । कालस्यसाधनकालस्य अत्ययेऽभावे अपदिष्टः प्रयुक्तोहेतुः । एतेनयस्यहेतोः साध्याभावःप्रमाणान्तरेण सिद्धःसकालात्ययापदिष्टः । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात् । अत्रानुष्णत्वसाध्यंतदभावउष्णत्वम् ततस्पर्शेन प्रत्यक्षेणगृह्यते इति ।

कालानलः । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पुं । भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुसारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीछोप इति गौडभाषा ॥

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारिः । पुं । शैलेये । शैलजनामगन्धद्रव्ये ॥

कालानुसार्य्यः । पुं । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनअनुसिंवति । स गतौ । कर्मण्यण् ॥

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविषः । पुं । मूषिकादौ ॥

कालापः । पुं । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ त्रि । कलापव्याकरणज्ञे ॥

कालापकम् । न । चतुर्णां श्लोकानां समन्वये ॥

कालायसम् । न । लोहे ॥ कालश्चतत् अयश्च । अनोऽश्मायः सरसांजातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायीनम् । न । कलायानांक्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनंक्षेत्रम् । धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धिः । स्त्री । शुभकर्मानर्हसमये ॥ सा यथा । वक्राऽतिचारहृष्टास्तवाल्यत्वेगुरुशुक्रयोः । गुरौसकरसिंहस्थे क्षयमासाधिमासयोः ॥ त्रयोदशदिनेपक्षेगुर्वादित्येतथैवच । लुप्ताब्देत्रिविधोत्पाते कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिकः । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घः कालोऽस्य । प्रकृष्टेठञ् ॥ त्रि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेननिर्वृत्तः । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इतिठक् ॥ कालेभवोवा । कालाट्ठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्याम् ॥ चण्डिका भेदे ॥ कार्ष्ण्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तुमूल्ये ॥ धूसर्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावली ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ क्षीरकीटे ॥ काकोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारदः ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां विशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्वा० कनया । केण इति ह्रस्वः ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्री कर्त्तव्ये भविष्यपुराणोक्त व्रतविशेषे ॥

कालिङ्गः । पुं । भूमिकर्कारौ ॥ चलिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्य लक्षणं यथा । कालिङ्गोलिङ्गवान् यःस्यात् घनःश्लक्ष्णाङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गानां राजनि ॥ कलिङ्गधर्काणिङ्गस्तरमसाइस ॥ न । कर्ष्रीदातरवृत्त इतिख्यातिफलविशेषे । सुवर्त्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहिहृत्पित्तशुक्रकृत् शीतलं गुरु । पक्वन्तु सोष्णं सक्षारं पित्तलं कफवातजित् ॥ कालिङ्गाः । पुं भूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्यपश्चाद्द्वयोजनमंशिवे । दक्षिणस्याम् कृष्णानिकालिङ्गाः परिकीर्त्तिताः ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्कट्याम् ॥

कालिदासः । पुं । विक्रमादित्यसभायां नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्याःदासः । ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वः ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कालिन्दम् । न । } कर्षूरीदा इतिख्यातफलविशेषे ।
कालिन्दकम् । न । } कालिङ्गे ॥

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्तत्रिवृति ॥

कालिन्दीभेदनः । पुं । कालिन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्याः भेदनः ॥

कालिन्दीसूः । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पुं । यमे ॥ कालि

न्याःशोदरः ॥

कालिमा । पुं । कार्ष्ण्ये ॥

कालियः । पुं । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ अम्बिकाललाटाविर्भूतायां देव्याम् । क्षीरकीटे ॥ मातृभेदे । उमायाम् । काल सङ्कलनात् कालीत्यागमः ॥ कालकरस्यायां देव्याम् ॥ नव्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ कालाग्न्याम् ॥ तुवर्याम् ॥ त्रिवृति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । बिछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्नेर्जिह्वाविशेषे । कालोवर्णोऽस्त्यस्याः । कालाज्जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलेत्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्यविचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जायके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्व्यङ्गनाशनम् ॥ कालस्यवर्णस्यायम् । वृद्धाच्छः । स्वार्थेकन् ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । मालिन्ये ॥

कालेयः । पुं । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालिनामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् अग्निकलिभ्यांढग्वक्तव्यः इतिढक् ॥

कालेयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् । सर्वत्राग्निकलिभ्यांढक् । स्वा० कन् ॥

काल्यः । पुं । कर्चूहलदी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्चूरे ॥

काल्यकः । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । काल्ये ॥ कल्येविधेभवः । तत्रभवइत्यण्ततः कन् ॥

काल्पनिकः । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाया आगतः । ठक् ॥

काल्पिकः । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्तविधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयितिचेष्टाम् । अघ्न्यादयश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ प्रीते

॥ त्रि। प्राप्तकाले॥ कालःप्राप्तोऽस्य। कालाद्यत् ॥

काल्यकः। पुं। कर्चूरे। द्राविडके॥ कालेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्। स्वा० कम् ॥

काल्यमानः। त्रि। विचाल्यमाने ॥

काल्या। स्त्री। उपसर्य्यायाम्। गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि ॥ कालःप्राप्तोऽस्याः। तदस्यप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत् ॥

कावचिकम्। न। तनुत्राणसङ्घे ॥ कवचिनांसमूहः। ठञ्कवचिनश्च॥

कावादः। पुं। वाक्कलहे॥ ईषद्वादः ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कावारम्। न। शैवले॥ आसमन्तात् वार्य्यते आच्छाद्यतेऽनेन। इत्यब्‌नुरादेः पुंसीतिघः। यद्वाआवारयति व्रियते वा। इत्य०। अच्। घञ्वा। कस्यजलस्य आवारम् ॥

कावारी। स्त्री। तृणादिच्छत्रके। भ्रमत्कुम्भाम्। वारित्रायम् ॥ छत्राइति भाषा ॥

कावृकः। पुं। कुक्कुटे॥ चक्रवाके॥ पीतमुण्डस्रगे ॥

कावेरम्। न। कुङ्कुमे ॥

कावेरी। स्त्री। वेश्यायाम्॥ हरिद्रायाम् ॥ सरिद्विशेषे॥ कस्य जलस्य वेरं शरीरम्। तस्येदम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्। ईषद्वेरमस्या वा ॥

काव्यः। पुं। शुक्रे। दैत्यगुरौ॥ न। ग्रन्थे। कविकृतौ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्यमितिवामनः॥ तत्‌त्रिविधं यथा। सव्यङ्ग्यमुत्तमं काव्यमव्यङ्ग्यमधमं स्मृतम्। किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यमं परिकीर्त्तितमितिकाव्यचन्द्रिका॥ कवेरपत्यम्। कुर्वादिभ्योण्यः ॥ कवेरिदं कर्म्मभावो वा। ब्रा०। ष्यञ् ॥ कुधातोः स्रोरावश्यके इति ण्यद्वा ॥

काव्यचौरः। पुं। चन्द्रचौरे ॥

काव्यलिङ्गम्। न। अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा। हेतोर्वाच्य पदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति ॥ काव्यलिङ्गं हेतोर्वाच्यपदार्थतेतिच ॥ यथा। वपुःप्रादुर्भावा दनुमितमिदं जन्मनि पुरा पुरारे न प्रायः क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्। नमन्मुक्तः संप्रत्यऽहं मतनु रग्रेप्यनतिभाग् महेश क्षन्तव्यं त दिदमपराधद्वयमपि ॥ अनेक पदार्थता यथा। प्रश्न यिसखीसखीष्वपरिहासरसाधिगतै र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्। वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

तनु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एकपदार्थता यथा । भस्मोद्धूलनभद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभं हा सोपानपरम्परां गिरिसुताकान्तालयालङ्कृतिम् । अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु अपराधद्वये पूर्वापरजन्मनोरनमनम् भुजपाते शस्त्रोपक्षेपो महामोहे सुखालोकोच्छेदित्वञ्च यथाक्रममुक्तरूपो हेतुः ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ बुद्धौ ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ कैमुत्येनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जितस्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र सदृश्यनेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सोपियेनजितस्तेन पद्मानिजितानीति किमुवक्तव्यमितिदण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्तिव्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोयमधीराक्ष्याबन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभांहन्तहरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपानयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ क्षुते ॥ पुं । कण्ठकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः स्यान्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाकोहिमः-सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशकः । पुं । काशे । काँस इतिभाषा ॥

काशाल्मलिः । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्याम् ॥ काशते । काशृ° । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । महाश्मशाने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । । स्वार्थे कन् ॥ काशिक्याम् ॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठः । इकारउच्चारणार्थः ॥

काशिकाप्रियः । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्याञ्जातायाम् ॥ काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता इत्यर्थे । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

न्तरौ । सुधोद्भवे ॥ काश्याः राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

काशी । स्त्री । वाराणस्याम् । तपःस्थल्याम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्रं कदाचन । विमुक्तं न शिवाभ्यां यद्विमुक्तं ततोविदुः ॥ न यदाभूमिवलयं न यदापां समुद्भवः । तदा विहर्त्तुं मीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्चीं अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावतीविष्णोः पाञ्चजन्यो परिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदाः सर्वा एकचगणिताःसुरैः । यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट्॥प्राणिना मिह मोक्षार्थं महाकारुणिकः शिवः । तारोपदेशं कुरुते इत्याहुः शास्त्रकोविदाः । यथोक्तंरुद्रयामले । काशीपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरं कर्णे जपन्त्यनुदिनं किल देहभाजाम् । मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलिः श्रीशक्तिबीजमनघं सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वैष्णवेभ्योराममन्त्रश्च शैवेभ्यःपञ्चाक्षरस्य वृहज्जाबालोक्त्या शाक्तेभ्यःशक्तिवीजस्यभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्यःप्रणवस्येतिव्यवस्था ॥ सदा कृतयुगञ्चास्तु सदा चास्तू त्तरायणम् । सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसतां सताम् ॥ लोलार्क्ककेशवौ कोटौ गङ्गा ज्या नगरंधनुः । कालि र्लक्ष्यः शरो धर्म्मः शिवो धन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्यां सन्ति नगोत्तम । तत्र नित्यं वसेन् नित्यं देवीभक्तिपरायणः ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन् जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्यायं स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति बन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

काशीनाथः । पुं । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराजः । पुं । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्याः राजा । टच् ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । हीराकसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्द्विधम् । हरिद्वर्णं लोहितञ्च धातुकाशीशमिष्यते । शुक्लवर्णं तथाकृष्णाम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकारः । पुं । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपोतिमनिन् । व

नोरश्चेति ङीब्वै ॥

काश्मर्य्यः । पुं । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥ काश्मरीशब्दोऽप्यत्र । अन्येभ्योपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ टङ्के ॥ पुंभूम्नि । देशविशेषे । शास्त्रशिल्पिषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम् । तावत् काश्मीरदेशः स्यात् पञ्चाशद्योजनात्मकः ॥ कश्मीरेषु भवम् । तत्र भव इत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण् ॥ स्वार्थेऽणा ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् । महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुणा यथा । काश्मीरी तुवरा तिक्ता वीर्य्योष्णा मधुरा गुरुः । दीपनी पाचनी मेध्या भेदिनी भ्रमशोषजित् ॥ दोषतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलं बृंहणं वृष्यं गुरु केश्यं रसायनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्रविबन्धहृत् ॥ स्वादुपाके हिमं स्निग्धं तुवराम्लं विशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृषावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्यः । पुं । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यपः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कणादमुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥ गोत्रवि० ॥ तत्प्रवरान्तर्गतमुनिवि० ॥ कश्यपस्यात्मजमात्रे ॥ कश्यपस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ न । मांसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काश्यपिः । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ गरुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥ कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ अम्बिकायाम् ॥

काश्यपेयः । पुं । सूर्य्ये ॥

काश्वरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीति वनिप् । वनोरश्चेति ङीब्रौ ॥

काषः । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥ कष्यतेऽनेन । कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्ते वस्त्रादौ ॥ तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्कनिष्कास नार्थकाष्ठे ॥ यथा । ससा

रमति शुष्कं यत् मुष्टिमध्येसमेष्यति। तत् काष्ठकाष्ठमित्याहुः खदिरादिसमुद्भवम्॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषीत्यादिना क्थन्। शश्वेति षत्वम्। तितुत्रेतिनेट्॥

काष्ठकम्। न। अगुरुणि॥

काष्ठकदली। स्त्री। वनकदल्याम्। शिलारम्भायाम्। काठकेला इतिभाषा॥

काष्ठकीटः। पुं। घुणे॥

काष्ठकुट्टः। पुं। शतच्छदखगे। खुटकबढैया इति भाषा॥

काष्ठकुद्दालः। पुं। अभ्रयाम्। नौकादेर्मलापनयनार्थंकाष्ठघटितकुद्दाले॥ कमुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण्। शकन्ध्वादिः। काष्ठस्य कुद्दालः॥

काष्ठजम्बूः। स्त्री। भूमिजम्ब्वाम्॥

काष्ठतट्। पुं। वर्णसङ्करजातिविशेषे। रथकारे। बर्द्धकौ। बढइ इति भाषा॥ काष्ठं तक्षति। तक्षूतनूकरणे क्विप्। काष्ठतक्षौ। काष्ठतड्भ्यामित्यादिरूपाणि॥

काष्ठतक्षकः। पुं। रथकारे। तक्षणि॥ काष्ठंतक्षति। तक्ष॰। ण्वुल्॥

काष्ठतन्तुः। पुं। कोषकारे। काष्ठकृमौ॥

काष्ठदारुः। पुं। देवकाष्ठे॥

काष्ठद्रुः। पुं। पलाशवृक्षे॥

काष्ठधात्रीफलम्। न। आमलके॥

काष्ठपाटला। स्त्री। सितपाटलिकायाम्॥

काष्ठमठी। स्त्री। चितायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

काष्ठमल्लः। पुं। शवयाने। अर्थी इति भाषा॥

काष्ठमौनम्। न। इङ्गितेनापिस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने॥

काष्ठलेखकः। पुं। घुणे॥

काष्ठलोही। पुं। काष्ठलोहयुक्तमाचे। वातद्रौ॥

काष्ठवल्लिका। स्त्री। कटुकायाम्॥

काष्ठशारिवा। स्त्री। शारिवायाम्। अनन्तमूल इतिगौडभाषा॥

काष्ठा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥ स्थितौ। स्थानमात्रे॥ दिशि। आशायाम्॥ उत्कर्षे। प्रकर्षे॥ मर्यादायाम्। सीमनि॥ निष्ठायाम्॥ पर्यवसानभूमौ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले॥ दशक्षणपरिमितेकाले॥ काशते। काशृ॰। हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्। शश्वेतिषत्वम्। टाप्॥

काष्ठाम्बुवाहिनी। स्त्री। द्रोण्याम्। काष्ठादिकृतच्छिद्रास्यनौकाकृतिजलसेचन्याम्॥ पुनःपुनरम्बुवहति। व

कुलनाभीच्याद्यूर्तिर्मिनिः । काष्ठस्य अम्बुवाहिनी । काष्ठेष्वुपलक्षणम् । शिलामय्या अपि द्रोणीत्वात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्ते कन्दविशेषे ॥

काष्ठीलः । पुं । राजार्के ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदल्याम् ॥ काष्ठिना हस्यते । हसस्वप्नक्षेपणयोः । अच् ॥ काईषत् अष्ठीलमस्यावा ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कासः । पुं । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे । क्षवथौ ॥ पञ्चकासाः स्मृतावातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वेबलिनश्चयोत्तरम् ॥ कासतेऽनेन । कासृशब्दकुत्सनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥

कासकन्दः । पुं । कोकणदेश प्रसिद्धे । कासालौ । विशालपत्रे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा । हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसंयुतम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णारोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कासम्बीवटिका । स्त्री । वेसवारविशेषे ॥

कासमर्दः । पुं । कालकासुन्दा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिमर्दे । जरणे ॥ पुं । न । कासुन्दी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वेसवारे ॥ पेषितजलमिश्रितवस्त्रगलितवेसवार इतिपाकराजेश्वरः ॥

कासमर्ददलम् । न । कसौंदी इति ख्यातशाके ॥ कासमर्ददलंरुच्यंवृष्यं कासविषास्रनुत् । मधुरंकफवातघ्नंपाचनंकण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः कासहरंपित्तघ्नंग्राहकंलघु ॥

कासमर्दनः । पुं । पटोले ॥

कासरः । पुं । महिषे ॥ केअले सरति स्वगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कु ईषत् सरति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः ॥

कासहा । पुं । क्वाथविशेषे ॥ यथा । कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहेति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्म निष्पशेषा महाजलाशये ॥ कृत्रिमेपद्माकरे ॥ कासते । कासृशब्दे । तुषारादयश्चेत्यारन् ॥ यद्वा ॥ कु ईषत् सारोऽस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । केनजले

नसारः। अन्येषामपीति दीर्घः। आङ् प्रश्लेषो वा ॥ क तमच्छति। ऋगतौ। कर्मण्यण् वा ॥

कासारम्। न। कसार इतिख्याते प क्वान्नविशेषे ॥ तत् प्रकारो यथा। घृतेतप्ते विनिः क्षिप्य कणिकां पाच येन्मनाक्। ततस्तत्र विनिः क्षिप्य ख ण्डभागसमं पचेत् ॥ ततश्चाबुध्यत न पात्रे क्षिप्त्वा सम्यक् सुचिक्कणे। च तुरस्त्रीकृतं तत्तत् भवेत् कासार संज्ञकम् ॥ कासारं बलदं श्रेष्ठं नाति रूक्षंनपिच्छिलम्। श्लेष्मासकफपित्त घ्नं विरुच्यौरविकारकम् ॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकगोधूमां पृथक् पृथक्। शास्त्रोक्तस्त्रचकर्त्तव्यं कासारं खण्डस मिश्रा ॥

कासारिः। पुं। कासमर्दे ॥ आलुके॥

कासालुः। पुं। काकमर्देप्रसिद्धे आ लुविशेषे। कासकन्दे ॥

कासीसम्। न। हीराकसी इतिगौड भाषा प्रसिद्धे उपधातु विशेषे। भस्म वन्मृत्तिकाच्चाकासीसमितिपरीचि ते धातुकासीसे। खेचरे। धातुशेख रे ॥ कासीसं धातुकासीसं पांशुका सीसमित्यपि। तदेवकिञ्चित्पीत न्तुपुष्पकासीसमुच्यते ॥ कासीस म न मुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवर मथा।

मातंक्षेमहरं केश्यं नेत्र्य कृमिविषप्र णुत्। मत्र कृष्णाश्मरीश्वित्र माग्रमंप रिकीर्त्तितम् ॥

काहुः। स्त्री। विकस्वराचि ॥ शब्दवे ॥ वृद्धौ ॥ रुजि ॥ कसति। कसग तौ। क्षितकसिपद्यर्त्तेरिच्यूः ॥

काहुतरी। स्त्री। शब्दाख्ये भायुधे ॥ ह्रस्वाकाहुः। काहुगोणीभ्यांष्टरच्। ङीप् ॥

काहका। स्त्री। काहलावाद्ये ॥

काहलः। पुं। कुक्कुटे ॥ शब्दमात्रे॥ ह स्तयुक्तावाम्। भव्यामादि ॥ विडाले ॥ न। अव्यक्तवाक्ये ॥ वि। शुष्के ॥ भृशे ॥ खले ॥

काहला। स्त्री। वाद्यभाण्डविशेषे। काहली इति हिमगिरौप्रसिद्धा यां ध्वनिमात्रायाम् ॥ अप्सरसांप्रभे दे ॥

काहलापुष्पः। पुं। धुस्तूरे ॥ काहली वपुष्पावस्य ॥

काहली। स्त्री। तरुण्याम्। दिक्कर्याम्॥

काहारकः। पुं। कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे ॥ यथा। तथा गारुडिका वीराः चुरकर्मोप जीविकाः। व्याधाः काहारकाः पुष्टाः कृष्णं संवाहयन्ति ये इति जैमिनि भारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

य: ॥

किंवदन्ति: । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोऽपि वाद: । किम्पूर्व्वाद्वदे: भुवोऽभिच । बाहुलकाद्दवदेरपि । ततोङीषविकल्प: ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । सत्ये असत्येवा लोकवादे ॥ कोऽपिवाद: । किम्पूर्व्वाद्वदे: तृभूवह्विवसीति बाहुलकाज् झच् । झोन्त: । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारु: । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ वाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित् कुत्सितंवा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्जरयो: श्रिणा इतिञुण् ॥

किंशुक: । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित् शुकइव । शुकतुण्डाभपुष्पत्वात् ॥

किंशुलुक: । पुं । पलाशस्यविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सख्यौ । दुर्म्मन्त्रिणि ॥ कुत्सित: सखा । किम: क्षेपइ समासान्तप्रतिषेध: ॥

किकि: । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ नारिकेले ॥

किकिदिव: । पुं । }
किकिदिवि: । पुं । } चाषखगे ॥

किकिदीव: । पुं । चाषविहगे ॥ नीलकण्ठे ॥

किकिदीवि: । पुं । सोनाचडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाषपतत्रिणि ॥ बाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घयोर्विनिमय: ॥

किकीदिव: । पुं । किकिदिवौ ॥ किकिदीविक्किकीदिवाविति द्विरूपकोषादकारान्तोपि ॥

किकीदिवि: । पुं । चाषे ॥ किकीति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कृविघृष्विच्छविस्थिवि किकीदिविरिति साधु: ॥

किकीदीव: । पुं । }
किकीदीवि: । पुं । } चाषपक्षिणि ॥

किखि: । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फेरौ । लघुशृगाले । लोमडी इति भाषा ॥

किङ्कर: । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रस्यकिङ्करोभूपोवैश्योभूपस्यभूमिप । सर्वेषांकिङ्करा: शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेषत: ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यन्तकिंयत्तद्बहुष्विष्यच ॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्नाट् टाप् ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर् इति गौडभाषा प्रसिद्धे च आभरणविशेषे । कर्धनी कौंधनी इति भाषा ॥ किञ्चित् किणाङ्करोति । किणशब्दात् तत् करोतीति णिजन्तात् अच् । गौ० ङीष् ॥ विक्रमद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्क्रमणे । कणशब्दे । अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्किणः किङ्किणाचेत ईकन् । धातोःकिङ्कणादेशश्च ॥

किङ्किरः । पुं । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । चतजे । रुधिरे ॥

किङ्किरातः । पुं । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणाः । किङ्किरातो हिमस्निग्धः कषायश्च हरेदसौ । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिक्रमीनिति ॥

किङ्किरालः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पुं । विकङ्कते । स्रुवाहवे । बुंइचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चेति विग्रहः ॥

किञ्चन । अ । अकार्त्स्न्ये । असाकल्ये । अल्पे ॥

किञ्चनः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित् । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किम् चित् च अनयोः समाहारः ॥

किञ्चिलिकः । पुं । } किञ्चुलुके ॥
किञ्चुलिका । स्त्री । }

किञ्चुलुकः । पुं । केंचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चित् लुम्पति । कास्यनेकाजग्रहणं च लुम्पाद्यर्थमिति षाष्ठिकनिर्दिष्टत्वं च लुम्पधातुः । अन्येभ्योपीतिडः । टेरिति उकार मकारपकाराणां लोपः । ततः संज्ञायां कन् ॥

किञ्जम् । न । } किञ्जल्के ॥
किञ्जलः । पुं । }

किञ्जल्कः । पुं । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्कः शीतलो रूक्षः कषायो वातकोपितः । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इतिशेषः ॥ किञ्चित् जलति । जलअपवारणे । बाहुलकात् कः ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थकेशाकारे करहाटकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेदः । पुं । केसराचमने ॥

किटिः । पुं । घोषे । शूकरे ॥ केटति । । किटगतौ । इगुपधात्कित् ॥

किटिभः । पुं । केशकीटे । जूं लीख इति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

किट्टम् । न । मले । तैलादधोभागस्थे ॥ शिङ्घाणादौ ॥ यथा । आयमानस्य लोहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यस्तोर्धं यद्रजः प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्वदिति ॥ केटति स्म । किट० । गत्यर्थेति क्तः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

किट्टवर्ज्जितम् । न । शुक्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

किट्टालः । पुं । ताम्रकलशे ॥ लोहगूथे ॥

किणः । पुं । शुष्कव्रणे । मांसग्रन्थौ ॥ निघर्षणजव्रणचिह्ने । घट्टा इति भाषा ॥ घुणे ॥

किणिः । स्त्री । अपामार्गे ॥

किणिही । स्त्री । हरमञ्जर्याम् । अपामार्गे ॥ किणिनो व्रणान् जिहीते । ओहाङ्गतौ । आतोनुपसर्गे कः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

किण्वः । पुं । न । सुराबीजे । कल्पद्रुः ॥ न । पापे ॥ कणनम् । कण शब्दे । उल्वादयश्चेति साधुः । कर्णश्चिरा ॥ कणति वा । भ्रूप्रुषिकटीति क्वन्

। बाहुलकाद्दित्वम् ॥

कितवः । पुं । द्यूतकृति । अक्षदेविनि ॥ द्यूतसमाह्वयदेविनि ॥ मत्ते ॥ वञ्चके ॥ खले ॥ चोरनामनिगन्धद्रव्ये ॥ किवाने । भावेक्तः । कितं वा यति कितेमवातिवा । ओवै शोषणे वागन्धनेवा । आतोनुपसर्गे कः ॥ कनकाह्वये । धत्तूरे ॥ कितवाः सन्त्यस्य याञ्चकाः । अर्शआद्यच् ॥ कितान् अवतिवा । अन्येभ्योपीति डः ॥

किमाटम् । न । वृक्षस्यत्वचोऽभ्यन्तरकाष्ठसंलग्ने वल्कलरूपे ॥ वेदे प्रसिद्धम् ॥

किन्तनुः । पुं । अष्टपादे । मकडा मकडी इति भाषा

किन्तमाम् । अ । पृष्टैकतमे ॥ इहबेषां मतिशयेन किमित्यर्थे अतिशायने तमप् । किमेत्तिङव्ययेत्यामुः ॥

किन्तराम् । अ । पृष्टैकतरे ॥ इदमनयोरतिशयेनकिम् । द्विवचनविभज्येत्यादिनातरप् । किमेत्तिङव्ययेत्यामुः ॥

किन्ता । स्त्री । कुत्सितत्वे ॥ कस्य केषां वा भावः । तल् ॥

किन्तु । अ । किम्पुनः । पूर्ववाक्यबाधोपसाधके । प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥ यथा । भूम्याभावे भवति मरणं किन्तु स

स्याधितानाम् । इति प्राचीनाः ॥

किन्तुघ्नः । पुं । बवादेकादशकरणान्तर्गतचतुर्थकरणे ॥ तत्रजातस्य फलम् । मित्रामित्रे नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्माधर्मे तुल्यता मानवस्य । लोभे चाहे सर्वदा प्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्ये यस्य जन्म स्यादिति कोष्ठीप्रदीपः ॥

किन्धी । पुं । } घोटके । अश्वे ॥ सा
किन्धी । पुं । } त्यावेतौ ॥

किन्नरः । पुं । किम्पुरुषे । मयौ । अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नरः अश्वमुखत्वात् । कुत्सितो वा नरः किन्नरः । किंक्षेप इति समासः । कुत्साच कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्रः ॥

किन्नरेशः । पुं । वैश्रवणे । कुबेरे ॥ किन्नराणामीशः ॥

किन्नरेश्वरः । पुं । कुबेरे । नरवाहने ॥

किन्नु । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम् । अ । कुत्सायाम् । गर्हणे ॥ वितर्के ॥ निषेधे ॥ प्रश्ने ॥ प्रकारे । कूयते शब्द्यते वा । कुशब्दे । बाहुलकात् डिम् । कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषदर्थे ॥ अतिशये ॥

कः । त्रि । क्षेपे ॥ वितर्के ॥ जिज्ञासायाम् ॥ परिप्रश्ने ॥ कामम् कायिता । कै शब्दे । कायतेर्डिमिः ॥ स्त्री । का । न । किम् ॥

किमिच्छकः । पुं । मार्कण्डेयपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

किमु । अ । सम्भावनायाम् ॥ विमर्शे ॥ किमुच उच ॥

किमुत् । अ । किमुतार्थे ॥

किमुत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे अतिशये ॥ किञ्च तदुत च । समाहारो वा ॥

किमूत । अ । वितर्के ॥ किमुच उतच अनयोः समाहारः ॥

किम्पचः । त्रि । किम्पचाने ॥ किम्पचति । पचाद्यच् । किंक्षेप इतिसमासः ॥

किम्पचानः । त्रि । कृपणे ॥ किञ्चित् पचति । चौरादिकचानशितिस्वामी ॥ किमपचति । ताच्छील्येति चानश्यानशौ । अनित्यमागमशासनमितिनमुक् । किंक्षेपइतिसमासः ॥

किम्पाकः । पुं । माकाल इतिगौडभाषाप्रसिद्धमहाकालफलतायाम् ॥ तत्फले ॥ त्रि । अज्ञे ॥ मातृशासिते ॥

किम्पुरुषः । पुं । किन्नरे ॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुषः । किंक्षेपइतिसमा

सः । कुत्साचकिन्नर शब्देऽवलोकनीयां ॥ लोकभेदे । जम्बूद्वीपस्थनवखण्डान्तर्गते हिमाचलहेमकूटयोर्मध्यवर्त्तिनि वर्षे ॥

किम्पुरुषार्थता । स्त्री । कुत्सितपुरुषार्थत्वे ॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्यत्वप्रतिपादने भयनिवृत्त्यभावात् कुत्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेशः । पुं । } कुबेरे ॥ किम्पुरुषाणामीशः ईश्वरो वा ॥
किम्पुरुषेश्वरः । पुं । }

किम्पूरुषः । पुं । किन्नरे ॥ न । वर्षभेदे ॥

किम्प्रभुः । पुं । कुत्सितेप्रभौ । आप्तजनाद्धिताश्रवणकारिणि ॥ कुत्सितः प्रभुः । किंक्षेपइति समासः ॥

किम्भरा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियान् । त्रि । किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य । किमिदंभ्यांवोघइति वतुप् । वस्यघः । इदङ्किमोरीश्की । यस्येतिलोपः ॥ कासङ्ख्या परिमाणमस्यवा । किमः सङ्ख्यापरिमाणे डतिचेतिवतुप् वा । वस्य घः ॥ स्त्री । कियती ॥ न । कियत् ॥

कियदेतिका । स्त्री । उत्साहे । उद्योगे ॥

कियाहः । पुं । रक्तवर्णाश्वे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किरः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ किरति । क्षविक्षेपे । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

किरकः । पुं । लेखके ॥ बालशूकरे ॥

किरणः । पुं । सूर्ये ॥ अर्केन्दुदीधितौ ॥ कीर्यते । क्षविक्षेपे । कृपूवृजिमन्दिनिधाञः क्युरितिक्युः ॥

किरणमाली । पुं । सूर्ये ॥ किरणानां माला सा अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

किराटिका । स्त्री । किराभो इतिख्याते सारिकाखगे ॥

किरातः । पुं । अरण्यचरेम्लेच्छजातिप्रभेदे । किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणादर्शनेनच शूद्रतामापन्नेदस्युपदवाच्ये ॥ देशविशेषे ॥ तत्तकुण्डंसमारभ्य रामक्षेत्रान्तकं शिवे । किरातदेशो देवेशि विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनिम्बे ॥ यथा । किरातः सारकोरूक्षः शीतलस्तिक्तकोलघुः । सन्निपातज्वरश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कासशोषतृषाकुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति ॥ किरति । क्षवि० । इगुपधेतिकः । अतति । अतसा० । अच । किरस्यासावतश्च ॥

किरातकः । पुं । भूनिम्बे ॥ किरातको

ऽन्योनैपालः सोऽस्येतिक्तोज्वरान्तकः ॥ किरातएव । स्वार्थेक ॥

किराततिक्तः । पुं । चिरायता इतिप्रसिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थानमस्य । अर्शआद्यच् । किरातस्यैवातिक्तश्च ॥

किराताशी । पुं । गरुडे ॥

किरातिः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधरः ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरिः । पुं । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । कृविक्षेपे । कृगॄशॄपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्ययः ॥ इक्कृष्यादिभ्यः इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । हिन्तालफले ॥

किरीटः । पुं । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यतेऽनेनवा । कृ० । कृतॄकृपिभ्यः कीटन् । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पुं । अर्जुने ॥

किर्मी । स्त्री । पलाशे । शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्मीरः । पुं । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कृवि० । बाहुलकात् कृगॄशॄपृकटिपटिशौटिभ्यईरन्निति ईरन् मुडागमश्च ॥

किर्मीरजित् । पुं । भीमसेने ॥

किर्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्मीरभित् । पुं । भीमसेने ॥ किर्मीरम् भिनत्ति । भिदिर० । क्विप् ॥

किर्मीरसूदनः । पुं । भीमसेने ॥ किर्मीरं सूदयति सूदितवान् वा । सूद क्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्ध्यागमद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्कारे ॥ किलति । किल श्वैत्ये । इगुपधेति कः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणांविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात् शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलाषाणां सङ्करकरणरूपे हावे । शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिश्यामिश्रंकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह-

गर्भीत्यादेः सङ्करः किलकिञ्चित-मितिच ॥ अपिच । गर्वाभिलाषरुदितस्मितासूयाभयक्रुधाम् । सङ्करीकरणंयत स्यादुच्यते किलकिञ्चितमित्यलङ्कारकौस्तुभः ॥

किलकिला । स्त्री । हर्षस्वने । सिंहनादे ॥ वानराणांशब्दानुकरणे ॥

किलाटः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ नष्टदुग्धस्य पक्कस्य पिण्डः प्रोक्तः किलाटकः ॥ दधिकूर्च्चिकातक्रकूर्च्चिकयोः पिण्डे ॥

किलाटी । पुं । वंशे । बाँस इति भाषा ॥ इतिहारावली ॥

किलाटी । स्त्री । क्षीरविकृतौ । कूर्च्चिकायाम् ॥

किलासम् । न । सेहुवाँ इति ख्याते सिध्मरोगे । त्वक्पुष्पे ॥ किलति । किल श्वैत्यक्रीडनयोः । इगुपधेतिकः । असति । असु क्षे० । अच् । किलञ्च तदसञ्च ॥ यद्वा । केलनम् । भि० अङ् । किलमस्यति । अण् । किलेनश्वैत्येन असति वा । अस दीप्तौ । अच् ॥

किलासघ्नः । पुं । काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । कर्कोटके । तिक्तपत्रे । सुगन्धके ॥

किलासी । त्रि । सिध्मले । किलासरोगवति ॥ किलासमस्यास्ति । द्वन्द्वोपतापेति इनि प्रत्ययः ॥

किलि । स्त्र । कण्ठकूजिते ॥

किलिकिला । स्त्री । सिंहनादे ॥ जितशात्रवदर्पस्य प्रतिज्ञापूरणीकृतः । वीरस्य गर्जितं सिंहनादः किलिकिलात्मके तिविश्वः ॥

किलिकिलितम् । न । शौर्येणगर्ज्जिते ॥

किलिञ्जः । पुं । किलिञ्जके । कटे ॥ किल्यतेनेन । किल० । इगुपधादिति इन् । वेत्रवीरणादेः किलेर्जातः । जनी० । पञ्चम्यामजाता विति डः । पृ० ॥ सूक्ष्मदारुणि ॥

किलिञ्जकः । पुं । वीरणादिकटे ॥ किलिञ्जात् स्वार्थे । कन् ॥

किलिमम् । न । देवदारुणि ॥ इतिराजनिर्घण्टः शब्दरत्नावलीच ॥ दृकिलिमम् किलिमम् । भीमसेनोभीम इतिवत् ॥

किल्विषम् । न । अपराधे ॥ पापे ॥ रोगे ॥ धर्माधर्मफलभूते अनिष्टे संसारे ॥ पापवत् पुण्यस्याप्य निष्टफलत्वेन किल्विषत्वमेव । स्रोष्ठाम ध्यमदः ॥ केलनम् । किल्यतेवा । किलश्वैत्ये । किलेर्बुक्चेतिटिषच् प्रत्ययः ॥

किल्की । पुं । घोटके ॥ किलीतिपाठा

मारम् ॥

किशलः । पुं । न । पल्लवे ॥

किशलयः । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शल चलने । वा० कयन् । पृ० ॥

किशोरः । पुं । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्ण्योषधौ ॥ सूर्य्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षादूर्द्ध्वमापञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छूरः किशोरःस्यात्ततो विद्यमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिदनुवृद्धं दिने दिने इति ॥ त्रि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कश शब्दे किञ्चित् शवति वा शुगतौ शवगतौ वा किञ्चित् शृणाति वा । शॄ हिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधुः ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्थायुक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसि प्रथम इति ङीप् ॥

किष्कन्दः । पुं । चोलदेशस्थशैलविशेषे । स्त्री । तत्रस्थगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सा पूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किष्किन्धाति । कुधाञ् । भात इति कः । पारस्करादित्वात् पूर्व्वस्य किमो मलोपः । सुट् षत्वञ्च निपात्यते ॥

किष्किन्धाधिपः । पुं । वालिवानरे ॥

किष्कुः । पुं । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणेरधोमणिबन्धपर्य्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ त्रि । कुत्सिते ॥ कायतेऽनेन । कै शब्दे । मृगय्वादित्वात् कुः । पारस्करादित्वात् साधुः ॥

किष्कुपर्व्वा । पुं । इक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिकः । त्रि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरं पण्यमस्य । किसरादिभ्यःष्ठन् । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलयः । पुं । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्व्वणि नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित् सलति । षल गतौ । वा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ कीकटाः । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रिं समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शिवे । तावत्कीकटदेशःस्यात् तदन्तर्मागधो भवेत् ॥ पश्चिममगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । निःस्वे ॥

कीकशः । पुं । चण्डाले ॥ कीं इति कशति कशशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकसः । पुं । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीतिकसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पुं । पक्षिणि ॥ इतिशारावली ॥

कीचकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुभेदे ॥ नले ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलान्तरालगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते । चीकमर्षणे । चु० । चीकयते राशब्दविपर्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीत्यव्यक्तं शब्दं चकति । षकट्यादौ अच् ॥ कीचेत्यव्यक्तं कायति वा । मू० कः । अन्येभ्योपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पुं । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ॥

कीचकभित् । पुं । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति । भिदिर्० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

कीटः । पुं । कृमिभ्यः किञ्चित्स्थूले क्षुद्रजन्तुमात्रे ॥ कीटति । कीट० । अच् ॥

कीटकः । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वा० कः कत्वा ॥

कीटघ्नः । पुं । गन्धके ॥ कीटं हन्ति । हन्० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । डः ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणिः । पुं । खद्योते ॥ कीटेषुमणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेषः । पुं । मृगचिडा इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञकः । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्ताद्दुँ कर्कटमीनवृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीडेरः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥

कीदृक् । त्रि ।
कीदृशः । त्रि । } किम्प्रकारे ॥

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किङ्कीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्य हासभर मर्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यच्छरणमस्मरणाद्विनश्यसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीत्यव्ययक् कुत्सायाम् । की कुत्सितं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यते वा । क्लिशूविबाधने क्लि

शब्धेवा। क्तिशरीश्चोपधायाः कन् लोपश्वलोमाम् चेतिश्च। उपधाया ईत्त्वम् वलोपो नामागमश्च ॥

कीरः। पुं। शुके। मेधाविनि। फलाशने ॥ कीराः। पुंभूम्नि। काश्मीरदेशे ॥ न। मांसे ॥ कीति ईरयति। ईर०। णिजन्तः। अच् ॥

कीरकः। पुं। वृक्षविशेषे ॥ चपलके ॥ प्रापणे ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम्। न। स्थौणेयकनामगन्धि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्टः। पुं। अक्षोट वृक्षे ॥ आम्रद्रुमे ॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्टः ॥

कीर्णः। त्रि। दत्ते ॥ आच्छन्ने ॥ विक्षिप्ते ॥ हते। हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म। कॄ०। क्तः। नत्वणत्वे ॥

कीर्त्तनम्। न। उक्तौ। कथने ॥ कालापास्तु युचमपोच्छन्तीति ऊतियूतीत्यत्रप्रसादकारः ॥

कीर्त्तना। स्त्री। यशसि ॥

कीर्त्तयन्। त्रि। कथयति ॥ कृतेर्लटः शत्रादेशः ॥

कीर्त्तिः। स्त्री। प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ कर्द्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृकाविशेषे ॥ यशसि। समज्ञायाम् ॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नामादिग्देशीयलोकज्ञानविषय-

ताहंपायांख्यातौ ॥ परोक्षख्यातौ। मृतस्यख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम्। दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादिप्रभवं यशः ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चितः। अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च-व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैरुपार्जिता। ययाविना जगत्सर्वं यशोहीनं मृतंयथा ॥ कीर्त्त्यते। कृतसंशब्दने। ऊतियूतीतिनिपातनात् साधुः। कीर्त्तनम्। कीर्त्तिः सोक्तः। कृपिशिकदीत्यादिनेतिः ॥

कीर्त्तितः। त्रि। कथिते ॥

कीर्त्तिभाक्। पुं। द्रोणाचार्य्ये ॥ त्रि। कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान्। पुं। वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि। कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेषः। पुं। मरणे ॥ यशसोऽवधौ ॥

कीलः। पुं। स्त्री। अग्निशिखायाम्। ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफोणौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥ लेशे ॥ कीलति बध्नाति। कील बन्धने। इगुपधेतिकः ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मण्यण् पुंसीति घोषा ॥

कीलकः । पुं । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रबद्धा गौर्दुह्यते तस्मिन् । खूंटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलशब्दार्थे ॥ वत्सरविशेषे । यथा । आयन्ते सर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा कीलकेन शुभं वदेदिति ॥ कील्यते । कील० । हलश्चेति घञ् । स्वा० कन् ॥

कीलसंस्पर्शः । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पुं । कीले ॥ स्त्री । रतहतौ । रतौ प्रतिहतिविशेषे ॥ यदाह वात्स्यायनः । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धा कपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेति कः । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वालामलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ श्रीवर्धने: कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते वार्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलसंबन्धनम् असंयोग्यम

स्येति ॥

कीलालधिः । पुं । समुद्रे ॥ कीलालानि धीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्० । अधिकरणे किः ॥

कीलालपः । पुं । राक्षसे ॥ कीलालं पिबति । पा० । आतोऽनुपसर्गे इति कः ॥

कीलितः । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कील्यतेस्म । कील० । क्तः ॥

कीशः । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० कः ॥ यद्वा । कस्य वायो रपत्यम् । अत इञ् । किः हनूमान् ईशो यस्य सः ॥

कीशपर्णः । पुं । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कपिलोमतुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित० डुः ॥

कुः । स्त्री । अवलायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रथमाङ्के १ ॥ कवते । कुङ्० । मित० डुः ॥

कुकः । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक० । इगुपधेतिकः ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुकरः । त्रि । रोगकुणितकरे । कुणौ ॥

कुकीलः । पुं । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुटः । पुं । स्वस्तिके । सितावरे । सुनिषण्णशाके ॥

कुकुदः । पुं । कुकुदे । सत्कृत्यकन्यादातरि ॥

कुकुन्दरः । पुं । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूपके । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रियाः पृष्ठवंशादधोगर्त्ते ॥ कुम्भूमिं दरयति । दृ भये । खच् । कर्मण्यण् । खिलोपस्यास्थानिवत्त्वान्नवृद्धिः । तत्पुरुषे कृतीति बाहुलकादलुक् । कुत्सितं कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमचेति वा ॥ यथा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुन्दिराप्रवणे । मद्गुरादयश्चेति साधु ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुरः । पुं । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृक्षे ॥ कोकते । कुक आदाने । कोकतेर्वा कुगिच्चुरच् ॥

कुकुराः । पुंभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ नित्यं बहुवचनान्तः ॥

कुकूटी । पुं । शाल्मलीदारुपे ॥

कुकूलः । पुं । तुषानले ॥ शिरीषादपि मृद्वङ्गी केयमायतलोचना । अयं क्व च कुकूलाग्निकर्कशो मदनाग्निः ॥ न । शङ्कुभिःसङ्कीर्णे श्वभ्रे ॥ तनुत्रे । दंशने ॥ कोर्भूमेः कूलम् । कुत्सितं वा कूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ् शब्दे । पिञ्जादित्वादूलच् । धातोः कुगागमः ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुटः । पुं । कालचे । ताम्रचूडे । चरणायुधे । कुकुडा इति भाषा ॥ अस्य मांसगुणा यथा । कुक्कुटो बृंहणः स्निग्धो वीर्योष्णोऽनिलहृद्गुरुः । चक्षुष्यः शुक्रकफकृद्बल्यो वृष्यः कषायकः इति ॥ कुक्कुटलक्षणं यथा । कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः सितः । रौति सुस्वरमुषात्यये च यो वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा बदरसदृशो वापि विहगो बृहन्मूर्द्धा वर्णैर्भवति बहुभिर्यश्च रुचिरः । स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च जयकृन्न शस्तो योऽतोऽन्यः कृशतररवः खञ्जचरणः ॥ इति वाराहीसंहिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृणोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ व

शिकये । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधाः । तित्तिराविष्किराः पथ्याः कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यत्रिवेशः ॥ अत्र चरणायुधो गृहकुक्कुटः । कुक्कुटो वनकुक्कुट इति व्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुक आ० । सं० क्विप् । कुटति । कुट कौ० । इगुपधेति कः । कुकाकुटः । कर्त्तृकरणयोरिति समासः ॥ कुत्सितः कुटः कोः पृथिव्याः कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कटमण्डपः । पुं । काश्यांप्रसिद्धे मुक्तिमण्डपे ॥

कुक्कुटकः । पुं । कुक्कटार्थे ॥ शूद्राज्जातो निषाद्यान्तु स वै कुक्कुटकः स्मृतः । इति मनुः ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चेंइ इति गौडभाष ॥

कुक्कटव्रतम् । न । सन्तानार्थं स्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । ललितासप्तमीव्रते ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । स्नात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डले चसहाम्बिकम् । पूजयेच्च तदा तस्याः दुष्प्रापं नैव विद्यते ॥

कुक्कटशिखः । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कटाभः । पुं । } कुक्कुटतुल्यवर्णसर्प
कुक्कुटाहिः । पुं । } विशेषे ॥

कुक्कुटिः । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्हतचर्यायाम् ॥ ज्येष्ठ्याम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अस्यालं० । कुकुटी च मृदुवाक्यभाषिणी स्निग्धमूर्त्तिं रुचिराननेक्षणा । सा ददाति सुचिरं महीक्षितां श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ जातेरस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लासप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । ललिता सप्तम्याम् ॥

कुक्कुभः । पुं । पातकुका इति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुगिव्यक्तं शब्दं कौति । बाहुलकात् भक् ॥ कुकुशब्दं भाषते वा । भाष्य० । अन्येभ्योपीति डः ॥

कुक्कुरः । पुं । कूकर इति भाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुक आदाने । क्विप् । कुरति । कुर शब्दे । इगुपधेति कः । कुक् चासौ कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौंदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोस्यास्ति । कुक्कुरशब्दस्तत्सम्बन्धे लाक्षणिकः । अर्शआद्यच् । यद्वा । कोकते । कुक० । कोकतेर्वा कुगित्युरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रुः । पुं । मृदुच्छदे । सूक्ष्मपत्रे

। कुक्कुरमूत्रा कुकुरोंदा इतिचभाषा ॥ कुक्कुरद्रुः कटुस्तिक्तो ज्वररक्तकफापहः । तन्मूलमार्द्रं निःक्षिप्तं वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इतिचभाषा ॥ जातेरिति ङीष् ॥

कुक्कुवाक् । पुं । सारङ्गमृगे ॥

कुक्षः । पुं । कुक्षी । जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । उञ्छिगुधिकुषिभ्यश्चेति सःकित् ॥

कुक्षिः । पुं । उदरे ॥ कुष्यते निष्काष्यते मलोऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यःक्सिः ॥ केतुमालवर्षस्थ देशविशेषे ॥ समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठवङ्क पर्वभेदनमित्यत्रकुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाशः । कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरिः । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिंबिभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञइन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्धः ॥

कुक्षिरन्ध्रः । पुं । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति चनाम्नाविख्यातगन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं

यद्भवेद्धितम् । सूक्ष्मकेशरमारक्तं पद्मगन्धितदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसंजातं कुङ्कुमं पाण्डुरं भवेत् । केतकीगन्धयुक्तं तन्मध्यमं सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धितदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णं तदधमं स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुमं कटुकं स्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित् । तिक्तं वमिहरं वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिशब्दोक्ति वाचकत्वेनास्य । मर्षभावश्च ॥ यद्वा । कुक्यते । कुक० । वा० उमक्प्रत्ययः । आच्छीत्यत्र नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रिः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्गनी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुचः । पुं । स्तने ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । इगुपधेतिकः ॥

कुचण्डिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्ध पत्राङ्ग ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्वात् कुत्सितं चन्दनम् । कौचन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्मादा ॥

कुचफलः । पुं । दाडिमद्रुमे ॥

कुचरः । त्रि । कुवादे । परदोषकथन

शीले ॥ कुत्सितं चरति । पचाद्यच् ॥

कुचाग्रम् । न । चूचुके । स्तनाग्रभागे ॥ कुचस्य अग्रम् ॥

कुचाङ्केरी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चूकापालङ्क इति भाषा ॥

कुचिकः । पुं । } कुंचिया इति गौड-
कुचिका । स्त्री । } भाषा प्रसिद्धे- मत्स्ये ॥

कुचितः । त्रि । परिमिते ॥ कुचति । कुच सङ्कोचे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः क इति कः ॥

कुचेलः । त्रि । कुवाससि ॥ कुत्सितं चेलमस्य ॥

कुचेला । स्त्री विद्धकर्ण्याम् ॥

कुचेली । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आकनादि इति गौडभाषा ॥

कुच्छम् । न । कुमुदे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुजः । पुं । आरे । भौमग्रहे ॥ नरकासुरे ॥ द्रुमे ॥ कोः पृथिव्याः जातः । पञ्चम्यामिति डः ॥

कुजम्भलः । त्रि । सन्धिचौरे ॥ इति-हारावली ॥

कुजम्भिलः । त्रि । कुजम्भले ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कुजा । स्त्री । कात्यायन्यां देव्याम् ॥ सीतादेव्याम् ॥

कुजाष्टमः । पुं । दोषविशेषे ॥ सर्वान् गुणान् निहन्त्याशु विलग्नादष्टमः कुजः । अस्यापवादः । अजगे नीचगे भौमे शत्रुक्षेत्रगतेऽपि वा । कुजाष्टमोद्भवो दोषो न किञ्चिदपि विद्यते इति ॥

कुञ्जशः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

कुज्झटिः । स्त्री । धूममहिष्याम् । कुहेलिकायाम् ॥

कुज्झटिका । स्त्री । रताम्ध्याम् । नभोरेणौ ॥

कुज्झटी । स्त्री । कुहेलिकायाम् ॥

कुञ्चनम् । न । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मलाः । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुरिति ॥

कुञ्चफला । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुञ्चिः । पुं । अष्टमुष्टिमिते धान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलमिति ॥

कुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कुंचे इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ यथा । कुञ्चिकयैनं विश्वासयति भाययति ॥ कमची इतिभाषा प्रसिद्धायां वंशशाखायाम् ॥ कुञ्जी ताली इति च भाषा प्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कुञ्चितम् । न । तगरपुष्पे ॥ त्रि । व

क्ते ॥ सङ्कोचिते । कुच्यतिस्म । कुच कौटिल्ये । क्तः । बाहुलकात् सं आपूर्वकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥

कुञ्जः । पुं । न । हस्तिहनौ ॥ हस्तिदन्ते ॥ निकुञ्जे । समन्ताल्लतादिभिराच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौ जायते । कायजनि वा । जनीप्रा० । सप्तम्यां जनेर्डः । सू० ॥

कुञ्जरः । पुं । अनेकपे । हस्तिनि ॥ अतिशयितः कुञ्जो हनुरस्त्यस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यानमिति रः ॥ देशविशेषे ॥ केशे ॥ उत्तरपदस्थितस्य श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमात्रस्यप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम् ॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्याः कुञ्जरच्छायसंज्ञकः । भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति ॥

कुञ्जरपर्य्यायः । पुं । पञ्चमात्रस्यप्रथम । ऽऽपर्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटलायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जरारातिः । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥ कुञ्जरस्य अरातिः ॥

कुञ्जरालुकम् । न । हस्त्यालुनि ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशनः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥ कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्म्मणि ल्युट् ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जलम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितं जलम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्लावृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकुञ्जिकाम्लावृक्षे । कुञ्जवल्लर्याम् ॥

कुटः । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥ शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौडा इतिभाषा ॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अनोकहे ॥ टवर्गप्रथमोपध इति प्रामाणिकाः ॥ पुं । न । कलशे । घटे ॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुटति । कुटिलो भवति । कुटकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट० । क्वुन् ॥

कुटकाचलः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्कः । पुं । गृहाच्छादने । छप्परछान इतिच भाषा ॥

कुटचः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटजः । पं । कौरिया कोरय्या इतिप्र

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्य फलमिन्द्रयवः ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपनस्तुवरो हिमः । अर्शोतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कूटे शृङ्गे जायते स्म । सप्तम्यां जनेर्डः । पृषोदरादिः ॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे

कुटजा । स्त्री । कलहंसच्छन्दसि ॥ सजसा भवेदिह सगौ कुटजाख्यमिति लक्षणात् ॥

कुटन्नटः । पुं । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटन् वक्रीभवन् नटति । नटस्पन्दने पचाद्यच् ॥

कुटपः । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहसमीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटेः कपन् प्रत्ययः ॥

कुटरः । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डबन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटेः करन् ॥

कुटरुः । पुं । अंशुकगृहे । छोटातम्बू तम्बूटी इति च भाषा ॥ कुटति । कु-ट० । कुटः किरुच्प्रत्ययः ॥

कुटरुणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इति च भाषा ॥ इति हारावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटिः । पुं । महीरुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात् किदिति इन् प्रत्ययः ॥ यद्वा । कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः स च कित् ॥

कुटिचरः । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटितम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कु-ट० । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् ॥

कुटिलः । त्रि । अनृजौ । अराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिं कौटिल्यं लाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादित्वाद्वा हुलकाद्वा इलच् ॥

कुटिलकः । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलगः । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाङ्गतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ वक्राग्रा लौहयष्टिर्या प्रोक्ता कुटिलिका हि सेत्युक्तेः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुट्टनी

इतिभाषा ॥ सुरानामगन्धद्रव्ये ॥ चि
त्रगुच्छे ॥ स्वल्पनिलये ; कुटिकारा
इतिख्यातिङीष् ॥

कुटीचकः । पुं । पुत्राद्यारे । पुत्रान्नजी
विनि विरक्ते ॥

कुटीचरः । पुं । } यतिविशेषे ॥ कुट्यां
कुटीचरकः । पुं । } चरति । अच् ॥ स्वार्थे
कः ॥

कुटीरः । पुं । कुद्रगृहे । झोंपड़ी झूं
पड़ी कुटिया इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कु
टी । कुटीशमीशुण्डाभ्योरः ॥ न ।
केवले ॥ रते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
कुटति । कुट० । वा०ईरन् ॥

कुटुङ्गकः । पुं । कुलवलागृहे ॥ छ
दिसि ॥

कुटुम्बः । पुं । न । पोष्यवर्गे ॥ बान्धवे
॥ सन्ततौ ॥ द्वितीयगृहे ॥

कुटुम्बव्यापृतः । त्रि । अभ्यागारिके ।
उपाधौ । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे ॥
कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्यापृतस्स
। पृथग्भावाभे । अनर्थकत्वात् स
र्तरितः ॥

कुटुम्बदारकः । पुं । याचायोगविशेषे
॥ सप्तमे चन्द्रमा तस्मात् सप्तमे
नीचखेचरः । कुटुम्बदारकेयोगो
यातुःप्रियतमां हरेत् ॥

कुटुम्बी । पुं । गृहमेधिनि । गृहस्थे ।
गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे ॥ त्रि । कृष
के ॥ कुटुम्बविशिष्टे ॥ कुटुम्बः पो
ष्यवर्गोऽस्यास्य । अतइनिः ॥

कुटुम्बिनी । स्त्री । पतिपुत्रदुहित्रादि
युतायां प्रतिष्ठितायां स्त्रियाम् । पु
रन्ध्याम् ॥ इनन्तान्ङीप् ॥ कुटु
म्बानामसमूहे ॥ खलादिभ्यइनिर्वक्त
व्यइतिइनिः ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे । पय
स्यायाम् । क्षीरकन्यायाम् ॥

कुटुम्बौकस् । न । कुटुम्बवासस्थाने ॥

कुट्टकः । पुं । गणकानां अङ्कविशेषे ॥

कुट्टनम् । न । छेदने । कूटना इतिभा
षा ॥

कुट्टनी । स्त्री । नार्यास्सहान्यपतिसंयो
गकारिण्याम् । शम्भल्याम् । कुटनी
इतिभाषा ॥ कुट्टयति । कुट्टछेदन
भर्त्सनयोः । ल्युट् । ङीप ॥

कुट्टाकः । त्रि । कुट्टनशीले ॥ कुट्टयति
। तच्छीलः । कुट्ट० । जल्पभिक्षकुट्ट
लुण्टवृङः षाकन् इतिषाकन्प्रत्य
यः ॥ स्त्री । कुट्टाकी ॥

कुट्टारः । पुं । पर्वते ॥ न । केवले ॥ रते
॥ कुट्टारंकेवलेरते इतिमेदिनी ॥

कुट्टिममांसम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे
॥ मांसमष्टासु खण्डेषु खण्डं कृत्वा
सुकुट्टिमम् । वेसवारसुगन्धाढ्यं स्विद
त स्थापितम्बेत ॥ कुट्टितं मांसं च

तं मांसं सुस्वादु लघु दीपनम् । तथापि जाङ्गलं श्रेष्ठं आनूपेष्वपि पक्षिणाम् ॥

कुट्टिमः । पुं । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे ॥ गर्भागारे ॥ मणिभूमौ । रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । मेज इति कुरसी इतिच भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टिमितम् । न । हावभेदे । स्त्रीणां दम्भधाम्नि शृङ्गारचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गते विलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात् । प्राहुः कुट्टिमितं नाम शिरःकरविधूननम् ॥ अपिच । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेपि मानसे । दुःखितेव वहिः कुप्येद्यत्कुट्टिमितं हि तदिति ॥ स्त्रीणामेषस्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति ॥ अपिच । दुःखोपचारः सौख्येपि हर्षात्कुट्टिमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणेच हर्षात् सुखेपि दुःखाभिव्यक्तिया दुःखेपि सुखाभिव्यक्तिया कुट्टिमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट० घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप्वक्तव्य इतीमप् । ततो सञ्जातोऽस्येतः । तारकादित्वादितच् ॥

कुट्टहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥ इति हलायुधः ॥

कुट्टीरः । पुं । क्षुद्रपर्वते ॥ इति हारावली ॥

कुट्मलः । पुं । मुकुले । विकाशोन्मुखमुकुलकलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्र रज्जुभिः पीडनम् ॥ कुटति । कुट कौटिल्ये । वृषादित्वात् कलच् तस्य मुट्च ॥ यद्वा । कुट्यते कुटतिवा । कुट० । कुटिकुषिभ्यां क्मलच ॥

कुठः । पुं । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कुठ० । पचाद्यच् ॥

कुठरः । पुं । दधिविष्कम्भे । मन्थामान्थेरज्जुभिर्युक्तस्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात् करन् ॥

कुठाकुः । पुं । कुठकुठेया इति भाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्कः । पुं । स्त्री । कुठारे ॥

कुठारः । पुं । द्रुमे ॥

कुठारः । पुं । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुड़ाली इति भाषा । फर्सा इतिच ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुड़ाली इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीष् ॥

कुठाकः । पुं । खगे ॥ कीये । चाकरे ॥ मत्स्याकारे ॥

कुठिः । पुं । [illegible]भूति ॥ महीरुहे ॥

कुठिकः । पुं । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेरः । पुं । वह्नौ ॥ तुलस्याम् ॥ पर्णासके । बाबुइ इति बर्बरी इति च प्रसिद्धे पर्याये ॥ कुठति । कुठ गतिघाते कुठिच । पतिकठिकुठीत्येरक् । ना मनम्नाबाधा नित्यत्वान्नुम् ॥

कुठेरकः । पुं । पर्णासे । तुलस्याम् ॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ मरुबके ॥

कुठेरजः । पुं । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । बर्बरायाम् ॥

कुठेरुः । पुं । चामरवाते । चौंरकीपवन इतिभाषा । मन्थरौ ॥

कुडवः । पुं । धान्यमानभेदे । मुष्टिचतुष्टये ॥ प्रस्थचतुर्थांशे ॥ वैद्यकमते द्विप्रसृतपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । अञ्जलौ ॥ कुड्यते कुल्यते वा । कुडि दाहे । वा० कव प्र० । आगमशास्त्रानित्यत्वान्नुम् ॥

कुडिः । पुं । देहे । शरीरे ॥ कुडते । कुडि० । कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्चेति इः कित् ॥

कुडिशः । पुं । कुडिश माछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुङ्गी । स्त्री । [illegible] ॥

कुड्मलः । पुं । कुट्मले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुड्यते । कुडतिघा । कुड दाहे इने कौटिल्ये वा । कुटिकुषिभ्यां मलन् । प्० । कुडति । कुडवाच्ये । बाहुलकात् कुटेरपि भवति ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भीत [illegible] इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ [illegible] । तत्र साधुरितियत् । प्० ॥ कुडतेर्वा । कुडु [illegible] । यत् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ कौतूहले ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पुं । सन्धिचौरे ॥ छेदनं छेदः । कुड्यस्य छेदः । सोऽस्यास्तीति इनिः ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भीतका गढा इतिभाषा ॥

कुड्यमत्सी । स्त्री । गृहगोधिकायाम् ॥

कुड्यमत्स्यः । पुं । म । छिपकली ॥

कुणकः । पुं । बालके ॥

कुणञ्जः । पुं । [illegible] । व

कुणञ्जरः । पुं । नवकुचा [illegible] इतिभाषा ॥

कुणपा । स्त्री । कुणपे ॥

कुणपः । पुं । न । [illegible] । शवे ॥

एद्दा इति प्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥ पूतिगन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धौ ॥ क्वणति । क्वण शब्दे । कणः सम्प्रसारणञ्चेति कपन् ॥

कुणपी । स्त्री । किटसारिकायाम् ॥

कुणालः । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण॰ । पीयुक्वणिभ्यां कालन् । वाहुलकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणिः । पुं । सूची इति ख्याते तुन्नवृक्षे । तूद् इति गौडभाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणाति कुण्यते वा । कुणशब्दोपकरणयोः । इगुपधात् कित् इतीन् ॥

कुणिन्दः । पुं । शब्दे ॥ कुणति । कुण॰ । कुणिपुल्योः किन्दच् ॥

कुण्ठकः । त्रि । स्थूले । मोटा इति भाषा ॥

कुण्ठः । त्रि । क्रियासु मन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्ये च । पचाद्यच् ॥

कुण्ठकः । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठि प्रतीघाते । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठितः । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्डः । पुं । अमृते भर्त्तरि जारजे । जारात् पतिवत्नीसुते ॥ कुण्डते कुत्सनेन । कुडि दाहे । घञ् ॥ न । भाजनभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवच्चा इति प्रसिद्धे जलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्यालये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडि रक्षणे । अच् । कुणाति वा । कुण॰ । वाहुलकात् किदिति डः ॥

कुण्डकीटः । पुं । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारतो ब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकमतावलम्बिपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ अतिविशारदे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डङ्कः । पुं । कुण्डे । वृषाच्छादितस्थाने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्यः । पुं । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयतेऽस्मिन् सोम इति । क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति पिवतेरधिकरणे यत् प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुर्वन्तरे ॥ कुण्डते कुण्ड्यते वा । कुडि दाहे कुडि रक्षायां वा । वृषादित्वात् कलच् ॥ कुण्डं कुण्डाकारमस्ति वा । आनोमतेसिकः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदस्पति सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुविमलपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविबुधकर्णे कुण्डलिकेति ॥ जलेबी इति प्रसिद्धे पक्वान्ने ॥

कुण्डली । पुं । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलम् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥

कुण्डलिनायकः । पुं । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याम् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ उरग्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानां समूहे ॥ खलादिभ्यश्चादिनिः ॥ जलेबीतिख्यातपक्वान्नविशेषे ॥ तस्याःपाकप्रकारो यथा । नूतनं घटमानीय तस्यान्तः कुशलो जनः । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत् ॥ द्विप्रस्थांशमितां तत्र दध्यम्लं प्रस्थसम्मितम् । घृतमर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे क्षिपेत् ॥ आतपे स्थापयेत्तावद्यावद्याति तदम्लताम् । ततस्तत् प्रक्षिपेत् पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्तप्ते घृते क्षिपेत् । पुनःपुनस्तदावृत्त्या विदध्यान्मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृतान्नीत्वा सितापाके तनूद्भवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयित्वो द्धरेत्ततः ॥ एषा कुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धिकरी वृष्या रुच्या चेन्द्रियतर्पणीति ॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे ॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ जलेबीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥ कुलकुण्डलिन्यां शक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डस्यसङ्करविशेषस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः । यस्तयोरन्नमश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ इति देवलः ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभारते दानधर्मे तथा दर्शनात् ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूंड कूंडा इति च प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुण्डिनः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ न । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुतावलोकनैः सफलं कर्त्तुमहः स देवसः । क्षितिमण्डलमण्डनायितं नगरं कुण्डिनमण्डजो ययाविति पूर्वनैषधे २ सर्गः ॥ कुण्डते । कुडिदाहे । बहुलमन्यत्रापीति इनच् प्र० ॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेषे । कमण्डलौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधुपूर्णानि बिभ्रतः । किं न पश्यति लोको यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्य्यमृते जारजातायाम् ॥ अमनुष्यजातित्वात् जातिलक्षणो ङीष् ॥ कुणति वा । कुणशब्दोपकरणयोः । अमन्ताड्डः ॥

कुण्डीरः । पुं । मनुष्ये ॥ त्रि । बलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनुः । पुं । कुवेरे ॥ त्रि । कुत्सितशरीरे ॥

कुतपः । पुं । सूर्य्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजन्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले । नेपालकम्बले । खारुचा इति पर्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिनस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहूर्त्ते । त्रिंशद्दण्डदिनमाने द्वितीयप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्रथमदण्डपर्य्यन्ते काले । मध्याह्नकालः । यथा । आरभ्य कुतपे श्राद्धं कुर्य्यादारौहिणंबुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृत इति मत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषिककुतपास्तु । मध्याह्नः खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बलः । रौप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुताः ॥ इति मिताक्षरायामाचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपति । तप० । संज्ञायां भृतॄवृजीति खच् । अनव्ययस्येति न मुम् । यद्वा । कुम्भुवं तपति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतः । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निह्नवे ॥ कस्मात् किमस्तसिल् । कुतिहोः ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतं चर्म नि

मितस्नेहपात्रं कायति । कै० । आ-
तोऽनुपसर्गे कः । उपपदसमासः । ह्र
कोऽङ्ग्वोऽङ्ग्यौगालवस्येति ह्रस्वः ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्यात्मादित्वात् ठञ् । ह्र
स्वःसुगिति कः । केण इति ह्रस्वः । सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पचेर्वृद्ध्यभावः ॥

कुतुपः । पुं । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे ।
कुप्पी इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतूः ।
कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुरु । न । कुत्सिततिन्दुकीफले ॥

कुतूः । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे ।
कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सितं तन्यते
। तनु० । बा० कूः टिलोपश्च ॥ को
ति वा । कुशब्दे । बा० कूस्तुक्च ।
कुत्वाडुपजितिनिर्देशाद्वा ॥

कुतूणकः । पुं । कतुया इति गौडभा
षाप्रसिद्धे बालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य
ल० । यथा । कुतूणकः क्षीरदोषा
च्छिशूनामेव वर्त्मनि । जायते तेन
तन्नेत्रं कण्डूरं च स्रवेत् मुहुः ॥
शिशुः कुर्याल्ललाटाक्षि कूटना
साव घर्षणम् । शक्तोनार्कप्र
भां द्रष्टुं न वर्त्मोन्मीलनक्षमः
इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षाद्य
तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । को
तूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप-
ल्यं परिकीर्त्तितम् ॥ कालनिरपेक्ष
चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ कुत्सिते
॥ कुतं हलति । हलविलेखने । मृ०
कः ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच् ।
कुत्वाः हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुतूगम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिप
र्ण्याम् । जलपत्ती काई इतिच भाषा
। पाना इति गौडभाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्त
म्यास्त्रल् ॥

कुत्रचित् । अ । कुत्र । किसीठिकाने
इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सन
म् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहल इति
स्त्रियामः । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि ।
निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । रेफे
॥ कुत्सा सञ्जातास्य । ता० इतच् ॥

कुथः । पुं । बर्हिषि । दर्भे ॥ पुं । स्त्री ।
आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचि
त्रकम्बले । प्रवेणयाम् । वर्णे । हा
थीकीझूल इति भाषा ॥ कुथ्नाति
। कुन्थसंश्लेषणे । अच् । दृहदशेति
निर्देशात् क्वचित्किच्यपि नलोपः॥

यथा । कुत्स्यस्य शोभा । कुर्थिहिंसा संक्लेशनयोः । आगमशास्त्रस्यानित्य त्वात् नुम् । इगुपधेतिकपि अथा । ॥ कुथ्यति वा । कुथपूतीभावे । इगुपधेतिकः ॥ कुथा कन्या समाख्याता कुथः स्यात्कारिकम्बलम् । कुथः कुशः कुथः कीटः प्रातःस्नायी द्विजः कुथस्तथा कश्चित् ॥

कुथा । स्त्री । आस्तरणे ॥ टाप् ॥

कुथोदरी । स्त्री । कल्किपुराणप्रसिद्धायां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहितरि ॥ साकल्किनाहतेति पुराणे प्रसिद्धिः ॥

कुदृष्टिः । स्त्री । वेदबाह्यतार्किककल्पनायाम् ॥ यावेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः । इतिमनुः ॥

कुद्दालः । पुं । कोविदारे । काञ्चनारे ॥ भूमिदारणास्त्रे । कुदाल इति भाषा ॥ कुम् भूमिमुद्दालयति । दलविदारणे । कर्मण्यण् । शकंध्वादिः ॥

कुद्रङ्कः । पुं । गृहविशेषे । मञ्चोपरिमण्डपे । उद्घाटे । पिठरे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कुद्रङ्गः । पुं । पिठरे । कुद्रङ्के ॥

कुद्रवः । पुं । कोद्रवे ॥

कुद्रवनः । पुं । कोद्रवे ॥

कुधान्यम् । न । क्षुद्रधान्ये ॥

कुधीः । त्रि । विपरीतबुद्धिमति ॥

कुध्रः । पुं । पर्वते ॥ कुंधरति । धृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

कुनखः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्ल० यथा । नखमांसमधिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनाम् । कुर्वीते दाहपाकौ च तं व्याधिं चिप्य मादिशेत् ॥ तदेवाल्पतरैर्दोषैः परुषं कुनखं वदेदिति ॥ त्रि । कुत्सितनखयुक्ते ॥

कुनखी । त्रि । कुनखरोगयुक्ते ॥ सङ्कुचितनखे ॥

कुनटः । पुं । श्योनाकप्रभेदे ॥ कुत्सितनटे ॥

कुनटी । स्त्री । नेपाल्याम् । मनःशिलायाम ॥ धन्याके ॥ कौनटति । नट अवस्यन्दने । अच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥ कुत्सिता नटी इव वा ॥

कुनली । पुं । वकवृक्षे ॥

कुनाभिः । पुं । निधौ ॥ वातमण्डल्याम् । वबूला वबण्डर इतिच भाषा ॥

कुनाशकः । पुं । दुरालभायाम् । यवासे ॥ कुंनाशयति । णश० । णन्तः । अच् । स्वा० कन् ॥

कुन्तः । पुं । गवेधुकायाम् ॥ प्रासायुधे । भल्ले । भाला इति भाषा ॥ प्रायोहस्तक्षेप्यशल्ये इति स्वामी ॥ कुशरीरमुनत्ति । उन्दी० । बाहुलका

स त: । ग्रबंध्वादि: ॥

कुन्तल: । पुं । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ जवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारं लाति । ला० । आतोनुपेतिक: ॥ कुन्तला: । पुंभूम्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । कामगिरिं समारभ्य द्वारकान्तं महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णित: शक्तिसङ्गमे इति ।

कुन्तलवर्द्धन: । पुं । भृङ्गराजे । भंगरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्यां म् । पालिकायाम् । दही काटने की छुरी वा कटोरी इति भाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । बालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्ति: । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ बा० कमेर्भिच् । प्रत्ययादिलोपे कुगुम्दादेश: ॥ देशविशेषे ॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्याम् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुत्र: । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कुन्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथानाम्नासीत् । तस्य पिता तां कुन्तिभोजराजायादत्तवान् । अत: कुन्तीति विश्रुता । सा च मृगीभूतस्य मुने: शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञया धर्मात् युधिष्ठिरं पवनाद्भीमसेनं इन्द्रात् दर्जुन मश्विनीकुमाराभ्यां नकुलसहदेवौ जनयामास ॥ सा च कन्यावस्थाया मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास । अत: । कर्णोपि कुन्त्या: पुत्र: ॥

कुन्थु: । पुं । बौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

कुन्द: । पुं । अच्युते । मुकुन्दे ॥ सर्वपार्थिवनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भुवमव्ययाम् । मारीचाय ददौ प्रीत: कश्यपाय वसुन्धरामितिहरिवंशोक्त: ॥ कुंधरां कश्यपायददाति । कुदाञ्० । आतोऽनुपसर्ग इतिक: । पृषोदरादित्वाद्वर्णागम: । कुंद इति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्रभ्रमौ ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ पालङ्क्यशाके ॥ पुं । न । पुष्पविशेषे । माघ्ये ॥ कुन्दं शीतं लघु श्लेष्मशिरोरुग्विषपित्तनुत् ॥ कुन्दुं दावति द्यति वा । दैपशोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिक: । तत्पुरुषे इत्यविहितीयायाश्लुक् ॥ म-

वा । कुम् भूमिम् उनत्ति : उन्दी० । कर्म्मण्यण् । अ० ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । शब्दादित्वात् कौतेर्नुमित्युन् ॥

कुन्दक: । पुं । कुन्दुरुके ॥

कुन्दम: । पुं । मार्ज्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष: ॥

कुन्दर: । पुं । कुन्दुरा इति कलिङ्गेषु ख्याते तृणविशेषे दीर्घपत्रे । खरच्छदे ॥ कुन्दं राति । रा० । आतो नुपसर्गे इति क: ॥

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दु: । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरु: । पुं । स्त्री । स्वनामख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडानां ख्याति: । पालङ्क्याया म् । सौराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुर स्तिक्त स्तीक्ष्ण स्त्वच्य: कटु र्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुभूमिमुनत्ति उदयति वा । अथवादयश्चेति साधु: ॥ पालङ्क्याशाकेपीति कश्चित् ॥

कुन्दुरुक: । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दु

रोरवप्रतिकृति: । इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुपथ: । पुं । कदध्वनि । कापथे ॥

कुपाणि: । त्रि । कुकरे । वक्रहस्ते । टुण्डा इति भाषा ॥

कुपित: । त्रि । रुषिते । रुष्टे ॥

कुपिनी । पुं । कैवर्त्ते । जालिया मछुवा इतिचभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । खालुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमत्स्यधान्याम् ॥

कुपिन्द: । पुं । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वाच्चेतिकिन्दच् ॥

कुपीलु: । पुं । कारस्कारवृक्षे । काकेन्दौ । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलु: शीतल स्तिक्तो वातलो मदकृल्लघु: । परं व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशन: ॥

कुपुरुष: । पुं । कुत्सितनरे ॥ कुत्सित:पुरुष: । कुगतीति समास: ॥

कुपूय: । त्रि । कुत्सिते । जात्याचारादिनिन्दिते ॥ कुत्सितंपूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्यामन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्यस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्य्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याऽव्यथ्या इतिक्यब

क्तो निपातितः कुप्यशब्दः । तथ्रगुपेरादेः कत्वञ्च संज्ञायाम् ॥

कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैजसपात्रादिनिर्माणगृहे । सन्धान्याम् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥

कुप्रियः । त्रि । अधन्ये ॥

कुप्लवः । पुं । तृणादिनिर्मिते कुत्सितो डुपादौ ॥

कुबेरः । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ नन्दीवृक्षे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ त्रि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सितं बेरं शरीरमस्य कुत्सितत्वात् । यथाहुः । कुत्सायां क्वितिशब्दोऽयं शरीरं बेरमुच्यते । कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना तेनैवसोऽङ्कितः ॥ इतिवायुपुराणम् ॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुबि आच्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरक् । आषच्युमध्यः ॥

कुबेरकः । पुं । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेर ॥ स्वार्थे कः ॥

कुबेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लताकरञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुबेरस्येवाक्षियस्याः । अक्ष्णोऽदर्शनादित्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुबेराचलः । पुं । } कैलासपर्वते ॥
कुबेराद्रिः । पुं । }

कुब्जः । पुं । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । गडुले । कुवडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्षणं । यथा । हृदयं यदि वा पृष्ठमुन्नतं क्रमशः सरुक् । क्रुद्धो वायुर्यदा कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति ॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥

कुब्जकः । पुं । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥ महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा कूजे इतिचभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभेदे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतकादशोकंपुष्पमुत्तमम् । अशोकात् पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्पमुत्तमम् । सेवतीपुष्पसाहस्रात् कुब्जकं पुष्पमुत्तममितिनारसिंहपुराणम् ॥ अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जकः सुरभिः स्वादुः कषायानुरसः सरः । त्रिदोषशमनो वृष्यः शीतवर्णोत्तमश्च सः । इति ॥ कौ उब्जति । उब्ज आर्जवे । अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० । स्वार्थे कः ॥

कुब्जकण्टकः । पुं । श्वेतखदिरे ॥

कुभम् । न । वने ॥ कुम्भति । कुबि आच्छादने । कुम्भेर्नेतिरन् ॥

कुभृङ्गिकः । पुं । संप्तगन्धाकस्यके ॥

कुमनीषः । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥ कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥

कुमारः । पुं । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ शाल्मोलेऽयाबुवराजि ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वरुणद्रुमे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यश्वाश्वने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितो मारोऽस्येति वा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच् ॥ सदाबालत्वाद्वा कुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कम० । कमेः किदुच्चोपधायाश्चेत्यारन् प्रत्ययः ॥

कुमारकः । पुं । वरुणद्रुमे ॥ कुमारस्त्रिरत्नमालात् ॥ कुमारवत्ति । पचाद्यच् । कुमार इव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ यातः कुपृथिवीं पश्चात् मारयेत् तत् कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहननृपे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयुः । पुं । युवराजे ॥

कुमारवः । त्रि । कुमार वत्ति ॥ कुमारोऽस्त्यस्य । अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति वः ॥

कुमारवाही । पुं । मयूरे ॥

कुमारसूः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारं सूते । सू० । क्विप् ॥

कुमारघ्नः । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कु-

मार्य्यस्त्यस्य । व्री० ठन् ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्यर्थे ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्य खण्डविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्णव्यवस्थितिरिहैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजना निवसन्ति सर्वे इति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ कुत्सितान् दैत्यान् मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । अक्षतयोनायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायां सरिति ॥ सहायाम् । घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरुण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मोदिनीपुष्पे ॥ तरुणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयाद्यां कन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा च कन्यका । सम्प्राप्ते द्वादशे वर्षे कुमारीत्यभिधीयते । स्मृतिभेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे नृपचारादिभेदः॥ आगमेतु कुमारीपूजने च जातपुष्पाचेत् तदा षोडशवर्षपर्य्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्याः वयोभेदेन नामभेदाः। यथा। एक वर्षा भवेत् सन्ध्या द्विवर्षाच सरस्वती। त्रिवर्षातु त्रिधामूर्त्ति श्चतुर्वर्षातु कालिका॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षाचउमाभवेत्। सप्तभिर्मालिनी साक्षात् अष्टवर्षाच कुब्जिका॥ नवभिः कालसङ्कर्षा दशभिश्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतु भैरवी॥ त्रयोदशेमहालक्ष्मी द्विसप्तापीठनायिका॥ क्षेत्रज्ञापञ्चदशभिः षोडशेचान्नदामता॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत् पुष्पं न जायते। पुष्पितापिच सम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्म्मणीति॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। अच्। गौरादिः॥ यद्वा। कामयते। कमु०। कमेरकिदुच्चोपधायाश्चेत्यारन्। वयसिप्रथम इतिङीप्॥ काम्यतेवा॥ कुत्सितामारोऽस्याश्चा वा॥

कुमारक:। पुं। सौवीरदेशे॥

कुमुत। न। कैरवे। कुमुदे॥ रक्तोत्पले॥ त्रि। कृपणे॥ क्रमीते॥

कुमुदम्। न। कुमुदि॥ कैरवे। क

कारे। इन्दुकमले। कोंइ इतिभाषा॥ कुमुदं पिच्छिलं स्निग्धं मधुरं ह्लादि शीतलम्॥ रूप्ये॥ रक्तपद्मे॥ पुं। नैर्ऋतकोणस्थदिग्गजे॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात्॥ नागविशेषे। तच्चकस्यपञ्चमेपुत्रे॥ यस्य माला मधुश्यामा दीर्घवाक्कमासिताः। ताम्राः पीताः सिताश्चैव प्रकीर्णकोसरकर्म्मेत्र इतिरामायणसिद्धे वानरविशेषे॥ दैत्यविशेषे॥ सितोत्पले॥ कर्पूरे॥ केशोद्भवे। गुल्मवर्षे। इन्दुपश्चेतिकः॥ पर्वतविशेषे॥ भुवकविशेषे॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदानां समूहे॥ कमलादिभ्यः खण्डः॥

कुमुदबान्धवः। पुं। चन्द्रे। शशिनि॥ कुमुदानां बान्धवः॥ कर्पूरे॥

कुमुद्वती। स्त्री। कुमुदन्याम्॥

कुमुदबीजम्। न। कुमुदतीबीजे।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकायाम्। वारिपर्ण्याम्। काइ इति भाषा। पाना इति गौडभाषा॥ गम्भारीवृक्षे॥ शालपर्णीवृक्षे॥ धातकीवृक्षे॥ कट्फले॥ अजादितष्टाप्॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य॥

कुमुदाभासः। पुं। कुमुदाभदेशे॥ कु

मुदाना मावासो यस्मिन् ॥

कुमुदिका । स्त्री । कट्फले ॥ कैामोदते । मुदीहर्षे । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्या दैा ॥ कुमुदलतायाम् ॥ उत्पलिन्याम् । छोटी कोंभी इतिभाषा ॥ कुमुदान्यत्रदेशे सन्ति । पु० इनिः ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानांसमूहः । खला० इनिः ॥ पद्मिन्यां ये गुणाः प्रोक्ताः कुमुदिन्याञ्चते स्मृताः । सातु मूलादिसर्वैः रक्तासमुदिताबुधैः ॥

कुमुदिनीनायकः । पुं । } चन्द्रमसि ॥
कुमुदिनीपतिः । पुं । }

कुमुदी । स्त्री । कट्फले ॥

कुमुदेशः । पुं । चन्द्रे । इन्दैा ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमुदानि प्रायाण्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप् । मायइ वः ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमुदनागस्य कनिष्ठायाम् ॥

कुमुद्वतीवीजम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीवीजं स्वादुरूक्षंहिमंगुरु ॥

कुमोदकः । पुं । विष्णैा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कोः पृथिव्यामोदकः पालकस्त्वात् ॥

कुम्प्रः । त्रि । वाहुकुण्ठे । दोर्गण्डैा । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायामावृतैा । हविडवेष्टने । अस्पृश्यादिदर्शनवारणायवेष्टने ॥ कुम्बति अनयावा । कुबि आच्छादने । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कुम्भः । पुं । एकादशे राशैा । हृद्रोगे ॥ जन्मकालिकचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । यथा । अलसतासहितोऽन्यशुभप्रियः कुशलता कलितोऽतिविचक्षणः । कलशगामिनि शीतकरेमरः सदसि सज्जनमान सुरोचनः इति ॥ तल्लग्नेजातस्यफलन्तु । कुम्भलग्ने समुद्भूतश्चलचित्तोतिसैाहृदः । परदारतो नित्यं सत्यकायोमहासुखी ॥ हस्तिमूर्द्धांशे । गजशिरसः पिण्डद्वये ॥ यथा । ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्परं सायकविक्षताङ्गाः । कुम्भेषु लग्नाः सुषुपुर्गजानां कुचेषु लग्ना इवकामिनीनामिति ॥ राक्षसान्तरे । कुम्भकर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतैा ॥ प्राणायामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ सच द्विपलशतं द्रोणो विंशतिद्रोण

स्वकुम्भः इति धान्यं द्वयाब्दः कुम्भिन्य इत्यत्राह कुल्लूकभट्टः । अन्यच्च । द शद्रोणोभवेत् खारी कुम्भ स्तु द्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकात्या यनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे ॥ अस्य परि माणं । यथा । षट्त्रिंशदङ्गुलाया मं षोडशाङ्गुलमुच्चकैः । चतुरङ्गुल कं कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ॥ प- ञ्चाङ्गुलिमितं मूलंविधानं घटनिर्मि ताविति ॥ कलावतीदीपोक्तमानं यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उत्सेधः षोडशाङ्गुलः । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशद ङ्गुलं कुम्भं विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वा पि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ पिवृति ॥ कुम्भमिं कुत्सितं वा उ म्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यण् । पचा द्यच्वा । शकन्ध्वादिः ॥

कुम्भकः । पुं । दक्षिणहस्तेन नासापु टद्वयंधृत्वा प्राणायामाङ्ग वायुस्तम्भ ने । पूरकेण पूरितस्यवायोरन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इतिं याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ श्वा सानुसन्धानवर्जिते ॥ त्यागसङ्ग्रहण च्छित्वा निरोधः कुम्भकः स्मृतः । रो धशक्ति स्तदभ्यासा द्युक्ति मेत्यनि वारिता ॥

कुम्भकर्णः । पुं । रावणानुजे ॥

कुम्भकारः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मौर सजाते जातिविशेषे । कुलाले । च क्रिणि ॥ कुम्भं करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥ कुक्कु भपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनश्शिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अणन्तात् टिड्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबुप्रभेदे । गो रक्षतुम्ब्याम् । गोरखतुंबी गोल तूंबी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ वशि ष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये । कुम्भोयो निरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मु गडी इति भाषा ॥

कुम्भवीजकः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृ हे । पाकपुट्याम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुम्भसन्धिः । पुं । आरके । हस्तिकुम्भ

हृदयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भव उत्पत्ति र्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुम्भीति प्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्डः । पुं । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाभिषः । पुं । ग्रनिग्रहे ॥

कुम्भातुम्बुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौडभाषा प्रसिद्धे जलजवृक्षविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्णीम् ॥ वारिपर्णी कृष्णपत्रा कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ शोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगवि० ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकबीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इतिमाधवः ॥ कुम्भोल्लयस्याः । अतश्चनिठनाविनिठन् ॥

कुम्भी । पुं । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिलः । पुं । चौरे ॥ श्यालके ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ मत्स्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ।

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति लोकव्यवहार प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ वृश्चिकायाम् ॥ गर्गर्याम् ॥ कुम्भीव कुम्भी रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीकः । पुं । देववल्लभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । स्वे गुदे ऽब्रह्मचर्याद्यः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीकइति ज्ञेयो गुह्यो बिन्दु सम्भूत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । कच्छदेशे प्रसिद्धायाम् कारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पुं ।
कुम्भीधान्यकः । पुं । } वर्षनिर्वाहोचित धान्यादिधने गृहस्थब्राह्मणे ॥

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाकः । पुं । नरकविशेषे । सन्तापने ॥ य इह मनुष्य पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तं परत्र यमानुचरा कुम्भीपाके तप्ततैले क्वथयन्ति ... ब्रह्मवैवर्तक्रमकु-

सीपाक इति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीरः । पुं । कुम्भीर इति नौका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलजन्तुवि० । नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भिनं हस्तिन मीरयति । कर्म्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुमीरापोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिका विशेषे । कणायाम् ॥ इतिहारावली ॥

कुम्भीवीजम् । पुं । जयपाले ॥

कुम्भोलूः । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकारावृक्षकोशावियोतम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्कुरः । पुं । } सारसपक्षिणि । पुष्कराह्वे ॥
कुरङ्कुरः । पुं । }

कुरङ्गः । पुं । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्गईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान् ॥ कुरङ्गोऽहंहणो वल्यः शीतलः पित्तहृद्गुरुः । मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मतः इति । हरिणस्य गुणैस्तुल्यः कुरङ्गः कथितो बुधैरितिचभावप्रकाशः ॥ मृगे । वातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच् ॥ कौरङ्गो स्यस्य वा । अर्श्आद्यच् ॥ यद्वा । किरति । कृवि० । भिदादिभ्यः किदित्य ङ्गच् प्र० । बाहुलकात् उत्वम् । कुरशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री । मृगनयनातुल्यनायाम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभिः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गमः । पुं । एणे । ऋष्ये ॥ हरिणविशेषोयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । एणीनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । मृग्याम् ॥

कुरचिल्लः । पुं । कर्कटे ॥

कुरटः । पुं । चर्म्मकारे ॥

कुरण्टः । पुं । } पीतायां झिण्ट्याम् । पीताम्लाने ॥ कुर्य्यते । कुरशब्दे । बाहुलकात् अटः । स्वार्थे कन् ॥
कुरण्टकः । पुं । }

कुरण्डः । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डवर्द्धने ॥ साकरुण्डवृक्षे ॥

कुरण्डकः । पुं । त्रिसन्ध्यादिव्याःस्थाने ॥

कुररः । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कवते । कुङ्शब्दे । कुवःक्ररन् ॥

कुराङ्घिः । पुं । देवसर्षपे । रक्तमूलके । सूच्छटले ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रियाम् ॥

कुररीहता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीवृत्ता ननभजै र्लगयुक्। यथा। म नतिश्चिरोज्झितस्य जलदेन चिर स्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम्। विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मि ह विदधाति धौतकलधौतमहीति॥

कुरलः। पुं। उत्क्रोशे। कुररे॥ चूर्ण कुन्तले॥ इतिधरणी॥

कुरवः। पुं। पीतझिण्ट्याम्॥ कुरवके। रक्तझिण्ट्याम्॥ सितमन्दारे॥ कुत्सितशब्दे॥ त्रि। कुत्सितशब्दयुक्ते॥

कुरवकः। पुं। रक्ताम्लाने। रक्तसहायाम्। रक्तझिण्ट्याम्॥ पीतझिण्ट्याम्॥ चि। कुत्सितरवे॥ कुत्सितः ईषद्वा अलीना मल्पमकरन्दत्वात् रवोऽत्र। बहुव्रीहिस्त्वादेकादेशः॥

कुरसः। पुं। मद्यभेदे॥ कुत्सितरसे॥ त्रि। कुत्सितरसयुक्ते॥ कुत्सितो रसोऽत्र॥

कुरसा। स्त्री। गोजिह्वालतायाम्॥

कुराहः। पुं। कुलाहे। ईषत्पाण्डौकृष्णजङ्घे घोटके॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कुरी। स्त्री। तृणधान्यप्रभेदे॥

कुरीरः। पुं। कम्बले॥ न। मैथुने॥ क्रियते। डुकृञ्०। कृञ उच्चेति ईरन्प्रत्ययः। उदन्तादेशश्च॥

कुरुः। पुं। आग्नीध्रराजपुत्रे। प्रियव्रतस्य पौत्रे॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे। सम्वरणराजभार्यायां सूर्यकन्यायां तपत्यां जाते॥ ओदने। भक्ते॥ श्रीकण्ठजाङ्गले॥ कण्टकारिकायाम्॥ कर्त्तरि॥ करोति। डुकृञ्०। कृञोरुच्चेति कुः॥ जम्बूद्वीपस्य नववर्षान्तर्गते वर्षविशेषे॥ कुरवः क्षत्रियाः। तेषां निवासो जनपदः कुरवः। निवासेऽणो जनपदे लुप्। लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने॥ पुं भू। नीवृद्विशेषे॥ हस्तिनापुर मारभ्या कुरुक्षेत्रा च्च दक्षिणे। पञ्चालपूर्वभागेतु कुरुदेशः प्रकीर्त्तितः॥

कुरुकन्दकम्। न। मूलके॥

कुरुक्षेत्रम्। न। देवयजने। देशविशेषे। धर्मक्षेत्रे। कुरुपाण्डवानां युद्धभूमौ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च। एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तर वेदिरुच्यते॥ चयाणामपिलोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते। अर्द्धतस्तु कुरुक्षेत्रमर्द्धतस्तु पृथूदकम्॥ कुत्सितं रौतीति कुरु पापं कर्म तस्य क्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम्॥ यद्वा। कुः पृथिवी तस्यां रौतिशब्दं करोति यः प्राणवत्तस्यनिवासभूतम्॥ स्थाणु

प्रियादेव्याः स्थानमेतत् ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पुं । एकस्मिन् सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया-णां स्पर्शे ॥ कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मन्दौ मघ-संस्थे बृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते च-न्द्रे कुरुक्षेत्रे मतिर्भवेदिति जातका-मतसङ्ग्रहे योगाध्यायः ॥

कुरुटः । पुं । सितावरशाके ॥

कुरुण्टः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीताम्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पीतझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ कुरुटति रुटिस्तेयकरणे । ण्वुल् कृन्वा । कुत्सितः कौवा कण्टकः । कुगतीति समासः ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुसपालके । कमला नेबू इति गौड़भाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥
कुरुम्बिका । स्त्री । }

कुरुम्बिका । स्त्री । सैंहलीहक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराजः । पुं । दुर्योधने ॥ कुरूणां देशविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुवः । पुं । भाजस्थितचूर्णकुन्तले । भ्रमरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवकः । पुं । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रु शब्दे । संज्ञायां कुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्षः । पुं । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्दः । पुं । मेघनामनि । मुस्तायाम् ॥ कुल्माषे ॥ व्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागमणौ । माणिक इति भाषा ॥ काचलवणे ॥ कुत्सितं विन्दति । विद्लृ लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति शः ॥

कुरुविल्वः । पुं । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्तः । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इतिभाषा ॥ कुरुष विस्तः ॥

कुरुवृद्धः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कुरुषु कुरुवंशजेषु वृद्धः ॥

कुरूद्वहः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्मंजः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कुर्प्परः । पुं । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुर शब्दे । क्विप् ॥ कोरणम् । संपदादित्वात् । पिपर्त्ति । पॄ॰ अच् । कुरश्चासौ परश्च ॥ कुरा शब्देन परो वा ॥

कुप्पासः । पुं । अर्द्धोरुके ॥

कुप्पासकः । पुं । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिचभाषा ॥

कुर्वत् । त्रि । कर्मकारे । भृत्ये ॥ करोति । डुकृञ्० । शतृ ॥ तनादिकृञ्भ्यउः । अतउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्व्वाणः । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुरुते । डुकृञ्० । शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमच्छन्दग्रेमयावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ इमौ कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनुः ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ सव इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्यभिधीयतेइति ॥ पुं । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषुच । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । कूयते । कुङ्शब्दे । वा० लक् ॥ कुम् भूमिंलातिवा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कुलकः । पुं । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मदनकवृक्षे ॥ चित्रितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पञ्चादिसम्बद्धश्लोकसमूहे ॥ त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा कोलति । कुलसंस्त्याने । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् कुन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री । } मूलाधारपद्मस्थितशिवशक्तिविशेषे ॥
कुलकुण्डली । स्त्री । }

कुलकः । पुं । करताल्याम् । तालमर्दले ॥ इतिहारावली ॥

कुलचर्या । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कुलजः । पुं । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्ताट्टाप् ॥

कुलञ्जः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पुं । स्वनामाख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् हृत्कण्ठमुखशोधनः । अर्क इतिशेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्याम्

म् । वन्धक्याम् ॥ अभिचारार्थं कुलानि अटति । अट० पचाद्यच् । शकन्ध्वादिः ॥ भिक्षुक्याम् । सम्बाम् ॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति । पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥

कुलतिथिः । पुं । स्त्री । चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु ॥ यथा । द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम् । विषमास्त्वऽकुलाः सर्वाः शेषास्स्युर्तिथयःकुलाः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ।

कुलत्थः । पुं । स्वनामख्याते ऽन्नविशेषे । ताम्रबीजे । कुलथ कुरथी इति भाषा ॥ कुलत्थः कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तकृत् । लघुर्विदाही वीर्य्योष्णः कासश्वासकफानिलान् ॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदाहानाहान् सपीनसान् । स्वेदसङ्ग्राहको मेदःकफज्वरकृमीन् हरेत् ॥

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । दृक्प्रसादायाम् । वनकुलत्थे ॥ अस्या गुणा यथा । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अर्शःशूलनाशित्वम् । विबन्धाध्मानशमनत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । व्रणरोपणत्वञ्चेति ॥ कुलत्थाञ्जने ॥

कुलत्थाञ्जनम् । न । कुम्भकायाम् । प्रचापचायाम् ॥

कुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थाकाराश्मप्रस्तरविशेषे । चक्षुष्यायाम् । खापरिया इति भाषा ॥ वनकुलत्थे ॥ कुलत्थप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा । कुले तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिकः । स्वार्थे कन् । पृ० ॥

कुलधर्मः । पुं । असाधारणकुलोचितधर्मे । स्वजातीयधर्मे । कुलाचारे ॥ यथा । उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन । नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे । यथा । कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञाने ऽप मामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेदिति ॥ कुलस्य धर्मः ॥

कुलधारकः । पुं । औरसात्मजे । पुत्रे ॥ कुलस्य वंशस्य धारकः ॥

कुलनक्षत्रम् । न । भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपदः ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम् । कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानि चेति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलनाथः । पुं । कुलपतौ ॥

कुलनाशः । पुं । उष्ट्रे ॥ कुलध्वंसे ॥

स्यकारणं यथा । कूर्म्मोपरिभागे १५ ऽध्याये । अनृतात् पारदार्य्याच्च तथा ऽभक्ष्यस्य भक्षणात् । अश्रौतधर्म्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥ अश्रोत्रियेवेददानात् वृषलेषु तथैव च । विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलमिति ॥ तदभावस्य कारणन्तु । यावच्च वेदधर्म्माःस्युः यावत्स्याच्छङ्करार्च्चनम् । यावत्स्याच्छुचिकृत्यञ्च तावन्नाशो भवेन्नहीति ॥

कुलपतिः । पुं । मुनिविशेषे ॥ यथा । मुनीनां दशसाहस्रं यो ऽन्नदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः । इतिपुराणोक्तलक्षणलक्षिते ॥ गणमुख्ये । जमादार हौल्दार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे ॥ यथा । शिविकावाहानां कुलपतिः ॥ कुलस्यपतिः ॥

कुलपथः । पुं । दमनकवृक्षे ॥

कुलपर्व्वतः । पुं । महेन्द्रादिसप्तशैलेषु ॥ यथा । महेन्द्रो मलयः । सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्व्वतः । विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च सप्तात्र कुलपर्व्वताः इति । अत्र भारतवर्षे । इतविष्णुपुराणम् ॥

कुलपालकम् । न । कुटुम्बे । कमलानेवु इति गौड भाषा प्रसिद्धे नारङ्गविशेषे ॥ त्रि । वंशप्रतिपालके ॥

कुलपालिः । स्त्री । कुलवध्याम् ॥

कुलपालिका । स्त्री । कुलस्त्रियाम् । साध्व्याम् । अभिचारवारणेन कृतकुलरक्षायाम् ॥ यथा । एकत्र कौलव्रतभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभयं परत्र । इत्याकुलानां कुलपालिकानां गतागतैरेव गता त्रियामेति ॥ अपिच । सुखयतितरां न रञ्जति परिचयलेशं गताङ्गनेव श्रीः । कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति ॥ कुलम् पालयति । पालरक्षणे । कर्म्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥

कुलम्भरः । पुं । कुलम्भले । सन्धिचौरे ॥

कुलवान् । त्रि । कुलिनि ॥ कुलमस्य स्य । यवादित्वात्० पक्षे मतुप् ॥

कुलवर्णा । स्त्री । रक्तपिष्टति ॥

कुलवारः । पुं । भौमशुक्रयोः ॥ यथा । रविश्चन्द्रो गुरुः शौरि-श्चत्वारश्चाकुला इमे । भौमशुक्रौ कुलाख्यौ हि बुधवारः कुलाकुलः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलविप्रः । पुं । कुलपुरोहिते ॥

कुलश्रेष्ठी । त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलिके ॥ कुलश्रेष्ठत्वमस्यास्य । इनिः ॥

कुलसंज्ञक:। पुं। तिथिवारनक्षत्रवि
शेषे॥ यथा। अर्काष्टं वेदतिथि
षु। कुजशुक्रयो:। पूर्णाश्विन्यमघे
न्दुवर्णार्द्र चनक्षीमेन्द्रविशाखासु॥

कुलसत्तम:। त्रि। कुलश्रेष्ठिनि॥

कुलसम्भव:। पुं। बीज्ये॥ कुलेसम्भव
ति। अच्॥ कुलेसम्भवोऽस्य वा॥ य
द्वा। सम्भवत्यस्मात्। अपादाने अप्।
कुलस्य सम्भव:॥

कुलसौरभम्। न। मरुवकवृक्षे॥

कुलस्त्री। स्त्री। कुलपालिकायाम्।
नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम्॥
कुलस्य पालिका स्त्री। शा०॥

कुलहण्डक:। पुं। आवर्णौ। आवर्त्ते॥

कुलाकुलतिथि:। पुं स्त्री। द्वितीयाष
ष्ठी दशमीषु॥ यथा। द्वितीयादश
मीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति
तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलाकुलनक्षत्रम्। न। आर्द्रामूलाऽ
भिजिच्छतभिषासु॥ यथा। वारुणा
र्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृत
मिति॥

कुलाकुलवार:। पुं। बुधवारे॥ यथा
। भौमशुक्रौ कुलाख्यौ हि बुधवार:
कुलाकुल इति॥

कुलाकुलसंज्ञक:। त्रि। तिथिवारनक्ष
त्रविशेषे॥ यथा। द्वितीयाषष्ठीद
शमीषु॥ बुधे॥ मूलार्द्राशतभिषा
द्राभिजित्सु॥

कुलाचल:। पुं। कुलपर्वते॥

कुलाचार:। पुं। कुलधर्म्मे॥ धर्मका
मार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारवि
शेषे॥ यथा। जीव: प्रकृतितत्त्वञ्च
दिक्कालाकाशमेव च। क्षित्यप्
तेजोवायवश्चकुलमित्यभिधीयते॥
ब्रह्मबुद्ध्या निर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च
यत्। कुलाचार: स एवाद्येधर्मका
मार्थमोक्षद इति॥ त्रि। कुलाचा
रविशिष्टे॥ कुलेआचार:॥ कुलाचा
रोऽस्ति अस्य। अर्श० अच्॥

कुलाचार्य्य:। पुं। कुलाचाराभिज्ञे॥

कुलाट:। पुं। क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे॥

कुलाद्रि:। पुं। कुलाचले। कुलपर्वते॥

कुलाधारक:। पुं। पुत्रे॥ कुलस्य आस
मन्तात् धारक:॥

कुलाय:। पुं। यज्ञविशेषे॥ स्थानमात्रे
॥ नीडे। पक्षिनिलये। घोंसला
कोश इति भाषा॥ न। शरीरे॥
कुल: पक्षिसङ्घातोऽयतेऽत्र। अय
गतौ। हलश्चेतिघञ्॥ यद्वा।
कौ लायो गतिरस्मात्॥

कुलायस्थ:। पुं। पक्षिणि॥ कुलाये
तिष्ठति स्था०। सुपिस्थ इतिक:॥

कुलायिका। स्त्री। पक्षिशालायाम्॥

कुलालः । पुं । कुक्कुभेखगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्म्मकार्य्यां कुम्भकारोऽभ्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकाराच्च तैलिक्यां कुम्भकारो बभूव ह । इति प० प० ॥ कुंभूमिं लाडयति । लडविलासे । कर्म्मण्यण् । डलयोरैक्यम् । कुलमालयति वा । आतोऽनुपेतिकः । कुलमलति वा । अल० । अच् ॥ कुलं लुनाति वा । लूञ् छेदने । डः ॥ कोलति वा । कुल संस्त्याने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । इति कालन प्रत्ययः ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोत्पलभेदे । अञ्जनान्तरे । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुत्थिकायाम् ॥ कुलालभार्य्यायाम् ॥ कुलमलति । अल० अण् । ङीप् ॥

कुलाहः । पुं । ईषत् पीतवर्णे कृष्णजानौ घोटके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलाहकः । पुं । कृकलासे ॥ राङ्गाकुले खाडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कुलाहलः । पुं । कोकसीमा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे । भूकदम्बे ॥

कुलिः । पुं । हस्ते । भुजादले ॥ स्त्री । कण्टकार्य्याम् ॥

कुलिकः । पुं । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ काल्याकडा इतिगौडप्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । शक्रार्क्कदिग्वसुरसाब्धिश्विन्यः कुलिकारवेः । रात्रौ निरेकास्त्यंशाः शनौ चान्त्योऽपि निन्दित इति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीनत्वेनास्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कुलिङ्गः । पुं । फिङ्गा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भूप्रत्यासन्नगमनचारिणि धान्यजीविनि खगे । चटके । गोरय्याचिडी इतिभाषा ॥ कुलिङ्गः शीतलः स्निग्धः स्वादुः शुक्रकफप्रदः । सन्निपातहरोऽवेश्म चटकस्त्वतिशुक्रलः ॥ त्रि । कुत्सितलिङ्गधारिणि ॥ कुत्सितं लिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गकः । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । पेटारी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्यास्य । बलादित्वात् पक्षे इनिः ॥

कुलिरः । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिशः । पुं । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ हस्तेशेते अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुलिनः पर्वतान् श्यति वा । शोत० । आतोनुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईषद्वा लिशति । लिश अल्पीभावे । इगुपधेतिकः ॥ अस्थिसंहारवृक्षे ॥ पुं । मत्स्यविशेषे । कण्ठकाष्ठोले ॥

कुलिशद्रुमः । पुं । स्नुहीवृक्षे । थूहर इतिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमुक्तलिङ्गकः । योनिञ्च पीडयेत् कामी बन्धः कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणिः । पुं । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानांविद्यादेवीविशेषे ॥

कुलिशासनः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पत्न्याः ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष् ॥

कुलीनः । पुं । आजानेये । श्रेष्ठहये ॥ त्रि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ वीरे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्खः ॥ उत्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडाः ॥ सचवङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न वर्णितो द्रष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न० जले ॥ इतिहैमः ॥

कुलीरः । पुं । काँकडा इतिप्रसिद्धे जलचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ कोलति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥ कोलीयते । कोलृ क्षेपणे । बा० रक् ॥ यद्वा । कुलमस्यास्ति । अशआदिनः । तमीरयति । कर्मण्यण् । जनकभक्षकत्वात् ॥ अथवा कौः । सं० क्विप् । कुत्सितान्नीः । तां राति वा ॥ कुरीरशब्दस्य कपिलकादित्वाल्लत्वेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीरादः । पुं । कर्कटशिशौ । स्यगवौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलुक्कगुञ्जा । स्त्री । उल्कानौ ॥

कुलेशः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्वत्याम् ॥

कुलेश्वरः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलस्य धर्मविशेषस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवायाम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कटः । पुं । कुलीनाश्वे ॥

कुलोन्नतः । त्रि । कुलाद्धर्मनियमिते ॥

कुलोद्भवः । त्रि । कुलीने ॥ कुलेउद्भवोयस्य ॥

कुल्फः । पुं । रोगे ॥ शरीरावयवे । गुल्फे ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः । कलिगलिभ्याम्फगस्योच्च ॥

कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कुटिकुषिभ्यांक्मलन् कुषेर्लश्च ॥

कुल्माषः । पुं । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुंघुनी कोंकरी इतिचभाषा ॥ अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येपि चणकादयः । कुल्माष इतिकथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषुपण्डितैः ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः ॥ रुग्भेदे ॥ चणकांशोः पारिपार्श्विके ॥ कीटदृष्टमाषे ॥ कुत्सितमाषे ॥ शूकशून्यशस्यादौ ॥ न । काञ्जिके ॥ कुलंमष्यति । मसीपरिमाणे । कर्मण्यण् । पृ० ॥ यद्वा । कोलति । कुल० । क्विप् । कुल् अर्द्धस्विन्नोमाषोस्मिन् ॥ कुल् वन्धुर्माषोस्यवा ॥

कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म । षुञः क्तः । षत्वम् ॥

कुल्मासः । पुं । कुल्माषार्थेषु ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोण्याम् ॥ सूर्प्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये ॥ त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधुवा । दिगादिभ्योयत् तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा । कोलति कुल्यते वा । कुलसं० । अघ्०यक् ॥

कुल्या । स्त्री । सरिन्मात्रे ॥ कूल वहा इतिभाषाप्रसिद्धायां पयःप्रणाल्याम् । सारण्यां ॥ कुल्याऽल्पाकृत्रिमासरित् ॥ जीवन्तिकौषधौ ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले प्राणिगणे कुटुम्बेदाम्पत्ये वा साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । वलसंवरणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ यद्वा । कुवते । कूङ्शब्दे कुटादिः । पचाद्यच्युवङ् ॥

कुवकालुका । स्त्री । शोलीशाके ॥

कुवङ्गम् । न । सीसके ॥

कुवज्रकम् । न । वैक्रान्तमणौ ॥

कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ वदरीफले ॥ चितेः संवलनाज्जले ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्याः फलम् । अणलुकौ । लुक्तद्धितलुकीतिङीषोलुक् ॥

कुवलयम् । नं । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कुमोदिनी के इति भाषा ॥ श्वेतं कुवलयम्प्रोक्तं कुमुदं कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ यथा । कुवलयदलनीलं वर्वरीस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कौ वलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीडः । पुं । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पुं । धुन्धुमाररूपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौ वलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशयः । पुं । विष्णौ ॥ कुं भूमिं वलते संवृणोतीति कुवलं तोयम् । वल संवरणे । पचाद्यच् । कुवले जले शेते । शीङो ऽधिकरणे शेतेरित्यच् । शयवासेष्वलुक् ॥

कुवादः । पुं । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुचरे । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अर० अच् ॥

कुवित् । अ । भूर्य्यर्थे ॥ प्रशंसायाम् ॥

कुविन्दः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्म्मणो जाते । तन्तुवाये ॥ कुम् भूर्वविन्दति कुत्सितं वा विन्दति । विद्लृ लाभे । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः ॥ यद्वा । कुप्यति कुप क्रोधे । कुपेर्वा वश्चेति किन्दच् ॥

कुशृत्तिकम् । पुं । काँटाकरञ्ज इति गौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुसृतिकर्त्तरि ॥

कुवेणिः । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । खालुइ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितं वेणन्ते मत्स्या अस्याम् । वेणृ गतौ । हलश्चेति घञ् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुशः । पुं । रामसुते ॥ कुशेन मृष्टः कुशः । वाल्मीकिना कुशे सम्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्त्रे ॥ घृतसमुद्रेणावृते द्वीपविशेषे ॥ कुशाभून्नाम्नः कौशेन्वयम्भुवि यिच्छति । अयमेवास्य कुशसंज्ञायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पुं । न । कुश इति भाषा प्रसिद्धे तृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वर्हिष्मतीनामपुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्गं विधुन्वतः ॥ कुशकाशा त एवासन् शश्वद्धरितवर्चसः ।

ऋषयो ये : पराभाव्य यत्तमान् यज्ञ मीजिरे ॥ इतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्रभेदात् कुशस्तु द्विविधो मतः । दर्भद्वयं त्रिदोषघ्नं मधुरंतुवरं हिमम् । मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रदरास्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणविधिस्तत्प्रतिनिषिधश्च । पूजाकाले सर्वदैवकुशहस्तोभवेच्छुचिः । तर्जन्या रजतंधार्यंस्वर्णं धार्यमनामया ॥ कुशकार्यकरं यस्मान्नतुषन्याः कुशाः कुशाः । कुशेन रहितापूजा विफला कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतंस्वर्णं धार्यं हि निजमङ्गले । इतिवरदातन्त्रे १ पटलः ॥ नस्पृशेत् तिलदर्भाँश्च सधवातुकथञ्चनेति ब्राह्मण सर्वस्वम् ॥ त्रि । पापिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौशेते तिष्ठति । अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुंश्यतिवा । कुशश्लेषणे । इगुपधेति कः ॥ कुपापंश्यति वा । शोअन्तसुपीति योगविभागात् कः

कुशध्वजः । पुं । राम्नोजनकस्यानुजे ॥

कुशपः । पुं । पानपात्रे ॥

कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गांठियाला इतिभाषा ॥

कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये । सुकृते ॥ पर्याप्तौ ॥ त्रि । शिक्षिते ॥ नहि कुशलोऽयं कालंयापयति ॥ मोक्षे ॥ कुत्सितम् अशुभरूपंशलतेऽनेन । शलचलने । पचाद्यच् ॥ कुशान् लाति वा । लादाने । आतइति कः ॥ यद्वा । कौपृथिव्यां शलति । शलचलने । अच् । शिजर्थंलक्षणा वा । कौशलति चालयति राजकार्याणि ॥ यद्वा । कु पापेषदर्थयोः । पापात् शलति बुद्धिवैभवात् ॥ यद्वा । कुशयति । कुशसंश्लेषणे । सौत्रोधातुर्वा । इषा० कलः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल् लच्वा ॥

कुशलप्रश्नः । पुं । कौशल्याम् । कुशलजिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्यप्रश्नः ॥

कुशलवौ । पुं । द्विवचनान्तः । एकयोक्त्या रामपुत्रयोः ॥

कुशलानुशिष्टः । त्रि । निपुणाचार्यशिक्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्टः ॥

कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनिः ॥

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे ॥ क्षुद्राम्लिकायाम् ॥

कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ छन्दोगाःस्तोत्रीयागणनार्थंनौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकरः । पुं । वह्नौ ॥

कुशाग्रीयः । त्रि । कुशाग्रस्येदमिवे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमतिः । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायांबुद्धौ ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य ॥ कर्मधारयोऽन्यच ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणिः । पुं । दुर्वाससोमुनौ ॥

कुशाल्मलिः । पुं । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिकः । पुं । मुनिविशेषे । जमदग्नेः पितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ विभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्य पितरि ॥

कुशितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लौहविकारे ॥ कुशशब्दाद्द्वयोविकारेर्ऽजानपदेतिङीष् ॥

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलवः । पुं । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे ॥ याचके ॥ कुत्सितं शीलमस्य । कुगतीतिसमासः । अन्यत्रापिदृश्यतेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । बाहुल्यादौ । कः ॥ नर्त्तनदत्ते ॥

कुशीलवौ । पुं । एकयोःरामात्मजयोः ॥

कुशीवशः । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूलः । पुं । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्थस्थाने । कोष्ठागारे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुशूलधान्यकः । पुं । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रयं समधिकंवा निर्वाहो भवति तावद्धने विप्रे । कुशूलं कुशूलपरिमितं धान्यं यस्यसः ॥

कुशेशयः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेष्वादिनाऽलुक् ॥

कुशेशयकरः । पुं । रवौ ॥ त्रि । अन्यच ॥ कुशेशयंकरे यस्य ॥

कुषाकुः । पुं । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठिकुषिभ्याङ्काकुः ॥

कुषितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठः । पुं । न । पुष्करभेषजे । कूट

इति गौ॰भाषा ॥ पारिभाव्ये ॥ कुष्ठमुष्णाङ्कटुस्वादु शुक्लं तिक्तकं लघु । हन्ति वाताम्रवीसर्पश्वासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इति प्रसिद्धे पापरोगे । श्वित्रे ॥ म्रियते यदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठं प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष॰ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥

कुष्ठकेतुः । पुं । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुंइलखसा इति भाषा ॥

कुष्ठगन्धि । नं । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्नः । पुं । हिलमोचिकायाम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशनः । पुं । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पुं । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पुं । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पुं । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठितः । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठं सञ्जातमस्य । ता॰ इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ चन्द्रोपमापेति श्रुतिः ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष॰ । कुटिकुषिभ्याङ्क्मलन् ॥

कुष्माण्डः । पुं । कुंहडा इति प्रसिद्ध फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकाराः । यथा । घृते तप्ते विनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसंभवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात् प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं वा घृते तलनपूर्वकम् । कुष्माण्डकं फलं सिद्धं विदुः सुस्वादुसुन्दरम् ॥ गुलिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचैरिमान् सुगुलिकां विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् सूक्ष्मान् स्विन्नान् चीरेण चोदितान् । सुपाच्यान ख

पञ्चसर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान्
॥ * ॥ भर्जिताम्लकुष्माण्डम् । कु
ष्माण्डखण्डानि सतैलमाषाणि तप्तानि
सम्यग्दहितपिण्डितानि । जम्बीरनी
राम्लमसृणवेरैर्भवन्ति पङ्क्तेरपितो
षाय ॥ * ॥ कोषिका । कुष्माण्ड
सम्भवाः खण्डाः सुस्विन्ना स्वणाक्ता
म्विताः । वेसवारयुते तैले तलये
द्वाम्रलेपयेत् ॥ * ॥ राजिकास्तूरी
। खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं
स्वेदापिच्छितम् । राजिकाद्धिसि
न्धूत्थैर्मिश्रितं कास्तुरीयकम् ॥ एवं
बहुविधाः कार्याः कौष्माण्डाद्विविध
स्वताः । प्रलेहतक्रनस्वादुक्षारसन्धा
नराजिकाः ॥ ईषत् पित्तत्वात् ऊ
ष्मा अण्डेषु वीजेषु यस्य । पृ० ॥ शिव
स्यगणदेवताविशेषे ॥ भृगविशेषे ॥

कुष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बि
कायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौ ॥
यागक्रियाविशेषे ॥

कुसितः । पुं । जनपदे ॥ कुस्यति । कु
स संश्लेषणे । कुसेरुभोमेदेता इति
इत प्रत्ययः ॥

कुसितायी । स्त्री । } कुसिदाय्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । } वृद्धिजीविप
त्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा

स्त्रीत्वर्थे इषाकप्यग्नि कुसितकुसि
दानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादे
शोङीपच प्रत्ययः ॥

कुसिन्धी । स्त्री । शिरस्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजी
विकायाम् । वृद्ध्याजीवने । सुदकी
जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वे
न स्वीकृत्य गृहीते ऋणविशेषे ॥
॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दा
नग्रहणमिष्यते । तत् कुसीदमि
ति प्रोक्तं तेन वृद्धिः कुसीदिनाम् ॥
इति नारदः । अस्यार्थः । स्थानं-
मूलधनावस्थानम् । लाभो वृद्धिः-
। दानग्रहणपदे कर्मणि ल्युट् ।
साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेनाव्यव-
येनाभ लाद्यं यद्दानं धनिकेन दी
यमानं मूलधनम् अधमर्णेन च ग्रह
णं तदस्वीकृत्य गृह्यमाणं यत् त
द्गुणमिति ॥ कथामूल्ये तु अवश्या-
पाकरणीयत्वरूपगुणयोगात् गौण
प्रयोगः । अतएव वाणिज्यार्थमवृत्त
स्य न कुसीदत्वम् इति मिश्राः ॥ अ
पिच । कुत्सितात् सीदतश्चैव नि
र्विशङ्कैः प्रगृह्यते । चतुर्गुणं वाष्टगु
णं कुसीदाख्यमतः स्मृतः । इति वृ
हस्पतिः । अस्यार्थः । कुत्सितात्
सीदतस्याधमर्णात् सकाशात् यत्

गृह्यते निर्विशङ्कैस्तत्समर्थैः स्वगुणं
वेतिवाकारोऽनास्थायाम् तेनद्वैगु
ण्यादिलाभः इति ॥ कुसीदे विशे
षो गारुडे २१५ अध्याये उक्तः सय
था। कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीता
स्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्व
न्नैनसा युज्यते द्विजः ॥ वत्त्येताव
र्त्तनोपाया ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः
। सर्वेषामपि चैवैषां कुसीदमधि
कं विदुः ॥ अनावृष्ट्याराजभयान्-
मूषिकाद्यैरुपद्रवैः । कृष्यादिके भवे
द्बाधा साकुसीदे न विद्यते ॥ शुक्ल
पक्षे यथा कृष्णे रजन्यांदिवसेऽपि
वा । उष्णेवर्षतिशीते वा वर्द्धनं न
निवर्त्तते ॥ देशंगतानां या वृद्धिर्ना
नापण्योपजीविनाम्। कुसीदंसर्वतः
सम्यक् संस्थितस्यैवजायते ॥ लब्ध
लाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चैव
पूजयेत् । तेतुष्टास्तस्य तद्दोषं शम
यन्ति न संशयः ॥ वणिक्कुसीदेद
द्यात्तुवस्त्रंगां काञ्चनादिकम् । कृ
षीवलोऽन्नपानानि यानशय्यास
नानिच ॥ पण्येभ्योविंशतिंदत्त्वा प
शुस्वर्णादिकंशतम् । पादेनायस्यपा
रक्यंकुर्यात् सञ्चय मात्मवान् ॥ अ
र्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिका
न्वितम् । पादञ्च प्राप्यमानस्य मूल

भूतं विवर्द्धयेत् ॥ विद्याशिल्पं भृतिः
सेवा गोरक्ष्यंविपणिः कृषिः । वृत्ति
र्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतवः
इति ॥ त्रि । कुसीदिके ॥ कुष्यते ।
कुषसंश्लेषणे । कुसेरुम्भोमेदेताइ-
ईदः । इहत्रूषेतृतीयोऽस्त्वादि
दीर्घादिश्चतस्रेणोपात्तः । इषा
कप्यसीतिसूत्रे ह्रस्व एवेतिवृत्तिका
रहरदत्तादिग्रन्थो पष्टस्नेनमिणीत-
म् ॥

कुसीदिकः । त्रि । वार्द्धुषिके । इत्याजी
वे ॥ कुसीदंवृद्धिस्तदर्थं द्रव्यं कुसीद
म् । तत् प्रयच्छति । कुसीददश-
काद्शात् ष्ठन् ष्ठचाविति ष्ठन् ॥ स्त्रि
यां । षित्त्वात् ङीषि कुसीदिकी ॥

कुसुमम् । न । स्त्रीरजसि ॥ नेत्ररोग
विशेषे ॥ फले ॥ पुष्पे ॥ मात्रामात्र
पञ्चमात्रिकस्य। ऽ॥ षष्ठप्रभेदे ॥ कु
ष्यति कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इ
त्युमः ॥ कत्रकुसुमलताध्यायो
यथा । फलकुसुमसम्प्रवृद्धिं वनस्प
तीनां विलोक्य विज्ञेयम् । सुलभ
त्वं द्रव्याणां निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम्
॥ केनकस्यवृद्धिर्भयातदाह । शाले
न कलमशालीरक्ताशोकेनरक्तशा
लिश्च ॥ पाण्डूकः क्षीरिकया नीला
शोकेनसूकरकः ॥ न्यग्रोधेनयवा

च तिन्दुकवृद्ध्या चषष्टिको भवति । अश्वत्थेन च सेवा निष्पत्तिः सर्वशस्या नाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरी षवृद्ध्या च कङ्गु निष्पत्तिः । गोधूमा श्च मधूकै र्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ अ तिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान् वदेद्दसनैः । वदरीभिश्च कुलत्थां श्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः । तिलकेन शङ्खमौक्तिकरज तान्यथ चेङ्गुदेन शणाः ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन । गावश्च पाटलाभिः कदलीभिरजा विकं भवति ॥ चम्पककुसुमैः कनकं विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन । कुरवक वृद्ध्या वज्रं वैदूर्यं नन्दिकावर्त्तैः ॥ वि- द्याच्च सिन्धुवारेण मौक्तिकं वाचकाः कुसुमेन । रक्तोत्पलेन राजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पा त् पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः । सौगन्धिकेन बलपतिरर्केण हिरण्य परिवृद्धिः ॥ आम्रैः क्षेमं भल्लातकैर्भ यं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरश मीभ्यां दुर्भिक्षं अर्जुनैः शोभनाह- ष्टिः ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्षं अथ मारुतः कपित्थेन । निचुलेनावृ ष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षु र्वह्निश्च कोविदारेण । श्यामालता भिर्वृद्ध्या बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टि लक्षणमाह । यस्मिन् काले स्निग्धनिश्छिद्रपत्राः संदृ श्यन्ते वृक्षगुल्मालताश्च । तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा रूक्षैश्छिद्रै रल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ इति वाराह्यां २७ अध्यायः ॥

कुसुमकार्म्मुकः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालिताना इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भ व्यफले ॥

कुसुमशरः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाढ्यः । त्रि । पुष्पयुक्ते ॥ स्व- ति ॥

कुसुमागमः । पुं । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररी तिमलसम्भवेऽञ्जने । पौष्पके । री तिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलिः । पुं । पुष्पाञ्जलौ ॥ उद यनाचार्यकृतग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । कुङ्कु मे ॥

कुसुमाधिपः । पुं ।
कुसुमाधिराट् । पुं । } चम्पकवृक्षे । हेमपुष्पके ॥

कुसुमायुधः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमास्त्रः । पुं । चौरे । तस्करे ॥

कुसुमासवम् । न । मधुनि ॥

कुसुमेषुः । पुं । पुष्पबाणे । कामदेवे ॥ कुसुमानि इषवोयस्य ॥

कुसुमोच्चयः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥

कुसुम्भः । पुं । कमण्डलौ ॥ महारजनवृक्षे ॥ न । शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ कसूंभा इति प्रसिद्धे महारजनपुष्पे । कमलोत्तरे । वह्निशिखे ॥ अस्यगुणा यथा । कुसुम्भं वातलं कृच्छ्ररक्तपित्तकफापहमिति ॥ कुषुम्यत्यनेन वा ॥ कुषुभक्षेपे । कण्ड्वादिः । पचाद्यच् । हलश्चेति घञ्वा । घृ॰ ॥ कुस्यतिवा । कुस॰ । कुसेरुम्भोमेदेता इति उम्भप्रत्ययः । वा हुलकात्गुणः ॥

कुसुम्भतैलम् । न । कुसुम्भस्नेहे ॥ स्नेहे तैलञ्च ॥ कुसुम्भतैलमम्लं स्यादुष्णं गुरु विदाहि च । चक्षुर्भ्यामहितं बल्यं रक्तपित्त कफप्रदम् ॥

कुसुम्भबीजम् । न । बरटायाम् । बरडकरड इतिच भाषा ॥

कुसूः । पुं । किञ्चुलुके । गण्डूपदे ॥

कुसृतिः । स्त्री । शाठ्ये ॥ इन्द्रजाले ॥ कुत्सिता सृतिः । सृगतौ । क्तिन् । कुगतीति समासः ॥

कुस्तुभः । पुं । समुद्रे ॥ कु ईषत् कुस्तुभ्नाति वा । स्तुभ्नोति । स्तुम्भुःरोधः । मू॰ कः । अपि नलोपेनस्यात् ॥ विष्णौ ॥

कुस्तुम्बरी । स्त्री । धन्याके ॥ इत्यमरटीकायांभरतः ॥

कुस्तुम्बुरु । न । धन्याके ॥ कुत्सितं तुम्बति । तुबिअर्द्दने । बाहुलकात् कुस्तुम्बुरुवित्यादिरितिनिर्द्देशाद्वा उरुप्रत्ययःसुटच ॥

कुह । अ । कुत्रार्थे ॥ कुच इच ॥

कुहः । पुं । कुबेरे । यक्षराजि ॥

कुहकम् । न । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ त्रि । दाण्डाजिनिके । ध्वंसके । मायिनि । धूर्त्ते ॥ कुहयते । कुह विस्मापने । वा॰कुन् ॥

कुहकजीवी । त्रि । मायाजीविनि । बाजीगर इतिभाषा ॥

कुहकस्वनः । पुं ।
कुहकस्वरः । पुं । } कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥

कुहक्कः । पुं । तालप्रभेदे ॥ यथा । द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं ताले कुहक्कसंज्ञकेरति ॥

कुहनः । पुं । मूषिके ॥ सर्पे ॥ न । मृद्भाण्डवि॰ ॥ काचभाजने ॥ त्रि । ईर्ष्यालौ ॥

कुहना । स्त्री । दम्भचर्यायाम् । दम्भे

नकृतध्यामसै।मादै। ॥ अर्थलिप्स यामिथ्याधर्माश्रयणे कुहवि० पु० भट्टन्तः । पथ्यासश्रज्ञोयुच् ॥

कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥

कुहरः । पुं । नागविशेषे ॥ न । गह्वरे ॥ सुषिरे । छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुंहरति । हरतेरनुगमनेऽच् ॥ यद्वा । कुहवि स्मापने । इगुपधत्वात्कः । कुहं राति । रा० । आतश्चेतिकः ॥

कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्वनौ ॥ रटिते ॥ त्रि । कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः । पुं । पूगपुष्पिकायाम् । पान इतिभाषा ॥

कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः । स्त्री । कुहूम् ॥ कुहयति । कुहविस्मापने । म०कुः ॥

कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम् । उदयेऽमायोगान्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अद्वादृक्तितरि ॥ कुहयति । कुहवि० ॥ न्ववतिगृध्योः कूरिति कूप्रत्यये। बाहुलकादिहापि ॥

कुहूकण्ठः । पुं । ⎫ कोकिले । पिके ॥
कुहूमुखः । पुं । ⎬ कोयल इतिभाषा।
कुहूरवः । पुं । ⎭

कुहूलम् । न । सशल्कोर्ध्वरन्ध्रे ॥

कुहेलिका । स्त्री । ⎫ कुज्झटिकायाम् ॥
कुहेडी । स्त्री । ⎭

कुहेलिका । स्त्री । कुज्झट्याम् । धूमिकायाम् । नभोरेणौ ॥

कुह्वानः । पुं । कुनसितशब्दे ॥

कूः । स्त्री । पिशाच्याम् ॥

कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोकति । कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ०॥ यद्वा । कवनं कूः । कूङ्शब्दे । तु॰ । सं० । कुम:शब्दस्य कुः भूः कीर्त्तिभूमिरितियावत् । कूंकुंददाति । आतोनुपेति सुपीति योगविभागाद्वा कः ॥

कूचः । पुं । कुचे । स्तने ॥ कवते । कुङ० । कुवश्चटदीर्घश्च ॥

कूचिका । स्त्री । ⎫ तूलिकायाम् । चित्रलेखनिकायाम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥
कूची । स्त्री । ⎭

कूजनम् । न । कूजने ॥

कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनौ ॥

कूटः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ पुं । स्त्री । गृहे ॥ पुं । न । निश्चले ॥ राशौ । धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीतदर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेना ऽ

कूटम् | कूटशा

अथार्थेभ्यतुप्रमाथके ॥ अग्निमूके॥ तुच्छे ॥ सीराययये । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनगि० ॥ अनृते ॥ भग्नमृङ्गषण्डे ॥ पूर्वादि । कूटयते । कूटम्प्रदाने । पचादयच् ॥ कूटयति वा० । कूटदाहे । अच् ॥ कूटतेवा । घञ् ॥

कूटकः । पुं । गन्धकुट्याम् । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ कर्षयाम् । पर्वत विशेषे ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । पचाद्यच् । स्वा० कन् ॥

कूटकारकः । पुं । साक्षिवादे मृषावादकर्तरि ॥

कूटकार्षापणः । पुं । मिथ्याभूतरौप्यादिमुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । वित्तके ॥

कूटघ्नः । पुं । कूटमरच्चे ॥

कूटपाकलः । पुं । पित्तज्वरे ॥ कुवातस्य पवने ॥

कूटपूरी । स्त्री । कारायिकायाम् ॥

कूटपूर्वः । पुं । हस्ति मस्ति दोषजेज्वरे ॥ वायिनि ॥

कूटबन्धम् । न । उन्माथे । आमिषान्न्वालगन पक्षिबन्धनार्थं छलपातितयन्त्रे । फन्दार्फाद इतिभाषा इतिचभाषा ॥ कूटस्य हर्ष यत्नम् ।

कूटशाल्मलिः । पुं । शाल्मलि विशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूटशाल्मलिकलितप्तः कटुकः कफवातनुत् । भेदुष्यः प्लीहजठरयकृत्गुल्मविषापहः ॥ भूतानाह विबन्धास्रमेदःशूलकफापहः ॥ कूटस्य शाल्मलिः ॥

कूटसङ्क्रान्तिः । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यसंराश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदासङ्क्रमते रविः । साज्ञेया कूटसंक्रान्ति मुनिभिः परिकीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थः । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । एकेनैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्यापके आकाशादौ ॥ अथात्मतत्त्वार्थाधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावविकारशून्ये ॥ अधिष्ठानतया देहद्वया वच्छिन्नचेतनः कूटवन्निर्विकारेणस्थितः कूटस्थ उच्यते ॥ न । परमात्मनि । परिणामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिणामेपिस्वयमनष्ट इत्यर्थे । क्वि० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ कालनाशशून्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकायाम् । वडभ्याम् ॥ मृषागारे ॥ स्त्रीणां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । वहिः काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधानप्राणिभिः कृतव्यवहाराणि तानिव हुप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणिः । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थवंशशलाकायाम् ॥

कूणितः । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदरः । पुं । जातिविशेषे ॥ यथा ब्राह्मण्यां क्षत्रियवीर्येण कुतोः प्रथमवासरे । कुतसिते चोदरे जातः कूदरस्तेनकीर्त्तितः ॥ तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो ऋतुदोषतः । सद्यः कोटकसंसर्गादधमो जगतीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूपः । पुं । खनामख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भूमौ खातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृतिः । वद्धोऽवद्धः स कूपः स्यात् तदम्भः कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्तिमण्डूका यस्मिन् कुशब्दे । कुपुभ्यामितिपोदीर्घश्च ॥ कुत्सिताः ईषद्वा आपोऽत्र । ऋक्पूरित्यः । ऊदनोरित्यत्रदीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदितिवा ॥

कूपकः । पुं । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थरज्जुबन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इतिभाषा ॥ कुप्पा इतिभाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोवधकारिणि तरुशिलादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्यादौ वार्यर्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सितः कूपः । कुत्सिते इति कः । कूपस्य प्रतिकृतिरितिवा । इवे प्रतिकृताविति कन ॥ कूपे कायतिवा । कै० । सुपीति कः ॥

कूपखानकः । पुं । कूपस्य खननकर्त्तरि ॥

कूपत् । अ । प्रश्ने ॥ प्रशंसायाम् ॥

कूपाङ्कः । पुं । } रोमाञ्चे ॥
कूपाङ्गः । पुं । }

कूपारः । पुं । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अम्भोगतोपले । जलमध्यस्थितपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूरः । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च्चः । पुं । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्टा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पुं । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणाद्यर्थं मुशीरादिनिर्म्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्चमुशीरादिविनिर्म्मितम् । मलापकर्षणार्थं श्रीमन्मूर्त्त्यङ्गसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्म्मोत्तरेपि । उशीरकूर्च्चकं दत्त्वा सर्व्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्च्चं सर्व्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्च्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमामिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोकः ॥ कुरति । कूर्य्यते वा । कुर शब्दे । वा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्च्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्च्चशीर्षः । पुं । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नालिकेरे ॥ कूर्च्चं श्मश्रुतद्वच्छीर्षमस्य ॥

कूर्च्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नालिकेरे ॥

कूर्च्चशेखरः । पुं । नालिकेरे ॥

कूर्च्चिका । स्त्री । चीरविकृतौ । चीरसा इति गौडभाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत् पक्वं चीरं सा दधिकूर्च्चिका । तक्रेण पक्वं यत् चीरं सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्च्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घाटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्च्चति । कूर्च्चविकारे भ्वादेराकृतिगणत्वाद्बोध्यः । संज्ञायां ण्वुल् ॥ कूर्च्चः श्मश्र्वादिरस्त्यस्या वा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कूर्द्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द्द क्रीडायाम् । ल्युट् । वोरुपधाया दीर्घ इकः ॥

कूर्द्दनी । स्त्री । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्प्पम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम० ॥

कूर्प्परः । पुं । कुर्परे ॥

कूर्प्पासः । पुं । अर्द्धचोलके ॥ कुर्परः कफोणिर्जानु च । स्यते ऽत्र । कुर्परे आस्ते वा । असु क्षेपणे आस उपवेशने वा । घञ् । पृ० ॥

कूर्प्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म्मः । पुं । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायुविशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्म्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

क्तेः ॥ कछुया इति प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे ॥ अस्य लक्षणं यथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः कलशसदृशमूर्त्तिः श्चारुवंशश्च कूर्म्मः । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीरः । सर्पशिरो वा स्थूलगलो यः सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविवृद्धै ॥ वैदूर्य्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः । क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा कार्य्यः कूर्म्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वंशः पृष्ठास्थि । मणिः कूपाधोभागः ॥ विष्णोरवतारवि० । सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्य्यो ऽवितथाभिसन्धिः । कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्य्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः । बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपो मेने ऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय इति ॥ कुः कुत्सितः कौ भुवि वा ऊर्म्मिर्वेगो ऽस्य । अथ प्रत्यस्य चेष्य

त्राजितिर्योगविभागादत्र समासान्तः ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्म्मचक्रम् । न । ज्योतिषप्रसिद्धे कृषिकर्म्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखो भगवान् देवः कूर्म्मरूपी व्यवस्थितः । आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदं यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्र नक्षत्रन्यासक्रमः । मध्यप्रागग्नियाम्यादिकृत्तिकादित्रयत्रयैः । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिनः ॥ * ॥ तत्र वेधो यथा । पूर्व्वापरे भवेद्वेधो वेधस्त्वोत्तरदक्षिणे । ईशाकेराक्षसे वेधो वेधश्चाग्नेयमारुते । तारात्रयान्वितं तत्र सौरिंयत्नेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्र वेधादिजन्यदोषाः । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषिकाः खगाः । स्वचक्रं परचक्रञ्च सम्भवन्तीह ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामक्षेत्रनामर्क्षतो वदेत् । तथाच यत्र नक्षत्रे दिव्यपार्थिवनाभसाः ॥ दृश्यन्ते सुमहोत्पाताः स्वां दिशं तत्र पीडयेत् । सौरिर्बलाधिको दुष्टः स्वल्पवीर्य्यः शुभावहः ॥ एकदापीडयेच्च भानुजः कूर्म्मपञ्चके । तत्रस्थानेऽमहाविघ्नो जायते नात्र संशयः ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रे कर्त्तव्यं शान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तत्र क्रमध्यस्यादेशाः ।

मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाथुराः । पञ्चालसाल्वमाण्डव्य कुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषविन्ध्याद्रिपाञ्चालघोषाः सयामुनाः । काश्ययोध्याप्रयागश्च गया वैदेहकादयः ॥ * ॥ तत्र पूर्वस्य देशाः । प्राच्यां मागधशोणौ च वारेन्द्री गौडराढकाः । वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोदयाद्रयः ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्य देशाः । आग्नेय्यां मङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरकोसलाः । कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्ध्याविदर्भशबरादयः ॥ * ॥ तत्र दक्षिणस्य देशाः । दक्षिणेऽवन्तिमाहेन्द्रमलया ऋष्यमूककाः । चित्रकूटमहाराष्ट्रकाञ्ची सिंहलकोङ्कणाः ॥ कावेरीताम्रपर्णी च लङ्का त्रिकूटकादयः ॥ * ॥ तत्र नैर्ऋतकोणस्य देशाः । नैर्ऋते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्च रैवताः । यवनः पह्लवः सिन्धुः पारसीकादयो मताः ॥ * ॥ तत्र पश्चिमस्य देशाः । पश्चिमे हैहयास्ताद्रिम्लेच्छवासशकादयः ॥ * ॥ तत्र वायुकोणस्य देशाः । वायव्ये गुर्जराटश्च नाटजालन्धरादयः ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्य देशाः । उत्तरे चीननेपालहूणकैकेयमन्दराः । गान्धारहिमवत् क्रौञ्च गन्धमादनमालवाः ॥ कैलासमद्रकाश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ * ॥ तत्रैशानकोणस्य देशाः । ऐशाने स्वर्णभौमश्च गङ्गाद्वारश्च टङ्कणाः । वाह्लीकब्रह्मपुरककिरातादरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ जपयज्ञकर्म्मोक्ते कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्मचक्रमविज्ञाय यः कुर्य्याज्जपयज्ञकम् । तस्य यज्ञफलं नास्ति सर्वानर्थाय कल्पते ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । न । कौर्म्मे । सप्तदशसहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ यथा । सप्तदशसहस्रञ्च पुराणं कूर्म्मभाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः । पुं । अम्लानवृक्षे ॥ कमठपृष्ठदेशे ॥ न । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । न । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराजः । पुं । कच्छपराजे । अकूपारे । आदिकच्छपे विष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्म्मराज तदिदं द्वितयं दधीथाः । दिक्कुञ्जराः कुरुत तत् त्रितये दिधीर्षां मार्यः करोतु हरकार्म्मुकमाततज्यमिति महानाटकम् ॥

कूलम् । न । रोधसि । तीरे । तटे । नद्याजलसमीपस्थाने ॥ स्तूपे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलकः । पुं । कृमिशैले ॥ पुं । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कषः । पुं । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कष हिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुमागमः ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभूः । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डकः । पुं । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचरः । पुं । तुलापादिपशुषु ॥ यथा । लुलापगण्डवाराहचमरीवारणादयः । एते कूलेचराः प्रोक्ता यतः कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा दृष्या बलावहाः । मधुराः शीतलाः स्निग्धाः मूत्रलाः श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूवरः । पुं । कुब्जके । कूंजा इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ पुं । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादिः । वा० वरच् ॥

कूवरी । पुं । रथे ॥ कूवरोयुगन्धरःसोस्यास्ति । इनिः ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छन्नदिनरथे ॥ इतिहलायुधः ॥

कूष्माण्डः । पुं । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ द्वात्रिंशन्निरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौम् ॥ कूष्माण्डी तु भृशं लघ्वी कर्कारु रपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृकः । पुं । गले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृकणः । पुं । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि ॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कण शब्दे अच् ॥ कृकेणकण्ठेन अणति वा । अण शब्दे । अच् । श० ॥

कृकरः । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । क्षुत्कारवायौ ॥ कृकरस्तु क्षुतेचैव जवाकुसुमसन्निभः ॥ करवीरवृक्षे ॥ चव्ये ॥

कृकलः । पुं । क्षुत्कारे देहस्थेवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलासः । पुं । सरटे । क्रकचपादि ।

प्रतिसूर्ये । हुमाश्रये ॥ कृकं शिरोग्रीवां कण्ठञ्च लासयति । लसश्लिल्पयोरो । चु० । कर्मण्यण् ॥

कृकवाकुः । पुं । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेन गलेनवक्ति । वचपरिभाषणे । कृकेवचः कश्चेति उण् ॥

कृकवाकुध्वजः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजोऽस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवायामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकम् कण्ठम् अटति । अटगतौ । पून् । स्वा० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । आभीले । कष्टे । दुःखतत्कारणयोः ॥ अंहसि । पापे ॥ सान्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥ त्रि । तद्वति ॥ स्मृतौ व्रते पुंल्लिङ्गोऽप्ययम् ॥ कृन्तति अनेन वा । कृती छेदने । कृतेश्छ क्रू चेति रक् प्रत्ययः छश्चान्त्यस्यादेशः ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षयेत् तद्दिने नान्यत् किञ्चिदद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्यर्थः ॥ सम्यक् तपनमत्र । भवार्थ्यण् यद्वा । सन्तपति । ल्युः । तस्येदम् कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्च तत् सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । पुं । व्रतविशेषे ॥ यथाह वशिष्ठः । अब्भक्षस्तृतीयः कृच्छ्रातिकृच्छ्रो यावत् सकृदादीत । यावदेकवारमुदकं हस्तेन ग्रहीतुं शक्नोति तावन्नवसु दिवसेषु भक्षयित्वा त्र्यहमुपवासः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ सुमन्तुर्यथा । द्वादशरात्रं निराहारः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वयं द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम् ॥ ब्रह्मपुराणम् । चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिबेत्तोयञ्च शीतलम् । एकविंशति रात्रन्तु कालेष्वेतेषु संयतः ॥ कालेषु प्रातःसायंमध्याह्नेष्वित्यर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृच्छ्रारिः । पुं । विल्वाम्लवृक्षे ॥

कृच्छ्रार्द्धः । पुं । दिनषट्कसाध्यव्रतविशेषे ॥ यथाहापस्तम्बः । सायम्प्रातस्तथैकैकं दिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयञ्च नाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धः सोऽभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणुः । पुं । चित्रकरजातौ । चितेरा इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति । मनुश्च । चत्वार्याहुः सहस्राणि

वर्षाणान्तु कृतं युगम्। तस्य तावच्छती सन्ध्यासन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यः कालो मुनिसत्तम। युगाख्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञक इति ॥ पर्याप्ते। अलमर्थे ॥ फले ॥ त्रि। विहिते ॥ हिंसिते ॥ अकारि। डुकृञ्० । क्तः ॥ निष्पादिते ॥ पुं। कृतायै ॥

कृतकम्। न। विड्लवणे ॥ त्रि। कृत्रिमे ॥ कृन्तति। कृती छेदने। कृणत्तिवा। कृती वेष्टने। वा० कुन् ॥

कृतकर्म्मा। त्रि। निपुणे। प्रवीणे। शिक्षिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतं कर्म्म तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्तमन्तःकरणशोधकं येन ॥

कृतकृत्यः। त्रि। कृतार्थे। निष्पन्नकर्म्मणि। समाप्तकार्ये। धन्ये ॥ विदुषि ॥ कृतं कृत्यं वर्णाश्रमोचितमन्तःकरणशोधकं कर्त्तव्यं येन न पुनः कृत्यान्तरं यस्यास्ति सः। कृतकृत्यस्तु सन्न्यस्य स्वात्ममात्ररतिर्भवेत् ॥ ऋणत्रयादिमुक्ते ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः। नैवाऽस्ति किञ्चित् कर्त्तव्यमस्ति चेन्न स तत्त्ववित् ॥ अकृतकृत्यो हि मृत्योर्बिभेति। यथाहुः ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृत्योरुद्विजते जन इति ॥

कृतकोटिः। पुं। काश्यपमुनौ ॥ उपवर्षमुनौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृतक्रियः। त्रि। कृतकार्ये ॥

कृतक्षणः। त्रि। लब्धावकाशे ॥

कृतघ्नः। त्रि। कृतहन्तरि। कृतोपकारस्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपकारमपकाराचरणेन यो विनाशयति स कृतघ्न इत्यर्थः। स चानेकविधः प्रोक्तः पुराणे स्कन्दसंज्ञके। यथा। भर्त्तृपिण्डापहर्त्ता च पितृपिण्डापहारकः। यस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च दक्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुत्रान् स्त्रियश्च यो द्वेष्टि यश्च तान् घातयेन्नरः। कृतस्य दोषं वदति स कामान्न करोति यः ॥ न स्मरेच्च कृतं यस्तु आश्रमान् यस्तु दूषयेत्। सर्व्वांस्तानृषिभिः सार्द्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनुरिति ॥ तस्य प्रायश्चित्तमपि नास्ति। यथा। ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे च गुरुतल्पगे। निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा। स्त्री। कोषातकीलतायाम् ॥

कृतज्ञः। पुं। हरौ ॥ कृतं कार्यं जगद्रूपम्। जानातीति ज्ञः आत्मा। कृतं चासौ ज्ञश्चेति तथा। यद्वा। कृतं जगत् ज्ञः आत्मा यस्य। प्राणिनां पुण्यपाप

रूपं कृतं कर्म्म जानाति फलदानाये ति वा ॥ शुनि । कुक्कुरे ॥ त्रि । मर्य्यादिनि । प्रत्युपकारेसयत्न ॥ येन केनचित् स्वस्मै किञ्चिदपि कृतमुपकारं बहुतया जानाति । चात्रपवो धने । आतइतिकः ॥

कृतज्ञता । स्त्री । उपकारित्वे ॥ भावे तल् । तलन्तं स्त्रियाम् ॥

कृतत्रा । स्त्री । चायमाणायांलतायाम् ॥

कृतदासः । पुं । नारदोक्तपञ्चदशदासान्तर्गते दासविशेषे । सतु केनचिन्निमितेन एतावत्कालपर्यन्तं तवाहं दास इति कृतसमयः ॥ इतिक्रमसन्दर्भः ॥

कृतधीः । त्रि । पण्डितोत्तमे । निर्म्मलान्तःकरणे । अभ्याससंस्कृतान्तःकरणे ॥

कृतनाशः । पुं । दोषविशेषे ॥ कृतयोः पुण्यपापयोर्भोगमन्तरेण नाशः ॥

कृतपुङ्खः । त्रि । सम्यक्कृतशराभ्यासे । सुप्रयोगविशिखे ॥ कृतोऽभ्यस्तः पुङ्खयुक्तः शरोयेन ॥

कृतपूर्व्वी । त्रि । पूर्वनिष्पन्नकर्मणि ॥ कृतंपूर्वमनेनेत्यर्थे इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनिः ॥

कृतफलम् । न । कक्कोले ॥

कृतफला । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

कृतम् । अ । अलमर्थे ॥ निषेधे ॥

कृतमालः । पुं । आरग्वधे । नृपद्रुमे ॥ कर्णिकारे । लघ्वारग्वधे ॥ कृता माला ऽस्य ॥

कृतमाला । स्त्री । सरिदन्तरे ॥ कृतमाला नाम नदी यस्यां मत्स्यो ऽभूद्धरिः ॥

कृतमुखः । त्रि । प्रवीणे । विज्ञे ॥ कृतं मुखमस्य । सर्वस्यकृतमुखत्वात् अचकृतशब्दस्यसंस्कृतपरत्वम् ॥

कृतयुगम् । न । तिष्ये । सत्ययुगे । सन्ध्यासन्ध्यांशयुक्तेषु चतुर्षु दिव्यसहस्रवर्षेषु ॥

कृतरुचिः । चि । अलङ्कृते ॥

कृतलक्षणः । चि । गुणैः प्रतीते । शौर्य्यादिगुणै र्विख्याते ॥ कृतमुच्चारितं लक्षणं नामास्य ॥ श्रीधरौ ॥ कृतानि लक्षणानि शास्त्राध्ययनेन । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत् सर्व्वं जनार्द्दनादितिस्मृतेः ॥

कृतवर्म्मा । पुं । हृदीकसुते क्षत्रियविशेषे ॥

कृतविद्यः । चि । अभ्यस्तविद्ये ॥

कृतवीर्य्यः । पुं । एकवीरनृपात्मजे । चन्द्रवंशीयकार्त्तवीर्य्यस्यजनके ॥

कृतवेतनः । त्रि । वेतनेन नियुक्ते दासादौ ॥

कृतवेदी । चि । कृतज्ञे ॥

कृतवेधः । पुं ।) श्वेतघोषा इति गौ
कृतवेधकः । पुं । } ड भाषा प्रसिद्धायां
कोषातक्याम् ॥

कृतवेधना । स्त्री । राजकोषातक्याम् ॥

कृतश्रमः । त्रि । महोद्यमे । महोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृतः श्रमो येन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् ङीषु यलोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः । कृता सापत्निका यया ॥

कृतस्वरः । पुं । आकरविशेषे । खनी-कारे ॥

कृतहस्तः । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतो ऽभ्यस्तो हस्तो यस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्याकार्ययोः ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयोः समाहारः ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । लोकवत् विशिष्टे नामनीति समासः ॥ पुं । परमेश्वरे ॥ कृतः कार्यात्मकः अकृतः कारणात्मकः । कृतश्चासावकृतश्च पूर्ववत् समासः ॥

कृतागमः । पुं । विष्णौ ॥ कृतआगमः श्रुतिस्मृत्यादिलक्षणो येन सः ॥

कृताञ्जलिः । पुं । लज्जालुौषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतहस्ते ॥ कृतः अञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्तःकरणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्ययः । पुं । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्ययः ॥

कृतान्तः । पुं । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अशेषकर्मणि ॥ कृतः अन्तो विनाशो येन ॥ कृतः अन्तः निश्चयो येन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतस्य कर्म्मणः अन्तःपरिसमाप्तिस्वभावोऽस्मिन्न्यायेन ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनकः । पुं । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । नं । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्च तत् अन्नञ्च ॥

कृतायः । पुं । द्यूतक्रीडासाधनीभूताऽक्षविशेषस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थः । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृतः अर्थः प्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावेतल् ॥

कृतालयः । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृतः आलयो येन ॥

कृतावदानः । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृतमवदानं शुद्धकर्म येन ॥

कृताभिसन्धिका । त्रि । वत्सादिना कृत

पृष्ठजानुजङ्घादिबन्धे ॥

कृतास्त्रः । त्रि । शिक्षितास्त्रे ॥

कृतिः । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विंशत्यक्षरायांवृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयमश्चित्तैकाग्रताकरणञ्चेति छान्दोग्यभाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रियां क्तिन् । क्रियतेनया वा ॥

कृतकरः । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इति शब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृतार्थे ॥ कृतञ्च कर्म प्रशस्तमस्याऽस्ति । अतइनिः । कृतमनेन वा । इष्टादित्वादिनिः ॥

कृत्तः । त्रि । छिन्ने । वेष्टिते ॥ कृत्यते स्म । कृतीछेदने क्तः ॥

कृत्तिः । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्ज्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । बहुलायाम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । क्षुधाधिकः सत्यधनैर्विहीनो वृथाटनोत्पन्नमतिः कृतघ्नः । कठोरवाक् चाहितकर्मकृत् स्यात् चेत् कृत्तिकायां मनुजः प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्यः किदिति तिकन् ॥

कृत्तिकाभवः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कृत्तिकायाः भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुतः । पुं । इन्दौ ॥ स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ कृत्तिकायाः सुतः ॥

कृत्तिवासः । पुं । शिवे ॥ इति द्विरू० ॥

कृत्तिवासाः । पुं । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वासोऽस्य ॥

कृत्नुः । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ कर्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्यां क्त्नुः ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्य्ये । प्रयोजने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्याः षट् ते समाख्याताः क्यप्ण्यतौ भावकर्मणोः । तव्यानीयावनस्तादृ यत् केलिमः कर्मकर्त्तरि इति सुपद्मसम्मताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्याः वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विद्विष्टे ॥ कार्य्ये ॥ क्रियते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाकॢपिचृतेरिति क्यप् ॥ धनादिभिर्भेद्ये शत्रौ ॥ क्रुद्धलुब्धभीतावमानिताः परे कृत्या इति नीतिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्य्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्या मकार्षीः ॥ अभिचारदैवते ॥ यन्त्रदेवताविं० ॥ ॥ अभिचारक्रियायाम् ॥ करणम् । कृञः शचेतिचातक्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृन्त्यते वा । कृती० । ऋदुपधादितिक्यप् ॥

कृत्रिमः । पुं । सिल्हके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशमूलमास्पर्गततुष्वविं० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्र म्पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयश्चकृत्रिम इतिमनुः ॥ न । विड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृतिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे क्त्रिः । कृत्या क्रियया निर्वृत्तम् । चेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमकः । पुं । तुरुष्कनामनि गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूपः । पुं ।
कृत्रिमधूपकः । पुं । } इक्कधूपे । नाना सुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिमश्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रकः । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्रः । पुं । रचितवन्धौ ॥

कृत्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ समुद्राये ॥ पुं । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृती छेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदितिसः ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृन्त्यते । कृती० । कृत्यशूभ्यांक्स्नः ॥

कृत्स्नधर्म्मः । पुं । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदरः । पुं । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धान्यादिगृहे । गञ्ज गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृदरादयश्चेतिसाधुः ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्ययः ॥ कृन्तत्रङ् कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पतेः । शावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारदः ॥

कृपः । पुं । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अश्वत्थाममातुले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥

कृपणः । पुं । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसनप्राप्ते । दीने ॥ यथा । महदाव्यसनं प्राप्तो दीनः कृपणउच्यते । कुलेप्यकृपणो राम सम्भूतः सर्वकामदे ॥ इति

रामायणम् ॥ अन्यमतदीने । फल हेतौ । सकामे ॥ यो ऽस्यस्वयाम पि विलयतिं मयमते सकृपणः त विधस्त्वादृक्षितो ऽ नात्मवित् अथा सपुरुषार्थतया कृपणो भवति ॥ क ल्पते अल्पंदातुम् । कृप् सामर्थ्ये । बाहुलकात् क्युन् । अवयवलत्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया हीनजना भिमुखायाम् ॥ अमैते इतिव्यामो हनिमित्तोज्ज्वविभेषे ॥ क्रपणम् । क्रपकृपायाम् । क्रपेः सम्प्रसारणञ्चे तिभिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पुं । खड्गे ॥ कृपायाधाराणम माह व्याघ्रकर्णावलम्बनात् । भुज कृधारया नून ममक्यं भुजवर्त्तनम् ॥ कृपानुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्यो पीतिडः । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

कृपाणकः । पुं । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा० कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिका याम् ॥ असिलतायाम् ॥ कृपाणमा ति । अणाशब्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपाणितः । पुं । कुकोलेशा ·

कृपालुः । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित०डुः ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्याभिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्प ते । कृपू० । कृतॄकृपिभ्यःकीटन् ॥ किपिमे ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पुं । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनिः । पुं । अग्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनिः घूमजलाभ्रयोगात्म् । अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं ज लं योनि रुत्पत्तिस्थानं यस्येतिवा । अग्नौ प्रास्ता हुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते इति मनु स्मृतेः ॥

कृपीपतिः । पुं । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्रः । पुं । } अश्वत्थाम्नि ॥
कृपीसुतः । पुं । }

कृमिः । पुं । कीटात्सूक्ष्मे । मीनाण्डु गौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषधं यथा । वदरीकारवीमूलंगुडाक्येन समन्वितम् । अग्निनासाधितं ज गुध्वा कृमीन् सर्वान् चरेद्विहैति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति न क्रमुपा० । क्रमितमिग्रतिस्तम्भाम त्वत्वेतिइनिःसम्प्रसारणञ्च । अत्रो

सम्प्रसारणमिष्यतः सम्प्रसारणानुवृत्तेः ॥

कृमिकण्टकम् । न । चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशम कपडा इतिभाषा ॥

कृमिघ्नः । पुं । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृके चेति टक् । अत्पूर्वस्येति नियमाभावात् णत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येभ्योपीति डः ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्रः स्वलः स्रावी ससंरम्भो महारुजः । अनिमित्तरुजोवातात् सत्वेयः कृमिदन्तकः ॥

कृमिफलः । पुं । उदुम्बरे ॥ कृमयः फलेऽस्य ॥

कृमिरिपुः । पुं । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपुः ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रस्वाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । कः ॥

कृमिवृक्षः । पुं । कोषाम्रे ॥

कृमिशङ्खः । पुं । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रुः । पुं । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैलः । पुं । } वल्मीके । वाँबी
कृमिशैलकः । पुं । } इति भाषा ॥

कृमीलकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कृविः । पुं । तन्तुवायद्रव्ये । वापयन्त्रे । तांत इतिभाषा ॥ करोति क्रियतेऽनेमवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधुः ॥

कृशः । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधुः ॥ कृशधने ॥

कृशरः । पुं । कृसरे ॥ कृशं राति । रा दाने । आतइतिकः ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाखः । पुं । पर्पटे ॥

कृशाङ्गः । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्याः ॥

कृशानुः । पुं । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनू करोति । कृशतनूकरणे । ऋतन्यञ्जीति कृश

रामुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतोऽस्य । देव्या सोढु मशक्यत्वाद्दग्नौ प्रक्षिप्तं रेतः । इति पुराणम् । अतोऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले ॥ वृषे ॥ त्रिः । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्द्दिश्योदीचामितिकुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । अन्नते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्यः । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिकः । पुं । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । वृश्चिकृषोः किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पुं । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्या

सुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्तः ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच् ॥ वा० तिर्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

कृष्णः । पुं । भगवतोऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषतिनिवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धयः । स्मृते

सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते । पुरुषं तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् । स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम् । शतधा भेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेति कृष्णस्मरणमाहात्म्यम् ॥ अस्य जन्मसमय उक्तो यथा माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे । उच्चस्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं वृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः । नैशीथः समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणे श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परं ब्रह्म तदिति ॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति जनेन यः । जनं जनेन हरति तं कृष्णं भजसाम्प्रतम् ॥ परब्रह्मणि ॥ यथा । कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः । तयोरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ पारासर्ये । वेदव्यासे ॥ अर्जुनपाण्डवे ॥ वायसे । काके ॥ कोकिले ॥ करमर्दके ॥ वर्णविशेषे । नीले । श्यामे । मेचके ॥ न । मरिचे ॥ लोहे ॥ नीलाञ्जने ॥ कालागुरुणि ॥ अशुभकर्मणि ॥ त्रि । मेचकवर्णवति ॥ कर्षति मनः । कृष० । कृषेर्वर्णे इति नक् ॥ यद्वा । कर्षत्यरीन् । बाहुल

कात्वर्णं विनापि नक् ॥ कृष्णो वर्णोऽस्यास्ति वा कृष्णः । न गन्तात् गुणवचनेभ्यो मतुपो लुगिति लुक् ॥

कृष्णकन्दम् । न । कैरवे । निशाह्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ कृष्णः कन्दोऽस्य ॥

कृष्णकर्म्मा । त्रि । दुराचारे । पापाचारयुक्ते ॥ कृष्णं कर्मास्य ॥ कृष्णार्पितकर्मणि ॥

कृष्णकलिः । स्त्री । गुलालफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडाः ॥

कृष्णकायः । पुं । महिषे ॥ त्रि । श्यामतनौ ॥ कृष्णः कायोऽस्य ॥

कृष्णकाष्ठम् । न । कालागुरुणि ॥

कृष्णकोहलः । पुं । द्यूतकृति । अक्षदेविनि ॥ कृष्णोऽशुभः कोहलोऽस्य ॥

कृष्णगन्धा । स्त्री । शोभाञ्जने ॥

कृष्णगर्भः । पुं । कट्फले ॥

कृष्णचञ्चुकः । पुं । चणके ॥

कृष्णचतुर्दशी । स्त्री । कृष्णपक्षीयचतुर्दश्याम् । भूते ॥ कृष्णा चासौ चतुर्दशी च ॥

कृष्णचन्दनम् । न । हरिचन्दने । पीतचन्दने ॥ कृष्णञ्च चन्दनम् ॥

कृष्णचरः । त्रि । कृष्णस्य भूतपूर्व्वः गवादौ । भूतपूर्व्वे चरट् ॥

कृष्णचूडा । स्त्री । स्वनाम्ना गौडेषु प्रसिद्धे पुष्पवृक्षे । गुलतुरा इति यव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लौहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरकः । पुं । सुषव्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् ॥

कृष्णताम्रम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतारः । पुं । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णाचासौ त्रिवृताच ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेहः । पुं । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णोदेहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायनः । पुं । वेदव्यासे ॥ यथा । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । कोह्यन्यः । पुण्डरीकाक्षान्महाभारत कृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य सः । द्वीपायनएव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपंयमुनाद्वीप मित्यर्थः ॥ कृष्णः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरकः । पुं । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारार्त्तौ । क्रूरधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवास्सन्ति-धत्तूराः । सामान्यगुणोपेता स्तेषुगुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुमः स्यादितिराजनिर्घण्टः ॥

कृष्णपक्षः । पुं । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ सतु प्रतिपदाद्यमावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मकः । यथा । तत्र पक्षावुभौ मासे शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पक्षद्वयात्मकास्तु तिथयः क्रमात् पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षेताः पूर्णिमान्तास्त्वशुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाकः । पुं । करमर्द्दके ॥ कृष्णःपाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफलः । पुं । करमर्द्दे ॥ कृष्णपाकंफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतकः । पुं । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीरः । पुं । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । हचरूपायाम् । स्थू

कायाम् ॥

कृष्णपुच्छः । पुं । लोमडी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखै ॥

कृष्णपुष्पः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफलः । पुं । करमर्द्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाकः । पुं । करमर्द्दके, करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्याः ॥ कोलशिंब्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कृष्णभूकुष्माण्डः ।पुं । विदार्याम् ॥

कृष्णभूमः । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णादिगित्यच् ।

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेदः स्फोटोऽस्याः ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमन्त्री । पुं । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनवर्वरे । वर्वर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमुद्गः । पुं । काला मूंग इतिप्रसिद्धे मुद्गे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूली । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमृत्तिकः । पुं । कृष्णभूमे ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णायां मृदि । कृष्णभूमौ ॥ कृष्णमृत् मतदाहास्रप्रदर श्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्यः । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुंघुची चिरमठी इतिभाषा ॥ त्रिभिर्यवैःपरिमितेमाने ॥ सर्षपाः षट् यवो मध्य स्त्रियवन्त्येकंकृष्णलम् ॥

कृष्णलकः । पुं । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालालूण इति भाष ॥ काचलवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । कृष्णो वर्णोस्त्यस्याः । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहितः । पुं । धूम्रवर्णे । कृष्णरक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहितः । शा० ॥

कृष्णवक्त्रः । पुं । वानरे ॥ इति हलायुधः ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्णः । पुं । शूद्रे ॥ विधुन्तुदे ॥ कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पुं । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णो धूमो वर्त्माऽस्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णवर्बुरकः । पुं । वर्वरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानरः । पुं । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीजः । पुं । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलौंदा इति भाषा प्रसिद्ध फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशारः । पुं । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शारःशवलश्च । वर्णो वर्णेनेति समासः ॥

कृष्णशालिः । पुं । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्ध धान्य विशेषे । यथा मशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नो मधुरः पुष्टिकृद्धितः । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिवलप्रद वृष्यश्च गुणाः ॥

कृष्णशिम्बिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रुः । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्गः । पुं । महिषे । लुलापे ॥

कृष्णसखः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षपः । पुं । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसारः । पुं । स्नुह्याम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्रस्वभावतः ॥ खदिरे ॥ कृष्णोनसारः शवलः । तृतीयेतियोगविभागात् समासः ॥

कृष्णसारथिः । पुं । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्णः सारोऽस्याः ॥

कृष्णस्कन्धः । पुं । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्ऋतेः पुर्य्याम् ॥ कृष्णा दैत्यपते सन्ध्योर्धामवद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालविलासावरभूषणा ॥ धू

मादिगतौ । ज्ञानचीनत्वेन तमो मयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तन्त्रप्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णायाम् त्रि । अनुदात्तत्वाभावान्ङीप् । कृष्णवर्णा ऽस्यास्याः । अर्शआद्यच् ॥

कृष्णागुरु । न । अगुरुणि । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णागुरुणाधिकन्तु लोहवद्वारिमज्जति ॥ अगुरुप्रभवः स्नेहः कृष्णागुरुसमः स्मृतः ॥

कृष्णाचलः । पुं । रैवताद्रौ ॥ कृष्णस्याचलः ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्म्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णासमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमस्याजलं रुच्यं पावनं दीपनं मतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलौहे ॥ इ० हे० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलौहे । काललौहे ॥

कृष्णार्चिः । पुं । अग्नौ ॥

कृष्णार्ज्जकः । पुं । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरघ्ने । वनबर्बरे ॥

कृष्णालुः । पुं । नीलालौ ॥

कृष्णावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्यावासो ऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णैव । संज्ञायां कन् ॥

कृष्णेक्षुः । न । कालखी ईख इति प्रसिद्धे कोशकारे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतरः । पुं । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसरः । पुं । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्वः कृसरः सो ऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ् । कृधूमदिभ्यः कित् इति सरः । बा० नपुंसकम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुलादालिसम्मिश्रा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । संयुक्ताः सलिले सिद्धाः कृसरा कथिता बुधैः ॥ कृसरा शुक्रला बल्या गुरुः पित्तकफप्रदा । दुर्ज्जरा बुद्धिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

क्लृप्तः । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

क्लृप्तकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् । व्यवस्थापत्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्लृप्तधूपः । पुं । सिह्लके ॥

क्लृप्तिकः । त्रि । क्रीते ॥ इति हलायुधः ॥

केकयः । पुं । सूर्य्यवंशीयराजविशेषे ॥

कावस इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथ राजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचेमानाभावा ज्जन्यजनकभा- वेऽपि पुंयोग इति पुंयोगादाख्या यामितिङीष् ॥

केकरः । त्रि । वलिरे । येंचाताना इति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिपुरु षे । टेरके ॥ केमूर्ध्नि करतुं शील मस्य । कृञो हेतुताच्छील्यानुलो म्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्य वाण्याम् ॥ के मूर्ध्नि कायते । कैशब्दे । अन्येभ्यो पीतिडः । हलदन्तात् सप्तम्याः सं ज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावलः । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पुं । केकावति । मयूरे ॥ व्री ह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पुं । मयूरे ॥ केकाऽस्त्यस्य । व्री ह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनिः ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विश्वरोचने ॥

केशिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पुं । अभिनववमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतकः । पुं । केवडा इतिख्याते केत कीवृक्षे ॥ केतकः सूचिकापुष्पो जम्बुकः क्रकचच्छदः । सुवर्णकेत की त्वन्यालघुपुष्पासुगन्धिनी ॥ के तकः कटुकः स्वादुर्लघु स्तिक्तः क फापहः ॥ न । केतक्याः पुष्पे ॥ केत क्याः पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषु ब हुलमित्यणोलुक् । नादि वृद्धिः । लु क् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । तृणद्रुमान्तरे । सूची पुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादौ । क्वुन् । ण्वुल्वा ॥ गौरादित्वात् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निम न्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृ त्ये ॥ केत्यते ज्ञायते ऽनेन । कि त० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्यु ट् ॥ स्थाने ॥

केतितः । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्येष्वतन्द्रितः । क थंचिदप्यतिक्रामन्पापः शूकरतांव्र जेत् ॥

केतुः । पुं । रुजि । द्युतौ ॥ पताका याम् ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ रिपौ ॥ नवमग्रहे । राहोः शरीरे । शिखि नि ॥ सचोत्पातरूपः ॥ प्रभा । ना

केतुः

नारूपधरोऽथवक्रो रश्मिना नरस श्च
यः । नोत्पत्तिर्ज्ञायते तस्य नादेयः प
ण्डितैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च
त्रिशिखः पञ्चचूडकः । सहस्रशिख
रूपश्च इन्द्रकेतुरिवस्थितः ॥ सूर्य
पुत्रोऽग्निपुत्रश्च ब्रह्मविष्णुशिवात्मजः
। अनेकशिखरः केतुर्ग्रहपीडां व्य-
पोहतु ॥ अथकेतुरित्येकवचनं जा
त्यभिप्रायम् । धूम्रा द्विवाश्चवः सर्वे
गदिनो विकृतात्मनाः । गृध्रासमग
ता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥ सर्वे कि
रीटिनः कार्या ग्रहालोकहिताबहाः
। स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्त
रं सदा ॥ इत्यादिषु बहुत्वदर्शनात्
॥*॥ अत्र केतुचारो वाराहीतो लि
ख्यते । सयथा । तत्रादावागमप्रदर्शना
र्थमाह । गार्गीयं शिखिचारं पारा
शर मसितदेवलकृतञ्च । अन्यांश्च
बहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः
॥ अथोदयास्तमयलक्षणमाह । दर्श
नमस्तमयो वा न गणितविधिना
ऽस्य शक्यते ज्ञातुम् । दिव्यान्तरिक्ष
भौमास्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात् ॥
अथकेतूनां दिव्यवर्जितानामन्येषां
स्वरूपमाह ॥ अहुताशेऽनलरू
पं यस्मिंस्तत् केतुरूपमेवोक्तम् ।
खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

केतुः

परित्यज्य ॥ दिव्यान्तरीक्ष भौमा
नां केतूनां ल० । ध्वजशस्त्रभवनतरु
तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरीक्षास्ते ।
दिव्या नक्षत्रस्था भौमाः स्युरतोऽन्य
थाशिखिनः ॥ केतूनां संख्यां मता
न्तरेणाह । शतमेकाधिकमेके
सहस्रमपरे वदन्ति केतूनाम् ।
बहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारदः
केतुम् ॥ मतान्तराण्युक्त्वा स्वसिद्धा
न्तमाह । यद्येको यदिबहवः किम
नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम् । उद-
यास्तमयैः स्थानैः स्पर्शैराधूपनै
र्वा ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ
माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा
स्तावन्त एवफलपाकः । मासैरब्दां
श्च वदेत् प्रथमात् पक्षत्रयात् पर
तः ॥ शुभस्य केतो र्ल० । ह्रस्व
स्तनुः प्रसन्नः स्निग्ध ऋजु रचिरसं
स्थितः शुक्लः । उदितोवाप्यभिदृष्टः
सुभिक्षसौख्यावहः केतुः ॥ अशुभ
स्य केतो र्ल० । उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरत्यन्तः । इन्द्रा
युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो
वा ॥ अधुना केतुसहस्रस्य लक्षणं
सफलं विवक्षु स्तत्रादावेव रविजाः
पञ्चविंशतिः केतवो भवन्ति तेषां
लक्षणमाह ॥ हारमणिहेमरूपः

केतुः

किरणाख्यः पञ्चविंशतिः सशिखाः ।
प्रागपरदिशो दृश्यान्नृपति विरोधा
वहा रविजाः ॥ अग्निपुत्रा स्तावन्त
दृश्याह । शुकदहनबन्धुजीवक ला
क्षाक्षतजोपमा हुताशसुताः । आ
ग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्त स्तेदि शि
खिभयदाः ॥ मृत्युसुता स्तावन्त आ
ह वक्रशिखा मृत्युसुता रूक्षाः कृ
ष्णाश्च तेपि तावन्तः । दृश्यन्ते याम्या
यां जनमरकावेदिन स्तेच ॥ भूमि
पुत्रा द्वाविंशतिरेवाह । दर्पणवृत्ता
कारा विशिखाः किरणान्विता धरा
तनयाः । क्षुद्भयदा द्वाविंशति रैशा
न्या मम्बुतैलनिभाः ॥ चंद्रसुता स्त्र
यः । शशिकिरणरजतहिमकुमुद
कुन्दकुसुमोपमः सुताः शशिनः ।
उत्तरतो दृश्यन्ते त्रयः सुभिक्षावहाः
शिखिनः ॥ ब्रह्मदण्डख्यस्य ल० ॥
ब्रह्मसुत एक एव त्रिशिखो वर्णै
स्त्रिभि र्युगान्तकरः । अनियतदिक्
सम्भवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्यः ॥
एकाधिकं शतं कथित मन्यानि नव
शतान्येकेनानि कथनीयानी त्याह
। शत मभिहित मेकाधिक मेकेन
विरहिता न्यस्मात् । कथयिष्ये
केतूनां शतानि नवचत्वा: स्प-
ष्टैः ॥ शुक्रपुत्रा श्चतुरशीतिसङ्

केतुः

ख्या स्तानाह । सौम्येशान्यौ वर्द्य
शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्या ख्याः ।
विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्चभ
वन्तितीव्रफलाः ॥ षष्टिः शनैश्चर
पुत्राः । स्निग्धाः प्रभासमेता द्विशि
खाः षष्टिः शनैश्चराङ्गवहाः । अति
कष्टफला दृश्याः सर्वेचैतेकनकसं
ज्ञाः ॥ गुरुपुत्राः पञ्चषष्टिः । विक
चा नाम गुरुसुताः सितैकताराः
शिखापरित्यक्ताः । षष्टिः पञ्चभिर
धिका स्निग्धा याम्याश्रिताः पापाः ॥
एकपञ्चाश बुधपुत्राः । नातिव्यक्ताः
सूक्ष्मा दीर्घाः शुक्ला यथेष्टदिक्प्र
भवाः । बुधजा स्तस्करसंज्ञाः पापफ
ला स्त्वेकपञ्चाशत् ॥ भौमपुत्राः ष
ष्टिः । क्षतजानलाऽनुरूपा स्त्रिचूल
ताराः कुजात्मजाः षष्टिः । नाम्ना च
कौङ्कुमा स्ते सौम्याशासंस्थिताः पा
पाः ॥ त्रयस्त्रिंशद्राहुपुत्राः । त्रिंशत्
त्र्यधिका राहो स्ते तामसकीलकाइ
तिख्याताः । रविशशिगा दृश्यन्ते
तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ अर्केषा
रोक्तंतामसकीलकसंज्ञाराहुसुताः
केतवइत्यादिनेत्यर्थः । विंशत्यधि
कं शत मग्निपुत्राणाम् । विंशत्य
धिक चान्य च्छत मग्ने र्विश्वरूपसं
ज्ञानाम् । तीव्रानलभयदानां ज्वा

केतुः

चामरावाभिरा कुजतनूनाम् । सप्त
सप्तति र्वायुपुत्राः । श्यामाश्वत्था वि
तारा श्चामररूपा विकीर्णदीधित
यः । अरुणाख्यास्ते वायोः सप्त च
सप्ततिः पापदाःपरुषाः ॥ प्रजापति
सुतान् ब्रह्मणःपुत्रांश्चाह । तारापु
ञ्जनिकाशाः गणका नाम प्रजापते
रष्टौ । द्वे च शते चतुरधिके चतुर
स्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ द्वात्रिंशद्वरुणपु
त्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वा
त्रिंशद् वंशगुल्मसंस्थानाः । शशिवत्
प्रभासमेता स्तीव्रफलाः केतवः प्रो
क्ताः ॥ षण्णवतिःकालपुत्राः । षण्ण
वतिः कालपुत्राः कवन्धसंज्ञाः कव
न्धसंस्थानाः । पुण्ड्रा भयप्रदाः स्यु
र्विरूपतारा श्च ते शिखिनः ॥ नव
दिक्पुत्राः सर्वेषां च संख्या मन्ये
षाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शु
क्लविपुलैकतारा नव विदिशां केत
वः समुत्पन्नाः । एवं केतुसहस्रं विशे
ष मेषां मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्य
न्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम स्तत्रादा
वेव वसाकेते र्लक्षणमाह । उद
गायतो महान् स्निग्धमूर्त्ति रपरोद
यी वसाकेतुः । सद्यः करोति मर
कं सुभिक्षम प्युत्तमं कुरुते ॥ अ
स्थिकेतोः शस्त्राख्यस्य ल० । तल्लक्ष

केतुः

णो ऽस्थिकेतुः स तु रूक्षः क्षुद्भयाव
हः प्रोक्तः । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां
शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपाल
केतो र्ल० । दृश्योऽमावास्यायां क
पालकेतुः स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ्
नभसोऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टि
रोगकरः ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वै
श्वानरमार्गे शूलाग्रःश्याःवरूक्षताम्रा
र्चिः । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इ
ति कपालतुल्यफलः ॥ चलकेतो र्ल०
। अपरस्यां चलकेतुः शिखया या
म्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्य
थायथोदक् तथःतथा दैर्घ्य माया
ति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवम
भिजित मेव च प्रतिनिवृत्तः । नभसो
ऽर्द्धं भाग मित्वा याम्येनास्तं समुपया
ति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदव-
न्तीञ्च पुष्करारण्यम् । उदगपि
च देविका मपि भूयिष्ठं मध्यदेशाख्य
म् ॥ अन्यानपि च स देशान् क्वचि
त् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षैः । दश मा
सान् फलपाको ऽस्य कैश्चिदुक्तोदश
प्रोक्तः ॥ श्वेतकेतो र्ल० । प्रा गर्द्ध
रात्रदृश्यो याम्याग्रः श्वेतकेतु रन्यश्च
। क इति युगाकृति रपरे युगपत्तौ
सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशि
वदौ तथाधिकं दृश्यते कनामा यः ।

केतुः

द्य वर्षाण्युपतापं जनयति शस्त्रप्र-
कोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम् । श्वे-
त इति जटाकारो रूक्षः श्यावो वि-
यत्त्रिभागगतः । विनिवर्त्तते ऽपस-
व्यं त्रिभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ रश्मि-
केतोर्लं० । आधूम्रया ऽति शिखया
दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः । ज्ञेयः
स रश्मिकेतुः श्वेतसमानं फलं धत्ते
॥ ध्रुवकेतोर्लं० । ध्रुवकेतुरनियत-
गतिप्रमाणवर्णाकृतिर्भवति विष्वक् ।
दिव्यान्तरीक्षभौमो भवत्ययं स्नि-
ग्धः इष्टफलः ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृ-
हशैलेष्वपि देशानाम् । गृहि-
णामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनं
याति ॥ कुमुदकेतोर्लं० । कुमुद
इति कुमुदकान्तिर्वारुण्यां प्राक्शि-
खो निशामेकाम् । दृष्टः सुभिक्ष-
मतुलं दश किल वर्षाणि स करोति
॥ मणिकेतोर्लं० । सकृदेकयामदृ-
श्यः सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः ।
ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता
क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं च-
तुरो मासान् करोत्यसौ सार्द्धान् ।
प्रादुर्भावं प्रायः करोति च क्षुद्रज-
न्तूनाम् ॥ जलकेतोर्लं० ।
जलकेतुरपि च पश्चात् स्निग्धः । शिख-
याऽपरेण चोन्नतया । नव मासान् स-

केतुः

सुभिक्षं करोति शान्तिं च लोकस्य ॥
भवकेतोर्लं० । भवकेतुरेकरात्रं दृ-
श्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः । ह-
रिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणावर्त्तया
शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् द-
र्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् । ताव-
त्तत्तुल्यं सुभिक्षं रूक्षः प्राणान्तिकान्
रोगान् ॥ पद्मकेतोर्लं० । अपरस्यां
पद्मकेतुर्मृणालगौरो भवेन्निशा-
मेकाम् । सप्त करोति सुभिक्षं वर्षा-
ण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ आवर्त्तकेतो-
र्लं० । आवर्त्त इति निशार्द्धे सव्य-
शिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः ।
यावत् क्षणान् स दृश्यस्तावन्मासा-
न् सुभिक्षकरः ॥ संवर्त्तकेतोर्लं० ।
पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम
धूम्रताम्रशिखः । आक्रम्य वियत्त्र्य-
ंशं शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत
एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति
तावन्ति । भूपान् शस्त्रनिपातैरुद-
यर्क्षं चापि पीडयति ॥ अशुभान्
केतून् वर्जयित्वा ऽशुभानां नवग्रह
र्भा भूपमाद्दुष्टफलं [illegible]
च । ये शस्ता तान् हित्वा केतुभिरा-
धूपिते ऽथवा स्पृष्टे । नक्षत्रे भवति व-
धो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्वि-
न्याम् अश्मकपं भरणीषु किरातपा-

यिवं हन्यात् । बहुलासु कलिङ्गेशं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औशीनरमपि सौम्ये जलजाजीवाधिपं तथार्द्रासु । आदित्येऽश्मकनाथं पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ असिकेशं भौजङ्गे पित्र्येऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये । औज्जयनिकमार्य्यम्णे सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः ॥ काश्मीरककाम्बोजौ नृपती प्राभञ्जने न स्तः ॥ इक्ष्वाकुरलकनाथश्च हन्यते यदि भवेद्विशाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपतिं ज्येष्ठासु च सार्व्वभौमवधः ॥ मूले त्वन्ध्रमद्रकपती अप्दैवे काशिपो मरणमेति । यौधेयकार्जुनायनशिविचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकयनाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम् । नैमिषनृपं किरातं श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमशः ॥ केतोर्विशेषमाह । उल्काभिताडितशिखः शिखी शिवः शिवतरोऽभिवृष्टो यः । अशुभः स एव चोलावगाणसितहूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह । नभ्रायतः शिखिशिखाभिहतो यतो वा कर्षंश्च यत् स्पृशति तत्क्षितिपांश्च हन्यात् । दिव्यप्रभावमिहता न स यथागतस्तान् भुङ्क्ते गतो नरपतिः परभोगिभोगान् ॥ इति वाराहीसंहितायां केतुचारनामाध्याय एकादशः ॥ चाय्यतेऽनेन वा । चायृ पूजादौ । चायः किरितुः ॥

केतुगृहम् । न । मीनराशौ ॥

केतुग्रहवल्लभम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केतुभः । पुं । मेघे ॥

केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवखण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं केतुमालं प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

केतुरत्नम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

केदरः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥

केदारः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ बदर्य्याः समीपे क्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदाराख्ये महाक्षेत्रे देवी सामार्गदायनी इति देवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभेदे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्धक्षेत्रे । क्यार इति भाषा ॥ कैदारं वारि मधुरं विपाके गुरु दोषलम् । तदेव बद्धमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं भवेत् ॥ के जले शिरसि वा दारोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥ केन जलेन दीर्य्यते वा । दृ विदारणे । कर्म्मणि घञ् । केदाराद्यञ्चेति निर्द्देशादेत्वम् ॥

केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

केदारजम् । न । पद्मकाष्ठे ॥

केदारेश्वरः । पुं । केदारेश्वरे । काशिस्थशिवविशेषे ॥

केनरी । स्त्री । स्मरदारेषु । रतौ ॥

केनारः । पुं । कुम्भिनरके ॥ शिरः कपोलसन्धिषु ॥

केनिपातः । पुं । अरित्रे । कर्णे । नौकापृष्ठस्थचालनकाष्ठे । दाण्डि इति गौड भाषा । पतवार इति देशभाषा ॥ केऽर्द्धिं निपातेश्च । वसुहन्ता हिरण्यकृत् ॥

केनिपातकः । पुं । केनिपाते ॥ केचादिस्तिकप् । संज्ञायामिति कन्वा ॥

केन्दुः । पुं । तिन्दुकवृक्षे ॥

केन्दुकः । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे गाछव वृक्षे ॥ तालविशेषे ॥ यथा । लघुद्वयं विरामान्तं ताले केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः ॥

केन्द्रम् । न । कण्टके । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा । लग्नाम्बुद्यूनकर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चाप खेटा बली च केन्द्रे विशेषतइति ॥ स्पष्टग्रहानयनार्थं शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये ॥ गोलस्य मध्यस्थाने ॥ यथा । वृत्तस्य मध्यं किल केन्द्रमुक्तं केन्द्रं ग्रहोच्चान्तरमुच्यतेऽतः । यतोऽन्तरे तावति तुङ्गदेशा नीचोच्चवृत्तस्य च केन्द्रमिति ॥ ग्रहयोगविशेषे ॥ यथा । चापेऽलिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे सुरपूजिते । योगः केन्द्र इति ख्यातो यात्रारिहार्थं सिद्धिदइति ॥

केन्द्रभवनम् । न । लग्नचतुर्थसप्तमदशमभवनेषु ॥

केमद्रुमः । पुं । जन्मकालिके योगविशेषे ॥ यथा । रविवर्जं द्वादशगे रनफा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा । उभयस्थितै दुरधरा केमद्रुमसंज्ञितोऽन्यथाइति ॥ भृत्यं दुःखितमधर्मजातं केमद्रुमे विद्यादितिचफलम् ॥

केमुकः । पुं । केउ इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । मेचके । इति सारिग्राम् ॥ न । कन्दशाकवि० ॥ केमुकं कटुकं पाके तिक्तं ग्राहि हिमं लघु । दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्तज्वरापहम् ॥ कुष्ठकासप्रमेहास्रनाशनं वातलं लघु ॥ इति ॥

केयूरम् । न । प्रकोष्ठभूषणे । अङ्गदे । बाजूबन्द इतिभाषा ॥ केबाहुशिरसि यौति । युमिश्रणे । कर्णापञ्जादिभ्य उरोच्चाम्निय्यूरः । इत्यद् आदिष्यलुक् ॥ पुं । रतिबन्धवि० ॥ यथा । कोलङ्कै पैत्रसम्पीड्य दो

र्थ्य मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये
त् स्थापनं कामी बन्धः केयूरसंज्ञ
क इति ॥ अपिच । स्त्रीणां भुजा
भ्यां विष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरी
म् । कामये द्विपुलं कामी बन्धः के
यूरसंज्ञक इति ॥

केरलः । पुं । मलेवार इति प्रसिद्धे दे
शवि० ॥ यथा । उग्राः केरलपर्याया
इति हेमचन्द्रः ॥ सुब्रह्मण्यं समार
भ्य यावद्देशो जनार्दनः । तावत् के
रलदेशः स्यात् तन्मध्ये सिन्धुकेरल
॥ रामेश्वरात् [illegible] हुसकेरल
नामकः । [illegible] मारभ्य याव
त् स्यात् दृष्ययंपरे ॥ तावत् सर्वजना
नां केरलः परिकीर्त्तितः ॥ वेद
बाह्याधिकारिक्षत्रियजातिविशेषः वि०
। पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेण पा
र्धर्मानाश्रिताः वेषान्यत्वं च कृतम् ।
यथा । निःस्वाध्यायवषट्काराः
कृतास्तेन महात्मना । शका यवन
काम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा ॥
कोलिसर्पा माहिषका दर्वाश्चोलाः
सकेरलाः । सर्वे ते क्षत्रियास्तात धर्म
स्तेषां निराकृतः ॥ इति हरिवंशः
॥ सम्प्रदायविशेषे ॥ ग्रन्थविशे
षे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलकः । पुं । खड्गधारादिनर्त्तके । प्ल
वके ॥

केलासः । पुं । स्फटिके ॥

केलिः । पुं । स्त्री । परीहासे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडा
याम् । केलृचलने वा । इन् ॥ स्त्री
। पृथिव्याम् ॥

केलिकः । पुं । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्या वीणायाम् ॥

केलिकालः । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिलः । पुं । कूष्माण्डकसंज्ञकेशि
वस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये ।
विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम्
। रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्या
याम् ॥

केलिकीर्णः । पुं । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम्
। श्यालिकायाम् । साली इति
भाषा ॥

केलिकोषः । पुं । नटे ॥

केलिनागरः । पुं । बहुभोगिनि । भोगवति ॥

केलिमुखः । पुं । परीहासे ॥

केलिवृक्षः । पुं । केलिकदम्ब इति ॥

उभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

केलिसचिवः । पुं । क्रीडाविषयकमन्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्तः । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवलः । पुं । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवते । केवसेवने । वृषा०कलः ॥ केशिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवीतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदितरेभ्यो नभिद्यते न तद्गन्धवत् यथा जलम् नचेयं तथा तस्मात् तथेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभिन्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत् स्त्रायाम् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । घटोऽभिधेयः प्रमेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिर्नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पुं । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ शस्त्रविशेषे ॥ केवलमात्रमकेति संज्ञाछन्दसोर्ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केवेर इतिकोकणभाषाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारौ । महागन्धायाम् ॥

केशः । पुं । वरुणे ॥ ह्रीवेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । वाले ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् । केशसमूहार्थवाचकाः शब्दाः यथा । पाशाः स्युः स्तत्परः पाशोरश्नाभार उच्चयः । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्रः ॥ क्लिश्यते । क्लिश बन्धे क्लिशु उपतापे वा । क्लिश्नातिवा । क्लिशूविबाधायाम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ केशेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिडः । हलदन्तादित्यलुक्षा ॥ कस्यशिरसः ईशोवा ॥

केशकः । पुं । केशेषु प्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इतिकन् ॥

केशकलापः । पुं । केशपाशे । केशसमूहे ॥

केशकारः । पुं । करिया कुशियार इतिभाषा प्रसिद्धे इक्षुप्रभेदे ॥ केशकारे

गुरुः शीतले रक्तपित्तकफापहः ॥

केशघ्नी । स्त्री । यूकायाम् ॥

केशगर्भः । पुं ।
केशगर्भकः । पुं । } कबर्य्याम् ॥

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशटः । पुं । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रामरि ॥ शोषणाख्ये मदनस्य बाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशधृत् । पुं । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्षः । पुं । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाशः । पुं । केशपक्षे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानांपाशः । गौरादिः ॥

केशभूः । पुं । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्घा कङ्घी इतिचभाषा ॥

केशमार्ज्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशरः । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ ब

कमण्डलौ ॥

गन्धे ॥ न । किञ्जल्कि ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते । शृ हिंसायाम् । ऋदोरप् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

केशरञ्जनः । पुं । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराजः । पुं । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्लः । पुं । मातुलुङ्गकवृक्षे ॥

केशरी । पुं । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य । इनिः ॥ बीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥

केशरुहा । स्त्री । महदन्तिकावृक्षे ॥

केशरूपा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशवः । पुं । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरावपि अनुकंप्यतया वात्येव गच्छतीति व्युत्पत्ति माश्रित्य निरतिशयैश्वर्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुत्रपौत्रौ स्तोऽस्य । केशात्व इति वः । केशौवातिवा । वा गतौ । आतइतिकः । शम्भोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वर इति पद्मोक्तेः ॥ यद्वा । केशिनं दैत्यविशेषं वाति गच्छति मारणार्थं वाते गमनार्थादन्येभ्योपिदृश्यते

इति रुः । पृषोदरादित्वात् इकार
[illegible]
स्थ: केशी जनार्दन । तस्मात् के
शवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्य
सीति हरिवंशोक्तेः ॥ यद्वा । केश
संज्ञिताः । सूर्यादिसंक्रान्ता अंशवः
तद्वत्तया केशवः । अंशवो ये प्रकाश
न्ते मम ते केशसंज्ञिताः । सर्वज्ञाः केश
वं तस्मात् प्राहुर्मां द्विजसत्तमाः ॥
इति भारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याः
शक्तयः केशसंज्ञिताः तद्वत्तया श्रा ।
तशः केशिन इति श्रुतेः ॥ कश्च अश्च
ईशश्च केशाः ब्रह्मविष्णुरुद्राः ते
अस्य वश्यतया सन्तीति केशवः । के
शशब्दात् मत्वर्थीयः केशाद्वोन्यतर
स्यामिति वप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान्
ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गा
दिकार्थायेति । वशकान्तौ । अन्ये-
भ्योपि दृश्यत इति डप्रत्ययः ॥ यद्वा ।
केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छ
ति नियामकत्वेनेति केशवः । वाग
तिगन्धनयोः । आतोऽनुपसर्गे इति
कः ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशो
ऽहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवांशस-
म्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥
इति ह० वं ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति
॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । प्रशंसा

याम् केशाद्वोन्यतरस्यामिति वः ॥
[illegible]
स्य । मतुप् ॥

केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केशवायुधः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णो
रस्त्रे ॥

केशवालयः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णो
र्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलयः ॥

केशवावासः । पुं । अश्वत्थद्रुमे ॥

केशवेशः । पुं । कबरीम् ॥ केशानां
वेशः मार्जनाबन्धनादिना कृतशोभा
विशेषः ॥

केशहन्तृफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । सक्तुफलायाम् । श
मीवृक्षे ॥

केशहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृही
त्वा प्रवृत्ते युद्धे ॥ तत्रतेनेदमिति
सरूपे इति कर्मव्यतिहारे बहुव्री
हिः । अन्येषामपि दृश्यते इति पूर्व
पदान्तस्य दीर्घः । इच् कर्मव्यतिहारे
इति इच् समासान्तः । तिष्ठद्गुप्रभृ
तिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभा
वत्वमव्ययत्वञ्च ॥

केशान्तः । पुं । गृह्योक्ते संस्कारविशेषे ॥
ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्त
व्ये गोदानाख्यव्रतविशेषे ॥ यथाह

मनुः । केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति ॥

केशाम्बा । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हा । स्त्री । महानील्याम् ॥

केशिकः । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । केशाद्वोऽन्यतरस्यामितिपक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पुं । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभावपक्षे इनिः ॥

केशिनिषूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । सांख्यातुकी इति ख्यातायां चोरपुष्प्याम् ॥ रावणजननि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदचुरणे । नं० ल्युः ॥

केशिहा । पुं । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानमसुरं हन्ति हतवान्वा । हन० क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ अजलोमा क्षुपे ॥

केशोच्चयः । पुं । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भृङ्गराजे ॥

केसरः । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् । सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ बकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह ॥ केजले सरति । सृगतौ । पचाद्यच् । हलदन्तादित्यलुक् । प्रशस्ताः केसराः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच्वा ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्लः । पु । बीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पुं । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ बीजपूरे ॥ वानराणां यूथपतेर्विशेषे । हनूमतः पितरि ॥ केसराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुतः । पुं । हनूमति ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कैकयः । पुं । देशविशेषे । ब्रह्मपुत्रात्सामरूपा न्मध्यभागे तु कैकयः ॥

कैकेयः । पुं । अश्वपतिनृपे ॥ केकयस्याऽपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेशः । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक

यस्यापत्यं स्त्री । जनपदशब्दादित्य पत्यप्रत्ययः । अतश्चेति तद्राजस्या कारस्य लुकातुन । नप्राच्यभर्गादि यौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात् । पूर्व वत्तया देरियादेशः । अजन्तत्वात् ङीप् ॥

कैङ्कर्य्यम् । न । किङ्करत्वे । दासत्वे ॥

कैटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कैटभः । पुं । दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित् । पुं । विष्णौ ॥ कैटभ मसु रविशेष मजैषीत् । जिजये । सत् सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिद- जिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् इति - क्विप् ॥

कैटभहा । पुं । विष्णौ ॥

कैटभा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः । पुं । विष्णौ ॥

कैटभी । स्त्री । कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ तथा चदेवीपुराणम् । कैटभस्तु वधं कृ त्वागृहीता तत् पुरीयथा । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्व रीति ॥

कैटर्य्यः । पुं । कट्फले । पूतिकरञ्जे । कायफल इतिभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ केटनम् । किट्त्रासे । वञ् । केटं राति अतितिकत्वात् । रा० । का तद्दतिकः । वतु० ष्यञ् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्य्यः । पुं । कट्फले ॥ कटभीवृक्षे ॥

कैतकम् । न । केतकीपुष्पे ॥ केवडा भिधेगन्धजले ॥ चि । केतकी सम्ब न्धिनि ॥

कैतवम् । न । कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्य मणौ ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ ॥ स्त्र तायाम् ॥ कितवस्यकर्म्म । यु० ष्यञ् ॥

केदारः । पुं । शालिधान्ये ॥ न । क्षे त्रसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं क्षे त्र मुद्दिष्टं केदारं तज्जलं स्मृतम् । केदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदो षकृत् ॥ केदारच्छेदम् । मत्र ॥

कैदारकम् । न । केदारसमूहे । क्षेत्रे ॥ केदाराणांसमूहः । केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम् । न । कैदारके ॥ केदारा णांसमूहः । ठञ् कवचिनश्च । चा त्केदारादपि ॥

कैदार्य्यम् । न । क्षेत्रे । कैदारिके ॥ के दाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः । पुं । कितवे ॥ रिपौ ॥ न । कु मुदे । शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति । शब्दे । पचाद्यच् । तत्पुरुषेकृ तीत्यलुक् । कैरवम् हंसस्तस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणिसन्त्यस्याम् । पु० इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं ।
कैराटकः । पुं । } स्थावरविषविशेषे ॥

कैरातः । पुं । बलवत्पुरुषे । दोर्ग्रहे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पुं । न । भूनिम्बे ॥

कैरातम् । न । विडङ्गे ॥

कैराती । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पुं । शिवकुवेरयोः स्थाने । कुवेराचले । गणपर्वते ॥ केजले लासो लसन मस्य केलासः स्फटिकः । हलदन्तादित्यलुक् । तस्यायम् । कैलासः । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । हलश्चेतिघञ् ॥ आचाचक्रादूर्द्ध ॥ कैलासाख्यंतदूर्द्धंतु वेधिनीस्तुतदूर्द्धत इत्युक्तेः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुवेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पुं । धीवर इतिप्रसिद्धे वैश्यागर्भे क्षत्रियौरसजाते । धीवरे । दाशे । जालिके ॥ के जले वर्त्तन्ते । इत० । पचाद्यच् । कैवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न ।
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । मालवप्रसिद्धेलताविशेषे । वल्लरङ्गायाम् । सुरङ्गायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । दाशपुरे । परिपेलवे । मोथा इतभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो दृक्षस्य मुस्ताकृतिस्त्वगिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोहि दुःखत्रयाभावःकैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविका

देवाऽवैगुण्यात् सुखदुःखमोहरहितत्वात् सिद्धम् ॥ केवलस्य भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम् । न । कैश्ये । केशसमूहे ॥ केशानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥ पुं । शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी । स्त्री । नाटकवृत्तिविशेषे ॥ यथा । भारती सात्त्वती कैशिक्यारभट्यौ च वृत्तयइति ॥

कैशोरम् । न । किशोरावस्थायाम् । दशवर्षानन्तर मापञ्चदशाब्दपर्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कैशोर माप ञ्चदशादित्युक्तेः ॥ किशोरस्यकर्म भावोवा । प्राणभृज्जातिवयोवच नोद्गात्रादिभ्योञ् ॥

कैश्यम् । न । कैशिके । केशवृन्दे ॥ केशानां समूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्याम् ॥

कोक: । पुं । चक्रवाके ॥ वृके ॥ ज्येष्ठ्याम् ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ विष्णौ ॥ कोकते । वृकआदाने । पचाद्यच् ॥

कोकड: । पुं । विलेशये मृगविशेषे । चमरपुच्छे । लोमशे । धूम्रवर्णके ॥ तन्मांसंश्वासानिलकासहरम् पित्तदाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्ट: ॥

कोकदेव: । पुं । कपोते ॥

कोकनदम् । न । रक्तकुमुदे ॥ रक्तपङ्कजे ॥ कोकाँ श्वकान् नदति । णद अव्यक्तेशब्दे । अन्तर्भावितण्यर्थ: । मूलविभुजादित्वात् क: ॥

कोकनदच्छवि: । पुं । शोणे । ईषद्रक्ते । रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि । तद्वति ॥ कोकनदं रक्तोत्पलम् तदिव छवि र्यस्य ॥

कोकबन्धु: । पुं । सूर्ये ॥ कोकस्यबन्धुरिव ॥

कोकाग्र: । पुं । समष्ठिले क्षुपविशेषे ॥

कोकाह: । पुं । श्वेताश्वे । कर्के ॥ काकाह इतिक्वचित्पाठ: ॥

कोकिल: । पुं । पिके । वनप्रिये । ताम्राक्षे । मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति त्रिकाण्डशेष: । कोकते । कुकआदाने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला । स्त्री । पिकभार्यायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कोकिलाक्ष: । पुं । तालमखाना इति प्रसिद्धे वस्तुनि । इक्षुगन्धायाम् ॥ कोकिलोऽक्षियस्य । कोकिलशब्द: कोकिलाक्षसदृशे लाक्षणिक: । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

कोकिलावास: । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेक्षु: । पुं । कृष्णवर्णेक्षौ ॥

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्कः । पुं । देशविशेषे ॥

कोङ्कणः । पुं । कोंकन इतिप्रसिद्धे देशे ॥ अथाभ्यङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे । समुद्रप्रान्तदेशोऽपि कोङ्कणः परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रभेदे ॥

कोङ्कणासुतः । पुं । परशुरामे ॥

कोचः । पुं । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मांसच्छेदिगर्भे तीवरस्यौरसजातः । इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागरः । पुं । आश्विनपौर्णमास्याम् । सुतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोटः । पुं । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटकः । पुं । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ स तु कुम्भकार्या गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजातः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटरः । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटंराति । रा० । आतइतिकः ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा० । आतोनुपेतिकः ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोऽग्रभागे ॥ अस्त्रा दिरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकशास्त्रनिर्णयान्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ द्वयप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १००००००० ॥ पिडङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूटआप्रदाने । चु० । अचः ॥ कोटयति कोव्यते वा । कुटकौटिल्ये । इः ॥ कुव्यते वा । इणजादिभ्यइतीन् । सर्वधातुभ्यइतीन् वा । वा० गुणः ॥

कोटिकः । पुं । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पुं । कालिदासे । मेधारुद्रे ॥

कोटिपात्रः । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्रः ॥

कोटिरः । पुं । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । वाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । आसारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । म धु । वृषसेचने । अच् ॥

कोटिशः । पुं । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुदीतिकः ॥ कोटिर

स्याक्तीति वा । लोमादित्वात् शः ॥

कोटिश४ । श । कोटाको टो ॥

कोटीरः । पुं । किरीटे ॥ जटायाम् ॥

कोटीवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटीशः । पुं । कोटिशे ॥

कोट्टः । पुं । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः अच् ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ यात्ववासामुक्तकेशी कोट्टवीनम्निकाचसेतिजटाधरः ॥ दुर्गायाम् ॥ बाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट° । घञ् । वा० गुणाभावः । कोट्टंवाति । वा०। आत इति कः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । बाणासुरपुरे ॥ कोट्टव्याःपुरम् ॥

कोट्टारः । पुं । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्याः पाटके ॥ कुट्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । बा० आरन् गुणश्च ॥

कोठः । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ अस्यलक्षणम् । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टनिकाशः कफकूमाम् लोहितोऽस्त्रकफपित्तात् । क्षणिकोत्पादविनाशः कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुणठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कोठरः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गज्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे । बाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कूंना इतिभाषा ॥ अस्रौ । अस्त्रादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे । भौमे ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ लग्नान्नवमपञ्चमयोः ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणत्यनेनवा । कर्त्तर्यप् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उद्दंशे । उडुस खट्मल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथः । पुं । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोगविशेषे ॥ चि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्ड: । पुं । भ्रुवि । भ्रूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पुं । म॰ नीदविशेषे ॥ कोटति । कुटकौटिल्यभावे । बा० अण्डन् । पृषोदरादि:॥ कौतेर्विच् । कोर्दण्डोऽस्यवा ॥

कोद्रव: । पुं । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदो इति भाषा ॥ कोद्रवो वातलो ग्राही हिम:पित्तकफापह: ॥ कौति शब्दतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । विच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चासौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ० ॥

कोप: । पुं । क्रोधे ॥ अपकारनिवृत्तेरुपाय उक्त: शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोप: कोपे कोप: कथं न हि । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थिनीति ॥ अपिच । रिपौबन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्यं प्रपश्यत: । विवेकिन: कुत:कोप: स्वदेहावयवेष्विवेति ॥ कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपन: । त्रि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छील: । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

कोपनक: । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपयुक्तायांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्तात्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् । चिचपर्ण्याम् । त्रिपुटायाम् ॥

कोपित: । त्रि । कोपम्प्रापिते । सञ्जातकोपे ॥ ता०इतच् ॥

कोपी । पुं । जलपारावते ॥ त्रि । कोपने ॥ अवश्यं कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेणिनि: ॥

कोपोपाय: । पुं । दण्डे ॥ कोपस्यउपाय: ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ काम्यते । कमु कान्तौ । बा०कलच् । अन्तउत्त्वम् ॥ कौति वा । कुशब्दे । वृषा०कल: तस्यमुट् । बा०गुण: ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । कमलकोजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टि: । पुं । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जलं यष्टिरिवास्य । पृ० ॥

कोयष्टिक: । पुं । कोंडापाखी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरक: । पुं । न । कलिकायाम् । कुड्मले ॥ विकारकोरकावीतिमाघ:

। कोरकोऽस्त्रीकुड्मले स्यात् कक्कोल कमृणालयोरिति मेदिनिकरः । कोरकन्तु कुड्मलेस्यादिति हेमोऽनेकार्थे । तथाच कलिकाकोरकः पुमानित्यमरस्य प्रमादः । प्रायिकाभिप्रायो वा ॥ कक्कोलके ॥ मृणाले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ कुर्यते । कुर शब्देतारे । कृ१वुन् ॥ यद्वा । कोलति । कुलसंस्त्याने । ण्वुल् । रलयोरैक्यम् ॥

कोरङ्गी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ कुरति । कुर० । बाहुलकादङ्गच् । गौरादि ङीष् ॥

कोरदूषः । पुं । कोद्रवे ॥ कोरं दूषयति । दुषवैकृत्ये । ण्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

कोलः । पुं । अङ्कपाल्याम् ॥ शनौ ॥ चित्रे । चीता इतिभाषा ॥ वराहे । शूकरे ॥ उत्सङ्गे । क्रोडे । भुजान्तरे ॥ डोंगा डोंगो इतिच भाषाप्रसिद्धे । प्लवे । भेलके । अल्पनौकायाम् । उडुपे ॥ अस्त्रविशेषे । टङ्कद यमाने ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । स तु लेटात् तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ श्मश्रुधारिणि म्लेच्छजातिविशेषे ॥ सच पूर्वं क्षत्रिय आसीत् सगरेणासौ वेदयागादावनधिकारीकृतः ॥ इतिच लायुधः ॥ देशविशेषे ॥ न । चव्ये ॥ मरिचे ॥ तोलकपरिमाणे ॥ बदरे । कोलफले ॥ कोल्याःफलम् । अण् लुकौ । लुक् तद्धितलुकीतिङीषोलुक् ॥ सौवीरात्मघु सम्पक्वं मधुरं कोलमुच्यते । कोलन्तु बदरं दाहि रुच्य मुष्णञ्च वातहृत् । कफपित्तकरञ्चापि गुरु सारक मीरितम् ॥ कोलति । कुलसंस्त्याने । ज्वलितीतिणः ॥ यद्वा । कोलतिपीनत्वात् । अच् ॥ यद्वा । कोलन्यङ्गान्यत्र । हलश्चेतिघञ् ॥

कोलकः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥ बहुवारवृक्षे ॥ न । कांकला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ मरिचे ॥ कोलति । कुल० । ण्वुल् । कृञादिभ्योवुन्वा ॥

कोलकन्दः । पुं । महाकन्दविशेषे । कमिघ्ने । पुटकन्दे ॥

कोलकर्क्कटिका । स्त्री । मधुखर्ज्जूरिकायाम् ॥

कोलदलम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ कोलस्य बदर्या इव दलम् ॥

कोलनासिका । स्त्री । वञ्चिणीवृक्षे ॥

कोलपुच्छः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कोलमूलम् । न । पिप्पलीमूले ॥

कोलम्बकः । पुं । वीणायाः काये । तन्त्रीहीने अलाबूदण्डककुभसमुदाये ॥ कोलति । कुल० । बाहुलकात् अम्बच् । ततः संज्ञायां कन् । क्षो षव्य मध्यः ॥

कोलवल्ली । स्त्री । वशिरे । करिपिप्पल्याम् । कोलदूववल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

कोलशिम्बिः । स्त्री । आलकुशीति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । शूकरपादिकायाम् । कोलशिम्बिः समीरघ्नी गुर्व्वी रुच्या कफपित्तकृत् । शुक्राग्निसादकृद्बल्या रुचिकृद्बद्धविट् गुरुः ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेषजे ॥ कोलिद्रुमे ॥ सुरथस्य राजधान्यन्तरे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीतिणः । पचाद्यच्वा । टाप् ॥

कोलाञ्चः । पुं । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे लक्ष्मीदेव्याः स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पुं । कोलावासिनि ॥ कोलां विध्वंसितुं शीलमस्य । विशब्देन धातोरन्यार्थं करणम् ॥ पर्वतवासिनि म्लेच्छविशेषे ॥ एवंपालयतस्तस्य म्लेच्छाः पर्वतवासिनः । कोलाविध्वंसिनः प्राप्ताः पृथ्वीशस्य तत्परा इति देवीभागवतोक्तेः । अत्र नामैकदेशेन नामग्रहणमिति न्यायात् कोलाशब्दः कोलाहलवाचकः । तथा च कोलाहलेनान्यायेनैव मथुराभ्यविध्वंसनशीलाः मतुयदुनीच्यव लम्बिनद्रुत्यर्थ इति भागवतव्याख्यानेनीलकण्ठशैवः ॥ यद्वा । कोलां काञ्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वंसितुमुपमर्द्दितुं शीलमस्य णिनिः ॥

कोलाहलः । पुं । कलकले । बहुविधदूरगाव्यक्तध्वनौ ॥ कुल० । कोलनं कोलः एकीभावः तमाहलति । हलविलेखने । अच् ॥ गिरिवि० ॥

कोलिः । पुं । स्त्री बदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । बदर्य्याम् । वेर इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविदः । पुं । धीरे । पण्डिते । विदुषि ॥ विवेकिनि ॥ कौति धर्म्मादि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ् शब्दे । विच् । गुणः । कोर्वेदस्य विदो वेत्ता । इगुपधेति कः ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदारः । पुं । रक्तकाञ्चनारे । चमरिके । कचनार इति भाषा ॥ को

विदारकलिकातिकोमला तक्रसिद्ध तिलतैलपाचिता । हिङ्गुवासवसुवासवासिता केवलारकुचिलाऽति लोभदा ॥ काञ्चनारः कषायःस्यात्कुष्ठः शीतकरो लघुः । रूक्षः पित्तास्रप्रदरश्वासकासनुत् ॥ कुम् भूमिं विदृणाति । दॄ विदारणे । कर्म्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कोशः । पुं । न । कुड्मले ॥ चषके । पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥ जातिकोषे । जायफल इति भाषा ॥ अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ शिम्बायाम् ॥ गोपनगृहे । गुप्तिस्थाने ॥ हिरण्यादिनिःक्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छादके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरेषु ॥ पनसादिफलस्याभ्यन्तरावयवे । कोया इति भाषा ॥ शब्दान्तरसंयोगे गोलकश्च कोषं यथा चक्षुः कोषः नेत्रकोषः इति ॥ कुश्यते । कुशसंश्लेषणे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ अकुप्ये । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हेमरूप्ययोः ॥

कोशकारः । पुं । कुशिआर इति प्रसिद्धे इक्षुविशेषे पश्याख्यगुणाम् मृद्धे न्यमध्ये ॥ कोशं करोति । कर्म्मण्यण् ॥

कोशकृत् । पुं । कोषकाराख्ये इक्षुभेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फलमस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥

कोशलः । पुं । अयोध्यायाम् । सरयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥ कुशयति । कुशसंश्लेषणे । बोपदेवमते साधयाम्नः । वृषादित्वात् कलः । बाहुलकाद्गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्य्याम् । साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य मातरि । कौसल्यायाम् ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कोशलिकम् । न । घूस इति प्रसिद्धे उत्कोचे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थे जलचराख्ये गणे ॥

कोशाङ्गम् । न । वृक्षविशेषे । बहुमूले । इत्कटे ॥ इतिशारावली ॥

कोशातकः । पुं । कठे ॥ कोशमतति । अत० । कुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

[illegible]वाभीना इति विश्वः ॥

[illegible]तिको । स्त्री । पटोल्लाम् ॥ [illegible]

[illegible] ति [illegible] इति प्रसिद्धे [illegible] ॥

[illegible] प्रकारस्तु । [illegible]

[illegible]भवाऽप्रपल्लवा [illegible]युताः सु

इतेन संस्कृताः । सम्मर्जिताः [illegible]

[illegible]तिस्यावन्तु [illegible]

हायका इति ॥ तत्फले ॥ [illegible]

[illegible] [illegible]

[illegible] ॥

कोषाम्रः । पुं । [illegible] इति गौड

[illegible]प्रसिद्धे [illegible]विशेषे । [illegible]

[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ को

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

को । [illegible] । स्त्री । [illegible] ॥

[illegible] । [illegible]स्याम् । पादस्यार्थम् ।

[illegible] । [illegible] ॥ [illegible]

॥ [illegible] । शपथे ॥ खड्गविधाने ॥ आ

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

ता [illegible] पितृपैतामहा-

[illegible] । [illegible] कोषः

[illegible] । [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

भिषा [illegible]

[illegible]ते । [illegible]

[illegible]यति ॥ [illegible]स्याम् । [illegible]

॥ [illegible]पति [illegible]

व कुयते वा । कुषनिष्कर्षे । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] ॥ [illegible] ।

[illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible]गारे ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]संयोगे [illegible]

[illegible]कोयम् । यथा । [illegible]

[illegible] ॥

[illegible] । पुं । [illegible]

कोषकारः । पुं । कुषारि इति गौड

[illegible] प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषका

[illegible]

॥ गुटिपोका इति गौ० प्रसिद्धे त

न्वकोटे ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥

कोषचञ्चुः । पुं । सारसपक्षे ॥

कोषपानम् । न । [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] । पुं । [illegible] ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धिः । स्त्री । अर्थाभिवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

कोषस्थः । पुं । जलचरजीवविशेषाणाङ्गणे ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्थामधुराः स्निग्धाः पित्तवातहराः हिमाः । हृंहणा बहुवर्चस्का हृष्या श्च बलवर्द्धना इति ॥

कोषातकः । पुं । वचे । केशे ॥ कठे ॥ कोषमतति । अत० । क्कुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् ॥ पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । क्कुन् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । केश्रोडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे ॥ अस्यगुणाः । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलवद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पुं । कुसूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुक्षेर्मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृद्रण्डुकः फुप्फुसश्च कोष्ठइत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन् ॥

कोष्ठाकः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इतिभाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णाद् कोष्णम् । ईषदर्थेइतिकादेशः ॥

कोसलः । पुं । सरयूतीरनिविष्टे जनपदविशेषे । अयोध्यानगरयाम् ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । वृत्त्यादीनिर्विवादः । बाहुलकात् कलप्रत्ययोगुणश्च ॥ यद्वा । कौशृविश्वां सलति गच्छति । सलगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्यगुणः ॥

कोहलः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवक्तरिमुनिविशेषे ॥ मद्ये इति हेमचन्द्रः ॥

कौकृत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिकः । पुं । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितेचक्षे । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमायापादपातस्य । तौपश्यति । संज्ञायां ललाटकुक्कुट्योपश्यतीतिठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लक्ष्यते । सन्न्यासीहि कीटादिवध भीत्या पादविक्षेपपर्य्याप्तदेशपर्यन्त मेव चक्षुः संयम्य गच्छति ॥

कौक्कुटिकन्दल: । पुं । वोडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाण्डपुष्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कौक्ष: । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभव: इ त्यण् ॥

[illegible]यक: । पुं । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भ वः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य: श्वास्यलङ्का रेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्क: । पुं ।
कौङ्कण: । पुं । } कोङ्कनइतिप्रसिद्धे को
कौङ्किण: । पुं । } ङ्कणदेशे ॥

कौट: । पुं । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटज: । पुं । कुरैया इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥कूटोऽद्रिशृङ्गः सएवकौट: कौटेजायते स्म । सप्तम्यांजनेर्डः । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्व रहृद्रोगपित्तास्रमुदावर्त्तं स्यमूत्रजि त् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रका रोयथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुहू र्त्तं स्वेदित: कुटजपुष्पगुलुच्छ: । पा चित: सलवणं तिलतैले याति हि हृद्यरभीवविमत्वम् ॥ कौटजं कु सुमं ग्राहि सुस्वादु मृदुशीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तास्रगुदावर्त्तज्वरं ह रेत् ॥

कौटतक्ष: । पुं । स्वकर्मजीविनि स्वा धीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्या म्भव: कौट: स्वतन्त्र: सचासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्ण इतिटच् समासान्त: ॥

कौटल्य: । पुं । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पुं । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिक: । त्रि । खटीक इतिप्रसि द्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीतिठक् ॥

कौटिलिक: । पुं । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गा रान्वा । अणुकुटिलिकायाइत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । कपसरणे ॥ चाणक्य मूलके ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविक: । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्या दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वाप: । तस्यवापइतिठञ् ॥ पाचविशेषे ॥ कु डवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिप चतीतिठञ् । कुडवंस्वस्मिन् समा वेशयतीत्यर्थ: । टिड्ढेतिङीपि कौ डविकीब्राह्मणी । कुडवमुपसंहर तिपचति वेत्यर्थ: ॥

कौ[illegible]: । पुं । [illegible] कु[illegible] । [illegible] वि[illegible]लुं [illegible] [illegible] ॥ यथा । कोयं [illegible] । [illegible]तिः । कौच[illegible] निर्गतैरच कौचपः । तस्येदमित्यण् ॥

कौचपत्रकः । पुं । [illegible] । [illegible] [illegible]पः ॥

कौच्छिन्यः । पुं । मुनिविशेषे । विष्णु गुते । कुच्छिनस्य गोत्रापत्यम् । गर्गा दिभ्यो यञ् ॥ आगस्त्य कौच्छिन्यधो [illegible] कुच्छिनजितिमनु [illegible] ॥ [illegible] कुच्छिनाः ॥

कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनोपभो गोत्साहे । कुतूहले । उत्सवे ॥ [illegible] । नर्माणि ॥ हर्षे ॥ पर [illegible] । [illegible] । हस्त [illegible] । गीतादौ भोगकाले ॥ कुतू [illegible]निर्मितवेषपार्थ काचित । कौ० । आतिमुपेतिकः । उपपदसमा सः । [illegible] ह्रस्वोऽकुवेगागवतीति ह्रस्वः । प्रमाद्यत् ॥ यथा । कु[illegible] [illegible] । [illegible] ठञ् । [illegible] । [illegible] इति ह्रस्वः ॥

कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुके ॥ कुतूहलस्य । हर्षविशेषे । [illegible] ॥ यथा । [illegible] । [illegible] । [illegible] । कुत्वाहलम् । प्रमाद्यत् ॥ कु

[illegible] कुत्सक [illegible] [illegible] ॥

कौत्सः । पुं । [illegible] [illegible] [illegible] विशेषे । [illegible] [illegible] कुत्सा: ॥

कौद्दालकः । पुं । [illegible] विशेषे ॥ [illegible] [illegible] ॥

कौद्रविकम् । न । [illegible] ॥

कौद्रवीण: । त्रि । [illegible] कोद्रवा [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ॥

कौन्तिकः । त्रि । प्रासिके । [illegible] । [illegible] कुन्तः [illegible] प्रहरण मितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । [illegible] [illegible] ॥ कुन्तिषु [illegible] षुभवा । [illegible] । ङीष् ॥

कौन्तेयः । पुं । कुन्तिसुते [illegible] थेषु ॥ [illegible] ढक् ॥ [illegible] इति ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ [illegible] । ऽल्पविकारि । गम्भीरे [illegible] तिः । [illegible] कूपः [illegible] कौपमुच्यते ॥ [illegible] कु [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ॥

कौपीनम् । न । [illegible] ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible]

न्मात्रम् । तत्साधनत्वात् तद्योग्य त्वात् पुरुषलिङ्गमपि कौपीनम् । तत् सम्बन्धात् तदाच्छादकम् अपि कौपीनम् । प्राचीनकौपीने अघृष्टा कार्मेयरिति साधु । नाप्रकाश्यत्वा र्थे ऽस्त्रीत्वाभिनिवेशात् । इति सिद्धान्त कौमुदी ॥

कौमारम् । न । कुमारस्याधिपत्यक्रिया पर्य्यन्तावस्थायाम् । कन्यायाश्च पञ्च वर्षपर्य्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्च माब्दान्तं पौगण्डं दशमे ॥ कुमारस्य कर्म भावो वा । कौमारं मनं सन्तानम् ॥ अन्य स्मिन् कौमारे पञ्चमवर्षे विवाहात्प्राग्भवत्वा त्याग ॥ अतः कुमारिकायां पत्यां कार कैरपि लक्ष्मीमार्ग्गुः । इति कुमारसम्भवे विद्धि कौमारं प्राग्भवाद्धतः ॥ सवति नष्टे । स्त्री ॥ पुं युवराजे । कंसस्मृति भाष्ये ॥ सर्व्वशिखरे ॥ अपत्यो ॥ अपूर्व्व पतिम् कुमारीं पतिमुपपन्नः । कौ मारः पूर्व्वक्रमपतिर्वितीयान्तात्स्वप्र यमनकर्मार्थे ष्णस्य नैनसाधुः ॥

कौमारभृत्यम् । न । वैद्यविद्याविशे षे ॥ यथा । कुमारभरणाधात्रीक्षी रदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमु त्थानाञ्च व्याधीनां मुपशमनार्थञ्च मुच्यते ॥

कौमारी । स्त्री । मातृकाविशेषे । कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीतन्त्रे ॥ भार्य्यायाम् ॥ अपूर्व्वपतिः कुमारी प तिमुपपन्ना । कौमारपूर्व्वपतिरेव स्त्री- ति प्रथमान्तात् स्वार्थे ष्णः प्रत्यये नसाधुः ॥

कौमुदः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । दमासखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । प्रका शिकायाम् ॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमायां म् ॥ कुमुदानामियम् ॥ तस्यामि न्यधिकृत्य कृतिरिति ङीप् ॥ कार्त्तिक्याम् । कार्त्तिकोत्सवे ॥ कुमुदैर्भान्ते मस्य सुखदर्मे तत्तोऽद्भवम् । धातुर्न त्नियकार्य्यचैव तेन सा कौमुदी स्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां नानाभा वैः परस्परम् । हृष्टा तुष्टाः सुखा पद्मा तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचारः । पुं । न । कौमुदागरप् र्णिमायाम् । प्रकाशाम् ॥

कौमुदीपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ कौमुदाः पतिः ॥

कौमुदीवृक्षः । पुं । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा ॥

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥ कोः पृथिव्याः मोदकः पालकः तस्य कुमोदकोविष्णुः तस्येयम् । स्त्रियां ङीप् ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदक्याम् ॥

कौरवः । पुं । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डोः कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कण्वादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवकः । पुं । कौरवे ॥ कुरुषु भवः कुरोरयं वा । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्यामिति वुञ् ॥

कौरव्यः । पुं । कौरवे ॥ कुरोरपत्यम् । कौरव्यः कौरव्यौ कौरव्याः ब्राह्मणाः । कुर्वादिभ्यो ण्यः ॥ क्षत्रियेतु । कुरुनादिभ्यो ण्य इति ण्ये कृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामिति लुकि कौरव्यः कौरव्यौ कुरवः इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पुं । } वृश्चिकराशौ ॥
कौर्प्याख्यः । पुं । }

कौलः । त्रि । वाम्मार्गिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावानां मते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरतः कौलः सर्वत्र समदर्शक इति ॥ अपि च । पशो वैष्णा लब्धमन्त्रः पशुरेव न संशयः । वीरा लब्धमनुर्वीरः कौला ब्रह्मविभूमिकेति महानीलतन्त्रम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पुं । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुक्याः सुते । सत्याः भिक्षार्थं गेहाद्गेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटाया अपत्यम् । कुलटाया वेतीनङ् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

कौलटेयः । पुं । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । वान्धकिनेये । वन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

कौलटेरः । पुं । असतीसुते । वान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटायाः अपत्यम् । क्षुद्राभ्यो वेति ढ्रक् । अत्र सती ना भीक्षणीमपि वृत्ता ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनि रसादौ ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थैः संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानामुद्भवनक्षेत्रम् धान्यानां भवने क्षेत्रे खञिति खञ् ॥

कौलवः । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरां स्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तो मनुजो महौजाः । सुसम्मतः स्याद्विदुषां कृतज्ञः प्रचेत् कौलवाख्ये करणे प्रसूताविति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिकः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुलमार्गप्रवर्तके वरशिवे ॥ यथा कौलिक इतिश्रुते ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथा कौलिक धर्मएषः ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिशुनां युधि । प्राचिवृते ॥ कुलीनस्य कर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेयः । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपो भरतश्च ॥

कौलेयकः । पुं । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभवः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञावितिढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवे क्षेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौशः । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौवेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेरोद्भवे ॥ कुबेरसम्बन्धिनि तस्मैयेच ॥ कुबेरस्येदमित्यर्थे ऽण् ।

कौबेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुबेरस्येमाम् ॥ अणन्तात् ङीप् ॥

कौमम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । कथातिकल्पः शान्तः कथातिविचितः शुचिः । एकत्र कार्ये व्याख्यातु ज्ञा वसौ कौशलं कवेः ॥ इत्यमरकृतटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । यु । अण् ॥

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेयः । पुं । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कौशल्याभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थे ष्यञ् ॥

कौशल्यायनिः । पुं । कौसल्यायने ॥

कौशल्येयः । पुं । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्याया अपत्ये ढक् ॥ मनोमयाद्दासरे विमानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थावबोधनसमर्थबुद्धिस्तस्यांभवः ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्मितायां

नगर्याम् । महाभारते ॥ कुशाम्बेन निर्वृत्ता । तेननिर्वृत्तमित्यण् । ङीप् ॥

कौशिकः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । गोत्राधिकारे [illegible] सिद्धत्वम् ॥ कोशभवो वा ॥ [illegible] ॥ नकुले ॥ व्यालग्राहे ॥ गुग्गुलौ ॥ शक्रे ॥ कोशज्ञे ॥ उलूके ॥ शृङ्गाररसे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रियः । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मजः । पुं । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकारातिः । पुं । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशान्निर्गता । तदुक्तम् । शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःसृताम्बिका । कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु गीयते इति पुराणम् [illegible] ॥ तत्स्थाने ॥ नदी विशेषे ॥ नाट्यवृत्तौ ॥

कौशिक्योत्थः । पुं । शाकोट वृक्षे ॥

४ कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रायाम् ॥

कौशीलवम् । न । नटगीतवाद्यादि कुशले ॥

कौशेयम् । त्रि । कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ । रेशमी कापड़ इति भाषा ॥ कोशे सम्भूतम् । कोशाड्ढञ् । कोशस्य विकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिकः । पुं । कौशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदी विशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजननीम् ॥ कोसलस्य राज्ञो अपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चापिति चाप् ॥ [illegible] निर्देशात् कौसल्येत्यपि दन्त्यसकार[illegible] ॥

कौसल्यानन्दनः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दनः ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धनः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्यायाः आनन्दं वर्द्धयति नन्दीत्यः । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः इति ल्युः ॥ कौसल्यानन्दवर्द्धनोऽप्यत्र ॥

कौसल्यायनिः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्यापत्यम् । कौसल्यकार्मार्याभ्याम् इति फिञ् । [illegible] स्मार्ते । तार्किकाः [illegible] निर्दिष्टाः [illegible] । यतः [illegible]

नियोगेन प्रकृतिरूपं निपात्यते ॥ कौसल्यादयस्तापत्यमध्या अपि-बोध्याः ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्य भावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भः । पुं । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भं कोमलं शाकं कासमर्दविमर्द्दितम् । पाचितं तप्तसृष्टे शोणितमन्य विमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजिच्छ्वं रूक्षमुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्यं सरं हितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूंभी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिकः । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभः । पुं । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मानमस्य जगतो निर्लिप्तमगुणामलम् । बिभर्त्ति कौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान् हरिरिति विष्णुपुराणम् ॥ कुत्सितं स्तुभ्नाति व्याप्नोति इति कुस्तुभो ऽब्धिः । तत्रभवः । अण् ॥ कुं शोभते इति कुस्तुभो विष्णुः । इभस्तम्भे । मू॰ कः । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षकः । पुं । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षाः । पुं । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकचः । पुं । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पुं । न । करपत्रे । करवत् करौत आरा इति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादितिथयो मन्दा द्विलोमं क्रकचः स्मृतः ॥ क्र॰ इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छदः । पुं । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशाः छदाः यस्य सः ॥

क्रकचपत्त्रः । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पुं । } कृकलासे ॥
क्रकचपादः । पुं । }

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इति प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकणः । पुं । कयार इति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कृकरे ॥ क्र इति कणति । कण॰ । अच् ॥

क्रकरः । पुं । करीरवृक्षे ॥ क्रकणे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्र इति करोति । अच् ॥ क्र इति शब्दकरणशीलः । कृञो हेतुताच्छील्येति टः ॥

क्रतुः । पुं । यज्ञे । श्रौताग्निष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपयुक्ते यज्ञे ॥ कामः क्रतुः कर्म जन्मे त्येषामेव

क्रमोभवेत्। तच्चकामक्रत्त्वोरभेदमा शङ्क्याह। पुंसो या विषयापेचा स काम इति भण्यते ॥ स एव वर्द्धमानः सन् क्रतुत्त्वं प्रति पद्यते। कृश्चेरति शयः काम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति ॥ सङ्कल्पे ॥ ब्रह्मणः कराज्जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे ॥ अध्यवसाये। एवमेवनान्यथेत्त्य विचल प्रत्यये ॥ विश्वदेवबि० ॥ करोति क्रियते वा। कृञः क्रतुः ॥ इन्द्रियेषु ॥

क्रतुच्छदः। पुं। यज्ञभेदे ॥

क्रतुदोषनुत्। पुं। प्राणायामे ॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोपातेषांदोषाः। विहितानुष्ठानंनिषिद्धाचरणाकृताः तान् नुदति उपशमयती ति क्रतुदोषनुत्। उक्तंच। दह्य न्तेध्मायमानानां धातूनाञ्च यथा मलाः। प्राणायामैस्तथा दोषा शाम्यन्तीन्द्रियगोचराइति ॥

क्रतुध्रुक्। पुं। असुरे ॥ नास्तिके ॥

क्रतुद्विट्। पुं। असुरे ॥ नास्तिके ॥ क्रतुंद्वेष्टि। द्विष अप्रीतैा। सत्सूद्वि षेतिक्विप् ॥

क्रतुध्वंसी। पुं। वृषाङ्के। शिवे ॥ क्रतुं दचयज्ञं ध्वंसयति। ध्वंसु०। सु प्यजातावितिणिनिः ॥

क्रतुपशुः। पुं। अश्वे ॥ इतिहारावली ॥

क्रतुपुरुषः। पुं। विष्णो ॥

क्रतुभुक्। पुं। अमरे। देवे ॥ क्रतुं क्रतैा वा भुङ्क्ते। भुजपालनाभ्यव हारयेः। अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप् ॥

क्रतुराजः। पुं। राजसूययज्ञे ॥ क्रतूनांराजा। टच् ॥

क्रतुविक्रयी पुं। क्रतुविक्रायके। मदीययागस्य फलं तव भवत्वित्यभि धायधनग्रहीतरि ॥

क्रतूत्तमः। पुं। राजसूययज्ञे ॥ क्रतुषु उत्तमः ॥

क्रथकैशिकाः। पुं। भूम्नि। विदर्भदेशेषु ॥

क्रथनम्। न। मारणे ॥ क्रथहिंसायाम्। भावे ल्युट् ॥ मुक्तागुणविः ॥

क्रथनकम्। न। क्रथनार्थे। स्वार्थेकः ॥

क्रन्दनम्। न। रोदने। शोकादिनाऽश्रुपतने ॥ आह्वाने ॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच। भावे ल्युट् ॥ योधसंरावे ॥ पुं। विडाले ॥ इतिशब्दमाला ॥

क्रन्दितम्। न। आह्वाने ॥ रुदिते ॥ युधिचीत्कृतैा ॥ क्रदि०। क्तः ॥

क्रमः। पुं। अनुक्रमे। नियतपूर्वापरभावात्मनि ॥ शक्तौ ॥ विधाने। कल्पे ॥ आक्रमणे ॥ चरणे। अङ्घ्रै ॥ विततिविशेषे ॥ भिषजांमते चिकित्सायाम् ॥ क्रमणं क्रमेणवा। क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥ क्रामतिगच्छतिवा । क्रमेः पचाद्यच् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमकः । पुं । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेदवा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमणः । पुं । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रहः । पुं । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहेचाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्यादयउपायाः । अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुनः स्वप्रकाशत्वञ्चबोधयति । तस्मांच सति एतन्मनः स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावं प्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्धा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रूयते । यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिचयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योगिनरात्मा ॥

क्रमपूरकः । पुं । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । ढवढवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्राः स्त्रियः सर्वाः पुत्रदासपरिग्रहाः । अस्वतन्त्रस्तच गृही यत्र तत्स्थात् क्रमागतमिति नारदः ॥

क्रमायातः । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमुः । पुं । गुवाके ॥ क्रामति । क्रम० । बाहुलकादुः ॥

क्रमुकः । पुं । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकायाः फले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रम० । बाहुलकादुः । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेलः । पुं । उष्ट्रे ॥

क्रमेलकः । पुं । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रम० । विच् । एलसि दृलगतौ । एलयतिएः । दृलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रयः । पुं । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वत्वस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य वस्तुतन्मूल्य मुभयोः सम्मतौ स्थिते । परस्पराभ्यःकरणं क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहं क्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्य मूल्याक्षरान्वितम् । पत्रंकारयतेयत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पतिः ॥

क्रयविक्रयः । पुं । वाणिज्ये । बणाज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशयः । पुं । क्रयविक्रययोः पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गतविवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत वेति मनुः ॥

क्रयविक्रयिकः । पुं । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । } कपिशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥
क्रयशीर्षकम् । न । }

क्रयारोहः । पुं । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिकः । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयजीवातौ । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । क्रियइकन् ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्यास्ति । इनिः ॥

क्रय्यम् । त्रि । पट्टासादितवस्तुनि । क्रेतारो ग्राहकाः क्रीणीयुर्गृह्णीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचो यत् । क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातनः । पुं । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कौणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिनि गृध्रादौ ॥ क्रव्यमाममांसमत्तीति विग्रहे क्रव्ये चेति विट् ॥

क्रव्यादः । पुं । अस्रपे । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादोऽमृतभक्षके इत्युक्तेः शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाशिनि ॥ मांसमत्तीति विग्रहे अदः कर्मण्यण् । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेशः ॥ कृत्तं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषतः कृत्तं पक्वञ्च भुङ्क्ते इति क्रव्यादः । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य पृ० क्रव्यादेशः इति काशिका ॥

क्रशितः । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीति ण्यन्तात् कर्मणि क्तः । णाविष्ठवद्भावे । रऋतो हलादेर्लघोरित्यृकारस्य रेफादेशः ॥

क्रशिमा । पुं । कार्श्ये ॥ कृशस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । रऋतो हलादेरिति रेफादेशः ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ क्षीणे ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेन कृशः । द्विवचनविभज्योतीयसु

नि रक्तस्तदूमिरेफादेशः ॥

क्रान्तः । पुं । अश्वे । पद्मे ॥ क्रामति । क्रमु॰ । क्तः ॥ त्रि । आक्रान्ते ॥ निष्क्रान्ते ॥ व्याप्ते ॥ सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागतार्थप्रत्यक्षदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्य हादीन्द्रियविषयतामति क्रान्तं वस्तु सर्वविषयव्यापियया ज्ञानयावा द्रष्टुं शीलमस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । बृहत्याम् ॥

क्रान्तिः । स्त्री । आक्रमे ॥ गतौ ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्येगमनार्थं तिर्य्यग्गोलरेखायाम् ॥ यथा । अयनाद्यर्कयावत् कक्षा तिर्य्यक् तथापरा । क्रान्तिसंज्ञा तथा सूर्यः सदा पर्य्येति भासयन्निति ॥

क्रान्तिवलयः । पुं । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्ताच्चतुर्विंशतिभागैर्दक्षिणोत्तरे यद्वर्त्तते तस्मिन् ॥

क्रान्तुः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रमु॰ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षेपति ॥

क्रायकः । पुं । क्रयिके । क्रेतरि । ग्राहके ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । ण्वुल् ॥ क्रयजीविनि ॥

क्रिमिः । पुं । कृमौ । कीटमात्रे । [illegible]ती ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ ज्वरे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्य निदानम् । यथा । अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रियः पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जी च दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रमु॰ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्चेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । न । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्नः । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् हन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्त्तृकेऽपि चेति टक् । अत्र चेति नियमाश्रयणम् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ टित्त्वात् ङीप् ॥

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ क्रिमिभ्यो जायते । जनी॰ । डः ॥

क्रिमिशत्रुः । पुं । पर्णिलामाङ्गार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पकेमन्दारे ॥ क्रिमीणां शत्रुः ॥

क्रिमिशाखवः । पुं । विट्खदिरे ॥

क्रिमिशैलः । पुं । वल्मीके । भाषा । बाँवी इति बंबई इति च भाषा ॥

क्रियः । पुं । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्त्तमानदेहनिर्वर्त्त्यमानकर्मणि ॥

क्रिया। स्त्री। उपाये ॥ चेष्टायाम्। इन्द्रियव्यापारे ॥ सा च पाकादिरूपा पाकादिरूपव्यापारानां प्रवृत्तौ निमित्तम्। आरम्भे ॥ निष्कृतौ ॥ पूजायाम् ॥ सम्प्रधारणे ॥ कर्मणि ॥ 'शास्त्रविहितनित्यनैमित्तिककाम्यात्मककर्मकव्यापारात्मिका क्रिया सा चैव योगपत्नी। यथा। क्रियानु योगपत्नीच पूजिता सर्वसंमता। यया विना जगत् सर्वं विनिश्चेष्टं च नारदेति भगवद्वाक्यं हे श्रीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् ॥ चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ भावे घः करोत्यर्थो वा क्रियेति वैयाकरणाः ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया। सा द्विधा। मानुषी दैवीच। तत्राद्या साध्यलेख्यानुमानभेदेन त्रिधा। द्वितीया घटाग्न्युदकविषकोषतण्डुलतप्तमाषकफालधर्माधर्मभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या। यथा। द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा। साक्षिलेख्यानुमानञ्च मानुषी त्रिविधा स्मृता ॥ घटाद्या धर्मजान्ताश्च दैविकी नवधा स्मृतेति बृहस्पतिः ॥ स्त्रीं चे ॥ करणम् क्रियते वा। यथेति योगविभागात् भावादौ कृञः श प्र

त्ययः। रिङ्शयग्लिङ्क्षु। अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ इतीयङ् ॥

क्रियाकारः। पुं। नवच्छन्दे: नवाभिधायी इति भाषा॥ क्रियां करोति इत्यण् ॥ क्रियायाः कारो नियमः इत्यन्ये ॥ वा अवयस्यापनं वा ॥ चि। क्रियाकृति ॥

क्रियाद्वेषी। पुं। साक्षिलिखितभुक्तियुक्तिद्वेष्टरि ॥ स च व्यवहारविषये पञ्चधा जनान्तर्गतहीनविशेषः। यथा। अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तरः। आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृत इति नारदः ॥ त्रि। कर्मद्वेष्टरि ॥

क्रियापादः। पुं। चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गततृतीयपादे ॥ यथा। पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः। क्रियापादस्तथा चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इति बृहस्पतिः। तच्च साक्षिलिखितभुक्तियुक्तिप्रपञ्च रूपः ॥

क्रियाफलम्। न। कर्मफले ॥ उत्पाद्यादिषु ॥ यथा। उत्पत्तिराप्तिर्विकृतिः संस्कृतिश्च चतुर्विधम्। क्रियाफलं प्राहुरार्याः कैवल्ये तन्न सम्भवेदिति ॥

क्रियाभ्युपगमः। पुं। परस्परक्रियास्वीकारे। द्वयोः पुरुषयोः कस्मिंश्चिद्विषये परस्परस्वीकारेणानुमतौ ॥

यथा । क्रियाभ्युपगमात् त्वेत्थं बीजा
र्थं यत् प्रदीयते । तस्येह भागिनौ
दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एव चेति मनुः ॥

क्रियायोगः । पुं । देवाराधनतद्‌गाथया
दिकस्वरूपायां पुण्यक्रियायाम् ॥
अथ नारदं प्रति ब्रह्मोवाच । भावयो
गस्तु योगस्य यस्तु साधनमात्मना ।
यस्तु बाह्यार्थसंयोगः क्रियायोगः
स उच्यते ॥ प्रधानं कारणं योगोमु
क्तेर्मुनिवरोत्तम । क्रियायोगस्तु यो
गस्य परमं तातसाधनमिति वह्नि
पुराणम् ॥

क्रियावान् । त्रि । कर्मनिरते । कर्मह्र
यते ॥ क्रियास्यास्ति । तदस्यास्तीति
मतुप् ॥

क्रियावसन्नः । त्रि । साक्ष्यादिनाप्राप्त
पराजये ॥ यथा । स्वयमभ्युपपन्नोऽपि
स्ववाक्यैर्विसितोऽपि सन् । क्रियावस
न्नो वादेतु परं सभ्यावधारणमिति ॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणवादिनि ॥
कार्यवादिनि । पुकाह्ल फर्यादी इति
वभाषा ॥

क्रियासमभिहारः । पुं । पौनः पुन्ये ॥
भृशार्थे ॥ क्रियाणाञ्च क्रियाविशेष
णां समभिहारः समुच्चयः ॥

क्रियासाधनम् । न । ज्ञाने ॥ द्रव्ये ॥
ज्ञानद्रव्याभ्यां सम्पन्नस्य कृतः क्रिया

पचारः ॥

क्रियेन्द्रियम् । न । कर्मेन्द्रिये ॥ क्रिया
साधनमिन्द्रियम् ॥

क्रीडः । पुं । परीहासे ॥ इतिशब्दर
त्नावली ॥

क्रीडनम् । न । खेलायाम् ॥

क्रीडनकम् । न । क्रीडासाधने । खि
लौना इति भाषा ॥ तेनव्यपेता
ऽखिलचापलेऽर्भके दान्तेऽभृतक्रीड
नकेऽनुवर्त्तिनि । इति भागवत
म् ॥ पुंलिङ्गोऽपि यथा । इष्टान्सवि
नोऽस्मान् नृपान्नृपसति भूरियम् ।
अहो मां विजिगीषन्ति मृत्योः क्री
डनकान्नरा इति ॥

क्रीडा । स्त्री । खेलायाम् । परीहासे ॥
अवज्ञाने । अनादरे ॥ केलिप्रकारे ॥

क्रीडातालः । पुं । तालविशेषे ॥ एक
एवप्लुतो यत्र क्रीडातालः स कथ्यते ।
अपरं नियमं विनेति दामोदरोक्तेः ॥

क्रीडायानम् । न । क्रीडारथे । पु
ष्परथे ॥

क्रीडारत्नम् । न । रतौ ॥

क्रीडारथः । पुं । क्रीडार्थरथे ॥ असौपुष्प
रथः क्रीडार्थं न समराय यत् ॥

क्रीडोपस्करम् । न । क्रीडासाधने ॥

क्रीतः । त्रि । क्रयकर्मणि ॥ कृतक्रये ।
मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीताद्

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यन्तु यः क्रयी । स एव स्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्योऽप्रयच्छतः इतिनारदः ॥

क्रीतकः । पुं । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रविशेषे ॥ यथा । क्रीणीयात् य स्त्व पत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् । स क्रीतकः सुत स्तस्य सदृशो ऽसदृशो ऽपिवेति ॥ न । क्रये ॥ विनिमये ॥

क्रीतानुशयः । पुं । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चादनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहुमन्यते । क्रीतानुशय इत्येतद्विवादपदमुच्यते इतियाज्ञवल्क्यः ॥

क्रुङ् । पुं । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रुञ्चति गच्छति । क्रुञ्चकौटिल्याल्पी भावयोः । ऋत्विगितिसाधुः ॥

क्रुञ्चः । पुं । क्रौञ्चखगे ॥ क्रौञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहङ्गमे ॥ अजादित्वाट्टाप ॥ वीणाभेदे इतिकश्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वीणाभेदे ॥

क्रुद्धः । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुद्धमत्तयोः कुतोविवेकः ॥

क्रुध्यत् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुत् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधक्रोधे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध० । सं० क्विप् । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुशा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश० । योक् क्रुशोत्यादिना क्विप् ॥

क्रुशम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुशधातुः आह्वाने रोदनेच । भावेक्तः ॥

क्रूरः । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पुं । भूलाक्षकृष्णहस्ये ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनपक्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । कृतेश्छः क्रूचेतिरक् प्रत्ययो धातोः क्रूआदेशश्च ॥ न । नक्षत्रविशेषेषु ॥ पूर्वात्रयं याम्यमघे उग्रंक्रूरं कुजस्तथेत्युक्तेः ॥

क्रूरकर्मा । पुं । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतुम्बिन्याम् ॥ त्रि । भयानककर्मकर्तरि ॥

क्रूरगन्धः । पुं । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्णकण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पुं । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्तः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादनः । पुं । शनौ ॥

क्रूरराची । पुं । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचनः । पुं । शनौ । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्वः । पुं । ब्याघ्रादौ ॥

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ॥

क्रूराकृतिः । पुं । रावणे ॥ त्रि । भयानकाऽऽकारे ॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य ॥

क्रेणिः । पुं । क्रयणे ॥

क्रेतव्यः । त्रि । क्रयार्हे । क्रेयवस्तुनि ॥

क्रेता । त्रि । क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता तव गृहारामान् विनिमीते भवति वा । मूल्यं द्रव्यापि नाम्नोति स्थावरं सन्निधिस्थितः इति ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । तृन् तृच् वा ॥

क्रेयः । त्रि । क्रेतव्यमात्रके । क्रय्ये प्रसारितेऽप्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचोयत् । गुणः ॥ क्रीयते योग्यवस्तु इति भाषा ॥

क्रोडः । पुं । शनौ ॥ उदग्ग्रामे ॥ शूकरे ॥ वाराहीकन्दे ॥ न । स्त्री । अङ्के । भुजान्तरे ॥ इचलि ॥ क्रुड्यते । क्रुडघनत्वे । घञ् ॥ क्रुडनम् । क्रुडघनत्वे । घञ्वा ॥ क्रोडोऽस्यास्ति । अर्श आदिभ्योऽच् वा ॥

क्रोडकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडकसेरुः । पुं । मुस्तके ॥

क्रोडचूडा । स्त्री । महाश्रावणिकावृक्षे ॥

क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्रोडपादः । पुं । कच्छपे ॥

क्रोडा । स्त्री । अश्वानामुरसि ॥ भुजान्तरे ॥

क्रोडाङ्घ्रिः । पुं । कच्छपे । कमठे ॥

क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडीकरणम् । न । आलिङ्गने ॥

क्रोडीकृतः । त्रि । विषयीकृते ॥

क्रोडीकृतिः । स्त्री । आलिङ्गने । संग्रहणे ॥

क्रोडीमुखः । पुं । गण्डके । खड्गे । गैंडा इति भाषा ॥

क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् ॥

क्रोथः । पुं । हनने ॥

क्रोधः । पुं । अमर्षे । कोपे ॥ स्वपरापकारस्फूर्त्तिहेतौ अभिज्वलनात्मकेऽन्तःकरणवृत्तिविशेषे । परानिष्टाभिलाषे । अनिष्टविषयद्वेषे । चेतोविकारविशेषे । नेत्ररौक्ष्याद्युद्दीपितादोषविशेषे ॥ क्रोधान्धाः किं न कुर्वन्ति ॥ स्वकृतं क्रोध एव कथयति । भस्मीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि धीरं सचेतनमचेतनतां नयामि । कृत्यं न पश्यति न चात्महितं शृणोति धीमानसीति मपि च प्रतिसन्दधातीति ॥ क्रोधवशेन सर्वकार्यं भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीति भावः । न मतिवत्सधाति अलंसारतीर्थैः ॥ च ॥ अपि

यक्रोधविजये समर्था निर्विवेकिनः ॥ क्रोधकार्यं विभङ्गायेतिशकुनेशास्त्रम् । क्रोधनम् । क्रुधकोपे । भावे घञ् ॥ ३८ वत्सरे ॥ विषमस्थं जगत्सर्वं ह्याकुलंसमुदाहृतम् । जनानां जायतेभद्रे क्रोधे क्रोधः परस्परम् ॥

क्रोधजः । पुं । मोहे ॥ क्रोधाद्भवतिसम्मोहइतिस्मृतेः ॥ द्विधाव्यसनाष्टगते व्यसनगणे ॥ यथा । पैशुन्यंसाहसंद्रोह ईर्ष्या । ऽसूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकइति ॥ क्रोधाज्जायते । जनी० डः ॥

क्रोधनः । त्रि । कोपिनि । अमर्षणे । क्रोधविशिष्टे ॥ क्रोधशीलः । क्रुध० । क्रुधमण्डेतियुच् ॥ ५९ वत्सरे ॥ रोगोमरणदुर्भिक्षंविरोधोबहुसङ्कुलः । क्रोधेतुविषमंसर्वंसमाख्यातंवरप्रिये ॥

क्रोधना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ क्रुध्यतितच्छीला । क्रुध० । युच् । टाप् ॥

क्रोधमूर्च्छितः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । अतिकोपने ॥

क्रोधरात्रिः । स्त्री । चैत्रायेनवरात्रे ॥ क्रोधरात्रिर्महेशानी चैत्रीयंनवरात्रकमित्यागमात् ॥

क्रोधी । त्रि । क्रोधसंयुक्ते । क्रोधने ॥ मण्डिषे ॥ क्रोधोऽस्यास्ति । इनिः ॥

क्रोशः । पुं । अष्टसहस्रहस्तपरिमाणे । दण्डसहस्रमितये । इतिलीलावती ॥ चतुःसहस्रहस्तपरिमाणे । सहस्रधनुषि । गव्यूतेः कोस इतिभाषा । इतिहेमचन्द्रः ॥ मुहूर्त्ते ॥ यथा । दशदण्डे तु या पूजा तत् सर्वमक्षयं भवेत् । षष्ठक्रोशे महेशानि तत् सर्वं महतोपमम् ॥ सप्तमक्रोशके देवि सर्वं चौरोपमं भवेत् । अष्टमक्रोशके देवि हव्यतुल्यं न संशयः ॥ अतः परं महेशानि विषतुल्यं न संशय इति गुप्तसाधनतन्त्रे ६ पटलः ॥

क्रोशतालः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशध्वनिः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशयुगम् । न । गव्यूतौ । गोरुते । क्रोशद्वये ॥ क्रोशयोर्युगम् ॥

क्रोष्टा । पुं । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीतितुन् । तृज्वत् क्रोष्टुः ॥

क्रोष्टुकपुच्छिका । स्त्री ।
क्रोष्टुकमेखला । स्त्री ।
क्रोष्टुपुच्छी । स्त्री ।
} पृश्निपर्ण्याम् । गोलोमिकायाम् ॥

क्रोष्टुफलः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ क्रोष्टुभिर्विन्ना विचारितेवदन्तेनोक्ता ॥

क्रोष्टेक्षुः । पुं । श्वेतेक्षौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्णविदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीति तुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इति ङीप् ॥

क्रौञ्चः । पुं । कोँचवक इति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्च ॥ टीँक इति लोकप्रसिद्धे शरद्विहङ्गे ॥ पर्वतविशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्हतांध्वजे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इति श्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रौ हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं विषमायी सुमायिना ॥ तस्यैव तस्य दैत्यस्य ख्यातश्चिह्नेण कर्मणा । केतुना भगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःस उच्यते इतिखगेन्द्रसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाकिन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृ विदारणे । ण्यन्ताल्ल्युः । क्रौञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदनः । पुं । क्रौञ्चमर्द्दने । षडानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चखगस्य भार्य्यायाम् ॥ राज्ञ्याम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेँचु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेँचर्का इति गौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनी । स्त्री । पद्मबीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चारातिः । पुं । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अरातिः ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजायांमनोवृत्तौ ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिकः । पुं । भिक्षौ ॥ क्रोशशतादभिगमनमर्हति । ततोऽभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ त्रि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लमः । पुं । आयासे । श्रमे ॥ योऽनायासः श्रमो देहे प्रवृद्धः श्वासवर्जितः । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रबाधकः ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमु ग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति नवृद्धिः ॥

क्लमथः । पुं । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योऽथच् ॥

क्लान्तः । त्रि । क्लान्तियुक्ते । म्लाने । श्रान्ते ॥

क्लिन्नः । त्रि । आर्द्रे । भीजा इतिभाषा । क्लिद्यतिस्म । क्लिदू आर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

क्लिन्नाक्षः । त्रि । स्रावादिना क्लिन्ननयनयुक्ते । पुं । चक्षुरोगविशेषे । क्लिन्ने अक्षिणी यस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

क्लिशितः । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश उपतापे क्लिशू विबाधने वा । क्तः । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति वेट् ॥ न । सम्बोध्यपयाक्यते वचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि । परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि । क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश° । क्लिशू° वा । क्तः । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भावः ॥

क्लिष्टिः । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतकम् । न । यष्टिमधौ ॥

क्लीतनम् । न । क्लीबत्वम् ॥ क्लीबस्य भावः । क्लीबधात्वर्थे । भावे क्तः । आगमशास्त्रमनित्यम् । क्लीतम क्लीबत्वं करोति । तत्करोति तदाचष्टे इति णिच् । तुरादिभ्यो णिच्वेति णिजभावः । अन्येभ्यो ऽपीति इः ॥

क्लीतकिका । स्त्री । नीलिकायाम् ॥ क्लीत

ष्टं कथयत्यसौ । अविपक्वा क्लीतकाह्वा नम् । अस्त्रिहिठनामितिक्लन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधुयष्टिकायाम् ॥

क्लीबः । पुं । न । नपुंसके । दुर्बला कृतौ ॥ तद्भेदाश्च यथा । न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्लीबः स उच्यते इति ॥ त्रि । निरुत्साहे ॥ अधमे । क्लीबधात्वर्थे । लघुपधेति कः । अयमोष्ठ्योपधः । एतद्भेदादि पठन्ति तालव्यमध्ये पाठस्तु अमात्यदेवस्य मते ॥ शर्वभूत्यादौ निघण्टु साम्ये ॥

क्लृप्तः । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ निर्मिते । निर्णीते ॥

क्लेदः । पुं । पूतिभावे ॥ यथा । आर्द्रता तस्य पचस्य वायु पक्वाशयात्ततः । पक्वाशयस्य तस्यैव क्लेदकोऽनलकानु सरति ॥ क्लेदनम् । क्लिदू आर्द्रीभावे । घञ् ॥

क्लेदा । पुं । चन्द्रे । धन्वे । क्लिद्यति । क्लिदू° । स्वसुधन् पूषन् प्लीहन्नि दिशिति कनिन् प्रत्ययः ॥

क्लेदनः । पुं । श्लेष्मपञ्चप्रकारे सोऽत्र गतश्लेष्मविशेषे ॥ न । आर्द्रीभावे ॥

क्लेदुः । पुं । चन्द्रे । क्लिद्यति ॥

[illegible]

सिचसिवर्गिक्लिदिवन्धिमनिभ्यष्ठेन्युः। क्लिद्यति वा। क्लिदि परिदेवने॥

क्लेशः। पुं। दुःखे॥ कोपे॥ व्यवसाये॥ रोगादौ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु॥ तत्र विद्याविरोधिनी अविद्या। अहं ममेत्यहङ्कारोऽस्मिता। इच्छाविशेषो रागः। वैरभावो द्वेषः। मरणभयमभिनिवेशः॥ क्लिश्यन्त्यनेन। क्लेशनं वा। क्लिशू विबाधने। घञ्। अन्याकर्त्तरि॥

क्लेशकः। पुं। क्लेशशीले॥ क्लिश्यते तच्छीलः। क्लिश उपतापे क्लिशू॰ वा। निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् इति वुञ्॥

क्लेशापहः। पुं। पुत्रे॥ क्लेशमपहन्ति इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशकर्मोपपदे डः प्रत्ययः॥

क्लेशितः। त्रि। क्लेशयुक्ते॥

क्लैतकिकम्। न। मद्ये॥

क्लैब्यम्। न। स्त्रीअसेवनादिभङ्गरूपाधैर्ये। निष्पौरुषत्वे॥ क्लीबस्य भावः कर्म वा। ष्यञ्॥

क्लोम। न। फुप्फुसे। औदर्यजलाधारे। तिलके॥ वाक्लोदेयोर्मध्यवर्त्तः तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वे क्लोमपिपासास्थानमिति वैद्याः। अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति। जलवाहिशिरामूलं तृष्णाच्छादनकं मतम्॥ एतत्तु वातरक्तजम्। तदुक्तं वृद्धवाग्भटेन। रक्तादपि संयुक्तात् कालेयकसमुद्भवः इति॥ क्लौति। क्लुङ् गतौ। मनिन्॥

क्व। अ। कुत्रेत्यर्थे। कहाँ इति भाषा॥ कस्मिन्। किमोऽत् इत्यति प्रत्यये क्वातीति किमः कादेशः॥ अयन्तास म्भावनायां क्वार्थं प्रयुज्यते॥ क्वक शब्दौ महदन्तरं सूचयतः॥

क्वचन। अ। क्वचिदर्थे॥

क्वचित्। अ। कस्मिंश्चित्काले॥ कस्मिंश्चिद्देशे॥ कदाचिदर्थे।

क्वणः। पुं। वीणायाः क्वणिते। निक्वणे॥ ध्वनिमात्रे॥ कटकादिभूषणशब्दे॥ शब्दकरणे॥ क्वणनम्। क्वण शब्दे। क्वणो वीणायाञ्चेत्यप्॥

क्वणनम्। न। वीणायाः क्वणिते। क्वणे॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्यत्र भावे ल्युट्॥ पुं। क्वणिडकासुते। छोटीहांडी इति भाषा। मङ्गमल्लट इति चपर्वतीयभाषा इति त्रिकाण्डशेषः॥

क्वथितः। त्रि। अतिशयपक्वव्यञ्जनादिषु मूलादौ। निष्पक्वे। कषाये। क्वाथे

। काढा इति भाषा ॥ क्वथ्यते स्म । कषायनिष्पाके । क्तः । इट् ॥

क्वथिता, स्त्री । कढी इति प्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्यां घृते वा तैले वा हरिद्रां हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेहेन संयुक्तं तक्रं तत्रैव निःक्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा क्वथिता कथिता बुधैः । क्वथिता पाचनी रुच्या लघ्वी वह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविबन्धघ्नी किञ्चित् पित्तप्रकोपनी ॥ अम्ली कमत्स्याः शुष्का वा किञ्चित् क्वथितसंयुताः । वृंहका रोचना वृष्या बल्या वातगदापहाः ॥ कोष्ठशुद्धिकराः शुक्ताः किञ्चित् पित्तप्रकोपनाः । मर्द्दिते तक्रनुलम्भे विशेषेण त्रि ताः स्मृता इति ॥

क्वाथः । पुं । क्वथे ॥ क्वथो वीणायाञ्चेत्यच्भावे पाक्षिको घञ् ॥

क्वाथः । पुं । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्य निष्पाके ॥ तुर्य्यांशशेषपक्वे ॥ यथा । क्वाथ्ये विचूर्णितं छिन्नं तत् षोडशगुणम्पचेत् । पादशेषं प्रकर्त्तव्यमेष क्वाथविधिः स्मृतः ॥ क्वाथ्यमानं तोयं त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । अस्य नाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तत्र पादावशेषं कफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेषं पित्तनाशकम् । त्रिपादावशेषं वातनाशकम् । तेषां मध्ये त्रिपादावशेषं जलं हेमन्ते शिशिरे च प्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरदि ग्रीष्मे चार्द्धावशेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जलं प्रशस्तम् ॥ दिनपक्वं जलं रात्रौ गुरु रात्रिपक्वं जलं दिवा गुरु भवतीति विवेकः ॥

क्वाथोद्भवम् । न । कार्प्परीम् । कृत्रिमरसाञ्जने ॥

क्षः । पुं । संवर्त्ते ॥ राक्षसे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ क्षेत्रे ॥ नाशे ॥ क्षेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकाणां मन्तिमवर्णे ॥ अयं ककारषकारसंयोगजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्वं केचिन्न मन्यन्ते । तेषां मते तन्त्रोक्तैकपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तरीत्या क्षकारस्य मेरुत्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् क्षकारस्य पृथग्वर्णत्वं मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिक्षकारान्ता वर्णाः पञ्चाशदीरिताः । संयोगात् कषयोरेष क्षकारो मेरुरीरित इति ॥ तथापि मेदिनीहेमचन्द्रादिकोषानुरोधात् कषसंयोगजत्वेन कादिवर्णमध्ये लिखितः ॥

क्षणः। पुं। पर्व्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा। क्षणेरक्ष्याःकुशलिप्रयतीति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे। निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसोमानविशेषे। त्रिंशत्कलापरिमितेकाले। दशपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थभागे ॥ यथा। आयुषःक्षणएकोपिनलभ्यःस्वर्णकोटिभिः। सचेत् तुविफलोयाति कानो हानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदुःखम्। क्षणुहिंसायाम्। अच् ॥

क्षणक्षेपः। पुं। क्षणविलम्बे ॥

क्षणदः। पुं। गणके ॥ न। जले ॥ क्षणं ददाति। डुदाञ्। आत इतिकः ॥

क्षणदा। स्त्री। निशि। रात्रौ ॥ क्षणमुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति। कः। टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम्। न। वधे ॥ क्षणोतेर्भावे ल्युट्। त्यागे। दाने ॥

क्षणनिःश्वासः। पुं। शिशुमारे ॥ क्षणेनिःश्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा। स्त्री। विद्युति ॥ क्षणं प्रभायस्याः ॥

क्षणभङ्गः। पुं। क्षणनाशे ॥

क्षणभङ्गुरः। त्रि। क्षणेकनाश्ये ॥ दृष्टनष्टे ॥

क्षणिकः। त्रि। अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम्। न। तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा। आकाशे शब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्तिः द्वितीयक्षणे स्थितिः तृतीयक्षणे विनाशः ॥

क्षणिका। स्त्री। तडिति। विद्युति ॥

क्षणिनी। स्त्री। निशि ॥

क्षतम्। न। ईर्म्मे। व्रणे। शस्त्रक्षतपूयादौ। घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम्। क्षणु०। नपुंसके भावे क्तः। अनुदात्तोपदेशस्ये त्यादिना नलोपः ॥ खण्डिते ॥ षष्ठगृहे ॥ नष्टे ॥

क्षतकासः। पुं। पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्नः। पुं। कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति। हन०। हन्तेरमनुष्येत्यादिना टक् ॥

क्षतघ्नी। स्त्री। द्रुमामये। लाक्षायाम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

क्षतजम्। न। रक्ते। रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम्। जनी०। पञ्चम्यामिति डः ॥

क्षततृष्णा। स्त्री। शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी। पुं। वृन्दारकवृक्षे ॥

क्षतव्रणः । पुं । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रतः । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डितब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षतिः । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि सितरणाविमुखे का क्षतिरखिलाम्बुपातॄणाम् । केवलम रुस्थली चातकपक्षी कथमाश्रयतीत्युद्भटः ॥

क्षतोदरः । पुं । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पुं । शूद्रात् क्षत्रियायां सुतमात्रे ॥ शूद्रा दायोगवः क्षत्ता चाण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षयते वा । क्षदिः सौत्रः संभृतौ । तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयोः सुत इत्यमरः ॥

क्षत्रः । पुं । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे सौत्रः । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्य

ङः ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोपः ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोपः । तुक् । क्षतो नाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीति योगविभागात्कः ॥ क्षत्रियजातेः कर्मणि ॥

क्षत्रबन्धुः । पुं । क्षत्रियस्य निर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अधिक्षिप्तक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजातेर्बन्धुरेवा ऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियो इत्यभिधीयते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्षः । पुं । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रियः । पुं । सत्त्वोत्तमरजोनरजःप्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदेः ष्ट्रन् । गुधृवीपच्यादिना त्रो वा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्ययः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा क्षदति क्विप्लोपपदात् त्रायतेः कप्रत्ययः । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घः ॥ क्षत्र[illegible] मे [illegible] । [illegible] क्षत्रियजाते ॥ [illegible]

ण्याः सूर्य्यचन्द्रवंशजा राजानः । शेषकलेः सहस्रवर्षपर्य्यन्तमासन् । ततो महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रायां मुत्पन्नः शतवर्षपर्य्यन्तं राज्यं चकार । तदन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं तत्पुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तं राजानं कृतवान् । कलौ नन्दान्तः क्षत्रियवंशः । इतिश्रीभागवते १२ स्कन्धे १ ऽध्यायात् संगृहीतम् ॥

क्षत्रिया । स्त्री । क्षत्रियाण्याम् ॥ अर्य्यक्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थेइत्यानुगागमोभावटाप् ॥ क्षत्रियजातौ ॥ योपधत्वान्न ङीष् ॥

क्षत्रियाणी । स्त्री । क्षत्रियजातीयायाम् ॥ अर्य्यक्षत्रियाभ्यामिति पाक्षिक आनुगागमो ङीष् च ॥

क्षत्रियी । स्त्री । क्षत्रिययोषायाम् ॥ क्षत्रियस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥

क्षन्तव्यः । त्रि । क्षमणीये ॥

क्षन्ता । त्रि । क्षमायुक्ते । सहिष्णौ ॥ क्षमते । क्षमूष० । तच्छीलः । तृन् ॥

क्षपशः । त्रि । निर्लज्जे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्षपणकः । पुं । बुद्धभेदे । दिगम्बरसिद्धान्ते ॥ सन्यासिनि ॥ यथा । एकः क्षपणक शाकाहत्ती तत्र क्षपणक द्वय शाकाशा । यत्र क्षपणक द्वय शाकाशा तत्र क्षपणक का शाकाशा ॥ इत्युद्भटः ॥

क्षपण्युः । पुं । अपराधे ॥

क्षपयिता । त्रि । नाशयितरि ॥ क्षपयति । क्षै० । तृच् ॥

क्षपा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ क्षपयति चेष्टाम् । क्षैक्षये । अन्तर्भूतण्यन्तात् पचाद्यच् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षपाकरः । पुं । चन्द्रे । नक्षत्रेशे ॥ क्षपां करोति । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः ॥ कर्पूरे ॥

क्षपाचरः । पुं । राक्षसे ॥

क्षपाटः । पुं । राक्षसे ॥ क्षपायामटति । अट० । पचाद्यच् ॥

क्षपितः । त्रि । दूरीकृते ॥ नाशिते ॥ विस्मृते ॥

क्षमम् । न । युक्ते ॥ त्रि । शक्ते ॥ हिते ॥ क्षमाषति ॥ पुं । धूसरेऽतिह्रस्वे चटके । धान्यभक्षणे ॥ क्षमते क्षम्यते वा । क्षमूषसहने । पचाद्यच् । घञ्वा । नोदात्तोपदेशस्येति नवृद्धिः ॥

क्षमणीयः । त्रि । क्षन्तव्ये ॥ क्षमेरनीयर् ॥

क्षमता । स्त्री । योग्यतायाम् । सामर्थ्ये ॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये ॥ यथा

। वर्हिर्वर्हसूद्गं दामोर्हीबर्हदामीति पदद्वय छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात्तु वर्हि रित्यस्य प्रस्तृतदर्भप्रकाशनसाम र्थ्यात्‌ प्रस्तृतदर्भच्छेदने समुदाय शक्तस्येति योगो ऽवगम्यते ॥ इतिध मंदीपिका ॥

क्षमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिक्षायाम् । प्रमरे । सत्यपि सामर्थ्ये परिभव हेतुं प्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ । आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकार चित्ततायाम् । हर्षविषादादिरहितविकृतचित्तता याम् ॥ तल्लक्षणं यथा । बाह्ये चाध्या त्मिके चैव दुःखे चोत्पादिते क्वचित्‌ । न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा प रिकीर्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टो ऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हन्ते दपि । अदुष्टैर्वाङ्मनः कायै स्तितिक्षुस्तत्क्षमामृतेति ॥ क्रोधं जेतुं क्षमामेव मन्यन्तेखलु साधवः । यथाहसा । क्रोधान्धकार विकटभ्रुकुटीतरङ्ग भीमस्य साम्यकिरणाग्रहघोरदंष्ट्रः । निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधी रा धीराः परस्परपरिवादगिरः क्षम न्ते ॥ क्रमेनवाचां शिरसो मयूखं न चित्ततापोनतनोर्विमर्दः । नचा पिहिंसादिरनर्थयोगः श्लाघ्यापरंक्रो धभये ऽक्षमेकेति ॥ क्रोधजयो, यथा मयूराष्टक । क्रुद्धस्योरसुखावधीरणमथा विष्टे प्रसादक्षमो व्याक्रोशेष्टकुमलोक्ति रात्मदुरितच्छेदेन सभ्यम्मुक्तने । धिग्व्यतोरसितामनोऽध्यमतीदे चाक्षुमेता विमतु दुर्वारेति दुर्वारता मन्यमनसां क्रोधस्य कुवीदय इति ॥ स्वधर्मं चिन्तामनपायमीयं मनपा- यमुक्षीर्मिच्छन्‌ः । नचेत् क्षमा मप्यचमत्कुर्य्यान्मनः कृतघ्नोवदकी इश्वोन्यः । इतिच ॥ क्षमते । पञ्च मादि घमेत्यप् ॥ क्षमणम् । षिद्भा दिभ्य ॥ खदिरे ॥

क्षमादंश । पुं । शिग्रौ ॥

क्षमावान् । त्रि । क्षान्तियुक्ते ॥ यथा । एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नो पपद्यते । यदेनं क्षमयायुक्तं मशक्तं मन्यते जन इतिभारते ११४ अ ध्यायः ॥

क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमशी लः । क्षमूष्‌ । तृन् । स्वरतीति वेट् ॥

क्षमी । त्रि । क्षमितरि । तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छीलः । क्षमूष्‌ । शमित्यष्टाभ्योधिनुण् । नो दात्तो पदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेधः ॥ खेसरे । अश्वतरे । खच्चर इति भाषा ॥

क्षयः। पुं। कासरोगविशेषे। यक्ष्मणि। शोषे॥ क्षयति देहम्। क्षि क्षये। क्षिनिवा सगत्योर्वा। अन्तर्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच्। क्रियाक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः॥ क्षयौषधम्। यथा। श्वेतकोकिलाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम्। क्षिप्रमाहेन्द्रवैपीतं क्षयरोगं क्षयं नयेत्। रोगनाशे॥ वेश्मनि। निवासे॥ संवर्त्ते। कल्पान्ते॥ क्षीयन्ते प्राणिनोऽत्र॥ अपचये। हानौ॥ क्षयश्च क्षयः॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्रक्षमवर्गे॥ स्वराष्ट्रामहवर्गस्यापचय॥ यथा। क्षयः स्थानञ्च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनामित्यमरः॥ ध्वंसे। शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च नाशे॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे॥ विरामे॥ हिंसायाम्॥ क्षीष् हिंसायाम्। एरच्॥ धातुक्षयहेतौ॥ क्षीयतेऽनेनेति व्यु॰ पुंसि संज्ञायामिति घः॥ ६॰ वत्सरे॥ मेदिनी क्षयते देवि सर्वभूतं चराचरम्। देशभङ्गश्च दुर्भिक्षं क्षये संक्षीयते प्रजाः॥ सौराष्ट्रमालवे देशे दक्षिणे कोङ्कणे तथा। दुर्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रिये॥ कौमुदीचर्मनद्योश्च यमुनानर्मदातटे। विन्ध्यायां सैन्धवे चापि

विनश्यन्ति न संशयः॥ सिंहलं मध्यदेशञ्च कामरूपं तथैव च। क्षये क्षयन्ति सर्वाणि नान्यथा [illegible]॥

क्षयतरुः। पुं। बेलियापीपर इति प्रसिद्धे नन्दीवृक्षे। स्थालीवृक्षे॥

क्षयथुः। पुं। कासे॥

क्षयनाशिनी। स्त्री। जीवन्तीवृक्षे॥

क्षयपक्षः। पुं। कृष्णपक्षे॥

क्षयमासः। पुं। रविसङ्क्रान्तिद्वयसहित मासे॥ यथा। द्विसङ्क्रान्तिमासः क्षयाख्योमासः स च कदाचिदेव भवति। क्षयः कार्त्तिकादित्रये नान्यतः स्यात् तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं स्यादिति॥ अपि चाह कालिदासः। सौरा यदा चन्द्रमसो गरीयान् मासो द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्यः। स यस्तदा स्यात् क्षितिवेदरूपे १४१ शब्दे मिते वा क्वचिदिन्दुचन्द्रैरिति॥

क्षयितः। त्रि। नाशिते॥

क्षयी। त्रि। नाशिनी॥ क्षयशीलः। जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इनिः॥ राजयक्ष्मान्विते॥ क्षयोऽस्यास्ति। अत इनिठनाविति इनिः॥

क्षय्यः। त्रि। क्षेतुं शक्ये॥ क्षि॰। अचो यत्। क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे॥

क्षरः। पुं। मेघे॥ विनाशिनि कार्येत

श्रो ॥ येषः । कार्यकारणरूपन्तु न
श्वरं क्षरमुच्यते । क्षराद्विरुद्धधर्मत्वा
दक्षरं ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षरः
सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्य
त इति च ॥ न । नीरे । जले ॥ क्षर
ति । क्षर सञ्चलने । पचाद्यच्

क्षरणम् । न । च्युतौ । चूवना इति
भाषा ॥

क्षरितः । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इति च
भाषा ॥

क्षरी । पुं । वर्षाकाले ॥ त्रि । क्षरण
विशिष्टे ॥

क्षवः । पुं । क्षुते । छिक्कायाम् । छींक
इति भाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजि
काप्रभेदे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे ।
ण्यर्थः । पचाद्यच् ॥ क्षवणम् । ॠ
दोरप् वा ॥

क्षवकः । पुं । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे
॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ्
करोति । कृञः क्विप् ॥

क्षवथुः । पुं । क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्य
नेन । टुक्षु० । ट्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षवः
पत्रेषु यस्याः ॥

क्षविका । स्त्री । वृहतीप्रभेदे । पीत
[illegible]ायाम् । पुत्रप्रदायाम् । बहु
फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म । न । क्षत्रियजातेः कर्माणि
॥ यथा । शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं यु
द्धेचाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभा
वश्च क्षात्रं कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षा
त्रञ्च तत् कर्म चेति विग्रहः ॥

क्षान्तः । त्रि । सहिष्णौ । सोढे ॥ केन
चित् पीडितोऽपि यः समर्थः संस्तत्
पीडापराङ्मुखस्तस्मिन्नित्यर्थः ॥
क्षम्यते स्म । क्षमूष० । क्तः । अनु
नासिकस्येतिदीर्घः ॥

क्षान्तिः । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षा
याम् । क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने । स
त्यपि सामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराचि
कीर्षायाम् ॥ यथा । शमायास्तं ज
संवक्रे तमसो भास्करोदयः । क्षा
न्तिःकाले रघौघस्य नामसङ्कीर्त्तनं ह
रेरिति ॥ क्षमणम् । क्षमू सहने । दि
वादिः । अस्याषित्त्वात् क्तिन् । अनु
नासिकस्येतिदीर्घः ॥ तुक्षमानोऽपि
परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तुः । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥
क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमि
भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षामः । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ क्षैक्षये
। गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्तः ।

क्षायो म इति निष्ठातस्य मः । आदेच उपदेशेऽशितीत्यात्वम् ॥

क्षामवती । स्त्री । } यागविशेषे ॥
क्षामवतीष्टिः । स्त्री । } यथोक्तम्भविष्ये । क्षामवत्यादिना यत्र कर्म्मणां पूतनापते । दैवदोषादकरणे जाते दोषकदम्बके ॥ होमेनैकेन दोषाणां सर्व्वेषां क्षयमादिशेत् । एवञ्च एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय क्षामवतीष्टिः सर्व्वत्र दृष्टान्तः । इति प्रायश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामास्यम् । न । अपथ्ये । अहिते । रोग्ये ॥ त्रि । क्षीणवदने ॥ क्षाममास्यं यस्य । क्षामञ्च तदास्यञ्चेति वा ॥

क्षारः । पुं । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवक्षारे ॥ विड्लवणे ॥ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ पलाशधवपूतीककरञ्जपाटलादिजाः । क्षाराः पाचनाः सर्व्वे रक्तपित्तकराः सराः ॥ गुल्मार्शःक्रिमिपुंस्त्वघ्नाः शर्कराऽश्मरिनाशनाः इति राजवल्लभः ॥ क्षरति । क्षर सञ्चलने । ज्वलिति कसन्तेभ्यो णः । उपधावृद्धिः ॥

क्षारकः । पुं । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥ जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ क्षरति । क्षर० । ण्वुल् ॥ पक्ष्यादिदामे ॥

क्षारकर्द्दमः । पुं । नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गुलनागरम् । शतपुष्पा वचा कुष्ठं दारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्च्चलं यवक्षारसामुद्रं सैन्धवं तथा । भुर्जग्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम् ॥ मातुलुङ्गरसश्चैव कदलीरसमेव च । तैलमेभिर्विपक्तव्यं कर्णशूलापहं परम् ॥ बाधिर्य्यं कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारुणः । पूरणादस्य तैलस्य क्रिमयः कर्णयोः स्थिताः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्ककृतशेखर । क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥ इति गारुडे १९८ अध्यायः ॥

क्षारत्रयम् । न । त्रिविधक्षारे ॥ यथा । सर्ज्जिकञ्च यवक्षारं टङ्कणक्षारमेव च । क्षारत्रयञ्च त्रिक्षारं क्षारत्रितयमेव च ॥

क्षारदला । स्त्री । चिल्लाम् । क्षुद्रवास्तूकशाके ॥ क्षारो दलेष्वस्याः ॥

क्षारदशकम् । न । दशविधक्षारे ॥ यथा । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचित्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवैः । इक्षुशेखरिकमोचिकोद्भवैः क्षारपूर्व्वदशकं प्रकीर्त्तितम् ॥

क्षारद्रुः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

क्षारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयोः ॥ क्षारयोर्द्वयम् ॥

क्षारपत्रः । पुं । } वास्तूकशाके ॥
क्षारपत्रकः । पुं । }

क्षारभूमिः । पुं । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः । किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमौ ॥

क्षारमध्यः । पुं । अपामार्गे ॥

क्षारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ क्षारा चासौ मृत्तिका च ॥

क्षारमेलकः । पुं । क्षारसङ्घे ॥

क्षारवृक्षः । पुं । मुष्कके ॥

क्षारश्रेष्ठः । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ न । वज्रक्षारे ॥

क्षारषट्कम् । न । षड्विधक्षारे ॥ यथा । धवापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलमुष्ककैः । क्षारै रेतैस्तु मिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥

क्षारसिन्धुः । पुं । लवणसमुद्रे ॥ स तु जम्बुद्वीपस्य दक्षिणे शाकद्वीपस्योत्तरे वर्त्तते ॥

क्षाराच्छम् । न । सामुद्रलवणे ॥

क्षाराब्धिः । पुं । क्षारसिन्धौ ॥

क्षाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारक्षारे ॥ यथा । पलाशवज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजाः । यवजः सर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥ क्षारा एतेऽग्निना तुल्याः शूलगुल्महरा भृशमिति ॥ क्षाराणामष्टकम् ॥

क्षारिका । स्त्री । भोगपिशाचिकायाम् । क्षुधायाम् ॥

क्षारितः । त्रि । स्नाविते ॥ क्षारे ॥ अभिशस्ते । अपवादग्रस्ते । प्राप्तदोषे ॥ क्षार्य्यते स्म । क्षर० । ण्यन्तः । क्तः ॥

क्षारोदः । पुं । लवणोदे ॥ क्षारमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्य चोदकस्योदादेशः ॥

क्षालनम् । न । निर्णेजने । प्रक्षालने ॥

क्षालितम् । त्रि । धौते । निर्णिक्ते । कृतप्रक्षालने ॥

क्षिः । पुं । निवासे ॥ गतौ ॥ क्षये

क्षितः । त्रि । हिंसिते ॥ क्षिधातोः कर्मणि क्तः ॥

क्षितिः । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महाक्षयेक्षयं याति क्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ क्षये ॥ रोचनाख्यगन्धद्रव्ये ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्योः । क्तिच्क्तौ चेति क्तिच् ॥ [illegible] क्षीयतेऽस्यां वा । क्षिक्षये । क्षिनिवासगत्योः । स्त्रियां क्तिन् ॥ कालभेदे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकणः । पुं ।
क्षितकणा । स्त्री । } धूलौ । रजसि ॥

क्षितिक्षमः । पुं । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पुं । क्षितीशे ॥ क्षितिं क्षियति । क्षि० तुदादिः । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवाक्षौ क्षितिक्षिदिति भट्टमल्लः ॥

क्षितिजः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । महीरुहे ॥ क्षितेर्जातः । जनी० । डः ॥ न । खगोले आकाशमध्यान्तवर्त्तंशान्तरे तिर्य्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तुः । पुं । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधरः । पुं । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥

क्षितिनागः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथः । पुं । राजनि ॥

क्षितिपः । पुं । भूपतौ ॥

क्षितिपतिः । पुं । नृपे । भूपे ॥

क्षितिपालः । पुं । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाक् । पुं । राजनि ॥

क्षितिपुत्रः । पुं । नरकराजे । नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेः रन्ध्रम् ॥

क्षितिरुहः । पुं । वृक्षे ॥ रोहति । रुह० । इगुपधत्वात्कः । क्षितौ रुहः । सप्तमीतिसमासः ॥ क्षितौ रोहति वा । रुहेरिगुपधेतिकः ॥

क्षितिवदरी । स्त्री । भूवदर्य्याम् । भउबेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धनः । पुं । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥

क्षितिव्युदासः । पुं । भुंइहरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुतः । पुं । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीशः । पुं । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीशः ॥

क्षित्यदितिः । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षित्वा । पुं । वायौ ॥ क्षयति क्षियति वा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिनाक्वनिपतुक् ॥ काले ॥

क्षिपः । पुं । क्षेपणे ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिकः ॥

क्षिपकः । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः । ततोऽज्ञातादौकः ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्त्वाभावः ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणिः । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वडिशे ॥ क्षिप्यतेऽनयेति वा ।

क्षिपेः किच्च स्युनिः । क्षिपणिं क्षेपणमिति वेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपण्याम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वायौ ॥ क्षिपति । क्षिप० । अनुङ्नदोश्चेति चकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्तः ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षिप० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षिप्तः । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपकृतवस्तुनि । त्यक्ते । नुत्ते । मुक्ते ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टचित्ते । चित्तस्य प्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षिप० । क्तः ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुरः । पुं । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इति हलायुधः ॥

क्षिप्नुः । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशीलः । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्ता लघु क्षिप्रं गुरु तथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद्द्रव्ये वर्त्तमानः क्लीवे । द्रव्ये तु त्रिलिङ्गः ॥ शीघ्रगे च ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पुं । गन्धमुण्डे । गर्दभाण्डे । गेंडीति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यां सरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिचये । क्षि निवासगत्योर्वा । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीणः । त्रि । अमांसे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिचये । क्तः । निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घः । क्षियो दीर्घादिति नः ॥ धर्मार्थं क्षीणकोषस्य क्षीणत्वमपि शोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दकः ॥

क्षीणचन्द्रः । पुं । विनष्टचन्द्रभयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदला दूर्द्ध्वं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कार्शशशी क्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृत इति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्म्मा । पुं । जिने ॥

क्षीयमाणः । त्रि । अपचीयमाने ॥

क्षीरम् । न । जले । वारिणि ॥ दुग्धे । पयसि ॥ आकाशपत्रपिण्याककुलत्थलवणाम्लैः । करीरदधिमांसैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते ॥ स्निग्धं क्षीरं गुरु क्षीरं सर्वकालं न सेवयेत् । दीप्ताग्निं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नाशमेव च ॥ क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतप्तं तप्तञ्च नैतल्लवणेन सार्द्धम् । पिष्टान्नसन्धानकमाषमुद्गकोषातकीकन्दफलादिकैश्च ॥ तथाच । मत्स्यमांसगुडमुद्गमूलकैः कुष्ठमावहति सेवितं पयः । शाकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्यबुधमाशु सर्पवत् ॥ क्षरति । क्षि निवासगत्योः । कुसिचिक्षिमीनां दीर्घश्चेति क्रन् दीर्घश्च ॥ यद्वा । घस्यते । घस्लृ अदने । घसेः किच्चेतीरन् । गमहनेत्युपधालोपः । खरि चेति चर्त्वम् । शासिवसीति षत्वम् ॥ यद्वा क्षयणाम् । क्षीषृ हिंसायाम् । सं० क्विप् । क्षियमीरयति । ईर गतौ । अण्ः । कर्मण्यण् ॥

क्षीरकः । पुं । क्षीरमोरटलतायाम् ॥

क्षीरकञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशवृक्षे ॥

क्षीरकण्ठः । पुं । } बालके । स्तनन्धये ॥
क्षीरकण्ठकः । पुं । }

क्षीरकन्दः । पुं । क्षीरविदार्याम् ॥

क्षीरकन्दा । स्त्री । क्षीरवल्ल्याम् । कम्भिकूष्माण्ड इति गौड भाषा ॥

क्षीरकाकोलिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । क्षीरशुक्लायाम् ॥ पयस्याकाकोल्याम् ॥

क्षीरकाकोली । स्त्री । अष्टवर्गपठितौषधिविशेषे । जीवबल्याम् ॥ यस क्षीरकाकोल्यपि काकोल्याः सदृशी सा ॥ दुग्धिकाभेदे । शुक्लकाकोल्याम् ॥ पयस्काकोलीम् । अस्याःस्थाने ऽश्वगन्धामूलम् ॥

क्षीरकाण्डकः । पुं । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥

क्षीरकाष्ठा । स्त्री । वटीवृक्षे ॥

क्षीरकीटः । पुं । दुग्धजातकीटे । कालिकायाम् ॥

क्षीरखवः । पुं । खिरगोखा इति गौड भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे ॥

क्षीरजम् । न । दधनि । मक्खने ॥ त्रि । क्षीरजातद्रव्ये ॥

क्षीरदलः । पुं । अर्कवृक्षे ॥ क्षीरवति वृक्षान्तरे ॥

क्षीरद्रुमः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥

क्षीरधेनुः । स्त्री । दानार्थं क्षीरनिर्मितायाङ्गवि ॥

क्षीरनाशः । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ दुग्धक्षये ॥

क्षीरनीरम् । न । आलिङ्गने ॥ जलदुग्धसमाहृतौ ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । विक्षीरके ॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पुं । शोभाञ्जने ॥

क्षीरमोरटः । पुं । मोरटे । मधुस्रवे । क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धायां लतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवतीवल्ली ॥

क्षीरविकृतिः । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ दध्ना सह पयःपक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं सभवेत् तक्रकूर्चिका ॥ क्षीरस्य विकृतिः ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेतौषधौ ॥ क्षीरवतीविदारी ॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयोः ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालकः । विनालो रोगहर्त्ता स्याद् वयस्कर्त्ता सनालकः ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्षः । पुं । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशरः । पुं । आमिक्षायाम् । छाना इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । न । दुग्धविकृतौ ॥ अपक्व मेव यच्छुष्कं क्षीरशाकं हितम्पयः ॥

क्षीरशीर्षः । पुं । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्लः । पुं । जलकण्टके । शृङ्गाटके । सिंघाडा इतिभाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरविषशुक्ला ॥

क्षीरसः । पुं । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । छाना इति नठक्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकारविशेषे । क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्रः । पुं । क्षीराब्धौ ॥ अयंलङ्के तद्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागरः । पुं । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसारः । पुं । पालजिव इति भाषा प्रसिद्धे क्षीरविशेषे । क्षीरसे ॥ यथा । ईषच्छ्लेष्मकरं गौल्यं पित्तघ्नं तर्पणं गुरु । पुष्टिरेषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरसः ॥ इति रा० नि० ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्व

या। मानसे मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कथं न क्षीयसे क्षीरसारः॥

क्षीरसिन्धुः। पुं। क्षीरार्णवे॥

क्षीरस्फटिकः। पुं। क्षीरवर्णस्फटिकविशेषे॥

क्षीरडिण्डीरः। पुं। दुग्धफेने। आर्करे॥

क्षीरा। स्त्री। काकोल्याम्॥

क्षीराब्धिः। पुं। क्षीरसागरे॥ क्षीरस्य अब्धिः॥

क्षीराब्धिजः। पुं। चन्द्रे। इन्दौ॥ शेषे॥ तार्क्ष्ये॥ अमृतादिसमूहे॥ न। सामुद्रलवणे॥ मौक्तिके॥

क्षीराब्धिजा। स्त्री। इन्दिरायाम्। लक्ष्म्याम्॥ क्षीराब्धेर्जाता। जनी०। डः॥

क्षीराब्धितनया। स्त्री। रमायाम्। लक्ष्म्याम्॥ क्षीराब्धेः तनया॥

क्षीरामृतम्। न। मधुरमांसे॥

क्षीराविका। स्त्री। क्षीराव्याम्॥

क्षीरावी। स्त्री। दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ। दुग्धिकायाम्॥ क्षीरमवति। अवरक्षणादौ। कर्मण्यण्। ङीप्॥

क्षीराह्वः। पुं। सरलद्रुमे॥

क्षीरिका। स्त्री। राजादने। फलाध्यक्षे। खिरणी इतिभाषा॥ क्षीरिकायाः फलं वृष्यं बल्यं स्निग्धं हिमगुरु। तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षयदोषत्रयास्रजित्॥ अपिच। क्षीरिकायाः फलं पक्वं गुरु विष्टम्भि शीतलम्। कषायं मधुरं साम्लं नातिवातप्रकोपनम्॥ क्षीरमस्त्यस्याः। अतइनिठनाविति ठन्॥ परमान्ने। पायसे। खीर इतिभाषा॥ यथा। शुद्धे ऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु घृताक्ताँस्तण्डुलान् पचेत्। ते सिद्धाः क्षीरिकाख्याता सा सिताज्ययुतोत्तमा॥ क्षीरिका दुर्जरा बल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरुः। विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान्॥ नारिकेलक्षीरिकातु प्रोच्यते शास्त्रतोमया॥ नारिकेलं तनूकृत्य छिन्नं पयसि गोः क्षिपेत्। सिताग्व्याज्यसंयुक्तं तत् पचेन् मृदुना ग्निना॥ नारिकेलोद्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा। गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा॥ एवं कुष्माण्डमज्जार्द्रीं स्तथा वंशाङ्कुरानपि। कदलीनांफलान्मूलान् कुर्य्याक्षीरिकाबुधैरिति॥ नारङ्गक्षीरिणीम्पश्य॥

क्षीरिणी। स्त्री। काञ्चनक्षीरीलतायाम्। तिक्तदुग्धायाम्। पीतदुग्धायाम्। हिमाद्रिजायाम्॥ क्षीरिणीतिक्तशीताच रेचनी शोफतापनुत्।

कृमिदोषकफमीच पित्तज्वरहरापरा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ कुटुम्बिकायामेरण्डे ॥ गम्भारीम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याम् । इन् । ङीप् ॥

क्षीरी । पुं । राजादनवृक्षे ॥ अर्कवृक्षे ॥ राजादने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ प्लक्षे ॥ सोमलतायाम् ॥ अक्षोटवृक्षे ॥ क्षीरमस्त्यस्मिन् वा । अतइनिठनाविति इनिः ॥

क्षीरिवृक्षः । पुं । न । क्षीरयुक्तवृक्षपञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थपारिशप्लक्षपादपाः । पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीषं वेतसं परे । वदन्तीति शेषः ॥ क्षीरिवृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणापहाः । रूक्षाः कषाया मेदोघ्ना विसर्पामयनाशनाः ॥ शोथपित्तकफास्रघ्नाः स्तन्या भग्नास्थियोजकाः । एषां त्वग्गुणाः । त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषां पल्लवगुणाः । तेषां पत्रं हिमङ्ग्राहि कफवातास्रनुल्लघु । विष्टम्भाध्मानजित् तिक्तं कषायं लघु लेखनमिति राजनिर्घण्टः ॥

क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ शिरगोञ्चा इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दुग्धपाषाणे । वज्रार्के ॥ दुग्धिकायाम् ॥

क्षीरोषः । पुं । क्षीरकञ्चुकी इति गौडप्रसिद्धे त्वक्छदे ॥

क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षीरेयं पायसं प्रोक्तं परमान्नञ्च सूरिभिरिति हलायुधः ॥

क्षीरोदः । पुं । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ ॥ क्षीरमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्य चोदकस्योदादेशः ॥

क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनया ॥

क्षीरोदतनयापतिः । पुं । विष्णौ ॥

क्षीरोदतनयः । पुं । चन्द्रे ॥

क्षीवः । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षीव मदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति साधुः । कोवा ॥

क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ बाहुलकात् कनिन् ॥

क्षुः । पुं । सिंहे ॥

क्षुणः । पुं । अरिष्टवृक्षे ॥

क्षुण्णः । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चूर्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदेः क्तः ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायाम् ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । सं० क्विप् । तुक् ॥ वलिनाक्षुतं सकृत् ॥

क्षुतम् । न । नासिकातः सशब्दवायोर्निःसरणे । क्षवे ॥ अवक्षवणम् ।

शिवं शकुनविः कार्यसिद्धिरतु वामके ॥ हुताशे भयं याम्यामग्निभयं सुरद्विषिकाणे शोभः समुद्रालये । वायव्यां प्रवसनगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवं निगदितं हिंसुवचवंशजने ॥ ज्येष्ठीकृते क्षुतेऽप्येव मूचुः किचिच्च कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादे च विवाहे च क्षुतं स्यात् शोभनम् ॥ असंवृतमुखक्षुन्निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धास्यं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यत्तु फलं वचनवते क्षुतेऽवं तदेव च ॥ त्रि । माद्याद्विनातो ह्यीकृते ॥ क्षवथम् । टुक्षु शब्दे । भावे क्तः ॥

क्षुतकः । पुं । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजननः । पुं । कृष्णसर्षपे । राई इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोमशभार्य्येयोः ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोमशभार्य्ये धन्येमान्ये च पूजिते । याभ्यां व्याप्तं जगत्सर्वं नित्यं चिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरम् क्षुत्पिपासानामकाकालजचिन्तातुरमित्यर्थः ॥

क्षुद्रः । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ छलान्वेषिणि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बुः । पुं । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्ल्याम् । वनकरेला इति भाषा ॥

क्षुद्रकारलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः

क्षुद्रकुलिश: । पुं । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एकं कुष्ठं स्मृतं पूर्वं गजचर्मततः परम् । ततश्च चर्मदलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ विपादिकाभिधा चैव पामा कच्छूस्ततः परा । ततो दद्रुश्च विस्फोटः किटिभश्च ततः परम् ॥ ततश्चालसकं प्रोक्तं शताहश्च ततः परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिरः । पुं । दुष्खदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरकः । पुं । छोटागोखरु इति

भाषा प्रसिद्धे विकण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका । स्त्री । किङ्किण्याम् । घुं घुरु कौं धुनी कर्धनी इति च भाषा ॥ घण्टेव । इवेतिकन् । यद्वा । घण्टयति घण्टति वा । घटि दीप्तौ । ण्वुल् । क्षुद्रा चासौ घण्टिका च ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिविल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चुः । पुं । क्षुपविशेषे । त्वक्सार भेदिन्याम् ॥ स्त्री । पक्षिणां स्वल्पचञ्च्वाम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूडः । पुं । शरवल्लखगे । गुच्छ रक्ते ॥

क्षुद्रजन्तुः । पुं । स्वल्पजन्तौ ॥ आनकुलात् क्षुद्रजन्तवः । क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्यादथवा क्षुद्र एव यः । शतं वा प्रसृतौ येषाञ्च केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रश्चासौ जन्तुश्च ॥ शतपद्याम् ॥

क्षुद्रजम्बूः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । ह्रस्व फलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणाजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । अर्जके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसड़ इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदुःस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मरुस्थायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादिकुधान्ये । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्य मनुष्णं स्यात् कषायं लघु लेखनम् । मधुरं कटुकं पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम् ॥

क्षुद्रनासिकः । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । नःक्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

क्षुद्रपनसः । पुं । डहौ । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्णः । पुं । अर्जके ॥ त्रि । सूक्ष्मपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्पत्त्या म् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥

क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रफलः । पुं । } जीवद्रुमे । जी
क्षुद्रफलकः । पुं । } वनवृक्षे ॥

क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ कण्टकार्य्याम् ॥ अग्निदमन्याम् ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । वृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रमत्स्यः । पुं । छोटीमच्छीतिलोकप्रसिद्धमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसाः दोषत्रयविनाशनाः । लघुपाका रुचिकराः सर्व्वदाते हितामताः ॥ अतिवृष्याः पुंस्त्वकराः वृष्याः कासनिवारकाः ॥

क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कसेरुकन्दे ॥

क्षुद्ररोगः । पुं । चतुश्चत्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥

क्षुद्रवर्व्वणा । स्त्री । वरटायाम् ॥

क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुरायाः प्रभेदे ॥

क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षुद्रशङ्खः । पुं । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

क्षुद्रशार्दूलः । पुं । चित्रके । व्याघ्रान्तके । चीता इतिभाषा ॥

क्षुद्रशीर्षः । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पुं । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥

क्षुद्रशुक्तिः । स्त्री । } जलशुक्तिका-
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥

क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कटभ्याम् ॥

क्षुद्रश्लेष्मातकः । पुं । भूकर्बुदारके ॥

क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मार्जारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ सहतिसहते वा । षह० । अच् । टाप् क्षुद्रस्यसहा ॥

क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥

क्षुद्रश्वासः । पुं । अल्पश्वासरोगे ॥

क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्रा चासौहिङ्गुलीच ॥

क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कार्येत्वल्पाम् लंग्राह्यम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिंस्रायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुद्यति क्षुद्यतेवा । क्षुदिर्सम्पूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ वादरसायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । ह्रस्वमूलाग्निमन्थवृक्षविशेषे । लघुमन्थे । तनुत्वचायाम् । क्षोटीगणियारी इतिभाषा ॥ क्षुद्राग्निमन्थद्वयञ्चैव तुल्यं वीर्य्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वधीषया ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तचक्षूरोगस्यौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घातः । पुं । पोनामाछे । पोनामाच इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राण्डपण्डानां मत्स्याः क्षुद्राण्डमत्स्याः । तेषांसङ्घातः ॥

क्षुद्रापामार्गः । पुं । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठ आमला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसंज्ञः । पुं । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्रः । पुं । कोषाम्रे । सुकोषके ॥

क्षुद्राम्रपनसः । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ अम्लचुक्राम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । माखाञ्चायाम् । चाङ्गेर्य्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवासे ॥

क्षुद्रेर्वारुः । पुं । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपायः । पुं । मायादिषु । मायोपेक्षेन्द्रजालानि क्षुद्रोपायाइमेत्रयः ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मसूप्याम् ॥ रसवीर्य्यविपाकेषु सदृशी पूर्व्वयास्वयम् । पूर्व्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूकः । पुं । डुण्डुले । शाकुनेये । लक्कूसल् इतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ बुभुक्षोत्पादकौदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशलः । पुं । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुरः । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धुः कामातुराणां नभयं नलज्जा । चिन्तातुराणां नसुखं न निद्रा क्षुधातुराणांनबलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजननः । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधाकरी । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षुधोत्पादकवटिकायाम् ॥

क्षुधासागररसः । पुं । भैषज्यरत्नावल्युक्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधितः । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षिते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षुधेरकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पुं । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् इति उनन् ॥

क्षुपः । पुं । ह्रस्वशाखाशिफे । आस्फोटकादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ सत्यभामासुते ॥ कुशद्वीपस्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकात् पः । क्षुपम् ॥

क्षुपाकुः । पुं । पानीयामलके ॥

क्षुपशोभमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुभा । पुं । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षुभ्नाति स्म । क्षुभ सञ्चलने । क्तः । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तमनसोः ॥ तथाच क्षुब्धो वा क्षुभि- ...... ॥

क्षुभः । पुं । ...... ॥

क्षुर

तावामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । भीते ॥ क्षुभितः । क्तः ॥

क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥ छंद इति पर्वतीयभाषाप्रसिद्धलताभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकात् मक् । कित्त्वात् सुरुत्वधातोः क्षुभेतिवत् । ......पूर्वकत्वान्न गुणः ॥

क्षुरः । पुं । लोमच्छेदनास्त्रे । नापितास्त्रे । क्षुर इति भाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ मदनपिप्पलीतके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ ....। निपातनात् ......भावश्च ॥ क्षुरश्च क्षुरो वा ॥

क्षुरकः । पुं । गोक्षुरे ॥ तिलकवृक्षे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरकः शीतलो वृष्यः स्वादुम्लः पिच्छिल ...... ॥ क्षुरति । क्षुर० । क्षुर शिलिपसंज्ञयोः ॥ क्षुरमवान् ...... ॥ भूलाक्षुगी ......

क्षुरकर्म । न । क्षौरे ॥ ....

क्षुरधानम्। न। नापितोपस्कराधाने। गुच्छी इतिपर्व्वतीयभाषा॥ क्षुरो धीयतेऽस्मिन्। धाञोल्युट्॥

क्षुरधारः। पुं। महानरकविशेषे॥ अस्त्रविशेषे॥

क्षुरपत्रः। पुं। शरे॥ त्रि। क्षुरतुल्यपर्णयुक्ते॥

क्षुरपत्रिका। स्त्री। पालङ्क्यशाके। पालङ् इतिभाषा॥

क्षुरप्रः। पुं। शरविशेषे॥ घासच्छेदनास्त्रे। खुरपा इतिभाषा॥

क्षुरभाण्डम्। न। क्षुराधारे। गुच्छी इतिपर्व्वतीयभाषा॥

क्षुरमर्द्दी। पुं। नापिते॥

क्षुरमुण्डी। पुं। नापिते॥ मुण्डं करोतीतिमुण्डी। क्षुरेणमुण्डी॥

क्षुराङ्गः। पुं। गोक्षुरे॥

क्षुरिका। स्त्री। पालङ्क्यशाके॥

क्षुरिकापत्रः। पुं। शरे॥

क्षुरिणी। स्त्री। नमस्कार्य्याम्। वराहक्रान्तायाम्॥ नापितभार्य्यायाम्॥

क्षुरी। पुं। नापिते॥ क्षुरोऽस्यास्ति इनिः॥

क्षुरी। स्त्री। छुरिकायाम्॥

क्षुल्लः। त्रि। अल्पे॥ लघौ॥ चोदनम्। क्षुदिर् सम्पेषणे। सं०क्विप्। क्षुदं लाति। आतोनुपेतिकः। तोर्लि॥ यद्वा। क्षुद्यते। स्फायितञ्चीतिरक्। रलयोरेकत्त्वम्। कपिलकादित्वाद्दालत्त्वम्॥

क्षुल्लकः। पुं। क्षुद्रशङ्खे॥ नीचे। पामरे॥ अल्पे॥ कनिष्ठे॥ दुःखिते॥ खले॥ क्षुल्लशब्दात् स्वार्थेकन्॥ यद्वा। क्षुणत्ति क्षुद्यते वा। क्षुदिर्० क्षुदश्चोदेशः। स्फायीतिरक्। क० लत्त्वम्॥ यद्वा। क्षुधालक्ष्यते। लकआस्वादने। पुंसीतिघः॥

क्षेत्रम्। न। शरीरे। इन्द्रियाश्रः कर्म्मसंचिते भोगायतने॥ यथोक्तम्। इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चचेन्द्रियगोचराः। इच्छाद्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः॥ एतत् क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतमिति॥ सस्यस्यैवास्मिन्नसकृत्कर्म्मणः फलस्यनिर्वृत्तेः॥ केदारे। व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने॥ सिद्धस्थाने॥ कलत्रे। पत्न्याम्॥ भारतादौ॥ भगे॥ अङ्गे॥ मेषादिराशौ॥ यथा। मेषस्त्वङ्गारकक्षेत्रंवृषः शुक्रस्यकीर्त्तितम्। मिथुनञ्चबुधक्षेत्रं सोमस्य कर्कटस्तथा॥ सूर्य्यक्षेत्रंभवेत्सिंहः कन्याक्षेत्रं बुधस्यच। तुलाक्षेत्रंतुशुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा। धनुः सुरगुरोःक्षेत्रंशनेर्मकरकुम्भकौ॥ मीनः सुरगु

रोऽश्चैव शत्रुभेदं प्रकीर्त्तितम् ॥ ली
लावत्यादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे
॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । क्षिक्ष
ये क्षिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकरः । पुं । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्रं
करोति । दिवाविभेत्यादिनाटः ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुङ्क्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् ।
पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रजः । पुं । द्विपितृके पुत्रविशेषे ।
स्वपत्न्यामन्यद्वाराजनितपुत्रे ॥ य
थाह बोधायनः । मृतस्यच प्रसूतो
यः क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येना
नुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रजः स्मृ
त इति । अस्यार्थः । क्लीवादेः स्वे
क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रसूतः क्षे
त्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्त
ल्पजः प्रमीतस्य क्लीवस्यव्याधितस्य
वा । स्वधर्मेणानियुक्तायां सपुत्रः क्षेत्र
जः स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बुइ इति गौड
भाषा प्रसिद्धे तृणविशेषे । गोमूत्रि
कायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ वणिक्का
याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिका
याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रज्ञः । पुं । आत्मनि । पुरुषे । शरी
रस्य कर्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीरा

धिदैवते ॥ योऽस्यात्मनः कारयिता
तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते । इति मनुः ॥
क्षेत्राण्याणि शरीराणि, तेषांचैव
यथासुखम् । आत्मानं वेत्ति संयो
गा दतः क्षेत्रज्ञउच्यते इति ब्रह्म पु
राणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम अधिदेवे
दक्षिणेचक्षुषि व्यवस्थितो द्रष्टा चक्षु
षोः करणानां नियन्ता कार्यकरण
स्वामी हिरण्यगर्भविराड्भ्यां स
मष्टिदेहाभ्यामन्य इतिव्याख्यातारः
॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥
कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्रं शरीरं
तज्जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतो
नुपसर्गेकः ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । दुःस्पर्शायाम् ।

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रपतिः । पुं । क्षेत्रपाले ॥ कृषादिषु
॥ यथा । कश्चन् क्षेत्रपतिम् प्राहुः
केचि दन्यं मथापरे । स्वामी स एव
वा कश्चित् क्षेत्रस्य पतिरुच्यते इति ॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेतपापड़ा इति
प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपालः । पुं । देवताविशेषे ॥ भेदा
एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्य कीर्त्तिताः
। मातृकाक्षरभेदेन सम्भिन्ना नाम
भेदत इति ॥ प्रयोगस्त्वेतत् । ना
मयदस्य वर्गानां यो वर्णो मातृकाक्षरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित् । तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो न संशय इत्यादि ॥ विशेषः प्रयोगसारे द्रष्टव्यः ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कट्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित् । पुं । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भवः । पुं । चञ्चुक्षुपे ॥ भिण्डाक्षुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूतः । पुं । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीवः । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवो जीविका अस्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिपदेवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकारांश्च श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसारः ॥

क्षेत्राधिपः । पुं । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणि स्युरजादयः ॥ इति ज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

क्षेत्रिकः । पुं । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पुं । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ इनः ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रियः । पुं । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्सार्हे ॥ परक्षेत्रे चिकित्स्यः । शरीरान्तरे चिकित्स्य इत्यर्थः । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य इति परक्षेत्रशब्दात् घच् परशब्दस्य लोपश्च निपात्यते ॥ अन्यस्य भार्यायामन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादयः क्षेत्रियाः ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेत्रेक्षुः । पुं । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाषा ॥

क्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिप प्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपकः । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्था च नारी भवति कर्कशा । आयुषः क्षेपणार्थन्तु दातव्यं स्त्रीधनं सदेति हारीतः ॥

क्षेपणिः । स्त्री । डाँड इति ख्याते नौ

काण्डे ॥ क्षिप्यते ऽनया । क्षिप प्रेरणे । क्षिपेः किच्चेत्यनिः । बाहुलकात् गुणः ॥ जालप्रभेदे ॥

क्षेपणी । स्त्री । नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

क्षेपणीयः । पुं । भिन्दिपाले । पाषाणप्रक्षेपणास्त्रे ॥ त्रि । क्षेपणार्हे ॥

क्षेपिमा । पुं । क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेपिष्ठः । त्रि । अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषामतिशयेन क्षिप्रः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुतिः ॥

क्षेपीयान् । त्रि । क्षिप्रतरे ॥ अयमनयोः क्षिप्रः । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेप्ता । त्रि । क्षेपणकर्त्तरि ॥ क्षिपति । क्षिप० । तृच् ॥

क्षेमः । पुं । चण्डायाम् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पुं । न । लब्धरक्षणे ॥ कल्याणे । कुशले ॥ मोक्षे ॥ चतुर्थताराद्याम् ॥ त्रि । तद्वति ॥ क्षयत्यशुभम् । क्षि० । मन् ॥ क्षिणोति वा । क्षि हिंसायाम् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन्निति मन् ॥

क्षेमकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पाण्डुवंशजे राजपुत्रे ॥ परीक्षिदादयः क्षेमकान्ताः कलेः सप्तशतसंवत्सरपर्य्यन्तं राजानः आसन् । ततोऽस्य वंशस्य विश्रान्तिः । ततः सोमवंशशाखान्तरे मगधवंश्या राजानः कलौ बहुकालं स्थिताः ॥ नागविशेषे ॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकरः । त्रि । मङ्गलकारके ॥ क्षेमङ्करः ॥

क्षेमकरी । स्त्री । भवान्याम् ॥

क्षेमकारः । त्रि । शुभङ्करे ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽच्चेत्यच् ॥

क्षेमङ्करः । त्रि । क्षेमकारे । अरिष्टताती ॥ क्षेमप्रियमद्रे ण्वचेति खकारात् खच् । मुमागमः ॥

क्षेमङ्करी । स्त्री । देवीविशेषे ॥ भगवत्यामूर्त्यन्तरे शङ्खचिल्लायाम् ॥ यथा । कुङ्कुमारुण सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधवलानने । मत्स्यमांसप्रिये देवि क्षेमङ्करि नमोऽस्तु ते इति दर्शने नमस्कारमन्त्रः ॥

क्षेमफला । स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमाय फलान्यस्याः ॥

क्षेमवान् । त्रि । मङ्गलयुक्ते ॥

क्षेमशूरः । त्रि । निर्भयस्थाने बलप्रकाशके ॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ क्षेमङ्कर्याम् ॥ धनकर्याम् क्षयक्षयशुभम् । क्षि० । क्षिणोति दुःखम् । क्षि हिंसायाम् । मन् । टाप् ॥

क्षेम्यः । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

क्षेयम् । त्रि । क्षेतुंयोग्ये पापादौ ॥ क्षि० । अचोयत् । गुणः ॥

क्षैमम् । न । क्षेमवृन्दे । कैदार्ये ॥ क्षेत्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते ॥ क्षीरे संस्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

क्षोडः । पुं । आलाने । गजबन्धन्याम् ॥

क्षोणिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्निः ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षोणीप्राचीरः । पुं । समुद्रे ॥

क्षोदः । पुं । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ क्षुद्यते । क्षुदिर् सम्पेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षमः । त्रि । । विचारसहे ॥

क्षोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोदिष्ठः । त्रि । अतिक्षुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेन क्षुद्रः । अतिशायने तमबिष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेन क्षुद्रः । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोद्यः । त्रि । क्षोदनीये । चूर्णितुं योग्ये ॥

क्षोभः । पुं । व्यर्थमितस्ततः सञ्चलने ॥ क्षोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभकः । पुं । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

क्षोभणः । पुं । कामबाणविशेषे ॥ क्षोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम् पुरुषञ्चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरिः । क्षोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तौ इत्यर्थः ॥ क्षोभयति । क्षुभ सञ्चलने । ल्युः ॥

क्षोभितः । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

क्षोमः । पुं । न । मण्डपोपरिशालायाम् । अट्टे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥

क्षोमकः । पुं । गणहासके । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिकाः कपिलाः सूक्ष्माः क्षुद्राख्या स्तत्कृतम्मधु । मुनिभिः क्षौद्र मित्युक्तं तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिकवत् क्षौद्रं विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभिः कृतम् । क्षुद्रा भ्रमरवटरपादपादन्नित्यम् ॥ पुं । क्षितिकणे । पांशौ ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजातिविशेषे ॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातुः । पुं । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रियः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेहः । पुं । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । कषायं मधुरं रूक्षं क्षौद्रमेहं वदेद्बुधः । कषायं कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिया मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौमः । पुं । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलांशुके ॥ शणजेवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमावृतेरथे ॥ क्षुवन्त्यन ।

ट्क्षु० । कर्त्तिस्तु स्वितिरःन् । ततः प्रत्ययण् ॥ क्षुमायाः विकारः । तस्य विकारइत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेनपरिवृतोरथः । परिवृतोरथइत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीनां कर्त्तनंसम्यसाधनम् । सम्यसाधनम् दविषीकरणम् ॥ व्रतादिसंयमे क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रताना मुपवासानां श्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । न करोति क्षौरकर्म सोऽशुचिः सर्वकर्मसु ॥ स्वयंमाल्यंस्वयंपुष्पं स्वयं घृष्टञ्चचन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौरं शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौ दुःखं सुखं चन्द्रे कुजेमृत्यु र्बुधेधनम् । मानं हन्तिगुरोर्वारे शुक्रे शुक्रक्षयेभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषाः स्युः क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अत्रहृद्गर्गः । केशवमानन्तपुरं पाटलिपुत्रं पुरीमहिच्छत्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरतां क्षौरविधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवज्जतुल्यतीक्ष्णाढगृहे ॥

क्षौरिकः । पुं । नापिते ॥ इतिशब्द

क्ष्मा.

क्ष्मा ...

च्युतः । त्रि । निर्गते । प्रच्युते ॥
क्ष्माधृतोष्ठ । च्युतेजने । क्तः ॥

क्ष्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ क्षमते भारम् । क्षमूष् सहने । क्षमेरुपधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

क्ष्माजः । पुं । भौमे ॥

क्ष्मातलम् । न । भूतले ॥

क्ष्मापतिः । पुं । राजनि ॥ क्ष्मायाःपतिः ॥ क्ष्मांपातिवा । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

क्ष्माभुक् । पुं । राज्ञि ॥ क्ष्मांभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

क्ष्माभृत् । पुं । नृपे । भूपे ॥ शैले । पर्वते ॥ क्ष्मांबिभर्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

क्ष्मानाथः । पुं । वासुदेवे । भगवति ॥ क्ष्मा भूमिः मा लक्ष्मीः । तयोर्नाथः ॥

क्ष्वेडः । पुं । ध्वनौ ॥ कर्णनादे ॥ विषे ॥ पीतघोषायाम् ॥ न । लोहितार्करफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरादे ॥ कुटिले ॥ क्ष्वेडते मोचयति ॥ ञिक्ष्विदा । पचाद्यच् ॥ णि ण्यन्तेन वा । ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः । पचाद्यच् । कृ० ॥

क्ष्वे.

वर्जितः । क्ष्वेडपक्वे । अच् ॥ घोरेऽर्थः ॥

क्ष्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । मोचना इति भाषा ॥

क्ष्वेडमानम् । न । नादे ॥

क्ष्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंहनादे ॥ कोषातक्याम् ॥ क्ष्वेडनाद् ॥ क्ष्वेडनं वा । ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः मोचनयोरित्येके । अच् । कृ० ॥ सिंहनादे कुञ्जभेदमन्वीक्षम् । विशेषैर्व्याकृत इति परिभाषया पुंस्त्वं ॥

क्ष्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

क्ष्वेडिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ क्ष्वेडितृ० । ण्वुल् । टाप् । स्वार्थे का ॥

खः

खः । पुं । खकारे ॥ स्वर्गे ॥ न । इन्द्रिये ॥ पुरे ॥ क्षेत्रे ॥ शून्ये ॥ बिन्दौ ॥ विहायसि ॥ संवेदने ॥ देवलोके ॥ कर्मणि ॥ ...

भरणौ ॥ खन्यते खनति वा । खनु अवदारणे । अन्येभ्योपीति डः ॥ खर्व स्मिन् वा । खर्व गतौ । डः ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तलः । पुं । शम्भौ । शिवे ॥

खक्खटः । पुं । कक्खटे । कठिने ॥ खक्खति । खक्ख हसने । शकादिभ्योऽटन् ॥

खगः । पुं । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गणे । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृ गतौ । अन्येभ्योपीति डः ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीनादिगतिचेष्टायाम् ॥ यथा । डीनं प्रडीन मुड्डीनं सण्डीनं परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीनं डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पतायास्चपक्षिणाम् । गतिप्रभेदाः पक्षिगृहं कुलायोनीडमस्त्रिया मितिजटाधरः ॥

खगतिः । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगपः । पुं । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतोनुपेतिकः ॥

खगपतिः । पुं । गरुडे ॥ खगानाम् पतिः ॥

खगमः । पुं । खेचरे ॥

खगवक्रः । पुं । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगशत्रुः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानांस्थानम् ॥

खगान्तकः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥

खगासनः । पुं । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानांवा आसनं यस्मिन् सः ॥ खगो गरुडः आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्रः । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्रः ॥

खगेन्द्रध्वजः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजे यस्य । खगेन्द्रो ध्वज श्चिह्नं यस्य वा ॥

खगेश्वरः । पुं । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वरः ॥

खगोलः । पुं । आकाशमण्डले ॥ तस्य विवरणं यथा । एतद्ब्रह्माण्डं सच्छिद्रं कटाहद्वयस्य गोलाकारसम्पुटतुल्यम् । यत्र भूर्भुवःस्वर्महर्जनतपः सत्यसंज्ञकानि सप्तभुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये यः परिधिः स आकाशकक्ष्या । तन्मध्ये परावहपरिवहसुवहसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनांस्थानानि अधोधःक्रमेणसन्ति । तदधस्तात् अधोधःस्थितपूर्वाभिमुखशनिवृहस्पतिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्तं दक्षिणो

त्तरस्थितधुवाख्यताराद्वयेन बद्धं नक्षत्रचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोधोधः क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तः सप्तोत्तरगति रावहवायुर्भ्रमति । एतद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिकां शक्तिं विभ्राणो भूगोलः शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता नागसुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसोपेता रम्याः पातालरसातलमहातलतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका ऊर्द्धोर्द्धक्रमेण सप्तपातालभूमयश्च सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एका ध्रुवताराभ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्याध्रुवतारा भ्रमतीति ॥

खगडः । पुं । खागड़ा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । पोटगले । इत्यमरकाश ॥

खङ्कुरः । पुं । भूर्णकुन्तले ॥

खचमसः । पुं । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचरः । पुं । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये ॥ यथाशाम्बरवंशयथा । खचरस्य सुतस्य सुतः खचरः खचरस्यपिता न पुनः खचरः । खचरस्यसुतेन हतः खचरःखचरी परिरोदिति हा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ लघु स्तथा । शान्ते ऽथवा शान्तरसे भवे देषदशाचरइतिसङ्गीतदामोदरः ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खेचरति । चर० । चरेष्टः ॥

खचितः । त्रि । करम्बिते । ग्रथिते । संयुक्ते । क्षुरिते । व्याप्ते ॥

खजः । पुं । दर्व्याम् । कर्छी इति भाषा ॥

खजकः । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दभ्रि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यःकपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घनैः सहोरगा वियति कीटलूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं खजलं मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थे ॥ प्रहृते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाकः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराकः ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी चमचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पुं । बुद्धभेदे ॥ खंजयति । जि० । क्विप् । तुक् ॥

खज्योतिः । पुं । खद्योते ॥

खञ्ज । ञि । विकलगतौ । खोडं । खोडा लंगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खञ्जगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तल्लक्षणं यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जकः । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारिः । पुं । सुषायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेटः । पुं । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेलः । पुं । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जनः । पुं । खञ्जरीटे । खञ्जला इतिभाषा ॥ अस्य लक्षणाध्यायः । खञ्जननामा योऽयं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तत्रच त्वारःखञ्जना भवन्ति। तेषांनामान्यह । स्थूलोऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारकोभद्रः १ । आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णोगलेऽस्यबिन्दुः सितकरटान्तः सरिक्तकृद्रिक्तः ३ । पीतोगोपीत ४ इतिक्लेशकरःखञ्जनोदृष्टः ॥ अथ कस्मिन्स्थाने दृष्टः कीदृक्फलङ्करोतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाश्रयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजंगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाछत्रध्वजचामराद्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु । दधिपात्रधान्यकूटेषु च श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्वादुन्नाशिर्गोरससम्पन्नगोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो वधबन्धो ऽशुचौ भवति रोगः । पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ अन्यदप्याह । महिषोष्ट्रगर्द्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफलःखञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते ययादिशाखञ्जनो नृपं यान्तम् । पश्येत् तया गतस्य क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥ अथप्रसङ्गप्रदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तलेऽस्ति काचः । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त-

कौतुकोपनयनाय खनेद्धरित्रीम् ॥
अन्यच्छुभाशुभमाह । मृतविकल
विभिन्नरोगितः स्वतनुसमानफल
प्रदः खगः । धनकृद्भिनिन्दनीयमा
नको वियति च बन्धुसमागमप्रदः ॥
अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह ।
नृपति रपि शुभं शुभप्रदेशे खग म
वलोक्य महीतले विदध्यात् । सुर
भिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिन
न्दित मेव मेति वृद्धिम् ॥ अथाशु
भे खञ्जने दृष्टे विधानमाह । अशु
भ मपि विलोक्य खञ्जनं द्विजगुरु
साधुसुरार्चने रतः । न नृपति र
शुभं समाप्नुयाच्च यदि सप्तदिना
निमांसभुक् स्यात् ॥ अथ बालफ
लप्रदर्शनार्थ माह । आवर्षात् प्रथ
मे दर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशे
षात् । दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षशा
न्तादीप्तादिभिश्चोह्यम् ॥ इतिवा
राह्यां खञ्जनचारो नामाध्यायः ॥ ४३
विशेषः शकुने ॥ दिग्विशेषे ऽस्य
शब्दफलम । वित्तं ब्रह्मणि कार्य
सिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभयं याम्या
मपिभयं सुरद्विषिकलि र्लाभः स
मुद्रालये । वायव्यां वरवस्त्रगन्धस-
हितं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां
मरणं ध्रुवंविगदितं दिग्लक्षणं ख
ञ्जने ॥ ज्येष्ठीवतच्युतेप्येवंबोध्यम् ॥
न । गमने ॥ खञ्जति । खजि० ।
नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

खञ्जनकः । पुं । खञ्जने ॥

खञ्जनरतम् । न । यतीनां गोपनीये
रते ॥ यमिनां यद्रतं गोप्यं तत् ख
ञ्जनरतं विदुरित्युक्तेः ॥

खञ्जना । स्त्री । खञ्जरीटसमपक्षिणि
। क्षुद्रखञ्जनजातौ । सर्षप्याम् ॥

खञ्जनिका । स्त्री । खञ्जनाकृतौ । स
र्षप्याम् । शापुत्रिकायाम् ॥ खञ्जने
व । स्वार्थेकः । टाप् । इत्वम् ॥

खञ्जरीटः । पुं । खञ्जने ॥ असिधाराया
म् ॥ व्रतचारिणि ॥ खञ्जइवखञ्ज
ति । खगतौ । वाहुकात् कीटन् ॥

खञ्जा । स्त्री । छन्दः प्रभेदे ॥

खटः । पुं । अन्धकूपे ॥ कफे ॥ प्रहारा
न्तरे ॥ टङ्के ॥ तृणे ॥ लाङ्गले ॥ क
त्तृणे ॥ खटकाङ्क्षायाम् । अच् ॥

खटकः । पुं । नागवीटे । टाङ्करे ॥

खटकामुखः । पुं । शराकर्षणमुद्रायाम्
॥ हस्तकविशेषे ॥

खटिकः । पुं । कुञ्चितपाणौ ॥

खटिका । स्त्री । शैलखडी इति प्रसिद्धा
यां कठिन्याम् । लेखनद्रव्ये ॥ कर्णर
न्ध्रे ॥ क्षीरणे ॥

खटिनी । स्त्री । खट्याम् । खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजिच्छीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादौ तद्गुणाः प्रोक्ता भक्षिता मृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वेच गुणैस्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टनः । त्रि । खर्व्वे ॥

खट्टाशः । पुं । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टिः । पुं । शवयाने । अन्तशय्यायाम् ॥

खट्टिकः । पुं । खटीक इतिख्याते मांसविक्रयिणि ॥ महिषीक्षीरफेने । शाकुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरकः । त्रि । खर्व्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुंस्काच्चेति पक्षेइत्त्वाभावः ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खट्यते निद्रालुभिः । खट्काङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभिः काष्ठखण्डैस्तु खट्वेति प्रतिपद्यते ॥ विशेषो युक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशिंब्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्य्याणामितिपक्षे आत्वम् ॥

खट्वाङ्गः । पुं । सूर्य्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पुं । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पुं । शिवे ॥

खट्वारूढः । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेदं व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्य्यएव भूमिशयनार्होपि यः खट्वामारोहति सजाल्मः । रूढस्वायम् । तेन खट्वा मारोहतु मावा निषिद्धानुष्ठानपरः सर्व्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति निन्द्यतत्पुरुषः ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ खल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चेतीत्वम् ॥

खडः । पुं । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पुं । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री ।
खडक्की । स्त्री । पक्षद्वारे । खिड्की इतिभाषा ॥ इति हारावली ॥

खडयूषः । पुं । यूषवि० ॥ यथा । तक्रं

कपित्थैर्वा क्रैरीमरिचा जाजिचिच-
कैः। सुपक्वं खण्डयूषोऽयं चक्रदत्तेन
भाषितः ॥

खडिका । स्त्री । ⎫ सेलखड़ी इतिभा
खडी । स्त्री । ⎭ षा प्रसिद्धायां क
ठिन्याम् ॥

खडुः । पुं । मृतशय्यायाम् ॥

खड्गम् । न । लोहे ॥

खड्गः । पुं । खागइतिख्याते गण्डकशृङ्गे
॥ बुद्धभेदे ॥ गण्डके । गैंडा इति
प्रसिद्धवनमृगे ॥ चोरकनामगन्ध
द्रव्ये ॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते
शस्त्रे । असौ । चन्द्रहासे ॥ खण्डति
। खण्डिभेदने । छापूखण्डिभ्यः किदि
तिगन् । आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वा
न्नुम् ॥ अथ खड्गविषयकत्रयोदश
विधसञ्चरणं महाभारते । यथा मण्ड
लाकारतः खड्गभ्रामणंभ्रान्तमुच्यते १
। तदेवबाहुमुद्यम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरि
तम् २ ॥ भ्रामणं स्वस्य परितः खड्ग
स्याविद्ध मुच्यते ३ । परप्रयुक्तशस्त्र
स्य वारणार्थ मिदंत्रयम् ॥ शत्रो रा
क्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुतं मतम् ४
। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनं प्रसृतं म
तम् ५ ॥ वञ्चयित्वा रिपौ शस्त्रपात
नं गदितं स्मृतम् ६ । परिहृत्य भ
वे च्छत्रो वामदक्षिणतो गतिः ७॥
पश्चात् पदापसरणं निहत्य सम्प्र
चक्षते ८ । अन्योन्यताडनं प्राहुः
सम्पातमुभयो रपि ९ ॥ आधिक्य
मात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदी
रितम् १० । अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रा
मणं भारतं स्मृतम् ११ ॥ विचित्र
खड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम्
१२ । निर्जीय चर्मणि क्षेपो यद्वेः
सात्त्वतं हितत् १३ ॥ इति ॥

खड्गकोषः । पुं । असिपिधाने । खड्गपत्रे ॥

खड्गज्ञानम् । न । खड्गपरीक्षायाम् ॥

खड्गटः । पुं । इक्षुकाशे ॥

खड्गधेनुः । स्त्री । खड्गपुत्रिकायाम् । छु
री इति भाषा ॥ गण्डकस्त्रियाम् ॥

खड्गपत्रः । पुं । असिकोषे । खड्गलता
याम् ॥

खड्गपरीक्षा । स्त्री । खड्गज्ञाने ॥ यथा ।
अङ्गं रूपं तथा जाति र्नेत्रारिष्टे
च भूमिका । ध्वनि र्मान मिति
प्रोक्तं खड्गज्ञानाष्टकं शुभम् ॥ अभि
न्ने दृश्यते यादृक् विभिन्ने घटिते
तथा । यदेव दृश्यते चिह्नं तदङ्गं
सम्प्रचक्षते १ ॥ नीलकृष्णादिकं
खड्गे रूप मित्यभिधीयते २ । तेनै
व यत् प्रतीतं स्यात् तज्जाति रिति
गद्यते ३ ॥ अङ्गातिरिक्तं यज्जाति
स्तन्मात्रात्यो ... । तत्रैव

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारदः ४॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छुक्ल्यापस्तूचकम्। तदरिष्टमिति प्राहुः ५ भूमिरङ्गादिधारणम् ६॥ यः खड्गे जायते शब्दो नखदण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तुलनामानं ८ ज्ञानमष्टविधन्त्विदम्॥ पञ्चाशा निपुणैः खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमाः। अन्या वकृत्रिमैः ज्ञेया ता वेव सहजा विति॥ शत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा। त्रिंशन्नेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मतः। मानन्तु द्विविधं प्रोक्तमित्येषांसङ्ग्रहो मतः॥ इति॥ विशेषस्तु लौहार्णवलौहप्रदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्यः॥

खड्गपिधानम्। न। } खड्गकोषे। परीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥
खड्गपिधानकम्। न। }

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपज्ञाने॥ तत्रादौ खड्गस्य प्रमाणं व्रणानाञ्च शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशतार्द्धमुत्तम ऊनः स्यात् पञ्चविंशतिः खड्गः। अङ्गुलमानाज्ज्ञेयो व्रणोऽशुभो विषमपर्वस्थः॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीवृक्षवर्द्धमानात

पत्रशिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्। सदृशा व्रणाः प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभलक्षणानि। कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चिकाकृतयः। खड्गे व्रणा न शुभदा वंशानुगताः प्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्वः कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृङ्मनोनुगतः। अस्वन इति चानिष्टः प्रोक्तविपर्य्यस्त इष्टफलः॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणितं मरणायोक्तं पराजयायाप्रवर्त्तनं कोशात्। स्वयमुद्गीर्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भवति खड्गे॥ *॥ अथ परिभाषार्थमाह। नाऽकारणं विवृणुयान्न विघट्टयेच्च पश्येन्न तत्र वदनं न वदेच्च मूल्यम्। देशं न चास्य कथयेत् प्रतिमानयेच्च नैवस्पृशेन्नृपतिरप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रतश्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टौ दृष्टायां व्रणज्ञानमाह। यस्मिन् तत्सम्प्रदेशे व्रणो भवेत्तद्वदेव खड्गस्य। वनितानामिव तिलको गुह्येवाच्यो मु

खेटृष्ट्वा ॥ * ॥ अथव्रणोपायमाह ।
अथवा स्पृशति यदङ्गं प्रष्टानिस्त्रंश
भृत् तद्दवधाय । कोशस्यस्यादेश्यो
व्रणोपि शास्त्रं विदित्वैवम् ॥ शिर
सिस्पृष्टे प्रथमेङ्गुले द्वितीयेललाट
संस्पर्शे। भ्रूमध्येचतृतीये नेत्रस्पर्शेच
तुर्थेच ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्री
वांसकेचपञ्चाद्याः । उरसिद्वादश
संस्थस्तयोदशःकक्षयोर्ज्ञेयः ॥ स्तन
हृदयोदरकुक्षौ नाभौतु चतुर्दशा
दयोज्ञेयाः । नाभीमूलेकच्यां गुह्ये
एकोनविंशतितः ॥ ऊर्वोर्द्वाविंशेस्या
दूर्वोर्मध्येव्रणस्तयोविंशे । जानुनिच
चतुर्विंशजङ्घायांपञ्चविंशेच ॥ जङ्घा
मध्येगुल्फेपार्ष्णौपादे तथाङ्गुलिष्व
पिच । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि
तिमतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषांव्र
णानांफलान्याह । पुत्रमरणं धना
प्ति र्धनहानिः सम्पदश्च वन्धश्च ।
एकाद्यङ्गुलसंस्थे व्रणैः फलं निर्दिशे
त् क्रमशः ॥ सुतलाभः कलहो ह
स्तिलब्धिः पुत्रमरणधनलाभः । क्रम
शा विनाशवनितासिचित्तदुःखानि
षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानिः स्त्रीलब्ध
यो वधहृद्धिमरणपरितोषाः । ज्ञेया
श्वतुर्दशादिषु धनहानि श्चैकविंशे
स्यात् ॥ विलासिर निर्वाणिर्धनाग

मोऽरिमृत्युसम्पदोऽस्वत्वम् । ऐश्वर्यं
मृत्यु राज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति
यावत् ॥ अनिर्वाणिर्मृत्युः ॥ परते।
न विशेष फलं विषमसमस्थास्तु पा
पशुभफलदाः। केचिदफलाः प्रदिष्टा
स्त्रिंशत्परतोशमितियावत् ॥ * ॥
अथगन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प
लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग
न्धः । शुभदोऽनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे
दसःसदृशगन्धः ॥ कूर्मवसासृक्क्षा
रोपमश्चभयदुःखदोभवतिगन्धः। वै
दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ-
द्धिकरः ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम् । दृ
ष्टमैाशनशस्य शस्त्रपानं रुधिरेण
श्रियमिच्छतः प्रदीसाम् । हविषा
गुणवत्सुताभिलिप्सोः सलिलेनाच्च
यमिच्छतश्चवित्तम् ॥ वडवोष्ट्रकरेणु
दुग्धपानंयदिपापेन समीहतेर्थसि
द्धिम् । झषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धैः क
रिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः ॥ आर्कं
पयोहुडविषाणमसीसमेतं पाराव
ताखुशकृताचयुतः प्रलेपः । शस्त्रस्य
तैलमथितस्य ततोऽस्यपानंपश्चाच्छ्रि
तस्य नशिलासुभवेद्विघातः ॥ क्षारे
कदल्या मथितेनयुक्ते दिनोषितेपा
यसमायसंतत् । सम्यक्छितं चाश्म
निर्नैतिभङ्गं नचान्यलोहेष्वपितस्य

कौण्यम् ॥ इतिवाराह्याम् ४८ अध्यायः ॥

खड्गिकः । पुं । महिषीक्षीरफेने ॥ शौनिके । मांसविक्रयिणि ॥

खड्गी । पुं । गण्डके । तुङ्गमुखे । बज्रचर्म्मणि ॥ खड्गःशृङ्गमस्त्यस्य । इनिः ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खड्गधरे ॥

खण्डः । पुं । इक्षोर्विकारविशेषे । ऐचवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम् । खण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्येत्यच - ॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चक्षुष्योबृंहणोहिमः । वातपित्तहरःस्निग्धोबल्योवान्तिहरःपरः ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पुं । न । भित्ते । शकले ॥ खण्ड्यते । खडिभेदने । कर्म्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्यते वा । खन० । अमन्ताड्डः ॥

खण्डकः । पुं । सितायाम् । चीनी इतिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्णः । पुं । आलुविशेषे । वज्रकन्दे । सकरकन्द इतिभाषा ॥ कटुपाकी खण्डकर्णः कफपित्तविनाशनः ॥

खण्डकालु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्जूरम् । न । खर्जूरइतिख्याते

पक्वान्ने ॥

खण्डजः । पुं । गुडे ॥ यवासशर्करायाम् ॥

खण्डजोद्भवजः । पुं । तवराजोद्भवखण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

खण्डतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । द्रुतमेकं भवेद्यत्र खण्डतालः स उच्यते । अपरं नियतं विनेति दामोदरः ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशुः । पुं । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्डः । खण्डः परशुरस्य ॥ जामदग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खडि० । पचाद्यच् । खण्डः परशुरस्य ॥

खण्डपर्शुः । पुं । पर्शुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ चूर्णलेपिनि ॥ खण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिकेये ॥ खण्डयतीति खण्डः । सदाऽसुरवधे खण्डः पर्शुरस्य ॥ अमरदन्तहन्तीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपालः । पुं । शूद्रायां क्षत्रियाज्जाते । मयरा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोदके ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डलवणम् । न । धूर्त्ते । विडलवणे ॥

खण्डविकारः । पुं । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डो विकारोऽस्याः ॥

खण्डविकृतिः । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य चीनीतिख्यातस्य विकृतिः ॥

खण्डशाखा । स्त्री । मण्डियवल्ल्याम् ॥

खण्डसरः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥

खण्डिः । स्त्री । खण्डने ॥

खण्डिकः । पुं । कलाये ॥ कलद्यन्तरे ॥ काचे । कलम इतिभाषा ॥ खण्डोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥

खण्डितः । त्रि । भेदिते ॥ छिन्ने । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजनेदरिद्रता विकासलक्ष्मीः कमलेषु चञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषु सर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ त्यक्तमिते ॥ खण्डाः सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

खण्डिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषितायाम् ॥ ज्ञाते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्तेः । अपिच । नीत्वा ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥

खण्डी । पुं । वनमुद्गे ॥

खण्डिनी । स्त्री । धरित्र्याम् ॥

खण्डिमा । पुं । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भावः । इमनिच् ॥

खण्डीरः । पुं । पीतमुद्गे । सोनामूंग इति भाषा ॥

खतमालः । पुं । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥

खदिका । स्त्री । लाजासु । खोल इतिभाषा ॥

खदिरः । पुं । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचिप्रणुत् । तिक्तः कषायो मेदोघ्नः कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खदस्थैर्य्ये हिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराइतिकिरच् ॥

खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरसारः । पुं । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा ॥

खदिरिका । स्त्री । लाक्षायाम् ।

खदिरी । स्त्री । शाकभेदे । लज्जालुकायाम् । नमस्कार्य्याम् । छायाजोडीं इतिभाषा ॥ खदति । खदेः किरच् । ङीप् ॥

खदिरोपमम् । न । खदिराभे । श्वेतखदिरे । सोमवल्के । काँटावावला इतिगौडभाषा ॥

खदूरवासिनी । स्त्री । तारायाम् । वुद्धशक्तिविशेषे ॥

खद्योतः । पुं । ज्योतिरिङ्गणे कीटमणौ । प्रभाकीटे ॥ खेद्योतते । द्युत दीप्तौ । अच् ॥ खंद्योतयति वा अण् ॥ सूर्य्ये ॥

खद्योतनः । पुं । अर्के । सूर्य्ये ॥ खस्य द्योतनः ॥

खधूपः । पुं । अग्निक्रीडाविशेषे । हवाई इतिभाषा ॥ यथा । उर्व्वी प्रचक्रुर्नगरस्य मार्गान् ध्वजान् ववन्धुर्मुमुचुः खधूपान् । इतिभट्टिः ॥ वन्धूक इति प्रसिद्धे वन्धूके ॥

खनकः । पुं । उन्दुरौ ॥ सन्धिचौरे ॥ त्रि । अवदारके । खननकर्त्तरि ॥ भूमिवित्तज्ञे । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानाभिज्ञे ॥ खनति । खनु अवदारणे । शिल्पिनिष्वुन् ॥ स्त्रियांषित्त्वान्ङीषि खनकी ॥

खननम् । न । विदारणे । खोदना इतिभाषा ॥

खनयित्री । स्त्री । अस्त्रभेदे ॥

खनिः । स्त्री । आकरे । गङ्गायाम् । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने ॥ खन्यते । खनु० । खनिकष्यज्यसीति इः । खनने ॥

खनित्रम् । न । अवदारणे । कुदाल इतिभाषा ॥ खन्यतेऽनेन । खन खनने । अर्त्तिलूधूसूखनेति इत्रः ॥

खनित्रिमः । त्रि । खननेननिर्वृत्ते ॥

खनी । स्त्री । खनिः ॥ कृदिकारादिति पाक्षिकोङीष् ॥

खपान्थः । पुं । ग्रहे ॥ खस्यपान्थः ॥

खपुरः । पुं । क्रमुके । गुवाके । सुपारी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तके ॥ आलसके ॥ न । घटे ॥ कर्ह्गेपुरे । नभःपुर्य्याम् । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचन्द्रावली इति भाष ॥ त्रि । अलसके ॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । मूलविभुजादित्वात् कः । उदोष्ठ्यपूर्व्वस्य ॥

खभ्रान्तिः । पुं । चिल्ले । चील इति प्रसिद्धे खगे । नभो भ्रमे ॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमणमस्य ॥

खमणिः । पुं । सूर्य्ये ॥ खस्यमणिरिव ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलि: । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । }
खमूली । स्त्री । } वारिपर्ण्याम् ॥

खर: । पुं । गर्द्दभे । रासभे ॥ खं मुखविलमतिशयित मस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानमिति र: ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्ष विशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वतसरे ॥ उपद्रुतं जगत्सर्वं तस्करैर्मूषिकै: खगै: । पीडिताश्च प्रजा: सर्वा देशभङ्ग: खरेप्रिये ॥ पश्चिमद्वारगृहे ॥ रवे:पार्श्वगे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ दु:स्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्य्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । क: ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । वलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥

खरकण: । पुं । तित्तिरिखगे ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागवल्लायाम् ॥

खरगृहम् । न । }
खरगृह: । पुं । } गर्द्दभशालायाम् ॥

खरघातन: । पुं । नागकेशरे ॥

खरच्छद: । पुं । उलखड इति गौड भाषा प्रसिद्धे तृण विशेषे । उलूके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुन्दरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥

खरणा: । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खरणस: । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अन्नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लक्षालुप्रभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषण: । पुं । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसहदूषणे ॥ दोषबहुले ॥

खरध्वंसी । पुं । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरंध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीति णिनि: ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्र: । पुं । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपत्तुलस्याम् । मरुवके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणियस्य ॥

खरपत्रक: । पुं । तिलकवृक्षे ॥

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । दार्विकायाम् । अधःपुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपाद्याख्यः । पुं । कपित्थद्रुमे ॥

खरपुष्पः । पुं । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्वराशाके । कवर्याम् । वावुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्वराम् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

खरप्रियः । पुं । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्याः गौरादित्वान्ङीष् ॥

खररोमा । पुं । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरशब्दः । पुं । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाकः । पुं । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । } खरगृहे ॥ खरा
खरशाला । स्त्री । } णांशाला विभाषासेनेतिपाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ चि । खरशालेजाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्धः । पुं प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्जूर्य्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशुः । पुं । सूर्ये ॥ खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराग्निः । पुं । अक्रौर्थ्यमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्य्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । वइजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । बोचयमानिकेतिकेचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यते वा । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच अशभोजने वा । उल्वादयश्चेतिवः ॥

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सातु चूर्णाकृतिरिति जटाधरः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खरुः । पुं । दर्पे ॥ हरे ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतवर्णे ॥ कामदेवे प्रीतिस्त्रीचिन्ह ॥ त्रि । श्वेते ॥ निषिद्धैकरुचौ ॥ निर्बोधे । मूर्खे प्रीतिदशपादीवृत्तिः ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्बराकन्यायाम् ॥ खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष् ॥ खनति । खनु । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु इतिकुः रेफश्चान्तादेशः ॥

खर्ज्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जुः । पुं । खर्ज्जनम् ॥

खर्ज्जूः । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्ज्जूरीपादपे ॥ काण्डाम् ॥ खर्जनम् खर्जतिवा । खर्जपूजनेच चाव्यथने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊः ॥

खर्ज्जूघ्नः । पुं । चक्रमर्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृक्षे ॥

खर्ज्जूरः । पुं । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्ज्जूरफले ॥ पुं । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खर्जति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्थूरः ॥ खर्ज्जूरस्य फलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखर्ज्जूरे ॥ जातेरस्त्रीविषयात् ॥ गौरादित्वां ॥

खर्ज्जूरीत्रितयम् । न । छोहारा पिण्डखर्ज्जूरी क्षुद्रखर्जूरिका तथा । खर्ज्जूरीत्रितयं प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्ज्जूरीत्रितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं क्षतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्यं वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातक्षुत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भवगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यां गुणैरल्पा स्वल्पाखर्ज्जूरिकास्मृता ॥ खर्ज्जूरीमस्तकोत्थं तोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महरं रुच्यं दीपनं बलशुक्रकृत् ॥

खर्प्परः । पुं । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परीतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताहं रसकं पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्धः स्यात् ततःकार्य्येषु योजयेत् ॥ खर्परं कटुकं क्षारं कषायं वामकं लघु । लेखनं भेदनं शीतं चक्षुष्यं कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूनां नाशनं परमंमतम् ॥

खर्प्परी । स्त्री । }
खर्प्परीतुत्थम् । न । } खर्परीरसके । चक्षुष्ये ॥

खर्ब्बः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशशम्भे । दशाब्जसंख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्ब्बटः । पुं । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्रतुग्रामो नगरञ्चैकतः स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुश्शतग्राममध्यस्थले ॥

खर्ब्बशाखः । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र

स्वर्णाखुद्रुमे ॥

खर्ब्बा । स्त्री । खर्व्वप्रमाणायाङ्गवि ॥

खर्बुरा । स्त्री । तरटीवृक्षे ॥

खर्बुजम् । न । दशाङ्गुले लताफलविशेषे ॥ खर्बुजं मूत्रलं बल्यं कोष्ठशुद्धिकरं गुरु । स्निग्धं स्वादुतरं शीतं वृष्यं पित्तानिलापहम् ॥ तेषु यच्चाम्लमधुरं सक्षारं चारसाद्भवेत् । रक्तपित्तकरं तत्तु मूत्रकृच्छ्रकरं परम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कौषशांशुके । क्षौमे ॥

खलः । पुं । सूर्य्ये ॥ तमालवृक्षे ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥ खलाधाने । शस्यमर्द्दनस्थाने ॥ त्रि । क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्परभेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलसञ्चये । पचाद्यच् ॥ खं छिद्रं लातिवा । लादाने । कः ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहित्वा तथा शान्ते विद्वेषः खलता स्मृता ॥ भावकर्मणोस्तल् ॥ गगनव्रतिकायाम् ॥ खस्थलता ॥

खलतिः । पुं । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलतिरिति स्खलतेः सलोपोऽतच् प्रत्ययान्तस्य ह्रस्वश्च निपात्यते ॥

खलतिकः । पुं । पर्व्वते ॥

खलपूः । त्रि । बहुकरे । भूसंमार्जयिति । भूमिमार्ज्जनकारिणि । फरासझाडूवरदार इति भाषा ॥ खलंभूस्थानकल्केषु । खलंपुनाति । पूञ् पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्तिः । पुं । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । शस्यमर्द्दनस्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तिलचट्टा इति भाषा ॥

खलिः । पुं । तैलकिट्टे । खल इति भाषा ॥

खलिनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खलिनं हयाय दद्यादितिलक्ष्यम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खलवृन्दे । खल्यायाम् । धीनोंके अनेक खल्यान इति भाषा ॥ खलानांसमूहः इनित्रकट्यचश्चेतीनिः ॥

खलिवर्द्धनः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदनः । खलिवर्द्धन संज्ञोऽसौ जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिशः । पुं । खलिशामाछ इति गौ भाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कतोटे । खलेशये ॥

खलीकारः । पुं । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खेऽश्वमुखबिले लीनः ॥

खलीनकः । पुं । कविकायाम् । कडियाली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे । अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये । वाहुलकात् उः ॥

खलुक् । पुं । अन्धकारे ॥ जान्तः ॥

खलुरेषः । पुं । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ वली वर्द्दबन्धनाय निखातामेढिः खलेवालीतिमीमांसकाः ॥

खलेशः । पुं । } खलिशे । खले

खलेशयः । पुं । } शये ॥

खल्या । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादितियत् ॥ चि । खलहिते ॥ खलायहितम् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्लः । पुं । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्म्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इतिभाषा ॥ दृतौ । खाल पयखालमसक इतिचभाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तस्यलक्षणं यथा । खल्लीतुपादजङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौषधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वितः । सुखोष्णोमर्द्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीटः । चि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलुचअपिचेति विग्रहः ॥

खल्वाटः । पुं । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्ज्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिलाऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरी हृद्याप्तिश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खबाष्पः । पुं । रजनीजले । हिमे । ओस इतिभाषा ॥

खशः । पुं । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तैकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणानाञ्च याजनाध्यापनप्राय श्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । ताम्रपर्ण्याम् । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसांमातरि ॥

खश्मेटः । पुं । खलेशे । खलिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वासः । पुं । पवने । वायौ ॥

खष्पः । पुं । क्रोधे ॥ बलात् कृतौ ॥ खनति । खनु अवदारणे । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पाः इतिपः निपातनात् खनतेर्नकारस्य षत्वम् ॥

खसः । पुं । पामरोगे । विचर्चिकायाम् ॥ व्रात्यात् क्षत्रियात् सवर्णायामुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्य नामानि यथा । झल्लो मल्लश्च राजन्यात् व्रात्यान्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्दः । पुं । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिलः । पुं । खाखसे । खस्खसे ॥

खसमः । पुं । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पणः । पुं । बुद्धविशेषे ॥

खसबीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसबीजानि बल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानि शमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसबीजानां बल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातहृत् कफकृच्छीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मजः । पुं । राक्षसे ॥ खसायाः आत्मजः ॥

खसूमः । पुं । विप्रचित्तेःपुत्रे ॥

खस्खसः । पुं । वृक्षविशेषे । स्वल्पबीजे । पोस्त इतिभाषा ॥

खस्खसरसः । पुं । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

खाखसः । पुं । खसतिले । खस्खसे ॥ स्यात्खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृत् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मोहकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसबीजे ॥

खाङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिकः । पुं । लाजेषु ॥

खाटिः । स्त्री । असत्रहे ॥ किणे ॥ शवरथे ॥ खटति । खट काङ्क्षायाम् । बाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥
खाटी । स्त्री । }

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोशाम्रमलकजं चूर्णं गुग्गुल्वैलाश्म

रान्वितम् । मातुलुङ्गरसेनाक्तं शोषितं सूर्य्यरश्मिभिः ॥ एवन्तुबहुशोऽभ्यक्तं शोषितञ्च पुनःपुनः । ईषल्लवणसंयुक्तं चूर्णं खाण्डवमुच्यते ॥ खाण्डवं मुखवैशद्यकारकं रुचिधारणम् । हृद्रोगशमनञ्चेतिमुखवैरस्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यंखाण्डवंसदा ॥

खाण्डवः । पुं । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिकः । पुं । खण्डपाले ॥ खण्डजीविनि ॥ न । खण्डिकानां समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेनधनुर्भिः पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत् पुष्करिणी शुभा ॥ गर्त्ते ॥ खनु० । क्तः । जनसन खनामित्यात्वम् ॥

खातकः । पुं । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा । उत्तमर्णो धनस्वामी अधमर्णस्तु खातक इतिकथ्यित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इतिभाषा ॥

खातभूः । स्त्री । परिखायाम् । प्रतिकूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जलाधारे ॥ खन्यते । खनु० । उषिखनिभ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादकः । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्रये गोविनिमये दत्त्वा गोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्य्याद्वधे साक्षाद्वधीभवेदितिगोभिलः ॥ ऋणग्रहीतरि ॥ खादति तच्छीलः तद्धर्मः तत्साधुकारी वा । खाद्द० । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

खादनः । पुं । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादितः । त्रि । गिलिते । खाया इति भाषा ॥ खाद्यतेस्म । खाद्द० । क्तः ॥

खादिरः । पुं । यूपे ॥ त्रि । खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकारः । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अद्भुतसारे ॥

खादिरसारः । पुं । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । तत्सारे ॥

खादुकः । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारावली ॥

खाद्यः । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खानः । पुं । हिन्दुधर्मप्रलोमरिम्लेच्छजाति विशेषे ॥

खानिः । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याकरे ॥ खनु० । ण्यन्तादच्इः ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेदे । भीतका

गढा इति भाषा। आढा इतिच ॥

खानोदकः। पुं। नारिकेले। शिरःफले ॥

खापगा। स्त्री। गङ्गायाम् ॥

खारः। पुं। खारीपरिमाणे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

खारिः। स्त्री। खार्य्याम्। द्रोणचतुष्टये ॥

खारिकम्। न। महापारेवते ॥

खारिम्पचः। त्रि। खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि ॥ पुं। कटाहे ॥ खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पचः इति पचेः कर्त्तरिखश् ॥

खारी। स्त्री। धान्यमानभेदे ॥ यदाहुः। पलं प्रकुञ्चकं मुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयम्। चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुः प्रस्थमथाढकम् ॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः शूर्पउच्यते। सार्द्धशूर्पो भवेत् खारीद्वे खार्य्यौ गोण्युदाहृता ॥ तामेव भारं जानीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरतः ॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती ॥ गोणीचतुष्टये ॥ तत्तुषसवत्स्यधिकचतुःसहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा ॥ द्रोणचतुष्टये ॥ यथा। चतुराढकोभवेद्द्रोणः खारीद्रोणचतुष्टमितिस्मृतिः ॥

खारीकम्। त्रि। खारीवापे। खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे ॥ खार्य्याः वापः। खारीपरिमाणमस्य वा। खार्य्याईकन्निति खार्य्यायईकन् ॥

खारीवापः। त्रि। खारीके ॥ खार्य्यावापः ॥

खार्क्कारः। पुं। गर्दभजातिशब्दे ॥

खार्ज्जूरः। पुं। वेधवि० ॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वशूलान्यव ज्ञेपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेते खार्ज्जूरमर्कोद्विषमेशशीचेत् ॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्क्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्ज्जूराख्यो दोषः। यदातु समः स्यात् तदा नदोषः ॥

खार्बुजेयम्। न। रसालप्रभेदे ॥ यथा। मधुरदधनि मध्ये शर्करां सन्नियोज्य शुचि विदलितखण्डं प्रक्षिपेत् खार्बुजेयम्। करविलुलित मेणी वासितं नाभिगन्धैर्जिगमिषुजठराग्निं स्थापयत्येव नूनम् ॥ रसालं खार्बुजस्येदं विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफदं बल्यं पित्तघ्नं मूत्रकृद्दरम् ॥

खिखिः। स्त्री। उल्कामुख्याम्। लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्गिरः । पुं । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिबालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिरः । पुं । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् ॥

खिद्यमानः । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते । उपतप्ते ॥

खिद्रः । पुं । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यतेऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्नः । त्रि । श्रान्ते ॥ खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिनाऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पुं । सारसङ्क्षिप्ते ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वत्रानुक्तं परिशिष्टं वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातारः ॥ श्रीसूक्तशिवसङ्कल्पादौ ॥ खिलो नारायणः प्रोक्त इषवक्त्रगुणाः स्मृताः । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्रनीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेति कः ॥ खिल्यतेऽस्मिन्वा । हलश्चेति घञ् ।

संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

खिलीकृतः । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाहः । पुं । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाकः । पुं । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला । खुञ्जाक इति क्वचित्पाठः ॥

खुरः । पुं । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुरच्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥ यद्वा । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवत्रेरामालाः । इतिरन् रलोपो गुणाभावश्च ॥

खुरणाः । त्रि । खुरणसे ॥ खुरइवनासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणसः । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुरइव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अच् नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरशिक्षणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पुं । पशौ ॥

खुरालकः । पुं । लोहमयेवाणे ॥

खुरालिकः । पुं । ग्रामणीभाण्डनारा

चे । नापितकांचुरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खराखिकोपिप.ठ: ॥

खुरासान: । पुं । देशविशेषे ॥ हिङ्गु पीठं समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायण: ॥

खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खदनम् । खदर्हिंसायाम् । संपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खदंलाति । क: ॥

खुल्लक: । पुं । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुदंलाति । ला० । कुन् ॥

खुल्लम: । पुं । अयने । पथि । मार्गे ॥

खेखीरक: । पुं । सशब्दयष्ट्याम् ॥

खेगमन: । पुं । कालकण्ठविहगे ॥

खेचर: । पुं । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासमं सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिल: । नखेचरी समा मुद्रा सत्यंसत्यञ्चनारदेति ॥

खेट: । पुं । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पुं । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अर्वति । अधमे ॥ खेटति । खिट त्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटक: । पुं । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मृ लार्थवृद्धौ । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेक: ॥

खेटिताल: । पुं । खेडिताले ॥

खेटी । पुं । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेडिताल: । पुं । वैतालिके ॥

खेद: । पुं । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयट: ॥

खेदित: । त्रि । खेदयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अश्मपर्याम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरित: खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईषत्खन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेश: । गुण: ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृ चलने । गुरोश्चेत्य: ॥

खेलि: । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसर: । पुं । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खोटिः । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥

खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥

खोडः । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृ गतिप्रतिघाते । पचाद्यच् ॥

खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥

खोरः । त्रि । }
खोरकः । त्रि । } खञ्जे ॥

खोलः । त्रि । खञ्जे ॥ टङ्के ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥

खोलकः । पुं । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥

खोल्मुकः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥

ख्यातः । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङः ख्याञ्वा । क्तः । नध्याख्येतिनत्वाभावः ॥

ख्यातगर्हणः । त्रि । विख्यातनिन्दने । अपगीते ॥ ख्याता गर्हणा यस्य ॥

ख्यातगर्हितः । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥

ख्यातिः । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिश्चतुर्विधा । असत्ख्यात्यात्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्या प्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥

ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥

ख्यापितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

गः

·····●·····

गः । पुं । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृ गतौ । गमेर्डः ॥

गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेशः ॥

गगनगः । पुं । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥

गगनध्वजः । पुं । मेघे ॥ दिवाकरे ॥

गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । षट्कल मादौ विरचय शेषे रगणविभूषितं मध्ये नियमविहीनं वादशके यतिसङ्गतम् । फणिपतिपिङ्गलवर्णितं कविकुलहृदयरञ्जनं पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिदं गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच
रसपानविमुद्रितलोचने निश्वासि
तसमीरणदूरदुरितभवमोचने । अ
तिवलविचरदसुरवरतारित सुरवर
नायके अनुगतजनतातारिणि मम
नतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वगः । पुं । सूर्य्ये ॥

गगनेचरः । पुं । ग्रहे ॥ नक्षत्रे ॥

गगनोल्मुकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपमः । त्रि । सर्व्वगते ॥ गगनमुप
मा यस्य सः ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्य
र्थेकः । अभाषितपुंस्काच्चेति पाक्षि
क ह्रस्वाभावः ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनाम्नातिप्रसिद्धायां देव
नद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपाद
विनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम्
। समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्य्यां गङ्गापतति
वै दिवः ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतु
र्द्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा
च वङ्क्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यान
मस्या लिख्यते येन सा स्मृता भवे
त् ॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रि
नेत्रां करधृतकलसोद्यत्सोत्पला
भीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां
सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकू
लां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छ
ति गम्यते ऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । ग
न्गम्यद्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता
द्यर्थेकः । केण इतिह्रस्वः । आटाचा
र्य्याणामितिपाक्षिक आदादेशः ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥
तीराद् गव्यूतिमात्रन्तु परितः क्षेत्र
मुच्यते । अत्र यत् कृतं कर्म गङ्गा
यां नात्र संशयः ॥ अत्रस्थास्त्रिदिवं या
न्ति ये मृतास्ते ऽपुनर्भवाः ॥

गङ्गागर्भः । पुं । गङ्गायाः गर्भे ॥ स यथा
। भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते
जलम् । तावद्गर्भं विजानीयात् त
दूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रह
स्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देव
टूयाम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाजः । पुं । कार्त्तिकेये । षडानने ॥
भीष्मे ॥ गङ्गायाः जातः । ज
नी० । डः ॥

गङ्गाटेयः । पुं । चिङ्गिडिमाछ इतिगौ
डभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गलाफले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्द्ध्वप्रदेशे
॥ सार्द्धहस्तशतं यावद्गर्भतस्तीरमु
च्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो
धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाधरः । पुं । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति । धृधा० । अच् । गङ्गायाः धरः ॥ जीर्णातिसारनामके चूर्णे ॥ यथा इलोरसिन्धुराजः । धातक्यामलकी पयोधरद्रुकीकट्वङ्गयष्टीमधुश्रीअंबा म्रफलास्थिनागरविषाह्नीबेरलोधे- न्द्रजैः । तुल्यांशं विहितं सतण्डुल जलंगङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णं मपा करोति सकलं जीर्णातिसारं पर मिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धप त्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्रः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ वर्ण सङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवर कन्यायांजाते । मुरदारफरोस इ तिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपु राणम् ॥

गङ्गासुतः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायाः सुतः ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गाम्बुरूपम् । न । तज्ज्ञानिरूपित स्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता द्यर्थेकः । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चे तिपाक्षिकोतइदादेशः ॥

गच्छः । पुं । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गजः । पुं । मानविशेषे ॥ अरत्नीनां शतान्यष्टाबे कषष्ट्यधिकानिच ।

गजप्रमाणा माख्यातं मुनिभि र्ब्रह्म वादिभिः ॥ मानसामान्ये ॥ साधार णो नराङ्गुल्या चिंशदङ्गुलको गजः ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ ह स्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्दो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधागजः ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्ध्य मानन्तु स्वहस्तेन तथानरैः । कृत्वा विभ्रंगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपण- म् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृषः खर एवच । गजः काकपदश्चैवस्था नान्यष्टौच वास्तुनः ॥ ध्वजे विभू ति मरणञ्चधूमे सिंहेजयः श्वाचक रोत्यनर्थम् । वृषेचभोगी चयणं खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाशः ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे । गज पुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकस्यादिमे ऽऽ पर्याये ॥ डगणे । ऽ । मध्यगुरु संज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । प चाद्यच् ॥

गजकन्दः । पुं । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वात कफान् जयेत् । शीतज्वरहरी स्वा दुः पाके तस्यास्तुकन्दकः ॥ पाण्डु रोग कृमिप्लीह गुल्मानाहोदराप- हः । ग्रहणयर्शोविकारघ्नो बनस्तुरण

कन्दवत् ॥

गजकूर्म्माशी । पुं । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृह त्वात् ॥

गजगतिः । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तप्रभेदे ॥ यथा । नभलगागजगतिः । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिह रेः । ब्रजवधूगजगति र्मुद मलं व्य- तनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिटः । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारु ण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ वि गुणाद्यात्मन श्छाया दर्शस्या दाप राह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितॄणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छा यायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दुःपि तृदैवत्ये हंसश्चैवकरेस्थितः । या म्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्र- कीर्त्तितेतिमिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघा स्विन्दुःकरेरविः । यदा तदा गज च्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृ- त्यचिन्तामणिः ॥ अमावास्याश्राद्ध काले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायामाङ्मुखीभवेत् । गजच्छा यातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पये- दिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुंग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसा प्रोक्ता श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेदितिवराहः ॥

गजढक्का । स्त्री । महानाते । गजोपरि स्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूहः । गजसहायाभ्यामि- तितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभग जविलसिताख्यवृते ॥

गजद्घ्नः । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्तः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गजस्यद न्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्यदन्ते । हा थीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदण्डद्वये । खूंटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलता याम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्ग जस्यत्यागे ॥ गजस्यदानम् ॥

गजपादपः । पुं । नन्दीवृक्ष । स्थाली वृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम् ॥ चविकायाः फल प्राचैः कथिता गजपिप्पली । गज कृष्णा कटुर्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यतीसारं श्वासकण्ठा मयक्रुमीन् ॥ गजइवपिप्पली । बृ हत्त्वात् ॥

गजपुटः । पुं । औषधपाकार्थं हस्तपरि मिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्तायः पुटः स तु गजाह्वयः । इत्थं चारन्निकेकुण्डे पुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लता याम् ॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्धः । पुं । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशाला याम् । वार्य्याम् । हथीयान इति भाषा ॥ बध्यन्तेऽस्याम् । बन्धबन्ध ने । ल्युट् । ङीप् । गजस्य बन्धनी ॥

गजभक्षकः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सा लें इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । इज्या ॥

गजभाचलः । पुं । स्त्री । सिंहे ॥

गजमाचः । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदनः । पुं । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । व हुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां संज्ञायाम् ॥ यथा । रो हिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीय त इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजे नसहित आह्वयो नामयस्य। हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात् ॥

गजाख्यः । पुं । चक्रमर्द्दवृक्षे ॥

गजाग्रणीः । पुं । ऐरावतगजे ॥ गजा नामग्रणीः ॥

गजाजीवः । पुं । आधोरणे । हस्तिप के । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिण्डमूले ॥

गजाननः । पुं । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वागीशाद्याः सुमनसः स र्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृ त्याः स्युस्तं नमामि गजाननमिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्दः ॥ गजाननमिवाननम स्येतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तर पदलोपो ॥

गजारिः । पुं । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इ तिहडुचन्द्रः ॥

गजारोहः । पुं । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । इन्हेः कर्मण्यद्गण् ॥

गजाशनः । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश० । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम् ॥

गजास्यः । पुं । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्जः । पुं । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पुं । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्त्यस्याम् । गजिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गड: । पुं । गडुइमाच् इतिगौडभाषा प्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षाणरहिताः कासमर्दविमर्दिताः । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डकाः ॥ गडो वातहरो बल्योऽरुच्यः पथ्योऽग्निवर्द्धनः । सुरुच्यः शुक्रदो ऽत्यर्थं किञ्चित्कफकरः सरः ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्यं लघु वातघ्नमत्युष्णं भेदि पित्तलम् । तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्चा भिष्यन्दि कटुपाकिच ॥ गडति । गड० । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडकः । पुं । मत्स्यविशेषे । शकुलार्भके । गडुइमाच् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥

गडयन्तः । पुं । मेघे ॥ गडेस्तृभूवहीतिभच् । घटादित्वान् मित्त्वं ह्रस्वः । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर लून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । सांभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्यः । पुं । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडिः । पुं । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाशः ॥

गडुः । पुं । पृष्ठगुडे । घाटामस्तकयोर्मध्येमांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चलु

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ मत्स्यप्रभेदे । शल्यास्त्रे ॥ गडति गद्यते वा । गड सेचने । बाहुलकादुः ॥

गडुरः । त्रि । कुब्जे ॥

गडुलः । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति । सि° लच् । गौ°ङीषि गडुली ॥

गडेरः । पुं । मेघे ॥ गडति । गड° । पतिकठिकुठि गडिगुडीत्येरक् ॥

गडोत्थम् । न । गडलवणे ॥

गडोलः । पुं । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥ गडति । गड° । कपिगडिगण्डी त्योलच् ॥

गड्डरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमानायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागममूले धारावाहिनि ॥

गड्डुः । पुं । गड्डुकः । पुं । गड्डूकः । पुं । — गडुआ° इति प्रसिद्धे जलपात्रविशेषे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गणः । पुं । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ सङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डायाम् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभेदे । त्रिषु गुल्मेषु । इभाः २७ रथाः २७ अश्वाः ८१ पदातिकाः १३५ समस्तसङ्ख्यया २७० । एतत्परिमाणविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥ यथा । गाणपत्तु महेशानि गणदीक्षाप्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण-

यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् अक्षा । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः ॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वाद्यदादी जुहोत्यादि दिवादिः स्वादिरेव च । तुदादिरुधतन्वादि क्र्यादि चुरादिश्च गणा दशेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षस इति पारिभाषिके ॥ यथा । देमरा मदे मादे देरा राममदरादरा । देरा राममदेरा रा म मदेतिगणत्रयम् ॥ अपि च । पूर्वोत्तरात्रयश्चैव भरण्याद्राचरोहिणी । इमानि मानुषाण्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा शतभिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः । चित्रामघाविशाखाः स्युस्ताराराक्षसदेवताः ॥ अश्विनी रेवतीपुष्यः स्वातीहस्तः पुनर्वसुः । अनुराधा मृगशिरःश्रवणं देवतारका इति ॥ अस्य फलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीतिर्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरेक निष्ठा च मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ राक्षसी च यदा कन्या मानुषस्य वरो भवेत् । तदा मृत्युर्न दूरस्थो जितेन्द्रिनक्षत्रमथापि वेति श्रीपतिराह । निजनिजगणमध्ये प्रीति रत्युत्तमा स्या दमरमनुजयोः सा मध्यमा संप्रदिष्टा । असुरमनुजयोश्चेन् मृत्यु

रेव प्रदिष्टो द्विजविबुधयोः स्याद्वै रमेकान्त मेवेति रामः ॥

गणकः । पुं । सांवत्सरे । ज्यौतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । वैश्यात्वैश्यागर्भजातः । तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्तं पराशरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणंयथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञः सुन्दराङ्गः सभापटुः । कुलक्रमागतः शुद्धो गणकःस्यान्मनीषी पतेरितियुक्तिकल्पतरुः ॥ अस्पृश्योयंधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा बहवोजनाः । सङ्गदोषान् महेशानि तत्त्वज्ञादृानितां व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविसंसर्गं वर्जयेत् सुधीः । वरं चण्डालसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधकोत्तमः । तथाप्यस्पृश्यगणकं सर्वदातं परित्यजेदिति महिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणनकर्त्तरि ॥ सङ्ख्याया इतिकन् ॥ गणयतिवा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकारः । पुं । धातुसङ्घकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुंयोगादितिङीष् ॥

गणकूटः । पुं । न । गणमेघे ॥

गणचक्रम् । न । } धार्मिकाणांसम्भूय

गणचक्रकम् । न । } भोजने ॥ गणानां चक्रं ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथः । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् । तस्यतिथुगागमः ॥

गणदीक्षी । पुं । वहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृताः । वसवश्चाष्टसङ्ख्याताः षट्त्रिंशत्तुषितामताः ॥ आभास्वरास्तुःषष्टि र्वाताःपञ्चाशदूनकाः । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादशविख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः । गणेषु संहता देवाः पुराणेषुनिरूपिताइतिविशेषः ॥ समुदायेहत्ताःशब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादमीषां शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इतिचभाषा ॥ येनैवलिखनङ्कुर्य्यात् तेनैवगणनं स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ । पुं । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथः ॥

गणनायकः । पुं । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

गणनीयः । त्रि । सङ्ख्येये । गण्ये ॥ गण्यते । गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपतिः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पतिः ॥ पुष्टिर्गणपतेःपत्नी ॥

गणपर्व्वतः । पुं । कैलासाचले ॥

गणपीठः । पुं । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पुं । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ पश्यास्यवि वराणां गणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगण इतिपारिभाषिकइत्यत्र ॥

गणयाजकः । पुं । विनायकादिगणयागकृति ॥ गणानांयाजकः ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां वह्वीनां रात्रीणां समाहारः । गणशब्दस्यसङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेतिद्विगुः । अहःसर्व्वैकदेशेत्यच् । सङ्ख्यापूर्व्वंरात्रंक्लीवमिति लिङ्गानुशासने क्लीवत्वविधानात् रात्राह्नाहाःपुंसीतिपुंस्त्वंन ॥

गणरूपः । पुं । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा वहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपकः । पुं । राजार्के ॥

गणरूपी । पुं । श्वतार्के ॥

गणवतीसुतः । पुं । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । वहुशः । गणान् इति । वह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामितिगणाच्छस् ॥

गणहासः । पुं । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥ गणंहासयति । हसे० । णयन्तः । अच् ॥ ण्वुल् कुन्वा ॥
गणहासकः । पुं । }

गणाग्रणीः । पुं । गणेशे ॥ गणानामग्रणीः ॥

गणाचलः । पुं । कैलासपर्वते ॥ गणानामचलः ॥

गणाधिपः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिपः ॥

गणाधिपतिः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपतिः ॥

गणान्नम् । न । मठशाल्यणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तरः । पुं । गणार्थोत्सृष्टमठधनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टसम्बन्धिधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गणःसमूहोऽस्त्यस्याः भर्त्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणिकेव ॥ गणकारिकाहक्षे ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण० ।

ण्वुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । श्रीपर्णी अग्निमन्थे । बडगणियारी इति गौडभाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गणु॰ । इकृञ्यादिभ्यः । गणं करोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । ऋच्छति । ऋ॰ । ण्वुल् । गणिका चासावारिका च ॥ जयपर्णे ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्षविशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अलिमोदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तं व्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्तेः । व्यक्तं पाटीगणितम् । अव्यक्तं बीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यते स्म । गण॰ । क्तः ॥

गणिपिटका । स्त्री । जिनानां विद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेयः । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेयः ॥

गणेरुः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरूः । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेशः । पुं । विनायके । विघ्नराजे । वक्रतुण्डे ॥ यथा । योऽयं कश्चित्तीर्थयात्रान्तु गच्छेत् सुसंयतः सन् पूर्वं गृहे स्वे । कृतोपवासः शुचिरप्रमत्तः सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणानामीशः ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साहः । पुं । खड्गे । गण्डके । गैंडा इति भाषा ॥

गण्डः । पुं । खड्गिनि । तुङ्गमखे । वज्रचर्मणि ॥ वीथ्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्दधत्या आदात् ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कोलचर्या ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडि वदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमे योगे ॥ तत्र जातस्य फलम् । स्वकार्यकर्त्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भवः स्याद्दतिगण्डवाक्यः । अत्यन्तधूर्त्तः पुरुषः कुरूपः सुहृज्जनानामतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलानां तिस्रो गण्डाद्यनाडिकाः । अन्त्याः पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैव जवनाजगुः

॥ मूलेन्द्रयोर्दिवागण्डो निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाग्नेयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरोःसंज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ॰ । अमन्ताड्डः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा॰कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । छाधाजोड़ी इति भाषा ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री । नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशेच शालग्रामस्थलंस्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत् शालग्राममितिस्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्रः । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे हस्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योर्द्ध्वस्थले ॥ उद्देशो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डाः गात्रेयस्य ।

गण्डदूर्व्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदुर्वी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठ पित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षासमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यांचिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्चगण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जाल्वाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्तः । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गडि॰ । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेतिझच् । सच षित् । गडघटादिस्वान्निस्त्वम् । ह्रस्वः । झयामन्तेतिणे रयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैलः । पुं । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्डइवशैलः । शैल-शब्दः शैलावयवे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण बहुलमितिसमासः ॥ शैलस्य गण्डइवेति वा । राजदन्तादिः ॥

गण्डाङ्गः । पुं । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्तं त्रिविधं स्मृतम् । नवपञ्चचतुर्थानां द्व्येकार्द्धघटिकामितम् ॥

गण्डारिः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ गण्डयति । गडि० । वाहुलकादालम् । गौ० ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति । अल० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डिः । पुं । वृक्षस्यमूलाच्छाखावधि भागे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गण्डीरः । पुं । गंडरदुबीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ गण्डयति । गडि० । गण्ड्यते वा । वा० ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईरप्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ सेहुण्डे ॥

गण्डुः । पुं । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपदः । पुं । किञ्चुलुके । केंचुआ इति भाषा ॥ गण्डौ ग्रन्थयः पदान्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । शिल्याम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूषः । पुं । मुखपूर्त्तौ । मुखपूर्णतोये ॥ यथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयतेइति ॥ इभशुण्डाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्यते । गडि० । गण्डेश्चेष्चूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ उक्तनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोलः । पुं । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि० । कपिगडिगण्डिकटीभ्यो लच् ॥

गण्यः । पुं । गणनीये । सङ्ख्येये ॥ गणलब्धरि ॥ गणांलब्धा । धनगणंलब्धेतियत् ॥

गतः । त्रि । विज्ञाते ॥ याते ॥ समाप्ते ॥ पतिते ॥ आप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोपः ॥

गतत्रपः । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गतात्रपायस्यसः ॥

गतनासिकः । त्रि । नासिकारहिते ।

विशे ॥ गता नासिकास्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गता बुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उद्धृतसारे मथितदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथः । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । फलासङ्गशून्ये ॥ गतः सङ्गोऽयस्य सः ॥

गतसन्देहः । त्रि । निश्चसर्व संशये ॥ गतःसन्देहोयस्य सः ॥

गतसन्नकः । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतः स्मयो गर्वोयस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तवा । स्त्री । वन्ध्यायाम् ॥ वृद्धायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥ नाडीव्रणसरण्याम् । वृद्धणे ॥ कर्म्मफले स्वर्गादौ ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ० । क्तिन् ॥ शरणे ॥

गतिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परम्परा

विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादिः । गम्लृ० । गत्वरश्चेति क्वरप् अनुनासिकलोपश्च निपात्यते । ङीपि गत्वरी ॥

गदः । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गदव्यक्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद० । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पुं । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनामा प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पुं । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययोः ॥

गदाग्रजः । पुं । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निशब्दलोपं कृत्वा गदाग्रजः ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावरः । तस्मादग्रेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गदाग्रणीः । पुं । क्षयरोगे ॥

गदाधरः । पुं । हरौ ॥ धरतीतिधरः । बुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्याः धरः ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बरः । पुं । घने । मेघे ॥

गदारातिः । पुं । औषधे ॥

गदार्त्तः । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्तः ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पुं । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न ।
गदाह्वयम् । न । } कुष्ठौषधे ॥

गदी । पुं । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गदः । पुं । वाचःस्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवक्तरि ॥ तस्यसम्यासिपूर्वकं लक्षणम् । यथा । आवृत्य वायुः सकफो धमनीः शब्दवाहिनीः । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनिः । पुं । हर्षशोकादिना अस्पष्टध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदश्चासौ ध्वनिश्च ॥ मन्मने ॥ गद्गदोध्वनिर्यत्र ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपादः पदसन्तानं गद्यं तत्तु त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदतः ॥ गद्यते । गद० । गदमदचर यमश्चानुपसर्गे इति यत् ॥

गद्याणकः । पुं । अष्टचत्वारिंशद्रक्तिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमते तु षष्टिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्यः । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तुः । पुं । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीति तुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ० । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्त्यस्य प्रायिकत्वात् तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ० । ष्ट्रन् । ङीष् ॥

गन्त्रीरथः । स्त्री । मठे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्धः । पुं । सम्बन्धे ॥ लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धाः । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभेयेऽगे गन्धकेगर्वलेशयोः । स एव द्रव्यवचनो बहुत्वे पुंसि

च स्मृतः इति ॥ सपञ्चविधो यथा । चूर्णीकृतो वा घृष्टो वा दाहाकर्षितएव वा । रसः सम्मर्द्दजो वापि प्राण्यङ्गोद्भव एव वा । गन्धः पञ्चविधः प्रोक्तो । देवानां प्रीतिदायक इति । लक्षणं तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यम् ॥ गन्धो मलयजो यस्तु दैवे पैत्रे च सम्मतः ॥ कर्पूरगन्धसाराद्याः चोदिष्टे च संस्थिताः । चन्द्रभागादयश्चापि रसे पङ्के च सङ्गताः ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गादौ प्रयुज्यते । मृगनाभिर्भवेद् घृष्टश्चूर्णोऽप्यन्यस्य योगतः ॥ एवं सर्वस्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । इष्टादिभावादन्योन्यं गन्धः प्रीतिकरः परः ॥ गन्धस्य विस्तरो भेदः प्रोक्तः कालीयकादयः । सर्वः पञ्चविधेष्वेव प्रविष्टो भवतीत्यणादिति कालिकापुराणम् ॥ आमोदे ॥ स तु घ्राणग्राह्यः पृथिवीगुणः । यथा । घ्राणग्राह्यो भवेद् गन्धो घ्राणस्यैवोपकारकः । सौरभश्चासौरभश्च स द्वेधा परिकीर्त्तितः ॥ स तु दशविधो यथा । इष्टः १ कस्तूरिकादौ । अनिष्टः २ शवादौ । मधुरः ३ मधुपुष्पादौ । कटुः ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हिङ्ग्वादौ । संहतः ६ चित्रगन्धोऽनेककल्कगतः । स्निग्धः ७ सद्यस्तप्तघृतादौ । रूक्षः ८ सार्षपतैलादौ । विसदः ९ शाल्यन्नादौ । अम्लः १० आम्रातकादौ ॥ माघा मावे ॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवेशिनि ॥ गन्धयते । गन्ध अर्द्दने । पचाद्यच् ॥

गन्धकः । पुं । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ गन्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे पुरा देव्याः क्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नातायाः क्षीरनीरधौ ॥ प्रसृतं यद्रजस्तस्माद्गन्धकः समजायत ॥ तस्य भेदाः । चतुर्द्धा गन्धकः प्रोक्तो रक्तः पीतः सितोऽसितः । रक्तो हेमक्रियासूक्तः पीतश्चैव रसायने । व्रणादिलेपने श्वेतः कृष्णः श्रेष्ठः स दुर्लभः ॥ श्रेष्ठो हेमक्रियादिषु सर्वत्र प्रशस्ततर इत्यर्थः । अस्य गुणाः । गन्धकः कटुकस्तिक्तो वीर्य्योष्णस्तुवरः सरः । पित्तलः कटुकः पाके कण्डूवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठक्षयप्लीहकफवातान् रसायनः ॥ अशोधितो गन्धक एष कुष्ठं करोति तापं विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रूपञ्च बलं तथौजः शुक्रं निहन्त्येव करोति चास्रम् ॥ शोधितो यस्तु गन्धः स्यात् जरामृत्युरुजापहः । अग्निस

न्दीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिकरोऽस्थिकृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लौहपात्रे विनिःक्षिप्य घृतमस्मै प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत् समानं क्षिपेद्गन्धकं रजः ॥ विद्रुतं गन्धकं दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिःक्षिपेत् । यथा वस्त्राद्विनिःसृत्य दुग्धमध्येऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवं स गन्धकः शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दकः । पुं । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्णः । पुं । न । दारू बरूद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधानश्चूर्णः ॥

गन्धकाम्लम् । न । कैरवे ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमातरि ॥
गन्धकाली । स्त्री । }

गन्धकाष्ठम् । न । शम्बरचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धस्य कुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकार्याम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफकृत् तिक्तासुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धवेणा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्धभूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्य्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरसे । सुवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम् गुर्वादीनां संमिश्रयोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक् । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमजः । पुं । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलिः । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् ॥

गन्धनकुलः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नांकु इति भाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ क

न्धविशेषे । महासुगन्धायाम् । महाविगन्धायाम् ॥ गन्धवती नाकुली ॥

गन्धनामा । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्धपाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कक्षासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इतिमालवदेशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्रः । पुं । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ वर्वरे ॥ नारङ्गे ॥ विल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । एकपत्रिकायाम् । तवक्षीर्याम् ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । दीर्घपत्रायाम् । शटीविशेषे ॥ अजमोदायाम् ॥

गन्धपत्री । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शठ्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशीतु कषाया ग्राहिणी लघुः । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी । शोथकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहापहा ॥

गन्धपाषाणः । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तः पाषाणः । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्पः । पुं । अङ्कोटे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ वहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणिकार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झकः । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफलः । पुं । कपित्थे ॥ विल्वे ॥ तेजः फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथिकायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्धः फलेऽस्याः ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धवत्फलान्यस्याः । पाककर्णेति ख्यातेषु ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्धःफलंसाध्यमस्याः ॥

गन्धबन्धुः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धुरस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । गन्धाल्याम् । गन्धभादालिया इतिगौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्धः भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्डः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थे भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामो षधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादनः । पुं । न । पर्वतविशेषे ।

कुबेरस्य शैले । इलावृतस्य पूर्वे उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तश्चदीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमापर्वते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यतः पीतवर्णे विष्कम्भशैले । अयञ्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायः । यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमाम् जम्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति । मदीत्यर्थे णिजन्तः । नंद्यादिल्युः ॥ पुं । गन्धके ॥ भ्रमरे ॥ रामायणप्रसिद्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ वन्दाके ॥ चीडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । मुरायाम् ॥

गन्धमार्ज्जारः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धमार्ज्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत् । कण्डुकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्ज्जारः ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्य्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्याः ॥

गन्धमुण्डः । पुं । गन्धभादालिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । मल्लीवृक्षे । गर्द्दभाण्डे ॥

गन्धमूलः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥ कर्पूरे ॥

गन्धमूलकः । पुं । शट्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शट्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ शट्याम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शट्याम् ॥ गन्धं मूले यस्याः पाककर्णेति ङीष् ॥

गन्धमूषा । स्त्री । } छुच्छुन्दर्य्याम् ।
गन्धमूषकः । पुं । } चिक्के । वेश्म
गन्धमूषी । स्त्री । } नकुले ॥

गन्धमृगः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृगः ॥

गन्धमैथुनः । पुं । वृषे ॥

गन्धमोदनः । पुं । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्तिः । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराह्याः पञ्चसप्ततितमेऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

गन्धरसः । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ फुलसस्य इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातुविशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गकः । पुं । श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराजः । पुं । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ स्वनामख्याते शुक्लवर्णपुष्पे

ध्वनिशेषे ॥ स्वकृतत्तायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धर्व्वः । पुं । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरीमृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे ॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातनाशरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्धर्व्वाःपतयोममेतिविराटे ॥ गायनधर्म्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हंसो विश्वावसुस्तथा । गोमायुस्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्यास्तेस्मृताः । इति ॥ गानधर्म्मीगन्धर्व्वोद्विविधः । मर्त्त्यगन्धर्व्वोदेवगन्धर्व्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन् कल्पे मनुष्यः सन्-पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्व्वत्त्वं समापन्नोमर्त्त्यगन्धर्व्वउच्यते ॥ पूर्व्वकल्पेकृतात् पुण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्व्वत्त्वं तादृशोऽत्रदेवगन्धर्व्वउच्यते इति ॥ गन्धं सौरभम् अर्व्वति इतिगन्धर्व्वः । अर्व्वगतौ । कर्म्मण्यण् । श० ॥ गन्धयति गन्ध्यते वा । गन्ध । चु० । अच् घञ् वा । अर्व्वति । अर्व्वगतौ । अच् । गन्धश्चासावर्व्वश्च । शकन्ध्वादिर्वा ॥ गन्धोऽर्वोऽस्येति वा ॥

गन्धर्व्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्व्वनगरम् । न । राजनगराकारे नीलपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ तस्यादिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीतकृष्णं विप्रादीनामभवाय ॥ दोषदमशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुदग्विदिकस्थं विवर्णनाशाय । शान्तायां तद्दृष्टं सतोरणं नृपतिविजयाय ॥ विवर्णाःसङ्कराः ॥ सर्व्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्च भयदं नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्यादूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्व्वनगरमुत्थितमापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयं जयप्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्व्वाणांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्व्वपुरम् । न । गन्धर्व्वनगरे । शून्याऽधिष्ठाने मायाविनिर्म्मितेपत्तने ॥ गन्धर्व्वाणांपुरमिव ॥

गन्धर्व्वलोकः । पुं । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकस्याधोवर्त्तमानेलोके ॥

गन्धर्व्ववेदः । पुं । सङ्गीतविद्यायाम् । सामवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्व्वहस्तः । पुं । } एरण्डे ॥
गन्धर्व्वहस्तकः । पुं । } गन्धर्वस्य मृगभेदस्य हस्त इव पत्त्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धे लोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पुं । गन्धी इति प्रसिद्धे अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्य कर्म लिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभेदे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धायाम् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । गन्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ यथा । वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । वलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्मितेति मृगेन्द्रसंहिता ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ मुरानामनि गन्धद्रव्ये ॥ गन्धोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेति मतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधूः । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्यगन्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इति भाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डामिपेला इति गौडभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे दण्डोत्पले । गोवन्दन्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पुं । वायौ ॥ वहति । वह प्रापणे । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहलः । पुं । सितार्जके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वहति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । गन्धस्य वहा ॥

गन्धवहुला । स्त्री । गोरक्षीवृक्षे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । गन्धजले ॥

गन्धवाहः । पुं । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वलः । पुं । गोधूमे ॥

गन्धवीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षकः । पुं । सालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालिः । पुं । वासमतीति ख्याते कलमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणामग्नि संयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पुं । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागो ऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा । मल्लरवृक्षे ॥

गन्धसारणः । पुं । दृहन्नख्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पुं । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजाः पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरणकर्त्र्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शट्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखुः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्यः । पुं । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । तृणकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनबीजपूरके ॥

गन्धारः । पुं । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुंबहुत्वे नीवृदन्तरे । खन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसारण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥

गन्धाली । स्त्री । }

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तोऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवताभ्योद्दीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचनाः । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीबेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी मुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीदं कुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदुः ॥ ३ ॥ स्वरूपं चन्दनं चोरं रोचना ऽगुरु मेवच । मदं द्वे गदयोङ्गितं कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टकं विनिर्दिष्टं गणेशस्य महेशितुः ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुमं मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेरं गागापत्त्यमुदाहृतम् ॥ ४ ॥ जलकाश्मीरकुष्ठै स्तु रक्तचन्दनचन्दनै: । उशीरागुरुकर्पूरै: सौरं गन्धाष्टकं विदुरिति मेरुतन्त्रम् ॥ ५ ॥ भिषजां गन्धाष्टकं यथा । जातीपत्रं लवङ्गञ्च त्वगेला नागकेसरम् । मरिचं मृगनाभिश्च विदुर्गन्धाष्टकं त्विदमिति ॥

गन्धि । न । तृणकुङ्कुमे ॥ इति राजनिर्घण्ट: ॥

गन्धिक: । पुं । गन्धके ॥ गन्धोऽस्यास्ति । अतइनिठनौ इति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । मुरायाम् ॥ प्रशस्तो गन्धोऽस्या: । इनि: ॥

गन्धिपर्ण: । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतु । पुं । रुद्राक्षे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्ध: उत्तमो यस्या वा । राजदन्तादि: ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया बरडे इतिच भाषाप्रसिद्धे सपक्षकीटे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्धयति । गन्धअर्द्दने । बाहुलकात् ओलच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्ति: । पुं । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्निर्योषिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते । अन्यत्रापीति ड: । गो ज्ञेयङ्गो: तंच भस्तिदीपयति इति गभस्ति: । भस भर्त्सनदीप्त्यो: । जु । क्तिच्क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमि: । पुं । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदेन चक्रावयववाचिनाऽवयविचक्रं लक्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमिश्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिन: सूर्यात्मन: परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमि: ॥

गभस्तिमान् । पुं । सूर्ये ॥ न । तलातलाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्तेऽस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्त: । पुं । सूर्ये ॥ गभस्तयो हस्ता यस्य स: ॥

गभीर: । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगाधे ॥ गह्वरे ॥ गाधे जलमत्र गच्छति वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीराद्यश्चेति गभीरगम्भीराविति वा गमेरीरन् भश्चान्तादेश: ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् । बृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिक: । पुं । मसूरे ॥

गम: । पुं । द्यूतप्रभेदे । अक्षविव

र्त्ते ॥ अपर्य्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सट्टकपाठे ॥ याने । जिगीषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च इत्यप् ॥

गमकः । पुं । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथः । पुं । पथि ॥ त्रि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्यो ऽथः इत्यथ प्रत्ययः ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः प्रयाणे । कूच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । तस्य भेदा यथा । भ्रमणं रेचनं स्पन्दनो द्ध्वज्वलनमेव च । तिर्य्यग्गमनमप्यत्र गमनात्त्विह गृह्यते ॥ गम्लृ० । ल्युट् ॥

गमनीयः । त्रि । पदनीये ॥ गन्तुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमितः । त्रि । प्रापिते ।

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ० । गमेरिनिः । सच भविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्व्वतोभद्रायाम् । काश्मीर्य्याम् ॥ गम्भार्य्याः फलं मूलञ्च गम्भारी । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामिति लुपि युक्तवद्भावः । कं जलं बिभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कर्म्मण्यण् । पृ० गत्वम् ॥

गम्भीरः । पुं । जम्बीरे ॥ पङ्कजे । पद्मे ॥ कङ्कुन्त्रे ॥ त्रि । गभीरे । निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्० गम्लृ० वा । गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीरावितिवा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुमागमश्च निपातसिद्धः ॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरस्त्रिषु शस्यते ॥

गम्भीरबेदी । पुं । दुर्द्धरहस्तिनि । अवमताङ्कुशे । चालके ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो बेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरबेदी बिज्ञेयः स गजो गजबेदिभिरिति ॥ अन्यच्च । त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्य मथनादपि । आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरबेदितेति ॥ गम्भीरं मन्दं बेत्तीति ॥

गम्यः । त्रि । प्राप्ये ॥ गमनयोग्ये ॥ गम्यते । गम्लृ० । पोरदुपधादितियत् ॥

गम्यदिक् । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमानः । त्रि । बुध्यमाने ॥ वर्त्तमान

गमनाश्रये ग्रामादौ ॥

गम्या । स्त्री । पत्न्याम् ॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति । समानस्य खेदविगमो गम्यायामगम्यायाञ्च । तत्र नियमः क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम् । खेदयतीति खेदो रोगः । इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इति कैयटः ॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतया स्वदारगमने दोषाभावः ॥

गयः । पुं । असुरविशेषे ॥ अमुत्तरयःपुत्रे राजर्षिप्रभेदे ॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥

गयपुरी । स्त्री । गयातीर्थे ॥

गया । स्त्री । तीर्थविशेषे । गयराजर्षिपुर्य्याम् ॥ गयाशिरआदिपरिमाणम् । नागाज्जनार्द्दनाद् ब्रह्मयूपाच्चोत्तरमानसात् । एतद् गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम् । फल्गुतीर्थं तु विज्ञेयं देवानामपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिरः । मुखं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्व्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे । सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां ब्रह्मणेरितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः । तन्मध्ये सर्व्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै ॥ गयायां नहि तत् स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते । सान्निध्यं सर्व्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन किं साध्यं गोगृहे मरणेन किम् । वासेन किं कुरुक्षेत्रे यदि पुत्रो गयां व्रजेत् ॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितॄणामनृणोऽपि सः । शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानां शतमुद्धरेत ॥ गयाशिरसि यः पिण्डान् येषां नाम्ना तु निर्व्वपेत् । नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम् । प्रददौ मनुजैः सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ ॥ प्रेताः प्रेतत्वनिर्म्मुक्ता वणिक् च गृहमागतः । प्रेतराजः सह प्रेतै गयाश्राद्धाद्दिवंगतः ॥ ॥ गयायां सर्व्वकालेषु पिण्डं दद्याद्विचक्षणः । अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयोः ॥ न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ । तथा दैवप्रमादेन प्रवहत्सु ग्रहणेषु च ॥ पूतः कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषस्थिते सूर्य्ये कन्यायां कार्म्मुके घटे । नारदत्रिषु लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सम्पूर्णतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद् भिक्षु र्गयां गत्वा न पिण्डदः । दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गया माहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं वर्त्तते इति देवीगीता । गयायाञ्च गयेश्वरीत्यागमः ॥

गयाशीर्षम् । न । पञ्चक्रोशात्मके प्रसिद्धदेशे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । पञ्चमकरणे ॥ तत्र जातस्य फलम् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरो ऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः । दाता दयालु र्गुणवान् नरः स्याद् गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्सनाभाख्यविषे ॥ गरणे ॥ गरणम् । गॄनिगरणे । ऋदोरप् ॥ गिरति वा । गॄ० । पचाद्यच् ॥

गरघ्नः । पुं । कृष्णार्जके ॥ वर्वरे ॥

गरघ्नी । स्त्री । गरइ इति प्रसिद्ध मत्स्यविशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुवरा वातपित्तहृत् । कफघ्नी रुचिकृत् सुष्मी दीपनी बलवीर्यकृत् ॥

गरणम् । न । निगरणे । भक्षणे ॥ सेचने ॥

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददाति । डुदाञ्० । आतइति कः ॥

गरभः । पुं । गर्भे ॥ गिरति गृणाति वा । गॄ० । वा० अभच् ॥ मृगे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गॄ० । अच् । गरं लाति । ला० । कः । मावपरत्वं गरशब्दस्य ॥ गिरतेः बाहुलकात् लच् वा ॥

गरलारिः । पुं । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पुं । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ मूषिकविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीप् ॥

गरात्मकम् । न । शिशुवीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पुं । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेन गुरौ । गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ गृणाति । गॄ शब्दे । अच् । गौरादिः ॥ पचादौ गरडिति पाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो र्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयो रतिशयेन गुरुः । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनाविती यसुन् ॥

गरुडः । पुं । गरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैनतेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहायसा गतौ । अन्येभ्योपीति डः । पृषोदरादित्वात् तलोपः ॥ गिरउड्डयितिउड्डयते वा । केचिदिमं न पठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रहः ॥ पद्मनाभिकस्य द्वितीये ऽ । ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वजः । पुं । विष्णौ ॥ गरुडो ध्वजश्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरवृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । गरुडरुतं नजौ भजतमायदा सुरुन्दा ॥ अमरमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुतं मुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रासने । धरणिभरावतारविधिडिण्डिमाडम्बरः सजयति कंसरङ्गभुवि सिंहनादोत्करे रिति ॥

गरुडव्यूहः । पुं । गरुडाकृतिवत् कृतरचने व्यूहप्रभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपक्षाङ्गः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति । अनेन पार्श्वयो र्भये सति मार्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रजः । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रजः ॥

गरुडाङ्कितम् । न । ⎫
गरुडाश्मा । पुं । ⎬ मरकतमणौ ॥
गरुडोत्तीर्णम् । न । ⎭

गरुत् । पुं । पक्षे । पंख इति भाषा प्रसिद्धे ॥ गिरति । गॄ नि गरणे । गृणाति वा । गॄ शब्दे । मृग्रोरुतिः ॥

गरुत्मान् । पुं । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुतः पक्षाः सन्त्यस्य । मतुप् । यवादित्वाज्झय इति वत्वं न । तसौ मत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुत्योधी । पुं । भारतीखगे । भारद्द इति गौड भाषा ॥

गर्गः । पुं । ब्रह्मणः पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग० । मुद्गिग्रोर्गग्गाविति गः ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुतं विरामान्तं तालो ऽयं गर्गसंज्ञित इति ॥

गर्गरः । पुं । बेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गरः पित्तलः किञ्चिद्वातजित् कफकोपनः ॥ कण्ठाकारगुणौ यथा

। यः पीतवर्णोऽपिचपिच्छिलाङ्गः पृष्ठेषु रेखा बहुलः सशल्कः । सगर्गरो बर्बरनादकश्च जडश्च शीतः कफवातकारी इति ॥ तक्रप्रपञ्चो ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्ग इति शब्दं राति रा० । आतइति कः ॥ गिरतिवा । गॄ० । वा० गरन् ॥ गॄ० । पचाद्यच् उणादयो बहुलमितिबहुलवचनाद्द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम् । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेघादैत्यसक्तवो देयावारिपूर्णा चगर्गरी इति ॥ गौरादि ङीष् ॥

गर्गाटः । पुं । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जकः । पुं । गजाड इति गौडभाषाप्रसिद्धे शालमत्स्ये । शालजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफलः । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जिः । पुं । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पुं । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज० । भावे क्तः ॥ गर्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्तः ॥ गर्जोजातोऽस्यत्रा । ता० इतच् ॥

गर्त्तः । पुं । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशांशे ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतौजलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनुः सहस्राण्यष्टौच गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहागर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गॄ० । हसिमृग्रिणितन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप् ॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभः । पुं । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे ॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्च न विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द शब्दे । दृशशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगदः । पुं । जालगर्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाकः । पुं । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्दभस्यशाकः ॥

गर्द्दभशाका । स्त्री । ब्रह्मयष्ट्याम् ॥

गर्द्दभशाखी । स्त्री । भार्ग्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्द्दभाण्डः । पुं । निगोंडी पीलण इति प्रसिद्धे वृक्षे । कन्दराले । कपीतने । प्लक्षे ॥ अयं पत्रकाण्डफलादिभिरश्वत्थाकारः ॥ गर्द्दभं गन्धविशेषम् अमति । अमगत्यादिषु । अ मन्ताड्डः ॥

गर्द्दभाह्वयः । पुं । कुमुदे ॥

गर्द्दभिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तस्य रूपं यथा । मण्डलं वृत्त मुत्सन्नं सरक्तं पिडकावृतम् । रुजाकरीं गर्द्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजामिति ॥

गर्द्दभी । स्त्री । क्षुद्रजन्तुविशेषे । गोमयकीटे ॥ गर्द्दभिकारोगे ॥ रासभ्याम् ॥ अपराजितायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्य्याम् ॥ कटभ्याम् ॥

गर्द्धः । पुं । अभिलाषातिशये । स्पृहायाम् ॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । घञ् ॥

गर्द्धनः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । जुचङ्क्रम्येतियुच् ॥

गर्द्धी । त्रि । अभिलाषातिशयवति ॥ गर्द्धोऽस्यास्ति । इनिः ॥

गर्भः । पुं । भ्रूणे । जन्मकारणे ॥ तस्य लक्षणं यथा । गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं जीवसम्ज्ञकम् । प्रकृतिः सविकारांच तत्सर्वं गर्भसंज्ञकम् ॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसंयुतः । भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते इति ॥ अपिच । क्षामता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्द्दि ररोचकम् । जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्याः प्रकाशनमिति ॥ अर्भके । शिशौ ॥ कुक्षौ ॥ सन्धौ ॥ नाटकसन्धौ ॥ पनसकण्टके ॥ मध्यमे ॥ अपवरके ॥ गङ्गाद्युषितस्थले ॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्यां याव दाक्रमते जलम् । ताव ङ्गर्भं विजानीयात् तदूर्द्धं तीरमुच्यते ॥ गिरति गृणाति वा गीर्य्यते वा । गृ निगरणे गृ शब्दे वा । अर्त्तिगृभ्यांभन् ॥ गर्भोपवरकेऽन्नेऽग्नौ सुतेपनसकण्टके । कुक्षौ कुक्षिस्थजन्तौ चेति कोशान्तरम् ॥ अत्र प्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणं करोति वराहमिहिरः ॥ तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह । अन्नं जगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्न मायत्तम् । यस्मा दतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥ तल्लक्षणानि मुनिभि र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वे दम् । क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्राद्दिरचितानि ॥ दैववि दविहतचित्तो द्युनिशं

यो गर्भलक्षणज्ञो भवति । तस्य मुनेरिव वाणी भवति न मिथ्या मुनिर्हैवे ॥ किंचानेन परमन्यच्छास्त्रं ज्यायोऽस्ति यद्विदित्वैव । प्रध्वंसिन्यपि काले त्रिकालदर्शी कलौ भवति ॥ अत्र परमतं स्वमतं चाह । केचिद्वदन्ति कार्त्तिकशुक्लान्तमतीत्य गर्भदिवसाः स्युः । न तु तन्मतं बहूनां गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ मार्गशिरः सितपक्षप्रतिपत्प्रभृति क्षपाकरेऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अवधृतस्य गर्भस्य प्रसवकालज्ञानमाह । यन्नक्षत्रमुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिशते दिवसे तत्रैव प्रसवमायाति ॥ सितपक्षभवाः कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रात्रौ । नक्तं प्रभवाश्चाहनि सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां विशेषलक्षणं कालनिर्देशमाह । मृगशीर्षाद्या गर्भा मन्दफलाः पौषशुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण विनिर्दिशेच्छ्रावणस्य सितम् ॥ माघसितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसूतिमायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥ फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि

गर्भः

ते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षोद्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्रसितपक्षजाताः कृष्णेऽश्वयुजस्य वारिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मेघानां वायोश्च लक्षणम् ॥ पूर्वोद्भूताः पश्चादपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः । शेषास्वपि दिक्ष्वेवं विपर्ययो भवति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भवल० । ह्लादिमृदूदक्शिवशक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम् । स्निग्धसितबहुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखार्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूचीक्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्डमेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥ सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यका शुभा सन्ध्या । शशिशिवशक्राशास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः ॥ विपुलाः प्रदक्षिणचराः स्निग्धमयूखा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरुपहृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥ गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषामेव योऽत्र तु विशेषः । स्वर्तुस्वभावजनितो गर्भविवृद्ध्यै तमभिधास्ये ॥ तत्र० । पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बुदाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशीर्षे पौषे शीतस्य हिमपातः ॥ माघे

शस्तो वायुं स्वपाकेन्दुपवनी र
श्मिमाङ्गो । अतिशीतं सघनश्च च
मानो रक्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फा
ल्गुनमासे रूक्ष श्चण्डः पवनो भ्रस
म्प्लवाः स्निग्धाः । परिवेषाश्चासक
लाः कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥
पवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रे गर्भाः शु
भाः सपरिवेषाः । घनपवनसलिल
विद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥
* ॥ गर्भकाले मेघानाञ्च० । मु
क्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्प
लाञ्जनाभासः । जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ तीव्र
दिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमा
रुता जलदाः । रुषिता इव धाराभि
र्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ * ॥ ग
र्भोपघातश्च० । गर्भोपघातलिङ्गा
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।
क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्ध
निर्घाताः ॥ रुधिरादिवृष्टिवैकृत
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः । इ
त्युत्पातैस्त्रिविधैश्चान्यैश्चोपह
तो गर्भः ॥ स्वर्त्तुस्वभावजनितैः सा
मान्यैर्यैश्च लक्षणैर्वृद्धिः । गर्भाणां
विपरीतैस्तैरेव विपर्ययो भवति
॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवपैता
मह्येष्वथ । एतेष्वृक्षेषु विवृद्धो गर्भो ब

हुतोयदो भवति ॥ * ॥ येष्वथ
येषु गर्भः सम्भूतो बहून्यर्षाणि वर्ष
तितान्याह । शतभिषगश्लेषार्द्रा
स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः । पुष्णा
ति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पातै
र्हत स्त्रिविधैः ॥ त्रिविधोत्पातश्च०
। दिव्यं ग्रहर्क्षजातं भुवि भौमं स्थिर
चरोद्भवं यच्च । दिग्दाहोल्कामार
तपरिवेषाद्यं वियत्प्रभवम् ॥ * ॥
अनन्तरोक्तायां दिवससंख्यायां निय
मं करोति । मृगमासादिष्वष्टौ ष
ट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता । विंश
तिरथ दिवसत्रय मेकतमर्क्षेण प
ञ्चभ्यः ॥ ३० ॥ पञ्चनिमित्तः शत-
योजनं तदर्द्धार्द्ध मेकहान्या ऽतः ।
वर्षति पञ्च समन्ताद्रूपेणैकेन यो
गर्भः ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसंयुक्ता
नां गर्भाणां पानीयसङ्ख्यामाह ॥
द्रोणः पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढका
नि पवनेन । षट् विद्युता नवाभ्रैः स्त
नितेन द्वादशप्रसवः ॥ * ॥ अथैव
विशेषमाह । क्रूरग्रहसंयुक्ते करका
शनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः । शशिनि
रवौ वा शुभसंयुते स्थिते भूरिवृष्टि
कराः ॥ * गर्भसम्भवे विशेषलक्ष
णमाह । गर्भसमयेऽतिवृष्टिर्गर्भा
भावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

शेष्वधिके दृष्टे गर्भः परिस्रुतो भवति ॥ * ॥ अथैव विशेषफलमाह । गर्भः पुष्टः प्रसवे ग्रहोपघातादिभिर्यदि न दृष्टः । आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ * ॥ अत्र दृष्टान्तमाह । काठिन्यं याति यथा चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः । कालातीतं तद्वत् सलिलं काठिन्यमुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पुष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो यः स भवति बहुतोयः पञ्चरूपोऽभ्युपेतः । विसृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि प्रसवसमयमित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥ इति वाराह्यामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अत्र गर्भवायुधारणापि । तत्र तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसितेऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसाः । मृदुशुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासाः । श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः परिस्रुता धारणास्तास्तु ॥ यदि ताः स्युरेकरूपास्ततः शुभाः सान्तरास्तु न शिवाय । तस्करभयदाः प्रोक्ताः श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ तानाह । सविद्युतः सपृषतः सपांशूत्करमारुताः । सार्कचन्द्रपरिच्छन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः । तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सपांशुवर्षाः सापश्च शुभा बालक्रिया अपि । पतत्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः । वृष्टिस्तथापि विज्ञेया सर्वशस्यार्थसाधिका ॥ मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः । तदा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इति वाराह्यां गर्भवायुधारणाध्यायो द्वाविंशतितमः ॥ २२ ॥

गर्भकः । पुं । केशमध्येस्थितमाल्ये ॥ गर्भ इव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ न । रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकरः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भ इव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिक्याम् ॥

गर्भण्डः । पुं । नाभिगुडके । नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ शकन्ध्वादिः

गर्भदः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम् । प्राणिमातरि । तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाशः । पुं । गर्भध्वंसे ॥ तल्लक्षणं यथा । अपविद्धशिरा या तु शीताङ्गी निरपत्रपा । नीलोद्गतशिरा हन्ति सा गर्भं स च तां तथा ॥ मानसागन्तुभिर्मातुरुपतापैः प्रपीडितः । गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडितः ॥ अन्तर्मृतगर्भलक्षणं यथा । गर्भास्पन्दनमार्तीनां प्रणाशः श्यावपाण्डुता । भवेदुच्छ्वासपूतित्वं शोथश्चान्तर्मृते शिशाविति ॥

गर्भनुत् । पुं । कलिकायाम् । विषलाङ्गलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गर्भपाकी । स्त्री । षष्टिकाख्यव्रीहौ । सट्टी धान इतिभाषा ॥

गर्भपातः । पुं । पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने ॥

गर्भपातकः । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गर्भपातनः । पुं । अरिष्टद्रुमे । फेनिले । रीठा इतिभाषा ॥

गर्भपातनी । स्त्री । कलिकायाम् ॥

गर्भपातिनी । स्त्री । विशल्यावृक्षे ॥

गर्भरूपः । पुं । तरुणे ॥

गर्भवती । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । आपन्नसत्त्वायाम् । गुर्विण्याम् ॥ * ॥ सद्योगृहीतगर्भायाः लक्षणं । श्रमः ग्लानिः पिपासा सक्थिसदनं शुक्रशोणितयोरवबन्धः स्फुरणं च योनेः ॥ ...

तदा योने रक्तावोऽथश्रमोद्भवः । सावसादः पिपासा च ग्लानिः स्फूर्तिर्भगे भवेदिति ॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनलक्षणं यथा । स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्यात् रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः संमील्यन्ते विशेषतः । छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते शुभात् । प्रसेकः सदनञ्चैव गर्भिण्यालिङ्गमुच्यते ॥ * ॥ पुत्त्रगर्भवत्यालक्षणं यथा । पुत्त्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासि द्वितीयके । गर्भो गर्भाशये सक्तः पिण्डाकारोऽपरं शृणु ॥ दक्षिणाक्षि महत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने । दक्षिणोरुः सुपुष्टः स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता ॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथः । आम्रादिफलमाप्नोति स्वप्नेषु कमलादि च ॥ * ॥ कन्यागर्भवतीलक्षणं यथा । कन्यागर्भवती गर्भे पेशीं मासि द्वितीयके । पुत्त्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीतं भवेच्च ते ॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतीलक्षणं यथा । नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्बुदाकृतिः । उन्नते भवतः पार्श्वे पुरस्तादुदरं महदिति भावप्रकाशः ॥

गर्भशय्या । स्त्री । पित्ताशयपक्वाशययोर्मध्यवर्त्तिनि गर्भाशयरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने ॥ तद्रूपं यथा । शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

च कीर्त्तिता । तस्यास्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रोहितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः । तत्संस्थां च तथा रूपां गर्भशय्यां विदुर्बुधाः ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

गर्भस्रावः । पुं । चतुर्थमासपर्य्यन्तं शोणितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तस्य निदानलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥ आचतुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भविद्रवः । ततः स्थिरशरीरस्य पातः पञ्चमषष्ठयोः ॥ गर्भोऽभिघातविषमाशनपीडनाद्यैः पक्वं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन । मूढः करोति पवनः खलु मूढगर्भं शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पुं । हिन्तालवृक्षे ॥

गर्भागारम् । न । वासगृहे । गृहमध्यभागे ॥ गर्भइव आगारम् ॥ गर्भाशये ॥

गर्भाधानम् । न । दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे ॥ तत्रायंक्रमः । ऋतुस्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे सायं सन्ध्याया मतीतायां पतिः शुचिःसुगन्धिः सुवेशोमन्त्रेण सूर्य्यायार्घ्यंदत्त्वापूर्व्वाभिमुखोपविष्टायास्वपत्न्या दक्षिणहस्तेनोपस्थंस्पृशन् पंद्वस्युक्तं मन्त्रं जपेत् । ततः पुनरप्युपस्थं स्पृशन् मन्त्रंजपेत् । ततोभार्य्यामुपेयादिति भवदेवभट्टः ॥ विशेषो मन्त्रानिर्णये द्रष्टव्यः ॥

गर्भाशयः । पुं । गर्भवेष्टनचर्म्मणि । जरायौ ॥ गर्भशय्यायाम् ॥ गर्भ आशेतेऽत्र । शीङ्० । पुंसीतिघः ॥

गर्भाष्टमः । पुं । निषेकतोऽष्टमेमासे । देवमासे ॥ गर्भग्रहणमासः संवत्सरो वाऽष्टमोयस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । गुर्व्विण्याम् ॥ गर्भोऽस्त्यस्याम् । अतइनिः ॥ क्षीरावीवृक्षे । क्षीराइ इतिगौडभाषा ॥

गर्भिण्यवेक्षणम् । न । कुमारभृत्यायाम् । गर्भिणीपरिचर्य्यायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । मेवति । गर्भपातकारिगव्याम् ॥ गर्भमुपहन्ति । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

गर्मुत् । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ मयना इतिगौडभाषाप्रसिद्धतृणधान्यविशेषे ॥ गिरति गीर्य्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युतिः ॥

गर्मुटिका । स्त्री । मडुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्मुत ॥

गर्म्मोटिका । स्त्री । जरडीतृणे ॥

गर्व्वः । पुं । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कार स्तथाध्यात्म्यं सर्व्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽधिभूतञ्च रुद्र स्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतारुण्यकुलविद्याबलै रपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञागर्व्व ईरितः ॥ गर्व्वमाने । । घञ् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गॄ । कॄगॄशॄदॄभ्यो वः ॥

गर्व्वरः । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गॄ । कॄगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥ स्त्री । षित्त्वान्ङीषि गर्व्वरी ॥ पुं । गन्धर्व्वे ॥

गर्व्वाटः । पुं । दौःसाधिके । द्वारपाले ॥

गर्व्वितः । त्रि । गर्व्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्व्वः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह० । गुरोश्च हल इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः । टाप् ॥

गर्हितः । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाताऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्ह्यः । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कद्वदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

गलः । पुं । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्ज्जरसे । राल इति भाषा ॥ गडक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गॄ० । पचाद्यच् । अचि विभाषेति लः ॥ यद्वा । गीर्य्यतेऽनेन । पुंसीति घः ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलकः । पुं । शकुलार्भके । गडके ॥ डलयोरभेदः ॥

गलकम्बलः । पुं । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारे मांसे ॥ गलस्य कम्बलः । गले कम्बल इव वा ॥

गलगण्डः । पुं । स्वनामख्याते रोगविशेषे । गिल्लड इति भाषा ॥ तल्लक्षणं यथा । निबद्धः श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेदिति ॥

गलग्रहः । पुं । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशी चतुष्कञ्च अष्टावेते गलग्रहा इति नारदः ॥ अपिच । आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गर्गादिमुनयः सर्व्वे तमेवाहु

गलग्रहमिति राजमार्त्तण्डः ॥ व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्रंसमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्क्कर्याम् । स्वल्पवारिधान्याम् । आल्वाम् ॥ गलति । गल० । लटः शतृशानचावितिशतृ । उगितश्चेति ङीप् । शप्श्यनो-र्नित्यमिति नुम् । स्वार्थे कन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे । कण्ठसूत्रे । सृक्कान्याम् । सकरी तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पुं । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालूर्द्ध्वसूक्ष्मजिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधास्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्तः । पुं । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्तः ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालुप्रभेदे ॥

गलाङ्कुरः । पुं । गलरोगविशेषे । रोहिण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं यथा । गलेऽनिलः पित्तकफौच मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैवशोणितम् । गलोपसंरोधकरैस्तथाङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रोहिणीति ॥

गलाविलः । पुं । चिङ्गडिमाछ इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥ गलानिकः गलाविलः इतिच क्वचित्पाठः ॥

गलिः । पुं । दुष्टवृषे । शक्तोप्यधुर्यवहो वृषो गलिरित्युच्यते । गलियावैल इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलितः । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते । स्थानादितोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म । गल० । क्तः ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरि वा क्तः ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्डः । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे । अस्थिगिला हाडगिला इतिचभाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देशः । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्देशः समीपभागः ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानांसमूहः । पाशा० यः । गलोद्दल्काशः ॥

गल्लः । पुं । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लकः । पुं । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्कः । पुं । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवयः । पुं । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । गवालूके । बलभद्रे । महारण्ये ॥ अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

न्याचिते तते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवाप्येति ॥ गवयो मधुरो वृष्यः स्निग्धोष्णः कफपित्तलः । विदाही गुरुविष्टम्भी विपाके विरसः सदेष्यस्य मांसस्य गुणाः ॥ वैवस्वतपुत्रवानरविशेषे । यथा । रामायणे । पुत्रा वैवस्वतस्याथ पञ्चकालान्तकोपमाः । गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । वा० अयः ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गवं गवेनवा याति । या० । मू० कः ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वनधेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराजः । महोक्षे । वृषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गवलः । पुं । वनमहिषे ॥ न । महिषशृङ्गे ॥ अलति । अलभूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । ऋदोरप् । गवं लाति । कः ॥

गवाक्षः । पुं । जाली झरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूटगयने । जालके ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥ गवां किरणा नामक्षीव । अक्षिशब्दो ऽत्र्यवाची । अक्ष्णो दर्शनादित्यच्

॥ गावो जलानि किरणानि वा । अश्नन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अश्नूव्याप्तौ । अकर्त्तर्यर्थे घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गोतुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभाषा ॥ आखोटे । ओड्ला इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिमश्नोति । अशू० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाक्षी । स्त्री । पाँकालमाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अद० । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गवादनीद्वयं तिक्तं पाके कटु रसं लघु । वीर्योष्णं कामलापित्तकफप्लीहोदरापहम् ॥ श्वासकासापहं कुष्ठगुल्मग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भामगण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादनाश्रये । नादलडावनी इतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ० ङीष् ॥

गवालूकः । पुं । गवये । गोसदृशे ऽरण्यपशौ ॥

गवाशनः । पुं । गोभक्षके । मोची इति भाषा ॥ यथा । मातापि एका पितापि एको मम तस्य च पक्षिणः । अहं मुनिभिरानीतः स चानीतो गवाशनैरित्युद्भटः ॥

गवाधिका । स्त्री । लाक्षायाम् । जतुनि ॥

गविनी । स्त्री । गवां समूहे ॥ खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः ॥

गविष्ठः । त्रि । भूमिस्थे ॥ स्वर्गस्थे ॥

गविष्ठिरः । त्रि । गविस्थिरे ॥ हलदन्तात्सप्तम्या इत्यलुक् । गवियुधिभ्यां स्थिरः इति षत्वम् ॥

गवीश्वरः । पुं । गवां स्वामिनि । गोमति । गोमिनि ॥ गवामीश्वरः ॥

गवेङ्गितम् । न । शुभाशुभाय गवामाकारे ॥ यथा । गावो दीनाः पार्थिवस्याऽशिवाय पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगाय । मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः पत्युर्भीता तस्करानाह्वयन्त्यः ॥ अकारणं क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय । भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभिस्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजैर्वा ॥ आगच्छन्त्यो वेश्म शब्दम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठहृष्टा गवां गाः । आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरोमाण्यः प्रहृष्टा धन्या गावः स्युर्महिष्योऽपि चैवम् ॥ इति वाराह्यामेकोननवतिः ॥

गवेडुः । स्त्री । आरण्यगोधूमाख्ये मुन्यन्ने । गड्गड् इति गौडभाषा ॥ गवे गवार्थं दीयते । दीङ् क्षये । मृगय्वादित्वात् कुः । नैरुक्तोदकार

ङः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

गवेधुः । स्त्री । गवेडौ ॥ गवेधुः कटुका स्वाद्वी कार्श्यकृत् कफनाशिनी ॥

गवेधुकम् । न । गैरिके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गवेधुका । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । गड्गड् इति देधान इति च गौडभाषा । गवेडौ ॥ नागबलायाम् ॥ गवि भूमौ एधते । एध० । बाहुलकादुः । संज्ञायां कन् ॥

गवेरुकम् । न । गैरिके ॥

गवेशका । स्त्री । गोरक्षचाकुलिया इति गौडप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

गवेषणा । स्त्री । अन्वेषणायाम् । पर्येषणायाम् । मार्गणे ॥ धर्मान्वेषणे ॥ गवेष मार्गणे । चु० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

गवेषितम् । त्रि । अन्वेषिते । मार्गिते ॥ गवेष्यते स्म । गवेष० । क्तः ॥

गव्यम् । न । ज्यायाम् ॥ रामशब्दे ॥ त्रि । गोदुग्धादौ । गोसम्बन्धिनि सर्वस्मिन् ॥ गव्यं त्रिषु गवां सर्वम् । सर्वम् भवविकारावयवादि गवां गव्यम् ॥ गवि भवम् गौर्देवतास्य वा । गोरजादिप्रसङ्गे यत् ॥ गोहिते ॥ गवे हितम् । उगवादिभ्यो यत् ॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत् । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोज्यायाम् । गोवृन्दे ॥ गवांसमूहः । खलगोरथात् इतियः ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूतिः । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्रधनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्रन्तु क्रोशः क्रोशद्वयं पुनः । गव्यूतं स्त्रीतु गव्यूति र्गोरुतं गोमतञ्च तत् ॥ गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानम् । अध्वपरिमाणेचेत्यवादेशः ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दुःखे ॥ त्रि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात् अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहनः परमात्मा । अस्यस्वरूपं सामर्थ्यंचेष्टितं वाज्ञातुंनशक्यते ऽतो गहनः ॥ गाह्यते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः । कृच्छ्रगहनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्वः ॥

गहना । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवीपुराणम् ॥

गह्वरः । पुं । निकुञ्जे ॥ न । गुहायाम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था

ने । अनेकार्थसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वरछत्वरेतिसाधुः ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्गः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्तिकेये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शिवादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्यादाश्विने मासिसूर्यः स्वाति विशाखयोः । तदाम्बु जलदै र्मुक्तं गाङ्ग मुक्तं मनीषिभिः ॥ आकाशगङ्गास्वब्धि जल मादाय दिग्गजाः । मेघै रन्तरिता वृष्टिं कुर्वन्तीतिवचः सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रायो वर्षति वारिदः । सर्वथा तज्जलं देयं तथैवचरकेवचः ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन संसिक्तं भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्नं ज्ञेयं सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्रं त्वाश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । यतो ऽगस्त्यस्य दिव्यर्षउदयात् सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्लं स्या ऽद्दोषलम् ॥ यत आह । फूत्कारविषवातेन नागानां व्योमचारिणाम् । वर्षासु सविषं तोयं दिव्य मगस्त्याश्विनं विनेति ॥

गाङ्गटः । पुं ।
गाङ्गटकः । पुं ।
गाङ्गटेयः । पुं । } चिङ्गडिमाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे-मत्स्ये ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गाङ्गायनिः । पुं । भीष्मे । कार्त्तिकेये ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादिभ्यः फिञ् ॥

गाङ्गेयः । पुं । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इति मेदिनी ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । कशेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ यं गर्भं सुषुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुल्बं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्चेति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागबलायाम् ॥ गाङ्गं जलमीरयति । ईर गतौ क्षेपणे च । मृगय्वादयश्चेति कुः । स्वार्थे कन् । गौरादिङीष् ॥

गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नटा इति गौडभाषा इति हारावली ॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपनं लघु । संग्राहि रक्तपित्तार्शोग्रहणीकफवातजित् ॥

गाञ्जिकायः पुं । वर्त्तिकपक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्रे ॥ त्रि । तद्वति ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्विगाढां तमसां प्रापेति रघुः ॥ गाह्यते स्म । गाहू विलोडने । क्तः ॥

गाढमुष्टिः । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढा मुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडाभ्यक्रीडाविशेषे ॥ यथा । चैककैका घटिका यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढास्तीति विख्याता पदं तस्य न कुप्यतीति ॥

गाणपतः । त्रि । गणपतिदेवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवता अस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेति ण्यापवादोऽण् । गाणपत्यो मन्त्र इति तु प्रामादिकमेव । गणपतिशब्दस्याश्वपत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्बन्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणपतेः कर्म भावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् । गणपत्यधिपतिशब्दयोर्ब्राह्मणादिषु पाठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिकानां समूहः । गणिकाया यञिति वक्तव्यमिति यञ् ॥

गाणेयः । त्रि । गणनीये । गणयितुं शक्ये ॥ गण्यते । गणस्य संख्याने । ...

चोयत् । संज्ञापूर्वकत्वान्न, णिलोपः । चिन्तिपूजीत्यङ् वि धानात्तु वा भावार्थाद्वा ॥ अन्यथा अप्रत्ययादित्यनन्तरं पठित्वा अकारमेव विदध्यात् ॥

गाण्डिवः । पुं । न । अर्जुनस्य धनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्यास्ति । गाण्ड्यजगात्संज्ञायामिति वः ॥

गाण्डीवः । पुं । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डा ग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादिति ङीषन्तात् गाण्ड्यजगादिति वः ॥

गाण्डीवभूषणः । पुं । अर्जुने ॥ धानुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीवं भूषणमस्य ॥

गाण्डीवी । पुं । अर्जुने । कौन्तेये ॥ चापिनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे ॥ गाण्डीवोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

गातुः । पुं । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ गन्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति । गैशब्दे । गातेर्वा । गाङ्गतौ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तुः ॥ गायने ॥

गाता । पुं । गायके ॥ गायति । गै० ॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्रभागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रियायतने । शिरःपाण्याद्यवयवानां समुदये । गात इति भाषा ॥ गातेऽनेन वा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ एति वा । बहुलंतत्रापीति इणो गा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ० । गमेरा चेति त्रन् । आचान्तादेशः ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

गात्रशय्यः । पुं । तापसविशेषे ॥ केवलं गात्रैरेव यः शेते सः ॥

गात्रसङ्कोची । पुं । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लवः । पुं । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्याम् । वर्त्तिके । विलेपने । गात्रानुलेपयोग्ये पिष्टहृष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गात्रमनुलिप्यतेऽनया । करणेति ल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्रसिद्धे ॥

गाथकः । पुं । गायके । गानोपजीविनि ॥ गायति । गै० । गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभाषायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥ गेये ॥ वृत्ते । आर्यासङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्राश्चाष्टादश द्वितीयेऽपि । पञ्चदश चेत् तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाधः । पुं । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ सुप्रत

रे । गाइन इति पाँअइतिचभाषा ॥ स्त्रियायाम् ॥

गाधिः । पुं । कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्र वंशीयकुशिकराजसुपुत्रे विश्वामित्र मुनेःपितरि ॥

गाधिजः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ गाधेर्जातः । जनी० । डः ॥

गाधिपुरम् । न । कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे ॥

गाधिभूः । पुं ।
गाधिसुतः । पुं । } विश्वामित्रे ॥
गाधेयः । पुं ।

गानम् । न । गीते । गेये ॥ ध्वनौ ॥ गैशब्दे । ल्युट् ॥ मार्गो देशीच गानस्य प्रकारौ द्वा वुदीरितौ ॥

गामिनी । स्त्री । वचायाम् ॥

गान्तुः । त्रि । गन्तरि ॥ गच्छति । गम्लृ० । क्रमिगमि क्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च ॥

गान्त्रम् । न । शकटे ॥ गम्यतेऽनेन । गम्लृ० । असुजिगमिनमिहनिवि श्यशांदृद्धिश्चेतिष्ट्रन् ॥

गाङ्गिनी । स्त्री । श्रीगङ्गायाम् । जाह्नव्याम् ॥ अक्रूरयादवमातरि ॥

गाङ्गिनीसुतः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ अक्रूरयादवे ॥

गान्धर्व्वः । पुं । गन्धर्वे ॥ विवाहविशेषे यथा । इच्छयाऽन्योन्यसंयोमः कन्या

याश्च वरस्य च । गान्धर्व्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः इति ॥ गान्धर्व्वः समयान्मिथइतिच । यत्र कन्या वरयो रन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्य्या त्वं मेपति रितिनिश्चयःस इत्यर्थः ॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न । गाने ॥ सामवेदस्योपवेदे । पद्मावस्थिततानप रिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक् षड्जादिस्वरसमुदाये ॥ तदाहदत्तिलः । पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा । प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥ इति ॥ गन्धर्वोरभम् अर्वति । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ त्रि । गन्धर्वसम्बन्धिनि ॥

गान्धारः । पुं । सिन्दूरे ॥ रागप्रभेदे ॥ तत्स्वरूपं यथा । जटां दधानः कृतभूतिभूषणः काषायवासा स्तनुदेहयष्टिः । सयोगपट्टः कृतनेत्रमुद्रोगान्धाररागः कथित स्तपस्वीति ॥ अयं भैरवरागस्य पुत्रः । प्रत्यूषोऽस्य गानसमयः ॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे ॥ गन्धारदेशे भवः । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ गन्धारोऽभिजनो ऽस्यवा सिंध्वाद्यण् ॥ नृपान्तरे ॥ गान्धारेः अपत्यम् । साल्वेयगान्धारि-

भ्याम्बेत्यम् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अजाविकोच गान्धारं नदतः । तस्योत्पत्त्यादि र्यथा । वायुः समुद्गतो नाभेः कण्ठशीर्षसमाहतः । नानागन्धवहः पुण्यो गान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभेः समुद्गतो वायुर्गन्धघ्राणे च चालयन् । स शब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्रः पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मताः । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पुं । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनामाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठेतु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँभा इतिप्रसिद्धे मादक द्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थः ॥

गान्धारेयः । पुं । दुर्योधनन्टपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

गान्धिकः । पुं । लेखके ॥ सुगन्धिश्यव

वारिणि । गन्धशालिनि ॥ तस्य वश्वष्ठात् राजपुत्र्यांजातः सङ्करजातिः । अस्यकर्म लिखनं गन्धदानञ्चेति पराशरः ॥ गाँधिपोका इति गौडभाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुकः । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छीलः । गम् । उकञ् । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्यउकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरेभवम् । गम्भीराञ्ज्यः ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा गर्जन्त्यपसो दिशि दिशि जलदा स्त्वं शरण्यो गरीयां स्तृष्णामात्रासभाजा ममरविटपिनां जन्मभूमि स्त्वमेव । गाम्भीर्यं किन्तु तादृक् त्वयि सलिलनिधे किन्तु विज्ञापयामः सर्वोपायेन मैं चावकृषिमुनिकृपादृष्टयः काक्षणीयाः ॥

गायकः । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल् ॥

गायत्रम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पुं । खदिरवृक्षे ॥ वह्निगायत्रियातयेति वैद्योक्तेः । ब्री० इनिः ॥ गायत्रस्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पा-
लने । आतोऽनुपसर्गे इति कः । गौरा०
ङीष् ॥ यथा व्यासः । प्रतिग्रहान्न
दोषाच्च पातकादुपपातकात् । गा-
यत्री प्रोच्यते तस्माद्गायन्तं त्रायते य
त इति ॥ अपि च । न भिन्नां प्रतिप
द्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह । सोऽहम
स्मीत्युपासीत विधिना येन केनचि-
दिति ॥ अस्याः स्थानं पुष्करे ॥ उपस
भ्यसावित्रीं नोपतिष्ठेत यो द्विजः
। काले चिकार्यं समाहात् सपतेचा-
च संशय: ॥ गायत्रीमन्त्रतोयार्घ्यं-
दत्तंयेनाञ्जलित्रयम् । काले सार्धचि-
केण स्यात् तेनदत्तं जगत्त्रयमि-
ति पद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम्
। भवान्याम् ॥ यथा । गायनात् गम
नाद्वापि गायत्री त्रिदशार्चितेति देवी
निरुक्ताध्याय: ॥ यथा । गानङ् गाय:
। भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन
त्रायते । त्रैङ्० । सुपीतियोगविभा
गात् कः ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छ
न्दोसि । तस्यात्तृप्तिस्त्रिविधा । यथा
। तनुमध्या १ शशिवदना २ साम
राजीति । उदाहरणान्तु तत्तत्स्था
ने द्रष्टव्यम् ॥

गायन । त्रि । गायके । गाथके ॥ गा-
यति । गै० । ण्युट्चेति शिल्पिनि
कर्त्तरि ण्युट् । आतोयुक् ॥ ज-
ल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् । टित्त्वा
न्ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्ता
त् गायकात् स्त्रियां टाप् । प्रत्यय
स्थादितीत्त्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ०
। भूशाद्गिभ्यो णित्रन् इति णित्रन्
प्रत्यय: ॥

गारुडम् । न । स्वेडमन्त्रे ॥ मरकतम
णौ ॥ विषशास्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥
अस्यश्लोकसंख्योक्ता देवीभागवते -
यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं
हरिभाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिक: । पुं । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलताया
म् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ ।
। पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जात
म् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलता
याम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्र
सिद्धायां ब्रह्मवादिन्यां वचक्नुतनया
याम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं
स्त्री । गर्गाद्यञ् । यञश्चेति ङीप् ।

हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

गार्गीयम् । त्रि । गर्गप्रोक्ते ॥

गार्ग्यः । पुं । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्य गोत्रापत्यम् । ग° यञ् । बहुत्वे गर्गाः ॥

गार्द्ध्यम् । न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षायाम् । तृष्णाभरे ॥ गर्द्ध एव । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्भपत्रः । पुं । गृध्रपत्रयुक्ते वाणे ॥

गार्भः । पुं । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे कर्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥ तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादिभ्योऽण् इत्यणि भस्याढ इति पुंवद्भावे कृते इनण्यनपत्ये इति प्रकृतिभावः ॥

गार्ष्टेयः । पुं । गृष्टिवत्से ॥ गृष्ट्या अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेति ढञ् ॥

गार्हपत्यः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृहपति र्यजमानः तेन संयुक्तः । गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः । अथ संज्ञाया मित्यनुवृत्ते गाहवनीयादौ नाति प्रसङ्गः ॥

गार्हस्थः । पुं । गृहस्थे यागपुत्रादिकारणे द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोऽण् ॥

गार्हस्थ्यम् । न । गृहस्थत्वे ॥ गृहस्थस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ॥

गालनम् । न । स्रावणे । चुयावना पसावना इति गलावना इति च भाषा ॥

गालवः । पुं । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ॥ तेन्दुके ॥ गालवस्यापत्यम् । तस्य न्यकेप्यया ॥

गालिः । पुं । शापे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तो वयमिह तदभावाद्गालिदानेऽप्यशक्ताः । जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं नहि शशकविषाणं दीयते च वदान्यैरित्युद्भटः ॥

गालितः । त्रि । कृतगालने । चुयायानिचोडा इति च भाषा ॥ यथा । गालितं दधि सुस्निग्ध मित्यादिः ॥ द्रवीकृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गलाया इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोड्यम् । न । पद्मबीजे । कमलगट्टा इति भाषा ॥

गावल्गणिः । पुं । सञ्जये ॥ गवल्गणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

गावेधुक । त्रि । गवेधुकाया अवयवे । तद्विकारे च ॥ बिल्वाद्यण् ॥

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ नाहनाइति

ख्याते विलोडने ॥

गीः । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सरस्वत्याम् ॥ गृणात्येनाम् । गृ शब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातोः ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरिः । पुं । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्दरकैलासमलया गन्धमादनः । महेन्द्रः श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टा वेते तु सम्पूज्यागिरयः पूर्वादिक् क्रमात ॥ गिरियके ॥ नेत्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्यदोषविशेषे ॥ संन्यासिनां नामविशेषे ॥ यथा । सदोद्धबाहु र्यो वीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः । सर्वत्र समभावेन भावये छोमरोत्तमः ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरिःपरिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गौर्य्यो । गिलनाइति भाषा ॥ वालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गृ० । इक् कृष्यादिभ्यः ॥ वाहुलकात् किर्वा । ऋतइत् ॥ गिरतिवा । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः इति कः । गृ ॥ इगुपधकुटीति इः कित् ॥

गिरिकण्टकः । पुं । वज्रे ॥

गिरिकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । नीपे ॥

गिरिकदली । स्त्री । वहुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ श्वेतापराजिताख्यवृक्षे ॥ अपराजितायाम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरि र्वालमूषिका कर्णोस्याः तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । वालमूषिकायाम् ॥ गिरेः संज्ञायांकन् ॥

गिरिकाणः । त्रि । गिरिरेगणकचक्षुर्हीने ॥

गिरिगुडः । पुं । गेण्डुके ॥

गिरिजः । पुं । मधूकवृक्षविशेषे । गौरशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतुनि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥ गिरौ जातं वा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्य्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतभुङ्गायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ त्रायमाणालतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिकायाम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जाता । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौजातं गिरिजम् । अमति । अमगतौ । वृषादित्वात् कलः । न मलममलम् गिरिजञ्चतदमलञ्च ॥ गिरिजायामलं वा ॥

गिरिज्वरः । पुं । वज्रे ॥

गिरित्रः । पुं । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे ऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेते ऽन्तर्नदीप्रस्रवणाद्युदकयुक्ते बहुसस्योत्पन्नवृक्षान्विते राज्ञां निवासस्थाने ॥ सर्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गे शत्रुदुरारोहत्वं महत्प्रदेशादल्पप्रयत्नप्रेरितशिलादिना बहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो बहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातुः । पुं । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रसूता नदी । गिरिनद्यादीनां वेतिपाक्षिकेणत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपिबोध्यम् ॥

गिरिनिम्बः । पुं । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिपीलुः । पुं । परूषकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पुं । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभूः । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुरैया इति भाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्लीव । इवार्थे कन् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥ इरिमेद इत्यपि पाठः ॥

गिरियकः । पुं । कन्दुके । गेण्डुके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गिरिवासी । पुं । हस्तिकन्दे ॥

गिरिशः । पुं । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरिराश्रयत्वेनाऽस्यास्तीति विग्रहे लोमादित्वात् शः ॥ गिरौ शेते गिरिं श्यति उपभोगेन तनूं करोति वा । गिरौडच्छन्दसि । लोके तु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशु मुषगिव दित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्गः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसारः । पुं । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुतः । पुं । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अत्रतु वो गिरिसुता शशिभृतः प्रि

यतमा । चिन्ततु वो हृदि सदा भगवतः पदयुगमिति ॥

गिरीशः । पुं । स्थाणौ । रुद्रे । शिवे ॥ अद्रिपतौ । हिमाचले ॥ बृहस्पतौ ॥ गिरेः कैलासस्य ईशः ॥

गिलः । पुं । जम्बीरे ॥ गिलति । गॄ० । मू० कः । अचिविभाषेति लत्वम् ॥

गिलग्राहः । पुं । कुम्भीरे । नाका इति भाषा ॥

गिलनम् । न । गिरणे । भक्षणे ॥

गिलिः । स्त्री । गिलने ॥ गरणम् । गॄ० । इक् कृष्यादिभ्यः । अचिविभाषेति लत्वम् ॥

गिलितः । त्रि । भक्षिते ॥ गिलितं गीर्णमस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गिष्णः । पुं । सामवेदविदि ॥ गायके ॥

गीतम् । न । गाने ॥ तल्लक्षणं यथा । धातुमातुसमायुक्तं गीत मित्युच्यते बुधैः । तत्र नादात्मको धातुर्मातु रक्षरसञ्चय इति ॥ तद्द्विविधं यथा । गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगात्रविभागतः । यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखजं मतम् ॥ अपि च । निबद्धमनिबद्धञ्च गीतं द्विविध मुच्यते । अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमं विना ॥ यदागमकधातुभ्यां रचितं बद्धं विना कृतम् । निबद्धञ्च भवेद्गीतं तालमानरसान्वितम् ॥ छन्दोगमकधातुभ्यां वर्णादिनियमैः कृतम् ॥ * ॥ ऋषिभिः पद्मभूर्गीतं सामभ्यः समपादयत् । यजुर्भ्योऽभिनया रसाश्चाथर्वणः स्मृताः ॥ ॥ अङ्गे रागलये गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः ॥ गीतं पीनपयोधरा समदना नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरणप्रोद्दीपिता यामिनी । चित्तज्ञाः सुहृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः क्षुद्रं गीतफलं कवित्वममलं संसारसारा ममताः ॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि । मनुष्यवृषभो लोके विधिनैव सवञ्चितः ॥ संसारदुःखदग्धानां सन्तप्तमानां मनुग्रहात् । प्रभुणा शङ्करेणात्र गीतं वाद्यं प्रकाशितम् ॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् । रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्राप्नुवन्त्यपि पक्षिणः । वना दायान्ति फणिनः शिशवो न रुदन्ति च ॥ कृतिचमत्कृतवे किमतः परं फणिवरोऽश्वतरो बत पञ्चमः । अपि सुतां यदवाप मदालसां मधुरगीतवशीकृतशङ्करः ॥

परमानन्दविवर्द्धनमभिमतफलं वशीकरणम्। सकलजनचित्तहरणं विमुक्तिबीजं परं गीतमिति प्रशंसा॥ त्रि। शब्दिते॥ गै०। क्तः॥

गीतमोदी। पुं। किन्नरे॥ त्रि। गानानुरागिणि॥

गीता। स्त्री। कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशास्त्रविशेषे॥ यथा। भारते सर्ववेदाऽर्थो भारतार्थश्च कृत्स्नशः। गीतायामस्ति तेनेयं सर्वशास्त्रमयी मता॥ इह मष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्कत्रयेण हि। कर्मोपास्तिज्ञानकाण्डत्रितयात्मा निगद्यते इतिनीलकण्ठचतुर्धरः॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैरित्यादिश्रीधरस्वामी॥ एतदन्याः। आश्वमेधिकपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते। देवीभागवतोक्ता भगवतीगीता। अध्यात्मरामायणोक्तारामगीता। श्रीविष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता। शिवगीताद्याश्चबह्व्यो ऽध्यात्मविद्यानिरूपणपराःसन्ति॥

गीतासारः। पुं श्रीकृष्णार्जुनसंवादात्मकेमुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे गरुडपुराणोक्ते॥

गीतिः। स्त्री। गाने॥ आर्याछन्दोविशेषे॥ यथा। आर्याप्रथमार्द्धसमं द्वितीयमपि चार्द्धं भीष्यते यस्याम्। सागीतिः फणिपतिना निर्मलमतिना निवेदिता नूनमिति॥

गीतिका। स्त्री। कृतिसंज्ञकविंशत्यक्षरावृत्तिविशेषे॥ यथा। सजजा भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका॥ वरपाणिशोभिसुवर्णकङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधरापदसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता। फणिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमानसहारिका वरकामिनीव मनोहता नहि कस्य सा किल गीतिकेति॥

गीरथः। न। जीवे। वृहस्पतौ॥

गीर्णः। त्रि। वर्णिते। स्तुते॥ गिलिते॥ गीर्यतेस्म। गॄनिगरणे शब्देच। क्तः॥

गीर्णिः। स्त्री। गिरौ। गिलने॥ गिलनम्। गॄ०। क्तिन्। ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावत्। तेननत्वम्॥

गीर्देवी। स्त्री। सरस्वत्याम्॥

गीर्लता। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम्॥

गीर्वाणः। पुं। देवे। सुरे॥ गीरेव निग्रहाऽनुग्रहसमर्थो वाणो ऽस्त्रं यस्य सः॥ दन्तोष्ठ्यपाठे गिरं वनुते याचते स्तुतिप्रियत्वात्। वनुयाचने। कर्मण्यण्। पूर्वपदादिति णत्वम्॥

गीर्वाणकुसुमम्। न। लवङ्गे॥

गीष्पतिः। पुं। धिषणे। गुरौ। वृह

स्तौ ॥ गिराम्पतिः । अहरादीनामितिरेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति षः । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पतिः । रेफाभावपक्षे गीः पतिः गीःपतिः ॥ पण्डिते ॥

गीष्पतीष्टिः । स्त्री । बृहस्पतिसवनामयागे ॥

गुग्गुलः । पुं । स्वनामप्रसिद्धवृक्षविशेषस्य निर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलुः । पुं । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्य गुणादयः । महिषाक्षो महानीलः कुमुदः पद्म इत्यपि । हिरण्यः पञ्चमो ज्ञेयो गुग्गुलोः पञ्च जातयः ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इति स्मृतः । महानीलस्तु विज्ञेयः स्वनामसमलक्षणः ॥ कुमुदः कुमुदाभः स्यात् पद्मो माणिक्यसन्निभः । हिरण्याक्षस्तु हेमाभः पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणां हितावुभौ । हयानां कुमुदः पद्मः स्वस्थारोग्यकरौ परौ ॥ विशेषेण मनुष्याणां कनकः परिकीर्त्तितः । कदाचिन्महिषाक्षस्तु मतः कैश्चिन्नृणामपि ॥ गुग्गुलुर्विशदस्तिक्तो वीर्य्योष्णः पित्तलः सरः । कषायः कटुकः पाके कटू

रूक्षो लघुः परः ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्यः सूक्ष्मः स्वर्य्यो रसायनः । दीपनः पिच्छिलो बल्यः कफवातव्रणापचीः । मेदोमेहाश्मवातांश्च क्लेदकुष्ठाममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाकृमीन् जयेत् ॥ माधुर्य्याच्छमयेद्वातं कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित्तेन गुग्गुलुः सर्वदोषहा ॥ स नवो बृंहणो वृष्यः पुराणस्त्वतिलेखनः । स्निग्धः काञ्चनसङ्काशः पक्वजम्बूफलोपमः ॥ नूतनो गुग्गुलुः प्रोक्तः सुगन्धिर्यस्तु पिच्छिलः । शुष्को दुर्गन्धकश्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णकः ॥ पुराणः स तु विज्ञेयो गुग्गुलुर्वीर्य्यवर्ज्जितः ॥ अम्लं तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यवायं श्रममातपम् । मद्यं रोषं त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवकः ॥ अस्य स्थानविशेषे जन्मादिकथनं यथा । जायन्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मेऽर्कसन्तापिताः शीतार्त्ताः शिशिरेऽपि गुग्गुलुरसं मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभं महिषाक्षतुल्यमपरं सत्पद्मरागोपमं भृङ्गाभं कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा ततः ॥ वह्नौ ज्वलन्ति तपने विलयं प्रयान्ति क्षि-द्यन्ति कोष्णसलिले पयसः समाः

। ग्राह्याः शुभाः परिहरे च्चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धवर्णानितिप्रयोगामृतम् ॥ पक्वस्यास्य पूर्णवीर्यत्वं मासत्रयपर्य्यन्तं तिष्ठतीति वैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु अस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधेः गुडति । गुडरक्षणे । वाहुलकात् रः । डलयोरैक्यम् ॥

गुच्छः । पुं । स्तवके । कलिकादिकदम्बे । बहुभिः पुष्पैः फलैर्वा सम्बाधः पल्लवग्रन्थिर्गुच्छः । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र लतासमूहो भवति नच प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादयः । झुण्ड इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । सस्यादिभ्यश्छुणिति श्रीभोजः ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । वाहुलकात् छग्ण ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । सं०क्विप् । तुक् । गुतं श्यति । शोच्छेदने । आतोनुपेतिकः ॥

गुच्छकः । पुं । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कलापे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिशः । पुं । रागीधान्ये । तृणधान्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्जः । पुं । सानन्दे । स्निग्धदले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्रः । पुं । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पकः । पुं । गुच्छकरञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ शिमडीवृक्षे ॥

गुच्छफलः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥ राजादन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबध्ना । स्त्री । गुण्डालावृक्षे ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनीतृणे ॥

गुच्छार्द्धः । पुं । चतुर्विंशतियष्टिके हारे ॥ न । अर्द्धगुच्छे ॥ गुच्छस्य अर्द्धः । ग्रामार्द्धवत् समासः ॥

गुच्छालः । पुं । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाह्वकन्दः । पुं । गुल्मकन्दे । निर्घाटकायाम् । कुची इति गौडभाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ अ

स्यात्रूपं यथा । श्यामा सुकेशी मलयद्रुमाणां मृदूल्लसत्पल्लवतल्पयाता । श्रुतेः स्वराणां दधती विभागं तन्वीमुखाद् दक्षिणगुर्ज्जरीयम् ॥ अस्याः कालनियमो यथा । नाटो गौडो वराडीच गुर्ज्जरी देशि रेव च । पूर्वाह्ने गान मेतेषां निषिद्धमिति तद्विदः ॥ मतभेदेन पूर्वाह्णेपि गीयते ॥

गुञ्जः । पुं । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पुं । भ्रमरे ॥ गुञ्जं ध्वनिविशेषं करोति । डुकृञ् । क्विप् तुकौ ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीनां गुणगुणध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचिञ्च्याम् । रक्तिकायाम् । घुंघची चिरमुंठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन चेयं गुञ्जाद्वयं बुधैः । गुञ्जाद्वयन्तु केश्यं स्यात् वातपित्तज्वरापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णामदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहरं वृष्यं बल्यं कण्डूव्रणं हरेत् । कृमीन्द्रलुप्तकुष्ठानि रक्ताचद्वुबलापिच ॥ मानविशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथिताव्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमाणे । इति वैद्याः ॥ चतुर्व्रीह्यपरिमाणे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ मधुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चव्यायाम् ॥ गुञ्जति । गुजिअव्यक्तेशब्दे । पचाद्यच् ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गुञ्जितम् । न । गुञ्जने ॥ नगुञ्जितं तन्नजहार यन्मनः इतिभट्टिः ॥

गुटिः । स्त्री ।
गुटिका । स्त्री ।
गुटी । स्त्री ।
} गोले । अपसङ्ख्यानसाधने । वटिकायाम् । गोली वडी इतिभाषा ॥

गुडः । पुं । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो रसो यः सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढः । स गुडो गौडदेशेतु मत्स्यण्डीव गुडो मतः ॥ गुडो वृष्यो गुरुः स्निग्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः । नाऽतिपित्तहरो मेदः कफकृमिबलप्रदः ॥ गुडो जीर्णो लघुः पथ्यो ऽनभिष्यन्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादनः ॥ गुडो नवः कफश्वासकासकृमिकरोग्निकृत् ॥ श्लेष्माणमाशु विनिहन्ति सदार्द्रकेण पित्तं निहन्तिच सएव हरीतकीभिः । शुण्ठ्या समं हरति वातमशेषमित्थं दोषत्रयक्षयकरा

य नमो गुडाय ॥ गुडति । गुड वेष्टने । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गवते । गुङ् अव्यक्तशब्दे । कादिभ्यःकिद्दिति डः ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुडः ॥

गुडकः । पुं । गुडपाकौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्वं तेजः षण्मासपर्य्यन्तं तिष्ठतीति परिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्य तृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । । दारचीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधानाः । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धानाः गुडधानाः । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समासः । मिश्रणक्रियाद्वारा सामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणस्यायोगात् । बहुवचनान्तोऽयं धानाभृष्टयवेस्त्रियः इतिबहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनुः । स्त्री । दानार्थं गुडादिनिर्म्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्पः । पुं । मधूकवृक्षे । महुयां इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफलः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूलः । पुं । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्ते । गुडला गुडली इति भाषा ॥

गुडबीजः । पुं । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिप्पटायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुडशिग्रुः । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ उशीर्याम् । लघुकाशे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिश्रीधरस्वामिनः ॥

गुडाकेशः । पुं । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकाया ईशः ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालकः । पुं । न । केशचक्रे ॥ मुखं मुकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशयः । पुं । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । ह्रस्ववटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽशब्दान्तरभेदतः । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडूची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची । स्त्री । गिलोय इतिभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनात् क्रीतां जहार मदनातुरः ॥ ततस्तं बलवान् रामो रिपुं आयापकारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन्सुरारातौ रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानराः केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास संसिच्याऽमृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषविन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । सङ्ग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरकृमिवमीर्हरेत् ॥ गुडति । गुड रक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्कः । पुं । कल्कविशेषे ॥ स यथा । अमृतायाः शतं चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागाः स्युर्गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्निभक्षयेदेतन्नरो हितमिताशनः । नास्य कश्चिद्भवेद्व्याधिर्न जरापलितं न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निलरक्तकम् । न च नेत्रगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं त्रिदोषघ्नं प्रयोगादस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवादितिजस्तथेति ॥

गुडूचीपत्रम् । न । अमृतापर्णं ॥ गडूचीपत्रमाग्नेयं सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्यमुष्णञ्च सङ्ग्राहि हन्याद्दोषत्रयं तृषाम् । दाहप्रमेहवातास्रकामलाकुष्ठपाण्डुताः ॥

गुडेरः । पुं । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड० । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ॥

गुडेरकः । पुं । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुणः । पुं ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे जिविशतेऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृति र्गुणः ॥ सत्त्वं द्रव्यम् । सत्त्वएव

निविशतेइतिसंबंधारणं व्याख्येयम्। एतेनसत्ताव्यावर्त्यते। सा हि नकेवलं द्रव्येवर्त्तते किन्तु द्रव्यगुणकर्मसु। ननु द्रव्यएवद्रव्यत्वंवर्त्ततेइतितत्राति व्याप्तिरतआह। अपैतीति। अपगच्छतीत्यर्थः। अर्थात्सत्त्वादेव। यथापीततायां जातायां फलादेर्नीलतापैति नैवंद्रव्यत्वं द्रव्यादपैति। एवमपि गोत्वंगोषुवर्त्तते अश्वादेस्त्वपैति तत्रातिव्याप्तिरतआह। पृथग्जातिषु दृश्यतइति। गोत्वं हि द्रव्यत्वावान्तरनानाजातिषु नदृश्यते गुणस्तु दृश्यते। यथा अभ्रेदृष्टा नीलताघटादिष्वपिदृश्यते। एतेन पूर्वार्द्धेन सकलजातेर्व्यवच्छेदः। एवंतर्हिकर्म द्रव्येवर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु दृश्यतेचेतितत्रातिव्याप्तिरतआह। आधेयश्चाक्रियाजश्चेति। उत्पाद्यानुत्पाद्यइत्यर्थः। उत्पाद्योयथा। घटादेःपाकजोरूपादिः। अक्रियाजः अनुत्पाद्यः। सयथा। आकाशादेर्महत्त्वादिः। क्रियातु सर्वाप्युत्पाद्यैव न नित्येति तस्या द्वैविध्याभावान्नगुणत्वाभावः। एवमपि द्रव्यस्यगुणत्वंप्राप्नोति अवयविद्रव्यं हि अवयवद्रव्येषुनिविशते। असमवायिकारणसंयोगनिवृत्तौ विनाशात्ततोपैति भिन्नजातौ

येषु च हस्तपादादिषुदृश्यते। द्विविधंचभवति नित्यामित्यभेदेन। निरवयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्वादवयविद्रव्यस्यतु घटादेर् नित्यत्वादतआह। असत्त्वप्रकृतिरिति। अद्रव्यस्वभावइत्यर्थः॥ ॥ उपैत्यन्यज्जहात्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचकः सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुणः स्मृतः॥ इति पारिभाषिकोगुणो ऽप्रधान एवान्तर्भवति॥ तेजोवलवीर्यैश्वर्यवैराग्यशक्त्यश्चपराश्रितत्वा देव गुणाः॥ शुक्लादौ॥ सच शुक्लादिशब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तंभवति॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धे वस्तुधर्मे। शुक्लादयोहि गवादिकं स्वजातीयेभ्यःकृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तयन्ति॥ अपिच। द्रव्यत्वव्यापकतावच्छेदकसत्तान्यजातिमत्त्वं तदर्थः॥ यथा। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरुत्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतुर्विंशतिगुणाइति॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वेसति जातिमात्राश्रये॥ विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधनेषु॥ आकाशादौ। सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृतिकभेदभिन्ने॥ द्रव्याश्रिते फलादेर्

सगन्धादौ ॥ सूदे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमस्सु ॥ गुणानाम् परमं रूपं न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथं प्राप्तं तन्मायेव सुतुच्छकमिति भगवान् वार्षगण्यः । गुणानां सत्त्वादीनाम् परमं रूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञः सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यासनमेव च । द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ ते च । देशकालज्ञता दार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्यमूर्जः संवृतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्यं भक्तिज्ञत्वं कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्यममर्षित्वमचापलम् ॥ एते चतुर्दश गुणाः प्रोक्ताः शास्त्रेषु सूरिभिः ॥ गौतमोक्तागुणा यथा । दयासर्वभूतेषु क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणश्च । यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः । उत्कर्षहेतवस्तेस्यु रचलस्थितयो गुणा इति ॥ तद्भेदा यथा । श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्ति रुदारत्व मोजःकान्तिस

माधयः ॥ इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणाः स्मृताः । माधुर्यौजःप्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात् परेश्रिताः । अन्ये भजन्ति दोषत्वं कुत्रचिन्न ततो दश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समासभागे ॥ यथा । सङ्ख्याया गुणस्य निमाने मयडिष्यते ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वाऽन्ये गुणवाचिनः । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षो दोषनिर्णयः ॥ गुणयते । गुणआमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः ॥

गुणकः । पुं । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यात्मकाङ्कं गुणकेन हन्यादिति ॥

गुणकारः । पुं । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्यः । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानां गृह्यः । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषु चेति गृह्णेः क्यप् ॥

गुणज्ञः । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति

वनात् कमलं नहि भेक स्त्वेकवासेऽपि ॥

गुणत्रयविनिर्म्मितः । पुं । मायाकल्पिते संसारवृक्षे ॥

गुणधर्म्म । पुं । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा । यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्मः स उच्यते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रेडिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् । कात्पूर्वस्येकारः ॥ शास्त्रादीनांशीलने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीयः । पुं । शास्त्राभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाहः । पुं । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्धः । पुं । संसारवृक्षे ॥ तच्छायायाम् ॥ गुणैः सत्त्वरजस्तमोभिर्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतैर्जल सेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गुणैःप्रवृद्धः ॥

गुणभोक्तृ । न । चैतन्यब्रह्मणि ॥ सत्त्वरजस्तमसां शब्दादिद्वारा सुखदुःखमोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृत्वात् ॥

गुणभ्रंशः । पुं । गुणनाशे ।। पर्य्यन्तिकायाम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे । कोणिकायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इति हलायुधः ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । मदधीना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गुणवन्तं नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्जयेत् । पण्डितस्य गुणाः सर्वे मूर्खे दोषा हि केवलमिति गारुडे नीतिसारः ॥ गुणोऽस्यास्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवादः । पुं । प्रमाणान्तरविरोधे सत्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्योयूपः इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्य प्रत्यक्षबाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्वलत्वरूपोगुणोऽनेनलक्षणया प्रतिपाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यज्ञे ॥ स च सत्त्वरजस्तमांसि त्रयोगुणाः साम्येनावस्थिताः जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्षः । पुं । कूपके । नौकामध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मस्तूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्षः ॥

गुणवृक्षकः । पुं । कूपके ॥ स...

त्वम् ॥

गुणसङ्गः । पुं । शब्दादिषु सुखदुःखमोहात्मकेष्वभिलाषे ॥ गुणेषु सङ्गः ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढः । त्रि । गुणैः कार्यतया धर्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ्मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागरः । पुं । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागरः ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकरः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकरः ॥

गुणातीतः । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणाः शीतोष्णसुखदुःखादयः सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्तः ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वितः । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणितः । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादिः ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे । क्तः ॥

गुणी । पुं । धनुषि । शरासने । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्यास्ति । इनिः ॥

गुणीभूतः । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्यः । पुं । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेशः । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वरः । पुं । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वरः ॥

गुणोत्कर्षः । पुं । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ पितृकालिकमित्रादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठितः । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्ठिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्तः ॥

गुण्ड्रः । पुं । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्दः कशेरुः ॥

गुण्डकः । पुं । मलिने ॥ धूलौ ॥ कले । कलौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्दः । पुं । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कंबीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलोद्भवायाम् । गुच्छवभ्रायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिकः । पुं । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकैः सितपीतैश्च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तरं वासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डिचाबाडी इतिभाषा ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । साम्बरामं सुभद्राञ्च मम सायुज्यमाप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्ठितः । त्रि । रजसा कीर्णे । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्तः ॥

गुणयः । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति यप् ॥

गुत्यः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

गुत्यकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सः । पुं । स्तबके ॥ विकसोन्मुखकर्णिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः किच्च ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिके हारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सकः । पुं । स्तबके । गुच्छा इति भाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्पः । पुं । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्धः । पुं । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशतियष्टिकाभिर्निर्मिते हारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धः ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्य सार्द्धं स्याच्चतुरङ्गुलम् । तस्य स्युर्वलयस्तिस्रः शङ्खावर्त्तनिभाः स्मृताः ॥ प्रवाहिणी भवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमिता मता उत्सर्जनी च तदधः सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्याः अधःसंवरणी स्यादेकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधैर्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोऽयं पायुर्देहे विनिर्मितः ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गूयतेऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ्शब्दे । अब्दादयश्चेति साधु ॥

गुदकीलः । पुं ।
गुदकीलकः । पुं । } अर्शोरोगे ॥

गुदग्रहः । पुं । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंशः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणं यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं बहिः । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं तमादिशेदिति ॥

गुदयोनिः । पुं । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुरः । पुं । अर्शोरोगे ॥

गुधेरः । पुं । लोकघातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूले ाद्यश्चेत्येरक् ॥

गुन्दलः । पुं । मर्द्दलशब्दे ॥

गुन्द्रः । पुं । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोँदपटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । पटेरके । शृङ्गवेराभमूले ॥ गुन्द्रः कषायो मधुरः शिशिरः पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्ररजोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादिः ॥

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥

गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गांजलं द्राति । द्रागतौ । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ नवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुन्द्रिक्षेदे । पचाद्यच् ॥

गुन्द्रालः । पुं । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥

गुपिलः । पुं । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे गुपादिभ्यःकिदिति इलच् ॥

गुप्तः । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । त्राते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ संवृते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृताधर्मविदातु कार्याः । वाग्गुप्तिकार्याणि तप स्तथैव धनायुषी गुप्ततमेतु कार्य्ये ॥ इतिवशिष्ठ ॥ वैश्यस्य

संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपगोपनादौ । क्तः ॥

गुप्तगतिः । पुं । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्ता गतिर्यस्य ॥

गुप्तचरः । पुं । बलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि । पूर्वगुप्ते ॥

गुप्तस्नेहः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

गुप्तिः । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाञ्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । पोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरन्यत्र विना ॥

गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्म्माणे ॥

गुफितः । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥

गुम्फः । पुं । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ बाह्वोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ श्मश्रुणि ॥

गुम्फनम् । न । ग्रथिते । हब्धे ॥

गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयोः सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृता च सेति ॥

गुम्फितः । त्रि । हब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

गुरुः

ग्रन्थे । गयन्तः । तः ॥

गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुरीउद्यमे । कुटादिः । ल्युट् ॥

गुरुः । पुं । निषेकादिकृति ॥ निषेको गर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्नयनादेर्मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहणम् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरुःस्यात् । यथा । निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि । सम्भावयतिचान्नेन सविप्रोगुरुरुच्यते इतिमनुः ॥ सगुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥ पितृमात्राचार्य्यादौ ॥ शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥ उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान् । शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचिर्दक्षः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । निग्रहानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते ॥ उद्धर्त्तुञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तमः । तपस्वी सत्यवादीच गृहस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदेन विशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षेत्रलाटकोङ्कणसम्भवाः । अन्तर्वेदी प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्चगुरूत्तमाः ॥ गौडाः साल्वोद्भवाः सौरा मागधाः केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णाश्च गुरवः सप्तमध्यमाः ॥ कर्णाटनर्मदारेवाकच्छातीरोद्भवा स्तथा । कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चाऽधमा मताः ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः शान्तः सर्वगुणैर्युतः । पुत्रदारैश्च सम्पन्नोगुरुरागमसम्मतः ॥ मध्यदेशसमुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शाक्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौरो गुरुरुदाहृतः ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः । तथा गुरुर्मुमुक्षोर्मे गृहस्थो यं बिभर्त्त्यनेनेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशेषस्तन्त्रसाराद्बोध्यः ॥ शिष्येण सद्गुरो निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्प्रमाणमाह । गुरो र्य्यत्र परीवादो निन्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यत इति ॥ अत्र निन्दापरीवादयोः सदसद्दोषविषयकत्वेन भेदोबोध्यः ॥ द्विमात्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो बिन्दुयुतो विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरु र्द्विमात्रः । पादान्तगामीतु गुरुर्लघुर्वा वर्णो विकल्पेन गुरु र्नियुक्तः ॥ वृहस्पतौ । सुराचार्य्ये ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कपिकच्छ्वा

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ बलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशति धर्म्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄ निगरणे । कृग्रोरुच्चेति कुः । उत्वमन्त्यादेशः ॥

गुरुक्रमः । पुं । इतिह । पारम्पर्य्योपदेशे ॥ इति हलायुधः ॥

गुरुगृहम् । न । आचार्य्यवेश्मनि ॥ धनुर्म्मीनराश्योः ॥

गुरुमः । पुं । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुत्तम्भरि ॥

गुरुदाटकः । पुं । चित्रमयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुरुतरः । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । एकएव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपरं नियमं विनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्त्वे ॥ पतनप्रतियोगिनि गुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्वं स्यात् पृथिव्यादिद्वये तु तत् । अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्ये तु कर्म्मणि ॥ इति भाषापरिच्छेदः ॥ गुरोर्भावः । तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । त्वान्तं क्लीबम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्द्दैवतं यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्द्दलः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्च्चोघ्नः । पुं । लिम्पाके । कागदी नीवू इति भाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीनामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तद्देवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमे ॥

गुरुशुश्रूषा । पुं । विद्यादातुःसेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथेति ॥

गुरुसारा । पुं । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्धः । पुं । श्लेष्मलावृक्षे ॥

गुरुहा । पुं । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जरः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे

पुम्भूमि ॥

गुर्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणां कुचेषु ॥

गुर्वादित्यः । पुं । योगविशेषे । सूर्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरुर्दुर्भरो लघुर्वा गर्भोऽस्त्यस्याः । ब्रीह्यादित्वात् इनिः । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वरतउर्वेतीनन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

गुर्वी । स्त्री । गुर्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीप्रसववेदनाम् ॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुलः । पुं । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्दः । पुं । गुच्छाम्बकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड-भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुहीवृक्षे । थूहर् इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आग्नेयास्त्रप्रक्षेप्य-वस्तुनि ॥ गुडयुक्तकुष्माण्डव्यञ्जन-विशेषे ॥ एतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् औरम्दिवै इमान् सुगुलिका विदुः ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् । सोतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥ पशुजङ्घायाम् । गुलछु इति पर्वतीयभाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुत्सो गुच्छो गुलुच्छवदिति द्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छः । पुं । गुच्छे ॥

गुल्फः । पुं । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गल अदने । कलिगलिभ्यां फगस्योच्चेतिफक् प्रत्ययः । अतउत्वञ्च ॥

गुल्मः । पुं । सख्यप्रधानपुरुषाधिष्ठितेरक्षितपुरुषसमूहे ॥ त्रिषु सेनामुखेषु ॥ तत्र इभाः ९ रथाः ९ अश्वाः २७ पदातयः ४५ । समुदायेन ९० । एतत्परिमाणविशिष्टासेना गुल्म इत्यर्थः ॥ सैन्यरक्षणे ॥ घट्टप्रभेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्डवृक्षे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूलाः सङ्घातजाताः शरेक्षुप्रभृतयो गुल्माः ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयोऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारतः । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पर्व्वं त्रिधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिवस्तयः ॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थिः सञ्चारी यदि वा चलः । वृत्तश्चयापचयवान् स गुल्म इति कीर्त्तितः ॥ स व्यस्तैर्जायते दोषैः समस्तैरपि चोच्छ्रितैः । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापर इति ॥ गुह्यतेऽस्मात् । भीमादयोऽपादाने इति साधुः ॥ यद्वा । गुह्यते गुडतिश्रा । गुड वेष्टने रक्षणे वा । वाहुलकात् मक् । डलयोरेकत्वञ्च ॥

गुल्मकेतुः । पुं । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । त्रपुषीद्राक्षाताम्बूल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम् । सप्ताखलतायाम् । उलपे ॥ गुल्मः प्रतानोऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविती निः । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ लवल्याम् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्म । पटौकसि ॥ वन्याम् ॥ गृध्रनखीवृक्षे । गुडकाँ आंकी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

गुल्यः । पुं । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाकः । पुं । सुपारी इतिप्रसिद्धे वृक्षे । घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गुवन्त्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाकादयश्चेति साधुः ॥

गुहः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे । घोटके ॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि निषादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति रक्षति सेनाम् । गुहू संवरणे । इगुपधेतिकः ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनि माययेति योगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीलतायाम् ॥ गर्त्ते ॥ अकृत्रिमेऽद्रिविवरे । पर्वतान्तरावकाशे । देवखाते । विले । गुफा द्वार इति च भाषा ॥ कप्रत्ययान्ता टाप् ॥ भिदाद्यङ् वा ॥ गूढा अस्यां ज्ञानज्ञेयज्ञातृपदार्थाः इति व्याख्यानात् विदुषां बुद्धौ ॥ हृदये हृदाकाशे ॥ अज्ञाने ॥

गुहाचरः । त्रि । बुद्धावुपलभ्यमाने ॥ गुहायां चरति । चरेष्टः ॥

गुहाशयः । पुं । मूषिके ॥ सिंहादिषु ॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्वीपिनस्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जारा इत्याद्याः स्युर्गुहाशयाः ॥ गुहाशया वातहारा गुरूष्णा मधुराश्च ते । स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

णाम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रत्यु त्थानप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते सा धु मिथः सुमध्यमे । प्राज्ञैः परस्मै पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव न देहमानिने ॥ गुहायां शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहितः । त्रि । वुद्धिस्थे । गुहायामाहितः ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्यः किदितीलच् ॥

गुहेरः । पुं । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥

गुह्यः । पुं । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्मनि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषद्वेद्यत्वात् गुहायां वुद्धौ हृदयाकाशे वा निहितः इति वा गुह्यः । गुहामर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥ न । रहसि ॥ उपस्थे । भगलिङ्गयोः ॥ गुदे ॥ त्रि । रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिद्वक्तुमनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥ गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । शंसिदुहीतिक्यप् ॥

गुह्यकः । पुं । देवयोनिविशेषे । कुवेरनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूहति निधिं रक्षति । गुहू० । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाद्यागागमः ॥ निधिं रक्षन्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञका इति व्याडिः ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितं कायति । कै शब्दे । आतइति कः ॥ गुह्यं गोपनीयं कं सुखं यस्येति वा । अनयोः पक्षयोः शंसिदुहिगुहिभ्योवेति काशिकोक्तेः क्यप् ॥ गूंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने । तस्यप्रकारः । समितां सर्पिषा भृष्टां सिताद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्गकर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप्त्वान्यसमितालम्बपुटे वेष्टयेत्ते पचेत् । ततः खण्डे न्यसेत् पक्वे गुह्यकोऽय मुदाहृतः ॥ गुह्यको वृंहणो हृद्यो रुच्यः पित्तानिलापहः । मधुरोऽतिगुरुः पाके किञ्चित् सन्धानकृत्सरः ॥

गुह्यकलोकः । पुं । पिशाचलोकादुपरि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ नेपालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वरः । पुं । मनुष्यधर्मणि । कुवेरे ॥ गुह्यं कायन्तीति गुह्यकाः । तेषामीश्वरः ॥

गुह्यगुरुः । पुं । शिवे ॥

गुह्यदीपकः । पुं । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्दः । पुं । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्पः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । नं । मन्त्रे ॥ गुप्तवाक्ये ॥ गुह्यञ्चतत् भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पुं । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भारभूत्यादिषु ॥ ते च यथा । भारभूत्याषाढ़िर्डिण्डिसौ कुरुक्षमरपुष्कराः । प्रभासनैमिषौ चेतिगुह्याष्टकमिदंजले ॥ इति स्मृत्यन्तरसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ० । क्विप् । ऊङ्गमादीनामिति वार्त्तिकेन मलोपो ऽकारस्य ऊङादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुह्ये ॥ त्रि । अप्रकटे । गुप्ते । संवृते ॥ गहने । दुर्विवेचने ॥ गुह्यते स्म । गुहू० । क्तः । यस्यविभाषेतीडभावः ॥

गूढजः । पुं । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीडः । पुं । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पुं । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पुं । अन्तःकरणे ॥ गुप्तवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पुं । सर्पे ॥ गूढाः पादा अस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पदगतौ । णयन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पुं । सर्पे ॥ गूढाः संवृताः पादा अस्य । पादाश्च सर्पस्य विंशतिः शते द्वे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पुं । प्रणिधौ । राजचरे ॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । बकुलपादपे ॥

गूढफलः । पुं । बदरे ॥

गूढमार्गः । पुं । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चासौमार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पुं । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चाः । पुं । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते । इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पुं । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पुं । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य नच ज्ञायेत कस्य सः । सगृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्यतल्पजः ॥

गूथ । पुं । न । मले । प्रकृति ॥ गूयते । गु ङ् शब्दे गुपुरीषोत्सर्गेवा । तिथपृष्ठगूथेतिसाधुः ॥

गूथक्रमः । पुं । परभृत्ये । क्षुद्रकृते । गु ये साखिक इति गौड़भाषाप्रसि

दे खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । इत्यमरे ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूरणम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पुं । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवन्त्यनेन । गु० । पिना० साधुः ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्रे ॥

गृञ्जनः । पुं । लसुन इति प्रसिद्धे रक्तोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः पित्तलो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगमाशनः । गन्धाकृतिरसैः तुल्यः सूक्ष्मनालः पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजिशब्दे । कर्मणिल्युट् ॥

गृडीवः । पुं । लोपाके । पृथुशृगाले । बड़ा मोटा सिआल इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पुं । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधुअभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति सः । धातोर्दन्तादेशः ॥

गृत्समदः । पुं । ऋषिविशेषे ॥

गृधिः । स्त्री । महदभिलाषे ॥

गृधुः । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यश्चेति कुः ॥

गृध्नुः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । नेड्वशि कृतीतीण्निषेधः ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्रः । पुं । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणि खगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्योर्निपतन्ति गृध्रादयो मूर्द्ध्नि गृहोर्द्धभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥

गृध्रकूटः । पुं । मगधदेशस्थसीमापर्वते ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिवृक्षे । बदर्याम् ॥ कालियाकड़ा इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ हिंस्रायाम् । हींस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराजः । पुं । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । ऊरुसन्धौ । वातरोगविशेषे ॥ ल० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवाऽरोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपि स्यति । अन्तकर्मणि । आतश्चोपसर्गे कः । गौरा-

दित्वात् ङीष् ॥

गृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहकान्तायाम् ॥ वदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्यास्तु प्यास्त्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुनर्ग्रहणंकृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० । गेहेकः ॥ यद्वा । गृहू ग्रहणे । गर्हते । इगुपधेतिकः ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहलक्षणे श्रौतस्मार्त्तयोरन्यतराग्निनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहु र्गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहितः सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं यस्माद्गृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राहव्यासः । न गृहं वन्धनागारं वन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोऽपि विमुच्यत इति ॥ नहि जडं गृहं पुरुषं वन्धाति नचान्यद्वन्धने कारणमस्ति किन्तु मनसश्चासक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणो मुक्त एवेत्यर्थः ॥

गृहाः । पुंभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवतिहि तात्स्थ्यात् ताच्छब्द्यम् । मञ्चाः क्रोशन्तीत्यादौ मञ्चशब्देन पुरुषाअपिव्यपदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषुत्वौपचारिकः । अत्रेदमवधेयम् । गृहशब्दोयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्गः । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचनः । पुंल्लिङ्गस्तु वहुवचनान्तएवेति ॥

गृहकच्छपः । पुं । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोतः । पुं । प्रासादकुक्कुटे । भिक्षीकण्ठे । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पुं । धूसरेऽतिसूक्ष्मे चटके । धान्यभक्षणे ॥

गृहकारकः । पुं । घरामी राज इतिच प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकाद्वैव कन्यायां नापितस्यच । सूत्रकारस्य सम्भूतिः सोपानगृहकारकः इति पराशरपद्धतिः ॥

गृहकारी । पुं । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धकीटे ॥

गृहकूलकः । पुं । चिचिण्डाख्यशाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्बरायाम् । प-

ल्लिकायाम्। छिपकली विस्तुइयाइति भाषा ॥

गृहगोधिका । स्त्री । मुषल्याम् । गृह गोधायाम् ॥ अल्पा गोधा । अल्पार्थे कन् । गृहस्यगोधिका ॥

गृहगोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृहजातः । पुं । दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे ॥

गृहणी । स्त्री । काञ्जिके ॥

गृहतटी । स्त्री । वीथ्याम् ॥ इतिहारावली ॥

गृहद्रुमः । पुं । मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूपः । पुं । गेहधूपे ॥

गृहनाशनः । पुं । वनकपोते । चित्रकण्ठे । घुघुती पिण्डुकिया इतिचभाषा ॥

गृहनीडः । पुं । चटके ॥

गृहपङ्क्तिः । स्त्री । रक्षकजनावासपङ्क्तौ । जिसे अववारिक कहते ॥

गृहपतिः । पुं । गृहस्थे ॥ सत्त्रिणि । सदान्नदानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्यपतिः ॥ स्त्री । गृहपत्न्याम् ॥ विभाषासपूर्वस्येतिपाक्षिकोनत्त्वाभावः ॥

गृहपालः । पुं । शुनि ॥ गृहं पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

गृहपोतकः । पुं । वास्तौ । हवेली घर इति चभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

गृहप्रवेशः । पुं । गृहाभ्यन्तर्गमने ॥

गृहबभ्रुः । पुं । गेहनकुले ॥

गृहबलिप्रियः । पुं । बकपक्षिणि ॥

गृहबलिभुक् । पुं । चटके ॥ काके ॥ बके ॥

गृहभूमिः । स्त्री । वास्तौ । वेश्मभुवि ॥

गृहमणिः । पुं । दीपे ॥

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचट्याम् । अजिनपत्रायाम् । चामचिरया इति भाषा ॥

गृहमृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

गृहमेधी । पुं । कृतदारपरिग्रहे । गृहस्थे ॥ गृहै दारै मेधते सङ्गच्छते । मेधृसङ्गमेच । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

गृहमेधिनी । स्त्री । सात्त्विक्यांबुद्धौ ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम् । न । गृहमेध्ये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतिछः ॥

गृहमेधीयः । पुं । गृहाश्रमविहितेकर्मादौ ॥

गृहमेध्यम् । न । गृहमेधीये ॥ गृहमेधो देवतास्य । द्यावापृथिवीतियत् ॥

गृहयाय्यः । पुं । गृहस्वामिनि ॥ गृहयते । गृहग्रहणे । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः ॥

गृहयालुः । पुं । ग्रहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृहयते तच्छीलः । गृह० चु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककृतारामे ॥

गृहसंवेशकः । पुं । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थः । पुं । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहो गृहस्थः । गृहे तिष्ठति । स्था० । सुपि स्थ इति कः ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्षः । पुं । वातायने ॥

गृहागतः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिपः । पुं । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिकः । पुं । गृहिणि ॥

गृहारामः । पुं । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्य आरामः ॥

गृहालिका । स्त्री । शकुनश्चायाम् गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृहमवगृह्यतेऽनया । ग्रह उपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाशया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्ल्याम् । पानकी बेल इति भाषा ॥

गृहाश्मा । पुं । पेषणशिलायाम् । सिल इति भाषा ॥

गृहासक्तः । पुं । गृह्यके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिर्मत्वर्थीयः । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पुं । गृहस्थे ॥ गृहाः दाराः सन्त्यस्य । इनिः ॥

गृहीतः । त्रि । स्वीकृते ॥ ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीतिः । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनिः ॥

गृहेनर्दी । पुं । गेहेशूरे ॥

गृहेशः । पुं । गृहपतौ ॥

गृहोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृह्यः । पुं । गृहासक्तमृगपक्षिणोः ॥ गृह्यते । गृह० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गृह्यसूत्रे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पक्ष्ये ॥ गृह० । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गृह्यकः । पुं । छेके । गृहासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्यबन्तात् स्वार्थेऽनुकम्पायां वा कन् ॥

गृह्या । स्त्री । शाखापुरे । इति मेदिनी । टाप् ॥

गेन्दुः । पुं । ⎫ कन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ गे गगने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥
गेन्दुकः । पुं । ⎬
गेन्दूकः । पुं । ⎭

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयं गीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हे कृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचो यत् । ईद्यति । गुणः ॥ गायति । गै शब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरि वा यत् । गीयते इति वा ॥

गेष्णः । पुं । पर्वणि ॥

गेष्णुः । पुं । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उदवसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गो गणेशो गन्धर्वो वा ईहः ईप्सितो यस्मिन् वा ॥

गेहधूपः । पुं । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्य पत्राणि बृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गुमांसी च बीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमाऽहिनिर्म्मोको विष्ठा बैडालिकी तथा । गजदन्तश्च तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्तं सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति ॥

गेही । पुं । गृहिणि ॥

गेहेनर्द्दी । पुं । कापुरुषे । पिण्डीशूरे ॥

गेहेशूरः । पुं । गेहेनर्द्दिनि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेयं गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकन्त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्षः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौभ

षम् । नद्यादिभ्यश्चेतिढक् ॥

गोः । पुं । बलीवर्द्दे । अनडुहि ॥ स्वर्गे । रश्मौ ॥ कुलिशे । वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्य्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री । सौरभेय्याम् । अर्जुन्याम् । उस्रायाम् ॥ गोमांसं गुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम् । बृंहणं वातहृद्बल्य मपथ्यं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ बाणे ॥ दिशि ॥ मातरि ॥ वाचि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा । गम्लृ० । गमेर्डोः ॥

गावः । पुंभूम्नि । उदके । जले ॥

गोकण्टकः । पुं । गोक्षुरके ॥ स्थपुटे । विषमोन्नते ॥ गोखुरैः स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्रः ॥ गवां खुरे ॥ विकण्टकवृक्षे ॥ गोर्धेनोः पृथिव्यावा कण्टकः ॥

गोकर्णः । पुं । अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णोयस्य । गोशब्दस्य चक्षुःपरत्वात् गोकर्णःसर्पः ॥ सारङ्गे । मृगविशेषे ॥ गोरिवकर्णावस्य ॥ गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने । अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्णइव ॥ शैवे सिद्धक्षेत्रविशेषे ॥ यथा । महाबलश्च गोकर्णे शिवभद्राच्चचण्डके त्र्यागमः । गोकर्णे भद्रकर्णीत्यादि तिर्देवीगीता ॥

गोकर्णी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ गोः कर्णइव । गौः कर्णोयस्या वा । पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

गोकिराटी । स्त्री । सारिकाख्यखगे ॥

गोकिलः । पुं । मुसले ॥ हले ॥

गोकीलः । पुं । मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम् । न । गोसमूहे । गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषुबालातुरेषु च ॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे ॥ गवां कुलम् ॥

गोकुलिकः । पुं । केकरे । बधिरे ॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके ॥

गोकृतम् । न । गोमये ॥ त्रि । गोभिरा चरिते ॥

गोक्षुरः । पुं । गोक्षुरके ॥ गोक्षुरःशीतलः स्वादुर्बलकृद् वस्तिशोधनः । मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिद श्चाश्मरीहरः ॥ प्रमेहश्वासकासार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । गोर्गोर्वाक्षुरः ॥

गोक्षुरकः । पुं । गोक्षुर इतिभाषाप्र

सिद्धार्थापक्षकषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गोर्वा क्षुरः ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोखुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौ गावौ । द्वित्वेगोयुगच् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठशादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः ॥

गोग्रन्थिः । पुं । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षणे ॥

गोघ्नः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचरः । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुञ्जतेहि । उपादानगोचरं ज्ञानमिति ॥ देशे । गवांजिघ्रस्थाने । वने ॥ तथाचभारविः । उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रान्तरराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातितः ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशेःसकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभाशुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपप्लवभौमशन्यगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः शुभा श्चन्द्रार्कावपि तेच तौच दशमौ चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तमवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्मजः शुक्रः षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेष्वुपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म । न । गोस्त्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयतइति वृहस्पतिः ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिंमाक्षयपत्न्याम् ॥ गावः स्तुतिरूपाः श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी र्महादेवविषयिणी र्वाचः अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्यरूपेण शृणोति । अञ्चु० । क्विप् । ङीप् ॥

गोच्छालः । पुं । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजरः । पुं । वृद्धवलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नायाम् ॥ गोषु जायते । जनी० । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिकः । पुं । भक्ष्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । अणकेतुघ्न्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इतिचगौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्याप्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघुः ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा-स्मृता ॥ पत्रशाकस्यतुगुणाः । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरीलघुः ॥ गोर्जिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गाजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन् ॥

गोडिम्ब: । पुं । शृगालजम्ब्वाम् ॥

गोडुम्ब: । पुं । शीर्षवृन्ते । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कव्याम् । गोमुक इतिगौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुविअर्दने । मू°कः । पृषोदरादिः ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इतिभाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेर्थे जानपदकुण्डगोणेतिङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । शाण्याम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्विशूर्पोगोण्युदाहृता तामेव भारंजानीयादिष्वयुक्तः ॥ शेषीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वागोणी । कासूगोणीभ्यांष्टरच् । षित्त्वान् ङीष् ॥

गोण्ड: । पुं । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । उन्नताभिमति ॥ गो: अण्ड इव ॥

गोतम: । पुं । ब्रह्मण: पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वय: । पुं । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्र: । पुं । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणांमतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसंज्ञाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययो रुपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इतिचेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरितिनिर्णयः ॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणा मतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषांपुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथाचाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । क्षत्रियवैश्यशूद्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथान्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याजकाइति ॥ गोत्राणितुचतुर्विंशतिः । तथाचमनुः । शाण्डिल्यः काश्यपश्चैव वात्स्यः सावर्णक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापरः ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव शिष्ठकौ । विश्वामित्रः कुशिकश्च कौशिक श्चतथापरः ॥ घृतकौशिकमौद्गल्यौ आलम्यानः पराशरः । सौपायन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्तथा । वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापरः । चतुर्विंशति गोत्राणांक थिताःपूर्वपण्डितैः ॥ अपिचमनुः । जमदग्नि र्भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौतमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानिगोत्राणिमन्वते । एतदुपलक्षण मन्येषामपिदर्शनात् । तथाच । सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरवृहस्पती । काञ्चनोविष्णुकौशिक्यौ कात्यायनात्रेयकास्तकाः ॥ कृष्णात्रेयः साङ्कृतिश्च कौण्डिन्यो गर्गसंज्ञकः । आङ्गिरसइति ख्यातः चनाष्टकाख्यसंज्ञितः ॥ अथ जैमिनिरद्धाख्याः शाण्डिल्यो वात्स्य एवच । सावर्णालम्यानवैयाघ्रपद्याश्च घृतकौशिकः ॥ शक्तिः कात्यायनश्चैव वासुकीगौतम स्तथा । शुनकः सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्वते । सर्वेद्विचत्वारिंशद्गोत्राः ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्मप्रदीपः ॥ गूयते शब्द्यते स्वसन्तानप्रभवोऽनेन । गुङ् शब्दे । ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना त्रो वा ॥ गां त्रायते वा । त्रैङ् पालने । आतोनुपसर्गे इति कः ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्मनामस्मृतिपर्यन्तसमानोदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रान् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । सत् सूद्विषेति भिदेः क्विप् ॥

गोत्रवृक्षः । पुं । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसंप्लवः । पुं । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनाम ग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्तिं मानिनिजानीहि केवलां मेऽत्र । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः पाणिनीयसूत्रेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कै । पृथिव्याम् ॥ गोत्राः शैलाःसन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गाः जलानि त्रायते वा । त्रैङ्० । कः ।

टाप् ॥ गव्यायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूहः । इनित्रकट्यचश्चेति च: ॥

गोह्रदः । पुं । मत्स्यके ॥ त्रि । गोप्रदे ॥ गां ददाति । डुदाञ्० । आतश्चतिकः ॥

गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पुं । गोदन्ते ॥

गोदा । स्त्री । गोदावर्य्यां नद्याम् ॥

गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गावः केशाः दीयन्ते खण्ड्यन्तेऽस्मिन् । डुदाञ्० । कर्मणि ल्युट् ॥

गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौर्भूमिर्दार्य्यतेऽनेन । करणे ल्युड्वा ॥

गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसम्भवायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥

गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्य गुणाः । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुरं रसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्धं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोषधातुमलस्रोतः किञ्चित् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं दुग्धं वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्तं तथा वातहरं भवेत् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । वालवत्सविवत्सानां गवां दुग्धं त्रिदोषकृत् ॥ वष्कयिण्या त्रिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत् पयः । जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ खल्वन्नभक्षणाज्जातं क्षीरं गुरु कफप्रदम् । तत्तु बल्यं परं वृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासवीजजं रोगिणे हितम् ॥ * ॥ अपि चाह राजनिर्घण्टः । गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मादभ्युदिते सूर्ये यामं यामार्द्धमेव वा ॥ समुत्ताय पयो ग्राह्यं तत् पथ्यं दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ शस्तं वत्सैकवर्णाया धवलीकृष्णायो रपि । इत्यादा माषपर्णादा ऊर्द्ध्वशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं क्षीरं शृतं वाऽशृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥ इति ॥

गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकातृणे । सुनीलायाम् ॥

गोधुक् । पुं । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

गोदुहः । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० कः ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावो दुह्यन्ते ऽस्मिन् । ल्युट् ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा । आचम्य च ततः कुर्य्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टमं भागमुदीक्ष्यो ह्यतिथिर्भवेदिति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रवः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोधनः । पुं । स्थूलाग्रबाणे । सुक्का इति भाषा ॥ इति हरिवंशः ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवां धनं समूहः ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतलावद्धायां चर्म्मपट्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम् । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधिः । गोधाञ्चोष्णजले भूयः क्षालितां खण्डशः कृताम् । स्विन्नाञ्च तक्रतोयाभ्यां क्षालितां सूक्ष्मखण्डिताम् ॥ तलयेद्वेसवाराज्यैः प्रलेह्यो वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रशामिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी बलवर्द्धनी ॥ सा तु स्थलजजलजभेदाद्द्विधेति व्याख्यातारः ॥ गुध्यते बाहुर्यया । गुध परिवेष्टने । हलश्चेति घञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयालिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इव पादो मूलमस्याः । कुम्भपदीषु चेति साधुः ॥

गोधास्कन्धः । पुं । विट्खदिरे ॥

गोधिः । पुं । ललाटे ॥ गोधिकायाम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन् ॥ गावौ नेत्रे धीयेते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धे जलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्रः । पुं । गोधाशावके । गौःधेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने चन्दनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्रः ॥

गोधिनी । स्त्री । वृहतीभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुमः । पुं । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूमः । पुं । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गोहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशे

षे । रसाले । सुमने ॥ गोधूमः सु
मनोऽपि स्यात् त्रिविधः स च कीर्त्ति
तः । महागोधूम इत्याख्यः पश्चाद्दे
शात् समागतः ॥ मधूली तु ततः कि
ञ्चिदल्पा सा मध्यदेशजा । निःशूको
दीर्घगोधूमः क्वचिन्नन्दीमुखाभिधः
॥ गोधूमो मधुरः शीतो वातपित्त
हरो गुरुः । कफशुक्रप्रदो बल्यः स्नि
ग्धः सन्धानकृत् सरः ॥ जीवनो बृं
हणो वर्ण्यो रुच्यो वीर्यस्थिरत्वकृत्
। कफप्रदो नवीनो न च पुराणः । पु
राणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभु-
गिति वाग्भटेन वसन्ते गृहीतत्वात्
॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी
मधुरा लघुः । शुक्रला बृंहणी पथ्या
तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गु-
ध्यते वा । गुध० । गुधेरूमः ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकप्रभेदे ।
सौवीरे ॥

गोधूमसारः । पुं । सुमनस्य सारांशे ।
सीरा इति सत्इति च ख्याते ॥ तद्वि
धिर्यथा । निस्तुषान् गोधूमानुदूख
ले कण्डयित्वा सायङ्काले मृत्तिकादि
पात्रे जले मग्नङ्कारयित्वा परदि
ने प्रभातसमये उपरिस्थजलं क्रमेण
दूरीकृत्वाऽधस्थं सारमातपे शुष्कं
कृत्वा पात्रान्तरे स्थापयेदिति पाक

राजेश्वरः ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गो
धूमा इति पाथरी इति च गौडभाषा
प्रसिद्धे क्षुद्रक्षुप विशेषे ॥

गोधूलिः । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥
यथा । सन्ध्यातपाकलितपश्चिमदि
ग्विभागे व्योम्नि स्फुरद्विरलतारकस
न्निवेशे । रुद्धे गवां खुरपुटोच्छलिते
रजोभिर्गोधूलिरेष कथितो भृगु-
जेन योगः ॥ अपि च । यावत्सिन्दू
रवर्णं गगनतलगतं भानुबिम्बं च ना
स्तं यावन्नो दिक्षु शान्तिं व्रजति खु
रपुटैरुत्थितो रेणुसङ्घः । तावन्नै-
वास्ति दोषः प्रभवति न च सा क्रूरदृ
ष्टि प्रेक्षायां यात्रायां वा विवाहे स
कलशुभकरी सर्वकार्यस्य सिद्धिः ॥
सा त्रिविधेति दीपिका । यथा । गो
धूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारी
विवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रया
ति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्री
ष्मेऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भा
नावगते दृश्यतां सूर्ये चास्तमुपागते
च नियतं वर्षाशरत्कालयोः ॥ हेम
न्तशिशिरयोर्मृदुता प्राप्तपिण्डीकृ
तरविकालः । ग्रीष्मेऽर्द्धास्तरविका
लः । वर्षाशरद्वसन्तेष्वस्तगतरवि
कालः इत्यर्थः ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्दः । पुं । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्दयति । नर्द शब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीयः । पुं । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोनर्दभवः । वृद्धाच्छः ॥

गोनसः । पुं । सर्पविशेषे । तिलित्से । मण्डलीत्रोडे ॥ गोरिव नासिका अस्य । अच् नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथः । पुं । अनडुहि ॥

गोनायः । पुं । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनासः । पुं । गोनसे ॥ गोरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्दः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोपः । पुं । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ मणिवन्ध्यां तन्त्रवायात् गोपजाते श्च सम्भवः इति पराशरपद्धतिः ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ वोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपू रक्षणे । आयादय आर्द्धधातुके वा । अच् ॥ गांपातिवा । पारक्षणे । आतोनुपेतिकः ॥ गोर्जलात् पातिवा । पा० । सुपीतिकः ॥

गोपकः । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीछदायाम् ॥ वदरीसदृशाकारो वृक्षः सूक्ष्मफलो भवेत् । अटव्यामेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपतिः । पुं । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ नृपे ॥ भास्करे ॥ त्रिदशाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपतिः ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गोर्मह्यौ तस्याः पतिर्वा ॥

गोपदलः । पुं । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनाद्बीयते सत्थं न गुप्तिरनृतं विना ॥ रक्षायाम् ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीयः । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधूः । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधूः । स्त्रियाः पुंवदित्यादिनापुंवद्भावः ॥

गोपरसः । पुं । वोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पत्तौ रक्षोऽस्य ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाबिति केचित् ॥ गाः पाति । पा रक्षणे । आतोऽनुपसर्गे इति कः इति केचित् । वास्तु पन्यायेन आतो मनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति चेन विचि अदन्तत्वाभावात् वृद्धेरभावे गोपाः विश्वपावदिति बोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनार्जुदारुणि । वडभ्याम् । कुड्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् असच् प्रत्ययः । ऋल्लोपश्च लोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणानां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्त्रीति निवर्त्तयति । षोऽन्तकर्मणि । आतोऽनुपेतिकः । गौ० ङी ॥ष्

गोपायितः । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू० । क्तः । आयादय आर्द्धधातुके वा ॥

गोपालः । पुं । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तद्ध्यानं यथा । अव्याद्व्याकोषनीलाम्बु-

जरुचि रवणाम्भोजनेत्रोऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत् किङ्किणीको मुकुन्दः । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधदतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरं व इति तन्त्रसारः ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पालयति । गाः पालयति वा । पा रक्षणे । कर्मण्यण् ॥ जगतो । मध्यमुरौ ।ऽ। ॥

गोपालकः । पुं । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालके ॥ गोपाल एव । स्वार्थे कन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । क्षुद्रेर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अत्र पुंयोगलक्षणो ङीष्प्राप्तः पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवायामोषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीनर्त्तनशाली पुनातु वनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टमी कार्त्तिके तु स्मृता गोपाष्ट

मी बुधैः । तद्दिने वासुदेवोऽभूद्गोपः पूर्वन्तु वत्सपः ॥ तत्र कुर्याद्गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणाम् । गवानुगमनं कार्यं सर्वान् कामानभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपत्न्याम् ॥ गोपायति । गुपू० । ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपस्य नार्याम् ॥ गोपस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू० । आयाभावे । पचाद्यच् । गौरादिङीष्० ॥

गोपीथः । पुं । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गावः पिबन्त्यस्मिन् । पा० । निशीथगोपीथावगथा इति थक् ॥ गोपीथः सोमपानमिति- वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छः । पुं । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गूले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमण्डपे ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जलं पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । मू० कः ॥ गौर्वर्त्तुलं पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुर अग्रगमने । इगुपधेति कः । गवां पुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । पोलते । पुल महत्त्वे । इगुपधत्वात् कः । रलयोरभेदः गोभिःपुरम् ॥ गाः पुरति वा । पुर० । मू० कोवा ॥

गोपुरकः । पुं । कुन्दुरुके । बहुगन्धे ॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेशः । पुं । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू० । तृच् ॥ श्रीकृष्णे ॥ सञ्चिस्वमायया स्वात्मानं संवृणोति ॥

गोपत्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् ॥

गोप्यः । पुं । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणीये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् । अपमानं तपो दानं नव गोप्यानि यत्नत इति ॥ गुप्यते । गुपू० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गोप्यकः । पुं । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे कः ॥ गोप्यं कायति वा । कै० । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

गोप्याधिः । पुं । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधिः

स विज्ञेयो द्विलक्षणः । कृतकालो ऽपनेयश्च यावद्देयोद्यत स्तथा ॥ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तो गोप्यो भोग्य स्तथैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोभण्डीरः । पुं । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बहवोगावोऽस्य । भूम्नि तदस्यास्ती तिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशंसावचनैश्चेति नित्यसमासः ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामाख्यातायां नद्याम् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रविशेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पुं । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमयः । पुं । न । गोविषि ॥ गोःपुरीषम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अत्यन्तजीर्णदेहाया वन्ध्यायाश्च विशेषतः । रोगार्त्तायाः प्रसूताया नगोर्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्त्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्त्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । द्विलीरे ॥

गोमयप्रियम् । नं । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीटविशेषे । गर्दभ्याम् । गोवरीला इति भाषा ॥

गोमायुः । पुं । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां विकृतां वाचं मिनोति । डुमिञ्° । कृञापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ वुद्धभिक्षुशिष्ये । श्रामणेरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपासके ॥

गोमीनः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुखः । पुं । मातलिपुत्रे ॥ महादेवगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ लेपने ॥ चौरक्रियमाणे सुरङ्गायाः प्रभेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रादिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे यन्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलमितं पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्माया ऽष्टाङ्गुलिमुखं ग्रीवां तत्षडङ्गुलम् ॥ मेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । तन्मुखे स्थापयेन्मालां ग्रीवामध्यगतः करः ॥ प्रजपेद्विधिनागुह्यंवर्णमालाधिकंप्रिये । इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादेततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति मयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थकर्पटादिनिर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे । राढदेशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गोजले ॥ अस्य गुणाः । गोमूत्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरक्रिमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकम् । अतो विशेषाकथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्च्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । चोत्रजायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रकाव्यविशेषे । यथा । गतिरश्वावत्या यत्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्करां चित्रवेदिनः ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्द्धयोः । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुर्दुष्करं तद्विदो विदुरिति ॥ षोडशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धारः ॥

उदाहरणं यथा ॥

प्र	वृ	त्ते	वि	क	स	द्वा	नं	सा	ध	ने	प्य	त्रि	षा	दि	भिः ।
व	द्द	षे	वि	क	स	द्दा	नं	यु	ध	मा	प्य	त्रि	षा	गि	भिः ॥

इति माघे १९ सर्गे ४६ श्लोकः ॥

अस्याश्चत्वारो भेदाः । पादगोमूत्रिका अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेति भेदा इति सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पुं । गोमेदकमणौ ॥ द्वीपविशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपतिर्नाम राजा भूत्रोसवो ह्यतः । याज्योऽभूद्वन्हिकल्पानां गौतमानां महोः कुले ॥ स तेषु हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भृगून्गुरून् । अत्रे तं गौतमः कोपादशपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ यज्ञवाटेऽस्य ता गावो दग्धाः कोपाग्निना मुनेः । तन्मेदसा महीरुषा

गोमेदः सततोऽभवदिति ॥

गोमेदकः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तमोमणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेवा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भवः । स्वच्छकान्ति गुरुः स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वलक्षः पिञ्जरो धन्यो गोमेदइतिकीर्त्तितः । चतुर्द्धा जातिभेदस्तु गोमेदेपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मणः शुक्लवर्णःस्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीताऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्यः सितवर्णरूपः स्निग्धो मृदुर्वातिमलप्रणाशः ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणि र्धृतोयं करोति लक्ष्मी धनधान्य वृद्धिम् । लघु र्विरूपोऽतिखरोऽल्पमानः स्नेहोपलिप्तो मलिनःखरोपि ॥ करोति गोमेदमणि र्विनाशं सम्पत्तिभोगाबलवीर्यराशेः ॥ ये दोषा हीरके ज्ञेया स्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा वर्ज्जितः कार्या मणिवा रत्नकोविदैः ॥ स्फटिकेनैवकुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपिणम् । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतोद्वैगुणमाहुरेके । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परेषामरतुल्यं माहुः ॥ चतुर्विधानामेषांतु धारणं परिसम्मतमिति ॥ काकोले ॥ पद्मके ॥

गोमेदसन्निभः । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेधः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भं गवालम्भं सन्न्यासंपलपैतृकम् । देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवोर्युगम् ॥

गोरक्षः । पुं । नागरङ्गे । मारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्षः । गोःरक्षः ॥

गोरक्षकर्क्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बूः । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलताविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षती

ति गौरवः । तस्य भावः । ष्यञ् ॥

गोरङ्कुः । पुं । पक्षिविशेषे ॥ नग्नके ॥ बन्दिनि ॥

गोरटः । पुं । दुष्खदिरे ॥

गोरणम् । न । गुरणे । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरसः । पुं । दुग्धे ॥ दधि ॥ दण्डाहते । घोले । तक्रे ॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री ।
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री ।

गोरुतम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गोःशब्दे ॥

गोरोचनम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीतवर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलायाम् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषाऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्रहृत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकभवस्नेहे ॥ गुर्यते गूर्तेर्वा । गुरी उद्यमने । अब्दादयश्च इति साधु ॥

गोलः । पुं । सर्ववर्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ खगोले ॥ यथा । गोलं श्रोतुं यदि तव

मतिर्भास्करीयं शृणु त्वमिति शिरोमणिः ॥ एकराशौ षड्ग्रहयोगे ॥ यथा । षड्ग्रहा मेकस्मिन् यदि भवन्ति षष्ठां निवसति सदा गोलयोगः प्रलयपदमिन्द्रोऽपि लभते । भवे लोको रक्तैः परिहरति पुत्रञ्च जननी नृपाणां न शः साम ज्वलति वसुधा शुष्यति नदीति ॥ एकराशौ सप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोगः सदा भवेत् । दुर्भिक्षं राष्ट्रपीडा च तस्मिन् काले नृपक्षय इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे घञ् । डलयोरभेदः ॥

गोलकः । पुं । जारतो विधवासुते ॥ मणिके । अलिञ्जरे । गोला इति भाट इति च भाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । तेजसां गोलकः सूर्यो ग्रहर्क्षाण्यम्बुगोलकाः । प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिविदीपिताः ॥ इति सूर्यसिद्धान्तः ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुड्यते । गुडरक्षायाम् । घञ् । स्वार्थे कन् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलक्षणम् । न । गवां प्रशस्ताप्रशस्तस्वरूपे ॥ यथा । पराशरः प्राह बृहद्रथाय गोलक्षणं यत् क्रियते ततोऽयम् । मया समासः शुभलक्षणास्ताः सर्वास्तथाप्यागमतोऽभिधा

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गावश्चाह । सा
स्राविलरूक्षाक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गावः । प्रचला श्चिपिटवि-
षाणाः करटाः खरसदृशवर्णाश्च ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठाः । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारितखुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वाः गुल्फै रतितनुभि रति
र्बृहद्भिर्वा । अतिककुदाः कृशदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभोऽप्येवं स्थूलातिल
म्बवृषणः सिराततक्रोडः । स्थूलसि
राचितगण्ड स्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥
मार्जाराक्षः कपिलः करटो वा न
शुभदो द्विजस्येव । कृष्णोष्ठतालुजि
ह्वः श्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः सितोदरः कृष्ण
सारवर्णश्च । गृहजातोऽपि त्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभः ॥ ७ ॥ श्या
मकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
विडालाक्षः । विप्राणामपि न शु
भं करोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ये
चोद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजि
ताः कृशग्रीवाः । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठतस्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥ अ
थ शुभलक्षणसहितानाह । मृदुसंह
तताम्रौष्ठास्तनुस्फिचस्ताम्रतालुजि

गोलक्षण

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूच्चश्रवणाः सुकुक्षयः
पृष्ठजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का बृहत्ककुद्युक्ताः । स्निग्धश्ल
क्ष्णतनुत्वग्रोमाणस्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासाः । सिंहस्कन्धास्त
न्वल्पकम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥
११ ॥ वामावर्त्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्त्तैः । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभिः ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्र
वर्त्मानः । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभिः श
स्ताः सर्वे च भारसहाः ॥ घ्राणोद्दे
शे सबलि र्मार्जारमुखः सितश्च द
क्षिणतः । कमलोत्पललाक्षाभः सु
वालधि र्वाजितुल्यजवः ॥ लम्बैर्वृष
णै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणाक्रोडः
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवेऽश्वतुल्य
श्च शस्तफलः ॥ १५ ॥ सितवर्णः पिङ्गा
क्ष स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः । हं
सो नाम शुभफलो यूथस्य विवर्द्धनः
प्रोक्तः ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधिराता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । क
ल्माष श्च स्वामिनमचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १७ ॥ यो वा सि
ते श्च चरणै र्यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलोऽपि ग्राह्यो

यदिमैकान्तप्रशस्तोऽपि ॥ १८ ॥
इतिवाराहीसंहितायां गोलक्षणंना
माष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

गोला । स्त्री । गोदावर्य्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनट्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ पत्राञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ बालखेलने । बालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति कः ॥ गुल्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूलः । पुं । असितमुखे कपिविशेषे । कपित्थाख्ये । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलासः । पुं । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिहः । पुं । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढः । पुं । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लिह० । क्तः ॥

गोलोकः । पुं । न । श्रीकृष्णस्य नित्ये धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागेगोलोकं सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः ॥ यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके । ध्याने वा चक्षुषोः किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ॥ शुद्धतत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णोः सौभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः सत्स्वरूपस्य यत्स्थलं चित्तमोहनम् । तस्यस्थानस्य माहात्म्यं किंमया कथ्यतेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं सन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे च द्रष्टव्यम् ॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पार्थरी इति च गौडभाषाप्रसिद्धे चुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । प्रस्तारिण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गोलोमसु जाता । तत्रजातइत्यण् ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोम्नामियम् । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमाख्याः । गोशब्दोगोलोमसदृशेलाक्षणिकः । अनउपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पुं । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्मणिल्युट ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठान्त गोखुरक्षुण्णं शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धनः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ अनादि हरि

द्वाशोऽयं भूधरो मा च संशयः । शुक्लप्रतिपद्दिप्रातःकार्त्तिके ऽर्च्यो ऽन्नवैष्णवैः ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनधराधारगोकुलत्राणकारक । विष्णुबाहुकृतोच्छ्रायो गवां कोटिप्रदो भवेति ॥ त्रि । गोवर्द्धके ॥ गवां वर्द्धनः ॥

गोवर्द्धनधरः । पुं । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरेः धरो धारकः ॥

गोवर्द्धनधारी । पुं । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्दः । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानं यथा । फुल्लेन्दीवरकान्त मिन्दुवदनं बर्हावतंसप्रियं श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधरं पीताम्बरं सुन्दरम् । गोपीनां नयनोत्पलार्चिततनुं गोगोपसङ्घावृतं गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभूषं भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि नियन्तुं प्राप्ते ॥ गां वेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविदत् विन्दति वा । विद० विदस्तृ० । गवादिषु विन्दः संज्ञायामिति शः । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्तेः । इन्द्रेणास्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणीभि र्वेदान्तवाक्यै र्विद्यते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्दः समुदाहृतः इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणे यमानुशासनेतन्नाममाहात्म्यं यथा । येतिष्ठन्तः स्वपन्तश्च गच्छन्तः स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वस्त्याज्याः सुदूरतः इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ बृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पुं । गोमये ॥ गोर्विट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले ॥ गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्यः । पुं । व्याघ्रादितो दुर्गाद्वा गोः परित्राणकारके ॥ गो र्गवां वा शरण्यः ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवां शाला विभाषा सेनेति पाक्षिकं क्लीबत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्वामास्य गोशालेति जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गोसाला

इतिभाषा ॥ गवां शाखा ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलये कदेशेजाते कालताम्रवर्णामिश्रवर्णे उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातारः ॥ गोः शीर्षमिव गोशीर्षमिति व्याख्याकार इति स्वामी ॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षकः । पुं । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ कपर्पआदिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्गः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोशृङ्गिः । पुं । वैयाघ्रपद्यश्च ऋषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । ष्ठा० । घञर्थे इति सुपिस्थ इति वा कः । अम्बाम्बेति षत्वम् ॥ चिदधिष्ठिताहङ्कारे ॥ गावः श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीशब्दे ॥

गोष्ठपतिः । पुं । गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्वः । पुं । परहिंसके । यः स्वगृहासनेस्थितः परान् द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिनाऽच् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वा श्वेव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ संलापे ॥ पोष्यवर्गे ॥ विषं गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावोऽनेकार्थास्तिष्ठन्त्यस्याम् । घञर्थे कः । अम्बाम्बगोभूमीति षत्वम् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गोष्ठीपतिः । पुं । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेदः । पुं । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गोःपदम् । गावः पद्यन्ते यस्मिन्देशे स गोभिः सेवितो गोष्पदः । गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेष्विति सुट् सत्वषत्वञ्च निपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्रं क्षेत्रम् ॥

गोसः । पुं । बोले ॥ उषःकाले । विभाते ॥ गां जलं स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आत इति कः ॥

गोसङ्ख्यः । पुं । गोपे ॥ गावः सञ्चष्टे । चक्षिङ् । चक्षिङःख्याञ् । सुपि स्थ इति कः ॥

गोसदृक्षः । पुं । गवये ॥

गोसन्दायः । पुं । गोदानकर्त्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पुं । प्रभाते ॥

गोसवः । पुं । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तनः । पुं । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गोः कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौः स्तनोऽस्याः । गोस्तनसदृशे गोशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवांस्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोपतौ ॥

गोहनम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । विल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहितः । पुं । घोषलतायाम् ॥ विल्वे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां विहारार्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहितः । चतुर्थीतदर्थेत्यादिना चतुर्थी तत्पुरुषः । गोर्भूमे र्भारावतरणेच्छया शरीरग्रहणंकुर्वन् वा हितः ॥ त्रि । गवां हितकारके । गोग्रासाहर्त्तरि ॥

गोहिरम् । न । पादमूले ॥

गौज्यः । पुं । मेनासुते । मैनाके ॥ गोज्याः हिमालयपत्न्याः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढक्प्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञिति यञ् ॥

गौञ्जिकः । पुं । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जाव्यवहर्त्तरि ॥

गौडः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे । गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडाः ॥ ते च पञ्चोक्ताःस्कन्दपुराणे । सारस्वताः कान्यकुब्जाः गौडमैथिलकोत्कलाः । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिनः इति ॥

गौडवास्तूकः । पुं । न । वास्तूकप्रभेदे ॥ तदेवतुद्दहत् पत्रं रक्तं स्याद्गौडवास्तुकम् ॥

गौडिकः । पुं । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । मद्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । गाल्काख्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यं गुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतयः परिकीर्त्तिता इति ॥

गौणः । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

स्थे ॥ यच्चोपपादितैर्थं ॥ गुणादागतः । अण् ॥

गौणधातुः । पुं । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अत्यागिनि । कर्म्मफलत्यागित्वेपि कर्म्मानुष्ठायिनि । अग्ने ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ अशीतिप्रकारलक्षणान्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पश्यात्र साहित्यदर्पणम् ॥

गौतमः । पुं । नचिकेतसः पितरि मुनिविशेषे । उद्दालके गोत्रतो गौतम इति प्रसिद्ध ॥ मुनिविशेषे । शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ कृपे ॥ गौतमस्यायंशिष्यः । तस्येदमित्यण् । तत्रोक्तवतारादौ ॥ गौतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गोतमाः ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्य्यां नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्य्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षणगौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायामहल्यापतिगौतमप्रोक्तायामर्थविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तमः । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधारः । पुं । गोधिकासुते । अश्वगोधायांजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

गौधूमः । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । बिल्वादण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवने क्षेत्रे खञ् ॥

गौधेयः । पुं । गोधिकात्मजे । गौधेरे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

गौधेरः । पुं । गौधारे ॥ गोधाया अपत्यम् । गोधाया ढ्रक् ॥

गौरः । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गोरा इतिख्याते पीतिवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेशरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गवते मनोऽत्र वा । गुरीउद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधुः ॥ गूर्य्यतेऽनेन वा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गौरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरव्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पुं । अजाज्याम् । श्वेतजीरके ॥

गौरतित्तिरः । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक् । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भावः । इगन्ताच्च लघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवितः । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरवः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गौरशाकः । पुं । गिरिजमधूके । अल्पपत्रे ॥

गौरसर्षपः । पुं । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौ सर्षपश्च ॥ त्रिभी राजसर्षपैः परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे पत्रशाकप्रभेदे । वारिजे । [illegible]॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ इति द्विरूपः ॥

गौरार्द्रकः । पुं । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्यः । पुं । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयकन्यायाम् ॥ गौर्येव । कः ॥

गौरिलः । पुं । सिद्धार्थे ॥ लोहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ योगाग्निदग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ अलब्धरजःकन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ वसुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभार्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । मायादेव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागभार्यायाम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ् शब्दे । ऋज्रेन्द्रेति रन्प्रत्ययान्तो गौरो निपातितः । गौरो वर्णोऽस्त्यस्याः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गौरीगुरुः । पुं । हिमवति ॥ गौर्य्याः गुरुः ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं हिङ्गु जीरं नारङ्गजन्त्वचम् । एलाचूर्णान्वितं तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या विहितं तक्रं सर्वदोषनिवर्हणम् । सुरुच्यं पाचनं दिव्यं महेशस्य सदाप्रियमिति ॥

गौरीपुत्रः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्पः । पुं । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुतः । त्रि । दशवर्षोढासुते ॥

गौरुतल्पिकः । पुं । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्पं गच्छति । गच्छतौ परदा

गवादिभ्यः इति ठक् ॥

गौल्मिकः । पुं । मुष्ककवृक्षे ॥

गौल्यम् । न । मधुरे ॥

गौव्रतिकः । त्रि । गोव्रतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वं भूतं गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ् भूतपूर्वे इति खञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथितः । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृतग्रन्थने । गाँथा इति गूँथा इति च भाषा ॥ आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ ग्रथ्यते स्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्तः

ग्रथितमाल्यः । पुं । वहुपक्षौ ॥

ग्रन्थः । पुं । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशद्वर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबद्धमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० घञ् ॥

ग्रन्थकः । पुं । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्दःश्लोके ॥ संज्ञायां कन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पुं । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेखभूमौ । लेख्यस्थाने । दफ्तरखाना इति आफिस् इति च अपरान्तजनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धिः । पुं । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थिः । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ हिताबल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टाः सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथं कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरिति प्रदिष्ट इति ॥ ग्रन्थते । ग्रथि० । सर्वधातुभ्य इन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवसिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्चेति इर्वा । स्वरभेदः ॥

ग्रन्थिकः । पुं । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थितः । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यते स्म । ग्रथि० । क्तः ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्ब्बा । स्त्री । मालादूर्बायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनंलघु । कफवातविषश्वाससकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्यले पनगुणः । रूचताऽलक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थीपर्णान्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥

ग्रन्थिपर्णा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपाशः । पुं । ग्रन्थ्यात्मनिमायास्यपाशे ॥

ग्रन्थिफलः । पुं । शाकुरुण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥

ग्रन्थिभेदः । पुं । गँठकटा इति भाषा प्रसिद्धे तस्करविशेषे । यःपटप्रान्तस्थितं सुवर्णादिकं ग्रन्थिमोचनेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥

ग्रन्थिमान् । पुं । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्त्यस्याऽस्मिन्वा । मतुप् ॥

ग्रन्थिमत्फलः । पुं । लकुचे ॥

ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥

ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिलः । पुं । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ हिलाव

ल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति वा । ला० । कः ॥

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिवर्ही । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥

ग्रन्थिहरः । पुं । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥

ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥

ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥

ग्रसितः । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥

ग्रसिष्णुः । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥

ग्रस्तः । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रस्यते । ग्रसु० । क्तः । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभावः ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥

ग्रहः । पुं । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्त्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपाने ॥ यथा । सोमाममुं सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ तेचयथा । सूर्य्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ एषामष्टधा गति र्यथा । वक्रा ऽतिवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा । शीघ्रा शीघ्रतरा चैवं ग्रहाणां गतिरष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह उपादाने । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् । विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ बन्धने ॥ गृह्यते बध्यते चेषणो येन ग्रहसंज्ञकेन बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोलः । पुं । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्व्यापारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे । हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ बन्द्याम् ॥ धीगुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने ॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहुणा सूर्य्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्य्यचन्द्रयो र्ग्रहणकारणम् । यथा । भत्रिपादान्तरे राहोः केतोर्वा संस्थितो रविः । चतुष्पादन्तरे चन्द्रस्तदासम्भाव्यतेग्रहः ॥ यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्मा च्चतुर्द्दशमतः शशी । पूर्णिमाप्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥ कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षं यदि जायते । तत सूर्योदये सूर्य्यो राहुणा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरवि

चन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छादनकारणं यथा । रविभौमनवांशेतु निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधशौरिनवांशेतु मलिनं क्षुद्रवर्षणम् ॥ गुरोरंशक मांसाद्य दृश्यते सवलाहकः । शशिशुक्रनवांशेतु प्रावृट्काले महज्जलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ दृश्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्रहश्चन्द्रवारे सूर्य्ये सूर्य्यग्रहस्तथा । चूडामणिरयंयोगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥ अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणमत्रफलं लभेत ॥ इतिविशेषः ॥ गृह्यते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सामान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणिः । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रहेरनिः ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधिष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवाहिकायाम् । सङ्ग्रहण्याम् ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे निवृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिनः । भूयः सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि दूषयेत् ॥ एकैकशः सर्वशश्च दोषैरत्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वंवा सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम् । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोज

ना इति । अतीसारेऽप्यधातुग्रह-
णि: ग्रहण्यामन्दुष्टाग्निमलस्य प्रवृ
त्तिरिति तयोर्भेदः ॥ गृह्णाति आठ
राग्निम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्यु
टोबहुलमिति ल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा
। ग्रहेरनिः । कृदिकारादिति ङीष् ॥
ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवा-
हिकायाम् ॥
ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रह
णीहारिणि ॥
ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणांदेवते ॥ य
था । शिवाधिदैवतं सूर्ये वह्निप्रत्य
धिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतंसोमं
जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधि
दैवतंभौमं क्षितिप्रत्यधिदैवतम् ३
॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णुप्रत्यधि
दैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैवं
सूर्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ ।
शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदै
वतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापति
प्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं
सूर्याणां सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥
चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैव
तम् ९ ॥ अग्न्यादिषु च । अग्निरापो
धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः ।
सार्पराणी तथाब्रह्मा ग्रहाणां देव
ताः स्मृताः । इति लघुश्यामलीमत
म् । वृद्धश्यामलयान्तु शिवाद्यानामेव
ग्रहदेवतास्वमङ्गलम् ॥
ग्रहद्रुमः । पुं । शाकवृक्षे ॥
ग्रहनायकः । पुं । सूर्ये ॥ शनैश्चरे ॥
ग्रहनाशः । पुं । छातियान इतिगौड
भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥
ग्रहनाशनः । पुं । ग्रहनाशे ॥
ग्रहनेमिः । पुं । चन्द्रे ॥
ग्रहपतिः । पुं । सूर्ये ॥ ग्रहाणांपतिः ॥
अर्कद्रुमे ॥
ग्रहपुषः । पुं । भानौ । सूर्ये ॥
ग्रहभक्तिः । स्त्री । केषां जनपदानां को
ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरू
प्यते तद्ग्रन्थे ॥ ग्रहाणांभक्तिर्विभा
गः ॥ विशेषस्तुवाराह्यां १६ अ
ध्याये ॥
ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥
ग्रहेण ग्रहैर्वाभिन्नम् ॥
ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भि
न्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥
ग्रहभीतिजित् । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे ।
चीडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥
ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणांमित्रामित्रादि
विचारे ॥ यथा । सूर्यस्य मित्राणि
कुजेन्दुजीवाः समो बुधोऽरी श
निभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रे तु दि
वाकरज्ञौ समाः कुजार्यसितेज्य

भौमाः ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजी
वाः समौ तथा मन्दभृगू बुधोरिः ।
बुधस्य मित्रे सितभास्करौ समाः कु
जेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि
जीवस्य कुजेन्दुसूर्याः शनिःसमः शु
क्रबुधौ तु शत्रू । शुक्रस्य मित्रे शनि-
रौहिणेयौ समौ कुजेज्यौ तु रिपू र
वीन्दू ॥ शनेस्तु मित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ
जीवः समोऽन्येऽप्यरयस्तु शेषाः ॥

ग्रहयागः । पुं । ग्रहाणां यज्ञे ॥ अस्य प्र-
योजनन्तु । शान्तौ पुष्टौ महेशानि
तथा क्रूरेऽपि कर्मणि । ग्रहयागं प्र
कुर्वाणो वाञ्छितार्थं मवाप्नुयादिति
महानिर्वाणतन्त्रम् । तस्य शान्तिक-
त्वेमलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम् ।
पौष्टिकत्वेतु शुद्धकाले ॥ अपिच ।
गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्ट
सूचकाः । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पू
जिताः स्युः शुभावहाः ॥ श्रीकामः
शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत्
। वृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथै वाऽ
भिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अ
स्य प्रयोगो महानिर्वाणे द्रष्टव्यः ॥

ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोरायोधने ॥ वि
यति चरतां ग्रहाणा मुपर्य्युपर्यात्म-
मार्गसंस्थानाम् । अतिदूराद्दृग्विष
ये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आ

सन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांऽशुमर्द
नासव्यैः । युद्धं चतुष्प्रकारं पराश
र्य्यैर्मुनिभि रुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिवि
नाशो भेदः सुहृदां महाकुलानां
च । उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधः
प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि
भूभृतां शस्त्ररुक्चुदवमर्दाः । युद्धे
चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपाना
म् ॥ विशेषोवाराह्यां १७ अध्याये ॥

ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षं । यस्मिन्न
क्षत्रे ग्रहयोर्युद्धं जातं तस्मिन् ॥

ग्रहराजः । पुं । रवौ ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां
राजा । टच् ॥ गुरौ ॥

ग्रहवर्षफलाध्यायः । पुं । कस्य ग्रहस्य-
कस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि
भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ ॥
यतोवराहमिहिरेण पूर्वमेवप्रतिज्ञा
तमासीत् । वर्षे यद्यस्यफलंमासेषम
निप्रणीतमालोक्य । तद्वृत्तैर्वक्ष्येहं
होरातन्त्रोक्तविधानइति ॥ विशेषं प
श्यवाराह्यां १९ अध्याये ॥

ग्रहवह्निः । पुं । ग्रहाणां होमाधिकरणे
॥ तेच नव सङ्ख्यकाः । यथा । क
पिलः पिङ्गलो धूम्रः केतुश्च जठराग्नि
कः । शिखीच हाटकश्चैव महाते
जा हुताशनः । हुताशनस्य विज्ञेया
नवैतेग्रहवह्नयइति ॥

ग्रहशृङ्गाटकः । पुं । वाराह्याः २० अध्याये ॥

ग्रहसमागमः । पुं । वाराह्याः १८ अध्याये निरूपितः ॥

ग्रहाधारः । पुं । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामयः । पुं । भूतादिनाजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पुं । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वयः । पुं । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । गृहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृन् ॥

ग्रामः । पुं । संवसथे । विप्रादिवर्णप्राये प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रचैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव वा ॥ तथा शूद्रजनप्राया सुसमृद्धकृषीवला । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्रामः भूतग्रामः । इत्यादिः ॥ संपूर्वः संयोगभृतः ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशतिः ॥ तेच षड्जग्रामो मध्यमग्रामः पञ्चमग्रामश्चेति त्रयः । ग्रामलक्षणं । यथा कुटुम्बिनः सर्व्वएकी भूताभवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो जीमूतः सुभद्रो ग्रामकास्त्रयः । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयाणांजन्महेतवः ॥ ग्रसते ग्रस्यते वा । ग्रसुअदने । ग्रसेरात्वेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूटः । पुं । शूद्रविशेषे । मकतरे । मकता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामबहिर्भूतसेनायाम् ॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुचेति क्यप् ॥

ग्रामजनिष्पावी । स्त्री । मलनिष्पावाम् ॥

ग्रामणीः । पुं । नापिते ॥ पत्यौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामंनयति । णीञ्० । सत्सूद्विषद्रुहेत्यादिना क्विप् । अग्रग्रामाभ्यांनित्यत्वम् ॥

ग्रामतक्षः । पुं । बहूनां साधारणो काष्ठतक्षा ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्यतक्षा । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूहः । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्मः । पुं । व्यवाये ॥ ग्रामेऽभ्यः । युवादित्वादण् । सचासौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृतः । पुं । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् सर्वेषामाग्राह्यः ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ सृ ष्टीभाषे ॥

ग्राममुखः । पुं । हट्टे ॥

ग्राममृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजकः । पुं । अग्राह्यणविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामार्थे यजति ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पुं । बहूनांयाजके ॥

ग्रामश्यालकः । पुं । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाघातनम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीनः । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि नापितवर्द्धक्यादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमासः । अव्ययत्वेतिखः ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामस्थनिकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्रासन इति भाषा ॥ यथा । अबीचमाल हरीत वाल इत्यादि ॥

ग्रामीणः । पुं । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामे भवः । खञ् ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालक्यशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामात्खञ् आविति खञ् । टाप् ॥

ग्रामेयकः । पुं । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभवः । कत्र्यादित्वात् ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेशः । पुं । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे ॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ हन्ताळिकन्याघटतोळिचापा ग्राम्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्लीले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्याः ग्राम्याः प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहराः सर्वे दीपनाः कफपित्तलाः ॥ मधुरा रसपाकाभ्यां वृंहणा बलवर्द्धनाः ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यखञौ विति शैषिकोयः ॥

ग्राम्यकन्दः । पुं । स्थलकन्दे । वनओल इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दमुदोषलः ॥

ग्राम्यकर्क्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्मः । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवाः ग्राम्याः हालिकशाकटिकप्रभृतयः । तेषांधर्मः ॥

ग्राम्यपशुः । पुं । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौ मेषो ऽश्वो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्द्दभाः। इति॥

ग्राम्यमद्गुरिका। स्त्री। शृङ्गीमत्स्ये॥

ग्राम्यमृगः। पुं। कुक्कुरे॥

ग्राम्यराशिः। पुं। मिथुनकन्यातुलावृश्चिकधनुष्कुम्भेषु॥ राशौ मेषवृषयोः॥

ग्राम्यवल्लभा। स्त्री। पालङ्क्यशाके॥

ग्राम्यशूकरः। पुं। ग्रामोत्पन्नवराहे। विड्वराहे॥

ग्राम्या। स्त्री। तुलस्याम्॥ नखनिष्पाविकायाम्॥ नील्याम्॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये॥

ग्राम्याश्वः। पुं गर्द्दभे॥

ग्रावा। पुं। प्रस्तरे॥ पृथ्वीधरे। पर्व्वते॥ ग्रसते। ग्रसु अदने। अन्येभ्योपीति ङः। आवनति। वनसम्भक्तौ शब्दे वा। विच्। ग्रश्चासावावाच॥ ग्रसते। अन्ये० वनिप्। पृ० वा॥ यद्वा। गिरति गृणाति वा। गॄ निगरणे शब्दे वा। अन्येभ्योपीति वनिप्। पृ०॥ यद्वा। गरति। गॄ सेके। मू० कः। अवति। अव रक्षणादौ। आ हुलकात् कनिः। ग्रश्चासावावाश्च॥ मेघ॥ इति त्रिम्वः॥ त्रि। दृढे॥ इति शब्दरत्नावली॥

ग्रावस्तुत्। पुं। ऋत्विग्विशेषे॥ ग्रावभासेतिक्विप्॥

ग्रासः। पुं। कवले। पिण्डे। मुखपूरणाद्दौ॥ यथा। कुक्कुटाण्डप्रमाणस्य यावान्वा प्रविशेन्मुखम्। एतं ग्रासं विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम्॥ इति प्रायश्चित्ते पराशरः॥ ग्रस्यते। ग्रसु०। अकर्त्तरीति घञ्॥

ग्राहः। पुं। गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे। अवहारे॥ ग्रहणे॥ गृह्णाति। ग्रह०। विभाषाग्रह इति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्य मेव ण प्रत्ययः। स्वार्थगृह्णादप्घञ्वा॥ शिशुके॥

ग्राहकः। पुं। व्याधानांघातिपक्षिणि। श्येने॥ सितावरशाके॥ विषवैद्ये॥ त्रि। गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि॥ धान्यानांग्रहीतरि॥ गृह्णाति। ग्रह उपादाने। ण्वुल्॥

ग्राहयिता। त्रि। ग्रहणकारयितरि॥

ग्राहिणी। स्त्री। क्षुद्रदुरालभायाम्॥ चिरहति इति गौडभाषाप्रसिद्धे ताम्रमूलावृक्षे॥

ग्राहितः। त्रि। ग्रहणं प्रापिते। ग्रहणकारायां इति भाषा॥

ग्राही। पुं। कपित्थे॥ त्रि। ग्रहणकर्त्तरि। ग्राहके॥ मलबद्धके। धारके॥ गृह्णाति। ग्रह०। ग्रहादिभ्या-स्मिनिः॥

ग्राहिफलः । पुं । कपित्थाम्रमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । उपादेये । वर्ज्जितुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरन्त्यनया गीर्य्यते ऽनयावा । शेवयह्वजिह्वाग्रीवेतिसाधुः ॥

ग्रीवी । पुं । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्त्यस्य । व्रीह्यादिभ्यादिनिः ॥

ग्रीष्मः । पुं । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयोः । उष्णागमे ॥ अथ तस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशीलः । विद्याधनैश्वर्य्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेशः परदारचित्तइति ॥ त्रि । तदति ॥ ग्रसतेरसान् । ग्रसु॰ । ग्रीष्मइत्युणादिषु चैवनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवल्याम् । नोयाइति गौडप्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी॰ । डः ॥ नवमाल्याम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्याः ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पुं । } गीमाइति गौडप्रसि-
ग्रीष्मसुन्दरकः । पुं । } द्धे शाकविशेषे ॥

ग्रीष्महासम् । न । इन्द्रतूले । वृद्धकूचके । बुढियाकाकूत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥
ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभवः । अण् ॥ त्रि । तद्भवे ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायां भवम् । ग्रीवाभ्योऽण्चेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥

ग्रैष्मिकः । पुं । ग्रीष्मसहचरितोग्रन्थो ग्रीष्मः । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादिः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । ङीप् ॥

ग्लपितः । त्रि । कर्शिते ॥

ग्लस्तः । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लस्यतेस्म । ग्लसुअदने । क्तः ॥

ग्लहः । पुं । पणे । द्यूते लाभस्थाने । द्यूतादौजय्यत्वेनस्थापिते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघः । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ गृह्यते इतिवा ग्लहः । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये- पक्षरूपेणग्राह्यत्वेनसुनिनिपातनं वा ॥

ग्लाता । त्रि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लानः । त्रि । रोगात्क्षीणकाये । ग्लासौ ॥ रोगिणि ॥ ग्लायतिस्म । ग्लै हर्षक्षये । गत्यर्थेति क्तः । संयोगादेरितिनत्वम् ॥

ग्लानिः । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । बलहीनतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै० । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥

ग्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैत्रेये । वकाख्यर्षौ । चैकितायने ॥

ग्लास्नुः । त्रि । ग्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥ ग्लानशीलः । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृ दैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लौः । पुं । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदिभ्यांडौः ॥

घः

घः । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घरशब्दे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

घटः । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इभशिरः कूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदराकारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारविशिष्टे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणपरिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् । पचाद्यच् ॥

घटकः । पुं । वनस्पतौ ॥ योजके । व्यवरे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भावकश्चैव योजकश्शोधकस्तथा । दूषकस्तावकश्चैव षडेते घटकाः स्मृताः ॥ अन्यच्च । के नो विदन्ति पुरुषाः पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृतांपरिवर्त्तनं वा । अत्यन्तसूक्ष्ममपि येकुलतारतम्यं जानन्तितेहि घटका नतु योजकाद्याः ॥ इत्यागमिकैर्गौडदेशाङ्गवैः कल्पिता कुलदीपिका ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । ण्यन्तात् घटेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रसतास्त्याम् ॥

घटनम् । न । निर्माणे । घडना इति भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघटना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥ यथा । अघटनघटनापटीयसी मायेति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटराजः । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादयः षित इति षित्त्वादङ् ॥

घटालाबुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिकः । पुं । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिकः । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥ न । नितम्बे ॥ त्रि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नौद्व्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घडी इति भाषाप्रसिद्धे दण्डे । नाडिकायाम् ॥ घटिकाज्ञानोपायो यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणकः । तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनकलादशचपञ्चच । उन्मानेनाम्भसःसातु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंस्मृतः ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयं प्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाणमनुस्मारयति निमेषइति सप्तभिः । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्वक्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेषः । निमेषकालतुल्योहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत् इतिब्रह्माण्डोक्तेः ॥ नाडिकाज्ञानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयतेऽनेनेत्युन्मानं पात्रम् । अर्द्धेनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थः । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सानाडिकाज्ञातव्येत्यर्थः । किंप्रमाणंतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंस्मृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थः पूर्य्यते । तत् प्रमाणं पात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेण कथं नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेद्यत्वात् कालस्येत्याशङ्क्य क्रियासिद्धये-प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माषः पञ्चगुञ्जः । हेम्नो माषैश्चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्तं भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसंमितमूर्द्धायतं पात्रं चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्रं जलेस्थापितं तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्य्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचशुकः । द्वादशार्द्धप

घोन्मानं धनुर्भि स्वतरङ्गुलैः । स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजलप्लुतमिति ॥ इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामिनः ॥ गुर्वक्षराणां मुदित त्वषष्ट्या षष्टं पलानां घटिका किलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्त्ते ॥ अल्पे घटे ॥ घट्येव । स्वार्थे कः ॥

घटितः । त्रि । निर्म्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घडी इतिभाषा ॥ यथा । अलभ्यं यदायुःपलं स्वर्णभारै रहो तस्य दण्डो वृथा याति कालः । इदानीमपि श्रीश्वरे नाथ चेतो निमज्जस्व त्वं घोषयन्तीघटीयमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घडिया इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वात् ङीष् ॥

घटीकारः । पुं । कुम्भकारे ॥ घटीं करोति । कृञः कर्म्मण्यण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादेर्जलोद्धारणयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनां यन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुप्तिः पार्श्वयोः शूलं तथा जलघटीध्वनिः । तं वदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्रहणीगदमिति ॥

घटोत्कचः । पुं । हिडिम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तकः । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ।

घट्टः । पुं । नद्यादौ स्नानार्थं अवतरणस्थाने । घाट इति भाषा ॥ तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्ट चलने । हलश्चेति घञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहा भीमरथी च घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणैः । मलापहा घट्टपयस्तथापि पथ्यं लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

घट्टजीवी । पुं । पाटुनि इति गौड़भाषा प्रसिद्धे वैश्यायां रजकाज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टितः । त्रि । निर्म्मिते । घडागमा इति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनायासेन लिप्ते वस्त्रादौ ॥

घण्टः । पुं । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टकः । पुं । } घेंटकोल इति
घण्टकर्णः । पुं । } गौड़भाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्म्मिते वाद्यवि-

शेषे । यथा । सर्ववाद्यमयी घण्टा वाद्याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबलायाम् । नागबलायाम् ॥ घण्टापाटलौ ॥ अहानि । वाहुलकादुन्तेष्टो घश्चेश्च । टाप् ॥

घण्टाकर्णः । पुं । शिवस्यातिवल्लभे गणविशेषे ॥

घण्टाताडः । पुं । घडियावली घण्टापाँडे इतिचभाषाप्रसिद्धे घण्टावादिनि ॥

घण्टानादः । पुं । कुवेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथः । पुं । पुरप्रधानमार्गे । महतिराजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथः स्मृतः ॥ घण्टोपलक्षितः पन्थाः । शाकपार्थिवादिः ॥ यद्वा । घण्टानांपन्थाः । घण्टाग्रहणं वादित्राणां तद्वतां हस्त्यादीनां वोपलक्षणम् । ऋक्पूरिष्यः ॥

घण्टापाटलिः । पुं । गोलीढे । मुष्ककद्रुमे ॥ अहानि इति घण्टा । पटनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं लाति । ला । वाहुलकाट्डिः । घण्टाचासौ पाटलिश्च ॥

घण्टारवा । स्त्री । वृक्षविशेषे । शणपुष्पिकायाम् । वनसण इति झणझणिया इतिच भाषा ॥ घण्टेव आरौति । शब्दे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोशातक्याम् ॥

घण्टावीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घण्टिकः । पुं । घरियाराख्ये यादोविशेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्द्ध्वस्थसूक्ष्मजिह्वायाम् । लम्बिकायाम् ॥

घण्टिनीवीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टुः । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वरः । पुं । मङ्गलपुत्रे ब्रणदातरि देवताविशेषे ॥

घतनः । पुं । मारके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्युश्चाद्यन्तयोर्घत्त्वतत्त्वे ॥

घनः । पुं । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे ॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्तिगुणः काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्त्तिः । सैवगुणः ॥ विस्तारे ॥ लौहमुद्गरे ॥ हन्यतेऽनेनवा ॥ शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ सजातीयाङ्कत्रयस्यपूरणे ॥ समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्तेः ॥ न । कांस्यतालादिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥ नृत्यइत्युपलक्षणं गातवाद्ययोः ॥ त्वचे ॥ लौहे ॥ त्रि । निविडे । सान्द्रे ॥ निरन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तेवायुमारा। धन० ॥ मूर्त्तौ घन इति कल्लेरप्घनादेशश्च ॥

घनकफः। पुं। वर्षोपले। करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकालः। पुं। वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य कालः ॥

घनगोलकः। पुं। संश्लिष्टरजतसुवर्णे। सोनारूपामिला इतिभाषा। इति हेमचन्द्रः ॥

घनच्छदः। पुं। शिग्रौ ॥

घनजम्बालः। पुं। चुलुके ॥

घनज्वाला। स्त्री। मेघदीप्तौ। वज्राग्नौ ॥

घनतालः। पुं। सारङ्गविहगे ॥

घनतोलः। पुं। चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम्। न। सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक्। पुं। लोध्रे ॥

घनद्रुमः। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

घननाभिः। पुं। धूमे ॥

घनपत्रः। पुं। पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी। स्त्री। आकाशे ॥

घनपल्लवः। पुं। शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्डः। पुं। मयूरे ॥

घनप्रशः। पुं। प्राज्ञे। विशेषविज्ञान विरहिणि ॥ घनीभूतप्रिश्नायस्य ॥

घनफलः। पुं। विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूलः। पुं। मोरटे ॥ न। पूरित सङ्ख्यानी याङ्कत्रयस्याद्यङ्के ॥

घनरसः। पुं। न। मेघपुष्पे। जले। पुं। सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्ध रसे ॥

घनवर्त्म। न। आकाशे ॥

घनवल्लिका। स्त्री। विद्युति ॥

घनवल्ली। स्त्री। अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवातः। पुं। नरकविशेषे ॥

घनवासः। पुं। कुष्माण्डे ॥

घनवाहनः। पुं। शिवे ॥ मेघवाहने। इन्द्रे ॥ घनो वाहन मस्य ॥

घनवीथिः। स्त्री। अन्तरीक्षे ॥

घनश्यामः। पुं। श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि। निबिडकृष्णवर्णे ॥

घनसारः। पुं। कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्त पारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ वर वारिदे ॥ घनो दृढः सारो ऽस्य ॥ घनस्य सारइव वा शीतत्वात् ॥

घनसूची। स्त्री। सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्धः। पुं। कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वनः। पुं। तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना। स्त्री। माषपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटा याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

घनाकरः। पुं। वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघनः। पुं। वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघ

सुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निरन्तरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घत्वञ्चेति· पचाद्यचिदित्वम् आक्चाभ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्ययः । पुं । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पुं । शाकवीरे ॥ पुनर्नवायाम् ॥

घनाश्रयः । पुं । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पुं । करकायाम् ॥

घरः । पुं । गृहे । गेहे ॥ हन्ति हन्यते गम्यतेऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्तेरन्घचेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्टः । पुं । घराट इतिपर्वतीयजनप्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इतिचदेशभाषा ॥

घर्घटः । पुं । चिकटमत्स्ये । व्याङ्गरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घरः । पुं । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघरा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरकः । पुं । घर्घरेनदे ॥ यथा । शोण घर्घरके जलन्तु रुचिदं सन्तापशोषापहं पथ्यं वह्निकरं तथा च बलदं क्षीणाङ्गवृद्धिप्रदमितिराजनिर्घण्टः ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वादित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इतिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्मः । पुं । निदाघे । स्वेदे । श्रमवारिणि । पसीना इति भाषा ॥ आतपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्त्यङ्गमनेन । घृ क्षरणदीप्त्योः । घरत्यङ्गमनेनवा । घृ सेके । घर्मइति घधातोर्मग्गुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारणम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मविचर्च्चिका । स्त्री । घर्मविचर्च्याम् । घमाची अमौरी घमौरी अलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाही निरुध्यन्ति क्रोधशोकभयैस्तथा । ततः स्वेदः प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्यं घर्मचर्चिका ॥ राजिकाकृति कण्ठोत्था यतोघर्मविचर्चिका ॥

घर्म्मान्तः । पुं । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । बलाकायाम् ॥

घर्म्मितः । त्रि । सञ्जातघर्म्मः ॥ तारका

द्वित्वादित्वञ्च ॥

घर्षः । पुं । विमर्द्दे । घस्ना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घस्ना इतिभाषा ॥ घृषु सङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणालः । पुं । पेषणाश्मनि । शिलापुत्रे । लोढा वट्टा रमणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसिः । पुं । आहारे ॥

घस्मरः । पुं । अस्मरे । भक्षके ॥ घसति तच्छीलः । घस्लृ अदने । सृघस्यदः क्मरच् ॥

घस्रः । पुं । अहनि । दिवसे ॥ घसत्यन्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ घाते ॥

घाटः । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घाटाऽस्त्यस्य वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरसः पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ् वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिकः । पुं । चाक्रिके । मिलितानां राजस्तावकानां सङ्घेयम् । बहुभिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक् ॥ अन्यत्रतु । राज्ञः प्रबोधसमये घण्टाशिल्पास्तु घाण्टिकाः ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घातः । पुं । काण्डे । वाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टः ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोऽचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातकः । त्रि । वधकृति । हननकर्त्तरि ॥ बहूनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वेते घातकाः स्मृताः ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोऽचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यज्ञार्थंपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवारः । पुं । राशिविशेषे विशेषवारे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिण्योश्च मन्दश्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे च श्चकर्के । शुक्रः कोदण्डालिमीनेषु कुम्भयूके जीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घातिः । स्त्री । पक्षिवन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छीलः । णिनिः ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ।

घात्यः । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्यं भावं न वित्ति व्यपनुदति य तः कर्मनाश्यो घटादिर्मिथ्याभूतश्च कर्म व्यपयति न तथा वित्तिघात्यं यतस्तत् । इत्थं सिद्धे विभागे श्रुतिशिखरगिरा वित्तिघात्यप्रतीतौ बन्धो मिथ्येति सिद्धे न तदपहतये कर्मजातं समर्थमिति ॥

घारः । पुं । सेचने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ रं विधाय लं निधाय । घारिनाम वृत्तमेहि ॥ यथा । रामराम रामराम । सारमेतदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पुं । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनामाख्याते तृणे ॥ अद्यते गवादिभिः । अद० । अप् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासिः । पुं । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिञ् ॥

घुः । पुं । ध्वनौ ॥ इतिजटाधरः ॥

घुटः । पुं । ⎫
घुटिः । स्त्री । ⎬ पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥
घुटिकः । पुं । ⎭

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटतेऽनया । घुटपरिवर्त्तने । कुन् । टाप् । ह्रस्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इतिशब्दरूपः ॥

घुणः । पुं । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुणभ्रमणे । इगुपधेतिकः ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्टः । पुं । ⎫
घुण्टकः । पुं । ⎭ गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुण्डः । पुं । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण० । बाहुलकात् डः ॥ किदितिसिद्धः ॥

घुर्घुरः । पुं । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ घूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । झिल्लिकायाम् ॥

घुलञ्चः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुलघुलारवः । पुं । पारावतप्रभेदे ॥

घुषितः । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्तः ॥

घुष्टः । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यतेस्म । घुषिर्० । क्तः ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य सत्रादौ दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूकः । पुं । कौशिके । उलूके ॥

घूकारि: । पुं । वायसे । काके ॥

घूकावास: । पुं । शाखोटद्रुमे ॥

घूर्ण: । पुं । ग्रीष्मसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमान: । त्रि । भ्राम्यमाणे । घूर्णायमानेचर्णेतियथा ॥

घूर्णि: । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णित: । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । य उपविष्टो निद्रया घूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्त: ॥ घूर्णासञ्जाभास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्ण्यमान: । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्ण्यमानोवृक्ष: ॥

घृणा । स्त्री । ऋतीयायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान् नक् । टाप् ॥ घर्णनम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ् वा ॥

घृणावास: । पुं । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणि: । पुं । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्य्ये ॥ घरति । घृ० । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्यो: । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपातित: ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणा: ॥ घृतं रसायनं स्वादु चक्षुष्यं वह्निदीपनम् । शीतवीर्य्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यं बलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्ष:क्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्यं घृतं विशेषेण चक्षुष्यं वृष्यमग्निकृत् । स्वादुपाकरसं शीतं वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं वयस:स्थापकं गुरु ॥ बल्यं पवित्रमायुष्यं सुमङ्गल्यं रसायनम् । सुगन्धं रोचनं चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतलं श्लेष्मलं वृष्यं गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्यं करोत्यग्निं चक्षुष्यं बलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृतं दुग्धभवं ग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ स्त्रियोस्तनदुग्धोत्थं तत् स्वादु मङ्गवी

नकम्। हैयङ्गवीनं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत् परम्। बलकृद्बृंहणं वृष्यं विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्ध्वं भवेदाज्यं पुराणं तत् त्रिदोषनुत्। मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिलं सर्पिः पुराणमधिकं भवेत्। तथातथा गुणैः स्वैः स्वैरधिकं तदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नव मेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे। बलक्षये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयोः ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि बाले च वृद्धे श्लेष्मकृते गदे। रोगे सामे विषूच्याञ्च विबन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरे च दहने मन्दे न सर्पिर्बहु मन्यते ॥ * ॥ घृत मब्दात् परं पक्वं हीनवीर्य्यत्व माप्नुयात्। तैलं पक्व मपक्वं वा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटितपक्वघृतस्य पूर्णवीर्य्यत्वं षण्मासपर्य्यन्तं तिष्ठति ॥ घ्रियते जिघर्त्ति वा। घृ०। अभिघृसिभ्यः क्तः ॥

घृतकरञ्जः। पुं। करञ्जभेदे प्रकीर्य्ये। घृतपर्णके। घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका। स्त्री। घृतकुमार्य्याम् ॥

घृतकुमारी। स्त्री। कुमार्य्याम्। सहायाम्। तरुण्याम् ॥

घृतदीधितिः। पुं। अग्नौ ॥

घृतपर्णकः। पुं। घृतकरञ्जे ॥

घृतपूरः। पुं। घेवर इति प्रसिद्धे पक्वान्नविशेषे। घृतवरे। पिष्टपूरे ॥ यथा। मर्द्दितां समितां क्षीरनालिकेरघृतादिभिः। अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः। रक्तपित्तहरो-हृद्यः स्वादुः पित्तहरोऽग्निदः ॥ अपि च। क्षीरेण मर्द्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम्। विस्तार्य्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः ॥ नालिकेरजस्तु। समिता मर्द्दिता क्षीरे नालिकेरसितार्द्रकैः। अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः ॥ दुग्धजोऽपि। पाकपिण्डीकृतं क्षीरं शर्कराचूर्णमिश्रितम्। घृतपूरविनिर्माणं कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥ शालिभवोऽपि। सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु क्वाथितं वस्त्रगालितम्। खण्डयुक्तं घृते पक्वं घृतपूरो भवेदयम् ॥ कशेरुजोऽपि। कशेरुचूर्णं निःक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पयः। निर्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोऽपि। पक्वाम्रस्य घृते तप्ते रसस्त्वनलपिण्डितः। शुद्धशर्करया

योऽग्यो घृतपूरो यद्वच्छया ॥ चीर मायं स्वरूपं हि खण्डं चूर्णं ततः घृतम् । यो ज्ञिते योविशेषो ऽत्र महा स्थास्वर्णसंस्थितः ॥ घृतपूरो गुरुर्व्यो वृष्यः पित्तानिलापहः । सद्यः प्राणप्रदो बल्यः सुरुच्यो ऽग्निप्रदीपनः ॥ शृङ्गाटकमुखानामप्येवंस्याद् घृतपूरकः । विचार्य वस्तुसंयोगं तद्गुणा नपि चाहरेदिति ॥

घृतपूरः । पुं ।
घृतपूर्णकः । पुं । } करञ्जवृक्षे ॥

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । माषसुरवी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवरः । पुं । घृतपूरे । घेवर इति-भाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृतार्चीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैला-याम् ॥

घृताह्वः । पुं ।
घृताह्वयः । पुं । } सरलद्रवे ॥

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोदः । पुं । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकं यस्य । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदः ॥

घृष्टः । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा

। घृष्टोमलयजो गन्धः सरलस्य तथे यथा । अगुरुप्रभृतिस्वापि यस्यपङ्कः प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो गन्धोऽयं द्वितीयः परिकीर्तितइति ॥

घृष्टिः । पुं । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ रुद्रायाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षेति । घृषुसङ्घर्षे । तिच् ॥

घृष्टिका । स्त्री । विष्णुपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्विः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्धः ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । कोञ्चादने । घेंचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्कः । पुं । खगान्तरे ॥

घोटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवेष्टने । पचाद्यच् ॥

घोटकः । पुं । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीती । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्र ताल्वोष्ठजिह्वः सूक्ष्मत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदशनश्चा

घोटके

वर्त्तस्थानकृतो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभानां रोमावर्त्तानां लक्षणमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृदयगलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुष्कमुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभाः ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा स्तेललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषां प्रधान एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ताः । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्द्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानां वयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तैः सिताभै र्भवति हयशिशुस्तैः कषायै र्द्विवर्षः सन्दंशै र्मध्यमान्त्यैः पतितसमुदितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वाः । सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः काचाभक्षौद्रकम्प्राः वटचलनमतो दन्तपातञ्च विद्धि ॥ इति वाराह्यां चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ॥

घोटकेलितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥

[illegible]ल्यवा । उत्तमा वसुभद्र नामना [illegible] न । [illegible] तघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ

घोटके

लक्षणम् । सर्वाङ्गज्वलनं समृद्धिदं च यानां दवथे दहनं कयासु धूपनं वा ॥ अन्तः पुरं नाशमुपैति मेढ्रे कोशः क्षयं यात्युदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेषु धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपातनेत्रे [illegible] रात्रौ ज्वलनं जयाय । पलाशताम्रा[illegible]सितकर्बुराणां नित्यं शुभाभस्य [illegible]स्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्तं विना कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसं ध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥ आरोहणमन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिनः । उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् । स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्ग्रासवक्त्रवदने च वाजिभिः ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चना-

घ्रायम् ऽनेन । घ्राणम् । भ[illegible] रणोल्युट ॥ घ्रायते ऽनया । घ्रा०

वे द्वेषतो यदि समीपतो जयः ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिनः पत्युरौपयिकनन्दिनोऽथवा । सव्यपार्श्वगतदृष्टयोऽथवा वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ वामे स्व पादै रभिताडयन्तो मही प्रवासाय भवन्ति भर्त्तुः । सन्ध्यासु दीप्तामवलोकयन्तो हेषन्ति चेद्बन्धपराजयाय ॥ अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति यात्राम् । रोमत्यजो दीनखरस्वनाश्च पांशून् ग्रसन्तश्च भयायदृष्टाः ॥ *॥ समुन्नवद्दक्षिणपार्श्वशायिनः पादं समुत्क्षिप्य च दक्षिणस्थिताः । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं फलं यथा सम्भवमादिशेद्बुधः ॥ आरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो यात्रानुगोऽन्यतुरगं प्रतिहेषितश्च । वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं योऽश्वः स भर्त्तुरचिरात् प्रचिनोति लक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत् करोति न ताड्यमानोऽप्यनुलोमयायी । अकार्यभीतोऽश्रुविलोचनश्च शिवं न भर्त्तुस्तुरगोऽभिधत्ते ॥ इति वाराह्यां ९१ अध्यायः ॥

घोटिका । स्त्री । हट्टविलासिन्याम् । लोनी इतिभाषा ॥ घोटिकाऽम्लरसा

-दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहनुत् ॥ शोथे लोचनरोगेषु हिता तज्ज्ञैरुदाहृता ॥ इत्यविशेषे । तुरङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ प्रोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुण भ्रमणे । अच् हलश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पुं । वराहे । स्वश्ररोमणि ॥ घोणानासाऽस्यास्य । ब्री० इनिः ॥

घोण्टा । स्त्री । बदर्याम् । गोपघोण्टायाम् । झडवेरी इति भाषा ॥ पूगवृक्षे ॥ घोणते । घुण० । बाहुलकात् टः ॥ बदरीफलवृक्षयोः ॥

घोत्कारः । पुं । नासिकायाःशब्दे । घुर्राटा इति भाषा ॥

घोनसः । पुं । गोनसे । तिलित्सेसर्पे ॥

घोरः । पुं । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरसगोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशादिषु स्थूलेषु दुःखप्रकाशकाः अनवस्थिताः रजःप्रधानतया केचिद्विशेषास्ते च घोरसंज्ञकाः ॥ न । विषे ॥ त्रि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकायासबहुलेक्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडाकरे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभीमार्थशब्दयोः । णिजन्तादच् ॥ यद्वा

-। घन्यते । हन० ।

ण्यच् धातोर्घुरादेशः ॥

घोरदर्शनः । पुं । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासनः । पुं । } शृगाले । भूरिमाये ॥
घोरवासी । पुं । }

घोरवाशितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्करस्य भवेद्घोरनाम्नी सुखी शूद्रवर्गः ॥ राजस्थां मनसोहस्तौ ॥

घोलम् । न । मथितदधनि । दण्डाहते ॥ ससरं निर्जलं घोलं वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ * ॥ मस्तुना रहितं गाल्यं दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्रं घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसंयुक्तं घोलं वातप्रनाशनम् । अतीसारे च मन्देऽग्नौ हितं रुच्यं बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे । कुवकालुकायाम् ॥
घोलिका । स्त्री । }
घोली । स्त्री । }

घोषः । पुं । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्ति गावोऽत्र । घुषिर् विशब्दने । हलश्चेति घञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ अ[illegible]दे ॥ अ[illegible]

॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पुं । कांस्ये ॥ घोषणम् । घुषघुंष्टौ । घञ् ॥

घोषकः । पुं । सुतःकौशातकाम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

घोषकाकृतिः । पुं । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चैः शब्दिते ॥ यथा । मत्कर्मणा कनीयस्या इद्विर्या नान्तरात्मनः । इति वाह्यमिवोद्धृत्य बेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नुः । पुं । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । वाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरजी इति खप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धत्वादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायतेऽनेन । घ्रागन्धोपादाने । करणे ल्युट् ॥ घ्रायते स्म वा । घ्रा० । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

घ्रात:

घ्रातर्पण: । पुं । सुगन्धौ ॥

घ्राणदु:खदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

घ्रात: । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । घ्रातगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्त: । नुदविदेति पाक्षिको नत्वाभाव: ॥

घ्राति: । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा० । क्तिन् ॥

ङ:

ङ: । पुं । विषये ॥ विषयस्पृहायाम् ॥ भैरवे ॥ ङकारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडीचवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुब्रह्मावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतीशिष्येण ब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्ग: समाप्तिमगमत् ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्ध्यै सर्वेषां सुखानन्देन निर्मित: ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्रालिप्या प्रकाशित: ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैका
दश्यां गुरु॰चार्यवारे शुभपुरे श्रीघासीरामकनौजियालालयो:
स्वकीयसंस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव
श्रीरामप्रसाददासदृष्ट्या
मुद्राङ्कित: ॥